

کشف الباری
عنايف
صحیح البخاری

تصنیف
حضرت مولانا سید ابوالحسن علی
رحمۃ اللہ علیہ

مولانا اشرف علی تھانوی صاحب
رحمۃ اللہ علیہ

مکتبۃ المدینہ

کشف الباری

عمافی

صحیح البخاری

تالیف: صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان شیخ الحدیث

جامعہ فاروقیہ کراچی

کتاب الصلاة (۲)

خصوصیات

جلد ۲۳

- ◀ دا حدیثو تخریج
- ◀ د تعلیقات بخاری تخریج
- ◀ د اسماء الرجال مختصر تعارف
- ◀ د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوئی حل
- ◀ ماقبل باب سرہ د ربط پورہ تحقیق
- ◀ د شرحی دھری خبری لاندی یہ حاشیہ کنبی حوالہ
- ◀ د ترجمۃ الباب مقصد بیانولو کنبی پورہ تحقیق
- ◀ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان اویا د مذهب حنفی ترجیح
- ◀ د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خوروئکی: فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پبشور

موبائل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ ..... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

د کتاب ټول حقوق د ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم:-- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:-- صدروفاق المدارس مولانا سلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

د ملاوېدو پټي: د فیصل کتب خانہ پېښور خفه علاوه

~ رجیمي کتب خانہ خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳

~ اسلامي کتب خانہ خوست --

~ ديوبند کتب خانہ خوست -- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰

~ روغانيول کتب خانہ جلال آباد

~ دعوت کتب خانہ جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵

~ رشيديه جديد کتب خانہ کابل

~ انتشارات نعمانيه کابل

~ انتشارات علامه تفتازاني کابل ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰ --

~ قدرت کتب خانہ کابل --

~ واحدي کتب خانہ خوست

~ صداقت کتب خانہ کابل -- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷

~ مکتبه القرآن والسنة کابل

~ مکتبه صديقيه غزني

~ مکتبه فريديه خوست

~ مسلم کتب خانہ جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶

~ غزنوي کتب خانہ غزني -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خوړونکي: ← فيصل کتب خانہ محلہ جنگی پېښور

موباگل: -- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ ..... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

اجمالي فهرست

شـمـيرـه	مـضـمـون	صـفـحـه
١٩-	بَابُ إِذَا صَابَ ثَوْبُ الْمُصَلِّي أَمْرَأَتُهُ إِذَا سَجَدَ.....	٢٧
٢٠-	بَابُ: الصَّلَاةُ عَلَى الْحَصِيرِ.....	٢٩
٢١-	بَابُ: الصَّلَاةُ عَلَى الْحُمْرَةِ.....	٤٧
٢٢-	بَابُ: الصَّلَاةُ عَلَى الْفَرَاشِ.....	٤٨
٢٣-	بَابُ: السُّجُودُ عَلَى الثَّوْبِ فِي شِدَّةِ الْحَرِّ.....	٥٩
٢٤-	بَابُ: الصَّلَاةُ فِي السَّمَاءِ.....	٦٢
٢٥-	بَابُ: الصَّلَاةُ فِي الْحَقَافِ.....	٧١
٢٦-	بَابُ: إِذَا لَمْ يُتِمَّ السُّجُودَ.....	٧٩
٢٧-	بَابُ: يَدَا صَبْعَيْهِ وَيُجَافَى فِي السُّجُودِ.....	٩٠
١٠-	ابواب القبلة.....	٩٨
١-	بَابُ: فَضْلُ اسْتِغْنَالِ الْقِبْلَةِ.....	٩٨
٢-	بَابُ قِبْلَةِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَأَهْلِ الشَّامِ وَالْمَشْرِقِ.....	١٢٧
٣-	بَابُ: قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: {وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} [البقرة: ١٢٥].....	١٣٩
٤-	بَابُ: التَّوَجُّهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ حَيْثُ كَانَ.....	١٢٨
٥-	بَابُ: تَابَ مَا جَاءَ فِي الْقِبْلَةِ، وَمَنْ لَا يَرَى الْإِعَادَةَ عَلَى مَنْ نَهَا، فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ.....	٢٠٤
١١-	أبواب المساجد.....	٢٢٢
١-	بَابُ حَلِّ الْبِرَاقِ بِالْيَدَيْنِ مِنَ الْمَسْجِدِ.....	٢٢٢
٢-	بَابُ حَلِّ الْخَطِّ بِالْخَصِيِّ مِنَ الْمَسْجِدِ.....	٢٣٧
٣-	بَابُ: لَا يَصُحُّ عَنْ يَمِينِهِ فِي الصَّلَاةِ.....	٢٤١
٤-	بَابُ: لِيُتْرَكَ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ نَحْتِ قَدَمِهِ الْيُسْرَى.....	٢٤٥
٥-	بَابُ: كَقَارَةِ الْبِرَاقِ فِي الْمَسْجِدِ.....	٢٤٨
٦-	بَابُ: دَفْنُ الثَّغَامَةِ فِي الْمَسْجِدِ.....	٢٥١

- ٧- بَاب: إِذَا بَدَأَ الرَّائِقُ قَلْبًا غَدَا بِطَرَفِ تَوْبِهِ ٢٥٥
- ٨- بَاب: عِظَةُ الْإِمَامِ النَّاسَ فِي إِثْمِ الصَّلَاةِ، وَذِكْرُ الْعِظَةِ ٢٥٩
- ٩- بَاب: هَلْ يُقَالُ: مُسْجِدُنِي فَلَانٌ؟ ٢٧٣
- ١٠- بَاب: الْقِسْمَةُ، وَتَعْلِيْقُ الْقِنُوفِ الْمَسْجِدِ ٢٨٠
- ١١- بَاب: مَنْ دَعَا لَطْعَامٍ فِي الْمَسْجِدِ وَمَنْ أَجَابَ فِيهِ ٢٩١
- ١٢- بَابُ الْقَضَاءِ وَالْبَعَانِ فِي الْمَسْجِدِ بَيْنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ ٢٩٥
- ١٣- بَاب: إِذَا دَخَلَ يَتَنَاقَضَ حَيْثُ شَاءَ أَوْ حَيْثُ أَمَرَ وَلَا يَجَسُّ ٣٠٠
- ١٤- بَاب: السَّاجِدُ فِي الْبُيُوتِ ٣١٣
- ١٥- بَاب: التَّيَمُّنُ فِي دُخُولِ الْمَسْجِدِ وَغَيْرِهِ ٣٣٠
- ١٦- بَاب: هَلْ تُنْبِشُ قُبُورُ مُشْرِكِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَيُتَّخَذُ مَكَائِمُهَا مَسَاجِدَ ٣٣٤
- ١٧- بَاب: الصَّلَاةُ فِي مَرَابِضِ الْفَتَمِ ٣٢٤
- ١٨- بَاب: الصَّلَاةُ فِي مَوَاضِعِ الرِّبْلِ ٣٢٢
- ١٩- بَاب: مَنْ صَلَّى وَقَدَّامَهُ تَنُورٌ أَوْ نَارٌ أَوْ شَيْءٌ مِمَّا يُعْبَدُ، فَأَرَادَ بِهِ اللَّهَ ٣٧٤
- ٢٠- بَاب: كَرَاهِيَةُ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ ٣٨١
- ٢١- بَاب: الصَّلَاةُ فِي مَوَاضِعِ الْخَسْفِ وَالْعَذَابِ ٣٨٨
- ٢٢- بَاب: الصَّلَاةُ فِي الْبَيْعَةِ ٣٩٥
- ٢٣- بَاب: قَوْلُ النَّبِيِّ (جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَمَطَهْرًا) ٤٠٧
- ٢٤- بَاب: تَوْبَةُ الْمَرْءِ فِي الْمَسْجِدِ ٤٠٩
- ٢٥- بَاب: تَوْبَةُ الرِّجَالِ فِي الْمَسْجِدِ ٤١٢
- ٢٦- بَاب: الصَّلَاةُ إِذَا قُدِّمَ مِنْ سَفَرٍ ٤٣٨
- ٢٧- بَاب: إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلَمْ يَرَ كُفْرًا وَكُفْتَيْنِ ٤٤٨

تفصیلی فہرست

صفحہ	مضمون	شمیرہ
------	-------	-------

۱۹- بَابُ إِذَا أَصَابَ تَوْبُ الْمُصَلِّي امْرَأَتَهُ إِذَا سَجَدَ

۲۷	د ترجمہ الباب مقصد:	۲۷
۲۷	د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃہ اللہ راثی:	۲۷
۲۸	ترجمہ حدیث:	۲۸
۲۸	تراجم رجال:	۲۸
۲۸	شرح حدیث:	۲۸
۲۸	د حدیث مبارک د ترجمہ الباب سرہ مناسبت:	۲۸
۲۹	د حدیث مبارک نہ مستفاد امور او آداب:	۲۹

۲۰- بَابُ: الصَّلَاةُ عَلَى الْحَصِيرِ

۲۹	د ترجمہ الباب مقصد:	۲۹
۲۹	د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د اثر تخریج:	۲۹
۳۰	د حصیر تعریف:	۳۰
۳۰	تعلیق:	۳۰
۳۰	د تعلیق ترجمہ:	۳۰
۳۰	د تعلیق تخریج:	۳۰
۳۱	د تعلیق رجال:	۳۱
۳۱	د تعلیق د ترجمہ الباب سرہ مناسبت:	۳۱
۳۱	د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃہ اللہ راثی:	۳۱
۳۱	د علامہ ابن المنیر رحمۃہ اللہ راثی:	۳۱
۳۲	د حافظ ابن حجر رحمۃہ اللہ راثی:	۳۲
۳۲	د علامہ عینی راثی:	۳۲
۳۲	د کشتنی کنبی د مونخ کولو حکم او مسئلہ:	۳۲
۳۲	د حافظ بن حجر رحمۃہ اللہ یو قول او د ہقی جواب:	۳۲
۳۳	دویم تعلیق:	۳۳
۳۳	د تعلیق ترجمہ:	۳۳
۳۳	د تعلیق تخریج:	۳۳
۳۳	د تعلیق راوی:	۳۳
۳۴	تشریح:	۳۴
۲۷	ترجمہ حدیث:	۲۷
۳۵	تراجم رجال:	۳۵
۳۶	ملیکہ:	۳۶
۳۶	د جدتہ د ضمیر مرجع:	۳۶

۳۷	شرح حدیث:
۳۷	په یوشان واقعاتو کښې د حضور پاک مختلف طرز عمل:
۳۸	د «فَلَا ضَلَّ لَكُمْ» ترکیبی حیثیت:
۴۰	د حافظ صاحب په احنافو باندې رد او د هغې جواب:
۴۱	د یتیم معنی او مطلب:
۴۱	په حدیث مذکوره کښې د یتیم مصداق څوک دي؟
۴۲	د العجز مصداق:
۴۲	د مذکوره حدیث شریف نه مستنبط شوي امور او احکام:
۴۳	د صف جوړولو ترتیب:
۴۳	د حضرت ابن مسعود <small>رضی الله عنه</small> مذهب:
۴۴	د ابن الملقن <small>رحمته الله</small> د احنافو طرف ته د یوې مسئلې په نسبت کښې سهو:
۴۴	د مذکوره سهو رد:
۴۴	د حضرت ابن مسعود <small>رضی الله عنه</small> د مذهب جواب:
۴۵	د نوافل د جمع شرعی حکم:
۴۵	د تداعی مطلب او حکم:
۴۵	د علامه انور شاه کشمیری <small>رحمته الله</small> رائي:
۴۶	د بعضی اکابرو په رمضان کښې نوافل په جمع سره ادا کول:
۴۶	د محاذاة مسئله:

۲۱- باب: الصَّلَاةُ عَلَى الْخُمُرَةِ

۴۷	د ترجمه الباب مقصود:
۴۷	د شیخ الحدیث صاحب <small>رحمته الله</small> رائي:
۴۷	ترجمه حدیث:
۴۷	تراجم رجال:
۴۸	شرح حدیث:

۲۲- باب: الصَّلَاةُ عَلَى الْفِرَاشِ

۴۹	د ترجمه الباب مقصد:
۴۹	د حضرت گنگوهری <small>رحمته الله</small> رائي:
۴۹	تعلیق اول:
۴۹	د تعلیق ترجمه:
۴۹	د تعلیق راوی:
۵۰	د تعلیق تخریج:
۵۰	دویم تعلیق:
۵۰	د تعلیق ترجمه:
۵۰	د تعلیق تخریج:
۵۰	تشریح:
۵۰	د تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت:

٥١	ترجمه:
٥١	تراجم رجال:
٥١	د حديث شرح:
٥٣	د حديث د ترجمه الباب سره مناسبت:
٥٣	د مذكوره حديث شريف نه مستنبط فوائد او احكام:
٥٣	د مونځ گذار مخې ته كه څوك ښځه وي نو د مونځ حكم:
٥٤	د مس مرأة د وجې نه د اودس حكم:
٥٥	تراجم رجال:
٥٦	شرح حديث:
٥٦	د روايت د ترجمه الباب سره مناسبت:
٥٧	ترجمه حديث:
٥٧	تراجم رجال:
٥٩	شرح حديث:
٥٩	د روايت د ترجمه الباب سره مناسبت:

٢٣- باب: السُّجُودُ عَلَى الثَّوْبِ فِي شِدَّةِ الْحَرِّ

٥٩	د ترجمه الباب مقصد:
٦٠	تعليق:
٦٠	د تعليق ترجمه:
٦٠	د تعليق تخريج:
٦٠	د تعليق رجال:
٦١	د تعليق تشريح:
٦١	د تعليق د ترجمه الباب سره مناسبت:
٦٢	په لستونړي باندې د سجدي كولو شرط:
٦٢	د پټكي په ول باندې د سجدي كولو حكم:
٦٣	ترجمه حديث:
٦٣	تراجم رجال:
٦٤	شرح حديث:
٦٥	د حديث د ترجمه الباب سره مناسبت:
٦٥	د حديث شريف نه مستفاد امور او آداب:
٦٥	په كپړا باندې د سجدي كولو باره كښې د ائمو مذاهب:

٢٤- باب: الصَّلَاةُ فِي الْبَيْعَالِ

٦٦	د مذكوره باب د ماقبل سره مناسبت:
٦٧	ترجمه حديث:
٦٧	تراجم رجال:
٦٨	د ترجمه الباب مقصد:
٦٨	شرح حديث:

٧١ ..... دَنَعَالَ نَهْ خَهْ مَرَادِ دِي؟
 ٧١ ..... دَحَدِيثْ دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سِرِهْ مَنَاسِبْتِ:

٢٥- بَابُ: الصَّلَاةُ فِي الْخِيفَةِ

٧١ ..... دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ مَقْصِدْ:
 ٧٢ ..... تَرْجَمِهْ حَدِيثْ:
 ٧٢ ..... تَرَاْجِمِ رِجَالْ:
 ٧٤ ..... شَرْحْ حَدِيثْ:
 ٧٤ ..... سَائِلْ خَوْكْ وَو؟
 ٧٢ ..... دَ عَلَامَهْ كَشْمِيرِي بِكَتْلَهْ قَوْلْ:
 ٧٧ ..... بِهْ مَوْزُو بَانْدِي مَسْحُورِ اِجْمَاعِي مَسْئَلَهْ دِهْ:
 ٧٧ ..... دَمَذْكُورَهْ حَدِيثْ دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سِرِهْ مَنَاسِبْتِ:
 ٧٧ ..... دَ حَدِيثْ شَرِيفْ نَهْ مَسْتَنْبِطْ فَوَائِدْ اَوْ اَحْكَامْ:
 ٧٨ ..... تَرْجَمِهْ حَدِيثْ:
 ٧٨ ..... تَرَاْجِمِ رِجَالْ:
 ٧٩ ..... شَرْحْ حَدِيثْ:
 ٧٩ ..... دَمَذْكُورَهْ حَدِيثْ دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سِرِهْ مَنَاسِبْتِ:

٢٦- بَابُ: اِذَا لَمْ يُتِمَّ السُّجُودُ

٧٩ ..... دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ مَقْصِدْ:
 ٧٩ ..... دَ حَضْرَتْ شَاهِ وَلِيِ اللهِ بِكَتْلَهْ رَاثِي:
 ٨٠ ..... دَ حَافِظْ اِبْنِ حَجَرٍ بِكَتْلَهْ رَاثِي:
 ٨٠ ..... دَ عَلَامَهْ عَيْنِي بِكَتْلَهْ رَاثِي:
 ٨١ ..... دَ عَلَامَهْ كَشْمِيرِي بِكَتْلَهْ رَاثِي:
 ٨١ ..... دَ حَضْرَتْ شَيْخِ الْحَدِيثِ صَاحِبِ بِكَتْلَهْ رَاثِي:
 ٨٢ ..... تَرْجَمِهْ حَدِيثْ:
 ٨٢ ..... تَرَاْجِمِ رِجَالْ:
 ٨٤ ..... شَرْحْ حَدِيثْ:
 ٨٢ ..... دَ فَطَرْتْ نَهْ خَهْ مَرَادِ دِي؟
 ٨٢ ..... بِهْ مَانْخَهْ كَنْبِي دَتَعْدِيلْ اَرْكَانِ حَكْمْ:
 ٨٢ ..... دَ عَلَامَهْ اَنْوَرِ شَاهِ كَشْمِيرِي بِكَتْلَهْ رَاثِي:
 ٨٧ ..... دَ عَلَامَهْ عَشْمَانِي بِكَتْلَهْ رَاثِي:
 ٨٩ ..... دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سِرِهْ مَنَاسِبْتِ:
 ٨٩ ..... دَ حَدِيثْ شَرِيفْ نَهْ مَسْتَفَادِ اُمُورْ:

٢٧- بَابُ: يَبْدِي ضَبْعِيهِ وَجْهِي فِي السُّجُودِ

٩٠ ..... دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ مَقْصِدْ:
 ٩٠ ..... دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ دَ مَاقِبِلْ سِرِهْ مَنَاسِبْتِ:

۹۱	ترجمہ حدیث:
۹۱	تراجم رجال:
۹۲	شرح حدیث:
۹۲	د نئی کریم ﷺ د سجدي شکل:
۹۵	د سجدي د مذکورہ ہیئت حکمتوںہ:
۹۵	د علامہ کشمیری رحمہ اللہ پہ حافظ صاحب رحمہ اللہ باندی رد:
۹۶	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مناسبت:
۹۶	د حدیث شریف نہ مستنبط فوائد او احکام:
۹۶	تعلیق:
۹۶	د تعلیق ترجمہ:
۹۶	د تعلیق تخریج:
۹۷	د تعلیق رجال:
۹۷	د تعلیق مقصد:

۱۰- ابواب القبلة

۱- بَاب: فَضْلِ اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَةِ

۹۸	د مذکورہ باب د ماقبل باب سرہ مناسبت:
۹۸	د دی جملي متعلق د شیخ الحدیث صاحب رحمہ اللہ رائی:
۹۸	د تعلیق تخریج:
۱۰۰	د تعلیق رجال:
۱۰۰	د تعلیق مقصد:
۱۰۱	د تعلیق د ترجمہ الباب سرہ مناسبت:
۱۰۱	ترجمہ حدیث:
۱۰۱	تراجم رجال:
۱۰۳	شرح حدیث:
۱۰۴	د مسلمانید و دیارہ ضروری امور:
۱۰۴	استقبال قبلہ مستقلاً ذکر کولو حکمت:
۱۰۵	د اکل ذبیحہ د شرط اہمیت:
۱۰۵	د علامہ گنگوہی رحمہ اللہ رائی:
۱۰۵	د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمہ اللہ رائی:
۱۰۵	د علامہ طیبی رحمہ اللہ رائی:
۱۰۷	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مناسبت:
۱۰۷	د حدیث مبارک نہ مستفاد امور او احکام:
۱۰۸	د اسلام دیارہ ہم د دغہ دریو امور و د انتخاب حکمت:
۱۰۸	اہل قبلہ سرہ متعلق یو تحقیق:
۱۰۹	د اہل قبلہ تعریف:
۱۱۰	د ابن امیر الحاج رحمہ اللہ تشریح:

۱۱۱	د علامه تفتازانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تشریح:
۱۱۱	د صاحب غایۃ التحقیق علامہ عبد العزیز البخاری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تشریح:
۱۱۲	د علامہ عبد العزیز الفربانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تشریح:
۱۱۳	د علامہ شمس الدین محمد بن عبد الرحمن السخاوی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تشریح:
۱۱۳	د علامہ انور شاہ کشمیری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> تشریح:
۱۱۳	د اہل قبلہ د تکفیر مسئلہ:
۱۱۴	د یو مغالطی ازالہ:
۱۱۵	د ایمان، اسلام او ضروریات دین تشریح:
۱۱۶	د دین د ضروریاتو تفصیل:
۱۱۶	⑤ حدوث عالم:
۱۱۷	⑥ بہ قضاء او قدر باندې ایمان:
۱۱۸	د کفر خبری:
۱۱۹	تراجم رجال:
۱۱۹	شرح حدیث:
۱۱۹	د توحید اقرار سرہ د رسالت اقرار د نہ ذکر کولو حکمت:
۱۲۰	یو لغوی اشکال او د هغې جواب:
۱۲۲	تعلیق:
۱۲۲	د تعلیق تخریج:
۱۲۳	د تعلیق رجال:
۱۲۴	د تعلیق مقصد:
۱۲۴	دویم تعلیق:
۱۲۴	د تعلیق ترجمہ:
۱۲۵	د تعلیق رجال:
۱۲۵	د تعلیق شرح:
۱۲۶	یو اشکال او د هغې جواب:
۱۲۶	د تعلیق مقصد:

۲- بَابُ قِبْلَةِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَأَهْلِ الشَّامِ وَالْمَشْرِقِ

۱۲۷	د ترجمۃ الباب مقصد:
۱۲۷	د حضرت شیخ الخدیث <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رانی:
۱۲۸	د حضرت کشمیری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رانی:
۱۳۰	د علامہ شبیر احمد عثمانی صاحب <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رانی:
۱۳۰	د حضرت کاندھلوی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رانی:
۱۳۰	د علامہ ابن بطال <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> او علامہ کورانی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رانی:
۱۳۱	د کلام خلاصہ:
۱۳۲	تعلیق:
۱۳۲	د تعلیق ترجمہ:

۱۳۲.....	د تعلیق تخریج
۱۳۳.....	د تعلیق مقصد
۱۳۳.....	ترجمه حدیث
۱۳۳.....	تراجم رجال
۱۳۴.....	شرح حدیث
۱۳۵.....	د حضرت ابویوب انصاری <small>رضی الله عنه</small> دا مذکوره کلام په شام کښې او شو که په مصر کښې؟
۱۳۶.....	د انحراف عن القبلة مطلب
۱۳۶.....	انحراف عن القبلة باندې د استغفار وجه
۱۳۸.....	د حدیث شریف نه مستنبط شوي فوائد
۱۳۸.....	تعلیق
۱۳۸.....	د تعلیق تخریج

۳- باب: قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}

۱۳۹.....	د ترجمه الباب غرض
۱۳۹.....	د حضرت شیخ الحدیث صاحب <small>رحمته الله</small> راڼي
۱۴۰.....	د علامه فخرالدین احمد صاحب <small>رحمته الله</small> راڼي
۱۴۰.....	د مقام ابراهیم په مراد کښې یو خوا قول
۱۴۱.....	د علامه عثمانی <small>رحمته الله</small> راڼي
۱۴۱.....	ترجمه حدیث
۱۴۲.....	تراجم رجال
۱۴۲.....	شرح حدیث
۱۴۴.....	د عمرې نه حلالیدو باره کښې د حضرت ابن عباس <small>رضی الله عنه</small> مذهب
۱۴۴.....	د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت
۱۴۶.....	د مذکوره حدیث شریف نه مستنبط شوي احکام
۱۴۶.....	تعلیق
۱۴۶.....	د تعلیق ترجمه
۱۴۶.....	د تعلیق تخریج
۱۴۷.....	د تعلیق مقصد
۱۴۷.....	ترجمه حدیث
۱۴۸.....	تراجم رجال
۱۵۰.....	شرح حدیث
۱۵۲.....	نبی اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> په کعبه کښې دننه خور کعتنه مونځ کوي دي؟
۱۵۲.....	نبی کریم <small>صلی الله علیه و آله</small> کعبه کښې په کوم ځای کښې مونځ ادا کړو؟
۱۵۷.....	د روایت د ترجمه الباب سره مطابقت
۱۵۷.....	د حدیث نه مستنبط شوي احکام او فوائد
۱۵۸.....	بیت الله شریف کښې دننه د داخلیدو آداب او متعلقه مسائل
۱۶۰.....	ترجمه حدیث

- ۱۶۰ ..... تراجم رجال: .....
 ۱۶۱ ..... شرح حدیث: .....
 ۱۶۱ ..... د هذه القبلة و نیلو مطلب او مقصد: .....
 ۱۶۲ ..... نبی کریم ﷺ په بیت الله کښې دننه مونځ او کړو که نه؟ .....
 ۱۶۲ ..... په متعارض احادیثو کښې تطبیق: .....
 ۱۶۴ ..... په متعارض احادیثو کښې ترجیح: .....
 ۱۶۲ ..... بیت الله کښې د مونځ د جواز یا د عدم جواز حکم: .....
 ۱۶۷ ..... د صاحب هدايه ﷺ یوه سهو: .....
 ۱۶۸ ..... د مذکور حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت: .....

۴- باب: التَّوَجُّهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ حَيْثُ كَانَ

- ۱۶۸ ..... د ترجمه الباب مقصد: .....
 ۱۶۹ ..... تعلیق: .....
 ۱۶۹ ..... د تعلیق ترجمه: .....
 ۱۶۹ ..... د تعلیق تخریج: .....
 ۱۷۰ ..... د تعلیق مقصد: .....
 ۱۷۰ ..... د ترجمه الباب سره مناسبت: .....
 ۱۷۰ ..... د حدیث ترجمه: .....
 ۱۷۰ ..... تراجم رجال: .....
 ۱۷۱ ..... شرح حدیث: .....
 ۱۷۳ ..... رجل نه څوک مراد دي؟ .....
 ۱۷۳ ..... د روایت د ترجمه الباب سره مناسبت: .....
 ۱۷۳ ..... د حدیث شریف نه مستفاد شوی فوائد او احکام: .....
 ۱۷۴ ..... د حدیث ترجمه: .....
 ۱۷۴ ..... تراجم رجال: .....
 ۱۷۵ ..... د حدیث شرح: .....
 ۱۷۲ ..... د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت: .....
 ۱۷۲ ..... د حدیث شریف نه مستنبط فوائد او احکام: .....
 ۱۷۲ ..... په سورلې باندې د مونځ د فرض وی که نفل، کولو حکم: .....
 ۱۷۷ ..... په ریل گاډی کښې د سفر کولو په حالت کښې د مونځ حکم: .....
 ۱۷۷ ..... په سورلې باندې د مونځ کولو وخت کښې قبلي ته د مخ کولو حکم: .....
 ۱۷۸ ..... د حدیث ترجمه: .....
 ۱۷۹ ..... تراجم رجال: .....
 ۱۷۹ ..... شرح حدیث: .....
 ۱۸۱ ..... د خبرو اترو کولو نه پس د مونځ د باقی کیدو حکم: .....
 ۱۸۲ ..... په مونځ کښې د خبرو اترو کولو حکم: .....
 ۱۸۲ ..... د احنافو مذهب: .....

- ۱۸۲..... د شوافعو مذهب:
- ۱۸۲..... د مالکیو مذهب:
- ۱۸۳..... د حنابلو مذهب:
- ۱۸۳..... د احنافو رومې دلیل:
- ۱۸۳..... دویم دلیل:
- ۱۸۴..... دریم دلیل:
- ۱۸۴..... څلورم دلیل:
- ۱۸۵..... د ائمه ثلاثو دلیل:
- ۱۸۵..... د ائمه ثلاثو د دلیل رومې جواب:
- ۱۸۵..... دویم جواب:
- ۱۸۶..... دریم جواب:
- ۱۸۶..... څلورم جواب:
- ۱۸۶..... عقلی دلیل:
- ۱۸۷..... د سجده سهو کولو متعلق د حضرت کشمیری رحمته الله رائي:
- ۱۸۷..... د پنځو رکعتو والا مونځ، د ماسپینین مونځ څنگه جوړ شو؟
- ۱۸۹..... نبي کریم صلی الله علیه و آله نور وو که بشر؟
- ۱۹۰..... د نسیان معنی:
- ۱۹۰..... د انبیاء کرامو علیهم السلام نه هیره ممکن ده که نه؟
- ۱۹۱..... نبي کریم صلی الله علیه و آله ته څو ځل سهو پېښه شوې وه؟
- ۱۹۲..... د امام بخاري رحمته الله په نیز په مونځ کې د کلام الناس د جواز حکم:
- ۱۹۲..... د شک معنی او مفهوم:
- ۱۹۴..... د شک په وخت کې د تحری په بنیاد باندې د مونځ پوره کولو حکم:
- ۱۹۷..... په مذکوره روایت باندې یو اشکال اودهغې جواب:
- ۱۹۷..... سجده سهو به د سلام نه مخکې کولې شی که د سلام نه پس؟
- ۱۹۷..... د احنافو مذهب:
- ۱۹۷..... د سجده سهو د باره د سلام گرځولو طریقه:
- ۱۹۸..... د شوافعو مذهب:
- ۱۹۹..... د مالکیو مذهب:
- ۲۰۰..... د حنابلو مذهب:
- ۲۰۰..... د احنافو دلائل:
- ۲۰۲..... د احنافو د مذهب د ترجیح وجه:
- ۲۰۲..... په مذکوره مسئله کې د مذاهبو د اختلاف حیثیت:
- ۲۰۲..... د حضرت کنګوهي رحمته الله یوه سهو او صحیح خبره:
- ۲۰۳..... د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت:
- ۲۰۳..... د مذکوره حدیث نه مستنبط شوی احکام او فوائد:

٥- باب: بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقِبْلَةِ، وَمَنْ لَا يَرَى الْإِعَادَةَ عَلَى مَنْ سَهَا، فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ

٢٠٤	د ترجمه الباب وضاحت:
٢٠٥	د ترجمه الباب مقصد:
٢٠٥	د قبلي مشتبه كيدو په صورت كښې د مونځ حكم:
٢٠٦	تعليق:
٢٠٦	د تعليق ترجمه:
٢٠٦	د تعليق تخریج:
٢٠٦	د تعليق ترجمه الباب سره مناسبت:
٢٠٧	د حديث ترجمه:
٢٠٧	تراجم رجال:
٢٠٨	د حديث شرح:
٢٠٩	موافقات عمر <small>رضي الله عنه</small> :
٢١٠	د موافقات عمر <small>رضي الله عنه</small> تعداد:
٢١٢	ر ب سره د موافقت وجه:
٢١٢	د خطاء نه محفوظ صرف انبياء كرام عليهم السلام دي:
٢١٥	په حضرت عمر فاروق <small>رضي الله عنه</small> باندې يو اشكال او د هغې جواب:
٢١٧	د حجاب د آيت په مصداق كښې اختلاف:
٢١٧	حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> له په كومه خبره غيرت راغلو؟
٢١٨	د حديث مبارك د ترجمه الباب سره مناسبت:
٢١٩	تعليق:
٢٢٠	د حديث ترجمه:
٢٢٠	تراجم رجال:
٢٢٠	د حديث شرح:
٢٢١	د قبلي د بديدو حكم په كوم مونځ كښې او شو؟
٢٢١	دا راغلو نكې سړې خوك وو؟
٢٢٢	د حديث مبارك د ترجمه الباب سره مناسبت:
٢٢٣	د حديث مبارك نه مستنبط شوي فوائد او احكام:
٢٢٤	د حديث ترجمه:
٢٢٤	تراجم رجال:
٢٢٥	د حديث شرح:
٢٢٥	د حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت:

١١- أبواب المساجد

٢٢٢ ..... ماقبل سره مناسبت:

١- بَابُ حَلِّ الْبِزَاقِ بِالْيَدِ مِنَ الْمَسْجِدِ

٢٢٢ ..... د ترجمه الباب مقصد:

٢٢٢	.....	د حضرت شيخ الحديث صاحب <small>رحمته</small> رائي
٢٢٧	.....	د علامه شبير احمد عثمانى <small>رحمته</small> رائي
٢٢٧	.....	د علامه ابن رجب الحنبلى <small>رحمته</small> رائي
٢٢٨	.....	ترجمه حديث
٢٢٨	.....	تراجم رجال
٢٢٨	.....	شرح حديث
٢٣٣	.....	د بلغم د باكوالى يا نايكوالى حكم
٢٣٣	.....	د حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت
٢٣٣	.....	د حديث شريف نه مستفاد امور او آداب
٢٣٤	.....	د حديث ترجمه
٢٣٤	.....	تراجم رجال
٢٣٥	.....	د حديث شرح
٢٣٥	.....	د حديث مبارك د ترجمه الباب سره مناسبت
٢٣٦	.....	د حديث ترجمه
٢٣٦	.....	تراجم رجال
٢٣٧	.....	د حديث شرح
٢٣٧	.....	د حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت

٢- بَابُ حَاكِ الْمَخَاطِ بِالْحَصَى مِنَ السَّجْدِ

٢٣٧	.....	د مذكوره باب د مقابل سره مناسبت
٢٣٨	.....	تعلیق نمبر
٢٣٨	.....	د تعلیق تخريج
٢٣٨	.....	د تعلیق ترجمه
٢٣٨	.....	د تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت
٢٣٩	.....	د تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت
٢٣٩	.....	د حديث ترجمه
٢٣٩	.....	تراجم رجال
٢٤٠	.....	د حديث شرح
٢٤٠	.....	د حديث مبارك د ترجمه الباب سره مناسبت

٣- بَابُ لَا يَبْصُقُ عَنْ يَمِينِهِ فِي الصَّلَاةِ

٢٤١	.....	د ترجمه الباب مقصد
٢٤١	.....	د حضرت شيخ الحديث صاحب نور الله مرقدہ رائي
٢٤٢	.....	د حضرت مولانا محمد اديس كاندهلوى <small>رحمته</small> رائي
٢٤٢	.....	د حديث ترجمه
٢٤٢	.....	تراجم رجال
٢٤٣	.....	د حديث شرح
٢٤٣	.....	د حديث مبارك د ترجمه الباب سره مناسبت

٢٤٤	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَةُ:
٢٤٤	تَ رَاجِمُ رِجَالٍ:
٢٤٤	دَ حَدِيثُ شَرْحٍ:
٢٤٥	دَ حَدِيثُ مَبَارَكٍ دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ سِرِهِ مَطَابَقَتِ:

٤- بَابٌ: لِيُنْزِقَ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى

٢٤٥	دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ مَقْصِدُ:
٢٤٥	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَةُ:
٢٤٥	تَ رَاجِمُ رِجَالٍ:
٢٤٢	دَ حَدِيثُ شَرْحٍ:
٢٤٢	دَ مَذْكُورُهُ حَدِيثُ دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ سِرِهِ مَنَاسِبَتِ:
٢٤٢	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَةُ:
٢٤٧	تَ رَاجِمُ رِجَالٍ:
٢٤٧	دَ حَدِيثُ شَرْحٍ:
٢٤٧	دَ مَذْكُورُهُ حَدِيثُ دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ سِرِهِ مَنَاسِبَتِ:

٥- بَابٌ: كَقَارَةِ الْبُرَاقِ فِي السَّجْدِ

٢٤٨	دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ مَقْصِدُ:
٢٤٨	بِهِ جَمَاتُ كُنْبِي دَ تَوَكَّلُوا يَ أَنْ تَوَكَّلُوا دَ أَحْكَامَاتُ خِلَاصِهِ:
٢٤٩	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَةُ:
٢٤٩	تَ رَاجِمُ رِجَالٍ:
٢٤٩	دَ حَدِيثُ شَرْحٍ:
٢٥٠	دَ حَدِيثُ مَبَارَكٍ دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ سِرِهِ مَطَابَقَتِ:

٦- بَابٌ: دَفْنِ النُّخَامَةِ فِي السَّجْدِ

٢٥١	دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ مَقْصِدُ:
٢٥١	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَةُ:
٢٥١	تَ رَاجِمُ رِجَالٍ:
٢٥٢	دَ حَدِيثُ شَرْحٍ:
٢٥٢	بِهِ جَمَاتُ كُنْبِي دَ تَوَكَّلُوا مَعَانَعَتِ صَرَفِ دَ مَوْنُخِ دَوْرَانِ كُنْبِي دِي كِه دَ مَوْنُخِ نِه بَهْرِهِمِ دِي؟:
٢٥٣	مَنْ طَرَفِ تَه تَوَكَّلُوا كُنْبِي وَلِي دَ فَرِيشتِي بِي أَحْتِرَامِي نَشْتَه؟:
٢٥٤	تَوَكَّانَرِي بِي جَمَاتُ كُنْبِي دَ دَفْنِ كَوَلُو صَوْرَتِ:
٢٥٤	دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ سِرِهِ مَنَاسِبَتِ:

٧- بَابٌ: إِذَا بَدَرَهُ الْبُرَاقُ فَلْيَأْخُذْ بِطَرَفِ تَوْبِهِ

٢٥٥	دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ مَقْصِدُ:
٢٥٦	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَةُ:
٢٥٦	تَ رَاجِمُ رِجَالٍ:
٢٥٧	دَ حَدِيثُ شَرْحٍ:

- د: وایت د ترجمه الباب سره مناسبت: ۲۵۷
 د حدیث مبارک نه مستنبط شوی احکام او مسائل: ۲۵۸

۸- بَابُ: عِظَةُ الْإِمَامِ النَّاسِ فِي إِمْتِنَانِ الصَّلَاةِ، وَذِكْرِ الْقِبْلَةِ

- د ترجمه الباب ماقبل سره مناسبت او مقصد: ۲۵۹
 د حدیث ترجمه: ۲۶۱
 تراجم رجال: ۲۶۱
 د حدیث شرح: ۲۶۲
 د نبی کریم ﷺ د شاته کتلو مطلب: ۲۶۳
 د منکرینو اشکالات او د هغوی دلائل: ۲۶۲
 د اشکالاتو جواب: ۲۶۲
 د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته ذکر کړې شوي تشریح: ۲۶۷
 د کلام خلاصه: ۲۶۸
 د نبی کریم ﷺ د پاره د علم غیب په ثوب باندې یو غلط استدلال: ۲۶۹
 ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ۲۶۹
 د حدیث شریف نه مستنبط شوي امور او احکام: ۲۷۰
 د حدیث ترجمه: ۲۷۱
 تراجم رجال: ۲۷۱
 د حدیث شرح: ۲۷۱

۹- بَابُ: هَلْ يُقَالُ: مُسْجِدُ بَنِي فَلَانٍ؟

- د ترجمه الباب د ماقبل ابوابو سره مناسبت: ۲۷۳
 د ترجمه الباب مقصد: ۲۷۳
 د حدیث ترجمه: ۲۷۴
 تراجم رجال: ۲۷۴
 د حدیث شرح: ۲۷۵
 د سابقه نه مراد: ۲۷۵
 د تضمیر د دوو معنی بیان: ۲۷۶
 حقیاء نه مراد: ۲۷۶
 د ثنیه الوداع د تسمیې وجه او مطلب: ۲۷۷
 د بنی زریق مصداق: ۲۷۷
 د آسونو زغلولو حکم: ۲۷۸
 د آسونو زغلولو په شریکاو کېنې د نبی کریم ﷺ د انعام تقسیمول: ۲۷۹
 د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت: ۲۷۹
 د حدیث مبارک نه مستنبط شوي فوائد او احکام: ۲۷۹

۱۰- بَابُ: الْقِسْمَةُ، وَتَعْلِيْقُ الْقِنُوفِ الْمَسْجِدِ

- د ترجمه الباب مقصد او د حضرت مکنو هې رحمته رانې: ۲۸۰

٢٨١.....	د حضرت شيخ الحديث صاحب نورانہ مرقدہ راثي:
٢٨٢.....	د حضرت كشميري صاحب رحمۃ اللہ راثي:
٢٨٤.....	فائدہ مهمہ:
٢٨٤.....	تعلیق او يو وضاحت:
٢٨٤.....	د تعلیق مقصد او تشریح:
٢٨٥.....	د حديث ترجمہ:
٢٨٦.....	تراجم رجال:
٢٨٦.....	د حديث شرح:
٢٨٦.....	د بحرین نہ خنگہ او خومرہ مال راو ليړلي شو؟
٢٨٨.....	پہ جمات کښي د مال د هيري کولو وجه:
٢٨٨.....	د حضرت عباس رضی اللہ عنہ د سوال کولو وجه:
٢٨٩.....	د فديي ورکولو مطلب:
٢٨٩.....	نبی کریم ﷺ د حضرت عباس رضی اللہ عنہ امداد ولي او نه کړو؟
٢٩٠.....	د حديث شريف ترجمه الباب سره مناسبت:
٢٩٠.....	د حديث نه مستنبط شوي فوائد او احکام:

١١- بَابُ: مَنْ دَعَا لَطَعًا فِي الْمَسْجِدِ وَمَنْ أَجَابَ فِيهِ

٢٩١.....	د ترجمه الباب تشریح:
٢٩١.....	د ترجمه الباب مقصد:
٢٩٢.....	د حديث ترجمہ:
٢٩٢.....	تراجم رجال:
٢٩٣.....	د حديث شرح:
٢٩٤.....	د حديث د ترجمه الباب سره مناسبت:
٢٩٤.....	د حديث شريف نه مستفاد امور او احکام:

١٢- بَابُ الْقَضَاءِ وَالْبَعَانِ فِي الْمَسْجِدِ بَيْنَ الرَّجَالِ وَالنِّسَاءِ

٢٩٥.....	د ترجمه الباب تشریح، د قضاء لغوي او اصطلاحی تعريف:
٢٩٥.....	پہ جمات کښي د قضاء حکم:
٢٩٦.....	د لعان لغوي او اصطلاحی تعريف:
٢٩٧.....	د لعان طريقه:
٢٩٨.....	د حديث ترجمہ:
٢٩٨.....	تراجم رجال:
٢٩٩.....	د حديث شرح:
٣٠٠.....	د حديث مبارك د ترجمه الباب سره مناسبت:

١٣- بَابُ: إِذَا دَخَلَ بَيْتًا يُصَلِّي حَيْثُ شَاءَ أَوْ حَيْثُ أَمَرَ وَلَا يَجَسُّسُ

٣٠٠.....	د ترجمه الباب مقصد:
٣٠٢.....	د چاکورته د تلو ادب:

۳۰۲	..... د حدیث ترجمه:
۳۰۳	..... تراجم رجال:
۳۰۴	..... د حدیث شرح:
۳۰۴	..... نبی کریم ﷺ پخپله راغلو؟ یا حضور پاک راغونښتې شوې وو؟
۳۰۵	..... د نوافلو د جمع حکم:
۳۰۵	..... د احنافو مسلك:
۳۰۸	..... د تداعی نه مراد:
۳۰۸	..... د مالکیو مذهب:
۳۰۸	..... د حنابلو مذهب:
۳۰۹	..... د شافعیو مذهب:
۳۰۹	..... د سلف صالحینو په آثار سره د تبرک حکم:
۳۱۲	..... د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت:
۳۱۲	..... د حدیث شریف نه مستفاد امور او احکام:

۱۴- بَابُ: الْمَسَاجِدِ فِي الْبُيُوتِ

۳۱۲	..... د ترجمه الباب وضاحت:
۳۱۲	..... په کورونو کېنې د جماتونو جوړولو مطلب:
۳۱۲	..... په کورونو کېنې د جمع کولو حکم:
۳۱۴	..... د ترجمه الباب مقصد:
۳۱۵	..... تعلیق:
۳۱۵	..... د تعلیق تخريج:
۳۱۵	..... د تعلیق رجال:
۳۱۵	..... د تعلیق ترجمه او تشریح:
۳۱۵	..... د تعلیق مقصد:
۳۱۵	..... د تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت:
۳۱۲	..... د حدیث ترجمه:
۳۱۷	..... تراجم رجال:
۳۱۸	..... د حدیث شرح:
۳۱۹	..... حضرت عتبان بن مالک رضی الله تعالی عنہ نایبنا وو که کم نظر والا؟
۳۲۱	..... د ان شاء الله ویلو مقصد:
۳۲۱	..... نبی کریم ﷺ سره خومره صحابه کرامو تشریف راوړو؟
۳۲۳	..... په دوو مختلفو مقاماتو کېنې د نبی له مختلف عمل:
۳۲۳	..... حضرت عبدالله بن ام مکتوم رضی الله تعالی عنہ خو په کور کېنې د مونځ کولو اجازت نه وو ملاؤ شوې بیا ده ته څنگه ملاؤ شو؟
۳۲۴	..... د "خزیره" معنی:
۳۲۵	..... صحیح لفظ "الدخيشين" نه بلکه "الدخيشم" دي:

۳۲۸..... د روایت د ترجمه الباب سره مطابقت: .....
 ۳۲۸..... د حدیث شریف نه مستنبط شوی فوائد او احکام: .....

۱۵- بَابُ: التَّيَمُّنُ فِي دُخُولِ الْمَسْجِدِ وَغَيْرِهِ

۳۳۰..... د ترجمه الباب تشریح: .....
 ۳۳۰..... د ترجمه الباب مقصد: .....
 ۳۳۱..... تعلیق: .....
 ۳۳۱..... د تعلیق ترجمه: .....
 ۳۳۱..... د تعلیق تخریج: .....
 ۳۳۱..... د تعلیق مقصد: .....
 ۳۳۱..... د تعلیق د ترجمه الباب سره مطابقت: .....
 ۳۳۱..... د حدیث ترجمه: .....
 ۳۳۲..... تراجم رجال: .....
 ۳۳۲..... د حدیث شرح: .....
 ۳۳۴..... د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره ربط: .....

۱۶- بَابُ: هَلْ تُنْبِشُ قُبُورُ مُشْرِكِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَيَتَّخِذُ مَكَانَهَا مَسَاجِدَ

۳۳۴..... د ترجمه الباب تشریح: .....
 ۳۳۲..... د لعنت په سبب کېني د علامه نووی رحمۃ اللہ علیہ تشریح: .....
 ۳۳۲..... د لعنت په سبب کېني د ملا علی قاری رحمۃ اللہ علیہ تشریح: .....
 ۳۳۲..... د لعنت په سبب کېني د حضرت گنګوهی رحمۃ اللہ علیہ تشریح: .....
 ۳۳۷..... د لعنت په سبب کېني د کشمیری رحمۃ اللہ علیہ تشریح: .....
 ۳۳۷..... د لعنت په سبب کېني د علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ تشریح: .....
 ۳۳۷..... د لعنت په سبب کېني د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ تشریح: .....
 ۳۳۷..... د قبر مخامخ د مونځ کولو حکم: .....
 ۳۳۷..... د احنافو مذهب: .....
 ۳۳۸..... د مالکیو مذهب: .....
 ۳۳۸..... د حنابلو مذهب: .....
 ۳۳۸..... د حنابلو په نیز د قبرستان تعریف: .....
 ۳۳۸..... د شوافعو مذهب: .....
 ۳۳۹..... د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ رائي: .....
 ۳۴۱..... د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د اثر تخریج: .....
 ۳۴۱..... د صالحینو د مزاراتو سره نیز دې د جماتونو حکم: .....
 ۳۴۲..... د حدیث ترجمه: .....
 ۳۴۲..... تراجم رجال: .....
 ۳۴۳..... د حدیث شرح: .....
 ۳۴۴..... د بت پرستی شروع څنگه شوي ده؟: .....
 ۳۴۵..... د شرار لغوی تحقیق: .....

۳۴۵	د شرار الخلق مصداق کوم خلق دی؟
۳۴۶	د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت:
۳۴۸	د حدیث شریف نه مستنبط شوی فوائد او احکام:
۳۴۸	د حدیث ترجمه:
۳۴۹	تراجم رجال:
۳۵۰	د حدیث شرح:
۳۵۰	د نبی کریم ﷺ مدینې ته راتگ کله شوي وو؟
۳۵۱	د جمعي فرضيت مکه کښې شوې وو:
۳۵۲	توري زور ندولو سره د راتلو څه مقصد وو؟
۳۵۲	د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د نبی کریم ﷺ د ردیف جوړیدو وجه:
۳۵۳	اوبه د الله تعالی د طرف نه ماموره:
۳۵۳	ددې واقعي سره متعلق د سیر یو عجیبه روایت:
۳۵۴	د حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه د کور تاریخ:
۳۵۸	په وخت د ضرورت د مشرکانو قبرونو وړانولو جواز:
۳۵۹	د حضرت عمار بن یاسر رضی الله عنه د شهادت خبر:
۳۵۹	د نبی کریم ﷺ او د صحابوؤ شعرونه وئیل:
۳۶۰	د سماع په مباح کیدو باندې استدلال:
۳۶۲	د انصارو د تسمیه وجه:
۳۶۲	د مهاجرینو د تسمیه وجه:
۳۶۳	د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مناسبت:
۳۶۳	د حدیث مبارک نه مستفاد امور او احکام:

۱۷- بَابُ: الصَّلَاةُ فِي مَرَايِضِ الْغَنَمِ

۳۶۴	د ترجمه الباب مقصد:
۳۶۴	د حدیث ترجمه:
۳۶۴	تراجم رجال:
۳۶۵	د حدیث شرح:
۳۶۶	د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت:

۱۸- بَابُ: الصَّلَاةُ فِي مَوَاضِعِ الرِّبْلِ

۳۶۷	د ترجمه الباب مقصد:
۳۶۸	د علامه سندھی رضی الله عنه راڼي:
۳۶۸	د حضرت گنگوہي رضی الله عنه راڼي:
۳۶۸	د علامه کاندهلوی رضی الله عنه راڼي:
۳۶۸	د اوشانو باره کښې د مونځ کولو حکم:
۳۶۹	د حنبله د دلیل جواب:
۳۷۰	د غواگانو باره کښې د مونځ ادا کولو حکم:
۳۷۰	د حدیث ترجمه:

۳۷۱	تراجم رجال
۳۷۲	د حدیث شرح
۳۷۳	د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت
۳۷۳	د حدیث مبارک نه مستنبط فوائد او احکام
	۱۹- بَاب: مَنْ صَلَّى وَقَدْ آمَهُ تَنُورٌ أَوْ نَارٌ أَوْ شَيْءٌ مِمَّا يُعْبَدُ، فَأَرَادَ بِهِ اللَّهُ
۳۷۴	د ترجمه الباب تشریح
۳۷۵	د ترجمه الباب مقصد
۳۷۵	تعليق
۳۷۵	د تعليق ترجمه
۳۷۷	د تعليق تخریج
۳۷۷	تعليق او ترجمه الباب کښې مطابقت
۳۷۷	د تعليق نه طريق د استدلال
۳۷۷	د آخافو مسلك او د امام بخاري <small>رحمته الله</small> د استدلال جواب
۳۷۸	د امام بخاري <small>رحمته الله</small> په مسلك باندې يو اعتراض
۳۷۸	د حدیث ترجمه
۳۷۸	تراجم رجال
۳۷۹	د حدیث شرح
۳۷۹	د صلاة کسوف او خسوف مصداق
۳۸۰	د ترجمه الباب سره مطابقت
۳۸۰	د حدیث مبارک نه مستفاد امور
۳۸۱	د جماعتونو د قبلې والا ديوال کښې هيتير يا گيس يا ليمپ وغيره د لگولو حکم
	۲۰- بَاب: كَرَاهِيَّةُ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ
۳۸۱	قبرستان کښې د مونځ حکم
۳۸۲	د ترجمه الباب مقصد
۳۸۲	د حدیث ترجمه
۳۸۲	تراجم رجال
۳۸۳	د حدیث شرح
۳۸۳	په کورونو کښې د نوافل کولو باره کښې د علامه قرطبي <small>رحمته الله</small> موقف
۳۸۳	د قاضي عياض <small>رحمته الله</small> موقف
۳۸۴	د جمهورو موقف
۳۸۴	په کورونو کښې د نوافل کولو فائدي
۳۸۴	کورونه قبرستان نه جوړولو سره متعلق د حضرت شيخ الحدیث <small>رحمته الله</small> رائي
۳۸۵	د علامه خطابی <small>رحمته الله</small> رائي
۳۸۵	د علامه تورېشتي <small>رحمته الله</small> رائي
۳۸۷	د ملا علی قاري <small>رحمته الله</small> رائي

- ۳۸۲..... د علامه خطابی رحمہ اللہ یو اشکال اود هغې جواب
 ۳۸۷..... د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت
 ۳۸۷..... د علامه کورانی رحمہ اللہ رائي

۲۱- بَاب: الصَّلَاةُ فِي مَوَاضِعِ الْحُسْفِ وَالْعَذَابِ

- ۳۸۸..... د ترجمه الباب تشریح
 ۳۸۸..... د خسف نه مراد کومه واقعہ ده؟
 ۳۸۹..... د ترجمه الباب مقصد
 ۳۸۹..... یو اشکال اود هغې جواب
 ۳۸۹..... تعلیق
 ۳۸۹..... د تعلیق تخریج
 ۳۹۰..... د تعلیق ترجمه
 ۳۹۰..... د تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت
 ۳۹۰..... بابل شار
 ۳۹۰..... د بابل د تسمیه وجه
 ۳۹۱..... د حدیث ترجمه
 ۳۹۱..... تراجم رجال
 ۳۹۲..... د حدیث شرح
 ۳۹۲..... حجر کوم یو مقام دي؟
 ۳۹۴..... قوله لا یصیبکم ما أصابهم، باندې یو شبه اود هغې جواب
 ۳۹۵..... د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت
 ۳۹۵..... د حدیث شریف نه مستنبط شوی احکام او آداب

۲۲- بَاب: الصَّلَاةُ فِي الْبَيْعَةِ

- ۳۹۵..... د ترجمه الباب تشریح
 ۳۹۵..... بیعة او کنیسه کښې فرق
 ۳۹۶..... د ترجمه الباب مقصد
 ۳۹۶..... د حضرت ګنګوھی رحمہ اللہ رائي
 ۳۹۶..... سابقه یو باب سره تعارض اود هغې حل
 ۳۹۶..... رومې تعلیق
 ۳۹۶..... د تعلیق ترجمه
 ۳۹۷..... د تعلیق تخریج
 ۳۹۷..... د تعلیق تشریح
 ۳۹۷..... د تعلیق د ترجمه الباب سره مطابقت
 ۳۹۸..... دویم تعلیق
 ۳۹۸..... د تعلیق ترجمه
 ۳۹۸..... د تعلیق تخریج
 ۳۹۸..... د تعلیق د ترجمه الباب سره مطابقت

٣٩٩.....	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَهُ:
٣٩٩.....	تَرَاوَجُ رِجَالُ:
٤٠٠.....	دَ حَدِيثُ شَرْحُ:
٤٠٠.....	دَ حَدِيثُ شَرِيفُ دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ سِرَّهُ مُطَابَقَتُ:
٤٠٠.....	حَدِيثُ بَابِ (دَوِيمُ حَدِيثُ):
٤٠٠.....	دَ نَسْخُو فِرْقُ:
٤٠١.....	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَهُ:
٤٠١.....	تَرَاوَجُ رِجَالُ:
٤٠٢.....	دَ حَدِيثُ شَرْحُ:
٤٠٤.....	يُؤَاشِكَالُ أَوْ دَهْفِي جَوَابُ:
٤٠٥.....	أَيَا بِنْخُهُ نَبِي كِيدِي شِي؟:
٤٠٥.....	دَ حَدِيثُ ذَ شَرِيفُ تَرْجَمَةُ الْبَابِ سِرَّهُ مُطَابَقَتُ:
٤٠٢.....	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَهُ:
٤٠٢.....	تَرَاوَجُ رِجَالُ:
٤٠٧.....	دَ حَدِيثُ شَرْحُ:

٢٣- بَابُ: قَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ (جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا)

٤٠٧.....	دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ مَقْصَدُ:
٤٠٧.....	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَهُ:
٤٠٨.....	تَرَاوَجُ رِجَالُ:
٤٠٨.....	دَ حَدِيثُ شَرْحُ:
٤٠٨.....	دَ حَدِيثُ مَبَارَكُ دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ سِرَّهُ مُطَابَقَتُ:

٢٤- بَابُ: تَوَارُ الْمَرْأَةِ فِي الْمَسْجِدِ

٤٠٩.....	دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ مَقْصَدُ:
٤١٠.....	دَ حَدِيثُ تَرْجَمَهُ:
٤١٠.....	تَرَاوَجُ رِجَالُ:
٤١١.....	دَ حَدِيثُ شَرْحُ:
٤١٥.....	دَ حَدِيثُ شَرِيفُ دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ سِرَّهُ مُطَابَقَتُ:
٤١٥.....	دَ حَدِيثُ شَرِيفُ نَهْ مُسْتَفَادُ فَوَائِدُ أَوْ أَحْكَامُ:

٢٥- بَابُ: تَوَارُ الرِّجَالِ فِي الْمَسْجِدِ

٤١٢.....	دَ تَرْجَمَةُ الْبَابِ مَقْصَدُ:
٤١٧.....	رُؤْمِي تَعْلِيْقُ:
٤١٧.....	دَ تَعْلِيْقُ تَرْجَمَهُ:
٤١٧.....	دَ تَعْلِيْقُ تَخْرِيجُ:

۴۱۷	د تعلیق رجال:
۴۱۷	د تعلیق د ترجمه الباب سره مطابقت:
۴۱۷	د ویم تعلیق:
۴۱۷	د تعلیق ترجمه:
۴۱۷	د تعلیق تخریج:
۴۱۸	د تعلیق رجال:
۴۱۸	صفه او اصحاب صفه:
۴۲۱	د تعلیق د ترجمه الباب سره مطابقت:
۴۲۱	د حدیث ترجمه:
۴۲۱	تراجم رجال:
۴۲۲	د حدیث شریف شرح:
۴۲۲	د انسانی عمر مختلف ارتقائی ادوار:
۴۲۳	د العلماء العزب تعارف:
۴۲۴	د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مطابقت:
۴۲۴	د حدیث شریف نه مستفاد امور او آداب:
۴۲۴	په جمات کښې د اوده کیدو باره کښې د ائمه کرامو مذهب:
۴۲۴	د اخافو مسلك:
۴۲۴	د مالکیز مسلك:
۴۲۵	د شوافعو او حنابلو مسلك:
۴۲۵	د تبلیغی جماعت والو په جمات کښې اوده کیدل:
۴۲۵	د دینی مدارسو د طالبانو په جمات کښې اوده کیدل:
۴۲۸	د حدیث ترجمه:
۴۲۸	تراجم رجال:
۴۲۹	د حدیث شرح:
۴۳۰	د ناخوښ خبره د دواړو طرفونه شوې وه:
۴۳۰	د حضرت فاطمه <small>عليها السلام</small> صفا خبره:
۴۳۰	لوبنی خو کرنگیری:
۴۳۱	د قیلوله حکم:
۴۳۲	د حضرت علی <small>عليه السلام</small> کنیت د ابو تراب د تسمیه وجه:
۴۳۳	د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مطابقت:
۴۳۳	د حدیث مبارک نه مستفاد امور و آداب:
۴۳۴	د حدیث ترجمه:
۴۳۴	تراجم رجال:

- فائده: ۴۳۵
 دَ حَدِيثِ شَرْح: ۴۳۶
 دَ اصْحَابِ صَفْهِ تَعْدَاد: ۴۳۶
 دَ مَدَارِسُوْ اَوْ خَانِقَاهُوْنُوْ اَصْل: ۴۳۶
 دَ حَدِيثِ مَبَارَكِ دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سِرْهُ مَطَابَقَتْ: ۴۳۷

۲۶- بَابُ: الصَّلَاةُ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ

- دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ مَقْصَد: ۴۳۸
 تَعْلِيْق: ۴۳۸
 دَ تَعْلِيْقِ تَرْجَمَةِ: ۴۳۸
 دَ تَعْلِيْقِ تَخْرِیْج: ۴۳۹
 دَ تَعْلِيْقِ رَاوِی: ۴۳۹
 دَ تَعْلِيْقِ مَقْصَد: ۴۴۴
 دَ حَدِيثِ تَرْجَمَةِ: ۴۴۴
 تَرَاجِمُ رِجَال: ۴۴۵
 دَ حَدِيثِ شَرْح: ۴۴۶
 دَ حَدِيثِ دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سِرْهُ مَنَاسِبَتْ: ۴۴۶
 دَ حَدِيثِ مَبَارَكِ نَهْ مَسْتَفَادِ اُمُوْر اَوْ اَدَاب: ۴۴۷

۲۷- بَابُ: إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَبْ رُكْعَتَيْنِ

- دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ مَقْصَد: ۴۴۸
 رُوْمِبِیْ مَسْئَلَه: پَهْ مَكْرُوْهُ وَخْتُوْنُ رُكْبَنِیْ دَ تَحِيَةِ الْمَسْجِدِ حَكْم: ۴۴۸
 دَوِیْمَه مَسْئَلَه: تَحِيَةِ الْمَسْجِدِ صَرْفِ پَهْ دَاخِلِیْدُوْنُكِیْ بَانْدِیْ دِی، اَوْكِه تِیْرِیْدُوْنُكِیْ بَانْدِیْ هَمْ؟ ۴۴۹
 دَرِیْمَه مَسْئَلَه: تَحِيَةِ الْمَسْجِدِ وَاجِبِ دِیْ كِه مَسْتَحَب؟ ۴۵۰
 خُلُوْرْمَه مَسْئَلَه: دَنْقُلِ مَوْنُغِ دَكَمْ نَهْ كَمْ خُوْرُكْعَاتَه؟ ۴۵۱
 بِنُخْمَه مَسْئَلَه: دَ تَحِيَةِ الْمَسْجِدِ وَخْت: ۴۵۲
 دَ حَدِيثِ تَرْجَمَةِ: ۴۵۵
 تَرَاجِمُ رِجَال: ۴۵۵
 دَ حَدِيثِ شَرْح: ۴۵۶
 دَ حَدِيثِ مَبَارَكِ دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سِرْهُ مَنَاسِبَتْ: ۴۵۶

بسم الله الرحمن الرحيم

۱۹- (۱) بَابُ إِذَا أَصَابَ ثَوْبُ الْمُصَلِّي امْرَأَتَهُ إِذَا سَجَدَ

دا باب دې په دې باره کښې چه کله د مونځ گذار کېږي د سجده په وخت هغه ښځې سره اولگي (نود مونځ څه حکم دي؟)

د ترجمه الباب مقصد: علامه عینی رحمته الله فرماني چه دامام بخاری رحمته الله عادت دادې چه په ترجمه الباب کښې دا قسم عبارت هغه وخت راوړي کله چه په یو شرعی حکم کښې د یو امام اختلاف وی لیکن په دې مقام کښې خلاف عادت داسې مسئله بیان شوې ده په گوم کښې چه د چاهم اختلاف نشته دي. (۱)

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله وایي: شیخ الحدیث صاحب رحمته الله فرماني چونکه مس مرأة د بعضو په نیز ناقض وضو دي نو ممکن ده چه چاته دا وهم وی چه که چرې د مونځ گذار کېږي ښځې سره اولگي د مونځ په حالت کښې، نو دا به د کراهت سبب وی په دې وجه امام بخاری رحمته الله دا وهم دفع کوي او فرماني چه په دې سره په مونځ کښې هېڅ خلل نه راځي. مگر ما بیان کړې دي چه امام بخاری رحمته الله خو په مس مرأة سره د اودس کولو قائل دي او نه د ذکر په مس کولو سره، او نه په قهقهې سره. هغه په مسائلو کښې نه د احنافو سره دي اونه د شوافع سره دي.

او د امام بخاری رحمته الله دویم غرض دا هم کیدې شی چه په احنافو باندې رد دي ځکه چه احناف محاذاة مرأة مفسد صلاة گرځوي او دلته په روایت کښې د "حذاء" لفظ موجود دي لیکن په دې سره په احنافو باندې رد نه شی کیدې ځکه چه احناف مطلقاً محاذات مفسد نه مني بلکه د هغې د پاره څه شرطونه دی مثلاً چه امام د ښځې د امامت نیت کړي وی او ښځه د هغه سره په مونځ کښې شریکه وی. لیکن چونکه امام بخاری رحمته الله استدلال کوي په دې وجه ممکن ده چه د "حذاء" د لفظ نه ئی استدلال کړي وی. (۲)

حدیث باب: [حدیث نمبر ۳۷۲ صفحه ۱۴۴]

۳۷۲- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: (۱) كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّي وَأَنَا حِدَاءٌ وَأَنَا حَائِضٌ وَرَمَا أَصَابَنِي ثَوْبُهُ إِذَا سَجَدَ. قَالَتْ وَكَانَ يُصَلِّي عَلَى الْخُمُرَةِ.

کشف الباری کښې د واکتر مصطفی دیب البغا چه کومه نسخه د متن په توگه ښاد جوړ کړې شوې دې د هغه نسخې مطابق دې باب نمبر ۱۸ دې خو په نورو نسخو کښې کوم چه فتح الباری، عمدة القاری او ارشاد الساری وغیره کښې دی د هغې مطابق دې باب نمبر ۱۹ دي

(عمدة القاری: ۱۶۰/۴)

(الکنز التنواری: ۶۵/۴ د تقریر بخاری شریف: ۱۳۵/۲، سراج القاری: ۴۰۸/۲)

(مر نخریچه فی کشف الباری، کتاب البیض، باب، رقم الحدیث: ۳۳۳)

توجه حدیث د حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونځ کولو او زه د حضور پاک په اړخ کښې ملاسته ووم په داسې حال کښې چه زه حاضه ووم. او کله کله به چه حضور پاک سجدي ته تلو نو د حضور پاک کښې به زما بدن سره لگیدلې. حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا فرمائی چه حضور پاک به په پوزکې باندې مونځ کولو. تراجم رجال په مذکوره حدیث مبارک کښې پنځه رجال دی:

- ① **مسدد رضی اللہ عنہ:** دا مسدد بن مسرهد بن مرعيل اسدی رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره کشف الباری کتاب الصلاة باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه، کښې تیر شوې دې ^(۱).
- ② **خالد رضی اللہ عنہ:** دا خالد بن عبد الله بن عبد الرحمن الطحان الواسطي رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره کشف الباری کتاب الوضوء، باب: من مضى واستشق من غرفة واحدة کښې تیره شوې ده ^(۲).
- ③ **سليمان الشيباني رضی اللہ عنہ:** دا سليمان بن ابي سليمان ابو اسحاق شيباني کوفی رضی اللہ عنہ دې د دوی تفصیلی احوال کشف الباری کتاب الحيض، باب: مباشرة العائض د دوی حدیث لاندې تیر شوی دی ^(۳).
- ④ **عبد الله بن شداد رضی اللہ عنہ:** د دوی تفصیلی احوال کشف الباری کتاب الحيض باب: مباشرة العائض د دوی حدیث لاندې تیر شوی دی ^(۴).
- ⑤ **ميمونه رضی اللہ عنہا:** دا ام المؤمنين حضرت ميمونه بنت الحارث رضی اللہ عنہا ده د دوی تذکره کشف الباری کتاب العلم، باب: السيرة العلم کښې تیره شوې ده ^(۵).
شرح حدیث: د مذکوره حدیث مبارک مکمل شرح د کتاب الحيض د آخری باب لاندې تیره شوې ده. صرف د «وانا حذاء» ترکیبی حالت باره کښې عرض دې چه «حذاء» منصوب او مرفوع دواړه شان لوستل صحیح دی. «نصب» به د ظرفیت په وجه وی او مرفوع به د خبر په توگه د ظرفیت په صورت کښې به جمله «أنا ملقاة حذاء النبي صلى الله عليه وسلم»، وی ^(۶).
- قوله: على الخيرة:** بهم الغاء المعجزة وسكون اليم، د کهجورو د پانرونه جوړ شوې پوزکې، جاني نماز ته واځي د دې پوره تشریح هم د کتاب الحيض د آخری باب لاندې تیره شوې ده.
د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مناسبت د مذکوره حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مناسبت واضح دې چه په ترجمه کښې «إذا أصاب ثوب المصلي امرأته إذا سجد» دې او هم دغه خبره د حدیث شریف جملې «ربما أصابني توبه إذا سجد» کښې موجود ده.

(۱) کشف الباری: ۲/۲.

(۲) کشف الباری. کتاب الوضوء، باب: من مضى واستشق من غرفة واحدة.

(۳) کشف الباری کتاب الحيض باب، مباشرة العائض، الحديث الثاني، ص: ۲۵۰.

(۴) کشف الباری کتاب الحيض باب مباشرة العائض، الحديث الثاني، ص: ۲۵۰.

(۵) کشف الباری: ۴۰/۴.

(۶) شرح الکرمانی: ۴/۴، عمدة القاری: ۱۶۰/۴.

و حدیث مبارک نه مستفاد امور او ادا: ددې حدیث مبارک نه ډیر امور او ادا مستنبط کیږي مثلاً:

① د حائضه ښځې بدن ناپاکه نه وي، ځکه که چرته د حائضه ښځې بدن نجس وي نو ښي کریم ﷺ به مانځه کښې خپلې کپړې د حضرت میمونې ؓ سره لگولو ته نه پریځوي او هم دغه حکم د نفاس والا ښځې هم دې.

② حائضه ښځه که مونځ گذار سره نيزدې وي نو په دې سره په مونځ کښې هيڅ خرابي نه پيدا کیږي ③ حائضې ښځې ته مونځ معاف دې

④ دکه جوړو د پانرونه جوړ شوې پوزکي باندې مونځ کول صحيح دی. (۱)

۲۰- باب: الصَّلَاةُ عَلَى الْحَصِيرِ

دا باب دې په پوزکي باندې د مونځ کولو باره کښې

ذو جمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب ﷺ فرماني بعضي شارحينو دلته حدیث

«جعلت الأرض مسجداً وطهوراً» ذکر کولو سره په غير ارض باندې د مونځ د جواز ذکر کړې دې خو زما په نيز د امام بخاري ﷺ غرض يوه بله مسئله بيانول دي. هغه دا چه غالباً ابن ابي

شيبه ﷺ د حضرت عائشه صديقه ؓ نه نقل کړې دي چه هغوی «صلوة على الحصير» ته

مکروه وائي او د هغوی استدلال ددې آيت مبارک ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا﴾ نه دې نو چونکه الله تعالی جهنم د کافرانو دپاره حصير جوړ کړې دې نو دلته اشتراك اسمي موندلې شئ. لهذا په حصير باندې به مونځ مکروه وي. نو اوس امام بخاري ﷺ د حضرت عائشه

صديقه ؓ په قول باندې رد کوي چه د حضور پاک نه خو «صلوة على الحصير» ثابت دې (۲) حافظ ابن حجر ﷺ هم دې نکتي طرف ته اشاره کړې ده. (۳)

د حضرت عائشه ؓ د اثر تخریج: د حضرت عائشه ؓ مذکوره اثر په مسند ابی یعلی

الموصلی کښې موجود دې. پوره اثر او گورنئ: «حدثنا ابو بکر حدثنا يزيد بن مقدا عن المقدام بن

شریح، عن أبيه أنه سأل عائشة: أكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصل على الحصير؟ فإذن سمعت في كتاب

الله ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا﴾ قالت: «لم يكن يصل عليه» (۴)

په ظاهره داسې معلومیږي چه د امام بخاري ﷺ په نيز مذکوره اثر ثابت نه دې يا هغوی دا شاذ غرځولو سره رد کړې دې. ځکه چه ددې معارض ددې نه قوی حدیث موجود وو لکه حدیث باب. بلکه امام بخاري ﷺ باب: صلوة اللیل کښې د حضرت ابو سلمه په طریق سره د

(۱) شرح الکرمانی: ۴/۴، عمدة القاری: ۳/۳۷۱، ۴/۱۶۰.

(۲) تفریر بخاری شریف: ۱۳۸/۲-۱۳۷، الكنز المتواری: ۴/۴۵، سراج القاری: ۲/۴۰۹.

(۳) فتح الباری: ۱/۶۳۶.

(۴) مسند ابی یعلی الموصلی، مسند عائشة، رقم الحدیث: ۴۴۳۱، ۴/۷۵.

حضرت عائشه رضی اللہ عنہا روایت نقل کرے دی ہے کہ کوم کنبیٰ چہ د حضور پاک پہ پوزکی باندی د مونخ کولو تصریح ده. (۱)

دغه شان پہ صحیح مسلم کنبی د حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ روایت موجود دی چہ هغه پخیله جناب نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ پوزکی باندی پہ مونخ کولو اولیدلو. (۲)
دارنگ پہ المصنف لابن ابی شیبہ کنبی د حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ مرفوع روایات او د حضرت ابن عمر، حضرت جابر بن عبد الله، حضرت مکحول، حضرت ثابت بن عبيد الله او د حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ آثار موجود دی. د کوم نه چہ په حصیر (پوزکی) باندی مونخ او کولو صحیح کیدل ثابتیری. (۳)

د حصیر تعریف: د کهجورو د پانړو نه جوړ شوې پوزکې یا بوجی ته حصیر وئیلې شی. دا د خمره نه لوی وی او په عام توگه د انسان د قد برابر وی دا په کورونو کنبی خورولې شی. (۴)

تعلیق: «وَصَلَّى جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَأَبُو سَعِيدٍ: فِي السَّفِينَةِ قَائِمًا»
د تعلیق ترجمه: حضرت جابر او حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ په کشتی کنبی په ولاړه باندی مونخ او کړو.

د تعلیق تخریج: دا تعلیق موصولاً ابن ابی شیبہ رحمته اللہ علیہ په المصنف کنبی ذکر کړې دي، ونی گورنی: «حدثنا أبو بكر قال: حدثنا مروان بن معاوية، عن حميد، قال: سئل أنس عن الصلاة في السفينة، فقال عبد الله بن أبي عتبة مول أنس وهو معنا جالس: سافرت مع أبي سعيد الخدري، وأبي الدرداء، وجابر بن عبد الله، قال حميد: وأنس قد سامهم، فكان إمامنا يصل بيننا في السفينة قائما، ونحن نصل خلفه قياما، ولو

(۱) حدثنا إبراهيم بن المنذر، قال: حدثنا ابن أبي ذئب، قال: حدثنا ابن أبي ذئب، عن المقبري، عن أبي سلمة بن عبد الرحمن، عن عائشة رضي الله عنها، أن النبي صلى الله عليه وسلم كان له حصير، يبسطه بالنهار، ويحجروه بالليل، فتأب إليه ناس، فسلوا ورأوه. (صحيح البخاري، كتاب الأذان، باب: صلاة الليل، رقم الحديث ۷۳۰).

(۲) حدثني عمرو الناقد، وإسحاق بن إبراهيم - واللفظ لعمرو - قال: حدثني عيسى بن يونس، حدثنا الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر، حدثني أبو سعيد الخدري أنه دخل على النبي صلى الله عليه وسلم قال: فرأيت ي صلى على حصير يسجد عليه قال: ورأيت ي صلى في ثوب واحد متوشحاه. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: في الصلاة على الحصير، رقم الحديث: ۵۱۹).

(۳) (۱) حدثنا أبو معاوية، عن الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر، عن أبي سعيد أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى على حصير (۲) حدثنا وكيع، قال: حدثنا العمري، عن إسحاق بن عبد الله بن أبي طلحة، عن أنس، أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى على حصير. (۳) حدثنا وكيع، عن سفيان، عن توبة العنبري، عن نافع، عن ابن عمر، أنه كان ي صلى على حصير. (۴) حدثنا وكيع، قال: حدثنا عمر بن ذر، عن يزيد الفقير قال رأيت جابر بن عبد الله، ي صلى على حصير من بردي. (۵) حدثنا وكيع، عن هشام بن الغاز، عن مكحول قال: رأيت ي صلى على الحصير ويسجد عليه. (۶) حدثنا حفص، عن حجاج، عن ثابت بن عبيد الله قال: رأيت زید بن ثابت، ي صلى على حصير يسجد عليه (المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الصلاة، باب: في الصلاة على الحصير، رقم الحديث: ۴۰۴۳، ۴۰۵۶، ۳۹۸-۳۹۹/۱).

(۴) تاج العروس من جواهر القاموس، مادة: ح، ص، ر، ۲۸/۱۱، لسان العرب: ۱۰۳/۴، المعجم الوسيط، ص: ۱۷۹، إعلام الحديث للغطائي: ۳۷۲/۱.

شمنا ورفانا وخرمنا (۱)

د تعلیق رجال دې تعلیق کښې دوه راویان دي

① جابر رضی الله عنه: دا مشهور صحابی رسول ﷺ جابر بن عبدالله انصاری رضی الله عنه دې د دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من لم یزال وضوءاً إلا من المخرجین من القبل والدير. لاندې تیر شوی دی (۱)

② ابوسعید رضی الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت سعد بن مالک بن سنان بن عبید لانصاری الخزرجی رضی الله عنه دې د دوی تفصیلی حالات کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الدین الغرام من الفتن لاندې تیر شوی دی. (۲)

د تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله راځي: حضرت شیخ الحدیث رحمته الله فرماني چه په دې باندې اشکال دي چه د سفینې ذکر ئی د حصیر په باب کښې څنگه راوړې دي؟ کومو خلقو چه د باب غرض دا خود ئې دي چه غیر ارض باندې مونځ کول د «جعلت لی الأرض» خلاف معلومېږي په هغوی باندې رد دي. د هغه خلقو په نیز هو څه اشکال نشته ځکه چه سفینه او حصیر دواړه غیر ارض دی مگر زما په راڼې کښې به په دې باندې اشکال راځي او جواب د هغې دادې چه بعض وخت ترجمه کښې استدلال د عادت نه کیږي نو چونکه په عام توگه به سفینه کښې دننه د حصیر خورولو عادت دي نو د دې عادت په رنړا کښې لکه په سفینه کښې مونځ په شان د صلاة حصیر دي (۳)

د علامه ابن المنیر رحمته الله راځي: علامه ابن المنیر رحمته الله لیکي «الصلاة على الحصير» په ترجمه کښې «الصلاة السفينة» د داخلولو وجه داده چه په پوزکی او کشتی کښې مونځ ادا کول به غیر زمکه باندې مونځ ادا کول دی یعنی دواړه په دې امر کښې شریک دی او مصنف رحمته الله داسې ځکه او کړل چه دا وهم پیدا نه شی چه د مونځ گذار دپاره به مانځه کښې د زمکې سره الصاق ضروری دي (۴)

هم دغه خبره شیخ بدرالدین به جماعة په مناسبات تراجم البخاری کښې (۵)

(۱) المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، من صلى فيها قائماً، رقم الحديث: ۴۶۶۶، ۴۳۱/۴.

(۲) كشاف الباری، كتاب الوضوء، باب: من لم يزال وضوءاً إلا من المخرجين من القبل والدير.

(۳) كشاف الباری: ۸۲/۲.

(۴) تقرير بخاری: ۱۳۶/۲.

(۵) المتواری علی أبواب البخاری، ص: ۸۵.

(۶) مناسبات تراجم البخاری، ص: ۴۶.

او قاضی بدرالدین دامامینی رحمته په «مصابیح الجامع» کښې ذکر کړې ده ^(۱) د حافظ ابن حجر رحمته وائي: حافظ ابن حجر رحمته لیکلی دی چه ددې نه امام بخاری رحمته د امام ابوحنیفه رحمته د خلاف طرف ته اشاره کړې ده د هغوی په نیز بغیرد عذر نه، یعنی په قیام باندې د قدرت لرلو باوجود هم په کشتی کښې په ناسته مونځ کول جائز دی ^(۲) د علامه عینی وائي: علامه عینی رحمته لیکلی چې دې سره قوی مناسبت دادې چه څنگه مصله او جاني نماز په زمکه باندې وی دغه شان کشتی په اوبو باندې وی لهذا په دواړو باندې مونځ کول جائز دی ^(۳)

په کشتی کښې د مونځ کولو حکم او مسئلې: که چرې کشتی یا سمندری جهاز روان وی نو د امام ابوحنیفه رحمته په نیز بغیرد عذر نه په ناسته فرض او واجب مونځ کول جائز دی لیکن د افضل خلاف او مکروه دی او په کشتی کښې په ناسته باندې د مونځ ادا کولو په صورت کښې هم مونځ، د رکوع، سجده سره ادا کول ضروری دی په ناسته په اشارې سره ادا کول جائز نه دی او د امام ابویوسف رحمته او امام محمد رحمته په نیز په کشتی کښې بغیرد عذر نه په ناسته مونځ کول جائز نه دی او د عذر په صورت کښې د هغوی په نیز هم جائز دی په دې اختلافی صورت کښې د صاحبین رحمهما الله مسلک مختار او قوی دي.

او که چرې کشتی په اوبو کښې روانه نه وی بلکه غاړې ته تړلې شوې وی نو په هغې کښې د دانسې سرې د پاره په ناسته مونځ کول جائز نه دی چه په قیام باندې قادر وی ځکه چه په دې صورت کښې دا کشتی د زمکې په مثل ده لهذا څه دانسې عذر د کوم په وجه چه په زمکه ناسته مونځ کول جائز وی هم د هغې عذر د وجې نه کشتی کښې په ناسته باندې مونځ کول هم جنز وی او که چرې کشتی په دریاب کښې دننه ولاړه وی یعنی په ژورو اوبو کښې لنگر انداز وی، تړلې شوې وی لیکن د هوا په وجه ډیره زیاته خوزیږی نو دغه د روانې کشتی په حکم کښې ده او که لږه خوزیږی نو د ولاړې کشتی په حکم کښې ده. دارنگ په کشتی کښې د مونځ ادا کولو په وخت قبلې ته مخ کول ضروری دی او که چرې کشتی د قبلې طرف ته واړی نو مونځ گذار دې هم خپل مخ د قبلې طرف ته اوگرځوی. که سره د قدرت نه د قبلې طرف ته نه تاویږی نو د هغه مونځ به جائز نه وی ^(۴)

د حافظ بن حجر رحمته یو قول او د هغې جواب: حافظ ابن حجر رحمته د مناسبت لاندې داخبره

(۱) مصابیح الجامع للدامامینی: ۱۰۲/۲.

(۲) فتح الباری: ۶۴۳/۱.

(۳) عمدة القاری: ۱۶۲/۴.

(۴) المبسوط للرخسی، کتاب الصلاة، باب: فی الصلوات فی السفینة: ۲/۲ رد المحتار. کتاب الصلوة. مطلب: فی الصلاة فی السفینة: ۵۷۳/۲-۵۷۲، مرافی الفلاح شرح نور الإيضاح. کتاب الصلوة. الصلاة فی السفینة، ص: ۴۰۸.

ذکر کړې ده چه امام بخاری رحمته الله د امام ابو حنیفه رحمته الله خلاف طرف ته اشاره کړې ده. (۱)
نو واضح ده وی چه په دې مسئله کېښي د امام صاحب رحمته الله استدلال د حضرت انس رضی الله عنه د حدیث نه دي. دویمه خبره دا چه حضرت حسن بن زیاد رضی الله عنه په خپل کتاب کېښي د سويد بن غفله په سند سره روایت کړې دي چه ما د حضرت ابوبکر او حضرت عمر فاروق رضی الله عنه نه په کشتي کېښي د مونځ کولو باريه کېښي سوال او کړو نو دواړو حضراتو او فرمائیل چه د کشتي د تلو په حالت کېښي په ناسته مونځ کوه او د اودريدو په حالت کېښي په ولاړه مونځ کوه. دریمه خبره دا چه د کشتي د تلو په حالت کېښي اکثر دوران رأس وي. لهذا د سبب په ځاني مسبب او گټلې شو او هم داسې کيږي هم، خاص کر چه کله په مسبب باندې واقفيت گران وي يا هغه داسې وي چه د سبب په موجودگي کېښي دهغي نه موجوديدل ډیر نادر وي. څنگه چه امام صاحب رحمته الله مباشرت فاحشه د مني د خروج قائم مقام دي لهذا حکم په اکثری حالت باندې ورکړي شو. (۲)

حضرت مجاهد، حضرت ابن سيرين، حضرت ابوقلابه، حضرت طاؤس او د حضرت جناده بن ابی امیه رحمهم الله هم دغه مؤقف دي. (۳)

دويم تعليق: «قَاتِنَا مَا تَمَّ تَشْتِي عَلَى أَصْحَابِكَ تَدُورُ مَعَهَا وَلَا قَاعِدًا»

د تعليق ترجمه: او حضرت حسن بصری رحمته الله فرمائيلي دي چه په کشتي کېښي په ولاړه باندې مونځ کولي شي ترکومي پورې چه ستا ملگرو ته گرانه نه وي. دکه چرې کشتي تاؤ شي نو ته کشتي سره تاوېږه ترهغي پورې چه ستا مخ قبلي طرف ته شي گني په ناسته باندې مونځ کوه.

د تعليق تخریج: دا تعليق ابن ابی شيبه رحمته الله موصولاً ذکر کړې دي، ونی گورشي: «حدثنا حفص بن عاصم عن الشعبي والجنس وابن سيرين أنهم قالوا: صل في السفينة قائماً، وقال الحسن: «لا تشتي على أصحابك» (۴)

د تعليق راوی: حسن رحمته الله. دا مشهور تابعی ابو سعید بن ابی الحسن یسار البصری رحمته الله دي. د دوی تفصیلی احوال کتاب الإیمان باب: وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا، فأصلحوا بينهما لاندې

(۱) فتح الباری: ۶۳۴/۱

(۲) بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل: أمارا كانها: ۵۱۵/۱

(۳) حدثنا أبو بكر قال: حدثنا عبدالله بن إدريس، عن حصين، عن مجاهد، قال: كنا نفزو مع جنادة بن أبي أمية البحر، فكانا نصل في السفينة قعوداً. حدثنا هشيم، عن يونس، أن ابن سيرين، قال: خرجت مع أنس، إلى بني سيرين في سفينة عظيمة، قال: فأما فاضلي بنا فيها جلوساً ركعتين، ثم صلى بنا ركعتين آخرتين. حدثنا ابن عليه، عن خالد، عن أبي قلابه، أنه كان لا يرى أباً بالصلاة في السفينة جالساً. حدثنا وكيع، عن أبي خزيمة، وطاوس، قال: صل فيها قاعداً. المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، من قال: صل في السفينة جالساً، رقم الحديث: ۶۵۶۲-۶۵۶۰. المصنف لابن عبد الرزاق، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في السفينة، رقم الحديث: ۴۵۵۶-۴۵۵۳.

(۴) المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، من قال: صل في السفينة قائماً، رقم الحديث: ۶۶۲۸

تیسرے سوالی (د)

تشریح: قائلینا حال دے دے فعل محذوف "تصلیٰ تہ، دغہ شان بہ دا جملہ ذائل ذ سوال جواب جوہ شی چہ سوال کونکی تپوس اوکرو چہ پہ کشتی کنبی مونخ پہ ولاہ ادا کرے شی کہ پہ ناستہ؟ نو جواب ورکری شو چہ تہ پہ کشتی کنبی ذ اوردیدو پہ حالت کنبی مونخ ادا کوہ ترکومے پورے چہ ستا ذ پارہ داسی کول سخت نہ وی۔ اوکلہ چہ ذ کشتی پہ روانیدو سرہ ستا ذ پارہ پہ ولاہ باندے مونخ کول گران شی اوڈ پریوتلو اندیشہ نہ وی نو پہ ناستہ باندے مونخ کوہ۔ خکہ چہ پہ دے صورت کنبی ہم پہ ولاہ مونخ ادا کول ذ مونخ گذار ذ پارہ ذ حرج سبب دے او حرج مدفوع دے (۱)

ذ حضرت حسن بصری رحمہ اللہ دے خبری نہ درے مسئلے معلومے شوے: ① پہ کشتی کنبی کہ خہ عذر نہ وی نو پہ ناستہ دے مونخ نہ کوی بلکہ پہ ولاہ دے کوی

② پہ کشتی کنبی ہم ذ قبلے طرف تہ مخ کول ضروری دی کہ چری ذ مونخ دوران کنبی کشتی تاؤ شی نوڈ مونخ گذار ذ پارہ ہم ضروری دی چہ ہفہ دے ہم تاؤ شی ہم دغہ حکم پہ ترین کنبی ذ مونخ کولو دے

③ کہ چری پہ کشتی کنبی مونخ کول گران وی نوڈ کشتی نہ بہرو تلو سرہ مونخ کول افضل دی شیخ الحدیث صاحب رحمہ اللہ فرمائی چہ علامہ قسطلانی رحمہ اللہ دے جملے مطلب دا لیکے چہ کشتی کوم خوا خے دے ہم پہ ہفہ طرف دے روانہ وی۔ زما پہ نیز دے مطلب دادے چہ کہ چری کشتی ذ قبلے طرف نہ پہ بل طرف باندے تاؤ شی نو مونخ گذار دے خیل مخ ذ قبلے طرف تہ تاؤ کری نہ چہ ذ کشتی سرہ تاویری راتاویری۔ زما ذ پلار رحمہ اللہ پہ نیز دے دے ہم ذ کشتی سرہ راتاویری۔ یعنی پہ کوم خانی کنبی چہ دغہ کشتی ذ قبلے طرف تہ خوا شی نوہلہ دے دغہ مونخ گذار قبلے طرف تہ راتاویری (۲)

حدیث باب: (حدیث نمبر ۲۷۲)

۸۰- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۱) أَنَّ جَدَّ تَهْمُكَةَ دَعَتْ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- لِيَطْعَامَ صَفْعَتَهُ لَهُ،

(۱) کشف الباری: ۲/۲۲۰.

(۲) عمدة القاری: ۴/۱۶۲.

(۳) إرشاد الساری: ۵۸۲/۱، الأبواب والتراجم: ۱۹۶/۲، سراج القاری: ۴۰۹/۲.

(۴) رواہ البخاری أيضا فی الجماعۃ، باب: المرأة وحدها تكون صفا. رقم الحدیث: ۷۲۷. وفي صفة الصلاة، باب: وضوء الصبيان، رقم الحدیث: ۸۶۰. وباب: صلاة النساء خلف الرجال رقم الحدیث: ۸۷۱. وفي التطوع، باب: ..... .

فَاَكَل مِنْهُ ثُمَّ قَالَ «كُومُوا فَلَا صَلَ لَكُمْ». قَالَ أَنَسٌ فَقُمْتُ إِلَى حَصْبٍ لَنَا قَدِ اسْوَدَّتْ مِنْ طُولِ مَا لَيْسَ، فَتَضَخَّتْ بَيَاضًا، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَصَفَّتْ وَالْيَتِيمَ وَرَأَةً، وَالْمَجُوزِينَ وَرَأَيْنَا، فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفَ.

ترجمه حدیث: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے کہ ہمارے ایک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے خوراک دعوت ورکرو کوم چہ ہفتی (خاص) رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے پاس تیار کر دی وہ حضور پاک کے ہفتہ خوراک نہ او خورلو بیانی او فرمانیل: راخی او در پرتی چہ زہ (ستاسو پہ کور کنبی کے خیر او برکت دپارہ) تاسو ته مونخ در کرم.

حضرت انس رضی اللہ عنہ وائی چہ زہ پاسیدم یو پوزگی می راوو چہ دیر استعمالو لو دوجی نہ تور شوې وو. بیا ما پہ ہفتی باندی او بہ چتر کاؤ کرې (یعنی ہفتہ می او وینخلو) بیا حضور پاک پہ ہفتی باندی او دریدو. ما او یو یتیم وروکی ہلک حضور پاک پسی شاتہ صف جوړ کرو او بو دنی بیا مونخ پسی شاتہ او دریدہ. بیا حضور پاک مونخ ته دوه رکعتہ مونخ را کرو بیا حضور پاک واپس تشریف یوو.

تو اجمہ رجال: پہ دی حدیث مبارک کنبی تول خلور رجال دی.

① عبد اللہ بن یوسف رحمہ اللہ: دا عبد اللہ بن یوسف تنیسی دمشقی رحمہ اللہ دی. د دوی تذکرہ کشف الباری، کتاب ہدم الوحی پہ دویم حدیث او تفصیلی تعارف کتاب العلم، باب: لیعلم الشاهد الغائب لاندی تیر شوې دی.

② مالک رحمہ اللہ: دا مشہور امام مالک بن انس بن مالک الاصبیحی المدنی رحمہ اللہ دی. د دوی تذکرہ کشف الباری، کتاب ہدم الوحی پہ دویم حدیث او تفصیلی تعارف کتاب الإيمان، باب: من الدین الغرامن الفتن لاندی تیر شوې دی.

③ اسحاق بن عبد اللہ بن ابی طلحہ رحمہ اللہ: دا اسحاق بن عبد اللہ بن ابی طلحہ انصاری نجاری مدنی رحمہ اللہ دی. د دوی ذہیکہ ابو طلحہ نوم زید بن سہیل دی. د دوی تذکرہ کشف الباری، کتاب العلم، باب: من قعد حیث ینتہی بہ المجلس ومن رأى فرجة في الحلقة فجلس فيها لاندی تیرہ شوی ده.

..... ماجاء تطوع مثنى مثنى، رقم الحديث: ۱۱۶۴. وسلم في صحيحه، في الساجد. باب: جواز الجماعة في الثالثة والصلاة على حصير، رقم الحديث: ۶۵۹-۶۶۰. وأبو داود في سننه، في الصلاة. باب: إذا كانوا ثلاثة كيف يقومون؟ رقم الحديث: ۶۱۲. وفي الصلاة على الحصير، رقم الحديث: ۶۵۷. والترمذي في جامعه، في الصلاة. باب: ماجاء في الرجل يصلي ومعه الرجال والنساء، رقم الحديث: ۲۳۴. والنسائي في سننه، في الساجد. باب: الصلاة على حصير، رقم الحديث: ۳۲۸. وفي الإمامة، باب: إذا كانوا ثلاثة وامرأة، رقم الحديث: ۸۰۲. وفي جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: في الصلاة القسم الأول: في الفرائض وأحكامها. الباب الأول: في الصلاة وأحكامها، الفصل السادس: في شرائط الصلاة. الفرع الرابع: في أكمة الصلاة وما يصلى عليه، النوع الأول، فيما يصلى عليه، رقم الحديث: ۶۵۴-۶۵۵.

(۱) کشف الباری: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

(۲) کشف الباری: ۲۹۰/۱، ۱۸۰/۲.

(۳) کشف الباری: ۲۱۳/۳.

⑦ انس بن مالک رضی اللہ عنہ: دامشهور او معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالک بن نضر خزرجی انصاری رضی اللہ عنہ دے۔ دے دوی تذکرہ کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان ان یحب

لأخیه ما یحب لنفسه لاندی تیرہ شوی ده۔^(۱)

ملیکہ: دا لفظ دَمیم پہ ضمی سرہ دی لیکن دَ اُصیلی پہ نیز دا لفظ دَمیم پہ فتحی او لام پہ کسری سرہ دے۔ پہ دے دوارو اقوالو کنبی رومی قول صحیح دے دویم صحیح نہ دے۔ علامہ نووی رحمہ اللہ پہ شرح مسلم کنبی دے دویم قول دے ذکر کولو نہ پس فرمائی دی «وهذا ضعیف

مروود»^(۲) او پہ مشارق الانوار کنبی دی «ولایصح»^(۳)

دَ جدتہ دَ ضمیمو مرجع: پہ روایت کنبی «جدتہ ملیکہ» الفاظ دی یعنی دَ حضرت انس رضی اللہ عنہ دَ نیا نوم ملیکہ وو۔ بیا پہ دے کنبی اختلاف دے چہ دَ جدتہ دَ ضمیر غائب ہ۔ مرجع خہ خیز دے؟ دَ ابن عبدالبر، عبدالحق اوقاضی عیاض رحمہم اللہ پہ نیز دے ضمیر مرجع اسحاق راوی دے۔ یعنی دَ اسحاق بن عبداللہ بن ابی طلحہ نیا، امام نووی رحمہ اللہ دا قول صحیح گر خولی دے۔^(۴)

علامہ قسطلانی رحمہ اللہ ہم دا قول اختیار کرے دے۔^(۵) خود ابن سعد ابن منہ او دَ ابن الحصار رحمہم اللہ پہ نیز دَ ہ۔ ضمیر مرجع حضرت انس رضی اللہ عنہ دے۔

علامہ عینی رحمہ اللہ نقل کرے دی چہ علامہ ابن حبان فوائد العراقین کنبی دَ اسحاق بن عبداللہ بن ابی طلحہ روایت نقل کرے دے پہ کوم کنبی چہ ہفہ دَ حضرت انس رضی اللہ عنہ نہ نقل کوی چہ ہغوی او فرمائیل زما نیا نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تہ دَ دعوت پیغام اولیبلو دَ ہغی نوم ملیکہ وو۔ حضور پاک تشریف راوہو بیا دَ مونخ وخت شو نو دَ مونخ دَ پارہ پہ یو پوزکی باندے اودریدو۔ الخ۔^(۶)

علامہ انور شاہ کشمیری رحمہ اللہ فرمائی چہ پہ دوارو کنبی چہ ہر یو مرجع او گر خولی شی پہ دے کنبی ہیخ تضاد نشته دے۔ خکہ چہ دَ حضرت انس رضی اللہ عنہ دَ مور نوم ام سلیم وو دَ ہغی دَ مور نوم ملیکہ وو۔ بلہ دا چہ دَ ام سلیم دَ رومی خاوند نوم مالک بن النضر وو۔ دَ چا نہ چہ حضرت انس رضی اللہ عنہ پیدا شوی وو۔ دَ ہفہ دَ وفات نہ پس ام سلیم دَ ابو طلحہ سرہ وادہ او کرو دَ چا نہ چہ عبداللہ پیدا شو او دَ ہفہ نہ اسحاق۔

دَ غہ شان ام سلیم نیا جورہ شوہ دَ اسحاق او دَ ہفہ مور یعنی ملیکہ دَ قرنیکہ بنخہ جورہ شونہ

(۱) کشف الباری: ۴/۲.

(۲) شرح النووی علی صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة فی النافلة، رقم الحدیث ۱۴۹۷، ۱۶۴/۴.

(۳) مشارق الأنوار، حرف الکاف، فصل الإختلاف والوهم غیر ماتقدم: ۳۹۹/۱.

(۴) شرح النووی علی صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة فی النافلة، رقم الحدیث: ۱۴۹۷، ۵/۱۶۴.

(۵) إرشاد الساری: ۳۳/۲.

(۶) عمدة القاری: ۱۶۲/۴.

چونکه په عربی ژبه کښې د جده لفظ نیا او د قر نیکه ښځې دواړو د پاره وئیلی شی په دې وجه دهغوی طرف ته نسبت صحیح شو او د حضرت انس رضی الله عنه طرف ته هم نسبت صحیح شو.^(۱)

الدکتور احمد الشاکر د سنن ترمذی په حاشیه کښې ددې پوره تحقیق نقل کړې دې چه په ډیرو فوائدو باندې مشتمل دې او د کتلو سره تعلق لری.^(۲)

شرح حدیث: **أَنَّ جَدَّةَ مُلَيْكَةَ مَاتَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَامٍ سَمَّيْتَهُ لَهْ**
د حضرت انس رضی الله عنه نیا ملیکه رسول الله صلی الله علیه وسلم د خوراک د پاره راوغوښتلو کوم چه د حضور پاک د پاره تیار کړې شوې وو. “لطعام” کښې لام اجلیه دې یعنی “لېل لطعام”^(۳)
په یوشان واقعاتو کښې د حضور پاک مختلف طرز عمل: بعضې شارحینو لیکلی دی چه دې لفظ طعام سره دې طرف ته اشاره کول مقصود دی چه حضور پاک ته دعوت صرف ددې د

(۱) قوله: (إِنْ جَدَّةُ)، قيل: الضمير إلى إسحاق، وقيل: إلى أنس رضي الله عنه، وكلاهما صحيح، فإن أم سليم والدة أنس رضي الله عنه كانت تزوجت بعده أباطلة رضي الله عنه، فصار عبدالله أخا لأنس رضي الله عنه، وصارت مُلَيْكَةُ جَدَّةَ لإسحاق بن عبدالله. (فيض الباری: ۳۲/۴).

(۲) “مُلَيْكَةُ” بضم الميم، وفتح اللام. وقد أخفا من ضبطه بفتح الميم وكسر اللام. وقوله: جدته اختلف في الضمير العائد، هل هو عائدة على أنس، فتكون مليكة جدته هو؟ أو على إسحاق بن عبدالله بن أبي طلحة، فتكون جدته إسحاق؟ وقد ادعى ابن عبدالبر أن مليكة هي أم أنس بن مالك، وأنها هي أم سليم بنت ملحان زوج أبي طلحة الأنصاري، وأن الضمير في جدته عائدة على إسحاق بن عبدالله بن أبي طلحة، واستدل لذلك برواية عبدالرزاق لهذا الحديث عن مالك عن إسحاق عن أنس: أن جدته مليكة، يعني: جدة إسحاق، وذكر الحديث بمعنى مافي الموطأ. وقد كثير من العلماء ابن عبدالبر في ذلك، ورواية عبدالرزاق رواها أحمد في المسند رقم: ۱۲۷۰۸، ج: ۳، ص: ۱۶۴، وليس فيها قوله: يعني: جدة إسحاق، وما ذهب إليه ابن عبدالبر خطأ. فإن أم سليم بنت ملحان اختلف لإسمها: فقيل الخيمياء، وقيل: الريمياء، وقيل: ربيعة، وقيل: رميثة، وهذه الأسماء بضم الأول فيها كلها، ولم يقل أحد أن اسمها مليكة، وأما مليكة، فهي أمها، وهي جدة أنس لامه، وهي جدة إسحاق بن عبدالله بن أبي طلحة، لأنها جدة أبيه عبدالله لامه، كانت ابنتها أم سليم تحت مالك بن النضر، فولدت له أنسا في الجاهلية، وأسلمت مع السابقين من الأنصار، فغضب مالك وخرج إلى الشام ومات بها، فتزوجها بعده أبوطلحة زيد بن سهل الأنصاري، فولدت له عبدالله وأبا عمير، وهؤلاء بنو ملحان معروفون، إخوة أشقاء: سليم وزيد وحرام وعبداء وأم سليم وأم حرام، أبوه: ملحان، بكسر الميم وإسكان اللام، واسمه: مالك بن خالد بن زيد بن حرام، من بني النجار، وأمه: مليكة بنت مالك بن عدي بن مناة بن عدي، من بني النجار. (انظر الإصابة، ج: ۸، ص: ۱۹۱-۱۹۰، وطبقات ابن سعد، ج: ۳، ص: ۷۲-۷۱، ج: ۸، ص: ۳۱۰). ويؤيد هذا ما نقله السيوطي في شرح الموطأ (۱: ۱۶۹) من فوائد العراقيين لأبي الشيخ من طريق القاسم بن يعقوب المسمى عن عبدالله بن عمر عن إسحاق بن أبي طلحة عن أنس قال: “أرسلني جدتي إلى النبي صلى الله عليه وسلم، واسمها مليكة، فجاءنا بغضرت الصلاة”. فهذا صريح في أنها جدة أنس لامه. وانظر فتح الباري (۱/ ۴۱۲-۴۱۱) حاشية لأحمد الشاکر على سنن الترمذی، کتاب الصلاة، الرجل یصلی ومعه رجل، تحقیق أن ملیکه جده أنس: ۴۵۵/۱-۴۵۴ مطبعة مصطفى البابي الحلبي.

(فتح الباری: ۱/ ۶۳۵، عمدة القاری: ۴/ ۱۶۴، التوشیح للسيوطی: ۱/ ۳۱۳).

بارہ ورکړې شوې وو چه حضور پاک خوراک اوکړې په خلاف د حضرت عتبان بن مالک د قصې (۱)

چه په هغې کښې حضور پاک ته د برکت د حاصلولو په غرض سره د مونځ ورکولو د باره دعوت ورکړې شوې وو. چنانچه دهغوی په قصه کښې حضور پاک اول مونځ ورکړو بیا نی خوراک اوکړو او په دې قصه کښې ئی اول خوراک اوکړو بیا نی مونځ ورکړو یعنی په کوم غرض سره چه دعوت ورکړې شوې وو هغه ئی مخکې کړو.

په دې باندې علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه دا ضروری نه دی چه ملیکه دې صرف هم د خوراک د باره راغونښتې وی بلکه په ظاهره دا خبره ده چه دهغې مقصود هم د برکت د باره د مونځ ورکولو له راغونښتله وو. البته دا وشلې کیدې شی چه هغوی کره خوراک تیار وو په دې وجه حضور پاک اول خوراک اوکړو او مونځ ئی ادا کړو. او د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه په قصه کښې خوراک هغه وخت تیار نه وو په دې وجه اول ئی هلته مونځ اوکړو بیا نی خوراک اوکړو. لنډا دا چه دواړو واقعاتو کښې څه منافات نشته دې چه د تطبیق یا جمع کولو نوبت پېښ شی. (۲)

قوله: **فَأَكَلُ مِنْهُ، ثُمَّ قَالَ: «قَوْمُوا أَفَلَا صَلَّيْ لَكُمْ»**: چنانچه حضور پاک هغه خوراک او خوړلو بیا نی او فرمائیل تاسو اودریږئ دې د باره چه زه تاسو ته «د خبر او برکت» د باره مونځ درکړم. د «**فَلَا صَلَّيْ لَكُمْ**» توگیی حیثیت: د کشمیهنی په روایت کښې دا لفظ د لام نه بغیر دې یعنی «**فَأَصَلَّيْ**» او د اصیلی په روایت کښې په شروع ښې لام امر او په آخر کښې د «ي» په حذف

(۱) حدثنا سعيد بن عفیر، قال: حدثني الليث، قال: حدثني عقيل، عن ابن شهاب، قال: أخبرني محمود بن الربيع الأنصاري، أن عتبان بن مالك وهو من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار أنه أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: يا رسول الله قد أنكرت بصرى، وأنا أصلى لقومي، فإذا كانت الأمطار سال الوادي الذي بيني وبينهم، لم أستطع أن أتى مسجدهم فأصلى بهم، ووددت يا رسول الله! أنك تأتيني فتصلي في بيتي، فاتخذ مصلى، قال: فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: سأفعل إن شاء الله. قال عتبان: ففدا رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبو بكر حين ارتفع النهار، فاستأذن رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأذنت له، فلم يجلس حتى دخل البيت، ثم قال: أين تحب أن أصلى من بيتك؟ قال: فأشرت له إلى ناحية من البيت، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فكبر، فقمنا فصفنا فصلى ركعتين ثم سلم، قال وجسنا، على خزيمة صنعنا هاهنا، قال: فأب في البيت رجال من أهل الدار ذوو عده، فاجتمعوا، فقال قائل منهم: أين مالك بن الدخيشن أو ابن الدخشن؟ فقال بعضهم: ذلك منافق لا يحب الله ورسوله، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تقل ذلك، ألا تراء قد قال: لا إله إلا الله، يريد بذلك وجه الله، قال: الله ورسوله أعلم، قال فزانا نرى وجهه ونصيحته إلى المنافقين، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فإن الله قد حرم على النار من قال: لا إله إلا الله، يبتغي بذلك وجه الله، قال ابن شهاب: ثم سألت العيص بن محمد الأنصاري - وهو أحد بني سالم - وهو من سراتهم، عن حديث محمود بن الربيع الأنصاري: فصدقه بذلك. (صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: الساجد في البيوت، الرقم: ٤٢٥).

سره دې امر چه کله غائب او متکلم دپاره وی نو د هغې شروع د "لام" نه کېږي او کله چه د مخاطب دپاره وی نو د "لام" د حذف او ذکر کول دواړه صحیح وی. الغرض په دې صورت کېنې به دا صیغه په جواب امر کېنې وی او لام به لام امر وی. او د کشمېنې د روایت والا لفظ به خبر شی د مبتداء محذوف دپاره یعنی "قوموا، فانا اصل".

دریم احتمال دادې چه ابتدائی لام "لام کی" وی او "ی" مفتوح وی په دې صورت کېنې به د لام نه پس ان مصدریه محذوف وی. په دې صورت کېنې د "ی" نه تخفیفاً فتحه حذف کولو سره "فلاصل" وئیل هم جائز دی.

خلوړم احتمال دادې چه دا لام مفتوح وی د تاکید دپاره اودا جمله جواب شی د قسم محذوف یعنی "قوموا: ان تمتم فوالله لأصل لکم" لیکن دا احتمال ضعیف دي (۱).

د "لکم" نه مراد هم "لاجلکم" دي. یعنی ستاسو د خاطر (چه ستاسو برکت حاصل کړئ یا تاسو مشاهده موږ زده کړئ) موږ درکوم (۲).
 قوله: قَالَ أَنَسُ: فَقَعْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا، قَدْ اسْوَدَّ مِنْ طُولِ مَا لَيْسَ: حضرت انس رضی الله عنه فرماني چه ما يو پوزکي راژړو چه د ډیر استعمال د وجې نه تور شوې وو. د "اسود" نه مراد رنگ بدليدل دي (۳).

قوله: "طُولِ مَا لَيْسَ" نه مراد اوږدې زمانې پورې ددې استعمالول دي. لیکن په دې ځاني کېنې ددې نه مراد فائده او چټول دی لکه چه تاج العروس اولسان العرب کېنې مصرح دي (۴).

علامه ابن ملقن رحمته الله لیکي چه دلته یوه خبره دا هم معلومه شوه چه په افتراش باندې د لبس اطلاق کیدي شی او شرعاً او لغتاً به د هر څیز لبس د هغه په اعتبار سره ځان له او جدا وی. لهذا افتراش حصیر ته به عرفاً لباس نه شی وئیلې. په دې سره د امام مالک رحمته الله د مسئلې رد هم اوشو چه د هغوی په نیز که چرې یو سړي د «لا یلبس ثوباً» په الفاظو سره قسم او خوری او بیا هم په هغه ثوب باندې کینی نو د امام مالک رحمته الله په نیز هغه به حاثث شی. ځکه چه د

(۱) (قوموا فاصلی) هی عند الکشمینې بغیر لام ساکنه الباء، وهی واضعة صحیحة، ورواها غیره: "فأصلی" بلام مکسورة، وفتح الباء علی أنها لام کی علی زیادة الفاء، وقد رويت بفتح اللام وسكون الباء. کتوله تعالى: ﴿إِنْ كَانُوا لَیْسُوا﴾ وقال ابن سید: یرویه کثیر من الناس بالياء، ومنهم: من یفتح اللام ویسکن الباء، ویثبونه قسماً، وذلك غلط، لأنه لا وجه للقسیم، ولو كان قال: "فأصلین" بالنون، وإنما الروایة الصحیحة "فأصل" علی معنی الأمر، والأمر إذا كان للمتکلم والغائب كان باللام أبداً، وإذا كان للمخاطب كان باللام بغیر اللام. (التنقیح لألفاظ الجامع الصحیح، کتاب الصلاة، رقم الحدیث: ۳۸۰، ۱/۱۰۰)، فتح الباری: ۱/۶۳۵، عمدة القاری: ۴/۱۶۵.

(۲) فتح الباری: ۱/۶۳۵.

(۳) بذل المجہود، کتاب الصلوة، باب: إذا كانوا ثلاثة کیف یقومون؟ رقم الحدیث: ۶۱۰، ۲/۵۲۹.

(۴) تاج العروس: ۴۶۶/۱۶، لسان العرب: ۲۰۲/۶.

قسمونو دارومدار په عرف باندې وی او په عرف کښې افتراش ته لباس نه واښي اودلته قسم خوړونکی د نه اغوستو قسم خوړلې وو. لهدا قسم خوړونکې به حاث نه وی. (۱)

امام نووي رحمه الله هم دلته هم دغه فرماني چه «من طول لبس» کښې د قرینې د وجې د لبس نه مراد افتراش دې. (۲)

د حافظ صاحب په احنافو باندې ده اوده هغې جواب: دارنگ حافظ ابن حجر رحمه الله ځاني کښې لبس د افتراش په معنی اغستلي دي او د امام ابوحنيفه رحمه الله نوم اخستو نه بغير ئې په هغه باندې رد کړې دي چه ئې کریم ﷺ د مطلق رينيم د استعمال نه منع فرمائيږي ده. په دې عمومي نهې کښې رينيم اغوستل او يا خوړلو سره په هغې کيناستل او د رينيمو په تکیه گمانو باندې دده لگول داخل دي. لهدا د امام ابوحنيفه رحمه الله قول (چه د رينيمو په بستره باندې کيناستلو او دده لگولو کښې هيڅ حرج نشته دي) صحيح نه شو ځکه چه په لبس باندې افتراش کيږي. (۳)

علامه عيني رحمه الله د دغه ټولو رد کولو سره فرماني چه لبس څنگه د اغوستلو په معنی کښې استعمال کيږي هم دغه شان ددې استعمال د نفع اوچتولو په معنی کښې هم کيږي او هم دغه دلته مراد دي نه چه صرف افتراش. په دې سره چه د حافظ صاحب کوم رد دې دهغې هم جواب اوشود. (۴)

فوله: فَتَضَحُّهُ يَمَاءً بيا ما په دغه پوزکي باندې د اوبو څاڅکي چترکاؤ کړل. د "نعم" مطلب د اوبو چترکي اچول (څاڅکي کول) دي. علامه جوهری رحمه الله ليکلي دي چه ددې اطلاق کله کله په وينځلو باندې هم کيږي ليکن روميې معنی زياته مشهوره ده. (۵)

په پوزکي باندې د اوبو چترکاؤلو مقصد د هغه کهجورو د پانړو نه جوړ شوې پوزکې نرمول وو. يا د هغې دورې لري کول وو. قاضي سليمان مالکي رحمه الله هم دغه وضاحت کړې دي. (۶) د قاضي عياض مالکي رحمه الله په نيز د اوبو چترکاؤ ددې د پاره وو چه د نجاست شک لري شی. د مالکيه د مذهب مطابق د مشکوک خيز د طهارت د پاره د وينځلو ضرورت نه وی صرف د اوبو څاڅکي کول کافی وی. (۷)

فوله: فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَلَّتْ وَالْيَتِيمَ وَرَأَى الْوَجُودَ مِنْ رَأْسًا: بيا رسول الله ﷺ

(۱) التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن الملقن: ۳۷۲/۵، الإعلام بفوائد عمدة الأحكام، باب الصلاة، باب: تسويدا لصفوف، الحديث الثالث: ۵۳۰/۲.

(۲) شرح النووي، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة في النافلة، رقم الحديث: ۱۴۹۷، ۱/۱۶۶هـ.

(۳) فتح الباري: ۱/۶۳۵.

(۴) عمدة القاري: ۱/۱۶۴.

(۵) مختار الصحاح للجوهري، ص: ۲۷۷.

(۶) شرح النووي، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة في النافلة، رقم الحديث: ۱۴۹۷، ۱/۱۶۶هـ.

(۷) إكمال المعلم، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة في النافلة، رقم الحديث: ۱۴۹۷، ۲/۶۳۶.

په دغه پوزکی باندې اودريدو او ما او يو يتيم (وروکى ماشوم) حضورياک پسې شاته صف جوړکړو او بودئى «زمانيا» زمونږ نه شاته صف کښې اودريده.

قوله: «وَصَلُّتُ اَنَا وَالْيَتِيمَ»: د صحيح البخارى په اکثر نسخو کښې دا جمله دغه شان ده ليکن د مستحلى او حمودى په روايت کښې دا جمله «صَلُّتُ وَالْيَتِيمَ» ده، د لفظ انا نه بغير.

اول ذکر شوې جملې سره د نحويانو نه د بصريينو مذهب ته تقويت ملاويږي څنگه چه دهغوى په نيز قاعده داده چه کله د اسم ظاهر ضمير عطف مرفوع متصل باندې کول وى نو اول د دغه ضمير مرفوع متصل تاکيد په ضمير منفصل سره راوړى بيا پرې عطف کوى، لکه چه قرآن کریم کښې دى: «اسْتَغْنِ اَنْتَ وَوَجْهَكَ الْخَيْرَةَ» (البقرة: ۳۵) او د کوفيينو په نيز په داسې موقعو باندې تاکيد راوړل څه ضرورى نه دى ليکن په دوى دواړو کښې د بصريينو مذهب زيات فصيح دى.^(۱)

د يتيم معنى او مطلب: هغه نابالغ ماشوم د چا پلار چه مړ شى هغه ته يتيم واتى. او په ځناورو کښې د چا چه مور مړه شى هغه يتيم ياديږي. ددې جمع ايتام، يتامى، يَتَمَّةٌ، يَتَمَكَةٌ او يتائم راځي.^(۲)

علامه ابن اثير رحمته الله ليکى چه د بلوغت نه پس لفظ يتيم استعمالول صحيح نه دى او که چرته استعمال شوې وى نو مجازاً به استعماليږي.^(۳) په دې لفظ باندې رفع او نصب دواړه وئيل جائز دى. د رفع په صورت کښې به ددې عطف په انا ضمير باندې وى کوم چه د ظرفيت په وجه مرفوع دې او دويم احتمال دادې چه «اليقيم» مبتداء وى او «وراء» خبر وى او پوره جمله حال وى. او نصب به په هغه صورت

کښې ممکن وى کله چه «او» د مع په معنى کښې واخلى يعنى «وصَلُّتُ اَنَا مَعَ الْيَتِيمِ».^(۴) په حديث مذکوره کښې د يتيم مصداق څوک دې؟ د حديث مبارک په دې جمله کښې چه دکوم يتيم ذکر راغلى دې دهغې نه مراد څوک دې؟ ددې په تعيين کښې ډير زيات اختلافى اقوال دى: ملاعلى قارى رحمته الله ليکى چه دا لفظ اسم علم دې د حضرت انس رضي الله عنه د ورور^(۵). ليکن علامه سهارنپورى رحمته الله ليکى چه دا قول سوا د ملاعلى قارى رحمته الله نه د بل چا نه دې ملاؤ شوې.^(۶) علامه کرمانى رحمته الله فرمانى چه د هغه نوم «سُكَيْنَةُ» وو.^(۷)

(۱) فتح البارى: ۱/۳۶۶ عمدة القارى: ۴/۱۶۵ التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، كتاب الصلاة، رقم الحديث: ۱۰۱/۱، ۳۸۱.

(۲) معجم الصحاح للجوهري، ص: ۱۱۶۷، لسان العرب: ۱۲/۶۴۵، الإعلام بفوائد عمدة الأحكام: ۲/۵۳۲.

(۳) النهاية فى غريب الحديث والأثر: ۲/۹۲۵، لسان العرب: ۱۲/۶۴۵.

(۴) شرح الکرمانى: ۴/۴۶، التوضيح لابن ملق: ۵/۳۷۳، التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، كتاب الصلاة، رقم الحديث: ۱۰۱/۱، ۳۸۱.

(۵) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب: الموقف، رقم الحديث: ۷۵/۳، ۱۱۰۸.

(۶) بذل المجهود، كتاب الصلاة، باب: إذا كانوا ثلاثة كيف يقومون؟ رقم الحديث: ۵۲۹/۲، ۶۱۰.

(۷) شرح الکرمانى: ۴/۴۶.

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ نور لیکي چہ دھغہ ہلار د نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم ازاد کرې شوې غلام وو صحابی وو او د قبیلہ حمیر نہ وو، د هغه نوم سعد وو. (۱)

د العجوز مصداق. په مذکورہ عبارت کښې د "العجوز" نه مراد د حضرت انس رضی اللہ عنہ نیا ده. د چ ذکر چہ په شروع کښې تیر شوې دي. (۲)
قوله: فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَيْنِ: بیا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته دوه رکعتہ مونږ را کړو.

قوله: "لنا" کښې لام اجلیہ دي یعنی زمونږ د خاطرہ یا زمونږ د زړہ ساتنې د پاره یا زمونږ د خودني د پاره دوه رکعتہ مونږ را کړو. (۳)
قوله: ثُمَّ الْغَرْفُ: بیا حضور پاک تشریف یووړ. د دې جملې دوه مطلبونه بیان کړې شوي دي. یو دا چہ "انْفَرَجَ" د "سَلَّمَ" په معنی کښې دي او دویم دا چہ "رَجَعَ" په معنی کښې دي. یعنی "رجع الی بيوته" (۴)

علامه کوراني رحمۃ اللہ علیہ دي دویم قول ته ترجیح ورکړې ده. (۵)
 د مذکورہ حدیث شریف نه مستنبط شوي امور او احکام: شارحین حدیث د دې حدیث مبارک نه ډیر احکام او آداب اخذ کړي دي. د هغې نه څه دلته لاندې ذکر کولې شي:

- ① د خوراک دعوت اگر که هغه د ولیمې د دعوت نه علاوه وي، قبول مستحب دی.
- ② دعوت قبول د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په تواضع باندې دلالت کوي.
- ③ نوافل کښې افضل دادی چہ په کور کښې ادا کړې شي.
- ④ د اکرام کونکي د اکرام په بدله کښې څه نا څه احسان کول پکار دی لکه چہ حضور پاک دغه کور والو ته نفل مونږ ورکړو.
- ⑤ د کور صفا ستره ساتل مستحب دی.
- ⑥ د ماشومانو مونږ هم صحیح دي.
- ⑦ د ماشومانو د لویو په صف کښې اودريدو سره مونږ کول صحیح دي.
- ⑧ د ښځو په جمع سره مونږ کښې د اودريدلو مقام آخری صف دي.
- ⑨ په کپړو او پوزکي وغيره کښې اصل دادې چہ هغه پاک وي خو که د هغې د ناپاکه کيدو یقین اوشي نو بیا هغه پاکول ضروري دی.
- ⑩ لکه څنگه چہ مونږ په زمکه باندې کيږي دغه شان په کپړه، پوزکي وغيره باندې هم

(۱) عمدة القاری: ۱۶۵/۴.

(۲) فتح الباری: ۶۳۶/۱، عمدة القاری: ۴/۱۶۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۶۵/۴، إرشاد الساری: ۳۳/۲.

(۴) الإعلام بفوائد الأحکام، کتاب الصلاة، باب: تسوية الصفوف: ۳۸/۲.

(۵) الکونثر الجاری: ۶۸/۲.

كبرى (١)

⑤ بعضی حضراتو دا هم ذکر کړي دی چه په دې حدیث کښې دلالت دې چه هغه خیزونه کوم چه په اور باندې پخ شوي وی دهغې خوړلو سره اودس نه ماتېږي ځکه حضور پاک په دې واقعه کښې اودس نه دې کړې او د مونغ د پاره اودریدلو. لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه دې کښې نظر دې ځکه چه امام دارقطنی رحمته الله علیه غرائب مالک کښې “عن الهفوی عن عبدالله بن عون عن مالك” په سند سره روایت ذکر کړې دې په کوم کښې چه دا الفاظ دی: «صنعت مليكة لرسول الله صلى الله عليه وسلم طعاما، فأكل منه، وأنا معه، ثم دعا لوضوء....» یعنی په دې طریق کښې د اودس کولو ذکر موجود دې (٢) د صف جوړولو ترتیب: علامه کوراني رحمته الله علیه هم دغه ذکر کړی دی (٣)

په مذکور حدیث کښې چه څنگه د صف جوړولو ذکر راغلې دې احناف هم د دغه طریقې قائل دی چه د ټولو نه مخکښې امام، د هغه نه شاته بالغ سړی او دهغوی نه شاته ماشومان. اوکه چرې ښځې هم وی نو دهغوی د ټولو نه شاته. اوکه چرې سړي هم وی او ماشوم هم یو وی نو دواړه دې په یو ځای یو صف کښې یعنی د امام نه شاته صف کښې او ښځه د ټولو نه آخری صف کښې، هم دغه مذهب د ډیرو زیاتو فقهواو کرامو دې (٤) د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه مذهب: په صحابه کرامو کښې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه مذهب په دې مسئله کښې دا دې چه که چرې دوه مقتدیان وی نو امام به د دغه دوو په مینځ کښې اودرېږي، د هغوی نه به په جدا صف کښې نه اودرېږي (٥)

(١) اعلام الحديث للخطابي: ٣٧٣/١، الإعلام بفوائد عمدة الأحكام، كتاب الصلاة، باب: تسوية الصفوف: - ٥٤٣

(٢) الشرح المبسر لصحيح البخاري: ٤٣٤/١، شرح الكرماني: ٣٦/٤، عمدة القاري: ١٦٥/١-١٦٤.

(٣) فتح الباري: ٦٣٦/١.

(٤) الكوثر الجاري: ٨٦/٢.

(٥) الدر المختار مع رد المحتار، كتاب الصلاة، باب: الإمامة: ٣١٦/٢-٣١٤، بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل في بيان مقام الإمام والأمام: ٦٧٤/١، التناوي الهندية، كتاب الصلاة الباب الخامس في الصلاة، الفصل الخامس في بيان مقام الإمام والأمام: ٨٨/١.

(٦) حدثنا محمد بن العلاء الهمداني أبو كريپ، قال: حدثنا أبو معاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن الأسود، وعلقمة، قال: أتينا عبدالله بن مسعود في داره، فقال: أصلي هؤلاء خلفكم؟ قلنا: لا، قال: فقوموا فصلوا، فلم يأمرنا بأذان ولا إقامة، قال: وذهبنا لنقوم خلفه، فأخذ بأيدينا فجعل أحدنا عن يمينه والآخر عن شماله، قال: فلما ركع وضعنا أيدينا على ركبنا، قال: فضرِبَ أيدينا وطبق بين كفي، ثم أدخلهما بين فخذي، قال: فلما صلى، قال: إنه ستكون عليكم أمراء يؤخرون الصلاة عن ميقاتها، ويخففونها إلى شرق الوتر، فإذا رأيتهم قد فعلوا ذلك، فصلوا الصلاة لميقاتها، واجعلوا صلاتكم معهم سبعة، وإذا كنتم ثلاثة فصلوا جميعا، وإذا كنتم أكثر من ذلك، فليؤمكم أحدهم، وإذا ركع أحدهم فليفرش ذراعيه على فخذي، وليجتأ، وليطبق بين كفي، فلنأني أنظر إلى اختلاف أصابع رسول الله صلى الله عليه وسلم فأراهم. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: التذدب إلى وضع الأيدي على الركب في الركوع.....)

«أَبْنُ الْمَلْفَنِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَحَافُو طَرَفٍ تَهْ ذِي مَسْئَلِي بِهِ نَسَبْتُ كُنْيَتِي سَهُو: عَلَامَهُ ابْنُ الْمَلْفَنِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ التَّوَضُّعُ لشرح الجامع الصحيح: كُنْيَتِي ذَا أَحَافُو مَذْهَبُ هَمْ دَغُهُ نَقْلُ كَرِي دِي.»^(۱)

همد کوره سهو: علامه عینی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په دې باندې رد کولو سره فرمایشی دی چه د علامه ابن الملقن رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا نسبت کول صحیح نه دی. بلکه د احنافو مذهب په دې مسئله کښې هم هغه دې کوم چه په حدیث کښې ذکر شو چه امام کله د دوو مقتدیانو امامت کوی نو پخپله به وړاندې او درېری او دواړه مقتدیان به شاته صف کښې او درېری نه چه هم په دغه صف کښې د امام نه بی او کس طرف ته. البته د امام ابویوسف رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ یو روایت دې چه امام به د دغه دواړو په مینځ کښې او درېری.»^(۲)

د حضرت ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د مذهب جواب: د حضرت عبدالله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د دې موقف درې جواونه ورکړې شوې دي:

① هغوی ته به د حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا مذکوره حدیث نه وی رسیدلې.»^(۳)

② هغوی به داسې د جمات د تنگیدو یا بل څه عذر د وجې نه کړې وی نه د سنت گنړلو د وجې.»^(۴)

③ امام بیهقی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په معرفة السنن والآثار کښې ذکر کړی دی چه حضرت ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رسول الله ﷺ په مونځ کولو اولیدلو او حضرت ابوذر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حضور پاک ښی طرف ته ولاړ وو مونځ ئی کولو. په دې دواړو کښې هر یو خپل مونځ ادا کولو. «یعنی داسې نه وو چه هغه دواړه حضراتو په جمع سره مونځ کول. نو حضرت ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هغه دواړو حضراتو پسې شاته او دریدو نو حضور پاک هغه ته اشاره او کړه چه کس طرف ته او درېره. نو هغه گمان او کړو چه د او دریدو هم دغه سنت طریقه ده حالانکه حقیقت دا دې چه هغه ته د دې خبرې علم نه وو چه هغه دواړه حضرات ځان له مونځ کونکي دی یا په جمع مونځ کوی. تردې ځانی پورې چه کوم روایت د حضرت ابوذر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نه نقل دې په هغې کښې دا خبره ذکرده چه په مونځ کښې هر یو کس خپل مونځ کولو.»^(۵)

..... رقم الحديث: (۱۲۲۱). والمذکور فی نزلة الألباب فی قول الترمذی: «وفی الباب هذا: أما حدیث ابن مسعود، فرواه مسلم: ۳۷۸/۱، وأبو حنيفة فی مستخرجہ: ۱۸۱/۲-۱۸۰، والنسائي فی المجتبى: ۶۶/۲، والکبرى: ۳۷۸/۱، وأحمد: ۱۳، ۱۸۱/۱ وغيرهم (نزلة الألباب وفی قول الترمذی: «وفی الباب: کتاب الصلاة: ۵۵۴/۲) التوضیح لشرح الجامع الصحيح لابن الملقن: ۳۷۴/۵.

① عمدة القاری: ۱۶۷/۴.

② البنایة، کتاب الصلاة، باب: الإمامة: ۳۴۱/۲.

③ شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، باب: الرجل یصلی بالرجلین، رقم الحديث: ۱۸۹۳۹، ۳۰۷/۱.

④ «أما ما روی فی ذلک من ابن مسعود فقد قال محمد بن سیرین: کان المسجد ضيقا، وقد قبل إنه رأى النبی صلی الله علیه وسلم یصلی، وأبوذر عن یمنه یصلی، کل واحد منهما یصلی لنفسه، فقام ابن مسعود خلفهما، فأومأ إلیه النبی صلی الله علیه وسلم بشماله فظن عبدالله أن ذلک سنة الموقف، ولم یعلم أنه لا یؤمهما، وعلمه أبوذر حتی قال فیما روی عنه: یصلی کل رجل منا لنفسه.» (معرفة السنن والآثار للبيهقي، کتاب الصلاة، باب: موقف الإمام والمأموم، المسألة: ۲۸۳، كيفية الوقوف لصلاة الجماعة وموضع وقوف الإمام والمأموم، ۱۷۶/۴).

و نوافل و جمع شرعى حكم: هم ددې حديث مبارك نه شوافع د نفل په جمع باندې استدلال كړې دي^(١)

ليكن د احنافو مذهب مختار ددې چه د نوافل هم على سبيل التداعى مكروه تحریمى ده كه په رمضان كښې وى او كه په غير رمضان كښې حكم عام دې.
د احنافو په نيز د ذكر شوى حديث نه چه د نوافلو په جمع سره د كولو جواز معلومېږي هغه بغير تداعى كښې داخل دې لهدا دا حديث د احنافو خلاف نه دې.
د تداعى مطلب او حكم: د تداعى مطلب ددې چه اعلان او اهتمام او كړې شى لهدا كه بغير د تداعى يعنى بغير د اعلان او دعوت وى بيا څه حرج نشته دې.
فقهاؤ كرامو د تداعى په حد كښې ليكلې دي كه چرې يو يا دوه مقتديان وى نو تداعى نه ده او كه چرې درې مقتديان وى نو هغه وخت ددې په تداعى كښې د كيدو يا نه كيدو كښې اختلاف دې. او كه چرې څلور مقتديان وى نو دا بهر حال د تداعى په صورت كښې داخل دې.^(٢)

د علامه انور شاه كشميرى رحمته الله عليه وائي: علامه انور شاه كشميرى رحمته الله عليه فرمائي: د نفل جمع على سبيل التداعى مكروه ده ليكن په تداعى كښې د دريو يا څلورو تحديد د صاحب مذهب نه نقل نه دى. دا خو په عملي توگه متعين كړې شوې دى. په دې وجه د تداعى نه مراد دا اخستل چه د نفلو د جمع دپاره راؤغوښتلې شى نوزيات بهتر دي په نسبت د تحديد. والله اعلم بالصواب^(٣)

(١) شرح النووي على صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: جواز الجماعة في النافلة، رقم الحديث: ١٤٩٧، ١٤٤/٥.
التوضيح لشرح الجامع الصحيح: ٣٧٣/٥.

(٢) الدر المختار، كتاب الصلاة، باب الوتر والنوافل: ٤٩/٢، العلوي الكبير، كتاب الصلاة، فصل في النوافل، ص: ٤٨، حاشية الطحطاوي على الدر المختار، كتاب الصلاة، باب: الوتر والنوافل: ٢٤٠/١، الفتاوى التاترخانية، كتاب الصلاة، صلاة التراويح، نوع آخر في المنفردات: ٦٧٠/١.

(٣) ولاجماعة عندنا، وكوه له التداعي، وهو على اللغة هندی، فإن الله سبحانه لما جعلنا في مكة من تركها وفضلها رأساً، فأبى ينهى أن تداعى له الناس؟ قالنداء من خصائص المكتوبة. وفسر الحلواني بما فوق الثلاث قلت: وإنما أراد الحلواني ضبطه ليمتشي عليه العوام لا تفسيره، فإن اللفظ منكشف في معناه، بين في مراده لا يحتاج إلى تفسير، فما ذكره أنسب للفتوى، ثم تبعت النوافل الداخلة في بنية الصلاة، فوجدتها كذلك، لا جماعة فيها أيضاً، وكل فيها أمير نفسه، وهو الشاكلة في جملة الأذكار الداخلة في صلب الصلاة، فتجد كلها على التحدى أيضاً، وذلك لأن كلا منهم منفرد فيها يفعلها لنفسه، فالضمن إنما روعي حيث كان الشيء فرضاً، ولعلم أن النيابة تجرى في الأقوال دون الأفعال، فهي على الكل ثم النيابة في الأقوال، إنما اعتبرت حيث كان القول مما لا بد منه كالقراءة، أما الأقوال التي لو تركت رأساً لم تكن عليه تبعه فإنها لا تحتاج إلى عبارة النيابة، فإن قلت: إن صلاة الكسوف والاستسقاء والتراويح سنة، فلزم أن لا تكون جماعة قلت: كان تلك مستثناة من ذلك. (فيض الباري، كتاب الصلاة، باب: صلاة النوافل، رقم الحديث: ١١٨٦، ٥٨٦/٢)، وكذا في فيض الباري، كتاب الصلاة، إذا دخل بيتنا يصلي حيث شاء، رقم الحديث: ٥٥٤/٢، ٢٢٢.

د بعضی اکابر و په رمضان کنې نوافل په جمع سره ادا کول. بعضی اکابر یو به د خپل تحقیق په بنیاد په رمضان المبارک کنې د تراویح نه علاوه نوافل کنې هم ټوله شپه قرآن کریم و نیلو او اورولو به نى. مگر دا د احنافو اصل مذهب نه دى. په دغه اکابرینو حضراتو باندې د هغوی د تبحر او تدین د وجې نه په هغوی باندې اعتراض نه شی کولې او نه به د هغوی په اتباع کنې د اصل مذهب نه اوختې شی.)

د محاذاة مسئلة: حضرت مولانا محمد انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې د حدیث الباب نه معلومه شوه چې که هلك چرته یوازې وی نو هغه د سرو په صف کنې او درول پکار دی لیکن که ښځه یوازې وی نو بیا هم د سرو په صف کنې نه شی او درولې هغه روستو کول ضروری دی یعنې د هلكانو روستوالې د استحباب په درجه کنې او د ښځو د وجوب په درجه کنې دي. په دې سره د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ د محاذاة د مسئلې استنباط هم واضح شو. لهدا د مولانا عبدالحق صاحب لکهنوی رحمۃ اللہ علیہ د دې حنفی مسئلې تضعیف کول یا داسې و نیل چې امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ سره د دې مسئلې هیڅ دلیل نشته دې غلط شو. او زه وایم چې دا مسئله قوی ده ځکه چې مسئله اجتهادی ده او مجتهد ته حق دې چې د دقیق فروق په رنرا کنې هغه تاخیر بیان د سنت په مرتبه کنې او گرځوی او د ښځو تاخیر په مرتبه د شریعت او وجوب کنې. مثلاً احادیثو نه په جدا صف کنې ځان له په او دریدو کراحت ثابت دي تردې چې امام احمد رحمۃ اللہ علیہ خوداسې مونږ باطل گرځوی. نیکن د دې باوجود حضور پاک په دې واقعہ کنې ښځه شاته صف کنې ځان له یوازې او دروله او حضور پاک کله هم څوک ښځه د سرو په صف کنې او درولو ته پر نیځو ده په خلاف د هلكانو چې د هغوی ځانې هم اگر چې د سرو د صفونو نه شاته دي مگر ځان له هلك د سرو په صف کنې د صف د پوره کولو دپاره د او درولو ثبوت موجود دي.

د دې نه هم دغه خبره واضح کیږي چې د شارع عليه السلام په نظر کنې د هلك دپاره د سرو په صف کنې د او دریدلو تحمل په بعضی صورتونو کنې کیدې شی لیکن د ښځو دپاره د دې تحمل په هیڅ صورت کنې هم نه شی کیدې په داسې صورت کنې د امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ د ښځو محاذاة د مونږ دپاره مبطل گرځول د شریعت غراء ترجمانی نه ده نو نور څه دی؟

حضرت رحمۃ اللہ علیہ نور او فرمائیل چې مولانا عبدالحق رحمۃ اللہ علیہ په صاحب هدایه باندې هم اعتراض کړې دي چې هغه حدیث ((اخره من حیث اخرهن الله)) ته خبر مشهور و نیلې دي د دې جواب دادي چې د هغوی مراد د اصولیینو اصطلاح ده یعنې دا حدیث متعلق بالقول دي بیا حضرت رحمۃ اللہ علیہ او فرمائیل چې دا امر په ذهن کنې ساتل پکار دی چې په لحاظ د نظر د شارع عليه السلام په ډیرو کارونو کنې د ښځو مرتبه د سرو نه کمه ده مثلاً د دوی د جمع مونږ نشته دي او که چرې کوی هم نو امام په د سرو په شان د صف مخې ته نه او درېږي لکه څنگه چې د برینلو جمع کیدې شی. بیا د مونږ د امامت په شان هغوی د نبوت د شرف نه هم محروم دي.)

(فتاوی محمودیه، کتاب الصلاة، باب: السنن والنوافل: ۲۹۹/۷.

(انوار الباری: ۱۶۱/۱۲، فیض الباری: ۲۳۲ - ۲۳.

٢١- باب: الصَّلَاةُ عَلَى الْحُمْرَةِ

دا باب دې په پوزکي باندې د مونځ (جانزکيدو) په بيان کښې د ترجمه الباب مقصود علامه عيني رحمته الله عليه فرماني چې که چرته يوسړې دا اعتراض اوکړي چې په دې باب کښې ذکر شوې حديث هم اوس دوه احاديثه وړاندې خو تير شوې دې بيا ددې دوباره ذکر کولو نه څه مقصود دي؟

نوددې جواب دادې چې هلته د اروايت د مسده په طريق سره مفصل ذکر وواو دلته د ابو الوليد په طريق سره مختصر ذکر دې نو دا دوباره کول صرف د هغه د موافقت دپاره دي. (١)

د شيخ الحديث صاحب رحمته الله عليه وائي: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته الله عليه فرماني چې دې نه مخکښې باب منعقد فرمائيلې وو. باب الصلاة على الصير، اوس ددې ځاني نه ختمه باندې د مونځ حکم ښائي. "حمرة" د حصير نه وړوکې وي.

زمونږ د شيخ المشايخ حضرت شاه ولي الله محدث دهلوي رحمته الله عليه ارشاد دې: دلته نه مقصود د تهرم لرې کول دي ځکه چې "جعلت لي الأرض طهورا" نه معلومېږي چې صرف هم په زمکه باندې به نئ مونځ کولو. ليکن زما خيال دادې چې دا توجيه د راتلونکي باب سره زياته مناسب ده او زما په نيز ددې باب غرض دادې چې د حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمته الله عليه نه نقل دي چې هغوی به په خمره باندې مونځ نه کولو او که چرې ضرورت به راتلو هم نو دا به نئ په خاوره کښې ککړوله.

زما والد صاحب فرماني چې خمره چونکه د حصير نه وړوکې وي نو په دې باندې د مونځ کولو په صورت کښې د بدن بعضې حصه د وړوکې کيدو د وجې نه په زمکه باندې وي نوددې ځاني نه دا خودل مقصود دي چې که چرې بعضې حصه په حصير باندې او بعضې حصه په زمکه باندې وي نو په مونځ کښې څه بديت نشته دي. (٢)

حديث باب [حديث نمبر ٣٧٢]

٣٨- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيد قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: ^(٢) كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُصَلِّي عَلَى الْحُمْرَةِ.

ترجمه حديث: حضرت ميمونه رضي الله عنها فرماني چې نبی اکرم صلی الله علیه و سلم به په پوزکي باندې مونځ ادا کولو.

تواجم رجال: په مذکوره حديث شريف کښې ټول پنځه رجال دي:
① ابو الوليد رحمته الله عليه: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالسي، باهلی بصری رحمته الله عليه دي. ددوی

(١) عمدة القاری: ١٦٧/٤.

(٢) تقرير بغاري شريف: ١٢٦/٢ م ١٢٧، لامع الدراري: ١٥٢/١، الكنز التواري: ٧٠/٤.

(٣) مرتخرجه في كشف الباري، كتاب الحيض، باب: رقم الحديث: ٣٣٣.

مختصر تذکره کشف الباری، کتاب ایمان، باب: علامة ایمان حب الأنصار کنبی او تفصیلی
تذکره کتاب العلم، باب: إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم ذ دویم حدیث لاندې تیره شوی
ده^(۱)

⑦ شعبه: دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی الواسطی بصری رحمته الله دې ذ
دوی تذکره کشف الباری، کتاب ایمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې تیره
شوی ده^(۲)

⑧ سلمان الشیبانی رحمته الله: دا مشهور محدث سلیمان بن ابی سلیمان ابو اسحاق شیبانی
کوفی رحمته الله دې ذدوی تفصیلی تذکره کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دویم
حدیث لاندې تیره شوی ده^(۳)

⑨ عبدالله بن شداد رحمته الله: دا مشهور محدث عبدالله بن شداد بن الهاد لیشی رحمته الله دې ذدوی
تفصیلی تذکره کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، ذدویم حدیث لاندې تیره
شوی ده^(۴)

⑩ حضرت میمونہ رضی الله عنہا: دا أم المؤمنین حضرت میمونہ بنت الحارث رضی الله عنہا ده ذدوی تفصیلی
تذکره کشف الباری، کتاب العلم، باب: السیرت العلم، لاندې تیره شوی ده^(۵)
شرح حدیث: ذ مذکورہ حدیث مبارک تشریح او متعلقه مباحث کتاب الحیض، باب: مباشرة
الحائض^(۶) او کتاب الصلاة، باب: إذا أصاب ثوب المصلی امرأته إذا سجد کنبی تیر شوی دی^(۷)

۲۲- باب: الصَّلَاةُ عَلَى الْفَرَّاشِ

دا باب په تورشک باندې ذ مونځ کولو په جواز کنبی دې

فراش: ذ فاء زیر سره، دې نه مراد تورشک دې که ذ کپړې وی او که ذ وړنۍ وغیره وی چه ذ
کیناستو یا سلاستو دپاره په زمکه باندې خور کړې شی دې ته فراش یعنی تورشک وائی
ددې جمع فروش او آفرشة راخی^(۸)

(۱) کشف الباری: ۳۸/۲، ۱۵۹/۴.

(۲) کشف الباری: ۶۷۷/۱.

(۳) کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دویم حدیث ص: ۲۵۰.

(۴) کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، دویم حدیث ص: ۲۵۰.

(۵) کشف الباری: ۴۲۰/۴.

(۶) کشف الباری، کتاب الحیض، باب: مباشرة الحائض، ص: ۲۴۰-۲۳۹.

(۷) کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: إذا أصاب ثوب المصلی امرأته إذا سجد.

(۸) لسان العرب، المادة: ف. ر. ش: ۳۳۸۲/۶، تاج العروس، المادة: ف. ر. ش: ۲۹۹/۱۷.

ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی: «باب په تورشك باندې د مونځ جائز كيدو په بيان كېښي دې چه په دغه تورشك باندې دغه مونځ گذار سره څوك ښځه اوده شوی وی. او كه غالبا امام بخاری رحمته الله په دې ترجمه الباب سره د هغه حديث طرف ته اشاره كوی كوم چه ابو داؤد رحمته الله وغيره د حضرت عائشه رضي الله عنها روايت د اشعث په طريق سره نقل كړې دې چه هغوی اوفرمائيل نبي كريم صلی الله علیه و آله به زمونږ پرستن كېښي مونځ نه اداكولو. (۱)
لكه چه د امام بخاری رحمته الله په نیز دا روايت ثابت نه دې يا يو داسې راښي ده چه د قبليدو قابل نه ده. (۲)

د حضرت كنگوهي رحمته الله وائي: حضرت كنگوهي رحمته الله فرمائی چه دې باب كېښي او مخكينو ابوابو كېښي د مغايرت كيدو هيڅ شك نشته دې. په دې باب كېښي آثار او د صحابه كرامو او افعال راورلو سره ئي دا ثابت كړی دی چه په تورشك باندې مونځ اداكول جائز دی. برابر دی چه د مونځ گذار ټول اندامونه په دغه تورشك باندې راځي او كه نه راځي، يعنی هغه تورشك وړوكي وی. لكه چه راتلونكي باب السجود علي الثوب نه ثابتيږي. (۳)
د حضرت مونار رشيد احمد كنگوهي رحمته الله په دې عبارت باندې د لامع الدراري په حاشيه كېښي حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته الله ليكي: زما په نیز زياته بهتر توجه داده چه د دې ترجمه الباب نه مقصود هغه اعتراض ختمول دی كوم چه د نبي صلی الله علیه و آله د قول «جعلت لي الأرض مسجدا وطهورا» نه پيدا كېږي چه د مونځ جواز صرف د زمكې سره مخصوص نه دې بلكه په تورشك وغيره باندې هم مونځ اداكول جائز دی. نور ئي اوفرمائيل چه دا اعتراض دې هم نه كېږي چه دا مقصود خود سابقه دوو ابوابو نه حاصل شوي دې. بيا د دې باب نه څه مقصود دې؟ ځكه چه هغه دواړه بابونه په لوثي پوزكي او وړوكي پوزكي باندې د مونځ كولو د جواز په تخصيص باندې دلالت كوی اودا باب تخصيص بعد التعميم د قبيل نه دې. (۴)

تعلیق اول: «مَكْرُومٌ أَشْه»
د تعلیق ترجمه: او حضرت انس رضي الله عنه په خپل تورشك باندې مونځ اداكړو
د تعلیق راوی: دا مشهور صحابی رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه مشهور او معروف د رسول الله صلی الله علیه و آله صحابی دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأهله ما یحب لنفسه، لاندې تیره شوې ده. (۵)

(۱) حدثنا عبيد الله بن معاذ، حدثنا أبي، حدثنا الأشعث، عن محمد بن سيرين، عن عبيد الله بن شقيق عن عائشة، قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يصلي في ثغرنا، أو لثغنا. قال عبيد الله: شكاً أبي. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في شعر النساء، رقم الحديث: ۳۶۷).

(۲) فتح الباري: ۶۳۷/۱.

(۳) لامع الدراري: ۱۵۳/۱-۱۵۲.

(۴) الكنز المتوازي: ۷۱-۷۲/۴.

(۵) كشف الباري: ۴/۲.

ذ تعلیق تخريج: مذکورہ اثر موصولا المصنف لابن ابی شیبہ کنبی ابن مبارک عن حمید عن انس پہ طریق سرہ ذکر دی او ہم دا طاؤس رضی اللہ عنہ حکایت کری دی (١)

دویم تعلیق: وَقَالَ أَنَسُ: «كَانَ نَصْلُ مِمَّا لَبِيَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَسْجُدُ أَحَدًا عَلَى ثَوْبِهِ»

ذ تعلیق ترجمہ: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی کہ مونہ پہ ذ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سرہ مونخ کولو نو پہ مونہ کنبی بہ بعضی کسانو پہ خپلہ کپرا باندی سجده کولہ.

ذ تعلیق تخريج: مذکورہ تعلیق سنداً ہم ذ صحیح البخاری ورائدی باب کنبی راخی (٢)

تشریح: مذکورہ تعلیق مکمل تشریح خوبہ ہم پہ ورائدی باب کنبی بیانولی شی ان شاء اللہ دلته صرف دومرہ کافی دی چہ ذ "أحدهما" نہ مراد "بعضنا" دی.

او ذ "على ثوبه" بہ مصداق کنبی دوه احتمالات دی. یو دا چہ ممکن ده چہ سجده ہم پہ ہفہ کپرا باندی واقع کیری کومہ چہ شی اغوستی وہ. او دویم احتمال دادی چہ ذ اغوستونکی کپری نہ جدا آخہ کپرا وی، لکہ خادر، رومال وغیرہ. اوداسی بہ ذ سجدی ذ خانی ذ سخت گرم کیدو ذ وجہ نہ کیدل یعنی ذ ہفی ذ گرمی نہ ذ بیج کیدو ذپارہ (٣)

ذ تعلیق ترجمہ الباب سرہ مناسبت: ذدی دوارو تعلیقاتو ذ ترجمہ الباب سرہ مناسبت نیکارہ دی چہ کلہ سجده پہ کپرا باندی کیدلہ نو دا بہ ہم پہ فراش باندی شمیرلہ کیری خکہ چہ فراش پہ ہر ہفہ خیز باندی صادق راخی کوم چہ خور کری شی (٤)

حدیث باب (رومی حدیث) [حدیث نمبر ۳۷۷/۳۷۵]

أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي عَمِيلٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي النَّغْرَمِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهَا قَالَتْ: كُنْتُ

(١) حدثنا أبو بكر قال: نا ابن مبارک، عن حميد، عن أنس: كان يصلي على فراشه. حدثنا أبو بكر قال: نا حفص، عن ليث، عن طاؤس أنه كان يصلي على الفراش الذي مرض عليه (المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الصلاة، باب: في الصلاة على الفراش، رقم الحديث: ۲۸۲۶، ۲۸۲۷، ۵۱۱/۲).

(٢) صحيح البخاری، کتاب الصلاة، باب: السجود علی الثوب فی شدۃ الحر، رقم الحديث: ۳۸۵.

(٣) عمدة القاری: ۱۶۸/۴، إرشاد الساری: ۴۶/۲.

(٤) عمدة القاری: ۱۶۸/۴.

(٥) أخرجه البخاری فی الصلاة فی الثیاب، باب: الصلاة علی الفراش، رقم الحديث: ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴. وفی سترۃ المصلی، باب: التطوع خلف المرأة، رقم الحديث: ۵۱۳. وفی سترۃ المصلی، باب: الصلاة إلی السریر، رقم الحديث: ۵۱۸. وباب: استقبال الرجل وهو یصلي، رقم الحديث: ۵۱۱. وباب: الصلاة خلف النائم، رقم الحديث: ۵۱۲. وباب: من قال: لا یقطع الصلاة شی، رقم الحديث: ۵۱۴. وباب: هل یفتر الرجل امرأته عند السجود لکی یسجد، رقم الحديث: ۵۱۹. وفی الوتر، باب: إيقاظ النبی صلی اللہ علیہ وسلم أهله بالوتر، رقم الحديث: ۹۹۷. وفی الاستئذان، باب السریر، رقم الحديث: ۶۲۷۶. ورواه مسلم فی صحیحہ، فی الصلاة، باب: الاعتراض بین یدی المصلی، رقم الحديث: ۵۱۲. وأبو داؤد فی سننہ، فی الصلاة، باب: من المرأة لا تقطع الصلاة، رقم الحديث: ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳. والنسائی فی سننہ، فی الطهارة، باب: ترک الوضوء من مس الرجل امرأته من غیر شؤۃ، رقم الحديث: ۱۶۷، ۱۶۸. وفی القبلة، باب: الرخصة فی الصلاة خلف النائم، رقم الحديث: ۷۶۰. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الکتاب الأول فی الصلاة، القسم الأول فی الفرائض، الباب الأول فی الصلاة، الفصل السادس فی شرائط الصلاة، الفرع السابع فی قبلۃ المصلی، النوع الأول فی المعترض بین یدی المصلی، رقم الحديث: ۳۷۱۹، ۵۰۴/۵.

أَنَا مَرْيَمَ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَرَجُلَايَ فِي قَبْلَتِي، فَإِذَا اسْتَجَدَّ عَزَمَنِي، فَقَبَضْتُ رِجْلِي، فَإِذَا قَامَ سَطَطْتُهُمَا. قَالَتِ الْيَهُودُ يَوْمَئِذٍ لَيْسَ فِيهَا مَصَابِيحٌ.

ترجمه: د حضور پاک زوجہ مطہرہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی کہ: اگر تو ختنو کنبی بہ حضور پاک پہ تورشک باندی تہجد مونخ کولو او ہفہ وخت بہ، خہ د حضور پاک پہ مخکنبی اودہ ووم او زما خہی بہ د حضور پاک پہ قبلہ کنبی (یعنی د حضور پاک د سجدي کولو پہ خانی کنبی بہ) خورې وې. کوم وخت چہ بہ حضور پاک سجدي تہ تلونو زور بہ نی پرې کولو نو ما بہ خپلې خہی راغونډولې. بیا چہ بہ حضور پاک د سجدي نہ اودیدو نو ما بہ خپلې خہی دوبارہ خورولې. حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا (دا ہم) اوفرمائیل چہ پہ ہفہ زمانہ کنبی بہ پہ کورونو کنبی ډیوی نہ وې.

تو اجمہ وچال: د مذکورہ حدیث شریف ټول پنځہ رجال دی:

① اسماعیل رضی اللہ عنہ: دا ابو عبد اللہ اسماعیل ابی اویس عبد اللہ بن اویس اصبحی مدنی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تفصیلی تذکرہ کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: "تفاضل اهل الإیمان فی الأفعال"، لاندې تیرہ شوې ده. (۱)

② مالک رضی اللہ عنہ: دا امام دارالہجرہ مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر الاصبحی المدنی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: "من الدین الفہار من الفتن"، لاندې تیر شوی دی. (۲)

③ ابی نضر مولیٰ عمر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ: دا ابو النضر سالم بن ابی امیہ دی. د عمر بن عبید اللہ آزاد کړې شوې غلام رضی اللہ عنہ دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: "المسح علی الخفين"، لاندې تیر شوی دی. (۳)

④ ابی سلمہ بن عبد الرحمن رضی اللہ عنہ: دا د حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ خوئی دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: "صور رمضان احتسابا من الإیمان"، لاندې تیر شوی دی. (۴)

⑤ عائشہ رضی اللہ عنہا: دا ام المؤمنین زوجہ رسول، بنت ابی بکر صدیق حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا ده. د دوی احوال کشف الباری، کتاب ہدہ الوسی د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۵)

د حدیث شرح: عَنْ عَائِشَةَ زَوْجَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: «كُنْتُ أَنَا مَرْيَمُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَجُلَايَ، لِي وَبَقْلَتِي».

(۱) کشف الباری: ۱۱۳/۲.

(۲) کشف الباری: ۸۰/۲.

(۳) کشف الباری کتاب الوضوء، باب: "المسح علی الخفين".

(۴) کشف الباری: ۳۲۳/۲.

(۵) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

د نبی کریم ﷺ بی بی حضرت عائشه رضی الله عنہا فرمائی کہ زہ بہ د حضور پاک مخی تہ اودہ ووم بہ داسی حال کنہی چہ زما خہی بہ د قبلہی بہ خانی کنہی خوری وې.

دلته مطلقاً اودہ کیدل وئیل مقصود نہ دی بلکه مقصود دادې چہ کله د شپې د تہجد د نوافلو د پارہ حضور پاک اودریدو هغه وخت پہ تیارہ کنہی بہ زہ د حضور پاک مخی تہ اودہ

ووم. پہ دې عبارت کنہی «وَرَجَلَاکَ، لِي وَبَلَّتِي» جملہ حالیہ دہ. ددې مطلب «لِي مَكَانٍ سُجُودٍ» دې چہ د حضور پاک د سجدي کولو پہ خانی کنہی بہ اودہ کیدلم.)

«فَإِذَا سَجَدَ فَتَنِي» بیا چہ کله بہ سجدي تہ تلو نو زور بہ ئی ورکولو. د «تَنِي» مطلب اشارہ کول دی کہ هغه پہ سترگہ وی او کہ پہ لاس سرہ وی.)

دې خانی کنہی «عَمَزَالِيد» مراد دې.)

ددې معنی طرف تہ واضح اشارہ د سنن ابی داؤد پہ روایت کنہی ملاویړې چہ حضرت عائشه رضی الله عنہا اوفرمائیل چہ کله بہ حضور پاک د سجدي کولو ارادہ کولہ نو حضور پاک بہ زما خپہ اووہله نو ما بہ هغه راغونډہ کره.)

«فَإِذَا قَامَ رَسَطَتْهَا» بیا چہ بہ کله حضور پاک سجده اوکره او اودریدلو بہ نو ما بہ خپلی خپې «دوبارہ» خورولې. «رَسَطَتْهَا» کنہی «هَمًا» ضمیر دتثنیہ دې لیکن د مستملی پہ روایت کنہی

دلته ہم د واحد ضمیر دې.)

وَالْبَيُوتُ يَوْمَئِذٍ لِّكَيْسٍ فِيهَا مَضَايِخُ په هغه زمانہ کنہی بہ په کورونو کنہی دیوې نہ وې. په دې جملہ کنہی «الْبَيُوتُ» مبتداء دہ اوباقی جملہ ددې خبر دې.) «يَوْمَئِذٍ» نہ مراد «وَقْتُئِذٍ» دې

یعنی کوم وخت چہ نبی کریم ﷺ ژوندي وو.)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمہ الله فرمائی: دلته نہ حضرت عائشه صدیقہ رضی الله عنہا دفع د دخل مقدر فرمائی چہ په ما اعتراض اونه کرې شی چہ ما بہ خپې ولې نہ راغونډولې؟ په دې وجہ

چہ په هغه ورځو کنہی دیوہ خو وہ نہ چہ خہ نسکاریدل اودا پتہ نہ لگیدله چہ د حضور پاک

(۱) فتح الباری: ۶۳۸/۱ عمدة القاری: ۱۶۹/۴.

(۲) بعضهم فسّر الغمز في بعض الأحاديث بالإشارة، كالرمز بالعين أو العاجب أو باليد. (النهاية في غريب الحديث والأثر: ۳۲۱/۲، تاج العروس، المادة: غ م ر: ۲۶۱/۱۵).

(۳) عمدة القاری: ۱۶۹/۴.

(۴) حدثنا مسدد، حدثنا يحيى، عن عبيد الله، قال: سمعت القاسم يحدث عن عائشة، قالت: بينما عدلتونا بالعمار والكلب، لقد رأيت رسول الله صلى وأنا معترضة بين يديه، فإذا أراد أن يسجد غمز رجلي، فضممتها إلى، ثم يسجد. (سنن أبي داؤد، في الصلاة، باب: من قال: المرأة لا تقطع الصلاة، رقم الحديث: ۷۱۲).

(۵) عمدة القاری: ۱۶۹/۴، إرشاد الساری: ۴۶/۲.

(۶) عمدة القاری: ۱۶۹/۴.

(۷) فتح الباری: ۶۳۸/۱، الکورثر الجاری: ۷۰/۲.

قیام به خومره اوږد وي؟ څلور او پنځه سپاری به حضور پاک تلاوت کولو په دې وجه به نې خپې دوباره خورولې^(۱)

د حديث د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکوره حديث د ترجمه الباب سره مناسبت د کتبت انام: په وجه دې هغه داسې چه اوډه کيدل په عام توگه باندې هم په بستره باندې وي او ترجمه الباب هم "الصلاة على الفراش" دي. بله دا چه په آخری حديث کښې ددې تصريح هم موجود ده چه مونږ به په کومه بستره باندې اوډه کيدلو زه هم په هغې باندې اوډه ووم^(۲) د مذکوره حديث شريف نه مستنبط فوائد او احکام: د مذکوره حديث شريف نه ډير فوائد او احکام مستنبط کيږي. په هغې کښې څه لاندې ذکر کولې شي:

① ددې حديث نه د ښځې طرف ته مخ کول او اوږيدلو سره د مونځ کولو جواز معلوميږي. بعضې ائمه حضراتو د شارع عليه السلام نه علاوه بل چاله داسې کول منع کړي دي. په دې وجه چه په دې کښې د فتنې ويره ده اوږ زړه اوږ نظر د دغه ښځې طرف ته متوجې کيدل دي. البته حضور پاک خوددې نه پاک وو په دې وجه په هغوی باندې څه حرف نه شي راتلې. بل دا چه د شپې وخت وو په هغه دور کښې ډيوه وغيره هم نه وو.

② ددې حديث نه د اوډه کس د مونځ د پاره د پاسولو استحباب هم معلوميږي.

③ دا هم معلوم شو چه په مونځ کښې په قليل عمل سره څه حرج نه واقع کيږي.

④ داهم معلوم شو چه په تورشک باندې مونځ کول جائز دي.

⑤ د ښځې د مونځ گذار مخې ته کيدل مونځ نه باطلوي^(۳).

د مونځ گذار مخې ته که څوک ښځه وي نو د مونځ حکم: د جمهور فقهاء کرام په کومو کښې چه امام ابو حنيفه، امام مالک، امام شافعي رحمهم الله شامل دي په نيز د يوې ښځې طرف ته مخ کول او مونځ ادا کول يا د ښځې د مونځ گذار مخې ته تيريدل مونځ نه باطلوي البته د امام احمدبن حنبل عليه السلام په نيز دې سره مونځ باطليږي^(۴).

علامه عيني رحمته الله فرماني په کوم حديث کښې چه دی چه د ښځې، خر او د سپي د مونځ گذار به مخکې په تيريدو سره مونځ فاسديږي. د هغې جواب دادې چه د دوی په تيريدو سره مونځ ناقص کيږي ځکه چه زړه دغه څيزونو سره مشغوليږي. ددې نه مراد دا نه دي چه ددوی به تيريدو سره مونځ باطليږي. وجه داده چه زړه دغه څيزونو سره مشغوليږي ځکه چه د ښځې طرف ته کتلو سره وسوسه پيدا کيږي او خر مکروه آوازونه او باسي او سپي په فتنه کښې اچوي او اضطراب پيدا کوي. چونکه دا څيزونه د مونځ د منقطع کولو ذريعه جوړيږي به دې وجه په دې باندې د مونځ د منقطع کيدو اطلاق اوکړې شو.

(۱) سراج القاري: ۱۲/۲، تقرير بخاري شريف: ۳۰۶/۲.

(۲) فتح الباري: ۱/۶۳۸، عمدة القاري: ۴/۱۶۸، الکونر الجاري: ۲/۷۰.

(۳) فتح الباري: ۱/۶۳۸، عمدة القاري: ۴/۱۶۹، الکونر الجاري: ۲/۷۰.

(۴) المبسوط للرخسي، کتاب الصلاة باب: الحدث في الصلاة: ۱/۱۹۱.

دویمه خبره دا چه د امام احمد رحمته الله مستدل حدیث منسوخ دې او ناسخ د حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه حدیث دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائیلى دى چه مونځ هيڅ يو څيز نه ماتوى (او د مونځ په حالت کښې خپلې مخې ته تيريدونکى) تاسو په خپل قوت سره ورديکه کړئى هغه شيطان دې.

او شارح رحمته الله مونځ ادا کړو په داسې حال کښې چه د حضور پاك او د قبلې په مینځ کښې حضرت عائشه رضی الله عنها وه. بل دا چه په حدیث کښې دى چه خړه د مونځ گذارو مخې ته څریدله او په دې باندې چا هم انکار اونه کړو.

حضرت ابن عباس رضی الله عنه او عطاء رضی الله عنه او فرمانيلى چه کومه ښځه مونځ منقطع کوى د هغې نه مراد حائضه ښځه ده. او که چرې دا اعتراض او کړې شى چه بعضې احاديثو کښې راغلى دى چه سېبې، خنزير، يهودى او نصرانى مونځ منقطع کوى نو د دې جواب دادې چه دا حدیث ضعیف دې (۱).

د مس مرأة د وجې نه د اودس حکم: د دې حدیث شریف نه يوه دا خبره هم معلومېږي چه ښځې سره د لاس لگولو د وجې نه اودس نه ماتېږي. په دې باره کښې د مذاهبو تفصيل دادې چه د احتافو په نيز د ښځې سره د لاس لگولو د وجې نه اودس نه ماتېږي. مگر چه مباشرت فاحشه اوشى (۲).

د شوافع په نيز ښځې سره لاس لگول ناقض وضو دى. ليکن د هغوى په نيز په دې کښې ډير مختلف اقوال دى مثلاً:

په يو روايت کښې د غير محرم سره په لاس لگولو سره اودس ماتېږي. په دويم کښې محرم سره لاس لگول، په يو روايت کښې بغيره حائل نه لاس لگولو سره اودس ماتېږي. او په يو بل روايت کښې حائل سره هم لاس لگولو سره اودس ماتېږي. په يو روايت کښې د خوند سره لاس لگولو د وجې اودس ماتېږي. او په يو بل روايت کښې بغيره خوند نه هم ناقض دى. او بيا ملموس (کوم له چه لاس اوړل شى) باره کښې هم دوه روايتونه دى د ماتيدو او نه ماتيدو. اکثر و ترجيح ماتيدلو ته ورکړې ده (۳).

د امام مالک رحمته الله په نيز کله چه په خوند سره لاس او لگولې شى نو د اودس ماتونکې دې (۴). د امام احمد بن حنبل رحمته الله په دې مسئله کښې درې روايتونه دى: يو د احتافو مطابق، دويم د شوافع مطابق او دريم د مالکيو مطابق (۵).

ذکر شوې حدیث مبارك د احتافو دليل دې چه ښى کریم صلی الله علیه و آله به د سجدي گولو په وخت د

(۱) عمدة القاری: ۴/ ۱۷۰-۱۶۹.

(۲) الدر المختار، کتاب الطهارة، أركان الوضوء، ص: ۲۵، التفاضل العالمکیریه، کتاب الطهارة، الباب الأول فی الوضوء، الفصل الخامس فی التوافض: ۱/ ۱۵، تحفة الملوك، کتاب الطهارة، توافض الوضوء، ص: ۴۲.

(۳) المجموع شرح المذهب، کتاب الطهارة، باب: الأحداث التي ينقض الوضوء: ۲/ ۲۶.

(۴) بداية المجتهد، الطهارة، الوضوء، توافض الوضوء، المسألة الثالثة: ۱/ ۴۴-۴۳.

(۵) المغنی لابن قدامة، الطهارة، انتقاض الوضوء بملاسه النساء: ۱/ ۲۱۹.

حضرت عائشه رضی اللہ عنہا خبی سره لاس لگولو هغې به راغونډولی بیا به حضور پاک سجده کوله. علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه ممکن ده چه د دغه لاس لگولو په وخت حائل موجود وی (۱). ددې په جواب کښې علامه ابن بطلال رحمۃ اللہ علیہ وغیره ددې تردید کړې دې چه په خپو کښې اصل هم دا دې چه هغه بغیر د حائله وی لکه چه لاس بغیر د حائل وی. (۲). حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ هم پو احتمال بیان کړې دې چه ممکن دی چه دا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خصوصیت وی چه بغیر د حائل لاس لگولو سره د حضور پاک اودس نه ماتیرې. (۳). علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د خصوصیت دا دعوی یې د دلیل ده. (۴).

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۳۷۶]

۳۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يُصَلِّي وَهِيَ بَيْنَهُ وَيَبْنِي الْقَبْلَةَ عَلَى فَرَاشِ أَهْلِهِ، اغْتَرِضَ الْجَنَازَةَ.

ترجمه: حضرت عروه رضی اللہ عنہا فرمائی چه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا هغه ته خبر ورکړو چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به (د هغې په حجره کښې) د خپلې بی بی په تورشک باندې اودیدو او داسې مونځ کولو چه زه به د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او د قبلي په مینځ کښې داسې سملاستلم لکه د جنازې کت. تراجم رجال: دا مذکوره حدیث شریف ټول شپږ رجال دی.

① یحیی بن یحیی رحمۃ اللہ علیہ: دا ابو ذکریا یحیی بن عبد الله بن بکیر القرشی المخزومی رحمۃ اللہ علیہ دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب بدم الوسی، باب: کیف کان بدم الوسی د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۵)

② الليث رحمۃ اللہ علیہ: دا امام ابو الحارث الليث بن سعد بن عبد الرحمن رحمۃ اللہ علیہ دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب بدم الوسی، باب: کیف کان بدم الوسی د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۶)

③ عقيل رحمۃ اللہ علیہ: دا عقيل بن خالد بن عقيل رحمۃ اللہ علیہ دې د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدم الوسی، باب: کیف کان بدم الوسی دریم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب العلم باب: فضل العلم لاندې تیر شوی دی. (۷)

(۱) شرح الکرماني: ۴/ ۴۷.

(۲) شرح ابن بطلال: ۵۱/ ۲.

(۳) فتح الباری: ۱/ ۶۳۸.

(۴) عمدة القاری: ۴/ ۱۷۰.

(۵) مر تخریجه فی کشف الباری تحت الحدیث السابق، الرقم: ۲۸۲.

(۶) کشف الباری: ۱/ ۳۲۳.

(۷) کشف الباری: ۱/ ۳۲۴.

(۸) کشف الباری: ۱/ ۳۲۵، ۳/ ۴۵۵.

④ **ابن شهاب** رحمته الله: دا ابو بکر محمد بن مسلم، بن عبید الله، بن عبد الله بن شهاب الزهري المدني رحمته الله دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی، باب: کیف کان بده الوسی د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.)

⑤ **عرو** رحمته الله: دا عرو بن زبیر بن عوام رحمته الله دې د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی، د دویم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب الإیمان باب: أحب الدین الی الله آدمه لاندې تیر شوی دی.)

⑥ **حضرت عائشه** رضی الله عنہا: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنہ ده. د دوی احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی، د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.)

شرح حدیث: د مذکور حدیث مبارک تشریح دې نه مخکېني حدیث کښې تیره شوې ده. البته "اعتراض الجنائز" نه یوه مسئله معلومېږي چه د ښځې د جنازې مونځ ادا کولو په وخت به امام د ښځې په مینځ کښې او دریدو سره مونځ کوي. دا د احنافو مختار مذهب دې او راجع مذهب د سنيې مقابل د او دریدو دې.)

علامه انور شاه کشميري رحمته الله لیکي چه اشارة (النص) کله د عبارت (النص) نه هم وړاندې کيږي ځکه چه د عبارت (النص) نه خو صرف د يو جزئيه صراحت ملا ويري ليکن د اشارة (النص) نه زياته خبره حاصليري. مثلاً د حضرت عائشه رضی الله عنہا د تشبيه نه دا هم معلومه شوه چه د مخکېني نه په دهنونو کښې دا خبره موجود ده چه جنازه مخامخ به مینځ کښې وي ځکه چه د مشبه به په توگه هم هغه خيز بيانولي شي چه د مخکېني نه ټولو ته معلوم وي.)

"اعتراض الجنائز" دا لفظ د حرف جر مقدر سره دې يعنی "کلمة اعتراض الجنائز" او دا به د مصدر محذوف صفت جوړشي يعنی تقديری عبارت به داسې جوړشي: "وهي معترضة بينه وبين القبلة اعتراضاً كاعتراض الجنائز".

"جنازة" د جيم په فتحې سره هغه تخت ته وئيلي شي په کوم چه مري کيځودې شي.)
د روايت د ترجمة الباب سوه مناسبت: د مذکور روايت د ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه په دواړو په کښې فراش يعنی په تورشک باندې د مونځ ادا کولو ذکر دې.)

١) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

٢) کشف الباری: ۱/۲۹۱، ۲/۴۳۶.

٣) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

٤) بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل: فی كيفية الصلاة علی الجنائز: ۳۴۰-۳۳۹، الفتاوی الهنديه، کتاب الصلاة، الباب العادی والعشرون فی الجنائز، الفصل الخامس فی الصلاة علی الميت: ۱۶۴/۱، ردالمحتار، کتاب الصلاة، باب: صلاة الجنائز، مطلب: هل یستقر فرض الکفایة بفعل الصی: ۱۱۸/۳.

٥) فیض الباری: ۳۴۲/۲، انوار الباری: ۱۶۲/۱۲.

٦) عمدة القاری: ۱۷۱/۴، مصابیح الجامع للدرامین: ۱۰۶/۱.

٧) المصباح للجوهري، ص: ۱۹۲، النهایة فی غریب الحديث والاثر: ۲۹۹/۱.

٨) عمدة القاری: ۱۷۱/۴.

حدیث باب (دریم حدیث) [حدیث نمبر ۳۷۷]

« حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عِرَاكِ عَنْ عُرْوَةَ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يُصَلِّيُ وَعَائِلَتُهُ مُعَرَّضَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ عَلَى الْفِرَاشِ الَّذِي بِنَاصِيَةِ عَائِلَتِهِ.

ترجمہ حدیث: حضرت عروہ رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ ہفہ بسترہ باندی مونخ کولو پہ کوم چہ بہ ہغوی (یعنی حضور پاک) او حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا اودہ کیدل۔ پہ داسی حال کنبی چہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا بہ د حضور پاک او د قبلہ پہ مینخ کنبی پرتہ وہ۔ تراجم و حال: مذکورہ حدیث شریف تول شیر رجال دی:

① عبد اللہ بن یوسف رضی اللہ عنہ: دا عبد اللہ بن یوسف تنیسی دمشقی رضی اللہ عنہ دی۔ د دوی احوال کشف الباری، کتاب ایمان، باب: ہدم الوسی د دریم حدیث لاندی تیر شوی دی (۱)

② اللیث رضی اللہ عنہ: دا امام ابو الحارث اللیث بن سعد بن عبد الرحمن رضی اللہ عنہ دی۔ د دوی احوال کشف الباری، کتاب ہدم الوسی، باب: کیف کان ہدم الوسی دریم حدیث لاندی تیر شوی دی (۲)

③ یزید رضی اللہ عنہ: دا ابور الرجا یزید بن ابی حبیب رضی اللہ عنہ دی۔ د دوی احوال کشف الباری، کتاب ایمان، باب: إتمام الطعام من الإسلام لاندی تیر شوی دی (۳)

④ عراک رضی اللہ عنہ: دا عراک بن مالک الغفاری الکنانی المدنی رضی اللہ عنہ دی (۴)۔ د بنی حماس سرہ نی تعلق دی (۵)۔ د کو مو استاذانو او مشائخونہ چہ ہغوی روایت کر دی ہے ہغوی کنبی عروہ بن زبیر، طلحہ بن عبید اللہ بن کریز الخزاعی، عبد اللہ بن عمر بن خطاب، ابوسلمہ بن عبد الرحمن بن عوف، ابوہریرہ، عبید بن عبد اللہ بن عتبہ، عبد المالك بن ابوبکر بن عبد الرحمن بن حارث بن ہشام، محمد بن مسلم بن شہاب الزہری، نوفل بن معاویہ الدبلی، حفصہ بنت عبد الرحمن بن ابی بکر صدیق، زینب بنت ابی سلمہ او ام المؤمنین حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا و رضی اللہ عنہ وغیرہ شامل دی۔

اود دوی نہ روایت کو نکو کنبی یزید بن ابی حبیب مصری، عبد اللہ بن عراک بن مالک، خثیم بن عراک بن مالک، عبد العزیز بن عمر بن عبد العزیز، سلیمان بن یسار، عبد اللہ بن ابی سلمہ ماجشون، مکحول شامی، یحیی بن سعید انصاری او خالد بن ابی صلت وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی (۶)

(۱) مرتفعہ تحت رقم الحدیث: ۳۸۲.

(۲) کشف الباری: ۱/۲۷۹.

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۴.

(۴) کشف الباری: ۱/۶۹۴.

(۵) الکاشف: ۲۵۵/۲، التاريخ الكبير للبخاری: ۸۸/۷.

(۶) تہذیب الکمال: ۵۴۷/۱۹.

(۷) تہذیب الکمال: ۵۴۶/۱۹، تقریب التہذیب: ۱۷۲/۷.

د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه ددوی په سماع باندې اعتراض هم کړې شوي دي. حضرت موسی بن هارون رضی اللہ عنہ فرمائی چه مونږ ته د عراق د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه د سماع هیڅ علم نشته دي. (۱) او ابن حبان رضی اللہ عنہ دوی په ثقاتو کښې ذکر کړې دي. (۲) احمد بن عبد الله العجلي رضی اللہ عنہ فرمائی چه دې هغه وو او د اوچتې درجې د تابعینو نه وو. (۳) ابو زرعه رضی اللہ عنہ او ابو حاتم رضی اللہ عنہ فرمائی ثقه. (۴) د حضرت عمر بن عبد العزيز رضی اللہ عنہ خوئی عبد العزيز رضی اللہ عنہ وائی چه زما پلار (عمر بن عبد العزيز) به د عراق بن مالک رضی اللہ عنہ برابر هیڅوک نه شمیرل. (۵) حضرت عمر بن عبد العزيز رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما د عراق بن مالک رضی اللہ عنہ نه زیات څوک مونږ کونکې نه دي لیدلي. هغوی به د هر لسو آیاتونو نه پس رکوع کوله او بیا به ئی سجده کوله. په یو بل روایت کښې داسې دي چه هغوی به په هر لس آیاتونو باندې رکوع کوله. (۶) معن بن عيسى به د ثابت بن قيس نه روایت کولو سره فرمائیل چه دوی صائم الدهر وو. (۷) د منذر بن عبدالله نه روایت دي چه د حضرت عمر بن عبد العزيز رضی اللہ عنہ په ملگرو کښې عراق بن مالک رضی اللہ عنہ په دې معامله کښې د ټولو نه سخت وو چه بنی مروان په اموال فسی او د خلقو په مالونو کښې بې خایه ظالمانه قبضه کړې وه چه هغه دې د هغه نه واپس واخستې شی. کله چه یزید بن عبد الملك والی جوړ شو نو هغه عبد الواحد بن عبدالله نصری د مدینې والی جوړ کړو. عبد الواحد بن عبدالله نصری به حضرت عراق رضی اللہ عنہ خپل ځان ته ډیر نيزدې ساتلو. هغه به ئی خپل ځان سره په تخت باندې کینولو. هیڅ یو کار به ئی د هغه د مشورې نه بغیر نه کولو او فرمائیل به ئی چه عراق رضی اللہ عنہ یو نیک ملگري دي. (۸)

محمد بن سعد او مفضل بن غسان الغلانی قول دي چه دې د یزید بن عبد الملك د خلافت په زمانه کښې وفات شو. (۹) ابن سعد رضی اللہ عنہ په طبقات کښې د اہم لیکلی دي چه د هغوی وفات په مدینه منوره کښې شوي دي. (۱۰) دا هم وئيلي شوي دي چه د حضرت عمر بن عبد العزيز رضی اللہ عنہ د وفات نه پس د یزید بن عبد الملك خلافت په یو سل یو هجري کښې وو او د څلورو کالو نه لږ شان زیات قائم پاتې وو. (۱۱)

(۱) ترمذیپ: ۱۷۴/۷، میزان الاعتدال: ۶۳/۳.

(۲) الثقات لابن حبان: ۲۸۱/۵.

(۳) ترمذیپ الکمال: ۵۴۷/۱۹، ترمذیپ التمهید: ۱۷۲/۷.

(۴) الجرح والتعديل: ۵۳/۷.

(۵) ترمذیپ الکمال: ۵۴۷/۱۹، ترمذیپ التمهید: ۱۷۲/۷.

(۶) ترمذیپ الکمال: ۵۴۷/۱۹، ترمذیپ التمهید: ۱۷۲/۷.

(۷) الکاشف: ۵۵/۲، الطبقات لابن سعد: ۲۵۳/۵.

(۸) ترمذیپ الکمال: ۵۴۷/۱۹، ترمذیپ التمهید: ۱۷۲/۷.

(۹) الکاشف: ۲۲۵/۲، الثقات لابن حبان: ۲۸۱/۵.

(۱۰) الطبقات لابن سعد: ۲۵۳/۵.

(۱۱) سیر اعلام النبلاء: ۶۴/۵، ترمذیپ الکمال: ۵۴۹/۱۹.

⑤ عروه و غیره: دا عروه بن زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب ہدۃ الوس، د دویم حدیث لاندی او تفصیلی احوال کتاب الإیمان ہاب: أحب الدین إلى الله أودمه لاندی تیر شوی دی.)

⑥ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ ده د دوی احوال کشف الباری، کتاب ہدۃ الوس، د دویم حدیث لاندی تیر شوی دی.)

شرح حدیث: د زیر بحث ترجمۃ الباب لاندی امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ درې احادیث راوړی دی. د ترجمۃ الباب د اثبات د پاره هم دویمې حدیث کافی وو ځکه چه ظاهره ده چه په کومه بستره باندی حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا ملاسته وه په هغې باندی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونځ کولو. لیکن دا امر په اول حدیث کښې په صراحت سره نقل نه وو. په دې وجه نئی دویم حدیث ذکر کړو چه په هغې کښې تصریح وه چه د خپل کور والا په بستره باندی حضور پاک مونځ کولو او حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا مخې ته د جنازې په شان ملاسته وه. دې نه پس په دریم روایت کښې نور تفصیل راغلو چه دا هغه بستره وه په کومه چه به دې دواړو حضراتو آرام کولو. الغرض ددې درواړو روایاتو نه د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد پوره شو چه د خورولو کوم یو څیز هم وی بورئ، پوزکې، تور شک وغیره اگرکه هغه د اوده کیدو په کار راځی په هغې باندی مونځ ادا کول صحیح دی.

دا دریم حدیث اگر چه مرسل دی لیکن دا په دې خبره باندی محمول دی چه حضرت عروه رضی اللہ عنہا به دا حدیث هم د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نه اوریدلی وی لکه څنگه چه هم دا امر د ماقبل حدیث مسند نه مترشح کیږی. او ددې حدیث مرسل د راوړلو نه مقصد په دې خبره باندی تنبیه ده چه بستره به ددې دواړو حضراتو د اوده کیدو د پاره استعمالیدله اودا نکته هم ده چه مذکوره حدیث مرسل او مسنداً دواړه طریقو نقل دي.)
د روایت د ترجمۃ الباب سره مناسبت: د روایت د ترجمۃ الباب سره په مناسبت پوره شان سره واضح دي.

۲۳- باب: السُّجُودُ عَلَى الثُّوبِ فِي شِدَّةِ الْحَرِّ

دا باب دې د مونځ گذارد تیزې گرمۍ د وجې نه په کپړ باندی د سجدې کولو (د جواز) پاره کښې د ترجمۃ الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ او علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه ددې باب نه مقصد د مونځ گذارد گرمۍ د سختۍ نه د بچ کیدو په خاطر د خپلې کپړې په غاړه یا پلؤ مثلاً لمن، لستونړې وغیره باندی د سجدې کولو جواز بیانول دی. البته د "الحر" قید د راتلونکی حدیث د الفاظو د موافقت او محافظت د پاره دی. ځکه چه په یخنۍ کښې هم داسې کول

(۱) کشف الباری: ۱/۲۹۹، ۲/۴۳۶.

(۲) کشف الباری: ۱/۲۹۹.

(۳) عمدة القاری: ۱/۷۲۲.

جائز دی بلکه کوم حضرات چه په کپړا باندې د سجده کولو د جواز قائل دی هغوی دا د خه حاجت سره مقید نه منی. (۱)

حضرت شیخ الحدیث صاحب نور الله مرقدہ فرمائی چه په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه په شوافع باندې رد کوی. ځکه چه د هغوی په نیز په ثوب متصل باندې سجده کول مکروه دی بلکه منفصل کیدل پکار دی. او د جمهورو په نیز دا جائز دی. امام بخاری رحمته الله علیه د جمهورو سره دي. (۲)

علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمائی چه په رومی باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه په خپله کپړا باندې د سجده کولو جواز مطلقاً خودلی وو او دلته د سختې گرمۍ د وخت قید لگولو سره دهغې مسئله ته هم جدا بیان کړې ده. ځکه چه د آثارو نه هم دواړه شان جواز ثابتیږي. ځکه چه په علم معانی کښې دا امر فیصله شوې دې چه کله به یو مقید باندې حکم کولې شی نوهم قیود ملاحظه وی. لکه چامزید، چامزید راکا او چامزید راکا امس کښې فرق دي ځکه چه قیود زیاتیدو سره دهغې فاندې هم زیاتیري. (۳)

تعلیق: وَقَالَ الْحَسَنُ: «كَانَ الْقَوْمُ يُجِدُونَ عَلَى الْعِمَامَةِ وَالْقُلُوبِ وَيَدَّاهُ فِي كَيْفِهِ»^(۱) د تعلیق ترجمه: حضرت حسن بصری رحمته الله علیه او فرمائیل: خلقو (یعنی صحابه کرامو رضی الله عنهم) به په پټکی او توپن باندې سجده کوله، په داسې حال کښې چه دهغوی لاسونه به په لستونو کښې وو.

د تعلیق تخویج: دا تعلیق ابن ابی شیبې رحمته الله علیه او عبد الرزاق رحمته الله علیه موصولاً نقل کړې دي. د حضرت حسن بصری رحمته الله علیه مذکوره قول په دواړو کتابونو کښې د هشام رحمته الله علیه په طریق سره ذکر دي ونی گورنۍ.

(«حدثنا أبو أسامة، عن هشام، عن الحسن قال: إن أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم يسجدون وأيديهم في ثيابهم، ويسجد الرجل منهم على عمامته»)^(۲)

او په مصنف عبد الرزاق کښې مذکوره اثر دا دي: «(عبد الرزاق عن هشام بن حسان عن الحسن قال: أوردتنا القوم وهم يسجدون على عمامتهم ويسجد أحدهم ويديه في قميصه»)^(۳) د تعلیق رجال:

الحسن رحمته الله علیه: دا مشهور تابعی ابو سعید حسن بن ابی الحسن یسار بصری رحمته الله علیه دي. د دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا أو صلحوا، فليهما

(۱) فتح الباری: ۳۹۱/۱ عمدة القاری: ۱۷۳/۴.

(۲) تقریر بخاری شریف: ۳۷/۳، سراج القاری: ۴۱۴/۲.

(۳) انوار الباری: ۱۶۴/۱۲، فیض الباری: ۳۴/۲.

(۱) المصنف لابن أبي شيبه، کتاب الصلاة، باب: فی الرجل یسجد ویده فی ثوبه، رقم الحدیث: ۲۷۵۴، ۴۹۷/۲.

(۲) المصنف لعبد الرزاق، کتاب الصلاة، باب: السجود علی العمامة، رقم الحدیث: ۱۵۶۶، ۱/۱، ۴۰۰.

المؤمنین لاندې تیر شوی دی^(۱)

د تعلیق تشوېح: حضرت حسن بصری رحمته الله علیه فرمائی صحابه کرامو رضی الله عنهم به په پټکی او توپین باندې سجده کوله. "القوم" نه مراد اصحاب رسول صلی الله علیه و آله دی^(۲)

د "القلنسوة" نه مراد توپین ده. المعجم الوسيط کښې لیکلی دی: "لباس للرأس، مختلف الأنواع والأشكال" د سر هغه لباس کوم چه په مختلف شکلونو کښې وی په دې لفظ کښې څو لغات دی: قلنسية، او جمع نی قلائش، قلائش، قلائق راځي^(۳)

"یداهي کبه" د بخاری رحمته الله علیه په اکثر نسخو کښې هم دا شان دې. البته دکشمیهني په روایت کښې "یدیه ل کبه" دې^(۴)

د اکثر و د قول مطابق "یداه" مرکب اضافی به مبتداء شی او "ل کبه" د خپل متعلق سره خبر او پوره جمله به حال شی. تقدیری عبارت به داسې شی: "ویدا کل واحدی کبه" "هسې مقام تقاضا کوله چه" "وایدیهم ل اکامهم ل ثیابهم" "وې لکه څنگه چه د المصنف لابن ابی شیبه په روایت کښې "وایدیهم ل ثیابهم" دې^(۵)

او د کشمیهني د روایت مطابق به "یدیه" به حالت د نصب کښې وی، د فعل محذوف د وجې نه، یعنی "یجمل کل واحدی یدیه ل کبه" دې^(۶)

د تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه د دې اثر د ترجمه الباب سره مناسبت سره ډیر کوشش کولو سره ثابتولې شی ځکه چه ترجمه الباب دلالت کوی "السجود علی الثوب" باندې. او د ثوب اطلاق په عمامه او توپین باندې نه کیږي لیکن دا باب او د دې نه وروستو درې ابوابو کښې "فروجه الأرض" باندې د سجدې کولو جواز بیان شو بلکه په هغه شی باندې د سجدې کولو جواز معلوم شو کوم چه په زمکه باندې خور شوې یا کیخوډې شوې وی. مثلاً وړوکې پوزکې، غټ پوزکې، تورشک، پټکې او توپین وغیره^(۷).

(۱) کشف الباری: ۲/۲۲۰.

(۲) عمدة القاری: ۴/۱۷۳، إرشاد الساری: ۴۸/۲.

(۳) المعجم الوسيط، ص: ۷۵۴، معجم الصحاح للجوهري، ص: ۸۸۰.

(۴) فتح الباری: ۱/۶۳۹، عمدة القاری: ۴/۱۷۳.

(۵) حدثنا أبو یکر قال: نا أبو أسامة، عن هشام، عن الحسن، قال: کان أصحاب النبی صلی الله علیه وسلم یسجدون وأیدیهم فی ثیابهم، ویسجد الرجل منهم علی عمامته. (المصنف لابن أبی شیبہ، کتاب الصلاة، باب: فی الرجل یسجد ویدا فی ثوبه، رقم الحدیث: ۴۷۵۴، ۲/۴۹۷).

(۶) فتح الباری: ۱/۶۳۹، عمدة القاری: ۴/۱۷۳، إرشاد الساری: ۴۸/۲.

(۷) عمدة القاری: ۴/۱۷۳.

لهذا په دې اعتبار سره مناسب ثابتیږي.

په لستونړۍ باندې د سجدې کولو شرط. په لستونړۍ باندې د سجدې کولو شرط دادې چې د لستونړۍ یا لمن کپړا پاکه وي او هغه ځانې هم پاک وي. که چرې هغه ځانې پاک نه وي نو سجدې به صحيح نه وي. دغه شان په هر هغه څيز باندې د سجدې کولو هم دغه حکم دې کوم چې د مونځ گذار د بدن سره لگېدلې دې. کله چې د هغه لاندې ځانې پاک وي نو سجدې جائز او صحيح ده، اگر چې هغه ملاؤ شوې ځانې د مونځ گذار جزء وي ليکن لستونړۍ او ددې نه علاوه د متصل کپړې د سجدې د پاره بغير د عذر نه خورول مکروه دی. ځکه چې دا د کبر کار دې. لهدا که د کبر د وجې نه داسې اوکړې نو مکروه تحریمی دې او که د کبر اراده ئې نه وي او بغير ضرورت او بغير د عذر نه وي نو مکروه تنزیهې دې. که چرې عذر یعنی خاوره وي، کانړۍ وي یا د یخنۍ او گرمۍ وغيره د تکلیف ويره وي نو مباح دې.

د پټکي په ول باندې د سجدي کولو حکم: د پټکي په ول باندې بغير د عذر نه سجده کول صحيح دی ليکن مکروه تنزيهي دی. کله چه ول په ټول تندي باندې وي يا د تندي په څه حصه باندې وي لکه بعضي وخت ول سست شي او تندي له راشي

او د پټکي په ول باندې د سجده د جائز کيدو شرط دادې چه د سجده ځاني پاک وي او د ول لاندي نه د زمکې سختوالي مونغ گذار ته داسې محسوسيږي چه که سرني نور دباؤ کړو نو نه به دباو ويري. نو که تندي ئي کلک نه شو بلکه صرف ورسره اولگيدو چه که چرې دباؤ ئي کړي نو دباؤ به ئي نو په داسې حال کښې سجده اونه شوه ډير خلق ددې نه غافل دي.

که چرې ول ئی په لړه شان حصه باندې دې د تندی باقی حصه زمکې باندې لگی نو سجده جائز ده. او که د پتکې ول صرف د مونځ گزار په سر باندې دې (تندی باندې نه دې) او صرف په ول باندې سجده او کړې په زمکه باندې د هغه تندی او نه لگی نو سجده جائز نه ده، اکثر خلق ددې نه هم غافل دي. ( )

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۷۸]

٢٨٥- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ حَدَّثَنَا بَشِيرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ قَالَ حَدَّثَنِي غَالِبُ الْقَطَّانُ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ^(٢) قَالَ كُنَّا نَصَلِّي مَعَهُ

(١) عمدة الفقه، كتاب الصلاة، فرائض الصلاة: ٩٤/٢.

(عمدة الفقه، كتاب الصلاة، فرائض الصلاة: ٩٥/٢.

(أخرجه البخاري أيضا وفي مواقيت الصلاة، باب وقت الظهر عند الزوال، رقم الحديث: ٥٤٢. وفي كتاب العمل في الصلاة، باب: بسط الثوب في الصلاة في السجود، رقم الحديث: ١٢٠٨. ومسلم في صحيحه، كتاب الصلاة، في المساجد، باب: استحباب تقديم الظهر في أول الوقت في غير شدة الحر، رقم الحديث: ٦٢٠ وأبو داود في سننه، كتاب الصلاة، في الصلاة، باب: الرجل يسجد على ثوبه، رقم الحديث: ٤٦٠. والترمذي في سننه، في الصلاة، باب: ما ذكر من الرخصة في السجود على الثوب في الحر والبرد، رقم الحديث: ٨٥٤. والنسائي في سننه، كتاب الصلاة، باب: السجود على الثياب في الحر والبرد، رقم الحديث: ١٠٣٣. وفي جامع الأصول، حرف الصاد، الصلاة، القسم الأول في الفرائض، الباب الأول في الصلاة وأحكامها، الفصل السادس في شرائط الصلاة، الفرع الرابع في الأئمة، النوع الأول فيه يصلى عليه، رقم الحديث: ٣٢٦٠، ٤٦٨/٥.

النبي - صلى الله عليه وسلم - فَيَقْعَمُ أَحَدُنَا طَرَفَ الثُّوبِ مِنْ شِدَّةِ الْحَرِّ فِي مَكَانِ السُّجُودِ.

ترجمه حدیث: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی کہ مونہ پر نہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سرہ مونہ کولو نو پہ مونہ کنہی بہ بعضی خلقو د گرومن د سختوالی د وجہ نہ د خلی اغوستی شوہ کپرو غارہ د سجدہ کولو پہ خانی کیخودلی
ترجمہ رجال: مذکورہ حدیث شریف کنہی تول پنخہ رجال دی.

(۱) ابوالولید هشام بن عبد الملك رحمہ اللہ: دا ابوالولید هشام بن عبد الملك الباہلی الطیالسی المصری رحمہ اللہ دی. د دوی مختصر تذکرہ کشف الباری، کتاب الإیمان، باب علامة الإیمان حب الأنصار لاندی او تفصیلی تذکرہ کتاب العلم، باب: ثم من کذب علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم لاندی تیرہ شوہ (۱).

(۲) بشر بن المفضل رحمہ اللہ: دا بشر بن المفضل بن الاحق البصری رحمہ اللہ دی. د دوی تذکرہ کتاب العلم، باب: قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: رب مهذب أو عن من سائل لاندی تیرہ شوہ (۲).

(۳) غالب القطان رحمہ اللہ: د دوی پورہ نوم ابو سليمان غالب بن خُطاف دی. چاته چہ ابی غیلان القطان وئیلی شی. دوی ته ابو عفان البصری هم وئیلی شی. (۳)
دی د یو قول مطابق مولی عبد الله بن عامر بن کرز دی. دویم قول د مولی بن تمیم دی دریم قول د مولی بن غنم دی او د خُلو رم قول مطابق دا مولی بنی راسب دی (۴)
خُطاف د خاء پہ فتحی سرہ د امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ نه نقل دی او د خاء پہ ضمی سرہ د ابن معین رحمہ اللہ او علی بن المدینی رحمہ اللہ نه نقل دی (۵).

دی چہ دکومو استاذانو او شیوخو نه روایت کوی په هغوی کنہی بکر بن عبد الله المزنی، ابوالجوزاء، اوس بن عبد الله الربعی، الحسن البصری، سعید بن جبیر، سلیمان بن الاعمش، عمرو بن شعیب، مالک بن دینار، محمد بن سیرین، ابوالمہزم التیمی وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی.

او د دوی نه روایت کونکو کنہی بشر بن المفضل، اسماعیل بن علیہ، حزم بن ابی حزم القطمی، حماد بن معقل البصری، خالد بن عبد الرحمن السلمي، الخلیل بن ذکریا الشیبانی، دوید بن مجاشع، الربیع بن صبیح، سہیل بن ابی حزم القطمی، سلام بن ابی مطیع، شعبه بن الحجاج رحمہم اللہ وغیرہ شامل دی (۶).

(۱) کشف الباری: ۲/۳۸، ۴/۱۵۹.

(۲) کشف الباری: ۴/۲۲۲.

(۳) تهذیب الکمال: ۸۴/۲۳، التاريخ الكبير للبخاری: ۹۹-۱۰۰/۴.

(۴) الثقات لابن حبان: ۳۰۸/۷، الجرح والتعديل: ۶۴/۷.

(۵) تهذیب الکمال: ۸۴/۲۳، تهذیب التهذیب: ۲۴۲/۵.

(۶) تهذیب الکمال: ۸۵/۲۳، تهذیب التهذیب: ۶۴۲/۸.

د دوی باره کښې امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه فرمائی ټکه، ټکه (۱) یحیی بن معین رحمته الله علیه او امام نسائی رحمته الله علیه فرمائی ټکه (۲) ابو حاتم رحمته الله علیه فرمائی: صدوق صالح (۳). عمار بن عمر بن المختار دخپل پلار نه روایت کولو سره وائی: حدثنا غالب القطن وكان الله من عباد الناس (۴) ابن حبان رحمته الله علیه ددوی تذکره کتاب الثقات کښې کړې ده (۵) د دوی روایات بخاری، مسلم او ابن ماجه کښې د بشر بن الفضل رحمته الله علیه په واسطې سره نقل دی (۶)

(۷) یکر بن عبدالله رحمته الله علیه: دا یکر بن عبدالله بن عمرو بن هلال المزنی رحمته الله علیه دی. د دوی تفصیلی تذکره کشف الباری، کتاب الفسل، باب: عرق الجنب وأن المسلم لا ینجس لاندې تیره شوې ده (۷)
(۸) انس بن مالک رحمته الله علیه: دا مشهور صحابی رسول حضرت انس بن مالک رحمته الله علیه دی. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان أن یحب لأغیه ما یحب لنفسه لاندې تیره شوې ده (۸)

شرح حدیث: "طرف ثوبه" دا جمله د "یفم" فعل د پاره مفعول جوړیږی. مراد دا چه د گرمۍ د سختوالي د وجې نه د سجدي په ځانۍ کښې به هر سړی خپله کپړا کیخوډله. اوس دا کپړا خپله اغوستې شوې کپړا وه یا د بدن نه چرته جدا پرته وه، کومه چه به ئی خوروله او په جغې باندې به سخته کولې شوه؟

نوکه د هغه زمانې په اعتبار سره او کتلې شی نو ښکاره خبره ده چه د کپړو د قلت زمانه وه. لهذا هم هغه کپړا مراد کیدې شی کومه چه اغوستې شوې وه نه چه جدا کپړا، خاص کر د کپړې اضافت هم دا ښائی (۹)

او ددې نه هم واضحه الفاظ په صحیح مسلم، سنن ابی داؤد او سنن ابن ماجه کښې دی چه "بسط ثوبه لیسجد علیه" (۱۰)

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۲۰۶/۶، الجرح والتعديل: ۶۴/۷

(۲) الطبقات لابن سعد: ۲۷۱/۷، تهذيب الكمال: ۸۶/۲۳

(۳) الجرح والتعديل: ۶۴/۷، تقريب التهذيب: ۳/۲

(۴) تهذيب التهذيب: ۶۴۲/۸، تهذيب الكمال: ۸۵/۲۳

(۵) الثقات لابن حبان: ۳۰۸/۷

(۶) ميزان الاعتدال: ۳۳۱/۴، تهذيب الكمال: ۸۷/۲۳

(۷) كشاف الباری، كتاب الفسل، باب: عرق الجنب وأن المسلم لا ينجس.

(۸) كشاف الباری: ۲/۴

(۹) مدة القاري: ۱۷۴/۴

(۱۰) حدثنا يحيى بن يحيى، حدثنا بشر بن الفضل، عن غالب القطن، عن بكر بن عبدالله، عن أنس بن مالك قال: كنا نصلى مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فى شدة الحر، فإذا لم يستطع أحدنا أن يمسك جبهته من الأرض، بسط ثوبه، فسجد عليه. (صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب السجود على الثوب فى شدة الحر، رقم الحديث: ۶۲۰). حدثنا أحمد بن حنبل، حدثنا بشر - يعنى: ابن الفضل -، حدثنا غالب القطن، عن بكر بن عبدالله عن أنس.....

او د سنن نسائي په روايت كېښي دي «كنا اذا صلينا خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم بالظهار سجدا على ثيابنا اتقاء الحر»^(١)

او د المصنف په روايت كېښي دي «كنا نصل مع النبي صلى الله عليه وسلم في شدة الحر والبرد، فيسجد على ثوبه»^(٢)

د حديث د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذكوره حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت په پوره شان سره واضح دي^(٣)

د حديث شريف نه مستفاد امور او ادا ب: ① د مذكوره حديث شريف نه معلومه شوه چه په مانځه كېښي په قليل عمل سره مونځ نه فاسديږي.

② كېدا د تندي لاندې خورول او په هغې سجده كولو سره هم په مونځ كېښي څه فرق نه راځي كه هغه كېدا متصل وي او كه غير متصل.

په كېدا باندې د سجدې كولو باره كېښي د اتمو مذاهب: د گرمي يا يخني د سختوالي په وخت كله چه تندي په زمكه باندې نه لگي. په خپل بدن باندې د اغوستې شوې كپرې څه حصه خورول او په هغې باندې سجده كول د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه، امام مالك رحمته الله عليه او امام احمد بن حنبل رحمته الله عليه په نيز جائز دي^(٤)

..... بن مالك، قال: كنا نصل مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في شدة الحر، فإذا لم يستطع أحدنا أن يمكن وجهه من الأرض بسط ثوبه، فسجد عليه. (سنن أبي داود، كتاب الصلاة، باب: الرجل يسجد على ثوبه، رقم الحديث: ٦٦٠). حدثنا إسحاق بن إبراهيم بن حبيب قال: حدثنا بشر بن المفضل، عن غالب القطان، عن بكر بن عبد الله عن أنس بن مالك، قال: كنا نصل مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في شدة الحر، فإذا لم يقدر أحدنا أن يمكن وجهه، بسط ثوبه، فسجد عليه. (سنن ابن ماجه، كتاب الصلاة، باب: السجود على الثياب في الحر والبرد، رقم الحديث: ١٠٣٣).

(أخبرنا سويد بن نصر، قال: أنبأنا عبد الله بن المبارك، عن خالد بن عبد الرحمن هوالسلي، قال: حدثني غالب القطان، عن بكر بن عبد الله المزني، عن أنس قال: كنا إذا صلينا خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم بالظهار سجدا على ثيابنا اتقاء الحر. (سنن النسائي، كتاب الصلاة، السجود على الثياب، رقم الحديث ١١١٧).

(حدثنا أبو بكر قال: ناشر بن الفضل، عن غالب، عن بكر، عن أنس، قال: كنا نصل مع النبي صلى الله عليه وسلم في شدة الحر، فإذا لم يستطع أحدنا أن يمكن وجهه من الأرض بسط ثوبه فسجد عليه (المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الصلاة، باب: في الرجل يسجد على ثوبه من الحر والبرد، رقم الحديث ٢٧٨٥، ٢٦٩١/١).
عمدة القاري: ١٧٤/٤.

(بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: وأما سننها فكثيرة: ١/٦٤٠، البحر الرائق، كتاب الصلاة، فصل: في اللغة فرق ما بين الشيتين: ٢١٢٠/١، حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح، كتاب الصلاة، باب: شروط الصلاة: ١٥٥/١، المدونة الكبرى كتاب الصلاة، السجود على الثياب والبسط: ١٧١/١، مواهب الجليل في الشرح الكبير، كتاب الصلاة، في فرائض الصلاة، فرع: فرش خرة فوق البساط وصلى عليها: ٢٥٧/٢، المغني لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: مباشرة الأعضاء والسجود للمصلي: ١٩٧/٢، الإنصاف، كتاب الصلاة، صفة الصلاة: ٦٨٢/٢، المبدع شرح المغني، كتاب الصلاة، في صفة الصلاة: ٤٠٣/١).

خو امام شافعی رحمته ددې قائل نه دي. دهغوی په نیز د بدن سره متصل کپړا خوړول او په هغې سجده کول خو جائز نه دی خو چه کومه کپړا د بدن نه جدا وي نو په هغې باندې سجده کولو کښې څه حرج نشته دي. یعنی کومه کپړا چه په بدن باندې د پاسه ده دهغې څه حصه د سجدې په ځای کېږدی او هغه حصه د مونځ گذار په حرکت سره خوږیږی نو په هغې باندې سجده کول جائز نه دی. او که هغه کپړا دومره لویه ده چه د سجدې کولو په ځای هغه پرته وي او د هغې باقی حصه مونځ گذار اغوستي ده، که هغه رکوع ته ځی یا سجده کوي یا قیام کوي نو په دې ټولو حالتونو کښې هغه کپړا نه خوږیږی نو بیا په داسې کپړا باندې د سجدې کولو اجازت دي. یا بیا د مونځ نه خارج کپړا باندې د سجدې کولو اجازت دي. دهغوی په نیز ددې وجه داده چه د مونځ گذار په بدن باندې کومه کپړا وي هغه هم د بدن د جزء په شان کیدو د وجې د مونځ کونکی سره ده لهدا لکه څنگه چه د بدن په څه حصه باندې سجده نه شی کیدي بلکه په زمکه باندې سجده کول ضروري دی. دغه شان په دغه متصل کپړا باندې سجده کول هم صحیح نه دی. (١)

٢٤- بَابُ: الصَّلَاةُ فِي النَّعَالِ

داباب دې په بیان د خپلو سره د مونځ د حکم باره کښې

في النعال: دا د حل په معنی ده. یا د بآ په معنی؟ علامه عینی رحمته فرمائی چه دا د ظرفیه په معنی اخستل صحیح نه دی (٢) په دې صورت کښې به مطلب داشی چه خپلو سره یعنی خپلې اچولو سره مونځ کول څنگه دي؟

نعال جمع ده نعل، ددې معنی ده خپلې او هر هغه خیز کوم سره چه خپه بچ کولي شی (٣) د مذکوره باب د ماقبل سره مناسبت: ددې باب او د ماقبل باب مناسبت دادی چه هلته د مخ د هغه کپړې سره لگیدل وو په کوم چه سجده کولې شوه. اوس د خپې دهغه خپلې سره لگیدل دی کومه چه په خپه کښې اچولي شوي ده. (٤)

حديث باب [حديث نمبر ٣٧٩]

٣٨٠- حَدَّثَنَا أَبُو نُبَيْلٍ قَالَ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ أَبِي رَافَةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مَسْلَمَةَ سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ الْأَزْدِيُّ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ هَلْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْلَعُ فِي نَعْلَيْهِ قَالَ نَعَمْ

(١) العزيز شرح الوجيز. كتاب الصلاة. كيفية الصلاة: ٥٢١/١، الحاوي الكبير للماوردی. كتاب الصلاة. باب: صفة الصلاة: ١٦٤/٢. روضة الطالبين. كتاب الصلاة. باب: في صفة الصلاة: ٣٦٢/١.

(٢) عمدة القاري: ١٧٦/٤.

(٣) معجم الصحاح للجوهري. ص: ١٠٥٣.

(٤) فتح الباري: ٤/١٠٨، عمدة القاري: ١٧٤/٤.

(٥) أخرجه البخاري أيضاً في اللباس. باب: النعال السنية. رقم الحديث: ٥٨٥ وسلم في صحيحه. في المساجد. باب: جواز الصلاة في النعلين. رقم الحديث: ٥٥٥ والترمذي في جامعه. في الصلاة. باب: ما جاء في الصلاة في النعال. رقم الحديث: ٤٠٠ والنسائي في سننه. في القبلة. باب الصلاة في النعلين. رقم الحديث: ٧٧٦ وابن ماجه في سننه. في الصلاة. باب: الصلاة في النعال. رقم الحديث: ١٠٣٧ وفي جامع الأصول. حروف الصاد. الكتاب الأول: في الصلاة. الباب الأول: في الصلاة وأحكامها. الفصل السادس: في شرائط الصلاة. الفرع الثاني: في طهارة اللباس. رقم الحديث: ٣٦١٨، ٤٤٥/٥.

تو جمعہ حدیث: حضرت سعید بن یزید رضی اللہ عنہ واثی چہ ما حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ نہ تپوس او کرو چہ آیا نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ پہ خیلو خیلو (پترو) کنبی مونخ کولو؟ نو هغوی جواب را کرو چہ او (نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم) د خیلو سره مونخ کولو.

تو اجمہ رجال: د مذکورہ حدیث شریف ټول څلور رجال دی.

① آدمیر: ابو ایاس رضی اللہ عنہ: دا ابو الحسن آدم بن ابی ایاس عبد الرحمن العسقلانی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې تیره شوې ده.

② شعبه رضی اللہ عنہ: دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی الواسطی بصری رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې تیره شوې ده.

③ ابو مسلمه سعید بن یزید الازدی رضی اللہ عنہ: د دوی پوره نوم سعید بن یزید بن مسلمه الازدی دی. دوی ته الطاحی هم وئیلی شی^۲. الطاحی د قاضی په شان دی چہ د الازدی یوه محله الطاحیه طرف ته منسوب دی^۳. دا نسبت ابن حبان رضی اللہ عنہ د الطاحی په ځانی الطحان ذکر کړې دی^۴. علامه مغلطانی رحمہ اللہ دا نسبت ذکر کول جید نه دی گرځولی.

د دوی کنیت ابو مسلمه البصری القصیر دی^۵.

مسلمه په میم فتحه، د سین سکون او د لام فتحې سره دی. بعضې خلق دا د میم ضمی او لام کسري سره نقل کوی هغه صحیح نه دی.

دوی چہ دکومو استاذانو او مشائخونه روایت کوی په هغوی کنبی انس بن مالک، ابونضره، عکرمه، ابی قلابه، مطرف، یزید بن عبد الله بن الشخیر، حسن بصری، شقیق بن نور وغیره رحمهم الله شامل دی. او د دوی نه روایت کونکو کنبی شعبه، ابراهیم بن طهمان، حماد بن زید، عباد بن عوام، خالد بن عبد الله، بشر بن المفضل، ابن علیہ، یزید بن زریع وغیره رحمهم الله شامل دی.

① کشف الباری: ۱/۶۷۸.

② کشف الباری: ۱/۶۷۷.

③ تاریخ البخاری الکبیر: ۲/۵۲۰، الکاشف: ۱/۳۲۸، إكمال تهذيب الکمال: ۵/۳۷۲.

④ تهذيب الکمال: ۴/۱۰۰، إكمال الأحکام شرح عمدة الأحکام: ۱/۲۵۸.

⑤ الثقات لابن حبان: ۴/۲۷۹.

⑥ إكمال تهذيب الکمال: ۵/۳۷۲.

⑦ التاريخ الكبير للبخاري: ۲/۵۲۰ تهذيب الکمال: ۱۱/۱۱۴.

⑧ إكمال تهذيب الکمال: ۵/۳۷۳.

⑨ تهذيب الکمال: ۱۱/۱۱۵، تهذيب التهذيب: ۴/۱۰۰.

ابو حاتم رحمه الله ددوی باره کنبی فرمائی: سالم (١) یحیی بن معین رحمه الله او امام نسائی رحمه الله فرمائی: ثقه (٢) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ابن سعد، العجلی او ابوبکر ابرار هم ددوی توثیق کړې دي (٣) ابن حبان رحمه الله دوی په الثقات کنبی بیان کړی دی (٤)
 (٥) انس بن مالک رضی الله عنه: دامشهور معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالک بن نضر خزر جی انصاری رضی الله عنه دي. ددوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان ان یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیره شوی ده. (٥)

د ترجمه الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه د حضرت امام بخاری رحمه الله مقصد دادې که خپلو سره څوک مونځ او کړی نو په دې کنبی څه بدیت نشته دي ځکه چه په قرآن پاک کنبی دي (فَاَحْلَمَ تَعْلِيكَ) او مونځ خود وادی مقدس نه هم افضل دي. ځکه چه "الصلى ینامى ربه" راغلي دي. نو ابهام به راتلو چه مونځ هم په خپلو کنبی نه دی جائز کیدل پکار. چنانچه امام بخاری رحمه الله په دې باب سره د دې جواز ثابتوی. بعضې علماء داسې فرمائی چه دغړو په خپلو کنبی خو مونځ جائز دي په هندى خپلو کنبی نه دي. ددې وجه داده چه د هغوی خپلې بالکل د چپړو په شان وی لکه د نعلین شریفین د نقشې مبارکې نه معلومېږي (٦)

شرح حدیث: د مذکور حدیث شریف نه داخبره ثابتېږي چه خپلو سره مونځ ادا کول په دې شرط سره جائز دي چه هغه پاکې وی. اودا خبره د رسول الله صلی الله علیه و آله، صحابه کرامو رضی الله عنهم او د تابعینو رحمهم الله د آثارو نه ثابته ده.

علامه سیوطی رحمه الله داخبره ددې امت د خصوصیاتو نه شمیر کړې ده (٧)
 علامه مقرئى رحمه الله په خپل کتاب فتح المتعال فی مدح النعال کنبی د حافظ زین الدین العراقى رحمه الله یو سوال او جواب نقل کړې دي په کوم کنبی چه حافظ صاحب رحمه الله لیکلی دی چه (د بخاری شریف ددې حدیث نه) معلومېږي چه په خپلو کنبی مونځ ادا کول د حضور پاک عادت مستمره وو (٨)

(١) الجرح والتعديل: ٤/٧٤.

(٢) خلاصة الخرجی، ص: ١٤٥، تهذيب الكمال: ١١٥/١١.

(٣) تهذيب التهذيب: ١٠١/٤.

(٤) الثقات لابن حبان: ٢٧٩/٤.

(٥) كشف الباری: ٤/٢.

(٦) سراج القاری: ٤١٦/٢.

(٧) أنموذج اللبيب فی خصائص الحبيب، اذاب الأول: فی خصائص التي اختص بها دون جميع الأنبياء، الفصل الثاني: فيما اختص به في شرعه وأتمته في الدنيا، ص: ٩٠.

(٨) فتح المتعال فی مدح النعال، بحث جواز الصلاة فی النعل، ص: ٩٣، دارالقاضي للتراث.

ددي جواب علامه عبدالحق لکهنوی رحمۃ اللہ علیہ پہ خپل کتاب غایۃ المقال فیما يتعلق بالنعال کنبی دا ورکړې دې چه د حافظ عراقی رحمۃ اللہ علیہ د دوام او استمرار والا خبره د منلو قابل نه ده ځکه چه په حدیث کنبی په دې خبره باندې دلالت کونکې هیڅ څیز نشته دې. او دا ممکن ده چه په حدیث کنبی موجود لفظ "کان" نه استدلال کړې شوې وی چه دا د استمرار معنی پیدا کوی لیکن په دې باره کنبی په دې خبره خان پوهول پکار دی چه لفظ "کان" اصله په دوام او استمرار باندې دلالت نه کوی لکه چه امام نووی رحمۃ اللہ علیہ په خپله شرح مسلم کنبی لیکلی دی (۱) لهذا ددې نه به هم دلیل نیول صحیح نه وی (۲)

ابن دقیق العید رحمۃ اللہ علیہ لیکي چه ددې حدیث شریف نه د خپلو اچولو سره د مونځ ادا کولو د جواز علم کیږي. لیکن دا مناسب نه دی چه ددې عمل د استحباب قول اختیار کړې شی ځکه چه دا امر د مونځ مطلوب معنی کنبی داخل نه دې. په دې باندې که اعتراض او کړې شی چه خپل اچولو سره بنیاست حاصلیږي. چنانچه لکه څنگه په مانځه کنبی د خو کپړو په ذریعه بنیاست حاصلول مطلوب دی، دغه شان په دې معامله کنبی هم کیدل پکار دی؟ نو ددې جواب دادې چه ستاسو خبره منلې شوې ده مگر خبره داده چه مونځ خپل اچولو سره په زمکه باندې گرځو حالانکه په زمکه باندې پلیټی برتې وی د کوم په وجه چه خپل هم پلیټیږي. ددې په وجه په مونځ کنبی د خپلو د وجې نه د حاصلیدونکی بنیاست حکم ساقطیږي. دغه شان دلته د خپلو د بنیاست او د خپل خان نه د نجاست والا څیزونه لرې کولو کنبی تعارض پیدا شو. د کوم په ذریعه چه به د نجاست ختمولو ته ترجیح ورکولې شی. لهذا په مونځ کنبی به خپل کوزولو سره مونځ کولو ته ترجیح ورکولې شی ځکه چه هغه نجاست سره ککړ وی او د خپلو په ذریعه به بنیاست حاصلول مرجوح شی (۳)

علامه شامی رحمۃ اللہ علیہ ذکر کړی دی چه تاتار خانیه کنبی دې چه د یهودو د مخالفت په غرض پاکې خپل یا موزې اچولو سره مونځ ادا کول افضل دی (۴)

طبرانی رحمۃ اللہ علیہ المعجم الکبیر کنبی حدیث نقل کړې دې «صلوا لئلاکم ولا تشبهوا بالیهود» (۵)

علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ په جامع الصغیر کنبی دا حدیث صحیح گرځولي دې. هم په دې وجه حنابلہ دا فعل سنت گرځوی اگر چه ددې په اچولو سره په لارو کوڅو کنبی گرځیدلې شی

(۱) شرح النووي، کتاب الحج، باب: الاشتراك فی الهدی واجزاء البقرة، رقم الحديث: ۳۳۲۷، ۴۶۱/۴.

(۲) إ حکام الأحکام شرح عمدة الأحکام، رقم الحديث: ۹۴، الصلاة فی التعلین، ص: ۵۰، غایۃ المقال فیما يتعلق بالنعال، مسألة: يجوز الصلاة فی التعلین، ص: ۲۱.

(۳) إ حکام الأحکام شرح عمدة الأحکام، الحديث: ۹۴، الصلاة فی التعلین، ص: ۲۰.

(۴) التاتر خانیه، کتاب الصلاة، الفصل الرابع: فی بیان مایکړه للمصلی: ۵۷۱/۱.

(۵) عن هلال بن میمون، عن یعلی بن شداد، عن أبیه، أو غیره من أصحاب النبی صلی الله علیه وسلم، شک هلال، قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: صلوا فی نعالکم، ولا تشبهوا بالیهود. (المعجم الکبیر للطبرانی، رقم الحديث: ۷۱۶۴، ۷/۲۹۰).

خکه چه نبی کریم ﷺ او صحابه کرامو ﷺ به خپلو سره دمدینې په لارو کوڅو کښې
گرځیدل او بیا به ئې هم دغې کښې مونځ ادا کولو.

علامه شامی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی زه وایم که چرې د خپلو د وجې نه د جومات گرد اودورې وغیره سره
ککر کیدل ثابتېږي نو بیا بغیر د خپلونه ادا کول بهتر دی اگر چه پاکي وي. مسجد نبوی خو
د حضور پاک په زمانه کښې هم داسې وو چه ددې په فرش باندې به گانرې او باجرې وغیره
خواره وو په خلاف زمونږ د زمانې چه نن صبا خو په مسجد نبوی او نورو جماتونو کښې
قالینونه وغیره خواره دي.

او په عمده المفتی کښې د ذکر شوې قول چه په جومات کښې خپلې اچولو سره دا خلیلد بې
ادبي ده، محمل به ئې هم دغه وي. (۱)

علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی زما را ئې داده چه په خپلو کښې مونځ کول زیات نه
زیات د مباح «بلاکرا هت» په درجه کښې دې مستحب نه دي. لهدا په شامی کښې یو ځاني
دې باره کښې مستحب لیکل اوبل ځاني مکروه تنزیهی د تحقیق خلاف دی. زما په نیز
حقیقت امر دادې چه حضرت موسی علیه السلام ته په کوه طور باندې د رسیدو په وخت د نعلین د
کوزولو د حکم نه یهودو مطلقا معانعت گنرلې وو. په دې وجه دهغوی په نیز په یو صورت
کښې هم نعلین سره مونځ کول جائز نه دي. هم ددغه غلطی او سختی شریعت محمدیه
اصلاح کړې ده اومطلق جواز ئې باقی ساتلې دي. بعضې روایاتو کښې «هالغوا الیهود» هم
راغلې دي. معلومه شوه چه په کومو روایاتو کښې خپلو سره د مونځ حکم راغلې دي هغه
هم د یهودو د مخالفت دپاره دي ددې د پاره نه چه هغه فی نفسه د شریعت مطلوب دي چه
گنې مستحب دي او گنرلې شي.

موطأ امام مالک کښې دکعب اجبار رضی اللہ عنہ نه روایت موجود دي چه د حضرت موسی علیه السلام نعلین
د مړ خرد خرمن وې په دې وجه دهغې د کوزولو حکم شوې وو. (۲)

ما د قرآن پاک د ظاهر نه دا گنرلې دی چه د نعلین کوزولو حکم «تأدبا» وو هم په دې وجه ددې
نه مخکښې «إِذَا كُنَّا بُرْجًا» فرمائیلی شوی دی. لکه چه سبب د خلغ طرف ته اشاره ده. لهدا دې
نه به عدم جواز هم نه ثابتېږي. غرض دا چه په ادب سره د جواز تعلیم ملایوېږي که امر خلغ
ددې وجې نه او گنرلې شي کوم چه کعب ذکر کړې دي یا په دې وجه وي د کوم طرف ته چه
قرآنی الفاظ اشاره کوي. اود یهودو د عدم جواز والا د حکم هیڅ گنجائش نشته دي. شریعت
محمدیه دغه شان په نورو ذیرو مواضعو کښې هم د یهودو د گمانونو تغلیط او اصلاح کړې
ده. یعنی په کومو امورو کښې چه هغوی غلط شوي دي او هغوی د حقیقت نه لرې شوي دي
زمونږ شریعت حقیقت واضح کولو سره دهغوی د غلطیانو اصلاح کړې ده. (۳)

(۱) ردالمحتار، کتاب الصلاة، باب: ما یفسد الصلاة وما یکره فیها، مطلب: فی احکام المسجد: ۱۹۹/۴ دارالافتاء.

(۲) موطأ امام مالک، الجامع، ماجا، فی النعال، رقم الحدیث: ۳۹۶.

(۳) انوار الباری: ۱۶۵/۱۲، فیض الباری: ۳۵/۲-۳۴.

دنعال نه شه مراد دې؟ علامه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه دهغه زمانې نعال (خپلې) زمونږ د زمانې د خپلو نه مختلف وې او غالب دادې چه په دې خپلو کښې به مونږ صحیح هم نه وی ځکه چه خپې په دې کښې دننه وی په زمکه باندې نه لگی بلکه پورته زورندې وی لهذا سجده به کامل نه وې^(۱)

علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه دلته دا خبره په خیال کښې اوساتې چه په عربو کښې نعل صرف خپلو ته نه شی وئیلې بلکه نعل په اصل کښې چپرونه وئیلې شی او د عربو چپرې به داسې وې چه دهغې په اچولو سره به د خپو گوتې بالکلیه د زمکې نه جدا نه پاتې کیدې بلکه دهغې په (اچولو سره به هم) خپې زمکې سره ملصق وې. باقی دا نن صبا زمونږ چه کومې خپلې دی مثلاً بوت، دې ته په عربی کښې نعل نه وائی بلکه مداس ورته وائی. دا بوت یا ددې قسم چه کومې خپلې هم وی دکوم په اچولو سره چه سجده ته تللو کښې خپې د زمکې نه اوچتې وی داسې خپلې اچولو سره مونږ صحیح نه دې ځکه چه د سجده په وخت خپې زمکې سره لگیدل پکار دی.

دا خبره هم په خیال کښې ساتې چه کومه خپلې د عربو د نعل په شان وی (اوپاکې هم وی) په هغې کښې مونږ اگر چه جائز دې مگر نن صبا د دې په اچولو سره جمات ته نه دی تلل پکار ځکه چه نن صبا په جماتونو کښې قیمتی فرش وی (هغه خپلې په گرد او دورو وغیره) سره ککړې وی. په مسجد نبوی کښې خو فرش نه وو شنگیر خور وو.^(۲)

علامه سهارنبوری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی په خپلو کښې د مونږ ادا کولو حکم دیهودو د مخالفت د وجې نه ورکړې شوې دې او زمونږ په دې زمانه کښې مناسب دادې چه پرینوې خپې د مونږ ادا کولو حکم ورکړې شی ځکه چه هغوی د خپلو سره خپل عبادت کوی^(۳)

دهدیت د توجمة الباب سره مناسبت: دمذکوره حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت په پوره شان واضح دې^(۴)

۲۵ - باب: الصلاة في الخفاف

داباب په موزو کښې د مونږ کولو باره کښې دې.

خفاف: بکر الخاء، د خف جمع ده. ددې معنی د خرمن نه جوړې شوې موزې دی^(۵) د ترجمه الباب مقصد:

حضرت شیخ الحدیث صاحب نورالله مرقدہ فرمائی چې شراح ددې باب باره کښې هم دا فرمائی چې چونکه خفاف په لباس کښې داخل دې په دې وجه نه ددې ذکر او فرمائیلو او

(۱) فیض الباری: ۳۴/۲، العرف الشذی، کتاب الصلاة، باب: ماجاء فی الصلاة فی النعال، رقم الحدیث ۸۳، ۱۲۷/۱، انوار الباری: ۱۶۵/۱۲.

(۲) فضل الباری: ۱۰۱/۳، فتح الملهم، کتاب الصلاة، باب: جواز الصلاة فی النعلین، رقم الحدیث: ۶۰.

(۳) بذل الجهود، کتاب الصلاة، باب: الصلاة فی النعل، رقم الحدیث: ۶۵۲، ۳۲۱/۴، ۳۲۰.

(۴) عمدة القاری: ۱۷۶/۴.

(۵) القاموس المحيط: ۱۳۱/۳، المعجم الوسیط، ص: ۲۷۷.

زما رائي دا ده چه د صلاة فى الخفاف اولويت بيانوى، خكه چه به ابوداؤد كنبى دى خالفوا اليهود، فانهم لا يصلون فى نعالهم ولا خفافهم،، نوپه دې باب كنبى امام بخارى رحمه الله دې اولويت طرف ته اشاره فرمائيلې ده. (۱)

حديث باب [حديث نمبر ۳۸۰]

۸۷- حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْأَعْمَشِ قَالَ سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ يُحَدِّثُ عَنْ هَمَامِ بْنِ الْحَارِثِ (۲) قَالَ رَأَيْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بَالَ ثُمَّ تَوَضَّأَ، وَمَسَحَ عَلَى خَفَيْهِ، ثُمَّ قَامَ فَصَنَى، فَنِيلَ فَقَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - صَنَعَ مِثْلَ هَذَا. قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَكَانَ يُصْجِبُهُمْ، لِأَنَّهُ جَرِيرًا كَانَ مِنْ آخِرِ مَنْ أَسْلَمَ.

ترجمه حديث: حضرت همام بن حارث رضي الله عنه فرماني چه ما حضرت جرير به عبدالله رضي الله عنه اوليدلو چه هغوی متيازې اوکړې، بياني اودس اوکړو او په خپلو دواړو موزو باندې نى مسح اوکړه او موخن نى اوکړو. د هغه نه تپوس اوکړې شو (چه دا تاسو څه اوکړه) نو هغوی جواب ورکړو چه ما رسول الله صلی الله علیه وسلم په داسې کولو ليدلي دي. حضرت ابراهيم نخعی رضي الله عنه فرماني دا حديث دخلقو ډير خوښ وو خكه چه حضرت جرير بن عبدالله رضي الله عنه په اسلام قبلونکو كنبى د آخرى سړو نه وو. توابعهم رجال: ددې حديث ټول شپږ رجال دي.

① آدم بن ابی ایاس رضي الله عنه: دا ابو الحسن آدم بن ابی ایاس عبد الرحمن العسقلاني رضي الله عنه دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تیره شوې ده. (۲)

② شعبه رضي الله عنه: دا امير المؤمنين شعبه بن الحجاج بن الورد عتکي الواسطي بصري رضي الله عنه دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، لاندې تیره شوې ده. (۳)

③ اعش رضي الله عنه: دا ابو محمد سليمان بن مهران اسدي کوفي الاعمش رضي الله عنه دې. د دوی تذکره

(۱) تقرير بخارى شريف : ۱۳۷ / ۲.

(۲) رواه مسلم فى الطهارة، باب: المسح على الخفين، رقم الحديث: ۲۷۲ وأبوداؤد فى سننه، فى الطهارة، باب: المسح على الخفين، رقم الحديث: ۹۳ والنسائي فى سننه، فى الطهارة، باب: المسح على الخفين، رقم الحديث: ۱۱۸ وابن ماجه فى سننه، فى الطهارة، باب: ماجاه فى المسح على الخفين، رقم الحديث: ۵۴۳ وفى جامع الأصول، حرف الطاء، الكتاب الأول: فى الطهارة، الباب الرابع: فى الوضوء، الفصل الثالث: فى المسح على الخفين، الفرع الأول: فى جواز المسح، رقم الحديث: ۳۲۷۴، ۳۲۷۷.

(۳) كشف البارى: ۱/۶۷۸.

(۴) كشف البارى: ۱/۶۷۸.

کشف الباری، کتاب الایمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تیره شوې ده^(۱)

⑥ ابراهیم علیه السلام: دا ابو عمران ابراهیم بن یزید بن قیس بن اسود نخعی رضی الله عنه د دوی احوال

کشف الباری، کتاب الایمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تیر شوې دی^(۲)

⑦ همام بن حارث رضی الله عنه: ددوی پوره نوم همام بن الحارث النخعی الکوفی رضی الله عنه دی^(۳) دې د اهل شام د طبقه اولی تابعی وو^(۴). ددوی په استاذانو او مشانخو کنبې حضرت جریر بن عبدالله البجلي، حذیفه بن الیمان، عبدالله بن مسعود، عدی بن حاتم، عمار بن یاسر، عمر بن الخطاب، مقداد بن الاسود، ابو مسعود الانصاری او ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقہ رضی الله عنہا و رضی الله عنہ وغیره شامل دی.

او ددوی نه روایت کونکو کنبې ابراهیم نخعی، سلیمان بن یسار او وبره بن عبدالرحمن وغیره رحمهم الله شامل دی^(۵).

ابن جبان رضی الله عنه دې په ثقاتو کنبې ذکر کړې دي^(۶). یحیی بن معین رضی الله عنه ددوی باره کنبې فرمائی: ثقة^(۷). ابو الحسن المداثی رضی الله عنه دوی د اهل کوفه په عبادو کنبې ذکر کوي^(۸).

دې به د شپې لړشان وخت اوده کیدو اکثر به نى شپه په وینښه په عبادت کنبې تیروله او اکثر به نى دا دعا کوله: اللهم اشقي من نومي يسير، واجعل سهرى فى طاعتك^(۹). کله چه به دوی اوده شو او پاسیدل به نو د هغوی مخ ته په کتو به پته لگیدله چه دې ټوله شپه نه دې اوده شوې^(۱۰). د دوی د وفات باره کنبې ابن جبان رضی الله عنه لیکلی دی چه دې د یزید بن معاویه په زمانه کنبې په ۶۳ هجری کنبې وفات شو. او "قیل" سره یو قول داهم ذکر کړې شوې دې چه دې د عبدالله بن یزید په امارت کنبې ۶۵ هجری کنبې وفات شوې دي^(۱۱). خو په تاریخ د ابن قانع کنبې دى چه په ۶۱ هجری کنبې وفات شوې دي. او تاریخ خلیفه کنبې دى چه ۶۲ هجری کنبې وفات شوې دي^(۱۲).

(۱) کشف الباری: ۲۵۱/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۵۳/۲.

(۳) التاريخ الكبير للبخاري: ۲۳۶/۴. خلاصة الغزرجي، ص: ۴۱۱.

(۴) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۱۸/۶.

(۵) تهذيب الكمال: ۲۹۷/۳۰. تهذيب التهذيب: ۶۶/۱۱.

(۶) كتاب الثقات لابن حبان: ۵۱۰/۵.

(۷) الجرح والتعديل: ۱۳۱/۹. سير اعلام النبلاء: ۲۸۴/۴.

(۸) حلية الأولياء: ۱۷۸/۴.

(۹) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۱۶/۶. سير اعلام النبلاء: ۲۸۴/۴.

(۱۰) إكمال تهذيب الكمال: ۱۶۴/۱۲.

(۱۱) الثقات لابن حبان: ۵۱۰/۵. تهذيب التهذيب: ۶۶/۱۱.

(۱۲) إكمال تهذيب الكمال: ۱۶۴/۱۲. تهذيب التهذيب: ۶۶/۱۱.

① جریر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ: دا مشہور صحابی حضرت جریر بن عبد اللہ بجلی کوفی رضی اللہ عنہ دی۔ دوی تذکرہ کشف الباری، کتاب ایمان، باب: قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم الدین النصیحة، لاندي تیرہ شوې ده^(۱)

شرح حدیث: عَنْ هَمَامِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: رَأَيْتُ جُرَيْرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ «بَالَ»، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى خُفَيْهِ، ثُمَّ قَامَ فَقَالَ: «حَضَرْتُ هَمَامُ بْنُ حَارِثٍ رَوَيْتُ كُوفِيَّ جِهَ مَا حَضَرْتُ جُرَيْرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رضی اللہ عنہ أُولَئِكَ جِهَ هَفُوفِي مَتِيَّازِي أَوْ كَرِيَّ بِيَانِي أَوْ دَسْ أَوْ كَمُ وَ أَوْ پِهْ خِلَو موزو باندې نی مسح اوکړه، بیا د مانخه د پاره اودریدو اومونځ نی اداکړو.

د دومره خبرې ظاهر هم دادي چه هغوی هم په موزو کنبې مونځ اداکړو. ځکه چه که چرې هغوی موزې کوزې کړې وې نو په هغوی باندې به خپې وینځل ضروري کیدل د کوم په وجه چه به هغوی خپې وینځلې. چنانچه که چرې دا ټول هرڅه کیدل نودا به نقل کولې هم شو اولته دا ټول هرڅه ذکر نه دی. د کوم نتیجه چه دا شوه چه داسې هیڅ نه دی شوی.^(۲)

فوله: قُيِّلَ: نو حضرت جریر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ نه دهغوی په موزو باندې د مسح کولو او هم په موزو کنبې د مونځ اداکولو باره کنبې پوښتنه اوکړې شوه چه دا تاسو څه اوکړل؟^(۳) سائل څوک وو؟ طبرانی رحمته اللہ علیہ یو روایت ذکر کړې دې د کوم نه چه معلومیري چه د حضرت جریر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ نه تپوس کونکې حضرت همام بن الحارث رضی اللہ عنہ وو^(۴) او هم په معجم الکبیر کنبې امام طبرانی رحمته اللہ علیہ یو روایت نقل کړې دې په کوم کنبې چه دی. «فَعَابَ ذَلِكَ عَلَيْهِ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ»^(۵)

فوله: فَقَالَ: «رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ مِثْلَ هَذَا»: نو حضرت جریر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ اوفرماښل چه ما نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په داسې کولو لیدلې دي. یعنی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هم داسې په

(۱) کشف الباری: ۲/۷۶۴.

(۲) فتح الباری: ۶/۱، ۶۴۱/۱، عمدة القاری: ۴/۱۷۸.

(۳) فتح الباری: ۶/۱، ۶۴۱/۱، عمدة القاری: ۴/۱۷۸.

(۴) حدثنا أسلم بن سهل الواسطي، ثنا محمد بن حسان البرجاني، ثنا محمد بن يزيد الواسطي، عن جعفر بن الحارث، عن سليمان، عن إبراهيم، عن همام بن الحارث، قال: بال جرير لم توضحا ومسح على خفيه، فقلت له: أفعل هذا وقد قلت؟ قال: فإني رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم بال ثم توضأ، ومسح على خفيه. (المعجم الكبير للطبراني، باب الجيم، جرير بن عبد الله الجلي، رقم الحديث: ۳۴۳۸/۲، ۲۴۷۸).

(۵) حدثنا محمد بن النضر الأزدي، ثنا معاوية بن عمرو، ثنا زائدة، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن همام بن الحارث، قال: بال جرير، فتوضأ ومسح على الخفين، فعاب ذلك عليه رجل من القوم، فقال جرير: إن أفعل فقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فعل هذا. (المعجم الكبير للطبراني، باب الهمام بن الحارث، رقم الحديث: ۲۴۷۴۱/۲، ۲۴۷۴۱).

نوټ: فتح الباری او عمدة القاری کنبې فعاب عليه ذلك دي، خو په اصل کتاب کنبې فعاب ذلك عليه دي یعنی د ذلك او عليه تقديم اوتاخير دي. او گورئ: فتح الباری: ۶/۱، ۶۴۱/۱، عمدة القاری: ۴/۱۷۸.

موزو باندې مسح او کړه اویبائی هم په هغه موزو کښې مونځ ادا کړو (۱).
 قوله: قَالَ إِبْرَاهِيمُ: «فَكَانَ يَعْجِبُهُمْ لِأَنَّهُمْ كَانُوا مِنْ آخِرِ مَنْ أَسْلَمَ». حضرت ابراهیم علیه السلام فرمائی چه دا حدیث د خلقو ډیر خوښ وو ځکه چه د حضرت جریر رضی الله عنه اسلام قبول په آخره زمانه کښې وو. د ابراهیم نه مراد هم ابراهیم نخعی رضی الله عنه دې کوم چه په سند کښې ذکر دې (۲).
 د ثکبان ضمیر مرجع به حدیث جریر وی کوم چه د سیاق اوسباق نه په پوهه کښې راځی او یعجبهم کښې هم ضمیر د قوم طرف ته راگرځی (۳).
 د حضرت جریر بن عبد الله رضی الله عنه دا حدیث خلقو ته ځکه ډیر خوښ وو چه کوم خلق د نبی کریم صلی الله علیه و آله د حیات طیبه په آخره کښې مسلمانان شوی وو په هغوی کښې حضرت جریر رضی الله عنه هم وو. لهذا د هغوی په اودس کښې په موزو باندې مسح کول اویبای دا وئیل چه ما دغه شان په موزو باندې مسح کولو سره نبی کریم صلی الله علیه و آله هم لیدلې دې. دا ددې خبرې دلیل دې چه د رسول الله صلی الله علیه و آله په موزو باندې مسح کولو عمل تراخه پورې وو.
 د صحیح مسلم په روایت کښې د حضرت جریر رضی الله عنه باره کښې دا الفاظ دی «لأن اسلام جریر کان بعد نزول المائدة» (۴).

اوسنن ابی داؤد کښې د شهرین حوشب په روایت کښې دا الفاظ دی: «لما کان ذلك قبل نزول المائدة، قال: ما أسلمت إلا بعد نزول المائدة» (۵).
 اوسنن الترمذی کښې د شهرین حوشب په روایت کښې دی چه هغوی تیوس او کړو چه تاسو نبی کریم صلی الله علیه و آله د سورة مائده د نزول نه مخکښې په داسې کولو لیدلې دې که روستو؟ نو هغوی جواب ورکړو چه زه خو مسلمان شوې د سورة المائدة د نزول نه پس یم یعنی هم د نزول مائده نه پس ما نبی کریم صلی الله علیه و آله په داسې کولو لیدلې دې.

(۱) إرشاد الساری: ۵۰/۲.

(۲) مدة القاری: ۱۷۸/۴، إرشاد الساری: ۵۰/۲.

(۳) مدة القاری: ۱۷۸/۴، إرشاد الساری: ۵۰/۲.

(۴) حدثننا یحیی بن التمیمی، وإسحاق بن إبراهیم، وأبو کریب، جميعا عن ابی معاوية، ح. وحدثننا أبو یزید عن ابی شیبہ، حدثننا أبو معاوية وروکیع واللفظ لیحیی، قال أخبرنا أبو معاوية، عن الأعشى، عن إبراهیم، عن همام، قال: قال جریر، ثم تروا، ومسح علی خفیه، فقیل: تفعل هذا؟ فقال: نعم، رأیت رسول الله صلی الله علیه وسلم بال، ثم تروا ومسح علی خفیه، قال الأعشى: قال إبراهیم: کان یعجبهم هذا الحدیث لأن اسلام جریر، کان بعد نزول المائدة. (صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب: المسح علی الخفین، رقم الحدیث: ۲۷۲).

(۵) حدثننا علی بن الحسین الدرهمی، جدننا ابن داؤد، عن بکیر بن عامر، عن ابی زرعہ بن عمرو بن جریر أن جریرا بال ثم تروا فمسح علی الخفین، وقال: ما یمتنی أن أسح وقد رأیت رسول الله صلی الله علیه وسلم یمسح، قالوا: إنا کان ذلك قبل نزول المائدة، قال: ما أسلمت إلا بعد نزول المائدة. (سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب: المسح علی الخفین، رقم الحدیث: ۱۵۴).

امام ترمذی رحمته الله فرمائی ہے کہ حدیث مفسر دے گا کہ چہ بعضی منکرین پہ موزو باندی دے مسح بارہ کنبی دا خبرہ ذکر کوی چہ پہ موزو باندی مسح نبی کریم صلی الله علیه و آله دے سورت مائندہ دے نزول نہ مخکنی کرے وہ خو حضرت جریر رضی الله عنه پہ دے حدیث کنبی دا خبرہ ذکر کوی چہ ہفہ دے سورت مائندہ دے نزول نہ پس نبی کریم صلی الله علیه و آله پہ موزو باندی پہ مسح کولو لیدلے دے (۱) وَأَمَّا هُوَ علامہ کشمیری رحمته الله قول: علامہ کشمیری رحمته الله فرمائی ہے کہ دے سورت مائندہ آیت: وَأَمَّا هُوَ بِرُغْوَيْكُمْ وَأَرَأَيْتُمْ إِلَى الْكُفَّينَ نہ حضرات صحابہ کرام رضی الله عنہم پہ اودس کنبی دے خو دے وینخلو فرضیت گنرلی وو۔ پہ دے وجہ دے حضرت جریر رضی الله عنه پہ فعل او روایت مذکورہ باندی دے یر زیات خوشحالہ شوے وو کہ چہ پہ دے آیت سرہ پہ موزو باندی دے مسح خفین دے منسوخ کیدو وہم کیدے شو۔ اوہفہ دے ہفہ فعل او دے روایت دے وجہ نہ ختم شوے وو۔ اودا خبرہ واضحہ شوے وہ چہ پہ موزو باندی دے مسح حکم دے مائندہ دے مذکورہ آیت نہ پس ہم ہفہ شان باقی دے لیکن دے صحابہ کرام رضی الله عنہم دے علم او فہم خلاف روافضو دا گنرلی چہ دے مائندہ دے مذکورہ آیت مطابق پہ اودس کنبی دننہ پہ ہر حالت کنبی او بغیرہ موزو ہم پہ خو باندی مسح کول پکار دی۔ وینخلے فی فرض نہ دی۔ اودے خوارجو او امامیو پہ نیز پہ موزو باندی مسح صحیح نہ دے۔ ہفوی ہم دے سورت مائندہ دے آیت نہ دا گنرلی دے چہ دے مسح حکم صرف دے خو دے پارہ دے لہذا دے موزو اچولو پہ حالت کنبی پہ دے باندی مسح کول جائز نہ وی۔ دے دے دوارو فرقون نہ علاوہ تولو ائمہ مجتہدینو اودے تولو علماء کرامو سلف او خلف ہم دے مذہب دے چہ بغیرہ موزو نہ پہ اودس کنبی دے خو وینخلے فرض دی اودے موزو پہ حالت کنبی پہ دے باندی مسح کول جائز دی۔

او پہ صحابہ کرام رضی الله عنہم کنبی صرف دے حضرت عائشہ رضی الله عنہا، ابن عباس، اودے حضرت ابوہریرہ رضی الله عنہ طرف تہ دے عدم جواز مسح علی الخفین قول منسوب کرے شوے دے۔ اول خودا نسبت ضعیف دے۔ بل دا چہ ہم دے حضراتو نہ دے جواز دے ثبوت دے پارہ قوی روایات موجود دی۔ او داهم ممکن دی چہ اول نہ ہفہ خیال وو او بیانی دے ہفہ نہ رجوع کرے وی۔ واللہ تعالی اعلم۔ پہ ائمہ کنبی دے امام مالک رحمته الله طرف تہ ہم انکار منسوب شوے دے لیکن علامہ ابن عبد البر مالکی رحمته الله فرمائیے دی مائہ معلومہ نہ دے چہ دے فقہاء سلف نہ چاہم پہ موزو دے مسح نہ انکار کرے وی۔ البتہ دے امام مالک رحمته الله طرف تہ دے نسبت کرے شوے دے مگر پہ

(۱) ویروی عن شہر بن حوشب، قال: رأیت جریر بن عبد اللہ توشا، ومسح علی خفیه، فقلت له فی ذلک، فقال: رأیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم توشا، ومسح علی خفیه، فقلت له: أقبل المائندة، أم بعد المائندة؟ فقال: ما أسلمت إلا بعد المائندة، حدثنا بذلك قتيبة، قال: حدثنا خالد بن زیاد الترمذی، عن مقاتل بن حبان، عن شہر بن حوشب، عن جریر، وروی بقیة، عن إبراهيم بن أدهم، عن مقاتل بن حبان، عن شہر بن حوشب، عن جریر، وهذا حدیث مفسر لأن بعض من أنکر المسح علی الخفین تأول أن مسح النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی الخفین کان قبل نزول المائندة، وذكر جریر فی حدیثہ أنه رأى النبی صلی اللہ علیہ وسلم مسح علی الخفین بعد نزول المائندة. (سنن الترمذی، کتاب الطہارة، باب: المسح علی الخفین، رقم الحدیث: ۹۴).

هغه ګڼې چې کوم صحیح روایات دی هغه د ثبوت صراحت کوي^(۱)،
په موزو باندې مسح یو اجماعی مسئله ده: صاحب بدائع الصنائع فرماني چې د صحابه کرامو
په موزو باندې مسح باره ګڼې قولاً او فعلاً اجماع ده. تردې چې حضرت حسن بصری رضی الله عنه
فرماني چې ما اویا بدری صحابه رضی الله عنهم لیدلی دی چې هغوی ټولو به په موزو د مسح روایت
کولو.

هم په دې وجه د امام ابوحنیفه رحمه الله په نیز په موزو باندې د مسح د جواز عقیده ساتل د اهل
سنت والجماعت د شرطونو نه یو شرط دي. هغوی او فرمائیل چې دا هل سنت علامت دادې
چې تاسو شیخین (حضرت ابوبکر او حضرت عمر فاروق رضی الله عنهما) ته فضیلت ورکړئ او دوو
خومانو (حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنهما) سره محبت اوساتئ، په موزو باندې مسح جائز
او ګټورنی اود کهچورو نبیذ حرام مه ګرځوئ.

د امام ابوحنیفه رحمه الله نه روایت دي چې ما ترهغه وخته پورې په موزو باندې مسح جائز اونه
ګرځوله ترکومې پورې چې ددې جواز په ما باندې د رنځ ورځې په شان واضح نه شو. اوددې
نه انکار کول په صحابه کرامو رضی الله عنهم باندې رد کول دي او هغوی په خطا باندې ګرځول دي. په
دې وجه علامه کرخي رحمه الله فرمائیلې دي څوک چې په موزو باندې د مسح نه انکار او کړي
ماته په هغه باندې د کفر ویره ده. د حضرت عائشه رضی الله عنها او براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت دي
چې حضور پاک د سورت مائده د نازلیدو نه پس مسح کړې ده. اود حضرت جریر بن عبدالله
البجلی رضی الله عنه نه روایت دي چې هغوی نبی کریم صلی الله علیه و آله اولیدلو چې حضور پاک اودس او کړو او په
موزو باندې ئی مسح او کړه. د هغه نه پښتنه او کړې شوه چې د سورت مائده د نازلیدلو نه
پس حضور پاک داسې او کړه؟ نو هغوی جواب ورکړو چې ما خو هم د سورت مائده د نازلیدلو
نه پس اسلام قبول کړې دي^(۲).

د مذکوره حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت: د ترجمه الباب سره مناسبت د حدیث شریف
ددې جملې «مسح علی غفیه، ثم قام، فصلی» نه پوره واضح دي^(۳).
د حدیث شریف نه مستنبط فوائد او احکام: د مذکوره حدیث شریف نه ډیر فوائد مستنبط
کېږي، مثلاً:

- ① د خلقو په موجودګې ګڼې متیازې کول جائز دي، اگرچې سنت دادی چې د خلقو نه دي
لرې لارشی اودې کړي^(۴).
- ② په موزو باندې مسح کول جائز دي^(۵).

(۱) انوار الباری: ۱۶۷/۱۲، فیض الباری: ۳۶/۲.

(۲) بدائع الصنائع، کتاب الطهارة، باب: المسح علی الغفین: ۱۳۰/۱ دارالکتب العلمیه.

(۳) عمدة القاری: ۱۷۷/۴.

(۴) عمدة القاری: ۱۷۹/۴، الشرح المیسر: ۴۳۹/۱.

(۵) عمدة القاری: ۱۷۹/۴، الشرح المیسر: ۴۳۹/۱.

- ⑥ په احکام کښې د یو حکم په باقی پاتې کیدو یعنې نه منسوخ کیدو باندې د خوشحالی اظهار کول خوښ کړې شوي امر دي.^(۱)
- ⑦ موزې اچولو سره مونځ کول جائز دي.^(۲)

حدیث باب: دویم حدیث [حدیث نمبر ۳۸۱]

۳۸۱- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَعْمٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَرْثُوقٍ عَنِ الْبُقَيْرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ (۳) وَخَاتُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَمَّعَتْ عَلَى خُفَّيْهِ وَصَلَّى.

توجه حدیث: حضرت مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ فرمائی ما په حضور پاک باندې اودس او کړو نو حضور پاک په خپلو موزو باندې مسح او کړه او مونځ ئی او کړو. توابعه وچال: په مذکور حدیث مبارک کښې ټول شپږ رجال دي:

- ① اسحاق بن نعيم: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر البخاري السعدي رحمته الله دي. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الفسل، باب: من اغتسل عرياناً وحده في الخلوة وهي تستر، فالستر أفضل، لاندې تیر شوي دي.^(۴)

- ② ابو اسامة: دا ابو اسامة حماد بن اسامة بن زيد قرشي کوفي رحمته الله دي. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: فصل من علم وعلم، لاندې تیر شوي دي.^(۵)

- ③ اعمش: دا ابو محمد سليمان بن مهران اسدي کوفي الاعمش رحمته الله دي. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الايمان، باب: ظلم دون ظلم، لاندې تیره شوي ده.^(۶)

- ④ مسلم: دا مسلم بن صبيح رحمته الله دي یا مسلم بن عمران رحمته الله، د دې باره کښې دوه قسم احتمالات دي ځکه چې دا دواړه حضرات د اعمش رحمته الله نه روایت کوي. علامه کرمانی رحمته الله فرمائی چې دا مسلم یا خو ابن عمران دي کوم چې په ابطین سره مشهور دي یا بیا ابن صبيح دي کوم چې په ابو الضحی سره مشهور دي. لیکن ظاهر دادي چې دلته مراد رومي دي.^(۷) علامه عینی رحمته الله فرمائی چې د علامه کرمانی رحمته الله دغه مذکور دعوی کول صحیح نه دي ځکه چې دلته دویم مراد اخستل زیات ظاهر دی لکه چې امام مزی رحمته الله په "اطراف" کښې تصریح کړې ده.^(۸)

(۱) عمدة القاری: ۱/۷۹.

(۲) التوضیح لابن الملتن: ۳۶۸/۴، الشرح المیسر: ۱/۴۳۹.

(۳) مرتخریجه تحت کتاب الوضوء، باب: الرجل یوضی صاحبه.

(۴) کشف الباری، کتاب الفسل، باب: من اغتسل عرياناً وحده في الخلوة وهي تستر، فالستر أفضل.

(۵) کشف الباری: ۳/۴۱۴.

(۶) کشف الباری: ۲/۲۵۱.

(۷) شرح الکرمانی: ۴/۵۰.

(۸) عمدة القاری: ۴/۱۸۰.

حافظ ابن حجر رحمته الله هم د حفاظو قول ذکر کولو سره هم مسلم بن صبيح ته ترجيح ورکړې ده (۱)
کوم صورت هم چه وی په دې کښې هيڅ حرج نشته دې ځکه چه دواړه هم د صحيح بخاری
راویان دی او دواړه ثقه دي (۲)

که چېرې مسلم بن صبيح مراد وی نو د دوی ذکر کتاب الصلاة، باب: الصلاة في الجهة الشامية،
ص: ۳۵۸ کښې تیر شوې دې او که چېرې مسلم بن عمران مراد وی نو د دوی ذکر وړاندې کتاب
المعدين، باب: فضل العمل في أيام التشريق کښې راځي.

⑤ مسروق رحمته الله: دا مسروق بن الاعدع بن مالك بن اميه وداعی همدانی رحمته الله دې. د دوی
احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: علامة المنافق، لاندې تیر شوې دی (۳)

⑥ مغيرة بن شعبه رحمته الله: دا مغيرة بن شعبه رحمته الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء،
باب: الرجل الذي يرضى صاحبه، لاندې تیر شوې دی (۴)

شرح حديث: ذکر کوره حديث مکمل تشریح کتاب الوضوء کښې تیره شوې ده.
ذمکوره حديث د ترجمه الباب سره مناسبت: ددې حديث شريف مناسبت د ترجمه الباب سره
واضح دې ځکه چه په دواړو کښې په موزو سره د مونځ د ادا کولو ذکر دې (۵)

۲۶ - بَابُ إِذَا لَمْ يُتِمَّ السُّجُودُ

د اباب دې چه کله مونځ گذار سجده پوره نه کړي (نو د هغه مونځ باطل دې)

د ترجمه الباب مقصد: د اباب او ددې نه پس راتلونکي باب ته دې ضميمه وي چا لي السجود د
اشکال سبب جوړ شوی دی. ځکه چه امام بخاری رحمته الله د ستر مسائل او د مصلی د طهارت
مسائل بيانوی. خو دلته "إذا لم يتم السجود" ترجمه نه ستر سره متعلق ده او نه د طهارت مصلی
سره متعلق ده. بلکه ددې تعلق خو د صفت صلاة سره دې او د صفت صلاة ابواب وړاندې
راځي او هلته هم دا دواړه ترجمې راوړني دي چنانچه ددې ذکر يې محله دې.
د تکرار اشکال خو به هلته وی کله چه دا دواړه راشي. دلته خو په اول ځل راځي ليکن د بې
محل کيدو اشکال بهر حال موجود دې. د اصلي په نسخه کښې دا دواړه ابواب موجود دي
او د مستملی په نسخه کښې دا دواړه ابواب نشته دي، نو دا د نسخو غلطی ده (۶)
د حضرت شاه ولی الله رحمته الله راځي: حضرت شاه ولی الله رحمته الله فرماني د فربري نه دا نقل دی چه د

(۱) فتح الباری: ۶۴۲/۱

(۲) عمدة القاری: ۱۸۰/۴

(۳) کشف الباری: ۲۸۱/۲

(۴) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: الرجل الذي يرضى صاحبه.

(۵) عمدة القاری: ۱۷۹/۴

(۶) فتح الباری: ۶۴۲/۱

بخاری بعضی پانزې جدا جدا وې. بعضی کاتبانو او ناسخینو ته دا مغالطه مخې ته شوه. هغوی ددې پانزو ابواب بې محله دلته ذکر کړل. دا ددې ابوابو مقام او محل نه دې خبره هم یوه ده چه دا د ناسخینو غلطی ده^(۱)

د حافظ ابن حجر رحمته الله حافظ صاحب رحمته الله فرماني د مستملی نسخه زیاته معتبره ده. بل ځکه چه د هریاب په خپل مقام باندې راتلل زیات مناسب دی او بیا مصنف یعنی د امام بخاری رحمته الله عادت هم دا نه دې چه هغه دې ابواب مکرر راوړي. او که چرې د مناسبت لټون کول غواړي نو دا هم ممکن دی مثلاً ددې رومبی باب مناسبت دا جوړیدې شی چه چا په شرائطو د مونځ کنبې څه شرط موقوف کړو نو دا هم داسې دی لکه چه هغه د مونځ یو رکن ترک کړو. یعنی د دواړو مونځ به نه کیږي. نو دلته شی د سجدي نه پوره کولو سره د مونځ عدم تمامیت بیان کړې دې. او راتلونکی د دویم باب ماقبل سره مناسبت داسې جوړیدې شی چه په سجده کنبې مجافات یعنی متې د خټې نه لرې ساتل، د ستر منافی نه دی، لهذا په دې سره به مونځ نه باطلیږي. لیکن فی الجمله اصل خبره هم هغه ده چه ددې ابوابو دلته ذکر کیدل د کاتبانو غلطی ده. دې سره به مونځ نه باطلیږي^(۲)

د علامه عینی رحمته الله علامه عینی رحمته الله د حافظ صاحب رحمته الله ذکر کړې شوې آخری خبره (چه زما په نیز راجع هم دا دی چه دا د کاتبانو د غلطی د وجې نه دی) ذکر کولو نه پس لیکي چه د امام بخاری رحمته الله ددې دواړو ابوابو اعاده کول بغیر د څه وجې نه دی بلکه ددې وجه شته ځکه چه د امام بخاری رحمته الله عادت دې چه د څه فائدي د وجې نه تکرار کوی او هغه دلته موجود ده. مثلاً ترجمه الباب دې: «إذالم يتم السجود» او وړاندې راتلونکی باب کنبې عنوان «باب: إذالم يتم الركوع» دې.

او په دې ځای کنبې د امام بخاری رحمته الله استاذ الصلت ابن محمد دې چه د هن مهدي عن واصل عن أبي وائل عن حذيفة أنه رأى رجلاً..... إلخ په سند سره روایت کوی. او وړاندې راتلونکی باب کنبې د امام بخاری رحمته الله استاذ حفص بن عمر رحمته الله دې چه د عن شعبة عن سليمان قال: سمعت زيد بن وهب قال: رأى حذيفة رجلاً..... إلخ په سند سره روایت کوی. دې نه علاوه په متن کنبې هم څه قدرې تغایر شته. البته د دویم باب دې ځای کنبې ذکر بې محله دې ځکه چه بالکلیه دا باب هم ددې ترجمې، متن او رواټو سره وړاندې راځي. او که چرې دا سوال او کړې شی چه د اصیلی په روایت کنبې خودا دواړه ابواب موجود دی. نو بیا په دې صورت کنبې به ددې ابوابو د ماقبل ابوابو سره څه مناسبت وی؟ نو ددې جواب دادې چه مناسبت ښکاره دې چه ماقبل ابواب هم او دا دواړه ابواب هم د سجود د حکم سره

(۱) تراجم ابواب صحيح البخاری للدهلوی، ص: ۳۱.

(۲) فتح الباری: ۶۴۲/۱.

متعلق دی (۱)

و علامہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ واثی: علامہ محمد انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ خبرہ ممکن ہے کہ وہ دا اوونیلی شی چہ فقہاؤ کرامو د سجدهی د پاره شرطونہ ذکر کری دی لکہہ د سجدهی پہ حالت کنہی د زمکہی سختوالی محسوسول وغیرہ، نو پہ اعتدال سرہ سجده کول ہم دی جہت سرہ دمانخہ اود سجدهی د شرطونو نہ دی، نو پہ دی مناسبت نی دا ذکر کرل (۲)

علامہ بدر عالم صاحب میرتہی رحمۃ اللہ علیہ ہم دلتہ فرمائی ہے کہ پہ دی سرہ د سجدهی تمامیت د مانخہ د شرطونو نہ کیدل مراد دی (۳)

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ واثی: حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد ذکریا کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی دا دواہ ابواب پہ صفحہ ۱۱۲ باندی راخی او باب: لایکف ثوبہ فی الصلاة پہ صفحہ ۱۱۳ باندی دی. اوس شراح دا وائی ہے دلتہ خو ابواب الثیاب روان وو پہ مینخ کنہی دا دواہ ابواب خٹکہ راغلہ؟ کہ وی او کہ نہ وی خودا د یو کاتب تصرف دی ہے پہ غلط خانی باندی راغلی دی. اود لباس دواہ ابواب کوم ہے پہ صفحہ ۱۱۳ باندی راروان دی ہفہ پہ ابواب السجود کنہی لال، داهم د کاتب تصرف دی.

د حضرت شاہ ولی اللہ صاحب محدث دہلوی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ ہم دا واثی ہے کہ اوہغوی د فربری نہ ددی تائید نقل کری دی ہے ہغوی فرمائی ہے کہ د بخاری شریف پہ نقل کنہی بعضی بعضی غلطیانی واقع شوی دی. حافظ صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چونکہ د بخاری شریف پہ نسخو کنہی دا باب دلتہ موجود دی. پہ دی وجہ ددی توجیہ دا کیدی شی ہے امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ قیاس او نظر سرہ دستر عورت اہمیت ثابتوی ہے من ترک شرطاً لتمام صلوٰۃ کمن ترک رکعاً.

مگر زما واثی دادہ ہے ہریاب پہ خپل خانی باندی دی ہفہ داسی ہے امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ابواب الثیاب ذکر کول نو امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ باب: ییدی ضبعیہ لگولو سرہ دا اوخودل کہ چری کپری وری وری وی نو پہ سجدہ کنہی دی اخفاء نہ کوی بلکہ ابداء دی او کری. خکہ ہے پخپلہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د کپری وری کیدو باوجود ابداء او کرہ. کہ چری کپرا ورنہ وی نو ترخ مبارک سپینوالی بہ نی خٹکہ بنکاریدو. اوددی د اثبات د پاره نی ہاب: إذا لم یتم السجود قائم کرو ہے کہ چری تجافی نہ کوی نو اتمام سجود بہ نہ وی او ہلتہ پہ حیثیت د سجدو کیفیت راخی پہ کوم ہے کہ مستقل کلام وی (۴)

(۱) عمدة القاری: ۱۸۰/۴.

(۲) فیض الباری: ۳۷/۲، انوار الباری: ۱۷۱/۱۲.

(۳) البدر الساری إلی فیض الباری: ۳۷/۲.

(۴) تقریر بخاری شریف: ۱۳۸/۲، الکنز المتوارى: ۷۶/۴، سراج القاری: ۴۱۹/۲.

حدیث باب [حدیث نمبر ۳۸۲]

۸۸- أَخْبَرَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا مَهْدِي عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ حُذَيْفَةَ (۱) رَأَى رَجُلًا لَا يُتَمَرَّكُوعُهُ وَلَا سَجْدُهُ، فَلَمَّا قَفَّصَ صَلَاتَهُ قَالَ لَهُ حُذَيْفَةُ مَا صَلَّيْتَ - قَالَ وَأَحْسِبُهُ قَالَ - لَوُفَّتْ مَتَّ عَلَى غَيْرِ سُنَّةِ مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

ترجمہ حدیث: حضرت حذیفہ بن یمان رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے ہغوی یو سری (بہ مونخ کولی) اولیدلو چہ ہغہ خیلہ رکوع او سجدہ پورہ شان سرہ نہ ادا کولہ۔ بیا چہ کلہ ہغہ خیل مونخ پورہ کرو نو حضرت حذیفہ رضی اللہ عنہ ہغہ سری تہ او وئیل چہ تا مونخ (بہ کامل طریقہ سرہ) ادا نہ کرو (یعنی پہ تاباندی ددی مونخ واپس راگرخول واجب دی) حضرت ابو وائل رضی اللہ عنہ وائی چہ زما خیال دی چہ حضرت حذیفہ رضی اللہ عنہ دا ہم فرمائیلی وو چہ کہ چری تہ (بہ دی حالت کنبی) مر شوئی نو تہ بہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم پہ طریقہ باندی نہ مری۔
ترجمہ رجال: ددی حدیث پہ سند کنبی تول پنخہ راویان دی:

(۱) صلّت بن محمد رضی اللہ عنہ: ددی پورہ نوم ابوہمام الصلت بن محمد بن عبد الرحمن بن ابی مغیرة البصری رضی اللہ عنہ دی (۲)

دی چہ ذکر مو مشائخو نہ روایت کوی پہ ہغوی کنبی مہدی بن میمون، ابراہیم بن حمید بن عبد الرحمن الرّواسی، ابو اسامہ حماد بن اسامہ، حماد بن زید، سفیان بن ریینہ، عبد اللہ بن عبد العزیز اللیثی، عبد الواحد بن زیاد وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی۔
اودہ نہ روایت کونکو کنبی امام بخاری، ابراہیم بن المستمر العروفی، احمد بن محمد بن ابی بکر المقدمی، روح بن حاتم ابو غسان البصری، عباس بن عبد العظیم العنبری، عبد الرحمن بن محمد بن حبیب وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی (۳)
ابن حبان رضی اللہ عنہ دی پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کری دی (۴) دہ تعلق د طبقہ عاشرہ سرہ وو (۵)
ابو حاتم رضی اللہ عنہ ددی بارہ کنبی وئیلی دی: صالح الحدیث (۶) دارقطنی رضی اللہ عنہ فرمائیلی دی ثقتہ (۷)

(۱) أخرجه البخاری أيضا فی صحیحه، کتاب الأذان، باب: إذا لم يتم الرّكوع، رقم الحدیث: ۷۹۱، وباب: إذا لم يتم السجود، رقم الحدیث: ۸۰۸ والنسائی فی سننه، کتاب السجود، باب: تطییف الصلاة، رقم الحدیث: ۱۳۱۳، وفی جامع الأصول، حرف الصاد، کتاب الأول: فی الصلاة، القسم الأول: فی الفرائض، الباب الأول: فی الصلاة، الفصل الخامس: فی کیفیة الصلاة، الفرع الرابع: فی الركوع والسجود النوع الأول: مقدار الركوع والسجود، رقم الحدیث: ۳۴۹۵، ۳۶۷/۵، وفی تحفة الأشراف، حدیث: حذیفہ بن الیمان، رواه عنه زید بن وهب الجعفی، رقم الحدیث: ۳۳۲۹، ۳۲/۳، ورواه عنه شقیق بن سلمة أبو وائل الأسدی، رقم الحدیث: ۳۳۴۴، ۳۹/۳.

(۲) التاريخ الكبير للبخاری: ۳۰۴/۴، سير اعلام النبلاء: ۴۲۶/۱۰.

(۳) تهذيب الكمال: ۲۲۸/۱۳، تهذيب التهذيب: ۴۳۵/۴.

(۴) الثقات لابن حبان: ۳۲۴/۸.

(۵) تقريب التهذيب: ۴۴۰/۱.

(۶) الجرح والتعديل: ۴۰۸/۴، الكاشف: ۳۲/۲.

(۷) تهذيب التهذيب: ۴۳۶/۴.

ابوبکر البزار رحمته الله فرمائیے دی: کان ثقتہ. (۱) ابن حجر رحمته الله بہ تقریب کنسی د دوی د بارہ د مدوق لفظ استعمال کری دی. (۲)

⑦ مہدی رحمته الله: د دوی پورہ نوم مہدی بن میمون الأزدی البعلی رحمته الله دی. (۳) معولی ذمیم بہ کسری او عین سکون سرہ اود واؤ فتحی سرہ دی. (۴) د دوی کنیت ابویحیی دی. (۵) د کومو مشائخو نہ چہ دوی روایت کری دی بہ ہغوی کنسی واصل مولی ابی عیینہ، ابو الوائز جابر بن عمرو الراسبی، حسن بصری، سعید الجریری، شعیب بن الحجاب، عبد اللہ بن صبیح البصری، عبید اللہ بن ابی بکر، انس بن مالک، عثمان ابن عبید الراسبی، عمرو بن مالک النکری، عمران القصیر، غیلان بن جریر او محمد بن سیرین وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی. اود چانہ چہ دوی روایت کوی بہ ہغوی کنسی ابو ہمام الصلت بن محمد الخارکی، اسد بن موسی، جبار بن مغلس، حبان بن ہلال، حجاج بن منہال، حسن بن ربیع البجلی، خالد بن خداش او سریع بن النعمان وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی. (۶)

عبد اللہ بن ادریس رحمته الله وائی ما شعبہ رحمته الله تہ او وئیل چہ تاسو د مہدی بن میمون بارہ کنسی خہ وائی؟ ہغوی بہ جواب کنسی او فرمائیے ثقتہ. (۷) دامام احمد بن حنبل رحمته الله د خوی عبد اللہ بیان دی چہ ما د خیل پلار احمد بن حنبل رحمته الله نہ اوریدلی دی ہغوی بہ فرمائیل مہدی بن میمون ثقتہ، و هو اسبل من سلا من مسکون و ابی الأشہب، و حوش بن عقیل. (۸) ابن سعد رحمته الله وائی کان گریا، و کان ثقتہ. (۹) ابن حبان رحمته الله د ہغوی ذکر کتاب الثقات کنسی کری دی. (۱۰) ابن معین رحمته الله، النسائی رحمته الله او ابن خراش رحمته الله فرمائیے ثقتہ. (۱۱) دوی د طبقہ سادسہ سرہ تعلق لرلو. (۱۲) ابو حاتم رحمته الله بیان کری دی چہ دے د مہدی بہ زمانہ کنسی وفات شوی دی. (۱۳) د ابن حبان

(۱) اکمال تہذیب الکمال: ۳۹۵/۶، تہذیب التہذیب: ۴۳۶/۴.

(۲) تقریب التہذیب: ۴۴۰/۱.

(۳) تہذیب الکمال: ۵۹۳/۲۸، تقریب التہذیب: ۲۱۸/۲.

(۴) تقریب التہذیب: ۲۱۸/۲، حاشیہ تہذیب التہذیب: ۳۲۶/۱۰.

(۵) التاریخ الکبیر للبخاری: ۴۲۵/۴، الطبقات الکبری لابن سعد: ۲۸۰/۷.

(۶) تہذیب الکمال: ۵۹۳/۲۸، تہذیب التہذیب: ۳۲۶/۱۰.

(۷) تہذیب الکمال: ۵۹۳/۲۸، الجرح والتعدیل: ۳۸۵/۸.

(۸) الجرح والتعدیل: ۳۸۶/۸، تہذیب التہذیب: ۳۲۶/۱۰.

(۹) الطبقات الکبری لابن سعد: ۲۸۰/۷.

(۱۰) النفات لابن حبان: ۵۰۱/۷.

(۱۱) تہذیب الکمال: ۵۹۵/۲۸، تہذیب التہذیب: ۳۲۷/۱۰.

(۱۲) تقریب التہذیب: ۲۱۸/۲.

(۱۳) الجرح والتعدیل: ۳۸۵/۸.

ﷺ د بيان مطابق د دوی وفات ۱۷۱ يا ۱۷۲ هجري کښې شوې دې. (۱) او د محمد بن محبوب ﷺ او د امام ترمذي ﷺ د بيان مطابق ۱۷۲ هجري کښې وفات شوې دې. (۲)

(۳) واصل ﷺ: دا واصل بن حيان احډب اسدي کوفی ﷺ دې. د دوی احوال کشف الباري،

کتاب الإيمان، باب: وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا، فأصلحوا بينهما، لاندې تیر شوې دې. (۴)

(۵) ابی وائل ﷺ: دا مشهور تابعی ابو وائل شقيق بن سلمه اسدي کوفی ﷺ دې. د دوی

احوال کشف الباري، کتاب الإيمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر، لاندې تیر شوې دې. (۶)

(۷) حذیفه ﷺ: دا مشهور صحابی رسول حضرت خذیفه بن اليمان ﷺ دې. د دوی احوال

کشف الباري، کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأثبنا، لاندې تیر شوې دې. (۸)

شرح حديث: مَنْ عَذِيقَةٍ، رَأَى رَجُلًا لَا يَتِمُّ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ

ترجمه: حضرت حذیفه ﷺ يوداسي سرې اوليدلو چا (چه خپل مونځ ادا کولو په وخت، خپلې رکوع او سجده په ښه شان سره نه ادا کولې.

”رجلاً“ دا رډل څوک وو؟ په دې باره کښې چرته تصريح نشته دې. (۹) لفظ ”رجلاً“ موصوف دې او وړاندې جمله ”لا يَتِمُّ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ“ ددې صفت دې. (۱۰)

قوله: فَلَمَّا أَقْبَضَ صَلَاتَهُ:

ترجمه: بيا چه کله هغه مونځ پوره کړو.

”قضى“ د ادا په معنى کښې دې او هم داسې کيږي لکه چه قرآن پاک کښې دې ﴿قِيَاذًا قُضِيَ

الصَّلَاةُ فَأَلْكَسُوا فِي الْأَرْضِ﴾ (۱۱) ”صلاته“ نه مراد ناقص مونځ دې يعنى په کوم کښې چه رکوع

او سجده په کاملې طريقې سره نه وه ادا کړې شوې. (۱۲)

قوله: قَالَ لَهُ حَذِيفَةُ: «مَا صَلَّيْتَ؟»:

ترجمه: حضرت حذیفه ﷺ هغه سرې ته او وئيل چه تامونځ نه دې کړې.

(۱) النقات لابن حبان: ۵۰۱/۷.

(۲) التاريخ الكبير للبخاري: ۴۲۵/۴، تهذيب الكمال: ۹۵/۲۸.

(۳) كشف الباري: ۲۳۷/۲.

(۴) كشف الباري: ۵۵۹/۲.

(۵) كشف الباري: ۱۰۹/۳.

(۶) إرشاد الساري: ۵۱/۲.

(۷) عمدة القاري: ۱۸۱/۳، إرشاد الساري: ۵۱/۲.

(۸) عمدة القاري: ۱۸۱/۳، إرشاد الساري: ۵۱/۲.

(۹) إرشاد الساري: ۵۱/۲.

دلته سوال دا پیدا کیږي چه هغه خو مونځ کړي وو، البته رکوع او سجده ئی په کاملې طریقې سره نه وه کړې، بیا حضرت حذیفه رضی الله عنه د هغه د مکمل مونځ نفی وکړ او کړه؟

نودې جواب دادې چه دلته چونکه جزء مفقود وو نو د هغې په نه کیدو سره لکه چه هم کل مفقود شو. چنانچه د رکوع نه پوره کیدل د رکوع نه کیدو لږه مستلزم دی او د رکوع نه کیدل د مونځ نه کیدو لږه مستلزم دی. هم دغه شان د سجدو حکم هم دې. (۱)

وَأَحْسِبُهُ قَالَ: «لَوْ كُنْتُ مَعَهُ لَوَضَعْتُ يَدِي عَلَى رَأْسِهِ وَسَلَّمْتُ». وَأَحْسِبُهُ كُنِيَ: د أَحْسِبُ فاعل ابوهائل دې. او د هـ ضمير مرجع حضرت حذیفه رضی الله عنه دې. (۲)

لَوْ كُنْتُ دَا دَا مخاطب صیغه ده. د ميم په ضمې سره د ماک پوښ د باب نه دې دا د ميم په کسري سره هم لوستلې شوې دې په دې صورت کښې به د ماک پوښ نه وی. (۳)

“علي هويسته” کښې د سته نه مراد طریقه ده کوم چه فرض او نفل دواړو ته شامل ده. (۴)

علامه ابن بطال رحمته الله فرماني: ماصليت کښې نفی د کمال ده او د پوره عمل د تمامیت نفی ئی ځکه او کړه چه هلته د تجويد قلت وو. دا خبره مشهوره ده چه کله يو عمل ناقص او کړې شی نو داسې وئيلې کیږي چه تا خودا عمل هډو کړې نه دې. مراد دغه ځانې کښې د کمال نفی وی چه تا په پوره اهتمام او کامل طریقه دا عمل اونه کړو. چنانچه د صحابی رسول حضرت حذیفه رضی الله عنه دا قول “علي هويسته” په دې خبره باندې دلالت کوي چه طمانینت په مونځ کښې مسنون دې. (۵)

علامه عینی رحمته الله فرماني چه د ابن بطال رحمته الله مذکوره تاویل د هغه کسانو د پاره خو صحیح دې چه په رکوع او سجدو کښې د طمانینت مسنون کیدو قائل دی. د دوی نه علاوه د امام ابو یوسف رحمته الله او امام شافعی رحمته الله په نیز خو طمانینت فرض دې نه چه مسنون، د دې تفصیلی د وضاحت وړاندې راوړان دې. (۶)

یو بل روایت کوم چه د صحیح البخاری کتاب الاذان کښې راځي په هغې کښې دا الفاظ دی «مَنْ عَلِيَ الْفَطْلُ أَلْقَى الْفَطْلَ عَلَيْهَا مُحَمَّدٌ» (۷)

(۱) عمدة القاری: ۱۸۱/۳، إرشاد الساری: ۵۱/۲.

(۲) عمدة القاری: ۱۸۱/۳، إرشاد الساری: ۵۱/۲ الکونر الجاری: ۷۵/۲.

(۳) عمدة القاری: ۱۸۱/۳، إرشاد الساری: ۵۱/۲.

(۴) عمدة القاری: ۱۸۱/۳، إرشاد الساری: ۵۱/۲ الکونر الجاری: ۷۵/۲.

(۵) شرح ابن بطال: ۵۴/۶.

(۶) عمدة القاری: ۱۸۱/۴.

(۷) حدثنا حفص بن عمر، قال: حدثنا شعبه وعن سليمان، قال: سمعت زيد بن وهب، قال: رأى حذيفة رجلا لا يتم الركوع والسجود، قال: ما صليت ولومت مت على غير الفطرة التي فطر الله محمدا صلى الله عليه وسلم عليها. (صحيح البخاري، كتاب الصلاة، أبواب الأذان، باب: إذا لم يتم الركوع، رقم الحديث: ۸۰۸).

دا روایت دلالت کوی چه حضرت حذیفه رضی الله عنه په دغه ارکانو کښې د طمانینت د وجوب قائل وو او هم په دې باندې اکثر ائمه دی (۱)

د فطرت نه شخه مراد دې؟ ددې روایت مطابق تشریح کولو سره علامه عثمانی فرمائی فطرت ئی د سنت په معنی کښې اخستې دې او که چېرې د فطرت لغوی معنی مراد واخستې شی نو هغه هم ممکن ده. د فطرت معنی ده چه په کومو خصلتونو باندې انسان پیدا شوې وی کوم ته چه جلیلی خصلت وئیلی شی. هر سرې دې خپل وجدان طرف ته اوگوری که چېرې هغه د یو بادشاه یا حاکم دربار کښې حاضر وی نو د هغه خانی تعظیمی آداب به څنگه په خانی راوړی؟ سکون، تسلی، سنجیدگي او متانت سره یا هسې په منو و ترو لکه چه څوک د هغه په سر باندې خپلې نیولې ولاړ دي؟ ښکاره خبره ده چه په اولنی صورت کښې به وی لهدا په مانځه کښې دننه کوم چه په اصل کښې د احکم الحاکمین په دربار کښې د حاضرئ کولو نه عبارت دې تادی کونکي په جلیلی خصلت باندې قائم نه دي (۲)

په مانځه کښې د تعدیل ارکان حکم: ددې حدیث شریف نه د تعدیل ارکان مسئله هم راوځی. د صحیح قول مطابق رکوع، سجده، قومه او جلسه په تسلی سره په ښه شان سره ادا کول واجب دی. تعدیل د ارکان، د اندامونو داسې سکون ته وائی چه د مونځ گذار ټول جوړونه کم نه کم د یو ځل تسبیح (سبحان الله) په اندازه باندې او درېری یعنی خپل حرکت ختم کړی او په سکون کښې راشی (۳)

د طرفینو په نیز رکوع او سجدو کښې اطمینان او قرار واجب دي او د امام ابو یوسف رحمته الله علیه په نیز فرض دي. هم ددې قائل امام شافعی رحمته الله علیه هم دي. تردې چه که یو مونځ گذار اعتدال پریردی نو د طرفینو په نیز به ئی مونځ اوشی البته واجب الاعاده به وی. او د امام ابو یوسف رحمته الله علیه او امام شافعی رحمته الله علیه په نیز هډو مونځ ئی نه کیږی (۴)

د علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه وائی: علامه محمد انور شاه صاحب کشمیری رحمته الله علیه فرمائی په څومره اندازه سره چه تاکید د مونځ د ارکانو تعدیل دی بل د یو څه خیز نشته. تقریباً په دې کښې ۵۰ احادیث راغلی دی او دې ته ئی فطره نسی وئیلی دي کوم چه د اهمیت د اظهار دپاره کافی دي.

تعدیل ارکان دادې چه بدن خپل طبعی شکل ته اورسی او حرکت انتقال مبدل به سکون شی. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه لیکلی دی چه مطلوبه طمانینت په مونځ کښې دا دي چه حرکت دي لارشی څنگه تفسیر چه د ابی حمید رحمته الله علیه په حدیث کښې راخی. «باب: اطمینان من یرقم راسه من الركوع» کښې ابو حمید رحمته الله علیه وئیلی دی چه حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم به خپل سر مبارک اوچتولو او

(۱) الکونین الجاری: ۷۵/۲.

(۲) فضل الباری، کتاب الصلاة، کتاب الاذان، باب: إذا لم يتم الركوع: ۶۱/۳.

(۳) عمدة الفقه، کتاب الصلاة، فصل دوم: واجبات نماز: ۹۹/۲.

(۴) بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة، الواجبات: ۱۵۷/۲.

برابر به شو، تردی چه هر یو اندام به په خپل ځانې قرار نیولود^(۱)
 د علامه عثمانی رحمته الله علیه وایي: علامه عثمانی رحمته الله علیه به خپل تقریر بخاری^(۲) کښې فرماینلی دی چه
 امام طحاوی رحمته الله علیه په دې مسئله کښې زموږ د ائمه ثلاثه رحمهم الله مسلک دا نقل کړې چه د
 هغوی ټولو په نیز تعدیل د ارکان فرض دي، د طرفینو خلاف نی بیان نه کړود^(۳)
 زموږ بعضی فقهاء هم دا اختیار کړی دی چه په دې مسئله کښې زموږ ائمه ثلاثه په
 فرضیت متفق دی او (امام ابویوسف رحمته الله علیه په شان) طرفین هم د جمهورو سره دی. د علامه
 عینی رحمته الله علیه میلان هم دې طرف ته معلومیږي^(۴).
 چنانچه هغوی د امام طحاوی رحمته الله علیه نقل پیش کولو سره دا شعراو لیکلو:

إذا قلت حراما قصدتها فإن القول ما قالت جذام

مگر عام تو گه باندې فقهاء په دې مسئله کښې د طرفینو رحمهم الله خلاف نقل کوی. علامه
 عثمانی رحمته الله علیه نور فرمائی دلته په یوه کوتاهې باندې خبردارې کوم، هغه دا چه اکثر حنفی
 خلق عملاً د تعدیل ارکان بالکل اهتمام نه کوی حالانکه د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نیز فرض نه
 سهی واجب خو ضرور دی. اود امام طحاوی رحمته الله علیه د نقل په وجه خو ورته فرض وئیل پکار
 دی.

یو حنفی عالم (علامه محی الدین محمد پیر علی رومی معروف به برکلی رحمته الله علیه، متوفی:
 ۹۸۱هـ) د دې مسئلې متعلق یوه رساله په نوم د معدل الصلاة لیکلې ده. په هغې کښې دوی
 شمیر کړې دي چه د تعدیل ارکان پرواه نه کولو باندې ۳۰ آفتونه او ۳۵۰ نه زیات مکروهات
 متفرع کیږي.

اوس پاتې شوه مسئله د تعدیل ارکان په کوم کښې چه اختلاف کیږي. د دې متعلق زما په
 زړه کښې دا خیال تیرېږي چه کله کله د یو څیز مختلف او متفاوت مرتبې وی. بیا د نظر
 کونکو نظر چه په کومه مرتبه باندې وی هغه هم د هغې متعلق حکم لگوي. په واقع کښې څه
 حقیقی اختلاف نه وی صرف لفظی شان جگړه وی.

دلته هم دا کیفیت معلومیږي په طمانینت او تعدیل کښې مختلف مرتبې دی. د رکوع لغوی

(۱) انوار الباری، کتاب الصلاة، باب: إذا لم يتم الركوع: ۴۵۴/۱۶.

(۲) فضل الباری، کتاب الصلاة، کتاب الأذان، باب: أمر الذي لا يتم ركوعه بالإعادة: ۶۶۳/۳.

(۳) عبارة الطحاوی..... وخالقهم فی ذلك آخرون فقالوا: مقدار الركوع أن يركع حتى يستوي راکعاً. ومقدار
 السجود أن يسجد حتى يطمئن ساجداً، فهذا مقدار الركوع والسجود الذي لا ين منه..... وهذا قول أبي حنيفة
 وأبي يوسف ومحمد رحمهم الله تعالى. (شرح معانی الآثار. کتاب الصلاة باب: مقدار الركوع والسجود الذي لا
 يجزئ أقل منه: ۲۳۲/۱ دارعالم الكتب).

(۴) علامه عینی رحمته الله علیه په عمدة القاري کښې په دې مقام باندې یعنی کتاب الاذان کښې هم اختلاف نقل کړې دي د امام
 طحاوی نقل ئی نه دې پیش کړې البته یو بل ځای کښې باب: وجوب القراءة للإمام والمأمون ۹۵/۶، کښې په دې
 مسئله باندې کلام کولو سره فرمائی: أما الطحاوی الذي هو العدة فی بیان اختلاف العلماء فی الفقه، فإنه لم ينصب
 الخلاف بين أصعابنا الثلاثة على هذا الوجه، بیانی وړاندې مذکوره شعر هم نقل کړې دي.

معنی "انحناء" اود سجود معنی "وضع الجبهة على الأرض" ده. دکومی یوه درجه خودا ده چه بس لغت مفهوم انحناء او مفهوم وضع الجبهة صادق راشی. او یوه دا ده چه په دغه انحناء او وضع الجبهة باندې قرار او مکث یعنی په دغه حالت باندې لږ شان ایسار شی. بیا په دغه مکث او قرار کښې هم مختلف مراتب دی. یو دا چه فی الجمله ادنی مکث وی په کوم سره چه دا رکوع او سجود په غرض د تعظیم او تعبد او گټلې شی صرف لویې توقې اود خندا په شان نه وی.

قرآن پاک چه ﴿وَأَرْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا﴾ سره د کومی رکوع او سجود حکم ورکړې دې هغه صرف لغوی انحناء او وضع الجبهة نه ده، لکه څنگه چه ظاهره بلکه د الله تعالی د طرف نه هغه انحناء او وضع الجبهة مطلوب ده چه په طریقه د تعظیم او تعبد وی. کماچه علیه الشیم ولی الله الدهلوی رحمته نو فی الجمله مکث او قرار کوم سره چه د تعبد اود تعظیم استشعار او تحقق وی او د لویو توقو د صورت یا د مسخرو نه جدا شی، نو دومره مکث او قرار خو فرض کیدل پکار دی لکه څنگه چه جمهور وائی ځکه چه که بالکل مکث نه وی بلکه صرف تیتیدل او پاسیدل وی کوم ته چه په اردو کښې "تکلیف" وائی نو په دې کښې تعظیم او اجلال چرته دي؟ دا خو یو قسم د لویو توقو اود مسخرو صورت جوړیږی.

باقی دامکث کم نه کم څومره کیدل پکار دی؟ ددې تحدید مشکل دي. بیا اگر چه مونږ ددې پوره تحدید اونه کړې شو خو بیا به هم دامثل وی چه ددې یوه مرتبه داسې ضرور ده کومه چه فرض کیدل پکار دی. او یوه درجه ددې نه څه د زیات مکث ده هغه به فرض نه وی. نو زما وینا داده چه د تعدیل او طمانینت مرتبې مختلف دی. هیڅ لري نه ده چه د مجتهدینو انتظار چونکه په مختلف مرتبو باندې پریوتې وی وجه دا اختلاف پیدا شوې دي.

بیا ددې متعلق دا خیز هم د غور قابل دي چه د طمانینت او تعدیل په ترک کولو باندې سخت وعید راغلي دي. او په قرآن کریم کښې چه کوم کوم ځائی د مونږ د فرضیت بیان دي هلته عموماً ﴿وَأَقِمُّوا الصَّلَاةَ﴾ لفظ راغلي دي. لفظ "صلوا" نه دي راغلي. اود اقامت صلاة معنی داده چه ددې د حقوقو او شروطو سره ادا کړې شی صرف سرسری پاسیدو کیناستو ته اقامت صلاة نه شی وئیلې. د مونږ د فرضیت د بیان په موقع په کثرت سره ﴿أَقِمُّوا الصَّلَاةَ﴾ راغلي دي. البته په موقع د ذم او تقبیح کښې "مصل" په لفظ سره تعبیر کړې شوې دي لکه چه ﴿قَوْلِ الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ﴾ (الماعون: ۴، ۵) او لکه ﴿قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ﴾ (المدثر: ۴۳) دلته ئی "قَوْلِ الْمُصَلِّينَ الصَّلَاةَ" نه دي فرمائیلی.

اود "صلوا" او "اقموا الصلاة" په مینځ کښې دا فرق په پوره طریقې سره د صلاة الخوف د آیت نه واضیح کیږی. چنانچه الله تعالی فرمائی: ﴿وَأَذَانُكُمْ فَهُمْ فَأَقِمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ﴾ (النساء: ۱۰۲) چونکه حضور پاک ته په هر حال کښې طمانینت حاصل وو یو وخت به هم په مونږ کښې

خشوع او حضور د زړه او طمانینت بالکلیه مفقود نه وو. په دې وجه د ویرې د حالت موندنځ
 نې هم د حضور پاک په حق په کښې "اقامت الصلاة" سره تعبیر کړو. لیکن نور خلق که هغه په
 هره درجه کښې وی د رسول الله ﷺ مرتبې ته نه شی رسیدلې. او د دینمن د مقابلې د وخت
 خارجی تکلیفونه او پریشانۍ هغوی داسې گډوډ کولې شی چه د زړه طمانینت ورته نه شی
 حاصلیدی. په دې وجه نې د هغوی په حق کښې "للیصلا" او وئیلې. (چنانچه ارشاد دې
 ﴿وَلَتَأْتِيَ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ﴾ النساء: ۱۰۲) "فلیقیموا الصلاة" نې اونه فرمائیلو یعنی
 که چرې ته طمانینت معتد بها حاصل نه کړې شې او په مامور بها اقامت صلاة باندې پوره
 قابو حاصله نه کړې شې نو چه څنگه هم ممکن وی هغه وخت موندنځ ادا کړه. اوس چونکه د
 طمانینت د نه حاصلیدلو د وجې په اقامت صلاة کښې نقصان راغلو نو لکه چه دا هم
 اضطرابی وو په دې وجه ددې د تلافی د پاره وړاندې فرمائی: ﴿فَإِذَا أَقْبَضْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ﴾
 (النساء: ۱۰۳) ځکه چه په ذکر الله سره طمانینت قلب حاصلیږی. فرمائی: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ
 قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ (الرعد: ۲۸) دې نه پس چه کله دا د ویرې حالت ختم
 شی نو هغه وخت چونکه د اقامت صلاة د پاره طمانینت ضروری دې موندنځ څنگه چه ددې حق
 دې هغه شان ادا کول پکار دی. په دې وجه وړاندې فرمائی: ﴿فَإِذَا أَتَمَمْتُمُ الصَّلَاةَ﴾
 (النساء: ۱۰۳). اوس چونکه د ټولو حقوقو خیال ساتل ضروری او مطلوب دی څنگه نې
 "فصلوا" اونه وئیل، بلکه ﴿فَأَقِمْ الصَّلَاةَ﴾ نې او فرمائیل.

الفرض د "اقیموا الصلاة" تقاضا ده چه موندنځ په طمانینت سره ادا شی، لهذا د طمانینت او
 تعدیل ارکان ښه خیال ساتل پکار دی. (۱)

د توجمة الباب سوره مناسبت: ترجمه الباب وو "إِذَا لَمْ يَتِمَّ السُّجُودُ" او هم دغه څیز پوره توگه
 باندې په حدیث کښې موجود دې. (۲)
 د حدیث شریف نه مستفاد امور: د پورته ذکر شوی حدیث شریف نه ډیر امور مستفاد کیږی
 مثلاً:

- ① په موندنځ کښې تعدیل د ارکانو واجب دې.
- ② د سنت په اهمیت باندې متعینه ژوند کښې ښکاره کیږی.
- ③ د ښه خاتمې د حاصلولو د پاره دنیاوی ژوندون د سنت مطابق برابرول پکار دی.
- ④ د نورو سره د خیر خواهن جذبہ ساتل هم معلومیږی چه یو صحابی رسول په کوم فکر
 مندنځی سره بل کس خبردار کړو وغیره وغیره. (۳)

(۱) فضل الباری، کتاب الصلاة، کتاب الاذان، باب: امر الذی لا یتیم رکوعه بالإعادة: ۳/۶۶۸-۶۶۵

(۲) عمدة القاری: ۱۸۱/۴

(۳) عمدة القاری: ۱۸۱/۳

٢٧- باب: يَبْدِي ضَبْعِيَّ وَيَجَافِي فِي السُّجُودِ

دا باب په سجده كېښي د دواړو متو كولاؤ ساتلو اود

دواړو اړخونونه، د جدا ساتلو په بيان كېښي دي.

د ترجمه الباب مقصد: د سابقه باب د ترجمه الباب د مقصد لاندې چه كوم بحث تير شوي دي

هم هغه بحث ددې باب د ترجمه الباب مقصد هم دي، هلته ئي اوگورئ:

د ترجمه الباب د ماقبل سره مناسبت: په وړاندې باب كېښي د اتمام السجود بيان وو چه د

سجدو په پوره كولو كېښي څنگه چه دا ضروري دي چه تكمن وجهه على الارض كيدل پكار دي.

هم دغه شان د سجدو په پوره كولو كېښي داهم ضروري دي چه سرې دې خپلې متې د خپلو

ترخونو او تشو نه جدا اوساتي. لكه چه دا باب دمخكيني باب تتمه ده.

علامه عيني رحمه الله فرماني چه په دې ځاني كېښي كله صحيح بخاري كېښي د كړشوي باب كه

صحيح او منلې شي نو په دواړو ابوابو كېښي به مناسبت داسې شي چه ماقبل باب كېښي په

سجدو كېښي د طمانينت حكم وو او په دې باب كېښي د دواړه متو اود دواړو اړخونو د

يوځاني حكم دې اودا ټولې خبرې د احكام سجود سره متعلق دي. (١)

قوله: يَبْدِي: د باب افعال نه د ابداء مصدر فعل مضارع واحد مذكر غائب صيغه ده. مطلب

ددې ښكاره كول دي. ضبعيه: دا د ضبع تشبيه ده دې ته مراد مټ دي. (٢) د پورته طرف نه د

ترخ نه واخله تر نيم مټ پورې حصي ته ضبع وئيلي شي. (٣) يجالي: دا د باب مفاعله نه د

مضارع معروف واحد مذكر صيغه ده. ددې معنى ده لري كول، جدا ساتل، مطلب به ئي دا

جوړيږي چه كله سجدې ته لارشي نو خپل لاسونه دې ښه كولاؤ كړي اود اړخونونه دې جدا

اوساتي. (٤) د يجالي مفعول به محذوف وي او هغه دادي: جنبه: جنب اړخ يعنى تشي ته وائي. (٥)

حديث باب [حديث نمبر ٣٨٣]

أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي حَتْمٍ عَنْ ابْنِ بَكْرِ عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ ابْنِ هُرْمُزٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ ابْنَ جُبَيْنَةَ (١) قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ إِذَا صَلَّى فَرَجَّ بَيْنَ يَدَيْهِ وَخَلَّ

(١) عمدة القاري: ١٨٢/٤.

(٢) معجم الصحاح للجوهري، ص: ٤١٣. سراج القاري: ٤٢١/٢.

(٣) المعجم الوسيط، ص: ٥٣٣. سراج القاري: ٣٢١/٢.

(٤) المعجم الصحاح للجوهري، ص: ١٢٨.

(٥) عمدة القاري: ١٨٢/٤.

أخرجه البخاري أيضا في صفة الصلاة، باب: يَبْدِي ضَبْعِيَّ وَيَجَافِي السُّجُودِ، رقم الحديث: ٨٠٧. وفي كتاب

الأنبياء، باب: صفة النبي صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ٣٥٦٤. ومسلم في صحيحه، في الصلاة، باب: ما يجمع

صفة الصلاة، وما يفتح به ويختم به، رقم الحديث: ٤٩٥. والنسائي في سننه، في الافتتاح، باب: صفة السجود، رقم

الحديث: ١١٠٦. وفي جامع الأصول، حرف الصاد، كتاب الصلاة، القسم الأول: في الفرائض، الباب الأول: في

الصلاة، الفصل الخامس: في كيفية الصلاة، الفرع الرابع: في الركوع والسجود، النوع الأول: هيئة الركوع والسجود، رقم الحديث: ٣٧٤/٥، ٣٥٠٧.

بَيِّنَاتُ بَيِّنَاتِهِ

ترجمه حدیث حضرت عبداللہ بن مالک ابن بحدینہ رضی اللہ عنہ فرمائی کہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم چہ بہ کلمہ مونخ کولو نو د خپلو دواړو متو په مینځ کښې به ئی دومره فاصله ساتله چہ د حضور پاک د ترخونو مبارکو سپینوالي به ښکاریدلو.

تر اہم رجال: د مذکورہ حدیث شریف رجال ټول پنځہ دی.

① یحییٰ بن بکر رحمۃ اللہ علیہ: دا ابو ذکریا یحییٰ بن عبداللہ بن بکر القرشی المعزومی رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی احوال کشف الہاری، کتاب پدم الوسی د دریم حدیث لاندې تیر شوې دی.

② بکر بن مضر رحمۃ اللہ علیہ: د دوی پوره نوم بکر بن مضر بن محمد بن حکیم بن سلمان المصری رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی د کنیت بارہ کښې دوه اقوال دی، ابو محمد او ابو عبدالمک. دې د ربیعہ بن شرحبیل آزاد کړې شوې غلام وو.

د دوی په استاذانو کښې حضرت جعفر بن ربیعہ بن شرحبیل بن حسنه، ابراہیم بن ابی عبیلہ، حمزہ النصیبی، خالد بن یزید مصری، ربیعہ بن سیف، سعید بن بشیر، صخر بن عبداللہ بن هرملہ مدلجی وغیرہ رحمہم اللہ او د یو لونی جماعت نوم ملاویری.

او د دوی نه فیضیاب کیدونکو کښې یحییٰ بن عبداللہ بکر، خلف ابن عبداللہ، عبدالرحمن بن قاسم، عثمان بن صالح سہمی، عمرو بن خالد حرانی، قتیبہ بن سعید ثقفی وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی.

ددوی د پیدائش بارہ کښې یو قول د یوسل دوه هجری او دویم قول د سلمیٰ هجری دې امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ د دوی بارہ کښې فرمائی: ثقلیس بہ ہلس. یو بل ځائی کښې فرمائی:

دی: إنه کان رجلاً صالحاً ابن معین، نسائی او ابو حاتم وغیرہ رحمہم اللہ ددوی د توثیق اقوال ذکر کړی دی. د دوی د وفات بارہ کښې د ۱۷۳ او ۱۷۴ اقوال ملاویری. په نهم د ذی الحجہ او د نهمی په ورځ وفات شوې دي. په ائمه سته کښې د ابن ماجہ نه علاوه ټولو د دوی روایات په خپلو کتابونو کښې نقل کړي دي. رحمہ اللہ رحمۃ واسعہ.

③ جعفر رحمۃ اللہ علیہ: دا ابو بشر جعفر بن ایاس یشکری واسطی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی احوال کشف الہاری، کتاب العلم، باب: من رفعہ صوته بالعلم، لاندې تیر شوې دی.

④ ابو ہریرہ رحمۃ اللہ علیہ: دا ابو داؤد عبدالرحمن بن ہریرہ مدنی قرشی رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی احوال کشف الہاری، کتاب الإیمان، باب: حب الرسول من الإیمان، لاندې تیر شوې دی.

(۱) کشف الباری: ۳۲۳/۱.

(۲) التاريخ الكبير للبغاري: ۹۵/۲، الجرح والتعديل: ۵۹۲/۱، الثقات لابن حبان: ۱۰۴/۶، الطبقات الكبرى لابن سعد: ۵۱۷/۷، تهذيب الكمال: ۲۲۹/۴-۲۲۷.

(۳) کشف الباری: ۷۱/۳.

(۴) کشف الباری: ۱۱/۲.

⑤ عبد الله بن مالك ابن جهمنه رضی اللہ عنہ : دا صحابی رسول حضرت عبد الله بن مالک بن القشب رضی اللہ عنہ دے دوی نوم جندب بن نضله بن عبد الله بن رافع بن محسن دے دوی کنیت ابو محمد دے دے بنو المطلب حلیف وو۔ دوی شهرت پہ ابن بحینه سره شوے دے بحینه دوی د مور نوم وو کومه چہ د الارت لور وه۔

واضحہ دے وی چہ بحینه د عبد الله مور دہ د مالک نہ ده۔ هم په دے وجہ ابن بحینه په الف سره به لیکلے شی خکے چہ د مالک صفت نہ دے بلکہ د عبد الله صفت دے د محمد بن سعد رضی اللہ عنہ بیان دے چہ ددوی پلار ابو مالک بن القشب د مطلب بن عبد مناف حلیف وو۔ هغوی بحینه بنت حارث بن مطلب سره واده اوکړو، دوی نه عبد الله پیدا شو د چا کنیت چہ ابو محمد وو۔ هغه اسلام قبول کړو او د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم صحبت ئی اختیار کړو۔ دے ډیر فاضل او صائم الدهر وو۔ د مدینې نه ډیرش میله فاصله باندې بطن ریم کښې اوسیدلو۔ د هغوی وفات په مدینه کښې اوشو۔ هغه وخت په مدینه کښې دمروان بن حکم حکومت وو، او د ولایت او حکومت موده ئی د ۵۴ هجری نه واخله تر دې قعده ۵۸ هجری پورې وو۔

دے د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی او دده نه روایت کونکو کښې عبد الرحمن بن هرمز مزالعرج، حفص بن عاصم بن عمر بن خطاب، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین، محمد بن یحیی بن حبان او پخپله د دے صحابی خوئی علی بن عبد الله بن بحینه رحمهم الله شامل دی۔ امام بخاری رحمہ اللہ او امام مسلم رحمہ اللہ د دوی د روایت تخریج کړې دے۔ سنن ابی داؤد او سنن ترمذی کښې ددوی روایت نشته دے (۱)

شرح حدیث: كَانَ إِذَا صَلَّيْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ عَنِّي يَدُودُ يَتَأَمَّرُ بَيْنِي»

ترجمه: کله چہ به حضور پاک مونږ فرمائیلو نو (سجده کښې) به ئی د خپلو دواړو متو په مینځ کښې دومره فاصله ساتله چہ د حضور پاک د ترڅ مبارک سپینوالې به ښکاریدلو۔

ترجمه: د باب تفعلیل نه د ماضی معروف واحد مذکر غائب صیغه ده۔ دا د سجده کولو د حالت بیان دے چہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم متې به د حضور پاک د اړخو یعنی تشو نه جدا وې۔ په داسې کولو کښې دا حکمت کیدې شی چہ په دے کښې د تواضع او عاجزئو یو ښکلې نمونه وه۔ اوداسې کولو کښې تندي په زمکه باندې په پوره قوت سره او په سختی سره کیخودل ممکن وی کوم چہ په هغې سره سجده په کامل طریقہ ادا کړی۔ اوداسې کولو کښې مونږ گذارد سستو بندیگانو د مشابہت نه په پوره شان سره اوځی۔

په دې بده: دا لفظ په خپل حقیقت باندې معمول دے یعنی د حضور پاک په سجده کښې کولاق والې اختیارول به د خپلې مخې طرف ته وو (۱)

د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د سجده شکل: د حضور پاک د سجده د هیئت باره کښې په احادیثو

(۱) تهذیب الکمال: ۵۰۸/۱۵، تهذیب التهذیب: ۲۸۲/۵-۲۸۱، أسد الغابۃ: ۳۵۰/۳، الطبقات الکبری: ۳۴۲/۴

الجرح والتعديل: ۱۸۴/۵، التاريخ الكبير للبخاری: ۱۰/۵، الثقات لابن حبان: ۲۱۶/۳

(۲) عمدة القاری: ۱۸۲/۴

مبارکو کنبی مختلف الفاظ راغلی دی چه تول هم په دې کیفیت باندې پوره وضاحت سره دلالت کوی. مثلاً صحیح مسلم کنبی دی: «إِذَا سَجَدَ يُكَبِّرُ أَوْ يَضَعُ رَأْسَهُ»^(۱) یعنی چه کله به حضور پاک سجدې ته تلو نو خپل مړوندونه به ئې د زمکې نه داسې اوچتول لکه چه مرغی خپلې وزرې اوچتوی. او د حضور پاک داسې سجدې کولو سره به د حضور پاک د ترخونو مبارکو سپینوالي ښکاریدو.

يُكَبِّرُ: د باب تفعلیل نه فعل مضارع معروف دې. ددې مطلب د مرغی د وزر اوچتولو په شان متې د زمکې نه اوچتول دی. «وضعه عليه» نه مراد د ترخونو سپینوالي دې.^(۲) هم د صحیح مسلم په یو روایت کنبی دی: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَجَدَ لَوْ شَاءَتْ بِهِمُ أَنْ تَنْزِعَ يَدَيْهِ، لَمَرَّتْ»^(۳)

یعنی چه کله به حضور پاک سجده کوله نو د هغوی د ترخونو د مینغ په مینغ کنبی که چرې د چیلې وړوکی بچی تیریدل غوښتل نو تیریدې شو (مطلب دا چه د حضور پاک بدن مبارک به د سجدې په حالت کنبی دومره کولاؤ وو).

قوله: «بِهِمُ»: د چیلې وړوکی بچی ته وائی که هغه مذکر وی او که مؤنث وی.^(۴)

هم د صحیح مسلم په یو بل روایت کنبی دی: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَجَدَ عَمَوِي يَدَيْهِ، يَعْنِي: جَمْعُ: حَقِيْرَى وَضَعُ رَأْسِهِ مِنْ وَرَاءَهُ»^(۵)

یعنی نبی کریم ﷺ چه به کله سجده کوله نو د مرغی د وزرو اوچتولو په شان خپلې متې اوچتولو سره به ئې سجده کوله تردې چه که چا د حضور پاک د شا د طرف نه کتلې نو هغه ته به د حضور پاک د ترخونو مبارکو سپینوالي ښکاریدو.

(۱) حدثنا عمرو بن سواد، أخبرنا عبدالله بن وهب، أخبرنا عمرو بن العارث، والليث بن سعد، كلاهما عن جعفر بن ربيعة، بهذا الإسناد. وفي رواية عمرو بن العارث، كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد يجمع في سجوده حتى يري وضع إبطيه، وفي رواية الليث، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد فرج يديه عن إبطيه حتى إن لآرى بياض إبطيه. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، رقم الحديث: ۱۱۳۴).

(۲) عمدة القاري: ۱۸۳/۴.

(۳) حدثنا يحيى بن يحيى، وابن أبي عمر، جميعا عن سفيان، قال يحيى: أخبرنا، سفيان بن عيينة، عن عبدالله بن عبدالله بن الأصم، عن عه يزيد بن الأصم، عن ميمونة، قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا سجد لوشأت بهم أن تمر بين يديه لمَرَّتْ. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، رقم الحديث: ۱۱۳۵).

(۴) عمدة القاري: ۱۸۳/۴.

(۵) حدثنا إسحاق بن إبراهيم الحنظلي، أخبرنا مروان بن معاوية الفزاري، قال: حدثنا عبدالله بن عبدالله بن الأصم، عن يزيد بن الأصم، أنه أخبره عن ميمونة زوج النبي صلى الله عليه وسلم قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد خزي يديه، يعني: جنب، حتى يري وضع إبطيه من ورائه. وإذا قعد اطمأن على نغذه اليسرى. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يجمع صفة الصلاة، رقم الحديث: ۱۱۳۵).

عقوی مطلب دادی چه خپله خپته مبارکه به ئی د زمکي نه لرې ساتله او پورته به ئی ساتله او خپلې څنگلې به ئی د خپلو اړخونو یعنی تشو نه جدا ساتلې.^(۱)

المستدرک علي الصحيحين کښې دی: «عن ابن عباس، قال: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم من خلفه فرأيت بياضاً إبطيه وهو مضطرب، وفرج يديه»^(۲)

یعنی حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چې زه به د نبی کریم صلی الله علیه و آله شاته را تلیم او کتل به مې نو د حضور پاک د ترخونو مبارکو سپینوالي به ښکاریدو او حضور پاک به خپلې مټې د خپلو تشو نه لرې ساتلې.

قوله: «مضطرب» هغه هیئت ته وائی چې یو سرې خپلې مټې د خپلو تشو نه لرې کړی.^(۳)

او په صحیح ابن زریمه کښې دی: «أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد جاني حتى يري بياض إبطيه»^(۴)

یعنی کله چې به نبی کریم صلی الله علیه و آله سجده کوله نو په کولوا انداز سره به ئی سجده کوله تردې چې حضور پاک د ترخونو مبارکو سپینوالي به ښکاریدلو.

او سنن ابی داؤد کښې دی: «ثم كبر وسجد ووضع كفيه على الأرض، ثم جاني بين مرفقيه حتى استقر كل شيء منه»^(۵)

(۱) عمدة القاری: ۱۸۲/۴.

(۲) أخبرنا أبو بكر محمد بن المؤمل، ثنا الفضل بن محمد الشعرائي، ثنا النفيلي، ثنا زهير، ثنا أبو إسحاق، عن التميمي الذي قد يحدث بالنسب، عن ابن عباس، قال: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم من خلفه فرأيت بياض إبطيه وهو مضطرب، وفرج يديه. (المستدرک علی الصحيحین، کتاب الصلاة، باب: کان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد روى وضغ إبطيه، رقم الحديث: ۸۲۹/۱، ۲۲۸).

(۳) عمدة القاری: ۱۸۲/۴.

(۴) نامحمد بن یحیی، ومحمد بن رافع، وعبد الرحمن بن بشر قالوا: حدثنا عبد الرزاق، أخبرنا معمر، عن منصور، عن سالم بن أبي الجعد، عن جابر بن عبد الله، أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد جاني حتى يري بياض إبطيه. قال الأعمش: إسناده صحيح. (صحيح ابن زريمة، کتاب الصلاة، باب: التجاني فی السجود، رقم الحديث: ۶۴۹، ۳۲۶/۱).

(۵) حدثنا زهير بن حرب، حدثنا جرير، عن عطاء بن السائب، عن سالم البراد قال: أتينا عقبه بن عمرو الأنصاري أباسعد فقلنا له: حدثنا عن صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم فقام بين أيدينا في المسجد، فكبر، فلما رجع وضع يديه على ركبتيه، وجعل أصابعه أسفل من ذلك، وجاني بين مرفقيه، حتى استقر كل شيء منه، ثم قال: سمع الله لمن حمده، فقام حتى استقر كل شيء منه، ثم كبر وسجد ووضع كفيه على الأرض، ثم جاني بين مرفقيه حتى استقر كل شيء منه، ثم رفع رأسه فجلس حتى استقر كل شيء منه، ففعل مثل ذلك أيضاً، ثم صلى أربع ركعات مثل هذه الركعة، فضلى صلاته، ثم قال: هكذا رأينا رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي. (سنن أبي داؤد، کتاب الصلاة، باب: صلاة من لا يقيم صلبه في الركوع، رقم الحديث: ۸۶۲).

یعنی (په حالت د سجدي کښې به) حضور پاک په خپلو دواړو څنگلو کښې کولاؤ والی پیدا کولو تر دې چه هر یو اندام به په سکون سره په قرار اونیولو.

د سجدي د مذکوره هیئت حکمتونه: امام بخاری رحمته الله علیه ددې ترجمه الباب لاندې چه کوم حدیث ذکر کړې دې دهغې نه د سجدي مذکوره هیئت استحباب معلومیږي. ددې هیئت د استحباب حکمتونه بیانولو سره حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني:

① یو حکمت دادې چه په دې سره په مخ باندې بوج کسیري او پوزه او تندي په زمکه باندې کیخودو کښې هیڅ تکلیف نه وي.

② دویم خیال دادې چه په دې هیئت کښې تواضع ده سستی نشته دې

③ دریمه خبره داده چه په دې هیئت کښې د یو اندام په بل اندام باندې اعتماد نه پاتی کیږي بلکه هر یو اندام لکه چه په مستقل توگه باندې سجدي له ځی. دا حکمت د یو حدیث شریف نه ماخوځ دې چه حضور پاک فرمائیلي دی چه د خاور په شان په زمکه باندې لاسونه مه خورونی، صرف د لاس په تلو باندې اعتماد مه کوئی، متي جدا اوساتی، کله چه تاسو داسي سجده کوئی نو لکه چه ستاسو هر یو اندام به سجدي ته لارشی.

حافظ صاحب رحمته الله علیه فرماني د دې احادیثو ظاهر خودادي چه په سجده کښې د کولاؤ والی دا هیئت واجب او گرځولې شی. مگر چونکه په ابو داؤد کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې په کوم کښې چه فرمائیلي شوی دی چه صحابه کرامو د سجدي د اوږه پیدو د مشقت شکایت او کړو. نو حضور پاک او فرمائیلي: «استعینوا بالرکب» او ددې دا مطلب اخستې شوې دې چه که چرې په سجده کښې تکلیف وي نو څنگلې په زنگونو نو باندې کیخودل هم جائز دی مکروه نه دی. په دې وجه دا هیئت د واجب گرځولو په ځانی مستحب یا مسنون گرځولې شوې دې. (۱)

د علامه کشمیری رحمته الله علیه په حافظ صاحب رحمته الله علیه باندې وه: علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرماني چه حافظ صاحب رحمته الله علیه لیکلی دی چه د حدیث الباب نه متي جدا ساتلو سره د سجدي وجوب معلومیږي او حدیث ابی داؤد نه ددې استحباب فهم ته راځی. په کوم کښې چه دی چه صحابه کرامو رضی الله عنهم د سجدي د اوږدوالی په صورت کښې د سجدي د مشقت شکایت او کړو نو حضور پاک او فرمائیلي چه د زنگونو نه امداد واخلي، یعنی په دې باندې څنگلې لگولوسره حالانکه دا صورت ددې نه جدا دي او متي د سجدي په حالت کښې په عام حالاتو کښې د جدا ساتلو حکم ورکړې شوې دي او دا خاص صورت دې چه د سجدي د اوږدوالی به حالت کښې ستوماننیا لرې کولو دپاره د زنگونو نه امداد واخستې شی. دا لکه چه خاص صورت حالت د عذر دي.

امام ترمذی رحمته الله علیه د استعانت بالرکب حکم نه د سجدي نه د قیام دپاره د پاسیدو وخت مراد اخستې دي. او امام طحاوی رحمته الله علیه د قومي نه پس سجدي ته د تلو په وخت استعانت بالرکب

مراد اخستی دې. غرض دا چه څلور صورتونه جدا جدا دی او امام بخاری رحمته الله علیه دلته د سجدې صحیح او مشروع او مسنون صورت د عام حالت د پاره بیان کړې دې.^(۱)
 د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه د مذکور حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت د کان اذا صلی په وجه دې. ځکه چه مذکوره حدیث شریف کښې به لفظ "صلی" نه "سجد" مراد اخستی شی نو دا به اطلاق الکمل علی الجزء د قبیل نه وی. مراب به داشی چه کوم وخت په سجده کښې حضور پاک خپل دواړه لاسونه کولای ساتل نو دې لا زمی نتیجه داده چه د حضور پاک متې د هغوی د اړخونو یعنی تشو نه جدا وی. او هم دغه د ترجمه الباب نه ثابتېږي.^(۲)
 د حدیث شریف نه مستنبط فوائد او احکام: د مذکور حدیث شریف نه چه کوم امور مستنبط کیږي د هغې نه دلته څه ذکر کولې شی:

① په مونځ کښې سنت داده چې د سجدې په حالت کښې د دواړو لاسونو په مینځ کښې کولای والې وی، په متو او تشو کښې فاصله وی. دا طریقه د سرو د پاره مسنون ده د ښځو د پاره نه ده بلکه د هغوی په حق کښې خود سجدې په حالت کښې خپل بدن راغونډول او یوځانی ساتل دی. یعنی چه خورمه ممکن وی هغوی دې هم دومره زمکې پورې لگیدو سره سجده کوی. ځکه چه په ښځو کښې مطلوب او محمود ستر دې او هغه هم دغه شان حاصلیدې شی.^(۳)

د ښځو او سرو په مونځ کښې په ډیرو مقاماتو کښې فرق دې کوم چه د احادیث نبوی نه ثابت دی. او هغه به ان شاء الله په خپل مقام باندې په تفصیل سره راشی.

② په مونځ کښې د اطمینان او اعتدال د وجوب هم معلومات اوشو.^(۴)

③ په مونځ کښې د سجدې مذکوره هیئت په اظهار د خضوع او د الله تعالی د پاره په بندگنی باندې هم دلالت کوی.^(۵)

تعلیق: وَقَالَ الْإِمَامُ: حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ رَيْبَعَةَ كَثْرَةً [۳۳۷۱، ۷۷۲].

د تعلیق ترجمه: او لیث رحمته الله علیه او لیث چه ماته جعفر بن ربیع رحمته الله علیه ددې په شان بیان او کړو د تعلیق تعویج: دا تعلیق امام مسلم رحمته الله علیه صحیح مسلم کښې موصولاً نقل کړې دې وئې گورئ: «حدثنا عمرو بن سواد، أخبرنا محمد بن وهب، أخبرنا عمرو بن الحارث، واللیث بن سعد، كلاهما

(۱) انوار الباری، کتاب الصلاة، باب: یدى ضبعیه ویجانی فی السجود، رقم الحدیث: ۸۰۷، ۱۶/۴۷۳.

(۲) عمدة القاری: ۱۸۲/۴، شرح الکرماتی: ۵۳/۴.

(۳) التوضیح لابن الملقن: ۳۹۹/۴، عمدة القاری: ۱۸۳/۴، الشرح المبسر: ۴۴۱/۱.

(۴) التوضیح لابن الملقن: ۳۹۹/۴.

(۵) الشرح المبسر: ۴۴۱/۱.

من جعفر بن ربيعة) دَدی سند مطابق د جعفر بن ربيعة رضی اللہ عنہ نه روایت کونکی د هغوی دوه شاگردان دی یو عمرو بن سواد رضی اللہ عنہ او دویم اللیث بن سعد رضی اللہ عنہ دواړو روایاتو کښې لږ شان فرق دې وئې گورئې.

«ولی روایه عمرو بن العارث: کان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سجد يحنأ في سجوده، حتى يرى وضعا إبطيه، ولی روایه اللیث: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد فرم يديه عن إبطيه حتى لا يرى يياض إبطيه»^(۱)

د تعلیق وچال: د مذکورہ تعلیق دوه رجال دی.

(۱) اللیث رضی اللہ عنہ: دا امام ابو الخارث اللیث بن سعد بن عبد الرحمن فهمی رضی اللہ عنہ دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب ہدۃ الوسی دریم حدیث لاندې تیر شوی دی^(۲).

(۲) جعفر بن ربيعة رضی اللہ عنہ: دا ابو شرحبیل جعفر بن ربيعة بن شرحبیل بن حسنہ القرشي الکندي المصری الازدی الحسنی رضی اللہ عنہ دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب التیم، باب: التیم فی الحضرة إذا لم يجد الماء، رقم الحديث: ۳۳۷ لاندې تیر شوی دی^(۳).

د تعلیق مقصد: علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه په دې تعلیق کښې د راوی د ظرف نه تحدیث دې یعنی لیث بن سعد رضی اللہ عنہ د حدیث په صیغې سره روایت کړې دې او په ماقبل حدیث کښې عنعنه ده یعنی هلته راوی د عن صیغه استعمالولو سره روایت کړې دې یعنی صرف د سند فرق خودل مقصود دی^(۴).

(۱) صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب: ما یجمع صفة الصلاة، رقم الحديث: ۱۱۳۴، تغلیق التعلیق: ۲۲۰/۲.

(۲) کشف الباری: ۱/۳۲۴. (د دوی باره کښې ډیر ښه تفصیل او مفید کلام انوار الباری: ۱۷۷/۱۲-۱۷۴ کښې او گورئې).

(۳) کشف الباری، کتاب التیم، باب التیم فی الحضرة إذا لم يجد الماء، رقم الحديث: ۳۳۷، ص: ۱۶۰.

(۴) شرح الکرمانی: ۵۳/۴.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۰- ابواب القبلة^(۱)

۱- باب: فَضْلُ اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَةِ

دا باب (مونځ کښې) قبلي ته د مخ کولو د فضيلت په بيان کښې دې

فوله: "بسم الله الرحمن الرحيم" علامه رشيد احمد گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ بسم الله سره د يو باب يا کتاب شروع هغه وخت کوي کوم وخت چه د سابقه باب او د موجوده باب په ليکلو کښې څه موده او وقفه تيره شوې وي، چنانچه دلته هم دغه شان اوشو^(۲).

په دې باندې شيخ الحديث صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرماني د بخاري شريف هندوستانی نسخه او د علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ شرح المسکنی الکوکب الدراري کښې ياد فصل استقبال القبلة نه مخکښې بسم الله موجود ده. خو اکثر په مصري نسخو کښې، دارنگ فتح الباري، عمدة القاري او ارشاد الساري کښې دې ځاني کښې بسم الله موجود نه ده. اونه دې دريوارو شارحينو دې متعلق څه کلام کړی دی. البته زمونږ مشايخ فرماني چه کله امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ ته د خپل کتاب په ليکلو کښې وقفه واقع کيږي نو د نوي مجلس شروع د بسم الله نه کوي^(۳).

د مذکوره باب د مقابل باب سره مناسبت: په ماقبل کښې د سترعورت باره کښې ابواب روان وو. کله چه امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ د سترعورت د بيان نه فارغ شو نو د استقبال قبله بيان نې شروع کړو ځکه چه مونږ گذار اول د سترعورت محتاج وي. کله چه هغه خپل ستر پټ کړی نو بيا به د قبلي طرف ته د مخ کولو محتاج کيږي په دې وجه نې د دې بيان شروع کړو. لهذا د سابقه ابوابو سره مناسبت ښکاره دي^(۴).

فوله: يَسْتَقْبِلُ بِأَطْرَافِ رِجْلَيْهِ قَالَ أَبُو مُهْمَبٍ: عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۷۹۴]

توجه: (مونږ گذار دې په مانځه کښې د سجدي په حالت کښې د خپلو خپو گوټې هم د قبلي طرف ته اوساتي، دا ابو حميد رحمۃ اللہ علیہ د نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه نقل کړی دی. د دې جملې متعلق د شيخ الحديث صاحب رحمۃ اللہ علیہ وائي: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمۃ اللہ علیہ

^(۱) کشف الباري کښې چه د الدكتور مصطفى ديب البغا کومه نسخه د متن په توگه بنياد جوړ کړې شوې دې دهغه نسخې مطابق دې ځاني کښې د "ابواب القبلة" لوني عنوان دې. د کوم لاندې چه د باب نمبر ۱ نه سلسله شروع شوې ده، خو په نورو نسخو کښې مثلاً: فتح الباري، عمدة القاري، ارشاد الساري وغيره مطابق د دې باب نمبر ۲۸ دي.

(۲) لامع الدراري: ۲/ ۳۶۰ الكنز المتواري: ۷۷/۴.

(۳) الكنز المتواري: ۷۷/۴. تقرير بخاري شريف: ۲/ ۳۵۴. سراج القاري: ۲/ ۴۲۳.

(۴) عمدة القاري: ۴/ ۱۸۴. سراج القاري: ۲/ ۴۲۳.

فرمانی چونکه د مانځه شرطونه بیانیدل په دې وجه نی اول د اودس ذکر او کړو ځکه چه دا د ټولو نه اهم دې اوبیا نی د لباس او بیانی د قبلي طرف ته د مخ کولو ذکر او کړو. او شروع نی ددې د فضیلت نه او کړه. مگر دلته دوه اشکالات دی بلکه درې اشکال دی.

① اول دا چه اوس خو د قبلي طرف ته د مخ کولو د فضیلت ذکر شروع شو نو د هم دا اوس نه څنگه چه "استقبال اطراف رحلین الی القبلة" ته اورسیدو؟ حالانکه د اطراف رحلین استقبال په سجده کښې کیږی نو پکار دا وه چه اول نی د استقبال، قیام وغیره ذکر کړې وې او بیا ځی وار په وار د استقبال اطراف رحلین ذکر کړې وې.

② دویم اشکال دادې چه صفحه ۱۱۲ باندې "باب: استقبال القبلة باطراف رحلین" راځی نو دا باب مکرر شو؟

③ اودریم اشکال دادې چه په ترجمه کښې نی "اطراف رحلین" که چرته ذکر کړې دې نو ددې روایت نی نه دې ذکر کړې. په دې وجه که چرې "قال أبو حمید عن النبی صلی الله علیه وسلم" او وویل (کوم کښې چه د اطراف رحلین د استقبال ذکر دې نو هغه روایت خو تراوسه پورې راغلو چه هم دهغې نه اشاره شوې وې، ولې چه دا روایت به په "صفة الصلوة" کښې راځی؟

اوس جوابونه واوړنی: امام بخاری رحمه الله "استقبال القبلة باطراف رحلین" د ترجمې جز، جوړ نه کړو او "مُثَبَّتٌ" په فتحې د بآه نی اونه گرځولو بلکه "مُثَبَّتٌ" په کسرې سره نی او گرځولو او غرض نی په دې ذکر سره د استقبال تاکید او فضل د استقبال واضح کول دی چه استقبال په دې درجه مؤکد دې چه په حالت د سجده کښې هم نه شی پریخودې او د څپو د ډگوتو پورې کولې شی.

او قال أبو حمید سره نی د هغه روایت طرف ته اشاره او کړه کوم چه وړاندې راځی. اوس هیڅ اشکال باقی پاتې نه شو ځکه چه د ټولو اشکالو مدار هم دا وو چه دانی د ترجمې جز، گرځولې وې. هم په دې وجه تکرار هم لازمیدو، د روایت هم ضرورت پیښیدو او څه بې ترتیبی هم معلومیدله. پاتې شو دا اشکال چه ترجمه مکرر ده نو ددې شارحینو دا جواب ورکړې دې چه دلته دا باب بالتبع دې او هلته په صفحه ۱۱۲ باندې بالقصد راځی (۱).

فتعلیق تخريج: د أبو حمید رحمه الله روایت کړې شوې حدیث په مکمل سند سره صفة الصلاة کښې باب: سنة الجلس للثشهد کښې راځی. بیا دې نه پس امام بخاری رحمه الله دا ټکړه ترجمه الباب جوړولو سره هم ذکر کړې ده. یعنی باب: استقبال القبلة باطراف رحلین (۲).

(۱) تقرير بخاری شریف: ۱۳۹/۲، الكنز المتواری: ۴/۸، سراج القاری: ۴۲۴/۲.

(۲) عمدة القاری: ۱۸۴/۴. حدثنایحیی بن بکیر، قال: حدثنای اللیث، عن خالد، عن سعید، عن محمد بن عمرو بن حلحلة، عن محمد بن عمرو بن عطاء، وحدثنای اللیث، عن یزید بن أبی حبیب، ویزید بن محمد، عن محمد.....

د تعليق و جال:

قوله: ابو حميد رضي الله عنه دا صحابي رسول حضرت ابو حميد الساعدي الانصاري المدني رضي الله عنه دي ددوي د نوم باره كښې ډير اڅوال دي. رومبي قول د عبدالرحمن دي. دويم قول د المنذر بن سعد ابن المنذر دي. دريم قول د المنذر بن سعد بن مالك دي. او څلورم قول المنذر بن سعد بن عمرو بن سعد بن المنذر بن سعد بن خالد بن ثعلبه ابن عمرو بن الخزرج دي. ددوي باره كښې ويلي شي چه دي د حضرت سهل بن سعد الانصاري رضي الله عنه تره دي. دي صرف د نبي كريم صلي الله عليه وسلم نه احاديث نقل كوي. او ددوي نه روايت كونكو كښې اسحاق بن عبدالله بن عمر بن الحكم، جابر بن عبدالله، ددوي نمسي سعد بن المنذر بن ابي حميد الساعدي، عباس بن سهل بن سعد الساعدي، عبيد الرحمن بن ابي سعيد الخدري وغيره رحمهم الله شامل دي.

د واقدی رضي الله عنه بيان دي چه ددوي وفات د حضرت امير معاويه رضي الله عنه د خلافت په آخری زمانه كښې شوې دي او دويم قول دادې چه ددوي وفات د يزيد بن معاويه د شروع په زمانه كښې شوې دي. (١)

د تعليق مقصد: حافظ ابن حجر رحمته الله عليه ليكي چه د امام بخاري رحمته الله عليه دا مذكوره تعليق په دي ځاني كښې د ذكر كولو مقصود دادې چه د مونځ گذار د پاره په څومره اندازه باندې هم خپل اندامونه د قبلي طرف ته كول ممكن وي هغه هومره دي او كړي. (٢) ليكن علامه عيني رحمته الله عليه د حافظ صاحب رحمته الله عليه دا خبره رد كولو سره فرمائي چه معامله داسې نه ده ځكه چه ترجمه الباب د استقبال قبله د فضيلت خودلو د پاره قائم كړې شوې دي د مشروعت د پاره نه دي. او د حافظ صاحب رحمته الله عليه د خبرې نه د مشروعت علم كيږي د فضيلت نه. (٣)

..... بن عمرو بن حلحلة، عن محمد بن عمرو بن عطاء، أنه كان جالساً مع نفر من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم فذكرنا صلاة النبي صلى الله عليه وسلم، فقال أبو حميد الساعدي: أنا كنت أحفظكم لصلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم، رأيته إذا كبر جعل يديه هذاً منكبيه، وإذا ركع أمكن يديه من ركبتيه، ثم هصر ظهره، فإذا رفع رأسه استوى حتى يعود كل فقرة مكانه، فإذا سجد وضع يديه غير مفترش ولا قابضهما، واستقبل بأطراف أصابع رجليه القبلة، فإذا جلس في الركعتين جلس على رجليه اليسرى، ونصب اليمنى، وإذا جلس في الركعة الأخيرة قدم رجليه اليسرى، ونصب الأخرى وقعد على مقعدته. وسمع الليث يزيد بن أبي حبيب، ويزيد بن محمد بن حلحلة، وابن حلحلة من ابن عطاء، قال أبو صالح، عن الليث: كل فقرة، وقال ابن المبارك: عن يحيى بن أيوب، قال: حدثني يزيد بن أبي حبيب، أن محمد بن عمرو حدثه، كل فقرة. (صحيح البخاري، كتاب صفة الصلاة، باب: سنة الجلوس في التشهد، رقم الحديث: ٨٢٨) (وكتاب الأذان، باب: يستقبل القبلة بأطراف رجليه، رقم الحديث: ١٣١).

(تهذيب الكمال: ٢٦٥/٣٣-٢٦٤، تهذيب التهذيب: ٨٠/١٢-٧٩، الكاشف: ٣١١/٣، الإصابة في تمييز الصحابة: ٤٦/٤، الجرح والتعديل: ٢٤٢/٥، التاريخ الكبير للبخاري: ٣٥٤/٧، إسعاف الموطأ برجال الموطأ للسيوطي: ٣٦٦/٢، أسد الغابة في معرفة الصحابة: ٣٤٩/٢، ٣٩١/٤، ٧٨/٥، معرفة الصحابة لأبي نعيم، ص: ٢٥١٥، الإستهيعاب في معرفة الأصحاب، ص: ٤٤٩.

(فتح الباري: ٤٣/١.

(عمدة القاري: ١٨٥/٤.

د تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمته فرمائی کله چه د استقبال قبله فرضیت او دې استقبال فضیلت او پیژندلې شی نو بیا به د تعلیق او ترجمه الباب مناسبت هم واضح شی. اودا دواړه امور بدیهی دی چه د مونخ گذار نه دخپل بدن اندامونه خومره د قبلې طرف ته کول ممکن وی هم هغه هومره قبلې ته کول فرض دی اودا عمل مسنون دې چه دخپو د گوشتو پورې دې قبلې طرف ته کړی. چنانچه په تعلیق کبې هم د رسول الله صلی الله علیه و آله د سجده په حالت کبې د خپو د گوشتو د قبلې طرف ته کول ذکر دی او هم په دې کبې د ترجمه الباب سره مطابقت دی. (۱)

حدیث باب (رومی حدیث) (حدیث نمبر ۳۸۴/۳۸۵)

۳۸۴- حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عَبَّاسٍ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُهْدِي قَالَ حَدَّثَنَا مَنصُورُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ مَيْمُونِ بْنِ سِيَّاحٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ (۲) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا، وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَأَكَلَ ذَيْحَتَنَا، فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِي لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلَا تُخْفَرُ وَاللَّهُ فِي ذِمَّتِهِ».

ترجمه حدیث: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد او فرمائیلو کوم سړې چه زمونږ د مونخ په شان مونخ او کړی او هم زمونږ په شان استقبال قبله او کړی. او زمونږ ذیح کړې شوی خاړوې او خوری نو هغه به داسې مسلمان شمیرلې شی د چا د پاره چه د الله اود هغه د رسول د طرف نه د امان وعده ده نو تاسو د الله تعالی په دغه وعده کبې خیانت مه کوئ.

تر اجم رجال: په مذکوره حدیث شریف کبې پنځه رجال دی:

(۱) عمرو بن عباس رضی الله عنه: دا عمرو بن العباس الباهلی البصری الاھوازی الرزی رحمته دې ددوی کتبت ابو عثمان دې. دې چه د کومو مشائخونه روایت کوی په هغوی کبې عبدالرحمن بن مهدی، ابراهیم بن صدقه، ابراهیم بن ناصح، سفیان بن عیینه، محمد بن جعفر المنذر، محمد بن مروان العجلی او یزید بن هارون وغیرهم رحمهم الله شامل دی.

اود دوی نه روایت کونکو کبې امام بخاری، حرب بن اسماعیل الکرمانی، عباس بن عبدالعظیم العنبری، عبدان بن أحمد الاھوازی، عیسی بن شاذان، محمد بن ابراهیم بن جناد، محمد بن عمرو ابن عباد بن جبلة بن ابی رواد او ابوبکر بن سلیمان البزار وغیرهم رحمهم الله شامل دی.

ابن حبان رحمته دوی په الثقات کبې شمیر کړی دی. ددوی وفات ذوالحجه ۲۳۵ هجری کبې شوې دې.

(۱) عمدة القاری: ۱۸۴/۴.

(۲) أخرجه البخاری أيضا تحت رقم الحديث: ۳۹۳-۳۹۲ والنسائي في الأيمان، باب: صفة السلم، رقم الحديث: ۹۹۷ وفي جامع الأصول، حرف الهمزة، الكتاب الأول: في الإيمان والإسلام، الباب الأول: في تزيينها، الفصل الأول: في حقيقتها، رقم الحديث: ۱۸، ۲۳۵/۱.

⑦ ابن مہدی رحمہ اللہ: دا عبد الرحمن بن مہدی بن حسان بن عبد الرحمن العنبری الازدی رحمہ اللہ دې علامہ مزی رحمہ اللہ ددوی د مشائخو او شاگردانو یو ډیر اوږد فہرست ذکر کړې دې. ددوی نه یو څو دلته ذکر کولې شی:

مشائخو کښې منصور بن سعد، ابان بن یزید العطار، ابراہیم بن سعد الزہری، ابراہیم بن نافع المکی، اسرائیل بن یونس، الاسود بن شیبان، حماد بن سلمہ، سلام بن ابی مطیع وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی. او په شاگردانو کښې عمرو بن عباس الباہلی الرزی، عبد اللہ بن المسندی، علی بن المدینی، عمرو بن علی الفلاس، محمد بن المثنی، اسحاق بن راہویہ وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی.

ددوی پیدائش په ۱۲۵ هجری کښې شوې دې. ابو عبد اللہ رحمہ اللہ وائی چې ما بصرہ کښې د یحیی بن سعید او عبد الرحمن غونډې بنده نه دي لیدلې او په دواړو کښې ہم زیات فقیہ عبد الرحمن وو. علی بن المدینی رحمہ اللہ په ډیر کرټې وئیل "عبد الرحمن اعلم الناس" علی بن احمد الازدی رحمہ اللہ د علی بن المدینی رحمہ اللہ نه روایت کوی چې یحیی بن سعید اعلم بالرجال وو او عبد الرحمن رحمہ اللہ اعلم بالحديث وو. او فرمائیل به ئی چې د عبد الرحمن د علم بالحديث باره کښې به زما دا شبهہ پیدا کیدله چې د هغوی علم جادوئی علم دي. ده به هره شپہ نیم قرآن لوستلو او دوو شپو کښې به ئی قرآن پاک ختمولو. ابو بکر الاثرم رحمہ اللہ وائی چې ما احمد بن حنبل رحمہ اللہ نه داسې اوریدلی دي چې کله عبد الرحمن بن مہدی رحمہ اللہ د یو سړي نه روایت او کړی نو هغه سړي به ہم حجت وی. ددوی وفات ۱۹۸ هجری کښې شوې دې (۱)

⑧ منصور بن سعد رحمہ اللہ: دا منصور بن سعد البصری رحمہ اللہ دي. دي د صاحب اللؤلؤ په نوم باندې مشہور دي. ددوی په مشائخو کښې میمون بن سیاه، بدیل بن میسرۍ العقيلي، ثابت البناني، حماد بن ابی سلیمان، عباد بن کثیر، فرزدق شاعر او عمار بن ابی عمار وغیرہم رحمہم اللہ شامل دي. او په شاگردانو کښې ئی عبد الرحمن بن مہدی، جارود بن یزید، حسان بن ابراہیم او ابو سلمہ موسی بن اسماعیل وغیرہم رحمہم اللہ شامل دي.

ددوی باره کښې یحیی بن معین فرمائی: ثقہ. علی بن المدینی رحمہ اللہ فرمائی: لم یکن بہ ہأس امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی: ثقہ. ابن حبان کتاب الثقات کښې ددوی ذکر کړې دي (۲).

⑨ میمون بن سیاه رحمہ اللہ: دا میمون بن سیاه البصری رحمہ اللہ دي. ددوی کښت ابو بکر دي. دي د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ، جندب بن عبد اللہ البجلي، حسن بصری او حوشب وغیرہ رحمہم اللہ نه روایت کوی. او ددوی نه روایت کونکو کښې منصور بن سعد اللؤلؤی، حزم القطعی،

(۱) تہذیب الکمال: ۴۳۲/۱۷-۴۳۰، الطبقات الکبری لابن سعد: ۲۹۷/۷، الثقات لابن حبان: ۳۷۳/۸، سیر اعلام النبلاء: ۱۹۲/۹، تہذیب التہذیب: ۲۷۹/۶، خلاصۃ الخزرجی: ۲، رقم الترجمة: ۴۲۵۹.

(۲) تہذیب الکمال: ۵۲۷/۱۸، الجرح والتعديل: ۱۸، رقم الترجمة: ۷۶۰، الطبقات لابن حبان: ۴۷۵/۷، تہذیب التہذیب: ۳۰۷/۱۰، الکاشف: ۳، رقم الترجمة: ۵۷۳۴.

حماد بن جعفر، حمید الطویل و غیرهم رحمهم الله شامل دی.
 په دوی باندې بعضې ائمه رجال کلام کړې دي لیکن هغه کلام داسې نه دي د کوم په وجه
 چه د هغه راوی حدیث په ضعف شدید کښې داخل شي ځکه چه ډيرو زیاتو ائمه حضراتو
 ددوی تعدیل هم کړې دي مثلاً یحیی بن معین رحمته الله د دوی باره کښې وئیلی دی: ضعیف.
 ابوداؤد رحمته الله ددوی باره کښې وئیلی دی: ليس بذلك. ابن حبان رحمته الله ددوی ذکر کتاب الثقات
 کښې کړې دي. او وئیلی ئی دی: یخطئ، دي نه پس ابن حبان رحمته الله المجروحین کښې هم ددوی
 ذکر کړې دي او فرمائیلی ئی دی چه دي د مشاهیر نه منکر روایت بیانولو کښې منفرد وي
 او کله چه دي منفرد وي نو هغه وخت د دوی روایت نه حجت نیول زما خوښ نه دی.
 ابوحاتم رحمته الله دي تفه گرځولي دي. امام دارقطني رحمته الله هم فرمائیلی دی: یحتم به. حسن بن
 سفیان رحمته الله فرمائی: ذا سید القراء و او حزم القعطي رحمته الله فرمائی چه ده به نه د چا غیبت کولو
 او نه به ئی اوریدلو. دده په مجلس کښې چه به غیبت شروع کیدو نو رتلو به ئی گڼی د
 مجلس نه به پاسیدو.

حافظ ابن حجر رحمته الله اول د جرح کلمات نقل کړي دي بیاني د تعدیل کلمات ذکر کړي او
 فرمائیلی ئی دی چه امام بخاری رحمته الله او امام نسائی رحمته الله ددوی روایت نقل کړي دي.
 الدكتور بشار عواد اول د ضعیف اقوال اویا د تعدیل کلمات ذکر کړي دي. اویانی د ابن
 عدی رحمته الله قول نقل کړې دي چه دي د بصري د لویو زاهدانو او عابدانو نه یو وو. او زاهد
 خلق احادیث داسې نه ضبط کوي لکه څنگه چه ضروری دی. زما امید دي چه د دوی په
 احادیثو کښې به څه جرح نه وي. امام بخاری رحمته الله د دوی صرف هم یو روایت نقل کړې دي. (۱)
⑤ انس بن مالك رضی الله عنه: دامشهور او معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالك رضی الله عنه دي.

د دوی په احوالو باندې تفصیلی کلام کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان ان یحب لأخیه
 ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی دي. (۲)

شرح حدیث: «مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا وَاسْتَقْبَلَ بَيْتَنَا، وَآكَلَ ذَيْبَنَا»
 حضرت انس بن مالك رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد او فرمائیلو کوم سړي چه زمونږ د
 مونځ کولو په شان مونځ او کړی، او زمونږ د قبلي طرف ته منځ کړی او زمونږ ذبیح کړي شوي
 خناور او خوړی.

قوله: «مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا»: أي: صلى كما نصل، یعنی چه څنگه قیام، قراءت رکوع سجود وغیره

(۱) تهذيب الكمال: ۲۰۴/۲۹، الثقات لابن حبان: ۴۱۲/۵، تهذيب التهذيب: ۳۸۸-۳۸۹/۱۰، الطبقات الكبرى
 لابن سعد: ۱۵۲/۷، خلاصة الخرجي: ۱۳، رقم الترجمة: ۷۳۵۰، تفریب التهذيب: ۲۳۳/۲، تحرير تفریب التهذيب:
 ۴۴۵/۳، هدى السارى. لابن حجر، ص: ۲۹۶

(۲) کشف الباری: ۴/۲.

سره مونږ مونځ کوو هغه شان هغوی مونځ او کړی. لفظ "صلاتنا" منصوب بنزع الخافض دې. نفس الامر کښې دا لفظ د محذوف مصدر صفت دې. پوره جمله به داسې شی: "صلی صلاة کصلاتنا" بیا تخفیفاً مصدر او خافض یعنی "ک" تشبیه حذف کړې شو او "صلی صلاتنا" باقی پاتې شو. (۱)

د مسلمانیدو د پاره ضروری امور: په مذکوره حدیث شریف کښې درې کارونه کونکې کس مسلمان ګرځولې شوي دي. په دې کښې ئې اولنۍ خبره "من صلی صلاتنا" په دې وجه ذکر کړه چه زمونږ په شان مونځ کونکې هغه سرې کیدې شی چه د توحید او رسالت اقرار کونکې وی. او کوم سرې چه د توحید او رسالت اقرار کونکې وی هغه به یقیناً "حبیتم ما جلمه رسول الله صلی الله علیه وسلم من الله تبارک وتعالی" هم اقرار کونکې وی. او ددې معنی داده چه هغه مسلمان شو. ځکه چه هم هغه خو مسلمان وی څوک چه تصدیق کوي د هغه پوره دین او شریعت کوم چه رسول الله ﷺ راوړې دي. نو داسې مونځ کول به د هغه د اسلام علامت شی لهدا هغه به مسلمان ګرځولې شی. (۲)

قوله: "واستقبل قبلتنا" اوزمونږ د قبلې طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کړی. استقبال قبله مستقلاً ذکر کولو حکمت: په دې جمله باندې اشکال راځی چه د استقبال قبله ذکر خو په صلاة کښې موجود وو نو بیا دا ځان له ولې ذکر کړې شو؟ نو ددې جواب دادې چه قبله په مقابله د مونځ کښې زیاته مشهوره ده. بې شمیره کسان وی چه د مونځ د کولو د آدابو، شرطونو او اصولو وغیره نه ناخبره او جاهل وی لیکن هغوی هم قبله پیژنی او هغوی ته معلومه وی چه زمونږ قبله کومه ده او کوم طرف ته ده. دې نه علاوه بله خبره هم ده چه د مونځ ډیر ارکان داسې دی چه زمونږ مونځ او د نورو په مونځونو کښې مشترک دی مثلاً قیام: زمونږ په مونځ کښې هم دی او د یهودو په مونځ کښې هم دی. قرات: زمونږ په مونځ کښې هم دی او د یهودیانو په مونځ کښې هم دی. لیکن قبله کښې زمونږ او د هغوی فرق دی. په دې وجه ئې د "من صلی صلاتنا" نه پس "واستقبل قبلتنا" ذکر اوفرمایشلو. (۳)

علامه عینی رحمته الله فرمائی: (۴) کله چه د هغه عبادتونو ذکر او کړې شو د کوم په ذریعه چه به په مسلم او غیر مسلم کښې فرق کیدلو نو د هغې نه پس ئې هغه څیز ذکر کړو چه عبادت او

(۱) عمدة القاری: ۱۸۶/۴، ذخیرة العقبی شرح سنن النسائی، کتاب المحاربة، باب: تحریم الدم، رقم الحدیث: ۳۹۶۷، ۲۲۶/۳۱.

(۲) عمدة القاری: ۱۸۶/۴، تحفة الأبرار شرح مصابیح السنة، کتاب الإيمان، رقم الحدیث: ۸۰، ۴۷/۱.

(۳) فتح الباری: ۶۴/۱، عمدة القاری: ۱۸۶/۴، إرشاد الساری: ۳۲/۲، ذخیرة العقبی شرح سنن النسائی، کتاب المحاربة، باب: تحریم الدم، رقم الحدیث: ۳۹۶۷، ۲۲۶/۳۱.

(۴) عمدة القاری: ۶۴/۱.

عادت د دواړو په اعتبارو سره مسلم او غیر مسلم کښې فرق ښکاره کوي. او هغه دې زموږ د ذبیحې استعمالول، د دې طرف ته ئې اشاره کولو سره او فرمائیل:

«أَكْلُ ذَبِيحَةٍ» د شرط اهمیت: «أَكَلُوا ذَبِيحَتَا» دا جمله په اصل کښې په دې خبره باندې دلالت کوي چه څنگه من حیث العبادۃ زموږ او د نورو په مینځ کښې په ډیرو کارونو کښې فرق دې دغه شان ډیر څیزونه داسې هم دی چه من حیث العبادۃ او من حیث العادة زموږ او د هغوی په مینځ کښې فرق دې. «أَكْلُ ذَبِيحَةٍ» مسئله هم داسې ده چه عادت هم دغه دې چه د یو ملت خلق د بل ملت ذبیحه نه استعمالوی او د عبادت په نقطه نظر سره هم د یو ذبیحه ذریل د پاره صحیح او تیک نه شی گرځولې کیدې. په دې وجه ئې په حدیث کښې «واستقبل قبلتنا» نه پس «واکل ذبیحتنا» ذکر کړو. (۱)

د علامه گنګوهی رحمۃ اللہ علیہ وائی: علامه رشید احمد گنګوهی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د «أَكَلُوا ذَبِيحَتَا» قید د هغه کافرانو (د اسلام نه جدا ساتلو یا) د ویستلو دپاره دې کوم چه د مسلمانانو ذبیحه نه خوری گنی مشرکان او یهودیان او نصاری خود مسلمانانو ذبیحه خوری. د دې ته احتراز مقصود نه دې. (۲)

د حفصوت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ وائی: د دې په شرح کښې حضرت شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ لیکي چه د دې عبارت په ذریعه حضرت شیخ رحمۃ اللہ علیہ د دې اعتراض جواب ورکړې دې چه مشرکان او اهل کتاب خود مسلمانانو ذبیحه خوری نویاد هغوی ذکرولې او کړې شو؟ نو حضرت گنګوهی رحمۃ اللہ علیہ چه کوم جواب ورکړو د هغې حاصل دا دې چه بعضی مشرکانو او بعضی اهل کتابو به د مسلمانانو ذبیحه نه خوړله او بعضی هغه وو چه د غیر الله د پاره به ئې ذبح کوله. نو د اول الذکر په رد کښې «أَكْلُ ذَبِيحَتَا» او فرمائیل او د ثانی الذکر د رد دپاره د روایاتو نه په یو روایت کښې «ذهبوا مثل ذبیحتنا» الفاظ هم ملاویری. (۳)

د علامه طیبی رحمۃ اللہ علیہ وائی: که په حدیث شریف کښې مذکوره کلام د یهودو په مقابل کښې شمیر کړې شی نو معاملہ آسانه ده چه د استقبال عطف په صلاۃ باندې کول او بیا د ذبیحې ځان له په خاص توگه باندې ذکر کولو سره ټول کارونه آسانیری. ځکه چه یهودو به د مسلمانانو ذبیحه نه خوړله. دا خو هغه خلق وو چه مسلمانانو ته هغه وخت پیغورونه ور کړی وو کوم وخت چه مسلمانانو ته د کعبې طرف ته مخ گرځولو حکم شوې وو. د کوم طرف ته چه قرآن پاک اشاره او کړه: «مَا وَلَّهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا» چنانچه په حدیث شریف

(۱) عمدة القاری: ۱۸۶/۴ الکاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطیبی، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳.

۱۳۱/۱

(۲) لایع الدار: ۲۶۲/۲

(۳) الكنز المتواری: ۸۰/۴

کښې هغوی د مسلمانانو نه د جدا کولو د پاره او فرمائیلې شو چه هغوی دې زموږ په شان مونځ او کړی او قبلې طرف ته مخ کولو باره کښې او زموږ د ذیبحې د خوړلو نه د منع کیدلو باره کښې دې مونږ سره جگړه پریرېدی نو هغوی به مسلمانان شمیرلې شی. (۱)

“ذبیحة” د لعيلة په وزن باندې د مفعولة په معنی دې او “الشاة” د جنس د پاره ده لکه “الشاة” کښې نو معنی به نې ذبح کړې شوې ځناور وی. (۲)

قوله: فَذَلِكَ السُّلْمُ الَّذِي لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلَا تَخْفَرُوا اللَّهَ فِي ذِمَّتِهِ»
نوهغه به داسې مسلمان شمیرلې شی د چا د پاره چه د الله او د هغه د رسول د طرف نه د امان وعده ده. نو تاسو د الله تعالی په دغه وعده کښې خیانت مه کوئ.

قوله: فَذَلِكَ اسم اشاره ده د دې مشارالیه به “من جمیع هذه الأوصاف الثلاثة” شی. مطلب به داسې چه هغه سړې څوک چه دا دریو اړه صفات په خپل ځان کښې راجمع کړې هغه به مسلمان وی. نو “ذلک” به د خپل مشارالیه سره مبتداء شی او د دې خبر به وړاندې پوره جمله شی. (۳) بیا به جمله اسمیه د شرط د پاره جزاء جوړه شی. (۴)

“ذمة الله” د ذمة نه مراد امان، وعده او کفالت دي. یعنی داسې سړې د الله په امان کښې، د الله په حفاظت کښې او د الله په کفالت کښې دي. (۵)

د دې پوره جملې مطلب به داسې چه کوم سړې دغه مذکوره دریو اړه کارونه او کړې هغه به د الله او د هغه د رسول ﷺ په حفاظت کښې راشی د کافرانو د وبال نه یعنی کافرانو سره چه کوم قتل وغیره مشروع دی د دغه سړې نه به دغه حکم او چت کړې شی. د “ذمة” لفظ مکرر ذکر کړې شوې دي د الله سره هم او د رسول سره هم، په دې سره دا خودل مقصود دی چه د دواړو ذمه، امان او حفاظت د دنیا مقصود دي اگر چه اصل ذمه خو هم د الله ده او داهم مقصود دی چه دواړه یو بل سره لازم دي. هم په دې وجه وړاندې جملې “فلا تخفروا الله في ذمته” کښې صرف د “ذمة الله” په ذکر باندې اقتصار او کړې شو. (۶)

“فلا تخفروا” د باب افعال نه د نهی صیغه ده. “خَفَرًا” د نصر ینصر او ضرب یضرب نه د امان او حفاظت په معنی کښې استعمالیږي او کله چه دا په باب افعال کښې مستعمل وی نو همزه د افعال به د سلب او ازالې په معنی کښې استعمالیږي. مطلب به داسې چه امان مات کړې

(۱) الکاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطیبي، کتاب الإیمان، رقم الحديث: ۱۳، ۱۳۱/۱.

(۲) مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحديث: ۱۳، ۱۵۲/۱ ضیاء الساری فی مسالک أبواب البخاری: ۲۵۷/۵.

(۳) مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحديث: ۱۳، ۱۵۲/۱.

(۴) عمدة القاری: ۱۸۶/۴، إرشاد الساری: ۵۲/۲.

(۵) الصحاح للجوهري، ص: ۳۷۵، النهایة لابن اثیر: ۶۱۲/۱ مصابیح الجامع للدامیني: ۱۰۸/۲.

(۶) فتح الباری: ۴/۱ ۴۴ عمدة القاری: ۱۸۲/۱، مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحديث: ۱۳، ۱۵۲/۱.

شو، د حفاظت نه او ویستلې شو، په وعده کېنې خیانت او کړې شو. چنانچه "فلان تغیر والله" معنی به دا شی تاسو الله سره خیانت مه کوئ او د هغه ورکړې شوې امان مه ماتوئ. (۱)

۲. د مته کېنې د "ه" ضمیر مرجع کېنې دوه احتمالات دي یو دا چې د دې مرجع الله وی او دویم دا چې د دې مرجع مسلم وی. په اول الذکر کېنې به مطلب داشی چې د دې مسلمان د خان، مال، عزت او ناموس پسي کیدوسره د الله تعالی په ورکړې شوی امان کېنې د خیانت مرتکب مه جوړیږئ. او په ثانی الذکر کېنې به مطلب داشی چې د دې مسلمان بپاره کېنې د الله تعالی وعده مه ماتوئ. (۲)

علامه خطابی رحمته الله د دې جملې مطلب دا بیان کړې دي: "معناه: لاتغرونوا الله فی تفسیه حق من هذا سبيله" چې څوک دغه دریو اړه اعمال اختیار کړي د دې په لار روان شوی وی نو تاسو د هغوی حقوق ختمولو سره د الله تعالی سره خیانت مه کوئ. (۳)

د حدیث د ترجمه الباب سوه مناسبت د مذکور حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت د "واستقبل قبلتنا" د لفظ د وجې. د دې جملې ذکر د قبلي په شان باندې د تنبیه په توګه ذکر دي ځکه چې استقبال قبله خو من جمله د نورو شرائطو "من صلی صلاتنا" کېنې شامل وړ. (۴)

د حدیث مبارک نه مستفاد امور او احکام: د مذکور حدیث شریف نه ډیر امور او احکام مستنبط کیږي په کوم کېنې چې یو څو دلته لاندې نقل کولې شي:

① د مذکور حدیث نه د قبلي شان او عظمت معلومیږي چې د دې طرف ته مخ کول په مونځ کېنې افضل ترین عبادت ګرځولې شوې دي. کوم سړي چې عمداً قبلي طرف ته مخ نه کړي د هغه مونځ قبول نه دي. (۵)

② په مانځه کېنې قبلي ته مخ کول مطلقاً شرط دي سوا د ویرې د حالت نه، چې په داسې حالت کېنې د مونځ گذارنه دا شرط مرتفع کیږي بیا په دې کېنې نور تفصیل دا دی چې کوم سړي په مسجد حرام کېنې وی د هغه د پاره د عین قبلي استقبال شرط دي او کوم سړي چې د مسجد حرام نه بهروی د هغه د پاره د قبلي طرف کافی دي. (۶)

③ د مسلمانانو په علامت کېنې د ذبیحې خوړل هم معلوم شو ځکه چې د اهل کتابو یو

(۱) الصحاح للجوهري، ص: ۳۰۶، النهایه فی غریب الحدیث والأثر: ۵۱۰/۱، عمدة القاری: ۱۸۶/۴، فتح الباری: ۴/۴۴۱، إرشاد الساری: ۵۳/۲.

(۲) مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۳، ۱۵۲/۱، عمدة القاری: ۱۸۶/۴، إرشاد الساری: ۵۳/۲.

(۳) أعلام الحدیث فی شرح صحیح البخاری: ۳۷۵/۱.

(۴) عمدة القاری: ۱۸۷/۱، منار القاری: ۴/۲.

(۵) عمدة القاری: ۱۸۵/۴، إرشاد الساری: ۵۴/۲، مصابیح الجامع للدامینی: ۱۰۸/۲.

(۶) عمدة القاری: ۱۸۵/۴، إرشاد الساری: ۵۴/۲، مصابیح الجامع للدامینی: ۱۰۸/۲، اللامع الصبیح للبرماوی:

جماعت اوبت پرست د مسلمانانو ذبیحه نه خوری^(۱)

⑤ د مسلمان د عزت، ناموس، مال او خان حفاظت زموږ د ټولو ذمه واری ده^(۲)

⑥ دا حدیث په دې خبره باندې هم دلالت کوی چه یو سړې صرف د شهادتین د وجې معصوم الدم نه گرځي نه بلکه په هغه باندې لا زم دی چه د شهادتینو حقوق هم ادا کړي او په حقوقو کښې د ټولو نه مؤکد حکم د مونځ دي. هم په دې وجه نی دا په خاص توگه ذکر کړو^(۳)

⑦ یوه اهم خبره دا معلومه شوه چه خلکو کښې د بعضو امور د نورو بعضو دپاره د هغوی په ظاهر باندې محمول وی نه چه د هغوی په باطن باندې. او دا خبره چه کوم سړې د دین شعائر اود دین والو طور طریقې خپلوی نو په هغوی باندې هم د دین اود دین والو احکام جاری کولې شی کله چه د هغوی باطن معلوم نه وی. لکه چه یو مسافر سړی راشی اود هغه ظاهري شکل او صورت د مسلمانانو په شان وی نو هغه به هم مسلمان شمیرلې شی یعنی هغه سره به هم د مسلمانانو سلوک کولې شی تر کومې پورې چه دهغه نه د اسلام خلاف څه خبره ښکاره نه شی^(۴)

حافظ ابن حجر رحمته الله هم داسې لیکي چه د حدیث نه معلومه شوه چه د خلکو احوال او معاملات د هغوی په ظاهر باندې محمول کول پکار دی. لهذا چه کوم سړی د دین شعائر ښکاره کړي په هغه باندې به هم د مسلمانانو احکام جاری کولې شی تر کومې پورې چه دهغه نه د دین خلاف څه خبره ښکاره نه شی^(۵)

د اسلام دپاره هم د دغه دریو امورو دانتخاب حکمت: علامه کرمانی رحمته الله فرماني چه که چېرې څوک اعتراض او کړي چه د دین د ټولو ارکانو او واجباتو نه شی هم دا درې ولې په خصوصیت سره ذکر کړل؟

نوددې جواب دادې چه دا دریو اړه خیزونه په دین اسلام کښې د ډیرې لوڼې درجې دی. په دې باندې عمل کونکې ډیر زړه نورو خلکو کښې ممتاز کيږي ځکه چه په ابتدائي ملاقات کښې اکثر وختونو کښې ملاویدونکې د خپل کور به په باره کښې د هغه په مونځ باندې پابندی کول پیژني په خلاف د روژې یا حج اول ذکر شوې (روژه) خود امر باطن نوم دې اود فرض روژې په ذریعه امتیاز خو په پوره کمال کښې یوه میاشت کښې کیدې شی اود دویم ذکر شوې (حج) معامله هم دغه شان ده. په څه کسانو باندې خودا د سر نه واجب نه وی او چه په چا باندې واجب وی د هغوی نه ددې کار پیژندگلو کښې میاشتي او کلونه لگیدي شی^(۶)

اهل قبله سره متعلق یو تحقیق: علامه انور شاه صاحب کشمیری رحمته الله فرماني چه هم ددې

(۱) عمدة القاری: ۱۸۷/۴، الشرح المیسر لصحیح البخاری: ۴۴۳/۲.

(۲) الشرح المیسر لصحیح البخاری: ۴۴۳/۲، منار القاری: ۴/۲.

(۳) فتح الباری لابن رجب حنبلی: ۱۰۸/۲، منار القاری: ۴/۲.

(۴) للاصیح للزیماوی: ۱۳۲/۳، کوثر معانی الدراری فی کشف خبايا صحیح البخاری: ۱۱/۷.

(۵) فتح الباری: ۴/۱، ۶.

(۶) شرح الکرماني: ۵۵/۴.

احادیثی نه د اهل قبله لقب د اهل اسلام د پاره اخذ کړې شوې دي. وجه داده چه دا د اهل اسلام دیر لونی او ښکاره علامات دی. په کوم سره چه دیر په آسانی سره د اسلام د دین والا د نورو مذاهبدو خلقو نه ممتاز کیږی. ځکه چه هغه خلق زمونږ د ذبیحې نه پر هیز کوی. زمونږ په شان مونږ نه کوی او په خپلو عبادتونو کېنې زمونږ د قبلي طرف ته هم نه مخ کوی. لهذا دا دریو اړه خیزونه د اسلام د پاره د شعار په درجه کېنې دی. لیکن دا مطلب نه دي چه په کومو خلقو کېنې دا درې خیزونه وی هغه به خامخا مسلمان گنلې شی او مسلمان به ورته وئیلې شی که هغوی د دین د (ضروری) خیزونو نه انکار هم او کړی. او که هغوی د حضور پاک ﷺ د ارشاد مطابق د دین اسلام نه خارج هم شی. څنگه چه غشې د لنډې نه لږې کیږی. او ښکاره خبره ده که یو سړې پوره دین منی او په هغې باندې عمل هم کوی خو که د قرآن پاک د یو وړوکی نه وړوکی سورت نه هم انکار او کړی یا د هغې حکم اونه منی یا ښه پوهیدو سره د هغې غلطه معنی او کړی نو د هغه په کفر کېنې شک نه شی کیدی. څه چه یو سړې د نبوت دعوی او کړی، د انبیاء علیهم السلام سپکاوی او کړی، د هغوی د شان خلاف سخت نامناسب القاط استعمال کړی. د دین تحریف او کړی. د رسول الله ﷺ د احادیثو، اخبارو، واقعاتو او د معجزاتو انکار او مسخرې او کړی وغیره نودغه خلق څنگه په اسلام کېنې داخل گرځولې کیدی شی؟

چنانچه زمونږ په زمانه کېنې مرزا غلام احمد قادیانی ددې ټولو موجبات کفر ارتکاب او کړو. حالانکه ددې نه د یو کار ارتکاب هم د کفر د ثبوت د پاره کافی وو. مگر افسوس چه زمونږ په دې د جهالت دور کېنې بعضی اهل علم هم چا ته چه د فقهې په کتابونو، د عقیدو او کلام په کتابونو باندې پوه نه وه حاصله. د مرزا په تکفیر کېنې نې تردد او کړو او ونی وئیل چه مونږ احتیاط کوو او په دې باندې نې ځان پوه نه کړو لکه څنگه چه اکفار مسلم باندې بهادری کول گناه ده بالکل هم دغه شان عدم اکفار کفار هم گناه ده. او هم په دې وجه خلیفه اول حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د زکوة نه ورکونکو د جنگ باره کېنې د حضرت عمر رضی الله عنه تردد ته کتلو سره فرمائیلې وو: «أجبارل الجاهلیة وغواری الإسلام» یعنی د جاهلیت په زمانه کېنې خو دیر لونی بهادر او تکره وی، اوس د اسلام په زمانه کېنې بزدلی او کمزوری څنگه؟ دې نه پس بیا زر حضرت عمر رضی الله عنه خپله راښې بدله کړه او ونی فرمائیل چه زما زړه هم د هغه خبرې د پاره کولاؤ شو د کومې د پاره چه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه زړه کولاؤ شوې وو. او هغه پوه شو چه د احتیاط تقاضا هم هغه وه کومه چه حضرت ابوبکر رضی الله عنه اختیار کړې وه. د اهل قبله تعریف: ملاعلی قاری رضی الله عنه د اهل قبله تکفیر کولو او نه کولو بحث په مقام باندې د ټولو نه مخکېنې د اهل قبله تعریف کولو سره فرمائی: «علم أن المراد بأهل القبلة، الذين اتفقوا على ما هو من ضرورات الدين كحدوث العالم، وحشر الأجساد، وعلم الله بالکلیات والجزئیات، وما أشبه ذلك من المسائل، فمن واثب طول عمره على الطاعات والعبادات مع اعتقاد قدم العالم، أو نفي الحشر، أو نفي علمه

سبحانه بالجوزیات لایکون من أهل القبلة^(۱)

توجه: دا خبره پیژندل پکار دی چه د أهل قبله نه مراد هغه خلق دی چه په ټولو ضروریاتو دینیه باندې اتفاق لری، مثلاً: عالم حادث دې یعنی الله تعالی دا پیدا کړی دی او خلق به د خپلو بدنونو سره په قیامت کښې یو ځانی کیږی. او الله تعالی د ټولو کلیاتو او جزئیاتو علم لری. او د دې په شان نور مسائل هم هغه سرې منی. نو چه کوم سرې ټول عمر د طاعتاتو او عباداتو پابندی کوی لیکن د هغه عقیده دا وی چه عالم قدیم دی (یعنی د همیشه نه دې) او په قیامت کښې به خلق د خپلو بدنونو سره نه رابو ځانی کیږی یا الله تعالی ته د جزئیاتو (یعنی دهر څیز) علم نشته دې نو داسې سرې د أهل قبله نه نه دې.

بیا نور فرمائی: «ان المراد بعدم تكفير أحد من أهل القبلة عند أهل السنة أنه لا يكفر، مالم يوجد شيء من أمارات الكفر، وعلماته ولم يصدر عنه شيء من موجباته»^(۲)

توجه: او د أهل سنت په نیز د أهل قبله تکفیر نه کولو مراد دا دی چه د هغوی به تر هغه وخته پورې تکفیر نه شی کولې تر کومې پورې چه په هغوی کښې د کفر نښو او علامو نه څه څیز موجود نه شی او تر کومې پورې چه د هغوی نه د موجبات کفر نه څه خبره صادر نه شی د ملا علی قاری رحمته الله علیه مذکور به بحث ته کتلو سره د حدیث الباب وضاحت کیږی چه هلته د دریو کارونو کونکو د پاره د الله او د هغه د رسول صلی الله علیه و آله و سلم د ضمان اعلان کړې شوې دې نو هلته په ظاهری توگه باندې د دغه دریو او کارونو کونکي به صرف تر هغه وخته پورې مسلمان گنلې شی تر کومې پورې چه د هغوی نه د دین د نورو ضروریاتو نه انکار مخې ته رانه شي او کله چه د هغوی نه د نورو ضروریات دینیه خلاف څه خبره صادر شي نو بیا د هغوی د پاره د الله او د هغه د رسول صلی الله علیه و آله و سلم د ضمان نشته دې. بلکه د هغوی تکفیر به کیږی. یعنی هغوی سره به د مسلمانانو والا سلوک نه شی کولې. کتب علم الکلام والعقائد کښې د دې امر پوره تصریح موجود ده.

د ابن امیر الحاج رحمته الله علیه تشویح: محقق ابن امیر الحاج رحمته الله علیه فرمائی: «أهل القبلة، هو المواقف على ما هو من ضروریات الإسلام كحدوث العالم وحش، الأجساد من غير أن يصدر عنه شيء من موجبات الكفر قطعا من اعتقاد راجع إلى وجود إله غير الله تعالى، أو إلى حلوله في بعض أشخاص الناس، أو إنكار نبوة محمد صلى الله عليه وسلم، أو استغفاله، ودخول ذلك المخالف في أصول سواها مما لا لزوم أن الحق فيه واحد كسألة الصفات وخلق الأفعال وعبود الإرادة، وقدم الكلام ولعل إلى هذا أشار المصنف ما ضيا بقوله [اذ تسكه بانقر آن، أو الحديث، أو العقل] إذ لا خلاف في تكفير المخالف في ضروریات الإسلام من حدوث العالم وحش، الأجساد ودفع العلم بالجوزیات، وإن كان من أهل القبلة الواظب طول المعبر على الطاعات، وكذا المتلبس

^(۱) شرح الفقه الأكبر للملا علی القاری، مسئلة: استحلل المعصية ولو صغيرة كفر، ص: ۲۵۸.

^(۲) شرح الفقه الأكبر للملا علی القاری، مسئلة: استحلل المعصية ولو صغيرة كفر، ص: ۲۸۵.

بیشتر من موجهات الکفر یعنی آن یکه کافر با علاف، و حیثیث یعنی تکفیر الخطیئة لما قدمناه عنهم فی فصل شرائط الروای، وقد ظهر من هذا أن عدم تکفیر أهل القبلة بهذا ليس علی عمومہ إلا أن یحل الذنب علی مایس یکفر، فیخرج الکفر به کما أشار الیه السبکی^(۱)،

توجه: اهل قبله هغه دی خوک چه موافق وی د دین د تولو ضروریاتو لکه د عالم حدوث او حشر اجساد، په داسې توگه چه دده نه خه خیز د موجهات کفر نه اونه شی مثلاً، داسې عقیده چه د الله تعالی سره چرته بل یو خدائی اله منلو طرف ته بونه خی یا د الله تعالی په یو سری کښې د حلول کیدلو طرف ته یا د نبی اکرم د نبوت نه د انکار طرف ته، یا د رسول الله ﷺ د مذمت او استخفاف طرف ته بونه خی، یا د دې په شان نورو خبرو طرف ته بونه خی (تر دې چه مصنف رحمه الله فرمائی چه) دې نه معلومه شوه چه د اهل قبله دغه گناه د وجې د تکفیر نه کولو حدیث په خپل عموم باندې نه دي. البته که د گناه نه مراد د کفر نه علاوه خه بله معنی واخستې شی لکه چه دهغه طرف ته ملاسبکی رحمه الله اشاره کړې ده نو عموم مراد اخستې شی.

د علامه تفتازانی رحمه الله تشریح: په شرح المقاصد کښې علامه تفتازانی رحمه الله فرمائی: «ومعناه أن الذين اتفقوا على ما هو من ضروريات إسلام كحدوث العالم وحشر الأجساد، وما أشبه ذلك، واختلفوا في أصول سواها كسألة الصفات، وخلق الأعمال، وعموم الإرادة، وقدم الكلام، وجواز الرؤية، ونحو ذلك مما لا نزم أن الحق فيها واحد، هل يكفر المخالف للحق بذلك الاعتقاد والقول به أم لا؟ فلا نزاع في كفر أهل القبلة السواغب طول العمر على الطاعات باعتقاد قدم العالم ونفى الحشر، ونفى العلم بالجزئيات، ونحو ذلك، وكذا يصدق رشيئ من موجهات الکفر عنه»^(۲)

توجه: کوم خلقی چه په ضروریات اسلام باندې خو متفق دی مثلاً حدوث عالم او حشر وغیره منی، اود دې نه علاوه په نورو اصولو کښې اختلاف کوی لکه مسئله صفات او خلقی افعال او عموم اراده اود کلام الله قدیم کیدل اود رؤیت د الله جواز وغیره، په کوم کښې چه هیڅ خه جگړه نشته دې چه په دې کښې حق هم یو دي نو آیا د دې عقیدې او د دې د قائل کیدو د وجې نه د دغه حق مخالفت کونکی تکفیر به کولې شی که نه؟ نو د داسې اهل قبله په تکفیر کښې هیڅ اختلاف نشته دې چه ټول عمر په همیشه والی سره د قدیم عالم او نفی د حشر او نفی د علم بالجزئیات وغیره قائل وی او هم دغه شان د موجهات کفر نه د یو خیز په صادر کیدو سره دهغه په کفر کښې هیڅ اختلاف نشته دي.

د صاحب غایة التحقيق علامه عبدالعزیز البخاری رحمه الله تشریح: علامه عبدالعزیز بن احمد ابن

^(۱) التفرير والتعبير لابن أمير الحاج على التحرير في أصول الفقه، المقالة الثالثة: في الاجتهاد وما يتبعه من التقليد والافتاء: ۴۰۲/۳.

^(۲) شرح المقاصد للتفتازاني، المبحث السابع: في حكم مخالف الحق في أهل القبلة: ۲۲۸/۵.

محمد البخاري رحمه الله في أصول فقه كتاب دحسامي به شرح غاية التحقيق كنبني فرماني: «إن غلافيه رأى: أي هو الحق وجب الكفارة به لا يعتبر غلافه ووفاته أيضا لعدم دخول في مسمى الأمة بالشهود لها بالعصر وإن صلى إلى القبلة واعتقد نفسه مسلما، لأن الأمة ليست عبارة عن المصلين إلى القبلة بل، من المؤمنين، وهو كافر، وإن كان لا يدري أنه كافر،»^(١)

توجهه: که چرې یو سړی په خپلو نفساني خواهاشاتو کنبې غلو او کره تردې چه د هغه تکفیر واجب شو نو ددې (تکفیر) د خلاف به اعتبار نه شی کولې. ځکه چه دا سړې د امت په هغه طبقه کنبې شامل نه دې دچا د پاره چه د حفاظت او عصمت وعده کړې شوې ده. اگر که دا سړې د قبلي طرف ته مخ کولو سره مونځ هم کوی او خپل ځان مسلمان هم گنړی. ځکه چه امت د قبلي طرف ته مخ کولو سره د مونځ کونکو نوم نه دې بلکه امت خود مؤمنانو نوم دې او داسې سړې (چه غلو کونکې وی) کافر دې اگر چه هغه ته د خپل کفر علم نه وی. د علامه عبدالعزیز الفرهاوی رحمه الله تشویع: علامه عبدالعزیز الفرهاوی رحمه الله د شرح العقائد شرح النبراس کنبې فرماني: «ومن قواعد أهل السنة أن لا يكفر مجهول من التكفير، وهو النسبة إلى الكفر أحد من أهل القبلة» معناه اللغوي: من يصل إلى القبلة، أو يعتقد ما قبله، وفي اصطلاح المتكلمين: من يصدق بضروريات الدين، أي: الأمور التي علم ثبوتها في الشرع واشتهر، فمن أنكسر شيئا من الضروريات كحدوث العالم وحش الأجساد وعلم الله سبحانه بالجزئيات وفرضية الصلاة والصوم، لم يكن من أهل القبلة، ولو كان مجاهدا إلى الطاعات وكذلك من باشر شيئا من أمارات التكذيب كسجود الصنم والإهانة بأمر شرعي والاستهزاء عليه، فليس من أهل القبلة، ومعنى عدم تكفير أهل القبلة أن لا يكفر بارتكاب المعاصي ولا بإنكار الأمور الخفية غير الشهورة، هذا ما حققه المحققون، فاحفظه»^(٢)

توجهه: د اهل سنت د قواعدو نه یو ه قاعده داده چه د اهل قبله تکفیر به نه شی کولې. اهل قبله د معنی لغوی مطابق هغه سړی ته وئیلی شی چه د قبلي طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کونکې وی. یا د قبلي د قبله کیدو عقیده لرونکې وی. او د متکلمینو په اصطلاح کنبې هغه سړی دې چه د دین د ټولو ضروریاتو تصدیق کوی. یعنی د هغه امورو د کوم ثبوت چه په شریعت کنبې معلوم او مشهور وی. نو چه څوک انکار او کړی د یو د دین د ضروریاتو نه، لکه حدوث عالم، حشر، علم الله بالجزئيات او فرضیت د مونځ او روژې نو هغه به د اهل قبله نه نه وی. سره ددې چه هغه د طاعاتو پابند وی. او دغه شان هغه سړی به هم د اهل قبله نه نه وی چه څه داسې کار او کړی کوم چه د تکذیب ښکاره علامت وی لکه بت ته سجده کول، یا یو داسې کار او کړی چه په هغې سره د شریعت د یو امر سپکاوی کیږي نو هغه د

(١) غاية التحقيق، ص: ٢٠٨، میر محمد کتب خانہ، کراتشي.

(٢) النبراس على شرح العقائد، الاستهزاء على الشريعة کفر، ص: ٥٧٢-٥٧١.

اهل قبله نه نه دې اوډ اهل قبله د تکفير نه کولو مطلب دادې چه د گناه د کولو د وجې دې د هغه تکفير اونه کړې شی یا د یو داسې پټ غیر مشهور خیز د انکار د وجې دې د هغه تکفير اونه کړې شی. دا هغه تحقیق دې کوم چه محققینو صحیح گړخولې دې، دا محفوظ کړنې. **دعلامه شمس الدین محمد بن عبدالرحمن السخاوی رحمه الله تشریح:** علامه شمس الدین محمد بن عبدالرحمن السخاوی رحمه الله فتح المغیث شرح الفیه الحدیث کښې فرمائی: «إذ لا یلکم أحد من اهل القبلة إلا بآذار قطعی من الشریعة» (۱) یعنی مونږ د اهل قبله نه د چا تکفير نه کوو مگر د شریعت د یو قطعې امر نه دانکار د وجې. دغه شان شارح هدایه المسمی ب العنایة علامه بابر تی رحمه الله (۲) او علامه الغنیمی المیدانی رحمه الله (۳)

وغیره هم په شرح العقیده الطحاویه کښې په دې باره کښې ښه بحث کړې دې. **دعلامه انور شاه کشمیری رحمه الله تشریح:**

داهل قبله دتکفير مسئله: دعلامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمودات بیانولو سره علامه بجنوری رحمه الله انوار الباری کښې فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دلته دباب: فصل استقبال القبلة لاندې چه کوم احادیث دحضرت انس رضی الله عنه نقل کړی دی دهغې نه واضحه کیږی چه خوک هم د توحید شهادت ورکړی او زمونږ د قبلې طرف ته مخ کړی، زمونږ په شان مونږ او کړی او زمونږ ذبیحه خوری هغه مسلمان دې، هغه د الله تعالی پناه او ذمه وارشی کښې راغلو.

(۱) فتح المغیث شرح ألفیه الحدیث، تنبیها: ۳۱۰/۱.

(۲) (ونسی اهل قبلتنا مسلمین مؤمنین ما داموا بما جاء به النبی صلی الله علیه وسلم معترفین، وله بكل ما قال وأخبر مصدقین، لقوله علیه السلام: "من صلی إلى قبلتنا، وأکل ذبیحتنا فهو منا"، فإذا كانوا معترفین بما جاء به النبی صلی الله علیه وسلم من الشرع والدين، ومعتقدین التوحید، ومتسکین بالشریعة، نسبهم مؤمنین ونحکم علیهم بجميع احکام المؤمنین، ونراعی ظواهرهم ونکل ضماثرهم إلى الله، یقوله علیه السلام: "بعثت أنولی الظواهر، والله یتولی السرائر". وإینما قال: "ما داموا بما جاء به النبی صلی الله علیه وسلم معترفین"، لأن مجرد التوجه إلى قبلتنا لا یدل علی الإیمان مالم یصدق النبی صلی الله علیه وسلم. فیما جاء به من الشریعة، فإن الغلاة من الرافضة الذین یدعون أن جبریل غلط فی الوحي لمحمد، فإن الله أرسله إلى علی، وبعضهم قالوا: بأنه إله، فهو لاه وإن صلوا إلى القبلة لیسوا بمؤمنین. (شرح عقیده الطحاویه للبایر تی، بیان شرط تسمیة اهل القبلة مؤمنین، ص: ۸۹).

(۳) (ونسی اهل قبلتنا) وهم الذین شهدوا شهادتنا، واستقبلوا قبلتنا، وصلوا صلاتنا، وأكلوا ذبیحتنا (مسلمین) و (مؤمنین) وإن وصفا بارتکاب الكبائر فاسقین (مادامو) آی: مدة دوامهم (بما) آی: بالذی (جاء به النبی صلی الله علیه وسلم معترفین، وله) صلی الله علیه وسلم (بكل ما قال وأخبر) به (مصدقین) جازمین به (غیرمکذبین). ففی صحیح البخاری عن، أنس بن مالک رضی الله عنه قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: "من صلی صلاتنا، واستقبل قبلتنا، وأکل ذبیحتنا، فذلك المسلم الذی له ذمة الله وذمة رسوله، فلا تخفوا الله فی ذمته"، وفيه: عن أنس رضی الله عنه قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: أمرت أن أقاتل الناس حتی یقولوا: لا إله إلا الله، فإذا قالوها وصلوا صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وذبحوا ذبیحتنا، فقد حرمت علینا دماؤهم وأموالهم إلا یعقبا، وحسابهم علی الله. (شرح عقیده الطحاویه للغنیمی المیدانی، إیمان من صدق بكل ما جاء به النبی، ص: ۱۰۳)

لهذا د الله تعالى په پناه کېښې دې څوک ځلېل اندازی نه کوي د ټولو فرض دی چه د هغه د خان او مال حرمت گټل سره د هغې حفاظت او کړې بغیر ددې نه چه هغه پخپله خپل خان په قصاص و غیره یا په څه مواخذه کېښې اخته نه کړي و غیره

ددې احادیثو نه یوه اصولی مسئله په پوهه کېښې راځي چه د یو اهل قبله تکفیر دي او نه کړې شی. لیکن ددې دا مطلب هیڅ کله نه شی کیدي چه ددې دریواړو خبرو سره د هغه عقیده او اعمال څنگه د حق خلاف او د قرآن او حدیث خلاف وی نو هغه به اهل قبله پاتې شی؟ ځکه چه په دې احادیثو کېښې هم د توحید شهادت و غیره سره اشاره دي طرف ته موجود ده چه د عقیدې په لحاظ د توحید د شهادت د تقاضو خلاف هیڅ یو کار د ده نه اونه شی او په لحاظ د عمل د قبلې او د ذبیحې باره کېښې هغه دعام مسلمانانو نه جدا څه طریقه نه وی اختیار کړې.

ټولو ته معلومه ده چه ډیر زیات احادیثو کېښې صرف توحید نه ټول ایمانیات او عقیدې مراد اخستی شوي دي. لکه «من قال لا اله الا الله دخل الجنة» او د مسلم و غیره نه دلته هم مونږ ذکر کړی دی چه حضور پاک په هغه ټولو څیزونو باندې ایمان راوړل ضروري گرځولی دی کوم چه هغوی راوړې دي. او د اهم ښکاره خبره ده چه څوک زمونږ د ذبیحې نه پرهیز کوي هغه به خامخا زمونږ د عقیدې نه مختلف عقیده لري یا کوم سړي چه مونږ سره یا زمونږ امام پسې خپل مونږ څاڼ نه گټري هغه به زمونږ نه د مخالف عقیدې والا وی.

د یوې مغالطې ازاله: بعضې خلک د کم علمي او کم نظر په سبب په دې مغالطه کېښې راگیر دي چه اهل قبله او د اهل تاویل تکفیر صحیح نه دي. حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه په خپله رساله اکفار الملحدين کېښې په دې مسئله باندې ډیر بحث کړې دي د کوم نه پس چه د یو اهل چه علم او نظر ډېره د مذکوره مسئلې صحیح په صورت باندې پوهیدو کېښې هیڅ مشکل نه شی راتلې. حضرت رحمته الله علیه او فرمائیل د اهل قبله د تکفیر ممانعت اصل ماخذ د سنن ابی داؤد د احادیث دي چه درې څیزونه اصل ایمان دي. ① د لا اله الا الله د اقرار کونکی خان او مال ته تعرض نه کول. ② د یو گناه د ارتکاب په وجه چاته کافر نه وئیل. ③ د یو عمل په وجه څوک

د اسلام نه خارج نه گټل. (ابرداد، کتاب العباد، باب: فی الغزو مع ائمه العبر: ۳۴۲/۱)

ددې حدیث شریف نه دوه خبرې په خاص توگه معلومې شوي. یوه دا چه د یوې گناه د کولو د وجې یو مسلمان کافریا د اسلام نه خارج نه دي گټل پکار. بل دا چه د مذکوره ارشاد زیات تعلق د ائمه جور سره دي هم په دې وجه د مذکوره دریو خبرو د ذکر کولو نه پس حضور پاک او فرمائیل چه د جهاد د احکم به زما د بعثت نه د جال پورې خامخا جاری وی که ائمه عدل سره او کړی شی یا د ائمه جور په ملگرتیا کیدو کېښې کول وی. په دې وجه امام ابوداؤد رحمته الله علیه د احادیث د مذکوره عنوان لاندې راوړې دي او زمونږ د حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه راځي هم دغه ده چه د عدم تکفیر اهل قبله تعلق په اصل کېښې امراء او حکمرانانو سره دي چه د هغوی پوره تابعداري ضروري ده او ترکومي پورې چه د هغه نه څه ښکاره کفر داسې اونه وینی چه د هغې په کفر کیدو باندې د قرآن او حدیث په رڼا کېښې دلیل او ثبوت موجود

وی د هغې خلاف بغاوت کول جائز نه دی. لکه چه د بخاری شریف او مسلم شریف احادیثو کښې نقل دی. ددې نه دا هم معلومه شوه چه داسې ښکاره کفر که چرې په چا کښې اولیدلی شی نو بیا ددې ضرورت باقی نه پاتې کیږي چه هغه قاتل کولو سره ېې جوا به هم کړې شی یا د هغه د ښکاره قولې یا فعلې کفر او شرک باره کښې د هغه نه تاویل معلوم کړې شی (ځکه چه د هغه معامله د دغه کتونکو اهل علم او نظر په فیصله او رائي باندې محمول کړې شوي ده د چا نظر چه د قرآن او حدیث په دلائلو او براهینو باندې حاروی وی د یو گناه د وجې د عدم تکفیر خبره امام ترمذی رحمته الله علیه ابواب الایمان کښې یاب: ما جاهل لا یزنی الزانی وهو مؤمن لاندې اختیار کړې ده د کوم حواله چه حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه د اکفار الملحدین په حاشیه کښې ورکړې ده.

حضرت رحمته الله علیه دا مغالطه هم لرې کړه چه ډیرو جاهلانو د امام اعظم رحمته الله علیه طرف ته هم د عدم تکفیر اهل قبله خبره مطلقاً منسوب کړې ده حالانکه محقق ابن امیر الحاج رحمته الله علیه په شرح تحریر کښې د امام صاحب رحمته الله علیه قول هم "ولا نکفر اهل القبلة بهذا" نقل کړې دي. او د هغوی دا ارشاد د علامه نوح آفندی رحمته الله علیه د تحقیق مطابق صرف د معتزلو او خوارجو د تردید د پاره دي (چه خوارج د کبیره گناه د وجې نه مسلمان ته کافر وائی او معتزله هغوی د ایمان نه خارج او مخلد فی النار ګرځوي. لیکن مونږ اهل سنت والجماعت نه هغه ته د کبیره گناه د وجې کافر وایو او نه ئې د اسلام نه خارج او مخلد فی النار ګنځوو بلکه مسلمان او د مغفرت لائق ئې منو). د امام صاحب رحمته الله علیه طرف ته غلطه خبره ځکه هم منسوب شوه چه ټولو د امام صاحب رحمته الله علیه قول د "متعلق" په حواله بغیر د "بذنب" نه نقل کړې دي. مثلاً په شرح مقاصد او مسابره وغیره کښې بغیر د "بذنب" د قید موجود وو او هم په دې وجه حافظ ابن تیمیه رحمته الله علیه هم په خپل کتاب الایمان کښې لیکلې دي چه کله مونږ دا وایو چه اهل سنت په دې خبره باندې متفق دي چه د گناه د وجې یو مسلمان ته کافر او نه وائیلی شی نو د دغه گناه نه مراد زنا، شراب څکل وغیره گناهونه دي. علامه نووي رحمته الله علیه هم په شرح عقیده الطحاویه کښې ددې پوره وضاحت کړې دي او لیکلې ئې دي چه د بذنب قید ښائی چه د عقیدې د فساد د وجې به ورته خامخا کافر وئیلی شی. (نقله الماعلی قاری ل شرح الفقه الاکبر، ص: ۱۹۶)

خلاصه داده چه: ① د عدم تکفیر اهل قبله حکم د غیر ضروریات دین او غیر قطعی الثبوت امورو سره متعلق دی.

② د حکم عدم تکفیر اهل قبله تعلق د امر او حکمرانانو سره دي.

③ د مذکور حکم تعلق د ذنوب سره دي نه چه د عقائدو او ایمانیاتو سره.

مونږ د اکفار الملحدین د مضامینو خلاصه پورته پیش کړې ده. باقی علماؤ او اهل تحقیق او نظر لره د پوره کتاب مطالعه کول پکار دي. ګڼی د لرې نه به هغوی هم دا خیال ګوی چه

"دارالتکفیر" والوبه هسې ېې تحقیقه څه لیکلې لوستلې وی. "والناس اعداء لما جهلوا"

فایمان، اسلام او ضروریات دین تشریع: د قرآن، حدیث او اجماع نه ثابت شوي ټول امور

غیبیه اود طاعت اعمال مثل ایمان دې اود اعمالو ادا کول اسلام دې بیا دې ټول ثابت شوی امر و ته د دین ضروریات وائی اود دې نه انکار یا تاویل باطل کفر دې.

حضرت مجاهد رضی الله عنه او قتاده رضی الله عنه د آیت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلَاحَةِ﴾ (بقره) په تفسیر کښې فرمائیلی دی چه دا آیت مبارک مسلمانانو ته د شریعت محمدیه د هر یو جز د طاعت د التزام دعوت ورکوی که هغه فرائض وی یا مستحبات، واجب علی الایمان وی یا واجب علی الکفایه. که چرې فرض عین وی نو د فرضیت په اعتقاد سره به د هغې ادا کول هم فرض وی او که چرې مستحبات وی نو د هغې د استحباب عقیده به لازم وی او عمل به نی صرف د مستحب په درجه کښې وی.

غرض دا چه د کومو څیزونو هم په دین کښې داخلیدل ټولو ته معلوم شوی دی هغه ټول په ایمانیات کښې داخل دی ځکه چه ایمان د رسول الله صلی الله علیه و آله کاملې او مکملې تابعداري کولو نوم دې. حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه د دین د ضروریاتو د تشریح نه پس فرمائی: مثلاً -

① مونځ کول فرض دی اود دې د فرض کیدو عقیده هم فرض ده او مونځ زده کول هم فرض دی اود فرض نه ځان ناواقفیت یا د دې نه انکار کفر دې.

② مساوا کول سنت دی مگر د دې د سنت کیدو عقیده فرض ده اود دې د مستون کیدو نه انکار کفر دې. د دې علم حاصلول سنت دی ناخبري د محرومیتیا سبب دې او په دې باندې عمل نه کول د عتاب نبوی او د ترک سنت د درجې د عذاب سبب دې.

د دې د مستون کیدو او انکار ځکه کفر دې چه د دې په معمولات نبوی کښې کیدل ټولو عامو او خاصو ته معلوم دی او کوم څیز هم چه د دې درجې وی هغه د دین په ضروریاتو کښې داخل دې. حضرت شاه عبدالعزیز رحمته الله علیه هم په خپله فتاوی کښې پوره تفصیل سره د ایمان او کفر بحث ذکر کړې دې. خغوی فرمائی کوم سرې هم چه د دین د ضروریاتو نه انکار کوی هغه اهل قبله (او مسلمان) پاتې کیږي نه ځکه چه د دین ضروریات هم هغې ته وئیلی شی چه د کتاب الله او احادیث متواتره او د اجماع امت نه ثابت شوی دی. د دې دریوارو په ذریعه چه شومره هم عقائد او اعمال، فرض نفل وغیره ثابت دی هغه ټول مثل ضروري دی. بیا عقائد پیژندل مستحب او عمل به هم صرف د مستحب په درجه کښې وی. لیکن د دین د ضروریاتو نه د یو څیز انکار به هم کفر وی.

د دین د ضروریاتو تفصیل: په دې لاندې حقیقتونو باندې ایمان او یقین ساتل د یو مؤمن د پاره ضروری دی:

① د الله تعالی وجود سره د ټولو صفاتو د کمال په داسې شان چه هغه د خپل ذات او صفاتو عالیو په لحاظ سره یو، بی مثال او ازلی، ابدی دې. اود صفات عیوب او نقصان، د مخلوق د صفاتو نه د هغه ذات سبحانه و تعالی منزّه او مبرا دې.

② حدوث عالم: چه د الله تعالی نه سوا مخکښې هیڅ نه وو. د هغه نه سوا ټول موجودات عالم (علوی او سفلی)، د هغه د قدرت او ارادې لاندې موجود او پیدا شوی دی.

⑤ په قضاء او قدر باندې ایمان: چه تراوسه پورې څه په دنیا کېښی شوی دی یا اوس کیږی او یا به راتلونکی وخت کېښی کیږی هغه ټول د الله تعالی د ازلی علم مطابق دی. او هم دهغه په اراده او قدرت کامله سره ظهور او وجود حاصلوی. او بنديگان چه دکومو اعمالو مکلف جوړ کړي شوي دي دهغې د پاره بنديگانوته هم په اندازه د ضرورت اختیار او اراده ورکړي شوې ده. یعنی بنده نه صرف مجبور دي او نه مختار مطلق او په کومه درجه کېښی چه هم هغه ته اختیار او اراده ورکړي شوې هم دهغې اندازې د اعمالو جزا او سزا ورله مقرر کړي شوې ده. کوم چه سراسر انصاف دي. په دې وجه ددې خلاف عقیده لرل چه بنده ته هيڅ هم اختیار نشته یا هغه په مکمل توگه سره مختار مطلق دي دواړه خبرې د ایمان خلاف او کفر کېښی داخل دي.

⑥ قربتې، پیریان او انسانان دهغه د ټولو نه اهم مخلوقات دي.

⑦ بنیاد ته ئی په خپلو ټولو مخلوقاتو باندې عزت ورکړي دي او دې ئی په دنیا کېښی خپل خلیفه جوړ کړي دي او د زمکې او آسمان ټول څیزونه ئی د ده د پاره مسخر کړل.

⑧ د بنیاد مونه ئی انبیاء علیهم السلام منتخب کړل او هغوی ئی د نبوت په شرف او رسالت ورکولو سره ئی د جنانو او انسانانو د هدایت دپاره راوړلیرل.

⑨ د هدایت او نیغې لار خود ئی د پاره ئی د وحی سلسله قائمه کړه او کتابونه ئی نازل کړل مثلاً تورات، زبور، انجیل او قرآن مجید.

⑩ د انبیاء علیهم السلام شمیر الله تعالی ته معلوم دي. دا سلسله په آخری پیغمبر سرور د عالم افضل الرسل حضرت محمد ﷺ باندې ختمه شوه. د حضور پاک نه پس به دنیا ته یو نوې نې نه راځی.

⑪ په آخره زمانه کېښی به حضرت عیسیٰ ﷺ د آسمان نه راکوزیدو سره د دین محمدی تائید او تقویت کوی. هغه آسمان ته ژوندی او چت کړي شوې وو او دې وخت کېښی هم هلته ژوندی موجود دي او دنیا ته به راتلو سره به خپل مفوضه یعنی ورکړي شوی کارونو د پوره کولو نه پس وفات کیدو سره د رسول الله ﷺ په روضه مطهره مقدسه کېښی دفن کیږی. د قرآن مجید او صحیح متواتر احادیثو نه دا ټولې خبرې ثابتې دي.

⑫ د انبیاء علیهم السلام نه پس مرتبه د حضور پاک د صحابه کرامو ده. د هغوی نه پس د تابعینو، تبع تابعینو، علماؤ او د امت د اولیاء درجې دي.

⑬ د انبیاء علیهم السلام د کومو معجزاتو ثبوت چه د قرآن او حدیث نه شوې دي هغه ټولې صحیح بغیر د څه تاویل نه منل ضروری دي.

⑭ د شریعت محمدی ټول احکام کوم چه د قرآن مجید، حدیث، اجماع او قیاس نه ثابت دي دهغې ټول منل او درجه په درجه په هغې باندې عمل کول ضروری دي. یعنی فرائض، واجبات، سنن او مستحبات د دین ټول هم د دین جز منل او یقین کول خو ضروری دي. باقی د عمل په لحاظ فرض باندې عمل کول فرض (په واجب باندې عمل کول واجب، په سنت باندې عمل کول سنت او په مستحب باندې عمل کول، به مستحب وی وغیره. دغه شان د

نواهی او د منکراتو د دین حکم دی.

۱۴) د مرگ نه پس به هر سړې د آخرت په رومې منزل کېنې مقیم وی کوم ته چه برځ وانی.

۱۵) د قیامت د ورځې یقین، چه یوه ورځ به د الله تعالی په حکم سره ټوله دنیا، د زمکې او آسمان څیزونه فناه کیږی.

۱۶) ورځ د جزاء، یعنی د حساب کتاب ورځ چه د هر مکلف ټولو اعمالو جائزه اخستو سره به د جزاء او سزا حکم کولې شی.

۱۷) د جنت او دوزخ وجود حق دی. په جنت کېنې به د ابدی نعمتونو مستحق همیشه اوسیدی او په دوزخ کېنې به د ابدی عذاب مستحق همیشه اوسیدی او د چا د پاره به مرگ نه وی.

۱۸) د الله تعالی د مقربو او بزرگانو بندیگانو شفاعت به د گناهکارانو بندیگانو د پاره به د الله په اذن او اجازت کیږی.

۱۹) په جنت کېنې به د الله تعالی د همیشه خوشحالی او د الله تعالی د دیدار دولت هم حاصلیږی چه د ټولو نعمتونو نه به اوچت او غوره وی.

د کفر خبرې: پورته ذکر شوی ټول د دین ضروریات او کوم چه په نورو کتابونو د عقائدو او کلام کېنې په تفصیل سره درج دی په ټولو باندې ایمان او یقین ساتل د مؤمن د پاره ضروری دی او د یو څیز انکار هم د کفر په پوله کېنې د داخلولو د پاره کافی دی. مثلاً د الله تعالی د توحید یا یو صفت، یا د حدوث عالم نه انکار، او د جناتو او ملائکو د وجود، جنت، جهنم او معجزات وغیره یا د اسلام د احکامونه د یو نه انکار یا تاویل هم کفر دی. دغه شان د یو نبی د نبوت نه انکار یا د یو قرآنی آیت نه انکار او تحریف، یا د خاتم النبیین نه پس د یو نبی د نبوت اقرار، یا عالم قدیم گنرل، یا د الله تعالی، انبیاء او ملائکو باره کېنې د سپکاوی الفاظ استعمالول، او په چا کېنې د کفر خبرې موجودیدو باوجود هغه کافر نه گنرل، یا هغه ته کافر و نیلو کېنې تامل او تردد کول هم کفر دی. ځکه چه د دې نه ثابتیږی چه هغه د کفر او ایمان په خبرو کېنې فرق نه کوی. والله اعلم. د نور تفصیل او دلائلو د پاره اکفار الملحدین او د کتب عقائدو کلام مطالعه دې او کړې شی. والله الموفق. (۱)

حدیث باب (دویم حدیث) (حدیث نمبر ۳۸۵)

۱۲- حَدَّثَنَا نَعِيمٌ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الطَّوْبِيلِ عَنْ أَنَسٍ (۲) بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَالُوا هَذَا صَلَّوْا صَلَاتَنَا، وَاسْتَقْبَلُوا قِبْلَتَنَا، وَذَبَحُوا ذَبَحَتَنَا، فَقَدْ حَرَمْتُ عَلَيْكَ دِمَاؤَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بَعْضَهَا، وَجَسَافَتُهُمْ عَلَى اللَّهِ».

توجه: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه زوایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد او فرمائیلو چه ماته

(۱) انوار الباری: ۱۲/۱۹۳-۱۷۹.

(۲) مرتفعیجه تحت الحدیث السابق رقمه: ۳۹۱.

دخلفو سره د هغه وخته پورې د جنگ کولو حکم راکړې شوي دي تر کومې پورې چې هغوی لا اله الا الله اونه وائی. بیا چې کله هغوی دا او وائی او زمونږ په شان مونږ او کړی او زمونږ د ټېلې طرف ته مخ کړی او زمونږ ذبیحه او خوری نو په مونږ باندې د هغوی خان اومال حرام شو، مگر په حق باندې او د هغوی حساب به الله تعالی ته حواله وی. توابع و رجال: په مذکوره حدیث شریف کښې ټول څلور رجال دي:

① نعيم بن حمران: دا ابو عبد الله نعيم بن حماد بن معاویه بن الحرث المروزي رحمته الله دي. د دوی

تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: دفع السواک الی الاکبر کښې تیر شوی دی. (۱)

② ابن المبارک رحمته الله: دا مشهور امام عبد الله بن مبارک رحمته الله دي. د دوی احوال کشف الباری،

کتاب بده الوسی پنځم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۲)

③ حمید الطویل رحمته الله: دا ابو عبیده حمید بن ابی حمید الطویل الخزاعی البصری رحمته الله دي. د

دوی احوال کشف الباری، کتاب الایمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر د ویم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۳)

④ انس بن مالک رحمته الله: دا مشهور او معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالک رحمته الله دي.

د دوی په احوالو باندې تفصیلی کلام کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیره شوی ده. (۴)

شرح حدیث: «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» یعنې ماته حکم راکړې شوي دي چې زه دخلفو سره جنگ او کړم تر هغې پورې چې هغوی (د توحید کلمه) لا اله الا الله اونه وائی.

أُمِرْتُ: صیغه دمجهول ده، مراد ددې نه دا دي چې الله تعالی ماته حکم راکړې دي. دمعهول په ځانې د مجهول صیغه ځکه استعمال کړې شوه چې فاعل مشهور او معروف دي او په دې

کښې فاعل (د الله تعالی) تعظیم هم دي. (۵) "الناس" نه مراد مشرکین دي. (۶)

د توحید اقرار سره د رسالت اقواو د نه ذکر کولو حکمت: "حتى يقولوا تتردي" چې هغوی د توحید دکلمې اقرار او کړي. دلته د توحید اقرار سره د رسالت د اقرار ذکر اونه کړې شو. ددې وجه داده چې دلته کنایه د رسالت اقرار ذکر دي. هغه د اشان چې مونږ په محمدی طریقې ادا کول، د قبلي طرف ته مخ کول، په محمدی طریقه باندې ځناور ذبح کول، ټول امور د رسالت د

(۱) کشف الباری: کتاب الوضوء، باب: دفع السواک الی الاکبر.

(۲) کشف الباری: ۶۲/۱.

(۳) کشف الباری: ۵۷۱/۲.

(۴) کشف الباری: ۴/۲.

(۵) عمدة القاری: ۱۸۸/۴، الکونر الجاری: ۷۸/۲، إرشاد الساری: ۵۴/۲.

(۶) عمدة القاری: ۱۸۸/۴، الکونر الجاری: ۷۸/۲، إرشاد الساری: ۵۴/۲.

اقرار طرف ته اشاره کونکې دی. ځکه چه دا درېواړه امور د شریعت محمدی ﷺ خواص دی. دا ځکه چه صرف لاله الله ویونکې د یهودو مونځ د رکوع نه خالی وو او د هغوی قبله د کعبې نه علاوه بله وه او د هغوی ذبیحه به هم زموږ د ذبیحې په شان نه وه. نو صرف د لاله الله اقرار هم د رسالت اقرار هم دی.

لکه چه څوک او وائی چه ما د ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الْكَثْبُ﴾ قراءت او کړو نو د دې نه مراد صرف هم دا الفاظ نه وی بلکه د پوره سورت قراءت مراد وی. چنانچه اوس به وئیلې شی چه د یوکس دې زباني وینا سره د هغه فعل ملاؤ شو یعنی کله چه خلق په ژبه باندې دا کلمه او وائی او فعل سره د دې کلمې معنی ثابتې کړی نو د هغه د ځان او مال حرمت به د نورو مسلمانانو په شان شی.

قوله: «صلواتنا» نه مراد د رکوع او سجده والا مونځ دې.

قوله: «ذبحوا ذبیحتنا» په مصری نسخو کښې په دې ځائی کښې هم داسې دی یعنی «ذبحوا» لیکن په هندي نسخو کښې د «ذبحوا» په ځائی «اکلوا» دې. هم دغه وجه ده چه په لامع الدراري کښې په دې مقام باندې قوله: «ذبیحتنا» وئیلو سره تشریح کړې شوې ده.

علامه برماوی یو لیکلی چه تقاضا خودا ده چه دې ځائی کښې «اکلوا» وې نه چه «ذبحوا». چنانچه دې نه مراد دادې چه «ذبحوا مثل ذبیحتنا».

قوله: «ذبیحتنا» نه مراد «مذبحتنا» دې یعنی ذبح کړې شوې خناور، دغه شان «ذبیحة» د فعيلة په وزن باندې «مذبحوم» په معنی کښې دې نوعبارت به داسې شی: «ذبحوا المذبحوم مثل مذبحنا».

یو لغوی اشکال او د هغې جواب: په دې مقام باندې علامه کرمانی یو اعتراض او د هغې جواب لیکلی چه که څوک اعتراض او کړی چه: «فعلیل» کله د مفعول په معنی کښې وی نو په هغې کښې مذکر او مؤنث دواړه برابر وی نو په دې ځائی کښې چه د فعلیل د مفعول په معنی کښې دې نو، دې سره «التاء» ولې یو ځائی کړې شوې ده؟ (کومه چه صرف په مؤنث باندې دلالت کوي).

نو د دې جواب دادې چه داسې په دې لفظ باندې د اسمیت د غلبې د وجې نه کړې شوی دی

(۱) عمدة القاری: ۱/۸۸، ۴/۵۴۲.

(۲) لامع الصبح شرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۱۳۳/۳، ارشاد الساری: ۵۴/۲.

(۳) صحیح البخاری: ۵۶/۱، قدیمی: ۱۱۷/۱، الطاف سنز کراتشی.

(۴) لامع الدراري: ۲/۲۶۱.

(۵) لامع الصبح شرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۱۳۳/۳.

(۶) لامع الصبح شرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۱۳۳/۳، عمدة القاری: ۱/۸۸، تحفة الباری: ۹۶/۲.

دویمه خبره داچه، د فعلیل په وزن کښې مذكر او مؤنث هغه وخت برابر وی کله چه دا د موصوف سره ذکر وی، او چه کله، دا لفظ د موصوف نه بغیر ذکر وی نو هغه وخت په دې کښې مذكر او مؤنث برابر نه وی.

قوله: فَقَدْ حُرِّمَتْ عَلَيْكَ ذَا زَبْرٍ أَوْ رَاءَ بَيْتٍ بِكَرَمٍ ذِي بَابٍ نَهٍ، په دې کښې دویم لغت داهم دې چه دا د باب تغعیل نه د فعل ماضی مجهول صیغه "حرمت" وی. علامه سیوطی رحمه الله او ابن حجر رحمه الله اول ذکر شوی ته ترجیح ورکړې ده،^(۱) او علامه برماوی رحمه الله دویم ته،^(۲) لیکن په دې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله رد کړې دې او هم اول رانې نې راجح گرځولې ده.^(۳)

قوله: (لَا يَحْتَبِرُ) مگر په حق باندې. علامه عینی رحمه الله لیکي: أي: لا يَحْتَقِ الدِّمَامُ وَالْأَحْوَالُ^(۴) یعنی که چرې په داسې کس باندې د مال یا خان تاوان او قصاص واجب شو نو هغه به د هغه نه خامخا وصول کولې شی اودا وصول کول به زموږ هغه سره دکړې شوې وعدې او ذمې خلاف نه متصور کیږي.

(۱) شرح الکرماني: ۵۵/۴. ددې اعتراض جواب کوم تفصیل چه په عمدة القاري کښې نقل کړې شوې دې هغه دا شان دي: "فإن قلت: 'فعليل' إذا كان بمعنى المفعول يستوي فيه المذكر والمؤنث. فلتدخله التاء. قلت: لما زال عنه معنى الوصفية وغلبت، الاسمية عليه، واستوى فيه المذكر والمؤنث، فدخله التاء. وقد يقال: إن الاستواء فيه عند ذكر الموصوف معه وأما إذا انفرد عنه منه فلا." (عمدة القاري: ۱۸۸/۴) په دې عبارت کښې یوه جمله "استوى فيه المذكر والمؤنث" (کومه چه د عمدة القاري په نورو نسخو کښې هم دغه شان ده) محل نظر ده، ځکه چه په دې مقام باندې علامه عینی رحمه الله د معترض جواب ورکړی چه معترض صاحب ستا بیان کړې شوې قاعده ټیک ده لیکن دا هغه وخت دی کله چه "فعليل" سره ددې موصوف هم ذکر کړې شوي وی چنانچه په داسې صورت کښې په دې باندې تاء نه داخلېږي. لیکن چه کله "فعليل" نه معنی د وصفت زائل شی او په دې باندې اسمیت غالب راشي (لکه څنگه چه زموږ مبحث عنها عبارت کښې دي) نو په دې باندې تاء داخلېږي. چنانچه غلبت الاسمیه علیه نه پس عبارت "استوى فيه المذكر والمؤنث" د جواب او د قاعدې مطابق نه جوړېږي. په دې وجه چه دلته خود استوي نفی کول غواړي نو بیاني دلته دا څنگه ذکر کړو؟ نو یا خو به داسې وئیلی شی چه دا د علامه عینی رحمه الله یا د ناقلینو او کاتبینو وغیره د طرف نه سامع شوې ده یا یو د لرې تاویل کولو سره به داسې وئیلی شی چه ددې جملې نه مراد دادې چه کله د "فعليل" په وزن کښې اسمیت غالب راشي نو هغه وخت په دې کښې مذكر او مؤنث دواړه د حکم په اعتبار سره برابر دی چه په دې کښې به هر یو مستقل حکم لری په دواړو کښې به یو د بل تابع نه وی. بلکه د حکم په اعتبار سره هر یو به مستقل کیدو کښې برابر دي. بله دا چه دې نه پس جمله "فدخله التاء" باندې هم فاء نه دی داخلول پکار ځکه چه دا جمله دلما جواب دې او دلما په جواب باندې فاء نه داخلېږي.

(۲) التوضيح للسيوطي: ۴۸۴/۳، فتح الباري: ۴/۱.

(۳) للامع الصحيح شرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۳۴/۳.

(۴) فتح الباري: ۴/۱.

(۵) عمدة القاري: ۱۸۸/۴.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ لیکتی: «ای: بحق الکلمۃ والإسلام» او د حق اسلام مطلب دادی چه که چری خوک داسی کار او کړی په کوم باندې چه په اسلام کښې حفظ دم وغیره نه وی مثلاً خوک هغه قتل کړی یا محصن سره زنا او کړی نور ومبې سرې به قصاصاً قتلولی شی او دویم به رجم کولی شی.»^(۱)

قوله: «وَجَسَّاهُمْ عَلَى اللَّهِ» او د هغوی حساب الله تعالی ته حواله دي. حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ په نیز د دې جملې تعلق د منافقانو سره دي چه د هغوی حساب الله تعالی ته حواله دي یعنی د روایت نه صفا معلومیږی چه کوم سرې په ظاهری توگه د اسلامی کلمې اقرار او کړی، اسلامی شعائر ښکاره کړی مثلاً صرف په خلی او وانی چه زه مسلمان شوم یا ایمانی کلمه او وانی نو اوس ده ته تعرض جائز نه دي البته د ده معامله الله تعالی سره ده چه د هغه په زړه کښې منافقت دي که اسلام، ځکه چه د زړه حالت خو هم هغه پیژنی.»^(۲)

قوله: «عَلَى اللَّهِ» علی لفظ په دې مقام باندې صرف د تشبیه د پاره دي چه د یو امر د وقوع په تحقیق کښې دا داسې دي لکه چه د الله په ذمه څه خیز لا زم وی گنی په حقیقت کښې خو په الله باندې هیش څیز لا زم نه دي. یا بیا په دې ځانی کښې «علی» د لام په معنی دي یا «الی» په معنی دي. چنانچه معنی به دا شی چه «صاحبهم موکول او مفروض الی الله» چه د دوی حساب الله تعالی ته حواله دي.»^(۳)

علامه خطابی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د دې باب رومبې حدیث په دې باره کښې وو چه کوم کس شعائر اسلام ښکاره کونکې وی نو هغه ته څه تعرض مه کوئی نه د هغه په ځان کښې او نه د هغه په مال کښې. تردې چه د دغه کس نه د دین د شعائرو خلاف څه کار او نه شی. او دویم حدیث په دې باره کښې دي چه کوم کس د شعائر دین منونکې نه وی نو هغه پسې شی تردې چه هغه دغه شرائط او منی.»^(۴)

تعلیق: - «قَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا أَسْبَغُ بْنُ النَّوْثِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

د تعلیق تخریج: د دې تعلیق په تخریج کښې حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ هدی الساری کښې لیکتی: «ورواية ابن أبي مريم عن يحيى هو ابن أيوب وصلها محمد بن نصر المروزي في كتاب "تعظيم الصلاة"، والبيهقي

(۱) تقرير بخاری شریف: ۱۳۹/۲.

(۲) سراج القاری: ۴۲۷/۲ - ۴۲۶.

(۳) عمدة القاری: ۱۸۸/۴، إرشاد الساری: ۵۴/۲، مرقاة المفاتیح، کتاب الإیمان، رقم الحدیث: ۱۱، ۱/۱۵۱.

نویس: دمذکوره حدیث د تشریح سره متعلقه ډیر اهم مباحث کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: فإن تابوا وأقاموا الصلاة..... کښې تیر شوی دی. او گورنی: کشف الباری: ۱۵۲/۲ - ۱۳۶.

(۴) اعلام الحدیث للخطابی: ۳۷۷/۲.

وابن منده فی الإیمان»^(۱)

یعنی دا تعلیق موصولاً للمروزی، البیهقی او ابن منده رحمهم الله بیان کرې دې. محمد بن نصر بن الحجاج المروزی رحمته الله په خپل کتاب «تعظیم قدر الصلاة» کښې په دې سند سره مذکوره تعلیق موصولاً نقل کرې دې: «حدثنا محمد بن یحیی ثنا ابن أبی مریم أنا یحیی یعنی: ابن أبیوب، قال: أخبرني حبيد أنه سمع أبا عبد الله عليه السلام يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله، فإذا شهدوا أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله، وصلى صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وأكلوا ذبيحتنا، حرمت علينا أموالهم ودماءهم إلا بحقها، له ما للمسلمين وعليه ما عليهم»^(۲)

او امام بیهقی رحمته الله په دې لاندینی سند سره مذکوره تعلیق موصولاً نقل کرې دې: «أخبرنا علي بن محمد بن عبد الله بن بشران العدل ببغداد، أنها أبو الحسن علي بن محمد البصري، ثنا يحيى بن أبيب، ثنا سعيد بن أبي مریم، ثنا يحيى بن أبيب، حدثني حبيد أنه سمع أبا عبد الله عليه السلام يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أمرت أن أقاتل المشركين حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله، فإذا شهدوا أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله، وصلى صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وأكلوا ذبيحتنا، حرمت علينا أموالهم ودماءهم إلا بحقها، له ما للمسلمين، وعليه ما على المسلمين»^(۳)

او ابن منده رحمته الله په خپل کتاب الإیمان کښې د مذکوره تعلیق موصولاً چه کوم تخریج کرې دې هغه دا دې: «أخبرنا عمر بن الربيع بن سليمان، ثنا يحيى بن أبيب البصري، حدثني حبيد الطويل أنه سمع أبا عبد الله عليه السلام يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أمرت أن أقاتل المشركين حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله، وأن محمداً رسول الله، وصلى صلاتنا، واستقبلوا قبلتنا، وأكلوا ذبيحتنا، حرمت علينا أموالهم ودماءهم إلا بحقها، لهم ما للمسلمين، وعليهم ما على المسلمين»^(۴)

د تعلیق رجال: په مذکوره تعلیق کښې څلور رجال دي:

(۱) ابن أبی مریم رحمته الله: دا ابو محمد سعيد بن الحكم بن محمد بن سالم جمحي المصري رحمته الله دې: د دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من سمع شيئاً فراجع حتى يعرفه کښې تیر شوی دې.^(۵)

(۱) هدی الساری: الفصل الرابع فی بیان السبب فی إیراده للأحاديث المعلقة، ص: ۳۰.

(۲) تعظیم قدر الصلاة للمروزی، أول فريضة بعد الإخلاص بعبادة الله، رقم الحديث: ۹۳/۱، ۱۰.

(۳) سنن الکبری للبيهقي، کتاب الصلاة، باب: لا يأتى مسلم بكافر لقول، رقم الحديث: ۵۳۴۷، ۹۲/۳.

(۴) الإیمان لابن منده، ذکر الأخبار التي جاءت عن النبي صلى الله عليه وسلم الدالة على أساس الإیمان وشعبه، رقم الحديث: ۳۵۵/۱، ۱۹۱.

(۵) کشف الباری: ۱۰۶/۴.

① بحسب: دا یحیی بن ایوب الغافقی المصری رحمہ اللہ دې د دوی تفصیلی احوال کشف

الباری، کتاب الوضوء، باب: البزاق والمغط ونحوه الشوب کنبې تیر شوی دی. (۱)

② حمید: دا ابو عبیدہ حمید بن ابی حمید الطویل الخزاعی البصری رحمہ اللہ دې د دوی

احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر دویم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۲)

③ انس بن مالك: دامشهور او معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالك بن نضر

خزرجی انصاری رحمہ اللہ دې د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یعب

لأعبه ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی ده. (۳)

④ تعلیق مقصد: امام بخاری رحمہ اللہ په دې باب کنبې دخالد بن حارث روایت ذکر کړې وو کوم

چه دخامد الطویل رحمہ اللہ نه نقل کونکې وو. اوس په دې تعلیق کنبې شی د یحیی بن ایوب

رحمہ اللہ روایت دخامد الطویل رحمہ اللہ نه ذکر کولو سره متابعت کړې دې او په دې کنبې شی دخامد

رحمہ اللہ حضرت انس رحمہ اللہ نه د سماع تضریح کړې ده. (۴)

امام بخاری رحمہ اللہ دا تعلیق څکه ذکر کړې دې چه دخامد الطویل رحمہ اللہ متعلق د تدلیس قول نقل

دې. او هغوی د ترجمه الباب په دویم روایت کنبې دخامد انس بن مالك رحمہ اللہ نه په صیغه د

عن نقل کړې دې او د مدلس په غنغنه کنبې دخامد انس رحمہ اللہ د تدلیس احتمال وی. په دې وجه د تحدیث

ثابتولو د پاره شی دا روایت ذکر کړو. (۵)

دویم تعلیق: وَقَالَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ قَالَ حَدَّثَنَا حَمِيدٌ قَالَ

سَأَلَ مَيْمُونُ بْنُ سِيَّاهُ النَّسَبِيَّ مَالِيكَ قَالَ يَا أَبَا حَمْزَةَ مَا يَحْرُمُ مَرْمَرُ الْعَبْدِ وَمَا لَهُ فَقَالَ مَنْ

كُفِّرَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاسْتَقْبَلَ قِبَلَتَنَا، وَصَلَّى صَلَاتَنَا، وَأَكَلَ ذَبْحَتَنَا، فَهُوَ الْمُسْلِمُ، لَهُ مَا

لِلْمُسْلِمِ، وَعَلَيْهِ مَا عَلَى الْمُسْلِمِ.

د تعلیق ترجمه: حمید رحمہ اللہ او وئیل چه میمون بن سیاه رحمہ اللہ دخامد انس بن مالك رحمہ اللہ نه

تپوس او کړو چه اې ابو حمزه کوم یو څیز د سزی خان او مال حراموی؟ نو هغه جواب ورکړو

چه کوم سړې د دې خبرې گواهی ورکړی چه د الله نه سوا بل څوک معبود نشته، اوزمونږ د

قبلې طرف ته مخ کړی، زمونږ په شان مونږ او کړی، اوزمونږ د ذبح کړې شوې څناور غوښه

او خوری نو هغه مسلمان دې کوم چه د مسلمانانو حق وی هم هغه دده د پاره دې او کوم چه په

مسلمانانو باندې لا زم دې هم هغه په ده باندې لا زم دې.

(۱) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: البزاق والمغط ونحوه فی الشوب.

(۲) کشف الباری: ۵۷۱/۲.

(۳) کشف الباری: ۴/۲.

(۴) منة القاری: ۱۸۸/۴.

(۵) تقریر طهاری شریف: ۱۴۰/۲، الكنز المتواری: ۷۹/۴.

و تعلیق و رجال: د ذکر شوی تعلیق ټول څلور رجال دي:

(۱) علم بن عبدالله رحمته الله علیه: دا ابو الحسن علی بن عبدالله بن جعفر بن نجیح سعدی بصری رحمته الله علیه

دې. د ابن المدینی په نوم سره مشهور دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب:

المعلم فی العلم کنبی تیر شوی دې. (۱)

(۲) خالد بن الحارث رحمته الله علیه: د دوی پوره نوم خالد بن الحارث بن عبید بن سلیمان بن عبید بن

سفیان بن مسعود رحمته الله علیه دې. د دوی کنبه ابو عثمان البصری دې. د سلیمان بن حارث ورور دې.

د تمیم قبیلې شاخ بنو العنبر د شاخ بنو الهجیم سره تعلق لري.

د دوی د استادانو او مشايخو یو اوږد فهرست دې. د هغوی نه حمید الطویل، حاتم بن ابی

مغیره، سفید بن ابی عروبه، سفیان الثوری، شعبه بن الحجاج، عبدالله بن عون،

عبد الحمید بن جعفر وغیره رحمهم الله هم دي. او د دوی نه روایت کونکو کنبی علی بن

عبدالله ابن المدینی، ابو الشعث احمد بن مقدم عجلې، اسحاق بن راهویه، عبدالله بن

وهاب الحجبي او عمرو بن علی وغیره رحمهم الله او یو لونی جماعت دي.

یحیی بن سعید رحمته الله علیه وائی چه ما د سفیان او خالد بن الحارث نه بهتر بل څوک نه دي لیدلې.

ابوزرع رحمته الله علیه فرمائی چه د هغوی باره کنبی وئیلی شی: خالد الصدوق ابو حاتم رحمته الله علیه فرمائی:

إمام ثقة. امام نسائی رحمته الله علیه فرمائی: ثقة ثبت. په ۱۲۰ هجری کنبی پیدا شوې دې او ۱۸۶ هجری

کنبی وفات شوې دې. (۲)

(۳) میمون بن سیاه رحمته الله علیه: د دوی پیژندګلود کشف الباری هم دي جلد کنبی، باب: فضل استقبال

القبلة لاندې تیره شوې ده. (۳)

(۴) انس بن مالک رحمته الله علیه: دامشهور او معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالک بن نضر

خزرجی انصاری رحمته الله علیه دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الايمان، باب: من الايمان أن يحب

لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تیره شوی ده. (۴)

د تعلیق شرح: باباً باهمزة دا د حضرت انس بن مالک رحمته الله علیه کنبه دې. (۵)

فوله: وما يجوز؟ د اصیلی په روایت کنبی د دې جملې په شروع کنبی و نشته دې د اثبات

په صورت کنبی په دې واو کنبی دوه احتمالات دي. یو دا چه استینافیه وی او د ما یحرم

(۱) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

(۲) تهذیب الکمال: ۳۸/۸-۳۵، الطبقات الکبری لابن سعد: ۲۹۱/۷، سیر أعلام النبلاء: ۱۲۶/۶، تهذیب التهذیب

(۳) ۸۲/۳، کمال تهذیب الکمال للمغلطانی: ۳۰۹/۱.

(۴) کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: فضل استقبال القبلة، ص: ۱۸۰.

(۵) کشف الباری: ۴/۲.

(۶) عمدة القاری: ۱۸۹/۴، إرشاد الساری: ۵۵/۲.

نه کلام مستانغه وی. او دویم احتمال د "واؤ د عاطفه" کیدو دې. په دې صورت کښې به ددې معطوف علیه "شین" محذوف وی. یعنی عبارت به داسې وی: "سأل عن شیئ ثم قال: وما یحرّم؟" (۱)

یواشکال اوډ هغې جواب: دلته دا اشکال دې چه جواب د سوال مطابق نه دې ځکه چه د حضرت انس رضی الله عنه نه د تحریم د سبب (یعنی کوم یو څیز د سرې خان او مال حراموی) متعلق سوال کړې شوی وو. ددې په جواب هغوی "من شهد أن لا اله الا الله" او فرمائیل نوښکاره خبره ده چه جواب د سوال مطابق نه شو؟

نوددې جواب دادې چه حضرت انس بن مالک رضی الله عنه په اصولی توگه جواب ورکړو په دې معنی چه کوم سرې د شهادت د کلمې اقرار او کړی، زمونږ په طریقه باندې مونږ او کړی، زمونږ د قبلې طرف ته مخ کړی، او زمونږ ذبیحه استعمال کړی نوداسې سرې مسلمان دې اوډ مسلمان وینه بهیول اوډ هغه مال پسې لگیدل حرام دی. یعنی هغوی چه په کومه اندازه باندې جواب ورکړو دهغې نه پخپله پته اولگیدله چه کوم څیز د مسلمانانو خان او مال حراموی. (۲)

قوله: مالک السلم: مراد چه کومه منافع او فواید مسلمانانو ته رسیږی هم هغه به دې مسلم ته ملاویږی.

قوله: ما علی المسلم: مراد چه کوم تکلیف د مسلمانانو د پاره وی هم هغه به ددې مسلم د پاره وی. (۳)

د تعلیق مقصد: امام بخاری رحمه الله دا یو بل استاذ پیش کوی. وړاندې دهغوی استاذ په اول حدیث کښې عمرو بن عباس رضی الله عنه وو په دویم حدیث کښې نعیم رضی الله عنه وو او دلته د علی بن المدینی رحمه الله روایت بیانوی هم ددې باب په رومې حدیث کښې نې د میمون بن سیاه رضی الله عنه روایت پیش کړې وو. دلته د هغه تقویت بیانول مقصود دې. هلته د میمون نه نقل کونکې منصور بن سعد رضی الله عنه وو او دلته حمید الطویل رضی الله عنه دې. په دې وجه دا د حمید روایت د منصور د روایت متابع دې. او دا دواړه د میمون رضی الله عنه نه روایت کوی دغه شان تائید اوشو اوډ سماع تصریح هم اوشوه. په رومې روایت کښې عن انس بن مالک رضی الله عنه وو او دلته "سأل" دې نودا سماع شوه. (۴)

(۱) فتح الباری: ۴/۵۵۱، عمدة القاری: ۴/۱۸۹، إرشاد الساری: ۵۵/۲.

(۲) فتح الباری: ۴/۵۵۱، عمدة القاری: ۴/۱۸۹.

(۳) عمدة القاری: ۴/۱۸۹، إرشاد الساری: ۵۵/۲.

(۴) عمدة القاری: ۴/۱۸۹، إرشاد الساری: ۵۵/۲.

۲- (۱) بَابُ قِبْلَةِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَأَهْلِ الشَّامِ وَالْمَشْرِقِ

«يَسْئَلُ الْبَشَرُ دِلَالَ التَّغْرِبِ قِبْلَةً» يَقُولُ الْبَشَرُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ بِغَايِطٍ أَوْ بَزَلٍ، وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا»
 ذَرَجَةُ الْبَابِ مَقْصِدُ:

ذَهَبَتْ شَيْخُ الْحَدِيثِ بِرَبِّهِ وَاتَّهِىَ حَضَرَتْ شَيْخُ الْحَدِيثِ صَاحِبُ رُبُوبِيَّةٍ فَرَمَانِي جِهَ مَا بَيَّانُ كَرِي دِي جِهَ دَامَامُ بَخَارِي بِرَبِّهِ تَوَلَّاهُ كُنْتَهُ دَهْفَوِي تَرَا جَمُ دِي أَوْ مَا دَا هَمُ بَيَّانُ كَرِي وَوَجِهَ چُونَكِه دَا مَامُ بَخَارِي بِرَبِّهِ وَظَيْفَهُ دَا اسْتِنْبَاطُ طَرِيقَهُ دِهَ بِهَ دِي وَجِهَ دَا تَعْلِيمُ بِهَ لِحَاضِ سَرِهَ بَخَارِي شَرِيفُ بِهَ دَرِيمَهَ دَرَجَهَ كُنْبِي دِي. اِگَرِ جِهَ دَا فَضِيلَتُ بِهَ لِحَاضِ سَرِهَ دَا تَوَلَّاهُ نَهَ مَقْدَمُ دِي أَوْ دَا بَخَارِي تَوَلَّاهُ رَوَايَاتُ صَحِيحُ دِي. كِهَ جَرْتَهَ چَا كَلَامُ كَرِي دِي نُو غَلَطُ نِي كَرِي دِي. نُو دَهْفَوِي دَا تَرَا جَمُ اثْبَاتُ بِخِلَهَ يُو مَعْرَكَةُ الْآرَاءِ خِيَزِ دِي أَوْ بِيَا مَا بَابُ: «مَنْ يَدُ الْبَالْعَلَابِ وَالطَّيْبِ» كُنْبِي دَا وَبِلِي وَوَجِهَ خَهَ تَرَا جَمُ دَا سِي هَمُ دِي بِهَ كُومُ كُنْبِي جِهَ شَرَا حُو أَوْ مَشَا نَخُو دَا خِيَلِي طَبْعُ مَطَابِقُ كُوشُشُ كَرِي دِي. أَوْ بِيَا دَا هَمُ نَهَ دِهَ مَعْلُومَهَ جِهَ دَا مَامُ بَخَارِي بِرَبِّهِ غَرَضُ دَدِي أَيْوَابُ نَهَ خَهَ دِي؟ اِگَرِ جِهَ تَوْجِيَهَ هَرِ خَانِي كُوي نُو دِلْتَهَ بِهَ هَمُ تَوْجِيَهَ بِيَا نُوْمُ خَكِهَ چَا دَا بَابُ هَمُ دَا هَفَهَ اِيَوَابُ نَهَ دِي كُومُ جِهَ مَعْرَكَةُ الْآرَاءِ دِي

حَضَرَتْ مَامُ بَخَارِي بِرَبِّهِ فَرَمَانِي: «بَابُ قِبْلَةِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَأَهْلِ الشَّامِ» دَا أَهْلُ مَدِينَهَ قَبْلَهَ خُو بِهَ جَنُوبُ كُنْبِي دِهَ خَكِهَ جِهَ مَكِهَ دَا مَدِينَهَ نَهَ دَا جَنُوبُ طَرَفُ تَهَ وَاقِعُ دِهَ أَوْ دَا أَهْلُ شَامُ قَبْلَهَ هَمُ جَنُوبُ كُنْبِي دِهَ. خَكِهَ جِهَ شَامُ دَا مَدِينَهَ نَهَ بِهَ شِمَالُ كُنْبِي وَاقِعُ دِي تَرْدِي بِوَرِي خُو هِيخُ اشْكَالُ نَشْتَهَ مَكْرُورَانْدِي جِهَ كُومُ «وَالْمَشْرِقُ» مَامُ بَخَارِي بِرَبِّهِ اِضَافَهَ كَرِي دِي دَا بِهَ هِيخُ شَانُ سَرِهَ نَهَ صَحِيحُ كِيرِي. خَكِهَ جِهَ دَا بَعْضِي شَارْحِينُو رَاثِي خُودَا دِهَ چَا دَا دَكَا تَبْ غَلَطِي دِهَ. اَوْدُ بَعْضِي شَارْحِينُو رَاثِي دَادَهَ چَا دَا اشْكَالُ هَفَهَ وَخَتُ كِيرِي جِهَ كَلَهَ «وَالْمَشْرِقُ» بِهَ جَرِ سَرِهَ اَوَلُوسْتَلِي شِي أَوْ كِهَ جَرِي دَا «وَالْمَشْرِقُ» جِهَ رَفَعُ سَرِهَ اَوَلُوسْتَلِي شِي أَوْ خَبَرُ شِي مَحْذُوفُ اَوَمَلِي شِي نُو بِيَا هِيخُ اشْكَالُ نَشْتَهَ. بِهَ دِي صَوْرَتُ كُنْبِي بِهَ تَقْدِيرِي عِبَارَتُ دَا سِي شِي: «وَالْمَشْرِقُ بِخِلَافِهَا» يَعْنِي «قِبْلَةُ أَهْلِ الْمَشْرِقِ قِبْلَةُ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَالشَّامِ» مَكْرُورَهَ دِي تَوْجِيَهَ بَا نَدِي دَا اشْكَالُ دِي جِهَ بِيَا بِهَ دِي مَخَالَفَتُ كُنْبِي دَا مَشْرِقُ خَهَ تَخْصِيصُ دِي؟ دَا مَغْرِبُ قَبْلَهَ هَمُ دَدِي دَوَارُ وَخِلَافُ دِهَ. عَلَامَهَ عَيْنِي بِرَبِّهِ دَدِي جَوَابُ وَرَكُوي جِهَ دِلْتَهَ «وَالْمَغْرِبُ» مَحْذُوفُ دِي، عَلَي طَرِيقَهَ قَوْلَهَ تَعَالَى: ﴿سَرَايِلُ تَقِيكُمْ الْحَرَّ﴾ أَي: وَالْبَرْدَ يَعْنِي دَا: أَحَدُ الْمُتَقَابِلَيْنِ بِهَ ذِكْرُ نِي اِكْتِفَاءُ اَوَكْرَهَ. خَكِهَ چَا دَوِيمُ بِهَ بِهَ خِلَهَ بِهَ بِوَهَهَ كُنْبِي رَاثِي مَكْرُورَهَ دِي مَجْمُوعَهَ بَا نَدِي دَوَهَ اشْكَالَاتُ

(۱) کشف الباری کُنْبِي دَا لَدَكْتُورُ مَعْطَفِي دَبِ الْبَغَا جِهَ کُومَهَ نَسْخَهَ دَمَتْنِ بِهَ تَوَكَّهَ بَنِيَادُ جُورُ کَرِي شُوي دِي دَهْفَهَ نَسْخِي مَطَابِقُ دَدِي بَابُ نَمِرُ دَا «ابْوَابُ الْقِبْلَةِ لِأَنْدِي دَوِيمُ دِي. خُو بِهَ نُوْرُو نَسْخُو کُنْبِي کُومُ جِهَ فَتْحُ الْبَارِي، عَمْدَةُ الْقَارِي أَوْ ارْشَادُ السَّارِي وَغَيْرَهَ کُنْبِي دَا هَفِي مَطَابِقُ دَدِي بَابُ نَمِرُ ۲۹ دِي

راخی. یو خدا چه بیا دا ترجمه د بخاری رحمته د شان موافق نه پاتې کیږي ځکه چه دا خبره خو بالکل ښکاره ده چه کومه د یو طرف والو قبله وی د بل طرف والو به نه وی. دویم اشکال دادې چه حافظ ابن حجر رحمته فرمائی: "والشماق" چه په کوم روایت کښې ذکر دې هغه په جر سره دې.

اوس تاسو دا واؤرنی چه "والشماق" نه په جر سره دې اونه په رفع سره. اوس چه دلته کوم اشکال راخی دهغې وجه داده چه "والشماق" نه عام مراد مراد اخستې شوې دې. حالانکه د امام بخاری غرض ددې نه عام نه دې بلکه خاص دې. اود خاص کیدو مطلب دادې چه ددې نه د خاص خطې خلق مراد دی کوم چه د بخارا او مرو وغیره دی. دا علاقې په هغه زمانه کښې مشرق یادیدلې او شام چونکه ددې نه مغرب کښې واقع دې په دې وجه به نئ هغې ته مغرب وئیلو. نو دلته د مشرق نه مراد خاص بخارا او مرو وغیره دی کوم چه د شام په مقابل کښې مراد دی او اهل شام دهغې په مقابل کښې په مغرب کښې دی. اود بخارا، مرو وغیره نه قبله د جنوب په طرف کښې ده لهدا کومه چه د اهل مدینه او شام قبله ده هم هغه د اهل مشرق خاص یعنی د اهل بخارا او مرو وغیره قبله شوه. مگر مرو وغیره لږ شان مشرق طرف کښې واقع دی په دې وجه د حضرت عبدالله بن مبارک رحمته نه امام ترمذی رحمته په ترمذی شریف کښې "واختار ابن المبارك لأهل مرو التياما" نقل کړې دې چه لږ شان گس طرف ته مانل کیدو سره دې مونځ وغیره کوی اوس اشکال پاتې نه شو او د ذکر کب الدری صفحه ۱۶۲ جلد اول په حاشیه کښې دې چه کوم ځائی د حضرت ابن المبارك رحمته دا مقوله ترمذی کښې ذکر ده هلته د بخارا، مرو، مکه، مدینه او د شام صورت جوړولو سره ما دا واضحه کړې ده چه مطلق د اهل مشرق قبله مغرب ده لکه چه مونږ بالکل په مشرق کښې واقع یو لهدا قبله مغرب ده (۱)

د حضرت کشمیری رحمته وایي: دامام بخاری رحمته مقصد دادې چه د اهل مدینه اود کعبې په لحاظ سره هم ددې په طرف کښې واقع د شام ملک او مدینه طیه نه د مشرق والا ښارونو قبله د هغوی مشرقی او مغربی طرف کښې نه ده او هم ددې د پاره حضور پاک صلی الله علیه و آله ارشاد او فرمائیلو چه د اودس ماتی په وخت د مشرق او مغرب طرف کښې ستاسو د پاره د مخ کولو اجازت دې چه دا د کعبې معظمې په تعظیم کښې مخل نه دې. دامام بخاری رحمته دا مطلب نه دې چه د دنیا د هرې حصې د خلقو د پاره هم د مشرق او مغرب په طرف کښې قبله نشته دې ځکه چه د امام بخاری رحمته په شان جلیل القدر د زمانې علامه نه ددې څه توقع نه شی کیدې

بیا هم علامه ابن بطال رحمته د امام رحمته هم دغه مراد گرځولو سره ددې د صحیح کولو توجیه کړې چه د کعبې په مشرق او مغرب کښې هم چه کومو ښارونه د هغه خط لاندې واقع دی چه د مشرق او مغرب پورې د کعبې د پاسه تیریری، صرف هغه پریځودو سره باقی د هغه

تولو د پاره چه ددغه خطې ښی او کس طرف ته اباد دی د انحراف د وچې نه د جواز گنجانښ دی لکه څنگه چه حضرت ابویوب رضی الله عنه او کړه چه شام ته تلو سره د عیسایانو د زمانې د قبلې طرف ته جوړو شوو بیت الخلاگانو استعمال ښی په انحراف سره او کړو او چونکه ددې معمولی انحراف هغوی عادت نه وو نو هغه ښی طبعاً او عادة مکروه گنړلو سره استغفار هم اختیار کړو.

محقق عینی رحمته الله د علامه موصوف رحمته الله دا توجیه ذکر کولو سره په دې باندې نه صرف دا چه څه نقد اونه کړو بلکه د اثنی نوره زیاته سنبالولو سره وړاندې کړې ده. کوم سره چه دواړه توجیهات په خپل خپل ځانې صحیح کیږی. یعنی د امام بخاری رحمته الله مراد صرف اهل مدینه، اهل شام او د مدینې نه د مشرق طرف ته پراته دغریو ښارونه وی نو بیا خو خبره صفا ده لیکن که چرې د ابن بطال رحمته الله والا توجیه مراد وی نو بیا هم څه حرج نشته دی چه د مشرق او مغرب نه مراد د مشرق او غرب طرف ته ټول طرفونه کیدې شی. ټیک د مینځ خط مشرق او مغرب پریخودو سره د جنوب او شمال طرف ته لږ شان انحراف هم د اودس ماتې وخت کښې کافی دی او هم دغه تشریح او تعریب دی. په کوم کښې چه د کعبې معظمې د تعظیم خلاف څه خبره نشته دی او چونکه ټیک د مینځمې خط والا به په نسبت د نورو طرفونو ډیر کم خلق وی. دهغوی طرف ته لکه چه په دې عام حکم کښې څه تعرض نه دي کړې شوي. محقق عینی رحمته الله په دې توجیه کښې په خاص توگه د مذکور ه انحراف سره د اودس ماتې هم قید ښکاره کړې دي دې دپاره چه معلومه شی لکه څنگه چه دلته دامت نه د تنگی لري کولو دپاره د عند الغائط په وخت لږ شان انحراف په طرف د شمال او جنوب شریعت کافی گرځولی دی. دغه شان بل طرف ته هم د تنگی د لري کولو دپاره په موند کښې د قبلې طرف ته مخ کولو په واسطه د دائرې د څلورمې حصې پورې توسع جائز کړې شوي ده. په دواړو ځایونو کښې توسع ملحوظ ده، ولله درالمحقق العینی رحمته الله او کیدې شی چه هم ددې د پاره عینی ددې بحث په شروع کښې دا الفاظ ادا کړی دی چه دلته مونږ له قلم ته زور ورکولو سره لږ شان زور دار لیکل پکار دی ځکه چه بعضې نورو خلقو خامخا د دوه مخیزو بحثونو لار اختیار کړې ده.

دلته د ترمذی د دویم حدیث وغیره مراد هم واضح شو په کوم کښې چه مابین الشروق والمغرب کبله راغلې دي. محقق عینی رحمته الله لیکلی دی چه هغه هم صرف مدینې او ددې په طرف کښ واقع ښارونو او ملکونو د پاره دي اولکه څنگه چه دهغوی د پاره وسعت دی هم دغه شان وسعت به د مشرق او مغرب طرف ته اوسیدونکو دپاره هم د جنوب او شمال په لحاظ سره وی او دې سره د قبلې په طرف کښې د دائرې د څلورمې حصې پورې د وسعت جواز هم ملایویری. یعنی لکه څنگه چه د مدینې والو د کعبې معظمې نه به شمال کښې د نورو اوسیدونکو دپاره د قبلې طرف مابین المشرق والمغرب وسیع دي. دغه شان به د اهل مشرق د پاره مابین الشمال والجنوب وسعت وی.)

دعلامه شبیر احمد عثمانی صاحب رحمۃ اللہ واثی: حضرت عثمانی رحمۃ اللہ فرمائی دلتہ د والشرقی خہ مطلب دی؟ پہ دی کنبی شارحینو دیر گریس کری دی. پہ حقیقت کنبی د امام بخاری رحمۃ اللہ مطلب دادی چہ دم دینی او د شام والو قبلہ کوم طرف تہ ده. هغه به په دی باب کنبی بیانوم، والشرقی یعنی د اهل مشرق قبلہ کوم ده؟ هغه به هم معلومه شی. امام بخاری رحمۃ اللہ دلتہ صرف د مشرق ذکر کری دی، د مغرب ذکر ئی نه دی کری لکه چہ مراد هغه هم دی مگر مشرق او مغرب ددی دوو، ضدین نه ئی صرف د یو ذکر کول کافی او گنرل، مراد دواړه دی. لکه چہ ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَيْمَنِ تَقْبِكُمُ الْكُرْ﴾ (النحل: ۸۱)، کنبی ضدین یعنی حرو برد نه صرف د یو ذکر کری شوې دی اگر چہ دواړه مراد دی. الغرض مطلب دادی چہ دم دینی او شام والو قبلہ خو به په خاص توگه ذکر کوم. دا دواړه په حدیث کنبی منصوص دی، هم په دی سره به د اهل مشرق او اهل مغرب قبلہ معلومه شی. (۱)

د حضرت کاندهلوی رحمۃ اللہ واثی: حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمۃ اللہ فرمائی چہ ددی ترجمې نه مراد دادی چہ د اهل مدینه او اهل شام قبلہ د مشرق او مغرب طرف ته نه ده بلکه د جنوب او شمال طرف ته ده. دلیل دادی چہ نبی کریم ﷺ د اهل مدینه او د اهل شام د پاره د مشرق او مغرب طرف ته مخ کولو سره اودس ماتې مباح گرځولی دی. او د مشرق نه مراد د عربو د ښارونو مشرق طرف دی نه چہ د ټولې دنیا مشرق. خلاصه د کلام داده چہ د امام بخاری رحمۃ اللہ مقصود ددی ترجمې نه صرف د اهل مدینه او اهل شام د قبلې ذکر کول دی نه چہ د ټولې دنیا والو د قبلې طرف ذکر. (۲)

دعلامه ابن بطال رحمۃ اللہ او علامه کورانی رحمۃ اللہ واثی: په دی باره کنبی د صحیح بخاری دیر پخوانی شارح علامه ابن بطال رحمۃ اللہ یوه داسې توجیه بیان کری ده کومه چہ روستونو د حدیث شارحینو نه یو شارح هم نه ده قبوله کری. هغه دا چہ ترجمه الباب کنبی د ذکر شوی لفظ مشرق نه صرف د اهل مدینه یا اهل شام مشرق مراد نه دی بلکه ددی نه مراد د ټولې دنیا مشرق والا خلق دی او په ظاهره هم ددی په تائید کنبی علامه کورانی رحمۃ اللہ هم خپله د بخاری شریف په شرح الکواثر الجاری کنبی هم دا قول ذکر کری دی. (۳)

چنانچه ددی په تردید کنبی د ټولو نه تفصیلی کلام علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ کری دی. هغوی ددی قول خرابیانی بیان کری دی. ددی نه علاوه اکثر شراحو (حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ، علامه عینی رحمۃ اللہ، علامه فسطلانی رحمۃ اللہ، شیخ الحدیث محمد زکریا کاندهلوی رحمۃ اللہ او مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمۃ اللہ) دا توجیه نه ده اختیار کری بلکه د مشرق نه مراد هم د اهل مدینه مشرق مراد دی. (۴)

(۱) فضل الباری: ۱۰۵/۳-۱۰۴.

(۲) تحفة القاری: ۴۶۲/۳.

(۳) شرح ابن بطال: ۶۲/۲-۶۱ الکواثر الجاری: ۷۹-۸۰/۲.

(۴) فیض الباری: ۴۱/۲-۴۰، فتح الباری: ۶۴۶/۱، عمدة القاری: ۱۹۱/۴-۱۹۰، إرشاد الساری: ۵۶/۲.

الکنز المتواری: ۸۲/۴، تحفة القاری: ۴۶۲/۲.

دکلام خلاصه: دا ترجمه په مشکل تراجمو کښې شمیرلې شی لیکن مشکل نه ده. داسې

او گټرنی چه بعضې نسخې خو هغه دی په کوم کښې چه "لیس فی الشریق ولالی المغرب قبله" راغلې دې. یعنی د "لیس فی الشریق ولالی المغرب" نه پس لفظ "قبله" ذکر دې. کومه نسخه چه زمونږ مخې ته ده په دې کښې هم دغه شان دې. په دې صورت کښې به دا ونیلې شی چه لفظ "هاک" مضاف دې او "قبله اهل المدينة" کښې لفظ "قبله" مضاف الیه مضاف دې او "اهل المدينة، واهل الشام، والشریق" دا دریواړه د عطف په ذریعه د لفظ "قبله" مضاف الیه دې او معنی داده چه دا باب د اهل مدینه او اهل شام او د اهل مشرق د قبلي د بیانولو د پاره دې. په دې دریواړو کښې اهل مدینه او اهل شام خو مشهور ښارونه دی او په آخره کښې چه کوم مشرق دې ددې نه مراد مشرق مدینه دې. د مدینې په مشرق کښې چه کوم خلق آباد دی لکه د نجد او عراق والا، دهغوی قبله بیانول غواړی. سوال او شو چه دهغوی قبله کومه ده؟

جواب ورکړې شـ. چه "لیس فی الشریق ولالی المغرب" دهغوی قبله نه په مشرق کښې ده او نه په مغرب کښې بلکه د جنوب طرف ته ده. مطلب دا چه دایوه جمله د سوال د جواب ورکولو د پاره راوړلې شوې ده او "لیس فی الشریق ولالی المغرب" کښې د الشریق نه مراد عیام مشرق نه دې بلکه مشرق د اهل مدینه او مغرب د اهل مدینه مراد دې. داخو یو حل شو د عبارت چه بالکل واضح دې. دلته یو وړوکې شان اشکال پیدا کیږی چه امام بخاری رحمته الله قبله اهل المدينة واهل الشام والشریق کښې صرف د مشرق ذکر کړې دې د مغرب ذکر ئی نه دې کړې. ددې وجه داده چه د اهل مدینه په مشرق کښې خود مسلمانانو یوه لویه آبادی وه په دې وجه ئی د هغوی ذکر او کړو او مغرب مدینه کښې خو آبادی نه وه په دې وجه ئی د هغې ذکر او نه کړو.

رومې لفظ "الشریق" کوم چه د اهل مدینه او اهل شام نه پس ذکر شو، دې نه مراد د اهل مدینه مشرق دې. په دې کښې د نجد او عراق علاقه داخل ده او دویمه جمله کومه چه "لیس فی الشریق ولالی المغرب" ده. دا جمله مستانغه ده په دې وجه بغیر د واورولې شوې ده. دا جمله به په حقیقت کښې د یو سوال جواب جوړیږی چه تاسو ددې دریواړو قبله بیانول غواړئ. نو اوبنائین جواب ورکړې شو چه ددې دریواړو قبله نه په مشرق مدینه کښې ده او نه په مغرب مدینه کښې ده. لهذا اوس دوه طرفونه پاتې شو یا جنوب مدینه یا شمال مدینه. ښکاره خبره ده چه شمال مدینه کښې خو بیت المقدس راخی نو په جنوب مدینه کښې کعبه واقع شوه لهذا معلومه شوه چه د هغوی قبله د مدینې په جنوب کښې ده.

دویم صورت: چرته چه "لیس فی الشریق ولالی المغرب" نه پس لفظ "قبله" نشته دې. بعضې نسخو کښې داسې هم دی نو په دې صورت کښې به لفظ "هاک" باندې تنوین لوستلې شی او "قبله" به مرفوع وی او "اهل المدينة، واهل الشام، والشریق" خپلو معطوفاتو سره "قبله" د مضاف

د پاره به مضاف الیه کیدو سره مبتداء شی او ددی د پاره "لیس فی المشرق ولالی المغرب" خبر شی. مطلب به دا شی چه د اهل مدینه، اهل شام او اهل مشرق قبله نه خو مشرق کنې ده اونه په مغرب کنې.

په دې توجیه باندې یو اشکال پیدا کیږي چه "لیس فی المشرق ولالی المغرب" کنې "لیس" نه بلکه، "لیست" راتلل پکار وو ځکه چه د "لیس" مذكر ضمیر د "قبله" طرف ته راگرځي حالانکه مرجع مؤنث ده. نو ددې جواب دادې چه "قبله" به د مستقبل په معنی واخستې شی او د "لیس" مذكر ضمیر به دهغې طرف ته راوگرځولې شی.

د مذکوره تفصیل نه پس دا اشکال کول چه امام بخاری رحمته الله وئیلی دی چه "لیس فی المشرق ولا فی المغرب" په مشرق 'مغرب کنې خو هډو قبله نشته دې حالانکه د اهل هند او اهل بخارا او اهل چین، غیره د ټولو قبله د مغرب طرف ته ده. نو ددې جواب هم ورکړې شو چه دلته د مشرق نه مشرق مدینه او د مغرب نه مغرب مدینه مراد دی. مطلقاً عام د مشرق طرف او عام د مغرب طرف مراد نه دی.

دویمه خبره داده چه دلته مذکوره حدیث یا باب کنې صرف د اهل مدینه، اهل شام او د اهل مشرق قبله خودل مقصود دی. د ټولې دنیا قبله بیانول مقصود نه دی. ځکه چه که د اهل هند قبله په مغرب کنې وی او کوم خلق چه د مغرب په آخره کنې آباد دی نو دهغوی قبله د مشرق طرف کنې وی نو بالکل کیدې شی. دې نه دلته هډو تعرض مقصود نه دی.)

تعلیق: لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ، بَغَائِطَ أَوْ بُولٍ» وَلَكِنْ شَرِّقُوا وَغَرِّبُوا»^(۱) د تعلیق ترجمه: «د اهل مدینه، اهل شام او اهل مشرق قبله نه مشرق کنې ده اونه مغرب کنې، ددې دلیل د وجې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد فرمایلي دي: (قضائې حاجت، غټې امتیازې یا ورې امتیازې کولو وخت کنې د قبلې طرف ته مه مخ کوئ، لیکن د مشرق یا مغرب طرف ته مخ کوئ).

د تعلیق تخریج: مذکوره تعلیق هم په دغه الفاظو سره امام نسائی رحمته الله په خپل سنن کنې موصولاً نقل کړې دې ونی گورئ: «أَعْبَدْنَا مُحَمَّدًا مِّنْ مَّوَدَّةِ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: حَدَّثَنَا سَفِيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا لِفَاطِطٍ أَوْ بُولٍ، وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا»^(۲)

(۱) ملخص از فتح الباری: ۴۵/۱ عمدة القاری: ۱۹۱/۴-۱۹۰، إرشاد الساری: ۵۶/۱، فیض الباری: ۴۱/۲-۳۹، لایع المتواری: ۳۶۴-۳۶۲.

(۲) عمدة القاری: ۱۹۱/۴.

(نوټه) په دې موضوع باندې (یعنی مذاہب ائمه باندې) تفصیلی کلام کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبلوا القبلة بغائط أو بول إلا عند البیاء، جداړ او نحوه کنې تیر شوې دي.

و تعلیق مقصد: علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ددی حدیث د عموم نہ دلیل نیولی دے چہ صحرا او آبادنی پہ دے حکم کنسی برابر دی چہ پہ دغہ دوارو خایو نو کنسی د اودس ماتی پہ وخت نہ قبلہ ته مخ کول جائز دی او نہ قبلہ ته شاه کول او مذکورہ حدیث نی د ترجمہ الباب د اثبات دپاره دلیل جوړ کړې دے.

د احنافو فقهاؤ کثرا لله سودا هم دغه مذهب دی او د امام احمد رحمۃ اللہ علیہ هم یو روایت هم ددی مطابق دے. خو امام مالک رحمۃ اللہ علیہ او امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ دے خبری طرف ته تلی دی چہ د اودس ماتی په وخت قبلہ ته مخ کول په صحرا کنسی خو ناجائز دی لیکن په آبادنی کنسی جائز دی.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ حضرت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ لَقَوْلِ الْإِمَامِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ، بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ وَلَكِنْ شَرُّوا أَوْ غَرَّبُوا» ذکر کولو سره یو خودا ثابته کړه چہ په مشرق او مغرب کنسی د اهل مدینه د من علی ستمهم قبله نه ده. هم دے سره نی د هغه خلقو په قول باندې هم رد او کړو څوک چہ وائی چہ د «ولکن شرّوا أو غرّبوا» خطاب عام دی. اهل مدینه او د هغوی نه علاوه ټول د مشرق او مغرب طرف ته په حالت د استنجاء کنسی قبلہ ته مخ کولې شی که قبله مخې ته وی یا شاته ولې نه وی (۱).

حدیث باب [حدیث نمبر ۳۸۶]

۳۸۶- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا، وَلَكِنْ شَرُّوا أَوْ غَرَّبُوا. قَالَ أَبُو أَيُّوبَ فَقَدِمْنَا الشَّامَ فَوَجَدْنَا مَرَّاحِيضَ بَيْنَيْتٍ قِبَلَ الْقِبْلَةِ، فَتَحَرَّفَ وَتَسْتَغْفِرُ اللَّهُ تَعَالَى.

ترجمه حدیث: د حضرت ابو ایوب انصاری رضی اللہ عنہ نه روایت دے چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمانیلو کله چہ تاسو د اودس ماتی د پاره ځی نو د قبلہ طرف ته مه مخ کوئی او مه شاه کوئی. البته د مشرق یا مغرب طرف ته مخ کوئی.

د حضرت ابو ایوب انصاری رضی اللہ عنہ بیان دے چہ بیا مونږ د شام ملک ته اور سیدو نو مونږ هلته بیت الخلا د قبلہ په طرف باندې جوړې شوې اولیدلې نو (د اودس ماتی په وخت) مونږ خپل مخ د قبلہ طرف نه لږ شان اړولو اود الله تعالی نه به مو مغفرت غوښتلو. تواجهم وچال: دمذکورہ حدیث شریف په سند کنسی ټول پنځه رجال دی.

① علی بن عبد الله رحمۃ اللہ علیہ: د حضرت ابو الحسن علی بن عبد الله بن جعفر بن نجیح سعدی البصری رحمۃ اللہ علیہ د ابن المدینی رحمۃ اللہ علیہ په نوم مشهور دے. د دوی تفصیلی احوال کشف الباری،

(۱) تقریر بخاری شریف: ۱/۲، ۱۴۴/۲، الكنز المتواری: ۱/۲، ۸۲/۴، اسراج القاری: ۴۳۰/۲.

(۲) مترخیزه رقم الحدیث: ۱۴۴، کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: «لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء: جدار او نحوہ».

کتاب العلم، باب: المفهم فی العلم کنبی تیر شوی دی. (۱)

(۲) سفیان رحمته الله: دا مشهور امام حدیث، تبع تابعی حضرت ابو عبد الله سفیان بن سعید بن مسروق ثوری کوفی رحمته الله دی. د دوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان، باب: علامة المناق رحمته الله د دوی حدیث لاندې تیر شوی دی. (۳)

(۳) زهري رحمته الله: دا امام محمد بن مسلم، بن عبید الله، بن شهاب الزهري رحمته الله دی. د دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب بده الوسی د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۴)

(۴) عطاء بن یزید اللیثی رحمته الله: دا ابو محمد یا ابو یزید عطاء بن یزید اللیثی، ثم الجندعی المدنی، ثم الشامي رحمته الله دی. د دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار او نحوه لاندې تیر شوی دی. (۵)

(۵) حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه: دا د رسول الله میزبان، حضرت ابو ایوب خالد بن زید بن کلب بن ثعلبه بن عبد عوف بن غنم الانصاری النجاری الخزرجی رضی الله عنه دی. د دوی هم تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار او نحوه لاندې تیر شوی دی. (۶)

شرح حدیث: «إِذَا أَتَيْتُمُ الْمَاطِطَ فَلَا تُسْقِطُوا الْقِبْلَةَ، وَلَا تُسَدُّ بِرُءُوسِكُمْ شَرْقًا وَلَا غَرْبًا»
حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد فرمائیلی دی چه کله تاسو د اودس ماتی د پاره لاشی نو د قبلي طرف ته مه مخ کوئی او مه شاه کوئی البتہ د مشرق یا مغرب طرف ته مخ کوئی.
د دې جملې تشریح، متعلقه مسئله، د علماؤ اختلاف او د احنافو د ترجیح وجه په پوره تفصیل سره کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار او نحوه رقم الحدیث: ۱۴۴ کنبی تیر شوي ده.

قوله: قَالَ أَبُو أَيُّوبَ: «فَقَدِمْنَا الشَّامَ فَوَجَدْنَا مَرَأِيضَ بَيْتِ قِبْلَ الْقِبْلَةِ فَتَنَعَرَفُ، وَتَسْقِطُ اللَّهُ تَعَالَى»
یعنی د حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه بیان دی چه بیا مونږ د شام ملک ته اور سیدو نومونږ هلته بیت الخلا د قبلي په طرف جوړې شوي اولیدلې نو (د اودس ماتی په وخت) به مونږ خپل مخ د قبلي نه لږ شان ګرځولو او د الله تعالی نه به مو مغفرت غوښتلو.

(۱) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

(۲) کشف الباری: ۲۷۸/۲.

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۴) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار او نحوه رقم الحدیث: ۱۴۴.

(۵) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار او نحوه رقم الحدیث: ۱۴۴.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے اوس تاسو دا واؤرنی چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا تکرہ هلته ذکر نہ کرہ چرتہ چہ دے استقبال او استبدار ذکر دی۔ صرف دحضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما روایت نی نقل کرو خکہ چہ ہفہ د ہغوی موافق وو۔

قولہ: "فَقَدِمْنَا الشَّامَ": حضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ بیان دی چہ بیا مونہ د شام ملک تہ اورسیدو۔

دحضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ دا مذکورہ کلام پہ شام کنسی اوشو گہ پہ معرکنسی؟ د صحیح بخاری پہ مذکورہ حدیث شریف کنسی دی چہ حضرت ابو ایوب انصاری رضی اللہ عنہ خیرہ د شام د ملک نقل کری دہ خود سنن نسائی پہ روایت کنسی دی چہ د حدیث راوی حضرت رافع بن اسحاق رضی اللہ عنہ دحضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ نہ اوریدلی دی پہ داسی حال کنسی چہ ہفہ پہ مصر کنسی وو..... الخ۔

نو پہ دی بارہ کنسی علامہ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ د شیخ ولی الدین العراقي رحمۃ اللہ علیہ پہ حوالہ او علامہ سندھی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ اگرچہ د صحیحین پہ روایت کنسی دا دی چہ دا معاملہ د شام پہ ملک کنسی پینہ شوہ دہ لیکن پہ دی دواو روایتونو کنسی ہیخ تعارض نشته دی اونہ دا دواہ د یو بل معارض دی۔ خکہ چہ ددی خبری امکان موجود دی چہ د ابوایوب انصاری رضی اللہ عنہ دا کلام پہ مصر کنسی ہم شوہ وی او پہ شام کنسی ہم۔

اوشیخ مختار بن محمد الشنقيطي رحمۃ اللہ علیہ خپلہ شرح سنن النسائي شروق انوار المنن الکبری الإلهیہ کنسی ددی خبری متعلق نور فرمائی چہ دعلامہ عراقی رحمۃ اللہ علیہ اوعلامہ سندھی رحمۃ اللہ علیہ دا خبرہ دیرہ قرین قیاس دہ پہ خاص توگہ چہ کلد د دواو احادیثو مخرج ہم مختلف دی خکہ چہ د امام نسائی رحمۃ اللہ علیہ د تخریج کری شوی حدیث سند د نورو تخریج کری شوی ائمو د سند نہ مختلف دی ہفہ داسی چہ د اکثر ائمہ ذکر کری شوی روایت د امام زہری رحمۃ اللہ علیہ دی کوم چہ ہغوی د عطاء بن یزید اللیثی رحمۃ اللہ علیہ نہ روایت کوی او د امام نسائی رحمۃ اللہ علیہ روایت د اسحاق بن عبد اللہ رحمۃ اللہ علیہ دی کوم چہ ہفہ د رافع بن اسحاق رحمۃ اللہ علیہ نہ روایت کوی۔

(۱) تفریر بخاری شریف: ۱۴۲/۲۔

(۲) أخبرنا محمد بن سلمة والعارض بن مسكين قراءة عليه وأنا أسمع واللفظ له عن ابن قاسم قال حدثني مالك عن إسماعيل بن عبد الله بن أبي طلحة عن رافع بن إسماعيل أنه سمع أبا أيوب الأنصاري وهو بمصر يقول: والله ما أدرى كيف أصنع بهذه الكرابيس وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا ذهب أحدكم إلى الغائط أو البول فلا يستقبل القبلة ولا يستديرها". (سنن النسائي، كتاب الطهارة، النهي عن استبدار القبلة عند الحاجة، رقم الحديث: ۲۰)۔

(۳) حاشیہ السيوطي، والسندھی علی سنن النسائي، كتاب الطهارة، باب: النهي عن استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم الحديث: ۲۰، ۲۵/۱۔ ذخيرة العقبی شرح سنن النسائي، كتاب الطهارة، باب: النهي عن استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم الحديث: ۲۰، ۴۴۲/۱۔

(۴) شرح سنن النسائي المسمى ب شروق أنوار المنن الكبرى الإلهیہ، كتاب الطهارة، باب: النهي عن استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم الحديث: ۲۰، ۱۴۷/۱۔

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی دے کہ علماء و دیناویں نے اس کی روایت غلط کر لی ہے اور علماء موجهین فرمائی کہ قدمی نے یہ شام کہنے کی روایت نہیں کی ہے۔
 کہنے بیان کرے (۱)

قولہ: "الشام" دا مشہور ہناردی۔ ددی استعمال د مذکر او مؤنث دواو شان سرہ کیہی۔
 ددی ہمزہ تسہیل پہ الف سرہ ہم لوستلے کیہی۔ ددی ملک نوم حضرت نوح علیہ السلام د خوی
 سام بن نوح پہ نوم باندی کیخودے شوے وو۔ بیا عجمی لفظ کیدو د وجہ نہ سین پہ شین
 سرہ بدل کرے شو (۲)

قولہ: "مراجیض" بفتح الیم، وبالحم البهلة والفاة المعجبة، جمع ده د "مرحاض" پہ کسری د میم
 داد یو داسی مکان نوم دے کوم چہ د اودس ماتی د پارہ تیارولے شی (۳)

قولہ: "فنعرف" داد انحراف نہ دے یعنی مونز بہ د قبلے د طرف نہ تاویدو۔ دیوی نسخی
 مطابق دا لفظ "نعرف" د انحراف نہ دے۔ دواو مراد ہم یو دے (۴)

قولہ: "ونستغفر الله تعالى" اود الله تعالى نہ بہ مو پہ خپلو گناہونو باندی مغفرت غوشتلو۔
 دانحراف عن القبلة مطلب: دانحراف عن القبلة دوه معنی کیدی شی۔ یو دا چہ مونز بہ د شام
 ملک کہنے د بیت الخلا گانو مخ د قبلے طرف تہ اولیدلو نو مونز بہ واپس کیدلو، هغه بہ مو
 نہ استعمالولی اود الله تعالى نہ بہ مو استغفار کولو۔

انحراف عن القبلة باندی د استغفار وجہ۔ پہ دے معنی باندی اشکال کیدی شی چہ کلہ هغوی
 استعمالولی نہ نویائی استغفار پہ کومہ خبرہ کولو؟ ددی اشکال اولنی جواب خودا دے چہ
 دا استغفار د جوړونکو دپارہ وو چہ هغوی دا څنگہ خراب کار او کرو (۵)

ددے جواب بارہ کہنے حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ کومو خلقو چہ وئیلی
 دی چہ دانی د هغی دجوړونکو د پارہ استغفار کولو نو دا غلط دی۔ څکہ چہ ددی جوړونکی
 خو کافران وو د هغوی دپارہ د استغفار څه مطلب؟ (۶)

ددے جواب دا کیدی شی چہ ددوی استغفار بہ پہ هغه جوړونکو ددی د پارہ وو چہ د شام پہ

(۱) تقریر بخاری شریف: ۱۴/۲۔

(۲) تخب الأفكار فی تنقیح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، کتاب الکراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للفاظ والبول: ۱۸۹/۱۳، عمدة القاری: ۱۹۲۔

(۳) تهذيب اللغة، المادة: رخص: ۲۰۳/۴، لسان العرب، المادة: رخص: ۱۵۳/۷، تخب الأفكار فی تنقیح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، کتاب الکراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للفاظ والبول: ۱۸۹/۱۳۔

(۴) عمدة القاری: ۱۹۲/۳۔

(۵) عمدة القاری: ۱۹۲/۴، الکونین الجاری: ۸۰/۲، إرشاد الساری: ۵۷/۲، نخت الأفكار فی تنقیح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، کتاب الکراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للفاظ والبول: ۱۸۹/۱۳، کونین المعانی الدرای

فی کشف خیایا صحیح البخاری الحدیث الثالث: ۱۸/۷۔

(۶) تقریر بخاری شریف: ۱۴۲/۲، الكنز المتواری: ۸۴/۴۔

ملک کنبی د حضرت عیسیٰ (علیه السلام) شریعت موجود وو دهغی باوجود هغه خلقو د قبلې طرف ته بیت الخلا جوړې کړې یعنی په هغوی باندې انکار کولو سره ئی استغفار کولو^(۱) دویم جواب دادې چه مونږ به استغفار کولو د قبلې طرف ته مخ کولو نه چه ای الله مونږ د اودس ماتی وخت کنبی د قبلې طرف ته دمخ کولو نه همیشه محفوظ اوساتی. مونږ تانه په دې خبره باندې معافی غواړو چه د اودس ماتی په وخت د قبلې طرف ته مخ کولو سره کینو یا شاه کولو سره کینو^(۲)

یو دریم جواب داهم کیدی شی چه کله به هم مونږ ته دا خبره ښکاریدله چه خلقو په داسې طریقې باندې بیت الخلا گانې جوړې کړی دی نو مونږ ته به خپله گناه یادیږه لکه چه څنگه هغوی دا غلطی کړې ده او د گناه کار ئی کړې دې دغه شان مونږ هم د گناه ډیر زیات کارونه کړی دی. په دې وجه به مونږ په خپلو گناهونو باندې استغفار کولو. د تقوی دارو خلقو دا شان وی چه د رڼ د جا غلطی او گوری نو د خپلو غلطونه استغفار کوی^(۳) خلورم جواب دا کیدی شی چه ډیر ځل انسان څه منکر یا خرابه خبره لیدو سره استغفر الله وائی اگر چه هغه گناه د هغه نه صادر شوې نه وی. فلا اشکال^(۴)

د انحراف عن القبلة دویمه معنی دا کیدی شی چه مونږ به دغه بیت الخلا گانې استعمالولی لیکن د خپل وس مطابق به په ککیدو سره کیناستو لیکن بیا به هم لږه ډیره غلطی کیدله او کوتاهی به واقع کیدله. په دې وجه د دغه کوتاهی کیدو باندې به مونږ استغفار کولو^(۵) په دې باره کنبی حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته فرمائی چه قاعده داده چه مشغول خلق اودس ماتی له هغه وخت څی کله چه سخته تقاضا وی. د صحابه کرامو رضی الله عنهم هم دغه حال وو چه ډیر مشغول وو او کله چه به په سختی سره په طبیعت باندې تقاضا کیدله نویاب به د بیت الخلا طرف ته تلل او په تادنی کنبی به د دې خیال نه پاتې کیدو او په دغه مراجعې کنبی کوم چه د قبلې طرف ته جوړ کړې شوې وو کیناستل به، خو چه کله به یادیږل نو خپل مخ به ئی اړولو او په خپله غلطی باندې لکه چه په هیره باندې به کیدله خپمانه کیدل او استغفار به ئی کولو. بهر حال دې حضراتو به په خپل فعل باندې استغفار کولو^(۶)

(۱) الکفر الجاری: ۸۰/۲

(۲) عمدة القاری: ۱۹۲/۴، إرشاد الساری: ۵۷/۲، نخب الأفكار فی تنقیح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، کتاب الکراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للفاط والبول: ۱۸۹/۱۳، کوثر المعانی الداروی فی کشف خبایا صحیح البخاری، الحدیث الثالث: ۱۸/۷.

(۳) عمدة القاری: ۱۹۲/۴، نخب الأفكار فی تنقیح مبانی الأخبار فی شرح معانی الآثار، کتاب الکراهة، باب: استقبال القبلة بالفروج للفاط والبول: ۱۸۹/۱۳، کوثر المعانی الداروی فی کشف خبایا صحیح البخاری، الحدیث الثالث: ۱۸/۷.

(۴) الکفر الجاری: ۸۰/۲

(۵) الکفر الجاری: ۸۰/۲

(۶) تقریر بخاری شریف: ۱۴۲/۲ الكنز المتواری: ۸۴/۴-۸۳ سراج القاری: ۴۳۱/۲

د حدیث شریف نه مستنبط شوې فواتد: د مذکور حدیث شریف نه ډیرې فاندې مستنبط کيږي په کوم کښې چه څه لاندې نقل کولې شی:

- ① د اودس ماتی وخت کښې قبلې ته مخ کول او شاه کول دواړه ناجائز دی. (۱)
  - ② قبلې ته د مخ کولو او شاه کولو کراحت په صحرا او آبادنی دواړو ځایونو کښې دې. (۲)
  - ③ د شعائر الله تعظیم او احترام باندې تنبیه معلومیږي. (۳)
  - ④ اهل مدینه او اهل شام د پاره د قبلې طرف په مشرق او مغرب کښې کیدل معلومیږي. (۴)
- تعليق: وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: [۱۴۲]
- د تعلیق تخریج: امام بخاری رحمته الله علیه د سابقه حدیث متابعت د پاره یو بل سند پیش کړې دې چنانچه د "عن الزهري" عطف سابقه سند کښې "حدثنا سفيان عن الزهري" باندې دې یعنی سابقه سند "حدثنا علي بن عبد الله قال: حدثنا سفيان قال: حدثنا زهري، عن عطاء بن يبريد، عن أبي أيوب الأنصاري رضي الله عنه" و او موجوده سند "ومن الزهري عن عطاء قال سعت أبا أيوب عن النبي صلى الله عليه وسلم وسلم مثله" دې. ددې طریق فائده داده چه په دې طریق کښې ددې خبرې تصریح ده چه عطاء د حضرت ابوایوب رضی الله عنه نه سماع کړې ده او په مخکیني طریق کښې سماع ثابته نه وه. (۵)
- او علامه کرمانی رحمته الله علیه فرماني چه سماع د عنعنې نه قوی وی لیکن په دې کښې ضعف دې "عن الزهري" د تعلیق په جهت سره. (۶)

(۱) عمدة القاری: کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۴۲۲/۲، ۱۴۴. الشرح المبسر للصابوني، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۲۳۵/۱، ۱۴۴.

(۲) التوضیح لشرح الجامع الصحیح لابن ملکن، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۱۴۴، ۱۰۶/۴. الشرح المبسر للصابوني، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۲۳۵/۱، ۱۴۴.

(۳) عمدة القاری: کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۴۲۴/۲، ۱۴۴. الشرح المبسر للصابوني، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۲۳۵/۱، ۱۴۴.

(۴) أعلام الحديث للخطابی، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۲۳۹/۱، ۱۴۴. الشرح المبسر للصابوني، کتاب الوضوء، باب: لا تستقبل القبلة بغائط أو بول إلا عند البناء، جدار أو نحوه، رقم الحديث: ۲۳۵/۱، ۱۴۴.

(۵) فتح الباری: ۶۴۶/۱، عمدة القاری: ۱۹۳/۴-۱۹۲، الکوتر الجاری: ۸۰/۲، الامع الصحیح شرح الجامع الصحیح للرباودی: ۱۱۸/۳.

(۶) شرح کرمانی: ۵۸/۴.

نو حافظ ابن حجر رحمته او علامه عینی رحمته ددې جواب ورکړې دي چې په ظاهره خو د علامه کرمانی رحمته خبره صحیح ده لیکن هم دغه حدیث په مسند اسحاق بن راهویه کښې مسنداً موجود دي لهذا اوس څه اشکال باقی نه پاتې کیږي^(۱)

۳- باب: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {وَاتَّخِذْ إِبْرَاهِيمَ مَثَلًا} {البقرة: ۱۲۵}

[البقرة: ۱۲۵]

د الله تعالی ارشاد مبارک دي چې د ابراهیم رحمته د قیام خانی د مونځ خانی جوړ کړنی د توجمة الباب غرض:

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته رائي: د حضرت امام بخاری رحمته ددې باب نه څه غرض دي؟ د بعضې علماؤ رائي داده چې "اتخذوا" د امر صیغه ده، ددې نه په ظاهره وجوب په پوهه کښې راځي. نو حضرت امام بخاری رحمته د اباب قائمولو سره او خود ل چې امر ایجابی نه دي او هم دغه زما د والد صاحب قدس سره رائي ده. او د بعضې علماؤ رائي داده چې "اتخذوا" د خپل اطلاق د وجې مطلقاً په اتخاذ صلوۍ باندې دلالت کوي. نو امام بخاری رحمته دا ترجمه گردان کولو سره او روایتونه ذکر کولو سره او خود ل چې دي نه خاص رکعتی الطواف مراد دی. او د بعضې علماؤ رائي داده چې د من مقام ابراهیم د لفظ نه په ظاهره د دغه مقام تخصیص معلومیدلو. نو امام بخاری رحمته روایات ذکر کولو سره اشاره او فرمائیلې چې هیڅ تخصیص نشته بلکه ددې سره خواؤ شا حصه هم په مقام ابراهیم کښې داخله ده. خاص مقام مراد نه دي^(۲)

او په سراج القاري کښې د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته په نسبت سره د لامع الدراری او الكنز المتواری د تحریرونو خلاصه داسې پیش کړې شوې ده چې "اتخذوا" د امر صیغه ده او د امر اصل وجوب دي او مقام ابراهیم هغه کانري دي په کوم باندې چې او دریدوسره حضرت ابراهیم رحمته د بیت الله تعمیر کړې وو. او په دغه کانري باندې د حضرت ابراهیم رحمته د دواړو خبر مبارکو نښې موجود دي. دا کانري د بیت الله مخامخ نصب دي. او د "مصلی" مطلب قبله ده. اوس لکه چې د آیت مفهوم دا شو چې مقام ابراهیم طرف ته دي مونځ او کړې شی. حالانکه د مقام ابراهیم طرف ته مونځ کول څوک ضروری نه گنځي. په دې وجه لامحاله یاخو دي "اتخذوا" کښې د وجوب نه علاوه څه بله معنی اختیار کړې شی یادي په مقام ابراهیم کښې توسع اختیار کړې شی. چنانچه اکثر و حضراتو "اتخذوا" کښې د وجوب په خانی استحباب مراد اخستې دي او مقام ابراهیم نه مراد شی هم هغه کانري اخستې دي په

(۱) فتح الباری: ۶/۱ ۶۴۶ عمدة القاری: ۴/۱۹۳.

(۲) تقریر بخاری شریف: ۲/۱۲۵.

کوم چه د ابراهيم عليه السلام د خپو ننسې موجود دی. په دې صورت کښې چه کوم مونځ په مقام ابراهيم کښې د کولو حکم ورکړې شوې دې هغه صرف د تحية الطواف دوه رکعته دي يعنې هغه دوه رکعته کوم چه د طواف نه پس ادا کيږي دهغې د پاره د ټولو مقاماتو نه اوچت مقام مقام ابراهيم دي. يعنې هغه ځانې چرته چه دا کانړې کيځودلې شوې دې اوکه چرې "اتخذوا" په خپل اصل معنى يعنې وجوب باندې محمول کړي شى نو په داسې صورت کښې به مقام ابراهيم کښې توسع کولو سره ددې نه مراد کعبه الله اخستې شى. ځکه چه کعبه حضرت ابراهيم عليه السلام جوړه کړې ده او ښکاره خبره ده چه کعبه چونکه د مونځ قبله ده. په دې وجه هر سړې مکلف دې چه ددې طرف ته مخ کولو سره مونځ اوکړي. په دې صورت کښې به صيغه د امر په خپل اصل معنى د وجوب په معنى وى اود مقام ابراهيم نه مراد به کعبه وى. (۱)

دعلامه فخرالدين احمد صاحب ربه راي: صدر المدرسين دارالعلوم ديوبند ليکى چه "اتخذوا" صيغه د امر د وجوب دپاره نه ده بلکه د استخباب دپاره ده. ليکن په دې صورت کښې مشکلات دادى چه امام بخارى عليه السلام چه د ترجمه الباب لاندې کوم درې روايتونه ذکر کړي دي په دې تقدير باندې به د دغه دريوارو روايتونو نه پوښي روايت خو د ترجمې سره بغير د څه تکلف نه منطبق شى ليکن دباقي دوو روايتونو دمنطبق کولو دپاره به دتکلفاتو نه کار اخستلې کيږي. ځکه چه دامام بخارى عليه السلام د ذکر کړې شوى روايتو په رنر کښې بهتر دا معلومېږي چه "اتخذوا" خو په خپل اصل معنى يعنې وجوب باندې محمول کړي شى او په مقام ابراهيم کښې توسع کولو سره ددې نه مراد بيت الله شريف واخستې شى، ځکه چه بيت الله هم حضرت ابراهيم عليه السلام جوړ کړې دې او ښکاره خبره ده چه بيت الله د مونځ قبله ده په دې وجه هر سړې مکلف دې چه بيت الله طرف ته دې مخ کولو سره مونځ کوى. په دې صورت کښې صيغه د امر په خپل اصل معنى د وجوب په معنى پاتې شو اود مقام ابراهيم معنى بيت الله شوه په دې صورت کښې به د دريوارو روايتو انطباق کښې هيڅ مشکل نه وى. (۲)
د مقام ابراهيم په مواد کښې يو څو اقوال: په دې سلسله کښې دامت دعلماؤ مختلف اقوال دي: ① هغه مقام چرته چه هغه کانړې کيځودې شوې دې په کوم چه د ابراهيم عليه السلام د خپو ننسې دي. ② بيت الله شريف. ③ مسجد حرام. ④ پوره حرم شريف.

ددې څلورو مشهورو اقوالو نه مونږ دويمه معنى مراد اخستې ده. په دريمه او څلورمه معنى کښې ډير زيات توسع ده اود آيت مبارك مراد دادى: "بيت الله شريف د هرې يوې حصې استقبال په مونځ کښې فرض دې، چونکه بيت الله هغه مقام دې کوم چه حضرت ابراهيم عليه السلام قائم کړو او جوړ کړې وو او ستاسو ملت، ملت ابراهيمي دې په دې وجه بيت الله ستاسو قبله مقرر کړې شوه.

(۱) سراج القارى: ۴۳۲/۲، لايع الدرارى: ۱۵۵/۱-۱۵۴، الكنزالتوازي: ۸۵/۴-۸۴.

(۲) ايضاح البخارى: ۱۱۸/۳-۱۱۷.

دامعنی مراد اخستلو یوه فائده خو داده چه د امام بخاری رحمہ اللہ ذکر کړې شوې روایت د بې تکلفه ترجمې سره منطبق کیږي. بله دا چه امام بخاری رحمہ اللہ دا باب، ابواب قبله کښې ذکر کړې دې، که چرې "اتخذوا" په استحباب باندې محمول کړې شی او د مقام ابراهیم نه مراد هغه خاص کانري واخستې شی نو ابواب قبله سره به د دې ربط کمزوري شی والله اعلم (۱)
 د علامه عثمانی رحمہ اللہ راځي: حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی صاحب رحمہ اللہ صرف دومره خبره کوي چه د قبلې په ابوابو کښې دا باب راوړلو سره "امام بخاری رحمہ اللہ" د مذکورہ آیت: ﴿وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖمَ مُصَلًّی﴾ د تفسیر طرف ته اشاره کړې ده ځکه چه مقام ابراهیم لره د مصلي جوړولو ظاهري مطلب به دا گڼلې شی چه په دې باندې اوریدو سره مونږ او کړي امام بخاری رحمہ اللہ (دا باب قائلو سره) او خود له چه دا مطلب نه دې بلکه مراد دا دې چه مقام ابراهیم د قبلې په شان مخې ته کولو سره مونږ کوڼي. (۲)

حدیث باب (رومي حدیث) (حدیث نمبر ۳۸۷)

۳۸۵- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ سَأَلْنَا ابْنَ عُمَرَ (۱) عَنْ رَجُلٍ طَافَ بِالْبَيْتِ الْعُمْرَةِ، وَلَمْ يَطْفِئِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، أَيَاتِيْ أَمْرًا هَذَا فَقَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَطَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعًا، وَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ كَعَتْنِ، وَطَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُتُوَةٌ حَسَنَةٌ.

ترجمه حدیث: حضرت عمرو بن دینار رحمہ اللہ نه روایت دې چه مونږ د حضرت عبداللہ بن عمر رحمہما اللہ نه د هغه سړی باره کښې تپوس او کړو چا چه د عمرې د پاره د بیت الله طواف او کړو او صفا مروه کښې ئی سعی اونه کړه، آیا هغه خپلې بې بی سره کوږو الی کولی شی؟ نو حضرت ابن عمر رحمہما اللہ په جواب کښې ارشاد او فرمائیلو چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د (حجۃ الوداع په موقع باندې مکې، ته تشریف راوړو، (نو) حضور پاک اووه ځل د بیت الله طواف او کړو او د مقام ابراهیم شاته ئی دوه رکعتہ مونږ او کړو او بیانی د صفا مروه په مینځ کښې سعی او کړه. او بیشکه ستاسو دپاره د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په ذات اقدس کښې بهترینه نمونه موجود

(۱) إيضاح البخاری: ۱۱۸/۳-۱۱۷، للامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۳۹/۳.

(۲) فضل الباری: ۱۰۶/۳.

(۳) أخرجه البخاری أيضاً فی الحج، فی باب: صلی النبی صلی الله علیه وسلم لسبوعه رکعتین رقم الحدیث: ۱۶۲۳، وفی باب: من صلی رکعتی الطواف خلف المقام، رقم الحدیث: ۱۶۲۷، وفی باب: ما جاء فی سعی بین الصفا والمروة، رقم الحدیث: ۱۶۴۵، ۱۶۴۷، وفی باب: متى یحل المعتمر، رقم الحدیث: ۱۷۹۳، وسلم فی صحیحہ، فی الحج، باب: بیان أن المحرم بعمرة لا یتحلل بالطواف قبل سعی وأن المحرم بحج لا یتحلل بطواف القدوم وكذلك القارن، رقم الحدیث: ۱۲۳۴۰، والنسائی فی سننه، فی الحج، باب: طواف من أهل بفترة، رقم الحدیث: ۲۹۳۳، وابن ماجه فی سننه، فی الحج، باب: الرکعتین بعد الطواف، رقم الحدیث: ۲۹۵۹، وفی جامع الأصول، حرف الحاء، الكتاب الأول: فی الحج والعمرة، الباب الثامن: فی التحلل وأحكامه، الفصل الثاني: فی وقت التحلل وجوازه، رقم الحدیث: ۱۶۱۲، ۳۰۷/۳.

ده. (لهذا دُعِمَرِي دَبَّارَه پِه صفا مروه کُنْبِي سَعِي ضرور کول پکار دی).
حضرت عمرو بن دینار رضی اللہ عنہ وائی چه هم دغه سوال مونږ د حضرت جابر بن عبد الله رضی اللہ عنہ نه اوکړو. هغوی صراحتاً او فرمائیل داسې سړې دې هېڅ کله خپلې بې بې سره کوروالې نه کوی تر هغې پورې چه د صفامروه په مینځ کُنْبِي سَعِي اوکړی.
تو اچم رجال: په دی حدیث شریف کُنْبِي ټول څلور رجال دی:

① الحِمْيَرِي رضی اللہ عنہ. دا ابوبکر عبد الله بن زبیر بن عیسٰی قریشی، اسدی، حمیدی، مکی، رضی اللہ عنہ دی. دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوسی، رومبی حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأثنانا لاندې تیر شوی دی (۱).
② سفيان رضی اللہ عنہ: دا مشهور محدث، سفیان بن عیینه بن ابی عمران هلالی کوفی رضی اللہ عنہ دی. دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوسی رومبی حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأثنانا لاندې تیر شوی دی (۲).

③ عمرو بن دينار رضی اللہ عنہ: دا ابو محمد عمرو بن دینار مکی جُحْمِي رضی اللہ عنہ دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: کتابة العلم د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی (۳).

④ ابن عمر رضی اللہ عنہ: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبد الله بن عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: بنی الإسلام علی خمس کُنْبِي تیر شوی دی (۴).

شرح هدیث: طاف بالبيت العمرة. (حضرت عمرو بن دینار رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه مونږ د حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ نه دغه سړی باره کُنْبِي تپوس اوکړو چه چا د عمرې دپاره دبيت الله طواف اوکړو.

په دې جملہ کُنْبِي لفظ "العمرة" د حرف جر لام په حذف سره دې. دا د مستملی او حموی روایت دې. دې ځانی کُنْبِي حرف جر محذوف منلو نه بغیر معنی نه صحیح کیږی په دې وجه تقدیر منل ضروری دی. او په نورو ډیرو نسخو کُنْبِي دا لفظ د "العمرة" په ځانی "لعمرة" دې (۵). علامه برماوی رحمته اللہ علیہ لیکلی دی چه د لام نه بغیر هم صحیح دې په دې صورت کُنْبِي به دا مفعول وی او "العمرة" به د اعتماد په معنی کُنْبِي واخستلې شی. (۶).

(۱) کشف الباری: ۲۳۷/۱، ۹۹/۳.

(۲) کشف الباری: ۲۳۸/۱، ۱۰۲/۳.

(۳) کشف الباری: ۴/۳۰۹.

(۴) کشف الباری: ۱/۶۳۷.

(۵) الکوکب الدارې: ۵۹/۴، مصابیح الجامع: ۱۱۲/۲، عمدة القاری: ۱۹۴/۴.

(۶) للاع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۳۹/۳.

داهم ممکن دی چه "العمره" نه مخکنی لفظ د طواف په توګه د مضاف محذوف او منلې شی بیا مضاف حذف کولو سره ددې په ځانې مضاف الیه قائم مقام کړې شی^(۱)

قوله: "ولم يطف بين الصفا والمروة" او د صفا مروه په مینځ کښې ئی سعی اونه کړه.

قوله: "لم يطف" دا لفظ د "لم یسج" په معنی دې یعنی "ولم یسج بین الصفا والمروة" چه هغه د صفا مروه په مینځ کښې سعی اونه کړه. سعی لره په طواف سره د تعبیر کولو وجه دا کیدې شی چه سعی هم د طواف یو قسم دې. یا د مشاکلت او بیت الله د طواف مصاحب کیدو د وجې نه ئی سعی په طواف سره تعبیر کړې ده^(۲)

قوله: "أبلی امرأته" آیا هغه خپلې بی بی سره کوروالې کولې شی؟

همزه د استفهام دپاره ده یعنی سوال ئی او کړو چه عمره کښې د صفا مروه په مینځ کښې د سعی کولو نه مخکنې عمره کونکې به حلال وی که نه؟ او هم په دې وجه دداسې سړی د پاره په خپلې ښځې سره صحبت کول جائز وی که نه؟ په دې مقام باندې سوال صرف د ښځې سره د مجامعت د جلال کیدو یا نه کیدو پاره کښې په دې وجه کړې شوي دې چه بی بی له راتلل د احرام په حالت کښې د کړې شوو حرامو کارونو کښې د ټولو نه لوی حرام کار دې ګڼی د احرام نه حلالیدو نه مخکنې د ټولو محرماتو حکم هم داه دې چه د هغې ارتکاب جائز نه دي^(۳)

قوله: "فقال: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فحضر ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا" په جواب کښې ارشاد اوفرماتیلو (نبی کریم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حجة الوداع په موقع باندې مکې ته، تشریف راوړو

قوله: "فقال" نه مراد "فاجاب" دې یعنی حضرت عبدالله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ددې سوال جواب وړکړو په دې جواب کښې اهم خبره داده چه هغوی نیغ په نیغه سخت جواب وړکولو په ځانې د نبی کریم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فعل پیش کولو سره اوفرماتیل چه دخپل فعل د پاره د نبی کریم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د عمل نه دلیل حاصل کړه ځکه چه الله تعالی د ژوند تیرولو دپاره بهترینه نمونه د خپل حبیب محمدرسول الله رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په ذات اقدس کښې کیخو دې ده. خاص کړ د حج په معاملاتو کښې خود حضور پاک رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صریح قول ((لتأخذوا مناسککم))^(۴)

(۱) مصابيح الجامع: ۱۱۲/۲، کوثر المعاني الدارری فی کشف خبايا صحيح البخاری: ۲۲/۷.

(۲) الکواکب الدارری: ۵۹/۴، اللمع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۳۹/۳، عمدة القاری: ۱۹۵/۴، فتح الملهم، کتاب الحج، باب: بیان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل سعی: ۱۰۳/۶.

(۳) الکواکب الدارری: ۹۹/۴، اللمع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۳۹/۳، عمدة القاری: ۱۹۵/۴، کوثر المعاني الدارری فی کشف خبايا صحيح البخاری: ۲۲/۷، فتح الملهم، کتاب الحج، باب: بیان أن المحرم بعمرة لا يتحلل بالطواف قبل سعی: ۱۰۴/۶.

(۴) عن جابر رضى الله عنه يقول: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يرمى على راحلته يوم النحر، ويقول: لتأخذوا مناسککم، فأبني لا أدري لعلی لا أحج بعد حجتي هذه. "صحیح مسلم، کتاب الحج، باب: استحباب رمي الجمره العقبة يوم النحر راکباً، وبيان قوله صلى الله عليه وسلم: لتأخذوا مناسککم"، رقم الحديث: ۱۲۹۷.....

تفسیر ابن کثیر کنبی ددی آیت: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ تشریح کنبی (چه کوم دلیل حضرت ابن عمر رضی الله عنهما پیش کری دی، علامه ابن کثیر رحمته الله لیکسی: هذه الآية الکريمة اصل کویلت التامس برسول الله صلى الله عليه وسلم اقواله، وافعاله، وادواله^(۱)).

یعنی دا آیت د نبی کریم صلی الله علیه و آله د اقوالو، افعالو او احوالو اتباع کولو کنبی دیرلونی بنیادی حیثیت لری. او په دې مسئله کنبی چونکه نبی کریم صلی الله علیه و آله د سعی کولو نه پس حلال شوی وو په دې وجه د سعی کولو نه مخکنی بی بی سره کوروالی کول جائز نه دی^(۲).

دعمری نه حالیدو باره کنبی د حضوت ابن عباس رضی الله عنهما مذهب: دعمری نه د حالیدو باره کنبی د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مذهب په مذکوره حدیث کنبی د بیان شوی مذهب نه خلاف دی او هغه دا چه کله دچا نظر په بیت الله باندې پریوخی نو د هغه احرام به کولاشی. لهندا داسې سری د پاره خپلې ښځې سره صحبت کول جائز وی یعنی د طواف نه پس د سعی نه مخکنی به هغه حلال شی. هم په دې وجه یو صحابی د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه سوال کری وو نو هغوی اشاره جواب ورکړی وو چه د رسول الله صلی الله علیه و آله اتباع او کړه. قاضی عیاض رحمته الله، علامه نووی رحمته الله او حافظ ابن حجر رحمته الله وغیره ددې خبرې تصریح کری ده چه په دې باره کنبی د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مذهب د جمهورو صحابه کرامو سره نه وو^(۳).

د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت: دمذکوره حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت د وصلی خلف القام رکعتین کنبی دی^(۴). د امام بخاری رحمته الله مقصد صرف "وصلی خلف القام رکعتین" سره دی. اوس که چرې ﴿اتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ کنبی "اتخذوا" په استحباب باندې محمول کری شی نوییاهم مطابقت ښکاره دی چه د تحية الطواف د پاره د ټولو نه اوچت او اعلی مقام مقام ابراهیم دی، ضروری دچا به نیز هم نه دی. او که چرې "اتخذوا" په وجوب باندې حمل کری شی نو د مقام ابراهیم نه مراد به بیت الله وی. په دې صورت کنبی د روایت د ترجمه الباب سره انطباق ښکاره دی چه په مونغ کنبی دې کعبه قبله جوړه کری

..... بیت الأفكار، هم موجود دی (الکواکب الدارای: ۵۹/۴. کوثر المعانی الدارای فی کشف خیایا صحیح البخاری: ۲۲/۷. فتح الملم، کتاب الحج، باب: بیان أن المحرم بعمره لا يتحلل بالطواف قبل سعی: ۱۰۴/۶. تفسیر ابن کثیر، سورة الاحزاب: ۳۱، ۳۹۱/۶).

(۱) کمال المعلم بفوائد مسلم، کتاب الحج، باب: ما يلزم من أحرم بالحج، ثم قدم مكة، من الطواف والسعی: ۳۱۲/۴. المنهاج شرح صحیح مسلم، کتاب الحج، باب: بیان أن المحرم بعمره لا يتحلل بالطواف قبل سعی: ۲۱۹/۸. (۲) شرح ابن بطلان، کتاب الحج، باب: متى يحل المتمر، رقم الحديث: ۱۵۶۷، ۲۹۸/۴. دارالکتب العلمیة، کمال المعلم بفوائد مسلم، کتاب الحج، باب: ما يلزم من أحرم بالحج، ثم قدم مكة، من الطواف والسعی: ۳۱۲/۴. المنهاج شرح صحیح مسلم، کتاب الحج، باب: بیان أن المحرم بعمره لا يتحلل بالطواف قبل سعی: ۲۱۹/۸. فتح الباری: ۴۷/۱. کوثر المعانی الدارای فی کشف خیایا صحیح البخاری: ۲۲/۷.

(۳) فتح الباری: ۶۴۷/۱. عمدة القاری: ۱۹۴/۴. کوثر المعانی الدارای فی کشف خیایا صحیح البخاری: ۲۲/۷.

شی لکه چه په روایت کښې د حضور پاک د عمل نه هم دغه ثابت دی،

حضرت مولانا انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې د ترجمې مطابقت "وصل خلف المقام" نه حاصل شو کوم چې په اول حدیث الباب کښې ذکر دي او محقق عینی رحمۃ اللہ علیہ هم ددې صراحت کړې دي. بیا نه ده معلومه چې للامع الدراري: ۱۵۲/۱ کښې داسې ولې اولیکل چې په ترجمه الباب باندې دا اشکال دي چې امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ په دې کښې قرآنی آیت ذکر کړې دي په کوم کښې چې په مقام ابراهیم باندې د مونځ کولو امر دي. بیا هغه چې کوم روایتونه ددې ترجمې لاندې راوړي دي په هغې کښې مقام ابراهیم لره په مصلي جوړولو باندې هیڅ دلالت نشته دي. بیاني لیکلی دی چې حضرت اقدس مولانا گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ هم ددې اشکال دوه جوابونه ورکړي دي الخ. حیرانتیا ده چې حضرت شیخ الحدیث دامت برکاتهم عدم مطابقت هم په گوته کړې دي او په ظاهره د حضرت گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ په نیز هم دلته د عدم مطابقت څه اشکال نشته دي بلکه هغوی خود امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ دا مراد واضح کول غواړي چې د مقام ابراهیم سره خواکې د مونځ د حکم باوجود هم د فرض استقبال کعبه په تاکد کښې فرق نه راځي. ځکه چې حضور پاک خو صلوٰۃ خلف المقام سره هم د استقبال کعبه ترک نه دي فرماتلي. دویمه خبره حضرت رحمۃ اللہ علیہ د امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ دا خو دلې ده چې په آیت کښې اگر چې امر دي مگر هغه د سنیت یا استحباب د پاره دي د وجوب د پاره نه دي. ځکه چې که چېرې د وجوب د پاره وي نو حضور پاک به مواجبه بیت الله کښې مونځ نه کولو، کوم چې په دویم او دریم حدیث باب کښې ذکر دي. (۱)

ځکه چې په دې صورت کښې خو مقام ابراهیم د حضور پاک شاته وو وړاندې نه وو او وړاندې

(۱) إيضاح البخاري: ۱۷۳/۳.

(۲) الدر المختار مع رد المحتار، کتاب الصلاة، باب: الإمامة: ۳۱۶/۲-۳۱۴، بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل فی بیان مقام الإمام والمأموم: ۶۷۴/۱ الفتاوی الهندیة، کتاب الصلاة، الباب الخامس فی الصلاة، الفصل الخامس فی بیان مقام الإمام والمأموم: ۸۸/۱ (۲) حدثنا محمد بن العلاء، الهمداني أبو كريب، قال: حدثنا أبو معاوية، عن الأعشى، عن إبراهيم، عن الأسود، وعلقمة، قال: أتينا عبداً بن مسعود في داره، فقال: أصلي هؤلاء خلفكم؟ قلنا: لا، قال: فقوموا فصلوا، فلم يأمرنا بأذان ولا إقامة، قال: وذهبنا لنقوم خلفه، فأخذ بأيدنا فجعل أحدنا عن يمينه والآخر عن شماله، قال: فلما ركع وضعنا أيدينا على ركبنا، قال: فضرر أيدينا وطبق بين كفيه، ثم أدخلهما بين فخذيه، قال: فلما صلى، قال: إنه ستكون عليكم أمراء يؤخرون الصلاة عن ميقاتها، ويخفونها إلى شرق الموتى، فإذا رأيتموهم قد فعلوا ذلك، فصلوا الصلاة لميقاتها، واجعلوا صلاتكم معهم سبعة، وإذا كنتم ثلاثة فصلوا جميعاً، وإذا كنتم أكثر من ذلك، فيؤمكم أحدكم، وإذا ركع أحدكم فليفرش ذراعيه على فخذيه، وليجئن، وليطبق بين كفيه، فلنأني أنظر إلى اختلاف أصابع رسول الله صلى الله عليه وسلم فأراهم، (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب التمدد إلى وضع الأيدي على الركبتين في الركوع، رقم الحديث: ۱۲۲۱)، والمذكور في نزعة الألباب في قول الترمذي: وفي الباب هذا: "أما حديث ابن مسعود، فرواه مسلم: ۳۷۸/۱، وأبو عوانة في مستخرجه: ۱۸۱/۲-۱۸۰، والنسائي في المجتبى: ۶۶/۲، والكبير: ۳۷۸/۱، وأحمد: ۴۱۳/۱، وغيرهم. (نزعة الألباب وفي قول الترمذي: "وفي الباب، كتاب الصلاة: ۵۵۴/۲) [

صرف کعبه وه. دې نه علاوه دا خبره په خپل ځاني هم صحيح نه ده چه د باب په رواياتو کښي مقام ابراهيم لره په مصلی جوړولو باندې څه دلالت نشته دي. هم په رومي حديث کښي د حضور پاک په مقام ابراهيم کښي د مونځ کولو ذکر په صراحت سره موجود دي. دا خو په پوره شان سره د ترجمه الباب د آيت په مصداق باندې عمل وو ليکن په دې باندې د عمل کولو باوجود داهم ښکاره کول ضروري وو چه مقام ابراهيم سره مونځ کول د شرف، برکت او اجر زياتيدو موجب دي. دا سي نه ده چه ددې په وجه د بيت الله د استقبال اهميت څه کم شو. بلکه د حضرت گنگوهي رحمته الله عليه د تحقيق مطابق ددې نور تاکيد مفهوم شو چه دې سره مونځ هم په صحت د استقبال کعبه معظمه باندې موقوف دي او هم ددې د پاره حضور پاک هلته هم په مونځ کښي استقبال ترک نه کړو.

د مذکور حديث شريف نه مستنبط شوي احکام: د مذکور حديث نه چه کوم فوائد او احکام مستنبط کيږي په هغې کښي يو خودادي:

① په اتفاق د علماؤ په عمره کښي سعی واجب ده. دې نه بغير عمره کونکې نه شي حلاليدې.

② د سعی د پاره اووه چکرې لازمي دي.

③ دوه رکعته مونځ مقام ابراهيم سره کول واجب دي. په دې کښي د سيد المرسلين عليهم السلام اقتداء ده. دا د احنافو په نيز دي گني د شوافع په نيز دا دوه رکعته سنت دي.

تعليق: وَاَلَا نَأْتِي جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، فَقَالَ: «لَا يُقَرَّبُهَا حَتَّى يَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ»

د تعليق ترجمه: حضرت عمرو بن دينار رحمته الله عليه وائي چه هم دغه سوال مونږ د حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه نه اوکړو نو هغوی (په صراحت سره) او فرمائيل چه داسې سړي دي هيڅ کله د خپلې بي بي سره کوروالي نه کوي، تردې چه د صفا مروه په مينځ کښي سعی اوکړي.

د تعليق تخريج: دا روايت مسند حميدي.

او مصنف ابن ابی شيبه رحمته الله عليه کښي موصلاً موجود دي.

① انوار الباري: ۱۹۵/۱۲.

② فتح الباري: ۶۴۷/۱، الشرح الميسر لصحيح البخاري: ۴۴۴/۱، کوثر المعاني الدراري فی کشف خبايا صحيح البخاري: ۲۲/۷.

③ الشرح الميسر لصحيح البخاري: ۴۴۴/۱.

④ فتح الباري: ۶۴۷/۱، الشرح الميسر لصحيح البخاري: ۴۴۴/۱، کوثر المعاني الدراري فی کشف خبايا صحيح البخاري: ۲۲/۷.

⑤ حدثنا الحميدي، قال: حدثنا سفيان، قال: حدثنا عمرو بن دينار، قال: سألت جابر بن عبدالله، فقال: لا تقر بها حتى تطوف بين الصفا والمروة. (مسند الحميدي، كتاب الحج، باب: أيقع الرجل بإمراته قبل أن يسعى، رقم الحديث: ۵۴۱/۱، ۶۸۴).

⑥ حدثنا أبو بكر، قال: حدثنا ابن عيينة عن عمرو قال: سألت جابر بن عبدالله عن رجل اعتمر، فطاف بالبيت، ثم أراد أن يقع على أهله قبل أن يطوف بين الصفا والمروة؟ فقال: لا، حتى يطوف بين الصفا والمروة. (المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الحج، باب: في المعتمر يطوف بالبيت، أيقع على أهله، رقم الحديث: ۱۴۹۲۷، ۴۹۲/ —)

و تعلیق مقصد: ددی تعلیق مقصد صرف دا خبره واضح کول دی چه مخکینی روایت کنی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په صراحت سره د سائل د سوال جواب نه وو وړکړي بلکه صرف د رسول الله صلی الله علیه وسلم عمل نی بیش کړې وو چه په دې کنې ستاسو د پاره لار خوند موجود ده ددې مطابق عمل او کړنی. لیکن په مذکوره تعلیق کنې ددې خبرې وضاحت موجود دی چه حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنهما په واضحه توگه باندې اوخود دل چه معتمر هغه وخته پورې حالیدي نه شی ترکومې پورې چه سعی اونه کړی^(۱)

حدیث باب (دویم حدیث) حدیث نمبر ۳۸۸

۱۲- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَيْفٍ قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا ^(۲) قَالَ أَمَّا ابْنُ عُمَرَ فَقِيلَ لَهُ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - دَخَلَ الْكُعْبَةَ. فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ فَأَقْبَلْتُ وَالنَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَدْ خَرَجَ، وَأُجِدُّ بِلَالًا قَابِضًا ابْنَ الْأَبَايْنِ، فَسَأَلْتُ بِلَالًا فَقُلْتُ أَصَلَّى النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الْكُعْبَةِ قَالَ نَعَمْ رَكْعَتَيْنِ بَيْنَ السَّائِرَتَيْنِ اللَّتَيْنِ عَلَى يَسَارِهِ إِذَا دَخَلْتُ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى فِي وَجْهِ الْكُعْبَةِ رَكْعَتَيْنِ.

ترجمه حدیث: حضرت مجاهد رضی الله عنه روایت کوی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما له یو سړي راغلو او ونی وئیل چه او گوړه رسول الله صلی الله علیه وسلم کعبې معظمې ته دننه تشریف اوړې دې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما بیان دې چه زه هلته اورسیدم نو حضور پاک بهر تشریف راوړې وو او (لکه) چه زه بلال رضی الله عنه (اوس هم) وینم چه دواړه د دروازي په مینځ کښي ولاړ دی. ما د حضرت بلال رضی الله عنه نه تپوس او کړو چه رسول الله صلی الله علیه وسلم په کعبه کښي دننه مونځ کړي دې؟ نو هغوی او وئیل چه او، دوه رکعت د هغه ستونو په مینځ کښي کومې چه د بیت الله د داخلیدو په وخت ښی او کس طرف ته وی. بیا حضور پاک بهر راغلو او دوه رکعت نه ئی د کعبې مواجهه کښي او کړل.

(۱) فتح الباری: ۶/۱، عمدة القاری: ۱۹۵/۴.

(۲) أخرجه البخاری أيضاً وفي المساجد، باب: الأبواب والخلق للكعبة والمساجد، رقم الحديث: ۴۶۸. وفي ستره المصلی، باب: الصلاة بين السواري في جماعة، رقم الحديث: ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶. وفي التطوع، باب: مجاء في التطوع مثنى، رقم الحديث: ۱۱۶۷. وفي الحج، باب: إغلاق البيت ويصل في أي نواحي البيت شاء، رقم الحديث: ۱۵۹۸. وباب: الصلاة في الكعبة، رقم الحديث: ۱۵۹۹. وفي الجهاد، باب الردف على الحمار، رقم الحديث: ۲۹۸۸. وفي المغازی، باب: دخول النبي صلى الله عليه وسلم من أعلى مكة، رقم الحديث: ۴۲۸۹. باب: حجة الوداع، رقم الحديث: ۴۱۰۰. وسلم في صحيحه، في الحج، باب: استعجاب دخول الكعبة للحاج وغيره، رقم الحديث: ۳۲۳۱، ۳۲۳۲، ۳۲۳۳، ۳۲۳۴، ۳۲۳۵، ۳۲۳۶. وأبو داود في سننه، في المناسك، باب: الصلاة في الكعبة، رقم الحديث: ۲۰۲۳. والترمذی في سننه، في الحج، باب: مجاء في الصلاة في الكعبة، رقم الحديث: ۸۷۴ والنسائي في سننه، في المساجد، باب: الصلاة في الكعبة، رقم الحديث: ۶۹۳. وفي القبله، باب: مقدار ذلك، رقم الحديث: ۶۵۰. وفي الحج، باب: دخول البيت، رقم الحديث: ۲۹۰۸، ۲۹۰۹. وباب: موضع الصلاة بالبيت، رقم الحديث: ۲۹۱۰، ۲۹۱۱. وابن ماجه في سننه، في المناسك، باب: ۳۰۶۳. وفي جامع الأصول، حرف الحاء، الكتاب الأول: في الحج والعمرة، الباب الرابع: في الطواف والسعي ودخول البيت، الفصل الثالث: في دخول البيت، رقم الحديث: ۲۲۵/۳، ۱۵۱۴.

تراجم رجال: د مذکورہ حدیث شریف پہ سند کنبی تول پنخہ رجال دی

(۱) **مسدد بن سعد**: دا مسدد بن مسدد بن مرسل بن مرسل الاسدی البصری رحمہ اللہ دی اوڈ بعضو پہ نیز د دوی نوم عبد الملک بن عبد العزیز دی. د دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان ان یحب لأخیه ما یحب لنفسه، لاندی او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراہیة ان لا یفہموا لاندی تیر شوی دی. (۱)

(۲) **یحییٰ بن سعید**: دا یحییٰ بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رحمہ اللہ دی. د دوی کنیت ابو سعید دی. د دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان ان یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندی تیر شوی دی. (۲)

(۳) **سیف بن سلیمان**: دا سیف بن سلیمان المخزومی المکی رحمہ اللہ دی. د دوی کنیت ابو سلیمان المکی دی. (۳) دوی تہ سیف بن ابی سلیمان ہم وئیلی شو. (۴)
ابن معین رحمہ اللہ وائی سیف بن سلیمان المکی او سیف بن ابی سلیمان ہم د یو کس دوی نومونہ دی. (۵) د دوی شمیر پہ طبقہ سادسہ کنبی کیدلو. (۶) دا د بنی مخزوم آزاد کړی شوی غلام وو. (۷)

دوی چہ دکومو مشانخو نہ روایت کوی پہ هغوی کنبی مجاهد بن جبر، عبد اللہ بن ابی نجیح، قیس بن سعد المکی، عدی بن عدی الکندی، عمرو بن دینار، ابو امیہ عبد الکریہ بن ابی المخارق البصری، وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی. (۸) او د دوی نہ روایت کونکو کنبی یحییٰ بن سعید القطان، ابو اسامہ حماد بن اسامہ، زید بن الحباب، سفیان الثوری، معتز بن سلیمان، عبد اللہ ابن المبارک، مسلم بن خالد الزنجی، زید بن الحباب، عبد اللہ بن نمیر وغیرہ رحمہم اللہ شامل دی. (۹)

امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی چہ یحییٰ القطان رحمہ اللہ وائی کان عندنا ثقة من یصدق ویحفظ (۱۰) ہم د قول ابو حاتم رحمہ اللہ د علی ابن البدیعی رحمہ اللہ نہ داسی نقل کړی دی چہ ما د یحییٰ بن سعید نہ

(۱) کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/۴.

(۲) کشف الباری: ۲/۲.

(۳) تہذیب الکمال: ۳۲۰/۱۲.

(۴) الجرح والتعديل: ۴۲۵/۶، تہذیب التہذیب: ۲۹۴/۴.

(۵) تاریخ ابن معین: ۸۴/۳.

(۶) موسوعة رجال الكتب التسعة: ۱۳۳/۲، تہذیب التہذیب: ۴۹۸/۱.

(۷) التاريخ الكبير للبغاري: ۱۷۱/۴، تہذیب التہذیب: ۲۹۴/۴.

(۸) تہذیب الکمال: ۳۲۰/۱۲، تہذیب التہذیب: ۲۹۴/۴.

(۹) تہذیب الکمال: ۳۲۰/۱۲، تہذیب التہذیب: ۲۹۴/۴.

(۱۰) التاريخ الكبير للبغاري: ۱۷۱/۴.

دَسِيف بن سليمان باره كنسې تپوس او كړو نو هغوی او فرمائیل كان عندنا ثبت من یصدق ویحفظ (١). صالح بن احمد رحمته وائی چه زما پلار احمد بن حنبل رحمته فرمائیلی دی: سیف ثقة ابو محمد رحمته وائی چه زما والد نه د سیف بن سليمان رحمته باره كنسې پوښتنه او كړې شوه نو هغوی او فرمائیل: (لا بأس به) (٢). عجلی رحمته او ابوبكر البزار رحمته د هغوی باره كنسې فرمائی: ثقة (٣). ابو زرعه الدمشقی رحمته فرمائی: ثبت (٤). ابن عدی رحمته د هغوی باره كنسې فرمائی: حدیثه لیس بالکثیر، وأرجو أنه لا بأس به (٥). امام نسائی رحمته د هغوی باره كنسې او فرمائیل ثقة ثبت (٦). ابن حبان رحمته هغوی په الثقات كنسې ذكر كړی دی (٧). یحیی ابن معین رحمته به وئیل چه سیف بن سليمان او زکریا بن اسحاق دواړه قدری وو (٨). حافظ ذهبی رحمته فرمائی چه د ابن معین رحمته د دې تعنت باوجود یحیی بن سعید القطان رحمته د هغوی نه روایت كړې دي (٩).

حافظ ذهبی رحمته فرمائی چه ابن عدی رحمته په الكامل فی ضعفاء الرجال كنسې د هغوی ذكر كړې دي او د هغوی دا حدیث ئی نقل كړې دي: «عن قيس بن سعيد، عن عمرو بن دينار، عن ابن عباس، أن النبي صلى الله عليه وسلم قضى بالبين من الشاهد الواحد». (الكامل فی ضعفاء الرجال: ٣٢٨/٣، او عباس د یحیی ابن معین نه د دې حدیث باره كنسې تپوس او كړو نو هغوی جواب وركړه: ليس بمحفوظ، وسيف قدرى. حافظ ذهبی رحمته فرمائی چه زه وایم چه دا حدیث عبد الرزاق عن محمد بن مسلم الطائفي، عن عمرو به سند سره روایت كړې دي او دا عن داؤد الطمار، عن عمرو به سند سره هم روایت كړې شوې دي. ابن عدی رحمته د دې پوره بحث نه پس او فرمائیل: أرجو أنه لا بأس به (١٠). الساجی رحمته وائی: أجمعوا على أنه صدوق ثقة، غير أنه اتهم بالقدر (١١).

(١) یعنی د ثقة په ځائی ثبت لفظ استعمال كړې دي. الجرح والتعديل: ٢٥٤/٤، تهذيب الكمال: ٣٢١/١٢.

(٢) الجرح والتعديل: ٢٥٤/٤، تهذيب الكمال: ٣٢١/١٢.

(٣) تهذيب التهذيب: ٢٩٤/٤.

(٤) تهذيب الكمال: ٣٢٠/١٢، تهذيب التهذيب: ٢٩٤/٤.

(٥) تهذيب الكمال: ٣٢٠/١٢، تهذيب التهذيب: ٢٩٤/٤.

(٦) الكاشف: ٤٧٥/١، تهذيب التهذيب: ٢٩٤/٤.

(٧) الثقات لابن حبان: ١٨٣/١.

(٨) تاريخ ابن معين بزوايه الدورى: ٧٧/٣.

(٩) ميزان الاعتدال: ٢٥٥/٢، سير اعلام النبلاء: ٣٣٨/٦.

(١٠) ميزان الاعتدال: ٢٥٥/٢، سير اعلام النبلاء: ٣٣٩/٦-٣٣٨.

(١١) تهذيب التهذيب: ٢٩٤/٤، هدى السارى، ص: ٥٧٤.

ابوعبید الجاری رضی اللہ عنہ وائی چه ما د ابوداؤد رضی اللہ عنہ نه دهغه باره کښې تپوس اوکړو نو هغوی او فرمائیل: **ثقة**، ما عرض اوکړو: یرمى بالقدر نو هغوی جواب ورکړو: **أعلمه**، حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی: **ثقة ثبت**، رضی اللہ عنہ بالقدر. (۲)

خلاصه دا چه په هغوی باندې کړې شوې دا جرح د جمهور ائمه الرجال د تعدیل په مقابله کښې مذموم نه ده. حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ هم مقدمه فتح الباری هدی الساری کښې په دې باندې تفصیلی کلام کړې دي. دهغوی د عمر آخری حصه بصره کښې تیره شوه او وفات یې ۱۵۶ هجری کښې شوې دي. (۳) دهغوی د وفات باره کښې دویم قول د ۱۵۱ هجری دي. (۴)

⑤ **مجاهد** رضی اللہ عنہ دا ابوالججاج مجاهد بن جبر مکی قرشی مخزومی رضی اللہ عنہ دي. ددوی حالات کشف الباری، کتاب العلم، باب: الفهم بالحديث لاندې تیر شوی دی. (۵)

⑥ **ابن عمر** رضی اللہ عنہ دا مشهور صحابی رسول حضرت عبد الله بن عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ دي. ددوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: بئی الإسلام علی خمس کښې تیر شوی دی. (۶) شوح حدیث: **أَنَّ ابْنَ عُمَرَ قَعِيلٌ لَهُ: هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْكَعْبَةَ** یعنی حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ له څوک سړې راغلو او وئې وئیل چه گوره رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کعبې معظمې ته دننه تشریف اوړې دي.

قوله: "أَنَّ" - دهمزې په ضمې سره د مجهول صیغه ده. (۷) حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی ماته د دهغه سړي د نوم علم اونه شو چا چه حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ ته خبر ورکړې وو. (۸)

قوله: **فَأَقْبَلْتُ** د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ بیان دي چه زه هلته اور سیدم. حضرت شیخ الحدیث صاحب رضی اللہ عنہ فرمائی چونکه حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ سخت د سنتو تابعدار وو په دې وجه چه کله هغوی ته دا خبر ملاؤ شو چه حضوباک کعبې ته داخل شو نو هغه هم ورغلو چه اوگوری چه حضوباک هلته لاړو نو چه څه څه ئې اوکړه او کوم څه چه حضوباک اوکړه چه هم هغه زه هم اوکړم، مگر حضوباک بهر تشریف راوړې وو. (۹)

قوله: **وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ غَرَجَ** په داسې حال کښې چه نبی کریم بهر تشریف راوړې

(۱) تهذيب الكمال: ۳۲۱/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۹۴/۴.

(۲) تقريب التهذيب: ۴۹۸/۱ تحرير تقريب التهذيب: ۱۰۰/۲.

(۳) الجرح والتعديل: ۴۲۵/۶ تقريب التهذيب: ۴۹۸/۱.

(۴) الكاشف: ۴۷۵/۱.

(۵) كشف الباری: ۳۰۷/۳.

(۶) كشف الباری: ۶۳۷/۱.

(۷) عمدة القاری: ۱۹۶/۴ الکونر الجازی إلى ریاض أحادیث البغاری: ۸۲/۲.

(۸) فتح الباری: ۶۴۸/۱ التوضیح لسمات الجامع الصحیح: ص: ۵۲.

(۹) تقریر بغاری شریف: ۱۴۵/۲، الكنز المتواری: ۸۶/۴.

و. و. ذ. خرمه. صله من الکعبه. ده.

قوله: وأحد بلالاً قائماً بين البابين: ما حضرت بلال رضي الله عنه بيت الله ذ. دواو دروازو په مينځ کښې ولاړ اوليدو. دلته "اجد" دمضارع صيغه ده ليکن ذ ماضی "وجدت" په معنی کښې ده. او دې نه مقصود ذ حال حکايت کول دی ياد تيرې شوې زمانې، هغه صورت په ذهن کښې حاضر ساتل دی. (۱)

يعنی ماضی ئی ذ استقبال صيغې سره تعبير کړه. ماضی ذ استقبال صيغې سره تعبير کولو مطلب دا وی چې هغه واقعہ دې وخت کښې زما ذ سترگو مخې ته راتاؤ شوې ده څنگه چې هغه وخت زما ذ سترگو په وړاندې وه.

علامه سيوطی رحمته الله عليه فرمائی "بين البابين" نه مراد "بين المصنعين" دې. او د حموی په روايت کښې خو په دې خاني ذ "بين الناس" لفظ دې. (۲)

علامه برماوی رحمته الله عليه فرمائی "بين البابين" نه مراد "مصراع الباب" هم کيدې شی ځکه چې هغه وخت دکعبې هم يوه دروازه وه او دې نه مراد دوه دروازې هم کيدې شی چې د حضرت ابراهيم عليه السلام په زمانه کښې دکعبې دوه دروازې وې. هم په دې وجه حضرت عبد الله بن زبير رضي الله عنه په خپل دور کښې دکعبې هم دوه دروازې کړې وې. اوبعضې نسخو کښې ذ "البابين" په خاني "الناس" لفظ هم دې. (۳)

قوله: قَالَتْ بَلَاءُ، قُلْتُ: أَصْلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْكَعْبَةِ؟ قَالَ: «نَعَمْ، رَكْعَتَيْنِ بَيْنَ السَّارَتَيْنِ اللَّتَيْنِ عَلَى يَسَارِهِ إِذَا دَخَلْتَ:

يعنی ما د حضرت بلال رضي الله عنه نه تپوس او کړو چې آیا نبی کریم صلي الله عليه وسلم په کعبه کښې دننه مونځ کړې دې؟ هغوی او وښل او. حضور پاک د دغه دوو ستونو په مينځ کښې چې ستا د داخلیدو په وخت گس لاس ته راځی دوه رکعتہ کړی دی.

قوله: نعم! رکعتين نه مراد "نعم! مثل رکعتين" دې. (۴). الساريتين نه مراد "الأسطوتين" دی. او "على يساره" نه مراد "يسار الداخل" دې. يا "يسار البيت" دې. يا بيا په دې مقام باندې د حاضر نه د غائب طرف ته التفات کړې شوې دې. گنی ذ مقام مناسب خو "يسارك" کيدل پکار وو.

(۱) شرح الکرمانی: ۵۹/۴. التوشیح شرح الجامع الصحیح للسيوطی: ۴۸۶/۳. اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۴۰/۳.

(۲) التوضیح شرح الجامع الصحیح للسيوطی: ۴۸۶/۳. يعنی داخبره نه ده چې هغه وخت دکعبې دوه دروازې وې. يعنی يوه دروازه د داخلیدو د پاره او دويمه د وتلو د پاره. او نبی کریم صلي الله عليه وسلم د دغه دوو دروازو په مينځ کښې ولاړ وو. بلکه د دوو دروازو نه مراد د يوې دروازې دوه تنې دی دکومې په مينځ کښې چې نبی کریم صلي الله عليه وسلم ولاړ وو. (ازمرتب)

(۳) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۴۰/۳. وکذا فی شرح الکرمانی: ۵۹/۴.

(۴) التوشیح شرح الجامع الصحیح للسيوطی: ۴۸۶/۳.

نبی اکرم ﷺ په کعبه کښې دننه خورکته مونځ کړې دې؟ د روایت ددې مقام نه معلومېږي چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د حضرت بلال رضی الله عنه نه سوال او کړو چه نبی کریم ﷺ خورکته مونځ کړې دې نو په دې باندې هغه جواب ورکړو چه دوه رکعتې نسی کړې دی. خو په بعضې روایتونو کښې ذکر دی چه حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنهما په ډیر افسوس سره فرمائی چه (افسوس) ما د حضرت بلال رضی الله عنه نه ولې تپوس اونه کړو چه نبی کریم ﷺ په کعبه کښې دننه خو رکعتې مونځ ادا کړو^(۱)

نوددې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوی دی: ① علامه عینی رحمه الله فرمائی چه ددې بهتر جواب دا دی چه حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنهما هغه وخت صرف دا سوال کړې وو چه حضور پاک بیت یعنی کعبه کښې دننه څه او کړه؟ نو حضرت بلال رضی الله عنه د لاس په دوو گوتو سره اشاره او کړه^(۲)

د کوم نه چه نې دوه رکعتې او گڼل. بیا په زباني توگه باندې ددې وضاحت کول د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه هیر شوې وو په کوم چه نې افسوس کولو^(۳)

② حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنهما د رکعتین کوم لفظ چه ذکر کړې دې هغه د ده خپل کلام دې د حضرت بلال رضی الله عنه دې په ظاهره هغوی د مونځ تحقیقی مقدار باندې اعتماد کولو سره خپل دا قول ذکر کړې دې. هغه داسې چه د حضرت بلال رضی الله عنه د طرف نه د اجواب خو ملاؤ شو چه حضور پاک مونځ کړې دې بل طرف ته د رسول

(۱) کما رواه البخاری فی صحیح البخاری: حدثنا أبو النعمان، وقتيبة بن سعيد، قال: حدثنا حماد بن زيد، عن أيوب، عن نافع، عن ابن عمر: "أن النبي صلى الله عليه وسلم قدم مكة فدعا عثمان بن طلحة، ففتح الباب، فدخل النبي صلى الله عليه وسلم وبلا وأسامه بن زيد وعثمان بن زيد وعثمان بن طلحة، ثم أغلق الباب، فلبث فيه ساعة، ثم خرجوا، قال ابن عمر: فديرتُ فأسألتُ بلالاً فقال: صلى فيه، فقلت: في أي؟ قال: بين الأسألتين، قال: ابن عمر: فذهب على أسأله كم صلى. (كتاب الصلاة، باب: الأبواب والفلق للكعبة والمساجد، رقم الحديث: ٤٦٨، دار طوق النجاة) ورواه أيضاً: حدثنا يحيى بن بكير، حدثنا الليث، قال يونس: أخبرني نافع، عن عبدالله رضي الله عنه: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أتى مكة على راحلته مردفاً أسامة بن زيد، ومعه بلال، ومعه عثمان بن طلحة من الحجبة، حتى أتاه في المسجد، فأمره أن يأتي بفتاح البيت، ففتح، ودخل رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعه أسامة وبلا وعثمان، فمكث فيها نهاراً طويلاً، ثم خرج، فاستبق الناس، وكان عبدالله بن عمر أول من دخل، فوجد بلالاً وراء الباب قائماً، فسأله: "أين صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ فأشار له إلى المكان الذي صلى فيه، قال عبدالله: فنسيت أن أسأله كم صلى من سجدة. (كتاب الجهاد والسير، باب الردف على الحمار، رقم الحديث: ٢٩٨٨، دار طوق النجاة).

(۲) حدثنا إسحاق بن يوسف، حدثنا ابن أبي داود، عن نافع، عن ابن عمر، قال: سعد رسول الله صلى الله عليه وسلم البيت وبلا خلفه، قال: وكنت شاباً، فسمعت، فاستقبلني بلال، فقلت له: ما صنع رسول الله صلى الله عليه وسلم هاهنا؟ قال: فأشار بيده، أي: صلى ركعتين. (مسند أحمد بن حنبل، حديث بلال، رقم الحديث: ٢٣٩٢١، ٣٤٣/٣٩، مؤسسة الرسالة).

(۳) عمدة القاري: ١٩٧/٤.

اکرم ﷺ نه په ورځ کښې د دوو رکعتونه زیات کول نقل نه دی نو ددې مقدّماتو لازمی نتیجه به هم دا راوځي چه په کعبه کښې دننه د حضور پاک ﷺ مونځ کم نه کم دوه رکعته خو وو. هم په دې وجه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د "رکعتین" لفظ اوونیلو.

حافظ رحمه الله فرماني چه بیا ماته دخپلې ددې خبرې تائید هم ملاؤ شو هغه داسې چه عمر بن شهبه رحمه الله کتاب مکې کښې د عبدالعزیز بن ابی رواد په طریق سره دا روایت نقل کړې دې: «عن نافع، عن ابن عمر: .... فاستقبلني بلال، فقلت: ما صنعت رسول الله صلى الله عليه وسلم هاهنا، فأشار بيده: أي: صلى ركعتين بالسبابة والوسطى». لهذا حضرت عبدالله ابن عمر رضی الله عنهما دا قول "نسيت

أن أسأله كم صلى" به په دې خبره باندې محمول کولې شی چه هغه په ژبې سره نه دا بوال اوکړو اونه حضرت بلال رضی الله عنه په ژبې سره ددې جواب ورکړو یعنی دوه رکعته مونځ ئې د هغه په اشاره سره اوگنړلو نه چه دهغه کلام کولو سره. خلاصه د کلام دا چه د حضرت بلال رضی الله عنه قول "نسيت أن أسأله كم صلى" به په دې خبره باندې محمول وي چه هغه ته ددې خبرې تحقیق اونه شو چه رسول الله ﷺ دوه رکعته مونځ کړې دي که ددوؤ نه زیات؟

علامه کوراني رحمه الله ددې خبرې په جواب کښې فرماني چه دا خو داسې جواب دې چه هیڅوک به هم ددې قائل نه شی. ځکه چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په دې کښې دا فرماني چه ما د حضرت بلال رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه آیا نسی کریم ﷺ (په کعبه کښې دننه) مونځ اوکړو؟ نو هغوی جواب راکړو چه آو، د دوو ستونو په مینځ کښې ئې دوه رکعته اوکړه. نو ددې خبرې سوچ څنگه کیدې شی چه دا قول د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خپل قول دې. صحیح جواب دا کیدې شی چه حضور پاک دوه ځل کعبه کښې دننه داخل شو، یو ځل د فتح مکې په موقع باندې او په دویم ځل د حجة الوداع په موقع باندې. (د تعدد دخول یا د تعدد واقعه) دلیل دادې چه په دې مقام کښې (یعنی حجة الوداع په موقع کعبې ته د داخلیدو په واقعه کښې) دادی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د بیت طرف ته راغلو. هغوی ته خبر ورکړې شو چه رسول الله ﷺ کعبې ته داخل شو. او د مکې دفتحې په موقع کعبې ته د داخلیدو په حدیث کښې دی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خلقو ته خبر ورکړو چه رسول الله ﷺ مکې ته تشریف راوړو او بیت الله کښې داخل شو او دروازه ئې بنده کړه او دانی هم او فرمائیل چه حضرت بلال رضی الله عنه ما د کعبې د دروازې شاته ولاړ اولیدو. او د حجة الوداع والا واقعه کښې ئې فرمائیلی وو چه ما حضرت بلال رضی الله عنه د دواړو دروازو په مینځ کښې ولاړ لیدلې وو. نو چه کوم سرې هم په دواړو قسم احادیثو کښې غور اوفکر کوی هغه به دا ښکاره فرق ښه شان سره اوپیژنی.

(۱) فتح الباری: ۶۸۱/۱ شرح الزرقانی علی الموطأ للإمام مالک، کتاب الحج، الصلاة فی البيت: ۲۴۹/۲.
(۲) الکونین الجاری الی ریاض احادیث البخاری: ۸۲/۲ خلاصه دا چه حدیث باب د حجة الوداع د موقع دې. دا جواب قیاسي ته ډیر نژدې دې په دې اعتبار سره چه فتحه مکې اول پښه شوې وه او حجة الوداع روستو. نو دا خبره عین ممکن ده چه اول پښیدونکې واقعه کښې هغه دا تپوس اونه کړې شو چه حضور پاک دوه رکعته آدا کړل او روستو پښیدونکې واقعه کښې هغه تپوس هم اوکړو او هغه ته جواب هم ملاؤ شو، فلا تعارض. والله اعلم بالصواب. (ازمربت).

حافظ ابن حجر رحمته فرمائی ہے بعضی متاخرینو دا دواړه متضاد روایتونه داسې د جمع کولو کوشش کړې دي چې کله حضرت بلال رضی الله عنه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته دا حدیث بیان کړو نو حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه د حضرت بلال رضی الله عنه نه دا سوال کول هیر شوی وو. بیا دوباره ملاقات اوشو نو حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د هغه نه سوال هم او کړو. حافظ صاحب رحمته فرمائی چې په دې جواب یا احتمال کښې دوو طریقو سره نظر دې یو دا چې دا قصه «یعنی د حضرت ابن عمر رضی الله عنه د حضرت بلال رضی الله عنه نه په کعبه کښې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د مونځ کولو باره کښې پوښتنې والا، یو ځل پېښه شوې ده نه چې ډیر ځل. په دې باندې دلیل دا دی چې دواړو روایتونو کښې د سوال جواب په مقام د «فاء» تعقیبیه استعمال موجود دې او گورنې په رومۍ روایت کښې «فأهلک، ثم قال: فسألت بلالا» دې او دویم روایت کښې «فهدرت، فسألت بلالا» دې نو د «فاء» تعقیبیه استعمال ددې خبرې دلیل دې چې مذکورہ سوال هم یو ځل او هم په یو وخت شوې وو. دویمه خبره دا چې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما قول «ولیسیت... إلخ» روایت کونکې د هغوی آزاد کړې شوې غلام نافع دې چې د ډیری اوږدې مودې نه د هغوی سره اوسیدلو لیکن په آخری وخت کښې دې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما سره نه وو بلکه د هغوی نه جدا شوې وو. نو دا خبره عین ممکن ده چې په دغه آخری وخت کښې ابن عمر رضی الله عنه په خپل دې نسیان او هیرې والا قول باندې باقی پاتې نه وې بلکه هغوی د دوو رکعتو والا صریح قول اختیار کړې وې^۱

علامه عینی رحمته د حافظ ابن حجر رحمته ذکر کړې شوې د نظر وجوهات بیانولو نه پس د حافظ صاحب رحمته نوم اخستلو نه بغیر فرمائی چې د مذکورہ وجوهات په نظر سره تعبیر کولو کښې هم په ډیرو اعتباراتو سره نظر دې:

① اول خبره دا چې ددې قصې متعدد کیدو دعوی کول بلا دلیل دی. ددې قصې د متعدد کیدو نه څه څیز مانع دې؟ هغه دې ذکر کړې شی.

② دویمه خبره د «فاء» تعقیبیه کیدو نه استدلال کولو سره د تعدد نفی کول صحیح نه دی ځکه چې د «فاء» استعمال صرف د تعقیب د پاره نه کیږي بلکه د «فاء» استعمال د ثم معنی د تراخی د پاره هم کیږي. لکه چې د الله تعالی په دې قول: ﴿لَمَّا خَلَقْنَا النَّفْثَةَ عَالَقَةً قُلْنَا لَهَا اَلْعَلَقَةُ مَعْشَقَةٌ﴾ کښې ﴿فَعَلَقْنَا بَآئِدٍ دَاخِلِدٍ وَنَكْبٍ فَاءَ اَوْدَدٍ نَه وَرَآئِدٍ﴾ ﴿فَلَمَّا خَلَقْنَا النَّفْثَةَ عَالَقَةً قُلْنَا لَهَا اَلْعَلَقَةُ مَعْشَقَةٌ﴾ اوددې نه وړاندې (فَلَمَّا خَلَقْنَا)

باندې داخلیدونکې فاء د ثم په معنی د تراخی د پاره دې. او که چرې ددې فاء د تعقیب د پاره کیدل اومنلې شی نو بیا هم په یو څیز کښې تعقیب معنی هم د هغه څیز په اعتبار سره مراد اخستل صحیح وی. آیا دا خبره نه ده چې د عربو په نیز دا ویلې شی «تروم فلان، فولدله» حالانکه د تزویج او ولادت په مینځ کښې پوره موده د حمل د وخت موجود ده. دغه شان

① فتح الباری: ۱/۶۴۸ ذخیره العقبی شرح سنن النسائی، کتاب الساجد، الصلاة فی الکعبه: ۵۱۰/۸-۵۰۹ دار المعراج

ونبلی شی: "دخلت البصرة، فبعداد" دلته په بغداد باندې فاء د تعقیب د پاره ده لیکن د بصرې او بغداد په مینځ کښې د دوو ښارونو مسافت موجود دې لهدا دا نظر هم قابل تسلیم نه دې.

⑤ دریمه خبره دا وینا چه د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما آزاد کړې شوې غلام د نافع د هغوی نه جدا کیدل او بیا د هغوی آخری اوږد عمر کښې پخپله دا احتمال پیدا کول چه هغوی به خپل قول بدل کړې وی دا هم بې بنیاده خبره ده. ځکه چه انسان خو ماخوډ د نسیان نه دې. لهدا چه کله داسې ده نو ددې احتمال هم څه وقعت باقی نه پاتې کیږي. (۱)

⑥ علامه ولی الدین العراقي رحمته الله فرماني زما پلار (علامه زين الدين العراقي رحمته الله) بیان کړې دې چه یو احتمال دادې چه ابن عمر رضی الله عنهما پخپله په دې باره کښې سوال نه وو کړې بلکه د هغوی د تپوس نه بغیر حضرت بلال رضی الله عنه هغوی ته خبر ورکړې وو. لیکن په دې کښې بعد دې ځکه چه که چرې داسې وې نو په دې صورت کښې به پخپل تپوس نه کولو باندې هغه خپل ځان نه ملامت کولو. (۲)

⑦ دغه شان یو احتمال دا دې چه ابن عمر رضی الله عنهما د دوو رکعتو کولو ذکر د حضرت بلال رضی الله عنه نه د تپوس کولو نه مخکښې کړې وی او بیاني روستو د هغه نه تپوس کړې وی یا بیا حضرت بلال د دوو رکعتو ادا کولو باره کښې حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددې قول نه روستو بیان کړې وی. لیکن په دې کښې هم بعد دې ځکه چه د ابن عمر رضی الله عنهما بعضې احادیث چه په دې باره کښې د هغوی نه نقل دی هغه د هغوی نه د حضرت بلال د وفات نه پس اوريدلې شوې دی.

⑧ یو احتمال دا دې چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دا تپوس کول هیر کړې وو چه رسول الله صلی الله علیه و آله د دوو رکعتو نه زیات کړې وو که نه. (حواله بالا)

⑨ حضرت مولانا انور شاه کشمیری رحمته الله فرماني چه حضرت شاه صاحب رحمته الله په دې موقع باندې فرماني چه بعضی علماؤ لیکلي دی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په خپله زمانه کښې د حضرت عمر رضی الله عنه نه دخپلې زمانې په لحاظ سره افضل وو هغه کیدي شی چه ددې په شان وجوه سره دې چه حضرت ابن عمر ته هر وخت د سنتو د اتباع کولو شوق لگیدلې وو او که چرې څه خبره د تحقق نه پاتې شوې وی نو د هغې افسوس به ئی کولو. دا د هغوی عجیبه او حیرانوئکې شان د فضیلت خاصه موجب وو. نور فرماني دلته چه کوم د حضرت ابن عمر رضی الله عنه په یقین سره د دوو رکعتو ذکر او فرمائیلو هغه ددې د پاره نه وو چه د حضرت بلال رضی الله عنه نه ئی تپوس کړې وو بلکه په دې وجه چه کم نه کم مونږ هم دوه رکعتو وی نو هم ددې قائل شو. (۱)

(۱) عمدة القاری: ۱/۹۸.

(۲) طرح التثريب فی شرح التقریب، باب: دخول الکعبة والصلاة فيها، هل كانت هذا الصلاة تحية الکعبة؟ وهل يستدل بها علی جواز صلاة الفريضة فی جوف الکعبة؟ ذکر المذاهب فی ذلك: ۱۳۹/۸، دار إحياء التراث العربی. ذخيرة العقبی شرح سنن النسائي، کتاب المساجد، الصلاة فی الکعبة: ۵۱۰-۵۰۹، دارالمعراج.

(۳) أنوار الباری: ۱۹۶/۱۲، فیض الباری: ۴/۲۲.

نبی کریم ﷺ کعبه کنبی په کوم ځای کنبی موند ادا کړو؟ کله چه نبی کریم ﷺ کعبه کنبی داخل شو نو حضور پاک کوم ځای کنبی په کعبه کنبی موند ادا کړو؟ په دې باره کنبی مختلف قسم روایات نقل دي (۱).

تقریر بخاری شریف کنبی حضرت شیخ الحدیث صاحب نور الله مرقدہ ددې روایتونو په مینځ کنبی ډیر بهترین تطبیق کړې دي. شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه په مذکورہ حدیث کنبی یوه جمله ده: «الساريتين اللتين على يساره» بعضې روایاتو کنبی ددې عکس راغلي دي «على يمينه» او بعضې روایاتو کنبی «بين العمودين المقدمين» دي او بعضې کنبی دا دي چه دحضور پاک مخې ته درې ستنې وې. ددې مختلف روایاتو د وجې نه د دغه ځای په تعیین کنبی اختلاف پیدا شو.

زما والد صاحب اعلى الله مراتبه فرمائی چه په هغه زمانه کنبی به په عام توگه ستنې بې ترتیبه وې. هوارې او بالکل نیغې په یو خط کنبی او په یو لائن کنبی به نه وې. نو د هغه زمانې نقشه ددې قسم وه او حضور پاک داسې ولاړ وو چه په یسار کنبی هم دوه ستنې وې او په یوین کنبی هم دوه ستنې وې. په دې توگه دحضور پاک بین الساریتین کیدل هم صادق شو او دا چه دحضور پاک مخې ته هم دوه ستنې وې ځکه چه درې دی داسې یو خوا بل خوا مقابله کنبی دوه دی هم ددې ذکرئ او کړو (۲).

(۱) ابوزرعہ ولی الدین، ابن العراقى رحمته الله علیه. تقریب الأسانید وترتیب المسانید شرح طرح الترتیب کنبی دغه مختلف روایات او په هغې باندې تشریحي کلام نقل کولونه پس دخپل پلار ابوالفضل زین الدین العراقى رحمته الله علیه اخذ کړې شوي نتیجه ذکر کوی چه ښه جامع او مانع ده، مقصود ته د رسیدو دپاره دهغې نقل کول مفید معلومیږي، وئى گورئ: عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل الكعبة..... فقال جعل عمودا عن يساره، وعمودين عن يمينه، وثلاثة أعمدة وراءه وكان البيت يومئذ على ستة أعمدة، ثم صلى. وفى رواية ابن القاسم عن مالك: «وجعل بينه وبين الجدار نحو من ثلاثة أذرع». وفى رواية البخارى: «عمودا عن يمينه وعمودا عن يساره»، وفى رواية لـمسلم: «عمودا عن يمينه وعمودين عن يساره»، وله فى رواية: بين العمودين اليمانيين.

قال والدى: فى شرح الترمذى وهى موافقة لكونه مقابل الباب، وفى رواية فى الصحيح أيضا صلى بين العمودين اليمانيين إذا نقر ترجيح الرواية الأولى فلا ينافيها قوله فى الرواية الثانية عمودا عن يمينه وعمودا عن يساره لأن معناها صلى بين عمودين وإن كان بجانب أحدا للعمودين عمود آخر ولأنه فى الرواية الأخيرة بين العمودين اليمانيين فإن لعمد الثلاثة أحدها يمانى وهوالأقرب إلى الركن اليمانى والآخر وهوالأقرب إلى الحجر شامى والأوسط بينهما إن قرن بالأول قيل: اليمانيان وإن قرن بالثانى قيل الشاميان. ذكر المحب الطبرى، وهو واضح، وأما الرواية الثالثة: فإنه يتعذر الجمع بينها وبين الأولى، فهى ضعيفة لشذوذها ومخالفتها رواية الأكثرين كما تقدم. والراية الرابعة: فهى مقطوع بوهما إذ ليس هناك أربعة أعمدة حتى يكون عن يمينه اثنان وعن يساره اثنان. (طرح الترتيب فى شرح التقریب، كتاب الحج، باب: دخول الكعبة، والصلاة فيها، حديث: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل الكعبة هو وأسامة بن زيد، فائدة: إثبات صلاته عليه السلام فى الكعبة: ١٣٦/٥).

قوله: ثُمَّ خَرَجَ، فَصَلَّى فِي وَجْهِ الْكَعْبَةِ رُكْعَتَيْنِ «بیا ای کرم ﷺ ذبیت الله نه بهر او وتلو بیانی د کعبی (د دروازی) مخامخ دوه رکعتہ مونخ ادا کرو.

قوله: «وجه الکعبة» نه مراد «مواجهة باب الکعبة» دي. یعنی د کعبی مکرمی د دروازی مخی ته (۱) علامه برماوی رحمته فرمائی چه د دي لفظ «وجه الکعبة» د ظاهر نه معلومیچی چه دا دوه رکعتہ د مقام ابراهیم سره ادا کړي شوی وو او د وجه کعبه نه عموم مراد اخستلو احتمال هم شته چه د کعبی د دروازی په جهت کنبی نی مونخ او کړو (۲)

حضرت شیخ الحدیث صاحب نور الله مرقدہ فرمائی چه دي «وجه الکعبة» سره تعمیم هم او شو ځکه چه «وجه الکعبة» کنبی نی کله ادا کړو نو مقام ابراهیم شاته پاتې شو نو هغه رکعتین کوم چه د مقام ابراهیم سره متعلق دی د هغې ایجاب پاتې نه شو (۳) د روایت د ترجمة الباب سره مطابقت: د مذکورہ روایت د ترجمة الباب سره مطابقت د روایت آخری جملې «فصل فی وجه الکعبة» کنبی دي. هغه داسې چه «وجه الکعبة» نه مراد د کعبی د دروازی طرف دي کوم ته چه مقام ابراهیم وائی.

د حدیث نه مستنبط شوی احکام او فوائد: د مذکورہ حدیث شریف نه ډیر زیات احکام او فوائد مستنبط کیږي. په هغې کنبی یو څو لاندې درج کولې شی:

① بیت الله ته دننه داخلیدل جائز دی. (۴) المغنی کنبی ذکر دی چه کوم سړي حج او کړی نو د هغه د پاره مستحب دی چه هغه دي بیت الله ته هم داخل شی او هلته دي دوه رکعتہ مونخ او کړي لکه چه څنگه حضور پاک ﷺ کړی وو. او بیت الله کنبی دي خپلئ او موزي وغیره کوزولو سره داخل شی (۵)

② بیت الله کنبی دوه رکعتہ مونخ کول مستحب دي. (۶)

③ دا حدیث د هغه حضراتو دلیل دي څوک چه د دي خبرې قائل دی چه په ورځ کنبی دوه رکعتہ کول افضل دي (۷)

(۱) التوشیح شرح الجامع الصحیح للسيوطی: ۴۸۷/۳.

(۲) ظاهر: عند مقام ابراهیم، وبه تحصل مطابقة الترجمة. ويحتفل جهة الباب عموماً. (اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحیح: ۱۴۰/۳).

(۳) تقرير بخارى شريف: ۱۴۵/۲.

(۴) الإعلام بفوائد الأحكام لابن ملقن، كتاب الحج، باب: دخول مكة وغيرها، الحديث الثالث: ۱۸۰/۶، عمدة القارى: ۱۹۷/۴.

(۵) المغنى لابن قدامة الحنبلى، كتاب الحج، باب: الفدية وجزاء الصيد، مسألة ما لزمن من الدماء، فصل: يستحب لمن حج أن يدخل البيت ويصلى: ۵۶۴/۵.

(۶) الإعلام بفوائد الأحكام لابن ملقن، كتاب الحج، باب: دخول مكة وغيرها، الحديث الثالث: ۱۸۰/۶، عمدة القارى: ۱۹۸/۴.

(۷) عمدة القارى: ۱۹۸/۴.

④ احادیث د ابن جریر طبری رحمہ اللہ خلاف پہ دے مسئلہ کنبی حجت دے چہ ہفہ ددے خبری قائل دے چہ پہ کعبہ کنبی مونخ کول جائز نہ دی کہ ہفہ فرض وی او کہ نفل وی (۱)

⑤ ددے حدیث نہ د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما عظیم منقبت معلوم میری چہ ہفوی د احکاموزدہ کولو او ہر خانی او ہروخت د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د آثارو پہ لتون او اتباع باندے بنہ حریض وو

⑥ پہ خبر واحد باندے دعمل کولو ثبوت ہم کیری (۲)

بیت اللہ شریف کنبی دننہ د داخلیدو آداب او متعلقہ مسائل: معلم الحجاج (مؤلفہ: مفتی سعید احمد مظاہری رحمہ اللہ) کنبی بیت اللہ شریف تہ دننہ داخلیدو آداب بارہ کنبی مفید بحث موجود دے ہفہ بعینہ لاندے نفل کولی شی (۳)

مسئلہ نمبر ①: بیت اللہ تہ دننہ داخلیدل مستحب دی پہ دے شرط چہ د داخلیدو موقع پہ آسانی سرہ وی پخپلہ تکلیف او چتول یا بل تہ تکلیف ورکولو سرہ داخلیدو نہ بچ کیدل پیکاردی بل تہ تکلیف ورکول حرام دی اکثر خلق پہ شوق کنبی داسی لیونی کیری چہ د بل د تکلیف ہلو پرواہ نہ کوی داسی شوق پہ کوم سرہ چہ د حرام ارتکاب وی د اللہ تعالیٰ د ناراضگئی سبب دے نہ چہ د ثواب موجب (۴)

مسئلہ نمبر ②: بیت تہ د کنجی والا تہ خہ ورکولو سرہ داخلیدل حرام دی نن صبا پہ عام توگہ د بیت اللہ دربان بغیرد خہ اخستو داخلیدو تہ نہ پریردی دا اخستل او ورکول حرام دی خکے چہ رشوت دی (دربان د داخلیدو پہ وخت د رشوت نوم نہ اخی بلکہ بخشش وائی داهم رشوت دے لکہ داسی او گھنئی چہ شراب کزدوام) (۵)

مسئلہ نمبر ③: بیت اللہ تہ کہ د داخلیدو موقع ملاؤ شی نو مستحب دی چہ مونخ او کری او دعا او غواری او بر بندے خپے دے داخل شی اول دے نیسے خپہ کیردی او پہ ډیرہ خشوع او خضوع سرہ دے داخل شی چت طرف تہ دے نہ گوری او نہ دے اخواد یخو گوری، د ابی ادبی دہ او کوم خانی چہ حضور پاک مونخ کرے وو نو ہفہ خانی کنبی دے نفل او کری یعنی د دروازے نہ داخلیدو سرہ دے نیغ لارشی کله چہ مغربی دیوال درے لاسہ پاتی شی نو ہم پہ دغہ خانی دوه یا خلور رکعتہ نفل کولو سرہ دے خپل منخ پہ دیوال باندے کیردی اود اللہ تعالیٰ حمد او ثناء دے او کری اود تہلیل، تکبیر او درود نہ پس دے دعا او غواری

(مسئلہ: کعبہ کنبی ددو وستنو پہ مینخ کنبی شین بلاط د شین گانری فرش) عوام دے تہ

(۱) الإعلام بفوائد الأحکام لابن ملقم، کتاب الحج، باب: دخول مکہ وغیرہا، الحدیث الثالث: ۱۸۰/۶، عمدة القاری: ۱۹۸/۴

(۲) الإعلام بفوائد الأحکام لابن ملقم، کتاب الحج، باب: دخول مکہ وغیرہا، الحدیث الثالث: ۱۸۰/۶

(۳) معلم الحجاج بیت اللہ شریف کے اندر داخل ہونے کے آداب اور مختلف مسائل، ص: ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲،

د پیغمبر ﷺ مصلی وائی دا صحیح نه ده. (۱)

مسئله: دکعبې هرې ستنې سره نيزدې هم دعا غواړې دا د رسول الله ﷺ د فعل نه ثابت خبره ده. کما رواه الإمام احمد بن الحنبل. البته ستن له غاړه ورکول ثابت نه دی. د امام مالک رحمه الله نه تپوس او کړې شو نو وئې فرمائیل دکعبې ستن له دې غاړه نه ورکوی ځکه چه پیغمبر ﷺ چه کله کعبې ته داخل شو نو مانه دی اوریدلی چه حضور پاک ستن له غاړه ورکړې وی. کذا ذکر العزى بن جماعة. (۲)

مسئله نمبر ۴: حطیم هم د بیت الله حصه ده. که چرې یو سړی ته د بیت الله د داخلیدو موقع ملاؤ نه شی نو حطیم کنبې دې داخل شی. (۳)

مسئله نمبر ۵: دکعبې شریفې په مینځ کنبې یو مینځ دې هغې ته عوام سماء الدنیا (د دنیا نوم) وائی او په هغې باندې خپل نوم اېږدی یا مخامخ دیوال کنبې یوه کړه ده هغې ته عروا الرکلی وائی دا ټولې دعوامو د خانه خبرې دی داسې دې هېڅ کله نه کوی. (۴)

مسئله: کعبه کنبې خان له یا په جمع سره مونځ کول جائز دی او هلته دا شرط هم نشته چه د امام او مقتدیانو مخ دې هم یو طرف ته وی ځکه چه هلته هر طرف ته قبله ده. البته دا ضروری دی چه مقتدی دې د امام نه وړاندې نه وی. که یو مقتدی د امام طرف ته مخ کولوسره مونځ کوی نو مونځ به ئې اوشی مگر داسې مونځ کول مکروه دی او په دې صورت کنبې دې مقتدی امام نه مخکېنې کوی. د وړاندې کیدو صورت دا دی چه د مقتدی او امام دواړو مخ هم یو طرف ته وی او چه مقتدی وړاندې وی نو په دې صورت کنبې د مقتدی مونځ نه کیږی. (۵)

(۱) غنیۃ الناسک، باب: السعی بین الصفا والمروة، مطلب فی دخول البيت، ص: ۱۳۹-۱۳۸. إرشاد الساری، فصل:

یستحب دخول البيت، ص: ۵۴۷-۵۴۶.

(۲) غنیۃ الناسک، باب: السعی بین الصفا والمروة، مطلب فی دخول البيت، ص: ۱۳۹. إرشاد الساری، فصل:

یستحب دخول البيت، ص: ۵۴۶.

(۳) مجمع الزوائد، کتاب الحج، باب: الحجر من البيت، ۴/۴۷۵، ۴۶۴.

(۴) الدر المختار، کتاب الحج، باب الهدی، ۲/۲۴۴ غنیۃ الناسک، باب: السعی بین الصفا والمروة، مطلب فی

دخول البيت، ص: ۱۳۹.

(۵) الفتاوی مالکیریة، کتاب الصلاة، وما يتصل بذلك الصلاة فی الکعبة، ۱/۶۵، الفتاوی التاتاریة، کتاب

الصلاة، الفرائض، ۱/۲۶۴.

حدیث باب (دریم حدیث) (حدیث نمبر ۳۸۹)

۳۸۹- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَهْمٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ (۱) قَالَ لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْبَيْتَ دَعَا فَنِ تَوَاجِيهِ كَلْبًا، وَأَمَرَ بِصَلِّ حَتَّى غَرَجَ مِنْهُ، فَلَمَّا غَرَجَ رَكَعَتَيْنِ فِي قُبُلِ الْكُعْبَةِ وَقَالَ هَذِهِ الْقُبْلَةُ».

ترجمہ حدیث: حضرت عطاء رضی اللہ عنہ وائی چہ ما د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ واوریدہ چہ کلہ حضور پاک بیت اللہ تہ داخل شو نو حضور پاک د ہغی پہ تولو گو تو نو کنبی دعا او کرہ او بہر تہ د تشریف راو رو پوری ئی مونخ او نہ کرو۔ بیانی چہ کلہ بہر تشریف راو رو نو دودہ رکعتہ ئی د کعبی مخامخ او کرل، او وئی فرمانیل چہ ہم دغہ قبلہ دہ۔
ترجمہ رجال: د مذکورہ حدیث شریف پہ سند کنبی تول پنخہ رجال دی:

(۱) اسحاق بن نصر رضی اللہ عنہ: علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ خو مقاماتو باندی دھغوی نہ حدیث روایت کری دی۔ نو امام صاحب رحمۃ اللہ علیہ کلہ د ہغوی نوم اسحاق بن ابراہیم بن سعد ذکر کوی او کلہ دھغوی نسبت د ہغوی د نیکہ طرف تہ نسبت کولو سرہ اسحاق بن نصر وئیلو سرہ ئی ذکر کوی۔ ددوی تفصیلی حالات کشف الباری، کتاب الفسل، باب: من اغتسل عریانا وحدہ لخلو لاندی تیرشوی دی (۲)

(۲) عبدالرزاق رحمۃ اللہ علیہ: دا ابوبکر عبد الرزاق بن ہمام صنعانی یمانی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ ددوی حالات کشف الباری، کتاب الایمان، باب: حسن اسلام المرء ددویم حدیث لاندی تیرشوی دی (۳)

(۳) ابن جریر رحمۃ اللہ علیہ: ددوی پورہ نوم عبد الملک بن عبد العزیز بن جریج رحمۃ اللہ علیہ دی۔ ددوی حالات کشف البازی، کتاب الحیض، باب: غسل الحائض رأس زوجها وترجیلہ کنبی تیرشوی دی (۴)

(۴) عطاء رحمۃ اللہ علیہ: دا ابو محمد عطاء بن ابی رباح مکی قرشی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ ددوی تفصیلی حالات کشف الباری، کتاب العلم، باب: عظة الإمام النساء وتعلیمہن لاندی تیرشوی دی (۵)

(۱) أخرجه البخاری، ایضاً فی الحج، باب: من کبر فی نواحی الکعبہ، رقم الحدیث: ۱۶۰۱، وفی المغازی، باب: ابن رکز النبی صلی اللہ علیہ وسلم الراية يوم الفتح، رقم الحدیث: ۴۲۸۸، ومسلم فی الحج، باب: استتباب دخول الکعبہ للحاج، رقم الحدیث: ۱۳۳۱، والنسائی فی الحج، باب: التکبیر فی نواحی الکعبہ، رقم الحدیث: ۲۹۱۶، وفی باب: موضع الصلاة من الکعبہ، رقم الحدیث: ۲۹۲، وفی جامع الأصول، حرف العاء، الكتاب الأول: فی الحج والعمرة، الباب الرابع: فی الطواف والسعی ودخول البيت، الفصل الثالث: فی دخول البيت، رقم الحدیث: ۱۵۱۳، ۲۲۵/۳.

(۲) کشف الباری، کتاب الفسل، باب: من اغتسل عریانا وحدہ فی خلوة.

(۳) کشف الباری: ۴۲۱/۲.

(۴) کشف الباری، کتاب الحیض، غسل الحائض، رأس زوجها وترجیلہ: ۲۰۴.

(۵) کشف الباری: ۳۹/۴.

⑤ ابن عباس رضی اللہ عنہما: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہما دی. ددوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب ہدۃ الوسیٰ خلورم حدیث لاندي او تفصیلی حالات کتاب الإیمان، باب: کفران العشر، وکفر دون کفر لاندي تیرشوی دی. (۱)
شرح حدیث:

قوله: عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْتَ، دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلِّهَا: يَعْنِي حَضْرَتَ عَطَاءٍ رضی اللہ عنہ وانی چه ما د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه واؤریده چه کله حضور پاک بیت الله ته داخل شو نو حضور پاک دهغی په تولو گو تو نو کبھی دعا اوکړه.

قوله: "نواحيه" جمع ده د "ناحية" اودې نه مراد طرف دي. (۲)
قوله: وَلَمْ يَصِلْ حَتَّى خَرَّ مِنْهُ، فَلَمَّا خَرَّ رَكَعَ رَكَعَتَيْنِ فِي قَبْلِ الْكَعْبَةِ: اوبهر تشریف راوړو پورې ئی مونځ اونه کړو، بیانی بهر تشریف راوړو نو دوه رکعتی ئی د کعبې مخامخ اوکړه.
"رکعتین" نه مراد "صلی رکعتین" دي. جزء ذکر کولو سره کل مراد اخستې شوي دي. (۳)

قوله: "فِي قَبْلِ الْكَعْبَةِ" کبھی "قُبْلُ" د قاف او باء په ضمی سره ډي اودې نه مراد د یو څیز مخې ته کیدل دي. یعنی د کعبې مکرمې د دروازې مخې ته د مقام ابراهیم سره. (۴)
ابن رجب حنبلي رحمته اللہ علیہ فر مائی چه دې نه مراد وجه کعبه ده یعنی د بیت الله دروازې سره لکه چه د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ماقبل حدیث شریف کبھی چه تیر شو. (۵)
قوله: وَقَالَ: «هَذِهِ الْقِبْلَةُ»: او ارشاد ئی اوفرمائیلو چه هم دغه قبله ده.

قوله: "هذه" اسم اشاره ده او مشارالیه کعبه ده. (۶)
د "هذه القبلة" وکیلو مطلب اومقصد: علامه خطابی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه حضور پاک ددې جملې په ذریعې لکه چه دا اراده اوفرمائیلو چه د قبلي معامله هم په دې بیت الله باندې په دې قرار نیولې. اوس ددې نه علاوه بلې قبلي طرف ته مخ اونه کړې شی. دانی په دې وجه ارشاد اوفرمائیلو چه دې نه مخکبھی به د بیت المقدس طرف ته هم مخ کولو سره مونځ کولی شو. بیا د بیت المقدس قبله کیدل منسوخ شو او قبله د کعبې طرف ته راؤگرځولې شوه. لکه چه حضور پاک اوفرمائیل چه د نن نه پس به ستاسو قبله نه شی بدلیدي. نو تاسو همیشې د کعبې

(۱) کشف الباری: ۲۰۵/۲، ۳۵/۱.

(۲) عمدة القاری: ۱۹۹/۴.

(۳) شرح الکرماني: ۶۰/۴، الامام الصبيح: ۱۴۱/۳، عمدة القاری: ۱۹۹/۴.

(۴) التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح: ۱۵۰/۱، مصابيح الجامع: ۱۱۳/۲، الامام الصبيح: ۱۴۱/۳، عمدة القاری:

(۵) ۱۹۹/۴، حاشية السندی على سنن النسائي، كتاب المناسك، رقم الحديث: ۶۹۰۸، ۲۳۶/۵، دارالمعرفة.

(۶) فتح الباری لابن رجب حنبلي: ۱۱۹/۲.

(۷) عمدة القاری: ۱۹۸/۴، الکونون الجاری: ۸۸/۲.

طرف ته مخ کولو سره مونځ کوئی هم دغه ستاسو قبله ده. ددې جملې په مطلب کښې دویم احتمال دادي چې رسول الله ﷺ خپلو صحابه کرامو ﷺ ته دهغوی د امام د اوريدو مستون ځائی او خودلو چه امام دې مواجهه بیت کښې اودریږي نه چه د بیت الله په گوټونو او یا باقی دریوارو طرفونو نه یو طرف ته. اگر چه د بیت الله د اطرافو نه یو طرف کښې اودريدو سره هم مونځ کول جائز دی.

ددې جملې په مطلب کښې دریم احتمال دا دې چه په دې سره ئې صرف د هغه خلقو حکم او خودلو څوک چه د بیت الله مشاهده او معائنه کوی چه دهغوی د پاره مواجهه بیت عیاناً ضروری دې. د خپلې اجتهادی رائي نه کار نه شي اخستي. علامه نووی رحمه الله یو بل احتمال ذکر کړې دې چه ددې معنی داده چه دا مسجد حرام دکوم د استقبال چه تاسو ته حکم درکړې شوې دې هم دغه قبله ده نه چه ټول حرم او نه مکه او نه هر هغه جمات کوم چه دکعبې نه چاپیره وی بلکه قبله هم صرف دغه ده. (۱)

نبی کریم ﷺ په بیت الله کښې دننه مونځ او کړو که نه؟ هم ددې باب دمذکوره حدیث نه مخکښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په روایت کښې د حضرت بلال رضی الله عنه دا ارشاد تیر شو چه رسول الله ﷺ په کعبه کښې دوه رکعته مونځ ادا کړو. (۲)

خو په مذکوره حدیث شریف کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا ارشاد ذکر دې چه نبی کریم ﷺ په بیت الله کښې دننه دعا او غوښتله لیکن مونځ ئې ادا نه کړو. په متعارض احادیثو کښې تطبیق: د احادیثو دا تعارض د تطبیق، توفیق او ترجیح په لار سره لږې کړې شوې دې. تطبیق ورکونکی حضراتو کښې امام زرقانی رحمه الله دې هغوی فرمائی:

① مهلب رحمه الله فرمائی چه په دې باره کښې احتمال دې چه حضور پاک دوه ځل بیت الله کښې داخل شوې وی. یو ځل داخلیدو کښې ئې مونځ کړې دې او په دویم ځل داخلیدو کښې ئې مونځ نه دې کړې. ابن جبان رحمه الله فرمائی چه زما په نیز دواړه قسم احادیث د راجمع کولو بهترین صورت دادي چه دواړه خبرې دوه مختلفو واقعو کښې پیښیدل او گرځولې شی. چنانچه کله د فتح مکه په موقع حضور پاک کعبه کښې داخل شونو حضور پاک هلته مونځ

(۱) شرح النووي علی صحیح مسلم، کتاب الحج، باب: استحباب دخول الکعبه للحاج وغيره، رقم الحدیث: ۸۳/۹ علامه ابن رجب حنبلي رحمه الله فرمائی: "وزعم غیره أن مراده: أن القبلة هي الکعبة نفسها، لا المسجد ولا الحرم، وهذا قاله بعض من يرى أن الواجب على البعيد الاستقبال على العين." (فتح الباری لابن رجب حنبلي: ۱۲۰/۲). وقال السندی رحمه الله: الإشارة إلى الکعبة المشرفة، أو جهتها، وعلى الثاني الحصر واضح، وعلى الأول باعتبار من كان داخل المسجد، أو من كان بمكة. (حاشیة السندی علی سنن النسائي، کتاب المناسک، رقم الحدیث: ۲۳۶/۵، ۲۹۰۸، بالمعرفة).

(۲) حدثنا مسدد قال: حدثنا يحيى، عن سفيان قال: سمعت مجاهداً قال: أتى ابن عمر، فقيل له: هذا رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل الکعبة، فقال ابن عمر: فأقبلت والنبي صلى الله عليه وسلم قد خرج، وأجد بلائاً قائماً بين البابين، فسألت بلائاً فقلت: أصلى النبي صلى الله عليه وسلم في الکعبة؟ قال: نعم، ركعتين، بين السارين اللتين على يساره إذا دخلت، ثم خرج، فصلی فی وجه الکعبه رکعتين. (صحیح البخاری: رقم الحدیث: ۳۹۷).

او کړو لکه چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د حضرت بلال رضی الله عنه نه روایت کړی دی او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما چه کوم په کعبه کښې د مونځ کولو نفی کړې ده هغه د حجة الوداع په موقع باندې کعبه کښې د داخلیدو موقع ده. او هغوی ددې نسبت د حضرت اسامه رضی الله عنه طرف ته کړې دي لهذا تعارض ختم شو.^(۱)

لیکن امام نووی رحمته الله په دې تاویل باندې اعتراض کړې دي چه په دې خبره کښې هېڅ اختلاف نشته دې چه نبی اکرم صلی الله علیه و آله د فتح مکه په ورځ بیت الله ته داخل شوې وو، نه چه د حجة الوداع په ورځ او ددې خبرې شهادت هغه حدیث دي کوم چه الازرقی رحمته الله خپل کتاب مکه (اصل نوم اخبار مکه دي) کښې ذکر کړي دي: حضرت سفیان رحمته الله د ډیرو اهل علم نه دا خبره نقل کړې ده چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د فتح مکه په کال بیت الله ته صرف یو ځل داخل شوې وو. بیا حضور پاک حج او کړو نو بیت الله ته داخل نه شو.^(۲)

نو چه کله خبره داسې ده نو دا خبره ممتنع نه ده چه حضور پاک د فتح مکه په کال دوه ځل بیت الله ته داخل شوې وی. او د ابن عیینه رحمته الله په حدیث کښې چه دکوم و حجة ذکر دي د هغې نه مراد دې وحدت سفر وی نه چه وحدت دخول په داسې حال کښې چه د دارقطنی د یو ضعیف حدیث نه هم دې جمعي ته تقویت ملاوېږي. والله اعلم.^(۳)

په یو بل مقام باندې فرمائی چه دا په دې خبره باندې دلیل دي چه د حضور پاک کعبې ته د داخلیدو او هلته مونځ کولو باره کښې چه کوم احادیث ذکر دی هغه (دخول کعبه) د فتح مکه په موقع باندې وو او په دې کښې د چاهم اختلاف نشته دي او هغه ورځ د حجة الوداع ورځ نه وه.^(۴)

⑦ بعضې هغه حضرات چه په بیت الله کښې دننه مونځ کول مکروه ګرځوی. هغوی دا دواړه متعارض روایات داسې راجمع کړي دي چه په کوم حدیث کښې د مونځ کولو ذکر راغلې دي په هغې کښې د صلاة نه مراد لغوی صلاة (یعنی دعا وغیره) مراد دی او په کومو احادیثو کښې چه د مونځ نه کولو ذکر دي په هغې کښې د مونځ نه مراد شرعی مونځ دي.

(۱) قال المذهب: "يَحْتَمِلُ أَنَّهُ دَخَلَ الْبَيْتَ مَرَّتَيْنِ، صَلَّى فِي إِحْدَاهُمَا، وَلَمْ يَصِلْ فِي الْأُخْرَى..... وَقَالَ ابْنُ حَبَّانٍ: "أَشْبَهَ عِنْدِي فِي الْجَمْعِ أَنْ يَجْعَلَ الْخَبْرَانِ فِي وَاقْتَيْنِ، فَلَمَّا دَخَلَ الْكَعْبَةَ فِي الْفَتْحِ، صَلَّى فِيهَا عَلَى مَارَوَاهُ ابْنُ عَمْرٍو عَنْ بِلَالٍ..... الْخ وَنَفَى ابْنُ عَبَّاسٍ الصَّلَاةَ فِيهَا فِي حُجَّةِ الْوَدَاعِ، لِأَنَّهُ تَنَاهَا وَأَسْنَدَهُ إِلَى أَسَامَةَ، وَابْنُ عَمْرٍو أَثْبَتَهَا، وَأَسْنَدَهُ إِلَى بِلَالٍ وَآلِیِ أَسَامَةَ أَيْضًا، فَبُطِلَ التَّعَارُضُ، وَهَذَا جَمْعٌ حَسَنٌ. (شرح الزرقانی علی المؤطا للإمام مالک، کتاب الحج، الصلاة فی البيت: ۲۴۷/۴).

(۲) قال: حدثنا أبو الوليد، قال: وحدثنی جدي، قال: سمعت سفیان يقول: سمعت غیر واحد من أهل العلم یذکرون أن رسول الله صلى الله عليه وسلم إنما دخل الكعبة مرة واحدة عام الفتح، ثم حج، فلم يدخلها. (أخبار مکه وما جاء فيها من الآثار للأزرقی، الصلاة فی الكعبة، رقم الحديث: ۳۳۴، مكتبة الأسدی).

(۳) نيل الأوطار، باب صلاة التطوع فی الكعبة، رقم الحديث: ۶۱۹، ۱۶۴/۲، شرح الزرقانی علی المؤطا للإمام مالک، کتاب الحج، الصلاة فی البيت: ۲۴۷/۴. کوثر المعانی الدراری فی کشف خیایا صحیح البخاری: ۳۷/۷.

(۴) شرح النزوی علی صحیح مسلم، کتاب الحج، استحباب دخول الكعبة للحاج وغيره، رقم الحديث: ۳۸۹، ۸۲/۸.

لیکن دا توجیه په دې خبره باندې رد کړې شوې ده چه په کومو احادیثو کېنې د مونځ د اثبات ذکر دې په هغې کېنې د رکعتونو د تعداد هم ذکر دې. په دې صورت کېنې د صلاة نه مراد صلاة لغوی مراد اخستل څنگه صحیح کیدې شی؟

۵) امام قرطبی رحمه الله فرمائی چه د مالکیه د مذهب مطابق دا دواړه متعارض احادیث داسې راجمع کول ممکن دی چه د حضرت بلال رحمه الله د قول "انه صلی فیها" نه نفل مونځ مراد واخستې

شی او د حضرت اسامه رحمه الله د قول "انه لم یصل" نه فرض مونځ مراد واخستې شی. (۱)
علامه محمد یوسف صاحب بنوری رحمه الله فرمائی چه زمونږ شیخ (علامه کشمیری رحمه الله) فرمائی چه دا خبره ممکن ده چه اثبات او نافی دواړه روایتونه په مختلف واقعاتو باندې محمول کولو سره توفیق او تطبیق ورکړې شی لیکن محدثین حضرات دې طرف ته مائل نه شو بلکه د دغه حضراتو خیال د ترجیح طرف ته تلې دې. (۲)

په دې باندې علامه بنوری رحمه الله فرمائی چه د حضرت کشمیری رحمه الله خبره په خپل ځانی لیکن راقم وائی چه (تطبیق والا لار اختیارولو سره د محدثینو نه) علامه زر قانی رحمه الله فرمائی..... (۳). امام نووی رحمه الله فرمائی چه د حضرت بلال رحمه الله اثبات او د حضرت اسامه رحمه الله نفی داسې جمع کړې شی چه کله دا ټول حضرات بیت الله ته داخل شو نو په دعا کېنې مشغول شو. نو حضرت اسامه رحمه الله نسی کریم رحمه الله په دعا کېنې مشغول اولیدلو نو حضرت اسامه رحمه الله هم په یو گوټ کېنې کیناستو دعا کېنې مشغول شو په داسې حال کېنې چه نسی کریم رحمه الله په دویم گوټ کېنې وو. بیا نسی کریم رحمه الله مونځ شروع کړو نو حضرت بلال رحمه الله اولیدلو ځکه چه هغه نسی کریم رحمه الله ته ډیر نيزدې وو او حضرت اسامه رحمه الله د لرې کیدو د وجې نه او په خپله دعا کېنې د مشغولیدو د وجې نه اونه لیدلې شو. دا وجه هم کیدې شی چه د بیت الله دروازه بنده وه او په کعبه کېنې دننه ډیرې ستنې هم وې چنانچه هغوی د خپل گمان د وجې نفی او کړد. (۴)

په متعارض احادیثو کېنې ترجیح: بعضی نورو حضراتو په دې دواړو روایتونو کېنې د تطبیق په ځانی د ترجیح لار اختیار کړې ده. چنانچه علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه بهر حال د ابن عباس رحمه الله قول "ان رسول الله صلی الله علیه وسلم لم یصل فی الکعبة نافی دی، خود حضرت بلال رحمه الله د روایت نه دا خبره ثابت ده چه نسی کریم رحمه الله په بیت الله کېنې مونځ کړې دې، په داسې حال کېنې چه نسی کریم رحمه الله د هغه سره بیت الله کېنې داخل شوې وو. اود مثبت قول د نافی د

(۱) ویمنکن أن یجمع بین حدیث أسامة وبلال علی مقتضى مذهب مالک، فیقال: إن قول بلال: "انه صلی فیها" یعنی به: "انتظرو" وقول أسامة: "انه لم یصل فیها" یعنی به: "الفرض". (المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الحج، باب: ماجاء فی دخول النبی صلی الله علیه وسلم الکعبة: ۴۱۳/۳).

(۲) معارف السنن، باب: الصلاة فی الکعبة: ۱۷۳/۶ فیض الباری: ۴۲/۲.

(۳) معارف السنن، باب: الصلاة فی الکعبة: ۱۷۴/۶-۱۷۳.

(۴) شرح النووی علی صحیح مسلم، کتاب الحج، استحباب دخول الکعبة للحاج وغيره، رقم الحديث: ۸۲۹/۳۸۹.

قول نه افضل وی^(۱)

محب طبری رحمته الله فرمائی چه بیت الله ته د اخلیدونه پس حضرت اسامه رضی الله عنه به د خه حاجت د وچی نه د بیت الله نه وتلی وی په دې وجه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په مونځ باندې خبر نه شو^(۲). په دې باندې شاهد هغه روایت دی کوم چه ابو داؤد الطیالسی رحمته الله په خپل مسند کښې نقل کړې دي چه حضرت اسامه رضی الله عنه او فرمائیل زه رسول الله صلی الله علیه و آله سره کعبې ته داخل شوم هلته رسول الله صلی الله علیه و آله جوړشوی تصویرونه اولیدل نو حضور پاک د اوبو د ولجه راوغوښتله، زه لارم راوړم. بیا حضور پاک په دغه اوبو سره هغه تصویران وران کړل^(۳).

امام قرطبی رحمته الله فرمائی چه حضرت اسامه رضی الله عنه د خپل ډیر زر واپس راتلو د وچی نه د حضور پاک مونځ نه کولو باندې قیاس کړو^(۴).

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه عمر بن شبه خپل کتاب کتاب مکه کښې د علی بن بذیمه رضی الله عنه په طریق سره یو روایت نقل کړې دي چه نبی کریم صلی الله علیه و آله کعبې ته داخل شو په داسې حال کښې چه حضور پاک سره حضرت بلال رضی الله عنه هم وو او حضرت اسامه رضی الله عنه د بیت الله دروازي سره نیزدې کیناستو. بیا چه کله دا حضرات د بیت الله نه اووتل نو هغوی حضرت اسامه رضی الله عنه احتیاء سره ناست اولیدلو (یعنی هغه په خپلو کوناتو باندې داسې ناست وو چه هغه خپل زنګونونه اودرولې وو او د خپلې ملا او زنګونونو نه چاپېره ئی لاسونه راتاؤ کړې شوې ترلې وو) الخ نو عین ممکن ده چه د احتیاء په حالت کښې هغه آرام کول غوښتل، بیا په هغه باندې پرکالې راغلو نو په دې وجه هغه د رسول الله صلی الله علیه و آله مونځ کول اونه لیدلې شو. نوچه کله د هغه نه د نبی پاک صلی الله علیه و آله په کعبه کښې د مونځ باره کښې تپوس او کړې شو نو هغوی نفی اوکړه. بهر حال چه په دې ټوله قصه کښې هغه د خپل رویت نفی کړې ده نه چه د نفس الامر^(۵).

(۱) اعلام الحديث للخطابی: ۳۸۱/۱.

(۲) فتح الباری، کتاب الحج، باب: من کبر فی نواحی الکعبة، رقم الحديث: ۴۶۹/۳، ۱۶۰۱.

(۳) حدثنا ابو داؤد، قال: حدثنا ابن أبي ذئب، عن عبد الرحمن ابن مهران، قال: حدثني عمير مولى ابن عباس، عن أسامة بن زيد، قال: دخلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم في الكعبة، ورأى صورا، قال: فدعا بدمو من ماء، فأثبت به، فجعل يمسحها، ويقول: "قاتل الله قوما يصورون ما لا يخلقون". (مسند أبي داؤد الطيالسی، مسند أسامة بن زيد، رقم الحديث: ۶۵۷، ۱۷/۲).

واضح دي وی چه مذکوره جواب به د حضرت اسامه رضی الله عنه په باره کښې صحیح شی لیکن د حضرت فضل بن عباس رضی الله عنه حدیث جواب دا نه شی جوړیدی ځکه چه په کوم حدیث کښې چه د هغې باره کښې نقل دي چه هغه هم کعبه کښې داخل شو په هغې کښې داسې هیڅ خبره نشته ده چه نبی کریم صلی الله علیه و آله هغه د خه کارد باره بهر لیدلې وی، بلکله په ظاهره خو به هغه هم دننه وی. نو د هغوی باره کښې به هم هغه جواب ورکولې شی کوم چه پورته په متن کښې د امام نووی رحمته الله د طرف نه ذکر کړې شوې دي.

(الفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الحج، باب: ماجاء في دخول النبي صلى الله عليه وسلم الكعبة: ۴۳۱/۳).

(۴) فتح الباری، کتاب الحج، باب: من کبر فی نواحی الکعبة، رقم الحديث: ۴۶۹/۳، ۱۶۰۱.

حافظ ابن حجر رحمته الله نور فرمائی ښکاره دي وی چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه په خپله بیت الله ته.....

چه هغوی د نبی کریم ﷺ مونغ نه ادا کول لیدلو سره ارشاد اوکړو چه نبی کریم ﷺ به بیت الله کښې دننه دعا خو اوغوښتله لیکن مونغ ئی اونه کړو بلکه هغه د دغه نفی نسبت کله د حضرت اسامه رضی الله عنه طرف ته منسوب کوی. (۱)
او کله ئی د خپل ورور فضل بن عباس طرف ته (۲)

باوجود ددې چه د هغه ورور فضل بن عباس نبی کریم سره بیت الله ته داخلیدل د یو شاذ روایت نه علاوه بل چرته نه ملایویری. ددې نه علاوه د حضرت اسامه رضی الله عنه په نسبت سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنه کوم چه د نبی کریم ﷺ د مونغ کولو نفی ذکر ده نو ددې باره کښې عرض دا دې چه هم د حضرت اسامه رضی الله عنه نه د نبی کریم ﷺ په کعبه کښې د مونغ کول هم ذکر دی. (۳)

په دې وجه د مونغ د نفی باره کښې احادیث مختلف شو خود مونغ د اثبات متعلق احادیثو کښې اختلاف نشته دې. په دې وجه به مثبت له په نافی باندې ترجیح ورکولو سره دا وئېلې شی چه نبی کریم ﷺ په بیت الله کښې دننه مونغ کړې دې. (۴)
بیت الله کښې د مونغ د جواز یا د عدم جواز حکم: یوه مسئله د حدیث باب لاندې داهم راخی چه بیت الله کښې مونغ کول، فرض وی که نفل، جائز دې یا ناجائز؟

..... نه وو داخل شوي) خکه چه بیت الله ته د داخلیدو په وخت نبی اکرم سره داخلیدونکی صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې صرف د دریو ذکر ملایویری. په هغوی کښې حضرت ابن عباس رضی الله عنه نشته دې بلکه حضرت بلال، حضرت اسامه بن زید او حضرت عثمان بن طلحه رضی الله عنهم دی، او گورئ: عن ابن شهاب، عن سالم عن أبيه أنه قال: دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم البيت هو وأسامة بن زيد وبلال وعثمان بن طلحة، فأغلقوا عليهم..... إلخ (صحيح البخاری، کتاب التناكب، باب: إغلاق البيت، ویصلی فی آی نواحي البيت شاء. رقم الحديث: ۱۵۹۸).

(۱) حدثنا إسحاق بن إبراهيم وعبد بن حميد جميعا عن ابن بکر قال عبد: أخبرنا محمد بن بکر أخبرنا ابن جريج قال: قلت لعطاء: سمعت ابن عباس يقول: إننا أمرتم بالطواف، ولم نؤمرأ بدخوله؟ قال: لم يكن ينبغي عن دخوله، ولكنني سمعته يقول: أخبرني أسامة بن زيد أن النبي صلى الله عليه وسلم لما دخل البيت، دعا في نواحيه كلها، ولم يصل فيه حتى خرج..... إلخ (صحيح مسلم، كتاب الحج، باب: استحباب دخول الكعبة للحاج وغيره والصلاة فيها والدعاء في نواحيها كلها، رقم الحديث: ۱۳۳۰).

(۲) حدثنا يونس بن محمد، حدثنا حماد بن سلمة، عن عمرو بن دينار عن ابن عباس عن الفضل بن عباس: أن النبي صلى الله عليه وسلم قام في الكعبة، فسبح، وكبر، ودعا الله عزوجل، واستغفر، ولم يركع، ولم يسجد. (مسند أحمد، رقم الحديث: ۱۷۹۵، ۳/۳۱۳). د فضل بن عباس رضی الله عنه هم دغه حدیث مسند احمد کښې هم په یو بل طریق (حدثنا أبو كامل، حدثنا حماد - يعني: ابن سلمة - عن عمرو بن دينار عن ابن عباس عن الفضل بن عباس..... إلخ) سره روایت دې، او گورئ: (مسند أحمد، رقم الحديث: ۱۸۳۰، ۳/۳۳۱).

(۳) حدثنا أبو قطن، حدثنا المسعودي، عن أبي جعفر عن أسامة: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى في الكعبة. (مسند أحمد، رقم الحديث: ۱۷۹۷، ۳/۱۳۰).

(۴) فتح الباری، کتاب الحج، باب: من کیر فی نواحي الکعبة، رقم الحديث: ۱۶۱۰۱، ۳/۴۶۹.

نو په دې مسئله کېښې د جمهور علماء کرامو^(۱) په نيز په کعبه کېښې مونځ کول نه صرف جائز بلکه مستحب دي. خود امام مالک رحمته الله عليه په نيز فرض مونځ په بيت الله کېښې دننه کول ډير سخت مکروه دي او په وخت کېښې دننه دننه د دغه مونځ راگرځول مستحب دي. نقل که چرې غير مؤکده وي نو بيت الله کېښې دننه کول مستحب دي او که چرې مؤکده وي نو مکروه دي مگر د راگرځولو ضرورت نشته دي^(۲) او د امام احمد بن حنبل رحمته الله عليه په نيز په کعبه کېښې نقل کول خو جائز دي ليکن فرائض کول جائز نه دي. صرف دا صورت کيدې شي چه بيت الله کېښې دننه يو ديوال سره داسې متصل او کړي چه دده نه شاته څه حصه پاتې نه شي^(۳).

هم دې طرف ته اشاره کولو سره امام ترمذی رحمته الله عليه فرماني: "والعمل عليه عند أكثر أهل العلم لا يرون بالصلاة بأساً، وقال مالك بن أنس: لا بأس بالصلاة النافلة في الكعبة، وكره أن يصل المكتوبة في الكعبة".^(۴) د صاحب هدايه رحمته الله عليه يوه سهو: صاحب هدايه علامه مرغيناني رحمته الله عليه نه په دې مقام باندې د مذاهب په نقل کولو کېښې سهو شوې ده. هغوی په کعبه کېښې دننه د مونځ نه جائز کيدل د امام شافعي رحمته الله عليه طرف ته منسوب کړي دي^(۵).

^(۱) د جمهور علماء نه مراد احناف او شوافع دي. او گورنۍ: عند الأحناف: فتح القدير، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۱۶۰/۱، دارالكتب العلمية، التنوير مع الدرر، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة، ص: ۱۲۵، دارالكتب العلمية، البحر الرائق، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۱۳۵/۲، البته د شوافع په نيز که د بيت الله دروازه کولاؤ وي نو دننه ددې مخامخ او دريدو سره به مونځ صحيح نه وي. عند الشوافع: الحارثي في فقه الشافعي، كتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة، فصل في الخشوع: ۲۰۶/۲، المجموع شرح المذهب، كتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة: ۱۹۶/۳، الحارثي الكبير للماوردي، كتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة وعدد سجود القرآن: ۲۰۶/۲.

^(۲) مواهب الجليل لشرح مختصر خليل، كتاب الصلاة، فصل في استقبال القبلة: ۲۰۰/۲، الذخيرة للقرافي، كتاب الصلاة، الباب الثالث في شروط الصلاة، الشرط الخامس: استقبال القبلة: ۱۱۲/۲، الاستذكار لابن عبد البر، كتاب الحج، باب: الصلاة في البيت وقصر الصلاة: ۱۲۷/۱۳-۱۲۲.

^(۳) د امام احمد بن حنبل رحمته الله عليه په نيز د يو مشهور قول مطابق په کعبه کېښې او د کعبې په چت باندې فرض مونځ کول جائز نه دي. البته نقل مونځ کول جائز دي. او گورنۍ: المنع، كتاب الصلاة، باب: اجتناب النجاسة، رقم المسئلة: ۳۴۳، ولا تصح الفريضة في الكعبة ولا على ظهرها: ۳۱۳/۳، الشرح الكبير، كتاب الصلاة، باب: اجتناب النجاسة، رقم المسئلة: ۳۴۳، ولا تصح الفريضة في الكعبة ولا على ظهرها: ۳۱۳/۳، البدع شرح المنع، كتاب الصلاة، باب: اجتناب النجاسات: ۳۵۱/۳، او په يو قول کېښې د امام احمد رحمته الله عليه نه داهم نقل دي چه په کعبه کېښې دننه فرض وي او که نقل دواړه قسم مونځ جائز دي. او گورنۍ: علامه مرداوي رحمته الله عليه فرماني: "وعند تصح، واختارها الأجرى وصاحب الفائق". (الإبصار في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب: اجتناب النجاسة، رقم المسئلة: ۳۴۳، ولا تصح الفريضة في الكعبة ولا على ظهرها: ۳۱۳/۳)

^(۴) سنن الترمذی، أبواب الحج، باب: ماجاء في الصلاة في الكعبة، تحت رقم الحديث: ۸۷۴.

^(۵) الصلاة في الكعبة جائزة فرضها ونفلها خلافاً للشافعي فيها. (الهداية، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة، ۴۲۵/۱ مکتبة البشري).

حالانکه امام شافعی رحمته به کعبه کنبی د مونخ دجواز قائل دی. ددې تصریح علامه ابن همام ^(۱) علامه عینی ^(۲) کړې ده.

د مذکور حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکور حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت د حديث د جملې "ثُمَّ لِكَبَةِ" کنبی دی. چه ددې نه مراد مقام ابراهيم دې کوم چه د بيت الله دروازي سره نيز دې ^(۳)

۲- باب: التَّوَجُّهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ حَيْثُ كَانَ

داباب په دې باره کنبی دی چه مونخ گذار چرته هم وی،
په مونخ کنبی دې خپل مخ قبلي طرف ته کړی

قوله: "نَحْوَ الْقِبْلَةِ" نه مراد جهة القبلة او ناحية القبلة دی. او حيث کان کنبی کان تامه دی. لکه چه د الله تعالى قول: ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ﴾ [البقرة: ۱۴۴] کنبی کان تامه دی. ددې فاعل به شخص وی.

چنانچه د حيث کان مطلب به دا شی چه یو کس په کوم ځانی کنبی هم وی، په سفر کنبی وی یا په حضر کنبی په هغه باندې په فرض مونخ کنبی د قبلي طرف ته مخ کول لازم دی. ^(۴)
د ترجمه الباب مقصد: علامه عینی رحمته فرمائی چه امام بخاری رحمته په دې باب کنبی د فرض مونخ د پاره د قبلي طرف ته د توجو کولو ضرورت او فرضیت خودلې دی که مونخ گذار په سفر کنبی وی او که په حضر کنبی ^(۵)

^(۱) خلافا للشافعي، سهو، فإن الشافعي رحمه الله يرى جواز الصلاة فيها. (فتح القدير، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۱/۱۶۰، دار الكتب العلمية).

^(۲) وقول المصنف: (خلافا للشافعي) ش: أي: في الفرض والنفل ليس كما ينبغي. قال: السفاقي: كان هذا اللفظ وقع سهوا من الكاتب، فإن الشافعي يرى جواز الصلاة في الكعبة فرضها ونفلها، كذا أورده أصحابه في كتبهم عن "الوجيز" و "الخلاصة" و "الذخيرة" وغيرهما، ولم يرد أحد من علمائنا أيضا هذا الخلاف فيما عتدى من الكتب "كالمبسوط" و "الأسرار" و "الإيضاح" و "المحيط" و شروح الجامع الصغير وغيرها ما خلا أنه يشترط الستة المتصلة بالأرض اتصال قرار إذا كان المصلي في عرفة الكعبة كالعجر والشجر. (النباية، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۲۸۱/۳، دار الكتب العلمية). وغيره، ولته صاحب النهاية د صاحب هدايه ددې مذاهيو د نقل کولو تاويل کولو سره يو جواب ذکر کړې دی چه د صاحب هدايه رحمته مراد دا کيدې شی چه کله يو سړي په بيت الله کنبی دننه دهغې کولای دروازي ته مخامخ داسي اوډيري چه مونخ اوکړی چه د هغه مخې ته څه سترا وغيره نه وی نو د شوافع په نيز مونخ نه کيږي لهدا دا تاويل ددې نه بهتر دی چه د صاحب هدايه رحمته کلام په سهو باندې محمول کړي شی اگر چه د صاحب هدايه رحمته د کلام ظاهر ددې تاويل نفی کوی او گوړتی: وقال صاحب النهاية..... وأجيب بأن مراده ما إذا توجه إلى الباب وهو مفتوح، وليست العتبة مرتفعة قدر مؤخرة الرجل، وهو خير من الحمل على السهو إلا أن إطلاق الكلام يتنافى. (النهاية، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في الكعبة: ۱/۱۶۰، دار الكتب العلمية).

^(۳) عمدة القاري: ۱۹۹/۴، مصابيح الجامع: ۱۱۳/۲.

^(۴) اللامع الصبيح: ۱۴۲/۳ ضياء الساري في مسالك أبواب البخاري: ۲۸۰/۵، التوشيح: ۴۸۸/۲.

^(۵) عمدة القاري: ۲۲۰/۴.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ د شراحو رائی پہ حیث کان کنی دادہ چہ سفر او حضر چرتہ ہم چہ وی نو مونخ کنی دې مخ قبلې ته کوی او چونکہ **﴿فَأَيُّهَا تَوَلَّوْا قِبَلَ مَوَاجِهَةِ اللَّهِ﴾** نہ بہ دا پہ پوہہ کنی راتلہ چہ پہ سفر کنی د قبلې طرف ته مخ کول شرط نہ دې بلکه چہ خنګہ ہم درنہ کیږی مونخ کوہ ہم دغہ قبلہ دہ. ځکہ چہ آیت پہ سفر کنی دننہ دې نو امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا و ہم لږې کولو سره او خودل چہ نہ مسافر لہ بہ ہم خپل مخ قبلې ته کول وی. او زما رائی دادہ چہ د حضرت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ غرض د ترجمۃ الباب نہ دادې چہ چرتہ ہم د قبلې قبلیت متحقق شی نو ورمخ دې کری کہ هغه د مونخ پہ شروع کنی وی او کہ پہ مینخ کنی وی یا پہ آخره کنی وی او کہ هغه مسافر وی او کہ هغه مقیم وی. ټولو د پاره دا حکم عام دې لکه چہ د تحری پہ مسئلہ کنی دې چہ کله ہم او کوم طرف ته ہم تحری وی ہم هغه طرف ته دې مخ کری ^(۱)

تعلیق: **وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَكَيْفَ»** [۵۸۹۷] د تعلیق توجہ: حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ او فرمائیل چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمائیلو چہ خپل مخ د قبلې طرف ته کړه او (د مونخ شروع کولو د پاره) تکبیر تحریمہ او وایہ. د تعلیق تخریج: مذکورہ تخریج دہغه اوږد حدیث یوہ ټکړہ دہ کوم چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مسیئ الصلاة ته ارشاد فرمائیلې وو. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا تعلیق مکمل مسنداً ہم پہ هغه الفاظو سره کتاب الاستیذان کنی ذکر کړې دې. ^(۲)

وئی گورئی: **«(حدثنا إسحاق بن منصور، أخبرنا عبد الله بن زيور، حدثنا عبيد الله، عن سعيد بن أبي سعيد المقبري، عن أبي هريرة رضي الله عنه: أن رجلا دخل المسجد، ورسول الله صلى الله عليه وسلم جالس في ناحية المسجد، فصل، ثم جاء فسلم عليه، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: "عليك السلام، ارجع، فصل، فلو أنك لم تصل، فارجع، فصل، ثم جاء، فسلم، فقال: "عليك السلام، فارجع، فصل"، فلو أنك لم تصل، فقال لي الثانية، أول التي بعدها: هلبي يا رسول الله، فقال: "إذا قمت إلى الصلاة، فأصبغ الوضوء، ثم استقبل القبلة، فكبي ثم اقرأ بآياتيس معك من القرآن، ثم اركع حتى تطمئن راكعا، ثم ارفع حتى تستوي قائما، ثم اسجد حتى تطمئن ساجدا، ثم ارفع حتى تطمئن جالسا، ثم اسجد حتى تطمئن ساجدا، ثم ارفع حتى تطمئن جالسا، ثم اقل ذلك لم صلاتك كلها»** ^(۳)

^(۱) تقریر بخاری شریف: ۱۴۴/۲، بل دا چہ د تقریر بخاری شریف پہ حاشیہ کنی ذکر دی: "وفیه حیث نوجہت بہ"، یعنی پہ نوافل کنی پہ اتفاق د علماؤ کوم طرف ته چہ سورلی ځی ہم هغه طرف ته مخ کولو سره دې مونخ کوی لیکن بعضی علماء دا وائی چہ د تکبیر تحریمہ د پاره دې خپله سورلی د قبلې طرف ته کړی او بیا چہ کله مونخ شروع کړی نو چہ کوم طرف ته شی مخ وی ہیڅ مضائقہ نشته. خودا د جمهورو خلاف دې ځکه چہ بعضی وخت چہ دا کله خپل طرف ته راتاووی د تکبیر تحریمہ نہ پس نو کیدې شی چہ هغه او نږدې او بیا د عمل کثیر ضرورت پېښ شی. (تقریر بخاری شریف: ۱۴۵/۲).

^(۲) فتح الباری: ۶۵۰/۱.

^(۳) صحیح البخاری، کتاب الاستیذان باب: من رد، فقال: عليك السلام، رقم الحديث: ۵۱۶۲.

د تعلیق مقصد: د تعلیق نه مقصود د ترجمه الباب اثبات دی چه مذکوره حدیث کنبی هم د مونځ حالت کنبی د قبلي طرف ته مخ کول لا زم گرځولي شوی دی.
د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکوره تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت هم صفا ښکاره دی چه په دواړو کنبی د استقبال قبله ذکر دي.
حدیث باب (رومی حدیث) (حدیث نمبر ۳۹۰)

۱۱- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي اسْمَاعِيلَ عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - (۱) قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - صَلَّى تَحَوَّيْتِ الْمَقْدِسَ سِتَّةَ عَشْرَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُجِبُ أَنْ يُوَجَّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَأُنْزِلَ اللَّهُ (قَدْ تَرَى تَقْلِبَ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ) فَتَوَجَّهَ تَحَوَّالِ الْكَعْبَةِ، وَقَالَ السَّهْمَاءُ بْنُ النَّاسِ - وَهُمْ الْيَهُودُ - مَا وَلَاهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَالِمِينَ (قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَجُلٌ ثُمَّ خَرَجَ بَعْدَ مَا صَلَّى، فَمَرَّ عَلَى قَوْمٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ تَحَوَّيْتِ الْمَقْدِسَ فَقَالَ هُوَ يَشْهَدُ أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَنَّهُ تَوَجَّهَ تَحَوَّالِ الْكَعْبَةِ. فَتَعَرَّفَ الْقَوْمُ حَتَّى تَوَجَّهُوا تَحَوَّالِ الْكَعْبَةِ.

د حدیث ترجمه: د حضرت براء بن عازب (رضی الله عنه) نه روایت دی چه رسول الله ﷺ ۱۶ یا ۱۷ میاشتو پورې د بیت المقدس طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کړو او حضور پاک (د زړه نه) دا غوښتل چه (مونځ) د کعبې طرف ته مخ کولو سره او کړې شی. نو الله تعالی آیت: (قَدْ تَرَى تَقْلِبَ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ) (چه ای پیغمبره مونځ ستا د آسمان طرف ته بار بار مخ او چتول وینو) نازل کړو نو حضور پاک په (مونځ کنبی) د قبلي طرف ته مخ کړو. په دې باندې بې وقوفانو خلقو کوم چه "یهودیان وو" طنز او کړو چه اوس ددوی د اولنۍ قبلي نه چا واپول؟ راته تعالی حضور پاک ته او فرمائیل، دوی ته او وایه مشرق او مغرب دواړه هم د الله تعالی دی هغه چه چاته غواړي د نیغې لارې هدایت ورکوي. حضور پاک سره یو سری مونځ او کړو او بیا هغه د انصارو د یو قبیلې سره تیریدو چه دمازیگر مونځ ئی د بیت المقدس طرف ته مخ کولو سره کولو. نو هغه ورته او وویل چه الله گواه دي چه ما د رسول الله ﷺ سره مونځ او کړو او راغلم او الله گواه دي چه حضور پاک د کعبې طرف ته مونځ کول شروع کړی دی. په دې باندې هغه قبیلې والا (د بیت المقدس نه) تاؤ شو او هغوی د کعبې طرف ته مخ کړو.
تر اجم رجال: د مذکوره حدیث شریف ټول څلور رجال دي:

① عبد الله بن رجاء (رضی الله عنه): واضحه دي وی چه عبد الله بن رجاء دوه دی. یو عبد الله بن رجاء بن عمر القداني او دویم عبد الله بن رجاء المکی البصري دي. په دې حدیث کنبی اول ذکر شوې (عبد الله بن رجاء) مراد دي څنگه چه ددې تصریح علامه عینی (رحمته الله علیه) کړې ده. (۲) ددوی

تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: وجوب الصلاة فی الشباب وقول الله تعالی ﴿خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ ومن صلی ملتحقاً ثوب واحد کنبی تیرشوی دی^(۱)

① ابو انیل رحمته الله: دا اسرانیل بن یونس بن ابی اسحاق سبعی رحمته الله دی. ددوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من ترک بعض الاعتبار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه فیتقوا إلى أشد منه لاندی تیرشوی دی^(۲)

② ابو اسحاق رحمته الله: ددوی پوره نوم ابواسحاق عمرو بن عبد الله الکوفی رحمته الله دی. ددوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الصلاة من الإیمان لاندی تیره شوی ده^(۳)

③ براء بن عازب رحمته الله: دا مشهور صحابی رسول حضرت براء بن عازب بن حارث بن عدی انصاری رحمته الله دی. ددوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الصلاة من الإیمان لاندی تیره شوی ده^(۴)

شرح حدیث: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى تَحَوَّيْتُ الْبَقْدُسَ، سِتَّةَ عَشَرَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا یعنی د حضرت براء بن عازب رحمته الله نه روایت دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله ۱۶ یا ۱۷ میاشتو پوری د بیت المقدس طرف ته مخ کولو سره مونخ اوکړو.

قوله: "بیت المقدس" دا لفظ "البقدس" هم لوستلې شی او "البقدس" هم^(۵)
قوله: "سِتَّةَ عَشَرَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا" د کلمه او په ذریعه چه دکوم شک اظهار کیږی په ظاهره هغه د راوی د طرف نه دی. د بیت المقدس طرف ته مخ کولو سره ۱۶ یا ۱۷ میاشتې مونخ ادا کول د مدینې منورې طرف ته د هجرت کولو نه پس زمانه کنبی وو. ځکه چه په مکه مکرمه کنبی خو مکمل موده هم د بیت المقدس طرف ته مخ کولو سره مونخ ادا کیدلو^(۶). او په صحیح مسلم کنبی ۱۶ میاشتې جزماً ذکر کړې شوی دی^(۷). دا تعارض اود دفع کولو د تعارض او تطبیق باندې تفصیلی بحث کشف الباری، کتاب الإیمان کنبی تیر شوې دی^(۸)

قوله: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ أَنْ يُوجَّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَأَرْكَنَ اللَّهُ: {قَدْ كَرَى تَقَلُّبَ وَجْهَكَ إِلَى السَّمَاءِ} [البقرة: ۱۴۳]، لَتَوَجَّهَ تَحَوَّيْتُ الْكَعْبَةَ: او حضور پاک د زړه نه، دا غوښتل چه (مونخ) د کعبې

(۱) کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: ص: ۲۴۱.

(۲) کشف الباری: ۵۴۶/۴.

(۳) کشف الباری: ۳۷۰/۲.

(۴) کشف الباری: ۳۷۵/۲.

(۵) شرح الکرماني: ۶۱/۴، التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، ص: ۳۳.

(۶) شرح الکرماني: ۶۲/۴، عمدة القاری: ۲۰۱/۴.

(۷) صحيح مسلم كتاب المساجد، باب: تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة، التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح، ص: ۳۳.

(۸) کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الصلاة من الإیمان: ۳۷۸-۳۸۲/۲.

طرف ته مخ کولو سره ادا کړې شی، نو الله تعالی آیت: **(قَدْ تَرَى ثِقْلَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ)** چه اې پیغمبره مونږ ستا د آسمان طرف ته بار بار مخ او چټول وینو، نازل کړو، نو حضور پاک په **(مونږ کښې)** د کعبې طرف ته مخ کړو^(۱)

قوله: "يُوجَّه" د مضارع مجهول صیغه ده، مراد دادې چه د کعبې طرف ته مخ کولو سره د مونږ ادا کولو حکم ملاو شی^(۲)

قوله: "فَتَوَجَّه" چنانچه ددې آیت نازلیدو نه پس حضور پاک مونږ کښې قبلې طرف ته مخ کړو ځکه چه په پوره آیت کښې **(قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)** هم دې. د آیت مبارک په دې تکرره کښې "المسجد" نه مراد کعبه ده^(۳)

قوله: **وَقَالَ الشَّهَاءُ مِنَ النَّاسِ وَهُمْ يَهُودُ: {مَا وَلَاهُمْ} [البقرة: ۱۳۲]** عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا، قُلْ لِّلَّهِ الْبَيْتُ [ص: ۸۱] وَالتَّوْبَتُ يُعْذِرُ مَنِ يَسْأَلُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ فَصَلِّ مَعَ الْبَيْتِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ، ثُمَّ خَرَّ بَعْدَ مَا صَلَّى، فَمَرَّ عَلَى كُوفٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ تَخَوُّبَاتِ التَّقْدِيسِ:

په دې باندې بې وقوفانو خلقو کوم چه یهودیان وو طنز او کړو چه اوس دوی د خپل اولنۍ قبلې نه چا واپول؟ الله تعالی حضور پاک ته او فرمائیل، دوی ته اووايه چه مشرق او مغرب دواړه هم د الله دی، هغه چه چاله غواړی د نیغې لار هدایت ورکوی. حضور پاک سره یو سړی مونږ او کړو او بیا هغه د انصارو د یوې قبیلې سره تیر شو چه د مازیگر مونږ نۍ بیت المقدس طرف ته مخ کولو سره کولو.

قوله: "رجل" د بخاری شریف په بعضې نسخو کښې مثلاً د مستملی او حموی په نسخو کښې د رجل په ځای رجال د جمع صیغه استعمال شوې ده. ددغه نسخې مطابق که یو څوک اعتراض او کړی چه که چېرې رجال د جمع صیغه صحیح او منلې شی نو بیا د حدیث پاک په وړاندې جمله کښې د "خبر" فعل ضمیر رجال د جمع طرف ته څنگه راگرځی؟ نو د هغې جواب به دا شی چه د ضمیر مرجع به هغه وی په کوم چه رجال دلالت کوی او هغه مفرد دې یا به د "خبر" معنی "خبر خارج" وی لهذا هیڅ اشکال نشته. او د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د تصریح مطابق به "خبر بعض اولئك الرجال" تقدیراً راویستلی شی^(۴)

^(۱) شرح الکرمانی: ۶۲/۴

^(۲) شرح الکرمانی: ۶۲/۴ اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۴/۳. فتح الباری: ۶۵۱/۱ عمدة القاری: ۲۰۱/۴

^(۳) شرح الکرمانی: ۶۲/۴ اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۴/۳

^(۴) شرح الکرمانی: ۶۲/۴ اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۴/۳ فتح الباری: ۶۵۱/۱ التوشیح. شرح الجامع الصحیح للسيوطی: ۲۸۸/۲ عمدة القاری: ۲۰۱/۴

«رجل» نه شوک مراد دې؟ ددې «رجل» نه شوک مراد دې؟ په دې باره کښې د دوو کسانو نومونه ملاوېږي. عباد بن بشر دې يا عباد بن نهیک (۱). او ابن الملقن رحمه الله يو بل نوم ذکر کړې دې: عباد بن وهب (۲).

فوله: فی صلاة العصر تحویث التقدیس: دا جمله د کشمېښي رحمه الله په روایت کښې: فی صلاة الغفریة یملأون تحویث التقدیس (۳) ده په ظاهره په دې جمله کښې زیات وضاحت او فصاحت دې (۴).

فوله: «صلاة الغفریة» ددې حدیث نه معلومېږي چه د دغه سړی تیریدل په قبا، کښې د انصارو د قبیلې سره د سحر په مونځ کښې شوی وو. نو په دغه دواړو روایتونو کښې څه منافات نشته دې. داسې چه هغه سړی مدینه منوره کښې د یو جماعت سره تیر شو نو د مازیکر وخت وو. بیا به هغه سفر کولو سره د مدینې نه بهر د قبا، والو ته رسیدلې وی نو هلته د سحر وخت وو (۵). په دې تعارض، دفع د تعارض او تطبیق باندې تفصیلی بحث کشف الباری کتاب الايمان کښې تیر شوې دې (۶).

فوله: «فقال» ددې فعل ضمیر او «هو» ضمیر د «رجل» طرف ته راگرځي. یعنی هغه سړی «هو» ضمیر نه خپل ځان مراد واخستلو. د متکلم خپل ځان د غائب په صیغې سره تعبیر کول جائز دی. دا د التفات په توگه وی. یو احتمال داهم دې چه راوی د حدیث د دغه رجل د کلام معنی نقل کړې وی په داسې توگه چه د هغه اصل کلام «انا اشهد» وو (۷). د روایت د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکوره حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت د حدیث «فتوجه نحو الکعبة» جمله کښې دې. چه په باب کښې هم دغه ذکر دی او حدیث کښې هم (۸).

د حدیث شریف نه مستفاد شوی فوائد او احکام: د مذکوره حدیث شریف نه ډیر فوائد مستنبط کیږي. د هغه ټولو نه یو څو دلته ذکر کولې شی چه:
① ددې حدیث شریف نه د احکامو د منسوخ کیدو جواز معلومېږي (۹).

(۱) التتبیح للأنفاذ الجامع الصحیح، ص: ۳۳، فتح الباری: ۹۷/۱، عمدة القاری: ۲۰۱/۴.
(۲) الإعلام بفوائد عمدة الأحکام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحدیث الثاني: حدیث عبدالله بن عمر:

۴۸۷/۲.

(۳) فتح الباری: ۶۵۱/۱ التوشیح لشرح الجامع الصحیح للسيوطی: ۲۸۸/۲ عمدة القاری: ۲۰۱/۴.

(۴) شرح الکرماني: ۶۲/۴.

(۵) کشف الباری، کتاب الايمان، باب: الصلاة من الايمان: ۳۹۰/۲-۳۸۸.

(۶) شرح الکرماني: ۶۲/۴ الامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۴/۳ فتح الباری: ۶۵۲ التوشیح

لشرح الجامع الصحیح للسيوطی: ۲۸۸/۲ عمدة القاری: ۲۰۱/۴.

(۷) عمدة القاری: ۲۰۰/۴.

(۸) الإعلام بفوائد عمدة الأحکام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحدیث الثاني: حدیث عبدالله بن عمر:

۴۹۷/۲، عمدة القاری: ۲۰۲/۴.

- ① به دې حديث شريف كېښې د نسخ السنة بالقران دليل دي. (۱)
 ② به دې حديث شريف كېښې د خبر واحد په قبلیدو باندې دليل دي. (۲)
 ③ د قبلې طرف ته مخ كولو او مونځ كول او د كعبې قبله كيدو باندې د اجماع كيدل هم معلومېږي. (۳)
 ④ د مكلف سړي په حق كېښې به د احكامو منسوخ كيدل هغه وخت معتبر وي كله چه د دغه منسوخ كيدو هغه ته خبر اورسيږي. (۴)
 ⑤ به دې حديث شريف كېښې د دې خبرې هم دليل دي چه د كعبې طرف ته مخ كولو نه مخكېښې د بيت المقدس طرف ته مخ كولو سره ادا كړې شوي مونځونه د الله تعالى په نيز مقبول دي د هغې اعاده به نه شي كولې. (۵)

حديث باب (دويم حديث) [حديث نمبر ۳۹۱]

...حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ جَابِرٍ قَالَ (۱) كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّي عَلَى رَأْسِهِ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ، فَإِذَا أَرَادَ الْفَرِيضَةَ نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ.

د حديث ترجمه: حضرت جابر رضي الله عنه او فرمائيل چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم به په خپله سورلي باندې که دهغې مخ به هر طرف ته وو (نفل) مونځ به ئي کولو. ليکن چه کله به ئي فرض مونځ کول غوښتل نو د سورلي نه به را کوزيدلو او د قبلې طرف ته به ئي مخ کولو سره مونځ کولو. تواجم وچال: د مذکوره حديث شريف په سند كېښې ټول پنځه رجال دي:

① مسلم بن الحجاج: دا مسلم بن ابراهيم القصاب ازدي بصری رضي الله عنه دي. د دوي تفصيلي احوال كشف الباري، كتاب الإيمان، باب: زيادة الإيمان وتقصانه لاندې تير شوي دي. (۷)

(۱) الإعلام بفوائد عمدة الأحكام. كتاب الصلاة. باب: استقبال القبلة. الحديث الثاني: حديث عبدالله بن عمر: ٤٩٧/٢، عمدة القاري: ٢٠٢/٤.

(۲) أعلام الحديث للخطابي: ٣٨٣/١. الإعلام بفوائد عمدة الأحكام. كتاب الصلاة. باب: استقبال القبلة. الحديث الثاني: حديث عبدالله بن عمر: ٤٩٧/٢، عمدة القاري: ٢٠٢/٤.

(۳) عمدة القاري: ٢٠٢/٤.

(۴) الإعلام بفوائد عمدة الأحكام. كتاب الصلاة. باب: استقبال القبلة. الحديث الثاني: حديث عبدالله بن عمر: ٤٩٧/٢، عمدة القاري: ٢٠٢/٤.

(۵) أعلام الحديث للخطابي: ٣٨٣/٤.

(۶) أخرجه البخاري أيضاً في تفسير الصلاة. باب: صلاة التطوع على الدابة وحيشا توجّهت. رقم الحديث: ١٠٩٤. وباب: ينزل للمكتوبة. رقم الحديث: ١٠٩٩. وفي المغازي. باب: غزوة أنمار. رقم الحديث: ٤١٤٠. وفي جامع الأصول. حرف الصاد. الكتاب الأول في الصلاة. الباب الأول في الصلاة وأحكامها. الفصل الرابع في استقبال القبلة. رقم الحديث: ٢٩٨/٥، ٣٣٨٠.

(۷) كشف الباري: ٤٥٥/٢.

① هشام بن عمار: دا ابو بکر هشام بن ابو عبد الله بصری الدستوائی رحمہ اللہ دی. ددوی تفصیلی

احوال کشف الباری، کتاب الایمان، باب: زیادة الایمان ونقصانه لاندی تیرشوی دی. (۱)

② یحیی بن ابی کثیر: دا یحیی بن ابی کثیر طائنی یمامی رحمہ اللہ دی. ددوی تفصیلی احوال

کشف الباری، کتاب العلم، باب: کتابه العلم ددوم حدیث لاندی تیرشوی دی. (۲)

③ محمد بن عبد الرحمن: دا محمد بن عبد الرحمن بن المغیره بن الحارث قرشی عامری

مدنی رحمہ اللہ دی. ددوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: حفظ العلم ددوم حدیث

لاندی تیرشوی دی. (۳)

④ جابر بن عبد الله: دا مشهور صحابی رسول حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رحمہ اللہ دی. ددوی

احوال کشف الباری، کتاب الرؤی، باب: من لم یر الرؤی إلا من المخرجین من القبل والدبر لاندی

تیرشوی دی. (۴)

⑤ حدیث شرح: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى رَأْسِهِ، حَيْثُ تَوَجَّهَتْ»:

حضرت جابر رحمہ اللہ فرمائی چه نبی کریم رحمہ اللہ به په خپله سورلی باندی که دهغې هر طرف ته مخ

وو (نقل، مونځ نه کولو).

قوله: «على راحلته» د راحله نه مراد هغه اوښه ده چه د سور د اورلو صلاحیت لری. اودا هم

وئیلې شی چه راحله د اوښ سورلی ده. عام ده چه هغه اوښ وی که اوښه وی. (۵)

⑥ حدیث شریف ددې جملي نه دلیل نیولو سره احنافو او مالکیو فرمائیلی دی چه د پیدل

تلونکی د پاره په روانه روانه نوافل ادا کول جائز نه دی. خود شوافع او حنابلہ په نیز په دې

حالت کښې هم د نوافلو ادا کول جائز دی. (۶)

قوله: «حيث توجهت» دکشمیهنی روایت کښې توجهت نه پس ددې صله په هم ذکرده. (۷)

علامه ابن ملقن رحمہ اللہ لیکي چه په حالت فرسفر کښې په سورلی باندی په ناسته د نوافل کولو

وجه به دا وه چه د سفر د وجې نه د الله تعالی عبادت پاتې نه شی یا مسافر د نوافلو نه

محروم پاتې نه شی. (۸)

(۱) کشف الباری: ۴۵۶/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۶۷/۴.

(۳) کشف الباری: ۴۴۲/۴.

(۴) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من لم یر الوضوء إلا من المخرجین من القبل والدبر.

(۵) الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الأول: حدیث عبدالله بن عمر:

۴۹۷/۲، عمدة القاری: ۲۰۳/۴.

(۶) الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الأول: حدیث عبدالله بن عمر: ۴۸۲/۲،

عمدة القاری: ۲۰۳/۴.

(۷) الإعلام بفوائد عمدة الإحكام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الأول: حدیث عبدالله بن عمر: ۴۸۱/۲.

قوله: «فَإِذَا أَرَادَ الْقَبِيلَةَ نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ الْقَبِيلَةَ» لیکن چه کله به نی فرض مونخ کول غوبستل نو:

سورلی نه به کوزیدلو اوډ قبلې طرف ته مخ کولو سره مونخ ادا کول.

د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکوره حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت

د حدیث په دې جملې «فَاسْتَقْبَلَ الْقَبِيلَةَ» کښې دې (۱)

د حدیث شریف نه مستنبط فوائد او احکام: د مذکوره حدیث شریف نه ډیر فوائد مستنبط کیږي. دهغې نه څه دادی چه:

① د سفر په حالت کښې چه کوم طرف ته هم مخ وی، د سوړیدو په حالت کښې نوافل ادا کول جائز دی. (۲)

② فرائضو کښې د قبلې طرف ته نه مخ کول صحیح نه دی. په دې وجه به حضور پاک د فرض د پاره د سورلی نه کوزیدو سره قبلې طرف ته مخ کولو او مونخ به نی ادا کولو. البته د سختې ویرې حالت ددې نه مستثنی دی او د مجبورنی او معذورنی په حالت کښې په سورلی باندې هم فرض مونخ کول صحیح کیږي. (۳)

د مذکوره حدیث شریف لاندې دوه مسئلې زیر بحث راځي. یو په سورلی باندې د مونخ (فرض وی که نفل) کولو حکم او دویم په سورلی باندې مونخ کولو سره د قبلې طرف ته د مخ کولو حکم، لاندې دواړه مسئلې په تفصیل سره ذکر کولې شی:

په سورلی باندې د مونخ (فرض وی که نفل) کولو حکم: د فرض مونخ د صحیح کیدو چه کوم شرائط دی که په سورلی باندې د سوړیدو په حالت کښې هم د هغې پوره کیدل ممکن وی نو په سورلی باندې به د فرض مونخ ادا کیدل صحیح وی او که چرې ټولو شرائطو سره د فرائضو ادا کول ممکن نه وی نو د دغه فريضې ادا کول به په سورلی صحیح نه وی.

په ښاریه کښې دننه د مقیم سړی د پاره په ځناور باندې سوړیدو سره نفل مونخ ادا کول د امام ابو حنیفه رحمه الله په نیز جائز نه دی. او د امام ابویوسف رحمه الله په نیز په ښاریه کښې هم بغیر د څه کراهت نه جائز دي او د امام محمد رحمه الله په نیز د کراهت سره جائز دي.

د ښاریې نه بهر وتلو نه پس مسافر (شرعی) د پاره د ټولو فقهانو په نیز اوډ غیر مسافر د پاره د اکثر فقهانو په نیز (تر دې چه که یو سړی د خپلو پټو وغیره طرف ته یا د ښار گردونواح ته تلې وی، د هغه د پاره هم) په سورلی باندې سوړیدو سره نفل کول جائز دی. د ښار نه بهر وتلو د حد نه مراد هغه ځانی دي د کوم ځانی نه چه د مسافر د پاره قصر کول جائز کیږي. د هغه ځانی نه په سورلی باندې نفل کول جائز کیږي. سنت مؤکده او غیر مؤکده ټول د نفل په حکم کښې دی بغیر د سحر د سنتو نه چه دا د امام صاحب په نیز په سورلی باندې کیناستو

(۱) عمدة القاری: ۲/۲۰۴.

(۲) الإعلام بفوائد عمدة الأحكام، کتاب الصلاة، باب: استقبال القبلة، الحديث الأول: حديث عبدالله بن عمر: ۴۸۳/۲.

(۳) عمدة القاری: ۲/۲۰۳.

سره ادا كول جائز نه دی خكه چه ددې ډيرزيات تاكيد راغلي دي^(١)
 هم دغه حكم د هر قسم سورلي دي كه هغه د پخواني زمانې وي (لكه اوښ، قجر او خر
 وغيره) او كه د موجوده زمانې (لكه جهاز، ريل گاډي، بس، موټر وغيره)^(٢)
 په ريل گاډي كښې د سفر كولو په حالت كښې د مونځ حكم: په ريل گاډي كښې د سفر كولو په
 وخت چه د مانځه وخت راشي نو مونځ كول فرض دی. چونكه په ريل گاډي كښې قيام كول
 او د قبلې طرف ته مخ كول ممكن وي په دې وجه په مكمل مونځ كښې قبلې ته مخ كولو سره
 په ولاړه مونځ ادا كول ضروري دي. تردې كه په مونځ كښې ريل گاډي د قبلې نه تاؤ شي نو د
 مونځ گذار د پاره هم خپل مخ تاوول ضروري دي.^(٣)

په ريل گاډي كښې د سفر كولو په وخت كښې كه ډيره بېره وي، د اوږدو ځاني نه وي نو د
 خپل سفر د ملگرو نه د مونځ د پاره ځاني غوښتل پكار دي، كه چرې ځاني ملاؤ شي نوښه
 ده گڼي په هغه وخت په ناسته سره مونځ ادا كول پكار دي ليكن روستو ئي بيا راگرخول لا
 زم دي^(٤)

په سورلي باندې د مونځ كولو وخت كښې قبلې ته د مخ كولو حكم: په سورلي باندې د فرض
 مونځ د صحيح كيدو د پاره د قيام په شان د قبلې طرف ته مخ كول هم ضروري دی گڼي
 مونځ به نه كيږي. البته په سورلي باندې د نفل كولو په حالت كښې كه په ولاړه وي او كه په
 ناسته قبلې ته مخ كول فرض نه دی. په ډيرو زياتو احاديثو كښې د نبی كريم ﷺ پاره كښې
 دا نقل دی چه حضور پاك به په سورلي باندې نفل مونځ كولو. كه سورلي به هر طرف ته هم
 تلله. او گورئ: د حضرت عامر بن ربيعہ رضی اللہ عنہ نه روايت دي چه رسول الله ﷺ مې په سورلي
 باندې نفل مونځ د سز په اشارې سره كونكې ليدلې دي. كوم طرف ته چه به هم سورلي وه هم

^(١) قال الحصكفي رحمه الله (و) يتنفل المقيم (راكبا خارج المص) محل القصر (موثا) فلو سجد اعتبر إيماء لأنها إنما
 شرعت بالإيماء (إلى أي جهة توجه دابته). قال ابن عابدين رحمه الله: قوله: (ويتنفل المقيم راكبا..... إلخ) أي: بلا عذر،
 أطلق النفل، فشمّل السنن المؤكدة إلا سنة الفجر، كما مر، وأشار بذكر المقيم إلى أن المسافر كذلك بالأولى،
 واحترز بالنفل عن الفرض والواجب بأنواعه كالوتر والمندور وما لزم بالشروع والإفساد وصلاة الجنائزة وسجدة
 نليت على الأرض، فلا يجوز على الدابة بلا عذر لعدم الحرج كما في البحر، قوله: (راكبا) فلا تجوز صلاة المشاي
 بالإجماع، بحر عن المجتبى، قوله: (خارج المص) هذا هو المشهور، وعندهما يجوز في المص، لكن بكرهة
 عند محمد لأنه يمنع من الخشوع، وتماه في الحلية، قوله: (محل القصر) بالنصب بدل من خارج المص، وفائدته
 شمول خارج القرية وخارج الأحياء ج: أي المحل الذي يجوز للمسافر قصر الصلاة فيه، وهو الصحيح، بحر، وقيل:
 إذا جاوز ميلا، وقيل: فرسخين، أو ثلاثة، قهستاني. (رد المحتار مع الدر المختار، كتاب الصلاة، مطلب: في الصلاة
 على الدابة: ٤٨٧/٢ - ٤٨٦).

الموسوعة الفقهية الكويتية مادة: الصلاة، الصلاة على الراحلة: ٢٧/٢٢٩.

^(٢) الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب الثالث في شروط الصلاة، الفصل الثالث في استقبال القبلة: ٤٣/١.

^(٣) العذر إن كان من قبل الله لا تجب الإعادة، وإن كان من قبل العبد، وجبت الإعادة. (البحر الرائق، كتاب الطهارة،
 باب: التيمم: ١/٤٢٧).

هغه طرف ته به نى مخ کولو. او رسول الله ﷺ به داسې فرض مونځ کښې نه کول. (١)
حديث باب (دریم حدیث) (حدیث نمبر ٣٩٢)

«حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ مَسْعُودٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ (٢) صَلَّى النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ إِبْرَاهِيمُ لَا أَدْرِي زَادَ أَوْ نَقَصَ - فَلَمَّا سَلِمَ قِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ قَالَ «وَمَا ذَاكَ». قَالَ وَاصَلَيْتَ كَذَا وَكَذَا. فَتَنَسَّ وَجْهَهُ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ. فَلَمَّا أَقْبَلَ عَلَيْنَا بَوَّاهُ قَالَ «إِنَّهُ لَوَحَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ فَلَمَّا تَكَبَّرَ بِهِ، وَلَكِنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ، أَنَبِي كَمَا تَأْتُونَ، فَأَذَانِيْتُ قَدْ كَرُونِي، وَإِذَا شَأْنُ أَحَدِكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَتَحَرَّى الصَّوَابَ، فَلْيَتِمَّ عَلَيْهِ ثُمَّ لْيَسْجُدْ ثُمَّ لْيَسْجُدْ».

د حديث ترجمه: حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چې رسول الله ﷺ مونځ ورکړو. ابراهيم وائی چې ماته (اوس) معلومه نه ده چې د مانځه (رکعتونو کښې) کمې او شوه که زیاتې بیاچه کله حضور پاک سلام او گرځولو نو حضور پاک ته عرض او کړې شو چې یا رسول الله! آیا د مونځ (ادا کولو باره) کښې څه نوې حکم نازل شوي دي؟ حضور پاک تپوس او کړو چې هغه څه؟ خلقو او وئیل تاسو دومره د ومره رکعتونه او کړل دي او ریدو سره حضور پاک خپلي خپې راغونډې کړې او د قبلې طرف ته نى مخ کړو او د (سهو) دوه سجدي نى او کړې او د

(١) عن عامر بن ربيعة قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو على الرحلة يسبح. يومئذ برأه قبل أن يوجه توجهه. ولم يكن رسول الله صلى الله عليه وسلم يصنع ذلك في الصلاة المكتوبة. (صحيح البخاري. كتاب الصلاة. باب: ينزل للمكتوبة. رقم الحديث: ١٠٩٧). وكذا عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي على راحلة تطوعا جسا توجهت به وهو جاء من مكة إلى المدينة. ثم قرأ ابن عمر هذه الآية: ﴿وَلْيُحَرِّصْ وَلْيُطَوِّبْ لِقَائِهِمْ نُورًا مُقَرَّرَةً﴾ فقال ابن عمر: هذا أنزلت هذه الآية. (سنن الترمذي. أبواب التفسير. من سورة البقرة. رقم الحديث: ٢٩٥٨).

(٢) أخرجه البخاري في الصلاة. باب: ماجاء في القبلة ومن لا يرى الاعادة على من سها. فصل إلى غير القبلة. رقم الحديث: ٤٠٤. وفي كتاب السهو. باب: إذا صلى خمسا. رقم الحديث: ١٢٢٤. وفي الأيمان. باب: إذا حث ناسيا في الأيمان. رقم الحديث: ٦٦٧١. وفي كتاب أخبار الآحاد. باب: ماجاء في إجازة خير الواحد الصدوق في الأذان والصلوة والصوم والفرائض والأحكام. رقم الحديث: ٧٢٤٩. ومسلم في صحيحه. كتاب المساجد ومواضع الصلاة. باب: السهو في الصلاة والسجود. رقم الحديث: ٥٧٢. وأبو داود في سننه. في كتاب الصلاة. باب: إذا صلى خمسا. رقم الحديث: ١٠١٩. ١٠٢٠. ١٠٢١. ١٠٢٢. ١٠٢٣. ١٠٢٤. ١٠٢٥. ١٠٢٦. ١٠٢٧. ١٠٢٨. ١٠٢٩. ١٠٣٠. ١٠٣١. ١٠٣٢. ١٠٣٣. ١٠٣٤. ١٠٣٥. ١٠٣٦. ١٠٣٧. ١٠٣٨. ١٠٣٩. ١٠٤٠. ١٠٤١. ١٠٤٢. ١٠٤٣. ١٠٤٤. ١٠٤٥. ١٠٤٦. ١٠٤٧. ١٠٤٨. ١٠٤٩. ١٠٥٠. ١٠٥١. ١٠٥٢. ١٠٥٣. ١٠٥٤. ١٠٥٥. ١٠٥٦. ١٠٥٧. ١٠٥٨. ١٠٥٩. ١٠٦٠. ١٠٦١. ١٠٦٢. ١٠٦٣. ١٠٦٤. ١٠٦٥. ١٠٦٦. ١٠٦٧. ١٠٦٨. ١٠٦٩. ١٠٧٠. ١٠٧١. ١٠٧٢. ١٠٧٣. ١٠٧٤. ١٠٧٥. ١٠٧٦. ١٠٧٧. ١٠٧٨. ١٠٧٩. ١٠٨٠. ١٠٨١. ١٠٨٢. ١٠٨٣. ١٠٨٤. ١٠٨٥. ١٠٨٦. ١٠٨٧. ١٠٨٨. ١٠٨٩. ١٠٩٠. ١٠٩١. ١٠٩٢. ١٠٩٣. ١٠٩٤. ١٠٩٥. ١٠٩٦. ١٠٩٧. ١٠٩٨. ١٠٩٩. ١١٠٠. ١١٠١. ١١٠٢. ١١٠٣. ١١٠٤. ١١٠٥. ١١٠٦. ١١٠٧. ١١٠٨. ١١٠٩. ١١١٠. ١١١١. ١١١٢. ١١١٣. ١١١٤. ١١١٥. ١١١٦. ١١١٧. ١١١٨. ١١١٩. ١١٢٠. ١١٢١. ١١٢٢. ١١٢٣. ١١٢٤. ١١٢٥. ١١٢٦. ١١٢٧. ١١٢٨. ١١٢٩. ١١٣٠. ١١٣١. ١١٣٢. ١١٣٣. ١١٣٤. ١١٣٥. ١١٣٦. ١١٣٧. ١١٣٨. ١١٣٩. ١١٤٠. ١١٤١. ١١٤٢. ١١٤٣. ١١٤٤. ١١٤٥. ١١٤٦. ١١٤٧. ١١٤٨. ١١٤٩. ١١٥٠. ١١٥١. ١١٥٢. ١١٥٣. ١١٥٤. ١١٥٥. ١١٥٦. ١١٥٧. ١١٥٨. ١١٥٩. ١١٦٠. ١١٦١. ١١٦٢. ١١٦٣. ١١٦٤. ١١٦٥. ١١٦٦. ١١٦٧. ١١٦٨. ١١٦٩. ١١٧٠. ١١٧١. ١١٧٢. ١١٧٣. ١١٧٤. ١١٧٥. ١١٧٦. ١١٧٧. ١١٧٨. ١١٧٩. ١١٨٠. ١١٨١. ١١٨٢. ١١٨٣. ١١٨٤. ١١٨٥. ١١٨٦. ١١٨٧. ١١٨٨. ١١٨٩. ١١٩٠. ١١٩١. ١١٩٢. ١١٩٣. ١١٩٤. ١١٩٥. ١١٩٦. ١١٩٧. ١١٩٨. ١١٩٩. ١٢٠٠. ١٢٠١. ١٢٠٢. ١٢٠٣. ١٢٠٤. ١٢٠٥. ١٢٠٦. ١٢٠٧. ١٢٠٨. ١٢٠٩. ١٢١٠. ١٢١١. ١٢١٢. ١٢١٣. ١٢١٤. ١٢١٥. ١٢١٦. ١٢١٧. ١٢١٨. ١٢١٩. ١٢٢٠. ١٢٢١. ١٢٢٢. ١٢٢٣. ١٢٢٤. ١٢٢٥. ١٢٢٦. ١٢٢٧. ١٢٢٨. ١٢٢٩. ١٢٣٠. ١٢٣١. ١٢٣٢. ١٢٣٣. ١٢٣٤. ١٢٣٥. ١٢٣٦. ١٢٣٧. ١٢٣٨. ١٢٣٩. ١٢٤٠. ١٢٤١. ١٢٤٢. ١٢٤٣. ١٢٤٤. ١٢٤٥. ١٢٤٦. ١٢٤٧. ١٢٤٨. ١٢٤٩. ١٢٥٠. ١٢٥١. ١٢٥٢. ١٢٥٣. ١٢٥٤. ١٢٥٥. ١٢٥٦. ١٢٥٧. ١٢٥٨. ١٢٥٩. ١٢٦٠. ١٢٦١. ١٢٦٢. ١٢٦٣. ١٢٦٤. ١٢٦٥. ١٢٦٦. ١٢٦٧. ١٢٦٨. ١٢٦٩. ١٢٧٠. ١٢٧١. ١٢٧٢. ١٢٧٣. ١٢٧٤. ١٢٧٥. ١٢٧٦. ١٢٧٧. ١٢٧٨. ١٢٧٩. ١٢٨٠. ١٢٨١. ١٢٨٢. ١٢٨٣. ١٢٨٤. ١٢٨٥. ١٢٨٦. ١٢٨٧. ١٢٨٨. ١٢٨٩. ١٢٩٠. ١٢٩١. ١٢٩٢. ١٢٩٣. ١٢٩٤. ١٢٩٥. ١٢٩٦. ١٢٩٧. ١٢٩٨. ١٢٩٩. ١٣٠٠. ١٣٠١. ١٣٠٢. ١٣٠٣. ١٣٠٤. ١٣٠٥. ١٣٠٦. ١٣٠٧. ١٣٠٨. ١٣٠٩. ١٣١٠. ١٣١١. ١٣١٢. ١٣١٣. ١٣١٤. ١٣١٥. ١٣١٦. ١٣١٧. ١٣١٨. ١٣١٩. ١٣٢٠. ١٣٢١. ١٣٢٢. ١٣٢٣. ١٣٢٤. ١٣٢٥. ١٣٢٦. ١٣٢٧. ١٣٢٨. ١٣٢٩. ١٣٣٠. ١٣٣١. ١٣٣٢. ١٣٣٣. ١٣٣٤. ١٣٣٥. ١٣٣٦. ١٣٣٧. ١٣٣٨. ١٣٣٩. ١٣٤٠. ١٣٤١. ١٣٤٢. ١٣٤٣. ١٣٤٤. ١٣٤٥. ١٣٤٦. ١٣٤٧. ١٣٤٨. ١٣٤٩. ١٣٥٠. ١٣٥١. ١٣٥٢. ١٣٥٣. ١٣٥٤. ١٣٥٥. ١٣٥٦. ١٣٥٧. ١٣٥٨. ١٣٥٩. ١٣٦٠. ١٣٦١. ١٣٦٢. ١٣٦٣. ١٣٦٤. ١٣٦٥. ١٣٦٦. ١٣٦٧. ١٣٦٨. ١٣٦٩. ١٣٧٠. ١٣٧١. ١٣٧٢. ١٣٧٣. ١٣٧٤. ١٣٧٥. ١٣٧٦. ١٣٧٧. ١٣٧٨. ١٣٧٩. ١٣٨٠. ١٣٨١. ١٣٨٢. ١٣٨٣. ١٣٨٤. ١٣٨٥. ١٣٨٦. ١٣٨٧. ١٣٨٨. ١٣٨٩. ١٣٩٠. ١٣٩١. ١٣٩٢. ١٣٩٣. ١٣٩٤. ١٣٩٥. ١٣٩٦. ١٣٩٧. ١٣٩٨. ١٣٩٩. ١٤٠٠. ١٤٠١. ١٤٠٢. ١٤٠٣. ١٤٠٤. ١٤٠٥. ١٤٠٦. ١٤٠٧. ١٤٠٨. ١٤٠٩. ١٤١٠. ١٤١١. ١٤١٢. ١٤١٣. ١٤١٤. ١٤١٥. ١٤١٦. ١٤١٧. ١٤١٨. ١٤١٩. ١٤٢٠. ١٤٢١. ١٤٢٢. ١٤٢٣. ١٤٢٤. ١٤٢٥. ١٤٢٦. ١٤٢٧. ١٤٢٨. ١٤٢٩. ١٤٣٠. ١٤٣١. ١٤٣٢. ١٤٣٣. ١٤٣٤. ١٤٣٥. ١٤٣٦. ١٤٣٧. ١٤٣٨. ١٤٣٩. ١٤٤٠. ١٤٤١. ١٤٤٢. ١٤٤٣. ١٤٤٤. ١٤٤٥. ١٤٤٦. ١٤٤٧. ١٤٤٨. ١٤٤٩. ١٤٥٠. ١٤٥١. ١٤٥٢. ١٤٥٣. ١٤٥٤. ١٤٥٥. ١٤٥٦. ١٤٥٧. ١٤٥٨. ١٤٥٩. ١٤٦٠. ١٤٦١. ١٤٦٢. ١٤٦٣. ١٤٦٤. ١٤٦٥. ١٤٦٦. ١٤٦٧. ١٤٦٨. ١٤٦٩. ١٤٧٠. ١٤٧١. ١٤٧٢. ١٤٧٣. ١٤٧٤. ١٤٧٥. ١٤٧٦. ١٤٧٧. ١٤٧٨. ١٤٧٩. ١٤٨٠. ١٤٨١. ١٤٨٢. ١٤٨٣. ١٤٨٤. ١٤٨٥. ١٤٨٦. ١٤٨٧. ١٤٨٨. ١٤٨٩. ١٤٩٠. ١٤٩١. ١٤٩٢. ١٤٩٣. ١٤٩٤. ١٤٩٥. ١٤٩٦. ١٤٩٧. ١٤٩٨. ١٤٩٩. ١٥٠٠. ١٥٠١. ١٥٠٢. ١٥٠٣. ١٥٠٤. ١٥٠٥. ١٥٠٦. ١٥٠٧. ١٥٠٨. ١٥٠٩. ١٥١٠. ١٥١١. ١٥١٢. ١٥١٣. ١٥١٤. ١٥١٥. ١٥١٦. ١٥١٧. ١٥١٨. ١٥١٩. ١٥٢٠. ١٥٢١. ١٥٢٢. ١٥٢٣. ١٥٢٤. ١٥٢٥. ١٥٢٦. ١٥٢٧. ١٥٢٨. ١٥٢٩. ١٥٣٠. ١٥٣١. ١٥٣٢. ١٥٣٣. ١٥٣٤. ١٥٣٥. ١٥٣٦. ١٥٣٧. ١٥٣٨. ١٥٣٩. ١٥٤٠. ١٥٤١. ١٥٤٢. ١٥٤٣. ١٥٤٤. ١٥٤٥. ١٥٤٦. ١٥٤٧. ١٥٤٨. ١٥٤٩. ١٥٥٠. ١٥٥١. ١٥٥٢. ١٥٥٣. ١٥٥٤. ١٥٥٥. ١٥٥٦. ١٥٥٧. ١٥٥٨. ١٥٥٩. ١٥٦٠. ١٥٦١. ١٥٦٢. ١٥٦٣. ١٥٦٤. ١٥٦٥. ١٥٦٦. ١٥٦٧. ١٥٦٨. ١٥٦٩. ١٥٧٠. ١٥٧١. ١٥٧٢. ١٥٧٣. ١٥٧٤. ١٥٧٥. ١٥٧٦. ١٥٧٧. ١٥٧٨. ١٥٧٩. ١٥٨٠. ١٥٨١. ١٥٨٢. ١٥٨٣. ١٥٨٤. ١٥٨٥. ١٥٨٦. ١٥٨٧. ١٥٨٨. ١٥٨٩. ١٥٩٠. ١٥٩١. ١٥٩٢. ١٥٩٣. ١٥٩٤. ١٥٩٥. ١٥٩٦. ١٥٩٧. ١٥٩٨. ١٥٩٩. ١٦٠٠. ١٦٠١. ١٦٠٢. ١٦٠٣. ١٦٠٤. ١٦٠٥. ١٦٠٦. ١٦٠٧. ١٦٠٨. ١٦٠٩. ١٦١٠. ١٦١١. ١٦١٢. ١٦١٣. ١٦١٤. ١٦١٥. ١٦١٦. ١٦١٧. ١٦١٨. ١٦١٩. ١٦٢٠. ١٦٢١. ١٦٢٢. ١٦٢٣. ١٦٢٤. ١٦٢٥. ١٦٢٦. ١٦٢٧. ١٦٢٨. ١٦٢٩. ١٦٣٠. ١٦٣١. ١٦٣٢. ١٦٣٣. ١٦٣٤. ١٦٣٥. ١٦٣٦. ١٦٣٧. ١٦٣٨. ١٦٣٩. ١٦٤٠. ١٦٤١. ١٦٤٢. ١٦٤٣. ١٦٤٤. ١٦٤٥. ١٦٤٦. ١٦٤٧. ١٦٤٨. ١٦٤٩. ١٦٥٠. ١٦٥١. ١٦٥٢. ١٦٥٣. ١٦٥٤. ١٦٥٥. ١٦٥٦. ١٦٥٧. ١٦٥٨. ١٦٥٩. ١٦٦٠. ١٦٦١. ١٦٦٢. ١٦٦٣. ١٦٦٤. ١٦٦٥. ١٦٦٦. ١٦٦٧. ١٦٦٨. ١٦٦٩. ١٦٧٠. ١٦٧١. ١٦٧٢. ١٦٧٣. ١٦٧٤. ١٦٧٥. ١٦٧٦. ١٦٧٧. ١٦٧٨. ١٦٧٩. ١٦٨٠. ١٦٨١. ١٦٨٢. ١٦٨٣. ١٦٨٤. ١٦٨٥. ١٦٨٦. ١٦٨٧. ١٦٨٨. ١٦٨٩. ١٦٩٠. ١٦٩١. ١٦٩٢. ١٦٩٣. ١٦٩٤. ١٦٩٥. ١٦٩٦. ١٦٩٧. ١٦٩٨. ١٦٩٩. ١٧٠٠. ١٧٠١. ١٧٠٢. ١٧٠٣. ١٧٠٤. ١٧٠٥. ١٧٠٦. ١٧٠٧. ١٧٠٨. ١٧٠٩. ١٧١٠. ١٧١١. ١٧١٢. ١٧١٣. ١٧١٤. ١٧١٥. ١٧١٦. ١٧١٧. ١٧١٨. ١٧١٩. ١٧٢٠. ١٧٢١. ١٧٢٢. ١٧٢٣. ١٧٢٤. ١٧٢٥. ١٧٢٦. ١٧٢٧. ١٧٢٨. ١٧٢٩. ١٧٣٠. ١٧٣١. ١٧٣٢. ١٧٣٣. ١٧٣٤. ١٧٣٥. ١٧٣٦. ١٧٣٧. ١٧٣٨. ١٧٣٩. ١٧٤٠. ١٧٤١. ١٧٤٢. ١٧٤٣. ١٧٤٤. ١٧٤٥. ١٧٤٦. ١٧٤٧. ١٧٤٨. ١٧٤٩. ١٧٥٠. ١٧٥١. ١٧٥٢. ١٧٥٣. ١٧٥٤. ١٧٥٥. ١٧٥٦. ١٧٥٧. ١٧٥٨. ١٧٥٩. ١٧٦٠. ١٧٦١. ١٧٦٢. ١٧٦٣. ١٧٦٤. ١٧٦٥. ١٧٦٦. ١٧٦٧. ١٧٦٨. ١٧٦٩. ١٧٧٠. ١٧٧١. ١٧٧٢. ١٧٧٣. ١٧٧٤. ١٧٧٥. ١٧٧٦. ١٧٧٧. ١٧٧٨. ١٧٧٩. ١٧٨٠. ١٧٨١. ١٧٨٢. ١٧٨٣. ١٧٨٤. ١٧٨٥. ١٧٨٦. ١٧٨٧. ١٧٨٨. ١٧٨٩. ١٧٩٠. ١٧٩١. ١٧٩٢. ١٧٩٣. ١٧٩٤. ١٧٩٥. ١٧٩٦. ١٧٩٧. ١٧٩٨. ١٧٩٩. ١٨٠٠. ١٨٠١. ١٨٠٢. ١٨٠٣. ١٨٠٤. ١٨٠٥. ١٨٠٦. ١٨٠٧. ١٨٠٨. ١٨٠٩. ١٨١٠. ١٨١١. ١٨١٢. ١٨١٣. ١٨١٤. ١٨١٥. ١٨١٦. ١٨١٧. ١٨١٨. ١٨١٩. ١٨٢٠. ١٨٢١. ١٨٢٢. ١٨٢٣. ١٨٢٤. ١٨٢٥. ١٨٢٦. ١٨٢٧. ١٨٢٨. ١٨٢٩. ١٨٣٠. ١٨٣١. ١٨٣٢. ١٨٣٣. ١٨٣٤. ١٨٣٥. ١٨٣٦. ١٨٣٧. ١٨٣٨. ١٨٣٩. ١٨٤٠. ١٨٤١. ١٨٤٢. ١٨٤٣. ١٨٤٤. ١٨٤٥. ١٨٤٦. ١٨٤٧. ١٨٤٨. ١٨٤٩. ١٨٥٠. ١٨٥١. ١٨٥٢. ١٨٥٣. ١٨٥٤. ١٨٥٥. ١٨٥٦. ١٨٥٧. ١٨٥٨. ١٨٥٩. ١٨٦٠. ١٨٦١. ١٨٦٢. ١٨٦٣. ١٨٦٤. ١٨٦٥. ١٨٦٦. ١٨٦٧. ١٨٦٨. ١٨٦٩. ١٨٧٠. ١٨٧١. ١٨٧٢. ١٨٧٣. ١٨٧٤. ١٨٧٥. ١٨٧٦. ١٨٧٧. ١٨٧٨. ١٨٧٩. ١٨٨٠. ١٨٨١. ١٨٨٢. ١٨٨٣. ١٨٨٤. ١٨٨٥. ١٨٨٦. ١٨٨٧. ١٨٨٨. ١٨٨٩. ١٨٩٠. ١٨٩١. ١٨٩٢. ١٨٩٣. ١٨٩٤. ١٨٩٥. ١٨٩٦. ١٨٩٧. ١٨٩٨. ١٨٩٩. ١٩٠٠. ١٩٠١. ١٩٠٢. ١٩٠٣. ١٩٠٤. ١٩٠٥. ١٩٠٦. ١٩٠٧. ١٩٠٨. ١٩٠٩. ١٩١٠. ١٩١١. ١٩١٢. ١٩١٣. ١٩١٤. ١٩١٥. ١٩١٦. ١٩١٧. ١٩١٨. ١٩١٩. ١٩٢٠. ١٩٢١. ١٩٢٢. ١٩٢٣. ١٩٢٤. ١٩٢٥. ١٩٢٦. ١٩٢٧. ١٩٢٨. ١٩٢٩. ١٩٣٠. ١٩٣١. ١٩٣٢. ١٩٣٣. ١٩٣٤. ١٩٣٥. ١٩٣٦. ١٩٣٧. ١٩٣٨. ١٩٣٩. ١٩٤٠. ١٩٤١. ١٩٤٢. ١٩٤٣. ١٩٤٤. ١٩٤٥. ١٩٤٦. ١٩٤٧. ١٩٤٨. ١٩٤٩. ١٩٥٠. ١٩٥١. ١٩٥٢. ١٩٥٣. ١٩٥٤. ١٩٥٥. ١٩٥٦. ١٩٥٧. ١٩٥٨. ١٩٥٩. ١٩٦٠. ١٩٦١. ١٩٦٢. ١٩٦٣. ١٩٦٤. ١٩٦٥. ١٩٦٦. ١٩٦٧. ١٩٦٨. ١٩٦٩. ١٩٧٠. ١٩٧١. ١٩٧٢. ١٩٧٣. ١٩٧٤. ١٩٧٥. ١٩٧٦. ١٩٧٧. ١٩٧٨. ١٩٧٩. ١٩٨٠. ١٩٨١. ١٩٨٢. ١٩٨٣. ١٩٨٤. ١٩٨٥. ١٩٨٦. ١٩٨٧. ١٩٨٨. ١٩٨٩. ١٩٩٠. ١٩٩١. ١٩٩٢. ١٩٩٣. ١٩٩٤. ١٩٩٥. ١٩٩٦. ١٩٩٧. ١٩٩٨. ١٩٩٩. ٢٠٠٠. ٢٠٠١. ٢٠٠٢. ٢٠٠٣. ٢٠٠٤. ٢٠٠٥. ٢٠٠٦. ٢٠٠٧. ٢٠٠٨. ٢٠٠٩. ٢٠١٠. ٢٠١١. ٢٠١٢. ٢٠١٣. ٢٠١٤. ٢٠١٥. ٢٠١٦. ٢٠١٧. ٢٠١٨. ٢٠١٩. ٢٠٢٠. ٢٠٢١. ٢٠٢٢. ٢٠٢٣. ٢٠٢٤. ٢٠٢٥. ٢٠٢٦. ٢٠٢٧. ٢٠٢٨. ٢٠٢٩. ٢٠٣٠. ٢٠٣١. ٢٠٣٢. ٢٠٣٣. ٢٠٣٤. ٢٠٣٥. ٢٠٣٦. ٢٠٣٧. ٢٠٣٨. ٢٠٣٩. ٢٠٤٠. ٢٠٤١. ٢٠٤٢. ٢٠٤٣. ٢٠٤٤. ٢٠٤٥. ٢٠٤٦. ٢٠٤٧. ٢٠٤٨. ٢٠٤٩. ٢٠٥٠. ٢٠٥١. ٢٠٥٢. ٢٠٥٣. ٢٠٥٤. ٢٠٥٥. ٢٠٥٦. ٢٠٥٧. ٢٠٥٨. ٢٠٥٩. ٢٠٦٠. ٢٠٦١. ٢٠٦٢. ٢٠٦٣. ٢٠٦٤. ٢٠٦٥. ٢٠٦٦. ٢٠٦٧. ٢٠٦٨. ٢٠٦٩. ٢٠٧٠. ٢٠٧١. ٢٠٧٢. ٢٠٧٣. ٢٠٧٤. ٢٠٧٥. ٢٠٧٦. ٢٠٧٧. ٢٠٧٨. ٢٠٧٩. ٢٠٨٠. ٢٠٨١. ٢٠٨٢. ٢٠٨٣. ٢٠٨٤. ٢٠٨٥. ٢٠٨٦. ٢٠٨٧. ٢٠٨٨. ٢٠٨٩. ٢٠٩٠. ٢٠٩١. ٢٠٩٢. ٢٠٩٣. ٢٠٩٤. ٢٠٩٥. ٢٠٩٦. ٢٠٩٧. ٢٠٩٨. ٢٠٩٩. ٢١٠٠. ٢١٠١. ٢١٠٢. ٢١٠٣. ٢١٠٤. ٢١٠٥. ٢١٠٦. ٢١٠٧. ٢١٠٨. ٢١٠٩. ٢١١٠. ٢١١١. ٢١١٢. ٢١١٣. ٢١١٤. ٢١١٥. ٢١١٦. ٢١١٧. ٢١١٨. ٢١١٩. ٢١٢٠. ٢١٢١. ٢١٢٢. ٢١٢٣. ٢١٢٤. ٢١٢٥. ٢١٢٦. ٢١٢٧. ٢١٢٨. ٢١٢

هغه نه پس نې سلام او گرځولو بیانی زمونږ طرف ته مخ کړو او ارشاد ئی اوفرمانیلو. که چرته په مونځ کښې څه نوې حکم نازل شوي وي نو ما په د مونځ نه مخکښې تاسو نه خوډلي دي، لیکن زه خو هم ستاسو په شان یو انسان یم، لکه څنگه چه تاسو نه هیږیږی هغه شان ما نه هم هیږیږی. په دې وجه چه کله ماته هیږه او شې نو تاسو ماته رایاډوئ را کوئ. او کله چه په تاسو کښې دچا په مونځ کښې شک پیدا شې نو د صحیح خبرې معلومولو کوشش دی او کړی او هم د هغه مطابق دې مونځ پوره کړی. بیا دې سلام گرځولو سره دوه سجدې د (سېو) او کړی.

تراجم رجال: د مذکوره روایت په سند کښې ټول شپږ رجال دي:

① عثمان رضی الله عنه: دا عثمان بن محمد بن قاضی ابوشیبه ابراهیم کوفی رضی الله عنه دې ددوی احوال

کشف الباری کتاب العلم، باب: من جعل لاهل العلم ایاما معلومة لاندې تیر شوی دی (۱)

② جریر رضی الله عنه: دا جریر بن عبد الحمید بن قرط رازی رضی الله عنه دې ددوی احوال کشف الباری کتاب

العلم، باب: من جعل لاهل العلم ایاما معلومة لاندې تیر شوی دی (۲)

③ منصور رضی الله عنه: دا منصور بن المعتمر السلمی الکوفی رضی الله عنه دې ددوی احوال کشف الباری

کتاب العلم، باب: من جعل لاهل العلم ایاما معلومة لاندې تیر شوی دی (۳)

④ ابراهیم رضی الله عنه: دا ابو عمر ابراهیم بن یزید النخعی رضی الله عنه دې ددوی احوال کشف الباری کتاب

الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیر شوی دی (۴)

⑤ علقمه رضی الله عنه: دا علقمه بن قیس بن عبد الله نخعی رضی الله عنه دې ددوی احوال کشف الباری کتاب

الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیر شوی دی (۵)

⑥ عبد الله رضی الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دې ددوی احوال

کشف الباری کتاب الإیمان، باب: ظلم دون ظلم لاندې تیر شوی دی (۶)

شرح حدیث: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه

اوفرمانیل چه نې کریم صلی الله علیه و آله مونځ وړکړو.

دا کوم یو مونځ وو؟ د یو قول مطابق دا د ماسپښین مونځ وو او د دویم قول مطابق دا د

مازیکو مونځ وو. طبرانی رضی الله عنه هم ددې راوی د ابراهیم رضی الله عنه حدیث نقل کړې دې د طلحه بن

(۱) کشف الباری: ۲۶۶/۳

(۲) کشف الباری: ۲۶۸/۳

(۳) کشف الباری: ۲۷۰/۳

(۴) کشف الباری: ۲۵۳/۲

(۵) کشف الباری: ۲۵۶/۲

(۶) کشف الباری: ۲۵۷/۲

مصرف په طریق، په هغې کښې د مازيگر د مونځ تصريح ده^(۱)
او هم د دوي روايت شوی د شعبه عن حماد په طريق سره نقل کړې دې په هغې کښې د
ماسپنين د مونځ ذکر دې^(۲)

قوله: قَالَ اِبْرَاهِيمُ: لَا اُذِي زَادَ اَوْ نَقَصَ: راوی ابراهيم عليه السلام اوونیل چه ماته (اوس) معلومه نه ده
چه د مونځ (رکعتونو) کښې کمې شوې وو که زیاتې. "ابراهيم" دا ابن یزید النخعی دې. او
یو قول داهم دې چه دا ابن سويد النخعی دې^(۳)

قوله: زَادَ اَوْ نَقَصَ: دواړو افعالو ضمیرونه د نبی کریم صلی الله علیه و آله طرف ته راجع دی. اودا دواړه
افعال په دې مقام باندې متعدی دی^(۴)

د راوی حدیث بیان دې چه زما خیال کښې نشته چه په مونځ کښې څه زیاتې شوې وو که
کمی، لیکن لوشان وړاندې هم ددې راوی حدیث په یو بل سند سره راروان دې دهغې نه
معلومېږي چه په مونځ کښې زیاتوالې شوې وو یعنی د څلورو په ځای باندې نې پنځه
رکعته کړې وو. دهغوی شک د سجده سهو د سبب په بنیاد باندې واقع شو چه سجده سهو
په رکعتونو کښې د کمې پېښیدو د وجې نه اوکړې شو او که په رکعتونو کښې زیاتې کیدو
د وجې نه کړې شوې وه^(۵). علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائی چه دا پوره جمله د راوی منصور
ادراج دې^(۶)

قوله: فَلَمَّا سَلَّمَ قِيلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ؟: بیا چه کله حضور پاک سلام
اوگر څولو نو حضور پاک ته عرض اوکړې شو چه یا رسول الله آیا مونځ (ادا کولو باره) کښې
څه نوې حکم نازل شوې دې؟

۱۰- هغه د استفهام د پاره دې او "حدث" د دال په فتحې سره د "وقع" معنی دې. مطلب ددې
چملې دا دې چه آیا د وحی په ذریعه د مونځ باره کښې څه داسې حکم نازل شوې دې چه هغې
د مونځ مخکینی طریق په بدله کړې ده. یعنی د څلورو په ځای د پنځو رکعتو حکم راغلې

(۱) عن طلحة بن مصرف عن إبراهيم عن علقمة عن عبدالله قال: صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم العصر.
فنهض في الرابعة، ولم يجلس حتى صلى بنا الخامسة، فقبل: يا رسول الله صليت بنا خمسا، فاستقبل القبلة، وكبر،
وسجد سجدتين. (المعجم الكبير للطبراني، تابع عبدالله بن مسعود، رقم الحديث: ۹۸۳۶، ۳۴/۱۰).

(۲) عن شعبه عن حماد عن إبراهيم عن علقمة عن عبدالله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى الظهر خمسا،
فقبل: يا رسول الله زيد في الصلوة؟ قال: "وما ذاك؟" قالوا: صليت خمسا، فسجد سجدتين. (المعجم الكبير
للطبراني، تابع عبدالله بن مسعود، رقم الحديث: ۹۸۳۹، ۳۵/۱۰).

(۳) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳.

(۴) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳. په دې مقام باندې علامه ابن حجر رحمته الله علیه تصريح
کړې ده چه دا ابراهيم بن يزيد نخعی رحمته الله علیه دې څوک چه ددې ابراهيم نه مراد کښې د بل چا ذکر کوی هغه
په خطا باندې دې. (فتح الباری: ۶۵۲/۱).

(۵) عمدة القاری: ۲۰۵/۴، الکواثر الجاری: ۹۲/۲.

(۶) شرح الکرماني: ۶۳/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳.

(دې)

قوله: قَالَ: «وَمَا ذَاكَ؟» قَالُوا: صَلَّيْتَ كَذَا وَكَذَا: حضور پاك تپوس او كړو چه هغه څه؟ خلقو او نيل چه تاسو دومره دومره ركعتونه كړي دي.

ذ: وَمَا ذَاكَ - استعمال د داسې سړي د طرف نه كيږي چاته چه هيڅ خبر نه وي چه د هغه نه څه كار شوې دي نه په يقيني توگه او نه په غالب گمان سره. (۲)

ذخبرو اترو كولو نه پس د مونځ د باقي كيدو حكم: دلته يو اشكال پيدا كيږي چه نبي كريم ﷺ

سلام گرځولي وو د هغې نه پس حضور پاك «وَمَا ذَاكَ؟» په ذريعه سوال او كړو نو د دې خبرو اترو كولو نه پس حضور پاك د مونځ بيا څنگه او كړه؟ نو د احنافو د طرف نه دا جواب وركړې شوې دي چه د خبرو اترو كولو دا واقعه په مونځ كېنې د كلام د حرمت نه د مخكېنې وخت دي. (۳)

يو بل سوال پيدا كيږي چه دلته خو تلقين من خارج الصلاة موندلې شي يعنې د مونځ كونكي د پاره د خپل غير په خبره باندې عمل كول خو جائز نه وي بيا څنگه حضور پاك د بل چا په خبره باندې عمل كولو سره خپل مونځ مكمل كړو؟ نو د دې دا جواب وركړې شوې دي

چه نبي كريم ﷺ د: وَمَا ذَاكَ - په ذريعه چه كوم سوال كړي وو هغه په مونځ كېنې د خپلې غلطۍ د پيژندلو د پاره وو. كله چه د صحابه كرامو په خودلو سره حضور پاك پوهه شو نو د خپل علم په بنياد باندې حضور پاك خپل مونځ مكمل كړو نه دا چه صرف د غير په خبره باندې ئې عمل او كړو. (۴)

په دې باندې علامه عيني رحمه الله فرماني چه په اصل كېنې په دې جمله كېنې په شافعيه مذهب باندې اشكال لا زميږي. هغه داسې چه د هغوي په نيز په مونځ كېنې د مونځ گذار د ځان نه غير طرف ته رجوع كول جائز نه دي. كه هغه امام وي او كه مقتدي. بلكه هم د خپل زړه په خبره باندې عمل كول لا زم دي. په دې وجه امام نووي رحمه الله هغه جواب وركړو كوم چه پورته د شرح الكرمانی په حواله ذكر كړې شوې دي. په دې جواب باندې اشكال كولو سره علامه

عيني رحمه الله فرماني چه دلته دا جواب وركول چه نبي كريم ﷺ د: وَمَا ذَاكَ - په ذريعه چه كوم سوال كړي وو هغه په مونځ كېنې د خپلې غلطۍ پيژندلو د پاره وو، د منلو قابل نه دي. ځكه چه د ذواليدین په قصه كېنې چه د حضور پاك د هغوي طرف ته رجوع ده هغه د خبرو اترو او سوال او جواب د پاره ده نه يوازې دا چه د خپل نفس د تسلي د پاره. فانهم. (۵)

قوله: كَذَا وَكَذَا - سره كناية ده د هغه ركعتونو د شمير طرف ته كوم چه په ذهن كېنې كم يا

(۱) شرح الكرمانی: ۶۲/۴ الالمع الصبیح بشرح الصحيح للبرماوی: ۱/۴۶ فتح الباری: ۱/۶۵۲ عمدة القاری: ۴/۲۰۵.

(۲) فتح الباری: ۱/۶۵۲ عمدة القاری: ۴/۲۰۵.

(۳) شرح الكرمانی: ۴/۶۵.

(۴) شرح الكرمانی: ۴/۶۵.

(۵) عمدة القاری: ۴/۲۰۹.

زیات شود (۱)

په مونخ کښې د خبرو اترو کولو حکم: د جمهور فقهاؤ په نیز په قصد سره داسې خبرې اترې کولو سره مونخ باطلیږي کوم چه د مونخ د اصلاح په خاطر نه وی. (۲)
 د احنافو مذهب: د احنافو په نیز په مونخ کښې په دریو شرطونو سره (۳) خبرې اترې کولو سره مونخ فاسدیږي که هغه خبرې لږې وی او که ډیرې او که په هیږه سره وی (یعنی مونخ کول ورته یاد نه وی، خپل ځان د مونخ نه بهر گنړلو سره خبرې اترې او کړي، یا په خطا سره) مثلاً اراده خوئی په خله "یا ایها الناس" وئیل غوښتل، لیکن دخپلې نه ترې اووتل "یا زید"، که د جهالت د وجې نه وی (یعنی هغه ته پته نه وی چه په خبرو اترو سره مونخ فاسیدیږي یا که د چا په مجبورولو باندې وی او که یا عمدأ وی (یعنی په خپله اراده او خوشی سره نی کلام او کړو، که د مونخ د اصلاح د پاره وی (مثلاً امام د قعدې په موقع باندې اودریدو او مقتدی هغه ته اووئیل چه کینه یا د قیام په موقع باندې کیناستو نو مقتدی ورته اووئیل اودریدو. حالانکه وئیل پکار وو سبحانه الله یا الله اکبر، او که د اصلاح د پاره نه وی اود راجح قول مطابق په مونخ کښې په اوده کیندو سره وی او که په بیدارنی کښې وی، په هرحال کښې به مونخ فاسیدیږي (۴)

د شوافعو مذهب: د شوافعو په نیز په مونخ کښې دننه کلام کونکې که چرته یو داسې سړې وی چه په هیږه سره کلام او کړي یا هغه په دغه کلام کولو باندې د مرتب کیدونکی حکم نه جاهل وی او قلیل کلام او کړي نو مونخ نی نه فاسیدیږي (۵)

د مالکیو مذهب: د مالکیو په دې مسئله کښې دوه روایتونه دی. یو د احنافو مطابق او دویم دادې چه که چرې کلام د مونخ د اصلاح د پاره وی نو په دې سره مونخ نه فاسیدیږي اوددې

(۱) شرح الکرمانی: ۶۴/۴ الامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۶/۳.

(۲) یتکم عامداً لا لمصلحة الصلاة فیتطل صلاته بالإجماع، نقل الإجماع، فیه ابن المنذر وغیره لحدیث معاویه بن الحکم السابق وحديث ابن مسعود وحديث جابر وحديث زید بن أرقم وغیر - من الأحادیث التي سنذکرها إن شاء الله تعالى. (المجوع شرح المذهب، کتاب الصلاة، مسائل تتعلق بالكلام فی الصلاة: ۸۵/۴).

(۳) ۱) د ژبې نه وتلې کلام کم نه کم په دوو حروفو باندې مشتمل وی، د یو حرف په وئیلو سره مونخ نه فاسیدیږي. (۲) چه هغه کلام داسې وی چه د خلقو په خپل مینځ کښې خبرو اترو کښې چلیږي. یعنی د مونخ سره متعلق اذکار وغیره نه وی، د مونخ سره متعلق اذکار وغیره سره مونخ نه فاسیدیږي. (۳) چه هغه کلام دومره اواز سره وی چه پخپله اوریدل نی ممکن شی. که چرې ددې نه کم اواز کښې دغه کلام وی نو مونخ به نه فاسیدیږي. (عمدة الفقه: ۲۴۵/۲).

(۴) البحر الرائق، کتاب الصلاة، باب ما یفسد الصلاة وما یکره فیها: ۳۰۵/۲. ردالمحتار مع الدرالمختار، کتاب الصلاة، باب: ما یفسد الصلاة وما یکره فیها: ۳۷۱/۲-۳۷۰. حشبة الطحطاوی علی مراقی الفلاح، کتاب الصلاة، باب: ما یفسد الصلاة، ص: ۳۲۲-۳۲۱.

(۵) المجوع شرح المذهب، کتاب الصلاة، مسائل تتعلق بالكلام فی الصلاة: ۸۵/۴. المذهب، کتاب الصلاة، فصل فی انضحک والكلام فی الصلاة: ۲۸۹/۲. نهاية المحتاج إلى شرح المنهاج، کتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة: ۳۸/۲.

برعکس کلام سره مونغ فاسدیری^(۱)

د حنابلو مذهب د حنابلو په دې مسئله کېنې څلور روایتونه دي. درې روایتونه خود نومه ثلاثو د مذهب مطابق دي او څلورم روایت دا دی چې که یو سړی دا اوگنډی چه زه په مونغ کېنې نه يم او کلام او کړی نو په دې سره به مونغ نه فاسدیری، اگر چه هغه په مونغ کېنې وی او د دې برعکس که یو کس په دې خبره باندې پوهیدو سره کلام او کړی چه هغه مونغ کړی نو د هغه مونغ به فاسدیری^(۲)

د احنافو ورومې دلیل: د احنافو دلیل د ټولو نه ورومې د قرآن پاک نه دي. د الله تعالی ارشاد دي: ﴿وَقَوْمًا لَّيِّنِينَ﴾ په دې آیت کېنې د قانتین معنی سکوت او خاموشی ده د ډیرو زیاتو صحابه کرامو رضی الله عنه د دې آیت د شان نزول باره کېنې دا خبره نقل ده چه دا آیت په مونغ کېنې د کلام بندولو د پاره نازل شوي دي^(۳)

بیا په دې آیت کېنې څه تفصیل نشته دي چه د کوم قسم کلام نه منع کړې شوي ده. لهذا د هر نوعیت د کلام منع کیدل به مراد وی^(۴)

دویم دلیل: دویم دلیل د حضرت زید بن ارقم رضی الله عنه حدیث دي په کوم کېنې چه هغوی فرمائی

(۱) بداية المجتهد، کتاب الصلاة، الباب السابع فی معرفة التروک المشترطة فی الصلاة: ۱۱۹/۱. مواهب الجلیل فی شرح مختصر خليل، کتاب الصلاة، باب فی السهو: ۲۳۲/۲. انشرح الکبیر للدردیر. کتاب الصلاة، فصل فی سن سجود السهو: ۲۰۵/۱. طرح التثريب فی شرح التقریب، کتاب الصلاة، باب السهو فی الصلاة، حدیث سجود السهو، فائدة: تعدد الکلام فی الصلاة لإصلاحها، الثالثة والعشرون: ۱۶/۳.

(۲) طرح التثريب فی شرح التقریب، کتاب الصلاة، باب السهو فی الصلاة، حدیث سجود السهو، فائدة: تعدد الکلام فی الصلاة لإصلاحها، الثالثة والعشرون: ۱۶/۳. الشرح الکبیر للمقدسی، کتاب الصلاة باب سجود السهو، فصل فإن تکلم فی هذه الحال..... لغیر مصلحة الصلاة..... بطلت صلاته: ۳۰۴/۴. الإنصاف فی معرفة الرائج من الخلاف للمرادوي تحت الشرح الکبیر للمقدسی، کتاب الصلاة، باب سجود السهو، فصل فإن تکلم فی هذه الحال..... لغیر مصلحة الصلاة..... بطلت صلاته: ۳۰۴/۴.

(۳) عبدالرزاق عن الثوري عن منصور عن مجاهد قال: كانوا يتكلمون فی الصلاة، ويعلم الرجل أخاه. حتى نزلت هذه الآية: ﴿وَقَوْمًا لَّيِّنِينَ﴾، فقطعوا الکلام، قال: القنوت هو السکوت، والقنوت: الطاعة. (المصنف لعبد الرزاق. کتاب الصلاة، باب: الکلام فی الصلاة، رقم الحديث: ۳۵۷۴، ۳۳۱/۲. أخبرنا فضيل عن عطية فی قوله: ﴿وَقَوْمًا لَّيِّنِينَ﴾ قال: كانوا يتكلمون فی الصلاة بحوائجهم، حتى نزلت: ﴿وَقَوْمًا لَّيِّنِينَ﴾، فتركوا الکلام فی الصلاة. (تفسير الطبري، القول فی تأويل قوله تعالى: ﴿وَقَوْمًا لَّيِّنِينَ﴾: ۳۷۸/۴. وكذا فی تفسير الراغب الأصفهاني: ۴۹۲/۱، تفسير السمعاني: ۲۴۴/۱، وتفسير ابن كثير: ۶۵۵، وتفسير الماتريدي: ۲۱۲/۲، وتفسير السعدي: ۱۰۶/۱.

(۴) إن أحاديث ابن مسعود وزيد بن أرقم ومعاوية بن الحكم وغيرها صحيحة صريحة فی تحريم الکلام من غير تخسيس أو استثناء، فهي نص فی الباب بوصف مطرد معلوم منضبط معقول المعنى، بل وقع بعضها بياناً لنص القرآن القطعي الثبوت..... إلخ. (معارف السنن، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی الرجل يسلم فی الركعتين من الظهر والمصر: ۵۴۱/۳).

چه مونږ به په مونځ کښې خبرې اترې کولې. یو سړی به په خپل خوا کښې ولاړ مونځ کونکي سره (په وخت د ضرورت) خبرې اترې کولې. بیا چه کله آیت **(وَقُومُوا لِلَّهِ فِئْتِنًا ۝)** نازل شو نو مونږ ته په مانځه کښې د خاموشه پاتې کیدو حکم راکړې شو او د خبرو اترو نه منع کړې شو. دا حدیث په کتب صحاح کښې موجود دې.)

دریم دلیل: دریم دلیل د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ حدیث دې په کوم کښې چه هغوی فرمائی چه مونږ به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته په مانځه کښې سلام کولو، حضور پاک به جواب راکولو. مونږ چه کله د حبشې د ملک نه واپس راغلو نو حضور پاک ته ما سلام اوکړو حضور پاک جواب رانه کړو. ماته خپل نیزدې اولرې فکرونه راپیدا شو (یعنی د قسم قسم پخوانی او نوی نوی خیالات راتلل) او ددې خبرې افسوس کیدو چه حضور پاک به څه وجه جواب رانه کړو؟ کوم وخت چه حضور پاک د مونځ نه فارغ شو نو ارشاد ئی او فرمائیلو الله تعالی چه کله غواړی نوې فرمان جاری کولې شی. اوس الله تعالی دا حکم نازل کړې دې چه په مونځ کښې خبرې اترې مه کوئ.)

خلورم دلیل: خلورم دلیل د حضرت معاویه بن حکم سلمی رضی اللہ عنہ حدیث دې هغوی فرمائی چه ما حضور پاک سره مونځ کولو چه ناخاپی په جمع کښې یو سړی ته انتروشې راغلو نو ما هغه ته "یرحمک الله" او وویل. په دې باندې ماته خلق برند شو نو ما او وویل "واشکل أمیاء" (دا د عربو یوه محاوره ده کومه چه د مذکورہ نوعیت په ماحول کښې استعمالیږي) په تاسو څه چل شوې دې چه تاسو ماته داسې گورئ. خلقو په خپلو فتونانو باندې لاسونه وهل شروع کړه، نو زه پوهه شوم چه دا خلق ماته د چپ کیدو د پاره وائی د عثمان (یو بل راوی) په روایت کښې دې چه کله ما او کتل چه خلق ماته د چپ کیدو د پاره وینا کوی نو زه چپ شوم. کله چه حضور پاک د مونځ نه فارغ شو نو زما مور پلار دې په حضور پاک باندې قربان شی چه هغوی نه زه اور تلم او نه ئی راته بدې ردې او وویلې البته دومره ئی راته او فرمائیل چه دا مونځ دې او په دې کښې خبرې کول جائز نه دی بغیرد تسبیح او تکبیر او تلاوت د قرآن نه یا ئی څه داسې خبره ارشاد او فرمائیل.)

^(۱) عن زید بن أرقم قال: كنا نتكلم خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم في الصلاة، يكلم الرجل مناصحه إلى جنبه، حتى نزلت: **(وَقُومُوا لِلَّهِ فِئْتِنًا ۝)** [البقرة: ۲۳۸] فأمرنا بالسكوت، ونهينا عن الكلام. (سنن الترمذی، کتاب الصلاة، ماجاء فی نسخ الکلام فی الصلاة، رقم الحديث: ۴۰۵).

^(۲) عن ابن مسعود قال كنا نسلم على النبي صلى الله عليه وسلم، فيرد علينا السلام حتى قدمنا من أرض الحبشة، فسلمت عليه، فلم يرد علي، فأخذني ما أقرب وما بعد، فجلست حتى إذا قضى الصلاة قال: "إن الله عز وجل يحدث من أمره ما يشاء، وإنه قد أحدث من أمره أن لا يتكلم في الصلاة". (سنن النسائي، كتاب الصلاة، باب الكلام في الصلاة، رقم الحديث: ۱۲۲۴).

^(۳) عن معاوية بن الحكم السلمي قال: صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، ففطس رجل من القوم، فقلت: يرحمك الله، فرماني الترم بأبصارهم، فقلت: واكلك أميأ، ما شأنكم تنظرون إلي؟ ففعلوا بضربون بأيديهم على أفخاذهم، ففرقت أنهم يصمتوني - فقال عثمان: فلما رأيتهم يسكنوني لكني سكت - قال: .....

د ائمه ثلاثو دلیل: د ائمه ثلاثه رحمهم الله دلیل حدیث د ذوالیبدین دې چه د دریو صحابه کرامو علیهم السلام نه په سپار لسو طرقو سره نقل دې. پوره تفصیل شرح معانی الآثار کښې ذکر دې. (۱)

امام طحاوی رحمته الله علیه په ډیر تفصیل سره په دې مسئله کلام کړې دې. هم دهغې خلاصه حضرت بنوری رحمته الله علیه په معارف السنن کښې ذکر کړې ده. (۲)

کومه چه د کتو قابل ده. د هغې حاصل دا دې چه د شوافعو په نیز حدیث ذوالیبدین داسې دلیل جوړېږي چه د ذوالیبدین کلام د حکم د ناواقفیت په وجه باندې وو او د نبی کریم صلی الله علیه و آله کلام نسیاناً وو. د امام مالک رحمته الله علیه په نیز دا ټولې خبرې اترې د مونځ د اصلاح په خاطر وې په کوم سره چه مونځ نه فاسدېږي. د امام احمد رحمته الله علیه په نیز د نبی کریم صلی الله علیه و آله د طرف نه خبرې اترې کیدل خود دې وجې نه وو چه د حضور پاک په گمان کښې مونځ پوره شوې وو او د ذوالیبدین کلام هم په دې گمان باندې وو ځکه چه دلته دا احتمال موجود وو چه په مونځ کښې به د رکعتونو دکمی حکم نازل شوې وی. نو هم ددې احتمال د وجې نه د مونځ پوره کیدو گمان جوړ شو. بیا هغوی د تصدیق په خاطر د حضور پاک نه تپوس او کړو.

د ائمه ثلاثو د دلیل رومې جواب: خود احنافو په نیز دا واقعه په کومه کښې چه په مونځ کښې کلام شوې وو د نسخ الکلام فی الصلاة نه مخکښې ده. زمونږ په دې خبره باندې (چه دا واقعه د

نسخ الکلام فی الصلاة نه دمخکښې وخت ده) رومې دلیل هغه ټول روایات دی په کوم کښې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د امام نه د غلطی کیدو په وخت د مونځ د تصحیح د پاره مقتدیانو ته د

سرو کیدو په صورت کښې د سبحان الله یا الله اکبر وئیلو او د بشخو کیدو په صورت کښې د تصفیق یعنی لاس په لاس باندې د وهلو تلقین کوی. څنگه چه که په مونځ کښې خبرې اترې کول مشروط پاتې وې نو د تسبیح او تصفیق د تلقین به هیڅ ضرورت نه پاتې کیدو. ددې په ځای به مونځ گذار هم په مونځ کښې خبرې کولو سره وئیل چه امام صاحب تأسو غلطی کړې ده. داسې نه ده بلکه داسې او کړنې، لیکن تأسو ته پته ده چه داسې نه کیري. (۳)

دویم جواب: دویم دلیل د حضرت معاویه بن خدیج رضی الله عنه حدیث دې چه یو ځل د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه په هیره یو رکعت پاتې شو. حضور پاک ته خبر ورکړې شو نو حضور پاک د اذان او اقامت حکم ورکړو. ددې نه پس حضور پاک یو رکعت مونځ ورکړو. حالانکه د ټولو په دې باندې اتفاق دې چه په مونځ کښې اذان او اقامت وئیل مونځ باطلوی. خود حدیث مطابق رسول

..... فلما صلی رسول الله صلی الله علیه وسلم، بأبی وأمی ما ضربنی، ولا کهرنی، ولا سبنی، ثم قال: إن هذه الصلاة لا يحل فيها شيء من كلام الناس هذا، إنما هو التسبیح والتكبير وقرءة القرآن، أو كما قال رسول الله صلی الله علیه وسلم. (سنن أبی داؤد، کتاب الصلاة، باب تسمیت العاطس فی الصلاة، رقم الحديث: ۹۳۰).

(۱) شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، الکلام فی الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ۵۸۱-۵۶۹/۱.

(۲) معارف السنن، کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الرجل یسلم فی الرکعتین من الظهر والعصر: ۵۰۴/۳.

(۳) شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، الکلام فی الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ۵۷۴-۵۷۳.

الله تعالیٰ ہم داسی اوکړه. نو ددې نه معلومه شوه چه حضور پاک داسی په هغه وخت یا هغه دور کښې کړی وو کوم وخت چه په مونځ کښې خبرې کول مباح وو، په دې سره به مونځ نه فاسدېدو. لیکن روستو په مانځه کښې خبرې اترې کول بند شو. هم په دې وجه خو په دې مسئله باندې اچه په مانځه کښې اذان او اقامت وټیل مونځ باطلوی د ټولو اتفاق دې. لهذا حدیث ذوالیدین به هم په هغه زمانه باندې محمول کولې شی.^(۱)

دریم جواب: دریم دلیل دادې چه د حدیث ذوالیدین والا واقعه کښې شریک د یو جلیل القدر صحابی نه د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه په زمانه کښې د یو مونځ د امامت په دوران کښې غلطی اوشوه. په دوو رکعتو باندې ئی په هیره سره سلام اوگرځولو حالانکه مونځ څلور رکعتیز وو. د مونځ نه پس خلقو وریاده کړه نو خلیفه المسلمین د دغه خبرو اترو کیدو نه پس د نوى سر نه څلور رکعتو اوکړه، نه دا چه هم په هغه دوو رکعتو باندې ئی بنا اوکړه. ددې نه هم معلومه شوه چه دغه وخت په مانځه کښې خبرې اترې کول بند شوی وو گڼی د خلقو د خبردارولو نه پس به ئی صرف دوه رکعتو کول لیکن هغوی داسی اونه کړه ځکه چه هغوی ته معلومه وه چه په مونځ کښې خبرې کول منسوخ شوی دی.^(۲)

څلورم جواب: څلورم جواب دادې چه دې وخت کښې د پوره امت اجماعی مسئله ده چه که د امام نه غلطی اوشی نو هغه له خبرداري ورکولو دپاره به سبحانه الله وټیلی شی، خبرې اترې کولو سره به ورته نه شی خودلې. خو بل طرف ته په حدیث ذی الیدین کښې صحابه کرامو رضی الله عنه سبحانه الله وټیلو په ځائی خبرې اترې اوکړې او نسی پاک رضی الله عنه د هغوی په دې فعل باندې هیڅ نکیر اونه کړو. ددې نه هم معلومېږی چه دا واقعه په مونځ کښې د خبرو اترو د منسوخ کیدو نه د مخکښې وخت ده.^(۳)

عقلی دلیل: بیا امام طحاوی رحمه الله خپل عقلی دلیل (کوم چه په نظر طحاوی سره تعبیر کولې شی، پیش کوی. چه ډیر مختلف قسم عبادتونه داسی دی چه دهغې د شروع کولو نه پس نور ډیر کارونه ممنوع کیږی. مثلاً د مونځ شروع کولو نه پس خبرې او نور مناقی الصلاة کارونه ممنوع کیږی. د روژې ساتلو نه پس خوراک څښاک او جماع ممنوع کیږی. د اعتکاف په حالت کښې کوروالې، د جمات نه وتل وغیره. او د حج او عمرې د احرام په حالت کښې خوشبوئی، کنولې شوې کپړې او جماع وغیره ممنوع کیږی. ددې تفصیل نه پس پوهه شی چه په اتفاق د فریقینو په دې ټولو عبادتونو کښې د منع کړې شوو کارونو کولو سره که په قصد سره وی او که په هیره سره وی دا عبادتونه فاسدېږی. نو دغه شان مونځ هم یو ډیر اهم عبادت دې. په دې کښې د قصد او هیرې د قید نه بغیر خبرو په موجودیدو سره مونځ فاسد

(۱) شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، الکلام فی الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ۵۷۴/۱.

(۲) شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، الکلام فی الصلاة لما يحدث فيها من السهو: ۵۷۵/۱.

(۳) معارف السنن، کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الرجل یسلم فی الركعتین من الظهر والعصر: ۵۴۳/۳.

نوټ: د اتمه ثلاثه د طرف نه په دې دلائلو باندې اعتراضات او دهغې ښه په تفصیل اومدلل جوابونه د شوق لرونکو دپاره د معارف السنن طرف ته مراجعت به ډیر د فرحت سبب وی.

کیدل پکاری دی. لکه څنگه چې ده ائمه ثلاثه په نیز، قصدا کلام سره مونځ فاسد پیری دغه شان په هیره سره خبرې سره هم مونځ فاسدیدل پکاری دی. (۱)

قوله: فَتَنِي رَجُلٌ: دې اوریدو سره رسول الله ﷺ خپلې دواړه خپې راغونډې کړې.

قوله: فَتَنِي: دا د باب ضرب یضرب نه د ماضی صیغه ده د کوم معنی چې د تاوولو ده. یعنی حضور پاک خپلې خپې مبارکې راتاؤ کړې او داسې کیناستو لکه چې په قعده کېنې د تشبېد و نیلو دپاره کینی. (۲)

قوله: رَجُلٌ: دا د کشمیهنی او اصیلی د روایت مطابق دې گنی په نورو نسخو کېنې "رجله" د واحد صیغه ده. (۳)

د سجده سهو کولو متعلق د حضرت کشمیری رحمه الله واثې:

قوله: فَتَنِي رَجُلٌ وَتَحَدَّثَ تَحَدُّثَيْنِ: باندې حضرت کشمیری رحمه الله فرمایلی دی چې که چېرې اوونیلې شی چې هغه وخت کلام په مونځ کېنې جائز وو نو د سجده سهو څه ضرورت وو؟ زه وایم چې هغه په مونځ کېنې أجزاء صلوة دغیر د دخل اندازنی په سبب وه. دا باب اگرچہ علماؤ نه دې ذکر کړې مگر غالباً هغه وخت به هم دغه مسئله وه چې کلام وغیرہ سره د مونځ د نه فاسد کیدو سره سره د هغې تلافی به په سجده سهو سره کیدله. (۴)

قوله: وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، وَتَحَدَّثَ تَحَدُّثَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ: او د قبلي طرف ته نی مخ کړو او د (سهو) دوه سجدي نی او کړې او د دې نه پس نی سلام او وگرځولو.

حضرت شیخ الحدیث کاندهلوی رحمه الله فرمائی چې دلته حضور پاک د سجده سهو د پاره قبلي طرف ته مخ کړو. د دې نه زما استدلال دې په دې باندې چې چرته هم وی، که د مونځ آخره وی او که شروع، قبلي ته به مخ کولې شی. (۵)

د پنځو رکعتو والا مونځ، د ماسپښین مونځ څنگه جوړ شو؟ په دې حدیث شریف کېنې د صحابه کرامو رضی الله عنہم د طرف نه خبر ورکړې شو چې حضور پاک د ماسپښین د څلورو رکعتو په ځانی دومره دومره رکعتونه مونځ او کړو. د وړاندې باب حدیث کېنې په تصریح سره د دغه شوو رکعتونو ذکر موجود دې چې هغه پنځه رکعتو وو. بیا حضور پاک په آخره کېنې سجده سهو او کړه. اوس دا د ماسپښین څلور رکعتو څنگه جوړ شو؟

په دې باره کېنې علامه کشمیری رحمه الله فرمائی چې په داسې صورت کېنې د احنافو په نیز په څلورم رکعت کیناستل ضروری دی گنی فرض مونځ به نفل جوړ شی لیکن د شوافعو په مسلک باندې په دې (قعده) کیناستل ضروری نه دی. بهر صورت د فرض په توگه به صحیح

(۱) شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، الکلام فی الصلاة لما یحدث فیها من السهو: ۵۸۰/۱-۵۷۹.

(۲) شرح الکرماني: ۶۴/۴، الامع الصبح بشرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۱۴۶/۳، عمدة القاری: ۲۰۵/۴.

(۳) فتح الباری: ۶۵۲/۱، عمدة القاری: ۲۰۵/۴.

(۴) انوار الباری: ۲۰۳/۱۲.

(۵) تقری بخاری شریف: ۱۴۵/۲، فتح الباری: ۶۵۲/۱.

شی زموږ جواب دادې چه مسئله اجتهادی ده چاره هم شرعی دلیل نشته دې البته مونږ سره د تفقه په لحاظ سره قوی دلیل موجود دې. هغه دا چه په دین محمدی کښې مونږ په درې قسمه دې. دوو رکعتو والا، دریو رکعتو والا او څلورو رکعتو والا. او ښکاره خبره ده چه د مونږ د دوو یا څلورو رکعتو کیدو تحقق چه د دین د متواتراتو نه دی صرف په قعدې سره کیږی. لهذا هغه هم فرض او ضروری شوه ځکه چه د واجب مقدمه به هم واجب وی په دې وجه احنافو او وئیل چه د یو رکعت نه د کم رفض او ترک جائز دې په خلاف ددې چه د پوره رکعت کیدو نه پس به د مونږ اهتمام فرض شی. ځکه چه دا د دین د متواتراتو نه دي یعنی شریعت دا معتدبه امر مگر څوې دې کوم چه نه شی ترک کولی. ځکه چه په دې سره د دین د یو متواتر، مسلم امر ماتیدل یا دا بې وقته کول لازمیږی (۱)

قُلْنَا أَفَلَا عِلْمٌ عَلَيْنَا يَوْتِيهِ قَالَ: «إِنَّهُ لَوْ حَدَّثَنِي الصَّلَاةُ شَيْءٌ لَنَبْتَغِيهِ» بیانی زموږ طرف ته مخ کړو او وئې فرمائیل که چرې په مونږ کښې څه نوې حکم نازل شوې وې نو ما به (د مونږ نه مخکښې) تاسو ته خو دلې وې

قوله: «لَنَبْتَغِيهِ» کښې لام د تاکید د پاره دې او د بعضو په نیز دا د «لو» په جواب کښې راتلونکې لام دې. «لَنَبْتَغِيهِ» هغه افعالو نه دې کوم چه د دریو مفعولونو تقاضا کوی. چنانچه

دلته رومي مفعول د مخاطب «کُم» ضمیر دې. دویم مفعول جار مجرور یعنی «په» دې. په دې کلمه کښې «ه» ضمیر د هغه حدوث طرف ته راگرځی کوم چه د رسول الله ﷺ قول ((لحدثني الصلوة شيء)) نه مفهوم کیږی.

او دریم مفعول محذوف دې. یعنی که چرې په مونږ کښې د بدلیدو څه حکم راغلې وې نو د مونږ نه وړاندې به ما تاسو خلقو ته د هغه بدلون پاره کښې وئیلی وی چه هغه دادې (۲)

قوله: وَلَكِنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ لیکن زه هم ستاسو په شان یو انسان یم

قوله: إِنَّمَا - کلمه حصر ده د کوم مقتضاء لغوی چه داده چه د حضور پاک بشریت د عامو انسانانو سره په مماثل کیدو کښې محصور دې. لیکن واضحه دې وی لکه څنگه چه د جنس لاندې انواع وی دغه شان د جنس بشریت لاندې هم ډیر زیات درجات دی. په کوم کښې چه د ټولو نه په اوچته درجه باندې رسول الله ﷺ دې چنانچه په نفس بشریت کښې خو مماثلت شته لیکن هغه د هغې درجې دې چه بل یو انسان هغه درجې ته نه شی رسیدې ځکه چه د عامو انسانانو په شان د حضور پاک هم دوه سترگې، دوه لاسونه او داسې نور اندامونه دی لیکن د اوصافو په اعتبار سره رسول الله ﷺ د کمال په هغه اوچتوالی باندې دې چه عام انسان د هغې تصور هم نه شی کولی. یعنی دلته حصر مطلق نه دې بلکه حصر مخصوص دې کوم چه د سیاق او سباق نه معلومیږي (۳)

(۱) انوار الباری: ۲۰۳/۱۲.

(۲) شرح الکرماني: ۴/۴۶ الامع الصحيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۳/۴۶ عمدة القاری: ۴/۲۰۵.

(۳) ملخص من عمدة القاری: ۴/۲۰۵.

نبی کریم ﷺ نور و گوشت بشود؟ د قرآن، حدیث، صحابه کرام رضی الله عنہم، سلف صالحین، مفسرین کرام، محدثین عظام او د ائمه اربعه رحمهم الله تعلیمات، تحقیقات و تصریحات مخی ته کیخود و سره د رسول الله ﷺ نور او بشر کیدو باره کښی د اهل سنت و الجماعت عقیده داده چه حضور پاک ﷺ په یو وخت بشر هم دی او نور هم لیکن د جنس او ذات په اعتبار سره بشر دی. او د صفاتو او د هدایت په اعتبار سره نور دی. او دواړه اعتباراتو د نور او بشر کیدو اعتبار، سره حضور پاک په داسی مقام او درجه باندی فائز دی چه نه د حضور پاک نه مخکښی اونه وروستو څوک د حضور پاک په شان تیر شو دی.

قاضی عیاض مالکی رحمه الله فرمائی چه حضرت محمد ﷺ او باقی ټول انبیاء کرام او رسولان علیهم الصلوٰة والسلام بشر وو. او د حضور پاک بدن مبارک او ظاهری خواص بشری وو. حضور پاک باندی هغه ټول هر څه جائز دی چه په نور و انسانانو باندی طاری کیږي. مثلاً تکلیفونه، مصیبتونه، آلام، بیماری او د مرګ پیالې ځکل و غیره د دې ټولو امور و د وجې نه د رسول الله ﷺ په شان کښی څه کمې یا نقص نه راځي.)

البته هم په دې خبره کښی دوه راښته چه حضور پاک افضل البشر وو، خاص الخواص وو. چنانچه علامه شامی رحمه الله فرمائی:

د بشر درې قسمونه دی: خواص: لکه حضرات انبیاء کرام علیهم السلام او د مینځمې درجې لکه حضرات صحابه کرام رضی الله عنہم و غیرهم او عوام: لکه نور خلق.)

نبی کریم ﷺ په دې توګه د سر نه تر څپو پورې نور ګرځول چه په هغې سره د بشریت، آدمیت او د انسانیت کیدو نه انکار او کړي شی دا د صریح او قطعی نصوصو خلاف دی. او دې سره سره چه یو سړی دا او وائی چه ماته پته نشته چه حضور پاک انسان وو که پیړی، نو فقهاؤ ذکر کړی دی چه داسې سړی کافر دی مسلمان نه دی. بلکه دا عقیده لرل ضروری دی چه حضور پاک په اعتبار د جنس بشر او په اعتبار د ایمان او هدایت نور وو.)

(۱) وقد قدما أنه عليه الصلوة والسلام وسائر الأنبياء والرسل من البشر وأنه جسمه وظاهره خالص للبشر. يجوز عليه من الآفات والتفجيرات والآلام والأسقام وتجبر كاس الجحام ما يجوز على البشر، وهذا كله ليس بنقص فيه، لأن الشيء إنما يسمي ناقصاً بالإضافة إلى ما هو أتم منه وأكمل من نوعه..... فقد مرض صلى الله عليه وسلم، واشتكى، وأصابه الحر والقر، وأدركه الجوع والعطش، ولغفه الغضب والضجر، وناله الإعياء والتعب، ومسه الضعف والكبر، وسقط فجعش شقه، وشجه الكفار، وكسروا رباعيته، وسقى السم، وسحر، وتدأوى، واحتجم، وتشر، وتعدو، ثم قضى نحبه، فوفى صلى الله عليه وسلم ولحق بالرفيق الأعلى، وتخلص من دار الامتحان والبلوى، وهذه سمات البشر التي لا محيص عنها. (الشافعي تعريف حقوق المصطفى، القسم الثالث: فيما يجب للنبي للنبي صلى الله عليه وسلم، الباب الثاني: فيما يخصهم في الأمور النبوية وما يطرأ عليهم من العوارض البشرية: ۱۷۸/۲، دار الكتب العلمية.)

(۲) وحاصله أنه قسم البشر إلى ثلاثة أقسام: خواص، كالأنبياء، وأوساط، كالصالحين من الصحابة وغيرهم، وعوام، كباقي الناس. (رد المحتار، كتاب الصلوة، مطلب: في تفضيل البشر على الملائكة: ۲/۲۴۲، دار عالم الكتب.)

(۳) ومن قال: لا أدري أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إنسياً أو جنياً، يكفر، كذا في الفضول العبادية. (الفتاوى الهندية، كتاب السير، الباب التاسع في أحكام المرتدين، موجبات الكفر: ۲/۲۶۳، رشيدية.)

قوله: «أَنْتَى كَمَا تَنْتَوْنَ، فَإِذَا قِئِمْتُ»: لکه څنگه چه تاسو نه هیره کيږئ داسې مانه هم هیره کيږئ، په دې وجه چه کله مانه هيرئ.

قوله: «أَنْتَى» همزه مفتوحه او سين مخففه سره دې. او چاچه همزه مضموم او سين مشدد سره ذکر کړې دې هغه صحيح نه دې.^(۱)

د نسيان معنى: د نسيان لغوى مطلب، او اصطلاحى مطلب: د يو څيز نه د زړه غافل کيدو نوم دې. د نسيان يوه معنى د پريځودو هم راځي لکه چه د الله تعالى قول: «نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ» کښي د نسيان معنى د ترك کولو ده.^(۲)

د انبياء کرامو عليهم السلام نه هيره ممکن ده که نه؟ د حديث مبارك د دې جملې نه معلوم يږي چه د انبياء کرامو عليهم السلام نه په افعالو کښي د نسيان صدور ممکن دې. ليکن په دې خبره باندې د علماؤ کرامو اتفاق دې چه د الله تعالى د طرف نه د هغوى په نسيان باندې خبردار کولې شى. هغوى په نسيان باندې برقرار پاتې کيږي. بيا بعضې علماء د دې خبرې قائل دى چه انبياء کرام د هغوى په نسيان باندې فوري خبردار کولې شى او د بعضو په نيز فوري توگه باندې خبردار کول ضرورى نه دى. بلکه ترژونده پورې هغوى خبرول صحيح دى.^(۳)

علامه نووي رحمه الله فرماني چه د رسول الله ﷺ اقوال بلاغيه (يعنى امور تبليغيه) کښي د سهو واقع کيدل په اجماع د امت ممکن نه دى. يعنى چه حضور پاك ﷺ د الله تعالى په احکاماتو د تبليغ کښي سهو يا نسيان کښي اخته شى او امت ته غلطه خبره اورسوى داممکن نه دى. البته په دنياوى معاملاتو کښي او عباداتو کښي اکثر وختونو کښي به په حضور پاك باندې نسيان راتلو. ليکن هم په هغه وخت د الله تعالى د طرف نه په حقيقت حال باندې خبردار کولې شو او په هغه نسيان کښي اخته کيدل به هم په حقيقت کښي د امت د تربيت د پاره فعلاً نمونه جوړيدله.^(۴)

علامه ابن دقيق العيد رحمه الله فرماني چه دا حديث د انبياء کرامو عليهم السلام نه د سهو په صادريدو باندې دلالت کوي. عامة العلماء په دې باره کښي هم دغه مذهب دې لکه چه نبى کریم ﷺ پخپله ارشاد فرماني چه مانه هم ستاسو ذهيري په شان هيره کيږي. او په غلو کښي مبتلا پوي دلې په دې باره کښي نظريه داده چه په نبى باندې سهو نه شى راتلې بلکه نبى خو قصداً د نسيان والا صورت اختياروى دې د پاره چه امت ته فعلى تبليغ او کړې شى. نو دا نظريه په قطعې توگه باندې باطله ده. ځکه چه نبى کریم ﷺ خو پخپله خبر ورکوي چه مانه هيره او شوه. او دويمه خبره داده چه د داسې سړى صورت جوړول په چا چه هيره راځي

(۱) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوى: ۱/۴۶۳.

(۲) عمدة القارى: ۲۰۵/۴.

(۳) عمدة القارى: ۲۰۵/۴.

(۴) المنهاج شرح صحيح مسلم للنووي، كتاب الصلاة، مواضع الصلاة، صلاة المسافرين، رقم الحديث: ۵۷۲، ۶۱-۶۲/۵.

نودا خو عمدا د یو فعل د اختیارونکي په شان شو او افعال عمدیه مونځ باطلوي^(۱) ددې اقوالو خلاصه دا ده چه دلته دوه څیزونه دي یو افعال نبي او دویم اقوال نبي. د افعال نبي ﷺ باره کښې تحقیقی خبره داده چه په دغه افعالو کښې قصداً نسیان یا سهوه موجودیدل خو ممتنع ده یعنی د نبي نه ممکن نه ده. او سهواً د هیرې موجودیدل ممکن دی لیکن داسې به د الله تعالی د طرف نه کیدل دې د پاره چه امت ته تعلیم اوشی او په هغې باندې به فوری یا څه وخت پس حضور پاک خبرولې شو. او که چرې اقوال نبوی ﷺ به د دیني امورو سره متعلق وو نو هم په هغې کښې سهو یا نسیان نه کیدلو. او که چرې اقوال نبي ﷺ د دنیاوی امورو سره متعلق وو نو په هغې کښې د نسیان د مضر نه کیدو د وجې د هغې واقع کیدل محال نه دی^(۲).

فوله: "فَذَكِّرْنِي": نوتاسو ماته رایادوئ. مراد دادې چه په مانځه کښې د تسیح یا تکبیر په ذریعه ماته رایادوئ^(۳).

نبي کریم ﷺ ته څو ځل سهو پېښه شوې وه: علامه انور شاه کشمیری رحمه الله د علامه تقی الدین ابن دقیق العید رحمه الله په حواله لیکلی دی چه هغوی فرمائیلی دی چه رسول الله ﷺ نه څلور ځل په مونځ کښې سهو شوې د. په هغې کښې د دوو ذکر خو صحیح البخاری کښې دي. یوه دا واقعه چه په مذکوره حدیث کښې بیان شوه چه حضور پاک د څلورو رکعتو په ځانی پنځه رکعتو مونځ او کړو. دلته صراحت نشته دې لیکن وړاندې صراحت هم موجود دې. دویمه واقعه دا شوې وه چه حضور پاک د څلورو رکعتو په مونځ کښې په دوو رکعتو باندې سلام او گرځولو ددې ذکر هم موجود دې دریمه واقعه داده چه د حضور پاک نه نسیاناً قعده اولی پاتې شوه. دا صورت امام ابو داؤد رحمه الله ذکر کړې دي.

څلورمه واقعه داده چه حضور پاک نه په مانځه کښې یو آیت هیر شو نو د مونځ نه پس حضور پاک د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه تپوس او کړو ولې ته په مونځ کښې نه وې؟ هغوی او وئیل او چی زه موجود ووم. حضور پاک او فرمائیل نو تا بیا ولې ماته هغه آیت رایاد نه کړو؟ دا څلورو اوقات هغه دی کوم چه ابن دقیق العید رحمه الله ذکر کړی دی. خود حضور پاک د سهو یو پنځم مقام هم په کتابونو کښې ملاویږي او هغه دادې چه حضور پاک د مانځام په مونځ کښې د دریو رکعتو په ځانی دوه رکعتو باندې سلام گرځولې وو.^(۴)

(۱) احکام الأحکام شرح عمدة الأحکام، کتاب الصلاة، باب: سجود السهو، جواز السهو علی الأنبياء، الحديث: ۱۰۵، ۲۷۴/۱.

(۲) عمدة القاری: ۲۰۶/۴.

(۳) شرح الکرماني: ۴/۶۴ عمدة القاری: ۲۰۵/۴.

(۴) فیض الباری: ۵/۲، العرب الشذی، کتاب الصلاة، باب: ما جاء فی سجدتی السهو قبل السلام، رقم الحديث: ۳۹۱، ۳۷۰/۱. رومیې واقعه صحیح البخاری کښې موجود ده. او گورئې حدثنا عثمان، قال: حدثنا جریر، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، قال: قال قال عبدالله صلی الله علیہ وسلم، قال إبراهيم: لا أدري، زاد أو نقص، فلما سلم قيل له: يا رسول الله! أحدث فی الصلاة شیئ؟ قال: وما ذاك؟ قالوا: صليت كذا وكذا.....

مراد هغه کیفیت دی چه یو سرې د پوهیدو او نه پوهیدو د کیفیت په مینځ کښې وی، یو طرف ته د هغه خیال نه وی. او چه کله یو طرف ته د هغه خیال لار شې لیکن په بل طرف د ذهن نه جتکه ورته شې نو دې ته ظن یعنی گمان وائی او کله چه هغه ته جتکه ورکړې شې نو هغې ته غالب گمان وائی کوم چه د یقین قائم مقام وی.)

قوله: "فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ": نو د صحیح خبرې معلومولو کوشش دې او کړی.

تحری وائی د یو شی د طلب کولو ښه کوشش کول. علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائی چه د "فلیتحرر" معنی ده "فلیجتهد". (٢)

د صحیح بخاری کتاب الایمان کښې راټلونکی روایت کښې دا الفاظ دی: "فیتحرر الصواب" (٣)

د سنن النسائی او ابن ماجه روایت کښې "فلیتحرر اقرب ذلك من الصواب" الفاظ دی: (٤)

د صحیح مسلم یو روایت کښې "فلیتحرر الذی هو الصواب" الفاظ ملاویری: (٥)

(١) وقيل: الشك، ما استوى طرفاه، وهو الوقوف بين الشئین لا يميل القلب إلى أحدهما، فإذا ترجح أحدهما ولم يطرح الآخر فهو ظن، فإذا طرحه فهو غالب الظن، وهو بمنزلة البقین. (التعريفات للجرجاني، باب: الشين، رقم التعريف: ١٠٢٢، ص: ١١٠). وكذا المصباح المنير في غريب الشرح الكبير، كتاب الشين: ٤٣٦/١.

(٢) شرح الكرمانی: ٤/٤٤٠، الامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوی: ١٤٦/٣.

(٣) حدثنا إسحاق بن إبراهيم، شمع عبدالعزيز بن عبد الصمد، حدثنا منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن ابن مسعود رضي الله عنه أن نبي الله صلى الله عليه وسلم صلى بهم صلاة الظهر، فزاد أو نقص منها، قال منصور: لا أدري إبراهيم وهم أم علقمة، قال: قيل: يا رسول الله! أقصرت الصلاة أم نسيت؟ قال: وما ذاك؟ قالوا: صليت كذا وكذا، قال: فسجد بهم سجدتين، ثم قال: هاتان السجدتان لمن لا بدري، زاد في صلاته أم نقص فتحرى الصواب، فبقي ما بقي، ثم يسجد سجدتين. (صحيح البخاری فی الایمان، باب: إذا حثت ناسياً فی الایمان، رقم الحديث: ٤٦٧١).

(٤) أخرينا إسماعيل بن مسعود، قال: حدثنا خالد بن الحارث، عن شعبة، قال: كتب إلى منصور، وقرأته عليه وسعته يحدث رجلاً، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى صلاة الظهر، ثم أقبل عليهم بوجهه فقالوا: أحدث في الصلاة حدث؟ قال: وما ذاك؟ فأخبروه بمضيعة، فثنى رجله، واستقبل القبلة، فسجد سجدتين، ثم سلم، ثم أقبل عليهم بوجهه، فقال: إنما أنا بشر أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكروني وقال: لو كان حدث في الصلاة حدث أنباتكم به وقال: إذا أوهم أحدكم في صلاته فليتحرر أقرب ذلك من الصواب ثم ليتم عليه، ثم يسجد سجدتين. (سنن النسائي، كتاب الصلاة، باب: ما يفعل من صلى خماً، رقم الحديث: ١٢٤٣).

(٥) حدثنا محمد بن بشر، حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة، عن منصور، قال شعبة: كتب إلى وقرأته عليه، قال: أخرني إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة لا ندري أزداد أو نقص، فسأل، فحدثنا، فثنى رجله، واستقبل القبلة، وسجد سجدتين، ثم سلم، ثم أقبل علينا بوجهه، فقال: لو حدث في الصلاة شيء لأنباتكموه، وإنا أنا بشر أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكروني، وأبكم ما شك في الصلاة فليتحرر أقرب ذلك من الصواب، فبقي عليه ويسلم ويسجد سجدتين. (سنن ابن ماجه، كتاب: إقامة الصلاة والسنة فيها، باب: ما جاء فيمن شك في صلاته فتحري الصواب، رقم الحديث: ١٢١١).

هم د سنن النسائی یو روایت کنې: "فلیتحر الذي يرى أنه الصواب" (۱)
 او په یو بل روایت کنې: "فلینظر أخرى ذلك إلى الصواب" الفاظ هم ملاویري (۲)
 مقصود د ټولو نه هم یو دې چې په دوو امورو کېنې د یو طلب کولو ته تحری وئیلی شی په
 داسې حال کېنې چې ددې نه به یو صحیح وی (۳)
 علامه کرمانی رحمته الله فرمائی چې د "الصواب" معنی: "الأخذ باليقين" او "البناء على الأكمل" ده. خود
 امام ابوحنیفه رحمته الله په نیز ددې معنی: "البناء على غالب الظن" ده (۴)
 دلته یو سوال پیدا کیږي چې د راوی خو بیان دې چې "لا ادري، زاد او نقص" یعنی د هغه شک و
 نوچه چرته شک وو هلته صواب ته (یعنی صحیح خبرې ته) څنگه رسیدې شی؟ نو ددې جواب
 دادې چې داسې تحری کوم چې یقین سره لاحق شی اختیاروئ (۵)
 د شک په وخت کې د تحری په بنیاد باندې د مونځ پوره کولو حکم: په دې ځانې کېنې نبي
 اکرم صلی الله علیه و آله حکم ورکړو چې کله تاسو ته د رکعتونو په شمیر کېنې شک پیدا شی نو بیا د
 رکعتونو شمیر په ښه شان سره د سوچ او فکر په ذریعه متعین کړئ. داسې قسم روایاتو
 کېنې تتبع نه پس دا خبره مخې ته راځي چې د شک په مسئله کېنې د نبي کریم صلی الله علیه و آله نه درې
 قسم روایات نقل دي:

(۱) وحدثنا عثمان، وأبو بكر، ابن أبي شيبة، وإسحاق بن إبراهيم، جميعا عن جرير، قال عثمان: حدثنا جرير، عن
 منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، قال: قال عبدالله: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال إبراهيم: زاد أو نقص،
 فلما سلم قيل له: يا رسول الله! أحدث في الصلاة شيء؟ قال: وما ذاك؟ قالوا: صليت كذا وكذا، قال: فثنى رجليه،
 واستقبل القبلة، فسجد سجدتين، ثم سلم، ثم أقبل علينا بوجه فقال: إنه لو حدث في الصلاة شيء أنبأتكم به،
 ولكن إنما أنا بشر أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكروني، وإذا شك أحدكم في صلاته فليتحر الصواب، فليتم
 عليه، ثم ليسجد سجدتين. (صحيح مسلم، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: السهو في الصلاة والسجود له، رقم
 الحديث: ۵۷۲).

(۲) أخبرنا محمد بن رافع، قال: حدثنا يحيى بن آدم، قال: حدثنا مفضل وهو ابن مهمل، عن منصور، عن إبراهيم،
 عن علقمة، عن عبدالله، يرفعه إلى النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا شك أحدكم في صلاته فليتحر الذي يرى
 أنه الصواب فيتمه، ثم يعني: يسجد سجدتين، ولم أفهم بعض حروفه كما أردت. (سنن النسائي في البيهق، باب: ما
 يفعل من صلى خسئا، رقم الحديث: ۱۲۴۰).

(۳) أخبرنا سويد بن نصر، قال: أنبأنا عبدالله، عن مسعر، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبدالله، قال: صلى
 رسول الله صلى الله عليه وسلم فزاد أو نقص، فلما سلم قلنا: يا رسول الله! هل حدث في الصلاة شيء؟ قال: لو حدث
 في الصلاة شيء أنبأتكموه، ولكني إنما أنا بشر أنسى كما تنسون، فأيكم ما شك في صلاته فليتحر أخرى ذلك إلى
 الصواب، فليتم عليه، ثم ليسلم وليسجد سجدتين. (سنن النسائي في السهو، باب: ما يفعل من صلى خسئا، رقم
 الحديث: ۱۲۴۲).

(۴) شرح الكرماني: ۴/۴۶، الامام الصحيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۴۶/۳.

(۵) شرح الكرماني: ۴/۶۵.

درومی قسم د روایت مطابق به رکعتونو کنبی د شک پېښیدو په وخت دې د سره مونځ ادا کړی. دا روایت د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه نه نقل دې کوم چه په مصنف ابن ابی شیبه کښي موجود دې. دارنگ د اسحاق بن یحیی په طریق سره د حضرت عباده بن صامت رضی الله عنه روایت په مجمع الزوائد کښي موجود دې. (۱)

دویم روایت دادې کوم چه د صحیح بخاری په دې باب کښي موجود دې. (۲)
په دې کښي دا خبره ذکر شوې ده چه د تحری کولو نه پس دې په غالب گمان باندې عمل کولو سره مونځ پوره کړی اود هغې نه پس دې سجد سهو او کړی.

او دریم قسم روایت دادې چه بناء علی الاقل دې او کړی مثلاً چه په دریو او څلورو کښي نی شک وی نو چونکه د دریو ادا کول یقینی دی نوهم درې کتړلو سره دې مونځ پوره کړی او په آخره کښي دې سجده سهو او کړی. ددې روایت راوی حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه دې اودا په سنن ترمذی کښي موجود دې. (۳)

ددې نه علاوه د حضرت ابو سعید الخدری رضی الله عنه روایت هم ددې مطابق دې کوم چه په سنن ابوداؤد کښي موجود دې. (۴)

احنافو د شک راتلو په صورت کښي دا دریواړه روایتونه جمع کړي دي. هغه داسې چه په مونځ کښي په شک پیدا کیدو باندې په درجاتی اعتبار سره درې صورتونه دي:

(۱) عن ابن عمر رضی الله عنه قال: "أما أنا فإذا لم أدر كم صليت، فإني أعيد". وأيضاً عن ابن عمر: في الذي لا يدرى ثلاثاً صلى أو أربعاً، قال: يعيد حتى يحفظ. (المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الصلاة، من قال: إذا شك فلم يدر كم صلى أعاد، رقم الحديث: ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۳۵/۳).

دارنگ دا قول هم په المصنف کښي د حضرت ایوب، سعید بن جبیر، شعبی، شریح، طاؤس، عطاء او میمون وغیره کبار تابعینو رحمهم الله نه هم نقل دې. (اوگورثی: رقم الحديث: ۴۵۶ - ۴۶۴). عن عبادة بن الصامت: "إن رسول الله صلى الله عليه وسلم سئل عن رجل سها في صلاته، فلم يدر كم صلى؟ قال: ليعد صلاته، وليسجد سجدتين قاعداً". روى الطبراني في الكبير هكذا، وإسحاق بن يحيى لم يسع لم يسع من عبادة، والله أعلم. (تيفه الراشد في تحقيق "مجمع الزوائد ومنبع الفوائد"، كتاب الصلاة، باب السهو في الصلاة، رقم الحديث: ۲۹۲۳-۳۵۴-۳۵۵/۲).

(۲) صحيح البخاری، كتاب الصلاة، باب: التوجه نحو القبلة حيث كان، رقم الحديث: ۴۰۱.

(۳) عن عبدالرحمن ابن عوف قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: "إذا سها أحدكم في صلاته فلم يدر واحدة صلى أو ثنتين، فليبن على واحدة، فإن لم يدر ثنتين صلى أو ثلاثاً فليبن على ثنتين، فإن لم يدر ثلاثاً صلى أو أربعاً فليبن، على ثلاث، وليسجد سجدتين قبل أن يسلم". (سنن الترمذی، أبواب الصلاة، باب ما جاء في الرجل يصلي فيشك في الزيادة والنقصان، رقم الحديث: ۳۹۸).

(۴) حدثنا محمد بن العلاء، حدثنا أبو خالد، عن ابن عجلان، عن زيد بن أسلم، عن عطاء بن يسار عن أبي سعيد الخدري، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا شك أحدكم في صلاته فليقل الشك، وليبن على اليقين، فإذا استيقن التمام سجد سجدتين، فإن كانت صلاته تامة كانت الركعة نافله والسجدتان، وإن كانت ناقصة كانت الركعة تامة لصلاته وكانت السجدتان مرغمتي الشيطان. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة باب: إذا شك في الثنتين والثلاث، من قال: يلقي الشك، رقم الحديث: ۱۰۲۴).

① که چری داسې شک نی په اول خل شوې دي نو مونځ دې د سره اوکړی. په اول خل شک کیدو نه څه مراد دي؟ په دې کښې د فقهاؤ کرامو یو څو اقوال دی د کوم نه چه صحیح دادي چه په مونځ کښې هیریدل دهغه عادت نه وی، معنی دا ده چه کله په عمر کښې سهو شوې نه وی دا په اول روایت باندې عمل دي.

② که د شک واقع کیدل نی معمول وی یعنی اکثر ورته شک پیدا کیږی نو په ښه شان سره دې سوچ او فکر اوکړی او د غالب گمان مطابق دې عمل اوکړی. او د بعضې مشائخو په نیز دې سجده سهو نه کوی خود اکثر و مشائخو په نیز دې سجده سهو اوکړی. دا په دویم روایت باندې عمل شو.

③ او که چری غالب گمان نی نه قانیمېږی نو یقینی امر یعنی د کم شمیر مطابق دي مونځ پوره کړی او په آخره کښې دې سجده سهو اوکړی. دا د دریم روایت مطابق عمل شو. خود شوافعو په نیز صرف او صرف بناء علی الاقل دي اوکړی یعنی که د رکعت پاتې کیدو باره کښې شک پیدا شی چه هغه یو رکعت کړې دي که دوه، یا درې رکعت یا څلور رکعت نو په ده باندې لازم دی چه د کم والا صورت دې اختیار کړی لکه چه دوه رکعت ادا کړې شوی دی که درې؟ نو په دې کښې د دوو ادا کیدل خو یقینی دی د دریم شک دي. لهدا دي دې دوه رکعت شمیر کولو سره خپل مونځ پوره کړی هم دغه شان د باقی صورتونو حکم دي الغرض ددې حضراتو په نیز صرف په یو قسم روایت باندې عمل کولې کیږی.

حضرت مولانا انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د احادیثو نه تائید هم زمونږ د مذهب راوځی. ځکه چه بیا د سره د مونځ کولو روایت هم دي. مثلاً مصنف ابن ابی شیبې کښې تحری او اخذ بالاقل روایت هم دي. لکه څنگه چه په مسلم شریف او دا بخاری شریف کښې دي. لهدا مونږ په ټولو احادیثو باندې عمل اوکړو او شافعيه صرف د اقل والا باندې عمل اوکړو او د باقی ټولو نی تاویل اوکړو. او تحری صواب نی هم په اقل باندې معمول کړو حالانکه په لغت کښې بالکل ددي خلاف دی او ددې اصل معنی لغو کول صحیح نه ده. خاص کر په شریعت کښې د غالب گمان اعتبار په ډیرو ابوابو کښې موجود هم دي. لهدا دې نوع لره دلته د غیر معتبر گرځولو هیڅ وجه نشته بل د هغوی په مذهب باندې به یو نوع د هغې د حکم نه بلکه یه خالی کول لازم راشی کوم چه صحیح نه دي.

قوله: فَلْيَتَمَّعْ عَلَيْهِ: او هم ددې مطابق دي خپل مونځ پوره کړی.

د ټم صله چه کله عمل وی نو دا د اتسام په معنی وی. د تحری کولو نه پس د غالب گمان

(۱) البحر الرائق کتاب الصلوة، باب سجود السهو: ۱۹۲/۲، الجوهرة النيرة، کتاب الصلوة، باب سجود السهو: ۸۳/۱، رد المحتار مع الدر المختار، کتاب الصلوة، باب سجود السهو: ۵۶۱/۲-۵۶۰.

(۲) المجموع شرح المذهب کتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۳۹/۴، العزيز شرح الوجيز المعروف ب الشرح الكبير، کتاب الصلاة، الباب السادس فی السجدة، القول فی سجود السهو: ۸۲/۲، الحاوی الكبير للماوردی، کتاب الصلاة، باب سجود السهو وسجود الشکر: ۲۱۲/۲.

(۳) انوار الباری: ۲۹۱/۱۲.

مطابق خپل مونځ پوره کول د امام صاحب ابو حنیفه رحمته الله په نیز دی او په یقین باندې ښودل کیږدول د امام شافعی رحمته الله په نیز دی (۱).

قوله: **ثُمَّ لِيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ** : بیا سلام گرځولو سره دې دوه سجدي د (سهو) او کړې.

په یو روایت کښې د **ثُمَّ لِيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ** په ځایي **ثُمَّ لِيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ** الفاظ دی. مراد دادې چې د سهو د وجې نه دې دوه سجدي او کړد (۲).

په مذکوره روایت باندې یو اشکال اودهغهې جواب: په مذکوره حدیث کښې یو تعارض معلومیږي هغه داسې چې د حدیث باب په شروع کښې د سلام نه مخکښې په سجده کولو باندې دلالت وو او په آخر حدیث کښې روستو د سلام نه سجده سهو کولو باندې دلالت دي. ددې جواب دا ورکړې شوې دي چې په دې سره د دواړو امورو د جواز طرف ته اشاره کړې شوې ده (۳).

سجده سهو به د سلام نه مخکښې کولې شی که د سلام نه پس؟ د حدیث پاک په دې آخری جمله کښې د حضور پاک صلی الله علیه و آله فرمان دي چې د سلام گرځولو نه پس د سهو دوه سجدي او کړئ. ددې نه ثابتیږي چې د سجده سهو وخت د سلام نه پس دي نه چې مخکښې.

د احنافو مذهب: په دې باره کښې د مختلف قسم احادیثو د راتلو د وجې ائمه کرامو رحمهم الله په مینځ کښې هم اختلاف پیدا شوي دي. چنانچه د امام ابو حنیفه رحمته الله په نیز افضل دادی چې د سلام نه پس دې دوه سجدي او کړې شی (۴).

د سجده سهو د پاره د سلام گرځولو طریقه: د سلام باره کښې د احنافو په نیز درې اقواله دي. یو مونځ گذار دي د خپلې مخې ته کتلوسره، ښی او گس طرف ته د کتلو نه بغیر سلام اوائی او ددې نه پس دې دوه سجدي او کړې. دا قول مفتی به نه دي. دویم ښی او گس دواړو طرفو ته مخ گرځولو سره دې سلام او گرځوی. صاحب هدایه رحمته الله دا قول صحیح گرځولې دي (۵).

(۱) عمدة القاری: ۲۰۶/۴.

(۲) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۱۴۷/۲، عمدة القاری: ۲۰۶/۴. علامه انور شاه کشمیری رحمته الله فرمائی چې حافظ ابن حجر رحمته الله **ثُمَّ لِيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ** نه پس د سجدې باندې خاموشی اختیار کړه او بغیر د جواب ورکولو نه وړاندې لاړو. په داسې موقع چې په خپل مذهب کښې کمزوری وي، خاموشی وي، او چرته چې څه قوت وي نو په نورو باندې ټکیږي د اعتدال د حد نه وړاندې کیدل، د اهل ادب او تحقیق د پاره مناسب نه دي. (انور الباری: ۱۹۹/۲).

(۳) الکونین الجاری: ۹۲/۲.

(۴) الدر المختار مع رد المحتار، کتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۵۴۰/۲، الهدایة، کتاب الصلاة، باب سجود السهو:

۳۳۱/۱، بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، باب: سجود السهو، فصل فی بیان محل سجود السهو: ۷۱۱/۱.

(۵) ویانی بتسلیمین، هو الصحیح. (الهدایة، کتاب الصلاة، باب: سجود السهو: ۳۳۱/۱، المكتبة البیروتی).

اودې ته په بدائع الصنائع کښې د عامة العلماء قول وئيلې شوې دې^(۱)
 دريم صرف ښې طرف ته سلام گرځولو سره دوه سجدي اوکړې شې، په دې قول فتوی ده.^(۲)
 د شوافعو مذهب: د شوافعو په نيز سجده سهو کول واجب نه ده بلکه سنت ده. اود اصح قول
 مطابق د سلام گرځولو نه مخکښې به سجده سهو کولې شې. دې نه علاوه دوه روايتونه نور
 دي. يو روايت د امام مالک رحمه الله مطابق دې او ددې قائل امام مزنې رحمه الله دې. اودويم روايت
 د هغوی قديم قول دې چه د غلطي کيدو په وجه مونځ گذار ته اختيار دې چه د سلام نه
 مخکښې سجده سهو اوکړې يا د سلام نه پس^(۳)

د اصح قول مطابق به د سجده سهو طريقه دا شې چه په قعده آخره کښې تشهد، درود، دعا
 ټول هرڅه وئيلو نه پس به دوه سجدي کولې شې اوددې نه پس به سلام گرځولې شې. د
 شوافعو دليل د نبی کریم صلی الله علیه و آله هغه حديث دې کوم چه امام بخاری رحمه الله^(۴)

د حضرت عبدالله بن بختيه رضي الله عنه نه روايت کړې دې په کوم کښې چه دی: «که د قبل التسليم،
 فسجد سجدتين وهو جالس، ثم سلم».

علامه رشيد احمد صاحب گنگوہي رحمه الله فرمائي چه شوافع په خپل مذهب باندې داسې
 استدلال کړې دي چه د سجده سهو قبل السلام والا د حديث راوی متأخر الاسلام دې لهدا
 دا حديث به هم د روستو وخت وی. نو ددې جواب ظاهر دې چه دا خوبې بنياد د نسخ دعوی

(۱) وعانتم على أنه يسلم بتسليتين عن يمينه وعن يساره قول النبي صلى الله عليه وسلم: «تكل سهو سجدتان
 بعد السلام». ذكر السلام بالألف واللام، فيصرف إلى الجنس أو إلى المفعول، وهما تسليتان. (بدائع الصنائع،
 كتاب الصلاة، باب سجود السهو، فصل في قدر سلام السهو وصفته: ۷۱۶/۱).

(۲) هذا قول الجمهور، منهم شيخ الإسلام وفخر الإسلام، وقال في الكافي: إنه الصواب، وعليه الجمهور، وإليه أشار
 في الأصل ۱هـ. (حاشية ابن عابدين، كتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۵۴۰/۲). أحدهما: أنه يسلم عن يمينه فقط،
 وصححه في المجتبى. ثانيهما لو سلم التسليتين سقط عنه سجود السهو لأنه ينزله الكلام، حكاه الشارح عن
 خواهر زاده، فقد اختلف التصحيح فيها. والذي ينبغي الاعتداد عليه تصحيح المجتبى أنه يسلم عن يمينه فقط لأن
 السلام عن اليمين مفعول وبه يحصل التحليل فلا حاجة إلى غيره. (البحر الرائق، كتاب الصلاة، باب سجود السهو:
 ۱۶۵/۲). وقال ابن عابدين في حاشيته السمس بمنحة الخالق تحت قوله: أحدهما أنه يسلم عن يمينه فقط.
 والحاصل أن ما صححه في المجتبى هو بعينه ما تقدم أنه قول الجمهور وأنه الأصوب والصواب. (منحة الخالق على
 البحر الرائق، كتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۱۶۵/۲).

(۳) العزيز شرح الوجيز المعروف ب الشرح الكبير للقرطبي، كتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۹۷-۹۹/۲. منهاج
 الطالبين وعمدة المفتين للنووي، كتاب الصلاة، باب سجود السهو، ص: ۱۱۲. المعنى المحتاج إلى معرفة معاني
 المنهاج، كتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۳۲۳/۱.

(۴) حدثنا عبدالله بن يوسف، أخبرنا مالك بن أنس، عن ابن شهاب، عن عبد الرحمن الأعرج، عن عبدالله ابن بختيه
 رضي الله عنه، أنه قال: صلى لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ركعتين من بعض الصلوات، ثم قام، فلم يجلس،
 فقام الناس معه، فلما قضى صلاته ونظرنا تسليمه، كبر قبل التسليم، فسجد سجدتين وهو جالس، ثم سلم. (صحيح
 البخاري، كتاب الصلاة، أبواب ما جاء في السهو، رقم الحديث: ۱۲۲۴).

دو. خُکّه چه د راوی متأخر الإسلام کیدو سره د حدیث مؤخر کیدل نه لا زمیری د^(۱)
 د مالکیو مذهب: د مالکیه په نیز که په مونځ کښې څه کمې پاتې شوي وی نو د سلام نه
 مخکښې به دوه سجده کولې شی او په مانځه کښې که د یو فعل زیاتوالې واقع شوې وی
 نو د سلام نه پس به دوه سجده کولې شی^(۲)

او که چرې د یو مونځ په څه رکن کښې کمې هم اوشی او زیاتې هم، نو د مالکیو په نیز سجده
 سهو به د سلام نه مخکښې وی ځکه چه دهغوی په نیز نقص ته په زیاتې باندي غلبه
 ورکولې شی^(۳)

علامه رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه مالکیو په احادیث نبویه کښې غور کولو نه پس
 دا ثابت کړی وو چه دکمی کیدو په صورتونو کښې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سجده سهو مخکښې د
 سلام نه کړې وه او په مونځ کښې د زیاتې کیدو په صورتونو کښې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سجده
 سهو د سلام نه پس کړې وه. نو ددې جواب دادې چه د سنن الترمذی باب ماجاء فی الإمام ینهض
 فی الرکعتین ناسیاً کښې یو روایت تیر شوي دي^(۴)

چه حضرت مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ مونځ ورکړو او په دوو رکعتو باندي د تشهد وئیلو نه بغیر
 او دریدو. مقتدیانو سبحان الله اوئیل نو په جواب کښې هغوی هم سبحان الله اوئیل بیا د
 مونځ په آخره کښې هغوی د سلام گرځولو نه پس دوه سجده او کړې او بیانی او فرمائیل چه
 رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هم داسې کړي وو. اوس غوراو کړئ چه په دې حدیث کښې به مونځ کښې د
 کمې باوجود سجده سهو د سلام گرځولو نه پس او کړې شوه لهذا دا حدیث به د امام
 مالک رحمۃ اللہ علیہ خلاف حجت وی^(۵)

په دې باندي شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د مالکیو
 مذهب د هغه احادیثو هم خلاف دي په کوم کښې چه دا حکم دي چه په مونځ کښې د شک
 پریوتلو په صورت کښې دي مونځ گذار په یقین باندي بناء او کړی او دوه سجده به
 مخکښې د سلام نه او کړی. اوس غوراو کړئ چه په دې احادیثو کښې مونځ گذار ته دا شک
 دي چه هغه مونځ پوره کړې دي او که په دغه مونځ کښې ئی څه زیاتې کړې دي او په داسې

(۱) الکوکب الدري، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱. سعید.

(۲) بدایة المجتهد، کتاب الصلاة، الجملة الرابعة فی قضاء الصلاة وجبر ما یقع فیها من خلل، الباب الثالث من
 الجملة الرابعة فی سجود السهو، الفصل الثانی فی معرفة مواضع سجود السهو: ۱۸۲/۱. متن الأخضري فی العبادات
 علی مذهب الإمام مالک، کتاب الصلاة، باب فی السهو، ص: ۱۶. یلغة السالک لأقرب السالک المعروف ب حاشية
 الصاوي علی شرح الصغير، کتاب الصلاة، فصل فی بیان سجود السهو، السجود القبلي والبعدي للسهو: ۳۵۶/۱.

(۳) الکوکب الدري، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱۷۲/۱. سعید.

(۴) عن شعبي قال: صلی بنا المغيرة بن شعبه، فنهض فی الرکعتين، فسبح به القوم، وسبح بهم، فلما قضی صلاته
 سلم، ثم سجد سجدتی السهو، وهو جالس، ثم حدثهم أن رسول الله صلی الله علیه وسلم فعل به مثل الذي فعل.
 (سنن الترمذی، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی الإمام ینهض فی الرکعتين ناسیاً، رقم الحديث: ۳۶۴).

(۵) الکوکب الدري، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱. سعید.

صورت کنبی د مالکیو په نیز سجدہ سهوہ روستو د سلام نه کول پکار دی. حالانکه په دې احادیثو کنبی مخکښې د سلام نه د سجدہ سهو کولو حکم دې کیدې شی چه هم په دې وجه علامه باجی رحمته الله علیه وغیره په داسې روایاتو کنبی د تاویل نه کار اخستی دې (۱) د حنابلو مذهب: د حنابلو په نیز که چرته د مونخ گزار نه داسې غلطی اوشی کومه چه د حضور پاک نه نقل ده په هغې کنبی به سجدہ سهو داسې کولې شی لکه څنگه چه په حدیث کنبی راغلی دی. او که چرې د مونخ گزار نه داسې غلطی او سهو اوشی کومه غلطی اوسهو چه د حضور پاک نه ثابته نه وی، په هغې کنبی د امام احمد رحمته الله علیه مذهب د شوافع مطابق دې یعنی سجدہ سهو په د سلام نه مخکښې وی (۲)

بادی النظر کنبی د حنابلو مذهب دیر زیات زړه راښکونکې دې لیکن حقیقت دادې چه کما حقہ په دغه مذهب باندې عمل کول ممکن نه دی ځکه چه حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه په حدیث کنبی دې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله په مونخ کنبی قعدہ اولی هیره کړه نو حضور پاک د سلام نه پس سجدہ سهو او کړه (۳)

اود حضرت عبداللہ بن بچینه روایت کنبی دې چه د حضور پاک نه د ماسپښین په مونخ کنبی قعدہ اولی هیره شوه او اودریدو نو حضور پاک مخکښې د سلام نه سجدہ او کړه (۴) دا دواړه احادیث صحیح دي. لیکن اوس د امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه مذهب مخي ته کیڅودو سره چه سوچ او کړې شی چه په دوو صحیح احادیثو کنبی هم په یو قسم غلطی باندې دوه شان عملونه موجود دی، نو اوس په دې باندې د عمل کولو څه صورت ممکن دې؟ د احنافو دلائل: په دې مسئله کنبی د احنافو استدلال د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی الله عنه د حدیث نه دې کوم چه امام بخاری رحمته الله علیه روایت کړې دې:

((عن عبد الله بن مسعود أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى الظهر خمسا، فقليل له: أزيد في الصلاة فقال:

وما ذاك، قال: صليت خمسا، فسجد سجدتين بعد ما سلم)) (۵)

دویم دلیل هم د صحیح بخاری حدیث دې کوم چه په مذکوره باب کنبی تیر شوې دې په کوم

(۱) الکوکب الدرې، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱، سعید.

(۲) المعنی لابن قدامة، کتاب الصلاة، باب سجدتی السهو، مسئله: وما عدا من السهو فسجوده قبل السلام: ۱۵/۲. الشرح الكبير للمقدسی مطبوع تحت المقتنع، کتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۱۹/۴. الإنصاف فی معرفة الراجح من الخلاف للمرداوی مطبوع مع المقتنع والشرح الكبير، کتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۲۱/۴-۱۹.

(۳) عن شعبي قال: صلى بنا المغيرة بن شعبه، فنهض في الركعتين، فسبح به القوم، وسبح بهم، فلما قضى صلاته سلم، ثم سجد سجدتي السهو، وهو جالس، ثم حدثهم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم فعل به مثل الذي فعل (سنن الترمذی، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی الإمام ينهض فی الركعتين ناسيا، رقم الحديث: ۳۶۴).

(۴) عن عبدالله بن بچينة الأسدي، حليف بني عبدالمطلب: أن النبي صلى الله عليه وسلم قام في صلاة الظهر وعليه جلوس، فلما أتم صلاته سجد سجدتين، يكبر في كل سجدة وهو جالس، قبل أن يسلم وسجدهما الناس معه مكان مانسي من الجلوس. (سنن الترمذی، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام، رقم الحديث: ۴۰۰).

(۵) صحيح البخاری کتاب الصلاة، باب إذا صلى خمسا، رقم الحديث: ۱۲۲۶.

کنبی چه صفایه وضاحت سره دی: «فلیتصر الصواب، فلیتم علیه، ثم یسلم، ثم یسجد سجدتین»^(۱) دریم دلیل د حضرت عبد الله بن جعفر رضی الله عنہ حدیث دی کوم چه امام ابو داؤد رحمۃ الله علیہ روایت کړې دی: «عن عبد الله بن جعفر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من شك في صلاته، فليسجد سجدتين بعد ما يسلم"»^(۲).

څلورم دلیل د حضرت عمران بن حصین روایت دی کوم چه امام مسلم رحمۃ الله علیہ روایت کړې دی دهغې آخره کنبی دی: «فصلی الركعة التي كان ترك، ثم سلم، ثم سجد سجدتي السهو، ثم سلم»^(۳) پنځم دلیل هغه آثار د صحابه کرامو رضی الله عنہم دی کوم چه په سجده سهو مخکښي د سلام باندې دلالت کوی. په هغوی کنبی د حضرت عبد الله بن عباس، حضرت عبد الله بن مسعود، حضرت علي، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت عمار، حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنہم وغیره شامل دی. او گورثی: شرح معانی الآثار او مصنف لابن ابی شیبہ^(۴) شپږم دلیل عقلی دی چه روستو د سلام نه سجده کولو کنبی عبادت او مشقت زیات دي ځکه چه په دغه صورت کنبی التحیات دوه ځل وئیلې کیږي نو د صورت افضل گرځول بهتر دی^(۵).

اووم دلیل نظر طحاوی دی چه سجده سهو د نورو سجوو واجبه فی الصلاة په شان نه وی چه دهغې واجبیو سره فوری ادا کول ضروری وی بلکه د دې واجبیو د سبیل التأخیر وی. اوس دا تأخیر څومره کیدل پکار دی؟ نو په دې کنبی د ائمه مجتهدینو اختلاف دی. د بعضی رجحان دي طرف ته شو چه د سلام نه علاوه د باقی ټولو افعالو د مونځ نه روستو کیدل پکار دی او د بعضو رجحان دا جوړ شو چه د سلام نه هم روستو کول پکار دی. لیکن دا غور کولو سره راجح دا معلومیږي چه کله په اتفاق سره د سلام نه علاوه د باقی ټولو افعالو نه دا روستو کولې شی او باقی افعال په دغه سجده باندې مقدم کولې شی نو د قیاس او نظر تقاضا دا جوړیږي چه د نورو کارونو په شان دي سلام هم د دغه دوو سجودو نه مقدم وی

(۱) صحيح البخاری، کتاب الصلاة، باب التوجه نحو القبلة حيث كان، رقم الحديث: ۴۰۱.

(۲) سنن أبي داؤد، کتاب الصلاة، باب من قال بعد التسليم، رقم الحديث: ۱۰۳۳.

(۳) وحدثننا إسحاق بن إبراهيم، أخبرنا عبد الوهاب الثقفي، حدثنا خالد وهو الحذاء، عن أبي قلابه، عن أبي انهب، عن عمران بن حصين، قال: سلم رسول الله صلى الله عليه وسلم في ثلاث ركعات، من العصر، ثم قام فدخل الحجرة، فقام رجل بسيط اليمين، فقال: أقصرت الصلاة يا رسول الله؟ فخرج مغضبا، فصلی الركعة التي كان ترك، ثم سلم، ثم سجد سجدتين السهو، ثم سلم. (صحيح مسلم، کتاب الصلاة، باب السهو في الصلاة والسجود له، رقم الحديث: ۵۷۴).

(۴) شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، باب سجود السهو في الصلاة، هل هو قبل التسليم أو بعده: ۵۶۹-۵۶۳/۱. المصنف لابن أبي شيبه، کتاب الصلاة، في السلام في سجدتي السهو: قبل السلام أو بعد، رقم الحديث: ۴۴۷۰، ۴۴۸۱، ومن ان يقول: اسجدهما قبل أن تسلم، رقم الحديث: ۴۴۸۲، ۴۴۸۳.

(۵) معارف السنن، کتاب الصلاة، باب ما جاء في سجدتي السهو قبل السلام، رقم الحديث: ۴۰۰، ۴۸۹/۱.

اودا سجدي دي د سلام نه روستو وي (۱).
 د احنافو د مذهب د ترجیح وجه: احنافو ته په دې توگه وجه ترجیح حاصله ده چه په دې باب کښې احادیث فعلیه او قولیه دواړه قسم دی. په کوم کښې چه په غور کولو سره دا خبره مخې ته راځي چه د حضور پاک فعل په دواړه طریقو سره ملاویری. مخکښې د سلام نه هم او روستو د سلام نه هم. چنانچه احنافو د حضور پاک هغه فعل ته ترجیح ورکړه د کوم مطابق چه د حضور پاک قول هم وو. دغه شان د احنافو په نیز په قول او فعل دواړو باندې عمل اوشو.

په دې باندې د شوافعو د طرف نه دا اعتراض کیږي چه لکه څنگه د احنافو سره د فعلی سره سره قولی حدیث هم شته. دغه شان شوافعو سره هم دواړه احادیث موجود دی. نو ددې جواب دادې چه په احادیث قولیه کښې چه کله تعارض پیدا شی نو د قیاس په ذریعه ترجیح ورکولې شی. د قیاس تقاضا داده چه د سلام په ذریعه په سجده سهو کښې فصل کیدل پکار دی. ځکه چه سجده سهو د مونځ دکمی پوره کولو شئ دي اود یو شئ کمی پوره کونکې شئ د هغه څیز غیر وی. لکه په فرض مونځونو کښې دننه د سنتو کوتاهی د مونځ نه پس سنت او ذکر ونه دغه کمی پوره کوی. لهدا دلته هم سجده سهو د سلام نه پس راتلل پکار دی دې د پاره چه د کمی پوره کونکې شئ سره جدائی راځي اودا د اصل شئ غیر ثابت وی. لیکن چونکه دواړه طریقې سجده سهو مخکښې د سلام نه او روستو د سلام د حضور پاک نه قولاً او فعلاً ثابتې دی لهدا مونځ څوک نه شو منع کولې (۲).

په مذکوره مسئله کښې د مذاهبو د اختلاف حیثیت: د سلام نه مخکښې یا روستو سجده سهو کولو کښې د انتمه اختلاف د جواز او عدم جواز نه دې بلکه د افضل او غیر افضل دي، یعنی دواړه جائز دي (۳).

د حضرت گنګوهی رحمته الله علیه یوه سهو او صحیح خبره: په دې مقام باندې د حضرت مولانا رشید احمد گنګوهی نه سهو شوې ده. د مذاهبو د نقل کولو په وخت هغوی لیکلی دی چه د امام شافعی رحمته الله علیه مذهب دادې چه سجده سهو به پس د سلام نه کیږي لیکن مخکښې د سلام نه سجده کول جائز نه دی ځکه چه د هغوی په نیز د هغوی د مستدل حدیث نه علاوه باقی ټول منسوخ دی نو په منسوخ حدیث باندې عمل کول څنگه جائز دی (۴)؟

شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه حضرت گنګوهی رحمته الله علیه د امام ترمذی رحمته الله علیه راتلونکې قول چه "سجدة السهو قبل التسليم" والا احادیث د نورو احادیثو د پاره ناسخ دی، ددې نه استدلال کړې دې چه د شوافعو په نیز سجده سهو هلو جائز نه ده ځکه چه په منسوخ حدیث باندې

(۱) شرح معانی الآثار، کتاب الصلاة، باب سجود السهو فی الصلاة، هل هو قبل التسليم أو بعده؟: ۵۶۹-۵۶۸/۱.

(۲) الکوکب الدرې، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدة السهو قبل السلام: ۱۷۳/۱-۱۷۲، سعید.

(۳) الدر المختار مع رد المختار، کتاب الصلاة، باب سجود السهو: ۱/۱۷۲، الهدایه، کتاب الصلاة، باب سجود السهو:

۳۳۱/۱، الامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للبرماوی: ۴/۱۴۸.

(۴) الکوکب الدرې، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدة السهو قبل السلام: ۱۷۲/۱، سعید.

عمل صحیح نه وی. لیکن د شوافعو د مذهب اکثر ناقلینو په دې باندې اجماع نقل کړې ده چه دواړه شان جائز دی. چنانچه حافظ رحمته الله علیه فتح الباری کښې د ماوردی رحمته الله علیه نه نقل کړې دی چه په دواړو د سجده سهوه کولو په جواز باندې اجماع ده. اختلاف خود افضلیت دې دغه شان امام نووی رحمته الله علیه د اجماع قول نقل کړې دې، «اتصل کذا فی الادجز»^(۱).

د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکور حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت د حدیث دې جملي «ثقی رجليه واستقبل القبلة» سره دې^(۲).

د مذکور حدیث نه مستنبط شوی احکام او فوائد: د دې حدیث شریف نه ډیرې زیاتې فائده مستنبط کیږي. د هغې نه یو څو لاندې لیکلې شی:

- ① د صحابه کرامو رضی الله عنهم په دې سوال «أحدث فی الصلاة شیء؟» سره د نسخ جواز معلومیږي^(۳).
- ② د انبیاء کرامو علیهم السلام نه سهوه او نسیان واقع کیدل هم معلومیږي^(۴).
- ③ د دې حدیث شریف نه هغه فقهاء کرامو دلیل نیسی څوک چه د دې خبرې قائل دی چه په هیره سره کلام کولو سره مونځ نه فاسد یږي^(۵).
- ④ په دې حدیث کښې په دې خبره باندې دلیل دې چه د سهو دوه سجدې وی^(۶).
- ⑤ په دې حدیث کښې په دې خبره باندې دلیل دې چه د سهو دوه سجدې د سلام نه پس دی نه چه مخکښي^(۷).
- ⑥ د دې حدیث نه داهم معلومیږي چه د (هغه) مونځ نه پس (په کوم کښې چه د فرضو نه پس سنت نه وی نو) امام دې د مقتدیانو طرف ته راگرځیدو سره کښي^(۸).
- ⑦ تابع ته د متبوع طرف نه د دې خبرې حکم ورکول چه کله مانه هیره اوشی نوماته ریا دوتی، هم معلومیږي^(۹).
- ⑧ داهم معلومیږي چه د یو خبرې وضاحت د هغې د حاجت د وخت نه وروستو کول نه دی پکار لکه چه حضور پاک او فرمائیل «(لوحدث فی الصلاة شیء لنأثمک به)»^(۱۰).

(۱) الکوکب الدری، کتاب الصلاة، باب ماجاء فی سجدتی السهو قبل السلام: ۱/۱۷۲، سعید.
(۲) فتح الباری: ۱/۶۵۲ عمدة القاری: ۴/۲۰۵، کوثر المعانی الدارای فی کشف الخبايا صحیح البخاری:

۴۶/۷، الكنز المتواری: ۴/۹۱.

(۳) عمدة القاری: ۴/۲۰۶.

(۴) عمدة القاری: ۴/۲۰۶.

(۵) عمدة القاری: ۴/۲۰۶.

(۶) عمدة القاری: ۴/۲۰۶.

(۷) عمدة القاری: ۴/۲۰۶، کوثر المعانی الدارای فی کشف الخبايا صحیح البخاری: ۷/۵۳.

(۸) عمدة القاری: ۴/۲۰۶.

(۹) السهاج للنووی، کتاب الصلاة، مواضع الصلاة، صلاة المسافرين، رقم الحديث: ۵۷۲، ۶۲/۵-۶۱.

(۱۰) فتح الباری: ۱/۶۵۳ عمدة القاری: ۴/۲۰۶.

④ په دې حديث شريف كښې د احنافو دليل دې چې كله په مونځ كښې چاته د ركعتونو په تعداد كښې شك واقع شى نو هغه دې تحرى كولو سره خپل مونځ پوره كړي (۱).
 ⑤ په دې خبره باندې هم دليل دې چې سجده سهر د متعدد اسبابو په وجه سره معتدد كيږي نه، بلكه چې خومره هم غلطياني وي د هغې په تدارك كښې صرف هم دوه سجدې دي لكه چې په دې واقعه كښې حضور پاك په ركعتونو كښې هم سهره شو او دې نه پس د حضور پاك نه كلام هم صادر شو (۲).

هـ-باب: بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقِبْلَةِ، وَمَنْ لَا يَرَى الْإِعَادَةَ عَلَى مَنْ سَهَا، فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ

دا باب د هغه رواياتو باره كښې دې كوم چې د قبلې باره كښې راغلى دى او د هغه حضراتو باره كښې دې څوك چې د دې خبرې قائل دى چې په هيره سره د غير قبلې طرف ته مونځ كونكى باندې د مونځ واپس راگرځول واجب نه دى.

د ترجمه الباب وضاحت: "وَمَنْ لَا يَرَى الْإِعَادَةَ" او بعضې نسخو كښې "وَمَنْ لَا يَرَى الْإِعَادَةَ" دې يعنى "لا يري" په ځانې باندې "لم يري" دې مقصود د دواړو نه هم يو دې "وَمَنْ لَا يَرَى الْإِعَادَةَ" عطف په "القبلة" باندې دې په دې صورت كښې به پوره عبارت "باب ما جاء من لا يري الإعادة على من سها، فصل إلى غير القبلة" شى (۳).

علامه كرماني رحمه الله فرماني چې كلمه "فصل" كښې فاء تفسيريه ده او "فصل" لفظ تفسير دې د كلمه "سها" (۴).

علامه عيني رحمه الله د دې په جواب كښې فرماني: په دې تشرېح كښې بعد دې بهتر توجيه داده چې فاء سببيه جوړه كړې شى نه چې تفسيريه. لكه چې د الله تعالى قول: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِشَيْءٍ مِنْ الدُّنْيَا أُولَٰئِكَ هُمُ السَّادِقُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَبَسُوا دِينَهُمْ بِشَيْءٍ مِنْ الدُّنْيَا فَلَا يَدْعُونَ بِلَدِّهِمْ وَلَا يُعْتَبِرُونَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْسِدُونَ﴾ (۵). علامه عيني رحمه الله نور فرماني: دا باب د ماقبل والا باب نه جدا دې، هلته د قبلې طرف ته د مخ كولو بيان وو او دلته دا خودل مقصود دى چې كه يو سړي په غلطن سره د قبلې نه علاوه بل طرف ته مخ كولو سره مونځ او كړي نو د هغه مونځ به او شى او كه نه؟ دامام بخاري رحمه الله خپل مسلك په دې باره كښې دادې چې داسې سړي

(۱) عمدة القارى: ۲۰۶/۴.

(۲) عمدة القارى: ۲۰۶/۴.

(۳) عمدة القارى: ۲۱۳/۴.

(۴) شرح الكرماني: ۶۶/۴.

(۵) عمدة القارى: ۲۱۳/۴.

به خپل مونځ واپس نه راگرځوي^(١).

د ترجمه الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته الله فرمائي چه د شار حينو په نيز "ومن لا يراد إعادة على من سلم" تفسير دي د "ما جاءل القبلة" او زموږ په نيز "ما جاء في القبلة" جدا دي او "ومن لا يراد إعادة على من سلم" جدا دي. ځكه چه د قبلي باب اوس ختمېږي او قاعده ده چه هر يو مصنف د باب په ختميدو باندې يو باب د مسائل شتي ليكي. په دې اعتبار سره دلته هم مسائل شتي امام بخاري رحمته الله ليكي^(٢).

د قبلي مشتبه كيدو په صورت كېنې د مونځ حكم: د دې مسئلې باره كېنې د اتمو اختلاف دي. د احنافو په نيز مسئله داده چه كله د يو مونځ گذار په قبله كېنې شك پيدا شي او څوك د قبلي خودونكې نه وي او مونځ گذار تحري او اجتهاد كولو سره يو طرف د قبلي د پاره متعين كړي او مونځ او كړي. روستو ورته معلومه شي چه قبله خو بل طرف ته وه، نو د داسې سړي د پاره د دغه مونځ واپس راگرځول لازم نه دي^(٣). د حنابلو په نيز هم مسئله هم دغه شان ده^(٤). د مالكيه په دې باره كېنې دوه اقوال دي. يو خو هم هغه كوم چه د احنافو په نيز دي او دويم دا چه په وخت كېنې دننه دننه معلوميدو په صورت كېنې به اعاده كوي^(٥). د شوافعو په نيز مسئله دا ده چه د مونځ نه فارغيدو نه پس ښكاره شو چه هغه خو مونځ د غير قبلي طرف ته ادا كړې دي، نو دې به د سره مونځ ادا كوي دا حكم په هغه صورت كېنې دي كله چه ده ته په خپله خطا باندې كيدل بغير د كوشش نه معلوم شوي وي. او كه باقاعده غور او فكر كولو سره هغه ته د خپلي غلطۍ علم وي نو په هغه باندې اعاده واجب نه ده^(٦).

(١) عمدة القاري: ٢١٣/٤.

(٢) الكنز المتوازي: ٩٤-٩٣، سراج القاري: ٤٤٢/٢.

(٣) البحر الرائق، كتاب الصلاة، شروط الصلاة: ٥٠٢/١-٤٩٨. الهداية و كتاب الصلاة، باب شروط الصلاة التي تقدمها: ١٨٠-١٧٩، مكتبة البشري. الفتاوى الهندية و كتاب الصلاة، الباب الثالث: في شروط الصلاة، الفصل الثالث في استقبال القبلة: ٦٤/١.

(٤) المفتح مع الشرح الكبير والإنصاف، كتاب الصلاة، باب استقبال القبلة، مسئله: ومن صلى بالاجتهاد إلى جهة، ثم علم أنه أخطأ القبلة: ٣٥٤/٣. الكافي لابن قدامة المقدسي، كتاب الصلاة، باب استقبال: ٢٦٠/١. المحرر في فقه المذهب للإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب استقبال القبلة: ٥٢/١.

(٥) بداية المجتهد، كتاب الصلاة، الجملة الثانية في الشرط، الباب الثالث من جملة الثانية في القبلة: ١١١/١. المدونة الكبرى، كتاب الصلاة الأول، فيمن صلى إلى غير القبلة: ١٧٤/١. الشرح الكبير للدروير و حاشية الدسوقي، كتاب الصلاة، فصل شروط صحة الصلاة، الشرط الرابع وهو استقبال القبلة: ٢٢٥/١.

(٦) ألأم كتاب الصلاة، باب استقبال القبلة، فيمن استبان الخطأ بعد الاجتهاد: ٢١٣/٢. تحفة الحبيب على شرح الخطيب المعروف ب حاشية الجبرمي على الخطيب، كتاب الصلاة، فصل في شروط الصلاة، القول في مراتب القبلة وتعلم أدلتها: ١٣٢/٢. الحاوي في فقه الشافعي، كتاب الصلاة، باب استقبال القبلة وأن لا فرض إلا الخمس: ٨٦/٢.

تعليق: «وَقَدْ سَلَّمَ إِلَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكَعَتِي الظُّهْرِ، وَأَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ ثُمَّ أَتَمَّ مَا بَقِيَ» [۲۴۴۸]
 دَ تعلیق ترجمه: او تحقیق نبی کریم ﷺ دَ مَاسپینین په دوو رکعتو کښې سلام گرځولو سره
 دَ خلقو طرف ته مخ کړو، دې نه پس چه کوم باقی پاتې شوې وو هغه ئی پوره کړې وو.
 دَ تعلیق تخریج: دعلامه ابن بطال رحمه الله گمان دې چه دا حدیث دحضرت عبداللہ بن مسعود
 رحمه الله د حدیث ټکړه ده (۱). علامه ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله فرمائی په دې معامله
 کښې ابن بطال رحمه الله ته وهم شوې دې. په دې وجه چه د حضرت ابن مسعود رحمه الله په حدیث
 کښې په دوو رکعتو د سلام گرځولو هډو ذکر نشته دې. بلکه دا تعلیق خو د حدیث ابوهریره
 رحمه الله په کوم کښې چه ذوالیدین ذکر دې (۲). دهغې ټکړه ده (۳).

دَ تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د مذکورہ تعلیق ترجمه
 الباب سره مناسبت په دې اعتبار سره دې چه څنگه د ترجمه الباب نه معلومیږی چه کوم
 سرې په هیږه سره د غیر قبلي طرف ته مخ کولو سره مونځ او کړی نو په هغه باندې مونځ
 راگرځول واجب نه دی او هم دا څیز د مذکورہ تعلیق نه معلومیږی. هغه داسې چه حضور پاک
 په غلطی سره په دوو رکعتو باندې سلام او گرځولو. دې نه پس د مقتدیانو طرف ته مخ
 کولو سره کیناستو. بیا چه کله به غلطی باندې خبر کړې شو نویائی قبلي ته مخ کولو سره
 مونځ پوره کړو. اوس چه څومره وخت حضور پاک د خلقو طرف ته متوجه دې دومره وخت د
 قبلي ته تاو شوې دې حالانکه هغه وخت هم د حضور پاک شمیر هم په مونځ کښې وو. او
 روستو بیا حضور پاک د مونځ اعاده هم اونه کړې (۴).

(۱) وقد أشار البخاری فی ترجمته إلى هذا الاستدلال من حدیث ابن مسعود فقال: وقد سلم النبي عليه السلام فی
 ركعتي الظهر وأقبل على الناس بوجهه..... إلخ. (شرح ابن بطال: ۷۸/۲).

(۲) حدثنا إسحاق، قال: حدثنا النضر بن شميل، أخبرنا ابن عون، عن ابن سيرين، عن أبي هريرة، قال: صلى بنا
 رسول الله صلى الله عليه وسلم إحدى صلاتي العشاء قال ابن سيرين: ساءما أبوهريرة ولكن نسيت أنا. قال: فصلی
 بنا ركعتين، ثم سلم، فقام إلى خشبة معروضة فی المسجد، فانكأ عليها كأنه غضبان، ووضع يده اليمنى على
 اليسرى، وشبك بين أصابعه، ووضع خده الأيمن على ظهر كفه اليسرى، وخرجت السرعان من أبواب المسجد،
 فقالوا: قصرت الصلاة؟ وفي القوم أبوبكر وعمر، فهايا أن يكلماه، وفي القوم رجل في يديه طول، يقال له:
 ذواليدین، قال: يا رسول الله أنسيت أم قصرت الصلاة؟ قال: لم أنس ولم تقصر، فقال: أكما يقول ذواليدین؟ فقالوا:
 نعم، فتقدم فصلی ما ترك، ثم سلم، ثم كبر وسجد مثل سجوده أو أطول، ثم رفع رأسه وكبر، ثم كبر وسجد مثل
 سجوده أو أطول، ثم رفع رأسه وكبر، فربما سألوه: ثم سلم؟ فيقول: ثبتت أن عمران بن حصين، قال: ثم سلم.
 (صحيح البخاری، كتاب الصلاة، باب تشبيك الأصابع فی المسجد وغيره، رقم الحديث: ۴۸۲).

(۳) فتح الباری: ۱/ ۶۵۴/ ۱ عمدة القاری: ۲۱۳/ ۴.

(۴) فتح الباری: ۱/ ۶۵۴/ ۱ عمدة القاری: ۲۱۳/ ۴. حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی: ددې تعلیق
 نه داسې استدلال دې چه حضور پاک په هیږه سره سلام او گرځولو او خلقوته ئی مخ کړو، د قبلي طرف ته
 ئی مخ واړولو. بیا د صحابه کرامو رحمه الله په خبر دارولو سره ئی قبلي ته مخ کړو باقی مونځ ئی پوره کړو.
 سجده سهو کولو سره ئی سلام او گرځولو. دلته دا عرض کول دي چه که هغه ومبې مونځ صحیح نه وو نو
 څنگه اوشوه او پوره کیدل ئی څنگه صحیح شو؟ او سجده ئی څنگه او کړې؟ که چرې.....

حدیث باب (رومی حدیث) حدیث نمبر ۳۹۳-۳۹۴

۳۹۳- حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْفٍ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسٍ (۱) قَالَ قَالَ قَالَ عُمَرُو أَفَقْتُ رَجُلًا فِي ثَلَاثٍ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَخَذْتُ مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًى فَتَزَلْتُ (وَأَتَّخِذُ وَابِينَ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًى) (وَأَبْهَ الْجَبَابِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَمَرْتُ نِسَاءَكَ أَنْ يَتَخَجَّجْنَ، قَالَهُ يَكْفِيَهُنَّ الْبِرُّ وَالْفَجْرُ. فَتَزَلْتُ آيَةَ الْجَبَابِ، وَأَجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الْأَغْبَرِ عَلَيْهِ فَقُلْتُ هُنَّ عَسَى رَيْهٌ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ. فَتَزَلْتُ هَذِهِ الْآيَةَ.

د حدیث ترجمہ: د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ روایت دی چہ د دریو معاملاتو (بارہ) کنبی حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ او فرمائیل چہ زما راثی زما پروردگار سرہ موافق شوہ. یو دا چہ ما عرض اوکرو یا رسول الله که چری مونو مقام ابراهیم مصلی (د مانخه خانی) جوړ کړو نو بهتر به وی. چنانچه دا آیت مبارک (وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًى) نازل شو. دریوہ موقع د حجاب یعنی پردې د آیت ده. ما عرض اوکرو یا رسول الله که چری تاسو ازواج مطهرات ته په پرده کنبی د اوسیدو حکم ورکړی نو دا به بهتر وی. ځکه چہ هغوی سره خبرې اتری کونکو کنبی ښه او خراب هر قسم خلق وی. چنانچه دا آیت د حجاب (وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسَلُّوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ) نازل شو. دریوہ موقع دا شوہ چہ د رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ازواج مطهرات د حضور پاک په خدمت کنبی د خان خودونکو جذباتو په وجه راجمع شوي نو ما د زجر په توگه هغوی ته اووئیل که چری رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خفه شی او تاسو ټولو ته طلاق درکړی نو هیڅ عجیبه نه ده چہ ستاسو پروردگار حضور پاک ته ستاسو نه بهترې بیسیانې ورکړی، نو هم ددې مضمون آیت نازل شو. (عَسَى رَيْهٌ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَنِيَتٍ تَبِيتُ عِلْدًا تَحْتِ تَبِيتِ وَأَبْكَارًا)

ترجمه رجال: د مذکورہ حدیث شریف په سند کنبی ټول پنځه رجال دی:

① عمرو بن عوف رضی اللہ عنہ: دا ابو عثمان عمرو بن عون بن اوس بن الجعد السلمي الواسطي

..... حضور پاک د دغه وخته پورې هم په مونځ کنبی وو نو بنا صحیح شوہ. لهذا صلاة إلى غير القبلة ساهبا لازم شو او حضور پاک به هغې باندې بنا اوکړه. ښکاره دې وی چہ صلاة إلى غير القبلة سهوا سره مونځ فاسدېږي (تقریر بخاری شریف: ۳۱۳/۲).

(أخرجه البخاري أيضا في تفسير سورة البقرة، باب قوله تعالى: (وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًى)، رقم الحديث: ۴۸۴ - وفي تفسير سورة الأحزاب، باب قول الله تعالى: (لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ)، رقم الحديث: ۴۷۹۰ - وفي سورة التحريم، باب قوله تعالى: (عَسَى رَيْهٌ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ)، رقم الحديث: ۴۹۱۶. وأخرجه مسلم في صحيحه، في فضائل الصحابة، باب من فضائل عمر، من حديث ابن عمر، رقم الحديث: ۲۳۹۹. وأخرجه الترمذي في جامعه، في التفسير، باب ومن سورة البقرة، رقم الحديث: ۲۹۶۰. وأخرجه ابن ماجه في سننه، في صلاة، باب القبلة، رقم الحديث: ۱۰۰۹. وفي جامع الأصول، حرف التاء، الكتاب الأول في تفسير القرآن، سورة البقرة، رقم الحديث: ۴۷۴، ۹/۲.

الراز رحمته دی. د ابو العجفاء السلمي ازاد کړې شوې غلام وو د بصري اوسیدونکې وو. ددوی په مشهورو استاذانو کې هشیم بن بشیر، اسحاق بن یونس الازرق، حماد بن زید، خالد بن عبد الله الواسطی وغیره رحمهم الله شامل دی. اود دوی په مشهورو شاگردانو کې امام بخاری، امام ابوداؤد، امام دارمی، احمد بن سلیمان الرهاوی، احمد بن محمد وزیر الواسطی وغیره رحمهم الله شامل دی.

یحیی بن معین، العجلی، یزید بن هارون، ابوزرعه او ابو حاتم وغیره رحمهم الله ټولو د دوی توشیح کړې دي. ابن حبان رحمته کتاب الثقات کې د دوی ذکر کړې دی. د ابن حبان، امام بخاری، امام ابوداؤد او امام حاتم رحمهم الله د اقوالو مطابق د دوی وفات ۲۲۵ هجری کې شوې دي.^(۱)

① هشیم رحمته: دا ابو معاویه هشیم بن بشیر بن قاسم الواسطی رحمته دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب التیم، باب قول الله تعالی: ﴿قُلْ تَحِبُّواَ اَمَّا وَتَتَّبِعُوْا اَصْحٰبًا قَاٰمَحُوْا بِوُجُوْهِكُمْ وَاَنْبِیْکُمْ مِّنْهُ﴾ د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.^(۲)

② حمید رحمته: دا ابو عبیده حمید بن ابی حمید الطویل الخزاعی البصري رحمته دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لایشعر، لاندې تیر شوی دی.^(۳)

③ انس رحمته: دا انس بن مالک رحمته دی ددوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.^(۴)

④ عمر رحمته: دا امیر المؤمنین حضرت عمر بن خطاب رحمته دی. ددوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: بدء الوسی و مبی حدیث کې او تفصیلی احوال کتاب الإیمان، باب: أحب الدین الی الله اذ مر لاندې تیر شوی دی.^(۵)

د حدیث شروح قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «وَأَقْبَتْ رَبِّي ثَلَاثَ حَضْرَتٍ عَمْرٍو فَارَوْقَ رحمته د زویو سعادانو (باره) کېنې او فرمائیل چه زما رائي زما د پروردگار موافق شوی ده قوله: «وَأَقْبَتْ رَبِّي» د اکثرو شارحینو د حدیث په نیز حضرت عمر رحمته د ادب د وجې نه داسې او فرمائیل گنې حضرت عمر رحمته یوه خبره او کړه او الله تعالی د هغه د خبرې مطابق وحی

(۱) تهذیب الکمال: ۱۸۰/۲۲، الطبقات لابن سعد: ۳۱۶/۷، تاریخ الکبیر للبخاری: ۶ رقم الترجمة: ۲۶۳۸، الثقات لابن حبان: ۴۵۸/۸، سیر أعلام النبلاء: ۴۵۰/۱۰، تهذیب التهذیب: ۸۷/۸-۸۶.

(۲) کشف الباری، کتاب التیم، ص: ۸۴.

(۳) کشف الباری: ۷۱/۲.

(۴) کشف الباری: ۴/۲.

(۵) کشف الباری: ۲۳۹/۱، ۲۷۴/۲.

نازل کره. لکه چه موافقت د الله تعالی د طرف نه شوې دي. لیکن په باب مفاعله کښې فعل چونکه من الجانبین وی په دې وجه د ادب رعایت کولو سره حضرت عمر رضی الله عنه داسې او وئیل چه ما د خپل رب موافقت او کړو اودا عنوانی بې ادبی او گټړله چه الله تعالی زما موافقت او کړو. په دې وجه ئی **وَالْقَيْنِ رَبِّي** اونه وئیل.

علامه برمواوی رحمته الله فرمائی چه ددې تشریح ضرورت نشته دي، دلته د موافقت اصطلاحی معنی یعنی امتثال او امر رب عزوجل مراد نه دي بلکه د موافقت لفظ په خپل اطلاق باندې استعمال شوې دي. یعنی کومه خبره چه د حضرت عمر رضی الله عنه وه د قرآن پاک آیت هم د هغې موافق نازل شو^(۱).

علامه کورانی رحمته الله هم دا خبره ذکر کولو سره نور فرمائیلی دی چه که چرې د ادب د رعایت د وجې **وَقَفْتُ رَبِّي** وینا کول او منلې شی نو بیا د صحیح بخاری کتاب التفسیر کښې هم ددې آیت په نازلیدو باندې د حضرت عمر رضی الله عنه **وَالْقَيْنِ رَبِّي** وئیل نقل دی، ددې په څه جواب وی^(۲)؟ علامه کرمانی رحمته الله د تمییز "امورا" ذکر کړې دي او په دې باندې یو اشکال ذکر کولو سره د هغې جواب ورکړې دي چه "امورا" جمع ده د "امر"، کوم چه مذکر دي. ددې تقاضا داده چه لفظ "ثلاث" مؤنث وي نو ددې جواب ئی دا ورکړو چه تمییز ذکر نه وی بلکه څنگه چه دلته دي، نو د عدد مذکریا مؤنث راوړلو کښې اختیار وی^(۳). خو علامه برمواوی رحمته الله "ثلاث" نه مراد قضایا اخستې دي^(۴). او حافظ ابن حجر رحمته الله لیکلی دی چه "ثلاث" نه مراد "ثلاثة وقائم" دي^(۵).

موافقات عمر رضی الله عنه: دلته د دریو مقاماتو ذکر دي چه په دې دریو مقاماتو کښې وحی د حضرت عمر رضی الله عنه د رائې موافق راغلي ده. دا "درې مقامات" غالباً د مقام او مصلحت په رعایت سره بیان کړې شوې دي چه دهغه مقام او د هغه ځانی د مصلحت تقاضا ددې دریو ذکر وه په دې وجه ئی د دریو ذکر او کړو^(۶). یا به داسې وئیلې شی چه اقل عدد د اکثر نفی نه کوی^(۷).

یوه توجیه دا هم ممکن ده چه ددې قول په وخت صرف هم په دریو امورو کښې موافقت

(۱) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۱۵۰/۳.

(۲) الکونثر الجاری للکورانی: ۹۵/۲.

(۳) شرح الکرماني: ۶۶/۴.

(۴) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۱۵۰/۳.

(۵) فتح الباری: ۶۵۴/۱.

(۶) التوضیح لشر الجامع الصحيح لابن ملقن: ۴۱۱/۵. اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۱۵۰/۳. فتح

الباری: ۶۵۴/۱.

(۷) شرح الکرماني: ۶۶/۴. فتح الباری: ۶۵۴/۱.

مخفی ته را غلبی وی اوباقی مواقع ددی قول نه پس حاصل شوې وی^(۱). دا مذکوره توجیه د علامه کرمانی رحمته الله علیه ذکر کړې ده. علامه عینی رحمته الله علیه د مذکوره توجیه ذکر کولو نه پس په دې باندې رد کولو سره فرمائی چې په دې توجیه کېنې نظر دې ځکه چې حضرت عمر رضی الله عنه ددې موافقتو خبر د نبی کریم صلی الله علیه و آله د وفات نه پس ورکړې وو لهدا مذکوره احتمال صحیح کیدي نه شی^(۲).

علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمائی چې د تعداد اهتمام غالباً د وحی قرآن مجید د موافقت د وجې نه ښکاری گنی د ابن عمر رضی الله عنه د ارشاد مطابق مطلق د وحی نبوت موافقت په کثیر تعداد باندې موجود دې. او که ددې ټولو هم د شمیر طرف ته توجه کولی نو عدد به ډیر زیاتیدو^(۳).

د موافقات عمر رضی الله عنه تعداد: حقیقت دادې چې د حضرت عمر رضی الله عنه موافقت په ډیرو مقاماتو کېنې ثابت دې. چنانچه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه پنځلس مقامات شمیر کړي دي^(۴). او امام سیوطی رحمته الله علیه دا شل او یویشته ته رسولی دي^(۵). بلکه د دوی امام سیوطی رحمته الله علیه خو په دې باره کېنې مستقل یو منظوم کلام هم دې^(۶).

(۱) شرح الکرمانی: ۶۶/۴ التوضیح لشرح الجامع الصحیح لابن ملقن: ۴۱۱/۵.

(۲) عمدة القاری: ۲۰۵/۴.

(۳) انوار الباری: ۲۰۴/۱۲.

(۴) فتح الباری: ۶۵۴/۱.

(۵) تاریخ الخلفاء للسيوطی رحمته الله علیه فصل فی موافقات عمر رضی الله عنه قد وصلها بعضهم إلى أكثر من عشرين: ۸۳-۸۵.

(۶) د دغه منظوم کلام نوم "قطف النور فی موافقات عمر" دې. کوم چې د امام سیوطی رحمته الله علیه د مجموعه رسائل الحاوی للفتاوی: ۳۷۷/۱.

جزء دې او د هغې سره چېاې شوې دې. ونی گورئ:

الحمد لله و صل الله	على تنبيه الذي اجتهد
ياسألني والعادات تكثر	من الذي والى فيه عمر
وما يرى أول الكتاب	مؤلفاً لرأيه الصواب
عد ما سكت منه في آيات	منظمة تأمن من شتات
في البقاع وأساسه يدر	و آيتي ظاهر و ستر
و ذكر جهيل لأهل العدر	و آيتين أنزل في الغمر
و آية الصيام مل حل الرث	وقوله نساؤكم حرث بيت
و قوله لا يؤمنون حتى	يحكموك إذا بقتل ألقى
و آية فيها ليدر أده	ولا تصل آية في التربة
و آية في النور هذا بهتان	و آية فيها بها الاستئذان
في عتار آية في المؤمنين	تبارك الله بحفظ الستون
وثلة من صفات السابقين	في سورة آية السابقين

او امام ترمذی رحمته الله په صحیح سند سره د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما روایت ذکر کړې دي. چه کله به څه خبره پېښېدلې او په هغې کېسې به د رائي اختلاف کېدو. خلقو به یوه خبره کوله او حضرت عمر رضی الله عنه به بله خبره کوله نو قرآن پاک به د حضرت عمر رضی الله عنه د رائي مطابق نازلېدلو.

د ب سره د موافقت وجه: د دې نه معلومیږي چه یو څو مقاماتو کېسې نه بلکه ډیرو مقاماتو کېسې به په کثرت سره داسې کیدل چه وحی به د حضرت عمر رضی الله عنه د رائي په موافقت کېسې نازلېدلې. د دې وجه دا معلومیږي چه حضرت عمر رضی الله عنه محدث دي. (۱) محدث هغه سړی نه وائی د چا په زړه کېسې چه د الله تعالی د طرف نه صحیح خبره اچولې کیږي. یا هغه سړی ته وائی د چا د ژبې نه چه بغیر د ارادې صحیح خبره جاری کیږي. (۲)

د خطاء نه محفوظ صرف انبیاء گرام علیهم السلام دي: د رسول الله صلی الله علیه و آله د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه باره کېسې د مذکورې او نورو ډیرو بشارتونو مطلب داهم نه دي چه هغوی د خطاء او غلطۍ نه محفوظ وو. ځکه چه د الله تعالی د طرف نه د خطاء نه حفاظت صرف او صرف د انبیاء علیهم السلام کیږي خود دې برخلاف اصحاب رسول رضی الله عنهم نه خطاگانې صادر شوی. او په دې باب کېسې هم د امت مرحومه د پاره اسوه نبوی صلی الله علیه و آله مخې ته راغله خو بیا هم دومره ضروری دي چه د دغه پاک دامن جماعت قدسیه د الله تعالی د طرف نه هم په دنیا کېسې د خلاصۍ، د گناهونو نه د پاکېدو او د الله تعالی د رضا کیدو اعلان اوشو. (وَعِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرِضَا عَنْهُ).

چنانچه د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه محدث او ملهم کیدو او د دې په سبب ډیر قرآنی موافقات کیدو باوجود د هغوی نه څو ځل خطاء هم شوي او روستود هغې نه رجوع هم شوې. مثلاً

- ④ آیت: (وَأَوْعِيكُمْ أَسْغَفَرْتُ لَكُمْ أَرْأَيْتُمْ مَسْغِفَرَكُمْ لَكُمْ أَنْ يُغْفَرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ) (المنافقون: ۴)
 ⑤ آیت: (عَنْ رِثَاءِ بْنِ تَلْحَكُنَ أَنَّ يَدَهُ لَكَ أَوْ أَمَّا غَيْرُكَ أَنْ تَكُنْ مُسْلِمًا مُؤْمِلًا فَيَنْتَبِذُ يَدَيْكَ عِزًّا وَتَكُنْ تَبِيًّا وَتَكُنْ تَبِيًّا وَتَكُنْ تَبِيًّا) (التحریم: ۵)
 ⑥ آیت: (إِنْ تَوَلَّيْنَا لِلَّهِ فَكَدَّ صَفَتْ لِقَابُكُمْ) (وَأَنْ تَعْلَمُوا عَلَيْهِمْ أَنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُمْ وَجُورِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ) (وَاللَّيْكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ شَهِيدَةٌ) (التحریم: ۴)

(۱) عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله جعل الحق على لسان عمر وقلبه"، وقال ابن عمر: ما نزل بالناس أمر قط، فقالوا فيه، وقال فيه عمر، أو قال ابن الخطاب فيه - شك خارجه - إلا نزل فيه القرآن على نحو ما قال عمر. (سنن الترمذی، المناقب، باب فی مناقب عمر بن الخطاب رضی الله عنه، رقم الحديث: ۳۶۸۲).
 (۲) عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لقد كان فيما قبلكم من الأمم محدثون، فإن يك في أمي أحد، فإنه عمر. زاد زكريا بن أبي زائدة عن سعد عن أبي سلمة عن أبي هريرة قال قال النبي صلى الله عليه وسلم: لقد كان فيمن كان قبلكم من بني إسرائيل رجال، يكلمون من غير أن يكونوا أنبياء، فإن يكن من أمي منهم أحد فعمر" قال ابن عباس رضي الله عنهما: "من نبى ولا محدث". (صحيح البخاري، كتاب المناقب، باب مناقب عمر بن الخطاب رضی الله عنه، رقم الحديث: ۳۶۸۹).

(۳) الكاشف عن حقائق السنن، كتاب المناقب، مناقب عمر، رقم الحديث: ۳۸۵۴/۱۲ ۶۰۵۳. إرشاد الساري للقسطلاني، كتاب المناقب، باب مناقب عمر بن الخطاب رضی الله عنه، رقم الحديث: ۳۶۸۹، ۱۰۳/۶.

① د صلح حدیبیه په موقع باندې چه کله بغیر د عمرې صلح کیدو په وجه د واپس تلو حکم اوشو نو د حضرت عمر رضی الله عنه په دې باندې سینه کولای نه وه د کوم په وجه چه هغه د حضور پاک په خدمت کښې حاضر شو او په دې باره کښې ئې ډیر اوږده سوالونه او جوابونه او کړه. او ددې نه پس ئې هم هغه سوال او جواب د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه نه هم او کړه. د الله تعالی شان ته گوره چه دهغوی جوابونه هم بالکل هغه شان وو کوم چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله وو. روستو بیا د حضرت عمر رضی الله عنه فرمان هم ملاویږي چه هغوی به په خپلو دغه جذباتو باندې خپمانتیا کوله.

② دویمه موقع هغه وه چه کله د رسول الله صلی الله علیه و آله انتقال اوشو نو هغه وخت حضرت عمر رضی الله عنه توره راویستله او اوږدیدو. هغوی د نبی کریم صلی الله علیه و آله وفات نه انکار او کړو او اعلان ئې او کړو چه که چرې چا داسې او وئیل چه نبی کریم صلی الله علیه و آله وفات شوې دې نوز به د هغه سر قلم کړم. بلکه په رسول الله صلی الله علیه و آله خو هسې سکتته راغلې ده څنگه چه موسی علیه السلام راغلې وه. الله

۱ صحیح بخاری کښې د صلح حدیبیه په تفصیلاتو باندې ډیر اوږد حدیث شریف موجود دې د افاده عام په خاطر د متعلقه واقعه ترجمه لاندې ذکر کولې شی:

د عمرې کولو نه بغیر چه کله د واپس حکم اوشو نو په عامو مسلمانانو باندې دهغوی واپس کیدل سخت تیر شو. د حضرت عمر نه صراونه شو او عرض ئې او کړو یا رسول الله ولی تاسو د الله تعالی په حقه نیې نه یئ؟ حضور پاک او فرمائیل ولی نه. حضرت عمر عرض او کړو آیا مونږ په حقه او هغوی په باطله باندې نه دی؟ حضور پاک او فرمائیل بې شکه. حضرت عمر رضی الله عنه عرض او کړو یا رسول الله بیا مونږ دا ذلت ولې برداشت کړو؟ حضور پاک او فرمائیل زه د الله تعالی رسول او په حقه نیې یم دهغه د حکم نه خلاف نه شم کولی او هغه زما ملګري او امدادی دي. حضرت عمر رضی الله عنه عرض او کړو یا رسول الله تاسو دا نه وو فرمائیلې چه مونږ به د بیت الله طواف کوو؟ حضور پاک ارشاد او فرمائیلو آیا ما وئیلې وو چه دې کال به طواف کوو؟ حضرت عمر رضی الله عنه جواب ورکړو چه نه، حضور پاک او فرمائیل چه بیا په دې کښې هیڅ شک نشته چه ته به بیت الله ته اورسې او د هغې طواف به کوي.

حضرت عمر رضی الله عنه بیان او کړو چه بیا زه حضرت ابوبکر رضی الله عنه له لارم او د هغوی نه مې هم دغه تپوس او کړو چه ای ابوبکر ولی دا حقیقت نه دي چه حضور پاک د الله تعالی نبی صلی الله علیه و آله دې؟ هغوی هم او فرمائیل ولی نه؟ ما وئیل ولی مونږ په حقه باندې نه یو او زموږ دښمن په باطله باندې دي؟ هغوی وئیل ولی نه. ماتپوس او کړو چه بیا مونږ د دین په معامله کښې ولی ټیکنه شو؟ حضرت ابوبکر رضی الله عنه او فرمائیل حضور پاک بغیر د شک او شبهې د الله رسول دې او هغوی د خپل رب د حکم نه ډډه نه شی کولی اود هغوی رب هم دهغوی مددګار دې. پس د هغوی رښی په مضبوطا سره اونسه الله گواه دې چه هغوی به حق باندې دي. ما ورته او وئیل چه ولی حضور پاک مونږ ته دا نه وو وئیلې چه مونږ به زر بیت الله ته اورسو او د هغې طواف به کوو؟ هغوی جواب ورکړو چه دا هم صحیح ده لیکن حضور پاک تاته فرمائیلې وو چه هم دې کال کښې به ته بیت الله ته رسیږې؟ ما وئیل نه حضرت ابو بکر رضی الله عنه او فرمائیل بیا په دې کښې هیڅ شک شته چه ته به بیت الله ته رسیږې او د هغې طواف به کوي. (صحیح البخاری، کتاب

الشروط، باب الشروط فی الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب وكتابة الشروط، رقم الحديث: ۲۷۳۱).

حضرت عمر رضی الله عنه فرماني چه روستو زه به دغه خپله گستاخی باندې ډیر خپمانه شوم او ددې په کفاره کښې مې ډیر زیات مونږخونه او کړه، روژې مې اوساتلې او صدقې اوخیراتونه مې او کړل او ډیر زیات غلامان مې آزاد کړل. (یرت مطلق علی الله علیه وسلم، صحیح بخاری، رقم الحديث: ۳۳۹۳-۳۳۹۴).

تعالی به هغه دوباره دې مخکېنې په شان کوی او هغه وخت به حضور پاک د داسې وینا کونکو څپې لاسونه پرې کوی. هغه وخت حضرت ابوبکر رضی الله عنه تشریف راوړو او حضرت عمر رضی الله عنه نې خاموش کړو او په منبر باندې وراوختو او د قرآن پاک دا آیت نې تلاوت کړو: **(إِنَّكَ مَيِّتٌ وَأَنْتُمْ مُبْتَلَوْنَ ۝) [الزمر: ۲۰]**. **(وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَكِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ ۚ)** (آل عمران: ۱۴۲) دې آیاتونو اوږدو سره حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی چه ما دا آیاتونې واوریدل نو سخته کښې راغلم اوماته داسې محسوسه شوه چه زما څپې لاسونه به زما بوج اوچت نه کړې شی او زه به په زمکه باندې راپریوخم).

۵) یو دریمه موقع هم ده چه د حضور پاک صلی الله علیه و آله وفات نه پس کله چه حضرت ابوبکر رضی الله عنه د مرتدینو سره د جنگ اراده اوکړه نو حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه مخالفت اوکړو. لیکن هغه په خپله فیصله باندې کلک ولاړ وو. په دې باندې روستو چه کله د حضرت ابو بکر رضی الله عنه په دې اقدام باندې ښه اثرات مخې ته راغلل نو حضرت عمر رضی الله عنه به فرمائیل په الله قسم الله تعالی په دغه معامله کښې د هغوی سینه کولاو کړې وه او ما او پیژندلو چه هغه په حق باندې وو.

۱) صحیح البخاری کښې دا واقعه په تفصیل سره په ډیرو مقاماتو کښې موجود ده. د افاده عام په خاطر د متعلقه واقعې ترجمه لاندې ذکر کولې شی.

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه بیان کړې دي چه..... حضرت ابوبکر رضی الله عنه تشریف راوړو نو حضرت عمر رضی الله عنه خلقوته څه وئیل. حضرت ابوبکر رضی الله عنه او فرمائیل ای عمر کینه. لیکن حضرت عمر رضی الله عنه د کیناستو نه انکار اوکړو. په دې کښې خلقو حضرت عمر رضی الله عنه پریخودو او حضرت ابوبکر رضی الله عنه له لارل. هغوی دا آیت تلاوت کړو: **(وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَكِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ ۚ)** اما بعدا تاسو کښې چه چا هم د حضرت محمد صلی الله علیه و آله عبادت کولو نو هغه ته دې معلومه وی چه هغوی وفات شوی دی او چا چه د الله تعالی عبادت کولو نو د هغه معبود، الله همیشه ژوندې پاتې کیدونکې دي او په هغه باندې کله هم مرګ نه راځی. الله تعالی پخپله فرمائیلې دی: محمد صرف رسول دي، ددوی نه مخکښې هم رسولان تیر شوي دي..... الخ..... د زهري رضی الله عنه بیان دي چه ماته سعید بن مسیب رضی الله عنه خبر راکړو چه حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل خدائی گواه دي چه ماته هغه وخت هوش راغلو کوم وخت چه ما د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه ددې آیت تلاوت واوریدو. کله چا ما د هغوی نه تلاوت کولو سره واوریده چه حضور پاک وفات شوې دي نو زه سکتې کښې راغلم او داسې مې محسوس کړه چه زما څپې به زما بوج اوچت نه کړې شی او زه به په زمکه راپریوخم. (صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب مرض النبی صلی الله علیه وسلم ووفاته، رقم الحدیث: ۴۵۵۴).

۱) صحیح بخاری کښې ددې واقعې تفصیل موجود دي. د افاده عام په خاطر د متعلقه واقعې ترجمه لاندې ذکر کولې شی.

حضرت ابوهریره رضی الله عنه بیان کړې دي چه کله حضور پاک وفات شو نو حضرت ابوبکر رضی الله عنه خلیفه جوړ شو. بل طرف ته د عربو ډیرو قبائلو (د خلافت او زکوٰه وغیره) نه انکار شروع کړو نو د هغوی په انکار باندې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د هغه منکرینو سره د جنگ قصه اوکړو په دې باندې، حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل تاسو د حضور پاک ددې فرمان چه ماته حکم راکړې شوي دي چه زه به خلقو سره تر هغې پورې جنگیږم تر کومې پورې چه هغوی د لا اله الا الله گواهی ورنه کړی او کوم سړي چه ددې گواهی ورکوی.....

په حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ باندې یو اشکال اوه هغې جواب: علامه ابن جوزی رحمۃ اللہ علیہ د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ باره کښې یو اعتراض ذکر کړې دې چه څه وجه وه چه هغه په شریعت محمدی علی صاحبها الف الف تحیات باندې اکتفاء نه کوله، حالانکه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هغه یو ځل منع کړې هم وو کوم وخت چه هغه د توریت څو پانړې راوړې وې نو حضور پاک هغه ته او فرمائیل: «أَمْطِهَا عَنَّا يَاهِم» بیا ابن جوزی رحمۃ اللہ علیہ ددې اعتراض جواب نقل کړې دې. د تتبع کتب نه دا خبره مخې ته راځي چه دا جواب په اصل کښې علامه خطابی رحمۃ اللہ علیہ ذکر کړې دې. (۱) دکوم تسهیل چه ابن جوزی رحمۃ اللہ علیہ نقل کړې دې. هغه دا چه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ مخې ته د قرآن دوه روایات وو، یو: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (سورة بقره: ۱۲۴) او دویم: «أَنْ أَتُكْبَرُ وَلَمْ أُعْرَفْ» (حیث: ۱) (النحل: ۱۲۳). په اول آیت کښې حضرت ابراهیم علیه السلام د پوره انسانیت د پاره امام او گړخولې شو او دویم آیت کښې د ملت ابراهیمی د اقتداء حکم ورکړې شو. نو هغه ددې خبرې نه په دې پوه شو چه د نورو انبیاء کرامو نه جدا دوی لره امام جوړول او ددوی اقتداء کول مشروع دي. بیا دا خبره هم د هغوی مخې ته وه چه د بیت الله نسبت هم د دوی طرف ته دي چه هغوی ددې پاک کور تعمیر او کړو. بیاني د الله تعالی په حکم سره خلق ددې کور طرف ته راوغوښتل. بله دا خبره هم د هغوی مخې ته وه چه مقام ابراهیم کوم چه یو کانړې دې په کوم چه د حضرت ابراهیم علیه السلام د قدم مبارک نښه هم باقی ده. دا داسې ده لکه چه یو سړي یو عمارت جوړ کړی او د یادگار د پاره په هغې باندې خپل نوم اولیکي دې د پاره چه د هغه د مرگ نه پس هم د هغه نوم باقی وی. چنانچه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په زړه کښې دا خبره راغله چه په دې مقام باندې دوه رکعتونه مونځ ادا کړي شی دا به هم داسې وی چه یو آباد کړې شوې کور ته راټلونکي سړي هلته لیکلي شوې د هغه عمارت د جوړونکي نوم لولی. نو د هغوی په دې راتې باندې د الله تعالی د طرف نه تائید اوشو او په حضور پاک باندې وحی نازل شوه. لیکن داسې اتباع یا د اتباع راتې د حضرت ابراهیم علیه السلام نه علاوه د بیل نښې باره کښې نه ده شوې (۲).

..... نو زما د طرف نه به د هغه مال اوځان محفوظ وی. د هغه حق او د هغه حساب د الله تعالی په دمه وی. په موجودگني کښې څنگه هغوی سره جنگ کولې شي؟ په دې باندې حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ هغه ته جواب ورکړو په الله قسم زه به هر هغه سړی سره جنگ کوم څوک چه په زکوة او مونځ کښې فرق کوی. ځکه چه زکوة د مال حق دې په الله قسم که هغوی (زکوة کښې) د څلورو میاشتو د بچی ورکولو نه هم انکار او کړو لکه څنگه چه به هغوی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته ورکولو نو زه به هم هغوی سره جنگیوم. حضرت عمر رضی اللہ عنہ روستو او فرمائیل په خدائي چه دا خبره د هغې نتیجه وه چه الله تعالی د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سینه کولاو کړې وه او روستو زه هم په دې نتیجه باندې اورسیدم چه حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په حقه باندې وو. (صحيح البخاری، کتاب الزکوة، باب وجود الزکوة، رقم الحديث: ۳۲۹۹).

(اعلام الحديث للخطابي، ۳۸۵/۱).

۱) کشف الشکل من حديث الصحیحین لابن الجوزی، مسند عمر بن الخطاب، الحديث الرابع عشر: ۸۲/۱. او گورن د اشکال او جواب علامه ابن الملحق رحمۃ اللہ علیہ په خپله شرح البخاری (التوضیح لشرح الجامع ...

فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ اتَّخَذْنَا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى، فَنَزَلَتْ: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ (البقرة: ۱۲۵)، (یودا چه، ما عرض او کرو یا رسول الله ﷺ) که چری مونبر مقام ابراهیم مصلى (دمونخ خانی، جوړ کرو نو بهتر به وی. نو آیت مبارک: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ نازل شو.

قوله: ﴿لَوْ اتَّخَذْنَا﴾ کنبی د کلمه "لو" جواب به محذوف وی یعنی "لکان خیراً" یا به کلمه "لو" دتمنی د پاره ده. په دې صورت کنبی جواب د "لو" ضرورت نشته (۱).

قوله: ﴿وَاتَّخِذُوا﴾ کنبی دوه قراءتونه دی یو: "وَاتَّخِذُوا" په کسرې د خاء دا قراءت د ابن کثیر، عاصم، ابو عمرو، حمزه او کسانى رحمهم الله نه نقل دي. او دویم قراءت: "وَاتَّخِذُوا" په فتحې د خاء د نافع رضی الله عنه او ابن عامر رضی الله عنه نه نقل دي (۲).

قوله: ﴿وَايَةُ الْحِجَابِ﴾، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَمَرْتُ نِسَاءَكَ أَنْ يَخْتَجِينَ، فَإِنَّهُ يَكْلِمُهُنَّ الْبُرُوقُ الْفَاجِرُ، فَنَزَلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ:

دویمه موقع د حجاب د آیت ده. ما عرض او کرو چه یا رسول الله ﷺ که چری تاسو ازواج مطهرات ته په پرده کنبی د اوسیدو حکم او کړنې نو بهتره به وی. ځکه چه هغوی سره خبرې اترې کونکو کنبی ښه او بد هر قسم خلق وی. چنانچه د حجاب آیت نازل شو.

قوله: ﴿وَايَةُ الْحِجَابِ﴾ ددې عطف په ماقبل کنبی په مقدر عبارت "اتخاذ المصلی فی مقام ابراهیم" باندې وی کوم چه د سیاق عبارت نه معلومیږی. لفظ "آیه" باندې کسره وئیل زیات ظاهر دی په دې صورت کنبی به دا لفظ د عبارت د لفظ "ثلاث" نه بدل شی (۳).

..... الصحيح: ۴۱۱-۴۱۲/۵، کنبی د علامه ابن الجوزي رحمته الله په نسبت سره په دې الفاظو "فإن قلت: ما السر في أن عمر لم يقنع بما في شريعتنا حتى طلب الاستكان بلسة إبراهيم. وقد نهى الشارع عن مثل هذا حين أتى بأشياء من التوراة، فقال له: أمثلها منك يا عمر" ذکر کړې دي لیکن په دې کنبی په ظاهره د کاتب د غلطی د وجې نه په دوو مقاماتو کنبی سهره شوې ده. یو لفظ "استکان" او بل د شارع ﷺ قول "أمثلها منك يا عمر". ځکه چه د علامه ابن الجوزي رحمته الله کتاب "کشف المشكل من حديث الصحيحين" کنبی چه ددې اشکال کوم عبارت دي په هغې کنبی داسې نه دي. اصل عبارت او کورنی: "فإن قيل: فما السر في أن عمر لم يقنع بما في شريعتنا حتى طلب الاستكان بلسة إبراهيم، وقد نهى رسول الله عن مثل هذا حين أتى بأشياء من التوراة، فقال: أمثلها عنا يا عمر". (کشف المشكل من حديث الصحيحين لابن الجوزي، مسند عمر بن الخطاب، الحديث الرابع عشر: ۸۲/۱).

(۱) شرح الکرماني: ۶۶/۴، الامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوي: ۱۵۱/۳.

(۲) جامع البيان عن تأويل آي القرآن المعروف بتفسير الطبري، سورة البقرة، رقم الآية: ۱۲۵، ۵۲۲/۲ وقال الإمام الطبري رحمه الله: والصواب من القول والقراءة في ذلك عندنا: ﴿وَاتَّخِذُوا﴾ بكسر الغاء على تأويل الأمر باتخاذ مقام إبراهيم مصلى. (أيضاً: ۲/۵۲۴) الجامع لأحكام القرآن المعروف بتفسير القرطبي، سورة البقرة، رقم الآية: ۲۷۳/۲، ۱۲۵.

(۳) شرح الکرماني: ۶۶-۶۷/۳.

خبرې کونکې؟ او ددې وجه دا وه چه د انصارو ښځو به هميشه خپلو خاوندانو سره بلاتکلف او ښځ به ښځه خبرې اترې کولې او د قريشو ښځې بالکل چپ او د خپلو خاوندانو مخې ته به ډيرې غلې اوسيدې صحابه کرامو عليه السلام چه کله هجرت اوکړو او مدينې منورې ته راغله نو د انصارو ښځو نه د قريشو ښځو د هغوی عادتونه او طور طريقې زده کړې خريوزه خريوزې ته په کتو سره ړنگ نيسې. ښځې ورته عرض اوکړو. خپلې لور ته نه گورې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته څنگه جواب ورکوي. حضرت عمر رضي الله عنه دې اوریدو سره ام المؤمنين حضرت فاطمه رضي الله عنها کړه تشريف يور و او ورته ئې او فرمائيل چه بيا هيڅ کله داسې اونه کړې او خپلې ښې سره ضد مه کوه هغه د خپل حسن د وجې نه بيازينه ده. که ستا څه ضرورت وي نو ماته وايه. حضرت عمر رضي الله عنه بيا ام سلمه رضي الله عنها له راغلو او ورته ئې او فرمائيل چه ما اوریدلې دې چه ته حضور پاك ته جواب ورکوي. حضرت ام سلمه رضي الله عنها او وئيل اي عمر! (ته) د حضور پاك د بيبيانو باره کښې په هره خبره کښې خپه تاووي. غرض دا چه د شاتو ځکلو واقعه يا د حضرت ماريه رضي الله عنها خبره پيښه شوه او حضور پاك په مشربه کښې قيام اوکړو (۱).

د حديث مبارک توجه الباب سره مناسبت: علامه کرمانی رحمته الله او علامه برماوی رحمته الله فرماني چه دا حديث د ترجمه الباب په اول جزء باندې دلالت کوي او وړاندې حديث د ترجمه الباب په جزء اخير باندې دلالت کوي. دلالت به په دې توگه وي چه د مقام ابراهيم د مصداق باره کښې علما مختلف دي. نو چه کوم علما د مقام ابراهيم نه مراد کعبه اخلي نو د هغوی په نيز خو مطابقت او دلالت واضح دې او کوم علما چه د مقام ابراهيم نه مراد پوره حرم اخلي د هغوی په نيز به (وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى) کښې کلمه "مِنْ" تبعيضيه وي. لکه چه حضرت عمر رضي الله عنه غوښتنه ښکاره کړه چه يا رسول الله زما زړه غواړي چه مقام ابراهيم يعني د پوره حرم څه حصه قبله جوړه شي.

او د (مُصَلًّى) نه مراد به قبله يا ددې طرف ته مخ کولو سره د مونځ کولو ځاني وي. يا د ترجمه الباب نه مراد "ما جعل القبله وما يتعلق بها" واخستې شي او هم دا زياته ښکاره ده ځکه چه متبادر ال الفهم د مقام نه هغه کانري مراد دې په کوم چه حضرت ابراهيم عليه السلام ولاړ وو او ددې د نصب کيدو ځاني مشهور او معروف دې (۲).

علامه خطابی رحمته الله ليکلی دی چه حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د نبی کریم صلى الله عليه وسلم نه دې باره کښې تپوس اوکړو چه که چرې دا کانري مونځ گذار د قبلې او خپل مينځ کښې کړې په کوم چه حضرت ابراهيم عليه السلام او دريدو سره تعمير اوکړو او مونځ ادا کړي نو څنگه دې؟ نو ددې تپوس کولو باندې د الله تعالی د طرف نه مذکوره آيت مبارک نازل شوې وو (۳).

ابن رجب الحنبلي رحمته الله فرماني چه امام بخاری رحمته الله دا حديث په دې باب کښې ذکر کړو ددې

(۱) تقرير بخاری شریف: ۱۴۸-۱۴۹/۲.

(۲) شرح الکرماني: ۶۷/۴ الامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للبرماوی: ۱۵۱/۳، تعفه الباری: ۱۰۹/۲.

(۳) اعلام الحديث للخطابی: ۳۸۵/۱.

مقصد دادی چه هغوی د الله تعالی ددې قول: (وَأَعِزُّوا مَن مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى) تفسیر بیت الله یعنی د کعبی (کومه چه حضرت ابراهیم علیه السلام تعمیر کړې وه) طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کولو سره کړې دي.

د بعضې شارحینو وینا ده چه زیاته مناسب خبره دا وه چه امام بخاری رحمه الله دا حدیث ماقبل باب کنبی ذکر کړې وې. نو حافظ ابن حجر رحمه الله ددې په جواب کنبی لیکلی دی چه داسې وینا کول صحیح نه دی ځکه چه هلته حدیث ابن عمر رحمه الله کنبی د مقام ابراهیم مصلی جوړولو تصریح وه اولته حدیث عمر رحمه الله کنبی ددې تصریح نشته دي.

تعلیق: وَحَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَةَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَمْعَانَ أَنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ نَهْ مَرَادُ إِمَامِ بَخَارِيِّ بِخَبْلِهِ دې. هغوی دا تعلیق په دې مقام باندې او کتاب التفسیر کنبی تعلیقاً ذکر کړې دي. ددې تعلیق نه مقصود صرف دا دی چه په دې تعلیق کنبی د حمید رحمه الله راوی د حضرت انس علیه السلام نه د سماع تصریح ده. په کوم سره چه د تدلیس نه امن حاصلېږي. او ماقبل روایت کنبی عنعنه وه یعنی عن حمید بن انس. سره روایت ذکر وو اولته حدیث حمید قال: سمعت أبا سَمْعَانَ دې.

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۳۹۵]

سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يُونُسَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: (يُنْفَا النَّاسُ بِقِيَاءِ فِي صَلَاةِ الصَّبْرِ إِذَا جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنْ رَسُولَ اللَّهِ

(فتح الباری لابن رجب العنبلی: ۳۸۵/۱.

(فتح الباری لابن حجر: ۶۵۵/۱-۶۵۴ ضیاء الساری فی مسالک أبواب البخاری: ۲۹۵/۵.

(فتح الباری: ۵۲۰/۱ عمدة القاری: ۲۰۵/۴.

(أخرجه البخاری ایضاً فی التفسیر، سورة البقرة، باب قوله الله تعالى: (وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنُعْلَمَ مِن يَتَّبِعِ الرَّسُولَ) رقم الحدیث: ۴۸۸ وباب: (وَكُنْ أَتَيْتُ الَّذِينَ أُرْوُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبَيَّنَ الْفَيْتُ) رقم الحدیث: ۴۴۹ وباب: (الَّذِينَ اتَّبَعُوا الْكِتَابَ يَقُولُونَ كَمَا يَقُولُونَ أَتَاكُمْ هُمْ) رقم الحدیث: ۴۹۱ وباب: (وَمِنْ حَيْثُ عَزَّجَتْ قَوْلَ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْمَكْرُمِ) رقم الحدیث: ۴۹۳ وباب: (وَمِنْ حَيْثُ عَزَّجَتْ قَوْلَ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْمَكْرُمِ) رقم الحدیث: ۴۹۴. وفي اخبار الاحاد باب ماجاء في إجازة خير الواحد الصدوق، رقم الحدیث: ۷۲۵۱. ورواه مسلم في صحيحه، في المساجد، باب: تحويل القبلة، رقم الحدیث: ۵۲۶ ورواه الترمذی في جامعه، في الصلاة، باب: ماجاء في ابتداء القبلة، رقم الحدیث: ۳۶۱. ورواه النسائي في سننه، في القبلة، باب: استبانه الخطأ بعد الاجتهاد، رقم الحدیث: ۴۹۴. وفي جامع الأصول، حربي التاء الكتاب الأول: في تفسير القرآن وأسباب نزوله، سورة البقرة، رقم الحدیث: ۴۷۹، ۱۴/۲، علامه ابن الملقن رحمه الله به التوضیح کنبی لیکلی دی چه د حضرت ابن عمر علیه السلام مذکور حدیث صحیح البخاری کتاب الصلاة کنبی به دوو نورو ځایونو کنبی هم راځي او کتاب التفسیر کنبی به څلور ځل راځي. او گوړني. والکلام عليه من أوجه: أحدها: هذا الحدیث سیاتی إن شاء الله في الصلاة في موضعين. وفي التفسیر في أربعة مواضع. وفي خير الواحد، وقد سلف في الإيمان من حدیث البراء. (التوضیح لابن السلق: ۴۱۴/۵-۴۱۳). خو معلومېږي داسي چه د علامه ابن الملقن رحمه الله نه په دې باره کنبی سهو شوي ده. ځکه چه دا حدیث کتاب الصلاة کنبی صرف هم په یو مقام باندې او کتاب التفسیر کنبی پنځو مقاماتو کنبی راغلي دي.

صلى الله عليه وسلم - قَدْ أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرَ الْقُرْآنَ، وَقَدْ أَمَرَ أَنْ يُسْتَقِيلَ الْكَعْبَةُ فَاسْتَقِيلُوهَا؛ وَكَانَتْ وَجْهُهُمْ إِلَى الشَّامِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

د حدیث توجمه: حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما او فرمائیل چہ مونہرہ پہ قبا کنبی د سحر مونخ کولو چہ پہ دی کنبی یو سہی راغلو هغه او وئیل چہ پہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندي تیرہ شبہ د قران پاک آیاتونہ نازل شوی دی او هغه تہ دکعبی طرف تہ پہ مونخ کنبی د مخ کولو حکم شوې دی. لہذا تاسو ہم د قبلی طرف تہ مخ کرنی. دغه وخت هغوی د شام (ملک) طرف تہ مخ کړې ولاړ وو پہ دی وچه هغوی د کعبی طرف تہ راتاؤ شو.

تواهم رجال: د مذکورہ حدیث شریف پہ سند کنبی ټول څلور رجال دی:

① عبد الله بن يوسف رضی اللہ عنہ: دا عبد الله بن يوسف تنیسی دمشقی رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر تذکرہ کشف الباری، کتاب ہدایہ الوحی، الحدیث الثانی او تفصیلی تذکرہ کتاب العلم، باب: لیبدل العلم الشاهد الغائب لاندې تیرہ شوې ده (۱).

② مالک بن انس رضی اللہ عنہ: دا مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر المدنی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تفصیلی تذکرہ کشف الباری کتاب الإیمان باب: من الدین، الفرار من الفتن لاندې تیرہ شوې ده (۲).

③ عبد الله بن دینار رضی اللہ عنہ: دا ابو عبد الرحمن عبد الله، بن دینار ورشی عدوی مدنی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تفصیلی تذکرہ کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأنیانا لاندې تیرہ شوې ده (۳).

④ عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما: دا د مشہور صحابی حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ خونی حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الإیمان وقول النبی صلی الله عليه وسلم: ہنئ الإسلام علی خمس لاندې تیر شوی دی (۴).

د حدیث شرح: قَالَ: بَيْنَا النَّاسُ يَفْعَاءُ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ: حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی چہ مونہرہ پہ قبا کنبی د سحر مونخ کولو.

قوله: "بَيْنَا": دا کلمہ نورو نسخو کنبی پہ میم سرہ یعنی "بَيْنَا" ده مطلب ددې "بَيْنَا أَوْقَات كَذَا" دی یعنی د هغه اوقاتو پہ مینخ کنبی چہ خلق پہ قبا کنبی..... (الخ) (۵) کلمہ "بَيْنَا" صیغہ د ظرف ده د مفاہجہ پہ معنی کنبی. ددې استعمال د جملې طرف تہ پہ اضافت سرہ کیږی اودا د خپل معنوی تمامیت د پارہ د جواب ہم محتاج وی. چنانچہ پہ دې مقام باندي ددې

(۱) کشف الباری: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

(۲) کشف الباری: ۲۹۰/۱۱، ۸۰/۲.

(۳) کشف الباری: ۲۵۸/۱، ۱۲۵/۳.

(۴) کشف الباری: ۶۳۷/۱.

(۵) التوضیح لابن الملقن: ۴۱۴/۵.

کلمې د اضاغت مبتداء او خبر (الناس بقباهل صلاة الصبح) طرف ته دي. لهذا مضاف او مضاف اليه ملاوید و نه پس ددې جواب به راتلونکې جمله (اذ جاءهم آت) وي (۱).

قوله: «الناس» کښې الف لام عهدی ذهنی دي. مراد اهل قبا. او هغه کسان دي چه هغه وخت هلته حاضر وو (۲).

قوله: «قبا» د صحيح مشهور قول مطابق دا کلمه په مد سره لوستلې کيږي. او د مد نه علاوه قصر سره، مذکر هم، مؤنث هم، منصرف هم او غير منصرف هم استعمالیږي. دامدینې سره نیز دې د مدینې عوالی کښې د يو ځائی نوم دي (۳). او دې نه مراد مسجد قبا دي (۴).
د قبلي د بدليدو حکم په کوم مونځ کښې اوشو؟

قوله: «صلاة الصبح» په دې حديث کښې د سحر د وخت ذکر دي خو دې نه مخکښې باب: «التوجه نحو القبلة» کښې د مازيگر د وخت ذکر دي. نو په دې دواړو کښې څه منافات نشته دي. تطبيق ممکن دي. هغه داسې چه کوم سړي مدينه کښې اوسيدونکي وو هغه ته خبر د مازيگر په وخت کښې رسيدلي وو او کوم چه د مدينې نه بهر (مثلاً قبا) وغیره کښې اوسيدونکي وو هغه ته خبر په صباڼۍ ورځ د سحر په مونځ کښې به رسيدلي وي (۵).
قوله: «اذ جاءهم آت، فقال:» «ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد انزل عليه الليلة قرآن» چه په دې کښې يو سړي راغلو هغه او وئيل چه په رسول الله ﷺ باندې تيره شپه د قرآن آياتونه نازل شوي دي.

دا راتلونکې سړي څوک وو؟ «اذ جاءهم آت» دا راتلونکې څوک وو؟ په دې باره کښې علامه کرمانی رحمه الله ليکلی دی چه د هغه نوم عباد بن ابي بشر وو (۶). او علامه ابن الملقن رحمه الله درې نومونه ذکر کړي دي په دې دريو کښې يو وو عباد بن نهيك، عباد بن ابن بسر او عباد بن ابن وهب (۷).

قوله: «انزل عليه الليلة» په دې کښې لفظ «الليلة» مطلق دي دکوم نه مراد چه تيره شوې ورځ او هغې سره متصل شپه ده (۸).

قوله: «قرآن» نه مراد دمکمل قرآن نازلیدل نه دی بلکه د بعضي قرآن نازلیدل مراد دی. ځکه

(۱) عمدة القاری: ۲۱۹/۴.

(۲) فتح الباری: ۶۵۵/۱ عمدة القاری: ۲۱۹/۴.

(۳) شرح الکرماني: ۶۸/۴، التوضیح لابن الملقن: ۴۱۴/۵، عمدة القاری: ۲۱۹/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۵۵/۱.

(۵) شرح الکرماني: ۶۸/۴، په دې موضوع باندې تفصیلی کلام کشف الباری: ۳۹۴/۲-۳۹۴/۲ کښې تیر شوي دي.

(۶) شرح الکرماني: ۶۸/۴، عمدة القاری: ۲۱۹/۴.

(۷) التوضیح لابن الملقن: ۴۱۴/۵، الإعلام بفوائد عمدة الأحکام لابن الملقن: ۴۸۹/۲.

(۸) فتح الباری: ۶۵۵/۱، عمدة القاری: ۲۱۹/۴.

چه په دې باندې تنوین د تبعیض دې یعنی د قرآن یوڅو آیاتونه نازل شوی دی (۱). اود دغه آیاتونو نه مراد (قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ) والا آیاتونه دی (۲).

قوله: وَقَدْ أَمَرْنَا بِتَسْتِغْفِيرِ الْكَفَّةِ، فَاسْتَغْفِرُوهَا: او هغوی ته د کعبې طرف ته (په مانځه کښې د مخ) کولو حکم شوې دې. لهدا تاسو هم قبلې طرف ته مخ کړئ.

قوله: وَقَدْ أَمَرَ: حضرت محمد ﷺ ته حکم ورکړې شو (۳). هم په دې کښې دا امر موجود دې چه د حضور پاک به صسط سره د حضور پاک امت ته هم دا حکم ورکړې شوې. هم ددې نه هم دامعلومېږي چه دامت د پاره د حضور پاک د افعالو تابعداري کول هم هغه شان ضروري دی څنگه چه د رسول الله ﷺ د اقوالو تابعداري کول، ترهغه وخته پورې چه د دغه فعل نبوی باره کښې څه قرینه قائم شی چه دا فعل نبی اکرم ﷺ سره خاص دې (۴).

قوله: فَاسْتَغْفِرُوهَا: په دې کلمه کښې دوه احتمالات دی. رومبي احتمال دادې چه دا د امر صیغه وی د حدیث ترجمه کښې هم ددې مطابق ترجمه کړې شوې ده، اودویم احتمال دادې چه دا فعل ماضی وی په دې صورت کښې به دا جمله د خبر د پاره وی چه نبی کریم ﷺ او صحابه کرامو ﷺ په مونځ کښې خپل مخ د قبلې طرف ته کړې دې (۵).

ابن الملقن رحمه الله فرماني چه دا د امر صیغه لوستل د ماضی صیغه لوستلو نه زیاته بهتر او مشهوره ده. ابن عبدالبر رحمه الله لیکلی دی چه د بخاری اکثر رواة هم په دې باندې دی (۶).

قوله: وَكَانَتْ وَجُوهُهُمْ إِلَى الشَّامِ، فَاسْتَأْذَنُوا إِلَى الْكَعْبَةِ: هغه وخت هغوی د شام (ملک) طرف ته مخ کړې شوې وو. په دې وجه هغوی د کعبې طرف ته تاو شو. مذکوره دواړه جملې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې نه چه د دغه خبر ورکونکی سړی (۷).

د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مناسبت: علامه کرمانی رحمه الله لیکي چه ددې حدیث د ترجمه الباب د رومبي جزء سره مطابقت خو "فاستغفروها" د امر په صیغه کښې دې. او په دویم جزء باندې دلالت په دې جهت سره دې چه د مانځه شروع هغه خلقو د داسې قبلې طرف ته مخ کولو سره کړې وه کومه چه منسوخ شوې وه. دکوم علم چه هغوی ته نه وو. چنانچه هغوی د هیرونکو په شان شو. بیا د اعلان کونکی اعلان اوریدو سره هغوی ته د صحیح قبلې علم

(۱) شرح الکرماني: ۶۸/۴، الامع الصبیح بشرح الجامع الصبیح للبرماوی: ۱۵۲/۳، فتح الباری: ۶۵۵/۱

(۲) عمدة القاری: ۲۱۹/۴.

(۳) عمدة القاری: ۲۱۹/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۵۵/۱

(۵) شرح الکرماني: ۴/۶۸.

(۶) التوضیح لابن الملقن: ۱۴/۵. خو علامه دمامینی رحمه الله ددې برعکس ذکر کړی دی چه د جمهورو روااتو مطابق د ادماضی صیغه ده اود اصیلي په روایت کښې د امر صیغه ده. ونی گورنې. المصایب الجامع الدمامینی: ۱۱۵/۲، والله اعلم بالصواب.

(۷) شرح الکرماني: ۶۸/۴، الامع الصبیح بشرح الجامع الصبیح للبرماوی: ۱۵۳/۳، عمدة القاری: ۲۱۹/۴.

اوشو. ددې نه پس هغوی هم په مونځ کېنې خپل مخ تاو کړو نو چه کوم مونځ دهغوی د غیر قبلي طرف ته اوشو د هغه مونځ هغوی ته د راگرځولو حکم اونه کړې شو. اوهم دغه خبره د ترجمه الباب په دویم جزء کېنې ذکرده (۱).

ابن الملتن رحمه الله صرف هم دومره خبره کړې ده چه ددې حديث مطابق د انحراف قبلي په صورت کېنې هم د مونځ د راگرځولو حکم نه ورکول هم داسې دی لکه "مجتهد القلبي" چه په هغه باندې هم د مونځ واپس راگرځول لازم نه دی (۲).

د حديث مبارک نه مستنبط شوی فوائد او احکام: د مذکوره حديث شريف نه ډیر احکام مستنبط کيږي په هغې کېنې څه لاندې نقل کولي شی:

① معلومه شوه چه د حضور پاک په توسط سره دهغوی امت ته هم دا حکم ورکړې شو. هم ددې نه دا هم معلومېږي چه د امت د پاره د حضور پاک د افعالو تابعداري کول هم هغه شان ضروري دی څنگه چه د حضور پاک د اقوالو تابعداري کول تر هغه وخته پورې چه د فعل نبوي پاره کېنې څه قرينه قائم شی چه دا فعل د نبی کریم ﷺ سره خاص دې (۳).

② د افعال نبوي ﷺ تابعداري کولو کېنې که ددې عمل په وجوب باندې څه قرينه قائم وي نو ددې فعل اتباع کول به واجب وي، په بل صورت کېنې به د دليل په قانديدو باندې د تابعداري حکم متعين کيږي (۴).

③ ددې حديث نه د خير واحد د مقبول کيدو علم کيږي (۵).

④ دا هم معلومه شوه چه که مونځ گذار سړي د غير مونځ گذار خبره واوړي نو دا د هغه د پاره نقصانی نه ده (۶).

⑤ دا هم معلومېږي چه کومو کسانو ته د ورځې يو حکم نه وي رسيدلي نو د هغوی نه به د دغه حکم تپوس پوښتنه نه کيږي ترکومي چه هغه د دين حکم هغوی ته اونه رسيږي (۷).

⑥ ددې حديث نه دا حکامو د منسوخ کيدو د جواز علم هم کيږي (۸).

(۱) شرح الکرماني: ۶۸/۴.

(۲) التوضيح لابن الملتن: ۴۱۴/۵، المصايب الجامع للداميني: ۱۱۵/۲، اللامع الصبيح بشرح الجامع التصحيح للبرماوي: ۱۵۱/۲، فتح الباري: ۶۵۵/۱، عمدة القاري: ۲۱۸/۴.

(۳) فتح الباري: ۱/۶۵۵، عمدة القاري: ۲۲۰/۴.

(۴) عمدة القاري: ۲۲۰/۴.

(۵) عمدة القاري: ۲۲۰/۴، الإعلام بفوائد الأحكام لابن الملتن: ۴۹۸/۲.

(۶) عمدة القاري: ۲۲۰/۴.

(۷) الإعلام بفوائد عمدة الأحكام لابن الملتن: ۴۹۹/۲، عمدة القاري: ۲۲۰/۴. واضحه دې وي چه دا حکم دار الاسلام کېنې د آزاد عاقل بالغ د پاره نه دي بلکه دهغوی د پاره خو بېخپله د بلوغت نه مخکېنې يا د بلوغت نه پس متصل احکامات دينيه زده کول ضروري دی. دهغوی داسې عذر چه مونځ ته خو داسې حکم هورسیدلي نه دي د الله تعالی په نيز به مسسوخ نه وي. والله اعلم بالصواب.

(۸) الإعلام بفوائد عمدة الأحكام لابن الملتن: ۴۹۷/۲.

② داهم معلومی چہ ذہ اللیلۃ اطلاق پہ تیرہ شوہ شپہ باندہی خو صحیح دہ لیکن دہ راتلونکی شپہ دپارہ صحیح نہ دہی (۱).

حدیث باب: (دریم حدیث) [حدیث نمبر ۳۹۹]

۳۴- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنْ الْحَكَمِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ (۲) صَلَّى النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الظُّهْرَ خُمْسًا فَقَالُوا أَيْدِي فِي الصَّلَاةِ قَالَ «وَمَا ذَاكَ». قَالُوا صَلَّيْتَ خُمْسًا فَقَتْنِي رَجُلِيهِ وَسَجِدَ سَجْدَتَيْنِ.

دحدیث ترجمہ: د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ نہ روایت دہی چہ یو خل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ماسبینین مونخ ورکرو او پنخہ رکعتونہ نی اوکرو. نو خلقو عرض اوکرو آیا پہ مونخ کنہی خہ د زیاتی حکم کرہی شوہ دہی؟ حضور پاک او فرمائیل خہ مطلب؟ خلقو عرض اوکرو تاسو پنخہ رکعتہ اوکرل. دہی اوریدو سرہ حضور پاک خپلہ خپہ راغونڈہی کرہی او دوه سجدہی نی اداکری.

تراجم رجال: د مذکورہ حدیث شریف پہ سند کنہی ټول اووہ رجال دی:

① مسدد رضی اللہ عنہ: دا مسدد بن مسرہد بن مسریل بن مرعبل الاسدی بصری رضی اللہ عنہ دہی. د بعضو پہ

نیز د دوی نوم عبد الملک بن عبد العزیز دہی. د دوی مختصر حالات کشف الباری کتاب الإیمان،

باب: من الإیمان أن یحب لأغیہ ما یحب لنفسہ، لاندہی او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب: من غص

بالعلم قوما دون قوم کراهیة أن لا یفہموا د دویم حدیث لاندہی تیر شوہی دہی (۳).

② یحیی رضی اللہ عنہ: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رضی اللہ عنہ دہی. د دوی کنیت ابوسعید

دہی. د دوی مختصر حالات کشف الباری کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأغیہ ما یحب

لنفسہ لاندہی تیر شوہی دہی (۴).

③ شعبہ رضی اللہ عنہ: دا امیر المؤمنین شعبہ بن الحجاج بن واسطی بصری رضی اللہ عنہ دہی. د دوی تذکرہ

کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانہ ویؤد، لاندہی تیرہ شوہی دہی (۵).

④ حکم رضی اللہ عنہ: دا حکم بن عتیبه الکندی الکوفی رضی اللہ عنہ دہی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب

العلم، باب: السیر فی العلم لاندہی تیر شوہی دہی (۶).

① (الإعلام بفوائد عمدة الأحكام لابن الملتن: ۵۰۱/۲).

② (مرتخریجہ رقم الحدیث: ۳۹۲).

③ (کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/۴).

④ (کشف الباری: ۲/۲).

⑤ (کشف الباری: ۶۷۸/۱).

⑥ (کشف الباری: ۴/۴۱۴).

④ ابراهیم رحمته: دا ابو عمران ابراهیم بن یزید النخعی رحمته دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: قلم دون قلم، لاندې تیر شوې دی.^(۱)

⑤ علقمه رحمته: دا علقمه بن قیس بن عبدالله نخعی رحمته دې. د دوی احوال کشف الباری کتاب الإیمان، باب: قلم دون قلم لاندې تیر شوی دی.^(۲)

⑥ عبدالله رحمته: دامشهور صحابی رسول حضرت عبدالله بن مسعود رحمته دې. د دوی احوال کشف الباری کتاب الإیمان، باب: قلم دون قلم لاندې تیر شوی دی.^(۳)

وحدیث شرح: د مذکوره حدیث مکمل شرح ماقبل باب: "التوجه نحو القبلة حیث کان" کښې حدیث نمبر ۲۰۱ لاندې تیره شوې ده. په دې باب کښې هم د هغه سابقه حدیث څه ټکره ذکر کولو نه مقصود صرف داخودل یا واضح کول دی چه په غلطنی سره سلام گرځولو نه پس حضور پاک صلی الله علیه و آله نه تاویدو سره دخلقو طرف ته مخ کړو او کیناستو. په سهوه باندې خبردار کولو نه پس دوباره قبلي طرف ته تاؤ شو او سجده سهوه ئی اوکړه. که چرته د قبلي نه تاویدو سره حضور پاک صلی الله علیه و آله د مونځ نه وتلې وې نو صرف په سجده سهوه باندې به ئی اکتفاء نه کوله بلکه مونځ به ئی راگرځولو لیکن حضور پاک داسې اونه کړل. لهذا ددې نه معلومه شوه چه په خطا د قبلي نه تاویدل مونځ واپس راگرځول نه واجیوی.^(۴)

وحدیث شریف د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذکوره حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه حضور پاک سهوه شو او حضور پاک صرف سجده سهوه اوکړه مونځ ئی راؤنه گرځولو اوهم دغه څیز په ترجمة الباب کښې ذکر دې.^(۵)

(۱) کشف الباری: ۲۵۳/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۵۶/۲.

(۳) کشف الباری: ۲۵۷/۲.

(۴) عمدة القاری: ۲۲۰/۴.

(۵) عمدة القاری: ۲۲۰/۴.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۱- أبواب المساجد

ما قبل سره مناسبت: علامه عینی رحمہ اللہ فرمائی ہے کہ احکام قبلہ نہ پس اوس دے ابواب مساجد پہ مینخ کنہی مناسبت واضح دے۔ ددی باب نہ داخلہ تر باب سترة الامام پورے دے تولو ابوابو تعلق ہم دے مساجدو سرہ دے۔^(۱)

۱- بَابُ حَاكِ الْبُزَاقِ بِالْيَدَيْنِ مِنَ الْمَسْجِدِ

داباب پہ جمات کنہی دے پوروتلے توکانہی او بلغم پہ خیلو لاسونو سرہ دے صفا کولو پہ بیان کنہی دے
 دے ترجمہ الباب مقصد:

دے حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمہ اللہ واثی: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمہ اللہ فرمائی ہے چونکہ دے قبلے ذکر شروع و و نو امام بخاری رحمہ اللہ ۵۵ ابواب مساجد سرہ متعلق دے باب (حک البزاق بالیدین من المسجد نہ تراب المساجد علی طرق المدینة) منعقد کرل اودے تولو خلاصہ دادہ ہے دے مساجدو بارہ کنہی تشدیدات او وعیدات پہ کثرت سرہ راغلی دی۔ پہ یو روایت کنہی دی ہے یو سری پہ جمات کنہی فضول خبرے کولے۔ حضور پاک او فرمائیل «لا رهما الله عليك» او پہ کنز العمال کنہی دے جماتونو پہ آدابو کنہی داسی روایات ذکر کرے شوی دی دے کوم تقاضا ہے دادہ ہے پہ جماتونو کنہی دے ہیخ قسم کلام اونہ کرے صرف تلاوت قرآن، دے اللہ ذکر او مونخ دے او کرے۔ چنانچہ پہ یو روایت کنہی دی ہے پہ جمات کنہی خدا پہ قبر کنہی دے تیاریو سبب دے۔ یو خل حضرت عمر رضی اللہ عنہ پہ مسجد نبوی کنہی دوه کسان پہ زورہ خبرے کولو باندے اولیدل نو وئی فرمائیل ہے کہ تاسو ددی خانی اوسیدونکے وئی نو تاسو بہ مے وھلی وئی۔ نو امام بخاری رحمہ اللہ ابواب المساجد او تریل او پہ دے کنہی ئی دوه خیزونہ ذکر کرے دی۔ یو خو ہفہ ہے دے امام بخاری رحمہ اللہ پہ نیز پہ آدابو کنہی داخل دی۔ ہفہ ئی ثابت کرو لکہ «حک بزاق» او بل ئی دے ہفہ خیزونو استثناء او کرہ دے کوم ہے پہ جمات کنہی کول جائز دی۔ لکہ ہے ددی عموم ئی مقید کرو لکہ ہے «من دعی الی الطعام فی المسجد».

امام بخاری رحمہ اللہ پہ ترجمہ الباب کنہی دے «ید» قید لگولے دے دے «ید» ذکر صرف پہ یو روایت کنہی دے۔ حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی ہے پہ ترجمہ کنہی تعمیم دے دے ہالید او یفہدہ، «ید» احترازی قید نہ دے اودے بعضی علماؤ را ئی دادہ ہے امام بخاری رحمہ اللہ دے «ہالید» پہ قید سرہ «تول ہفہ» طرف تہ اشارہ او کرہ ہے پخپلہ کول پکار دی۔ اوس ئی کہ پہ لاس سرہ لرے کوی او کہ پہ بل خیز سرہ۔ اودے حضرت شاہ ولی اللہ صاحب رحمہ اللہ را ئی مبارک پہ خیلو تراجمو کنہی دادہ ہے دے امام

بخاری رحمته الله مقصد کله کله ابواب نه وی بلکه روایات وی. چنانچه دلته هم غرض ابواب نه دی بلکه روایات دی او باب نی د روایاتو د الفاظو لحاظ کولو سره د تغنن په توگه او ترلو گنی د دواړه بابونو «باب الهزاق او باب المخاط» غرض هم یو دی او هغه ده ازاله.

او زما راښي داده چه امام بخاری رحمته الله دوه بابونه ترلو سره هزاق و مخاط کښي فرق او کړو چه هزاق کښي خو ید کافی کيږي ځکه چه په دې کښي دننه لزوجت نه وی او مخاط کښي یدنه نه کافی کيږي بلکه ددې د پاره د حصی وغیره ضرورت وی ځکه چه په دې کښي لزوجت وی (۱)

د علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله راښي: علامه شبیر احمد عثمانی صاحب رحمته الله فرماني چه د «حک الهزاق بالید» دوه مطلبونه کیدي شی ① بعضو وئيلي دی چه «بالید» د «بالعصاره» په مقابله کښي دې یعنی لرگی وغیره سره نه بلکه بغیر د واسطې په لاس سره دې هغه لرې کړی. ② بعضو وئيلي دی چه «بالید» د «بالغیر» په مقابله کښي دې یعنی پخپله په خپل لاس سره دې هغه لرې کړی، بل ته دې حکم نه کوی (۲).

د علامه ابن رجب الحنبلي رحمته الله راښي: علامه ابن رجب الحنبلي رحمته الله فرماني چه د امام بخاری رحمته الله ددې تبویب نه دا خبره معلومیږي چه حضور پاک پخپله او بغیر د څه حائله په خپل لاس مبارک سره هغه بلغم صفا کړو. په دې باندې دلیل دادې چه ددې باب نه پس نی باب «حک بالمخاط بالعصی من المسجد» په عنوان سره قائم کړي شوې دې. یعنی راتلونکی باب کښي د «بالعصی» قید او په دې باب کښي د «بالید» قید احترازی دې نه چه واقعی (۳).

(۱) تقریر بخاری شریف: ۱۵۰/۲-۱۴۹، الكنز المتواری: ۹۷/۴. سراج القاري کښي د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله یو بل تقریر نقل دي: «حک الهزاق بالید» په تشریح کښي حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله فرماني چه ددې باب لاندې امام بخاری رحمته الله دې روایتونه نقل کړي دي لیکن د «ید» ذکر صرف په رومی روایت کښي دي. حافظ ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله فرماني «ای سواء کان، بآله ام لا» مطلب دادې چه د ید قید، قید احترازی نه دي بلکه په ترجمه کښي تعمیم دي که هغه په لاس وی او که په بل څه څیز سره وی مقصد دغه گندگی د الله تعالی د کور نه لرې کول دي. صحیح مسلم او سنن ابوداؤد کښي د حضرت جابر رضی الله عنه بیان دي چه نبی کریم صلی الله علیه و آله زمونږ جلمات ته تشریف راوړو او د حضور پاک په لاس مبارک کښي عربون (د کهجورې د غنچې جرړه کومه چه ککه وي او د غنچې پرې کیدو باندې په ونه کښي او چیدو سره باقی پاتي کيږي) ابن طاب وو. په دې کښي د حضور پاک نظر مبارک په جلمات کښي قبلي طرف ته پروت بلغم باندې پرېوتلو نو حضور پاک هغه د عربون په ذریعه صفا کړو. دې نه پس زمونږ طرف ته متوجه شو وئې فرمائیل: (ایکم یعذب ان یعرض الله عنه بوجهه، ثم قال: ان احکم اذا قام یصلی، فإن الله قبل وجهه، فلا یصقن قبل وجهه، ولا عن یمین، ولیبزن عن یساره تحت رجله اليسرى، فإن عجلت به یأدره، فلیقل یثوبه هکذا، وروعه علی فیه ثم دلکه، الحدیث). ددې نه معلومه شوه چه د حضور پاک په لاس مبارک کښي چه کوم لرگی وو د هغې په مدد سره ئې هغه بلغم صفا کړو. (سراج القاري: ۴۴۹/۲-۴۴۸).

(۲) فضل الباری: ۱۱۶/۳.

(۳) فتح الباری لابن رجب الحنبلي: ۱۰۸/۳.

حدیث باب (رومبی حدیث) [حدیث نمبر ۳۹۷]

۵- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسٍ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَأَى نُحَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ حَتَّى رُبِيَ فِي وَجْهِهِ، فَقَامَ فَحَكَّهُ بِبِيَرِهِ فَقَالَ «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ، فَإِنَّهُ يَسْأَلُ رَبَّهُ - أَوَّارًا رَبَّهُ يَبْنُوهُ وَيَبْنِي الْقِبْلَةَ - فَلَا يَزَالُ أَحَدُكُمْ قَبْلَ قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ سَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ». ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِذَائِهِ فَبَصَقَ فِيهِ، ثُمَّ رَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، فَقَالَ «أَوْفَعْلَ هَكَذَا».

ترجمہ حدیث: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے کہ یو خل حضور پاک د قلبی طرف تہ دیوال باندی بلغم لگیدلی اولیدلو نو پہ حضور پاک باندی داخبرہ دیرہ سختہ اولگیدلہ تردی چہ د حضور پاک پہ مخ مبارک باندی ددی اثر بشکارہ شو۔ بیا حضور پاک پہ ولارہ باندی ہفہ پہ خپل لاس مبارک سرہ اوتوگلو۔ بیانی اوفرمائیل پہ تاسو کنبی چہ خوک دمونخ د پارہ اودریزی نوہفہ خپل پروردگار سرہ مناجات کوی۔ نورنی اوفرمائیل لکہ چہ بیشکہ د ہفہ رب د ہفہ او د قلبی پہ مینخ کنبی وی۔ پہ دی وجہ دی یو کس ہم خپل د قلبی طرف تہ ہیخ کلہ نہ توکئی او خپل کس طرف تہ یا د خپو لاندی د توکلو گنجانش شتہ۔ ددی نہ پس حضور پاک دخیل خادر مبارک غارہ اونیولہ او پہ ہفہ کنبی اوتوکل او ونی مرل او ونی فرمائیل یل دی داسی کوی۔

توابعہ رجال: د مذکورہ حدیث شریف د تولو رجالو ذکر ماقبل کنبی تیرشوی دی (۲)۔
شرح حدیث: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى نُحَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ - یو خل حضور پاک د قلبی پہ دیوال باندی بلغم لگیدلی اولیدلو نو پہ حضور پاک باندی داخبرہ دیرہ سختہ تیرہ شوہ۔

قوله: «نُحَامَةً» ابن اثیر رحمہ اللہ لیکلی دی چہ نخامہ ہفہ بلغم وی چہ د خلق د آخر او د خاء معجمہ د مخرج نہ راؤخی (۳) علامہ طیبی رحمہ اللہ ہم دغہ ذکر کوی دی (۴)۔
لیکن لہم یاد کنبی راخی چہ ملا علی قاری رحمہ اللہ پہ دی رد کوی دی (۵)۔ او پہ مغرب کنبی نی

(۱) مرتخریجہ فی کتاب الوضوء باب: البصاق والمخاط ونحوہ فی الثوب، رقم الحدیث: ۲۴۱۔
(۲) د مذکورہ حدیث مبارک مکمل سند کتاب الإیمان، باب: خوف المؤمن أن یحبط عملہ کنبی تیرشوی دی د رجال د احوال د پارہ اوگورنی: کشف الباری: ۵۷۱/۲۔
(۳) النہایہ فی غریب الحدیث والاثار، المادۃ: ن خ م: ۷۲۳/۲۔
(۴) الکاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطیبی، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ۲۵۹/۲، ۷۴۶۔

(۵) ملا علی قاری رحمہ اللہ لیکلی دی چہ د علامہ ابن اثیر رحمہ اللہ خبرہ صحیح نہ دہ خکہ چہ د خاء معجمہ مخرج اقصى الحلق نہ بلکہ اوق الحلق دی۔ یعنی د ابن اثیر رحمہ اللہ د قول مطابق نخامہ ہفہ توکانر پی بلغم دی کوم چہ د اقصى حلق او مخرج خاء نہ راؤخی، خو مخرج خاء اقصى حلق نہ بلکہ اوق حلق دی، چنانچہ توکانر پی پہ یو وخت د دغہ دوارو مقاماتو نہ نشی وتلی۔ مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحدیث: ۷۴۶، ۴۲۰/۲۔

ليكنلى دى چه هغه بلغم چه د پوزي سونړي كولو په وخت د پوزي نه اوځي^(١).
په دې باره كېنې حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه نځامه باره كېنې وئيلى شوى دى چه دې نه
مراد هغه بلغم دې كوم چه د سينې نه اوځي اودا هم وئيلى شوى دى چه كه دا لفظ په عين
سره وي يعنى نځامه نودې نه مراد د سينې نه وتونكې بلغم دې او كه دا لفظ په ميم سره وي
يعنى نځامه نودې نه مراد د سر د طرف نه راتلونكې بلغم دې^(٢).

قوله: "في القبلة" نه مراد هغه ديوال دې كوم چه د قبلې طرف ته وود^(٣).

قوله: "فتق ذلك" د ذلك مشاړاليه به هغه منظر شى كوم چه د حضور پاك مخې ته د قبلې د
ديوال راغلې وو. يعنى دا منظر په حضور پاك باندې ډير سخت تير شو يا د مشقت سبب
جوړ شو.

قوله: "حتى ربي في وجهه، فقام محكة يديه" تردې چه د حضور پاك په مخ مبارك باندې ددې اثر
راښكاره شو. بيا حضور پاك اودريدو او دانى په خپل لاس مبارك سره اوتوگل.

قوله: "رأى" فعل مجهول دې، ددې ضمير كوم چه به نائب فاعل جوړيږي. ددې مرجع به د
"فتق ذلك عليه" معنى شى كراهت، ناخوښى او بد لگيدل وغيره^(٤). په رواياتو كېنې دا هم
ذكر دې چه ددې منظر د وجې نه د ناخوښى اثرات د حضور پاك په مخ مبارك باندې اوليدلي
شو^(٥).

اود سنن النسائي په روايت كېنې دى چه د غصې د وجې نه د حضور پاك مخ مبارك تك سور
شو^(٦). دې نه علاوه په صحيح بخارى كېنې "العمل في الصلاة" او "الأدب" كېنې د حضرت ابن
عمر رضي الله عنهما يو حديث دې په كوم كېنې چه دى چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم ددې منظر د وجې په جمات
والو باندې غصه هم شو^(٧).

(١) المغرب فى ترتيب المعجم، المدة: ن خ م: ٢٩٤/٢.

(٢) فتح الباري: ٦/٤٨٨.

(٣) شرح الكرماني: ٤/٧٠، مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ٤٢٠/٢، ٧٤٦.

(٤) شرح الكرماني: ٤/٧٠، مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ٤٢٠/٢، ٧٤٦.

(٥) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٣/١٥٥، عدة القاري: ٤/٢٢١.

(٦) اخبرنا إسحاق بن إبراهيم قال: حدثنا عائذ بن حبيب قال: حدثنا حميد الطويل، عن أنس بن مالك قال: رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم نځامه فى قبلة المسجد، فضرب حتى احمر وجهه، فقامت امرأة من الأنصار فحككتها وجعلت مكانها خلوقا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما أحسن هذا. (سنن النسائي، كتاب المساجد، تخليق المساجد، رقم الحديث: ٧٢٨)

(٧) حدثنا سليمان بن حرب، حدثنا حماد، عن أيوب، عن نافع، عن ابن عمر رضى الله عنهما: أن النبى صلى الله عليه وسلم رأى نځامه فى قبلة المسجد، فنفخ على أهل المسجد، وقال: إن الله قبل أحكم، فإذا كان فى صلاته فلا يفرق أو قال: لا يتختم، ثم نزل فحتها بيده وقال ابن عمر رضى الله عنهما: إذا برق أحكم فليزق على يساره. (صحيح البخارى، أبواب العمل فى الصلاة، باب: ما يجوز من البصاق والنفخ فى الصلاة، .....)

فوله: "فَقَامَ، نَحْكَةً بَيْنَهُ" په دې جمله کېني اشاره ده چه د قوم سردار د هغوی خادم وی. په دې وجه نبي ﷺ پخپله او دریدو او په خپل مبارک لاس باندې نې صفا کړو او دا صفا کول د الله تعالی د پاره تواضع او عاجزی اختیارول وو. او د الله تعالی کور د جمات سره د محبت وجه وه او د ضعیف امت د طرف نه دعوض په توگه وو (۱).

فوله: "فَقَالَ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ فَأَنَّهُ يَنَاجِي رَبَّهُ» بَيَانِي او فرمائیل په تاسو کېني چه خوک کله د مانځه د پاره او درېږي نو هغه خپل پروردگار سره مناجات کوي.

فوله: "وَإِذَا قَامَ فِي صَلَاةٍ" په دې جمله کېني تعميم دې چه هغه په جمات کېني مونځ کونکې وی یا د جمات نه علاوه چرته بل ځای کېني مونځ ادا کونکې وی (۲).

فوله: "فَأَنَّهُ يَنَاجِي رَبَّهُ" یعنی کله چه مونځ گذار په مانځه کېني قرائت، ذکر او دعا کوي نو دې په ژبه د الله تعالی سره خبرې کوي. او کله چه رکوع سجده او قعدو وغیره کېني د پيو حالت نه بل حالت وریدلېږي نو د خپل بدلیدو په احوالو سره د الله تعالی سره خبرې کوي (۳).

علامه کرمانی رحمه الله لیکلي دی چه کلمه "لانه" د کانه په معنی ده. د کوم معنی چه به دا شی لکه چه هغه د خپل رب سره مناجات کوي (۴).

فوله: "أَوَّلُ رَبِّهِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، فَلَا يَزُقُّ أَحَدَكُمْ قَبْلَ قِبْلَتِهِ" او وی فرمائیل لکه چه بیشکه د هغه رب، د هغه او د قبلي په مینځ کېني وی. په دې وجه دې یوکس د خپلې قبلي طرف ته هیڅ کله توکانړې نه توکی. د مستملی او حموی په نسخه کېني "أَوَّلُ رَبِّهِ" په ځای "وَأَن رَّبَّهُ"

دې (۵). "وَأَن رَّبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ" علامه کرمانی رحمه الله لیکلي دی چه د دې جملې ظاهري معنی مراد اخستل خو ممکن نه دی ځکه چه الله تعالی خو په یو مکان وغیره کېني د راکوزیدو وغیره نه به نیازه دې نودلته صرف تشبیه مراد ده چه دې وخت لکه چه الله تعالی د دغه مونځ گذار او د قبلي د دیوال په مینځ کېني موجود دې (۶).

علامه بغوی رحمه الله شرح السنة کېني د دې جملې په معنی کېني لیکي چه ظاهراً خو مونځ گذار قبلي ته مخ کولو سره او درېږي. لیکن په دغه او دریدو کېني هغه د الله تعالی قصد کوي.

..... (رقم الحديث: ۱۲۱۳). حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا، جويرية، عن نافع، عن عبد الله رضى الله عنهما، قال: بينا النبي صلى الله عليه وسلم يصلي، رأى في قبلة المسجد نغامة، فعكها بيده، فتغيظ، ثم قال: إن أحدكم إذا كان في الصلاة، فإن الله حيال وجهه، فلا يتنخمّن حيال وجهه في الصلاة. (صحيح البخاري، كتاب الأدب، باب: ما يجوز من الغضب والشدة لأمر الله، رقم الحديث: ۶۱۱۱).

(۱) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۲/۴۲۰.

(۲) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۲/۴۲۰.

(۳) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۲/۴۲۰.

(۴) شرح الكرمانی: ۷۰/۴.

(۵) اللامع الصحيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۵۵/۳، فتح الباری: ۶۵۸/۱.

(۶) شرح الكرمانی: ۷۰/۴.

نولکه چه هغه هم د الله تعالى په مخکې ولاړ دې يعنی د دغه مونځ گذار اود قبلې د دیوال په مینځ کښې الله تعالى موجود دې. چنانچه حضور پاک د دغه طرف د خیال د ساتلو اود توکانو وټولو وغیره نه ددې د حفاظت کولو حکم ورکړې دې^(۱).

علامه خطابی رحمته الله فرماینلی دی چه ددې جملې معنی داده چه د مونځ گذار قبلې ته د مخ کولو مقصد قبله نه ده بلکه د هغه رب دې نولکه چه د مونځ گذار رب د هغه اود قبلې په مینځ کښې دې. هم په دې وجه حکم ورکړې شو چه د دغه طرف حفاظت دې او کړې شی دغه طرف ته دې توکانې توك نه کړې شی او نه دې امتیازې او کړې شی^(۲).

قوله: «فَلَا يَزْنُ أَحَدُكُمْ قِبَلَ قِبْلَتِهِ» د قبلې طرف ته د اشرف الجهات کیدو په سبب د هغې طرف ته د توکانې توكولو نه په تاکید سره منع کړې شوی ده^(۳).

ابن بطال رحمته الله د امام مهلب رحمته الله طرف ته نسبت کولو سره لیکلی دی چه په دې حکم کښې د قبلې اعزاز، اکرام او هغه د گندگي وغیره نه پاک صفا ساتل دی. ځکه چه مونځ گذار خپل رب سره مناجات کوی نو په هغه باندې لازم دی چه د قبلې داسې اکرام او کړی لکه د مخلوقاتو سره د خبرو اترو کولو په وخت چه د هغوی طرف ته مخ کولو سره خبرې اترې کوی. يعنی څنگه چه د دغه مخلوقاتو اکرام کولی شی هم دغه شان دې د الله تعالى هم اکرام او کړی ځکه چه الله تعالى خو د مخلوقاتو په مقابله کښې د یرزیاات اکرام لاتی دې.

د طاؤس تابعی رحمته الله قول دې چه د الله تعالى د قبلې اکرام کوئی داسې چه د هغې طرف ته مخ کولو سره مه توکئ. نبی کریم صلی الله علیه و آله دا خبره واضحه کړه چه د قبلې طرف ته د توکانو وټولو نه د ممانعت وجه د الله تعالى سره مناجات کول دی کوم چه مونځ گذار په خپل مونځ کښې د قبلې طرف ته مخ کولو سره د الله تعالى سره کوی. څومره لوئی ظلم او بې ادبی ده چه یو سړي د رب الارباب او شهنشا په مخکښې ولاړ وی اود هغه طرف ته مخ کولو سره توکانې او توكي^(۴).

قوله: «وَلَكِنْ عَنْ بَأْسِهِ أَوْ تَحْتِ قَدَمَيْهِ» او خپل گس طرف ته یا د خپلو خپو لاندې د توكولو گنجائش شته.

قوله: «عَنْ بَأْسِهِ» به د فعل محذوف «لِيُبْصِقَ» سره متعلق وی^(۵).

(۱) شرح السنة للبغوی، کتاب الصلاة، باب: کراهیه الیذاق فی المسجف ونحو القبلة، رقم الحديث: ۴۹۲، ۳۱۲/۲. علامه طیبی رحمته الله هم دغه خبره د علامه بغوی رحمته الله طرف ته د نسبت کولو نه بغیر ذکر کړې ده. وئی گورشی: الکاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطیبی، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۲/۲۵۹.

(۲) اعلام الحديث للخطابی: ۳۸۶/۱.

(۳) مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۴۲۰/۲.

(۴) شرح ابن بطال: ۶۸/۲.

(۵) مرقاة المفاتیح، کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۶، ۴۲۰/۲.

قوله: تَحْتَ قَدَمَيْهِ كُنِيَ دَقْدَمُ نه مراد هم گس قدم دي. (١)
علامه خطابی رحمته الله فرمائی چه گس طرف ته د توکلو حکم نی خکه ورکرو چه په دي کُنِی د
بِی طرف تحفظ هم وو خکه چه په بعضی روایاتو کُنِی داهم راغلی دی چه بی طرف ته مه
توکی خکه چه بی طرف ته فرشته وی. او گس طرف ته د توکلو حکم هم هغه وخت دي کله
چه گس طرف ته بل مونخ گذار نه وی یعنی که چرته گس طرف ته هم خوک مونخ گذار وی نو
بیادي گس او بی یو طرف ته هم نه توکی بلکه د خپو لاندې یا په خپله کپړا کُنِی دي
او توکی څنگه چه حضور پاک او کرل. (٢)

علامه نووی رحمته الله لیکلی دی چه د ضرورت په وخت په دغه دواړو طرفونو کُنِی د توکلو
حکم هغه وخت دي کله چه مونخ بهر د جمات نه ادا کولې شی خو چه کله مونخ په جمات
کُنِی ادا کولې شی او بیا د توکلو ضرورت راغلو نو صرف هم په خپله کپړا کُنِی دي
توکی، بی، گس طرف ته یا د خپو لاندې دي نه توکی. (٣)

د علامه نووی رحمته الله په دي خبره باندې ملا علی قاری رحمته الله د حافظ ابن حجر رحمته الله د طرف نه یو
اشکال نقل کولو سره د هغې جواب ورکړي دي. چنانچه فرمائی: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی
چه [د علامه نووی رحمته الله] په دي توجیه کُنِی نظر دي. خکه چه کله مونخ گذار په جمات کُنِی
څه کپړا یا جانی نماز وغیره خوړولو سره مونخ کوی نو د ضرورت په وخت د هغه د پاره جائز
دی چه خپل گس طرف ته یا خپو لاندې دي توکی خکه چه مقصود دا وو چه د توکانو،
قرینګ یا بلغم نه څه هم په جمات کُنِی پریښوی لکه څنگه چه دلته دي مونخ گذار په خپله
کپړا باندې پریښوی نه چه د جمات په فرش باندې.

په دي باندې ملا علی قاری رحمته الله فرمائی چه د علامه نووی رحمته الله ذکر کړې شوی تفصیل کُنِی د
څه قسم اشکال نه پیدا کړې خکه چه د حدیث شریف د جملي [لا اِثْمَ] د مطلق کیدو نه چه
څه مفهوم کیږي هغه صحیح او صریح دي په دي کُنِی د څه قسم نظر نشته دي. عملی
صورت د دي جملي دا دي چه حضور پاک د خپل خادر مبارک یو گوټ او نیولو او په هغې
کُنِی نی او توکل. خکه چه په عامه توګه باندې خلق په مونخ کُنِی جدا د ځان لاندې څه
کپړا نه خوړوي. (٤) ابن الملقن رحمته الله هم د علامه نووی رحمته الله تائید کړي دي. (٥)

قوله: ثُمَّ اخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ، فَصَبَّحَ فِيهِ ثَمَرَةً بَعْضُهُ عَلَى بَعْضٍ، فَقَالَ: «أَوْ يَفْعَلُ هَكَذَا».

دي نه پس حضور پاک د خپل خادر مبارک یو گوټ او نیولو او په هغې کُنِی توکلو سره

(١) كما في حديث أبي هريرة في الباب الذي بعده.

(٢) أعلام الحديث للخطابي: ٣٨٧/١-٣٨٦.

(٣) شرح النووي، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: النهي عن البصاق في المسجد في الصلاة، رقم الحديث:

٤١/٥، ٥٥٠.

(٤) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ٧٤٦، ٤٢١/٢.

(٥) التوضيح لابن الملقن: ٤١٩/٥.

او مېلو او ارشادئى او فرمائيلو يا دې داسې کوى
قوله: ثُمَّ أَخَذَ رِدَائِهِ وَاخْلَعَهُ تَرَاخُرَ پورې په وخت د ضرورت د بلغم د غورزولو طريقه
 او خودلې شوه. اودا د بيان بالفعل د قبيل نه دې ځکه چې دا طريقه د سامع د پاره اوقع فى
 النفس وى.)

قوله: «وَيُتَعَلَّلُ دَدِي: عطف به د لکن حرف استدراك نه پس په فعل محذوف باندې وى.
 تقديرى عبارت به داسې شى: «ولكن يبيزق عن يساره او يفعل هكذا» (۱). علامه عيني رحمه الله
 فرمائي چې کلمه د او د شك د پاره نه ده بلکه د تنويع د پاره ده. د کوم معنى چې به دا وى چې
 هغه ته په دواړو عملونو کښې اختيار دې کوم هم چې کوى.)
 حديث مبارك د دې جملې نه معلومېږي چې توکل کونکى ته د دواړو کارونو نه د يو د کولو
 اختيار دې ليکن د خلورو ابوابو نه پس ذکر شوى يو باب کښې د راتلونکى روايت د وجې
 مصنف دغه آخرى عمل بهتر گرځولې دې.)

د بلغم د پاکوالى يا ناپاکوالى حکم: د حديث شريف په آخره کښې د ذکر کړې شوى طريقې نه
 معلومېږي چې بلغم پاک وى نجس نه وى. اودا حکم اجماعى دې. د دې خلاف چې د کومو ائمه
 حضراتو چې څه اقوال دى هغه د شاذ په حکم کښې دى. لکه قاضى عياض رحمه الله فرمائي چې
 توکل د هغه سرى په حق کښې گناه ده چې هغه خښ نه کړى او که يو سرې د توکلو نه پس هغه
 په خاوره يا شکه کښې ورځښ کړى يا داسې ممکن نه کيدو د وجې په څه څيز هغه او توکى
 نو د هغه په حق کښې گناه نشته.)

حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت: علامه کرمانى رحمه الله فرمائي اگرچه په ترجمه
 الباب کښې د حکم باليد ذکر دې ليکن حديث باب کښې د «حک» تصريح خوشته اود باليد
 تصريح نشته دې. ليکن متبادر الى الفهم داخپه موجود ده چې حضور پاک به د ديال نه هغه
 بلغم وغيره هم په خپل لاس سره صفا کړې وى.)

د حديث شريف نه مستفاد امور او اداب: د مذکوره حديث شريف نه د ډيرو امورو او آدابو
 استنباط کيږي د هغې نه يو څو لاندې ذکر کولې شى:

- ① د دې حديث شريف نه د ښې طرف د گس طرف نه افضل کيدل معلومېږي.)
- ② د بدن فضلات د جمات نه د لرې ساتلو حکم معلومېږي.)

(۱) فتح الباری: ۶۵۹/۱

(۲) الامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۵۶/۳.

(۳) عمدة القاری: ۲۲۲/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۵۹/۱.

(۵) التوضيح لابن الملقن: ۴۱۹/۵.

(۶) شرح الکرمانی: ۷۱/۴، الامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۵۶/۳، عمدة القاری: ۲۲۱/۴.

(۷) التوضيح لابن الملقن: ۴۱۹/۵، عمدة القاری: ۲۲۲/۴.

(۸) عمدة القاری: ۲۴۲/۴.

- ④ د قبلې د طرف تعظیم هم معلومیری. (۱)
 ⑤ د جمات د صفائی مستحسن کیدل معلومیری. (۲)
 ⑥ د توکانرو، بلغم وغیره پاک کیدل معلومیری ځکه چه مونځ گذار ته په حالت د مانځه کښې په خپله کپړا کښې د توکلو حکم ددی امر تقاضا کوی چه هغه دې پاک وی. ګڼې د مونځ گذار کپړا ناپاکه کیدل او د دغه نجس کپړې د وجې به مونځ نه کیدل لازم سی دکوم چه هیڅوک هم قائل نه دی. (۳)

حدیث باب: (دویم حدیث، حدیث نمبر ۳۹۸)

۳۰۱- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ (۴) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- رَأَى بَصَاقًا فِي جِدَارِ الْقِبْلَةِ فَحَكَّهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ «إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ صَلَّى، فَلَا يَبْصُقْ قَبْلَ وَجْهِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ قَبْلَ وَجْهِهِ إِذَا صَلَّى».

د حدیث ترجمه: د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د قبلې طرف ته دیوال باندې بلغم لګیدلی اولیدلو نو هغه ئی او توکل. بیانی خلقو طرف ته متوجه کیدو سره ارشاد اوفرمانیلو کله چه تاسو کښې څوک مونځ کوی نو خپلې مخې ته دې نه توکی، ځکه چه الله تعالی د مونځ گذار مخې ته وی.

تر اجم رجال: د مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول څلور رجال دی:

① عبداللہ بن یوسف رضی اللہ عنہ: دا عبداللہ بن یوسف تنیسی دمشقی رضی اللہ عنہ دې. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی په دویم حدیث کښې او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: لیبللم الشاهد الغائب لاندې تیر شوې دې. (۵)

② مالک بن انس رضی اللہ عنہ: دا مشهور امام مالک بن انس بن مالک الاصبیحی المدنی رضی اللہ عنہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی په دویم حدیث کښې او تفصیلی تعارف کتاب

(۱) عمدة القاری: ۴/۲۲۲.

(۲) عمدة القاری: ۴/۲۲۲.

(۳) عمدة القاری: ۴/۲۲۲.

(۴) رواه البخاری ایضاً فی صفة الصلاة، باب: هل یلتفت لأمر یزول به، رقم الحديث: ۷۵۳، وفي العمل فی الصلاة، باب: ما یجوز من البصاق والتفخ فی الصلاة، رقم الحديث: ۱۲۱۳، وفي الأدب، باب: ما یجوز من الغضب والشدّة لأمر الله تعالى، رقم الحديث: ۶۱۱۱ ورواه مسلم فی صحیحه فی المساجد، باب: النهی عن البصاق فی المسجد، رقم الحديث: ۴۷۵، ورواه أبوداؤد فی سننه فی الصلاة، باب: فی کراهیة البزاق فی المسجد، رقم الحديث: ۴۷۹، ورواه النسائی فی سننه فی المساجد، باب: النهی عن أن یتنخم الرجل فی قبلة المسجد، رقم الحديث: ۷۲۵، وفي جامع الأصول، حرف المیم، الکتاب السادس فی المساجد وما یتملق به، الفصل الثانی فی احکام تمعلق بالمسجد، (البرق الأول فی البصاق، رقم الحديث: ۸۷۲۹، ۱۱/۱۹۱).

(۵) کشف الباری: ۱/۲۸۹، ۴/۱۱۳.

الإیمان، باب: من الدین القراء من الفتن لاندې تیر شوی دي^(۱).

(۵) ناظم: دا مولی عبد الله بن عمر القرشي رحمه الله دي. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ذکر العلم والفتیان المسجد لاندې تیر شوی دي^(۲).

(۶) عبدالله بن عمر: دا مشهور صحابین رسول د حضرت عمر فاروق رضی الله عنهما خونی حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دي. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الإیمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: بقی الإسلام علی خمس کنبی تیر شوی دي^(۳).

د حدیث شرح: "فی جدار القبلة" کنبی د القبلة الف لام د عهد ذهني د پاره دي يعنی لی جدار قبلة المسجد، د مستملی په روایت کنبی "لی جدار المسجد" الفاظ دي^(۴).

هم په صحیح البخاری کنبی د کتاب الصلاة په آخر کنبی د "ایوب من دافم" په طریق سره یو روایت موجود دي په هغې کنبی د "لی قبلة المسجد" الفاظ دي. او په دي روایت کنبی د "ثم زل، فحتها یبداء" الفاظو زیاتوالي هم دي. د دې زیاتوالی نه معلومیږي چه حضور پاک خطبه ارشاد فرمائیلله کوم وخت چه حضور پاک په دیوال باندې بلغم اولیدلو^(۵).

قوله: "فَأَنَّ اللَّهَ يَكُنْ". يعنی الله تعالی ستاسو د مخ په طرف کنبی دي. په دي حدیث شریف کنبی دا جمله د تشبیه په توگه وئیلی شوی ده. يعنی لکه چه الله تعالی د مونږ غذار مخ ته مخامخ دي. لهذا دغه طرف ته مه توگئ ځکه چه په دي عمل کنبی د هغه پاک ذات تخفیف لازمیږي^(۶).

د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مناسبت: د دې حدیث شریف به د ترجمه الباب سره مناسبت په دي حیثیت سره قائمیږي چه په دي حدیث کنبی د "حک" نسبت د نبی کریم صلی الله علیه وسلم طرف ته دي نو په پوهه کنبی راتلونکي خبره هم داده چه د دغه بلغم توکل به هم د لاس په ذریعه شوې وي.

دویمه خبره دا چه په حدیث کنبی "جدار القبلة" نه مراد "جدار قبلة مسجد رسول الله صلی الله علیه وسلم" دي. په دي تقدیر سره به هغه اعتراض هم ختم شی کوم چه د بعضي کسانو د طرف نه کړې شوې دي چه د دې حدیث د ترجمه الباب د کل سره نه بلکه د جزء سره مطابقت دي ځکه

(۱) کشف الباری: ۲/۱۸۰/۲۹۰.

(۲) کشف الباری: ۱/۶۴۸.

(۳) کشف الباری: ۱/۶۳۷.

(۴) عمدة القاری: ۴/۲۲۳.

(۵) صحیح البخاری، العمل فی الصلاة، باب: ما يجوز من البصاق والتفخ فی الصلاة، رقم الحدیث: ۱۲۱۳.

(۶) عمدة القاری: ۴/۲۲۳.

چه ترجمه الباب کنبی "جدار المسجد" ذکر دی او حدیث کنبی "جدار القبلة" ذکر دی (۱).
حدیث باب: دریم حدیث [حدیث نمبر ۳۹۹]

۳۰۰- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ (۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَأَى فِي جِدَارِ الْقُبْلَةِ مَخَاطَأَ أَوْبُصَاقًا أَوْ نَحْمَةً فَحَكَهُ.

د حدیث ترجمه: د ام المؤمنین حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د قبلي طرف ته دیوال باندې قرینګ، توکانړي یا بلغم لګیدلې اولیدلو نو هغه ئی او توګلو تراجم رجال: د مذکورہ حدیث په سند کنبی ټول پنځه رجال دی:

① عبدالله بن یوسف رضی اللہ عنہ: دا عبدالله بن یوسف تنیسی دمشقی رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی د دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: لیعلم الشاهد الغائب لاندې تیر شوی دی (۳).

② مالك بن انس رضی اللہ عنہ: دا مالک بن انس المدنی رضی اللہ عنہ دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی د دویم حدیث او تفصیلی تعارف کتاب ایمان، باب: من الدین الفرار من الفتن لاندې تیر شوی دی (۴).

③ هشام بن عروه رضی اللہ عنہ: دا هشام بن عروه بن زبیر رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی د دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب ایمان، باب: أحب الدین إلى الله اذومر لاندې تیر شوی دی (۵).

④ عروه رضی اللہ عنہ: دا عروه بن زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی، دویم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب ایمان، باب: أحب الدین إلى الله اذومه لاندې تیر شوی دی (۶).

⑤ حضرت عائشه رضی اللہ عنہا: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہا ده. د

(۱) عمدة الفاری: ۲۲۳/۴.

(۲) أخرجه مسلم في صحيحه في المساجد، باب: النهي عن البصاق في المسجد، رقم الحديث: ۵۴۹. وفي جامع الأصول، حرف اليم. الكتاب السادس في المساجد وما يتعلق به، الفصل الثاني في أحكام تتعلق بالمسجد، الفرع الأول في البصاق، رقم الحديث: ۸۷۳۳، ۸۹۵/۱۱.

(۳) كشف الباری: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

(۴) كشف الباری: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲.

(۵) كشف الباری: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

(۶) كشف الباری: ۲۹۱/۱، ۲/۴۳۲.

دوی احوال کشف الباری، کتاب ہدہ الوحی، ودویم حدیث لاندی تیر شوی دی (۱).
 دحدیث شرح: د مذکورہ حدیث تشریح ورا ندی تیر شوی دواو و احادیثو کنبی تیرہ شوې ده
 دحدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت. د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مناسبت
 واضح دی چه متبادرالی الفهم هم دادی چه دغه بلغم به نی هم په خپل لاس مبارک سره
 توکلې وی (۲).

۲- بَابُ حَلِّ الْمُخَاطَبِ بِالْحَصَى مِنَ الْمَسْجِدِ

داباب دې د جمات خه د وړوکی کانری په ذریعه د بلغم توگلو باره کنبی
 د مذکورہ باب د ماقبل سره مناسبت: علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه سابقه باب کنبی په لاس
 سره توکانری یا بلغم د لرې کولو بیان وو او دلته په قوتکانری یا کانری وغیره سره د لرې
 کولو بیان دی. په دواو وکنبی فرق دادې چه د "مخاط" رطوبت یا لزوجت په نسبت د بلغم یا د
 توکانرو زیات وی لهذا دا د جمات نه په مکمله توگه لرې کولو د پاره صرف لاس کافی نه
 وی بلکه په څه څیز وغیره سره د لرې کولو ضرورت وی. په دې وجه په وړوکی کانری سره د
 صفا کولو بیان په دې حدیث مبارک کنبی ذکر شو. په دې مقام باندې یو اشکال پیدا کیږی
 چه ترجمه الباب کنبی خو د "مخاط" ذکر دې خو په حدیث مبارک کنبی د "نغامه" ذکر دې.
 نو ددې جواب دادې چه دا دواړه د انسانی بدن پاک فضلات دی. په دې دواو وکنبی د حکم
 په اعتبار سره هیڅ فرق نشته دې. علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه دا جواب علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ
 ذکر کړې دې. زما په نیز زیات بهتر جواب دادې چه اگر چه په دې دواو وکنبی څه فرق دې چه
 "مخاط" د پوزې نه وتونکې بلغم وی او "نغامه" د سینې نه وتونکې بلغم. لیکن په ترجمه
 الباب کنبی د "مخاط" ذکر او حدیث شریف کنبی د "نغامه" ذکر ددې خبرې خبر وړوکی لکه
 څنگه چه دواړه په خپل ځان کنبی د غوروالی او ټینګوالی په اعتبار سره برابر دی نو هم
 دغه شان دواړه په حکم کنبی هم برابر دی (۳).

حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ددې ترجمې قائلولو
 مقصد په هغه بعضی حضراتو باندې رد کول دی چا چه د پوزې اوبه او رطوبت پلیت
 گرځولې دې او دلیل ئی ددې حدیث مبارک نه نیولې دې. کوم چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په دې باب
 کنبی ذکر کړې دې. او ددې بنیاد ئی دا گرځولې دې چه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم پخپله دا رطوبت صفا
 کول صرف د جمات د صفائی او نظافت په خاطر نه وو کړې بلکه جمات د دغه نجاست نه
 پاکول هم وو. نو عین ممکن دی چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دداسې کسانو دتردید دپاره دا ترجمه
 قائمه کړی وی. خاص کر د ابن عباس رضی اللہ عنہما اثر به ئی هم ددې د پاره قائم کړې وی چه د دغه اثر

(۱) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

(۲) عمدة القاری: ۴/۲۲۲.

(۳) عمدة القاری: ۴/۲۲۴.

نه د هغه بعضي حضراتو تردید کیدلو.

حضرت شاه صاحب رحمته الله فرماني چه یونیه توجیه زما په نیز دا ده چه امام بخاری رحمته الله سره که چرې یو حدیث په مختلف طرق سره وی نو د هغوی عادت دا دې چه دغه ټول طرق د یو عنوان لاندې نه راجع کوي بلکه هر روایت د مستقل عنوان لاندې ذکر کوي. د حدیث الفاظ مخې ته ساتلو سره ترجمه الباب او عنوان کښې تنويع پیدا کوي. او اصل مقصد د حدیث طرق بیانول وی هم دغه شان دلته هم شوی دی.)

د صحیح بخاری د بعضي نسخو مطابق امام بخاری رحمته الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما یو اثر دې ترجمه الباب جزء جوړولو سره تعلیقاً نقل کړې دې هغه هم لاندې نقل کولې شی
تعلیق نمبر ۲: «وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «إِنْ وَطِئْتَ عَلَى قَدْرٍ رَطْبٍ، فَأَغِيلَهُ وَإِنْ كَانَتْ يَابِسًا قَلًّا»
د تعلیق تخریج: د حضرت عبداللہ ابن عباس رضی الله عنهما دا اثر ابن ابی شیبہ رحمته الله خپل مصنف کښې ذکر کړې دې، ونی گورنی:

(«حدثنا حفص بن هياث، عن الأعمش، عن يعقوب بن وثاب قال: سئل ابن عباس عن رجل خر في الصلاة فوطئ على عذراء، قال إن كانت رطبة غسل ما أصاب، وإن كانت يابسة لم تضرب».)^(۲)

د تعلیق ترجمه: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرماني چه که چرې ستا خپې په څه لمده گندگي باندې اولگي نو هغه اووینځه او که چرې په اوچه گندگي باندې اولگي نو د وينځلو ضرورت نشته.

د تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت: حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه په دې نهی کښې لونی او اهم علت د قبلي احترام دې صرف د رطوبت د نفرت قابل کیدل نه دی، اگر چه ددې قابل نفرت کیدل هم یو سبب دې لیکن د قبلي د احترام په مقابلې کښې د کمې درجې سبب دې هم دغه وجه کیدې شی چه د جمات په معامله کښې د رطوبت صفا کولو کښې ددې د لوند یا د اوچیدو فرق نه دې کړې شوي (په خلاف ددې که چرې دنهی علت صرف ددې د نفرت قابل کیدل وی نو هلته به دواړو کښې فرق کیدل پکار دی چه جرته په اوچ رطوبت باندې خپه راشی نو څه دخرج خبره نه ده لیکن چه کوم خانی به لوند رطوبت باندې خپه راشی نو هغه وخت دغه رطوبت وينځل پکار دی. چنانچه ونيلي شی چه د ابن عباس رضی الله عنهما په اثر کښې په رطوبت باندې د خپې راتلو واقعه د جمات نه وی بلکه د جمات نه به د بهر وی. په دې وجه د جمات په معامله کښې به د رطوبت لوند کیدو یا اوچ کیدو ته نه شی کتلې بلکه دا به صفا کولې شی.)^(۳)

(۱) الأبواب والتراجم للدهلوی فی بدایه صحیح البخاری، باب: حک المغاط بالخصی، ص: ۳۰.

(۲) مذکورہ تعلیق الدكتور مصطفی ديب البغا والا نسخه کوم چه د کشف الباری د بابه بنياد جوړ کړې شوې دې، کښې نشته دې لیکن شراح حدیث په دې کلام کړې دې. په دې وجه کشف الباری کښې هم ددې تشریح کړې شوې ده.

(۳) المصنف لابن ابی شیبہ، کتاب الطهارة، باب فی الرجل يتوضأ فيطأ على العذرة، رقم الحديث: ۴۱۳/۱ ۴۲۶.

(۴) فتح الباری: ۶۶۰.

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ پہ رد کنبی فرمائی ہے داسی صحیح نہ دی ہے دی کنبی دیر بعد دی بلکہ علت د معانت د قبلی احترام سرہ سرہ د تکلیف موجودیدل ہم دی خکہ چہ لہ شان روستو د حضرت ابو سہلہ رحمۃ اللہ علیہ روایت راخی چہ حضور پاک ارشاد فرمائیلی دی: «لَا أَذِيتُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»، ددی ارشاد نہ پہ واضعہ توگہ باندی د تکلیف حصول علت معانت کیدل معلومیری.

د ترجمہ الباب سرہ د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما ددی اثر مناسبت پہ دی توگہ باندی ہم ممکن دی چہ ترجمہ کنبی حک البخاط بالحمق دی او د روایت نہ دا خبرہ ہم معلومیری چہ د پوزی ہفہ رطوبت اوچ وو خکہ خو پہ کانری سرہ صفا کول ممکن کیدی شی گنی پہ کانری سرہ بہ پہ خانی د صفا کیدو نور زیات خوردیلو. چنانچہ مذکورہ اثر پہ اوچ او لوند نجاست کنبی د فرق د پارہ راوپلی شوی دی. سرہ ددی چہ ظاہر حدیث کنبی پہ دی باندی خہ دلالت نشہ دی. چنانچہ اثر او ترجمہ کنبی پہ دی حیثیت سرہ مناسبت دی او دومرہ مقدار د مناسبت کافی دی.

د تعلیق د توجہ الباب سرہ مناسبت: د مذکورہ اثر یا تعلیق د ترجمہ الباب سرہ مناسبت پہ پورتنہ دواړو اقوالو کنبی واضح شوې دی.

حدیث باب: رومی حدیث [حدیث نمبر ۴۰۰]

۳۰۹۳۰۸- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ شُهَابٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَاهُ زَيْنَةَ وَأَبَا سَعِيدٍ ^(۱) حَدَّثَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَأَى نُخَامَةً فِي جِدَارِ الْمَسْجِدِ، فَتَنَاوَلَ حَصَاةً فَحَكَ بِهَا فَقَالَ «إِذَا نَعِمَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَتَخَنَّنْ قَبْلَ وَجْهِهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ الْيُسْرَى».

د حدیث توجہ: د حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ او حضرت ابو سعید رضی اللہ عنہ بیان دی چہ نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د جسات پہ دیوال باندی بلغم اولیدلو نو یو کانری نی راواختلو او هغی سرہ نی اوگرولو. بیانی افرمائیل کله چہ تاسو کنبی خوک بلغم توکی، نو نہ دی خپلی مخی طرف تہ توکی او نہ دی خیل نیی طرف تہ بلکہ خپل گس طرف تہ یا د خپو لاندی دی توکی. تو اجمہ وجال: د مذکورہ حدیث شریف پہ سند کنبی تول شپہ راویان دی.

(۱) عمدة القاری: ۲۲۵/۴-۲۲۴.

(۱) أخرجه البخاری أيضاً فی المساجد، باب: لا یبصق عن یمینہ فی الصلاة، رقم الحدیث: ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۴، ۴۱۶. ومسلم فی صحیحہ فی المساجد، باب النہی عن البصاق فی المسجد، رقم الحدیث: ۵۴۸. وأبو داؤد فی سننہ فی الصلاة، باب فی کراہیة البزاق فی المسجد، رقم الحدیث: ۴۸۰. والنسائی فی سننہ فی المساجد، باب ذکر نہی النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن یصق الرجل بین یدیه أو عن یمینہ وهو فی صلاتہ، رقم الحدیث: ۷۲۶. وابن ماجہ فی سننہ فی المساجد، باب کراہیة النخامة فی المسجد، رقم الحدیث: ۷۶۱. وفي جامع الأصول، حرف الیم. الكتاب السادس، فی المساجد وما یعلق فیہ أو لا وأخرا، الفضل الثانی: فی احکام تتعلق بالمساجد، الفرع الأول: فی البصاق، رقم الحدیث: ۸۷۳۰، ۱۹۳/۱۱.

- ① موسى بن اسماعيل رحمته الله: دا ابوسلمه موسى بن اسماعيل التبوذكى البصرى رحمته الله دې د دوى مختصر احوال كشف البارى، كتاب بده الوس د خلووم حديث او تفصيلى احوال كتاب العلم، باب: من اجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس لاندې تير شوي دې^(۱).
- ② ابراهيم بن سعد رحمته الله: دا ابو اسحاق ابراهيم بن سعد بن ابراهيم الزهرى رحمته الله دې د دوى مختصر احوال كشف البارى، كتاب الإيمان باب: من كره أن يعوذ الكفر كما يكره أن يذل إلى النار من الإيمان او تفصيلى احوال كتاب العلم، باب: ما ذكر في ذهاب موسى عليه السلام إلى البحر إلى الغصن..... لاندې تير شوي دې^(۲).
- ③ ابن شهاب رحمته الله: دا ابوبكر محمد بن مسلم، بن عبيد الله، بن عبد الله بن شهاب الزهرى المدنى رحمته الله دې د دوى احوال كشف البارى، كتاب بده الوس دريم حديث لاندې تير شوي دې^(۳).
- ④ حميد بن عبد الرحمن رحمته الله: دا حميد بن عبد الرحمن بن عوف رحمته الله دې د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: تلوم قيام رمضان من الإيمان لاندې تير شوي دې^(۴).
- ⑤ ابو هريرة رحمته الله: دا مشهور صحابى رسول حضرت ابو هريره رحمته الله دې د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: امور الإيمان لاندې تير شوي دې^(۵).
- ⑥ ابوسعيد رحمته الله: دا مشهور صحابى رسول حضرت ابوسعيد خدرى رحمته الله دې د دوى احوال كشف البارى، كتاب الإيمان، باب: من الدين القراء من الفتن لاندې تير شوي دې^(۶).
- د حديث شرح: د مذكوره حديث شريف تشریح وړاندې باب كښې تيره شوې ده. نور د تشریح قابل خچ خيز نشته دې. سوا د دې نه چه په دې روايت كښې "فحكها" لفظ دې خوه كشميهني په روايت كښې هم دغه لفظ "فحتها" دې خبره په دواړو كښې هم يوه ده.
- د حديث مبارك د ترجمه الباب سره مناسبت: د حديث مبارك ترجمه الباب سره مناسبت هم او په دې باندې يو اشكال او جواب هم د باب په شروع كښې تير شوي دې.

(۱) كشف البارى: ۴۳۲/۱، ۴۷۷/۱.

(۲) كشف البارى: ۱۲۰/۲، ۲۳۳/۳.

(۳) كشف البارى: ۱/۳۲۶.

(۴) كشف البارى: ۲/۳۱۶.

(۵) كشف البارى: ۶۵۹/۱.

(۶) كشف البارى: ۸۲/۲.

۳- بَابُ: لَا يَبْصُقُ عَنْ يَمِينِهِ فِي الصَّلَاةِ

په دې باب کېنې ذکر کړې شوی دی چه مونږ گذار دې
د مونږ په وخت خپل ښی طرف ته نه توکی.

ذو جمعة الباب مقصد:

د حضرت شيخ الحديث صاحب نورالله مرقده رائي: حضرت شيخ الحديث صاحب نورالله مرقده فرمائي چه شارحينو دې ابو ابو ته هيڅ تعرض نه دي كړې بلكه دا فرمائي چونكه د مذكوره رواياتو نه مختلف احكام ثابتيدل په دې وجه امام بخاري رحمه الله په هريو باندې مستقل باب او ترلو. خو زما په نيز د هريو باب نه خائله يو غرض دي. چنانچه ددې باب غرض دا دي چه په دې كېنې اختلاف چه د بصاق عن اليمين نه د صلوة سره خاص ده او كه عام ده صلوة او غير صلوة ټولو ته ځكه چه روايات دواړه شان دي.

د حضرت امام مالك رحمه الله نه تخصيص بالصلوة نقل دي او امام نووي رحمه الله فرمائي چه عام دي. او ددې اختلاف وجه اختلاف في التعليل دي. كوم خلق ئی چه عام منى هغوى وائی چه نهی د بصاق إلى اليمين معلل كړې شوې ده د فرېنې د ښی طرف ته په كيدو سره. او هغه هروخت انسان سره وى لهذا نهی عام ده، ځكه چه دا د هغې د احترام خلاف ده. مگر په دې باندې اشكال دا كولې شى چه گس طرف ته خو هم د گناهونو ليكونكې فرېنېته وى. ويراي للأمر مالا يرأى للأمر. دې نه علاوه د نيكو ليكونكې فرېنېته لږه بدى ليكونكې فرېنېته د گناه ليكلو نه منع كوى. لهذا د هغې په مونږ باندې احسان دې په دې وجه مونږ له هم د هغې احترام كول پكار دي.

او حضرت امام بخاري رحمه الله في الصلاة زياتولو سره د امام مالك رحمه الله تائيد كړې دي. او زما رائي هم دغه ده چه نهی د صلاة سره خاص ده او كوم علت چه شارحينو بيان كړې دي او د "ملك" نو "كاتبين حسنات" مراد اخستې دي دا زما په نيز صحيح نه دي. اگر چه د مشرانو نه نقل دي او د صحيح نه كيدو وجه داده چه كاتب سيئات اگر چه كاتب سيئات ده مگر فرېنېته خوبيا هم ده او فرېنېته ټول په ټولې مكرم دي. هم عباد مكرم. بله دا چه هغه خود سيئات كتابت پخپله نه كوى بلكه هغه مامور ده لهذا د هغې هم احترام كيدل پكار دي. بله دا خبره چه توكانې ښكته پريوځي او فرېنېته پورته وى. لهذا زما په نيز دا صحيح نه ده چه د "ملك" نه مراد كاتب حسنات وى بلكه دې نه مراد ددې نه علاوه بله فرېنېته ده چه خاص هم په مونږ كېنې راځي او ښی طرف ته او ديريې او دده د زړه حفاظت كوى. او يو شيطان راځي كوم چه گس طرف ته او ديريې او دده په زړه كېنې وسوسې اچوى. نو دغه فرېنېته نه مراد دا فرېنېته ده او چونكه دا لاندې ولاړه وى په دې وجه كه توكى نو هغه توكل به په دې باندې

پروخی (۱).

د حضرت مولانا محمد ادریس کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ واثقی ترجمۃ الباب کنبی فی الصلاة نہ دی خبری طرف ته اشاره کیبری چه دا ممانعت صرف د مونخ دوران کنبی دې د مانخه نه بهر نه دې لکه چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د هغه حضراتو رد کوی خوک چه په مونخ کنبی او د مونخ نه بهر هر حالت کنبی توکل منع کوی. اگر چه ادب ته نیز دې خبره هم دا ده چه په هر حالت کنبی د قبلې طرف ته توکل منع وی څنگه چه به د حضرت ابن مسعود، حضرت معاذ بن جبل، حضرت عمر بن عبد العزیز رضی اللہ عنہ وغیره د مونخ نه بهر هم قبلې طرف ته توکل مکروه گرځول (۲).

حدیث باب (رومی حدیث) [حدیث نمبر ۴۰۱]

۳۰- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ وَأَبَا سَعِيدٍ (۳) أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَأَى نَحَامَةً فِي حَاطِطِ الْمَسْجِدِ، فَتَنَّا وَلَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَصَاةً فَحْتَبَاهُ ثُمَّ قَالَ «إِذَا تَنَعَّمُوا أَحَدُكُمْ فَلَا يَتَنَعَّمْ قَبْلَ وَجْهِهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ الْيُسْرَى».

د حدیث ترجمه: د حضرت ابو هریره او حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ بیان دې چه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د جمات په دیوال باندې بلغم اولیدلو نو یو کانی نی راواخستلو او هغې سره نی او گرولو، بیانی او فرمائیل کله چه تاسو کنبی خوک بلغم توکی، نو نه دې خپلې محبې طرف ته توکی او نه دې خپل نبی طرف ته بلکه خپل کس طرف ته یا د خپو لاندې دې توکی. تراجم و حال: د مذکور حدیث شریف په سند کنبی ټول اووه راویان دی.

① یحیی بن یحیی بن عبد الله بن بکیر رحمۃ اللہ علیہ: دا ابو زکریا یحیی بن عبد الله بن بکیر القرشی المخزومی رحمۃ اللہ علیہ دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب بدم الوسی، باب: کیف کان بدم الوسی دریم حدیث لاندې تیر شوی دی (۴).

② اللیث بن سعد رحمۃ اللہ علیہ: دا امام ابو الحارث اللیث بن سعد بن عبد الرحمن رحمۃ اللہ علیہ دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب بدم الوسی، باب: کیف کان بدم الوسی دریم حدیث لاندې تیر شوی دی (۵).

③ عقيل بن عقیل رحمۃ اللہ علیہ: دا عقیل بن خالد بن عقیل رحمۃ اللہ علیہ دې د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدم الوسی، باب: کیف کان بدم الوسی دریم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب العلم باب: فضل

(۱) تقریر بخاری شریف: ۳۶۲/۲.

(۲) تحفه القاری للکاندھلوی: ۴۷۱/۲.

(۳) مترجمه تحت رقم الحدیث: ۴۰۰.

(۴) کشف الباری: ۱/۳۲۳.

(۵) کشف الباری: ۱/۳۲۴.

العلم لاندې تیر شوی دی (۱).

۵) ابن شهاب رضی الله عنه: دا ابوبکر محمد بن مسلم، بن عبید الله، بن عبد الله بن شهاب الزهري المدني رضی الله عنه دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی درسم حدیث لاندې تیر شوی دی (۲).

۶) حمید بن عبد الرحمن رضی الله عنه: دا حمید بن عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: تطوع قیام رمضان من الإیمان لاندې تیر شوی دی (۳).

۷) ابوهریره رضی الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: امور الإیمان لاندې تیر شوی دی (۴).

۸) ابوسعید رضی الله عنه: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه دې د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الدین الفار من الفتن لاندې تیر شوی دی (۵).

د حدیث شوح: د مذکوره حدیث مبارک مکمل شرح وړاندې تیره شوې ده په دې کښې هیڅ څه نوې خبره نشته دې. وړاندې او دې موجوده حدیث شریف کښې صرف څه لفظي فرق دې په کوم سره چه په معنی او مباحثو باندې هیڅ فرق نه پریوځي. مثلاً هلته "جدار السجد" وو او دلته "حائط السجد" دې هلته "فحکها" وو او دلته "فحتها" دې هلته "فلايتنخن" وو او دلته "فلايتنخن" دې. هلته تحت قدمه" وو او دلته تحت قدمه الیسری" دې.

د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مناسبت: د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله "فلايتنخن قبل وجهه ولاعن يمينه" کښې دې. که چېرې دا اعتراض او کړې شی چه ترجمه الباب کښې خو دی: "لايصق عن يمينه" او په حدیث مبارک کښې د "لايتنخن" الفاظ دی نو د دې جواب دادې چه د حکم په اعتبار سره "نخامه" او "نصاق" يو څرځولې شوی دی د نورو احادیثو نه د دې تساوی اشاره ملاوېږي (۶).

(۱) کشف الباری: ۱/۳۲۵، ۲/۴۵۵.

(۲) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۳) کشف الباری: ۲/۳۱۶.

(۴) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۵) کشف الباری: ۸۲/۲.

(۶) عمدة القاری: ۲۲۶/۴. مثلاً لېر شان روستو راتلونکې حدیث شریف کښې دی لا ییزفن فی قبلته ولكن عن يساره، حضور پاک دا جمله د قبلي په دیوال کښې "نخامه" لیدلونه پس ارشاد فرمایلي وه. دا دلالت دې چه نخامه او بزاق د حکم په اعتبار سره برابر دی. (عمدة القاری: ۲۲۶/۴).

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۲۰۲]

۱۱۱ - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي قَتَادَةُ قَالَ (۱) سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَا يَتَّقِلُنَّ أَحَدُكُمْ يَدَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ رِجْلِهِ».

د حدیث ترجمہ: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی کہ نبی اکرم ﷺ اوفرمائیل چہ تاسو گنبی دې خوک خپلی مخې ته نه توکی او نه دې خپل بڼی طرف ته لیکن (چه د توکلو ضرورت پېښی شی نو) خپل کس طرف او د خپو لاندې توکلی شی.
تو اجمه رجال: د مذکورہ حدیث شریف په سند گنبی ټول څلور راویان دی:

① حفص بن عمر رضی اللہ عنہ: دا حفص بن عمر، ابن الحرث الحوضی رضی اللہ عنہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: إذا شرب الکلب فی الزمان أحدکم فلیفسله سبعا، الحدیث الرابع لاندې تیر شوی دی. (۲)

② شعبه بن یونس رضی اللہ عنہ: دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی الواسطی بصری رضی اللہ عنہ دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې تیره شوې ده. (۳)

③ قتاده بن دعامة رضی اللہ عنہ: دا قتاده بن دعامة رضی اللہ عنہ دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیره شوې ده. (۴)

④ انس بن مالک رضی اللہ عنہ: دا مشهور معروف صحابئ رسول حضرت انس بن مالک بن نضر خزرجی انصاری رضی اللہ عنہ دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیره شوی ده. (۵)

د حدیث شرح: د مذکورہ حدیث شریف تشریح او وضاحت هم وړاندې تیر شوې دې. "لَا يَتَّقِلُنَّ" دا صیغه د باب نصب او ضرب دواړو نه مستعمل دې. یعنی د فاء کسره او ضمه دواړه شان لوستلې کیدې شی. ددې معنی د توکلو ده. "لَا يَتَّقِلُنَّ" او "لَا يَزِقُنَّ" یا "لَا يَصِقُّ" ددې ټولو هم یوه معنی ده. (۶)

① مرتخریجه تحت رقم الحدیث: ۲۴۱، فی کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: البزاق والمغاط ونحوه فی التوب.

② کشف الباری: ۶۷۸/۱.

③ کشف الباری: ۶۷۸/۱.

④ کشف الباری: ۳/۲.

⑤ کشف الباری: ۴/۲.

⑥ عمدة القاری: ۲۲۷/۴.

و حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مطابقت: د مذکور حديث د ترجمه الباب سره مطابقت بالکل واضح دې چه په دواړو کښې هم يوه خبره ذکر ده (۱).

۴- بَابُ: لِيُبْزُقَ عَنْ يَسَارَةٍ أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ الْيُسْرَى

دباب دې په دې باره کښې چه (مونځ گذار له) پکار دی چه (د ضرورت په وخت) خپل گس طرف ته توکی یا د خپلې گسې خپې لاندې
دباب د عنوان بعضې نسخو کښې "ليبزق" په ځانې "ليبصق" دې. د دواړو معنی هم يوه ده (۲).
د ترجمه الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته الله فرماني چه امام بخاری رحمته الله په دې باب سره يو اختلاف طرف ته اشاره کړې ده او هغه دا چه قاضي عياض رحمته الله فرماني چه بصاق في المسجد جائز دې او ددې نه دفن کول گناه ده. او امام نووي رحمته الله فرماني بصاق في المسجد گناه ده او ددې کفار ه ددې دفن کول دی.

ما بيان کړي وو چه دا دواړه د پخوانو شارحینو نه دي. قاضي عياض رحمته الله مقدم دي او مالکي دي. او امام نووي رحمته الله مؤخر دي او شافعي دي. نو اکثر وختونو کښې د حديث معانی بيانولو کښې دواړه اختلاف کوي او بيا د هغوی نه پس راتلونکی دوه فريق شو. يو د امام عياض رحمته الله موافقت کوي او دويم د امام نووي رحمته الله تائيد کوي. هم ددغې نه دا اختلاف هم دي. امام بخاری رحمته الله د مختار قاضي عياض رحمته الله طرف ته اشاره فرماني لي دي. د مختار قاضي عياض رحمته الله دا مطلب نه دي چه امام بخاری رحمته الله مختار عياض رحمته الله گنړلو سره د هغه طرف ته اشاره کړې ده. چونکه شهرت هم په امام عياض رحمته الله سره شوې وو په دې وجه هغه طرف ته منسوب کړې شو (۳).

حديث باب (رومي حديث) (حديث نمبر ۴۰۲)

«حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ (۱) قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّ الْيُسْرَى إِذَا كَانَ فِي الصَّلَاةِ فَأَنْتَ تَأْجِرُ رَبَّهُ، فَلَا يُبْزُقَنَّ بَلَنَ يَدَيْهِ وَلَا عَنَ تَحِيَّتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارَةٍ أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ».

د حديث ترجمه: حضرت انس رضي الله عنه فرماني چه رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد او فرمانيلو مؤمن چه کله به مانځه کښې وي نو هغه د خپل پروردگار سره مناجات کښې مشغول وي. چنانچه د (تو کلو حاجت راتلو په وخت) دي خپل مخامخ يا خپل بڼی طرف ته نه توکی بلکه خپل گس طرف ته يا د خپو طرف ته دي توکی.
تواجم وځان: د مذکور حديث شريف په سند کښې ټول څلور راويان دي:

(۱) عمدة القاری: ۲۲۷/۴.

(۲) فتح الباری: ۶۶۲/۱ عمدة القاری: ۲۲۷/۴.

(۳) تقرير بخاری شریف: ۱۵۱/۲.

(۴) مرفوعة رقم الحديث: ۳۹۷.

① آدم عليه السلام: دا آدم بن ابی ایاس العسقلانی رحمته الله دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الایمان،

باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندي تیر شوی دی. (۱)

② شعبه رحمته الله: دا امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی الواسطی بصری رحمته الله دې.

د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندي تیره شوې ده. (۲)

③ قتادة رحمته الله: دا قتاده بن دعامة رحمته الله دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من

الایمان أن یجب لأخيه ما یجب لنفسه لاندي تیره شوې ده. (۳)

④ انس بن مالک رحمته الله: دا مشهور او معروف صحابین رسول حضرت انس بن مالک بن نضر

خزرجی انصاری رحمته الله دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان أن یجب

لأخيه ما یجب لنفسه لاندي تیره شوی ده. (۴)

د حدیث شرح: د مذکوره حدیث شریف تشریح ماقبل کښې تیره شوې ده.

د مذکوره حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکوره حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت

ولکن عن یساره أوتعت قدما کښې دې. معنی ددې جملې داده چه پکار دی چه خپل گس

طرف ته اونه توکی. واضحه دې وی چه ماقبل ترجمه الباب کښې د فی الصلاة قیدو خو په دې

روایت کښې دا قید نه وو. اودلته په ترجمه الباب کښې دا قید نشته دې خو په حدیث

شریف کښې دا قید موجود دې. (۵)

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۴۰۴]

۳- حَدَّثَنَا عَلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَبْصَرَ نَفْسَهُ فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ فَحُكِّبَتْ بِحَصَاةٍ، ثُمَّ نَفَسَ أَنْ يَبْزُقَ الرَّجُلَ بَيْنَ يَدَيْهِ أَوْ عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى. وَعَنِ الزُّهْرِيِّ سَمِعَ مُحَمَّدًا عَنْ أَبِي سَعِيدٍ نَحْوَهُ.

د حدیث ترجمه: د حضرت ابوسعید خدری رحمته الله نه روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د جومات قبلي طرف (دیوال) باندې بلغم اولیدلو نو حضور پاک په یو کانړی باندې هغه اوگړولو. بیا

(۱) کشف الباری: ۶۷۸/۱

(۲) کشف الباری: ۶۷۸/۱

(۳) کشف الباری: ۳/۲

(۴) کشف الباری: ۴/۲

(۵) عمدة القاری: ۲۲۷/۴

(۶) مرتطریجه تحت رقم الحدیث: ۴۰۰.

حضور پاک منع او فرمائیکہ چہ یوکس دی ہم خپل مخی طرف ته یا خپل نسی طرف ته نه توکی بلکه د ضرورت په وخت دې خپل کس طرف ته یا د خپلې کسې خپې لاندې توکی. تو اجم و حال: د مذکورہ حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه رجال دی:

① علی رضی اللہ عنہ: دا علی بن عبد الله المدینی رضی اللہ عنہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: الفهم العلم لاندې تیر شوی دی.^(۱)

② سفیان رضی اللہ عنہ: دا سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ دې. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوس، الحديث الأول او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا لاندې تیر شوی دی.^(۲)

③ زهري رضی اللہ عنہ: دا امام محمد بن مسلم، بن عبید الله، بن شهاب الزهري رضی اللہ عنہ دې. د دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب بدء الوس د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.^(۳)

④ حمید بن عبد الرحمن رضی اللہ عنہ: دا حمید بن عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: تطوع قیام رمضان من الإيمان لاندې تیر شوی دی.^(۴)

⑤ ابوسعید رضی اللہ عنہ: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ دې. د دوی تفصیلی تذکرہ کشف الباری، کتاب الإيمان، باب: من الدین الفراد من الفتن لاندې تیر شوی دی.^(۵)

د حدیث شرح: دا روایت هم واضح دې. د دې تشریح هم ماقبل ابواب کښې بیان شوي ده. د مذکورہ حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکورہ حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت "ولکن من یساراً أو تحت قدمه" کښې دې. معنی د دې جملې داده چہ پکار دی خپل کس طرف ته اونه توکی.^(۶)

قوله: وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، سَمِعْتُ مُحَمَّدًا، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ تَحْوَةً: د دې ټکړې په ذریعہ امام بخاری رضی اللہ عنہ دا اشاره کول غواړي چہ مذکورہ حدیث ماقبل سند کښې زهري رضی اللہ عنہ د حمید بن عبد الرحمن رضی اللہ عنہ نه په عنعنہ سره روایت کړې وو او د زهري رضی اللہ عنہ د حمید بن عبد الرحمن رضی اللہ عنہ نه سماع هم ثابتہ ده. چنانچہ دا سند هم په دغه سماع باندې دلالت کوي.^(۷)

(۱) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

(۲) کشف الباری: ۲۳۸/۱، ۱۰۲/۳.

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۴) کشف الباری: ۲/۳۱۶.

(۵) کشف الباری: ۲/۸۲.

(۶) عمدة القاری: ۲۲۷/۴.

(۷) شرح الکرماني: ۷۳/۴، عمدة القاری: ۲۲۸/۴.

دَدِي تَكْرِي باره كُنْبِي علامه كرماني رحمته الله فرماني چه دا تعليق دي. (١) خو حافظ ابن حجر رحمته الله دهغوي د نوم اخستو نه بغير نقد كولو سره فرماني چه دا تعليق گرځول د شراحو وهم دي بلكه دا موصول دي لكه چه ددي نه مخكېني هم داسې شوي دي. (٢) په دي باندې علامه عيني رحمته الله د علامه كرماني رحمته الله طرف دارې كولو سره ددي تعليق كيدل راجح گرځولي دي. (٣)

٥- بَابُ: كَفَّارَةُ الْبِزَاقِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب ددې باره كُنْبِي دي چه په جمات كُنْبِي د بلغم غورزولو كفاره څه ده؟ د توجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته الله فرماني چه په دي باب سره امام بخاري رحمته الله د امام نووي رحمته الله مختار (مذهب) طرف ته اشاره كړې ده. (او د سابقه ابوابو نه د قاضي عياض رحمته الله د مذهب تائيد كيدلو). (٤)

په جمات كُنْبِي د ټوكولو يا نه ټوكولو د احكاماتو خلاصه: د تيرو شوو ابوابو د مقاصدو خلاصه به دا راوځي چه په جمات كُنْبِي د مونځ دروان كُنْبِي يا د مونځ نه بهر كه چرته د ټوكانو ټوكولو مجبوري پيښه شي نو د احاديثو مطابق په جمات كُنْبِي خپل گس طرف ته يا د خپلي گسې خپې لاندې د ټوكولو تصريح ذكر ده. هغه په دي شرط سره چه جمات كچه وي دكوم په بنياد چه هغه ټوكانې په خاوره وغيره سره پټول ممكن وي نو داسې دي كوي خو كه جمات پوخ دي نو بيا د جمات په فرش باندې د ټوكولو اجازت نشته دي. په دي صورت كُنْبِي په خپله كپړا وغيره كُنْبِي ټوكولو سره هغه مېل پكار دي. زمونږ ددي خبرې تائيد د ابو داؤد شريف د يو روايت نه هم كيږي. (٥)

حديث باب [حديث نمبر ١٠٥]

٣٥- حَدَّثَنَا أَدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ (١) قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «الْبِزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ، وَكَفَّارَتُهَا دَفْنُهَا».

(١) شرح الكرماني: ٧٣/٤.

(٢) فتح الباري: ٦٦٢/١.

(٣) عمدة القاري: ٢٢٨/٤.

(٤) تقرير بخاري شريف: ١٥٢/٢.

(٥) عن عبد الرحمن بن أبي حنبله الأسلمي قال سمعت أبا هريرة يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من دخل هذا المسجد، فبزق فيه، أو تنغم، فليحفر، فليدفنه، فإن لم يفعل، فليبزق في ثوبه ثم ليخرج به". (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، كراهية البزاق في المسجد، رقم الحديث: ٤٧٧).

(٦) أخرجه مسلم في صحيحه في المساجد، باب: النهي عن البصاق في المسجد، رقم الحديث: ١٢٦٠، وأبو داؤد في سننه، في الصلاة، باب: في كراهية البزاق في المسجد، رقم الحديث: ٤٧٤، ٤٧٥، ٤٧٦، والترمذي في جامعه، في الصلاة، باب: ما جاء في كراهية في المسجد، رقم الحديث: ٥٧٢، والنسائي في سننه في المساجد، باب: البصاق في المسجد، رقم الحديث: ٨٠٤، وفي جامع الأصول، حرف البيم، الكتاب السادس: في المساجد، الفصل الثاني: في أحكام تتعلق بالمساجد، الفرع الأول: في البصاق، رقم الحديث: ٨٧٣٢، ١٩٤/١١.

و حدیث ترجمه: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه جمات کنبی توکل گناه ده او ددی کفاره دفن کول دی.

تو اجم رجال: ذکرده حدیث په سند کنبی تول څلور راویان دی:

① آدم رضی اللہ عنہ: دا آدم بن ابی ایاس العسقلانی رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الایمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویدله لاندې تیر شوی دی (۱).

② شعبه رضی اللہ عنہ: دا شعبه بن الحجاج رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الایمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویدله، لاندې تیر شوی دی (۲).

③ قتاده رضی اللہ عنہ: دا قتاده بن دعامة رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی ده (۳).

④ انس بن مالک رضی اللہ عنہ: دا مشهور او معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالک بن نضر خزرجی انصاری رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی ده (۴).

د حدیث شرح: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْبِرُّ أَقْرَبُ فِي السَّجْدِ خَطِيئَةً: نَبِي كَرِيم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه په جمات کنبی تو کانړې توکل گناه ده.

قوله: "الْبِرُّ أَقْرَبُ فِي السَّجْدِ" صحیح بخاری د روایت الفاظ خودادی لیکن صحیح مسلم په روایت کنبی د "الْبِرُّ أَقْرَبُ" په ځای د "التَّقَلُّ" لفظ دی یعنی "التَّقَلُّ فِي السَّجْدِ" معنی د دواړو هم یوه ده (۵).

قوله: "فِي السَّجْدِ" دا ظرف دی د وقوع فعل د پاره یعنی دا خبره ضروری نه ده چه فاعل دی هم په ظرف کنبی دننه وی بلکه فاعل د ظرف نه بهر وی او دغه فعل په ظرف کنبی دننه واقع وی نو بیا به هم ممانعت متوجه وی. چنانچه توکونکې که په جمات کنبی دننه وی که بهر وی په دواړو صورتونو کنبی توکانړې په جمات کنبی غور زیدل گناه ده (۶).

قوله: وَكَفَّارَتُهَا ذَنْبُهَا: او ددی کفاره دفن کول دی.

په جمات کنبی که چرته خاوره، شکه یا واره کانړی وغیره وی نو د دفن کولو نه مراد دادي چه د جمات په خاوره وغیره کنبی دی هغه توکانړې پتې کړی. او که دغه ذکر شوی څیزونه نه

(۱) کشف الباری: ۱/۶۷۸.

(۲) کشف الباری: ۱/۶۷۸.

(۳) کشف الباری: ۳/۲.

(۴) کشف الباری: ۴/۲.

(۵) أخرجه مسلم في صحيحه في المساجد، باب: النهي عن البصاق في السجدة، رقم الحديث: ۱۲۶۰.

(۶) عمدة القاري: ۴/۲۲۹.

وی مثلاً پوخ فرش وی یا قالینونه وغیره خواره وی نو د دفن کولو نه مراد به دا وی چه توکانرې یا بلغم د جمت نه اوباسی یعنی وئی گروی یا ئی په څه کپړا وغیره باندې ئی صفا کړی.

د سنن ابوداؤد حدیث کښې ددې امر طرف ته اشاره موجود ده وئی گورئ: «عن عبدالرحمن بن ابی حذره الأسدی قال سمعت أبا هريرة يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من دخل هذا المسجد، فبقي فيه، أو تنخم، فليطهر، فليدفعه، فإن لم يفعل، فليدفع لي ثوبه ثم ليخبر به» (۱).

امام نووی رحمه الله فرمائی چه دا حکم د جمت نه د بهر سړی دې نه چه په جمت کښې د داخل سړی په جمت کښې د داخل سړی حکم خودادې چه هلته دې هلو توکی نه اوکه چرې د توکلو حاجت راغلو نو په خپله کپړا کښې دې او توکی (۲).

علامه عینی رحمه الله ددې خبرې په تردید کښې فرمائیلو سره لیکي چه (د علامه نووی رحمه الله په دې خبره باندې د یرزیات احادیث دال دی چه دا ټول احکام په جمت کښې د دننه توکلو او صفا کولو سره متعلق دی) (۳). علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه په توکانرو باندې به د گناه اطلاق هغه وخت کیږي کله چه هغه بغیر د دفن کولو نه هم داسې پریخودې شی صرف د توکلو د وجې نه به د گناه حکم نه لاگو کیږي (۴).

علامه عینی رحمه الله د حضرت سعید بن منصور رحمه الله یو اثر نقل کړې دې چه حضرت ابو عبیده رضي الله عنه یو ځل د شپې د مجبورئ په صورت کښې توکل پېښ شو بیا هغه صفا کول هیر کړل او خپل کور ته لاړ. کور ته چه اور سیدو نو ورته یاد شو د اور شغله ئی د رنر د پاره راوړه. جمت طرف ته راؤگرځیدو جمت ته په رسیدو ئی توکانرې اولټولې او هغه ئی دفن کړې. یعنی صفا ئی کړې. بیانی او فرمائیل ټول ثنا اوصفت هم د الله تعالی د پاره دی چه هغه زما په عمل نامه کښې د شپې دغه خطا اونه لیکلې (۵).

د حدیث مبارک د توجمة الباب سره مطابقت: د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مطابقت بالکل واضح دې چه په دواړو کښې هم یوه خبره ذکر ده.

(۱) عمدة القاری: ۲۲۹/۴.

(۲) سنن أبی داؤد، کتاب الصلاة، کراهیه البزاق فی المسجد، رقم الحديث: ۴۷۷.

(۳) شرح النووي علی صحيح مسلم، کتاب الصلاة، کتاب المساجد، باب النهی عن البصاق فی المسجد فی الصلاة وغیرها: ۳۷/۵.

(۴) عمدة القاری: ۲۲۹/۴.

(۵) الفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم للقرطبی، کتاب الصلاة، باب النهی عن الاختصار، وما يجوز من البس فیها، وما جاء فی البصاق فی المسجد، رقم الحديث: ۱۵۵/۲، ۱۴۹.

(۶) عمدة القاری: ۲۲۹/۴.

۶- بَابُ: دَفْنِ النُّعَامَةِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب په جemat کښې د بلغم د دفن کولو باره کښې دې
 د ترجمه الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته فرماني چه نخامه په جemat کښې
 دفن کول جائز دي. علامه روياني رحمته وائي چه جemat د تحت الثرى نه واخله تر آسمانه پورې
 دې. لهذا که په جemat کښې دفن کړي شو نو هم په جemat کښې به وي او حک د جemat د
 احترام د وجې نه کيږي نو اوس هم د احترام خلاف شو، لهذا د دفن نه مراد ددې بهر کول دي.
 حضرت امام بخاري رحمته د دفن جواز ثابتوي. ځکه چه اوس هغه «بلغم» د خاورې لاندې شوې
 دې او ددې نه لاندې نه ده معلومه چه خورمه خيزونه دي، مری هم وي. لهذا دا ددې خلاف دي
 او دويم غرض دا دې چه دفن د جemat سره خاص دې د جemat نه بهر نه دې.

حديث باب [حديث نمبر ۳۰۶]

۳۱- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَامٍ سَمِعَ أَنَا هُرَيْرَةَ (أ) عَنْ
 النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَلَا يَبْصُقْ أَمَامَهُ، فَإِنَّمَا
 يَنْجِي اللَّهَ مَا دَامَ فِي مَضَلَّةٍ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، فَإِنَّ عَنْ يَمِينِهِ مَلَكٌ، وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ
 قَدَمَيْهِ، فَيَذْنِبُهَا».

د حديث ترجمه: حضرت ابوهريره رحمته د نبی اکرم صلی الله علیه و آله نه نقل کوي چه حضور پاک ارشاد
 فرمانيږي دې کله چه تاسو نه څوک د مانځه د پاره او درېږي نو هغه دې خپلې مخې ته نه
 توکي، ځکه چه تر کومې پورې هغه په خپل مونځ کښې مشغول وي نو تر هغه وخته پورې الله
 تعالی سره مناجات کوي. او خپل ښی طرف ته دې هم نه توکي، ځکه چه د هغه ښی طرف ته
 يوه فرشته وي البته خپل گس طرف ته يا د خپلو خپو لاندې دې توکي بيا دې هغه دفن کړي.
 تواجهم وچال: دمذکور حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دي:

① اسحاق بن نصر رحمته: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر رحمته دې. د دوی احوال کشف الباري،

کتاب الوضوء، باب: من اغتسل عريانا وحده في خلوة لاندې تير شوې دي (۲).

② عبد الرزاق رحمته: دا عبد الرزاق بن همام بن نافع صنعاني رحمته دې. د دوی احوال کشف

(۱) تقرير بخاري شريف: ۱۵۲/۲، سراج القاري: ۴۵۸/۲، الكنز المتوازي: ۱۰۶/۴.

تقرير بخاري شريف په حواشي کښې د مولوي سلمان صاحب طرف ته منسوب تقرير کښې يوه بله خبره
 ذکر ده چه د بعضي علماؤ نه د نخامه د دفن کولو ممانعت نقل کړې شوې دې د احترام د خلاف کيدو د
 وجې، نوموړي د طرف نه ددې جواب دادې چه دا د احترام مخالفت تر هغې به هله وي چه هغه پخپله
 ناپاک وي. بزاړي پخپله ناپاکه نه دي بلکه د استقذار د وجې دفن کولې شی او په دې حيثيت سره د
 احترام خلاف نه دې. (حاشيه تقرير بخاري شريف: ۱۵۲/۲).

(۲) تقدم تغريبه تحت رقم الحديث: ۴۰۰.

(۳) کشف الباري، کتاب الوضوء، باب: من اغتسل عريانا وحده في خلوة.

الباری، کتاب الإیمان، باب: حسن اسلام البرء لاندې تیر شوې دي^(۱).

(۲) معبر رحمته: دا ابو عروه معمر بن راشد الازدي رحمته دي. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی خلورم حدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: کتابه العلم لاندې تیر شوې دي^(۲).

(۳) هبام رحمته: داهمام بن منبه بن کامل یمانی صنعانی رحمته دي. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: حسن اسلام البرء او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: کتابه العلم ددریم حدیث لاندې تیر شوې دي^(۳).

(۴) ابوهریره رحمته: دا مشهور صحابې رسول حضرت ابوهریره رحمته دي. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: أمور الإیمان لاندې تیر شوې دي^(۴).

د حدیث شرح: إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ، فَلَا يَبْصُقْ أَمَامَهُ: حضرت ابوهریره رحمته د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه نقل کوی چه حضور پاک ارشاد او فرمائیلو کله چه تاسو کښې څوک د مانځه د پاره او درېری نوهغه دې خپلې مخې ته نه توکی. قوله: "فَلَا يَبْصُقْ" دا د نهی غائب واحد مذكر غائب صیغه ده.

قوله: "فَلَا يَبْصُقْ" الله مَا دَامَ فِي مَضَلَّةٍ: ځکه چه ترکومي پورې هغه په خپل مونځ کښې مشغول وی نو ترهغه وخته پورې د الله تعالی سره مناجات کوی. د کشمېڼې په روایت کښې "فله ینامی" الفاظ دي^(۵).

قوله: "مَا دَامَ فِي مَضَلَّةٍ" خو پورې، چه په مونځ کښې مشغول وی ترهغه وخته پورې په جمات کښې د توکلو ممانعت صرف د مونځ دوران کښې دي که د مونځ نه بهر هم دي: په دې باندې اشکال راځی چه ددې روایت مطابق د توکلو ممانعت صرف د مونځ په حالت کښې دي حالانکه د روایت په کوم کښې چه ددې وجه مسلمان ته تکلیف رسول خولې شوې وو، تقاضا خوداده چه ممانعت دې د مانځه سره خاص نه وی بلکه مطلق وی.

ددې جواب دا ورکړې شوې دي چه ددې ممانعت مختلف درجې دي. دا کار په مانځه کښې کول ډیره سخته گناه ده او بیا د جمات د نورو حصو په نسبت د قبلي دیوال باندې کیدل نوره هم سخته گناه ده وغیره وغیره^(۶).

(۱) کشف الباری: ۴۲۱/۲.

(۲) کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

(۳) کشف الباری: ۴۲۸/۲، ۳۱۷/۴.

(۴) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۵) فتح الباری: ۶۶۴/۱ عمدة القاری: ۲۳۰/۴.

(۶) فتح الباری: ۶۶۴/۱ عمدة القاری: ۲۳۰/۴.

قوله: وَلَا عَنْ تَحِيَّهِ، فَإِنَّ عَنْ تَحِيَّهِ مَلَكًا: او خپل ښی طرف ته دې هم نه توکی ځکه چه دده ښی طرف ته یوه فرشته ده.

قوله: «مَلَكًا» په یو روایت کښې دا لفظ «مَلَك» استعمال شوې دې په دې صورت کښې به دا د لفظ «إِنْ» خبر وی او د «إِنْ» اسم په ضمیر الشان وی (۱).

کس طرف ته توکلو کښې ولې د فرښتې بې احترامۍ نشته؟ په دې عبارت باندې یو اشکال دا راځی چه ښی طرف ته د فرښتې د کیدو د وجې نه د هغې په اکرام کښې ښی طرف ته توکل منع دی. خو فرښته خو گس طرف ته هم وی لهذا گس طرف ته توکل څنگه جائز کیدې شی؟ نو ددې مختلف جوابات ورکړې شوی دی:

یو جواب علامه کرمانی رحمته الله علیه ورکړې دې چه مونږ کوم چه ام الحسانات دې ددې د ادا کیدو په وخت کښې د بدنې د لیکونکې فرښتې هیڅ عمل دخل نه وی لهذا د مونږ په حالت کښې هغه فرښته نه وی. یا بیا داهم مراد کیدې شی چه د کراما کاتبین نه علاوه څه بله فرښته ورسره وی لهذا هیڅ اشکال نشته (۲).

لیکن علامه عینی رحمته الله علیه دا جوابات رد کولو سره یو خپل جواب نقل کړې دې چه هر انسان سره یوه فرښته او یو قرین (شیطان، وی، د فرښتې ځانی ښی طرف ته او د قرین ځانی گس طرف ته وی. نو کیدې شی چه گس طرف ته توکلی بلغم په شیطان باندې پریوځې په فرښته باندې نه (۳). هم ددې طرف ته د طبرانی رحمته الله علیه په یو روایت کښې اشاره هم ملاوړې (۴).

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه دا فرښته کاتب حسنات نه ده بلکه دا هغه فرښته ده چه مصلی له راشی ښی طرف ته او درېری او امام حسنات کوې (۵).
قوله: وَلِيَهُمْ عَنْ نَسَارِهِ، وَأَوْثَقَتْ قَدَمَيْهِ، فَهَذَا نَسَارًا: البته خپل گس طرف ته یا د خپلو خپو لاندې دې او توکی او بیا دې هغه دفن کړی.

قوله: وَلِيَهُمْ عَنْ نَسَارِهِ: دا لفظ د یو بل روایت مطابق «وَلِيَهُمْ عَنْ نَسَارِهِ» دی (۶).

(۱) شرح الکرمانی: ۷۴/۴، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۲/۳.

(۲) شرح الکرمانی: ۷۴/۴، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۲/۳.

(۳) عمدة القاری: ۲۳۰/۴.

(۴) عن ابي امامة قال قام رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم، فاستفتح الصلاة، فرأى نخامة في الثبينة فطلع نعليه، ثم مشى إليها ففتحها، فقلع ذلك ثلاث مرات، فلما قضى صلاته، أقبل على الناس بوجهه، فحمد الله وأثنى عليه، ثم قال: «أيها الناس! إن أحدكم إذا قام في الصلاة فإنه في مقام عظيم، يسأل أمرا عظيما الفوز بالجنة، والنجاة من النار، وإن أحدكم إذا قام في الصلاة، فإنه يقوم بين يدي الله مستقبل ربه وملكه عن يمينه، وقرينه عن يساره فلا يفتلن أحدكم بين يديه، ولا عن يمينه، ولكن عن يساره تحت قدمه اليسرى.....» (المعجم الكبير للطبراني، صدى بن العجلان أبو أمامة الباهلي، رقم الحديث: ۷۸۰۸، ۱۹۹/۸).

(۵) الكنز المتواری: ۱۰۲/۴، سراج القاری: ۴۵۹/۲، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۲/۳.

(۶) مصابيح الجامع شرح الجامع الصحیح للإمام البخاری: ۱۸۸/۲.

قوله: "فَكَيْفَ هُنَا" په دې فعل باندې دريواره اعراب (نصب، رفع او جزم) لوستل جائز دي. د نصب لوستلو په صورت کښې به دا صيغه د امر واقع کيږي. د رفع په صورت کښې به مبتداء محذوف "هو" خبر وي او د جزم لوستلو په صورت کښې به ددې عطف په امر "ليصق" باندې وي.^(۱)

قوله: "فَكَيْفَ هُنَا" د هاء ضمير مرجع به "الهُنَاقَةُ" جوړولې شي په کوم چه د حديث شريف قول "وليصق" دلالت کوي.^(۲)

علامه کرمانی رحمته الله يو اشکال ذکر کولو سره د هغې جواب هم ورکړې دې چه ترجمه الباب خو "دفن بغامة" په ذکر باندې دې او حديث شريف "دفن بزاق" باندې دلالت کوي. نو ددې جواب دادې چه د حکم په اعتبار سره دواړه (نخامه او بزاق) برابر دي.^(۳) توکانري په جماعت کښې د دفن کولو صورت:

قوله: "كَيْفَ هُنَا" يو صورت خودا دې چه د مونځ پوره کولو نه پس په هغې باندې لږه ډيره خاوره اچولو سره پټ کړې شي نو دلته د معنی مراد نه ده. ځکه چه په دې صورت کښې به دا خطر باقی پاتې وي چه هلته د چا خپه راشي يا هغه هم په دغه ځایي باندې کښي نو په دې سره به هغه ته تکليف او پریشانی اورسي. بلکه ددې د دفن کولو طريقه به دا مراد وي چه باقاعده لږه شان زمکه او کڼي د هغې په خاوره کښې دغه بلغم پټ کړي شي. اوس ښکاره خبره ده چه دا په هغه صورت کښې ممکن کيدې شي کله چه د جماعت فرش کچه وي خو که فرش پوځ وي نو دا خبره بيا وړاندې تيره شوې ده چه په دې صورت کښې د جماعت په فرش باندې اونه توکلی شي بلکه دخپلې کپړې په يوه غاړه کښې دې او توکلی او او دې مړي. او که هم په هغه فرش باندې توکل او شو نو په دې صورت کښې به د مونځ نه پس په کپړا يا اوبو سره هغه توکانري صفا کول مراد وي.^(۴)

د ترجمة الباب سره مناسبت: د مذکور حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت د روايت لفظ به "فَكَيْفَ هُنَا" کښې دې په دې توگه چه بزاق او نخامه هم په يو حکم کښې دي.^(۵)

(۱) شرح الکرماني: ۷۴/۴، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۲/۳، عمدة القاري: ۲۳۰/۴.

(۲) عمدة القاري: ۲۳۰/۴.

(۳) شرح الکرماني: ۷۴/۴.

(۴) فتح الباري: ۶۶۴/۱.

(۵) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۲/۳، فتح الباري: ۶۶۴/۱، عمدة القاري: ۲۲۹/۴.

۷- بَابُ: إِذَا بَدَرَهُ الْبُزَاقُ فَلْيَأْخُذْ بِطَرَفِ ثَوْبِهِ

دا باب په دې باره کښې دې چه کله مونږ گذار باندې د توکلو غلبه راشی

نوهغه دې دا توکاږې د کپړې په غاړه کښې واخلي.

ترجمه الباب مقصد: په دې باب کښې دا خودل مقصود دی چه که مونږ گذار د توکلو وغيره د باره مجبوره شی نو د هغه د باره په کپړا کښې توکل هم جائز دی.)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله تنبيه فرمائی چه په روايت

کښې ئی "هنا في اليسار" او "تحت القدم" او "في الشوب" کښې تسويه فرمائيلې ده. دا مطلب ئی

نه دې چه په کپړه کښې دې واخلي او دې مېړې بلکه دا هغه وخت دی کله چه بصاق په ده

غالب راشی او بل څه لار نه وی نو داسې دې اوکړی. اگر چه ترجمه شارحه ده او ما بيان کړې

دې چه د امام بخاری رحمه الله د اصول نه دی چه هغه کله ترجمه شارحه تړی. په کوم کښې چه د

ابهام توضیح او د خاص تعميم او د عام تخصيص وی.)

(۱) انوار الباری: ۳۲۳/۱۲. مولانا بجنوری رحمه الله په دې مقام باندې لیکي چه په دې موقع باندې امام

بخاری رحمه الله "بدره" د عربيت خلاف لیکلی دی صحیح بدر إلیه. وو لکه چه جوهری وغيره اهل لغت او

تصرف لیکلی دی. محقق عینی رحمه الله لیکلی دی حافظ ابن حجر رحمه الله چه په دې موقع باندې د امام بخاری

رحمه الله کوم بې خایه حمایت کړې دې هغه پخپله د هغه د علم تصرف نه د ناواقفیت دلیل دي. (عمد:

۳۲۴/۳). دلته په دې خبره باندې حیرانتیا نه دی کول پکار چه امام بخاری رحمه الله یا حافظ ابن حجر رحمه الله په

علم تصرف کښې کمزورې وو ځکه چه لکل فن رجال دي، دا کله ضروری دی چه امام بخاری رحمه الله او

حافظ ابن حجر رحمه الله د علم حدیث او رجال امامان وی نو د لغت او تصرف دې هم امامان وی. علامه

کشمیری رحمه الله په درس د بخاری شریف کښې په څو مواقعو د امام بخاری رحمه الله په عربيت باندې نقد کړې

او فرمائيلې ئی وو چه ده له خو په جرح او تعديل د رواة کښې کيدل پکار دی دلته خو به هم د زمخشری

رحمه الله اتباع کولې شی ځکه چه هغه د عربيت مالک دي. یو ځانی کښې داهم فرمائيلې دی چه که د امام

بخاری رحمه الله عربيت کامل وي نو هغه به د مجاز القرآن نه په نقل کولو باندې اکتفاء نه کوله بلکه پخپله به

ئې هم څه لیکل. دا هم داسې دی لکه چه حافظ ابن تیمیه رحمه الله د امام نحو سیبویه غلطیاني ښائی

حالانکه په قول د حضرت کشمیری رحمه الله هغه به په کتاب سیبویه باندې پوره شان سره پوه شوې هم نه

وي. (انوار الباری: ۳۲۳/۱۳) وکذا فی عمدة القاری: ۲۳۰/۴.

(۲) تقریر بخاری شریف: ۱۵۲/۲. په دې مقام د تقریر بخاری شریف په حاشیه کښې یوه بله توجیه ذکرده:

زما په نیز د امام بخاری رحمه الله غرض یوې بازیګې طریقي سره تنبیه کول دی. هغه دا چه په کثرت سره

دامضون راغلې دې چه ممکن عن یساره او تحت قدمه، او بفعل هکذا. نو حضرت امام بخاری رحمه الله "إذا بدره

البزاق" زیاتولو سره او خودل چه دا په کپړې سره بلغم مړل د لاندې توکلو برابر نه دي لکه چه لفظ "لو" نه

معلومیږي. بلکه دا مفید دي "إذا بدره" سره او ددې درجه د لاندې توکلو نه کسه ده او لاندې توکل ددې

فعل ثوب نه وړاندې شوې دي. (کذافی تقریر مولوی احسان).

۱۴- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ عَنْ أَنَسٍ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- رَأَى نَحَامَةً فِي الْقَبْلَةِ فَحَكَّ بِإِصْبِهِ، وَنَبَى مِنْهُ كَرَاهِيَةً -أَوْ نَبَى كَرَاهِيَةً لِدَلِكْ- وَشَدَّ ثَمَّ عَلَيْهِ -وَقَالَ «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ فَأَمَّا يَنْجَحِي رَبَّهُ -أَوْ رَبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ قِبْلَتِهِ- فَلَا يَزْنُ فِي قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ». ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ فَزَوَّقَ فِيهِ، وَرَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، قَالَ «أَوْفَعْلَ هَكَذَا».

د حدیث تو ترجمہ: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ روایت کوی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د جمات د قبلہ والا دیوال باندی بلغم لگیدلی اولیدلو نو حضور پاک ہغہ پہ خپل لاس مبارک سرہ صفا کړو پہ داسی حال کنبی چہ د ناخوښی آثار د حضور پاک پہ مخ مبارک باندی اولیدلی شو. یا (راوی اوفرمائیل چہ) پہ دغه دیوال د جمات باندی د بلغم د پریوتلو د وجی نه د خفگان آثار د حضور پاک پہ مخ مبارک باندی اولیدلی شو. بیا حضور پاک اوفرمائیل کله چہ تاسو کنبی خوک د مانخه د پاره اودریږی نو هغه د خپل رب سرہ مناجات کوی. یا (داسی نی اوفرمائیل چہ) د هغ رب لکه چہ د هغه او د هغه د قبلہ پہ مینځ کنبی وی. لہذا هغه دې د قبلہ طرف ته نه توکی بلکه خپل کس طرف ته یا د خپلو خپو لاندی دې توکی. بیا حضور پاک د خپل خادر مبارک غاړه اونیوله پہ هغې کنبی نی اوتوکل او هغه نی اومړله او ونی اوفرمائیل یادی داسی کوی.

تو اجم وچال: د مذکورہ حدیث شریف پہ سند کنبی ټول څلور راویان دی:

① مالک بن اسماعیل رحمہ اللہ: دا مالک بن اسماعیل ابوغسان النہدی رحمہ اللہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: الماء الذی یغسل بہ شعر الإنسان، رقم الحدیث: ۱۷۰ لاندی تیر شوی دی (۲).

② زہیر رحمہ اللہ: دا زہیر بن معاویہ بن حُدیج حغفی کوفی رحمہ اللہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الصلاة من الإیمان لاندی تیر شوې دی (۳).

③ حمید رحمہ اللہ: دا حمید بن ابی حمید الطویل ابو عبیدہ بصری رحمہ اللہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: خوف المؤمن من أن یعط حنلہ وھولای شعرہ دویم حدیث لاندی تیر شوی دی (۴).

④ انس بن مالک رضی اللہ عنہ: دامشہور او معروف صحابین رسول حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دې.

(۱) مرتخریجہ تحت کتاب الوضوء، باب: البزاق والمغاط ونحوہ فی التوب، رقم الحدیث: ۲۴۱.

(۲) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: الماء الذی یغسل بہ شعر الإنسان، رقم الحدیث: ۱۷۰.

(۳) کشف الباری: ۳۶۷/۲.

(۴) کشف الباری: ۵۷۱/۲.

د دوی په احوالو باندې تفصیلی کلام کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان ان یحب لأخیه ما یمحب لنفسه لاندې تیر شوی دی. (۱)

د حدیث شرح: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى نَحْمَةً فِي الْقَبْلِ، فَحَكَّهَا بِكَفِّهِ وَنَبَّهَ مِنْهُ كَرَاهِيَةً. حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ روایت کوی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د جمات د قبلې والا دیوال باندې بلغم لگیدلې اولیدلو نو حضور پاک په خپل لاس مبارک سره صفا کړو په داسې حال کښې چه د خفگان آثار د حضور پاک په مخ مبارک باندې اولیدلې شو.

قوله: «فَنَبَّهَ مِنْهُ كَرَاهِيَةً» حضرت شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه قاعده دا ده چه کله یو سړې ښکلې وی نو غم او خفگان، خوشحالی او راحت د هغه په مخ نه ښکاری. او د حضور پاک نه زیات حسین او جمیل څوک کیدې شی؟ نه د حضور پاک په شان ښکلې څوک پیدا شوې دي او نه به پیدا شی. چنانچه د حضور پاک د زیات حسن د وجې نه به په مخ مبارک باندې چه کومه خبره وه هغه به ښکاره معلومیدله. (۲)

قوله: «أَوْبَنَ كَرَاهِيَةً لِيَذْكُرَ لَكَ وَيَذْكُرَ عَلَيْكَ» یا (راوی او فرمائیل چه) په دغه دیوال د جمات باندې د بلغم د پریوتلو د وجې نه د خفگان آثار د حضور پاک په مخ مبارک باندې اولیدلې شو.

او نه د راوی د شک بیان دي او شک په هغه امر کښې دي چه د لفظ «کراهية» د «هو» ضمیر طرف ته اضافت دي که نه. بعضې نسخو کښې دا لفظ د یاء نه بغیر او په اضافت سره دي یعنی «کراهته» (۳).

قوله: «يَذْكُرُهُ» مرفوع او مجرور دواړه شان لوستل صحیح دی. د مرفوع په صورت کښې به د دي عطف په «کراهيته» باندې وی او د مجرور لوستلو په صورت کښې به د دي عطف په «ذلك» باندې وی (۴).

د روایت د ترجمه الباب سره مناسبت: ترجمة الباب کښې دوه اجزاء دي. اول «إذ اهدره الهزاق» او دویم «فلما أخذ بطرف ثوبه». خو په روایت کښې د رومبی هیخ ذکر نشته دي البته د دویم جز ذکر موجود دي او هغه دادي «ثم أخذ طرف رداءه فلهزق فيه، ورد بعضه على بعض» لیکن «إذ اهدره الهزاق» چه کوم جز وو د هغې ذکر به روایت کښې نشته دي. «إذ اهدره الهزاق» معنی ده چه داسې توکانې ورته راغلې چه د هغې غورزول ضروری وی تیرولې نه شی. نو د دي جواب دادي چه امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ روایت نقل کړې دي: «وان عجلت به بادرة، فلما أخذها»

(۱) کشف الباری: ۴/۲.

(۲) تقریر بخاری شریف: ۱۵۲/۲.

(۳) شرح الکرماني: ۷۵/۴.

(۴) شرح الکرماني: ۷۵/۴، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۶۶۳/۳، عمدة القاری: ۲۳۱/۴.

بطرف ثوبه»^(۱) امام بخاری رحمته اللہ علیہ ددی روایت طرف ته به ترجمه الباب کنبی اشاره کول غواری اودلته هغوی باب کنبی دترجمی دغه جز سره متعلق شه حدیث نه دی نقل کړې. اوداسی هغه وخت کیږی کله چه هغه حدیث د امام بخاری رحمته اللہ علیہ د شرایطو مطابق نه وی نویا امام بخاری رحمته اللہ علیہ هغه د خپل ترجمه الباب جز جوړوی. یا د هغی طرف ته اشاره کوی.

علامه سندی رحمته اللہ علیہ افرمائیل چه امام بخاری رحمته اللہ علیہ ددی ترجمی په ذریعه دې خبرې طرف ته اشاره کوی چه په باب کنبی کوم مطلق حدیث دې هغه به ددی روایت د وجی «إذا بدرة» سره مقید وی کوم چه امام صاحب رحمته اللہ علیہ نه دې ذکر کړې او امام مسلم رحمته اللہ علیہ هغه ذکر کړې دې^(۲). حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائیلی چه دی داسې روایات صحیح مسلم، سنن ابوداؤد او مصنف ابن ابی شیبه کنبی موجود دی^(۳).

د حدیث مبارک نه مستنبط شوی احکام او مسائل: ددی حدیث شریف نه ډیر زیات مسائل مستنبط کیږی. په کوم کنبی چه یو څو لاندې ذکر کولې شی:

① معلومه شوه چه توکانړې ناپاکه نه وی، بلکه پاکې وی^(۴).

② توکانړې توکل مونځ نه باطلوی^(۵).

١) تفصیل وړاندې په حاشیه نمبر ۴ کنبی راخی.

٢) حاشیه السندی علی الجامع الصحیح: ۱۲۲/۱، الطاف ستر.

٣) فتح الباری: ۶۶۵/۱ صحیح مسلم کنبی د مذکوره حدیث متعلقه حصه: «ثم مضينا حتى أتينا جابر بن عبد الله في مسجده... أنا رسول الله صلى الله عليه وسلم في مسجدنا هذا... قال [رسول الله صلى الله عليه وسلم]: «فإن أحكم إذا قام يصلي، فإن الله تبارك وتعالى قبل وجهه، فلا يصفق قبل وجهه، ولا عن يمينه، وليبصق عن يساره، تحت رجله اليسرى، فإن عجلت به بادرة، فليل بثوبه هكذا» ثم طوى ثوبه بعضه على بعض...» (صحیح مسلم، کتاب الزهد، باب: حدیث جابر الطویل وقصة أبي اليسر، رقم الحدیث: ۳۰۰۸). سنن ابی داؤد کنبی مذکوره حدیث شریف: «عن أبي سعيد الخدري: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يحب الرجاجين ولا يزال في يده منها، فدخل المسجد فرأى نخامة في قبله المسجد فتحكها، ثم أقبل على الناس مضطبا فقال: أبشر أحكم أن يبصق في وجهه، إن أحكم إذا استقبل القبلة فإنما يستقبل ربه عز وجل والملك عن يمينه، فلا يتقل عن يمينه ولا في قبلته، وليبصق عن يساره أو تحت قدمه، فإن عجل به أمر فليقل هكذا - ووصف لنا ابن عجلان ذلك - أن يتقل في ثوبه ثم يرد بعضه على بعض» (سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب: فی کراهیة البزاق فی المسجد، رقم الحدیث: ۴۸۰، ۴۸۵). مصنف ابن ابی شیبه کنبی مذکوره حدیث شریف: «عن أبي سعيد قال دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم وبيده عُرجون - وكان يحب العرجون -، فرأى نخامة في القبلة، فتحكها، ثم أقبل على الناس فقال: «أبها الناس، إن أحكم إذا قام يصلي استقبله الله، وعن يمينه، ملك، أفيحب أحكم أن يستقبله الرجل فيبزيق في وجهه؟ فلا يبزق أحكم في القبلة ولا عن يمينه، وليبزيق تحت رجله اليسرى أو عن يساره، فإن عجلت به بادرة فليقل هكذا» يعني: في ثوبه. (المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الصلاة، من كره أن يبرز تجاه المسجد، رقم الحدیث: ۷۵۲۷، ۱۴۴/۵).

٤) شرح الکرمانی: ۷۵/۴، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۳/۳، عمدة القاری: ۲۳۱/۴.

٥) شرح الکرمانی: ۷۵/۴، اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۳/۳، عمدة القاری: ۲۳۱/۴.

- ① دقبلې طرف محترم اومکرم کیدل اودا صفا ساتل هم معلومیږي.^(۱)
 ② داهم معلومیږي چه د مونځ په حالت کښې مونځ گذار د خپل رب سره مناجات کښې مشغول وی.^(۲)
 ③ ددې امر ډیره لویه خطا کیدل هم معلوم شو چه د مونځ گذار توجه بواسطه جانب قبله د الله تعالی طرف ته وی، په دې وجه دغه طرف ته توکانه یې توکل د ادب خلاف کیدو د وجې نه ممنوع دی.^(۳)
 ④ ښی اوکس طرفونو نه د ښې طرف افضل کیدل معلوم شو.^(۴)
 ⑤ جمات د ناخوښه خیزونو نه پاک صفا ساتل هم معلوم شو.^(۵)
 ⑥ د جمات د امام د پاره د جمات د احوالو کتل او خیال ساتل هم مستحب او مستحب دی.^(۶)

۸- بَابُ: عِظَةِ الْإِمَامِ النَّاسِ فِي إِمْتَامِ الصَّلَاةِ، وَذِكْرِ الْقِبْلَةِ

دا باب امام له خلقو ته د مونځ د پوره کولو اود قبلې د ذکر نصیحت کولو بیان کښې دی د ترجمه الباب ماقبل سره مناسبت او مقصد: علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرماني: ددې باب کښې دلته ابواب سره هیڅ تعلق نه وو په دې وجه هم پخپله امام بخاری رحمته الله علیه ذکر القبله لفظ زیات کړو، چه (دا باب) د هغه ابوابو سره مناسب شی.^(۱)
 حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرماني چه زما په نیز ابواب المساجد شروع شو لیکن ددې باب د مسجد سره تعلق نه معلومیږي. بل وړاندې چه کوم دویم جز د باب دې یعنی "وذكر القبله" په دې باندې اشکال پیدا کیږي چه په دې صورت کښې ددې تعلق باب: استقبال القبلة سره شو، ابواب المساجد سره نه شو. زما رائي داده چه د قبلې ذکر تنبیهاً او استطراداً راغلي دي اومقصود اول جز دي او په عام توګه خلق په جمع سره مونځونه په جماتونو کښې کوی په دې اعتبار سره دا ابواب مساجد سره متعلق شو.^(۲)
 د مسجد مصالح ډیر دی د هغه ټولو نه یو دا چه جهلاء جمات ته راشي د علماؤ عبادت ته په کتلو سره خپل عبادت صحیح کولې شی. وغیره وغیره. ددې نه یو داهم دې چه امام دې د

(۱) شرح الکرمانی: ۷۵/۴، الامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۴۲۲/۵، الامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۳/۳.

(۲) شرح الکرمانی: ۷۵/۴، الامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۳/۳.

(۳) شرح الکرمانی: ۷۵/۴، الامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۳/۳.

(۴) شرح الکرمانی: ۷۵/۴، الامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۳/۳، عمدة القاری: ۲۳۱/۴.

(۵) التوضیح لشرح الجامع الصحیح: ۴۲۲/۵، فتح الباری: ۶۶۵/۱، عمدة القاری: ۲۳۱/۴.

(۶) فتح الباری: ۶۶۵/۱، عمدة القاری: ۲۳۱/۴.

(۷) فضل الباری: ۳/۱۲۲.

(۸) حاشیه تقریر بخاری: ۱۵۳/۳.

قوم نگرانی کوی او د هغوی په غلطیانو باندې دې ټوکی او هغوی دې پوهه کوی. مگر روره دا خو هم ضروری دی چه خپل حالات د مخکښې نه صحیح کړي^(۱).

علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمائی چه د امام بخاری رحمته الله علیه دا عادت دې چه یوه سلسله روانه وی په مینځ کښې څه خاص فائده د هغه سلسلې د روایاتو نه مستفاد کیږي نو امام بخاری رحمته الله علیه د لږ ساعت د پاره هغه سلسله کټ کړی او په هغه فائده جلیله باندې تنبیه کوی. شاه صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه ما ددې نوم "انجاز" کیخودې دې. دلته چونکه د استقبال قبلي سلسله روانه وه په دې کښې یو خاص خبره مینځ کښې راغله په هغې باندې خبرداره کولو د پاره امام بخاری رحمته الله علیه دا ترجمه قائمه کړه^(۲).

په رومبې باب کښې ئی ادب خودلې وو چه د مونځ په حالت کښې د بلغم د توکلو غلبه وی نو ددې د دفع کولو په وخت د قبلي د طرف عظمت او ادب په خیال کښې اوساته. په دې باب کښې د مونځ د ارکانو پوره شان سره ادا کولو حکم ئی او خودلو او په دې کښې هم د قبلي طرف ته مخ کولو ذکر ضمناً راغلې دې. لهدا سابقه باب سره ئی مناسبت معلوم دې. او هم دا توجیه په کلی توگه محقق عینی رحمته الله علیه او په جزوی توگه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه ذکر کړې ده. ددې دواړو اکابرو توجیه او مناسبت ابواب لږه بعید او ابعده گرځولو سره د لامع الدراری دا توجیه مونږ اوجه منلو کښې په تردد کښې یو چه په دواړو ابوابو کښې جمات او د جمعې احکامو باندې دې خبردارې ورکړې شوې دی ځکه چه نه باب سابق "إذا بددرة الهزاق فليأخذ بطرف ثوبه" کښې د جمات او جمع ذکر وو او نه په دې باب "عظة الإمام" کښې د اتمام صلوة حکم د جمات او جمع سره مخصوص دې. اتمام صلوة خو په هر مونځ کښې ضروری دې که هغه خان له وی او که په جمع سره وی، که په جمات کښې وی او که غیر د جمات نه وی. او حضرت شاه ولی الله رحمته الله علیه چه کوم مصالح "حجة الله" کښې ذکر کړی دی هغه هم د مساجد سره خاص نه دی، مطلق د جمع د پاره دی او پخپله امام بخاری رحمته الله علیه هم دلته "ابواب المساجد" عنوان چرته قائم کړې دې؟ کتاب الصلوة لاندې مساجد او غیر مساجد د ټولو احکام ئی مختلف عنوانات قائلولو سره بیان کړی دی. والله اعلم. واضحه دې وی چه د شاه ولی الله رحمته الله علیه رساله شرح تراجم ابواب البغاري کښې باب عظة الإمام او دې نه مخکښې هم د ډیرو ابوابو ذکر نشته دې^(۳).

(۱) الكنز المتواری ۱۰۸/۴، سراج القاری: ۴۶۱/۲.

(۲) فیض الباری: ۵۱/۲.

(۳) انوار الباری: ۱۴/۵.

حدیث باب (رومی حدیث) [حدیث نمبر ۲۰۸]

«مَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (۱) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هَاهُنَا قَوْلَ اللَّهِ مَا يَخْفَى عَلَى خُشُوعِكُمْ وَلَا تَرُكُوْعَكُمْ إِلَى الْأَرْكَامِ مِنْ وَدَاعِ ظَهْرِي».

۱ حدیث ترجمہ: حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ روایت دی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائیے دی تاسو خہ گنہری چہ زما قبلہ ہم دی طرف تہ دہ؟ زہ قسم خورم وایم چہ زما نہ نہ ستاسو خشوع پتہ دہ اونہ رکوع، بیشک زہ خو تاسو د خیل شا طرف نہ ہم وینم تو اجمہ و حال: مذکورہ حدیث شریف پہ سند کنبی تول پنخہ راویان دی:

① **عبد اللہ بن یوسف رحمۃ اللہ علیہ**: دا عبد اللہ بن یوسف تنیسی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ د دوی مختصر احوال کشف الہاری، کتاب ہدہ الوسی پہ دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: لیہد الشاہد الغائب لاندی تیر شو ی دی (۲)۔

② **مالک رحمۃ اللہ علیہ**: دا امام مالک بن انس رحمۃ اللہ علیہ دی۔ د دوی مختصر احوال کشف الہاری، کتاب ہدہ الوسی پہ دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب ایمان، باب: من الدین الفہار من الفتن لاندی تیر شو ی دی (۳)۔

③ **ابی الزناد رحمۃ اللہ علیہ**: دا ابو الزناد عبد اللہ بن ذکوان مدنی قرشی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ د دوی احوال کشف الہاری، کتاب ایمان، باب: حب الرسول صلی اللہ علیہ وسلم من ایمان لاندی تیر شو ی دی (۴)۔

④ **الاعرج رحمۃ اللہ علیہ**: دا ابو داؤد عبد الرحمن بن ہرمز مدنی قرشی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ د دوی احوال کشف الہاری، کتاب ایمان، باب: حب الرسول صلی اللہ علیہ وسلم من ایمان لاندی تیر شو ی دی (۵)۔

⑤ **ابوہریرہ رضی اللہ عنہ**: دا مشہور صحابین رسول حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ دی۔ د دوی احوال کشف الہاری، کتاب ایمان، باب: امور ایمان لاندی تیر شو ی دی (۶)۔

(۱) أخرجه البخاری فی صفة الصلاة، باب: الخشوع فی الصلاة، رقم الحديث: ۷۴۱، وسلم فی صحیحه، فی الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة وأتمامها والخشوع فيها، رقم الحديث: ۴۲۵، وفی جامع الأصول، حرف الصاد، القسم الأول: فی الفرائض وأحكامها وما يتعلق بها، الباب الثاني فی صلاة الجماعة، الفصل الرابع فی أحكام المأموم، الفرع الثالث: فی آداب المأموم، رقم الحديث: ۳۹۱۲، ۴۳/۵

(۱) کشف الہاری: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴

(۲) کشف الہاری: ۲۹۰/۱۸۰/۲

(۳) کشف الہاری: ۱۰/۲

(۴) کشف الہاری: ۱۱/۲

(۵) کشف الہاری: ۱/۶۵۹

د حدیث شرح: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هُنَا؟
د حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چه رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمائیلو تاسو خہ گنرئی
چه زما قبلہ ہم دی طرف تہ ده؟

قوله: هَلْ تَرَوْنَ؟ دا استفهام انکاری دی او "تروں" نہ مراد حقیقی رؤیت نہ دی بلکه داد
تظنون" پہ معنی دی یعنی آیا تاسو دا گمان کوئی....

قوله: قِبْلَتِي: دی نہ مراد اصطلاحی قبلہ نہ ده بلکه د مونخ گذار د مخی طرف مراد دی
یعنی کوم طرف تہ چه ما مخ کرې دی؟

قوله: هُنَا: ځکه چه عام قاعده خو دغه ده چه کله یو طرف تہ مخ کرې شی نو د هغې پہ
مقابل طرف تہ شاه راځی؟

اوس به ددې جملې مکمل مراد دا شی ای زما صحابه کرامو دا تاسو چه دا گنرئی چه په
مانخه کنبی زما مخ قبلې طرف تہ وی وستاسو طرف تہ می شا وی په دې وجه ماته ستاسو
د افعالو خہ خبر نه وی نو ستاسو دا گنرل صحیح نه دی بلکه زه چه څنگه د مخی نه گورم هم
دغه شان د شان نه هم گورم؟

قوله: قَوْلُهُ مَا يَنْقُصُ عَلَى خُشُوعِكُمْ وَلَا رُكُوعِكُمْ: زه قسم خورم او وایم چه زما نه نه ستاسو
خشوع پته ده او نه رکوع: په یو روایت کنبی: "روکمکم ولا خشوعکم" الفاظ راغلی دی؟

حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه دلته مراد ټول ارکان دی نه چه صرف رکوع او سجود. او یو
احتمال داهم دی چه د رکوع ذکر کولو سره سجود مراد اخستی شوې وی، ځکه چه د سجدې
په حالت کنبی د پوره درجې خشوع وی. په دې حال کنبی چه د صحیح مسلم حدیث کنبی
رکوع سره د سجود ذکر په تصریح سره موجود دی؟ چه په دې صورت کنبی د سجود نه
مراد ټول ارکان و اخستی شی نو بیا به د رکوع ذکر د تخصیص بعد التعمیم د قبیل نه وی یا
په دې وجه چه رکوع د نورو ارکانو په نسبت یو لوئی رکن دی په دې اعتبار چه امام په
رکوع کنبی موندونکي د رکعت حاصلونکي گرځولې شوې دی. او د رکوع نه پاتې
کیدونکي د رکعت فوت کوونکي گرځولې شوې دی؟

(۱) عمدة القاری: ۲۳۲/۴. شرح العلامة الزرقانی علی المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة، المقصد الثالث فیما فضله
له تعالیٰ به، الفصل الأول فی کمال خلقته وجمال صورته صلی الله علیه وسلم: ۲۶۴/۵. أيضاً

(۲) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۶۵/۳، فتح الباری: ۶۶۶/۱، عمدة القاری: ۲۳۲/۴.

(۳) شرح العلامة الزرقانی علی المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة، المقصد الثالث فیما فضله له تعالیٰ به، الفصل
الأول فی کمال خلقته وجمال صورته صلی الله علیه وسلم: ۲۶۴/۵. فتح الباری: ۶۶۶/۱.

(۴) عمدة القاری: ۲۳۲/۴، شرح العلامة الزرقانی علی المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة، المقصد الثالث فیما فضله
له تعالیٰ به، الفصل الأول فی کمال خلقته وجمال صورته صلی الله علیه وسلم: ۲۶۴/۵.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ بعضی علماؤد رکوع لفظ لیدو سرہ د خشوع تفسیر پہ سجود سرہ کرے دی مگر زما پہ نیز اولی دا دی چہ خشوع پہ خپل عموم باندی اوساتلی شی دی د پاره چہ د مانخہ تولو افعالو ته شامل شی گئی پہ صورت اولی کبشی بہ صرف د سجدی او رکوع ذکر وی د باقی بہ نہ وی او چہ کله د مونخ تول افعال پہ خشوع کبشی دننه راغله اویسا پہ خاص توگہ شی رکوع خکہ ذکر کرہ چہ زیات گربہ ہم پہ رکوع کبشی کیبری، ہم ددی اتمام نہ کیبری، سجده خو لیرہ پیرہ بیا ہم اوشی خکہ چہ پہ سجده کبشی سر پہ زمکہ باندی کیخودے شی. یہ دی وجہ هلته لیر ساعت ایساریزی پہ خلاف د رکوع او پیر خلق خو داسی دی چہ د هغوی د تادنی د وجہ د هغوی هلو رکوع نہ کیبری.)

پہ اصل کبشی مشهوره خوداده چہ د خشوع تعلق د زہ سرہ دی او د خضوع تعلق د جوارحو سرہ دی. لیکن حقیقت دادی چہ خشوع د زہ سرہ محدود گول صحیح نہ دی خکہ چہ د خشوع تعلق خنکہ چہ زہ سرہ دی لکہ چہ د قرآن پاک پہ دی آیت: ﴿الْمُتَّقِينَ الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنفُسُهُمْ قَلْبُهُمْ لَدِ اللَّهِ﴾ کبشی ذکر دی، ہم دغه شان د خشوع تعلق د اصواتو سرہ ہم دی لکہ چہ: ﴿وَحُشِعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ﴾ او دغه شان د خشوع تعلق د سترگو سرہ ہم دی لکہ چہ قرآن پاک کبشی راغلی دی: ﴿خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ﴾.

فوله: إني لأراكم من وراء ظنري: بیشک زہ تاسو د خپل شا طرف نہ ہم وینم. دا جمله بہ ما قبل جمله کبشی موجود جواب قسم "ما یحلی علی غشوعکم ولا رکوعکم" بدل یا بیان جویشی (۲).

د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د شاته کتلمو مطلب: د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم شاته لیدل حقیقی کتل و ادراکی یعنی عقلی نہ وو. د اهل سنت والجماعہ پہ نیز ہم دغه حق دی چہ دکتلو د پاره د یو خاص اندام کیدل یا مخامخ کیدل شرط نہ دی (۳). او د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ہم دغه مسلک معلومیری. زمونږ

(۱) تقریر بخاری شریف: ۱۵۳/۲.

(۲) اللامع الصبح بشرح الجامع الصحيح: ۱۶۵/۲، عمدة القاری: ۲۳۲/۴. شرح العلامة الزرقانی علی المواہب اللدنیہ بالنسب الحمدیہ، المقصد الثالث فیما فضلہ لہ تعالیٰ بہ، الفصل الأول فی کمال خلقته وجمال صورته صلی اللہ علیہ وسلم: ۲۶۴/۵.

(۳) قاضی ابوالولید الباجی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: بعضی حضرات ددی خبری طرف ته تلی دی چہ "إني لأراكم من وراء ظنري" معنی "أعلم بأفئالكم" ده خکہ چہ رؤیت دعلم پہ معنی کبشی ہم وی لکہ چہ د الله تعالی فرمان دی: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْإِثْلِ ۚ﴾ (الفيل: ۱) پہ دی آیت کبشی دالم تر" معنی الم تعلم" ده. او جمهور ددی خبری قائل دی چہ دی خانی کبشی رؤیت حقیقی مراد دی. قاضی ابوالولید رحمۃ اللہ علیہ نور فرمائی: زما پہ نیز صحیح ہم دغه ده اکوم چہ پورته د جمهورو مسلک بیان شو خکہ چہ کچر دی نه رؤیت علمی مراد واخستی شی نزد رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ددی قول "من وراء ظنري" بہ ہیخ معنی باقی پاتی نه شی. خکہ چہ کله ددی نه مراد علم واخستی شی نو شاته کتو او مخی ته کتو کبشی بہ خہ فرق باقی پاتی نه شی. بلکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خو خبر ورکری دی لکہ خنکہ چہ زہ تاسو د خپل وړاندی کیدو په حالت کبشی وینم ہم دغه شان چہ کله تاسو شاته شی نو زہ بیاہم تاسو وینم. (المتننی شرح مظاہر مالک، کتاب الصلوٰۃ، باب: فی العمل فی جامع الصلاة، رقم الحدیث: ۳۹۶، ۳۱۸/۲، عمدة القاری: ۴۳۲/۴).

دَدې خبرې تائيد د صحيح مسلم دهغه روايت نه هم کيږي په کوم کښې چه دې: «لَا اَبْصِرُ مِنْ وَرَاءِ كَمَا اَبْصِرُ مِنْ بَيْنَ يَدَيَّ» (۱)

علامه سيوطي رحمه الله الخصائص الكبرى کښې د جمهورو مذهب هم دا نقل کړې دې (۲). ابن عبد البر رحمه الله فرماني چه څه خلقو تاويلاً دلته «أرى» د «أعلم» په معنی اخستې دې لکه چه الله تعالى په قرآن حکيم کښې د حضرت شعيب عليه السلام قول: «إِنِّي أَرَى كُفْرًا عَظِيمًا» نقل کړې دې کوم چه هغوی خپل قوم ته ونيلې وو. ددې مطلب کتل نه وو بلکه پيژندل وو، چه هغوی او فرما نيل زه ښه شان سره پوهيږم چه تاسو مالدار يئ. چنانچه په دې صورت کښې به د حديث مبارك مطلب دا شی چه نبی کریم ﷺ فرماني چه زه ستاسو د خشوع او ستاسو د رکوع تعاميت پيژنم الله تعالى ستاسو د احوالو معرفت زما په زړه کښې اچوي.

ابن عبد البر رحمه الله ددې په جواب کښې فرماني چه په دې دعوی کښې په ظاهر مخالفت کولو سره درسول الله ﷺ دا صفت محدود کول دي حالانکه څنگه چه نور خرق عادت امور دي او معجزات نبويه دي دغه شان دا بيان نبوی ﷺ دې هم خرق عادت او معجزه تصور کړې شی او ددې هم ظاهري معنی دې مراد و اخستې شی. البته ددغه کتلو کيفيت به څه وو نو دا د نبوت د اعلامو او معجزاتو نه يو معجزه کيدو د وجه نه پيژندل ممکن نه دي.

د ابوبکر الاثرم رحمه الله وينا ده چه ما د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه د حضور ياک ددې قول: «أَنَا لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي» باره کښې تپوس او کړو نو هغوی جواب را کړو چه حضور ياک به څنگه خپلې مخې ته کتل هم هغه شان به ئی خپل شاته هم کتل. ما وئيل چه د يو انسان نه دا خبره څنگه ممکن ده هغه خو خپلې مخې ته يا خپل نسی او گس طرف والا ليدلې شی نو په دې باندې هغوی ډيره په مضبوطه طريقه رد او کړو (۳).

ددې شاته کتو په تشریح کښې بعضي حضرات وئيلي دي چه دې نه مراد دادې چه دوحی او الهام په ذريعه به حضور ياک ته د هغوی د حالت علم کيدلو اگر چه چرې هغوی به شاته وو. لیکن دا توجیه ضعیف ده ځکه چه د وحی او الهام په ذريعه د هغوی علم کيدل دا خوبيا د مونځ سره مخصوص نه دی د مانځه نه علاوه هم کيدې شی (۴).

بعضي حضرات وئيلي دي چه ددې مطلب دادې چه کله تاسو نسی او گس طرف ته یی یا

(۱) حدثنا أبو كرييب محمد بن العلاء الهمداني، حدثنا أبو أسامة، عن الوليد يعني ابن كثير، حدثني سعيد بن أبي سعيد المقبري، عن أبيه، عن أبي هريرة، قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً ثم انصرف فقال: يا فلان! ألا تحسن صلاتك؟ ألا ينظر المصلّي إذا صلى كيف يصلي؟ فإننا يصلّي لنفسه، إني والله لأبصر من ورائي كما أبصر من بين يدي. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة وإتمامها والخشوع فيها، رقم الحديث: ٤٧٣). (الخصائص الكبرى، باب: المعجزة والخصائص في عينيه الشريفين: ١٠٦/١، فتح الباري: ٤٦٦/١، عدة القاري: ٢٢٢/٤).

(۲) الاستذكار لابن عبد البر، كتاب الصلاة، باب: حديث أبي هريرة: «أترون قبلي هاهنا؟» ٢٧٤-٢٧٣.

(۳) فتح الباري: ٤٦٦/١، شرح الزرقاني على الموطأ، كتاب الصلوة، العنل في جامع الصلاة: ٣٠٢/١.

شاته یی نو زه تاسو ته د سترگې د گوټ نه گورم او ستاسو کیفیت زمانه پټ نه وی. دا توجیه هم ضعیف ده^(۱). لهدا دلته به دا وئیلی شی چه دلته د کوم رویت حضور پاک ذکر فرمائی دا رویت کشفیه نه دی یا دا رویت د سترگې په گوټ نه دی بلکه دا رویت هم داسې دی لکه چه مخامخ څه څیز وی او هغه انسان وینی. حضور پاک فرمائی چه کله تاسو شاته یی نوماته تاسو هغه وخت هم داسې ښکارتی. امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی دی چه په دې کښې د حیرانتیا هیڅ خبره نشته. د سړې غوږ مخامخ آواز هم اوری، د ښې طرف اود گس طرف آواز هم اوری او شاته آواز هم اوری. دغه شان د انسان قوت شامه ده د مخې نه یا شاته خوشبونی یا بدبونی راځی دهغې هم هغه احساس کوی. د ښې یا گس طرف نه چه کومه خوشبونی یا بدبونی راځی دهغې هم احساس کوی. لکه څنگه چه د قوت سامعه او قوت شامه د پاره مقابل او د مخې طرف ته کیدل ضروری نه دی نو دغه شان څه لرې خبره ده چه الله تعالی رسول الله ﷺ ته هم هغه طاقت ورکړې وی چه د عامو انسانانو قوت سامعه او قوت شامه ته حاصل وی^(۲).

نور حضرات دا فرمائی چه په اصل کښې به د رسول اکرم ﷺ د شاته موخه گذارو کیفیت منکشف کیدلو. په دې وجه به دهغوی عکس د قبلې په دیوال کښې منعکس کیدلو^(۳). بعضي حضراتو دا وئیلی دی چه د حضور پاک په ملا کښې د سم الحیاط برابر، بعضو وئیلی دی چه یو او بعضو وئیلی دی چه دوه سترگې وې. اود کپړو په مینځ کښې حائل کیدل د ابصار او د رویت د پاره مانع نه وو او حضور پاک به د ذرق عادت په توگه اود معجزې په توگه په هغه سترگو کومې چه د حضور پاک په شا کښې وې شاته طرف ته موخه گذار کتل^(۴). لیکن دا خبره د دلائلو په اعتبار سره قوی نه ده تردې چه علامه قسطلانی رحمه الله دا خبره "المواهب اللدینه" کښې نقل کولو سره وئیلی دی چه که چرې دا خبره د حضور پاک نه په صحیح طریقې سره ثابته شی نو بیا به دا قبلولې شی اودا به د ذرق عادت د قبیل نه گرځولې شی. په بل صورت کښې به دا ظاهر حدیث نه د مخالف کیدو په وجه قبلول صحیح نه وی. شارح المواهب علامه زرقانی رحمه الله هم د دې خبرې تائید کړې دي^(۵).

(۱) المتفتی شرح مؤطا مالک، کتاب الصلوة، باب: فی العمل فی جامع الصلوة، رقم الحدیث: ۳۹۶، ۳۱۸/۲. [کمال اكمال المعلم، کتاب الصلوة، خروج النبی صلی الله علیه وسلم لبني عمرو بن عوف لصلح بینهم: ۱۷۸-۱۷۹/۲، فتح الباری: ۱/۶۶۶ عمدة القاری: ۲۳۲/۴.

(۲) شرح العلامة الزرقانی علی المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیه، المقصد الثالث فیما فضله ﷺ تعالی به، الفصل الأول فی کمال خلقته وجمال صورته صلی الله علیه وسلم: ۲۶۶/۵.

(۳) فتح الباری: ۱/۶۶۶ عمدة القاری: ۲۳۲/۴، شرح الزرقانی علی المؤطا، کتاب الصلوة، العمل فی جامع الصلوة: ۳۰۲/۱.

(۴) فتح الباری: ۱/۶۶۶ عمدة القاری: ۲۳۲/۴، شرح الزرقانی علی المؤطا، کتاب الصلوة، العمل فی جامع الصلوة: ۳۰۲/۱، الغصاص الکبری، باب: المعجزه والخصائص فی عینه الشریفتین: ۱۰۷/۱.

(۵) شرح العلامة الزرقانی علی المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیه، المقصد الثالث فیما فضله ﷺ تعالی به، الفصل الأول فی کمال خلقته وجمال صورته صلی الله علیه وسلم: ۲۶۷/۵.

دمنکروینو اشکالات اوده هغوی دلائل: د عقل نه دخالی خلقو یو جماعت دا حدیث شریف رد کړې دې. د هغوی وینا ده چه دا حدیث څنگه قبلولې شی حالانکه ددې برعکس احادیث موجود دي. مثلاً حضرت ابوبکره رضی الله عنه حدیث کوم کښې چه دی چه هغوی امام په رکوع کښې لیدو سره د صف نه شاته نیت ترلو سره رکوع کړې وه اوده دې نه پس قدم په قدم تلو سره صف ته اورسیدلو. بیا چه کله نبی کریم صلی الله علیه و آله د مونځ نه فارغ شو نور رسول الله صلی الله علیه و آله تپوس اوکړو چه هغه څوک سرې دې چه د صف نه شاته اودریدو سره شی رکوع اوکړه بیا تلو سره په صف کښې شامل شو؟ نو حضرت ابوبکره رضی الله عنه جواب ورکړو چه ما. نو نبی کریم صلی الله علیه و آله ورته اوفرمائیل الله تعالی دې ستا په حرص کښې نوره هم اضافه اوکړې خو بیا داسې مه کوه. (بلکه په صف کښې شاملیدو سره مونځ شروع کوه) دغه شان د حضرت انس رضی الله عنه حدیث دې په کوم کښې چه هغه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه روایت کوی چه یو سرې تیز تیز راتگ سره راغلو او صف کښې داخل شو، نو د هغه ساتیزه چلیدله. بیا چه کله هغه په صف کښې داخل شو نو هغه اووئیل: "الحمد لله حمداً كثيراً طیباً مبارکاً فیه". بیا د مونځ نه فارغیدو باندې نبی صلی الله علیه و آله تپوس اوکړو هغه سرې څوک دې چه دا کلمات شی اووئیل: "... (۱)

چنانچه دغه جماعت ددې قسم احادیث نقل کولوته پس وئیلی دی چه ولې نه گورنی چه رسول الله صلی الله علیه و آله ته ددې خبرې علم اونه شو چه د صف نه شاته رکوع کولو سره صف کښې شاملیدونکې څوک دې تردې چه رسول الله صلی الله علیه و آله ددې باره کښې تپوس اوکړو اوده دویم حدیث مطابق حضور پاک ته د دغه کلماتو د ویونکي هم علم اونه شو تردې چه حضور پاک تپوس اوکړو چه دا کلمات چا اووئیل. نو بیا دا صحیح کیدل څنگه ممکن کیدې شی چه نبی صلی الله علیه و آله به په مانځه کښې د خپل شاطرف نه هم کتل. که چرې داسې کیدې نو د مذکوره دواړو احادیثو په شان واقع به نه پېښیدله.

د اشکالاتو جواب: ددې په جواب کښې ابن عبدالبر رحمته الله علیه وائی چه د پورته ډلې د اشکال جواب دادې چه په هره یوه راتلونکې لمحې کښې به د نبی کریم صلی الله علیه و آله فضائل په مقابله د سابقه لمحې زیاتیدل یعنی په هغې کښې به زیاتوالې کیدو. اوداسې د نبی صلی الله علیه و آله د دنیا نه پرده کولو پورې کیدل لکه دا خبره دتولو په مخکښې ده چه رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد اوفرمائیلو چه زه د نبوت ملاویدو نه مخکښې یو بنده ووم اوده رسول جوړولو نه مخکښې

(۱) عن الحسن أن أبابكر جاء رسول الله صلى الله عليه وسلم رافع فرجع دون الصف، ثم مشى إلى الصف، فلما قضى النبي صلى الله عليه وسلم صلاته قال: "أيكم الذي رجع دون الصف ثم مشى إلى الصف؟ فقال أبوبكر: أنا، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: "زادك الله حرصاً ولا تعد". (سنن أبي داود، كتاب الصلاة، باب: الرجل يصل وحده خلف الصف، رقم الحديث: ۶۸۳).

(۲) عن أنس أن رجلاً جاء فدخل الصف وقد حفزة النفس، فقال: "الحمد لله حمداً كثيراً طيباً مباركاً فيه". فلما قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاته فقال: "أيكم المتكلم فالكلمات؟". فأرم القوم. فقال: "أيكم المتكلم بها؟ فإنه لم يقل بأساً". فقال رجل: جئت وقد حفزني النفس فقلتها. فقال: "تعد رأيت النبي عشر ملكاً يبتدرونها أيهم يرفعها". (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: ما يقال بين تكبيرة الإحرام والقراءة، رقم الحديث: ۱۳۵۷).

یونسی ووم. دغه شان نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمانیلو چه تاسو کنبی څوک «زما باره کنبی» دا مه وایښ چه زه د حضرت یونس بن متى ﷺ نه بهتر یم. یو سری حضور پاک ته «یا غیر البریه» وئیلو سره مخاطب کړو نو حضور پاک ارشاد اوفرمانیلو «غیر البریه» خو حضرت ابراهیم ﷺ وو.

دغه شان یو سری حضور پاک ته «یا سید ابن السادة» یا «یا شریف ابن الشرفاء» وئیلو سره مخاطب کړو نو حضور پاک ارشاد اوفرمانیلو چه هغه خو حضرت یوسف بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم ﷺ دی. نو د حضور پاک دا مبارک ارشاد په حضور پاک باندې د سورة الفتح د نازلیدو نه دمخکنبی وخت دی. بیا چه کله سورة الفتح نازل شو او په هغې کنبی دا آیت: ﴿لَقَدْ غَفَرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ نازل شو په داسې حال کنبی چه د حضور پاک نه مخکنبی د چاهم سابقه گناهونه معاف شوې نه وو. الغرض چه کله داسې اوشو نو هغه

وخت حضور پاک ارشاد اوفرمانیلو: «(اناسید ولد آدم ولا فخر)». او هم هغه وخت حضور پاک ارشاد اوفرمانیلو الله تعالی ښه شان سره پوهیږي چه زه تاسو خلق د شان وینم.

الغرض د حضور پاک فضائل ورځ په ورځ زیاتیدله کیدل نه. نو چه کله داسې ده نو دا وئیلې شی چه د معترضینو پیش کړې شوی نظاثر به د شروع د دوروی روستو د حضور پاک د طرف نه دا ارشاد مبارک مخې ته راغلو چه زه تاسو د خپل شا طرف نه وینم. (۱)

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته ﷺ ذکر کړې شوې تشویح: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته فرماني چه په دې روایت کنبی د شارحینو حضراتو پنځه اقوال دی. کوم چه مختلفو شراحو جدا جدا ذکر کړي دی. ماته چرته یو ځانی نه دی ملاؤ شوی:

① اول دا چه التفات سره په ئی کتل. مگر په دې باندې دا اشکال دي چه په دې کې د حضور پاک څه خصوصیت دي؟ د حضور پاک نه علاوه بل څوک خوهم په التفات سره کتلې شی.

② دویم قول دادې چه د وحی په ذریعه علم شوې وو. دا د اول نه زیات صحیح دي. مگر په دې صورت کنبی د «لن لأراکم» وئیلو نه زیات مناسب «لن لأوسی» وو.

③ دریم قول دادې چه د قبلې دیوال به د حضور پاک د پاره د آئینې په مثال کیدلو. صحابه کرامو ﷺ چه به څه کول هغه به حضور پاک ته ښکاریدل. عام مشائخو دا اختیار کړې ده.

④ څلورم قول دادې چه د حضور پاک د ست شاته دوه سترگې وې په کوم سره چه به حضور پاک کتل کول مگر دا محقیینو رد کړي دي. په دې وجه چه که چرې دا خبره صحیح وې نو د حضور پاک په احوالو کنبی به خامخا ددې تذکره کیدله.

⑤ او پنځم قول د اوریدو نه مخکنبی یو تمهید واوړشی هغه دا چه د الله تعالی لیدل په دنیا کنبی ممکن نه دی او د اهل سنت والجماعة عقیده ده چه دا خیز به په جنت کنبی وی. لیکن معتزلو انکار کړې دي. دا ځکه چه په دې سره خدا لازم راځی چه د الله تعالی د پاره جهت وی. مرئی د رائی مخامخ وی. ددې جواب دا ورکړې شوې دي چه د رؤیت د پاره د

(۱) الاستذکار لابن عبدالبر، کتاب الصلاة، باب: حدیث ابی هريرة: «أترون قبلي ها هنا؟» ۶/۲۷۲ - ۲۷۳.

جهت کیدل ددې عالم سره خاص دي د آخرت په عالم کښې به جهت ضروري نه وي. ټولګه څنګه چه به په آخرت کښې ټول کسان الله تعالی بغیرد جهت نه ګوري دغه شان څه عجیبه ده چه په دنیا کښې د حضور پاک د پاره په مونځ کښې دا خصوصیت وی چه حضور پاک مقتدیان بغیرد جهت نه ګوري. هم دا زما په نیز راجع دي.)
دکلام خلاصه: د پوره بحث نه څه اهم د نتیجې خبرې معلومېږي چه مختصراً لاندې نقل کولې شي:

① علامه سبیلې الشامي رحمه الله لیکلی دی چه قاضی رحمه الله فرمائیلي دی چه حضور پاک ته ددې صفت حاصلیدل د معراج د شېبې نه په واپسې باندې شوی وو. لکه څنګه چه موسی علیه السلام الله تعالی سره په کوه طور باندې کلام کړې وو نو د هغې نه پس د هغوی په بصیرت کښې ډیره زیاته اضافه شوې وه. تردې چه هغوی به په توره تیاره شپه کښې د لسو فرسخو د فاصلې نه هم تور مېږي لیدلو.)

② دا رؤیه رؤیه ادراک وو او رؤیه د اهل حق په نیز د یو اندام، رنځر یا بل څه څیز مخې ته راتلو سره نه حاصلېږي. دا شان د حق تعالی شانه دي. چه هغه دکتلو دپاره نه یو اندام مثلاً سترګه وغیره محتاج دي او نه د هغې د کتلو دپاره د څه رنځر ضرورت وی اونه د الله تعالی د کتلو د پاره دا ضروري دی چه څوک به د هغه مخې ته راځي نو بیا به د هغه د طرف نه دکتلو فعل صادرېږي. لکه انسان چه ترهغه وخته پورې به هغه کتونکې نه یادیږي ترکومې پورې چه د هغه مخې ته د مذکوره دریو امورو نه یو امر په وجود کښې رانه شي.

دا خو تفصیل وو د خالق د لیدو، پاتې شو مخلوق نو د هغوی کتل خو به هم په دغه دریو څیزونو باندې موقوف وی. چنانچه د چا سترګې خوشه لیکن تیاره ده او د هغه د سترګې مخې ته څوک هم نشته نو دا نه شي کتلې د خالق په نسبت سره چونکه نبی کریم ﷺ هم مخلوق دي لهذا د هغوی دکتلو صفت به هم په دغه امورو باندې موقوف وی. البته هغه ذات اقدس چه په سترګه کښې بصارت پیدا کولو باندې قادر دي هم هغه په دې خبره باندې هم قادر دي چه د سترګې نه علاوه په بل اندام کښې د لیدو صفت راپیدا کړي. چنانچه د حضور پاک شانه لیدل به هم د خرق عادت په توګه هم ددې قبیل نه وي.)

③ قرطبي رحمه الله فرمائیلي دی چه د حضور پاک دا خبر ددې په ظاهر باندې محمول کول اولی دی. ځکه چه په دې امر کښې د نبی کریم ﷺ د کرامت او د بزرګۍ په اوچته درجه کښې اظهار دي.)

(تقریر بخاری شریف: ۲/۱۵۳.)

(سبل الهدی والرشاد فی سیره خیر العباد، جماع ابواب صفه جسد الشریف صلی الله علیه وسلم، الباب الخامس: فی صفه عینیه وحاجبیه صلی الله علیه وسلم، تنبیهاً: ۳۶/۲.)

(سبل الهدی والرشاد فی سیره خیر العباد، جماع ابواب صفه جسد الشریف صلی الله علیه وسلم، الباب الخامس: فی صفه عینیه وحاجبیه صلی الله علیه وسلم، تنبیهاً: ۳۶/۲ - ۳۷.)

(سبل الهدی والرشاد فی سیره خیر العباد، جماع ابواب صفه جسد الشریف صلی الله علیه وسلم، الباب الخامس: فی صفه عینیه وحاجبیه صلی الله علیه وسلم، تنبیهاً: ۳۶/۲ - ۳۷.)

د نبی کریم ﷺ د پاره د علم غیب په ثبوت باندې یو غلط استدلال: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته فرمائی: «من وراء ظهري» بعضی خلقو دې نه علم غیب مراد اخستی دي. لیکن دا بالکل غلطه ده ځکه چې د دې مطلب دادې چې زه پخپله د مونځ گزارو حالات وینم او داسې ماته علم کیږي. بل دا حالت کلی هم نه دي پخپله د حضرت ابوبکره رضی الله عنه په روایت کې دې چې هغه جومات ته راغلو هلته جمع کیدله، هغه هم د لرې نه رکوع او کره د مانځه نه پس حضور پاک ته دا خبره په تېوس کولو سره معلومه شوه.

دغه شان یو روایت کېږي دې چې یو سړي سانولې راغلو او د رکوع نه اوچتیدو سره ئې لږ په اوچت آواز سره «صدًا طیبًا کثیرًا مبارکًا» او وئیل. حضور پاک د مونځ نه پس تېوس او کړو نو بیا ورته معلومه شوه چې فلانکې سړي وو. لهذا قاعده کلیه نه شوه او بعضي ظاهريه د خپل ظاهرين د وجې نه داسې واټي چې د دې ظاهري معنی مراد ده. یعنی د حضور پاک په سټ مبارک کېږي دوه سترگې لگیدلې وې. لیکن دا صحیح نه ده. که چېرې داسې وي نو خامخا به چرته نه چرته یو حدیث کېږي د دې تذکره ملاویدله لکه مهر نبوت، په ډیرو احادیثو کېږي د دې ذکر دي (۱).

علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چې دا تنبییه هغه خلقو ته وه چې تر دغه وخته پورې (په ایمان او یقین کېږي) پاخه شوی نه وو، څه کمزوری پاتې شوی وو گنې د صحابه کاملین رضی الله عنه په حق کېږي د الله تعالی کتل (د دې دپاره) کافی وو (چې مونځونه په مکمل خشوع او خضوع سره او کړي، ځکه چې کاملینو ته خو د احسان مرتبه حاصله وی. البته قاصرین تر دغه وخته پورې چې د احسان مرتبې ته نه وو رسیدلي د هغوی په حق کېږي خپل مرشد مثلاً د حضور پاک کتل ډیر مؤثر دی ځکه چې د حضور پاک کتل بالکل مشاهد، ظاهر او باهر دی. (۲)

ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چې د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت به داسې جوړیږي چې په حدیث کېږي مونځ گزارو ته نصیحت او کړي شو. هغوی ته دا وینا کولو سره تنبییه او کړي شوه چې د نبی کریم ﷺ نه د مونځ گزارو رکوع، سجده او د هغوی خشوع او خضوع پټه نه پاتې کیږي ځکه چې نبی کریم ﷺ ارشاد او فرمائیلو چې زه خپل شا طرف ته هم کتلې شم لکه چې وړاندې گورم (۳).

علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چې دا شبه کیدي شي چې په حدیث باب کېږي بیشکه لفظ د قبلي راغلو مگر صرف په لفظ راتلو سره خو ترجمه الباب قانعیدي نشي؟ د ترجمه الباب (لاندې ذکر کړې شوي حدیث) کېږي خو د مذکور عنوان سره متعلق څه مسئله ذکر کیدل پکار دي.

(۱) حاشیه تقریر بخاری: ۱۵۳/۳.

(۲) فضل الباری: ۱۲۲/۳.

(۳) عمدة القاری: ۲۲۴/۴.

جواب دادې چه دلته امام بخاری رحمته الله په ډیر مزیدار او عجیبه انداز سره د یوې مسئلې استنباط کوی کومه چه هم د قبلې سره متعلق ده. هغه دا چه انحراف عن القبلة چه بعضي وختونو کښې مونځ مفسد کوی په دې انحراف کښې د کوم یو اندام اعتبار دې؟ یعنی د کوم یو اندام منحرف عن القبلة کیدو سره مونځ فاسد یږي، نو معلومه دې وی چه د انحراف درې صورتونه دي:

① یو دا چه په سینې سره انحراف وی یعنی د مونځ گذار سینه د قبلې نه واوړي.

② دویم دا چه صرف په مخ سره انحراف وی (یعنی مخ د قبلې نه واوړي).

③ دریم دا چه صرف نظر او سترگه اخوا (یعنی د قبلې نه) اخوا شی.

زمونږ فقهاء لیکي چه رومبي صورت مفسد صلوٰه دې، دویم مکروه دی او دریم د ضرورت په وخت بغیر د څه کراهت نه جائز دی، بغیر د ضرورت نه داهم مکروه دې مگر ددې کراهت د دویم (د کراهت نه) کم دې. غالباً هم ددې مسئلې طرف ته امام بخاری رحمته الله څه قدرې اشاره کوی چه او گورئ حضور پاک فرمائی چه زه د شانه هم گورم یعنی په مونځ کښې. نو معلومه شوه چه د انحراف عن القبلة په مسئله کښې د نظر او بصرا اعتبار نشته (ددې په منحرف کیدو باندې به مونځ نه فاسد یږي، گنی په شاته کتلو سره به د حضور پاک مونځ معاذ الله فاسد یا مکروه گرځي. نو په انحراف کښې به اعتبار صرف د سینې او مخ وی. الغرض! په حدیث کښې د قبلې سره متعلق د یوې مسئلې طرف ته لطیف اشاره ده، لهذا اوس شبه پاتې نه شوه. ۱)

د حدیث شریف نه مستنبط شوی امور او احکام: د مذکوره حدیث شریف نه ډیر احکام مستنبط کیږي دهغې نه څه لاندې ذکر کولای شی:

① ددې حدیث نه معلومه شوه چه مونځ په ډیره خشوع او خضوع سره، او ټول ارکان په کاملې طریقې سره ادا کول پکار دی. ۲)

② د یوې خبرې د مؤکد کولو دپاره قسم سره د بیانولو گنجائش معلوم یږي. ۳)

③ امام له پکار دی چه د مقتدیانو نه په چا کښې د دیني امورو سره متعلق څه کمې کوتاهی او گوري نو هغه خلق دې خبردار کړي او هغوی لره دې دکمال پورې د بوتللو کوشش او کړي. ۴)

۱) فضل الباری: ۱۲۲/۳.

۲) شرح النووي، کتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة، رقم الحديث: ۴۲۳۰، ۱۵۰/۴.

۳) شرح النووي، کتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة، رقم الحديث: ۴۲۳۰، ۱۵۰/۴.

۴) عمدة القاری: ۲۳۲/۴.

حدیث باب (دویم حدیث) [حدیث نمبر ۴۰۹]

«حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ قَالَ حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۱) قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - صَلَاةً تُمَرَّقَى الْيَنْبُزُ، فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ «إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ».

د حدیث توجہ: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی کہ یوہ ورخ نبی کریم ﷺ مونبر تہ مونخ را کرو۔ بیا بہ منبر باندی تشریف فرما شو او د مونخ او رکوع بارہ کنبی نی او فرمائیل۔ زہ تاسو د شانہ ہم داسی وینم لکہ څنگہ چه (د مخی نہ) وینم تو اجم و جال: د مذکورہ حدیث شریف پہ سند کنبی ټول څلور راویان دی:

(۱) یحیی بن صالح رحمۃ اللہ علیہ: دا ابو زکریا یحیی بن صالح الوحاظی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ د دوی احوال کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: إذا کان الثوب ضیقاً، الحدیث الاول لاندی تیر شوې دی (۲)۔
(۲) فلیح بن سلیمان رحمۃ اللہ علیہ: دا ابویحیی فلیح بن سلیمان بن ابی المغیرہ الخزاعی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من سئل علماً وهو مشغول فی حدیثه، فأتى الحدیث ثم أجاب السائل لاندی تیر شوې دی (۳)۔

(۳) هلال بن علی رحمۃ اللہ علیہ: دا هلال بن علی بن اسامہ قرشی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من سئل علماً وهو مشغول فی حدیثه، فأتى الحدیث ثم أجاب السائل لاندی تیر شوې دی (۴)۔

(۴) انس بن مالک رحمۃ اللہ علیہ: دا مشهور صحابی رسول حضرت انس بن مالک رحمۃ اللہ علیہ دی۔ د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندی تیر شوې دی (۵)۔
د حدیث شرح: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةً تُمَرَّقَى الْيَنْبُزُ، حضرت انس بن مالک رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ یوہ ورخ مونبر تہ رسول اللہ ﷺ مونخ را کرو، بیا بہ منبر باندی تشریف فرما شو۔

(۱) رواه البخاری ایضاً فی الصلاة، باب: الخشوع فی الصلاة، رقم الحدیث: ۷۴۲. وفی کتاب الأیمان والتذور، باب: کیف كانت یسمن النبی صلی اللہ علیہ وسلم، رقم الحدیث: ۶۶۴۴ وسلم فی صحیحہ، فی الصلاة، الأمر بتحصین الصلاة، واتسامها والخشوع فیها، رقم الحدیث: ۴۲۵. والنسائی فی سننہ، فی الصلاة، فی الافتتاح، باب: الأمر باتسام الركوع، رقم الحدیث: ۱۰۵۵. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، کتاب الاول: فی الصلاة، القسم الاول: فی الغرائض وأحكامها، الفصل الخامس: فی کیفیة الصلاة، الفرع الرابع: فی الركوع والسجود، النوع الاول: فی الركوع والسجود، الاعتدال، رقم الحدیث: ۳۴۹۰، ۳۶۳/۵.

(۲) کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: إذا کان الثوب ضیقاً، الحدیث الاول، ص: ۳۰۶.

(۳) کشف الباری: ۵۵/۳.

(۴) کشف الباری: ۶۲/۳.

(۵) کشف الباری: ۴/۲.

قوله: «صَلَّى بِنَا» په دې روایت کېنې د صلي صله ب" ده خو د ابوذر، اصیلی او ابن عساکر په روایت کېنې ددې صله لام استعمال شوې ده. یعنی "صلي لنا" په دې صورت کېنې به معنی دا شی "صلي لاجلنا" چه زمونږ د خاطره نی مونځ او کرو (۱).

قوله: «فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ: «إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ»» اود مونځ او رکوع باره کېنې نی او فرمائیل: زه تاسو ته د شانه هم داسې گورم لکه څنگه چه د (مخې نه) گورم.

قوله: «فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ» په دې جمله کېنې حذف دې، تقدیری عبارت داسې دې: «فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ» یعنی حضور پاک د مونځ او رکوع په باب کېنې او فرمائیل چه زه تاسو ته د شانه هم داسې گورم لکه څنگه چه د مخې نه وینم (۲).

د رکوع ذکر خاص په دې وجه او کړې شو چه رکوع د نورو ارکانو په نسبت یو لونی رکن دې په دې توگه چه امام لره په رکوع کېنې موندونکې د رکعت حاصلونکې گرځولې شوې دې. اود رکوع نه پاتې کیدونکې د رکعت قوت کونکې گرځولې شوې دې. په دې وجه نی په دې باندې د تنبیه کولو د پاره جدا ددې رکن ذکر او کرو (۳).

قوله: «إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ» په دې حدیث کېنې چه مطلقا دا فرمائیلې شوی دی چه زه تاسو د شانه گورم، ددې د اطلاق تقاضا ده چه دا (د شانه کتل) د مونځ حالت او غیرد مونځ دواړو ته عام وی. لیکن د سیاق حدیث تقاضا داده چه دا کیفیت هم په مونځ کېنې وی (۴).

حافظ ابن حجر رحمته الله لیکلی دی چه ظاهر د حدیث خودا دلالت کوی چه دا کیفیت دې هم د مونځ سره خاص وی لیکن دا احتمال موجود دې چه دا کیفیت په ټولو احوالو کېنې وی لکه چه د بقی بن مخلد رحمته الله نه نقل دی چه نبی اکرم صلی الله علیه و آله به په تیاره کېنې هم هغه شان لیدل لکه چه په رنډا کېنې (۵). «مِنْ وَرَائِي» بعضې روایاتو کېنې دا کلمه د "ی" نه بغیرده یعنی: "من ورا" (۶).

قوله: «كَمَا أَرَاكُمْ» په دې روایت کېنې ددې فعل مفعول به ذکر نه دې خو په نورو روایاتو کېنې بالتصريح ذکر دې. اودې سره به عبارت "کما أراکم من امامی" وی (۷).

(۱) إرشاد الساری: ۷۶/۲.

(۲) شرح الکرمانی: ۷۷/۴، عمدة القاری: ۲۴/۴، التوشیح للسيوطی: ۴۹۹/۲.

(۳) شرح الکرمانی: ۷۷/۴، عمدة القاری: ۲۴/۴، التوشیح للسيوطی: ۴۹۹/۲، شرح العلامة الزرقانی: علی المواهب اللدینه بالمتح المحمديه، المقصد الثالث فیما فضلہ الله تعالی به. الفصل الأول فی کمال خلقته وجبال صورته صلی الله علیه وسلم: ۵/۲۶۴.

(۴) عمدة القاری: ۲۳۴/۴.

(۵) فتح الباری: ۶۶۷/۱.

(۶) شرح الکرمانی: ۷۷/۴، عمدة القاری: ۲۳۴/۴.

(۷) التوشیح للسيوطی: ۴۹۹/۴.

دې نه علاوه د مسلم په روايت كښې خو په تصريح سره دا خبره ده: **إِنْ لَأَبْصَرَ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَبْصَرُ مِنْ بَيْنَ يَدَيَّ** چه زه د خپل شا طرف نه هم داسې گورم لكه چه دخپلې مخې طرف نه. **كَمَا أَرَأَكُمْ** كښې كاف د تشبيه د پاره دې. مشبه **أَرَأَكُمْ** من ورائي دې او مشبه به ما بعد والا كلام يعنى **أَرَأَكُمْ** من امامي (۲).
نور ټول بحثونه د ماقبل حديث شريف لاندې تير شوي دي.

۹- بَابُ: هَلْ يَقَالُ: مَسْجِدُ بَنِي فَلَانٍ؟

د باب په دې پاره كښې دې چه آيا د يو جمات باره كښې ونيلې شي چه دا جمات د فلانكو خلقو دي؟

د ترجمه الباب د ماقبل ابوابو سره مناسبت: په مخكينو بابونو كښې د جماتونو متعلق احكام ذكر وو او په دې باب كښې هم د جمات د احكامو نه يو حكم (يعنى د جمات نسبت د يوسړي طرف ته د كولو) ذكر دي لهدا د دومره مناسبت موجوديدل كافى دى. (۱)
د ترجمه الباب مقصد: د دې باب مطلب دادې چه قرآن پاك كښې: **(وَأَنَّ الْمَسْجِدَ لِلَّهِ)** راغلي دي په دې سره شبه كيږي چه جماتونه خو د الله تعالى دى. لهدا د يو سړي يا د يو قبيلې طرف ته به د دې اضافت صحيح نه وي؟ په سلفو كښې بعضي حضراتو لكه حضرت ابراهيم نخعي **عليه السلام** دې ته مكروه ونيلى دى. (۲) ليكن حديث باب دا نظريه رد كوي.

امام بخاري **عليه السلام** دا خو دل غواړي چه "مسجد بني فلان" يا "د فلانكي جمات" ونيلو كښې هيڅ حرج نشته دې يعنى د جمات نسبت يو قبيلې يا يو كس طرف ته كول جائز دى. ياتې شوه دا خبره كومه چه په قرآن پاك كښې ذكر ده. نو د دې مطلب دادې چه په حقيقت كښې خو جماتونه هم د الله تعالى د پاره جوړولې شي ليكن دا چه ونيلى شي چه دا جمات د فلانكي قبيلې والو دي يا دا جمات د فلانكي سړي دې نو داسې وينا كول صرف د پيژندگلو د پاره وي، د فرق او امتياز د پاره وي. د دې دا مطلب هيڅ كله نه دې چه اسناد يا اضافت حقيقي د فلانكي قبيلې او يا فلانكي سړي طرف ته دې. (۳)

(۱) حدثنا أبو كريب محمد بن العلاء البغدادي، حدثنا أبو أسامة، عن الوليد يعني ابن كثير، حدثني سعيد بن أبي سعيد المقبري، عن أبي هريرة قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً ثم انصرف فقال: يا فلان! ألا تحسن صلاتك؟ ألا ينظر المصلي إذا صلى كيف يصلي؟ فإنما يصلي لنفسه، إني والله لأبصر من ورائي كما أبصر من بين يدي. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الأمر بتحسين الصلاة وإتمامها والخشوع فيها، رقم الحديث: ۴۲۳).

(۲) عمدة القاري: ۲۳۴/۴.

(۳) عمدة القاري: ۲۳۴/۴.

(۱) حدثنا هشيم عن مغيرة عن إبراهيم أنه كان يكره أن يقول: "مسجد بني فلان". ولا يرى بأساً أن يقول: "مصلي بني فلان". (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب: في المسجد ينسب إلى قوم، يقال: مسجد بني فلان، رقم الحديث: ۸۱۵۴/۵، ۳۴).

(۲) عمدة القاري: ۲۳۴/۴.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد دُغہ مقولہ جواز خود دل دی خُکَہ چہ نسبت د تعریف دی نہ چہ د تخصیص۔ ورنہ دی روایت د کتاب الجہاد دی۔ د حضور پاک پہ زمانہ کنبی بہ جنگ مخامخ کیدلو او د هغہ د پارہ بہ د آسونو زغلول کیدل۔ خیر محل د ترجمہ صرف دادی چہ پہ روایت کنبی مسجد بنی زریق راخی۔ ددی نہ ثابتہ شوہ چہ د فلانکی د خوئی جمات وئیل جائز دی لیکن بیا اشکال پیدا کیہی چہ کله دا ثابتہ ده او ددی د پارہ روایت ہم پیش کوی چہ مسجد بنی فلان وئیل جائز دی نو بیا پہ ترجمہ کنبی بہ "هل" ولی اولگولی شو؟

نوددی جواب دادی چہ د "هل" مقصد طالبعلمان خبردار کول دی چہ خبرہ خو ہم داسی ده لیکن پہ دی کنبی خہ نور خہ ہم دی او هغہ دا چہ پہ روایت کنبی د مسجد بنی زریق کوم لفظ راغلی دی۔ د حضور پاک پہ زمانہ کنبی ہم دا نوم وو او کہ د حضور پاک نہ پس د صحابہ کرامو رضی اللہ عنہم پہ زمانہ کنبی کیخودلی شو؟ دی؟ پہ دی کنبی لہ شان غور او کرنی۔
حدیث باب (حدیث نمبر ۳۱۰)

... حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- سَأَلَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي أَضْمَرْتُمْ مِنَ الْخَفِيَاءِ، وَأَمْرَهَا ثِيَةُ الْوَدَاعِ، وَسَأَلَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي لَمْ تَضْمُرْ مِنَ الثِّيَةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ، وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ فِيهِمَا سَأَلَ بِهَا.

د حدیث ترجمہ: د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم هغہ آسونہ کوم چہ (د جہاد د پارہ) تیار کری شو؟ وو د مقام خفیا نہ تر مقام ثیة الوداع پوری او زغلول۔ او چہ کوم آسونہ تیار کری شو؟ نہ وو د هغوی منہ نہی د ثیة الوداع نہ واخلہ د مسجد بنی زریق پوری او کرہ او حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما د هغہ خلقو نہ وو چا چہ پہ دغہ منہ کنبی حصہ واخستلہ۔

تراجم و حال: د مذکورہ حدیث شریف پہ سند کنبی خلور رجال دی:

① عبد اللہ بن یوسف رحمۃ اللہ علیہ: دا عبد اللہ بن یوسف تنیسی رحمۃ اللہ علیہ دی۔ د دوی مختصر احوال کشف

(۱) الأبواب والتراجم: ۲/۲۱۰، سراج القاری: ۲/۴۶۳.

(۲) رواہ البخاری ایضاً فی الجہاد، باب: السبق بین الخیل، رقم الحدیث: ۲۸۶۸، و باب: إضمار الخیل للسبق، رقم الحدیث: ۲۸۶۹، و باب: غایة السبق للخیل المضمر، رقم الحدیث: ۲۸۷۰، و فی الاعتصام، باب: ما ذکر النبی صلی اللہ علیہ وسلم وخص فی اتفاق أهل العلم، رقم الحدیث: ۷۳۳۶، و مسلم فی صحیحہ، فی الإمامة، باب: السابقة بین الخیل وتضمیرہا، رقم الحدیث: ۱۸۷۰، و أبوداؤد فی سننہ، فی الجہاد، باب: فی السبق، رقم الحدیث: ۲۵۷۵، و الترمذی فی جامعہ، فی الجہاد، باب: ماجاء فی الرهان والسبق، رقم الحدیث: ۱۶۹۹، و النسائی فی سننہ، فی الخیل، باب: إضمار الخیل للسبق، رقم الحدیث: ۳۶۱۴، و ابن ماجہ، فی الجہاد، باب: السبق والرهان، رقم الحدیث: ۲۸۷۷، و فی جامع الأصول، حرف السین، کتاب الثالث: فی السبق والرسم، الفصل الأول: فی أحكامہا، رقم الحدیث: ۳۰۳۵، ۳۸/۵.

الباری، کتاب ہدۃ الوسی پہ دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: لیعلم الشاهد الغائب لاندی تیر شوی دی (۱).

⑦ مالک بن نويرة: دا امام مالک بن انس رَوِي دې. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب ہدۃ الوسی پہ دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب الإیمان، باب: من الدین الغرام من الفتن لاندی تیر شوی دی (۲).

⑧ نافع بن عمر: دا مولى عبد الله بن عمر القرشي رَوِي دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ذکر العلم والفتیالی المسجد لاندی تیر شوی دی (۳).

⑨ عبد الله بن عمر: دا مشهور صحابین رسول حضرت عبد الله بن عمر رَوِي دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: استثناء فی الإیمان کنی تیر شوی دی (۴).

ف حدیث شرح: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلَ بَنِي النَّخْلِ أَلَيْسَ أَهْمُوتَ مِنَ الْمُخَفَّاءِ، وَأَمْدَهَا ثِيَابُ الْوُدَاعِ؟» حضرت عبد الله بن عمر رَوِي نه روایت دې چه رسول الله ﷺ د هغه اسونو کوم چه (د جهاد د پاره، تیار کړې شوې وو، د مقام حفياء نه تر مقام ثنية الوداع پورې دمنډې مقابلې او کړه.

د مسابقه نه مراد: "سَأَلَ" دا د باب مفاعله نه فعل ماضی معروف دې. د باب مفاعله خاصه ده چه په دې کنیې د اشتراك معنى وى. او مصدرى معنى ده منډه لگول چنانچه هغه منډه په کوم کنیې چه دوه یا د دوو نه زیات کسان شریک وى هغې ته به مسابقه وئیلی شی. اودا دمنډې مقابلې د اسونو په مینځ کنیې او کړې شوه. په دغه منډه کنیې د رسول الله ﷺ اس هم شریک شوې وو. د هغه نوم السکب وو. د بنو فزاره نه دا حضور پاک اخستې وو. د هغوی په نیز د ده نوم ضرس وو. عجیبه خبره دا ده چه دا اولنې اس وو کوم چه حضور پاک اخستې وو او هم دا هغه رومبې اس دې په کوم چه کیناستو سره حضور پاک په جهاد کنیې شرکت کړې وو. او بیا دا هم چه دغه اس په مقابلې کنیې شریک شو او گټه ئی هم او کړه. چنانچه د حضور پاک اس مبارک ته دا فضیلت او درجه حاصله شوه نو په دې سره حضور پاک او د حضور پاک صحابه کرامو رَوِي ته هم خوشحالی اوشوه (۵).

علامه ابی یوسف فرمائی د "سابق" معنى "أذن فی المسابقة" ده. او بعضو "أمر للمسابقة" ذکر کړې دې (۶). او بعضو "أمر بالسباق" یا "أباحه" معنى ذکر کړې ده (۷).

(۱) کشف الباری: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

(۲) کشف الباری: ۲۹۰/۱۸۰/۲.

(۳) کشف الباری: ۶۵۱/۴.

(۴) کشف الباری: ۱/۶۳۷.

(۵) عمدة القاری: ۲۳۵/۴.

(۶) إكمال إكمال المعلم للأبی، کتاب الإمارة باب: الغیل فی نواصیها الخیرالی يوم القيامة، رقم الحدیث: ۱۸۷۰.

۲۱۷/۵.

(۷) ذخیرة العقبی، کتاب الغیل، غایة السبق للئی لم تضمنیر، رقم الحدیث: ۳۶۱۰، ۲۳/۳۰.

دَ تَضْمِيرِ دَوُوْ مَعْنُو بِيَان: "اضربت" دَ اضمار مطلب دا وی چه اس باندی زین اچوی او بیا دَ هغی دَ پاسه زَل (خادر) اچولی شی او هغه دغه شان مسلسل په زین کنبی تړلی او په زَل (خادر) کنبی پت وی. ښه خولې پرې راخی نو د هغه د بدن پوستوالې ختمیږی او د هغه بدن د اوسپنې په شان سختیږی (۱)

دَ اضمار یو بله طریقه هم ده چه په اس باندې ښه خوراک کوی او په ښه شان سره د هغه خدمت کوی. کله چه هغه ښه چاق او تازه شی نو بیا هغه په یوه کوته کنبی بندوی. چرته چه ډیره گرمی وی. په دغه زمانه کنبی په هغه باندې اوج واښه خوری. په دې سره د هغه په بدن باندې ښه خوله راخی. په کوم سره چه د هغه په بدن کنبی چه خومره وازگه وی او زیاتی غوښه وی هغه ویلی کیږی او قوت او طاقت نی باقی پاتې کیږی. دې اسونو ته مضروئیلی شی اودا عمل اضمار او تضمیر یادیری (۲)

حَفِیَاءُ نَه مَرَاد: "الْحَقِیَاءُ": دَحَاءُ فَتَحَهُ او فَاءُ سَكُونُ سِرَهُ دَ یُوْ خَائِي نَوْمِ دِی. دَ هغه خائِي نه دَ مقام ثنیه الوداع فاصله په قول دَ حضرت سفیان ثوری رحمته الله علیه پنځه یا شپږ میله دې او په قول دَ حضرت موسی بن عقبه رحمته الله علیه په نیز شپږ یا اووه میله دې. ددې لفظ استعمال ممدود یعنی "حَفِیَاءُ" او مقصوره یعنی "حَفِیَاءُ" دواړه شان صحیح دې (۳)

علامه نووی رحمته الله علیه فرمائی چه صاحب د مطالع ذکر کړي دې چه بعضي خلقو دا د حَاء ضمی سره هم لولی هغه په خطا باندې دې. بل دا لفظ د یاء تقدیم سره "حَفِیَاءُ" هم لوستلې شی. لیکن حدیث په کتابونو کنبی یاء مؤخر کولو سره حَفِیَاءُ لوستل مشهور دی (۴)

قَوْلُهُ: "أَمَدُهَا" هَمْزُهُ او مِیمُ مَفْتُوحَةٌ سِرَهُ دِی. ددې معنی دَ غایت او حد ده. او مطلب دا چه دمنډې شروع د مقام حَفِیَاءُ نه اوشوه او ختمیدل ثنیه الوداع باندې اوشو (۵)

دَ ثنیه الوداع دَ تسمیې وجه او مطلب: "ثُنْيَةُ الْوَدَاعِ" دا د ثاء فَتَحَهُ نون کسره او یاء تشدید سره مستعمل دې. "ثنیه" معنی دَ دوو غرونو مینځ کنبی تلونکې لار او "وداع" نه مراد رخصت

(۱) عمدة القاری: ۲۳۵/۴.

(۲) معالم السنن للخطابی، کتاب الجهاد، باب: السبق: ۲/۴۴۵. عمدة القاری: ۴/۲۳۵. الکوکب الوهاج والروض البهاج، کتاب الإمارة، باب: الخیل فی نواصیها الخیر الی یوم القیامة، رقم الحدیث: ۱۸۷۰، ۱۵۵/۲۰.

(۳) إكمال إكمال المعلم للأینی، کتاب الإمارة، باب: الخیل فی نواصیها الخیر الی یوم القیامة، رقم الحدیث: ۱۸۷۰، ۲۸۵/۶. الدبیاج علی صحیح مسلم للسیرطی، کتاب الإمارة، باب: الخیل فی نواصیها الخیر الی یوم القیامة، رقم الحدیث: ۱۸۷۰، ۴۶۸/۴.

(۴) المنهاج شرح صحیح مسلم، کتاب الإمارة، باب اخیل فی نواصیها الخیر الی یوم القیامة، رقم الحدیث: ۱۸۷۰، ۱۴/۱۳. عمدة القاری: ۴/۲۳۵.

(۵) الکوکب الوهاج والروض البهاج، کتاب الإمارة، باب: الخیل فی نواصیها الخیر الی یوم القیامة، رقم الحدیث: ۱۸۷۰، ۱۵۵/۲۰.

کول دی. چنانچه په دې تناظر کښې د ثنیه الوداع معنی به دا جوړیږي چه دا د مدینې منورې سره څوک د یو وادنی نوم دي. کوم ځانی پورې چه به د مدینې خلق د رخصت کولو دپاره تلل. هم ددې وجې نه ددې وادنی نوم ثنیه الوداع مشهور شو^(۱).
هم ددې طرف ته په دې شعرونو کښې اشاره ده چه دښی کریم ﷺ په استقبال کښې د مدینې نه بهر راتلو سره د مدینې ماشومانو جینکو وئیل: **لله الهدر علینا من ثنیا الوداع**^(۲).
دې نه علاوه ددې لفظ وجه تسمیه کښې نور اقوال هم دی، مثلاً: کله چه نبی کریم ﷺ د مدینې طرف ته هجرت او کړو نو هغه وخت دغه مقام نه خپل ځان سره راتلونکی کسان واپس رخصت کړل په دې وجه ددې ځانی نوم ثنیه الوداع مشهور شو. بعضي ذکر کړې دي چه دا هغه ځانی وو دکوم ځانی نه چه بعضي لښکري د جهاد د پاره رخصت کړې او صحیح هم هغه دي کوم چه پورته ذکر شو چه اهل مدینه به د چا د رخصت کولو دپاره ددې مقام پورې تلل^(۳).

قوله: وَسَأَتَى بَيْنَ الْخَيْلِ أَلْتَى لَمْ تُفْعَمْ مِنَ الثَّنِيَةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ: اوکوم اسونه چه نه وو تیار کړې شوې دهغوی منډه ئی د ثنیه الوداع نه واخله تر مسجد بنی زریق پورې ورکړه.

د بنی زریق مصداق: **بَيْنَ زُرَيْقٍ** داد تصغیر صیغه ده. **فُتِيلٌ** په وزن باندې دي. دانصار مدینه مشهور قبیلې خزرج یو ښاخ بنوزریق بن عامر مراد دي. د دغه غیر مضمر اسونو دمدینې مقابلې ختمیدل مسجد بنی زریق باندې شوې وو. علامه ابی مالکی **رحمته** لیکلی دی چه ثنیه الوداع او مسجد بنی زریق په مینځ کښې د یو میل فاصله وه^(۴).
قوله: وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمرَ كَانَ فِيهِمْ سَائِقٌ يَهْأُ: او حضرت عبداللہ بن عمر **رحمهما** هغه خلقو نه وو چاچه په دغه منډه کښې حصه واخستله.

قوله: سَائِقٌ يَهْأُ: کښې دهاء ضمیر مرجع الخیل هم کیدې شي او المسابقة هم. یعنی حضرت عبداللہ بن عمر **رحمهما** هم په هغه خلقو کښې شامل وو چاچه د اسونو منډه کښې حصه واخسته. د حدیث شریف دمذکورہ تکرې باره کښې امکان دي چه دا پخپله هم د حضرت ابن عمر **رحمهما** قول وی چه هغوی دخپل طرف نه په طریق د حکایت نقل کړې وی^(۵). اوداهم امکان دي چه دا د هغوی د شاگرد نافع **رحمته** قول وی^(۶).

(۱) إكمال المعلم بفوائد مسلم، في الإمارة، باب المسابقة بين الخيل وتضميرها، رقم الحديث: ۱۸۷۰، ۲۸۵/۶.
الديباج على صحيح مسلم للسيوطي، كتاب الإمارة، باب: الخيل في نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ۱۸۷۰، ۴۶۸/۴.

(۲) ذخيرة العقبى، كتاب الخيل، غايه السبق للتي لم تضر، رقم الحديث: ۳۶۱۰، ۲۳/۳.

(۳) بذل المجهود، كتاب الجهاد، باب في سبق: ۷۵/۱۲.

(۴) إكمال المعلم بفوائد مسلم، في الإمارة، باب المسابقة بين الخيل وتضميرها، رقم الحديث: ۱۸۷۰، ۲۸۵/۶.

(۵) عمدة القاري: ۲۳۵/۴، بذل المجهود، كتاب الجهاد، باب في سبق: ۸۵/۱۲.

(۶) عمدة القاري: ۲۳۵/۴.

داسونو زغلولو حکم: د مذکورہ حدیث شریف په رڼا کښې د ټولو ائمه حضراتو په نیز د جهاد په نیت سره اسونه تیارول او د هغوی په مینځ کښې مقابله کول جائز دی. البته که په مقابله کښې شرط اولگولې شی نو په هغې کښې څه تفصیل دې. کوم چه به ان شاء الله کتاب الجهاد کښې بیانولې شی.)

(۱) کشف الباری، کتاب الجهاد، باب: السبق بین الغیل، رقم الحدیث: ۲۸۶۸، وباب: إضمار الغیل للسبق، رقم الحدیث: ۲۸۶۹، وباب: غایة السبق للغیل المضرة، رقم الحدیث: ۲۸۷۰، دلته اختصاراً د اسونو د مقابلې جائز صورتونو حکم نقل کولې شی. داسونو زغلولو جائز صورتونه: داسونو زغلولو ټولو جائز صورتونو کښې دوه شرطونه لا زمی دی. ① چه ددې مقصد صرف لوبې او تماشا نه وی بلکه قوت جهاد یا جسمانی ورزش وی. ② کوم انعام چه مقرر کړېشی هغه معلوم او متعین وی مجهول یا غیر متعین نه وی. دویمې صورت: مشروط رقم باندې د اسونو زغلولو جائز صورت یو دای چه فریقین څوک چه خپل خپل اسونه زغلولو سره بازی لگوي په خپل مینځ کښې د یو بل نه اختل ور کول نه وی، بلکه د حکومت یا دریم سړی یا جماعت د طرف نه د انعام په توگه رقم گټونکي د پاره مقرر وی.

دویم صورت: د گټونکي د پاره رقم یا انعام د فریقینو نه وی مگر چه صرف د یو طرف نه وی دواړو طرفونه شرط نه وی. مثلاً زید او عمر د اسونو زغلولو کښې بازی لگوي. زید اوواشی چه که عمر وړاندې شو نو زه به هغه لار روپي انعام ورکوم. د بل طرف نه یعنی د عمر د طرف نه دا شرط نه وی چه که زید مخکښې شو نو عمر به هغه نه زر روپي ورکوي. د دوو طرفو شرط صورت د جوارشي دې کوم چه حرام دې. دریم صورت: د دوو طرفو شرط هم په یو خاص صورت کښې جائز دې هغه دا چه فریقین یو دریم په اس سورته مثلاً خالد خپل ځان سره شریک کړی، د کوم چه دوه صورتونه دی: ① چه د شرط صورت دا اوگرځي چه زید وړاندې شی نو عمر به زر روپي هغه ته ورکوي او که عمر وړاندې شو نو زید به دومره رقم هغه ادا کوي او که خالد وړاندې شی نو هغه ته څه ورکول د چا په ذمه نشته. ② چه شرط داسې وی چه خالد وړاندې شی نو زید او عمر دواړه به زر روپي ورکوي او زید او عمر دواړه یا د دوی نه یو که وړاندې شو نو خالد به ذمه هیڅ نشته. څو که په زید او عمر کښې دواړو نه یو وړاندې شی په دواړو کښې به په یو باندې هغه ته زر روپي ادا کول لا زم راځي. په دې دواړو صورتونو کښې چه کوم دریم سړی شریک کړې شوې دې هغه ته په حدیث کښې محلل وئیلې شوې دې. په یو صورت کښې هم په هغه ته څه ورکول نه وی. دې نه علاوه ددې حدیث د وچي نه دا هم ضروري دی چه دریم اس د زید او عمر اسونو سره یوشان حیثیت لری د کوم په وچه چه د هغه د وړاندې کیدو یا روستو پاتې کیدو دواړه احتمال مساوي وی. داسې نه وی چه د کمزورنې یا عیب د وچي نه د هغه شاته پاتې کیدل عاده یقینی وی یا د زیات کیدو او جلاک کیدو د وچي نه د هغه وړاندې کیدل یقینی وی.

د اسونو د زغلولو ناجائز صورتونه: ① د اسونو د زغلولو بازی صرف لوبه تماشا یا د روپو طمع د پاره وی او د قوت جهاد نیت نه وی. ② د معاوضه یا انعام شرط فریقین کښې دواړو طرفه وی او یو دریم فریق (محلل) په مذکورہ بالا طریق باندې ورسره نه وی یوځای کړي. ③ د منډې مروچه شکل چه د اسونو زغلولو د یو کمینتي یا کلب د طرف نه وی. اسونه د کمینتي ملکیت او سواره هم د کمینتي نوکران وی او نور نور خلک د اسونو په کلب باندې خپل داؤ لگوي د کوم فیس چه هیڅی داخولي. د کوم نمبر اس چه مخکښې کړو په هغې باندې داؤ لگونکي ته د انعام رقم ملویری باقی د ټولو خلکو فیس ضبط کړي. دا صورت مطلقاً قمار او جوازي ده او حرام دې. بیا به دې کښې د جهاد یا بدنی ورزش چه تعلق نشته ځکه چه بازی لگونکي نه اسونه ساتي اونه د سورلني مشق سره د هغوی څه تعلق وی.

تنبیه: کوم احکام چه د جائز او ناجائز تفصیل د اسونو په زغلولو کښې لیکلي شوي دي هم دغه حکم د اوبښانو په زغلولو او خپي ابله منډې او د نښې ویشتلو هم دې. (بموضوع سالکین زبور، مفت محمد ابراهیم دیزه، مهر، باب: قدور، ج ۱، ۲۶۰-۲۷۱، کس فرائد اسلام، گراډي)

د آسونو زغلولو په شوگاؤ كښې د نبی كريم ﷺ د انعام تقسيمول: ابن الملقن رحمه الله توضيح كښې د ابن التين په حواله سره ذكر كړې دي چې نبی كريم ﷺ د آسونو زغلول او كرل په دې موقعه حضور پاك له دېمن نه چغې وغيره راغلي وې نو حضور پاك په اول نمبر راتلونكى ته درې چغې وركړې په دويم نمبر باندې راتلونكى ته دوه او په دريم نمبر راتلونكى ته نى يو چغه وركړه. په څلورم نمبر باندې راتلونكى ته نى يو دينار وركړو. پنځم نمبر باندې راتلونكى ته نى يو درهم وركړو او په شپږم نمبر راتلونكى ته نى د چاندنى لپړه شان حصه وركړه او ټولو ته نى د بركت دعا او كړه^(١).

د حديث شريف ترجمه الباب سره مناسبت: د مذكوره حديث شريف ترجمه الباب سره مناسبت د راوى قول لامل مسجد بنى زريق كښې دي^(٢).

د حديث مبارك نه مستنبط شوي فوائد واحكام: د مذكوره حديث شريف نه ديرزيات فوائد او احكام مستنبط كيږي. د كوم نه چه يو خو دلته نقل كولې شى:

① علامه نووي رحمه الله فرماني په دې حديث سره د آسونو مينځ كښې د زغلولو د جواز علم كيږي او ددې د تضمير د جواز هم علم كيږي. دا دواړه امور د ټولو په نيز اتفاق دي. ځكه چه د جنگ دپاره د تيز صحت منداو كلگرو آسونو ضرورت وي. لېذا د آسونو په تضمير كښې او د هغوى د زغلولو په مقابله كولو كښې په آسونو كښې مطلوبه صفتونه پيدا كولې شى^(٣).

② په دې كښې دليل دي چه د پيژندگلو دپاره جمات د هغې د جوړونكى يا يو سړى يا د قبيلې وغيره طرف ته منسوب كولو سره يادول جائز دي^(٤).

③ د آسونو د تضمير جواز معلومېږي^(٥).

④ د يو كار د حكم وركونكى طرف ته د هغه كار نسبت كول هم صحيح دي. لكه څنگه چه ددې حديث د رومېې جملې "سابق" نه معلومه شوه چه حضور پاك خود دغه مقابلې اجازت وركړې وو يا نى مباح گرځولې وه يانې حكم فرمائيلې وو. لېكن انداز د تعبير دا اختيار كړې شو چه حضور پاك په خپله په مقابله كښې حصه واخسته^(٦).

(١) التوضيح لابن الملقن: ٤٢٨/٥.

(٢) التوضيح لابن الملقن: ٤٢٦/٥، عمدة القارى: ٢٣٥/٤.

(٣) المنهاج شرح صحيح مسلم، كتاب الإمارة، باب: الخيل فى نواصبها الغير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ١٨٧٠، ١٤/١٣.

(٤) فتح البارى: ١/٦٦٧، عمدة القارى: ٢٣٦/٤، المنهاج شرح صحيح مسلم، كتاب الإمارة، باب: الخيل فى نواصبها الغير إلى يوم القيامة، رقم الحديث: ١٨٧٠، ١٥/١٣.

(٥) عمدة القارى: ٢٣٦/٤، تحفة الأحوزى، كتاب الجهاد، باب: ماجاء فى الرهان والسبق، رقم الحديث: ١٦٩٩، ٣٥/٥، ذخيرة العقبى، كتاب الحيل، غايه سبق للى لم تضر، رقم الحديث: ٣٦١٠، ٢٥/٣٠.

(٦) فتح البارى: ١/٦٦٧، عمدة القارى: ٢٣٦/٤، تحفة الأحوزى، كتاب الجهاد، باب: ماجاء فى الرهان والسبق، رقم الحديث: ١٦٩٩، ٥/٣٥٠، ذخيرة العقبى، كتاب الحيل، غايه سبق للى لم تضر، رقم الحديث: ٣٦١٠، ٢٥/٣٠.

- ⑤ د آسونو د زغلولو مقامات ابتداء او انتهاء مقرر کولو د مشروعیت هم علم کیږي (۱).
 ⑥ ځناورو سره بغیر د ضرورت نه چه کوم معاملات ناجائز دي مثلاً اوگي ساتل او هغه د ضرورت نه زیات زغلول وغیره هم هغه معاملات دي چه په وخت د ضرورت (مثلاً: د جهاد د تیاری د پاره) جائز کیږي (۲).
 ⑦ ځناورو سره د هغوی د طاقت او قوت په اعتبار سره معامله کولو طریقه معلومېږي. لکه چه په مذکوره حدیث کېنې مخې ته راغله چه د مضمهر آسونو منډه تر پنځو یا شپږو میلو پورې اوکړې شوه (ځکه چه په دغه آسونو باندې د منډې بڼه مشق کړې شوې وي) او د غیر مضمهر آسونو منډه صرف یو میل پورې اوکړې شوه (ځکه چه دا آسونه د ډیرې زیاتې منډې عادت نه وي اونه د مشق) (۳).

۱۰- بَابُ: الْقِسْمَةِ، وَتَعْلِيقِ الْقَنُوفِ الْمَسْجِدِ

دا باب په جمات کېنې (د یوځین) د سیم او د کهجورو غونچه زورندولو د جواز په بیان کېنې

د ترجمه الباب مقصد او د حضرت ګنګوهي رضی الله عنه وائی: لامع الدراری کېنې حضرت ګنګوهي رضی الله عنه فرمائی چونکه په احادیث مبارکه کېنې په جمات کېنې د عباداتو نه علاوه د نورو امورو معانعت موجود دي. مثلاً د یو حدیث مفهوم دي چه په دې جماتونو کېنې د خلقو (دنیا سره متعلق) کارونو نه څه کول جائز نه دي. د دې حدیث ظاهر خود تقاضا کوي چه د عبادات نه علاوه دې هېڅ یو کار هم په جمات کېنې جائز نه وي. لیکن (د مذکوره حدیث نه معلومېږي چه په سابقه حدیث کېنې د ذکر شوي امورو نه مراد د دغه امورو نه علاوه دي دکوم چه هم په جمات کېنې ضرورت وي.

حضرت شیخ الحدیث صاحب نور الله مرقدہ لامع الدراری کېنې په دې حدیث باندې د حضرت ګنګوهي رضی الله عنه په دې کلام باندې حاشیه کېنې تحریر کوي چه (کوم حدیث چه حضرت ګنګوهي رضی الله عنه ذکر کړي دي) د دغه حدیث معنی مختلف الفاظو سره په احادیثو کېنې ذکر دي مثلاً جمع الفوائد کېنې د صحیح مسلم یو روایت د حضرت ابوهریرہ رضی الله عنه موجود دي چه کوم کس بل سړي په جمات کېنې د خپل ورک شوي خیز اعلان کولو سره واړي نو هغه ته دي او وائی چه الله تعالی دي تاته ستا ورک شوي خیز واپس نه کړي ځکه چه دا جماتونه د دې کارونو د پاره نه دي جوړ شوي.

په یو بل حدیث کېنې دي چه یو سړي په جمات کېنې د خپل ورک شوي اوبن باره کېنې اعلان

(۱) عمدة القاری: ۴/۲۳۶، تحفة الأحوزی، کتاب الجهاد، باب: ما جاء فی الرهان والسبق، رقم الحدیث: ۱۶۹۹.

۵/۳۵۰، ذخیرة العقبی، کتاب الحیل، غایة السبق للئی لم تضر، رقم الحدیث: ۳۶۱۰، ۲۵/۳۰.

(۲) التوضیح لابن الملقن: ۵/۲۷۴، عمدة القاری: ۴/۲۳۶، ذخیرة العقبی، کتاب الحیل، غایة السبق للئی لم تضر، رقم الحدیث: ۳۶۱۰، ۳۰/۲۵.

(۳) ذخیرة العقبی، کتاب الحیل، غایة السبق للئی لم تضر، رقم الحدیث: ۳۶۱۰، ۳۰/۲۵.

کولو نو حضور پاک هغه ته او فرمائیل چه (الله دې او کړې چه) ستا اوښ ملاؤ نه شی. دا جمانونه ددې (قسم اعلانونو) د پاره نه دی جوړ شوی.

په یو بل حدیث کښې حضور پاک په جمان کښې د خرڅولو او اخستلو، د وړک شوو خیزونو د اعلان کولو او اشعار وغیره لوستلو نه منع کړې ده.

په یو بل حدیث کښې دی چه د طائف دوو کسانو په جمان کښې په اوچت آواز سره خبرې کولې نو حضرت عمر رضی الله عنه هغوی ته او فرمائیل که چرې تاسو ددې ښار وښی نوتاسو ته به مې دردناکه سزا درکړې وه. دې نه علاوه یو بل حدیث کښې دی چه په جمان کښې خندا کول د قبر تیاره ده. په یو بل روایت کښې دی چه بغیرد قرآن، د الله تعالی د ذکر او د خیر د سوال جواب نه هر قسم خبره او کار په جمان کښې دننه فضول دي.

چنانچه ددې قسم روایاتو په رڼا کښې امام بخاری رحمته الله علیه په راتلونکو ابوابو کښې په تفصیل سره دهغه روایاتو ذکر کړې دي په کوم کښې چه دهغه امورو ذکر دې د کوم کول چه دښی کړیم رحمته الله علیه نه نقل دی^(۱).

د حضرت شیخ الحدیث صاحب نور الله مرقدہ وائې: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه د حضرت امام بخاری رحمته الله علیه مقصد دادې چه په جمان کښې د یو څیز تقسیم جائز دي. دارنگه د کهجوري غونچې د زوړندولو جواز هم ثابتول دي او د دویمې مسئلې په خاص توگه سره ضرورت ځکه پېښ شو چه حضرت امام بخاری رحمته الله علیه په دې سره د عوف بن مالک اشجعي رضی الله عنه د روایت طرف ته اشاره کړې ده. په کوم کښې چه دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله جمان ته تشریف راوړ وښی کتل چه یو سړی په جمان کښې حشف یعنی د ردی کهجورو غونچه زوړنده کړې ده. د حضور پاک په لاس مبارک کښې همسا وه. حضور پاک هغه غونچه په همسا باندې وهلو سره او فرمائیل که چرته صدقه ورکونکې غوښتل نو ددې نه د بهتر صدقه ښی هم کولې شوه. او په یو بل روایت کښې دی چاسره چه دومره کهجوري (لس و سق) وی نو هغه دې زکوٰه هم ادا کړي او یوه غونچه دې راوړي دا صاحب صفه دپاره دی جمان کښې زوړنده کړی. او د امام بخاری رحمته الله علیه قاعده داده چه د روایت طرف ته په ترجمه الباب کښې اشاره فرمائی. بله دا چه د حضرت امام احمد رحمته الله علیه په نیز د جمان په مینځ کښې میوه داره ونه کرل جائز نه دی ځکه چه خامخا به هر قسم خلق میوې شو کولو له راځی. نو د هغوی ددې قول تردید کول دي. امام بخاری رحمته الله علیه خو په ترجمه کښې هغه روایت ذکر کړې دي په کوم کښې چه د بحرین د مال د راتلو ذکر دې نو ددې نه خو قسمت ثابت شو لیکن د کهجوري غونچه زوړندول ثابت نه شو. نو ددې به ښی دالة النص یا اشاره النص په ذریعه ثابت کړو^(۲).

(۱) لامع الدرای مع حواشیه: ۱۶۰/۱.

(۲) سراج القاری: ۴۶۶/۲. تقریر بخاری شریف کښې دی: قسمت هم د دغه استثناءاتو نه دي دکوم چه په جمان کښې کول جائز دي. او زوړندول د کهجوري د غونچې د ابن بطال رحمته الله علیه په نیز امام بخاری رحمته الله علیه ته غفلت شوي دي او ددې ښی څه دلیل نه دي ذکر کړي. بعضې خلکو د امام بخاری رحمته الله علیه د طرف نه دا جواب ورکړې دي چه دهغوی اراده د لیکلو وه خو وښی نه لیکلې شو. بیاض ښی پریخو دي.....

دهضوت کشمیری صاحب رحمہ اللہ واثی: صاحب انوار الباری علامہ بجنوری رحمہ اللہ پہ دے مقام باندی لیکلی دی چه حضرت شاه صاحب رحمہ اللہ اوفرمائیل: (۱) امام بخاری رحمہ اللہ ددے خانی نہ د هغه افعالو ذکر شروع کرو کوم چه د جنس مونخ او ذکر ونه خارج دی او بیا هم په جمات کنبی او کړې شو او په دې سره هغه د خپل وسیع مسلک تائید کول غواړی. چنانچه په دې حدیث کنبی ئی د مال تقسیم ثابت کړو خو زموږ فقهه، په جمات کنبی دننه کلام طعام وغیره مکروه گرځوی او د مال تقسیم وغیره هم ځکه چه جماتونه ددې کارونو د پاره موزون نه دی. امام بخاری رحمہ اللہ ترلری پورې داسې احادیث ذکر کوی حالانکه هغه ټول خاص واقعات وو دکوم نه چه فقهه هم انکار نه کوی او هغوی دا امور صرف په توگه د عادت اختیارول مکروه گرځوی. که یو ځل دوه داسې اوشی نو دهغوی په نیز هم جائز دی. لهدا که چرې امام بخاری رحمہ اللہ دې جزوی واقعاتو نه د جمات احکاماتو کنبی توسع پیدا کول غواړی نو په دې سره دهغه مقصد نه شی پوره کیدې ځکه چه کوم نور افعال چه احياناً ثابت شوی دی. ښکاره خبره ده چه جماتونه ددې د پاره نه دی جوړ شوی. بیا د نفل مونخونو د پاره هم مستحب دادی چه هغه دې په کورونو کنبی او کړې شی او په جماتونو کنبی دې صرف فرائض ادا کړې شی. نو د نورو اعمالو او افعالو د پاره په مستقل توگه باندې د گنجاش وېستلو کوشش کولو څه موقع ده؟ قضا د احتافو په نیز په جمات کنبی هم جائز ده ځکه چه هغه د عبادت په حکم کنبی ده. د شافعیه په نیز ممنوع ده. په تدریس کنبی هم اختلاف دی. احناف دا په جمات کنبی بغیر د اجرت جائز او اجرت سره ناجائز گرځوی. (ځکه چه دا د عبادت په حکم کنبی پاتې نه شو).

② حضرت بولاق نور فرمائی چه زما په دې امر کنبی هم تردد دې چه داموالو تقسیم د بحرین وغیره معاملات جمات کنبی پېښ شوې وې ځکه چه علامه سمهودی رحمہ اللہ ذکر کړی دی چه

..... کوم چه کاتبانو ملاؤ کړو. بعضی وائی چه د شرط موافق ورته څه روایت ملاؤ نه شو یا ترې هیر شو وغیره وغیره. مگر زما په نیز دالفظ صحیح دی او حضرت امام بخاری رحمہ اللہ د ابو داؤد شریف د یو روایت طرف ته کوم چه کتاب الزکاة کنبی دې اشاره کړې ده. په هغه روایت کنبی دی چه حضور پاک جمات ته تشریف راوړو وئی کتل چه یو سړی حشف یعنی د ردی کهجورو یوه غونچه په جمات کنبی زورنده کړې ده. د حضور پاک په لاس مبارک کنبی همسا وه. حضور پاک هغه غونچه په هغې اووهله او وئی فرمائیل که چرې دې غونجې والا غونجتلې نو ددې نه ئی بهتر صدقه کولې شوه. په یو روایت کنبی دی چه حضور پاک حکم اوفرمائیلو چه دهریاغ نه دې یوه غونچه په جمات کنبی د مسکینانو دپاره زورنده کړې شی. او د حضرت امام بخاری رحمہ اللہ قاعده داده چه د روایاتو طرف ته په ترجمه الباب سره اشاره کوی. اوزما وائی داده چه په قیاس سره ئی ثابت کړه. ځکه چه په روایت کنبی د قسمت الدنانیر ذکر دې او دنانیر او کهجوري تقریباً د ږنگ او مقدار په اعتبار سره برابر وی. دا قیاس هم صحیح دی ځکه چه د حضور پاک په زمانه کنبی د تسبیح په وجود باندې د کهجوري د هلوکو والا روایاتو نه استدلال کیدې شی. نو دلته هم شرکت فی التقسیم وغیره نه استدلال کیدې شی او بعضی مشایخ فرمائی چه قسمت او تعلیق قنو چونکه د نفع عامه خیزونه دی په دې وجه څنگه چه قسمت جائز دې تعلیق قنو به هم جائز وی. (تقریر بخاری شریف: ۵۵۷/۱).

مسجد نبوی قبله اول د بیت المقدس طرف ته وه بیا چه کله تحويل قبله اوشو نو په بل مقابل طرف کښي شوه او هغه حصه مسقف شوه او اوله حصه صغه ياديدله. د فقهي په کتابونو کښي دا هم دی چه د جمات يوه حصه په وخت د ضرورت ددي نه خارج کولې هم شی. (۱) لهدا دا ټول توسعات کوم چه امام بخاري رحمه الله ذکر کړي دی. په اوله حصه کښي به شوی وی کومه چه روستو د جمات په حکم کښي داخل پاتي نه شوه. رايانو هم توسع کولو سره دي ته هم جمات او وئيل او عرفا ددي گنجانش هم وو. علامه ذهبي رحمه الله هم ليکلي دی چه صغه د اجزاء مسجد نه وه بيا ددي نه خارج کړي شوي وه. (۲) په دي تحقيق باندې د امام بخاري رحمه الله مقصد نه پوره کيږي او ددي د پاره به دا اجمالی جواب هر ځاني جاري کيږي.

⑤ ددي نه علاوه داهم وئيلي شی چه دا د بحرین مال (چه تقريبا يو لاکه درهم وو) په جمات کښي ددي د پاره هم جمع کړي شوی وو چه هغه وخت بیت المال نه وو او دا يو صحابي سره کيځودل هم د بدگمانئ سبب جوړيدې شو او پخپله حضور پاک هم د دنيا دا متاع په خپل کور کښي کيځودل نه خوښول.

(۱) د جمات يوه حصه بالکليه د جمات نه خارجول، ويستل شرعاً جائز نه دی. کوم ځاني چه يو ځل شرعی جمات جوړ شو هغه ځاني د جمات کيدو نه د چا په ويستلو سره هم نه شی وتلي. البته بعضي وخت داسي ممکن دی چه عوام الناس ته د لاري د تنگيدو وغيره د وجي نه په جمات کښي د بار بار تيريدو ضرورت پيښيږي او د جمات هغه حصه دغه وخت دموخ وغيره د ضرورت نه زياتی هم وی يعنی د جمات باقي حصه د موخ د پاره کافی هم وی نو په داسي صورت کښي عوام الناس ته د هغوی د ضرورت د وجي د جمات هغه متعلقه حصه د لاري په توگه د استعمالولو تر هغه وخته پورې اجازت ورکولې شی تر کومې پورې چه د متبادل لاري بندويست اونه شی. ليکن په دغه اجازت سره د جمات هغه حصه د جمات کيدو نه نه شی وتلې بلکه د هميشه دپاره به هم جمات وی. او گورنئ: ردالمحتار، کتاب الوقت، مطلب: فی الوقت اذا خرب ولم يمكن عمارته: ۳۷۸/۴، دارالفکر، وفي البحر الرائق، کتاب الوقت: ۲۷۶/۵، دارالکتاب الاسلامي.

(۲) دحضرت شاه صاحب رحمه الله د طرف نه چه د علامه سمهودي رحمه الله کومه خبره ذکر کړي شوې ده هغه خبره د هغوي کتاب وفاء الوفاء، کښي ملاؤ نه شوه. معلومېږي دا چه علامه کشميري رحمه الله د هغوي دا خبره صرف د بحث په توگه ذکر کړې ده. څنگه چه فيض الباري کښي ددي قول د نقل کولو نه پس کذا ذکره السمهودي وئيلوسره د پوره خبرې حواله په هغوي باندې واچوله، نه يوازې دا بلکه د دغه عبارت د نقل کولو نه پس خپله نتيجه ذکر کوي. د کوم حاصل چه دا جوړيږي چه د نبی کریم ﷺ په جمات کښي د غنيمت مال تقسيمول د هغه وخت د هنگامي حالت د وجي نه شوی وو. ددي عبارت نه معلومېږي چه د حضرت کشميري رحمه الله په نيز هم صغه د مسجد نبوی حصه ده د هغې نه خارج نه ده. که چري شاه صاحب رحمه الله د علامه سمهودي رحمه الله خبره په توگه د جواب ذکر کړي وي او د حضرت شاه صاحب رحمه الله په نيز صغه شرعی مسجد نه کيدل راجح وي نو په آخره کښي به ئي داسي جواب نه ورکولو د کوم مدار چه صغه د جمات حصه منلو باندې مېني دی. او فرض کړه که دا اومتلې شی چه دحضرت شاه صاحب رحمه الله رائي هم دا وه چه صغه د جمات نه خارج کړي شوې وه نو به ظاهر به ددي نه مراد دا وی چه جمات کيدل څو ئي باقي وي ليکن د ضرورت په وجه د صغه په حصه کښي ددي کارونو اجازت ورکړي شوې وو کوم چه په عام توگه په جياتونو کښي منع دی. او په دي اعتبار سره به دا وينا کول هم صحيح شی چه د دغه تقسيم په وخت صغه د عين جمات حصه نه وه. بل دا چه ددي گنجانش د فقهي په کتابونو کښي ملاويږي هم، څنگه چه پورته تير شوی دی. والله اعلم بالصواب.

دَدې ټولو شواهدو او قرائنو په موجودگي کښې که چرې حضور پاک هغه ټول مال په مسجد نبوی کښې ډهیرې کړو او فوری توگه باندې ئی تقسیم هم کړو نو آیا دا خبره موزون او مناسب گرځولې شی چه دا قاعده او کلیه جوړه کړې شی؟ نه بلکه دا په توگه د یوې واقعی خاصې جزئې گنډل زیات بهتر دی او هر انصاف خوښونکې به هم دغه فیصله کوی.

فائده مهمه: حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه او فرمائیل چه امام بخاری رحمته الله علیه د تراجم ابواب د وضع په باره کښې سباق غایات دې یعنی د هغوی دا قضیلت او مزیت بې مثال دې مگر په دې کښې چه یو طرف ته د امت محمدیه دپاره غیر معمولي منافع او فوائد دی نوبل طرف ته یو ډیر لوئی مضرت او نقصان هم دې ځکه چه یو حدیث د یو خاص حادثه په موقع باندې راغلی وی او قرائن ښائی چه هغه وخت حضور پاک کوم حکم او د څه وجې نه ورکړې وو. مگر د امام بخاری رحمته الله علیه د ترجمه الباب او د توسع د وجې نه بل سرې په مغالطه کښې پریوخی او دغه حکم نبوی حکم مطرد او عام گنړی.

تعليق او یو وضاحت: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: الْقَوْلُ الْعِدْقُ وَالْإِثْنَانُ قِتْوَانٌ وَالْجَمَاعَةُ أَيْضًا قِتْوَانٌ وَمِثْلُ صِتْوٍ وَصِتْوَانٍ: ابو عبدالله (امام بخاری) رحمته الله علیه فرمائی چه "قتو عِدْق یعنی د کهجورې غونچې ته وائی ددې تشبیه او جمع د قِتْوَان په وزن باندې راخی په شان د صِتْو او صِتْوَان.

دا تعليق مصطفی دیب البغا والا نسخه کښې نشته دې کوم چه په کشف الباری کښې دمتن په توگه لگولې شی. البته زمونږ په هندی نسخو او شروحاتو کښې ددې تعليق ثبوت ملاویږی. علامه قسطلاني رحمته الله علیه لیکي چه دا تعليق د ابی ذر، ابن عساکر او ابی الوقت په نسخو کښې ملاویږی لیکن ددې نه علاوه نورو نسخو کښې دا روایت نه ملاویږی.

د تعليق مقصد او تشویع: "ابو عبدالله" نه مراد پخپله امام بخاری رحمته الله علیه دې. هغه په ترجمه الباب کښې موجود د یو لفظ قتلوغوی تشریح کوی. د ټولو نه اول د قِتْو د قاف په کسرې سره، معنی ښائی چه ددې معنی "العِدْق" د عین په کسرې سره یعنی د کهجورې غونچه ده او نور ئی او خودل چه ددې لفظ تشبیه او جمع دواړو هم په یو وزن دې یعنی قِتْوَان. لهذا کله چه ددې استعمال د تشبیه د پاره مقصود وی نوهم دا لفظ به وی لیکن د نون په کسرې سره او کله چه ددې استعمال د جمع د پاره مقصود وی نو ددې اعراب به د ضرورت مطابق وی. لکه چه صِتْو ددې تشبیه او جمع هم په دې وزن باندې راخی او فرق د نون د کسرې سره او د کسرې نه بغیر سره کولې شی.

(۱) انوار الباری: ۲۰/۱۹.

(۲) إرشاد الساری: ۷۸/۲.

حدیث باب (حدیث نمبر ۲۱۱)

n- وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ (۱) عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ (۲) عَنْ أَنَسٍ (۳) - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ أَتَى النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَقَالَ «أَتَدْرُونَ فِي السَّجْدِ». وَكَانَ أَكْثَرُ مَالٍ أَتَى بِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَخَرَّ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى الصَّلَاةِ، وَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ جَاءَ فُجِّلَسَ إِلَيْهِ، فَمَا كَانَ يَرَى أَحَدًا إِلَّا أَعْطَاهُ، إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُعْطِنِي فَإِنِّي قَادَيْتُ نَفْسِي وَقَادَيْتُ عَقِيلًا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «خُدْ». فَخُتَافِي تَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ بِقُلْعَةٍ فَلَمْ تَسْطِعْ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْمَرْتُ بَعْضَهُمْ بِرَفْعِهِ إِلَيَّ، قَالَ «لَا». قَالَ قَارِئُهُ أَنْتَ عَلَى. قَالَ «لَا». فَتَرَمْتُهُ، ثُمَّ ذَهَبَ بِقُلْعَةٍ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْمَرْتُ بَعْضَهُمْ بِرَفْعِهِ عَلَيَّ. قَالَ «لَا». قَالَ قَارِئُهُ أَنْتَ عَلَى. قَالَ «لَا». فَتَرَمْتُهُ، ثُمَّ أَحْمَلَهُ فَأَلْقَاهُ عَلَى كَاهِلِهِ ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَتَّبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا، عَجَبًا مِنْ جُرْأَتِهِ، فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَتَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.

د حدیث ترجمہ: حضرت انس رضی اللہ عنہ روایت دی ہے نبی کریم ﷺ پہ خدمت کبھی د بحرین نہ مال راولی شو نو حضور پاک اوفرمائیل چہ دا جمات کبھی واچونی. دا مال د ہفہ تولو مالونونہ زیات وو کوم چہ تر دغہ وختہ پوری د حضور پاک پہ خدمت کبھی ز الیرلی شو. بیا رسول اللہ ﷺ د مونخ د پارہ اووتلو نو دغہ مال طرف تہئی توجہ ہم اونہ کرہ. بیا نی چہ کلہ مونخ ادا کرو نو حضور پاک راغلو اومال سرہ کیناستو. بیا چہ بہ حضور پاک جاتہ ہم کتل مال بہئی ورکولو. پہ دی کبھی حضور پاک لہ (د ہغوی ترہ) حضرت عباس رضی اللہ عنہ تشریف راورو و ہغوی اووئیل ای د اللہ رسول! ماتہ ہم را کرہ خکہ چہ ما خپلہ اود عقیل (دواړو) فدیہ ہم ادا کرې وہ. نو حضور پاک ارشاد اوفرمائیل (خومرہ چہ غواړې) واخلہ نو حضرت عباس رضی اللہ عنہ پہ خپلہ کپرا کبھی مال (نہ شان سرہ) ډک کرو. بیانی دغہ پنډ اوچت کرو نو (د بوج زیاتیدو د وجې) نی اوچت نہ کرې شو. نو ہغوی اووئیل ای د اللہ رسول! تاسو

(۱) حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی ہے مونہ سرہ چہ کومی نسخې دی پہ ہغې کبھی ددی راوی 'ابراہیم' سرہ دہغہ د پلار نوم یعنی ابن طہسان ہم ذکر دی او ہم دغہ صحیح دی. خوددی نسخې نہ علاوہ کبھی دا لفظ 'ابراہیم' د خپل پلار د نسبت نہ بغیر ذکر دی. (فتح الباری: ۶۶۸/۱)

(۲) ددی راوی بارہ کبھی ہم حافظ ابن حجر رحمہ اللہ لیکلی دی چہ زمونہ پہ نسخو کبھی دا لفظ عبد العزیز بن صہیب دی خوددی نہ علاوہ نسخو کبھی د پلار طرف تہ د نسبت نہ بغیر صرف عبد العزیز دی. (فتح الباری: ۶۶۸/۱)

(۳) أخرجه البخاری أيضاً فی الجہاد، باب: فداء المشرکین، رقم الحدیث: ۳۰۴۹. وباب: ما أقطع النبی صلی اللہ علیہ وسلم من البحرین وما وعد من مال البحرین والجزیة ولئن یقسم النبی والجزیة. رقم الحدیث: ۳۱۵۶. وفی جامع الأصول، حرف الجیم، کتاب الأول: فی الجہاد، الباب الثانی: فی فروع الجہاد الفصل الثالث: فی الغنائم والفتی، الفرع الرابع: فی الفی، رقم الحدیث: ۱۲۰۷، ۷۱/۲.

چاته اووایی چه (زما امداد اوکری او ما سره) نی اوچت کړی. حضور پاک او فرمائیل نه، نوهغه اووئیل ښه ده بیا تاسو نی ماته اوچت کړئ. حضور پاک او فرمائیل نه، پخپله نی اوچت کړه. په دې باندې هغه د هغه پنډ نه څه مال کم کړو بیا نی (اوچت کړو لیکن د بوج د وجې اوچت نه کړې شو په دې باندې هغوی بیا، اووئیل ای د الله رسول! تاسو چاته اووایی چه (زما امداد اوکری او ما سره دا) اوچت کړی. حضور پاک او فرمائیل نه، نوهغه اووئیل ښه بیانی تاسو ماته اوچت کړئ. حضور پاک او فرمائیل نه ته نی پخپله اوچت کړه. په دې باندې هغه د هغه پنډ نه څه نور مال کم کړو او بیانی په خپله اوگه باندې اوچت کړو او لاړو حضور پاک د هغه په مال باندې حرص لیدو سره هغه (تر د تللو په وخت) یو شان کتلو تردې چه هغه زموږ د نظرونو نه غیب شو. بیا چه ترکومې پورې یو درهم هم باقی پاتې شو حضور پاک ترهغه وخته پورې هم هلته حصار وو.

تو اجم و حال: د مذکور حدیث شریف په سند کښې ټول درې راویان دی:

① **ابراهیم**: دا ابراهیم بن طهمان رضی الله عنه دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الغسل، باب: من اغتسل عریانا وحده فی الخلاء، ومن تستر فالتستر، أفضل، رقم الحدیث: ۲۷۹ لاندې تیر شوی دی.

② **عبدالعزیز بن صهیب**: دا عبدالعزیز بن صهیب بنانی نصرانی رضی الله عنه دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی دی.

③ **انس**: د مشهور او معروف صحابین رسول حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی ده.

د حدیث شرح: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَالٍ مِنَ الْفَتَنِ، فَقَالَ: «أَتُرَوُّهُ فِي الْمَسْجِدِ؟» وَكَانَ أَكْثَرُ مَالٍ آتَى بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت دې چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې د بحرین نه مال راوړلې شو نو حضور پاک او فرمائیل چه دا جمات کښې واچوئ. دا مال د هغه ټولو مالونو نه زیات وو چه تر دغه وخته پورې د حضور پاک په خدمت کښې رالېږلې شوې وو.

د بحرین نه څنګه او څومره مال راوړلې شو؟

فوله: **يَمَالٍ مِنَ الْفَتَنِ** - حافظ ابن حجر رضی الله عنه لیکلی دی چه ابن ابی شیبه رضی الله عنه د حمید بن هلال په طریق سره د یو روایت تخریج کړې دی. (۱) چه دا مال یو لاکه وو، (۲) اودا مال خراج یا

(۱) کشف الباری، کتاب الغسل، باب: من اغتسل عریانا وحده فی الخلاء، ومن تستر فالتستر، أفضل، رقم الحدیث: ۲۷۹

(۲) کشف الباری: ۱۲/۲.

(۳) کشف الباری: ۴/۲.

(۴) حدثنا أبو أسامة، عن سليمان بن المغيرة، عن حميد بن هلال، قال: بعث العلاء بن الحضرمي إلى .....

ذ جزیه مال وو کوم چه د بحرین والو نه وصول کړې شوې وو. وئیلی شوی دی چه دا د ټولو نه رومې خراج وو کوم چه د نبی کریم ﷺ په خدمت کېنې راولیږلې شو. او رالیږونکې حضرت علاء بن الحضرمی ؓ وو.

امام بخاری رحمه الله کتاب الجزیه کېنې د حضرت عمرو بن عوف ؓ روایت نقل کړې دې. (۱) چه نبی کریم ﷺ د بحرین خلكو سره صلح او کړه او په هغوی باندې ئی حضرت العلاء بن الحضرمی ؓ امیر جوړ کړو او دهغوی طرف ته ئی حضرت ابوعبیده بن الجراح ؓ اولیږلو چه دهغه ځانی نه جزیه واخلی او رانی وړی. نو چه کله انصارو ته د هغوی د راتلو خبر اورسیدو نو هغوی دسحر مونږ حضوریاک سره او کړو. کله چه نبی کریم ﷺ هغوی اولیدل

.....رسول الله صلى الله عليه وسلم بثمان مائة ألف من خراج البحرين، وكان أول خراج قدم به علي رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأمر به فنشر على حصير في المسجد، وأذن المؤذن فخرج إلى الصلاة فصلّى، ثم جاء إلى المال فنقل عليه قاننا فلم يعط ساكتا ولم يمنح سائلا، فجعل الرجل يجيئ فيقول: أعطني، فيقول: خذ قبضة، ثم يجيئ الرجل فيقول: أعطني، فيقول: خذ قبضتين، ويجيئ الرجل فيقول: أعطيني، فيقول: خذ ثلاث قبضات، فجاء العباس، فقال: يا رسول الله! أعطني من هذا المال، فأني أعطيت فداي وفداء عقل يوم بدر، ولم يكن لعقل مال، قال: فأخذ بيسط خميصه كانت عليه، وجعل يحنى من المال، فحشا فيها، ثم قام به فلم يطق حمله، فقال: يا رسول الله! احمل علي، فنظر إليه النبي صلى الله عليه وسلم فقسّم حتى بدا ضاحكه، وقال: أنقص من المال وقم بقدر ما تطيق، فلما ولي العباس قال: أما إحدى اللتين وعدنا الله فقد أنجزنا لإحداهما، ونحن نتنظر الأخرى، قوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ كَلِّمْ لَيْسَ فِي كَلِمَتِكَ مِنَّكَ إِنِّي كَلِّمُكَ إِذْ تُقِيمُ الصَّلَاةَ﴾ (الأنفال: ٧٠) إلى آخر الآية، قد أنجزها الله لنا ونحن نتنظر الأخرى. (المصنف لابن أبي شبة، كتاب الأوائل، باب: أول ما فعل ومن فعله، رقم الحديث: ٣٦٩٥٥، ٥٣٣/١٩-٥٣٢).

(۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فتح الباری کېنې په حواله د المصنف لابن ابی شیهه لیکلی دی چه د جزیه مقدار یو لاکه وو. (دراهم وو که دنانیر؟ ددې تصریح نشته دې، خو چه په المصنف کېنې کوم روایت دې په هغې کېنې د اتو لاکه وو ذکر دې نه چه د یو لاکه او ابن سعد، یعقوب بن سفیان او امام حاکم رحمهم الله د روایت مطابق اتیا زره وو. شیخ عوامه رحمه الله په حاشیه د المصنف کېنې دا تفصیل ذکر کړې دې. (قوله: «ثمان مائة ألف: كذا في النسخ، وفي فتح الباری: ٥١٧/١ أول الصفحة عن المصنف: «أنه كان مئة ألف، والذي عند ابن سعد، ويعقوب بن سفیان والحاکم: بثمانين ألف.» [حاشیه المصنف للشیخ عوامه، کتاب الأوائل، باب: أول ما فعل ومن فعله، رقم الحديث: ٣٦٩٥٥، ٥٣٣/١٩-٥٣٢].

(۲) حدثنا أبو ليثمان أخبرنا شبيب عن الزهري قال حدثني عروة بن الزبير عن السور بن مخرمة أنه أخبره أن عمرو بن العوف الأنصاري وهو حليف لبني عامر بن لؤي، وكان شهد بدرا، أخبره، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث أبا عبيدة بن الجراح إلى البحرين يأتي بجزيتها، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم هو صالح أهل البحرين أمر عليهم العلاء الحضرمي، فقدم أبو عبيدة بمال من البحرين، فسمعت الأنصار يقدوم أبي عبيدة، فوافقت صلاة الصبح نبع النبي صلى الله عليه وسلم، فلما صلى بهم انصرف، فتعرضوا له، فقسّم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رآهم، وقال: «أظنكم قد سمعتم أن أبا عبيدة قد جاء بشيء، قالوا: أجل يا رسول الله، قال: «فأبشروا وأملوا ما بصركم، فوالله لا أفقر أخش عليكم، ولكن أخشى عليكم الدنيا، كما بسطت على من كان قبلكم، فتأنسوا كما تأنسوا، وتهلككم كما أهللكم.» (صحيح البخاري، كتاب الجزية، باب: الجزية وامواحدة مع أهل الذمة والحرب، رقم الحديث: ٢٩٨٨).

نو مسکي شو او ارشاد ئی افرمائیلو چه زما خیال دې چه تاسو د ابو عبیده د بحرین نه د واپس راتلو خبر اوریدلې دې چه هغه څه راوړی راغلي دې..... الحديث.

قوله: «انثروهُ فی السَّجِدِ» ددې معنی «مېوه» ده یعنی په جومات کښې ئی واچوئې. (۱)
په جومات کښې د مال د هېرې کولو وجه: علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی چه دې وخته پورې باقاعده او مستقل د څه بیت المال بندوبست نه وو شوي او حضور پاک صلی الله علیه و آله په خپل کور کښې مال او دولت کیخودل نه خوښول. بیا د بل چا په کور کښې کیخودو سره د جنگ جگړې او یو بل نه د وړاندې کیدو اندېښنه وه. په دې وجه «د مال» په جومات کښې کیخودلې شو. (۲)

قوله: «فَرَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الصَّلَاةِ وَلَمْ تَلْتَفِتْ إِلَيْهِ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ جَاءَ فَجَلَسَ إِلَيْهِ، فَكَانَ يَرَى أَحَدًا إِلَّا أَغْطَاهُ»:

بیا رسول الله صلی الله علیه و آله د مانځه د پاره او وتلو نو د هغه مال طرف ته ئی توجه هم اونه فرمائیلې. بیانی چه کله مونځ ادا کړو نو حضور پاک راغلو او مال سره کیناستو. بیا چه به نسی صلی الله علیه و آله څوک هم لیدل نو هغه ته به ئی مال ورکولو.

قوله: «إِذْ جَاءَ الْعَبَّاسُ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: أُعْطِنِي، فَإِنِّي قَادَيْتُ نَفْسِي وَقَادَيْتُ عَقِيلًا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خُذْ» فَخَفَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يَبْلُغُهُ فَلَمْ يَسْتَطِعْ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْفَرُ بَعْضُهُمْ رِقْعَةً إِلَيَّ، قَالَ: «لَا»:

په دې کښې حضور پاک له «د حضور پاک تره» حضرت عباس رضی الله عنه تشریف راوړو. هغوی او وئیل ای د الله رسول له ماته (هم) راکړه ځکه چه ما خپله او د عقیل (دواړو) فدیة ادا کړې وه. نو حضور پاک ارشاد افرمائیلو «خومره چه غواړې» واخله، نو حضرت عباس رضی الله عنه په خپله کېړا کښې مال (په ښه شان) سره ډک کړو. بیانی دغه پنډ او چتولو نو (د بوج د زیاتوالی د وجې ئی) اوچت نه کړې شو. نو هغه او وئیل ای د الله رسول له تاسو چاته او وایی (چه زما امداد او کړی یو ځانی به شی دا) راوچت کړو. حضور پاک افرمائیل نه.

د حضرت عباس رضی الله عنه د سوال کولو وجه:

قوله: «أُعْطِنِي» د حضرت عباس رضی الله عنه دا سوال کول د غربت د وجې نه نه وو بلکه ددې وجه وړاندې راځی چه هغه فدیة ادا کړې وه. (۳)

(۱) عمدة القاری: ۲۳۸/۴.

(۲) فضل الباری: ۱۲۶/۳.

(۳) حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه ددې مطلب بعضی حضراتو دا بیان کړې دې چه د حضور پاک تره حضرت عباس بن عبد المطلب رضی الله عنه دا فرمائی چه زه غریب شوې یم مگر دا صحیح نه دی ځکه چه که چرې دا معنی وی نو په دې صورت کښې به دهغه روایت معنی صحیح نه شی په کوم کښې چه دا مضمون دې چه حضور پاک د دوو کالو زکاة د حضرت عباس رضی الله عنه نه بیشکی آخستې وو. بلکه مطلب دادي چه زما خرچه زیاته شوې ده. (لایع الدراری: ۶۱/۱، الأبواب والتراجم: ۲۱۱/۲-۲۱۰).

د فدیې وړ کولو مطلب:

نوله: «فَأَذِیْتُ عَقِیْلًا» دا د ابوطالب خونى وو یعنې د حضرت علی (علیه السلام) زور وو په غزوۀ بدر کېنې حضرت عباس (علیه السلام) اودا قیدیان جوړ کړې شوی وو. نو حضرت عباس (علیه السلام) خپله اود د فدیې ادا کولو سره د قید نه خلاصې حاصل کړې وو. (۱)

نوله: «فَخَفَا فِی قُبُورِهِ» کېنې د حشاء ضمیر او د ثوبه ضمیر د حضرت عباس (علیه السلام) طرف ته راگرځي. (۲)

نوله: قَالَ: «فَارْفَعَهُ أَنْتَ عَلَيَّ» قَالَ: «لَا» فَتَنَزَّيْنَهُ، ثُمَّ دَهَبَ يَقُلُّهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْمَرْتُ بِعَضْفِهِمْ يَرْفَعُهُ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا» قَالَ: «فَارْفَعَهُ أَنْتَ عَلَيَّ» قَالَ: «لَا» فَتَنَزَّيْنَهُ، ثُمَّ أَخَذَهُمْ، فَأَلْقَاهُ عَلَى كَأْسِهِ، ثُمَّ انْطَلَقَ، فَقَالَ: زَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَبِعَهُ بَعْرَةٌ حَتَّى خَفِيَ عَيْنَانَا - عَجَبًا مِنْ جُرْأِيهِ:

نو هغوی او وئیل ښه ده تاسو بیا ماته دا راوچت کړئ. حضور پاک او فرمائیل نه ته ښی پخپله اوچت کړه. په دې باندې هغه د دغه پنډ نه څه مال کم کړو بیاني (اوچتولو خو د بوج د وجې نه ښی اوچت نه کړې شو په دې باندې هغه بیا) او وئیل ای د الله رسوله! تاسو چاته او وایئ چه زما امداد او کړی او داماته راوچت کړی. حضور پاک او فرمائیل نه. نو هغه او وئیل ښه ده بیا تاسو ماته دا راوچت کړئ حضور پاک او فرمائیل نه ته ښی پخپله اوچت کړه. په دې باندې هغه د دغه پنډ نه لږ نور مال کم کړو بیاني په خپلو اوگو باندې راوچت کړو او لاړو. حضور پاک د هغه د مال دا حرص لیدلو سره هغه (ته) مسلسل کتل تردې چه هغه زمونږ د نظرونو نه غیب شو.

نوله: «يَقُلُّهُ» دا د باب افعال نه د فعل مضارع صیغه ده. ددې معنی اوچتول دی. (۳)

ښی گویم (علیه السلام) د حضرت عباس (علیه السلام) امداد ولې اونه کړو؟ دلته دا سوال پیدا کیږي چه کله حضرت عباس (علیه السلام) ښی کریم (علیه السلام) ته درخواست او کړو چه چاته او وایئ چه دا پنډه راسره اوچت کړی نو حضور پاک چاته د داسې وئیلو نه انکار ولې او کړو؟ بله دا چه حضرت عباس (علیه السلام) بیا ښی کریم (علیه السلام) ته درخواست او کړو چه ښه ده تاسو چاته نه وایئ نو بیا پخپله ښی

(۱) فتح الباری: ۶۶۹/۱ عمدة القاری: ۲۳۸/۴. حضرت شیخ الحدیث صاحب (علیه السلام) فرمائی چه حضرت عباس (علیه السلام) چه دا څه وئیلی وو چه ماته هم راکړه ځکه چه ما د خپل ځان او عقیل بن ابی طالب فدیې ادا کړې وه او دوچند می ادا کړې وه. په اصل کېنې جنگ بدر کېنې دا دواړه حضرات د قریشو د کافرانو د طرف نه راغلی وو. کافرانو ته چه کله ماته اوشوه نو د هغوی ۷۰ کسان مسلمانانو قیدیان کړې وو. کوم چه روستو د فدیې په بدله کېنې پریځودې شو. حضرت عباس (علیه السلام) مالدار سړې وو اود هغه وراړه عقیل غریب او نادار وو. په دې وجه د دواړو فدیې حضرت عباس (علیه السلام) ادا کړې وه. اوس د دغه واقعی په موقع دواړه مسلمانان شوی وو اود حضرت د خپلو لږ د وجې د غنیمت د مالونو نه خمس او فی کېنې د دغه خلقو هم حق وو. په دې وجه حضرت عباس (علیه السلام) سوال او کړو حضور پاک او فرمائیل واخه. هغه په کپړا کېنې دومره مال او تر لږ چه اوچتول ښی ورته گران شو. (سراج القاری: ۵۰۵/۲).

(۲) فتح الباری: ۶۶۹/۱ عمدة القاری: ۲۳۸/۴.
(۳) قال ابن اثیر: «يقال: أقل الشيء يقله، واستقله يستقله، إذا رفعه وحمله». (النهاية في غريب الحديث والأثر لابن أثير: ۴۸۷/۲).

راسره اوچت کره. نو نبی کریم ﷺ ددې نه هم انکار اوکړو ددې څه وجه وه؟
ددې دا جواب ورکړې شوي دي چه ددې انکار وجه دا وه چه حضرت عباس رضی الله عنه به دې خبره
باندې خبردار شی چه دمال کثرت څه خوښ کړې شوې څیز نه دي. یا د دغه انکار وجه
دا کیدې شی چه په دې طریقې سره نصیحت کول مقصود وو چه د خپل ضرورت مطابق
اخیستو باندې اکتفاء کوه. یا د دغه عمل په ذریعه د آخرت د معاملې طرف ته توجه ورکول
مقصود وو چه صبا به څوک هم د چاپوچ نه اوچتوی ^(۱).

قوله: «گَاهِلِه» مطلب «بِهِن کتفه» دې چه په خپله شا باندې شی د اوگو په مینځ کښې
واچولود ^(۲). «يَتَبَعُهُ بَصَرُهُ» د حضور پاک تر لرې پورې هغه ته کتل په مال باندې د هغه حرص
کتلود وجې وو.

قوله: «فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَثَرًا ذَرَاهُمُ» بیا تر کومې پورې چه یو درهم هم
باقی پاتې وو حضور پاک تر هغه وخته پورې هم هلته حصار وو.

قوله: «كَمْ» په معنی د هناک دي. ^(۳) دا آخری جمله خال دي چه د حضور پاک هلته کښې قیام د
آخری درهم ختمیدو پورې باقی وود ^(۴).

د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه په دې باب کښې
او ددې لاندې راتلونکې حدیث سره متعلق که څوک اعتراض اوکړی چه ترجمه الباب خو په
دوو خبرو باندې مشتمل دي. یو په جمات کښې څه څیز تقسیمول او دویم په جمات کښې
یو څیز زورندول. خو حدیث باب صرف د اولنې خبرې سره متعلق دي او په حدیث کښې د
دویمې خبرې سره متعلق هیڅ هم نشته دي. نو ددې جواب دا دي چه کله داسې هم کیږي چه
امام بخاری رحمته الله علیه په ترجمه الباب کښې څه امر ذکر کوی لیکن د هغوی د شرائطو مطابق
حدیث نه ملاویدو د وجې د حدیث ذکر نه کوی. چنانچه په یو حدیث کښې دا خبره موجود
ده چه نبی کریم ﷺ د کهجورو د باغ خلقو ته حکم فرمایلي وو چه غوړنچې په جمات کښې
زورنډې کړنې دي د پاره چه چا سره څه څیز نه وی نو هغه به دا اوخوری.

دویم جواب دا دي چه په جمات کښې د مال تقسیمولو په شان غوړنچې په جمات کښې
زورندول هم دی. څنگه چه په جمات کښې مال اچول او هغه تقسیمول د حدیث په زمره کښې
جائز او گرځولې شو دغه شان د غوړنچې زورندول او د هغې نه خوړل هم صحیح شو ^(۵).

د حدیث نه مستنبط شوی فوائد او احکام: د مذکوره حدیث شریف نه ډیر فوائد او احکام
معلومیږي، مثلاً:

(۱) عمدة القاری: ۴/۲۳۹.

(۲) عمدة القاری: ۴/۲۳۹.

(۳) فتح الباری: ۱/۶۶۹.

(۴) عمدة القاری: ۴/۲۳۹.

(۵) عمدة القاری: ۴/۲۳۷.

- ① ذنبی کریم ﷺ کریم کیدل اود مال تکلف ته خیال نه کول معلومیري. که هغه مال ډیر وي او که لږ. (۱)
- ② د وخت د امام د پاره دا مناسب دی چه مال د مستحقینو په مینځ کښې تقسیمولو کښې تاخیر اونه کړي. (۲)
- ③ د وخت امام له په خپل اختیار باندې د مال تقسیمول هم معلومیري. (۳)
- ④ دا هم معلومیري چه کله امام ته د خلقو د حاجت علم وي نو مال ذخیره کول او ساتل نه دی پکار بلکه د خلقو په حاجتونو کښې خرچ کول پکار دی. (۴)
- ⑤ په جمات کښې د داسې خیزونو کیخودو جواز معلوم شو د کوم په استعمال کښې چه خلق مشترک وي. (۵)

۱۱- بَابُ مَنْ دَعَا لَطْعَامٍ فِي الْمَسْجِدِ وَمَنْ أَجَابَ فِيهِ

داباب د هغه سړي باره کښې دې چه په جمات کښې یو سړي د خوراک خوړلو د پاره راغواړي اود هغه سړي باره کښې دې چه په جمات کښې دغه دعوت قبول کړي.

د ترجمه الباب تشویح: په دې ترجمه الباب کښې "فی المسجد" لفظ به د "دما" سره متعلق وي. مطلب به دا شی چه خوک جمات ته لاړ شی او هلته موجود سړي ته د خوراک دعوت ورکړي. قوله: "من أجاب فيه"، د صحیح بخاری په اکثر و نسخو کښې د "من أجاب منه" الفاظ دی. دکشمیښی په روایت کښې د "من أجاب إليه" الفاظ دی. (۱)

د دواړو روایتونو مطابق څه لویه تبدیلی نه راځي. په اول صورت کښې چه "منه" وی نو "ه" ضمیر به د جمات طرف ته راگرځي او که چرې "إليه" وی نو ضمیر به د طعام او خوراک طرف ته راگرځي، بهر صورت معنی صحیح ده. (۲)

د ترجمه الباب مقصد: حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمته الله علیه فرماني چه د دې باب مقصد په جمات کښې د مباح خبرو اترو جائز کیدل خودل دی. ځکه چه جماتونه د عبادتونو د پاره جوړولې شی او په حدیث کښې د دنیاوی خبرو اترو نه ممانعت هم موجود دي. لهذا په دې باب سره دغه وهم لرې کړي شوې دي. (۳)

(۱) فتح الباری: ۶۶۹/۱ عمدة القاری: ۲۳۹/۴.

(۲) عمدة القاری: ۲۳۹/۴.

(۳) عمدة القاری: ۲۳۹/۴.

(۴) عمدة القاری: ۲۳۹/۴.

(۵) فتح الباری: ۶۷۰/۱ إرشاد الساری: ۷۹/۲.

(۶) عمدة القاری: ۲۴۰/۴ إرشاد الساری: ۸۰/۲.

(۷) شرح تراجم أبواب البخاری، ص: ۲۱.

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته فرمائی چونکہ دعوت وغیرہ دِ دینی امور و نہ دی ار حدیث کنبی (ان هذه البساجد لا تصلم لشيء من هذا البول ولا القذر انما هي لذكر الله عز وجل والصلاة وقراءة القرآن) وغیرہ راغلی دی. لہذا امام بخاری رحمته دَ دَی جواز ثابتوی خکہ چہ پہ روایت کنبی دَ دَی ثبوت دَی. علامہ عینی رحمته فرمائی چہ دَ امام بخاری رحمته دَ دَی باب نہ مقصد دَی خبری طرف تہ اشارہ کول دی چہ دا کار و نہ پہ جمات کنبی دَ دَی مباح دی. دَ دَی شمیر "امور لغویہ ممنوعہ فی المسجد" کنبی نہ راخی. (٢)

حدیث باب [حدیث نمبر ٣١٢]

۳۱۲- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ سِمَةَ أَنَّهُ (١) قَالَ وَجَدْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الْمَسْجِدِ مَعَ نَاسٍ فَقُمْتُ فَقَالَ لِي «أَرَسَلَكُ أَبُو طَلْحَةَ» قُلْتُ نَعَمْ. فَقَالَ «لِطَعَامٍ» قُلْتُ نَعَمْ. فَقَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ «قَوْمُوا». فَأُتِلَتْ وَأُتِلَتْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ.

دَ حدیث ترجمہ: دَ حضرت انس رضی اللہ عنہ نہ روایت دَی چہ ہغوی او فرمائیل ما نبی کرم صلی اللہ علیہ وسلم پہ جمات کنبی خہ خلقو سرہ اولیدلو. زہ او دریدم نو حضور پاک زما نہ تپوس او کرو آیا تہ ابو طلحہ را لپلپئی؟ نو ما عرض او کرو آوجی، حضور پاک تپوس او کرو دَ خوراک دَ بارہ ئی (غوبستی یو؟) ما عرض او کرو آوجی. نو حضور پاک خپل نیز دَی موجود خلقو تہ او فرمائیل پاسی (اوما سرہ لا پسئی) بیا حضور پاک روان شو نوزہ دَ ہغوی تولو نہ وړاندی روان ووم. تراجم و حال: دمذکورہ حدیث مبارک سند کنبی تول خلور رایوان دی:

① عبد اللہ بن یوسف رحمته: دا عبد اللہ بن یوسف تنیسی رحمته دَی. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب ہدہ الوحی پہ دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: لیبدل الشاہد الغائب لاندی تیرشوی دَی. (٢)

② مالک رحمته: دا مشہور امام مالک بن انس رحمته دَی. دَ دوی مختصر احوال کشف الباری،

(١) تقریر بخاری شریف: ٣١٩/٢.

(٢) عمدة القاری: ٢٤٠/٤.

(٣) أخرجه البخاری أيضاً فی الأنبياء، باب: علامات النبوة فی الإسلام. رقم الحديث: ٣٥٧٨. وفي الأطعمة، باب: من أكل حتى يشبع. رقم الحديث: ٥٢٨١. وباب: من أدخل الضيفان عشرة عشرة. رقم الحديث: ٤٤٥٠. وفي الأيمان والنذور، باب: إذا حلف لا يأتمم فأكل تمراً بغيز وما يكون منه الأدم. رقم الحديث: ٦٦٨٨. وفي مسلم في صحيحه، في الأشربة، باب: جواز استباحه غيره إلى دار من يثق برضاه. رقم الحديث: ٢٠٤٠. والترمذي في جامعه، في المناقب، باب: ١١، رقم الحديث: ٣٦٣٤. وفي جامع الأصول، حرف النون، الكتاب الأول: في النبوة، الباب الخامس: في معجزاته ودلائل النبوة، الفصل الثالث: في زيادة الطعام والشراب، رقم الحديث: ٨٩١٠، ٣٥٦/١١.

(٤) كُشْفُ الْبَارِي: ٢٨٩/١، ١١٣/٤.

کتاب ہدۃ الوسی پہ دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب الایمان، باب: من الدین القمار من الفتن لاندی تیرشوی دی. (۱)

⑤ اسحاق بن عبداللہ رحمۃ اللہ علیہ: دا اسحاق بن ابراہیم بن مخلد، ابن راہویہ رحمۃ اللہ علیہ دې ددوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: فقل من علم وعلم لاندی تیر شوی دی. (۲)

⑥ انس بن مالک رحمۃ اللہ علیہ: دامشهور او معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالک رحمۃ اللہ علیہ دې ددوی تفصیلی حالات کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان أن یحب لأعبیه ما یحب لنفسه لاندی تیر شوی دی. (۳)

د حدیث شوح: دمذکورہ حدیث شریف تشریح تقریباً واضحہ ده، څه خاص خبره د ذکر قابل په کښې نشته دې. البته په دې حدیث کښې ذکرشوی واقعہ په دې مقام باندې ډیره اجمال سره ده. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د خپل عادت موافق محض ترجمۃ الباب سره متعلق ټکړا نقل کړې ده. پوره تفصیل به ئی کتاب علامات النبوة کښې راځی. (۴)

(۱) کشف الباری: ۲/ ۱۸۰/ ۲۹۰.

(۲) کشف الباری: ۳/ ۴۲۸.

(۳) کشف الباری: ۲/ ۴.

(۴) په دې واقعہ باندې مشتمل باب علامات النبوة کښې موجود د حدیث خلاصہ دلته نقل کولې شی. یو ځل ابوطلحہ زید بن سهل انصاری رحمۃ اللہ علیہ خپلې بی بی ام سلیم (چه د حضرت انس رحمۃ اللہ علیہ مورې بی ده) ته اووئیل ماته نن د حضور پاک په آواز کښې ضعیف محسوس شو داسې معلومیرې چه هغوی اوگی دی، تاسره د خوراک څه شته؟ حضرت ام سلیم رحمۃ اللہ علیہ څه وږې مړې روتن راورستلې اوډ خپلې لوبڼې په یو پلؤ کښې ئی راغونډې کړې اوډ حضرت انس رحمۃ اللہ علیہ په ترڅ کښې ئی وردننه کړې اوباقی لوبڼه ئی په ښه شان سره د حضرت انس رحمۃ اللہ علیہ د لاس نه راتاؤ کړه اوډ حضور پاک خدمت کښې ئی اولیرلو. د حضرت انس رحمۃ اللہ علیہ بیان دې چه کله زه لارم نو حضور پاک مې ۷۰ یا ۸۰ کسانو سره ناست اولیدلو. دې حالت لیدو سره زه اودریدم نو حضور پاک تپوس اوکړو ته ابوطلحہ ته رالیرلې ئی؟ ما اووئیل اوجی. تپوس ئی اوکړو د خوراک د دعوت دپاره؟ ما اووئیل اوجی. نو حضور پاک هغه ټولو خلقو ته اووئیل کوم چه د هغوی نه چاپیره ناست وو چه پاسنی روان شی هغه ټول روان شو نو زه دهغوی نه مخکښې مخکښې به تیزنی سره کړو ته اورسیدم او حضرت ابوطلحہ رحمۃ اللہ علیہ ته مې ټوله خبره اوکړه. هغوی زما مور ام سلیم رحمۃ اللہ علیہ ته اووئیل چه اوس به څه چل کیږی؟ حضور پاک خو پوره ډلې سره تشریف راوړی. هغوی ته خوراک ورکولو دپاره خو مونږ سره د خوراک څه نشته دې. ام سلیم رحمۃ اللہ علیہ جواب ورکړو الله اوډ هغه رسول زمونږ نه زیات پوهیرې. ابوطلحہ رحمۃ اللہ علیہ د حضور پاک د راوستلو دپاره د کور نه بهر اووتلو او په لار کښې ئی ټوله خبره رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته بیان کړه. حضور پاک او ابوطلحہ رحمۃ اللہ علیہ مخکښې مخکښې او باقی خلق ورپسې شاشاته کورته اورسیدل. حضور پاک او فرمائیل ام سلیم څه چه تاسره دی هغه راوړه. ام سلیم هم هغه روتن وړاندې کړې رسول الله هغه روتن ماتې کړې او چوری ئی کړې. بیا ئی د ام سلیم رحمۃ اللہ علیہ د تیلو کښې په هغې باندې نچوړی کړه اوډ هغې نه ئی ترکاری جوړه کړه. بیا حضور پاک په هغې باندې څه دعا کائې اووئیلې او ابوطلحہ رحمۃ اللہ علیہ ته ئی اوفرمائیل چه لسو سلو کسانو له د دننه راتلو اجازت ورکړه. لس کسان به راغلل په مړه خیته به ئی خوراک اوکړو بیا به لارل. تردې چه هغه ټولو خوراک اوکړو. (صحیح البخاری، کتاب الانبیاء، باب: علامات النبوة فی الإسلام، رقم الحدیث: ۳۵۷۸).

د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دې. د ترجمه الباب دوه اجزاء دي. پوښې "من دعا الطعام فی المسجد" او دویم "من اجاب منه" د پوښې جز مناسبت به په دې صورت کښې وی چې کله د "فی المسجد" تعلق د دعا سره وی ځکه چې په دې صورت کښې به معنی وی چې کوم سړې جمات کښې راوېلي او که چرې "فی المسجد" تعلق د طعام سره شی نو بیا به د ترجمه الباب سره مناسبت قائم نه شی ځکه چې په دې صورت کښې به معنی وی چې کوم سړې په جمات کښې د خوراک کولو دعوت ورکړی یعنی خوراک په جمات کښې وی.

او د دویم جز مناسبت به داسې قائمېږي چې په حدیث شریف کښې موجود دی چې حضور پاک خپل ځان سره ناستو صحابه کرامو ته اشاره او کړه چې پاسئ د خوراک د پاره روان شئ. نو د حضور پاک د اکلام د دعوت قبولولو لړه مستلزم دې. په دې تقریر سره د هغه خلقواشکال لرې شو ځو که ددې خبرې قائل دی چې ددې حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت صرف د دویم جز سره جوړېږي نه چې اول جز سره. (۱)

د حدیث شریف نه مستفاد امور او احکام: د مذکوره حدیث شریف نه ډیر احکام او آداب مستنبط کېږي. په هغې کښې یو څو دلته ذکر کولې شی:

① ددې حدیث نه د خوراک د دعوت ورکولو د جواز علم او شو اگر چې هغه خوراک د ولیمې نه وی. (۲)

- ② خوراک که لږ شان هم ولې نه وی ډیر خلق راغوښتو کښې هیڅ حرج نشته دې. (۳)
- ③ دعوت قبولونکی ته چې معلومه وی چې زما د ځان سره نه راغوښتي شوې خلقو یو تلو سره به راغوښتونکی ته څه قسم خفگان نه وی نو خپل ځان سره نور څوک هم بوتلل جائز دی. (۴)
- ④ د یو کشر د خپل مشر نه مخکښې تگ په غرض د لارخودنې جائز دی. (۵)

(۱) عمدة القاری: ۲۴۰/۴.

(۲) فتح الباری: ۶۷۰/۱، عمدة القاری: ۲۴۰/۴.

(۳) فتح الباری: ۶۷۰/۱، عمدة القاری: ۲۴۰/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۷۰/۱، عمدة القاری: ۲۴۰/۴.

(۵) عمدة القاری: ۲۴۰/۴.

۱۲- بَابُ الْقَضَاءِ وَالْإِعَانِ فِي الْمَسْجِدَيْنِ الرَّجَالِ وَالنِّسَاءِ

دا باب په جمات کښې د سړو او ښځو په مینځ کښې

د قضاء او لعان کولو د جواز په بیان کښې دي

د ترجمه الباب تشریح، د قضاء لغوی او اصطلاحی تعریف: "القضاء" په لغت کښې د قضاء معنی فیصله کول، مضبوطول، د یو څیز د هغې آخرې ته رسولو وغیره ده. (۱) د فقهاء کرامو په اصطلاح کښې د لازم کولو په توګه د یو شرعی حکم خبر ورکولو ته قضاء وائی. علامه شامی رحمته الله علیه لیکلی دی چې په خاص طریقې باندې جګړه ختمول او د هغې فیصله کول قضاء ده. (۲)

په جمات کښې د قضاء حکم: د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه، امام مالک رحمته الله علیه او د امام احمد رحمته الله علیه په نیز د وخت قاضی په جمات کښې کیناستو سره د خصوماتو فیصلې کولې شی. بلکه د هغه د پاره هم په جمات کښې کیناستل او فیصلې کول بهتر دی. دې د پاره چې صاحب حق او حاجت، په آسانۍ سره جمات ته راشی او د قاضی په مخکې خپله مدعا بیان کړي شی. بل په جمات

(۱) النهاية فی غریب الحديث والأثر: ۴۷/۲. وفيه أيضًا: وقال الزهري: القضاء في اللغة على وجوه، مرجعها إلى انقطاع الشيء وتامه، وكل ما أحكم عمله، أو أتم، أو ختم، أو أدى، أو أوجب، أو أعلم، أو أنفذ. أمضى. فقد قضى. وقد جات هذه الوجوه كلها في الحديث. (المصدر السابق).

(۲) قوله: (ورعاً فصل الخصومات إلخ) عزاء في البحر إلى المحيط، ولا بد أن يزداد فيه على وجه خاص، وإلا دخل فيه نحو الصلح بين الخصمين. (حاشية ابن عابدين، كتاب القضاء: ۸/۲۰-۱۹، دار عالم الكتب). أبواب فقه کښې چې د قضاء په موضوع باندې په کوم تفصیل، شرح او بسط سره مستقل کتابونه لیکلي شوي دي او په دې سلسله کښې ئې یو یو جز واضح کړي دي. شاید چې چرته په بله موضوع باندې داسې توجه ورکړې شوې وي. په کوم کښې چې د قاضی ابوالحسن ماوردي رحمته الله علیه "آداب القاضي"، د ابوبکر خفاف حنفی "آداب القضاء" او په دې باندې د صدر الشهيد شرح، اودارنگ هم په دې نوم سره د ابن الدم حموي رحمته الله علیه کتاب، د علامه قرافي رحمته الله علیه کتاب "الحکام فی تبيين الفتاوى عن الأحکام"، د ابن فرحون تيمرة الحکام، د ابن شحنة حنفی "لسان الحکام"، د قاضی علاء الدین طرابلسی "معین الأحکام"، او علامه ابوالقاسم سمنانی "روضة القضاء وطريق النجاة" ویر اهم کتابونه دي. د قاضی عماد الدین اشورقانی حنفی "صنوان القضاء وعنوان الفتاوى" (چې اوس اوس د حضرت مولانا قاضی مجاهد الاسلام قاسمی په تحقیق او تعلیق سره چاپ شوې دي)، او د فقهي په عامو کتابونو کښې د کتاب القضاء لاندې چې کوم مباحث راغلي دي هغه ددې نه علاوه دي د اردو ژبې لمن باوجود د خپل وسعت ددې موضوع نه محروم وه اگرچې چې بعضي مختصر رسائل، د قضاء تاریخ، او قضاء سره متعلق بعضي مخصوص مسائلو باندې موجود وي مګر یو داسې کتاب موجود نه وو چې وضاحت او د احکامو استيعاب سره د اسلام قانون معدلت پیش کړي. د مولانا مجاهد الاسلام قاسمی قاضی القضاء امارات شرعيه بهار واریسه کتاب "املاى عدالت" (مطبعة: ۱۹۸۸ع) الحمد لله دا کمي پوره کړي ده. خو بیا هم د قضاء متعلق نور مباحث، دعوي شهادت، اقرار، صلح وغیره موضوعاتو باندې په اردو ژبه کښې د کار ضرورت دي. امید دي چې د مذکور کتاب د دویمې حصې په ذریعه باند به د دغه ضرورت پوره والې اوشی وبالله التوفیق وهو المستعان (قاموس الفقه: ۴/۵۲۳-۵۲۲).

کنبی کیناستو سره فیصله کولو کنبی یوه فائده داهم ده چه د جمت د تقدس په رنرا کنبی به خلق د دروغو وینا نه کوی. (۱)
خو د امام شافعی رحمته الله علیه په نیز د قضاء انعقاد په جمت کنبی مناسب نه دي ځکه چه په دي کنبی د خصمینو خبرې اترې او شور غوږل سره د جمت د تقدس خرابیدل لازم راځی. ددي نه علاوه په جمت کنبی د فیصلې کولو په غرض به مشرک هم داخلیدي حالانکه هغه نجس دي او د نجس جمت ته داخلیدل جائز نه دی. چنانچه ددي خبرې په رنرا کنبی حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمته الله علیه قاضي تمیم بن عبدالرحمن په جمت کنبی د قضاء د انعقاد نه منع کړي وو. (۲)

د لعان لغوی او اصطلاحی تعریف: لعان د باب مفاعله مصدر دي، د لعنت نه مشتق دي. د لعنت معنی لريوالي او محرومتیا ده. په دي اعتبار سره د لعان لغوی معنی دا شوه چه ددوو یا زیاتو کسانو په خپل مینځ کنبی په یو بل باندې لعنت کول. او په اصطلاح کنبی د لعان تعریف داسي دي داسي څلور شهادتونه چه په قسم سره مؤکد وي. خاوند په خپل شهادت سره په خپل ځان باندې لعنت وئیلی وي او ښځې په خپل ځان باندې د الله تعالی د غضب دعا کړي دي، د سړي په حق کنبی گواهیانې حدقذف دي او د ښځې په حق کنبی حد د زنا. (۳)
کیږي داسي چه که چري یو سړي په خپله ښځه باندې د زنا تهمت اولگوي یا د پیدا کیدونکي بچی د نسب انکار او کړي او ښځه د دغه تهمت نه انکار او کړي نو اول په سړي باندې لعان واجب دي او کله چه سړي لعان او کړي نو بیا په ښځه باندې هم لعان واجب دي. (۴)

(۱) بدائع الصنائع، کتاب القضاء، فصل: وأما آداب القضاء: ۱۳/۷. حاشیه ابن عابدین، کتاب القضاء: ۴۸/۸-۴۷، دارعالم الکتب، المدونة الکبری، کتاب القضاء: ۱۴۴/۱۲. الذخیره، کتاب القضاء، الباب الرابع فی آداب القضاء: ۵۸/۱۰. المنع، مع الشرح الکبیر، مع الإنصاف، کتاب القضاء، باب: أدب القاضي، مسألة: ویستعین بالله ویترکل علیه..... فصل: لا یکنه القضاء فی الجامع والمساجد.....: ۳۲۷/۲۸.

(۲) الحاوی فی فقه الشافعی، کتاب القاضي، القول فی حکم القضاء، القضاء فی غیر المسجد وکراهة القضاء فی: ۳۰/۱۶. جواهر المقود، کتاب القضاء، أدب القاضي: ۳۵۷/۲.

(۳) هولقة: مصدر لاعتن کفائل، من اللعن: وهو الطرد والإبعاد، سى به لا بالفضب لعنه نفسه قبلها، والسبق من أسباب الترجیع. وشرعاً: (شهادت) أربعة كشهود الزنا (مؤکدات بالایمان مقرونه شهادت) باللغن وشهادتها بالفضب لأنهن یكثر اللعن، فكان الفضب أروع لها (قائمة) شهاداته (مقام حد القذف فی حقه و) شهادتها (مقام حد الزنا فی حقها) آی: إذا تلاعنا سبط عنه حد القذف وعنها حد الزنا، لأن الاستشهاد بالله مهلك كالعهد بل أشد. (الدرالمختار، کتاب الطلاق، باب: اللعان، ص: ۲۴۱).

(۴) د لعان پس منظر دا دي چه په اسلام کنبی د انسانی عزت او ناموس ډیر اهمیت دي. په دي وجه په شریعت کنبی چه څومره د زنا سزا سخته کیږي شوي ده نو د بل یو جرم سزا دومره سخته نه ده. دغه شان که په یو سړي باندې د بدني تهمت اولگولي شی نو دا د اسلام په نظر کنبی یو لوئی جرم دي. او ددي سزا اتیا (۸۰) کوري پخپله قرآن مجید مقرر کړي ده. (سورة النور: ۴-۵). نو که په یوه پاکدامنه ښځه یا سړي باندې د زنا تهمت اولگولي شی او د څلورو کسانو په گواهي سره دا ثابت نه کړي شی.....

د لعان طریقه: قاضی به د ټولو نه مخکېښې خاوند ته وائي چه څلور ځل داسې اووايه چه زه الله تعالی گواه جوړوم چه زه په فلانکې ښځه باندې د زنا دعوی کښې رښتونی یم او په پنځم ځل دې اوواښی که چېرې زه په دغه خپله دعوی کښې دروغ ژن یم نو په ما دې د الله تعالی لعنت وی.

دې نه پس به قاضی دغه شان په ښځه باندې څلور ځل داسې اوواښی چه زه الله تعالی گواه جوړوم چه زما خاوند په ما باندې د زنا په الزام لگولو کښې دروغ ژن دې او په پنځم ځل به وائي چه که هغه په خپل الزام لگولو کښې رښتونی وی نو په ما دې د الله تعالی غضب وی. دا ټول تفصیل پخپله په قرآن پاک کښې موجود دي. او که چېرې دواړه دغه شان لعان او کړې نو د دواړو په مینځ کښې به قاضی تفریق یعنی جدائی راولی. (۱)

فوله: **بین الرجال والنساء** علامه عینی رحمته الله فرمائی چه دا الفاظ زیاتې واقع شوی دی هم دغه وجه ده چه ددې الفاظو زیادت صرف د مستملې په روایت کښې دی ډبل چا په روایت کښې نشته. (۲)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله فرمائی چه شراح اعتراض کوی چه په دې ځانی کښې امام بخاری رحمته الله لغوه کلام کړې دې ځکه چه لعان خو هم دسړي او ښځې په مینځ کښې وی نه چه د سړي او سړي په مینځ کښې یا په ښځه او ښځه کښې. نو د **بین الرجال والنساء** څه مطلب دي؟ د حافظ ابن حجر رحمته الله سره د نورو حضراتو هم دغه رائې ده چه دا کلام لغوه دي او هم دغه وجه ده چه بین السطور **هذا حشو** لیکلې شوې دي او د مستملې نه علاوه بله یوه نسخه کښې هم دا نشته دي.

..... نو دغه الزام به دروغ گنلې شی او هغه ته به اتیا (۸۰) کوري ورکولې شی. د قرآن دا حکم عام وو او په ظاهر ددې اطلاق په هغه سړو باندې هم کیدو څوک چه په خپله بی بی باندې داسې تهمت اولگوي. چنانچه حضرت هلال بن امیه رضی الله عنه خپله بی بی د شریک ابن سحماه سره متهم کړه. حضور پاک د عمومی قاعدې مطابق او فرمائیل چه گواه بیش کړه گنی بیتا په شا باندې به حد جاری کیري. حضرت هلال رضی الله عنه عرض او کړو چه ښه ده مونږ کښې دې څوک سړي خپله بی بی په داسې حال کښې اوگوري او بیا دې گواه لتوی؟ لیکن حضور پاک مسلسل د هغه نه د ثبوت اصرار کولو او فرمائیلې ئې گنی حد به درياندې جاری کیري. تردې چه پخپله په قرآن مجید کښې دا آیت د لعان نازل شو. (سورة النور: ۱۰-۶). بعضې روایاتو کښې د حضرت هلال بن امیه رضی الله عنه په ځانی د عویمر عجلانی ذکر دي.

چونکه د ښځې خاوند معامله د خصوصی نوعیت حامل ده اود ښځې گنده کیدل ښځ په نیغه د خاوند مفاد او د هغه عزت نفس مجروح کوي. بل د گواهانو نه مهیا کیدو د وجې که هغه چپ پاتې شی لیکن د دغه صورت حال نه خبریدو نه پس د یو شریف سړي او ښځې په مینځ کښې کورني ژوند مضبوط اود خوشحالی تعلقات په ځانی پاتې کیدل ممکن نه وی. په دې وجه به دې معامله کښې دا خصوصی حکم ورکړي شو چه د خاوند او ښځې نه به دې مخصوص الفاظو سره قسم واخستلی شی او به هغوی باندې دې د لعنت او غضب سره د خپرو الفاظ او ویلې شی او بیا دې دا دواړه جدا کړي شی. ځکه چه داسې بی اعتمادی اوبې اعتباری سره دارشته په ځانی ساتل به د دواړو د پاره د بې آرامی او اضطراب سبب وی.

(دالمحتارمع الدر المختار، کتاب الطلاق، باب: اللعان: ۱۵۷/۵.

(عمدة القاری: ۴/۲۴۱، فتح الباری: ۶۷۱/۱.

قوله: "عندي: هذا صحيح" په دې توګه چه کوم د "بین" لفظ دې دا د لعان متعلق نه دې بلکه د قضاء متعلق دې او مطلب دا شو چه "باب: القضاة والمسجد بین الرجال والنساء" یعنی په جمات کښې فیصله د سرو او ښخو په مینځ کښې، نو د دې نه د سرو او سرو یا د ښخو او ښخو په مینځ کښې په فیصله په طریق اولی ثابتیږي (۱)

حدیث باب [حدیث نمبر ۱۴۱۳]

۱۴۱۳- حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ شُهَاب عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ (۲) أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ رَجُلًا مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا يُقْتَلُهُ قَتْلًا عَنَافِي السُّجْدِ وَأَنَا شَاهِدٌ.

د حدیث ترجمه: د حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه نه روایت دې چه یو سړی او وئیل یا رسول الله! تاسو او اوایق چه یو سړی خپلې ښځې سره څوک سړې (بدکاری کولو سره) او وینی نو آیا هغه دې قتل کړي؟ بیا دغه دواړو (ښځې خاوند) په جمات کښې لعان او کړو په داسې حال کښې چه زه هلته موجود ووم.

تر اجم وچال: د مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه راویان دي:

① یحیی رضی الله عنه: دا ابو زکریا یحیی بن موسی بلخی رضی الله عنه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الحیض، باب: ذلك المرأة إذا تطهرت من الحيض، كيف تغتسل، وتأخذ فرصة مسكة، فتتبع أثر الدم کښې تیر شوی دی. (۱)

② عبد الرزاق رضی الله عنه: دا عبد الرزاق بن همام صنعانی رضی الله عنه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الايمان باب: حسن اسلام المرأة لاندې تیر شوی دی. (۲)

(۱) هامش اللام: ۱۶۲/۱، الأبواب والتراجم: ۲۱۱/۲، سراج القاری: ۴۷۱/۲.

(۲) أخرجه البخاری أيضاً فی التفسیر، سورة النور، باب: قوله عز وجل: ﴿وَالَّذِينَ يَدْعُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شَهَادَةٌ﴾ رقم الحديث: ۴۷۴۵. وباب: ﴿وَالْحَامِئَةُ أَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ عَلَيْكَ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَذِبِينَ﴾ رقم الحديث: ۴۷۴۶. وفي الطلاق، باب: من جوز طلاق الثلاث، لقول الله تعالى: ﴿الطَّلَاقُ مَرْثَىٰ سَلَامًا كَيْفَ تَعْرِفُونَ أَوْ يَكْتُمُونَ بِأَسَانٍ﴾ رقم الحديث: ۵۲۵۹. وباب اللعان ومن طلق بعد اللعان، رقم الحديث: ۵۳۰۹. وفي المحاربين، باب: من أظهر الفاحشة والظلم والنهبة بغير بينة، رقم الحديث: ۶۵۵۴. وفي الأحكام، باب: من قضى ولا عن في المسجد، رقم الحديث: ۷۱۶۵، ۷۱۶۶. وفي الاعتصام، باب: ما يكره من التمتع والتنازع في العلم والفلو في الدين والبيع، رقم الحديث: ۷۳۰۴. ومسلم في صحيحه، باب: كتاب اللعان، رقم الحديث: ۱۴۹۲، وأبو داود في سننه، في الطلاق، باب: في اللعان، رقم الحديث: ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲. والنسائي في سننه، في الطلاق، باب: بدء اللعان، رقم الحديث: ۳۴۹۶. وفي جامع الأصول، حرف اللام، الكتاب الثالث: في اللعان ولحاق الولد، الفصل الأول: في اللعان وأحكامه، رقم الحديث: ۸۳۸۱، ۷۱۳/۱۰.

(۳) كشف الباری، كتاب الحیض، باب: ذلك المرأة إذا تطهرت من الحيض، كيف تغتسل، وتأخذ فرصة مسكة، فتتبع أثر الدم، ص: ۳۷۴.

(۴) كشف الباری: ۴۲۱/۲.

⑤ ابن جرير: دا عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج رحمته الله دي. ددوی احوال كشف الباري،

كتاب الحيض باب: غسل الحائض رأس زوجها وترجيله لاندې تیر شوی دی. (١)

⑥ ابن شهاب: دا محمد بن مسلم ابن شهاب الزهري رحمته الله دي. ددوی احوال كشف الباري،

كتاب بدء الوحي، دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (٢)

⑦ سهل بن سعد رحمته الله: دا صحابی رسول حضرت سهل بن سعد بن مالك بن خالد خزرجی

ساعدي رحمته الله دي. ددوی حالات كشف الباري، كتاب الوضوء، باب: غسل المرأة أباهَا الدم عن وجهه

لاندې تیر شوی دی. (٣)

د حدیث شرح: قوله: "أن رجلاً" محدثینو او شارحینو په دې امر کېښي اختلاف دي چه دا

رجل څوک وو؟ نو دې باره کېښي درې نومونه ذکر شوی دي. (٤) ① هلال بن امیه ② عاصم بن

عدی ③ عویمر عجلانی. صحیح بخاری کېښي د عویمر عجلانی د سائل کیدو تصریح

موجود ده. (٥)

قوله: "أرأيت رجلاً؟" رومې همزه استفهامیه ده. مطلب دادې چه اې د الله رسول! ماته اووايي

که یو سړي چرته خپلې ښځې سره پردې سړي اووینی نو آیا هغه به قتلوی که نه؟ (٦)

قوله: "قتلاً عناً" د سائل په سوال او ددې جملې په مینځ کېښي ډیره زیاته خبره محذوف ده.

کومه چه د نورو روایتونو سره راښکاره کیږي. د کوم خلاصه داده چه سائل دا سوال اوکړو

(١) كشف الباري، كتاب الحيض باب: غسل الحائض رأس زوجها وترجيله، ص: ٢٠٤

(٢) كشف الباري: ١/٣٢٤.

(٣) كشف الباري، كتاب الوضوء، باب: غسل المرأة أباهَا الدم عن وجهه.

(٤) مصابيح الجامع شرح الجامع الصحيح للإمام البخاري: ١٢٤/٢، عمدة القاري: ٢٤٢/٤. يوڅلورم نوم حضرت سعد بن عبادة رحمته الله هم نقل دي. چه په حيثيت د سائل صحيح مسلم کېښي ذکر دي. وني گورني: حدیثي عبيدالله بن عمر الفواريري، وأبو كامل فضيل بن حسين الجعدي، واللفظ لأبي كامل، قال: حدثنا أبو عوانة، عن عبد الملك بن عمير، عن وراذ، كاتب المغيرة، عن المغيرة بن شعبة، قال: قال سعد بن عبادة: لو رأيت رجلاً مع امرأته لضربته بالسيف غير مصفح عنه، فبلغ ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: أتعجبون من غيرة سعد، فوالله لأنا أغبر منه، والله أغبر مني، من أجل غيرة الله حرم الفواحش، ما ظهر منها، وما بطن، ولا شخص أغبر من الله، ولا شخص أحب إليه العذر من الله، من أجل ذلك بعث الله المرسلين، مبشرين ومنذرين، ولا شخص أحب إليه المدح من الله، من أجل ذلك وعد الله الجنة. (صحيح مسلم، كتاب اللعان، رقم الحديث: ١٤٩٩).

(٥) صحيح البخاري، كتاب التفسير، سورة النور، باب: قوله عز وجل: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شَهَادَةٌ﴾ رقم الحديث: ٤٧٤٥، وباب: ﴿وَالْحَافِيَةُ أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَذِبِينَ﴾ رقم الحديث: ٤٧٤٦، وكتاب الطلاق، باب: من جوز طلاق الثلاث: لقول الله تعالى: ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَيْنِ فَإِنْ سَكَتَ عَنْهُمَا فَالْزَوْرُ رِجَالٌ﴾ رقم الحديث: ٥٢٥٩، وباب اللعان ومن طلق بعد اللعان، رقم الحديث: ٥٣٠٩.

(٦) شرح الكرماني: ٨٢/٤ عمدة القاري: ٢٤٣/٤.

چه هغه لیدونکې سړې ایا خپله ښځه قتل کړې که څه او کړې؟ بیا الله تعالی د هغه په شان کښې د لعان دا حکم راټول کړو. نو نبی کریم ﷺ ارشاد او فرمانيږو چه واخله ستا اوستا د ښځې باره کښې د الله تعالی د طرف نه فیصله راغلې ده. بیا په دواړو باندې په جemat کښې لعان او کړې شو. راوی وائی چه زه هم دغه وخت په جemat کښې موجود ووم. (۱)
 د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مناسبت: په مذکور حدیث شریف کښې ذکر شو چه حضور پاک د سړي او د ښځې د دواړو په مینځ جemat کښې لعان او کړو او په ترجمه الباب کښې هم دغه ذکر شوی دی. (۲)

۱۳- بَابُ: إِذَا دَخَلَ بَيْتًا يُصَلِّي حَيْثُ شَاءَ أَوْ حَيْثُ أَمَرَوَلَا يَتَجَسَّسُ

داباب په دې باره کښې دې چه کله د چا کور ته لاړشې نو چه په کوم ځاني کښې غواړې مونځ دې او کړې، یا د مالک مکان د طرف نه، چه هغه ته په کوم ځاني کښې د مونځ کولو د پاره او وینلې شی، هم هلته دې او کړې او تجسس دې نه کوی.
 د ترجمه الباب مقصد: ترجمه الباب کښې دکلمه "أو" په ذریعه دوه خبرې ذکر دی: ① د چا کور ته تلونکې که هلته مونځ کول غواړې نو هغه ته اختیار دې چه بغیر تپوس نه چرته چه غواړې مونځ دې او کړې. او که غواړې نو د کور والا نه دې معلومه کړې چه د مونځ ادا کولو ځاني کوم یو دې. بیا دې هلته مونځ ادا کړې. البته ډیر تجسس او اخوا دینخوا کتل وغیره دې نه کوی. ② دویم دا چه په ترجمه الباب کښې سوال کولې شی چه د چا کور ته تلونکې که هلته مونځ ادا کول غواړې نو څه به کوی؟ هلته په خپله مرضی چه هر چرته وی مونځ دې ادا کړې یا د کور والا نه دې د مونځ د ځاني معلومات کولو سره مونځ ادا کړې؟ نو ددې سوال جواب د حدیث باب نه ملا وپری چه هغه دې د کور د خلقو نه تپوس او کړې هغوی چه چرته د مونځ کولو او وائی هم هلته دې مونځ ادا کړې. او په دې صورت کښې هم د تجسس نه ځان ساتل پکار دی. (۳)

(۱) غنمة القاری: ۲۴۲/۴.

(۲) ایضاح البخاری: ۲۰۸/۳.

(۳) حضرت مولانا محمد انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د بخاری شریف شارحینو دواړه صورتونه د امام بخاری رحمه الله مقصد خودلی دې چه کوم غواړې اختیار دې کړې. مگر زه گنهم چه د ترجمې مقصد حسب امر صاحب الدار خودې مگر بیا دا خیال کولو سره چه د شارحینو حکم هم په دې باندې منحصر اونه گنملي شی، دویم صورت ئی هم ذکر کړو. احقر عرض کوی چه کیدې شی هم ددې د باره تجسس منع کړې شو ځکه چه چرته غواړې مونځ کولو کښې دا هم کیدې شی چه هغه ئی په داسې ځاني کښې کول غواړې چرته چه د کور والا خوښه نه وی. یا د پردې او ستر خلاف وی یا په هغه ځاني کښې داسې کورنې سامان وی کوم چه هغه ته خپل نه غواړې وغیره. او دا خبره ده که چرته د کور مالک عام اجازت ورکړې چه چرته غواړې مونځ دې او کړې بیا څه باک نشته. داڅو عام خبره شوه لیکن که یو سړې څوک ولې یا بزرگ راوغواړې د خپل کور څه حصه بابرکته جوړولو د پاره یا د مونځ دپاره یو ځاني مقرر کول غواړې نو بهتر هم دغه ده چه هغه بزرگ ځاني معلوم کړې لکه چه حضور پاک معلوم کړو. والله اعلم. په دې حدیث سره د صالحینو په آثارو سره د برکت حاصلولو ثبوت معلوم شو او سلفی حضرات.....

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ لیکي چه دعاء شراحو رائی داده چه د ترجمہ دوه جزه دی. یو "یصلیٰ حیث شاء" او دویم "حیث آمر" اوس اختلاف په "لا یتجسس" کښې پیدا کیږي چه د څه متعلق دي؟ د اول جز که د دویم سره. د شارحینو رائی داده چه د دویم جز سره متعلق دي او مطلب دادې چه چرته حکم ورکړې شی هم هلته دې مونځ اوکړي. تجسس دې نه کوي او اخوا دینخوا دې نه گوري. اود حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ رائی داده چه د دواړو سره متعلق کیدی شي.

اوس دلته دا واورئ چه دلته د روایت نه صرف "حیث آمر" کیدی شي ځکه چه حضور پاک تهوس کړې وو چه چرته مونځ اوکړم؟ په دې باندې حضرت عتبان رضی اللہ عنہ اوونیل چه فلانکي ځاني کښې، دا حیث آمر شو. او د حیث شاء په روایت کښې چرته ذکر نشته. حضرت شاه ولی

..... کوم چه دا کارونه بي حیثیت گرځوي په هغې رد اوشو. جریمین شریفین کښې دهغه تیرکاتو نښې تردې چه د نبي کریم د پیدا کیدو ځاني اود حضرت خدیجه رضی اللہ عنہا کورنی معطل او بي نښې کړې دي اودې ته د خالص توحید نوم ورکولې شي. یعنی دهغه یوڅوک کسانو نه علاوه د ټولې دنیا د ګوروونو عام مسلمانان او علماؤ ټول د توحید په مقابله کښې ناخالص دي. مګر ولې هم دغه حدیث د بخاری شریف ددې خبرې کامل ثبوت نه دي چه د حضور پاک چرته په یو ځاني باندې صرف نفل مونځ کولو سره به صحابه کرامو هغه ځاني څومره د برکت گنډلو. آیا دا څوک وټیلي شي چه هغه ځاني حضرت عتبان بن مالک رضی اللہ عنہ د بت پرستو په شان د عبادت ځاني جوړ کړې وو؟ بیا څه وجه ده چه په کوم مبارک کښې د حضور پاک پیدائش شوې دي په کالونو حضور پاک په هغې کښې عبادت کړې دي، شپې ورځې ئې تیرې کړې دي. اود حضرت خدیجه رضی اللہ عنہا په کور کښې به څوځل د الله تعالی د طرف نه وحی نازل شوې وی او په هغې کښې حضور پاک په سوونو نوافل بلکه فرائض هم ادا کړې وی. بیا دا چه د دیارلسو سوو کالو پورې د هر دور حجاج او زائرینو د دغه مبارکو مقاماتو زیات کولو اود حضرت عتبان رضی اللہ عنہ په شان هلته ئې د برکت د حاصلولو د پاره نفل مونځونه هم کول. څوارلسمه صدی راتلو سره دغه مقدس مقامات صرف یو د و هم خطر جوړولو په وجه چه خلق په هلته شرک کوي دهغې نښې ئې هم ختمې کړې یا ئې هغه بندې کړې آیا هلته هم د نورو جوماتونو اومدینې طبعې په شان د سپاهیانو څوکی کینولو سره صرف دمزعوم شرک بندول نه شو کیدی. د نورو صحابه کرامو ډیر واقعياتو نه استنباط ثابت دي نو آیا د هغوی نه زیات دا خلق د څه خالص توحید متونکی دي؟ زما دعاژنی درخواست د موجوده د نېجد علماؤ او امرأو ته دي چه هغوی دي د تلافی مافات طرف ته ډیر زر توجه اوکړي. علامه ابن قیم رحمۃ اللہ علیہ د زادالمعاد هم په شروع کښې د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہا حدیث دمسلم شریف نه نقل کړې دي چه هغې جبه مبارکه راویستله او ئې فرمائیل چه دا د حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا سره تراخه پورې وه د هغې د وفات نه پس مالہ راغله. چونکه نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم به دا اچوله په دي وجه مونږ دا وینشو او بیمارانو له هغه اوبه ورکړو او هغوی ته شفا ملایوېږي. او حضرت ابو ایوب انصاری رضی اللہ عنہ خاسره چه حضور پاک په مدینه منوره کښې تر اوه میاشتو پورې مبله اوسیدلو، د حضرت ابوایوب رضی اللہ عنہ او بی بی ئې دا معمول وو چه دواړه وخته به ئې حضور پاک له خوراک راوړو او څه چه به حضور پاک ته پاتې شو هغه به ئې خوړلو. څوک نجدي مزاج داسې وټیلي شي چه داسې څو ټول کوي مګر اوس نور اوګورئ چه حضرت ابوایوب رضی اللہ عنہ به د برکت حاصلولوپاره هم هلته ګوتې لګولې چرته چه به ئې د حضور پاک د ګوتو نښې لیدلې. "وقالوا فانی، وفا الوفاء، حاکم، اصابه" افسوس دي چه زمونږ نجدي رونه اودهغوی په شان خیال لرونکی داسې خبرې مهمل گنږي. (انوارالباری: ۴۸/۱۴)

اللہ ﷺ فرمائی کہ دے امام بخاری رحمہ اللہ اصولو نہ دادی کہ دے روایت دویم طریق طرف تہ اشارہ فرمائی نو دلتہ امام بخاری رحمہ اللہ یو بل طریق طرف تہ اشارہ او کرہ پہ کوم کنہی کہ تخیر موجود دے. او دویم قول دادے کہ دلتہ "هل" مقدر دے او مطلب دادے کہ "إذا دخل بیتا هل یصل حیث شاء" او حیث امر" او دے روایت نہ ددے جواب معلوم شو "أی: یصل حیث أمر" او بعضی حضرات فرمائی کہ دے امام بخاری رحمہ اللہ مقصد دادے کہ مسئلہ محل دے غور او فکر دہ خکہ کہ دے روایت دے لفظ نہ امر ثابتیری او راغبینستل دلیل دے ددے خبری کہ اختیار دے چرتہ کہ غواری مونیخ دے او کرہ (۱)

دے چاکو تہ دے تلو ادب: "ولایتجسس" ددے لفظ نہ معلومیری کہ یو سہ دے چاکو تہ لاریشی نو دے ہغہ دے بارہ مناسب او بہتر ہم دغہ دہ کہ ہغہ دے تجسس او تفتیش پہ نظر سرہ کور کنہی اخوادینخوا نہ گوری راگوری بلکہ خیل کارسرہ دے کار لری او دے ہغہ خانی نہ دے واپس راشی (۲)

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۱۴]

«حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْرَافِيلُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ عَنْ عِثْبَانَ بْنِ مَالِكٍ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَتَاهُ فِي مَنْزِلِهِ فَقَالَ «أَنْتَ تُحِبُّ أَنْ أَصَلِّيَ لَكَ مِنْ بَيْتِكَ». قَالَ فَأَنْتَرْتُ لَهُ إِلَى مَكَانٍ، فَكَثَّرَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَصَفَّقْنَا خَلْفَهُ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ.

دے حدیث ترجمہ: دے حضرت عثبان بن مالک رحمہ اللہ تہ روایت دے کہ رسول اللہ ﷺ دے ہغہ گورتہ تشریف راوہو او وئی فرمانیل تہ پہ خیل کور کنہی چرتہ خوشوی کہ زہ ہغہ خانی کنہی

(۱) تقریر بخاری شریف: ۱۵۹/۲.

(۲) فیض الباری: ۵۵/۲.

(۱) أخرجه البخاری أيضاً فی المساجد، باب: المساجد فی البیوت، رقم الحدیث: ۴۲۵. وفی الجماعة، باب: الرخصة والمطر والعلّة أن یصلی فی رحله، رقم الحدیث: ۶۶۷ وباب: إذا زار الإمام قوماً فأماهم، رقم الحدیث: ۶۸۶ وفی صفة الصلاة، باب: یسلم حین یسلم الإمام، رقم الحدیث: ۸۳۸ وباب: من لم یرد السلام علی الإمام، واكتفى بتسليم الصلاة، رقم الحدیث: ۸۴۰ وفی التطوع، باب: صلاة التواضع لجماعة، رقم الحدیث: ۱۱۸۶. وفی المغازی، باب: شهرد الملائكة بداراً، رقم الحدیث: ۴۰۰۹، ۴۰۱۰. وفی الأطعمة، باب: الغزيرة، رقم الحدیث: ۵۴۰۱. وفی الرقاق، باب: العمل الذی یتبغی به وجه الله، رقم الحدیث: ۶۴۲۳ وفی استتابة المرتدین، باب: ماجاء فی المتأولين، رقم الحدیث: ۹۳۳۸ ومسلم فی صحیحه، فی الإیمان، باب: الدلیل علی أن من مات علی التوحید، رقم الحدیث: ۳۳. وفی المساجد، باب: الرخصة فی التخلّف، رقم الحدیث: ۲۶۳. والنسائی فی سننه، فی الإمامة، باب: إمامة الأعمی، رقم الحدیث: ۷۸۹. وباب: الجماعة للنافلة، رقم الحدیث: ۸۴۵ وفی السهو، باب: تسليم المأمون حین یسلم الإمام، رقم الحدیث: ۱۳۲۸. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فی الصلاة، القسم الأول: فی الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فی الصلاة وأحكامها، الفصل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع الرابع: فی أمكنة الصلاة، النوع الرابع: فی أحادیث متفرقة، رقم الحدیث: ۴۸۴/۵، ۴۸۶.

مونخ او کرم؟ د هغه وینا ده چه ما د یو ځانی طرف ته اشاره او کړه نو نبی کریم ﷺ تکبیر او وینلو او مونږ حضور پاک پسې شاته صف جوړ کړو نو حضور پاک مونږ ته دوه رکعت ه مونخ را کړو.

تو اجم رجال: د مذکور ه حدیث شریف ټول رجال پنځه دی:

① عبد الله بن مسلمه رضی الله عنه: دا عبد الله بن مسلمه بن قنعب حارثی بصری رضی الله عنه دی. د دوی احوال

کشف الباری، کتاب الإیمان، باب من الدین الفرائض من الفتن لاندې تیر شوی دی. (۱)

② ابراهیم بن سعد رضی الله عنه: دا ابو اسحاق ابراهیم بن سعد بن ابراهیم قرشی مدنی رضی الله عنه دی. د

دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال او تفصیلی احوال

کتاب العلم، باب: ما ذکر موسی علیه السلام البحر الی الغض لاندې تیر شوی دی. (۲)

③ ابن شهاب رضی الله عنه: دا محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب الزهري رضی الله عنه دی. د

دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوسی، دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۳)

④ محمود بن الربیع رضی الله عنه: دا محمود بن الربیع بن سراقه خزرجی انصاری رضی الله عنه دی. د دوی احوال

کشف الباری، کتاب، باب: متى یصح سماع الصغیر لاندې تیر شوی دی. (۴)

⑤ حضرت عثمان بن مالک رضی الله عنه: د دوی پوره نوم عثمان بن عمرو بن عجلان بن زید دی.

دوی انصاری دی. د دوی مور بی بی د قبیله مزینه نه وه. د دوی واده د لیلی بنت رتاب ابن

حنیف بن رتاب بن امیه سره شوې. د چاته چه ئی یو خوئی عبد الرحمن پیدا شو. قبا سره

نیز دې یعنی مدینې نه دوه درې میله فاصله باندې، د دوی کور وو. د خپلې قبیلې سردار

اود دوی امام وو.

د دوی د جومات او کور په مینځ کښې یوه وادی وه. کله چه به باران کیدو نو په هغې کښې به

اوبه جمع کیدې. د نظر د کمزورۍ د وجې نه په دغه اوبو کښې تیریدل او جومات ته تلل به

ئې ډیر سخت محسوسول. نو هغوی د حضور پاک نه اجازت او غوښتو چه ماته په جمع کښې

د شرکت په ځانی هم په کور کښې د مونخ کولو اجازت را کړه. حضور پاک تپوس او کړو چه ته

د اذان آواز اورې عرض ئی او کړو چه آوچی، نو حضور پاک دوی ته اجازت ورنه کړو.

د عبد الواحد بن ابی عون رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ د هغوی او حضرت عمر بن

خطاب رضی الله عنه په مینځ کښې روړولی قائمه کړې وه. هغوی په غزه بدر، غزه احد او غزه

خندق کښې شرکت کړې دې. باقی غزواتو کښې ئی د نابینا کیدو د وجې نه شرکت اونه

کړې شو.

(۱) کشف الباری: ۸۰/۲.

(۲) کشف الباری: ۳۳۳/۳.

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۴) کشف الباری: ۳۹۳/۳.

د جمهورو په نیز د بدری صحابه کرامو نه وو. لیکن ابن اسحاق رحمته الله د بدر په شرکاؤ کښې د دوی ذکر نه دې کړې. هم په دې زمانه کښې د دوی نظر لارو نو دوی نښې کریم رحمته الله ته درخواست او کړو چه تاسو زما کور ته تشریف راوړئ او زما په کور کښې چرته یو ځای کښې مونځ ادا کړئ دې د پاره چه زه هغه ځای د ځان د پاره د مونځ ځای جوړ کړم. نو حضور پاک هم داسې اوکړه.

د محمد بن عمر رحمته الله بیان دې چه تر ننه پورې خلق مدینه کښې د دوی په کور کښې د برکت د حاصلولو د پاره هغه ځای کښې مونځ کوی. دوی د حضرت معاویه بن ابی سفیان رحمته الله د خلافت په دوران کښې تقریبا ۵۲ کښې وفات شوی دوی وخت کښې د دوی څه اولاد هم موجود نه وو. (۱)

د حدیث شرح:

قوله: عَنْ عَتَبَانَ بْنِ مَالِكٍ أَنَّهُ قَالَ: صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا فِي مَازِلِهِ: د حضرت عتبان بن مالک رحمته الله نه روایت دې چه نښې کریم رحمته الله د هغوی کور ته تشریف راوړو. نښې کریم رحمته الله پخپله راغلو؟ یا حضور پاک راغونښتې شوې وو؟ د دې روایت نه معلومېږي چه نښې کریم رحمته الله پخپله تشریف راوړې وو. خو په حقیقت کښې په دې روایت کښې ډیر اختصار دې په تفصیلی روایت کښې دا خبره ملاوېږي چه حضرت عتبان بن مالک رحمته الله د جمعې په ورځ د نښې کریم رحمته الله په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو چه ای د الله رسول! زه غواړم چه تاسو زما کور ته تشریف راوړئ. نو حضور پاک د هغې په ورځ د دوی کور ته تشریف یووړ. او حضور پاک سره حضرت ابوبکر او حضرت عمر رحمته الله هم وو. (۲) بعضې روایاتو کښې دې چه هغه پخپله هم نه دې راغلي بلکه هغه د حضور پاک په خدمت کښې یو سړې پیغام ورکولو سره لیرلې وو. ابن حبان رحمته الله په خپل صحیح کښې دا روایت نقل کړې دې. (۳)

(۱) أسد الغابة: رقم الترجمة: ۳۵۳۵. معرفة الصحابة: رقم الترجمة: ۲۳۳۲، ص: ۲۲۲۵. الطبقات الكبرى لابن سعد: رقم الترجمة: ۵۰۹/۳، ۲۶۰.

(۲) عن محمود بن الرابيع الأنصاري أخبرني عتبان بن مالک: أنه كان إمام قومه وقد شهد بدراً، فقال للنبي صلى الله عليه وسلم أنه لما ساء بصرى شقت على إجازة الوادي إذا سال بيني وبين مسجد قومي، فقال للنبي صلى الله عليه وسلم يوم الجمعة: رأيتني يارسول الله! لو أتيتني، فصليت في مكان من بيتي، أتأخذ مصلي؟ فقال له: سأفعل، ففدأتني صلى الله عليه وسلم يوم السبت ومعه أبو بكر وعمر رضي الله عنهما، فدخل، فما جلس حتى قال: أين تحب أن أصلي في بيتك؟ فأشرت إلى الناحية التي أردت، فصلى فيها ضحى، وحسبناه على خزيمة يصنع له. (المعجم الكبير للطبراني، عتبان بن مالک، رقم الحديث: ۱۴۷۶۱، ۳۱/۱۸).

(۳) عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رجلا من الأنصار عمى، فبعث إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن تعال، فأخطط في دارى مسجداً أتأخذ مصلي، فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم واجتمع إليه قومه، وبقي رجل منهم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أين فلان؟"، فغمزه بعض القوم: إنه وائنه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أليس قد شهد بدراً؟"، قالوا بلى يارسول الله! ولكنه كذا وكذا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ".....".

قوله: فَقَالَ: «أَلَيْسَ لِحُبِّكَ أَنْ أَصْلَى لَكَ مِنْ بَيْتِكَ؟» او وئی فرمائیل چه ته په خپل کور کښې چرته خوښوې چه زه هغه ځانی کښې مونځ ادا کړم؟

د مستملې په روایت کښې صرف د «أَنْ يَصْلَى لَكَ» الفاظ دي. د «مِنْ بَيْتِكَ» الفاظ په کښې نشته دي. او د کشمېښی په روایت کښې د «مِنْ بَيْتِكَ» په ځانی د «بَيْتِكَ» الفاظ دي. (۱)

علامه عینی رحمته الله دې ځانی کښې یو سوال او د هغې جواب نقل کړې دي چه مونځ خود الله تعالی د پاره ادا کړې بیا دلته د حضور پاک دا فرمائیل چه زه ستا د پاره مونځ او کړم دابه څنگه صحیح وي؟ نو د دې جواب دا ورکړې شوې دي چه نفس مونځ خود الله تعالی د پاره دي او ادا کول هغه ځانی کښې وو کوم چه د مانځه د پاره خاص کول وو. لکه چه حضور پاک دا او فرمائیل چه کوم ځانی ته د مونځ د ادا کولو د پاره مخصوص کول غواړې هغه اوښایه چه زه په هغه ځانی کښې مونځ او کړم. (۲)

قوله: قَالَ: فَأَتَتْهُ لَهْ إِلَى مَكَانٍ، فَكَبَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَفَّقَا خَلْفَهُ، فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ. د هغه وینا ده چه ما د یو ځانی طرف ته اشاره او کړه نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم تکبیر او وښلو، او مونځ د حضور پاک شاته صف جوړ کړو، نو حضور پاک مونځ ته دوه رکعتونه مونځ وراکړو.

په دې عبارت کښې د بعضې روایاتو مطابق د «صَفَّقْنَا لَفْظِ دې» د «وَصَفَّقَا» په ځانی او بعضې نسخو کښې د «صَفَّقْنَا» په ځانی د «صَفَّقْنَا لَفْظِ دې» په اول صورت کښې به مطلب دا وی چه مونځ صف جوړ کړو او دویم صورت کښې به مطلب دا وی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم د خپل ځان شاته زموږ صف جوړ کړو. (۳)

د نوافلو د جمع حکم: د مذکوره حدیث شریف نه دا خبره مخې ته راځی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم د نفل مونځ جمع او کړه. نو پوهیدل پکار دی چه دا د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د همیشه معمول نه وو او نه ډیره لوښی جمع وه، او نه د دغه جمع د پاره څه باقاعده دعوت ورکړې شوې وو. بلکه دلته خو حضرت عتبان رضی الله عنه صرف حضور پاک ته درخواست کړې وو چه حضور پاک تشریف راوړی او زما په کور کښې مونځ او کړی چه ماته په دغه ځانی کښې برکت حاصل شی او بیا زه هم هغه ځانی کښې مونځ کوم. هغه خو را تلو سره پخپله نبی کریم صلی الله علیه وسلم ځان سره سیدنا صدیق اکبر او فاروق اعظم رضی الله عنهما راوستل او په کور کښې ئې مونځ ادا کړو نو دا ټول بغیر د څه دعوت نه او شو. دې نوعیت لره مخې ته سانلوسره ائمه کرام په دې مسئله کښې مختلف شو. د احنافو مسلک: د احنافو په نیز که چرې د نوافلو د فرائضو په شان اهتمام او کړې شی او د اذان او د اقامت یا په بل څه طریقه خلق راوغوښتې شی نو جمع کول مکروه تحریمی دی.

..... لعل الله اطلع علی أهل بدر، فقال: اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم. (صحیح ابن حبان، کتاب الجهاد، باب

الخروج وکيفية الجهاد، رقم الحديث: ۴۷۹۸، ۱۲۳/۱۱).

(۱) فتح الباری: ۶۷۲/۱، عمدة القاری: ۲۴۵/۴.

(۲) عمدة القاری: ۲۴۵/۴.

(۳) عمدة القاری: ۲۴۵/۴.

که چرتہ کله کله اذان او اقامت یا د تداعی (راپللو) نه بغیر د امام نه علاوه یو، دوه یا درې کسان د جمات په یوگوت کېنې نفل مونځ په جمع سره او کړی نو څه حرج نشته. او که چرتہ د امام نه علاوه څلور کسان د هغه سره په جمع کېنې شریک وی نو په دې کېنې اختلاف دې. د صحیح قول مطابق دامکروه تحریمی دی. او په دې باره کېنې د رمضان او غیر رمضان څه تفریق هم نشته دې. (۱) زمونږ د استادانو نه د حضرت مولانا سید حسین احمد مدنی رحمۃ اللہ علیہ ذاتی خیال او رائي په رمضان کېنې د نوافلو په جمع سره د کولو د جواز وه لیکن دا د حضرت اقدس ذاتی رائي وه د جمهورو احنافو نه ددې په خلاف قول نقل دی. والله تعالی اعلم بالصواب. (۲)

(۱) أن التطوع بالجماعة إذا كان على سبيل التداعي يكره في الأصل للصدر الشهيد. أما إذا صلا بجماعة بغیر اذان وإقامة في ناحية المسجد لا يكره. وقال شمس الأئمة الحلواني: إن كان سوى الإمام ثلاثة لا يكره بالاتفاق. وفي الأربع اختلف المشايخ. والأصح أنه يكره. كذا في شرح النية. وقال ابن عابدين في منحة الخالق تحت قوله: أما إذا صلا بجماعة الخ لا محل لهذه الجملة هنا. وإنما محلها فيما بعد عند ذكر حكم تكرارها. (البحر الرائق، كتاب الصلاة، باب: الإمامة: ۱/۶۰۴، ۶۰۶ دارالكتب العلمية). أن الجماعة في التطوع ليست بسنة إلا في قيام رمضان. وفي الفرض واجبة أو سنة مؤكدة. .... لأن الجماعة من شعائر الإسلام. وذلك مختص بالفرائض أو الواجبات دون التطوعات. (البدائع الصنائع، كتاب الصلاة، الباب الخاص في الإمامة، الفصل الأول في الجماعة: ۱/۸۴، ۸۵).

(۲) حضرت مولانا مفتی محمد تقی عثمانی رحمۃ اللہ علیہ به خپله یوه مقاله کېنې د حضرت اقدس مولانا سید حسین احمد مدنی قدس سره په دې مسئله کېنې دلائل د هغې جوابونه او د جمهور فقهاء احناف مسلک په ډیر تفصیل سره ډیر په مدلل انداز کېنې لیکلي دي کوم چې فقهي مقالات، دویم جلد او فتاوی عثمانی اول جلد کېنې موجود دي. ددې طرف ته مراجعت به فائده مند وي. د مذکوره مسئلې باره کېنې د انوار الباري څلورم جلد کېنې هم ډیر تفصیلی بحث موجود دي کوم چې د کتلو قابل دي. په دې کېنې په دغه باره کېنې د اکابر علماء د یوبند چې کوم معمول نقل کړې شوي دي د عام فائدې په خاطر صرف هغه ذکر کولی شئ:

په دې سلسله کېنې د اکابر علماء دیوبند نه د حضرت مولانا رشید احمد گنگوڅي رحمۃ اللہ علیہ چې به دغه ډله کېنې د حدیث اوفقهې دواړو مسلم امام وو ارشاد دي: د نوافلو جمع بغیر د هغه موقعو نه کوم چې د حدیث نه ثابت دی که چېرې تداعی سره وی نو په فقه کېنې مکروه تحریمی دی او د تداعی نه مراد د څلورو مقتدیانو موجودیدل دی، لهذا صلوۃ کسوف، تراویح او استسقاء صحیح دی. باقی ټول مکروه دي. (کذا فی کتب الفقه، فتاوی رشیدیة، ص: ۱۲۸/۱).

بل ځای کېنې ئې فرمائیلى دي: د نوافلو جمع که تهجد وی او که غیر تهجد، سوا د تراویح، کسوف او استسقاء نه که چرتہ څلور مقتدیان وی نو د احنافو په نیز مکروه تحریمی ده. برابره خبره ده که پخپله راجمع شوی وی او که د چا په راغونډو سره راغلي وی او د دریو په صورت کېنې اختلاف دې. البته په دوو کېنې کراهت نشته. (کذا فی کتاب الفقه، ص: ۴۶/۲).

د حضرت شیخ الهند مولانا محمود الحسن صاحب رحمۃ اللہ علیہ په رمضان کېنې د احياء لیالي او د قرآن مجید اوریدو ډیر شوق وو په دې وجه ئې اول دا معمول وو چې بغیر د تداعی به ئې په تهجد کېنې قرآن مجید اوریدو، خاص میلنمو په شرکت کولو چې د دوه یا د څلورو نه به زیات نه وو. د مکان د بهر دروازه به ئې بندوله. حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب دیوبندی، صدر مفتی دارالعلوم دیوبند دام ظلم رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی: چې زما په نیز په زیر بحث کېنې فتوی هم دغه ده چې د تراویح نه علاوه په .....

..... رمضان کنسی بل خه د نفل مونخ به جمع صحیح نه دې جمهور محدثین او فقها، هم په دې باندې دی او هم په دې باندې د اکابر علماء دیوبند عمل دی سیدی و سندی حضرت شیخ الہند قدس سرہ د جا معمول چہ په پوره رمضان کنسی د شیبې د بیدارنی او په نفلونو کنسی د قرآن د اوریدو وو. کله چہ خلقو به دغه جمع کنسی د شریکیدر خواہش ښکاره کړو نو ددې اجازت ئی ورزنه کړو. د کور دروازہ ئی بندہ کړو. د حافظ کفایت اللہ صاحب په اقتدا، کنسی به ئی قرآن مجید اوریدو او په کور کنسی به جمع کیده په کومه کنسی به چہ ۴۰/۵۰ کسان شریکیدل. دا آخری بخیلہ ہم د حضرت بیگم د مالہا د قید کیدو نه مخکنی دوه کالہ ہم په دغه جمع کنسی شریک شوي نه دي. کوم چہ د تراویح جمع وه د نفل او تہجد جمع حضرت بیگم کله ہم نه ده برداشت کړې. د حضرت مدنی اوچت شان او علمی مقام بہ خپل خانی دی لیکن چہ کله جمهور احنافو د محقق ابن ہمام رحمۃ اللہ علیہ تفردات د عمل قابل اونه گنرلو، او د حضرت شاہ ولی اللہ رحمۃ اللہ علیہ او مولانا اسماعیل شہید رحمۃ اللہ علیہ تفردات ئی معمول چورنہ کرل نو د روستو راتلونکي علماؤ معاملہ اہونہ و. واللہ سبحانہ و تعالی اعلم. بندہ محمد شفیع عفا اللہ عنہ (دارالعلوم کراچی) ۴ / شوال ۱۳۷۸ھ.

دغه پورتنی چہاب شوي عبارت فتری متعلقہ جماعت تہجد و رمضان نه نقل کړې شوي دي. کوم چہ اداره المعارف لسیلہ چوک کراچی نه چہاب شوي دي. په دي کنسی د مفتی محمد سہول صاحب سابق صدر مفتی دارالعلوم دیوبند فتوی ہم د کراہت متعلق د تہجد په جمع درج ده. په کوم کنسی چہ تفصیلی دلائل پیش کړي شوي دي:

حکیم الامت حضرت علامہ تہانوی رحمۃ اللہ علیہ چہ په حدیث او فقہ کنسی د یو سمندر په شان عالم وو امداد الفتاوی جلد اول کنسی د نوافلو جمع علاوہ د تراویح نہ مکروہ گړخولي ده. مگر دا چہ صرف دوه مقتدیان وی او په دیو کنسی ئی اختلاف لیکلي دي. بلہ دا چہ دویم خانی کنسی ئی د شیبہ رمضان په سلسلہ کنسی لیکلي دي کہ چري دا د تراویح نہ پس په نوافلو کنسی وی نو بہ د وچہ د پري جمع مکروہ ده. مولانا خلیل احمد صاحب سہارن پوری مہاجر مدنی قدس سرہ حافظ وو او په تہجد کنسی به ئی د قرآن مجید تلاوت کولو او دوه حافظانو مقتدیانو بہ اوریدو. د مولانا اسد اللہ صاحب مدظلہ بیان دي چہ یوہ شپہ زہم مقتدی چور شوم نو حضرت د مونخ نه پس زما غوږ اونیولو او جدا ئی کړم.

د حضرت شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ د علم او تبحر بہ خہ وایم، په درس د بخاری شریف کنسی مہاب : طول السجود فی قیام اللیل باندې ئی عجیبہ تحقیق کړې دي چہ دلته د ذکر قابل دي. وئی فرمائیل چہ دلته بہ حدیث کنسی د حضور پاک د اوریدو سجدو اندازه خودلی شوي ده. لکه خومره وخت کنسی چہ خوک ۵۰ آیاتونہ اووایی بہ دي وچہ حضور پاک خپل صحابہ کرام ت د خپل خان سرہ د تہجد په مونخ کنسی د اقتدا کولو نه منع کړی وو ځکه چہ په دې کنسی د فرض مونخونو په شان د ضعیفانو او مریضانو رعایت نہ شو کولې. بیانی او فرمائیل چہ دي نہ د اہم معلوم شو چہ د تہجد مونخ خان لہ بغیر د جمع کولو خیز دي او ہم ددې طرف تہ بہ قرآن مجید کنسی اشارہ موجود ده. اللہ تعالی دي تہ (ثَابِتٌ لَّكَ) فرمائیلو سرہ د پنخو فرض مونخونو نہ جدا کړلو کوم ئی چہ: (أَقْبِرُ الصَّلَاةَ لِذَلِكَ الشَّيْءِ إِلَى عَقْلِ الْإِلَهِ وَكَرَانَ الْقَبْرِ) سرہ بیان کړي وو. ددې پنخو مونخونو د پاره ئی د اقامت حکم او فرمائیلو دکوم منشاء چہ دا ده چہ په اوچت آواز سرہ په جمانونو کنسی بہ اذان او اقامت سرہ ادا کړي شی. بیانی د تہجد ذکر او فرمائیلو نو (وَمِنْ أَلْفِ قَهْقَرٍ بِه ثَابِتٌ لَّكَ) کنسی ئی دا بہ (ثَابِتٌ) سرہ تعبیر کړہ ځکه چہ بہ دي کنسی د جمع شرکت نشته دي. او په پنخو فرض مونخونو کنسی نور ټول فغوی سرہ شریک دي لکه څنگہ چہ بہ په مال غنیمت کنسی حصي ملاويدي او نفل بہ خاص توگہ عطیہ کنسی، د ټولو خہ حق نہ وو. دغه شان د تہجد مونخ د حضور پاک د پاره نافلہ دي لہذا نور خلق بہ حضور پاک سرہ په مونخ کنسی داخل نہ وی. نو دا د حضور پاک یو جدا حالت او د حضور پاک خان لہ وظیفہ دي. بہ حقیقت کنسی ہم په دي امورو باندې نظر ساتلو سرہ زموږ امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ دا فیصلہ او کړہ چہ د شیبې په نوافلو کنسی تداعی مکروہ ده او زما بہ نیز د تداعی نہ مراد ہم هغه معنی ده کومہ چہ په عام عرف کنسی گنرلي شی چہ خلق ددي د پاره واوغوښتي شی. ....

د تداعی نه مراد: تداعی یو فقهی اصطلاح ده د کوم لغوی مطلب دا دې چه: بعضی کسان بعضی نورو ته د یو کار دعوت ورکړی او د هغې د پاره یی راوغواړی (۱) او په اصطلاح کښی ددې اطلاق په هغه جمع باندې کيږی په کومه کښی چه د امام نه علاوه څلور کسان شریک وی یا د څلورو نه زیات. او که چرې د څلورو نه کم وی نو بیا تداعی نه ده. (۲)

واضحه دې وی چه دا خبره د فقهې په کتابونو کښی ذکر خو ده لیکن په کتاب او سنت کښی ددې په تحدید باندې څه اصل نه ملاویږی. لهذا د عرف په اعتبار سره صحیح خبره دا معلومیږی چه کله د یو نفل مونځ د جمعی د پاره نورو ته دعوت ورکړې شی نو هغې ته به تداعی ویلې شی او ددې په خلاف که د جمعی د پاره دعوت ورنه کړې شی نو بیا به دا تداعی نه وی. حضرت علامه کشمیری رحمته الله علیه فیض الباری کښی هم دې طرف ته خپل میلان ښکاره کړې دې. (۳)

د مالکیو مذهب: د مالکیو په نیز نفل په جمع سره ادا کولو کښی مختلف صورتونه ممکن دی. مثلاً که د نوافلو جمع په جمات کښی او کړې شی، یا په جمع کښی ډیر کسان شریک وی، یا جمع په داسې مکان کښی قائم کړې شی چه هلته د خلقو تگ راتگ عام وی نو په دې دریو اړو صورتونو کښی به د نوافل جمع مکروه وی. او که چرته په دغه جمع کښی کسان کم وی او داسې ځانی کښی ادا کړې شی چه هلته د خلقو تگ راتگ بغیرد منع کولو نه ممکن نه وی نو بیا داسې ځانی کښی د نوافلو جمع کولو کښی هیڅ حرج نشته. که غور او کړې شی نو د احنافو او مالکیو په مذهب کښی څه خاص فرق نشته دې. (۴)

د حنابلو مذهب: د حنابلو په نیز د نوافل جمع مباح ده. (۵)

..... او د کومو مفتیانو صاحبانو چه دوه یا درې مقتدیان لیکلی دی هغه یی په غرض د تحدید عمل لیکلی دی ددې د پاره نه چه دغه د صاحب مذهب نه نقل دی.

دغه شان حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه د "باب صلاة النفل" په درس کښی افرمائیل چه د احنافو په نیز د نفلو جمع مکروه ده بغیرد رمضان نه. بعضی خلقو دا اوکترل چه به رمضان کښی د هر نفل جمع جائز ده حالانکه د فقهاژ مراد ددې نه صرف د تراویح نوافل وو. نور هیڅ نه وو. بیانی افرمائیل په دې ځان په نه شان سره پوهه کړنی ځکه چه علم ډیر تحقیق، پوخ نظر، کوشش او تجربې نه پس حاصلیږی. (تفصیل د پاره اوگورنی: انوار الباری: ۲۴۶/۴-۲۳۸)

(المغرب، الماده: د ر: ۲/۲۸۹).

(البحر الرائق، کتاب الصلاة، باب: الإمامة: ۶۰۴، ۶۰۶/۱ دارالکتب العلمیه، وكذا فی الفناوی الهندیة، كتاب الصلاة، الباب الخامس فی الإمامة، الفصل الأول فی الجماعة: ۸۳/۱.

(تم التداعی علی عرف اللغة، ولا تعدید فی أصل المذهب وإن عینه الشافعی: (فیض الباری، كتاب الصلاة، باب: إذا دخل بيتا يصلي حيث شاء، أو حيث أمر، ولا يتجنس: ۶۳/۲).

(حاشیه الدسوقي علی الشرح الكبير، كتاب الصلاة، فصل: فی بیان حکم صلاة الجماعة: ۳۲۰/۱، شرح منح الجليل علی مختصر العلامة خليل، كتاب الصلاة، فصل فی بیان حکم فعل الصلاة فی جماعة: ۲۱۱/۱، مواهب الجليل، كتاب الصلاة، فصل فی صلاة الجماعة: ۳۹۵/۲).

(ولا بأس بالجماعة فيه، قال فی الفرق: ويجوز جماعة، وأطلق بعضهم. قلت: منهم الشيخ فی المعنى، الكافي، والشارح، و شرح ابن رزین والرعایتین، والحاوی الصغير. وقيل: ما لم يتخذ عادة وستة، قطع به .....

و شافعیو مذهب د شوافعو په نیزد نوافل جمع که هرڅومره لویه وي جائز ده. د هېڅ قسم څه کراهت نشته. لیکن جمع مستحب هم نه ده. مذکوره حدیث شریف شوافع د خپل دلیل په توګه باندې پیش کوي. خود احنافو په نیز په دې حدیث شریف کېنې بغیرد تداعی د جمع د مونځ صورت جوړ شوي دي لهدا هم ددې مطابق به د دغه جمع حکم وی د کوم تفصیل چه پورته ذکر کړې شوي دي. (۱)

د سلف صالحینو په آثار سره د تبرک حکم: ددې حدیث شریف نه یو مسئله د انبیاء کرامو علیهم الصلوات والتسلیمات په آثارو سره د برکت حاصلولو هم مخې ته راځي چه حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه حضور پاک ته درخواست او کړو چه تاسو زما کور ته تشریف راوړو سره دوه رکعته مونځ او کړئ دې د پاره چه زه بیا هم هغه ځاني کېنې مونځ ادا کوم او په هغې سره زه برکت حاصل کړم. د جمهور اهل سنت والجماعة عقیده هم دغه ده چه په دغه آثارو سره برکت حاصلول جائز دی. په دې باره کېنې ډیر بهترین تفصیل د علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه په تقریر بخاری شریف کېنې موجود دي. هغوی د سعودی بادشاه په وړاندې ډیری مدلل خبرې کړې وې د کوم په اوریدو سره چه هغه هم لاجواب شوي وو. (۲)

..... لمجد فی شرحه، ومجمع البحرين. وقيل: يستحب، اختاره الأمدی. وقيل: يكره. (الإنصاف فی معرفة الراي من الخلاف علی مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ۱۸۶/۲). الكافي لموفق الدين، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ۳۵۴/۱. المغني، كتاب الصلاة، صلاة التطوع، رقم المسألة: ۲۳۹، ۵۶۷/۲. (۱) الثامن: قد سبق أن النوافل لا تشرع الجماعة فيها إلا في العيدين والكوفين والاستسقاء. وكذا باقي النوافل كالسنن الراجعة مع الفرائض والضحى والنوافل المطلقة فلا تشرع فيها الجماعة. أي: لا تستحب، لكن لو صلاها جماعة جاز، ولا يقال: أنه مكروه، وقد نص الشافعي رحمه الله في مختصره البوطي والربع على أنه لا بأس بالجماعة في النافلة. ودليل جوازها جماعة أحاديث كثيرة..... إلخ. (المجموع شرح المذهب، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ۵۴۸/۳). الوسيط في المذهب، كتاب الصلاة، الباب السابع في صلاة التطوع: ۲۱۵/۲. حاشية قليوبي وعميرة علی منهاج الطالبين، كتاب الصلاة، باب: صلاة النفل: ۲۱۰/۱.

(۲) د مذکوره موضوع د اهمیت په رڼا کېنې د علامه عثمانی رحمته الله علیه د تقریر بخاری فضل الباری نه هغه مکمل بحث لفظ به لفظ نقل کولې شي:

د صالحینو په آثارو د تبرک مسئله: دا کوم چه حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه حضور پاک ته عرض او کړو چه دودت یا رسول الله، انک تائینی، فصلی فی بیتي، فانتخذہ مصلی. داهم تبرک بالآثار وو حضور پاک په دې باندې انکار اونه کړو بلکه وعده ئی اوکړه چه سافعل إن شاء الله. اویا هغه پوره هم کړه. نو دا حدیث شریف یو ډیر لوئی اصل دي د تبرک بآثار الصالحین د ثبوت د پاره، لکه څنګه چه امام نووی رحمته الله علیه غوندې لوئی لوئی محققینو حضراتو تصریح کړې ده، بلکه ددې نه زیات ددې (حدیث) نه طلب التبریک منهم (یعنی د بزرګانو نه د هغوی د یو څیز نه د برکت حاصلولو درخواست کول، هم ثابتیږي ځکه چه حضرت عتبان رضی الله عنه طلب اوکړو او حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم انکار اونه کړو بلکه د هغه درخواست قبولو سره ئی هغه ته عزت ورکړو.

د حجاز د بادشاه، شاه ابن سعود په خصوصي جلسه کېنې په مذکوره مسئله باندې اوږدې خبرې اترې: زه (حضرت عثمانی رحمته الله علیه) په کال ۱۳۴۴ هـ کېنې د جمعیت علماء هند د طرف نه د مکة الحجاز ابن سعود په دعوت باندې مؤتمر العالم الاسلامی کېنې شریک شوي ووم. هلته د ټولې دنیا مشاهیر بللې.....

..... شوی وو. نو یوه ورځ یوه خاص جلسه اوشوه په کومه کښې چه بادشاه هم شریک وو. هغه وخت په یو څو مسئلو باندې ما خبرې اترې اوکړې په کومو کښې چه یوه مسئله د کتاب په شروع کښې د هرقل د حدیث لاندې په عنوان د "شړک چلی او شړک خفی" اود سجود تعظیم متعلق تیر شوی دی. هم دغه مسئله نه یوه مسئله دا "تبرک بالآثار الصالحین" هم وه. په دغه خاص جلسه کښې مسلسل پوره کهښته تقریر ما اوکړو په کوم سره چه بادشاه ډیر متاثر شو او ونی فرمائیل زه عالم نه یم په دې وجه زه ستا خبره نه رد کولې شم او نه ئې قبولولې شم. تاسو زمونږ علماؤ سره په دې خبرې اترې اوکړئ. بیا چه د بحث نه پس څه فیصله وی دخپل سټ طرف ته ئې اشاره کولو سره اوونیل چه د عبدالغزیز دا سټ د هغې فیصلې لاندې دې. ما ونیل ډیره ښه ده. چنانچه بیابوه ورځ شیخ الاسلام عبدالله بن بلهید نجدی سره په خصوصی توگه خبرې اترې اوشوې.

دغه خلقو خود حضور پاک ډیر آثار قدیمه لکه د حضرت خدیجه رضی الله عنها کور اود حضور پاک د پیدائش ځای وغیره بالکل ختم کړی وو اود کومو د ختمولو نه چه عاجز پاتې وو لکه غار ثور، غار حرا وغیره هلته ئې د خلقو تگ راتگ بند کړو او څو کئی ئې پرې کینولې ځکه چه هغه خلق داسې تبرک بالآثار بدعت او ناجائز گنړی.

د تبرک بالآثار په ثبوت باندې د ټولو نه قوی او صریح دلیل: ددې مسئلې متعلق چه کوم دلائل هلته ما پیش کړی وو او په هغې کښې د ټولو نه زیات قوی او صریح هم دغه د عتبان بن مالک رضی الله عنه حدیث وو. خیال کوئې چه د عتبان بن مالک رضی الله عنه مصلی په کوم باندې چه حضور پاک په ټول عمر کښې یو ځل دوه رکعته مونځ کړې وو په دې وجه که چرې دغه مصلی متبرک کیدې شی نو د خدیجه کور چرته چه حضور پاک په کلونو شپې ورځې د الله تعالی عبادت کړې وو او غار حرا په کوم کښې چه حضور پاک صلی الله علیه و آله په میاشتنو خاص کیفیت سره د عبادت د پاره قیام فرمائیلې وو او چرته چه شپه ورځې حضور پاک صلی الله علیه و آله کښې مشغول پاتې شوې وونو آیا دا ټول مقامات زمونږ د پاره د برکت ځایونه نه شی کیدې؟

دویم دلیل: دویم دلیل کوم چه ما پیش کړی وو هغه د صحیح بخاری: "باب المساجد بین المکه والمدینه" کښې د ابن عمر رضی الله عنهما یو اوږد حدیث دې په کوم کښې چه دا ذکر کړې شوی دی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د مکې اومدینې په مینځ لاره کښې چه د حضور پاک کوم مآثر او موضع صلوۍ دی ربه کوم کښې چه حضور پاک صلی الله علیه و آله مونځ کړې وو، هغه به ئې ښه په اهتمام او کوشش سره لټولو او هم هلته به ئې مونځ کولو. دې نه علاوه چه په کوم ځای کښې کوم یو کار هم حضور پاک کړې وو حضرت ابن عمر رضی الله عنهما به هم هغه کار هلته کولو. دا مقامات چرته چه حضور پاک اتفاقی توگه باندې یو ځل دوه مونځ کړې وو یا یو ځل نیم ئې شریف اوږې وو نو په دې وجه دغه مقامات د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د پاره متبرک کیدې شی نو نن د امت د پاره د خدیجه کور او غار ثور وغیره مقامات څنگه متبرک کیدې نه شی؟

دریم دلیل: بیا په آخره کښې ما اوونیل چه پریز دنی دا خبرې د لیلۍ الاسراء یو اوږد تفصیلی حدیث دې په هغې کښې دا اجزاء هم ذکر دی چه: "مرباض ذالت نخل، فقال له جبریل: انزل فصل، فنزل فصلی، فقال: صلیت یثرب" یعنی د حضور پاک صلی الله علیه و آله تیریدل په یوداسې ټکړه د زمکې باندې اوشو چرته چه ډیری زیاتې د کهجورو ونې وې جبرئیل علیه السلام او فرمائیل دلته راکوز شه او مونځ اوکړه، حضور پاک صلی الله علیه و آله مونځ ئې اوکړو نو جبرائیل علیه السلام او فرمائیل چه تاسو د یثرب یعنی د مدینې په زمکه باندې مونځ ادا کړو، بیا وړاندې تلو نه پس جبرائیل علیه السلام او فرمائیل "انزل فصل، فنزل فصلی، فقال: صلیت بطور سیناء حیث کلم الله موسی" دلته هم راکوز شه او مونځ اوکړه، حضور پاک صلی الله علیه و آله راکوز شو مونځ ئې اوکړو نو جبرائیل علیه السلام او فرمائیل چه تاسو په طور سیناء کښې مونځ اوکړو چرته چه موسی علیه السلام ته الله د خبرو کولو په توگه عزت ورکړې وو، .....

..... جبل طور په کوم چه الله تعالی حضرت موسی علیه السلام سره خبرې کړې وې که هغه جبل طور د نبي آخر الزمان علیه السلام د پاره متبرک کيدې شي، تردې چه په هغه خاص سفر کښې چه کله نبي علیه السلام ته دعوت ورکړې شوې وو او ملا اعلی او خاص د الله تعالی دربار ته ئې تشریف اورلو په لاره کښې حضور پاک علیه السلام کوزول او هلته پرې مونځ او کړې شو نو ولي هغه غاړه پر به کوم کښې چه الله تعالی په سید الانبياء علیه السلام علیه الصلاة والسلام باندې د ټولنو نه غوره کتاب (قرآن کریم)، او خپل قدیم کلام نازلول شروع کړل نن هغه زمونږ ګناهګارانو امتیانو د پاره متبرک کيدې نه شی چه مونږ يو وخت لار شو او هلته دوه رکعته مونځ خاص د الله تعالی د پاره اوکړو؟

بيا وړاندې تلوسره حضرت جبرائیل علیه السلام او وئیل انزل، فنزل فصلی، قال: صليت بيت اللحم حيث ولد عيسى - دلته کوز شه حضور پاک را کوز شو او مونځ ئې اوکړو نو حضرت جبرائیل علیه السلام او فرمانیل تاسو په بيت لحم کښې مونځ اوکړه دې چرته چه د حضرت عیسی علیه السلام پیدائش شوې وو. دا بيت لحم چه د حضرت عیسی علیه السلام د پیدا کیدو ځای دې که چرته دا د حضور پاک غونډې هستی د پاره متبرک کيدې شی نوڅه وجه ده چه د حضور پاک د پیدائش هغه مبارک مقام نن مونږ امتیانو د پاره متبرک کيدې نه شی؟ بيا وړاندې تلو سره حضرت جبرائیل علیه السلام او فرمانیل: انزل فصل، فنزل فصلی، قال: صليت بدین، مسکن شعیب علیه السلام که د شعیب علیه السلام مسکن او د موسی علیه السلام مورد (چرته چه ئې الله تعالی سره خبرې شوي وې) د سید المرسلین په حق کښې دومره اندازه باندې متبرک گرځيدې شی نو پخپله د سید المرسلین مسکن او مکان د هغوی د امتیانو د پاره ولي نه شی متبرک کيدې؟ زما مراد د دغه مسکن نه د حضرت خديجه زهرا کور دې په کوم کښې چه حضور پاک به کلونو باندې اوسیدلو او د الله تعالی د وحی سلسله شپه، ورځ جاری وه، مناسب کښې ملاعلی قاری رحمه الله د طبرانی رحمه الله نه نقل کړی دی چه هغه په دې باندې د اجماع دعوی کوی چه په مکه کښې د حرم شریف نه پس هیڅ یو مکان د حضرت خديجه زهرا کور نه غوره نه دې.

د مذکور حديث حواله او ددې درجه: کله چه ما دلا تل بیانول نو شیخ الاسلام (عبدالله بن بلیهد) په یوه خبره باندې هم هیڅ اونه وئیل، صرف په دې اخیری دلیل حدیث اسراء باندې هغه تپوس او کړو چه دا روایت چرته دې؟ نو ما په حیرانتیا سره او وئیل چه تاسو څو فرمائیل چه الحمد لله ماته د حدیث په کتابونو وغیره کافی علم حاصل دې. په دې وجه ما حواله ورکول ضروری اونه گنرل. دا حدیث د حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباری کښې موجود دې. او حافظ رحمه الله ددې نقل کولو نه پس خاموشی اختیار کړې ده. هیڅ کلام ئې نه دې کړې دا دلیل دې ددې خبرې چه دا حدیث د حسن نه کم نه دې ځکه چه حافظ رحمه الله په مقدمه د فتح الباری کښې تصریح کړې ده. چه په کوم روایت باندې زه خاموشی اختیار کړم نو په هغې هیڅ کلام مه کوئ هغه به زما په نیز د حسن د درجې نه کم نه وی.

تبرک بالانصار المحین باندې د مخالفینو شبهات او د هغې جواب: ددې دلا تلو په مقابله کښې شیخ الاسلام هیڅ دلیل را نړولی شو صرف د سیر چه کوم یو روایت دې چه حضرت عمر رحمه الله شجرة الرضوان پرې کړې وه. رواه ابن سعد فی الطبقات من طریق نافع عن عمر، دانی وړاندې کړو. مگر اول څو په دې کښې یوه ډیره لویه خبره داده چه هغه ونه کومه چه حضرت عمر رحمه الله پرې کړې وه او کومه چه خلقو شجرة رضوان متعین کړې وه او د هغې نه ئې تبرک حاصلولو د هغې په واقع کښې شجرة متبرک کیدل د کوم لاندې چه د صحابه کرامو رحمه الله نه بیعت رضوان اخستې شوې وه هم دغه خیز متعین نو ګه باندې ثابت نه دې. چنانچه په صحیح بخاری کښې یو صریح روایت دې د حضرت مسیب رحمه الله چه پخپله په دغه بیعت رضوان کښې شریک وه هغه وائی چه د بیعت رضوان نه یو کال پس مونږ هلته لارو نو هغه ونه مونږ ته یاده نه وه چه کومه یوه وه یعنی په تعیین سره مونږ ته پته اونه لگید. نو خامخا یو غیر متعین موهم خیز متبرک او معظم گرځول، دا څوک هم جائز نه گنرئ. مونږ چه د تبرک بالانصار قائل یو نوڅکه.....

او زموږ په دې تقرر کښې هم په دې موضوع باندې مخکښې هم خبره شوې ده. (۱)
 د حديث د ترجمه الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمته الله علیه ذکر کړې دی چه د ترجمه الباب دوه
 اجزاء دی یو "یصل حیث شاء" او دویم "حیث امر" د دواړو اجزاء سره به د حديث شریف
 مطابقت هله جوړیږي چه کله معطوف علیه "یصل حیث شاء" کښې د "یصلی" نه مخکښې همزه
 استفهام محذوف رااوويستلې شی ځنې مطابقت به صرف د دویم جز سره وي (۲)
 د حديث شریف نه مستفاد امور او احکام: دا حديث شریف دلته مختصر دې تفصیلی روایت به
 وړاندې باب کښې راځي. نو د حديث شریف سره متعلق اهم امور او احکام به هم په وړاندې
 باب کښې ذکر کولې شی دې د پاره چه تکرار لازم رانه شی.

..... قائل یو چه کله د یو څیز متبرک کیدل یعنی د یو نیک مثلاً د حضور پاک سره د څه قسم نسبت لرل
 په متعین او متیقن توگه باندې ثابت شی. او که چرته چا هېڅ بغير د دليل او بغير د سند وغيره نه دعوی
 او کړه چه د حضور پاک قمص مبارک دې یا نعل شریف دی نو موږ هغه متبرک نه ځنې لکه څنگه چه دا
 نن صبا اهل هوا یو په پيشه گر ځولي ده، هېڅ کله نه.
 (بهر حال) موږ داسې وها بیان هم نه یو چه د یو څیز متبرک کیدل ثابتیدو نه پس هم د هغې تعظیم اونه
 کړو او نه ئې په خپل سر او سترگو باندې کیدو او داسې بدعتیان هم نه یو چه موهم، بې ثبوت، بې
 دليل او بې سند څیزونه متبرک او معظم او کنو. نو ممکن ده چه دغه شجره (اونه) حضرت عمر رضی الله عنه هم په
 دې وجه پرې کړي وی چه کله یقین سره متعین نه ده چه دا هم هغه شجره رضوان ده نو بیا ددې دومره
 تعظیم او تبرک بې اصل دې باقی پاتې شو د حضرت خدیجه رضی الله عنها کور، غار حرا او غار ثور وغيره مائر
 قدیمه، دا ټول څو تواتر په شان قرآن د تواتر طبقه نه ثابت دی چه مفید للقطع والیقین دې په اتفاق سره،
 لکه چه د کتاب الایمان په شروع کښې د تواتر د اقسامو تحقیق کړې شوې. والله اعلم
 دویم جواب دویم دا چه داروایت د سیر دې بیا منقطع دې. (ځکه چه د حضرت عمر رضی الله عنه دا واقعه
 بیانونکې حضرت نافع رضی الله عنه دې، او د حضرت نافع رضی الله عنه د حضرت عمر رضی الله عنه سره ملاقات نه دي شوې.
 دویم جواب: بیا دا څه مرفوع څیز نه دي بلکه صرف د حضرت عمر رضی الله عنه رائي وه. دا څیز د هغه د لاندو په
 مقابله کښې هېڅ وزن نه لری کوم چه (پورته) ذکر کړې شو. په کوم کښې چه بعضې د صحیحینو متفق
 علیه، بعضې د بخاری او بعضې د نورو کتابونو د حديث قابل احتیاج روایات دي.
 ټولوم جواب: بیا په دې کښې یو څیز بل دي چه حضرت عمر رضی الله عنه کوم څه کړې وو هغه ئې د وخت د
 یو مصلحت د وجې نه کړې وو او هغه مصلحت هم دغه ته ذرائع و جسم مادته. (یعنی دا اندېښنه وه چه
 چرته د دغه ونې نه تبرک حاصلولو کښې غلو اونه شی او تبرک د شرک حد ته اونه رسی. هم د دغه
 اندېښنې د وجې نه ئې هغه ونه پرې کړه. چه راتلونکې وخت کښې کله د شرک سبب جوړیدی شو) هغه څه
 د شرعی مسئلې په وجه باندې نه وو (یعنی د هغې وجه دا نه وه چه تبرک په خپل اصل اعتبار سره شرعاً
 منع دي). که چېرې تاسو هم د مصلحت متعلق څه وئیل غواړئ نو غور او کړئ؟ دا تاسو چه دغه مائر سره
 کوم سلوک کړې په دې کښې مصلحت شوي دي که د مصلحت خلاف شوي دي؟ ستاسو په دې کار کولو
 سره ډهر طرف په مسلمانانو کښې یو کشمکش پیدا شو چه او گورئ د ابن سعود حکومت څه او کړل به
 کوم سره چه د حج غوندي شعائر اسلام له راتلونکې خلق شک شبه کوی. نو دا څنگه مصلحت شو؟
 د شیخ عبدالله بن بلهید اخو اعتواف: په دې باندې شیخ الاسلام هېڅ اونه وئیلی شو. په آخره کښې
 ئې منلو سره صرف دومره او وئیل چه څه او کړم زموږ قوم نه مني. (فضل الباری: ۱۴۶/۳، ۱۴۹)
 (کشف الباری، کتاب الصلاة، باب: الصلاة فی الثوب الأحمر، ص: ۵۵۸-۵۵۱.)
 (عمدة القاری: ۲۴۴/۴.)

۱۴- يَابُ: الْمَسَاجِدُ فِي الْبُيُوتِ

داباب په کورونو کښې د جماتونو جوړولو په جواز کښې دې

د ترجمه الباب وضاحت:

په کورونو کښې د جماتونو جوړولو مطلب: په کورونو کښې دننه جماتونه داسې جوړولې شي چه د کور يوه کوټه يا يو گوټ د خپل عبادت د پاره مخصوص کړې شي. هلته پوزکې يا د لرگي تخت وغيره خوړ کړې شي. او د کور خلق هم دغه ځانې کښې نوافل وغيره ادا کوي. دا جمات به اصطلاحی جمات نه وي اونه به وقف وي. دلته د مونځونود پاره اذان کول هم ضروري نه دي. چنانچه دا ځانې به د کور د مالک په وراثت کښې هم جاري وي. خو په دغه ځانې کښې به هغه ثواب نه ملاويږي کوم چه په اصطلاحی جمات کښې ملاويږي. دغه شان جماتونه په کورونو کښې جوړول مستحب دي.

په سنن ابوداؤد کښې يو روايت دي: (۱) په کوم کښې چه په صراحت سره دا خبره ذکر ده چه رسول الله ﷺ مونځ ته حکم راکړو چه مونځ په خپلو کورونو کښې جماتونه جوړ کړو، يعنی د عبادت د پاره ځانې خاص کړو. شارحينو ددې دوه مطلبونه بيان کړي دي: (۲) چه په خپلو کورونو کښې جماتونه جوړ کړي او دويم دا چه په خپله محله کښې جماتونه جوړ کړي. خود ابوداؤد شريف دا حديث چونکه د امام بخاري رحمه الله د شرائطو مطابق نه وو په دې وجه ني دا د ترجمه الباب لاندې راوړو. البته د خپلې مدعي د اثبات د پاره هغوی د حضرت عتيان رحمه الله دا حديث ذکر کړې دي.

په کورونو کښې د جمع کولو حکم: د څه عذر د وجې په کور کښې په جمع سره مونځ ادا کول صحيح دي. مثلاً کله په څه وجه باندي د جمات په جمع کښې حاضر نه شي نو کور کښې محرم ښځې وغيره يو ځانې کولو سره په جمع سره مونځ ادا کول صحيح دي. ليکن بغيرد عذر نه ددې عادت جوړول ښه نه دي. بلکه د داسې سړي باره کښې سخت وعيد هم دي چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمايلي دي زما زړه غواړي چه يو څو ځوانانوته حکم ورکړم چه هغوی د يريزات خشاک راجمع کړي، بيا زه هغه خلقو له لار شم چه بغيرد عذر نه په کورونو کښې مونځونه کوي او د هغوی کورونه اوسوزوم. (۳)

(۱) عن عائشة قالت: أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم ببناء المساجد في الدور، وأن تتظف وتطيب. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب: اتخاذ المساجد في الدور، رقم الحديث: ۴۵۵). وأيضاً: حدثني خبيب بن سليمان عن أبيه سليمان بن سبرة، عن أبيه سبرة قال: إنه كتب إلي بنيه: أما بعد! فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يأمرنا بالمساجد أن نضعها في دورنا، ونصلح صنعتها ونظفها. (أيضاً، رقم الحديث: ۴۵۶).

(۲) بذي المجود، كتاب الصلاة، باب: اتخاذ المساجد في الدور، رقم الحديث: ۴۵۵، ۲۹۲/۳.

(۳) عن أبي هريرة رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لقد هممت أن أمر فتيتي، فيجمعوا إلى حزم من حطب، ثم آتي قوماً يصلون في بيوتهم، ليست بهم علة، فأحرقها عليهم (صحيح مسلم، كتاب المساجد، باب: ما روي في التخلص عن الجماعة، رقم الحديث: ۱۴۸۱).

باره کنبې قائم کړې دې په کوم کنبې چه نئ هغه احادیث راجمع کړې دی کومو کنبې چه د جمع په پریخودو باندې راغلي وعیدونو ذکر دې. هغه فصل خاص توگه باندې او پوره رساله بالعموم ذکر لاتی ده. فقهاؤ لیکلي دی چه په کور کنبې جمع کولو سره به د جمع ثواب ملاؤ خوشی لیکن په جمات کنبې د ادا کړې شوي د جمع ثواب به نه ملاویري. د مونځ په موضوع باندې لیکلې شوې د ټولو نه تفصیلی کتاب منیه المصلی کنبې ددې تفصیل کتلي شی. (۱)

د ترجمه الباب مقصد: علامه عینی رحمته الله فرمایي چه دا باب او سابقه باب په حقیقت کنبې هم یو دی. په دې وجه امام بخاری رحمته الله دواړو ابوابو کنبې هم یو حدیث د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه راوړې دي. او هم دغه حدیث امام صاحب په بخاری شریف کنبې په څو مقاماتو کنبې ذکر کړې دي، چرته مختصر او چرته مفصل او ددې ټولو نه مقصود مختلف تراجم قائلول دی. (۲)

امام بخاری رحمته الله ترجمه الباب مطلق ساتلي دي حالانکه زمونږ د خیال مطابق په دې کنبې د معذورانو دپاره قید لگول پکار وو. نو هر کله چه داسې نه ده نو مطلب به دا شی چه د امام بخاری رحمته الله په نیز د معذور او غیر معذور دواړو په کور کنبې جمات جوړول او هلته مونځ کول صحیح دی. یعنی چه د عذر قید وې نو مطلب به دا مخې ته راتلو چه هغوی معذورانو ته په کور کنبې د مونځ کولو اجازت ورکول غواړي. خو چه کله هغوی د قید نه بغیر د افرمائیل چه په کور کنبې د جمات جوړولو بیان، نو مطلب دا شو چه بغیر د عذر او بغیر د قید نه کور کنبې د جمات د جوړولو او د مونځ کولو بیان. په دلیل کنبې هغوی د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه تعلیق هم بیان کړې دي. دلیل داسې چه هغه د رسول الله صلی الله علیه و آله یو جلیل القدر صحابی دي. هغه ته څه عذر هم نه وو ددې باوجود هغه د جمات جمع پریخودو سره په کور کنبې مونځ او کړو نو که په دې کنبې څه نقصان یا ممانعت وې نو هغه به داسې ولې کول؟

که چرې دا ټول صحیح فرض کړې شی نو ددې جواب به دا ورکولې شی چه ددې خبرې قوی احتمال موجود دي چه هغوی به داسې هغه وخت کړی وی کوم وخت چه د هغوی نه په جمات کنبې جمع فوت شوي وی او هغوی به په کور کنبې د کور خلق راجمع کولو سره په جمع مونځ ادا کړي وی چه د جمع د مونځ ثواب حاصل شی. چنانچه ددې نه استدلال کولو سره په کور کنبې بغیر د عذر نه هم جمات جوړولو سره مستقل توگه باندې به کور کنبې د مونځ کولو جواز نه شی راوتلي. او د حدیث باب نه استدلال هم ممکن نه دي ځکه چه په دې کنبې د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه رخصت د هغه د عذر د وجې نه وو لکه چه حدیث باب کنبې

(۱) وإن أقببت فی المسجد بجماعة وتخلف عنها رجل من أفراد الناس وصلى فی بيته فقد ترك الفضيلة. وإن صلى فی بيته بالجماعة لم ينالوا فضيلة الجماعة فی المسجد وهكذا فی المكتوبة. (منیه المصلی، کتاب الصلاة، صلاة التراويح، ص: ۱۴۵، مكتبة طيبة، کوئته).

تفصیل راخی.

تعلیق: وَصَلَّى الرَّائِيْنَ عَازِبٌ: «فی مُنْجِدٍ فی دَارِهِ جَمَاعَةٌ».

د تعلیق تخریج: حافظ ابن حجر رحمہ اللہ او علامہ عینی رحمہ اللہ فرمائی چہ ابن ابی شیبہ رحمہ اللہ پہ خپل مصنف کنبی ددې اثر ہم معنی یوہ قصہ ذکر کړې ده. (۱)د تعلیق رجال: د تعلیق راوی حضرت براء عازب رحمہ اللہ دې. د دوی ذکر کشف الباری کنبی تیر شوې دې. (۲)د تعلیق ترجمہ او تشریح: حضرت براء بن عازب رحمہ اللہ د خپل کور په جمات (د مانځه د پاره مقرر کړې شوی ځای) کنبی په جمع سره مونځ ادا کړو.

جماعة دلته دا لفظ په نصب سره دې خود کشمیښی روایت کنبی دې نه مخکښی "فی" حرف چر دې. یعنی "فی جماعة". (۳)

د تعلیق مقصد: د تعلیق مقصد واضح دې چہ ترجمہ الباب ثابتول مقصود دی.

د تعلیق د ترجمہ الباب سره مناسب: ترجمہ الباب هم دغه دې چہ په کور کنبی دې جماتونه جوړ کړې شی. یعنی په کورونو کنبی دې د عباداتو او مونځونو وغیره د پاره ځایونه متعین کړې شی. او په مذکورہ تعلیق کنبی هم دا امر ذکر دی چہ حضرت براء بن عازب رحمہ اللہ په خپل کور کنبی د مونځ د پاره مقرر کړې شوی ځای کنبی مونځ ادا کړو.

حدیث باب [حدیث نمبر ۲۱۵]

رو- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفْرِ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَقِيلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيُّ أَنَّ عُمَانَ بْنَ مَالِكٍ (۱) - وَهُوَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِمَّنْ شَهِدَ بَدْراً مِنَ الْأَنْصَارِ - أَنَّهُ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ أَنْكَرْتُ بَصْرِي، وَأَنَا أَصْلَى لِقَوْمِي، فَأَذَاكَاتِ الْأَمْطَارِ سَأَلَ الْوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ، لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ آتِيَ مَسْجِدَهُمْ فَأَصَلِيَ بِهِمْ، وَوَدِدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْكَ تَأْتِينِي فَتُصَلِّيَ

(۱) فتح الباری: ۶۷۲/۱، عمدة القاری: ۲۴۶/۴، راقم وائی چہ سره د کوشش المصنف لابن ابی شیبہ کنبی د حضرت براء بن عازب رحمہ اللہ دغه مذکورہ یا ددې دمعنی والا څه اثر ملاؤ نه شو. تردې چہ هم د حافظ صاحب رحمہ اللہ تصنیف تغلیق التعلیق او کتلو نو هلته هم ددې تعلیق د تخریج په مقام باندې بیاض وو. یعنی نه حافظ رحمہ اللہ بخیله ددې تخریج کړې دي او نه محشی حضراتو ددې تخریج کړې دي. وئی گورنئ: تغلیق التعلیق: ۸۷/۲، البته په المصنف کنبی د حضرت ابوالمجلز معمول ذکر دې چہ هغوی په خپل کور کنبی جمات جوړ کړې وو په کوم کنبی چہ به اکثر وختونو کنبی خپل دکور خلق او غلامان راجمع کول او په جمع سره به ئی مونځ ادا کولو. وئی گورنئ: حدثنا زید بن حباب، عن مطهر بن جويرية قال: رأيت أبا مجلز، وله مسجد في داره، فربما جمع أهله وغلمانه. (المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الصلاة، باب: في الرجل يؤم النساء، رقم الحديث: ۶۲۱۰).

(۲) کشف الباری، کتاب ایمان، باب: الصلاة من ایمان: ۳۷۵/۲.

(۳) فتح الباری: ۶۷۲/۱، عمدة القاری: ۲۴۶/۳.

(۴) مر تخریجه تحت الحدیث السابق الرقم: ۴۱۴.

فِي بَيْتِي، فَأُخِذَ مُصَلًّى. قَالَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ». قَالَ عَتِيبَانُ فَقَدْ أَرْسَلَ اللَّهُ - صلى الله عليه وسلم - وَأَبُو بَكْرٍ جِئَا رُتِقَ الثَّيَابُ، فَاسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَذِنَتْ لَهُ، فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ ثُمَّ قَالَ «أَيُّنَ حُبِّ أَنْ أَصْلِيَ مِنْ بَيْتِكَ». قَالَ فَأَثَرَتْ لَهُ إِلَى نَاحِيَةِ مِنَ الْبَيْتِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَكَبَّرَ، فَقَفَا قَصْفَتَا، فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ، قَالَ وَحَسَنَاءَ عَلَى خَيْرَةٍ صَنَعْنَاهَا لَهُ. قَالَ قَتَابُ فِي الْبَيْتِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الدَّارِ ذُو عَدَدٍ فَاجْتَمَعُوا، فَقَالَ قَابِلٌ مِنْهُمْ أَيْنَ مَالِكِ بْنِ الدُّخَشِيِّ أَوْ ابْنِ الدُّخَشِيِّ فَقَالَ بَعْضُهُمْ ذَلِكَ مُنَافِقٌ لَا يُجِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَا تُقُلْ ذَلِكَ، الْآثَرَاءُ قَدْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَهْدِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ». قَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ فَإِنَّا تَرَى وَجْهَهُ وَنَصِيجَتَهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّاسِ أَنْ يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. يَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ». قَالَ ابْنُ شِهَابٍ ثُمَّ سَأَلْتُ الْحُصَيْنَ بْنَ مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِي - وَهُوَ أَحَدُ بَنِي سَالِمٍ وَهُوَ مِنْ سَرَاتِمِهِمْ - عَنْ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ، فَصَدَّقَهُ بِذَلِكَ.

د حدیث ترجمہ: د ابن شہاب رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے مائے محمود بن ربیع انصاری خبر را کہو کہ حضرت عتبای بن مالک رضی اللہ عنہ چہ د ہغہ انصاری صحابہ کرامو نہ دی کوم چہ بدرکنبی شریک وو. د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ خدمت کنبی حاضر شو او عرض ئی او کہو ای د اللہ رسول! زما نظر کمزوری شو ی دی او زہ د خپل قوم خلقو ته جمع ورکوم. کله چہ باران وی نو په دغه وادئی کومہ چہ زما د کور او هغه خلقو په مینځ کنبی راخی، کنبی اوبه راخی د کوم په وجه چہ زہ د هغوی جمات ته نہ شم رسیدی چہ هغوی ته جمع ورکرم. یا رسول اللہ! زما زړه غواړی چہ تاسو زما کور ته تشریف راوړئ او زما په کور کنبی مونځ او کړئ نو زہ به هغه ځائی د ځان د پاره د خپل مونځ ځائی جوړ کرم.

راوی وائی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمائیلو چہ ان شاء الله ډیر زړه به زه داسی او کرم. حضرت عتبای رضی اللہ عنہ او فرمائیل چہ په دویمه ورځ کله ورځ روښانه شوه نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ تشریف راوړو او کور کنبی د داخلیدو اجازت ئی او غوښتلو نو ما اجازت ورکړو. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم چہ کله کور ته داخل شو نو تشریف ئی کینځودو او وئی فرمائیل چہ ته په خپل کور کنبی کوم ځائی غواړی چہ زه مونځ او کرم؟ حضرت عتبای رضی اللہ عنہ وائی چہ ما حضور پاک ته د کور د یو گوټ طرف ته اشاره او کړه نو حضور پاک او دریدو او (د مونځ شروع کولو د پاره ئی تکبیر یعنی) الله اکبر او وویل موږ هم او دریدو او رسول الله مونږ (خپل ځان پسې شاته یو) صف کنبی او درولو. حضور پاک دوه رکعتو او کړل او سلام ئی او گرځولو.

حضرت عتبای بن مالک رضی اللہ عنہ وائی چہ ما حضور پاک د حلیم (خوراک) د پاره ایسار کړو چہ مونږ په (خاص توگه سره) د حضور پاک د پاره تیار کړی وو.

حضرت عتبای رضی اللہ عنہ او وویل چہ بیا د محلی څو کسان زما کور ته راغله او جمع شو. بیا په

هغوی کنبی یو وینا کونکی او وئیل چه مالک بن دخیشن یا مالک بن دخیشن چرته دی؟ نو د هغوی نه چا او وئیل چه هغه خو منافق دی، الله اود هغه رسول ﷺ سره محبت نه لری نو رسول الله ﷺ او فرمائیل داسې مه وایئ آیا تاسو نه گورئ چه هغه صرف د الله د رضا د پاره لا اله الا الله وائی. نو هغه سړی او وئیل چه الله اود هغه رسول ﷺ ښه پوهیږی. مونږ خو د هغه توجه او همدردی د منافقانو سره گورو. رسول الله ﷺ او فرمائیل چه الله تعالی په هر هغه سړی باندې دوزخ حرام کړې دې کوم چه د الله تعالی د راضی کولو په غرض لا اله الا الله وائی.

ابن شهاب رضی الله عنه وائی چه بیا ما حصین بن محمد انصاری نه چه د قبيله بنو سالم یو کس اود هغوی د سردارانو نه دې، محمود بن ربیع رضی الله عنه ددې حدیث باره کنبې تپوس او کړو نو هغوی ددې تصدیق او کړو.

تو اجمه رجال: د مذکوره حدیث مبارک په سند کنبې ټول شپږ راویان دی.

① سعید بن عقیل رضی الله عنه: دا سعید بن کثیر بن عقیل رضی الله عنه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من یرد الله به غزایا فقهه فی الدین لاندې تیر شوی دی. (۱)

② الليث بن سعد: دا لیث بن سعد بن عبد الرحمن رضی الله عنه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوسی حدیث لاندې تیر شوی دی. (۲)

③ عقیل رضی الله عنه: دا عقیل بن خالد بن عکرمه رضی الله عنه دې. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بدء الوسی ددریم حدیث لاندې او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: فضل العلم لاندې تیر شوی دی. (۳)

④ ابن شهاب رضی الله عنه: دا محمد بن مسلم، بن عبید الله، بن عبد الله بن شهاب الزهري رضی الله عنه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب بدء الوسی ددریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۴)

⑤ محمود بن الربیع الانصاری رضی الله عنه: دا محمود بن ربیع بن ستاقه بن عمرو خزرجی رضی الله عنه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: من یصلح سماء الصغیر لاندې تیر شوی دی. (۵)

⑥ عتبان بن مالک رضی الله عنه: دا صحابین رسول حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه دې. د دوی احوال د کشف الباری هم په دې جلد کنبې تیر شوی دی. (۶)

(۱) کشف الباری: ۲۷۴/۳.

(۲) کشف الباری: ۳۲۴/۱.

(۳) کشف الباری: ۳۲۵/۱، ۴۵۵/۳.

(۴) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۵) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۶) کشف الباری.

د حدیث شرح:

قوله: عَنْ ابْنِ شَهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الزَّيَّعِ الْأَنْصَارِيُّ، أَنَّ عَتَبَانَ بْنَ مَالِكٍ وَهُوَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ شُهَدَاءِ بَدْءِ الْأَنْصَارِ أَنَّهُ أَمَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ أَكْرَمْتَ بَصْرِي.

د ابن شهاب رضی اللہ عنہ نه روایت دي چه ماته محمود بن ربیع انصاری رضی اللہ عنہ خبر راکړو چه حضرت عتبان بن مالک رضی اللہ عنہ چه د هغه انصاری صحابه کرامو نه دي کوم چه بدر کښي شريک شوي وو. د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښي حاضر شو او عرض ئي او کړو چه اي د الله رسول! زما نظر کمزوري شوې دي.

قوله: عَتَبَان، د ا نوم د عين فتحې او کسري دواړو سره استعمالیږي. (۱)

قوله: أَنَّهُ، دي نه معلومیږي چه حضرت عتبان بن مالک رضی اللہ عنہ پخپله د حضور پاک په خدمت کښي حاضر شو. حالانکه په صحيح مسلم کښي د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روایت نقل دي په کوم کښي چه دي چه د حضور پاک په خدمت کښي ئي څوک قاصد اولیرلو چه راوتی غواړي. (۲) د دي تعارض په حل کولو کښي شارحینو حضراتو دوه احتمالات ذکر کړي دي:

① دلته پخپله د حاضریدو خبره مجازاً کړې شوې ده گڼي هم قاصد ئي لیرلي وو.

② داسي دوه ځل شوي وو يو ځل پخپله حاضر شو او په دویم ځل ئي قاصد اولیرلو او قاصد لیرلو کښي هم دوه احتمالات دي چه هغه ابتداء کورته د تشریف راوړلو مطالبه او کړه او دویم دا چه مطالبه خو حضرت عتبان رضی اللہ عنہ پخپله کړې وه او قاصد صرف د یاداشت د پاره لاړو. (۳)

طبرانی رحمته اللہ علیہ د ابی اویس رضی اللہ عنہ په طریق سره یو روایت نقل کړي دي په کوم کښي چه دي کله چه حضرت عتبان رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کورته د راوستو خبره او کړه نو په هغه ورځ د جمعي مبارکي ورځ وه. او هم په دغه روایت کښي دا خبره ده چه حضور پاک د هفتي په ورځ د هغه کورته تشریف یووړ. (۴)

(۱) فتح الباری: ۶۷۳/۱ او علامه ابن الملقن رحمته اللہ علیہ د عين ضمه سره استعمالیدل خودلی دی. (التوضیح لابن الملقن: ۴۴۲/۵)

(۲) حدثنا شيبان بن فروخ، حدثنا سليمان يعني ابن المغيرة، قال: حدثنا ثابت، عن أنس بن مالك، قال: حدثني محمود بن الربيع، عن عتبان بن مالك، قال: قدمت المدينة، فلقيت عتبانا، فقلت: حديث بلغني عنك، قال: أصابني في بصرى بعض الشيء، فبعثت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، ومن شاء الله من أصحابه، فدخل وهو يصلي في منزلي وأصحابه يتحدثون بينهم، ثم أسندوا عظم ذلك وكبره إلى مالك بن دحشم، قالوا: ودوا أنه دعا عليه فهلک، ودوا أنه أصابه شر، ففرض رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلاة، وقال: أليس يشهد أن لا إله إلا الله، وأنى رسول الله؟ قالوا: إنه يقول ذلك، وما هو فلى قلبه، قال: لا يشهد أحد أن لا إله إلا الله، وأنى رسول الله، فدخل النار، أو قطعته، قال أنس: فأعجبني هذا الحديث، فقلت لابن: اكتبه فكتبه. (صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب: من لقى الله بالإيمان وهو غير شاك فيه دخل الجنة وحرم النار، رقم الحديث: ۵۴)

(۳) فتح الباری: ۶۷۳/۱ عمدة القاری: ۷۴۲/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۷۳/۱.

حضرت عتيان بن مالك رضي الله عنه ناينا وو كه كم نظر والا:

قوله: "قد أنكرت بصرى" ددي جملې معنى دا ده چه زما نظر كمزورې شوې دې اوس د مخكې په شان نه دې. (١) په دې روايت كې د "قد أنكرت بصرى" الفاظ دى. په بل روايت كې "أنا رجل فريير البصر" الفاظ دى. (٢) هم د صحيح بخارى په روايت كې دى "أنا عتيان بن مالك كان يؤمر قومه وهو أعمى". (٣)

د صحيح مسلم په يو روايت كې "إن بصرى قد ساء" الفاظ دى. (٤) او په بل روايت كې "أصابني بصرى بعض الشيء" الفاظ دى. (٥) د طبراني په يو روايت كې "وإن بصرى قد ذهب" الفاظ دى. (٦) او په بل روايت كې "لما ساء بصرى" الفاظ دى. (٧)

خلاصه دا چه د اختلاف روايت د وچې نه يو تعارض پيدا كېږي چه د يو روايت مطابق هغه ناينا وو او د نورو رواياتو مطابق د نظر كمزورى معلومېږي. نو په ټولو كې تطبيق كول

(١) صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: الرخصة فى المطر، رقم الحديث: ٤٣٦

(٢) صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: الرخصة فى المطر، رقم الحديث: ٤٦٧

(٣) صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب: الرخصة فى المطر، رقم الحديث: ٤٣٦

(٤) وحدثنا إسحاق بن إبراهيم، أخبرنا الوليد بن مسلم، عن الأوزاعي، قال: حدثني الزهري، عن محمود بن الربيع، قال: إني أغفل مجة مجها رسول الله صلى الله عليه وسلم من دلو فى دارنا، قال محمود: فحدثني عتيان بن مالك، قال: قلت: يا رسول الله! إن بصرى قد ساء، وساق الحديث إلى قوله، فصلى بنا ركعتين، وحسبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على جيشة صنعناها له، ولم يذكر ما بعده من زيادة يونس، ومعمرو. (صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب: الرخصة فى التخلف عن الجماعة بعد، رقم الحديث: ٢٥٦).

(٥) حدثنا شيبان بن فروخ، حدثنا سليمان يعنى ابن السفييرة، قال: حدثنا ثابت، عن أنس بن مالك، قال: حدثني محمود بن الربيع، عن عتيان بن مالك، قال: قدمت المدينة، فلقيت عتيان، فقلت: حديث بلغني عنك، قال: أصابني فى بصرى بعض الشيء، فبعثت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أنى أحب أن تأتيني فتصلى فى منزلى، ..... (صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب: من لقي الله بالإيمان، رقم الحديث: ٣٣).

(٦) حدثنا علي بن عبد العزيز، ثنا عارم أبو النعمان، ثنا حماد بن زيد، ثنا علي بن زيد، قال: كنا عند أنس بن مالك فقال لابنه أبى بكر حدثهم حديث عتيان بن مالك الأنصارى، فحدثنا أبو بكر، وأنس، شاهد فقال: خرجت مع أبى إلى الشام فلما أقبل من الشام مشى معنا محمود بن الربيع الأنصارى فشيئا حتى إذا أراد أن يفارقنا قال: ألا أحدثكم بهديث عتيان بن مالك؟ قلنا: بلى! قال: فإنه حدثني أنه ذهب بصره على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله! فلو أتيت منزلى، فبوات لى فيه مسجدا، وصليت فيه، فأتخذه مسجدا، وإن بصرى قد ذهب، وضعفت عن الخروج إلى المسجد..... (المعجم الكبير للطبراني، عتيان بن مالك الأنصارى، رقم الحديث: ١٤٧٥٤).

(٧) حدثنا العباس بن الفضل الأسفاطى، ثنا إسماعيل بن أبى أويس، حدثني أبى، أخبرني ابن شهاب، عن محمود بن الربيع الأنصارى، أخبرني عتيان بن مالك، أنه كان إمام قومه وقد شهد بدرا فقال للنسبى صلى الله عليه وسلم: أنه لما ساء بصرى شئت على إجازة الراوى إذا سال بينى وبين مسجد قومى، ..... (المعجم الكبير للطبراني، عتيان بن مالك الأنصارى، رقم الحديث: ١٤٧٦١).

داسې ممکن دی چه د اسی نه مراد حقیقی نابینا کیدل نه دی بلکه مراد دادې چه هغه نابینا کیدو ته نیزدې شوې وو لکه څنگه چه د بل روایت نه د نظر کمزوری ثابتیږي. بله دا چه د صحیح بخاری په کوم روایت کښې چه "اعلیٰ" ذکر دې په هغې کښې دا احتمال هم کیدي شی چه کله د راوی پورې دا حدیث راوړسیدو نو هغه وخت حضرت عثمان رضی الله عنه پوره نابینا شوي وو. یعنی په شروع کښې ئی نظر کمزورې شوی وو بیا زیاتیدو زیاتیدو سره پوره نابینا شو (۱)

قوله: وَأَنَا أَصْلَى لِقَوْمِي فَإِذَا كَانَتِ الْأَمْطَارُ سَالًا الْوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ، لَمْ أُسْتَطِعْ أَنْ آتِيَ مَسْجِدَهُمْ فَأَصَلَيْتُ بِهِمْ، وَوَدِدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنْكَ تَأْتِيَنِي فَتُصَلِّيَ فِي بَيْتِي، فَأَتَّخِذَهُ مُصَلًّى. اود خپل قوم خلقو ته مونځ ورکوم. کله چه باران وی نو هغه وادی کومه چه زما د کور او ددغه خلقو په مینځ کښې ده، هغې کښې اوبه راځي د کوم په وجه چه زه د هغوی جومات ته نه شم رسیدې چه هغوی ته مونځ ورکړم. یا رسول الله! زما زړه غواړي چه تاسو زما کور ته تشریف راوړئ اوزما په کور کښې مونځ اوکړئ نو زه به هغه ځای د خپل ځان د پاره د مونځ ځای جوړکړم.

قوله: سَأَلَ الْوَادِي، ددې مطلب دادې چه په وادئ کښې اوبه بهیږي، په دې جمله کښې د محل اطلاق په حال باندې کړې شوې دي. (۲)

د صحیح مسلم (۳) او طبراني (۴). روایت کښې ددې جملې په ځای: إِذَا كَانَتِ الْأَمْطَارُ سَالَتِ الْوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ، ولم أستطيع أن آتي مسجدهم" الفاظ هم راغلي دي چه کله بارانونه وی نو هغه وادی کومه چه زما اوزما د قوم په مینځ کښې ده هغه د اوبو نه د کپړې د کوم په وجه

(۱) فتح الباری: ۶۷۳/۱ عمدة القاری: ۷۴۲/۴.

(۲) عمدة القاری: ۲۴۷/۴.

(۳) حدثني حملة بن يحيى الجبلي، أخبرنا ابن وهب، أخبرني يونس، عن ابن شهاب، أن محمود بن الربيع الأنصاري، حدثه أن عتبان بن مالك - وهو من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار - أنه أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: يا رسول الله! إني قد أنكرت بصرى، وأنا أصلى لقومي، وإذا كانت الأمطار سال الوادي الذي بيني وبينهم ولم أستطع أن آتي مسجدهم فأصلي لهم، وددت أنك يا رسول الله! تأتي فتصلي في مصلي، فأخذته مصلي، قال: فقال: رسول الله صلى الله عليه وسلم: سأفعل إن شاء الله..... (صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب: الرخصة في التخلف عن الجماعة بعذر، رقم الحديث: ۲۵۶).

(۴) حدثنا مطلب بن شبيب الأزدي، ثنا عبد الله بن صالح، حدثني الليث، عن عقيل - ح - وحدثنا عمرو بن أبي الطاهر بن السرح البصري، ثنا محمد بن عزيز الأيلي، ثنا سامة بن روح، عن عقيل، أخبرني محمد بن مسلم، أن محمود بن الربيع الأنصاري، أخبره أن عتبان بن مالك، وهو من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله! إني قد أنكرت بصرى وإني أصلى بقومي، فإذا كانت الأمطار سال الوادي بيني وبينهم، فلم أستطع أن آتي مسجدهم فأصلي لهم..... (المعجم الكبير للطبراني، عتبان بن مالك، رقم الحديث: ۱۴۷۹).

چه زه د جئات پورې د راتلو قدرت نه لرم.

قوله: بینی وینهم، د اسماعیلی په روایت کښې دی: «بین مسکفی و بین مسجد قومی» (۱)

قوله: ووددت، د دال کسره او فتحه دواړه شان مستعمل دي. هم دغه شان ددې مصدر وده او

وده هم دواړه شان یعنی د واو فتحې او ضم سره مستعمل دي. (۲)

قوله: فتصلى، او «فاتخذ» دواړه مجزوم او منصوب لوستل جائز دي. (۳)

قوله: قَالَ: فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ» قَالَ عَتِيبَانُ: فَقَدْ رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ جِئَا رَتَقَهُمَا، فَاتَّأَذَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذْنَتْ لَهُ.

راوی وائی چه رسول الله ﷺ ارشاد او فرمائیلو ان شاء الله ډیر زړه زه داسې او کړم. حضرت عتبان رضی الله عنه فرمائی چه په دویمه ورځ چه کله ورځ ترها شوه نور رسول الله ﷺ او حضرت ابوبکر رضی الله عنه تشریف راوړو (کور ته د داخلیدو) اجازت ئی او غوښتلو نو ما اجازت ورکړو. د ان شاء الله وئیلو مقصد:

قوله: سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، په دې جمله کښې لفظ ان شاء الله نه مقصود تبریک نه دي بلکه تعلیق دي چه که د الله تعالی رضا ماسره شوه نو زه به راځم. دویم قول دادې چه لفظ ان شاء الله هم د برکت حاصلولو دپاره دي نه چه د تعلیق دپاره، دا معنی به په هغه صورت باندې محمول وی چه د الله تعالی د طرف نه حضور پاک ته خبر ورکړې شو چه زړه تاسو دا کار کوئ. (۴)

قوله: قَالَ عَتِيبَانُ: فَعَدَا، ددې نه د مخکښې پورې عبارت د محمود رضی الله عنه راوی وو او ددې پس مکمل روایت هم د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه په خله دي، په دې اعتبار سره د اوس نه د مخکښې پورې روایت به د هغوی په مراسیلو کښې شمیرلې شی ځکه چه ظاهر هم دغه دي چه هغوی به دا هم د حضرت عتبان رضی الله عنه اوریدلې وی مگر بیان ئی د حوالې نه بغیر او کړو. (۵)

نبي کریم ﷺ سره څومره صحابه گرامو تشریف راوړو؟

قوله: فَقَدْ رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ، په دې روایت کښې رسول الله ﷺ سره صرف حضرت ابوبکر رضی الله عنه تشریف راوړې وو. تردې چه د اوزاعی رضی الله عنه د روایت مطابق حضرت عتبان رضی الله عنه دا خبره بیانولو سره ددغه دواړو حضراتو دپاره دثنیې صیغه او هم دثنیې

(۱) فتح الباری: ۱/۶۷۳ عمدة القاری: ۴/۲۴۷.

(۲) فتح الباری: ۱/۶۷۳ عمدة القاری: ۴/۲۴۷.

(۳) فتح الباری: ۱/۶۷۴ عمدة القاری: ۴/۲۴۷.

(۴) فتح الباری: ۱/۶۷۴ عمدة القاری: ۴/۲۴۷.

(۵) فتح الباری: ۱/۶۷۴.

ضمير استعمال كرو، يعنى "فأستأذنا فأذنت لهما" (١) ليكن په نورو رواياتو كښې د حضرت عمر رضي الله عنه هم د تشریف راوړلو ذکر ملاوېږي. (٢)

د طبرانی په روایت کښې "فی نفر من اصحابه" الفاظ دي. (٣) په یو بل روایت کښې "فأتان ومن شاء الله من اصحابه" الفاظ دي. (٤)

په دې مختلفو رواياتو کښې شارحینو داسې تطبیق کړې دي چه په شروع کښې د حضور پاک سره صرف هم حضرت ابوبکر رضي الله عنه وو بیا ورسره حضرت عمر رضي الله عنه او بعضې نور صحابه کرام هم یوځای شو. (٥)

قوله: فَلَمْ يَلْحَظْ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتَ، ثُمَّ قَالَ: «أَبَرَّ حُبِّ أَنْ أَصِلَ مِنْ بَيْتِكَ» قَالَ: فَأَثَرَتْ لَهُ إِلَى نَاحِيَةِ مِنَ الْبَيْتِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَلَّمَ، فَقَبَّلَا فَصَفَّيَا فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ چه كله كورته ورداخل شو نو تشریف ئی کینخودو او معلومات ئی اوکړو چه

(١) فتح الباری: ١/٦٧٤ عمدة القاری: ٤/٢٤٧.

(٢) حدثنا مطلب بن شبيب الأزدي، ثنا عبدالله بن صالح، حدثني الليث، عن عقيل - ح - وحدثنا عمرو بن أبي الطاهر بن السرح المصري، ثنا محمد بن عزيز الأيلي، ثنا سلامة بن روح، عن عقيل، أخبرني محمد بن مسلم، أن محمود بن الربيع الأنصاري، أخبره أن عتيان بن مالك، وهو من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ممن شهد بدرا من الأنصار أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله! إني أنكرت بصرى وإني أصلى بقوم، فإذا كانت الأظفار سال الوادي بيني وبينهم، فلم أستطع أن آتي مسجدهم فأصلي لهم، فوددت يا رسول الله! أن تصلي في مصلى اتخذوا مصلى، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: سأفعل إن شاء الله فقال عتيان: ففدا رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبو بكر وعمر حيث ارتفع النهار..... (المعجم الكبير للطبراني، عتيان بن مالك، رقم الحديث: ١٤٧٦٢)

(٣) حدثنا محمد بن العباس المؤدب، ثنا محمد بن بكير الحضرمي، ثنا عامر بن يساف، عن سعيد بن أبي عروبة، عن قتادة، عن النضر بن أنس، عن أنس قال: لما أصيب عتيان بن مالك في بصره، بعث إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، أحب أن تأتيني فتصلي في بيتي، وتدعولنا بالبركة، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم في نفر من أصحابه، فدخلوا عليه، فتحذروا بينهم فذكروا مالك بن الدخشم، فقال بعضهم: يا رسول الله! ذاك كهف المنافقين وماؤاهم، فأكثروا فيه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أوليس يصلي؟ قالوا: نعم يا رسول الله! صلاة لا خير فيها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: نبيت عن قتل المصلين، مرتين. (المعجم الكبير للطبراني، عتيان بن مالك الأنصاري، رقم الحديث: ١٤٧٥٣)

(٤) حدثنا شيبان بن فروخ، حدثنا سليمان يعني ابن المغيرة، قال: حدثنا ثابت، عن أنس بن مالك، قال: حدثني محمود بن الربيع، عن عتيان بن مالك، قال: قدمت المدينة، فلقيت عتيان، فقلت: حديث بلغني عنك، قال: أصابني في بصرى بعض الشئ، فبعثت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم أني أحب أن تأتيني فتصلي في منزلي، فاتخذ مصلى، قال: فأتي النبي صلى الله عليه وسلم، ومن شاء الله من أصحابه، فدخل وهو يصلي في منزلي وأصحابه يتحدثون بينهم، ثم أسندوا عظم ذلك وكبره إلى مالك بن دحشم، قالوا: ودوا أنه دعا عليه فهلك، ودوا أنه أصابه شر، ففرض رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلاة..... (صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب: من لقي الله بالإيمان، رقم الحديث: ٣٢)

(٥) فتح الباری: ١/٦٧٤ عمدة القاری: ٤/٢٤٧.

ته په خپل کور کښې کوم ځانې غواړې چه زه مونځ او کړم؟ حضرت عتبان رضی الله عنه او فرماښل چه ما حضور پاک ته د کور یو گوټ طرف ته اشاره او کړه نور رسول الله صلی الله علیه و آله او دریدو او مونځ شروع کولو دپاره ئی تکبیر یعنی الله اکبر ئی او وئیلو. مونځ هم او دریدو او حضور پاک مونځ (خپل شاته یو) صف کښې او درولو. حضور پاک دوه رکعته مونځ او کړو او سلام ئی او گرځولو.

په دوو مختلفو مقاماتو کښې د نبی د مختلف عمل:

قوله: فَلَمْ يَجْلِسْ، د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه کور ته تشریف راوړلو واقعہ کښې دی چه حضور پاک د هغه په کور کښې کینه ناست بلکه کور ته رسیدو سره ئی تپوس او کړو چه وایه د کور په کومه حصه کښې په ما باندې مونځ کول غواړې. او حضور پاک صلی الله علیه و آله یو ځل داسې د حضرت ام سلیم رضی الله عنها په کور کښې هم مونځ ادا کړې وو نو هلته رسیدو سره ئی مونځ نه وو ادا کړې بلکه هلته ئی اول خوراک او کړو بیانی مونځ کړې وو.

نو په دواړو واقعاتو کښې د عمل د فرق وجه دا معلومیرې چه د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه کور ته د تشریف راوړلو مقصد هلته صرف هم مونځ ادا کول وو. لهدا هلته په رسیدو سره ئی اصلی مقصد پوره کړو هغی نه پس ئی ورسره خوراک هم او کړو. او حضرت ام سلیم رضی الله عنها د طرف نه خو دعوت هم د خوراک ملاؤ شوې وو لهدا د هغې کورته په رسیدو سره ئی اول خوراک او کړو او بیا ئی دې سره سره د هغې په درخواست باندې: برکت د پاره مونځ هم ادا کړو. (۱)

حضرت عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنه ته خو په کور کښې د مونځ کولو اجازت نه وو ملاؤ شوې بیا ده ته څنگه ملاؤ شو؟ دلته یو سوال پیدا کیږی چه ابن ام مکتوم رضی الله عنه هم حضور پاک ته په کور کښې د مونځ ادا کولو اجازت غوښتې وو او حضرت عتبان رضی الله عنه هم اجازت او غوښتو لیکن حضور پاک ابن ام مکتوم رضی الله عنه ته اجازت ور نه کړو او ده ته ئی اجازت ورکړو، ددې فرق څه وجه ده؟

نوددې جواب دادې چه ابن ام مکتوم رضی الله عنه پیدائشی نابینا وو دداسې بنده حسیات ډیر تیز وی د هغه د پاره تلل راتلل مشکل نه وو، آسان وو، په دې وجه ئی هغه ته اجازت ور نه کړو په خلاف د ده چه دې پیدائشی نابینا نه وو اول ئی نظر کمزورې شو بیا دغه د نظر کمزوری زیاتیدله نو د هغه د پاره زیات مشقت وو په دې وجه هغه ته اجازت ملاؤ شو.

دویم جواب دادې چه ابن ام مکتوم رضی الله عنه د مسجد نبوی نه د تخلف اجازت غوښتې وو او دوی د محلی د جمات نه د تخلف اجازت اخستې وو.

دریم جواب دا دی چه د ابن ام مکتوم رضی الله عنه تعلق د نبی کریم صلی الله علیه و آله سره په نسبت د حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه زیات وو په دې وجه هغه ته اجازت ملاؤ نه شو.

څلورم جواب دادې چه د سورت عبس د نازلیدلو نه پس به حضور پاک د ابن ام مکتوم رضی الله عنه ډیر زیات خیال ساتلو هم ددې په وجه ئی هغه د خپل ځان نه لرې کول مناسب نه گڼل.

پنجم جواب دادی چه ابن ام مکتوم رضی الله عنه ته بی په عزیمت باندې د عمل کولو دعوت ورکړو
او حضرت عتبان رضی الله عنه ته بی په رخصت باندې د عمل کولو اجازت ورکړو.

قوله: حَتَّى دَخَلَ: دا د کشمیهنی روایت دې په نورو روایاتو کښې د حَتَّى دَخَلَ الفاظ هم
ملاویری. په دې صورت کښې به معنی دا شی چه حضور پاک د هغه په کور کښې داخلیدو
پورې چرته به خانی کښې کینه ناستو بلکه نیغ بی د هغه کور ته تشریف یووړو. (۱)

قوله: قَالَ وَحَسْبُنَا عَلَى خَزِيرَةٍ صَنَعْنَا هَالَكَهُ: حضرت عتبان بن مالک رضی الله عنه او وئیل چه ما
حضور پاک د حلیم (خوړلو) د پاره ایسار کړو چه مونږ په (خاص توگه) د حضور پاک د پاره
تیار کړې وو.

قوله: وَحَسْبُنَا: ددې معنی ده چه مونږ حضور پاک د واپس کیدو نه منع کړو. (۲)

خَزِيرَةٌ: معنی: خُزَيْرَة، د خاء په فتحې او زاء کسرې سره د غریو د یو قسم خوراک نوم دې.
د کرم د پخولو طریقه ده وه چه د غوښې به وړې وړې ټکړې جوړې کړې شی او بیا به بی
خغه په اوبو کښې پخولې چه کله به ښه پخې شوې نو د پاسه به بی پرې اوږه دورول. (۳)

قوله: قَالَ: فَتَأَبَّى فِي الْبَيْتِ، وَجَاءَ مِنْ أَهْلِ الدَّارِ دُوءٌ وَعَدُوٌّ، فَاجْتَمَعُوا، فَقَالَ قَابِلٌ مِنْهُمْ: أَيْنَ
مَالِكُ بْنُ الدُّخَشَنِ، أَوَانُ الدُّخَشَنِ؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: ذَلِكَ مُتَافِقٌ لَا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ.

حضرت عتبان رضی الله عنه او وئیل چه بیا د محلي یو څو کسان راغله راجمع شو بیا په هغوی کښې
یو وینا کونکی او وئیل چه مالک بن دخیشن یا مالک بن دخشن چرته دې؟ نو په هغوی کښې
چا او وئیل چه هغه خو متافق دې د الله او د هغه رسول صلی الله علیه و آله سره محبت نه لری.

قوله: فَتَأَبَّى فِي الْبَيْتِ، وَجَاءَ، په عام توگه دستور دا وی چه یو بزرگ چرته تشریف راوړی نو
خلق د هغه د زیارت، مصافحې او ملاقات د پاره حاضرېږی. نو دلته هم داسې اوشو چه د
حضرت عتبان رضی الله عنه په کور کښې خلق راجمع شو او ولې به نه راجمع کیدل؟ هلته خود
صحابه کرامو محبوب ترین هستی رسول الله صلی الله علیه و آله تشریف راوړې وو.

قوله: فَتَأَبَّى، معنی جمع کیدل او راتلل دی. (۴)

قوله: مِنْ أَهْلِ الدَّارِ، ددې نه مراد محله ده لکه څنگه چه په یو بل حدیث شریف کښې هم د
"دار" نه محله مراد اخستې شوې ده. (۵)

قوله: فَقَالَ قَابِلٌ مِنْهُمْ، دا وینا کونکې څوک وو؟ دې باره کښې وضاحت نه ملاویری.

(۱) فتح الباری: ۱/۶۷۴ عمدة القاری: ۴/۲۴۷.

(۲) فتح الباری: ۱/۶۷۴ عمدة القاری: ۴/۲۴۷.

(۳) فتح الباری: ۱/۶۷۵ عمدة القاری: ۴/۲۴۷.

(۴) عمدة القاری: ۴/۲۴۹.

(۵) عمدة القاری: ۴/۲۴۹.

صحيح لفظ الدخيشين نه بلکه الدخيشيم دي:

قوله: ابن الدخيشين أو ابن الدخشم؟ ددي دوارو اسمونو په مينځ کښې د کلمې او مطلب دادې چه راويي حديث ته شک شوې دي چه دا اسم تصغير سره الدخيشين دي يا تصغير نه بغير الدخشم. نو په دې باره کښې خان پوهه کړئ چه په دې اسماء کښې دواړه لغات صحيح نه دي ځکه چه صحيح لفظ ابن الدخشم أو ابن الدخشم دي. يعنى د نوم په آخره کښې ميم دي نه چه نون. لکه چه د صحيح مسلم په روايت کښې مالک بن دخشم ذکر دي. او امام طبراني رحمه الله هم د احمد بن صالح رحمه الله نه نقل کړي دي چه صحيح په ميم سره دي يعنى دخشم (۱) قوله: فقال بعضهم، ددغه قائل باره کښې دا خبره ملاويږي چه دا د حديث راوي حضرت عتيان رحمه الله وو. علامه ابن عبد البر رحمه الله په التمهيد کښې دا خبره ذکر کړې ده چه هغه سرې چاچه نبی کریم ﷺ سره د منافقانو نه د يو سرې د قتل کولو باره کښې غورې کښې پته خبره اوکړه هغه عتيان وو. او هغه سرې د کوم طرف ته چه د نفاق اشاره اوکړې شوه هغه مالک بن دخشم وو. (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه ابن عبد البر رحمه الله ددې خبرې د ذکر کولو نه پس د حضرت عتيان رحمه الله مذکور حديث شريف ذکر کوي. حالانکه د هغوی په دې دعوی چه نبی کریم ﷺ سره غورې کښې پته خبره کونکي سرې عتيان وو، باندې هيڅ دليل نشته دي. (۳) ابن حجر رحمه الله نور فرماني چه المغازي لابن اسحاق کښې دا خبره ذکر ده چه نبی کریم ﷺ مالک (بن دخشم) او معن بن عدی رحمه الله مسجد ضرار سوزولو د پاره ليرلي وو. حضور پاک دغه دواړه حضرات د منافقانو جوړ کړي شوي جومات ته اور لگولو د پاره ليرل ددې خبرې دليل دي چه دا دواړه حضرات د نفاق د تهمت نه بري دي. يا چه د کوم نفاق د هغوی طرف ته تهمت لگولې شوې وو هغه نفاق د کفر والا نفاق نه وو نو بيا صحابه کرامو رحمه الله هغوی داسې ځکه گڼلې وو چه دوی منافقانو سره څه تعلقات لرل د کوم په وجه چه هغوی هم د منافقانو په صف کښې شامل او گڼلې شول. حالانکه په مدينه کښې اوسيدونکي منافقان د قبيله اوس او خزرج نه وو نو هغوی سره د معاشرتي تعلقات خوئي وو. ددې نه علاوه د يوې بلې خبرې احتمال هم دي چه هغه وخت د هر منافق سرې حالت د نفاق په ټولو باندې ښکاره نه وو لهذا عين ممکن ده چه د حضرت مالک بن دخشم چه د چا سره تعلقات وو هغه د دوی په نظر کښې منافق نه وو او د نورو په نظر کښې منافق وو. (۴)

(۱) فتح الباری: ۶۷۵/۱ عمدة القاری: ۲۴۹/۴.

(۲) وأما الرجل الذي سار رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو عتيان بن مالك، الرجل المتهم بالانفاق والذي جرى فيه هذا الكلام هو مالك بن الدخشم. (التمهيد لابن عبد البر، تابع حرف الميم، تابع لمحمد بن شهاب الزهري، الحديث السابع والثلاثون: ۱/۱۴۹).

(۳) فتح الباری: ۶۷۵/۱ عمدة القاری: ۲۴۹/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۷۵/۱.

ابن حجر رحمته یو بل جواب لیکلې دې چه ممکن ده د دغه تعلقاتو په حواله د هغه حاطب بن ابی بلتعنه طرف ته څه عذر وی.

الغرض دا خبره یقینی ده چه حضرت مالک بن دحشم رحمته منافق نه وو گنی نبی کریم صلی الله علیه و آله به د هغه براءت نه کولو.

قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَقُلْ ذَلِكَ، أَلَا تَرَاهُ قَدْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يُرِيدُ بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ" قَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: فَإِنَّا تَرَى وَجْهَهُ وَتَصِيبُهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّاسِ أَنْ يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يَتَغَيُّ بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ".

نو رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل داسې مه وایئ آیا تاسو نه گورئ چې هغه صرف د الله تعالی د رضا د پاره لا اله الا الله وائی. نو دغه سړی او وئیل چه الله اود هغه رسول دیر بڼه پوهیږی مونږ خود ده توجه او همدردی د منافقانو سره گورو. رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل الله تعالی په هر هغه سړی باندې جهنم حرام کړې دې چه د الله تعالی د راضی کولو د پاره لا اله الا الله او وائی.

قوله: فَإِنَّا تَرَى وَجْهَهُ: په دې جمله کښې د "وجهه" نه مراد توجه ده. یعنی مونږ د هغه توجه د

(۱) فتح الباری: ۶۷۵/۱. حافظ ابن حجر رحمته په خپل دې قول کښې د حاطب بن ابی بلتعنه چه د کوم عذر طرف ته اشاره کړې ده دهغې نه مراد هغه قصه ده په کوم کښې چه حاطب بن ابی بلتعنه دغزو ه احد په مرقع دمکې د مشرکانو طرف ته د جنگ خبر رسولو کوشش کړې وو. بیا چه کله حضرت عمر فاروق رضی الله عنه اجازت او غوښتو چه اې د الله رسول! ده ست دې والوزلی شی نو حضور پاک او فرمائیل چه نه دا د اصحاب بدر نه دې. د چا چه ټول گناهونه الله تعالی معاف کړي دي. او هغه په خبر ورکولو کښې داعذر بیان کړې وو چه اې د الله رسول! دا وجه هیڅ کله نه وه چه په الله اود هغه په رسول باندې زما ایمان باقی پاتې نه وو بلکه زما مقصد صرف دومره وو چه په قریشو به زما دا یو احسان اوشی د کوم په وجه چه به هغوی هلته زما د پال بیج حفاظت کوی. نو نبی کریم صلی الله علیه و آله د هغه ددې قول تصدیق او کړو او هغه ئې بری کړو. پوره قصه د عام فائدې د خاطر ه دلته نقل کولې شی: عن علی رضی الله عنه قال بعثنی رسول الله صلی الله علیه وسلم وأبا مرثد الغنوی والزبیر بن العوام وکلنا فارس، قال: انطلقوا حتی تأتوا روضة خاخ، فإن بها امرأة من المشرکین معها کتاب من حاطب بن ابی بلتعنه إلى المشرکین، فآدرکنها تیسیر علی بعیر لها حیث قال رسول الله صلی الله علیه وسلم فقلنا: الکتاب؟ فقالت: ما معنا کتاب، فأنضائنا، فالتمسنا، فلم نر کتاباً، فقلنا: ما کذب رسول الله صلی الله علیه وسلم، لتخرجن الکتاب أو لنجردنک، فلما رأته الجدة أهوت إلى حوزتها وهي محتجزة بکساء، فأخرجته فانطلقنا بها إلى رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقال عمر: یارسول الله! قد کان الله ورسوله والمؤمنین، فدعنی فلاضرب عنقه، فقال النبی صلی الله علیه وسلم ما حملک علی ما صنعت؟ قال حاطب: والله ما بی ان لا أکون مؤمناً بالله ورسوله صلی الله علیه وسلم، أردت أن یکون لی عند القوم ید یدفع الله بها عن أهلی ومالی ولس أحد من أصحابک إلا له هناک من عشیرته من یدفع الله به عن أهله وماله، فقال النبی صلی الله علیه وسلم: صدق، ولا تقولوا له إلا خیراً، فقال عمر: أنه قد خان الله ورسوله له والمؤمنین، فدعنی فلاضرب عنقه، فقال: ألیس من أهل بدر، فقال: لعل الله اطلع إلى أهل بدر، فقال: اعلما ما شئتم، فقد وجبت لکم الجنة أو فقد غفرت لکم، فدمعت عینا عمر، وقال: الله ورسوله أعلم. (صحيح البخاری، کتاب المغازی، باب: فضل من شهد بدراً، رقم الحدیث: ۳۹۸۳).

منافقانو طرف ته گورو: (۱)

فوله: وَتَصِيحَتُهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ: علامه کرمانی رحمته الله لیکلی دی چه که چرته دلته خوک اشکال او کړی چه په دې جمله کښې د "تصیحه" صله "إلى" صحیح نه ده ځکه چه ددې صله لام استعمالیږی ال نه نو ددې جواب دادې چه نصح په دې مقام باندې د الی معنی ته متضمن دي: (۲)

حافظ ابن حجر رحمته الله د علامه کرمانی جواب نقل کولو نه پس لیکلی دی چه دا جمله "إلى المنافقين" د "وجه" سره متعلق کړې شی نو بیا هیڅ اشکال نشته، ځکه چه د "وجه" صله "إلى" استعمالیږی او په دې صورت کښې که د "تصیحه" صله محذوف او گنرلې شی نو خبره به صحیح شی: (۳)

په دې باندې علامه عینی رحمته الله په حافظ صاحب باندې هم رد کولو سره دا فرمانی چه دومره خبره کافی ده چه په دې جمله کښې "إلى المنافقين" د "وجه" سره متعلق کړې شی او په دې باندې "تصیحه" عطف کړې شی ددې نه پس د نوري وینا کولو ضرورت نشته چه "تصیحه" صله محذوف او گنرلې شی نو خبره به صحیح شی. ځکه چه معطوف خو د معطوف علیه په حکم کښې وی ددې وجې نه د معطوف د پاره د جدا صلی محذوف راویستلو حاجت نشته دي: (۴)

شیخ الحدیث صاحب نور الله مرقدہ فرمانی که چرې دې حضراتو د هغه په نه راتلویاندي د غصې په وجه دا خبره اوکړه نو په دې کښې هیڅ خبره نشته، په غصه کښې داسې کیږی او که چرې غصه نه وه بلکه په واقع کښې شی داسې گنرلو سره دا اووئیل نو هغوی ته به معلومه نه وه او حضور پاک ته به د وحی په ذریعه معلومه شوې وی. په دې وجه حضور پاک "لَا تَقُلْ ذَلِكَ، لَا تَرَاهُ قَدْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يَرِيدُ بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ" او فرمائیل: (۵)

فوله: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: ثُمَّ سَأَلْتُ الْمُصَنِّعَ ابْنَ مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِيَّ - وَهُوَ أَحَدُ بَنِي سَالِمٍ - وَهُوَ مِنْ سَرَّاجِيَّةٍ، عَنْ حَدِيثِ مُخْلُودِ بْنِ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيِّ: «فَصَدَّقَهُ بِذَلِكَ»:

ابن شهاب رحمته الله اووئیل چه بیا ما د حصین بن محمد انصاری نه چه د قبيله بنو سالم یو کس او د هغوی د سردارانو نه دې د محمود بن ربیع ددې حدیث باره کښې تېوس اوکړو نو هغوی ددې تصدیق اوکړو.

فوله: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ، ددې نه د یو نوی تعلیق بیان نه دي بلکه دا قول په سابقه سند سره

(۱) فتح الباری: ۶۷۶/۱ عمدة القاری: ۴/۲۵۰.

(۲) شرح کرمانی: ۸۵/۴.

(۳) فتح الباری: ۶۷۶/۱.

(۴) عمدة القاری: ۲۵۰/۴.

(۵) تقریر بغاری شریف: ۱۵۸/۳.

هغوی ارشاد کړې دي. (۱) لیکن د علامه عینی رحمته الله خیال دې طرف ته دې چه دا تعلیق دې خکه چه د قال ابن شهاب شروع د حرف عطف نه بغیر ده. (۲)

قوله: قَالَ ابْنُ شَهَابٍ: ثُمَّ سَأَلْتُ، شيخ الحديث مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله فرماني چه د سوال وجه داده چه د روایت نه په ظاهره اهمال عمل په پوهه کښې راځي او نورو روایتونه عمل غواړي نو هغوی سوال او کړو چه آیا دا صحیح محفوظ دې یا د نسیان طریان شوي دي. (۳)

قوله: مِنْ تَرَاوَعْتُمْ، داجمع ده ددې واحد "ترى" دي، ددې معنی "من غیارهم" یعنی د قوم د سردارانو نه یو. (۴)

په روایت باب کښې د محمود بن الربیع رحمته الله د حضرت عتبان بن مالک رحمته الله نه د سماع صراحت نشته دي. په دې وجه امام بخاری دویم سند راوړلو سره د محمود بن الربیع تصدیق او کړو. د صحیحین نه علاوه ددې حدیث په دویم طریق کښې د محمود بن الربیع د حضرت عتبان بن مالک رحمته الله نه د سماع تصریح شته. (۵)

د روایت د ترجمه الباب سره مطابقت: د مذکوره حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت او مطابقت پوره شان سره واضح دي چه ترجمه الباب او روایت دواړو کښې په خپل کور کښې په قائمیدونکې جملات کښې په جمع سره د مونځ ادا کولو ذکر دي. (۶)

د حدیث شریف نه مستنبط شوي فوائد او احکام: د مذکوره حدیث شریف نه ډیر زیات فوائد او احکام معلومیږي په کوم کښې چه څه دلته لاندې نقل کولې شی:

- ① د عذر د وجې د جمع نه پاتې کیدل او په کور کښې خپل مونځ کول جائز دی. (۷)
- ② په نیکانو خلقو په یو ځای کښې په مونځ کولو سره برکت حاصلول جائز دی. (۸)
- ③ د برکت د حاصلولو په غرض څوک خپل کور ته راوغوښتي شی نو هغه له هم پکار دی چه دده دعوت قبول کړي. (۹)
- ④ د مذکوره حدیث نه د وعدې پوره کولو او سرته د رسولو هم علم کیږي. (۱۰)

(۱) فتح الباری: ۶۷۶/۱.

(۲) عمدة القاری: ۲۵۰/۴.

(۳) تقریر بخاری شریف: ۱۵۸/۲.

(۴) فتح الباری: ۶۷۶/۱ عمدة القاری: ۲۵۰/۴.

(۵) عمدة القاری: ۲۵۱/۴.

(۶) عمدة القاری: ۲۴۶/۴.

(۷) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ عمدة القاری: ۲۵۱/۴.

(۸) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ التوضیح لابن الملن: ۴۲/۵ عمدة القاری: ۲۵۱/۴.

(۹) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ التوضیح لابن الملن: ۴۲/۵ عمدة القاری: ۲۵۲/۴.

(۱۰) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ عمدة القاری: ۲۵۲/۴.

- ⑥ کله چه کور ته څوک نیک بنده یا عالم وغیره راوغوښتې شی نو د هغه د خوراک څښاک په څه څیز سره اکرام هم کول پکار دی (۱)
- ⑦ د احم معلومیرې چه د حاکم په وړاندې د یو فاسق وغیره باره کښې خبر ورکول جائز دی. (۲)
- ⑧ دا هم معلومه شوه چه کله د جمعې وخت وی او د مونځ گذارو نه څوک چرته غیب وی نو امام له پکار دی چه د هغه باره کښې ټپوس پوښتنه او کړی. (۳)
- ⑨ د احم معلومه شوه چه د یو کشر د پاره خپل مشر د څه مصلحت په غرض خپل خوا له په راغوښتلو کښې څه بې ادبې یا حرج نشته دي. (۴)
- ⑩ د کور والو په رضا او اجازت سره د میلمه د کوربه په کور کښې په جمع مونځ کول جائز دی. (۵)
- ⑪ د چاکورته د داخلیدو اجازت اخستل پکار دی اگر چه راتلونکې سړې د هغوی په رابللو راغلي وی. (۶)
- ⑫ د احم معلومه شوه چه چرته یو بزرگ شخصیت راځی نو د هغه د زیارت او ملاقات د پاره حاضریدل پکار دی. (۷)
- ⑬ په کور کښې دننه یو ځانی د مونځ د پاره مستقل کولو کښې هېڅ حرج نشته. په خلاف د جفات چه هلته د یو مونځ گذار یو ځانی مستقل کول مکروه دی. (۸)
- ⑭ د کوم سړې مرگ چه په توحید باندې وی هغه به همیشه په دوزخ کښې نه وی. (۹)
- ⑮ د نابینا سړې د امامت جواز هم معلومیرې. (۱۰)
- ⑯ د جفات نسبت د قوم طرف ته د کولو جواز هم معلومیرې. (۱۱)
- ⑰ د یو سړې په خپل ځان باندې د واقع کیدونکې مصیبت خبر ورکول په شکایت کښې داخل نه دی. (۱۲)

(۱) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ عمده القاری: ۲۵۲/۴.

(۲) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۵/۵ عمده القاری: ۲۵۲/۴.

(۳) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۵/۵ عمده القاری: ۲۵۲/۴.

(۴) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۶/۵ عمده القاری: ۲۵۲/۴.

(۵) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۳/۵ عمده القاری: ۲۵۱/۴.

(۶) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۶/۵ عمده القاری: ۲۵۲/۴.

(۷) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۱/۵ عمده القاری: ۲۵۱/۴.

(۸) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ عمده القاری: ۲۵۲/۴.

(۹) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ عمده القاری: ۲۵۱/۴.

(۱۰) شرح الکرمانی: ۸۶/۴ عمده القاری: ۲۵۲/۴.

(۱۱) عمده القاری: ۲۵۱/۴.

⑥ په کور کښې جعات جوړول مباح دی لیکن دا جوړ شوې جعات به شرعی جعات نه وي. لهذا د دې خرخول به جائز وي. (۱)

۱۵- بَابُ: التَّيَمُّنُ فِي دُخُولِ الْمَسْجِدِ وَغَيْرِهِ

داباب په جعات کښې ښې خپې سره د داخلیدو او (جعات ته د داخلیدو نه علاوه)

د نورو کارونو د ښې طرف نه د شروع کولو باره کښې دي.

د ترجمه الباب تشریح: د ترجمه الباب تشریح کولو سره علامه کرمانی رحمته الله علیه لیکلی دی چه د

لفظ "غیره" عطف به په "دخول" باندې وي نه په "مسجد" باندې او دغه شان "التيمن" باندې به هم عطف نه وي. (۲) حافظ ابن حجر رحمته الله علیه هم د علامه کرمانی رحمته الله علیه والا قول اختیار کړې دي. (۳)

علامه عینی رحمته الله علیه د دواړو حضراتو تحقیق ذکر کولو نه پس فرمائی چه د دې خبرې هیڅ وجه

نشته دي چه د لفظ "غیره" عطف په مسجد باندې اونه کړې شی بلکه د دې عطف خو په

مسجد باندې صحیح دي. نو اوس به مطلب دا شی چه که مسجد وي او که غیر مسجد یعنی

کور وغیره هر دواړو ځایونو کښې دخول هم په ښې خپې سره کول پکار دی. (۴)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه هم دغه خبره ارشاد فرمائی: قوله: وغیره، د دې عطف په

دخول باندې دي او په مسجد باندې هم د دې عطف کیدې شی. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی

چه په دخول باندې عطف کول زیات مفید دی. حضرت شیخ صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه زما په

نیز دویم احتمال (په مسجد باندې عطف کول) راجع دی او غرض دا چه د حضور پاک د ټولو

امورو عموم کښې مسجد ته تلل هم شامل دی. مطلب دا چه د مسجد نه علاوه په نورو

متبرک ځایونو کښې هم د ښې طرف خیال ساتل پکار دی. (۵)

د ترجمه الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه ما په شروع کښې بیان

کړې وو چه امام بخاری رحمته الله علیه ۵۵ ابواب د مساجد ذکر کړې دي او په دغه ابوابو کښې هغوی

درې څیزونه ذکر کوي. یو هغه افعال کوم چه په جعات کښې کول جائز دي. دویم د مسجد

آداب او دریم هغه امور دکومو چه په جعاتونو کښې کول د احترام خلاف دي. نو حضرت

امام بخاری رحمته الله علیه دلته دا ادب ذکر کړو چه جعات ته د داخلیدو ادب دا دي چه اول دي ښې خپه

داخله کړي او د دې وجه داده چه جعات متبرک ځایي دي او ښې خپه مکرم ده. لهذا د متبرک

د باره دې مکرم استعمال کړې شی او د جعات نه وتلو کښې د دې خلاف یعنی گسه خپه دي

اول اوباسی. (۶)

(۱) التوضیح لابن الملین: ۴۴۲/۵.

(۲) شرح الکرماني: ۸۶/۴.

(۳) فتح الباری: ۶۷۸/۲.

(۴) عمدة القاری: ۲۵۲/۴.

(۵) الأیوان والتراجم: ۲۱۲/۲.

(۶) تقریر بخاری شریف: ۱۵۸/۲ سراج القاری: ۷/۳.

تعليق: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ: «يَبْدَأُ بِرُجُلِهِ الْيُمْنَى فَإِذَا خَرَجَ بَدَأَ بِرُجُلِهِ الْيُسْرَى»

ذ تعليق ترجمه: حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما به جمات کبھی ذ داخلیدو پہ وخت اول خپله نېسې خپه دننه کیخودله اوکله چه په وتلو نو اول به نئ گسه خپه بهر راوېستله.

ذ تعليق تخريج: امام بخاری رحمته اللہ علیہ مرفوعاً هيخ يوروايت نه دې پېش کړې. البته ذ صحابی عمل ئی ددې عمل د پاره ذکر کړې دې. او حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما چه به په سنت باندي په خومره سختی سره عمل کونکې وو هغه دنمر په شان ښکاره ده. البته ذ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ددې فعل تائيد ذ المستدرک للحاکم د يو روايت نه کيږي. (۱) په کوم کبھی چه حضرت انس رضی اللہ عنہ دا فرمائی چه دا عمل سنت دې چه کله ته جمات ته داخلېږي نو د نېسې خپې داخلیدو سره شروع کوه او کله چه راؤځي نو په کس قدم سره ذ وتلو شروع کوه.

اوس هم دا روايت ولې امام بخاری رحمته اللہ علیہ پېش نه کړو. نو ددې جواب دادې چه دا حديث دهغوی د شرائطو مطابق نه وو. په دې وجه هغوی ددې په ځائی د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما اثر پېش کولو باندي اکتفاء کړې ده. (۲)

شارحینو په خپلو کتابونو کبھی دا خبره ليکلي ده چه ذ صحابی رسول "من السنة کذا" ونييل ذ نبي صلی اللہ علیہ وسلم نه مرفوعاً ثبوت باندي محمول وی. (۳)

ذ تعليق مقصد: خپله مدعا ثابتولو دپاره چونکه امام بخاری رحمته اللہ علیہ سره دهغه د شرائطو مطابق څه مرفوع حديث نه وو په دې وجه هغوی دا اثر ذ صحابی ذکر کولو سره ذ خپلې قائم کړې شوې ترجمې اثبات کړې دې.

ذ تعليق ذ ترجمة الباب سره مطابقت: ذ تعليق او ذ ترجمة الباب مطابقت ذ دواړو ذ مضمون نه بالکل ښکاره دی چه په دواړو کبھی جمات ته داخلیدل نېسې خپې سره کيدل ذکر دی. (۴)

حديث باب [حديث نمبر ۱۴۱۶]

۲۲۱- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ بْنُ الْأَشْعَثِ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مَرْثُودٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: (۵) كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُجِبُ التَّكْبِيرَ مَا اسْتَطَاعَ فِي شَأْنِهِ لِكُلِّهِ فِي ظُهُورِهِ وَتَرْجُلِهِ وَتَلْعَلِهِ.

ذ حديث ترجمه: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چه خومره به ممکن کيدې شوه دومره به رسول

(۱) حدثنا أبو حفص عمر بن جعفر المقيد المصري ثنا أبو خليفة القاضي ثنا أبو الوليد الطيالسي ثنا شداد أبو طلحة قال سمعت معاوية بن قرة يحدث عن انس بن مالك أنه كان يقول: "من السنة إذا دخلت المسجد أن تبدأ برجلك اليمنى، وإذا خرجت أن تبدأ برجلك اليسرى." هذا حديث صحيح على شرط مسلم. (المستدرک علی الصحيحين، كتاب الصلاة، رقم الحديث: ۷۹۱، ۲۱۸/۱).

(۲) فتح الباری: ۶۷۸/۱.

(۳) فتح الباری: ۶۷۸/۱ عمدة القاری: ۲۵۲/۴.

(۴) عمدة القاری: ۲۵۲/۴.

(۵) مرثیجیه تحت الحديث، الرقم: ۱۸۶، کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التیمن فی الوضوء والفسل.

الله ﷻ په هرکار کښې د نېی طرف نه شروع خوښوله. مثلاً طهارت حاصلولو کښې، گمنزه کولو کښې او پیزار اچولو کښې.

تراجم وچال: د مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول شپږ رجال دي:

(۶) سلمان بن حرب: دا سلیمان بن حرب بن بجیل بصری رضی الله عنه دي. ددوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من کره ان يعود فی الکفر کما یکره ان یلقی فی النار من الایمان کښې تیر شوې دي.^(۱)

(۷) شعبه بن الحجاج: ددوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب الایمان، باب: من سلم المسلمون من لسانه ویده کښې تیر شوې دي.^(۲)

(۸) الأشعث بن سلیم: دا الأشعث بن سلیم رضی الله عنه دي. ددوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التیمن فی الوضوء والغسل د دویم حدیث لاندې تیر شوې دي.^(۳)

(۹) أبيه: دا سلیم بن الاسود المحاربي رضی الله عنه دي. ددوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التیمن فی الوضوء والغسل د دویم حدیث لاندې تیر شوې دي.^(۴)

(۱۰) مسروق: دا مسروق بن الاعدع بن مالک همدانی کوفی رضی الله عنه دي. ددوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب الایمان، باب: علامة النفاق، الحديث الثانی کښې تیر شوې دي.^(۵)

(۱۱) عائشه: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنها ده. ددوی تفصیلی ذکر کشف الباری، کتاب بده الوضوء د دویم حدیث لاندې تیر شوې دي.^(۶)

د حدیث شرح:

قوله: عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ التَّيْمَنَ مَا اسْتَطَاعَ فِي شَأْنِهِ كُلِّهِ، فِي طُلُوعِهِ وَتَرَجُّلِهِ وَتَغْلِيهِ».

حضرت عائشه رضی الله عنها فرماني چه خومره به ممکن کيدې شوه رسول الله ﷺ به دومره خپل هرکار د نېی طرف نه شروع کول خوښول. (مثلاً طهارت حاصلولو کښې، گمنزل کولو کښې او پیزار اچولو کښې).

د مذکوره حدیث شریف تفصیلی شرح کتاب الوضوء، باب: التیمن فی الوضوء والغسل د دویم حدیث لاندې تیره شوې ده. هلته مراجعت او کړنې. دلته څه ضروري تشریح ذکر کولې شی.

(۱) کشف الباری: ۱۰۵/۲.

(۲) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۳) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التیمن فی الوضوء والغسل.

(۴) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التیمن فی الوضوء والغسل.

(۵) کشف الباری: ۲۸۱/۲.

(۶) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

قوله: يُحِبُّ النَّبِيَّ، وَ حضرت عائشه صديقه (عليها السلام) چونکه حضور پاک سره ډیر زیات محبت وو په دې وجه هغې ته د نبی اکرم (صلی الله علیه و آله) د محبوب عادت معلومیدل قرین قیاس دی. اوس دا علم څنگه اوشو؟ نو ددې جواب دادې چې دا علم پخپله د نبی کریم (صلی الله علیه و آله) په خودلو سره کیدل هم ممکن دی او د هغوی قرائنو نه اندازې لگولو په ذریعه هم ممکن دی. والله اعلم بالصواب (۱).

حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرماني چې امام بخاری رحمته الله علیه ددې روایت د عموم نه تمین فی دخول المسجد باندې استدلال کړې دې چې که کله ئې په هر څیز کښې ښې طرف خوښولو نو جملات ته دښه دا خلیل کوم چې یو متبرک عمل دې په دې کښې به ئې په درجه اولی دا خوښولو (۲).
قوله: مَا اسْتَطَاعَ، د کلمه ما باره کښې علامه عینی رحمته الله علیه فرماني چې دا موصوله هم کیدې شی اود تمین نه بدل هم کیدې شی اود ما دام په معنی هم کیدې شی (۳).
ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چې دې لفظ سره دا احتمال راوځي چې مقصود د هغه څیزونو نه احتراز کول دی کوم چې کول په شرعی توګه په ښې لاس سره صحیح نه دي. مثلاً د جملات نه وتل، لیترین کښې دا خلیلد وغیره. دغه شان ناخوښه کارونه هم په ښې لاس سره نه شي کولې لکه استنجا کول، د پوزې نه بلغم صفا کول وغیره (۴).

قوله: فَمِنْ شَأْنِهِ، ددې جار مجرور تعلق به التمسع سره وی دا هم ممکن ده چې د المحبة سره متعلق وی او ددې هم احتمال دې چې دواړو سره متعلق وی، دتنازع په توګه (۵).
قوله: طَهْرَهُ، دا لفظ د طاء په ضمې سره دي. ددې معنی طهارت حاصلول دی. یعنی اودس کول. او "تَرْجُلُهُ" معنی وینستو کښې گمنزل کول دی. او "تَغْلِيلُهُ" معنی په خپو پیزار اچول دی. "طَهْرُهُ" په ترکیبی اعتبار سره د "شأنه" نه بدل دي. بدل البعض من الكل د قبیل نه.

علامه عینی رحمته الله علیه په دې ترکیبی احتمال باندې یو سوال او دهغې جواب هم نقل کړې دي. که چېرې دا بدل البعض من الكل د قبیل نه او ګرځولې شی نو په دې سره بعضې امورو کښې د ښې طرف اهتمام کول مستحب کیدل ثابت شي. حالانکه د "شأنه" د دې تاکید "کله" تقاضا داده چې استحباب دې په ټولو امورو کښې وی نه چې په بعضې امورو کښې. نو ددې جواب دادې چې دا تخصیص بعد التعمیم دي. او په دې دریو کارونو کښې د ښې طرف نه شروع کول

(۱) فتح الباری: ۶۷۸/۱ علامه عینی رحمته الله علیه دا خبره د سوال او جواب په انداز کښې ذکر کړې ده چې محبت خو امر باطني دي. نوحضرت عائشه (عليها السلام) په دغه امر باطني څنگه خبر شوه؟ نو ددې ئې هم هغه جواب ذکر کړې دي کوم چې پورته ذکر شو. (عمدة القاری: ۲۵۳/۴)

(۲) الكنز المتوازی: ۱۲۵/۴ الأبواب والتراجم: ۲۱۲/۲: تقریر بخاری شریف: ۱۵۸/۲.

(۳) عمدة القاری: ۲۵۳/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۷۸/۱.

(۵) عمدة القاری: ۲۵۳/۴.

دې شرف اود دې د اهميت د وجې نه دې بل بدل دی بدل الكل من الكل او اگر خولې شی نو بيا هم صحيح دي. په دې توگه چه "مهور" د ټولو عباداتو کښی ده. "ترجل" يعنی دگمنزلو تعلق د سر سره دي او د "تمتع" تعلق د خپو سره دي او د انسان ټول احوال يا خودده د پورته حصې سره متعلق وي يا لاندې حصې سره يا د اطرافو سره، نو په دې کښی شی د هر حالت سره متعلق هم دهغې په شان لفظ ذکر کړو. دې د پاره چه د ټولو احوالو احاطه اوشي. (۱)
 د حديث مبارک د ترجمه الباب سره ربط: ددې حديث د ترجمه الباب سره ربط ددې حديث شريف د عموم په وجه دې ځکه چه د شانه کله کښې نورو کارونو سره جومات ته داخلیدل هم دی. (۲)

۱۶- بَابُ: هَلْ تُنْبِشُ قُبُورَ مُشْرِكِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَيَتَّخِذُ مَكَانَهَا مَسَاجِدَ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ أَتَّخِذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ»

[ر: ۱۳۲۴]

وَمَا يُكْرَهُ مِنَ الصَّلَاةِ فِي الْقُبُورِ، وَرَأَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُصَلِّي عِنْدَ قَبْرِ، فَقَالَ: «الْقَبْرُ الْقَبْرُ، وَلَمْ يَأْمُرْ بِالْإِعَادَةِ»

د باب په دې باره کښې دې چه آیا د جاهليت د مشرکانو قبرونه کنستل اود هغې په ځانی جماتونه جوړول جائز دی؟ ځکه چه نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائیلي دي چه د الله تعالی لعنت دي وی په يهوديانو باندې، ځکه چه هغوی د خپلو انبياءو په قبرونو باندې جماتونه جوړ کړل او د باب په دې باره کښې دې چه په قبرستان کښې مونږ کول صحيح نه دی. چنانچه يو ځل حضرت عمر رضی الله عنه حضرت انس رضی الله عنه (د لاعلمی د وجې) د قبر سره په مونږ کولو باندې اولیدلو نو قبر ونيولو سره شی هغه خبردار کړو خود مونږ د واپس راگرخولو حکم شی ورته اونه کړو.

د ترجمه الباب تشریح: امام بخاری رحمه الله باب قائم کړې دې: هل تنبش قبور مشرکي الجاهلية ويتخذ مكاينها مساجد، آیا د جاهليت د مشرکانو قبرونه به وران کړې شی اود هغې په ځانی جماتونه جوړولی شی؟ "هل تنبش" شی فرمائیلي دی او هل د استفهام د پاره راځی د کوم معنی چه به دامې شی آیا داسې کیدلی شی؟ جواب به وی آجی داسې کیدي شی. لیکن په عام توگه د شارحینو راځی داده چه دلته هل د قد په معنی دي. سوال جوړول او بیا د هغې جواب راویستل، ددې ضرورت نشته دي.

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی: «هَلْ أُنْشِئَ عَلَى الْإِنْسَانِ جَنَّاتٍ مِنَ الدَّهْرِ» په دې آیت کښې چه څنگه

هل به معنی د قد دې دغه شان دلته هم هل د قد به معنی دې. (۱) حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمود: «هل أتى على الإنسان حيناً من الدهر» به دې آب کښې هل د قد به معنی گرځولې دې. (۲) دلته هم دا د قد به معنی اخستی شې. اوس به ددې مطلب دادې چه وی مشرکانو به د جاهلیت قبرونه به وړانولې شې او هلته به جماتونه جوړولې شې.

لیکن حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته فرمائی چه د شارحینو رائي داده چه "هل" د قد به معنی دې او ددې وجه داده چه په روایت کښې د مسجد نبوی د جوړولو ذکر دې او په دې کښې تصریح ده چه د مشرکانو د قبرونو نبش کړې شوې وو نو بیا هل په خپل اصلی معنی اخستل غلط دی. په دې وجه دا د "قد" به معنی دې او زما په نیز قد په خپله اصل معنی دې لکه چه وړاندې به ئې بیان کړم. (۳)

قوله: يَقُولُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ» (۴)

ترجمة الباب کښې یوه خبره ذکر کولونه پس امام بخاری رحمه الله فرمائی دی: «لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ» فرمائی دی.

په دې سلسله کښې حافظ ابن حجر، علامه قسطلانی او دوی نه مخکښې علامه کرمانی رحمهم الله تقریر د استدلال دا کړې دې چه رسول الله ﷺ د لعنت تخصیص کړې دې د انبیاء علیهم الصلاة والسلام په قبرونو باندې د جماتونه جوړونکو سره. ددې نه معلومه شوه چه که د انبیاء علیهم السلام قبرونه نه وی بلکه د نورو قبرونه وی مثلاً د کافرانو قبرونه دی نو د نبش نه پس هلته جمات جوړولو کښې به هیڅ قباحت نه وی.

د انبیاء علیهم السلام په قبرونو باندې که چرې جمات جوړ کړې شې نو د دوو حالاتونه به خالی نه وی یا خو به قبر باقی ساتلو سره جمات جوړولې شې نو انصاف الی الشهدک به لازم شې.

(۱) إرشاد الساری: ۸۶/۲

(۲) تنویر المعبس من تفسیر ابن عباس، سورة الإنسان، رقم الآية: ۱، ۹۵/۱. معانی القرآن وإعرابه للزجاج، سورة الإنسان، رقم الآية: ۱، ۲۵۷/۵. معانی القرآن للفراء، سورة الإنسان، رقم الآية: ۱، ۲۱۳/۳. دارالصریة. و "هل" تخرج من حد السالة فتصیر بمنزلة "قد" نحوه: قوله عز وجل ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مِّنْ كُورٍ﴾ المقتضب للبيدر، هذا باب أم، وأر. ۲۸۹/۳، وزارة الأوقاف لجنة إحياء التراث الإسلامي.

تقریر بخاری شریف: ۱۵۸/۲.

(۳) دا تعلیق امام بخاری رحمه الله په نورو مقاماتو کښې موصولاً نقل کړې دې، وئې گوړئې: حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا أبو عوانة، عن هلال هو الوزان، عن عروة، عن عائشة رضي الله عنها قالت: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في مرضه الذي لم يقم منه: لعن الله اليهود والنصارى اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد. لو لا ذلك أبرز قبره غير أنه خشي - أو خشي - أن يتخذ مسجداً. (صحيح البخاري، كتاب الجنائز، باب: ما جاء في قبر النبي صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ۱۳۹۰) وأيضاً بهذا السند حدثنا الصلت بن محمد، حدثنا أبو عوانة، عن هلال الوزان، عن عروة بن الزبير، عن عائشة رضي الله عنها، قالت: ..... (صحيح البخاري، كتاب المغازي، باب: مرض النبي صلى الله عليه وسلم ووفاته، رقم الحديث: ۴۴۱).

او که چرې د انبياء کرامو عليهم الصلوة والسلام د قبرونو نبش او کړې شی نو هغه به وړانولې شی نو سپکاوی به لازم شی په خلاف د کافرانو او مشرکانو د قبرونو چه د هغې په نبش کښې د سپکاوی هيڅ سوال نشته. هغه د احترام مستحق نه دی. لهذا د کافرانو او مشرکانو د قبرونو په ځانې د نبش نه پس جمت جوړولو کښې هيڅ يدیت نشته وې او صالحين چونکه د انبياؤ عليهم الصلوة والسلام سره ملحق دي لهذا د انبياؤ په قبرونو باندې هم او د صالحينو په قبرونو باندې هم جمت جوړونکی به د لعنت مستحق وي. (۱)

د لعنت په سبب کښې د علامه نووي رحمه الله تشرېح: علامه نووي رحمه الله فرماني چه د علماء کرامو د بيان مطابق د دې ممانعت مقصد دادې چه چرته د قبر په تعظيم کښې مبالغه اونه کړې شی او خلقي په خپله عقیده کښې خلل پيدا کولو سره په فتنه کښې پریځي. ځکه چه بيا هم دغه خيز کفر ته رسوی لکه څنگه چه په پخوانو امتونو کښې داسې شوی دی. (۲)

د لعنت په سبب کښې د ملا علی قاري رحمه الله تشرېح: ملا علی قاري رحمه الله ليکلی دی چه د لعنت سبب خويا دا وو چه يهوديانو به د انبياؤ په قبرونو باندې تعظيمی سجدي کولې کوم چه شرک جلی وو. يا دا وو چه هغوی به د الله تعالی مونږ د انبياء په قبرونو کښې د هغوی قبرونو طرف ته توجه کولو سره ادا کولو چه عبادت د الله او تعظيم د انبياؤ. دواړه په يو ځای سرته اورسوی کوم چه شرک خفي وو ځکه چه په دواړو کښې حدود د اذن خداوندی نه متجاوز شوې وو. دا زمونږ ائمو کښې بعضې شارحینو ذکر کړی دی. (۳)

د لعنت په سبب کښې د حضرت کنګوهي رحمه الله تشرېح: لیکن حضرت کنګوهي رحمه الله چه د استدلال کوم تقرير فرمائيلې دې هغه دادې چه حضور پاک لعنت فرمائيلې دې د تشبه بعباده

الأصنام د وجې نه. او تشبه به هله لا زميری چه کله به قربانی کیري. لهذا چه د صالحينو او انبياؤ قبرونه وی او هغه برابر کړې شی يا دا چه د هغوی عظام راويستلی شی او په ادب او احترام سره چرته بل مقام کښې دفن کړی شی نو بيا هلته جمت جوړول هم جائز دی او ترکومې چه تعلق دې د مشرکانو د قبرونو نو په هغې کښې نبش متعين او مقرر دې. د هغوی هدوکی به راويستی شي او غورزولي به شی او په هغه ځایي به جمت جوړولې شي. (۴)

علامه طحطاوی رحمه الله د مراقی الفلاح په حاشیه کښې د ليکلی دی چه د ميزاب رحمت لاندې د جبر چه کوم ځایي دې هلته د حضرت اسماعيل عليه السلام قبر دې اود حجر اسود او مقام ابراهيم په مينځ کښې د ۷۰ انبياؤ عليهم الصلوة والسلام قبرونه دی. لیکن چونکه زمکه برابر کړې شوې ده اود قبر نشان باقی پاتې نه دې لهذا هلته جمت دې او په دې کښې څه

(۱) شرح الکرماني: ۸۸/۴ فتح الباری: ۶۷۹/۱ إرشاد الساری: ۸۷/۲

(۲) شرح النورى على صحيح مسلم، كتاب المساجد ومواضع الصلوة باب: النهى عن بناء المسجد على القبور واتخاذ الصور: ۱۲/۵

(۳) مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة: ۳۸۹/۲

(۴) لایع الدراری: ۱۶۵/۱

خرج او مضائقه نشته دي. (۱)

دلعت په سبب کښې د کشمیری رحمۃ اللہ علیہ تشریح دي نه علاوه حضرت مولانا محمد انور شاه کشمیری صاحب د نکتې يوه خبره ذکر کړې ده چه ومایکرامه من الصلوة فی القبر کښې 'ما' موصوله او که چرې 'من' بیانیه دی نو د دې مطلب به داوی چه په قبرستان کښې مونځ مکروه دي لیکن 'من' که چرته تبعیضیه واخستلې شی نو بیا به د دې مطلب دا وی چه امام بخاری د صلوة القبر کراحت بیانوي که چرې بالکل مخامخ وی نو کراحت به ډیر سخت وی او که چرې قبر ښی طرف ته وی نو د مخامخ کیدو په مقابله کښې به کم کراحت وی او چه گس طرف ته وی نو د ښی طرف په مقابله کښې به نور هم کم کراحت وی. او که چرې شاته وی نو بیا به هډو کراحت نه وی. (۲)

دلعت په سبب کښې د علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ تشریح:

قوله: لعن الله اليهود، بعضی روایتونو کښې د نصاری هم ذکر راغلي دي هلته اشکال راځی چه د نصاراؤ د نبی یعنی د عیسی عليه السلام خو قبر نشته دي بیا په هغوی باندي 'اتخذوا قبور انبيائهم'..... څنگه صادق عليه السلام لعنت او کړو؟ چا دا جواب ورکړو چه یهودو چه د کوم انبیاء سابقین مثلاً ابراهیم عليه السلام وغیره منل نصاری هم نیز دي نیز دي هغه ټول منل نو د هغوی د قبرونو سره به ئی داسې کول.

لیکن صحیح جواب دادې چه د مسلم په روایت کښې یو لفظ زائد دي 'قبر انبيائهم وصلحائهم' نو اوس هیڅ اشکال باقی پاتې نه شو. آخر صالحین د هغوی په نیز هم وو هغوی سره به ئی دا معامله کوله. والله اعلم. (۳)

دلعت په سبب کښې د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ تشریح: د دې نه استدلال داسې دي چه حضور پاک د انبیاء کرامو قبرونه جماتونه جوړونکو باندي لعنت فرمائيلې دي نو د مشرکانو به څه حال وی؟ لهدا که چرته هلته د جمات د جوړولو ضرورت وی نو د مشرکانو د قبرونو نښ به کولې شی. (۴)

د قبر مخامخ د مونځ کولو حکم:

د احنافو مذهب: د احنافو په نیز په قبرستان کښې که چرته د مونځ د پاره جدا څه ځانی جوړ کړې شوې وی یعنی متعین کړې شوې وی او هغه ځانی کښې څه قبر نه وی، نه څه پلټی وی او نه د مونځ کونکی مخې ته څه قبر وی یعنی د مونځ گذار قبله د قبر طرف ته نه

(۱) حاشیه الطحطاوی علی مراقی الفلاح، ص: ۳۵۷-۳۵۶ وکذا فی مرقاة المفاتیح. کتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة: ۳۸۹/۲.

(۲) فیض الباری: ۳۸/۲.

(۳) فضل الباری: ۱۴۰/۳-۱۳۹.

(۴) تقریر بخاری شریف: ۱۵۸/۲.

وى نو داسې ځانې كېنې مونځ كول مكره نه دى. او كه قبر ښى، گس يا شاته وي يا چه قبر مخې ته وي او دې د سترې مخې ته مونځ او كړې نو بيا هم څه كراهت نشته دې. او بغير د څه حائل د قبر مخې ته مونځ كول صحيح نه دى.^(١)

د مالكيو مذهب: د مالكيو په نيز په قبرستان كېنې مونځ ادا كول جائز دى كه هغه قبرستان آباد وي كه آباد نه وي، بلكه وران شوې وي د هغې نه مړى راويستلې شوې وي كه نه وي راويستلې شوې، كه هغه قبرستان د يو مسلمان وي او كه د مشركانو، په هر صورت كېنې مونځ كول جائز دى.^(٢)

د حنابلو مذهب: د حنابلو په نيز په قبرستان كېنې مونځ كول جائز نه دى كه قبرستان زوړ وي او كه نوې، د هغه ځانې نه مړى ويستلې شوې وي او كه نه وي ويستلې شوې. د دوى نه نقل دى چه د قبرونو نه چاپيره چه كوم ځانې هم د قبرستان د نوم لاندې راځي هلته مونځ ادا كول جائز نه دى.

د حنابلو په نيز د قبرستان تعريف: البته د قبرستان په تعريف كېنې د حنابلو نه نقل دى چرته چه د دريو نه زيات قبرونه وي هغې ته به قبرستان ويلى شى ليكن كه قبرونه د دريو نه كم وي نو هغې ته به د قبرستان نوم نه شى ور كولى. او هلته به مونځ ادا كول هم جائز وي. دغه شان كه په كور كېنې دننه مړى خښ كړى شوې وي نو هلته هم مونځ ادا كول جائز دى اگر چه هلته د دريو نه زيات قبرونه وي ځكه چه دې ته هم د قبرستان نوم نه شى ور كولى.^(٣)

د شوافعو مذهب: د شوافعو په نيز په دې مسئله كېنې لږ تفصيل دې. د هغوى په نيز كه د قبرستان نه مړى ويستلې شوې وي نو دغه ځانې كېنې مونځ كول په اتفاق (عند الشوافع) صحيح نه دى. ځكه چه زمكې سره د مړو پيپ وغيره شامل شوې وي. دا حكم په هغه صورت كېنې دې چه كله په دغه د قبرستان والا زمكه باندې څه كپړا خوړولو نه بغير مونځ ادا كړى شى. او كه چرته څه كپړا وغيره خوړولو سره مونځ ادا كړى شى نو د كراهت سره به مونځ ادا شى او كه د قبرستان نه مړى نه وي ويستلې شوې نو د هغوى په نيز بغير د څه اختلاف په دغه زمكه باندې مونځ ادا كول صحيح دى. البته مكره تنزيهى دى. د جواز وجه داده چه په

(١) ردالمحتار، كتاب الصلاة، مطلب فى تعريف الإعادة: ٢/٢٥٤ دار عالم الكتب، البحر الرائق، كتاب الجنائز، فصل: السلطان أحق بصلاته: ٢/٣٤١. فتاوى قاضى خان على هاشم الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة: ١/٢٩١. الموسوعة الفقهية الكويتية، حرف الميم، المقبرة، الصلاة فى المقبرة: ٣٨/٣٤٦. فضل الباري: ٣/١٣٩.

(٢) المدونة الكبرى، كتاب الصلاة، الصلاة فى المواضع التى تكره فيها الصلاة: ١/١٨٢. مناهج التحصيل ونتائج لطائف التأويل فى شرح المدونة وحل مشكلاتها، كتاب الصلاة، المسألة التاسعة فى المواضع الذى تجوز فيه الصلاة وما تكره فيه الصلوات: ١/٣٣٠-٣٢٩. الموسوعة الفقهية الكويتية، حرف الميم، المقبرة، الصلاة فى المقبرة: ٣٨/٣٤٦.

(٣) الكشف القناع عن متن الاقتناع، كتاب الصلاة، باب: اجتناب النجاسة ومواضع الصلاة، فصل: فى بيان المواضع التى نهى عن الصلاة فيها: ١/٢٨٩. الإنصاف فى معرفة الراعى من الغلاف للرداوى، كتاب الصلاة، الأماكن التى لا تصح الصلاة فيها كالمقبرة ونحوها: ١/٤٩١-٤٨٩. نيل المآرب بشرح دليل الطالب، كتاب الصلاة، باب: شروط الصلاة، الموضع المنهى عنها: ١/١٢٨. الموسوعة الفقهية الكويتية، حرف الميم، الصلاة فى المقبرة: ٣٨/٣٤٦.

کومه زمکه باندې مونځ ادا کولې شی هغه پاکه ده او د کراهت وجه داده چه مونځ به قبرستان کښې ادا کيږي کوم چه د نجاست د دفن کولو ځاني دې.

او که چرې معامله مشکوک وي چه آيا ددې قبرستان نه مړې ويستلې شوي دي که نه، نو د اصح قول مطابق مونځ به سره د کراهت نه صحيح شي. ځکه چه په زمکه کښې اصل ددې پاکيدل دي د شک په وجه په دې د نجاست حکم نه شي لگولې کيدې. د اصح قول په مقابلې کښې يو بل قول دادي چه مونځ نه صحيح کيږي ځکه چه د بنده په ذمه اصل د ده فرض باقي پاتې کيږي او ددې په ساقط کولو کښې که چرې شک وي نو شک سره به فرض ماقط نه شي.)

قوله: وَمَا يُكْرِهُ مِنَ الصَّلَاةِ فِي الْقُبُورِ: ددې جملې باره کښې علامه کرمانی رحمته الله دا فرمانيلى دي

چه ددې عطف "هل ينش قبر مشرك الجاهلية" باندې دې او داد ترجمې دويم جز دې په دې باندې دا اشکال او کړې شو چه "ما يكره من الصلوة في القبور" جمله خبريه ده او "هل ينش قبر مشرك الجاهلية" جمله انشائييه ده. استفهام په دې کښې راځي نو بيا به دا عطف څنگه صحيح شي؟ نو ددې جواب علامه کرمانی رحمته الله دا ورکړې دي چه "هل" چونکه هلته د "قد" په معنى دې لهدا هغه هم جمله خبريه ده او "ما يكره من الصلوة في القبور" هم جمله خبريه ده لهدا په عطف کښې هيڅ مضانقه نشته دي.

او نور شراح هم دا فرماني چه د "ما يكره من الصلوة في القبور" عطف په "هل ينش قبر مشرك الجاهلية" باندې دې. او داد ترجمې دويم جز دي ليکن ددې جز ثبوت د حديث شريف نه نه کيږي کوم چه امام بخاري رحمته الله وړاندې بيان کړې دي. په دې وجه شراح فرماني چه امام بخاري رحمته الله ددې جز ثابتولو د پاره د حضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه اثر نقل کړې دي:

قوله: وَرَأَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ بَنِي مَالِكٍ يُصَلُّونَ عِنْدَ قَبْرِ فَقَالَ: «الْقَبْرُ الْقَبْرُ» چه د قبر نه جدا شه ددې طرف ته مخ کولو سره مونځ مه کوه.

قوله: وَلَمْ يَأْمُرْ بِالْإِعَادَةِ: ليکن حضرت عمر رضي الله عنه حضرت انس رضي الله عنه ته د مونځ د راگرځولو حکم ور نه کړو. ددې نه معلومه شوه چه مونځ خو کيږي ليکن مکروه دې دا رائي د شراحو ده.)

د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته الله رائي: ليکن د حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمته الله رائي ددې برعکس ده هغوی فرماني چه داد ترجمه الباب جز دې او د باب لاندې داخل

(١) الحاوي الكبير في فقه مذهب الإمام الشافعي رحمته الله للماوردي المعروف بشرح مختصر الزملي، كتاب الصلاة، باب: الصلاة بالنجاسة ومواضع الصلاة: ٢٦١/١ - ٢٦٠، فتح العزيز شرح الوجيز للرافعي رحمته الله مطبوع تحت المجموع شرح المذهب، كتاب الصلاة، الباب الخامس في شرائط الصلاة: ٣٦/٤، المجموع شرح المذهب، كتاب الصلاة، باب: مواقيت الصلاة، باب: طهارة البدن وما يصلح فيه وعليه: ١٥٨/٣ - ١٥٧، الموسوعة الفقهية الكويتية، حرف الميم، المقبرة الصلاة في المقبرة: ٣٨/٤٦.

(٢) شرح الكرمانی: ٨٨/٤ فتح الباری: ٦٧٩/١ إرشاد الساری: ٨٧/٢.

دې او په دې باندې د عطف نشان هم لگیدلې دې. اوس سوال دادې چې د کراهة صلوة فی المقابر امام بخاری رحمته الله څه روایت نه دې ذکر کړې شراح ددې جواب دا ورکوي چې اثر انس بن مالک رحمته الله باندې اکتفاء او کړې شوه او د حضرت انس رضي الله عنه د اثر نه استدلال داسې دې چې حضرت عمر رضي الله عنه قبرونو سره په مونځ کولو باندې اوتوکللو او د واپس راگرځولو حکم نئ ورنه کړو نو معلومه شوه چې مکروه خودې لیکن مونځ به اوشی. که چرې مونځ نه صحیح کیدو نو د واپس راگرځولو حکم به نئ ورکولو.

اوس اشکال دادې چې امام بخاری رحمته الله ددې نه پس یو مستقل باب کراهية الصلوة فی المقابر تری لهذا ترجمه مکرر شوه اودا خبره په اصولو کښې معلومه شوې ده چې که چرې د تراجم غرض یو وی او الفاظ نئ بدل شی نو دا به تکرار وي او که چرې الفاظ یو وی لیکن اغراض نئ جدا جدا وی نو دا به تکرار نه وی. لیکن دلته د دواړو بابونو غرض هم یو دې.

شرح ددې جواب دا ورکوي چې دلته دا باب تبعاً دي او راتلونکې باب قصداً دي. مگر زما په نیز په دې باندې اشکال دې چې د قصد اوتبع وشیلو ضرورت خو به هغه وخت پېښیږي چې کله چرته بل صورت نه وی او دلته ددې نه علاوه یو صورت بل هم شته هغه دا چې زما په نیز

هل په خپل اصل معنی دي او مطلب دادې چې آیا د جاهلیت د مشرکانو د قبرونو نبش او کړې شی او په هغې جماتونه جوړ کړې شی؟ ځکه چې حضور پاک د انبیاء قبرونه جماتونه جوړونکو باندې لعنت وشیلې دې. نو د مشرکانو د قبرونو به څه حال وی؟ اودا ځکه چې صلوة

فی المقابر مکروه دی نو زما په نیز "وما یکمل من الصلوة" د ترجمې جز نه بلکه د لام لاندې داخل دې او په قول باندې عطف دي اوداهم یو علت دي، زما د قول مطابق چې کله دا په ترجمه کښې داخل نه دې نو د روایت ضرورت پاتې نه شو. په دې وجه د اثر نه د ثابتولو هم ضرورت نشته او نه تکرار شو دکوم د لرې کولو چې کوشش او کړې شی؟

اوس دلته اشکال دادې چې هل په خپل اصل معنی څنگه صحیح کیدې شی؟ حالانکه د مسجد نبوی د تعمير په وخت د مشرکانو د قبرونو نبش شوې دې. ددې جواب دادې چې امام

بخاری رحمته الله یو څو ابوابه پس باب: الصلوة فی مواضع العسف والعذاب تری. په هغې کښې دا دی چې حضرت علی رضي الله عنه په بابل کښې د موضع عذاب کیدو په سبب مونځ کول مکروه او کنړلو نو د حضرت علی رضي الله عنه کراهت د موضع عذاب کیدو په سبب وو. او چرته چې مشرکان خښ شوی وی هغه پخپله موضع عذاب دي. لهذا ددې طرف ته اشاره کولو دپاره نئ په ترجمه

کښې لفظ هل راوړلو. او که څوک دا اوواښ چې د قبرونو د نبش نه پس هلته څه پاتې شو؟ نو ددې جواب دا دي چې په بابل کښې کله خسف واقع شوې وو، اوس هلته څه پاتې شوې وو؟ بالکل نه، لهذا لکه څنگه چې هلته باوجود د کراهت د موضع عذاب کیدو د وجې نه وو، نو داهم موضع عذاب شوې دي. (۱)

د حضرت عمر رضي الله عنه اثر تخريج حضرت ابن ابي شيبه رحمته الله او عبدالرزاق رحمته الله په خپل خپل مصنف كښې او امام بيهقي رحمته الله په السنن الكبري كښې په څه اندازه مختلف الفاظو سره د دې اثر تخريج كړې دې. د المصنف لابن ابي شيبه روايت دادې: «حدثنا حفص، عن حميد، عن أنس، قال أبصرني عمر قائماً أصلياً إلى قبر، فجعل يقول: يا أنس! القبر، فجعلت أرفع رأسي أنظر إلى القبر، فقالوا: إنما، يعني: القبر.»^(١)

المصنف لابن عبدالرزاق كښې د موجود اثر الفاظ دادې: «(عبدالرزاق، عن معمر، عن ثابت البناني، عن أنس بن مالك قال: رَأَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَأَنَا أَصْلَى عِنْدَ قَبْرِ، فَجَعَلَ يَقُولُ: الْقَبْر، قَالَ: فَحَسِبْتَهُ يَقُولُ: الْقَبْر، قَالَ: فَجَعَلْتُ أَرْفَعُ رَأْسِي إِلَى السَّمَاءِ، فَأَنْظُرُ، فَقَالَ: إِنَّمَا أَقُولُ، الْقَبْر، لَا تَصِلُ إِلَيْهِ، قَالَ ثَابِتُ: فَكَانَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ يَأْخُذُ بِيَدِي إِذَا أَرَادَ أَنْ يَصِلَ فَيَتَنَسَّى عَنِ الْقَبْرِ.»^(٢)

السنن الكبري كښې د موجود اثر الفاظ دادې: «(أخبرنا محمد بن موسى بن الفضل حدثنا أبو العباس، محمد بن يعقوب حدثنا محمد بن هشام حدثنا مروان بن معاوية حدثنا حميد عن أنس قال: كنت يوماً أصلي وحين يدي قبر لا أشعر به، فنادا عمر: القبر القبر فظننت أنه يعني: القبر، فقال لي بعض من يليني: إنما يعني: القبر، فلتنحيت عنه.»^(٣)

د صالحينو د مزاراتو سره نيزدې د جماتونو حكم نن صبا هر طرف ته دا په كتلو كښې راځي چه كوم يو ځاني كښې هم چه د الله والا قبر وي نو هغې سره نيزدې يو جمات هم وي نو داسې كولو كښې هيڅ حرج نشته دي، صحيح دي چنانچه علامه عيني رحمته الله په دې باره كښې تحرير فرمائي چه كه چرته د يو نيك صالح انسان قبر سره داسې جمات جوړ شوي نسي چه قبر د جمات نه بالكل جدا وي. مزار سره نيزدې د جمات جوړولو مقصود صرف د بركت حاصلول وي، په مونځ كښې د صاحب قبر تعظيم يا د نغه طرف ته توجه نه وي نو به دې كښې بديت نشته دې دا به په مذكوره وعيد كښې داخل نه وي^(٤)

(١) المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الصلاة، الصلاة بين القبور، رقم الحديث: ٣٧٥٣٢، ١٤٠/١٤.

(٢) المصنف لابن عبدالرزاق، كتاب الصلاة، باب الصلاة على القبور، رقم الحديث: ١٠٤٠١/١، ٥٨١١.

(٣) السنن الكبري للبيهقي، كتاب الصلاة، باب النهي عن الصلاة إلى القبور، رقم الحديث: ٤٤٥٠. تغليق التعليق، كتاب الصلاة، باب: هل تنبش قبور مشركي الجاهلية ويتخذ مكانها مساجد لقول النبي صلى الله عليه وسلم: لمن اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد، وما يكره من الصلاة في القبور. ورأى عمر أنس بن مالك يصلي عند القبر، فقال: القبر القبر، ولم يأمره بالإعادة: ٢٢٨-٢٢٩/٢. مسند الفاروق لابن الكثير، كتاب الصلاة، باب في مواطن السجود، رقم الحديث: ٧٨، ١٨٧/١. المطالب العالیه بزوائد المسانيد الثمانية، كتاب الصلاة، باب: ما يصلي إليه وما لا يصلي إليه، رقم الحديث: ٣٣٩، ٤١٧/٣. سلسلة الآثار الصحيحة أو الصحيح المسند من أقوال الصحابة والتابعين، كتاب الصلاة، الصلاة عند القبر: ٢٧٧/٢.

(٤) فأما من اتخذ مسجداً في جوار صالح وقصد التبرك بالقرب منه لا للتعظيم له، ولا للتوجه إليه، فلا يدخل في الوعيد المذكور. عمدة القاري: ٢٥٨/٤.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی ہے کہ دینو صالح سری قبر سرہ (دغہ پور تہ تفصیل سرہ) جمات جوړول په وعید کښې شامل نه دي. (۱)
ملاعلی قاری رحمته الله فرمائی ہے پاتې شوې دا خبره چه که چرې د صالحینو نه د چا مزار سره نیزدې جمات جوړ کړې شی یا په مقبره کښې مونځ او کړې او دغه د روح نه د تقویت حاصلولو یا د دغه دعاوتونو د اثراتو نه د فائدې او چتولو اراده وی، په مونځ کښې د هغه تعظیم یا د هغه طرف ته توجه نه وی نو دغه جمات جوړولو کښې هیڅ حرج نشته دي. (۲)
خلاصه دا چه د صالحینو مزاراتو سره نیزدې د شرائطو خیال ساتلو سره جمات جوړول جائز دی.
حدیث باب [حدیث نمبر ۴۱۷]

۳۴۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ وَأُمَّ سَلَمَةَ (۲) ذَكَرَتَا كَيْسَةَ رَأًيْنَا بِهَا نَصَاوِيرَ، فَقَدْ كَرَّتا لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ: إِنْ أُولَئِكَ إِذَا كَانَتْ فِيهِمْ الرَّجُلُ الصَّالِحُ قِمَاتٌ تَوَاعَلَى قَبْرِهِ مُسْجِدًا، وَصُورًا فِيهِ تِلْكَ الصُّورُ، فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

د حدیث ترجمه: حضرت عائشہ رحمته الله فرمائی ہے حضرت ام حبیبہ او حضرت ام سلمہ رحمته الله د نبی کریم صلی الله علیه و آله په وړاندې د یوې گرجې ذکر او کړو چه هغوی په حبشه کښې لیدلې وه په کومه کښې چه تصویرونه لگیدلی وو. نو نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه د هغه خلقو دا دستور وو چه کله به د هغوی څوک نیک سری وفات شو نو هغوی به د هغه په قبر باندې د عبادت ځانې جوړولو او په هغې کښې به ئې د هغوی بتان کیخودل. (بیانی او فرمائیل چه) د قیامت په ورځ به داسې کونکي خلق د الله تعالی په نیز په مخلوق کښې بدترین خلق وی.
ترجمه رجال: مذکورہ حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه راویان دی:

(۱) فتح الباری: ۸۰/۱ د سلفی حضراتو په فتح الباری باندې اعتراض او د هغې رد: د فتح الباری دارالسلام نسخې (د کوم چه حواله ورکړې شوې ده) حاشیه کښې په دې مقام باندې د محشی طرف نه دا حاشیه هدا غلط واضح، والصواب تحریم ذلک، ودخوله تحت الأحادیث الناهیه عن اتخاذ القبور مساجد، فانتبه واحذر، والله الموفق، موجود دی کوم چه صحیح نه دي ځکه چه د ماقبل تفصیل نه دا خبره واضحه ده چه د ممانعت تعلق د منکرانو سره دي ددې نه بغير سره نه دي. او د حافظ ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله ذکر کړې شوې تفصیل د منکرانو نه د بچ کیدو سره د جماتو نه جوړولو سره معید دي. فلاشکال.

(۲) أما من اتخذ مسجداً في جوار صالح أو صلى في مقبرة وقصد الا ستظهار بروحه أو وصول أثر ما من أثر عبادته اليه لا للتنظيم له والتوجه نحوه، فلا حرج. (مرقاة المفاتيح، كتاب الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة: ۳۸۹/۲).
(۳) أخرجه البخاري أيضا في الصلاة في البيعة، رقم الحديث: ۴۳۴، وفي الجنائز، باب: بناء المسجد على القبر، رقم الحديث: ۱۳۴۱، وفي فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، باب: حجرة الحبشه، رقم الحديث: ۳۸۷۸، ومسلم في صحيحه، في المساجد، باب: النهي عن بناء المسجد على القبور، رقم الحديث: ۵۲۸، والنسائي في سننه، في المساجد، باب: النهي عن اتخاذ القبور مساجد، رقم الحديث: ۷۰۵، وفي جامع الأصول، حرف الزاء، الكتاب الثالث، في الزينة، الباب السابع، في الصور والنقوش والسنور، الأحاديث الواردة في ذم المصورين، رقم الحديث:

① محمد بن المنشی: دا حضرت محمد بن المنشی بن عبید عنزی بصری رحمته دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب ایمان، باب: خلاوة ایمان لاندې تیر شوی دی. (۱)

② یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رحمته دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب ایمان، باب: من ایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی دی. (۲)

③ هشام رحمته دی. دا هشام بن عروه بن زبیر بن العوام قرشی اسدی مدنی رحمته دی. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی په دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب ایمان، باب: أحب الدین إلى الله آدم لاندې تیر شوی دی. (۳)

④ ابی رحمته دی. دا عروه بن زبیر بن العوام قرشی اسدی مدنی رحمته دی. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی په دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب ایمان، باب: أحب الدین إلى الله آدم لاندې تیر شوی دی. (۴)

⑤ عائشه رضی الله عنہا: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنہ ده. د دوی احوال کشف الباری، کتاب بده الوسی، دویم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۵)
د حدیث شرح:

قوله: عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ، وَأُمَّ حَنْظَلَةَ ذَكَرَتَا كُنْيَةَ رَأَيْتُمَا بِالْحَبَّةِ فِيهَا نِصَّابٌ؛ حضرت عائشه رضی الله عنہا فرمائی چه حضرت ام حبیبه او حضرت ام سلمه رضی الله عنہما د نبی کریم صلی الله علیہ وسلم په وړاندې د یوې گرجې ذکر او کړو چه هغوی په حبشه کښې لیدلې وه په کومه کښې چه تصویرونه لگیدلی وو.

قوله: كُنْيَةُ: د عیسایانو عبادت خانې ته کنیسه وائی. (۶) د دغه کنیسه نوم ماریه خودلې شی. (۷)

قوله: ذَكَرَتَا: د تشبیه ددې صیغې ضمیر حضرت ام حبیبه او حضرت ام سلمه رضی الله عنہما طرف ته راگرځي. د مستملی او حموی په نسخو کښې دا لفظ "ذکرا" د مذکر صیغه ده چه د اصل خلاف دی. ظاهر دا معلومېږي چه دا به د نسخې لیکونکو نه غلطی نه وی شوې. (۸)

(۱) کشف الباری: ۲۵/۲.

(۲) کشف الباری: ۲/۲.

(۳) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۲/۲.

(۴) کشف الباری: ۴۳۶/۲.

(۵) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

(۶) شرح الکرماني: ۸۸/۴.

(۷) فتح الباری: ۱/۶۸۰ عمدة القاری: ۲۵۷/۴.

(۸) عمدة القاری: ۲۵۷/۴.

قوله: رَأَيْنَا: داللفظ د جمع صیغې سره استعمال شوی دې حالانکه کتونکې دوه وي، نو ددې په جواب کېنې وئیلی شی چه د جمع نسبت صرف د دغه دوو طرف ته نه بلکه ددغه دواړو سره نور کوم کسان هم چه شریک وو هغه ټول په دې روایت کېنې شامل کړې شوی دی. دویمه خبره د اقل د جمع دوه وی لهذا په دې اعتبار سره هم د اشکال څه خبره نشته دې دریمه خبره دا چه بعضې نسخو کېنې مثلاً د کشمیهنې او اصلې په نسخه کېنې "رَأَاتَا" لفظ

هم ملا ویری. فلا اشکال^(۱)

قوله: فَذَكَرْنَا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «إِنَّ أَوْلَيْكَ إِذَا كُنْتَ فِيهِمُ الرَّجُلُ الصَّالِحُ قَسَاتٌ بَنُو عَلَى قَبْرِهِ مَجْدًا، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّورَ، فَأَوْلَيْكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^(۲) نوښې کریم ﷺ او فرمائیل چه د هغه خلقو دا رواج وو چه کله به د هغوی څوک نیک سړي وفات کیدو نو هغوی به د هغه په قبر باندې عبادت خانه جوړوله او په هغې کېنې به ئې د هغه سړي پشان کیخودل. بیانی او فرمائیل چه د قیامت په ورځ به داسې کوښکی د الله تعالی په نیز په مخلوق کېنې بدترین خلق وی.

قوله: فَأَوْلَيْكَ: په یو بل روایت کېنې د ناء په ځای واو یعنی وأولئك دې^(۳)

قوله: قَسَاتٌ: ددې عطف به په کان باندې وی. او وړاندې د بنوا جمله به د إِذَا د پاره جواب شی^(۴)

د بت پرستی شروع څنگه شوي ده؟

قوله: وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّورَ: قاضی عیاض مالکی رحمته الله علیه لیکلی دی چه دا د بت پرستی شروع وه یعنی بت پرستی په دې طریقه درجه په درجه شروع شوه.^(۵) علامه قرطبی رحمته الله علیه لیکلی دی چه د هغوی طریقه دا وه چه کله به نیکان خلق وفات کیدل نو د هغوی تصویران به ئې جوړول او هغه به ئې زوړندول او د هغوی مقصد به دا وو چه دغه تصویرانو ته په کتلو د هغوی زړونه تسلی او سکون حاصل کړی او د هغوی نیکا اعمال یاد کړی او بیا هم د هغوی په شان په عبادت کېنې. سی او کوشش او کړی او د هغوی قبرونو سره به څواکې دوی مونځونه کول نیکن قبرونه به ئې خپلې مخې ته نه ساتل دغه رومینې چه فوت شو او د هغوی نه پس روستو جانشین د هغوی په ځای راغله نو هغوی د دغه رومینو او متقدمینو مقصد خو فوت کړو او شیطان د هغوی په زړونو کېنې دا وسوسه واچوله چه ستاسو بزرگانو خو به د قبرونو عبادت کولو لهذا تاسو هم د دوی عبادت کوښی. نو روستو راتلونکو د قبرونو عبادت شروع کړو.

(۱) شرح الکرماني: ۸۸/۴ فتح الباری: ۶۸۰/۱ عمدة القاری: ۲۵۷/۴

(۲) عمدة القاری: ۲۵۷/۴

(۳) فتح الباری: ۶۸۰/۱

(۴) اكمال المعلم بفوائد مسلم: کتاب: فی المساجد باب النهی عن بناء المساجد علی القبور، رقم الحديث: ۵۲۸/۲ ۴۵۰.

په دې باندې حضور پاک دا نکیر او فرمائیلو چه د حضور پاک امت دا طریقه اختیارولو سره په شرک کښې اخته نه شی او هم ددې د پاره حضور پاک دا ارشاد او فرمائیلو چه زمانه پس زما قبر سره دا معامله اونه کړې شی. (۱)

د شرار لغوی تحقیق:

قوله: قُلْ لَّيْسَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ: شرار د شین په کسرې سره جمع ده د شر او د بعضو په نیزد شریر جمع ده. (۲)

د شرار الخلق مصداق کوم خلق دی؟: علامه کرمانی رحمته الله علیه په دې ځانې یو اشکال کړې دې چه حضور پاک خو "قُلْ لَّيْسَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ" فرمائیلی دی، ددې نه خو په ظاهره دا معلومېږي چه د قبر طرف ته مونځ کول حرام دی او علماء دې ته صرف مکروه وائی؟ بیاني هم پخپله ددې جواب ورکړو چه په اصل کښې د کراهت نه کراهت تحریمی مراد دې لېذا د شرار الخلق په اطلاق کښې هیڅ اشکال نشته. ددې اطلاق تقاضا دا وه چه قبر مخې ته وی نو مونځ حرامیدل پکار دی او علماء کرامو چه دې ته مکروه تحریمی او وئیل نو دا په حکم کښې هم د حرام دي.

علامه کرمانی رحمته الله علیه دویمه خبره دا فرمائی چه که چېرې د کراهت نه کراهت تنزیهی مراد واخستې شی نو بیا به ددې مطلب داوی چه حضور پاک د تصویر په مذمت کښې "قُلْ لَّيْسَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ" فرمائیلی دی. په دې باندې علامه رحمته الله علیه اشکال کړې دې چه که چېرې د تصویر په مذمت کښې ئی "قُلْ لَّيْسَ شِرَارُ الْخَلْقِ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ" فرمائیلی دی نو تصویر خو صرف معصیت دې او شرار الخلق کیدو نه دا لازمیږي چه هغوی دې کافر او ګرځولې شی. نو د ګناه په کولو سره د کافر اطلاق څنګه او کړې شو؟

ددې جواب بیا هغه ورکړي دې چه په اصل کښې دوی ته شرار الخلق ځکه او وئیلې شو چه هغوی به د تصویر عبادت کولو او کافران هم وو په دې وجه په دې اطلاق کښې څه اشکال نشته. (۳)

یوه بله خبره ئی د اهم کړې ده چه د شرار الخلق اطلاق به په کفر باندې هله اوشی چه کله شرار الخلق علی الاطلاق مراد وی. هسې د شر لفظ د خیر په مقابلې کښې هم راځي او شرار د خیار په مقابلې کښې استعمالیږي. لکه څنګه چه په حدیث شریف کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله

(۱) المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، باب: تحویل القبلة من الشام إلى الکعبة، والنهی عن بنا المساجد علی القبور وعن التماویر فیها، رقم الحدیث: ۵۴/۵، ۱۲۵.

(۲) عمدة القاری: ۲۵۷/۴.

(۳) شرح کرمانی: ۸۹/۴.

ارشاد دي: «إن شئ الناس عند الله منزلة من تركه الناس اتقاء شئ»^(١) دلته د شئ الناس مطلب كافر نه دي. دغه شان په بل حديث كښې حضور پاك فرماني: «ألا أخبركم بشئ الناس؟ رجل يسأل بالله ولا يعطى به»^(٢) چه د الله تعالى واسطه وركولو سره د هغه نه سوال او كړې شى او د دغه واسطې باوجود هم هغه وركړه اونه كړى هغه شئ الناس دي. دغه شان په حديث كښې راځي حضور پاك فرماني: «إن شئ الناس ذو الوجهين الذى يأتى هؤلاء بوجه وهؤلاء بوجه»^(٣) دا هم د كفر د وجې نه نه دى وئيلې شوى. غرض دا چه د شرار اطلاق د اختيار په مقابل كښې هم كيږي لهذا دا هم وئيلې شى چه دلته نبى ﷺ د تصوير د وجې هغوى ته شهادت الخلق وئيلې دى دا نې لى مقابلة الأخيار وئيلې دى.

د حديث شريف د ترجمه الباب سوه مناسبت: علامه عيني رحمه الله فرماني چه د دې حديث شريف د ترجمه الباب سوه مناسبت د ترجمې جز «لعن الله اليهود» په وجه دي. په دې اعتبار سره چه په دې قول كښې دا خبره ده چه نبى ﷺ په يهودو باندې خكه لعنت او وئيلو چه هغوى د انبياؤ قبرونه د سجدو ځايونه جوړ كړى وو. او په دې حديث كښې د نصاراؤ په داسې طريقې سره مذمت او كړې شو چه د لعنت نه هم زيات دي. په وجه د دې خبرې چه په هغوى كښې دا دستور پيدا شوې وو چه كله به د هغوى څوك نيك سړى وفات شو نو د هغه په قبر باندې به نى جومات جوړولو او په هغې كښې به نى د هغه سړى تصويرونه وړوندول»^(٤) علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله فرماني دلته شارحين حيران دي چه په دعوى او دليل كښې

^(١) حدثنا عمرو بن عيسى، حدثنا محمد بن سواء، حدثنا روح بن القاسم، عن محمد بن المنكدر، عن عروة، عن عائشة: أن رجلاً استأذن على النبي صلى الله عليه وسلم، فلما رآه قال: بشئ أخوال العشرة، وبشئ ابن العشرة، فلما جلس تطلق النبي صلى الله عليه وسلم في وجهه وانبط إلى، فلما انطلق الرجل قالت له عائشة: يارسول الله! حين رأيت الرجل قلت له كذا وكذا، ثم تطلقت في وجهه وانبطت إليه؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا عائشة! متى عهدتني فحاشا، إن شئ الناس عند الله منزلة يوم القيامة من تركه الناس اتقاء شئ. (صحيح البخاري، كتاب الأدب، باب لم يكن النبي صلى الله عليه وسلم فاحشا ولا متفحشا، رقم الحديث: ٦٠٣٢).

^(٢) حدثنا قتيبة، قال: حدثنا ابن لهيعة، عن بكير بن عبدالله بن الأشج، عن عطاء بن يسار، عن ابن عباس، أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ألا أخبركم بخبر الناس؟ رجل مسك بعنان فرسه في سبيل الله، ألا أخبركم بالذي يتلوه؟ رجل معتزل في غنيمته له يؤذي حق الله فيها، ألا أخبركم بشئ الناس؟ رجل يسأل بالله ولا يعطى به. هذا حديث حسن غريب من هذا الوجه، ويروى هذا الحديث من غير وجه، عن ابن عباس، عن النبي صلى الله عليه وسلم، (جامع الترمذي، فضائل جهاد، أى الناس خير، رقم الحديث: ١٦٥٢).

^(٣) حدثنا قتيبة، حدثنا الليث، عن يزيد بن أبي حبيب، عن عراك، عن أبي هريرة، أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إن شئ الناس ذو الوجهين، الذي يأتى هؤلاء بوجه، وهؤلاء بوجه. (صحيح البخاري، كتاب الأحكام، باب: ما يكره من ثناء السلطان وإذا خرج قال غير ذلك، رقم الحديث: ٧١٧٩).

^(٤) عمدة القاري: ٢٥٦/٤.

خه مناسبت دی؟ په دعویٰ کښې یعنی ترجمه الباب کښې د مشرکانو د قبرونو (ذکر) دې او دلیل یعنی حدیث د انبیاء کرامو د قبرونو متعلق دی. او په دعویٰ کښې د قبرونو د نبی (ذکر) دې او په دلیل کښې د قبرونو د جماتونو جوړولو نفی ده. (الغرض دعویٰ داده چه د مشرکانو قبرونه کنستلو سره په هغه ځایي جماتونه جوړول جائز دی او په دې باندې دلیل دادې چه حضور پاک د انبیاء قبرونو جماتونه جوړولو منع فرمایلي ده. نو په دې دواړو کښې څنگه مناسبت راغی؟ (فرمائی) زما په نیز دلته مناسبت داسې دې چه (دلته) دوه مسئلې دي:

① یوه مسئله خو (په قبر باندې د جمات جوړولو سره متعلق ده. او ددې دوه صورتونه دي (اول صورت) دا چه د قبرونو په موجودگي کښې په هغې جمات جوړول، د جاهم چه قبر وی د انبیاء اولیاء یا دیو کافر او فاسق بل صورت دا چه قبر نبش کړې شی (یعنی هغه وړانولو سره برابر کړې شی) بیا دغه ځایي کښې جمات جوړ کړې شی. ددې متعلق فقهاء لیکلي دي چه د قبرونو په موجودگي هلته جمات جوړول صحیح نه دی د چا هم چه قبر وی که هغه د نبی وی او که د یو کافر وی. او د ممانعت علت د قبرونو موجودگی ده. اوس که قبرونه وړان کړې شی او برابر کړې شی چه نبش نه شی باقی پاتې نه شی (او بیا هلته جمات جوړ کړې شی) نوددې حکم امام بخاری رحمته الله علیه خودل غواړی.

② دویمه مسئله داده چه د کومو قبرونو نبش جائز دي؟ ددې متعلق مسئله داده چه د انبیاء او صالحینو بلکه بغیر د ډیر سخت ضرورت نه د عام مؤمنانو د قبرونو نبش هم جائز نه دي. د مشرکانو او کافرانو د قبرونو نبش جائز دي. (أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ).

نو اوس امام بخاری رحمته الله علیه د اولنۍ مسئلې دویم صورت (قبر وړانول او بیا جمات جوړولو) متعلق حکم بیانول غواړی چه د قبرونو وړانولو نه پس هلته جمات جوړول جائز دی. لقول

النبي..... (وجه د استدلال دا ده چه) گورنۍ حضور پاک لعنت په هغه صورت کښې کړې دي کله چه قبرونه موجود وی او په هغې باندې جمات جوړ کړې شی (چنانچه) د یهودو فعل په کوم چه آقا عليه السلام لعنت کړې دي هم داسې وو چه د انبیاء قبرونه شی باقی ساتلو سره تعظیماً جماتونه جوړول. (نو کله چه لعنت، قبرونه باقی ساتلو سره په هغې باندې د جماتونو جوړولو په صورت کښې دي نو معلومه شوه چه قبرونه وړانولو سره په هغه ځایي جمات جوړول جائز دی. نو دعویٰ سره د دلیل مناسبت پیدا شو.

باقی پاتې شوه دویمه مسئله چه د کومو قبرونو نبش جائز دي؟ د انبیاء د قبرونو نبش جائز دي که نه؟ ددې سره متعلق دلته هیڅ بحث نشته. چونکه د مشرکانو د قبرونو نبش جائز وو په دې وجه ئې په ترجمه کښې دا بالخصوص ذکر کړو. اصل مقصود خو دا مسئله بیانول دی چه د قبرونو نبش کولو سره هلته جمات جوړول جائز دی که نه؟ نو دای ثابت کړل چه د نبش نه پس جائز دی. (۱)

- د حدیث شریف نه مستنبط شوی فوائد او احکام: ① معلومه شوه چه کي سري د عجانباتو نه د څه څيز مشاهده او کړي نو د نورو خلقو په مخکښي د هغې د بيانولو گنجائش شته. ② د کوم سري په وړاندې چه څوک څه خبره بيانوي او هغه سري د دغه خبرې حکم پيژندونکي وي نو په هغه باندې د هغه خبرې حکم بيانول او په محرماتو کښي د اخته کيدو مذمت کول واجب دي. ③ دا هم معلومه شوه چه په احکامو کښي اعتبار د شريعت دې نه چه د عقل ④ د دې حدیث نه په قبرستان کښي د مړيخ ادا کولو د کراهت علم هم اوشو. برابره ده چه قبر سره متصل وي، د قبر د پاسه وي او که د قبر مخې ته او دريدو سره وي ⑤ د دې حدیث نه د تصوير حرمت خصوصاً د نيکانو صالحانو کسانو د تصوير حرمت معلوم شو. ⑥

حدیث باب (دويم حدیث) (حدیث نمبر ۴۱۸)

۲۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ أَبِي التَّيَّارِ عَنْ أَنَسٍ ^(۱) قَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْمَدِينَةَ فَتَزَلَّ أَعْلَى الْمَدِينَةِ، فِي حَيٍّ يُقَالُ لَهُمْ يُنَوِّعُونَ عَوْفٍ. فَأَمَرَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِيهِمْ أَرْبَعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَى بَنِي النَّجَّارِ فَنَادَوْا مُتَقَلِّدِي السُّيُوفِ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى رَاحِلَتَيْهِ، وَأَبُو بَكْرٍ رُدْفُهُ، وَمَلَأَ بَنِي النَّجَّارِ حَوْلَهُ، حَتَّى أَلْقَى بِفَيْءِ أَبِي أَيُّوبَ، وَكَانَ يُجِبُّ أَنْ يُصَلِّيَ حَيْثُ أَدْرَكَهُ الصَّلَاةُ، وَيُصَلِّيَ فِي مَرَايِضِ الْغَنَمِ، وَأَنَّهُ أَمَرَ بَنِيَّ السُّجْدِ، فَأَرْسَلَ إِلَى مَلَائِكَةٍ بَنِي النَّجَّارِ فَقَالَ «يَا بَنِي النَّجَّارِ قَامُونِي بِحَاطِطِكُمْ هَذَا». قَالُوا أَلَا وَاللَّهِ، لَا تَظْلُبُ مَنَةً إِلَّا إِلَى اللَّهِ. فَقَالَ أَنَسٌ فَكَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ لَكُمْ، فَيُورِ الثُّمَرُ كَيْسَ، وَفِيهِ خَرْبٌ، وَفِيهِ نَخْلٌ، فَأَمَرَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِقُبُورِ الثُّمَرِ كَيْسَ، فَنُبِثَتْ، ثُمَّ بِالْخَرْبِ فَنُبِثَتْ، وَبِالنَّخْلِ فَقُطِعَ، فَصَغَوْا النَّخْلَ قِبْلَةَ السُّجْدِ، وَجَعَلُوا أَعْيَادَ تِلْكَ الْحِجَارَةِ، وَجَعَلُوا يَنْقُلُونَ الصَّخْرَ، وَهُمْ يُحْزِرُونَ، وَالنَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَعَهُمْ وَهُمْ يَقُولُ «اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْأَخْيَرَةِ قَاغُفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ»

د حدیث ترجمه: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله مدینې منورې ته تشریف راوړو نو حضور پاک چه د مدینې برنن علاقې په کومه محله کښي قیام او کړو هغه د بنو عمرو بن عوف وه. دلته نبی کریم صلی الله علیه و آله خوارلس شپې قیام او کړو. بیا حضور پاک بنو نجار ته پیغام اولیږلو او راوړی غوښتل نو هغه خلقو تورې زوړند وې او په خدمت

① فتح الباری: ۶۸۰/۱ عمدة القاری: ۲۵۷/۴

② فتح الباری: ۶۸۰/۱ عمدة القاری: ۲۵۷/۴

③ فتح الباری: ۶۸۰/۱ عمدة القاری: ۲۵۷/۴

④ فتح الباری: ۶۸۰/۱

⑤ عمدة القاری: ۲۵۷/۴

⑥ مرتزجیه فی البخاری، کتاب الوضوء، باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرايضا، رقم الحديث: ۲۳۴.

کښې حاضر شو. د راوی حدیث بیان دې، لکه چه هغه نظاره و ما مخې ته ده چه زه نښې کړیم ترجمه په خپله سورلی باندې ناست وینم. حضرت ابوبکر رضی الله عنه حضور پاک پسي شاته په سورلی ناست دې اود بنونجار یو جماعت د حضور پاک نه چاپیره دی. په دې حال کښې نښې ترجمه حضرت ابویوب رضی الله عنه د کور مخې ته خپل سامان را کوږ کړو. حضور پاک به دا خبره خوښوله چه حضور پاک ته به چرته هم د مونځ وخت راتلو هم هلته به نښې مونځ کولو. تردې چه حضور پاک د چیلو په باره کښې هم مونځ ادا کړې دې. حضور پاک په هغه ځای کښې د جومات جوړولو حکم او کړو. حضور پاک بنونجار راوغوښتل او ونی فرمائیل ای بنونجار! تاسو ددې خپلې زمکې قیمت واخلي. هغوی عرض او کړو نه، په الله قسم چه نه، مونږ به تاسو نه ددې قیمت نه اخلو، مونږ به ددې بدله صرف د الله تعالی نه اخلو.

حضرت انس رضی الله عنه او فرمائیل لکه څنگه چه زه تاسو ته وایم چه دلته د مشرکانو قبرونه وو. په دې زمکه کښې یو شاړ ځای وو او د کهمجورو ونې وې نو نښې کریم ترجمه د مشرکانو د قبرونو د وړانولو حکم ورکړو اود هغه شاړ ځای د برابرولو حکم نښې ورکړو او ونې پرې کړې شوې. خلقو دغه ونې د جومات د قبلي طرف ته خوړې کړې او د کانږو په ذریعه نښې هغه مضبوطې کړې. صحابه کرام رضی الله عنه به کانږې او چټولو سره رجزیه اشعار وویل او نښې کریم ترجمه هم هغوی سره وو اودانې فرمائیل ای الله! د آخرت د ښیگرې نه علاوه بل هیڅ ښیگره د توجه قابل نه ده نو د انصارو او مهاجرینو مغفرت او کړې.

توابع و حال: د مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول څلور راویان دي.

① مسدد رحمته الله علیه: دا مسدد بن مسرهد الاسدی البصری رحمته الله علیه دې. د دوی مختصر احوال کشف الباری کتاب الايمان باب: من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه، او تفصیلی احوال کتاب العلم باب: من غص بالعلم قوما دون قوم كما هيأة أن لا يفهموا لاندې تیر شوې دی. (۱)

② عبد الوارث رحمته الله علیه: دا عبد الوارث بن سعيد التميمي رحمته الله علیه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يتغولهم بالوعظة والعلم لا يتغولهم لاندې تیر شوی دی. (۲)

③ ابی التماس رحمته الله علیه: دا ابو التماس یزید بن حمید الضبعی رحمته الله علیه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يتغولهم بالوعظة والعلم لا يتغولهم لاندې تیر شوی دی. (۳)

④ انس رضی الله عنه: دا مشهور صحابین رسول حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دې. د دوی تذکره کشف الباری، کتاب الايمان، باب: من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې تیره شوی ده. (۴)

(۱) کشف الباری: ۵۸۸/۴.

(۲) کشف الباری: ۲۵۸/۳.

(۳) کشف الباری: ۲۶۱/۳.

(۴) کشف الباری: ۴/۲.

د حدیث شرح:

قوله: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ فَتَزَلَّ أَعْلَى الْمَدِينَةِ فِي حَيْثُ يُقَالُ لَهْمُ بَنُو عَمْرٍو بْنِ عَوْفٍ:

د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم مدینې منورې ته تشریف راوړو نو حضور پاک د مدینې د برنۍ علاقې په کومه محله کښې چه قیام کړې وو هغه د بنو عمرو بن عوف وه.

د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مدینې ته راتګ کله شوې وو؟

قوله: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ: امام حاکم رحمته اللہ علیہ ذکر کړې دي چه اخبار تواترته رسیدلی دي په دې خبره باندې چه کله نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم قباء ته تشریف راوړو نو د ربیع الاول اتم تاریخ وو او د اتوار ورځ وه.

ابن سعد رحمته اللہ علیہ په الطبقات الکبری کښې دا خبره ذکر کړې ده چه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د غار نه راووتلو د ربیع الاول څلورم تاریخ او د اتوار شپه وه. او یو قول داهم دي چه د ربیع الاول دولسم تاریخ وو. (۱)

قوله: أَعْلَى الْمَدِينَةِ: په یو روایت کښې صرف د المدينة لفظ دي. د "أعلى" نه بغیر. (۲)

خود سنن ابی داؤد په روایت کښې د "أعلى" په ځای د "علو" لفظ دي داهم د "أعلى" په معنی دي. (۳)

قوله: فَأَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِمْ أَرْبَعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً: دلته نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم څوارلس شپې قیام اوکړو. بعضې نورو نسخو (د مستملی او حموی په نسخو) کښې څلیریش شپې د قیام کولو ذکر دي. حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ د څوارلسو شپو د قیام والا خبره راجح ګرځولې ده. (۴) علامه شبیر احمد عثمانی رحمته اللہ علیہ هم د څوارلسو شپو قیام اختیار کړې دي. (۵) حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته اللہ علیہ څلیریش شپو ته ترجیح ورکړې هغه تقریر هم د کتلو لائق دي. (۶)

(۱) للطبقات الکبری لابن سعد، ذکر خروج رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبي بكر إلى المدينة للهجرة: ۱۷۹/۱.

(۲) عمدة القاری: ۲۵۹/۴.

(۳) حدثنا مسدد، حدثنا عبد الوارث، عن أبي التياح، عن أنس بن مالك، قال: قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة، فنزل في علو المدينة في حى يقال: لهم بنو عمرو بن عوف، فأقام فيهم أربع عشرة ليلة، ثم أرسل إلى بني النجار، فجاءوا منتقلد بن سبوقهم..... (سنن أبی داؤد، کتاب الصلاة، باب: فی بناء الساجد، رقم الحديث: ۴۵۳)

(۴) فتح الباری: ۶۸۰/۱.

(۵) فضل الباری: ۱۴۲/۳.

(۶) قوله: أربعا وعشرين ليلة، داؤد حضور پاک د هجرت واقعه ده. په دې کښې مختلف روایات دي چه حضور پاک په قباء کښې څومره ورځې قیام کړې دي؟ په دې روایت کښې ۲۴ ورځې معلومېږي او پخپله د بخاری شریف په یو روایت کښې ۱۴ ورځو د قیام ذکر دي ښکاره خبره ده چه په دې کښې به یو خلاف واقعه وي. نو ددې نه معلومه شوه چه د بخاری شریف د روایاتو د صحیح کیدو نه دا نلزمېږي.....

بهر حال که قیام ۲۲ ورخې وی او که ۱۲ ورخې ددی نه دا ثابتیږي چه جمعه فی القری جائز نه ده. ځکه چه په دې خبره باندې اتفاق دې چه حضور پاک مدينې منورې طرف ته د راتلونو پس جمعه په قبا کېښې نه ده ادا کړې. بلکه چه بنو سالم کېښې حضور پاک مدينې منورې ته اورسیدو نو بیا ئی جمعه ادا کړه. په دې باندې د فریقینو اتفاق دې اودا خبره هم متعین ده چه جمعه د هجرت نه مخکېښې واجب شوې وه. حضور پاک چونکه مکه مکرمه کېښې اوسیدو سره جمعه ادا کولو باندې قادر نه وو په دې وجه هلته خو حضور پاک جمعه ادا نه کړه لیکن چه کله حضور پاک مدينې ته راغلو نو هلته په راتلو باندې ئی جمعه ادا کړې ده. د جمعي فرضیت مکه کېښې شوې وو: حافظ جلال الدین السیوطي رحمه الله په اتفاق کېښې (۱) ابن حجر مکی رحمه الله په شرح المنهاج کېښې (۲) او امام شوکانی رحمه الله نیل الاوطار کېښې (۳) دا خبره منلې ده چه په حضور پاک باندې جمعه د مکې مکرمې په قیام کېښې فرض شوې وه لیکن د عدم قدرت د وجې نه حضور پاک هلته (مکه کېښې) نه وه ادا کړې او د هجرت نه پس چه کله حضور پاک تشریف راوړو نو په قبا کېښې د خوارلسو ورخو د قیام باوجود هلته حضور پاک د جمعي موندخ نه وو کړې. بلکه مدينې منورې ته په راتلو ئی کړې دې.

..... چه ټول روایات دې هم د واقعه مطابق هم وی. نو احناف هم ددې قاعدې مطابق وائی. چه بخاری کېښې د رفع یدین تذکره راتللو سره دا لازم نه دی چه هغه دې د واقعه مطابق هم وی. یعنی د حضور پاک آخرې فعل دې هم وی. اوس دلته دواړه روایات مشکل دی. ځکه چه ټول محدثین او مؤرخین په دې خبره باندې متفق دی چه حضور پاک د پیر په ورځ قبا ته اورسیدو او هم د پیر په ورځ د مکې نه تلې وو. نو پیر له روان شو او هم پیر له قبا ته اورسیدو او مدينې ته ئی په ورځ د جمعه تشریف یووړ. اود ټولو نه اول جمعه ئی بنو سالم کېښې ورکړه نو په دې دواړو باندې اتفاق دې چه د پیر په ورځ قبا ته اورسیدو او د جمعي په ورځ ئی د قبا نه مدينې ته تشریف یووړ. اوس دوه قسمه روایات دی یو د ۲۴ او بل د ۱۴ ورخو اود دواړو نه یو هم ددې اقوالو په رنګ کېښې صحیح کیږي نه ځکه چه که ۱۴ واخستې شی نو پیر له حضور پاک قبا ته تشریف راوړو او د پیر نه بل پیر پورې اته او دریم پیر پورې ۱۵ ورخې جوړیږي لهذا خوارلسمه ورځ یکشنبې باندې راځي حالانکه په دې باندې اتفاق دې چه د جمعي په ورځ مدينې ته لاړو. اود ۲۴ والا روایت هم نه جوړیږي ځکه چه د پیر نه بل پیر پورې اته، او دریم پیر پورې پنځلس او څلورم پیر له ۲۲ ورخې جوړیږي او نهې له ۲۳ او چارشنبې له ۲۴ ورخې جوړیږي. نو بیا هم د جمعي په ورځ ۲۴ ورخې نه جوړیږي. اوس دا دواړه خو صحیح نه شو لهذا زما رائی داده چه د ۲۴ روایت صحیح دې اوددې صورت دادې چه راوی یوم الدخول او یوم الخروج نه دې شمیرلې نو پیر خو یوم الدخول فی قبا وو او جمعه یوم الخروج منه وه اوس چه دواړه اوباسې نو ۲۴ صحیح کیږي. او د قول متفق سره تعارض هم نه راځي. په دې وجه به اوس شمیر د نهې د ورځ نه کیږي ځکه چه پیر خو ترې اوهنلې نو د نهې نه د نهې پورې اته، اود دریمې نهې پورې پنځلس او د څلورمې نهې پورې ۲۲ او چارشنبې ۲۳ او جمعرات ۲۴ جوړیږي.

او جمعه چه یوم الخروج ده هغه هم خارج ده لهذا اوس بالکل صحیح شوه. اوس په دې سره زما یو تائید اوشو هغه دا چه حضور پاک په قبا کېښې د دریو جمعو پورې قیام کړې او یوه جمعه ئی هم د کلی کیدو د وجې نه نه ده ادا کړې ګنی بله څه خبره وه. (تقریر بخاری شریف: ۱۶/۷)

(۱) الاثقان فی علوم القرآن، النوع الثانی عشر ماتاخر حکمه عن نزوله وما تأخر نزوله عن حکمه: ۱۳۴/۱.

(۲) تفعلة المحتاج فی شرح المنهاج لابن حجر العیثمی، کتاب الصلاة، باب: صلاة الجمعة: ۴۰۵/۲.

(۳) نیل الاوطار للشوکانی، کتاب الجمعة، باب: انعقاد الجمعة بأربعین وإقامتها فی القری: ۲۷۴/۳.

قوله: ثُمَّ أُرْسِلَ إِلَى بَنِي النَّجَارِ، لِحَاجَتِهِمْ أَوَّامَتَقْلِيدِي السُّيُوفِ: بیا حضور پاک بنو نجار ته پیغام لیږلو سره راوغوښتل نو هغه خلقو تورې زوړندې کړې وې او په خدمت کښې حاضر شو. بنو نجار د حضور پاک ماماخیل وو. (۱)

تورې زوړندولو سره د راتلو هه مقصد وو؟

قوله: مُتَقْلِيدِي السُّيُوفِ، دا په اصل کښې متقلدين السیوف وو د اضافت د وجې نه نون پریوتلو.

دا مرکب د "جاؤوا" د ضمیر نه حال جوړیږي. (۲) علامه برماوی رحمته الله علیه فرماني چې دهغوی داسې راتلو کښې حکمت دا وو چه په دې سره ئې یهودیان ویرول مقصود وو دې د پاره چه هغوی اوگوری چه دمذنبی انصار د حضور پاک د امداد او نصرت دپاره څنگه تیاری کړې دې. (۳)
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرماني چې دا د هغه زمانې دستور وو چه کله به د چا د استقبال د پاره تلل نو توره وغیره به ئې ځان سره اوړل لکه څنگه چه نن صبا د شیروانی اچولو رواج دې. (۴)

قوله: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى رَاحِلَتِهِ، وَأَبُوبَكْرٍ دَفَعَهُ وَمَلَأَتْنِي النَّجَارُ حَوْلَهُ حَتَّى أَلْقَى بِفِنَاءِ أَبِي أَيُّوبَ:

(د راوی حدیث بیان دې چه) لکه هغه نظاره زما مخې ته وی چه زه نبی اکرم صلی الله علیه و آله په خپله سورلۍ باندې سور وینم، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه حضور پاک پسې شاته په سورلۍ ناست دې. اود بنو نجار یو جماعت د حضور پاک نه چاپیره دې. هم په دې حال کښې نبی مکرم صلی الله علیه و آله د حضرت ابویوب رضی الله عنه د کور مخې ته خپل سامان راگوز کړو.

قوله: رَاحِلَتِهِ: د اوښ سورلۍ ته راحله وائی. برابره ده که اوښ نړوی او که ماده لیکن هغه وخت حضور پاک په اوښه باندې سور وو د کومې نوم چه قصواء وو. (۵)

قوله: أَبُوبَكْرٍ دَفَعَهُ: ردیف هغه سړی ته وائی چه اصل سور پسې شاته هم په هغه سورلۍ ناست وی. (۶)

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د ردیف جوړیدو وجه: د روایت مطابق حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره خو خپله اوښه هم ویا د حضور پاک ردیف ولې جوړ شو؟
نو په دې باره کښې شراحو لیکلې دی چه ممکنه ده د څه مرض وغیره د وجې نه هغوی خپله اوښه قبیلۀ عمرو بن عوف کښې یا چرته بل ځائی پریخوډې وه. یا هغه اوښه ئې واپس کور ته لیږلې وه. دې دپاره چه کور والا ئې استعمال کړی. یا یوه بله وجه ده چه ډیره بهتر

(۱) التوضیح لابن الملن: ۶۷/۵ عمدة القاری: ۲۵۹/۴.

(۲) عمدة القاری: ۲۵۹/۴.

(۳) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۷۶/۳.

(۴) تقریر بخاری شریف: ۱۶۰/۲.

(۵) النهایة فی غریب الحدیث والأثر، باب: الرأ مع العاء: ۶۴۵/۱ عمدة القاری: ۲۵۹/۴.

(۶) معجم الصحاح، ردف، ص: ۴۰۱، ردفه، المرتد، ای یرکب خلف الراكب. (اللامع الصبیح بشرح الجامع

الصحیح: ۱۸۶/۳).

معلومی که چه دهنوی او بنه هم ورسره وه لیکن هغه په دې سوره نه شودی د پاره چه د نبی اکرم ﷺ د ردیف جوړیدو شرف حاصل کړی. او په دې کښې دې خبرې طرف ته هم اشاره کیدی شي چه د حضور پاک نه پس هم هغوی د حضور پاک خلیفه جوړیدل وو. (۱)

نوله: وَمَلَأْنِي الْفُكَّارَ حَوْلَهُ: الملاء نه مراد د قبیلې معزز او سرداران خلق دی. دې نه علاوه د ملاء نه مراد جماعت هم وی. (۲)

نوله: أَلْقَى: دې ځای کښې ددې فعل مفعول محذوف دې کوم چه رحله دي، یعنی خپله کجاوه ئی واچوله. (۳)

نوله: يَفْتَأُ: دې نه مراد دکور مخې ته خالی ځای دي. (۴)

اوبنه د الله تعالی د طرف نه مامور وه: په انصارو کښې هرسړی ددې نیک بختی تمنا لرله چه حضور پاک د هغه سره قیام او کړی. حضور پاک اوبنه پریخوده او وئې فرمائیل: إِنَّمَا مَأْمُورَةٌ هُغَ اوبنه د حضرت ابویوب انصاری رضی الله عنه د کور مخې ته په خالی ځای کښې کیناسته. بعضې روایاتو کښې دا هم راځی چه په اول ځل کیناسته بیا پاسیده دوه څلور قدمه تلو سره دوباره هم هلته کیناسته.

ددې واقعي سره متعلق د سیر یو عجیبه روایت: علامه نیسابوری رحمه الله خپل کتاب شرف سطلی علیه السلام کښې یوه واقعه نقل کړې ده دکوم مفهوم چه څه داسې دې یو صحابی وو جبار بن صخر رضی الله عنه د هغه کور د حضرت ابویوب انصاری رضی الله عنه د کور نه لږ شان وړاندې وو هغه غوښتل چه (اوبنه) لږ شان وړاندې خوښیدو سره زما د کور مخې ته اودریږی هغه په پټه باندې اوبنه باندې څکوندئ اولگوله. حضرت ابویوب انصاری رضی الله عنه چه دا اوکتل نو غصه کښې راغلو وئې وئیل والله که چرته نن اخوت اسلامی یعنی اسلامی رور ولی نه وې نو ما به ستا سټ الوزولې وو. ته زما نه دا سعادت په زور اخلې او خپل کور ته ئی بوتلل غواړې کوم چه الله تعالی په خپل فضل سره ماته را کړې دي. (۵)

(۱) التوضیح لابن الملک: ۴۶۸/۵ عمدة القاری: ۲۵۹/۴.

(۲) النهاية فی غریب الحديث والأثر، باب: المیم مع اللام: ۶۷۲/۲ عمدة القاری: ۲۵۹/۴.

(۳) اللام الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۱۸۶/۳ عمدة القاری: ۲۵۹/۴.

(۴) النهاية فی غریب الحديث والأثر، باب: الفاء مع النون: ۲/۳۹۷ عمدة القاری: ۴/۲۵۹.

(۵) قال لما دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة قام إليه المنذر بن عمرو وأبو دجانة وجماعة من أشrafهم يقولون: هلم يا رسول الله إلى العز والثروة، وجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: بارك الله عليكم، خلوا سبيلها فإنها مأمورة، حتى جاء إلى باب أبي أيوب فبركت ناقته هناك، فجاء جبار بن صخر فنخسها بالرحل، فقال أبو أيوب: أعن منزلي تنحبها، فساء والذي بعثه بالحق لولا الإسلام لضربتك بالسيف. (مناحل الشفا ومنال الصفا بتحقيق كتاب شرف المصطفى صلى الله عليه وسلم للنيسابوري، باب: ذكر مقدم النبي صلى الله عليه وسلم قیام وبناء المسجد: ۳۶۵/۲). ددې کتاب محقق الشیخ ابوالقاسم عبدالکریم بن هوازن القشیری دا واقعه نقل کولو نه پس لیکلی دی چه په دې قصه کښې نکارت دي وئې گورئې. وئې السیاق نکارة، لان جبار بن صخر هذا کون من أسر بدر فيما ذكره اصحاب المغازی والسير، ومحمد بن الحسن ممن يضعف فی الحديث، وانظر التعليق التالي (حواله بالا).

د حضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ د کور تاریخ: علامہ زرقانی رحمۃ اللہ علیہ نقل کړی دی چه د یمن د بادشاهانو لقب "تبع" دې اودا مشهوره خبره ده. د حضور پاک د هجرت کولو نه اته سوا کاله وړاندې د یمن یو بادشاه جنگ کول تردې چه مدینې پورې راوړسیدو. کله چه هغه مدینې ته راوړسیدو نو یو یهودی عالم هغه ته اووئیل چه ته دلته جنگ مه کوه. دا د خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم د هجرت ځانی دې. حضور پاک به دلته راځی او قیام به کوی. لهدا د ادب تقاضا داده چه دلته جنگ اونه کړې شی. دغه د یمن بادشاه چه د یهودی عالم خبره واوریدو نو هلته نې جنگ بند کړو اونه یوازې دا چه جنگ نې بند کړو بلکه هغه هلته یو مکان جوړ کړو او ونی وئیل په دا د نبی آخر زمان د پاره دې او څه نور مکانات نې هم جوړ کړل چه د یهودیانو اجبارو ته نې ورکړل. اود دې نه پس هغه د حضور پاک په نوم باندي یو خط اولیکلو په هغې کبني نې دا اولیکل چه دامکان کوم چه ماد نې آخر زمان د پاره جوړ کړې دې. کله چه هغوی تشریف راوړی نو هغوی ته دې پیش کړې شی. په دغه خط کبني هغه داهم اولیکل چه زه په هغه باندي ایمان راوړم او دا وعده کوم که چرې ماته د هغه زمانه ملاؤ شوه نو زه به د هغه خادم جوړ شم. هغه په دغه خط کبني یو شعر هم اولیکلو:

شهدت علی أحمد أنه رسول من الله باری التسم

فلومدعبري إلى عمرة لکت وزیراله واهن عم

یعنی که چرې ما هغه زمانه اوموندله نو زه به د هغه خادم، وزیر او د تره څوئی جوړ شم. چنانچه علامه زرقانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی هغه خط او کور منتقل کیدو سره حضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ ته اورسیدو. چنانچه کله چه حضور پاک تشریف راوړو نو حضرت ابویوب رضی اللہ عنہ هغه خط حضور پاک ته پیش کړو او د حضور پاک اوښه کومه چه د مدینې منورې د رسیدو نه پس د حضرت ابویوب رضی اللہ عنہ د کور مخې ته رامنځ شوه دا په حقیقت کبني د الله تعالی د وحی اثر وو لکه څنگه چه د حدیبیه په مقام باندي کله حضور پاک مکه مکرمه کبني داخلیدل غوښتل نو اوښه کیناسته او د تلو نه نې انکار کړې وو، هغه هم د وحی اثر وو. کله چه حضور پاک اوفرمانیل که چرې کافرانو اومشرکانو زما سره څه داسې معاهده اوکړه په کوم کبني چه هغوی د شعائر الله احترام کونکی وی نو زه به هغه منظور او قبوله کړم. او حضور پاک مکې مکرمې ته د تلو او ښار کبني د داخلیدو اراده روستو کړه نو هغه اوښه فوری اودریده او حضور پاک د حدیبیه مقام ته تلو سره هلته ایسار شوې وو. دغه شان دلته هم د حضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ د کور مخې ته راغله اوکیناسته. یو ځل کیناسته اودې نه پس پاسیده اخوا دیخوا تلوراتلو سره بیا واپس هم هلته راغله اوکیناسته دا د الله تعالی حکم سره اوشو. (۱)

دې نه پس علامه زرقانی لیکي چه حضور پاک د حضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ په کور کبني ایسار شو نو دا هم د حضور پاک کور وو چه هم د حضور پاک د پاره جوړ کړې شوې وو

(۱) شرح العلامة الزرقانی علی المواهب اللدنیة للقسطلانی، باب: هجرة المصطفى وأصحابه إلى المدينة، خاتمة: فی وقائع متفرقة حصلت فی الهجرة: ۱۶۳/۲.

حضور پاک د بل چا په کور کښې قیام نه دې کړې (۱)

پاتې شوه دا خبره چه اوښې ته وحی، نو دا څه داسې خبره نه ده (وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّفْلِ أَنْ اتَّخِذْ مِنْ الْجِبَالِ) د قرآن مجید آیت دې چه الله تعالی د شاتو مچنی ته وحی کړې ده.

قوله: وَكَانَ يُحِبُّ أَنْ يُصَلِّيَ حَيْثُ أَذْرَكَهُ الصَّلَاةُ، وَصَلَّى فِي مَرَايِضِ الْغَنَمِ: حضور پاک دا خبره خوښوله چه چرته هم په هغوی د مونځ وخت راغلې هم هلته مونځ ادا کړی. (تر دې چه) حضور پاک د چیلو په باره کښې هم مونځ ادا کړې دې.

قوله: وَصَلَّى فِي مَرَايِضِ الْغَنَمِ: د ویصل عطف په یحې باندې دې نه چه په یصل باندې (۲)

قوله: مَرَايِضُ: د چیلو د ایساریدو ځانی ته مَرِیض وانی او د دې جمع مَرَايِض استعمالیږي (۳)

د چیلو په باره کښې د مونځ د مباح کیدو په بیان کښې مستقل یو باب وړاندې راوړان دې.

قوله: وَأَنَّهُ أَمْرٌ بِنَاءِ الْمَسْجِدِ، فَأَرْسَلَ إِلَى مَلَائِكَةٍ مِنَ النَّجَّارِ فَقَالَ: «تَأْتِي النَّجَّارُ تَأْمِنُونِي بِحَاطِطِكُمْ هَذَا»، قَالُوا: لَا وَاللَّهِ لَا تَطْلُبُ مَمْنَةً إِلَّا إِلَى اللَّهِ:

چنانچه حضور پاک په هغه ځانی کښې د یو جمات جوړولو حکم ورکړو. چنانچه حضور پاک بنونجار راوغوښتل او ورته ئې او فرمائیل ای بنونجار! تاسو د دې خپل ځانی قیمت واخلئ، هغوی عرض او کړو نه، په الله قسم چه نه، مونږ به تاسو نه د دې قیمت نه اخلو مونږ خو به د دې اجر صرف د الله تعالی نه اخلو.

قوله: وَأَنَّهُ أَمْرٌ بِنَاءِ الْمَسْجِدِ: یو روایت کښې دا کلام د آن نه شروع کیږي په دې وجه چه دا مستقل

کلام دې چه حضور پاک د جمات جوړولو حکم ورکړو (۴)، او په یو بل روایت کښې: أَمْرٌ د معروف په ځانی: أَمْرٌ مجهول صیغه ده (۵) په دې صورت کښې به د: أَنَّهُ، هُوَ ضمیر، ضمیر شان وی.

قوله: تَأْمِنُونِي بِحَاطِطِكُمْ: علامه کرمانی رحمته الله علیه د دې جملې ترجمه: "تبیعونه به لاشن" سره کړې ده چه تاسو ما باندې د زمکې دا تکره د قیمت په بدله خرڅه کړئ (۶)، بعضې حضراتو د دې مطلب

(۱) (فعلی هذا) المذكور من أن تبنا بني المصطفى - صلى الله عليه وسلم - داراً (إنما نزل في منزل نفسه لا في منزل غيره.. كذا حكاه في تحقيق النصرة) في تاريخ دار الهجرة لقاضيها الشيخ زين الدين بن العسین المرافی من مراغة الصعيد من فضلاء طلبة الجمال الإسنوی. (شرح العلامة الزرقانی علی الواهب اللدینة للقسطنانی، باب: هجرة المصطفى وأصحابه إلى المدينة، خاتمة: في وقائع متفرقة حصلت في الهجرة: ۱۶۴/۲).

(۲) اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ۱۸۶/۳.

(۳) معجم الصحاح، رب ض، ص: ۳۸۶، النهاية في غريب الحديث والأثر، باب: رضى: ۶۲۶/۱.

(۴) عمدة القاری: ۲۶۱/۴.

(۵) مصابيح الجامع بشرح الجامع الصحيح البخاری: ۱۳۵/۲، عمدة القاری: ۲۶۱/۴.

(۶) شرح الكرمانی: ۹۰/۴.

«اذکر وال شنه» ذکر کړې دې. دکوم مطلب چه دادي چه تاسو ماته ددې قیمت اونبایئ. (۱)
علامه ابن الملتن رحمه الله «قد رواه ثنه لأشقریه منکم وبایعول فيه» سره ددې ترجمه کړې ده، چه تاسو
ددې قیمت مقرر کړئ چه زه تاسو نه دازمکه واخلم او تاسو په دغه قیمت دا زمکه په ما
خرخه کړئ. (۲)

ددې ټولو معانیو نه پس علامه عینی رحمه الله فرمائی چه ددې ټولو مطلبونو نه یو هم ددې
مادي صیغې «ثامنول» د تفسیر جوړیدو صلاحیت نه لری اگر چه دا ټولې معانی په مقصود
باندي دلالت کوی. لیکن ددې صحیح تفسیر هغه دې کوم چه ما په شرح ابو داؤد کښې کړې
دي چه کله یو سړي د بیل نه څه څیز اخستل د پاره بیع وغیره کوی نو هغه وخت د «ثامنول»
لفظ استعمالولی شی. نو دلته به هم دا مراد وی چه ماته ددې زمکې د ټکرې قیمت اونبایه
چه زه تانه د زمکې دا ټکره واخلم. (۳)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه دا د دوو یتیمانو زمکه وه حضور پاک هغوی
ته او فرمائیل چه تاسو ددې زمکې قیمت اونبایئ. هغوی او وئیل چه مونږ خودا بغیر د قیمت
نه درکړو مگر حضور پاک دا منظوره نه کړه او هم په قیمت ئې تري زمکه واخستله. ځکه چه
دغه د یتیمانو مال وو. دلته روایت مختصر دې په ابواب هجرت کښې به پوره شی. (۴)

فوله: بِحَاطَتِكُمْ: د حائط نه مراد باغ دې صرف دیوال نه دې. ددې دلیل وړاندې راتلونکې قول
«وقیه دخل» دې. (۵)

فوله: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ: دا اجمال دې وړاندې قول «لَا تَطْلُبُ ثَنَةً إِلَّا إِلَهَ اللَّهِ» ددې اجمال نه پس تفصیل دې.
او د اجمال تفصیل واقع فی النفس وی لکه «فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُخْرِجُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ».

فوله: إِلَى اللَّهِ: کښې کلمه «إلى» د من په معنی ده. د لغت علماؤ لیکلی دی چه «إلى» د انتهاه
غایت بیانولو د پاره راځي. (۶) لهذا «لَا تَطْلُبُ ثَنَةً إِلَّا إِلَهَ اللَّهِ» کښې بنو نجارو حضور پاک ته عرض
او کړو چه زمونږ انتهاه غایت د الله تعالی نه طلب د اجر دې. د الله تعالی د رضا طلب دې
مونږ ته قیمت نه دې پکار. اودا بالکل داسې ده لکه چه حضرت عیسی علیه السلام فرمائیلي وو:
(مَنْ الْكَفَّارِ إِلَى اللَّهِ قَالَ الْكَفَّارُونَ هُنَّ الْكَفَّارَاتُ) (آل عمران: ۵۴)

(۱) علامه عینی رحمه الله دلته بعضي حضرات وئیلو سره ذکر کړې دې خود دې قائل حافظ ابن حجر رحمه الله دې.
وئې گورئ: فتح الباری: ۶۸۱/۱ اوحافظ صاحب رحمه الله هم دا جمله د علامه ذمامینی رحمه الله نه د هغوی طرف
ته د نسبت کولو نه بغیر نقل کړې ده. او گورئ: مصابیح الجامع شرح الجامع الصحيح البخاری: ۱۳۵/۲.

(۲) التوضیح لابن الملتن: ۴۷۱/۵.

(۳) عمدة القاری: ۲۶۱/۴.

(۴) تقریر بخاری شریف: ۱۶۰/۲.

(۵) التوضیح لابن الملتن: ۴۷۱/۵ عمدة القاری: ۲۶۱/۴.

(۶) معجم الصحاح، الماده: ا، ل، ص: ۴۹.

دلته حضرت عیسیٰ علیه السلام مبتدا خپل ذات جوړ کړو او منتهی نسی د الله تعالی ذات جوړ کړې وو. حواریینو جواب ورکړو: «تَعْنُ الْكُصَاةَ اللَّهُ» (۱) مبتدا هغوی غائب کړه او صرف د منتهی

هغوی رعایت او کړو. هلته هم تال د منتهی غایت د بیانولو د پاره دې علامه کرمانی رحمته الله علیه چه ددې جملې کومه معنی بیان کړې ده د هغې حاصل دادې چه مونږ د هغه زمکې قیمت نه اخلو کومه چه به د الله تعالی په لار کښې استعمالیږي. بیا سوال دا پیدا کیږي چه هغوی د دغه زمکې بدل اخستل نه غوښتل نو د لفظ ثمن استعمال نسی په کوم بنیاد او کړو؟ جواب دادې چه دا لفظ د مشاکلت په توگه استعمال کړې شو. مطلب دا چه کله نسی کریم رحمته الله علیه دا فرمائیلې وو چه ددې د قیمت په بدله کښې په ما خرڅه کړنې نو په جواب کښې هم هغوی هغه لفظ استعمالولو سره اووئیل چه مونږ به ددې قیمت هم د الله تعالی نه وصول کوو. بیا علامه کرمانی رحمته الله علیه یو اشکال او د هغې جواب نقل کړې دې چه که څوک دا اعتراض او کړی چه د «الطلب» د مصدر صله خو «من» استعمالیږي دکوم تقاضا چه داده چه دا وئیلې شوې وې «لا من الله» نه چه «لا ال الله».

نوددې جواب دادې چه په دې جمله کښې به په معنوی توگه دا مقدر منلې شی: «لا تطلب من احد لکنه مصروف ال الله» (۲).

علامه قرطبي رحمته الله علیه فرماني چه ددې نه معلومیږي چه سړي چرته د اوسیدو اهتمام او کړی، کوم ځانی چه خپل وطن جوړ کړی نوهلته دې جمعه او د جمع د قائلولو او د شعائر اسلام د اظهار په خاطر جومات قائم کړی. په دې کښې دا ضروری دی چه د مخکښې نه هلته جومات نه وی بیا وی خو، لیکن د آبادی په اعتبار سره ناکافی وی. (۳).

قوله: فَقَالَ اَنْسَ: فَكَانَ فِيهِ مَا اَقُولُ لَكُمْ قُبُورُ الْمُتُفَرِّكِينَ، وَفِيهِ حَرْبٌ وَفِيهِ غُلٌّ: حضرت انس رضی الله عنه او فرمائیل لکه څنگه چه زه تاسو ته وایم چه دلته د مشرکانو قبرونه وو. په دې ځانی کښې یو شار ځانی وو او د کهجورو ونې وې.

قوله: فَكَانَ فِيهِ: د ضمیر مرجع «الحائط» ده په کوم کښې چه مکان جوړ شوې وو. (۴).

قوله: قُبُورُ الْمُتُفَرِّكِينَ: دې نه وړاندې راوی اووئیل: «ما اقول لكم» چه په دې ځانی کښې هغه وو کوم چه زه تاسو ته بیانوم. ددې نه پس به دا جمله د بدل په توگه یابه د بیان په توگه وی. (۵).

(۱) ایضاً.

(۲) شرح کرمانی: ۹۰/۴.

(۳) الفهم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبی صلی الله علیه وسلم: ۱۲۱/۲.

(۴) فتح الباری: ۶۸۱/۱.

(۵) عمدة القاری: ۲۶۲/۴.

قوله: خَرَبٌ: دا د جمع صیغه ده دکوم واحد جه "خَرَبَةٌ" دي لکه د کَلِمَة جمع کَلِم ده. (۱)
قوله: فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَبُورِ الْمُفْرَكِينَ، فَنَيْثَتْ، ثُمَّ بِالْخَرِبِ قُوتَتْ، وَيَا لَأَنْخِلٍ قَطِطُوا، قَطِطُوا
الْأَنْخِلَ قَبْلَةَ النَّسْجِي وَجَعَلُوا عِضَادَتَهُ الْحِجَارَةَ:

نوبی کریم ﷺ د مشرکانو د قبرونو د وړانولو حکم ورکړ او د شار خانی د برابرولو حکم
نی ورکړ. او ونی ئې پرې کړې. خلقو دغه ونې د جمات د قبلي طرف ته خورې کړې اود
کانرو په ذریعه ئې د هغې دوه ستنې جوړې کړې.

قوله: فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَبُورِ الْمُفْرَكِينَ، فَنَيْثَتْ: نبی کریم ﷺ د مشرکانو د قبرونو
د وړانولو حکم ورکړو نو هغه وران کړې شو.

په وخت د ضرورت د مشرکانو قبرونو وړانولو جواز: قبرونه وړانول، هغه وخت چه کله د
مشرکانو، کافرانو وی، مړی خاورې شوي وی، د غصب په خانی کښې خښ کړي شوي وی،
جائز دی. د قبر احترام ددې خبرو نه علاوه صورت کښې دي. خلاصه دا چه داسې کول د
ضرورت په وخت جائز دی. لیکن د مسلمانانو قبرونو سره په داسې معامله نه شی کولې. (۲)

قوله: ثُمَّ بِالْخَرِبِ قُوتَتْ: د بالخریب عطف په بقبور البشركین باندې دي. مطلب دا چه په زمکه
کښې جوړې شوو کڼدو وغیره باره کښې ئې حکم او فرمائیلو چه دا دې برابر کړي شی یعنی
دکې دي کړې شی دې دپاره چه زمکه هواره شی ښکته پورته یا بې ترتیبه پاتې نه شی.

قوله: وَيَا لَأَنْخِلٍ: دې نه مراد هم دغه دې چه د کهجورو اونو د پرې کولو حکم ئې ورکړو (۳)
علامه قرطبي رحمه الله لیکلی دی چه ددې نه معلومیږي چه میوه دارې ونې هم د ضرورت
اوحاجت په وخت پرې کولې شی. (۴)

قوله: فَصَوَّوْا الْأَنْخِلَ قَبْلَةَ النَّسْجِي: علامه سمهودي رحمه الله ددې قول په تشریح کښې دا فرمائیلی دی
چه دغه ونې د قبلي طرف ته د دیوال نه جدا د ستونو په توگه اودرولې شوې. (۵)
علامه سهیلی رحمه الله د ابن اسحاق په واسطه د یونس بن بکیر رحمه الله روایت نقل کړي دي چه د
جمات د قبلي والا طرف په خښتو باندې پوځ کړې شو بلکه وئیلی شوی دی چه هغه دیوال
په کانرو سره داسې پوځ کړې شو چه یو کانري په بل کانري کښې داخل وو. (۶)

(۱) الخرب: يجوز أن يكون بكسر الغاء، وفتح الراء، جمع خربة، كَنَفَتَه، وَنَقَمَ، أو يجوز أن تكون، جمع خربة -
بكسر الغاء، وسكون الراء على التخفيف - كَنَفَتَه وَنَقَمَ، ويجوز أن يكون "الخرب" بفتح الغاء، وبكسر الراء،
كَنَفَتَه، وَنَقَمَ، وكَلَمَ، وقد روي بالحاء المهملة، والثاء المثلثة، يريد به: الموضع المحرث، للزراعة. (النهاية
في غريب الحديث والأثر) ج ۲: ۱/۴۷۷.

(۲) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبي صلى الله عليه وسلم: ۲/۱۲۲.
(۳) عمدة القاري: ۲۶۲/۴.

(۴) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبي صلى الله عليه وسلم:
۲/۱۲۲.

(۵) خلاصة الوفاء بأخبار دار المصطفى صلى الله عليه وسلم، عمارة النبي صلى الله عليه وسلم مسجد المدينة: ۲/۸.
(۶) الروض الأنف: ۲۴۸/۲.

د تجملة المسجد نه مراد د قبلي طرف دي، نه چه د نن صبا دور کښې موجوده قبله^(۱)،
 قوله: وَجَعَلُوا عِصَادَتَهُ الْحِجَارَةَ: عِصَاد واحد دي او عِصَادَتُهُ تشبیه ده ددې معنی ده د لارې اړخ، د
 تالاب غاړې، کله چه هغه په کاترو سره مضبوط کړې شی، د چوکاټ دواړه درشلې
 مضبوطول، دې ځانې کښې مراد دوه ستنې او درول دي، کومې چه د کاترو وې^(۲)،
 د حضرت عمار بن یاسر رضی الله عنه د شهادت خبر: په دې موقع چه د مسجد نبوی آبادې کیده نبی
 اکرم صلی الله علیه و آله او ټولو صحابه کرامو رضی الله عنهم په دې آبادې کښې حصه واخستله نو هغه وخت حضرت
 عمار بن یاسر رضی الله عنه د جمات د آبادې د پاره دوه دوه څښتې او چټولې او راوړلې شې. یوه
 څښته د خپل طرف نه او دویمه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د طرف نه. هغه وخت نبی کریم صلی الله علیه و آله هغه ته
 ارشاد وفرمائیلو چه د ټولو د پاره یو اجر دې اوستا د پاره دوه اجر و نه دی. (اوپې عمار) په
 دې دنیا کښې به ستا آخری خوراک د پیو گوټ وی او تابه یو باغی ډله شهید کړی^(۳).
 قوله: وَجَعَلُوا يَنْقُلُونَ الصَّخْرَ وَهُمْ يَرْجُونَ: وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهُ: صحابه کرامو رضی الله عنهم به
 کاترې او چټولو سره رجزيه شعرونه و نیل او نبی کریم صلی الله علیه و آله هم د هغوی سره وو.
 د نبی کریم صلی الله علیه و آله او د صحابو [شعرونه و نیل:
 قوله: يَرْجُونَ: رجزي و نیل^(۴).

(۱) التوضيح لشرح الجامع الصحيح لابن الملقن: ۴۷۵/۵.

(۲) المعجم الوسيط، ص: ۶۰۶.

(۳) الجامع للإمام معمر بن راشد ومعه المصنف لابن عبدالرزاق، باب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ۲۴۶، ۲۴۰/۱۱، ۲۳۹.

(۴) علامه اجمد رضا خان بخنوري رحمته الله ليکي چه حضرت شاه صاحب رحمته الله فرمائيلی دی چه دا خفش
 (امام نحو) راڼې ده چه رجز د بحور اشعار نه نه دي نو علماء د نحو ئی هم ددې نه مني. مگر زما په نیز د
 اخفش راڼي مضبوطه او ژوره ده رجز د اردو فقري بندي وک بندي په شان دي او شعر او رجز مقابل گنرلې
 شی. چنانچه د تباع یمن سره به راجز هم وو او شاعران هم، اود ټولو شاعرانو نه پس به راجز اوریدلې
 کیدو، لهذا رجز د شعر نه علاوه دي. بیا چه کوم خلق رجز په شعر کښې داخل گنري هغوی هم په دې
 کښې قصد او اراده ضروري گنري او واټی چه د حضور پاک نه خو انشاء د شعر چرته ثابت نه دي یعنی
 حضور پاک پخپله شاعری نه ده کړې، نه ئی چرته څه شعر و نیلې دي ځکه چه د حضور پاک د لوتی شان
 سره مناسب او موزون نه وو. البته د نورو شعرونه او رجز ئی و نیلې دي او په اشعارو کښې به ئی هم ښه
 به قصد سره وزن ماتولو. په کوم باندې چه به حضرت ابوبکر رضی الله عنه فرمائیل هم چه حضرت داسې نه دي او
 حضور پاک به په جواب کښې فرمائیل چه زه شاعر نه یم. د حضور پاک نه دا شعر و نیل ثابت دی د کوم په
 اسناد کښې چه ائمه نحو دی.

يقال لثمين كانا لثقتي

تعاذل بهاتوي يكن قللنا

په اصل شعر کښې تهققا: په الف سره وو کوم چه حضور پاک مات کړو. العرف الشذی او فیض الباري
 کښې تهققاچاپ شوې دي کوم چه غلط دي ځکه چه ستن بیهقي ص: ۴۲ ۷۳ کښې دی چه حضرت
 عائشه رضی الله عنها او فرمائیل چه حضور پاک کله هم پوره شعر نه دي و نیلې مگر یو او بیانی هم دغه پورتنې
 شعر ذکر کړو. دي نه پس امام بیهقي رحمته الله او فرمائیل چه د رجز و نیلو ثبوت د حضور پاک نه .....

په دې خبره کېښي د ماهرينو اختلاف دې چه رجز د شعر د قسمونو نه دي که نه؟ د اکثر و عروضيينو او د اهل ادب اتفاق دې چه رجز شعر نه دي ځکه چه نبي اکرم ﷺ هم دا ونيلي دي. که چرې دا شعر وي نو نبي ﷺ ته به د شعر علم کيدل لازم شي حالانکه په قرآن حکيم کېښي دي: ﴿وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ﴾ (۱) الله تعالى فرمائيلي دي چه مونږ نبي ﷺ ته شعر نه دي خوډلي. ليکن دا قول صحيح نه دي ځکه چه يو نيم شعر ونيلو سره يا کله کله شعر ونيلو سره څوک شاعر نه جوړيږي او نه داسې سړي ته د شاعر نوم ورکولې کيږي. او نه هغه شعرونه د دغه سړي طرف ته منسوب کولې شي. (۲)

صحيح قول هم دغه دي چه رجز هم د شعريو قسم دي، ځکه چه شعر هغه موزون کلام ته وائي په کوم کېښي چه د قافيه رعايت او کرې شي او رجز هم دغه شان دي. (۳)
علامه قرطبي رحمه الله فرمائي چه په دې کېښي داسې هيڅ دليل نشته دي چه نبي کریم ﷺ به اشعار ونيول بلکه ظاهره خبره خودا ده چه صحابه کرامو ﷺ به رجز ونيلو او نبي کریم ﷺ به هلته موجود وو ځکه چه واو حالیه دي او جمله "النبي صلى الله عليه وسلم معهم" د حال په ځاني دي. او دويم احتمال داهم دي چه ددې جملې "النبي صلى الله عليه وسلم معهم" عطف د "يرتجزون" په ضمير باندې دي. په دې صورت کېښي اشعار ويونکو کېښي صحابه ﷺ او نبي ﷺ ټول وو. (۴)

د سماع په مباح کيدو باندې استدلال: علامه قرطبي رحمه الله فرمائي چه صوفيا کرامو د نبي ﷺ او صحابه کرامو ﷺ ددې شعرونو ونيلو نه د سماع په مباح کيدو باندې دليل نيولي دي. ليکن په موجوده دور کېښي په دې کېښي غلو شوې ده، د جواز د حد نه ئي تجاوز کړي شوې دي، د موسيقۍ آلات جائز گرځولي شوي دي حالانکه دغه حرام دي، گډاگانې جائز گنلې شي، دا خود ليونو، اهل باطل او فاسقانو خلقو کارونه دي. کوم چه هغوی په دين کېښي داخل کړي دي حالانکه دا د دين نه نه دي. الله تعالى دي په خپل فضل او احسان سره مونږ ددې نه محفوظ اوساتي، آمين. (۵)

..... ضرور شوې دي او بياني په سندونو سره ونيلي شوي د ډيرو رجزونو ذکر ئي اوکړو: بيا دا اختلاف دي چه د قرآن مجيد نه شعر کېښي اقتباس جائز دي که نه؟ مثلاً

ايها الناس اتقوا ربكم

ومن يتق الله يجعل له

دوره من حيث لا يحتسب

دلته ئي يو يولفظ کمولو سره شعر جوړ کړې دي داسې د شافعيو په نيز جائز دي مگر زمونږ په نيز جائز نه دي او دې نه خو زما هسې ويړه ده که چرې بغير د کمولو اوشی نو خير دي، انوار الباري: ۱۴/۲-۳۹.

(۱) یسن: ۶۹

(۲) عمدة القاری: ۲۶۳/۴

(۳) المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجدالنبي صلى الله عليه وسلم: ۱۲۳/۲.

(۴) المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجدالنبي صلى الله عليه وسلم: ۱۲۴/۲.

(۵) المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، باب: ابتناء مسجدالنبي صلى الله عليه وسلم: ۱۲۴/۲.

قوله: وَهُوَ يَقُولُ:

«اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ فَأَغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ»

اودائي فرمائیل ای اللہ، د آخرت د نیکیگری نه علاوه بله هیچ نیکیگری (د توجه قابل) نه ده، نو د انصارو او مهاجرینو مغفرت او کړه.

قوله: وَهُوَ يَقُولُ: دا جمله حال ده د النبي نه. (١)

قوله: اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ: هم د صحيح بخاری یو روایت او د صحيح مسلم یو روایت کښې - اللَّهُمَّ اَنْه لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ - دې په دې کښې د معنی په اعتبار سره څه خاص فرق نشته دي.

چه ای اللہ! اصل خیر خو هم د آخرت خیر دي. (دې نه علاوه په یو بل روایت کښې د - اللَّهُمَّ اِنْ الْخَيْرَ خَيْرُ الْآخِرَةِ - الفاظ هم نقل دي. (٢)

(١) عدة القاری: ٢٦٤/٤.

(٢) حدثنا مسدد، حدثنا عبدالوارث، ح حدثنا إسحاق بن منصور، أخبرنا عبدالصمد، قال: سمعت أبي يحدث، حدثنا أبو التياح يزيد بن حميد الضبي، قال: حدثني أنس بن مالك رضى الله عنه، لما قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة، نزل في علو المدينة، في حي يقال لهم بنوعمر بن عوف، قال: فأقام فيهم أربع عشرة ليلة، ثم أرسل إلى ملا بني النجار، قال: فجاءوا متقلدي سيوفهم، قال: وكأنني أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وراحتته وأبو بكر ردفه، وملا بني النجار حوله، حتى ألقى ببناء أبي أيوب، قال: فكان يصلي حيث أدرته الصلاة، ويصلي في مريض الغنم، قال: ثم إنه أمر ببناء المسجد، فأرسل إلى ملا بني النجار فجاءوا، فقال: يا بني النجار! ثامنوني حائطكم هذا قالوا: لا والله، لا نطلب ثمنه إلا إلى الله، قال: فكان فيه ما أقول لكم، كانت فيه قبور المشركين، وكانت فيه خرب، وكان فيه نخل، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بقبور المشركين فنبتت، وبالخرب فسويت، وبالنخل فقطع، قال: فصفا النخل قبله المسجد، قال: وجعلوا عضادتيه حجارة، قال: جعلوا ينقلون ذاك الصحر وهم يرتجزون، ورسول الله صلى الله عليه وسلم معهم، يقولون: اللهم إنه لا خير إلا خير الآخر، فأنصر الأنصار والمهاجرة. (صحيح البخاري، كتاب مناقب الأنصار، باب: مقدم النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه المدينة، رقم الحديث: ٣٩٣٢). حدثنا يحيى بن يحيى، وشيبان بن فروخ، كلاهما عن عبدالوارث، قال يحيى: أخبرنا عبدالوارث بن سعيد، عن أبي التياح الضبي، حدثنا أنس بن مالك، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قدم المدينة، فنزل في علو المدينة، في حي يقال لهم بنوعمر بن عوف، أقام فيهم أربع عشرة ليلة، ثم إنه أرسل إلى ملا بني النجار، فجاءوا متقلدين بسيوفهم، قال: فكانني أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وراحتته، وأبو بكر ردفه، وملا بني النجار حوله، حتى ألقى ببناء أبي أيوب، قال: فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي حيث أدرته الصلاة، ويصلي في مريض الغنم، ثم إنه أمر بالمسجد، قال فأرسل إلى ملا بني النجار فجاءوا، فقال: يا بني النجار! ثامنوني بحائطكم هذا قالوا: لا، والله! لا نطلب ثمنه إلا إلى الله، قال أنس: فكان فيه ما أقول: كان فيه نخل وقبور المشركين وخرب، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بالنخل فقطع، وبقبور المشركين فنبتت، وبالخرب فسويت، قال: فصفا النخل قبله، وجعلوا عضادتيه حجارة، قال: فكانوا يرتجزون، ورسول الله صلى الله عليه وسلم معهم، وهم يقولون: اللهم إنه لا خير إلا خير الآخر، فأنصر الأنصار والمهاجرة. (صحيح مسلم، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب: ابتناء مسجد النبي صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ٥٢٤).

(٣) حدثنا عمرو بن علي، حدثنا خالد بن الحارث، حدثنا حميد، عن أنس رضى الله عنه: .....

قوله: فَأَغْفِرُ لِلْأَنْصَارِ: په دې روایت کېښې "لأنصار" دې خود مستملی او حموی په روایت کېښې د لام حرف جر نه بغیر "الأنصار" دې. (۱) او د سنن ابی داؤد په روایت کېښې د "فاغفر" په خاتی "فانصر" دې یعنی "فانصر الأنصار". (۲)

د انصارو د تسمیه وجه: انصار جمع د نصیره لکه شریف جمع د اشراف ده. دې ډلې ته انصار په دې وجه وائی چه هغوی د نبی کریم ﷺ امداد او نصرت کړې دې او د حضور پاک ﷺ د هغوی د دښمنانو نه حفاظت کړې دې. دا جماعت په خپل دې صفت کېښې داسې ممتاز شو چه د هغوی نوم انصار شو. او داسې معروف او مشهور شو لکه چه د یوې قبیلې نوم انصار دې. (۳)

د مهاجرینو د تسمیه وجه:

قوله: وَالْمُهَاجِرَةُ: دې نه مراد هغه جماعت دې چا چه د نبی کریم ﷺ په محبت کېښې او د آخرت د کامیابی په طلب کېښې مکه مکرمه پرېخودوسره د مدینې منورې طرف ته هجرت او کړو. د هجرت اصل یو څیز پرېخودل او ترک کول دی. بیا دا لفظ یوه زمکه پرېخودو سره د بلې زمکې طرف ته د تلو د پاره استعمال شو او د روميې معنی استعمال متروک شو. (۴)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه کله دا شعر د شعر په انداز کېښې وئیلې شی نو لفظ آخره او

..... خرج النبي صلى الله عليه وسلم، في غداة باردة، والمهاجرون والأنصار يحفرون الخندق، فقال:
اللهم إن الخير خير الآخره فاغفر للأنصار والمهاجرة

فاجابوا:

نحقي الذين بايعوا محمدا
(صحيح البخاري، كتاب الأحكام، باب: كيف يباع الإمام الناس، رقم الحديث: ۷۲۰۱).

(۱) فتح الباری: ۶۸۱/۱ عمدة القاری: ۲۶۴/۴.

(۲) حدثنا مسدد، حدثنا عبد الوارث، عن أبي التياح، عن أنس بن مالك، قال: قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة فنزل في علو المدينة في حى يقال: لهم بنوعمر بن عوف فأقام فيهم أربع عشرة ليلة، ثم أرسل إلى بنى النجار فجاءوا متقلدين سيوفهم، فقال أنس: فكان أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم على راحلته، وأبو بكر يرفعه، وملأ بنى النجار حوله حتى ألقى بفناء أبي أيوب، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلى، حيث أدرته الصلاة، ويصلى في مريض الغنم، وإنه أمر ببناء المسجد، فأرسل إلى بنى النجار فقال: يا بنى النجار، ثامنوني بحائطكم هذا فقالوا: والله لا نطلب ثمنه إلا إلى الله عز وجل قال أنس: وكان فيه ما أقول لكم، كانت فيه قبور المشركين، وكانت فيه خرب، وكان فيه نخل، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بقبور المشركين، فنبش وبالحرب فسويت وبالنخل قطع، فسقوا النخل قبله المسجد، وجعلوا عضادته حجارة، وجعلوا ينقلون الصخر، وهم يرتجزون والنبي صلى الله عليه وسلم معهم، وهو يقول: اللهم لا خير إلا خير الآخره فانصر الأنصار والمهاجرة.

(سنن أبی داؤد، کتاب الصلاة، باب: فی بناء المسجد، رقم الحديث: ۴۵۳).

(۳) المحکم والمحيط الأعظم لابن سيده، المده، ن ص ر: ۲۹۹/۸. لسان العرب، فصل النون: ۲۱۰/۵.

(۴) عمدة القاری: ۲۶۴/۴.

«المهاجرة» باندې به وقف کولو سره لوستلې شی لیکن نقل دادی چه نبی کریم ﷺ دا شعر د شعر د وزن نه ویستو سره تاء متحرکه سره لوستلې وو (۱)

د حدیث مبارک د ترجمه الباب سوه مناسبت د مذکوره حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت بالکل ښکاره دې ځکه چه په ترجمه کښې هم او په حدیث شریف کښې هم د مشرکانو د قبرونو د وړانولو ذکر دې (۲)

د حدیث مبارک نه مستفاد امور اول احکام: د دې حدیث شریف نه ډیر احکام او آداب مستنبط کیږي په هغې کښې څه دلته لیکلې کیږي.

① هم په یوه سورلې باندې سور پسې شاته د بل بنده د کینولو جواز معلومیږي (۳)

② د چیلو د ترلو ځانی کښې د مونغ د ادا کولو د جواز علم اوشو (۴)

③ د هبه یا بیع د وجې نه چه څوک د قبرستان مالک جوړ شوې وی په هغه قبرستان کښې د تصرفات کولو د جواز علم اوشو (۵)

④ دا هم معلوم شوچه د مشرکانو قبرونه وړانول جائز دی ځکه چه هغه د احترام قابل نه دی (۶)

⑤ دا هم معلومه شوه چه کله په قبر کښې د مړی هلووکی ختمیدو سره خاورې شی نو په هغه زمکه باندې مونغ کول صحیح دی (۷)

⑥ دا هم معلومه شوه چه تازه میوه دارې ونې په وخت د ضرورت پرې کول او استعمالول هم صحیح دی (۸)

⑦ د ذهنونو د تازه ساتلو د پاره د شعرونو وئیلو د جواز هم معلوم شو (۹)

⑧ د علامه قرطبی رحمه الله قول مخکښې تیر شوې دې هغوی فرمائی: د دې نه معلومیږي چه سرې چرته د اوسیدو اهتمام او کړی او هغه خپل وطن جوړ کړی نو هلته دې جمعه او جمع قانولولو او د شعائر اسلام د اظهار په خاطر جمات قائم کړی. په دې کښې دا ضروری دی چه د مخکښې نه هلته جمات موجود نه وی یا وی خو صحیح لیکن د آبادی په اعتبار سره ناکافی وی. (۱۰)

(۱) شرح الکرماني: ۹۰/۴.

(۲) عمدة القاری: ۲۵۸/۴.

(۳) عمدة القاری: ۲۶۴/۴.

(۴) عمدة القاری: ۲۶۴/۴.

(۵) فتح الباری: ۶۸۱/۱ عمدة القاری: ۲۶۴/۴.

(۶) اعلام الحديث فی شرح صحيح البخاری للخطابی: ۳۹۱/۱. فتح الباری: ۶۸۱/۱. عمدة القاری: ۲۶۴/۴.

(۷) التوضیح لابن الملتن: ۷۴۷/۵. عمدة القاری: ۲۶۵/۴.

(۸) التوضیح لابن الملتن: ۷۴۷/۵. عمدة القاری: ۲۶۵/۴.

(۹) عمدة القاری: ۲۶۵/۴.

(۱۰) الفهم لما اشکل من تغلیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، ابنته مسجد النبی صلی الله علیه وسلم: ۱۲۱/۲.

۱۷- بَابُ: الصَّلَاةُ فِي مَرَابِضِ الْقَتَمِ

داباب دی د چیلو د ترلو په ځانی کښې دمونځ کولو باره کښې

فوله: مرائب: ماده د ر ب ض، د کوم معنی چه د یو ځانی کښې ایساریدل. دا جمع د مریض ده د میم په فتحې او باء په کسرې سره. رِبْض، رِبْض د باب غوب یضرب نه اسم مکان دې. د کوم معنی چه د چیلو د اوسیدو ځانی دې کوم ته چه باره او کنډاؤ هم وائی. (۱) بعضې حضراتو دا لفظ وربض په کسرې دمیم وئیلې دې. لیکن دا علامه عینی رحمته الله علیه غلط ګرځولې دې. (۲) د ترجمه الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله علیه فرمائی چه نورو ځناورو مثلاً غوا، میخه، اس او اوښ وغیره په مقابل په چیلو کښې مسکنت یعنی عاجزی وی. په دې وجه به حضور پاک د نورو ځناورو مقابله کښې د چیلو په باره کښې مونځ کول خوښول. (۳) دارنگ هغوی اوفرمانیل چه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصود ددې ترجمې نه دا دې چه د مسجد نبوی د جوړیدو نه مخکښې د حضور پاک په مرائب غنم یعنی د چیلو ځانی کښې مونځ کول څه اتفاقی امر نه و بلکه قصد او. (۴)

حدیث باب [حدیث نمبر ۳۱۹]

«حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسٍ (۵) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْقَتَمِ ثُمَّ سَمِعْتُهُ بَعْدَ يَقُولُ كَانَ يُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْقَتَمِ قَبْلَ أَنْ يُبْنَى الْمَسْجِدَ.

د حدیث ترجمه: حضرت ابوالتیاح رحمته الله علیه د حضرت انس رضی الله عنه نه نقل کوی چه هغوی اوفرمانیل چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم به د چیلو په باره کښې مونځ ادا کولو. بیا ددې نه پس ما هغوی داسې وینا کولو سره واوریدل چه حضور پاک به د مسجد نبوی جوړیدو نه مخکښې د چیلو په باره کښې مونځ کولو.

توارجم وچال: د مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول څلور راویان دی:

① سلمان بن حرب رحمته الله علیه: دا ابویوب سلیمان بن حرب بن بچیل ازدی و اشحی بصری رحمته الله علیه دې. ددوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من کره أن يعود فی الکفر کایکړه أن یقلل النار من الإیمان کښې تیرشوی دی. (۶)

(۱) المحکم والمحیط الأعظم، المادة: ر ب ض: ۱۹۴/۸، الصحاح للجوهري، المادة: ر ب ض: ۱۰۷۶/۳.

(۲) عمدة القاری: ۲۶۵/۴.

(۳) الأبواب والتراجم: ۲۱۴/۲، الكنز المتوازی، ۱۳۳/۴.

(۴) سراج القاری: ۱۴/۲.

(۵) مرتفعه چه تحت رقم الحديث: ۲۳۲، کتاب الرضوء، باب: أبواب الإیمان والدواب والغنم ومرايضها.

(۶) کشف الباری: ۱۰۵/۲.

⑦ شعبه رحمته دا: شعبه بن الحجاج بن النور واسطی بصری رحمته دې. ددوی احوال کشف

الباری، کتاب الایمان، باب: من سلم المسلمون من لسانه ویده کنبی تیر شوی دی. (۱)

⑧ ابی التیاح رحمته: دا ابوالتیاح یزید بن حمید الضبعی رحمته دې. ددوی احوال کشف الباری،

کتاب العلم، باب: ما کان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالمحظة والعلم لا ینفخ ولا یندې تیر شوی دی. (۲)

⑨ انس رحمته: دامشهور صحابین رسول حضرت انس بن مالک رحمته دې. ددوی احوال کشف

الباری، کتاب الایمان، باب: من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی دی. (۳)

د حدیث شرح: د مذکور حدیث شرح په تفصیل سره کتاب الوضوء باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرايضها کنبی تیره شوې ده. (۴)

ددې حدیث خلاصه داده چه نبی کریم صلی الله تعالی علیه وسلم د الله تعالی د حکم د وجې امت محمدیه علی صاحبها الصلوة والتسلیم د پاره د آسانۍ او سهولت والا معامله کولو سره ټول مخ د زمکې د مونځ او طهارت ځانې جوړ کړې دي. د کوم تقاضا چه داده چه په چا باندې کوم ځانې کنبی هم د مونځ وخت راشي هغه دي د ځانې د پاکوالي لحاظ ساتلو سره هلته مونځ ادا کړی. دا ددې امت امتیازی صفت دي. ددې په عمومیت کنبی د چیلو په باره کنبی ادا شوې مونځ هم شامل دي.

دویمه خبره داده چه د روایت مطابق د نبی کریم صلی الله تعالی علیه وسلم دا عمل د مسجد نبوی د جوړیدو نه مخکینې وو او د مسجد نبوی د آبادیدو نه پس د حضور پاک معمول په جمات کنبی د مونځ ادا کولو وو یعنې د چیلو په باره کنبی مونځ مطلوب او محمود نه دی بلکه د ضرورت په وخت داسې ځانې کنبی مونځ ادا کول جائز دي.

فوله: ثمر سمعته بعد: ددې قول قائل څوک دي؟ په دې باره کنبی علامه برماوی رحمته دا خبره اختیار کړې ده چه ددې قائل ابوالتیاح دي چا چه د حضرت انس رحمته نه دا خبره اوریدلې ده. (۵) او حافظ ابن حجر رحمته دا خبره اختیار کړې ده چه ددې قائل حضرت شعبه رحمته دي کوم چه دا حدیث د حضرت ابوالتیاح رحمته نه روایت کوی. (۶) او د علامه عینی رحمته په نیز په دې کنبی دواړه احتمالات دي. (۷)

(۱) کشف الباری: ۶۷۸/۱

(۲) کشف الباری: ۲۶۱/۳

(۳) کشف الباری: ۴/۲

(۴) کشف الباری کتاب الوضوء باب: أبوال الإبل والدواب والغنم ومرايضها، رقم الحديث: ۲۳۴.

(۵) اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحيح: ۱۸۹/۳

(۶) فتح الباری: ۶۸۲/۱

(۷) عمدة القاری: ۲۶۶/۴

دې اضافې مفهوم دادې چې ترکومې پورې مسجد نبوی نه وو جوړ شوي تر هغه وخته پورې به نبي کریم ﷺ د ضرورت په وخت چه کله چرته بل ځاني نه ملاویدو نو د چیلو په باره کښې به ئې هم مونځ ادا کولو. خو چه کله مسجد نبوی جوړ شو نویا دهغې نه پس حضور پاک داسې ځاني کښې مونځ نه دې ادا کړي. اگرچه په داسې ځاني کښې د ناپاکۍ وغیره نه د سلامتیا په صورت کښې د مونځ ادا کولو جواز برقرار دي (۱)

د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت: د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي چه په دواړو کښې د چیلو باره کښې د مونځ د ادا کولو ذکر دي. (۲)

۱۸- بَابُ: الصَّلَاةُ فِي مَوَاضِعِ الْإِبِلِ

داباب د اوسیدو ځاني کښې د مونځ د ادا کولو په باره کښې دي.

قوله: مواضع الإبل: په دې ترجمه الباب کښې امام بخاري رحمه الله مواضع الإبل لفظ استعمال کړي دي حالانکه په احادیثو کښې دا لفظ نه دي استعمال شوي. بلکه د حضرت براء او جابر بن سبره رحمه الله په حدیث کښې د "مبارک الإبل" الفاظ دي. (۳) د حضرت ابوهریره رحمه الله په روایت کښې د "أعطان الإبل" الفاظ دي. (۴) او د حضرت أسید بن حضیر رحمه الله په روایت کښې د "منافع الإبل" الفاظ دي. (۵) او د حضرت عبدالله بن عمرو رحمه الله په روایت کښې د "مرايد الإبل" الفاظ

(۱) عربو په چیلو او اوسنان ساتل هم دغه د هغوي معیشت وو. چرته چه به هغوی د شپې په وخت راوستل او ترل به ئې. په هغې کښې به ئې یو طرف ته د خپلې ناستې یا ستې ځاني هم جوړولو دکوم د صفای خيال به چه ئې ساتلو. چونکه جماتونونه لا تر دغه وخته پورې آباد شوي نه وو او د مونځ کولو د باره په اسلام کښې څه د خاص ځاني قید نه وو. په دې وجه حضور پاک هم او صحابه کرام هم د چیلو په دغه بارو کښې مونځ ادا کړي دي. بیا ددې ځاني څه تخصیص نه وو چرته چه به هم د مونځ وخت کیدلو هغوی به فوری ادا کولو. کله چه جمات جوړ شو نو اوس په عامو حالاتو کښې مونځ هم په جمات کښې کول بهتر او ګرځولې شو. (انوار الباری: ۴۰/۱۲)

(۲) عمدة القاری: ۲۶۵/۴.

(۳) عن البراء بن عازب، قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الوضوء من لحوم الإبل، فقال: توضؤوا منها، وسئل عن لحوم الغنم، فقال: لا توضؤوا منها، وسئل عن الصلاة في مبارك الإبل، فقال: لا تصلوا في مبارك الإبل، فإنها من الشياطين، وسئل عن الصلاة في مريض الغنم، فقال: صلوا فيها فإنها بركة. (سنن أبي داود، كتاب الطهارة، باب: في الوضوء من لحوم الإبل، رقم الحديث: ۱۸۷). عن جابر بن سرة أن رجلا سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم أتوضأ من لحوم الغنم؟ قال: إن شئت فتوضأ، وإن شئت فلا توضأ. قال أنوضأ من لحوم الإبل؟ قال: نعم فتوضأ من لحوم الإبل، قال: أصلى في مريض الغنم؟ قال: نعم. قال: أصلى في مبارك الإبل؟ قال: لا. (صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب الوضوء من لحوم الإبل، رقم الحديث: ۹۷).

(۴) عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلوا في مريض الغنم، ولا تصلوا في أعطان الإبل. (سنن الترمذی، كتاب الصلاة، باب ماجاء في الصلاة في مريض الغنم وأعطان الإبل، رقم الحديث: ۳۴۸)

(۵) فتح الباری: ۶۸۲/۱

نقل دی. (۱) لیکن حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا تہل الفاظ ترک کولو سرہ
 دے مواضع الہل لفظ استعمال کری دی خکہ چہ دا لفظ سابقہ تولو معانیو تہ شامل دی. (۲)
 ددی تولو الفاظو معنی دے لہ شان فرق سرہ تقریباً ہم یوہ دہ.

قولہ: "مبارک" ددی معنی دہ پہ زنگونو باندی دکیناستو. کوم وخت چہ اوین پہ زنگونو
 باندی پہ زمکہ کینی نوذ ہفہ د ناستی خانی تہ مبارک او ددی جمع تہ مبارک وائی. (۳)

قولہ: "معاطن" جمع دہ د "معین"، ددی معنی دہ د تلاب نہ گیر چاپیرہ د اوین د کیناستو
 خانی. داسی پہ عام توگہ ہفہ وخت کیری کلہ چہ اوین یا چیلی وغیرہ اوبہ خکلو سرہ بنہ
 خروب شی. دی نہ پس ہغوی د تلاب نہ گیر چاپیرہ کینولہ شی دی د پارہ چہ خہ وخت پس
 ہفہ بیا اوبہ او خکی. خکہ چہ ہفہ د تولہ ہفتی د پارہ پہ خپلہ خیتہ کنبی اوبہ ذخیرہ
 او جمع کوی، نو دی خانی تہ معاطن وائی. (۴)

قولہ: "مرابد" جمع دہ د "مرید"، ددی معنی ہم د اوین کینولو او ترلو د خانی دہ. (۵)

قولہ: "منأخ" ددی معنی ہم دغہ دہ. (۶)

د ترجمۃ الباب مقصد: د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصود ددی باب نہ د اوینانو د کیناستو خایونو کنبی
 د مونخ د ادا کولو صحیح کیدل بیانول دی او د امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ رد کول دی. د ہغوی
 پہ نیز د اوینانو ترلو خایونو کنبی مونخ کول جائز نہ دی. (۷)

(۱) عن عبد الله بن عمرو: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلي في مرابد الغنم، ولا يصلي في مرابد الإبل
 والبقر. (مسند أحمد بن الحنبل، مسند عبد الله بن عمرو بن العاص، رقم الحديث: ۶۶۵۸، ۱۱/۲۳۹)

(۲) فتح الباری: ۶۸۲/۱

(۳) الصحاح تاج اللغة، برک: ۱۵۷۴/۴، المعجم الوسيط: باب الباء: ۵۲/۱.

(۴) النهاية في غريب الحديث والأثر، عطن: ۲۵۸/۳، لسان العرب، فصل العين المهملة: ۲۸۶/۱۳.

(۵) الصحاح تاج اللغة: ۴۷۱/۲، المعجم الوسيط: باب الباء: ۵۲/۱، لسان العرب، فصل الراء: ۱۷۰/۳، المعجم

الوسيط: باب الراء: ۳۲۲/۱.

(۶) المغرب في ترتيب المغرب، العين مع الطاء: ۳۱۹/۱.

(۷) علامہ بجنوری رحمۃ اللہ علیہ لیکتی چہ پہ دی باب او حدیث سرہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا خود غواہی چہ د اوینانو
 پہ طیبیلہ کنبی د مونخ کولو ممانعت چہ پہ کومو احادیثو کنبی موجود دی ہفہ پہ نورو وجوہاتو سرہ
 دی چہ بعضی اوینان شریر وی ورائیری نو مونخ پہ تسلی سرہ کول مشکل وی وغیرہ. گنی کہ امونخہ
 کری شوی وی او سورلئ وی چہ اکثر دیر زیات شریف مزاج وی نو کہ د ہغوی پہ نزدیکت کنبی فی
 نفسہ خہ خرابی پہ مونخ کنبی راتلی شوہ نور حضور پاک بہ پخیلہ ولی مونخ کولو؟ لیکن امام احمد رحمۃ اللہ علیہ
 دلته د فقہی نظر نہ د کار نہ آخستو پہ وجہ د حدیث د ظاہری د ممانعت د وجی د اوینانو بہ طیبیلہ کنبی
 مونخ کول صحیح گر خولی دی او ہم ددی رد امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کری دی. حافظ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دلته لیکتی
 دی چہ د ممانعت والا احادیث بہ د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ بہ شرط باندی نہ وو پہ دی وجہ فی ہفہ ذکر نہ کرل
 مگر زہ وایم چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د نورو مسلکونو والا د احادیثو د روایت کولو التزام کلہ کوی چہ
 مذکورہ تاویل او کری شی. واللہ اعلم (انوار الباری: ۴۱۱/۴).

د علامه سندھی رحمۃ اللہ علیہ واثی: د علامہ سندھی رحمۃ اللہ علیہ رانی داده چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مواضع اہل - او معاطن اہل - کنہی فرق بیانی چه معاطن بل شی دے او مواضع بل شی. معاطن ہفہ خانی تہ وائی چرتہ چه اوین د آوبو خکلو وخت کنہی او دریری. او نہی مذکور خاص دہ د معاطن اہل سرہ. لہذا د اوین د ناستی پاستی نور خایونہ بہ پہ دے باندی قیاس کولے نہ شی. چنانچہ پہ دغہ خایونو کنہی بہ مونخ جائز وی. (۱)

د حفصوت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ واثی: حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه ددے باب پہ قائمولو سرہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا خودل غواری چه ہفہ ممانعت کوم چه د اوینانو پہ بارہ کنہی د مونخ کولو متعلق دے ہفہ پہ خیل عموم باندی نہ دی او نہ ہفہ ممانعت د یو داسی علت پہ وجہ دی کوم چه د اوین پہ ذات کنہی موجود وی. بلکہ ددے ممانعت وجہ داده چه داسی خایونو کنہی مونخ ادا کولو سرہ یکسوئی او توجہ باقی نہ پاتی کیری. پہ زہہ کنہی د اوین د طرف نہ د نقصان، شرارت او د نجاست وسوسی راؤچتیری لہذا کہ ددغہ امورو نہ تحفظ ممکن وی او د زہہ تسلی حاصلہ وی نو بیا پہ داسی خایونو کنہی د مونخ د صحیح کیدو نہ ہیخ منع کونکے خیز نشستہ دے. خنگہ چه د کجاوی د لرگی وغیرہ طرف تہ مخ کولو سرہ مونخ ادا کول صحیح دی لکہ خنگہ چه د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما د اثر نہ ددے طرف تہ اشارہ ملاویری لہذا د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د ابن عمر رضی اللہ عنہما د اثر نہ استدلال کولو سرہ د اوینانو پہ بارہ کنہی د مونخ د کولو جواز اختیارول صحیح دی. (۲)

د علامہ گاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ واثی: علامہ محمد ادریس صاحب گاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی لکہ چه امام بخاری ددے ترجمے پہ ذریعہ د ہفہ احادیثو طرف تہ اشارہ کول چه د اوینانو پہ بارہ کنہی د مونخ ادا کولو نہ دمنع بارہ کنہی راغلی دی او ہفہ د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ شرط باندی نہ پورہ کیری. یعنی ددے باب د قائمولو پہ ذریعہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د اوینانو پہ بارہ کنہی د مونخ جواز بنائی. (۳)

د اوینانو بارہ کنہی د مونخ کولو حکم: ائمہ ثلاثہ (امام مالک رحمۃ اللہ علیہ، امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ او امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ) پہ نیزد اوینانو د ترلو پہ خانی کنہی کوم وخت چه ہلتہ اوینان ترلی وی ہلتہ مونخ ادا کول مکروہ دی. او د کراہت وجہ داده چه اوین شیر خوار دے د ہفہ د شرارت او د ہفہ د تیختی او چتیری کولو د ویری د وجہ پہ مانخہ کنہی د خلل اندیشہ دہ اودا وجہ ہم کیدی شی چه د اوینانو پہ بارہ کنہی نجاست زیات وی پہ خلاف د چلو پہ بارہ کنہی او کہ چری داسی خایونو کنہی خانی پاک صفا وی یا خہ پاکہ کپرا خورولو سرہ مونخ او کرے شی نو بیا کراہت ہم نشستہ دی. (۴)

(۱) حاشیہ السنہی، کتاب الصلاة، باب: الصلاة فی مواضع الإبل: ۱/۲۶، الطاف سنز.

(۲) اللامع الدراری: ۱/۱۶۶.

(۳) تحفۃ القاری: ۲/۴۸۸.

(۴) بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل شرائط أركان الصلاة: ۱/۱۱۵، حاشیہ ابن عابدین، .....

د امام احمد بن حنبل رحمته الله په نیز داسې ځایونو کې موندنه کېږي. د هغوی دلیل د سنن ابی داؤد هغه حدیث دی په کوم کې چې د اوسانو باره کېږي د موندنې ادا کولو باره کېږي فرمایلي دي چې ددې باره کېږي موندنې کوښښ څکه چې د دوی خلقت د شیطانانو نه دي. البته د هغوی په نیز د اوسانو د تګ راتګ په ځایونو کېږي، عارضی د ساتلو ځایي بلکه په لاره باندې د څه وخت د باره حصاریدل او کیناستل یا د ګیا خوړلو دپاره ناست وی وغیره وغیره، کېږي موندنې ادا کول جائز دي.

د حنبله د دلیل جواب: علامه سهارنبوري رحمته الله فرماني د حدیث جملې "فإنها من الشياطين" کېږي د "ضمیر مرجع ماقبل جمله کېږي لفظ "مبارک" جوړېږي یا بیا لفظ "اهل"، دواړه احتمال له موجود دي. که چېرې اول احتمال مراد وی نو په دغه صورت کېږي به "الشياطين" نه مخکېني مضاف الیه محذوف وی یعنی "مادی الشياطين" د اوسانو بارې د شیطانانو ځایونه دي. او که چېرې دویم احتمال مراد وی یعنی ضمیر راجع وی د "اهل" طرف ته نو په دې سره به لازم راځي چې اوسن د شیطانانو د نسل نه دي. دا احتمال مخې ته کولو سره د بعضو وینا ده چې دا جمله په خپل حقیقت باندې محمول ده. د کوم مطلب چې به داسې چې اوسان هم د شیطانانو د اوبو نه راپیدا کړي شوي دي. او بعضي دا ويلي دي چې دلته حقیقی معنی مراد نه ده بلکه مجازی معنی مراد ده. یعنی اوسانو له د شیطانانو سره په شیطانت کېږي تشبیه ورکړي شوي ده لکه څنگه چې شیطانان شریر وی هم دغه شان اوسان هم شریر وی. اود بعضي علماؤ داهم وینا ده چې شیطانان هم دوه قسمه دي یو هغه چې د جناتو د نسل نه دي او مشهور او معروف دي او دویم هر سرکش او شریر باندې هم د شیطان اطلاق کېږي. لهذا د اوسانو باره کېږي "فإنها من الشياطين" ویلو کېږي هم دغه دویم قسم مراد دي.

بیا ممانعت "لا تصلوا إلى مبارک الإبل" علت د جمهورو په نیز د نه دې چې هغه د شیطان د نسل نه دی ګڼي په دې صورت کېږي خو به هغوی ته نیز دې کیدو اود هغوی طرف ته مخ کولو

..... کتاب الصلاة: ۳۸۰/۱. حاشية الطحطاوى على مرقى الفلاح: ۳۵۷/۱. شرح التلکين للمازرى المالکي. کتاب الصلاة. فصل: الأماكن التي تکره فيها الصلاة: ۸۲۰/۱ المدونة. کتاب الصلاة. الصلاة في المواضع التي تکره فيها الصلاة: ۱۸۳/۱. مواهب الجليل في شرح مختصر خليل. کتاب الصلاة. فائدة: تکره الصلاة في أربعة عشر موضعا: ۴۱۹/۱. البيان في مذهب الإمام الشافعي. کتاب الصلاة. مسألة: الصلاة في أعطان الإبل: ۱۱۱/۲. التهذيب في فقه الإمام الشافعي. کتاب الصلاة: ۲۰۵/۲. النجم الوهاج في شرح المنهاج. کتاب الصلاة. فصل: ۲۴۳/۲. (عن البراء بن عازب. قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الوضوء من لحوم الإبل. فقال توضؤوا منها. وسئل عن لحوم الغنم. فقال: لا توضؤوا منها. وسئل عن الصلاة في مبارک الإبل. فقال: لا تصلوا في مبارک الإبل. فإنها من الشياطين. وسئل عن الصلاة في مباحض الغنم. فقال: صلوا فيها فإنها بركة. (سنن أبی داؤد. کتاب الطهارة. باب: في الوضوء في لحوم الإبل. رقم الحديث: ۱۸۷). (المنفى لابن قدامة. کتاب الصلاة. مسألة: الصلاة في المقبرة: ۵۳/۲).

سره یا په هغې باندې سوړیدو سره هم مونږ جواز نه وی خو ددې ټولو جواز نقل دې بلکه د مسامحت په علت کښې څو احتماله دی. مثلاً:

بعضې ونیلې دی چه د اوبسانو والو دا عادت وی چه هغوی د اوبس پناه کیناستو سره متیازي او ډکې متیازي او استنجا کوی، په دې وجه منع کړې شو. بعضې وائی د اوبسانو مالک اوبسان پاک صفا او ستهرانه ساتی. بعضې وائی اوبس ډیر شریرو، دانگی او ټوپونه وهی د کوم په وجه چه په مونږ کښې نقصان او ضرر رسیدو خطر وهی بعضې ونیلې دی چه د اوبسانو نه ډیر کرکړن بوائی راځی د کوم په وجه چه منع کړې شو. او د امام شافعی رحمته الله علیه یو قول دې چه د کراهت وجه د شیطان نیرد بوالې دې ځکه چه په حدیث کښې اوبس ته من جنس الشیاطین ونیلی شوې دې. (١)

د غواگانو باره کښې د مونږ ادا کولو حکم: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه او علامه عینی رحمته الله علیه لیکلی دی چه د غواگانو باره کښې د مونږ ادا کول د جیلو باری والا حکم سره یوځای کړئی نه چه د اوبسانو باره کښې د مونږ حکم سره. یعنی د غواگانو په باره کښې مونږ ادا کول بغیر د کراهت جواز دې.

بیا علامه صاحب رحمته الله علیه داهم ذکر کړی دی چه که چرته څوک اووائی چه مسند احمد کښې یو حدیث موجود دې په کوم کښې چه د غواگانو باره کښې د مونږ حکم د اوبسانو باره کښې د مونږ کولو د حکم سره یوځای کړې شوې دې نو ددې جواب دادې چه هغه حدیث ضعیف دې په هغې باندې عمل نه شی کیدلې. (٢)

حدیث باب [حدیث نمبر ٣٢٠]

۳۴۰- حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ أَخْبَرَنَا سَلَمَانُ بْنُ حَبَّانٍ قَالَ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ قَالَ (١) رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ يُصَلِّي إِلَى بَعِيرٍ وَقَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُفْعَلُهُ.

د حدیث ترجمه: حضرت نافع رحمته الله علیه فرمائی چه ما حضرت عبداللہ بن عمر رحمته الله علیه د خپل اوبس طرف ته مخ کولو سره په مونږ ادا کولو لیدلې دې. او حضرت ابن عمر رحمته الله علیه او فرمائیل چه ما

(١) بذل المجہود، کتاب الطہارۃ، باب: فی الوضوء من لحوم الإبل، رقم الحدیث: ٩٨٧، ٩٨٨/٢، الكنز التراوی: ١٣٤-١٣٣. أوجز المسالك، کتاب الطہارۃ، باب: سترۃ المصلی فی السفر، رقم الحدیث: ٣٥٨، ٢٨٩/٣، ٢٨٨.

شرح الکرماني: ٩٢/٤.

(٢) فتح الباری: ٦٨٣/١، عمدة القاری: ٣٦٩/٤.

(٣) أخرجه البخاری أيضا فی سترۃ المصلی، باب: الصلاة إلى الراحلة والبعير والشجر والرحل، رقم الحدیث: ٥٠٧. وسلم فی صحیحہ، فی الصلاة، باب: سترۃ المصلی، رقم الحدیث: ٥٠٢. وأبو داؤد فی سننہ، فی الصلاة، باب: الصلاة إلى الراحلة، رقم الحدیث: ٦٩٢. والترمذی فی جامعہ، فی الصلاة، فی باب: ماجاء فی الصلاة إلى الراحلة، رقم الحدیث: ٣٥٢. وفي جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فی الصلاة، القسم الأول: فی الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فی الصلاة وأحكامها، الفصل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع السابع: فی قبلۃ المصلی، النوع الثاني: فی سترۃ المصلی، رقم الحدیث: ٣٧٤٤، ٥٢١/٥.

نبی کریم ﷺ داسی په مونغ کولو لیدلې دي. تراجم وچال: د مذکوره حديث په سند کېنې ټول پنځه رجال دي.

① صدقه بن الفضل: دا ابو الفضل صدقه بن الفضل مروزي ښي دي. د دوی تفصیلی

احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: العلم والعظة باللیل لاندې تیر شوی دی. (۱)

② سلمان بن: حیان ښي دي. د دوی نوم حافظ سلیمان بن حیان الازدی الکوفی دي. او کنیت

نې ابو خالد الاحمر دي. د دوی د پیدائش ځانې جرجان او د پیدائش کال ۱۱۴ هجری دي.

د دوی په استاذانو کېنې عبيد الله بن عمر، حميد الطويل، داؤد بن ابی هند، ابن عون، يحيى بن سعيد انصاري، ابن عجلان، هشام بن عرو، ابن جريج، هشام بن حسان، يزيد بن كيسان.

عاصم لالاحول، حاتم بن ابی صغير، رحمهم الله شامل دي. او د دوی په شاگردانو کېنې

صدقه بن الفضل، آدم بن ابی ایاس، اسد بن موسى، ابوكريب، ابو سعيد الاشج، يوسف بن

موس القطان، عمرو الناقد، محمد بن عبد الله بن نمير او حميد بن الربيع رحمهم الله شامل دي.

ابن معين ښي دي او ابن المديني ښي دي د دوی باره کېنې وائي: ثقة عثمان الدارمي د ابن معين

ښي نه نقل کوي: ليس به بأس. امام نسائي ښي دي هم دغه شان فرمائي عباس الدوري د ابن

معين ښي نه نقل کوي: صدوق وليس بحجة. ابو هشام الرفاعي ښي دي وائي: الثقة الامين. ابو حاتم

ښي دي وائي: صدوق. خطيب ښي دي وائي د حديث په معامله کېنې په دوی باندې هيڅ طعن نشته

دي. د ابن عدی ښي دي وينا ده: له احاديث صالحه. ابن حبان ښي دي د دوی ذکر په ثقاتو کېنې

کړې دي. د عجلي ښي دي وينا ده: ثقة ثبت صاحب سنة. دي اصلاً شامي وو ليکن په کوفه کېنې

لوئی شوي دي. د دوی وفات ۱۸۹ هجری کېنې شوې دي. (۲)

③ عبيد الله ښي دي: دا عبيد الله بن عمر بن حفص بن عبد الله بن عمر بن خطاب ښي دي. د دوی

احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التيمم البيوت لاندې تیر شوی دی. (۳)

④ نافع ښي دي: دا مولى د عبد الله بن عمر القرشي ښي دي. د دوی احوال کشف الباری، کتاب

العلم، باب: ذكر العلم والفتيا في المسجد لاندې تیر شوی دی. (۴)

⑤ ابن عمر ښي دي: دا حضرت عبد الله بن عمر ښي دي. د دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب

الإيمان، باب: الإيمان وقول النبي صلى الله عليه وسلم: بلى الإسلام على عيسى لاندې تیر شوی دی. (۵)

(۱) کشف الباری: ۳۸۸/۴.

(۲) تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير، والأعلام للذهبي: ۸۵۹/۴ تهذيب التهذيب: ۱۸۱/۴. إكمال تهذيب الكمال:

۵۰/۶. سير أعلام النبلاء: ۱۹/۹. لسان البزبان: ۳۱۷/۹. الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳۹۱/۶.

(۳) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التيمم في البيوت، ص: ۳۶۰.

(۴) کشف الباری: ۶۵۱/۴.

(۵) کشف الباری: ۶۳۷/۱.

د حديث شرح:

قوله: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم فعله: كُنِيَ دَ "يفعله" مطلب "يصل والبعدى طرف قبلته". دې. دا علامه عینی رحمته بیان کړې دې په دې تشریح کښې ددې خبرې بیان دې چه صرف د قبلي طرف ته ئې مخ نه وو بلکه هغه اوښ هم د قبلي طرف ته وو، ځکه ځه به مونځ صحیح شی گنې نه دې صحیح. (۱)

دا خبره وړاندې هم تیره شوې ده چه د علامه سندھی رحمته راښی داده چه امام بخاری رحمته "مواضع الإبل" او "معاطن الإبل" کښې فرق بیانوی چه معاطن بل شی دې او مواضع بل شی دې. معاطن هغه ځائی ته وئیلی شی چرته چه اوښ د اوبو ځکلو وخت کښې اودرېږي. او نهی مذکور خاص ده د معاطن اهل سره. لهذا د اوښ د ناستې پاستې ځائی به په نورو ځایونو باندې نه شی قیاس کولې. چنانچه په هغه ځایونو کښې به مونځ جائز وی. (۲) په نورو روایتونو کښې ددې خبرې تصریح ده چه نبی اکرم صلی الله علیه و آله د خپل اوښ طرف ته مخ کولو سره مونځ ادا کړې دې. (۳)

حضرت گنگوہی رحمته فرمائی چه د اوښانو په ځائی کښې مونځ کول جائز دی. خوچه د اوښ د اوردیدو نه او د تکلیف رسولو نه په امن کښې وی. دلته په حدیث کښې د بعیر نه مراد سورلی ده ځکه چه د بعیر نسبت، اضافت د نبی صلی الله علیه و آله طرف ته دې اودا خبره بالکل واضحه ده چه د هغې د پاسه به سامان نه اورلې کیدو گنې هغې ته حامله وائی. او نه به د هغې نه کار روزگار اخستې شو گنې هغې ته راحله وئیلی شی او نه به په هغې باندې پتی اوبه کولې شو گنې هغې ته به سانیه وئیلی شو.

دلته اوښ ستره جوړولو سره د مونځ کولو وجه دا وه چه د هغه د شرارت او قتنې نه حفاظت وو. ځکه چه بعضې سورلو کښې دیر داسې صفات وی کوم چه په نورو کښې نه وی. لهذا په دې باندې به هغه صورت هم قیاس کولې شی چرته چه د ځناور د تکلیف نه انسان محفوظ او په امن کښې وی ځکه چه د نهی د علت په نه موجودیدلو یا په نه موجودیدلو باندې د حکم مدار وی. بل د ځناور طرف ته مخ کولو سره د مونځ کولو سبب داهم دې چه ځناور یو د ساه والا شی دې لیکن په دې کښې د بت پرستی مشابعت نشته دې ځکه چه د اهل باطلو نه چاهم د اوښانو عبادت نه دې کړې. (۴)

(۱) شرح الکرمانی: ۹۲/۴، عمد القاری: ۲۸۱/۴.

(۲) حاشیه السندهی، کتاب الصلاة، باب: الصلاة فی مواضع الإبل: ۱۱/۱۲۶ الطاف سنز.

(۳) عن ابن عمر رضی الله عنهما أن النبی صلی الله علیه وسلم صلی إلی بعیره، أو راحلته، وکان یصلی علی راحلته حیث توجهت به (جامع الترمذی، کتاب الصلاة، باب: ماجاء فی الصلاة إلی راحلة، رقم الحدیث: ۳۵۲).

(۴) الکوکب الدرر، کتاب الصلاة، باب: ماجاء فی الصلاة إلی الراحلة، رقم الحدیث: ۳۵۲، ۱/۳۳۸.

د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت: په ظاهری توګه خو په ترجمه الباب او حدیث کښې مناسبت نشته دې ځکه چې په ترجمه الباب کښې نې "مواضع الإیمل" کښې د مونځ جواز خولې دې او حدیث باب کښې "صلوة إلى المیز" ذکر دی. لیکن مناسبت او مطابقت به په دې اعتبار سره وی چې د امام بخاری په تراجمو او مطالبو کښې توسع دیره زیاته وی نو دلته هم "صلوة إلى المیز" په "مواضع الإیمل" شامل کړې شوې دې.

علامه ادریس کاندهلوی رحمته الله فرمائی مطابقت دادې چې د اوبسانو باره کښې چې داکوم و نیلې شوی دی چې دا د شیطانانو نه دی، که چرې د اوبسانو د شیطانانو کیدل د مونځ د صحت نه مانع وی نو بیا د مونځ گزار په مخکې د اوبس موجودیدل، یا په اوبس باندې سوریډلو سره مونځ ادا کول هم نه وو صحیح کیدل پکار. حالانکه نبی کریم صلی الله علیه و آله په اوبس باندې د سورلۍ په حالت کښې نفل مونځ ادا کړې دې.^(۱)

د حدیث مبارک نه مستنبط فوائد او احکام: د حدیث شریف نه یوڅو خبرې واضح کیږي کومې چې دلته ذکر کولې شی:

① د مذکوره حدیث نه دا خبره ثابتیږي چې کله څناور قبلې طرف ته ناست وی نو د دغه څناور طرف ته مخ کولو سره مونځ کول صحیح دی.^(۲)

② د ادم معلومه شوه چې اوبس سره نیز دې مونځ ادا کول جائز دی په خلاف د هغې د معاطنو چې په هغې کښې مونځ ادا کول مکروه دی.^(۳)

③ او د اوبس کجاوه وغیره ستره جوړولو سره هم مونځ ادا کیدي شی.^(۴)

(۱) تحفه القاری: ۴۸۹/۲.

(۲) التوضیح لابن الملتن: ۴۸۳/۵ عمده القاری: ۲۷۱/۴.

(۳) التوضیح لابن الملتن: ۴۸۳/۵ عمده القاری: ۲۷۱/۴.

(۴) عمده القاری: ۲۷۱/۴.

۱۹- بَابُ مَنْ صَلَّى وَقَدَّامَهُ تَنُورٌ أَوْ نَارٌ أَوْ شَيْءٌ مِمَّا يُعْبَدُ، فَأَرَادَ بِهِ اللَّهُ

دا بَاب د هغه سړی باره کښې دې چا چه مونځ په داسې حال کښې او کړو چه
د هغه مخې ته تنور، اور يا څه داسې څيز وي د کوم چه عبادت کيدې شي،
ليکن د دغه مونځ په ذريعه هغه د الله تعالی د رضامندۍ اراده او کړه.

د ترجمه الباب تشریح:

قوله: وَقَدَّامَهُ تَنُورٌ: دا جمله اسمیه خبریه ده چه حال به واقع کيږي. او قدّامه: خبر مقدم دې او
تنور: مبتداء مؤخر ده. د لفظ قدّام معنی ده مخې ته. يعنی د خلف ضد. (۱)

قوله: تَنُورٌ: معنی دا هغه کنده ده په کوم کښې چه اور پليږي او ددې نه مراد هغه مخصوص
او معروف کنده هم ده په کومه کښې چه روڼې پخولې شي. او کله په کښې ترکاری هم پخولې
شي. کله دا کنده د خاورې نه جوړولې شي او کله د اوسپنې نه جوړولې شي. (۲)

قوله: أَوْ نَارٌ: ددې عطف په تنور باندې دې. په دې باندې دا سوال کولی شي چه که صرف هم
دا لفظ ذکر کړې شوې دې نوهم کافی وو. د تنور د ذکر کولو ضرورت نه وو. ددې جواب
دا دې چه دا د عطف العام علی الخاص د قبیل نه دې دې لره د مستقل ذکر کولو فائده دا ده چه په
مجوسيانو کښې ویر د اور عبادت کونکي هغه دی چه صرف هم د هغه اور عبادت کوی کوم
چه ښکاری. حالانکه کله کله تنور د خپل زور والی د وجې نه یا د اورد کمیدو د وجې نه
خپل اور نه ښکاره کوی. بلکه د هغې اور هم د تنور په هغه کنده کښې پټ پروت وي. په دې
وجه د تنور اود اور دواړو ذکر جدا او کړې شو. (۳)

قوله: أَوْ شَيْءٌ مِمَّا يُعْبَدُ: ددې جملې عطف هم په ماقبل باندې دې او ددې تقدیری عبارت به
داسې وی: مَنْ صَلَّى وَقَدَّامَهُ شَيْءٌ مِمَّا يُعْبَدُ كَالْأَوْثَانِ وَالْأَصْنَامِ وَالتَّمَاثِيلِ وَالصُّورِ وَتَحْوِذِكَ مِمَّا يُعْبَدُ أَهْلُ
الضَّلَالِ وَالْكَفَرِ. مطلب دا چه کوم سړي په داسې حال کښې مونځ او کړي چه د هغه مخې ته څه
داسې څيز وي د کوم چه عبادت کيږي لکه بت او تصویر وغيره او هر هغه څيز د کوم عبادت
چه کافران کوی. د ترجمه الباب دا حصه د ماقبل دواړو الفاظو نه هم زیاته عام ده. (۴)

قوله: فَأَرَادَ بِهِ اللَّهُ: د ترجمه الباب ددې حصې نه مقصود دا دې چه د مونځ گزار مخې ته داسې
څيزونو کښې چه څه هم مخې ته وی لیکن د هغه مقصود ا څيزونه نه وی بلکه د الله تعالی
رضامندی نی مقصود وی نو په دې وجه داسې ادا شوې مونځ به مکروه نه وی. (۵)

(۱) المحکم والمحيط الأعظم: ۳۲۲/۱ مختار الصحاح: ۲۴۹/۱.

(۲) النهاية فی غريب الحديث والأثر: ۱۹۹/۱. المختص لابن سيد: ۱۶۹/۳.

(۳) عمدة القاری: ۲۷۳/۴.

(۴) عمدة القاری: ۲۷۳/۲-۲۷۲.

(۵) عمدة القاری: ۲۷۳/۴.

ذ ترجمه الباب مقصد: رومی خبر خودا ده چه د امام بخاری رحمہ اللہ پہ نیز مسئلہ داده چه کہ خوک خالص د الله تعالیٰ د رضا د پاره مونخ ادا کولو د پاره ولاړ وی او د هغه مخې ته تنور، اور یا څه بل داسې څیز راښی د کوم چه عبادت کولې شی لکه ونه، نمر، سپوږم، غوا وغیره نو د دې په وجه د هغه مونخ گذار په مونخ کښې هیڅ خرابی یا کراحت نه پیدا کیږی بلکه د هغه مونخ صحیح دي.

په دې باندې یو سوال پیدا کیږی چه امام بخاری رحمہ اللہ خو په ترجمه الباب کښې د کراحت یا عدم کراحت څه ذکر نه دي کړي بلکه حکم نی مجهول یا مبهم ساتلي دي نو بیا د کراحت جهت د متعین کولو څه وجه ده؟ نو د دې جواب دادي چه امام بخاری رحمہ اللہ دا باب قائلولو سره چه کوم دوه احادیث ذکر کړي دي یو تعلیقاً او دویم موصلاً، نو د دې نه په عدم کراحت باندې دلالت کیږی. اگر چه د ډیرو زیاتو وجوہاتو نه د دې احادیثو نه په عدم کراحت باندې استدلال تام نه دي. (۱) وضاحت وړاندې راځی. خود دې مقابل د ډیرو زیاتو تابعینو (۲) حنابلہ (۳) او د احنافو (۴) په نیز په داسې صورت کښې مونخ ادا کول مکروه تنزیهی دي. چنانچه د خپلې خبرې د ثابتولو او د کراحت قائلینو باندې د رد کولو د پاره امام بخاری رحمہ اللہ دا باب قائم کړي دي او د دلیل په توگه باندې نی دوه احادیث پیش کړي دي یو تعلیقاً او بل موصلاً.

تعلیق: وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: أَخْبَرَنِي أَنَّهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (عَوَّضْتُ عَلَى النَّارِ وَأَنَا أَصْلَى) (۱) ۹۲
ذ تعلیق ترجمه: حضرت زهري رحمہ اللہ فرمائی چه ماته حضرت انس رضی اللہ عنہ او فرمائیل چه ماته نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی: زما مخې ته اور راوړلې شو په داسې حال کښې چه ما مونخ ادا کولو.

(۱) فتح الباری لابن رجب: ۲۲۸/۳ عمدة القاری: ۷۸۱/۴.
(۲) علامه ابن رجب حنبلی رحمہ اللہ، حافظ ابن حجر رحمہ اللہ او علامه عینی رحمہ اللہ وغیره خپلو کتابونو کښې د حضرت ابن سیرین رحمہ اللہ باره کښې دا نقل کړي دي چه هغوی به د تنور طرف ته مخ کولو سره مونخ ادا کول مکروه گنول او تنور ته به نی بیت النار وخیلو. د ابن سیرین رحمہ اللہ او حضرت سفیان رحمہ اللہ نه هم کراحت نقل دي او گورځی: فتح الباری لابن رجب: ۲۲۹/۳ فتح الباری لابن حجر: ۶۸۴/۱ عمدة القاری: ۲۷۳/۴.
(۳) کشف القناع عن متن الإقناع، کتاب الصلاة، باب صفة الصلاة، فصل: ما یکره وما یباح وما یتحب فی الصلاة: ۳۷۰/۱. المغنی لابن قدامة، کتاب الصلاة، باب: الأمانة وصلاة الجامعة، فصل الصلاة مستقبلاً وجه الإنسان: ۱۷۸/۲.
(۴) المبدع فی شرح المنقح، کتاب الصلاة، باب: مکروهات الصلاة: ۴۲۸/۱.
(۵) درر الحکام شرح غرر الأحکام، کتاب الصلاة، مکروهات الصلاة: ۱۰۹/۱. حاشیة الطحطاوی علی مراقی الفلاح شرح نور الإيضاح، کتاب الصلاة، فصل فی مکروهات: ۱۳۲/۱. المحيط البرهانی، کتاب الاستحسان والکراهة. الفصل الرابع فی الصلاة، والتسبیح، وقراءة القرآن والذکر، والدعاء، ورفع الصوت عند قراءة القرآن والذکر والدعاء: ۳۰۸/۵.

ذ تعلیق تخریج: امام بخاری رحمہ اللہ دا تعلیق موصولاً کتاب الصلاة کنسبی (۱) باب: وقت الظهر عند

الزوال کنسبی بیان کړې دې مکمل تخریج به په متعلقه مقام باندې راشي. ان شاء الله العزيز. تعلیق او ترجمه الباب کنسبی مطابقت: په دې تعلیق او ترجمه الباب کنسبی مناسبت په دې اعتبار سره دې چې نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم د مونځ دوران کنسبی خپلې مخې ته د اور مشاهده او کړه او په ترجمه الباب کنسبی هم دغه دې چې د مونځ گذار مخې ته اور وی او هغه مونځ ادا کوي. لیکن په دې مطابقت او په غرض د استدلال دا تعلیق د ترجمه الباب لاندې راوړلو کنسبی اشکالات دي، چې په تفصیل سره وړاندې راځي. (۲)

ذ تعلیق نه طریق د استدلال: امام بخاری رحمہ اللہ فرماني چې غورنی نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم د مونځ په حال کنسبی وو په دې حالت کنسبی د حضور پاک مخې ته د دوزخ اور پیش کړې شو یعنی اور د حضور پاک مخکې ته وو او حضور پاک مسلسل په مونځ کنسبی وو. که د کراهت قول اختیار کړې شي نولا محاله به دا لازم شي چې د حضور پاک مونځ په دې صورت کنسبی د کراهت سره ادا شو نو دا صحیح نه ده. لهذا چې کله داسې صورت پیش شي نو مونځ بغیر د کراهت نه صحیح دي.

ذ احنافو مسلک او امام بخاری رحمہ اللہ د استدلال جواب: د احنافو مسلک په دې باره کنسبی دادي چې که د مونځ گذار مخې ته اور یا تنور وغیره وی یعنی داسې څیز وی د کوم چې عبادت کيږي نو د مجوسانو سره د مشابهت د وجې به د هغه په مونځ کنسبی هم کراهت راځي لیکن د دغه مونځ گذار د عبادت د ارادې د نه کیدو د وجې به هغه کراهت تنزیهي وی تحریمی به نه وی پاتې شوه خبره د امام بخاری رحمہ اللہ د استدلال، نو هغه د تام نه کیدو د وجې مونځ هغه نه منو. ددې استدلال ناقص یا د تام نه کیدو اول وجه دا ده چې د دوزخ اور کوم چې حضور پاک ته د مونځ په حالت کنسبی خودلې شوې وو هغه د حضور پاک د اختیار نه بغیر وو یعنی داسې نه وو چې اور د مخکنې نه بلکېدو او حضور پاک د هغې مخې ته او دریدو سره مونځ ادا کول شروع کړل بلکه داسې او شو چې حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم مونځ شروع کړو او په دې حالت کنسبی د حضور پاک مخې ته د حضور پاک د ارادې، خوښي او اختیار نه بغیر جنت او دوزخ مخې ته راوړلې شو. حالانکه زمونږ کلام او بحث خود هغه صورت باره کنسبی دې چې په یو ځای کنسبی اور بلیږي او یو سړي د هغې مخې ته او دريږي او مونځ ادا کول شروع کړي.

(۱) حدثنا أبو اليمان، قال: أخبرنا شعيب، عن الزهري، قال: أخبرني أنس بن مالك، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج حين زافت الشمس، فصلى الظهر، فقام على المنبر، فذكر الساعة، فذكر أن فيها أموراً عظيمة، ثم قال: من أحب أن يسأل عن شيء فليسال، فلا تسألوني عن شيء إلا أخبركم، مادمت في مقامى هذا فأكثر الناس في البكاء، وأكثر أن يقول: سلوني، فقام عبدالله بن حذافة السهمي، فقال: من أي؟ قال: أبو ك حذافة، ثم أكثر أن يقول: سلوني، فبكر عمر على ركبتيه، فقال: رضىنا بالله ربا، وبالإسلام ديناً، وبمحمد نبياً، فسكت، ثم قال: عرضت على الجنة والنار أنفاً في عرض هذا العائط، فلم أر كالعير والشر. (صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب: وقت الظهر عند الزوال، رقم الحديث: ۵۴۰)

(۲) عمدة القاري: ۴/ ۲۷۳.

لهذا دا حدیث یا واقعہ دلیل جو رول صحیح نہ دی۔^(۱)

دویمہ وجہ دادہ ہے کہ دوزخ خود لپہ تو گہہ کشف شوی وو۔ دلیل دادی ہے حضور پاک سرہ شریک پہ جمات کنبی صحابہ کرام رضی اللہ عنہم تہہ اکشف نہ دی شوی یعنی دوزخ دغہ اور ہنکارہ نہ شو حالانکہ زمونہ بحث خو پہ عالم حسی کنبی د مونغ گذار مخی تہہ د اور کیدو پہ صورت کنبی دی، لہذا پہ دی وجہ ہم استدلال تام نہ دی۔^(۲)

دریمہ وجہ دادہ ہے کہ زمونہ بحث ددی دنیا د اور بارہ کنبی دی اوہغہ اور کوم چہ حضور پاک تہہ د مونغ دوران کنبی خود لپہ شوی وو ہغہ د آخرت اور وو۔^(۳)

ابن رجب حنبلی رحمۃ اللہ علیہ ددی خبری د دلیل پہ تو گہہ یو قول نقل کرے دی چہ کلہ حضرت جبرائیل علیہ السلام د حضور پاک قلب اطہر خیر لپہ وو او د جنت پہ او یو سرہ ئی ہغی تہہ غسل ور کرے وو نودا تول عمل د سرو زرو پہ رکیبی کنبی او کرے شو کومہ چہ حضرت جبرائیل علیہ السلام خیل خان سرہ راوے وو۔ نو د ہغی سرو زرو د رکیبی استعمال باندی د حرمت حکم اونہ لگیدو خکہ چہ ہغہ لوہی ددی دنیا نہ وو بلکہ د جنت نہ راوے لپہ شوی لوہی وو او د حرمت تعلق پہ دنیا کنبی د سرو زرو د لوہی پہ استعمالو سرہ دی۔ چنانچہ پہ دی باب کنبی ذکر کرے شوی تعلیق کنبی خود لپہ شوی اخروی اور باندی بہ ہم د دنیاوی اور حکم نہ شی لگولے۔ نو چہ کلہ دا دواہہ قسمہ اور جدا شو نو دیو اور نہ د بل اور حکم نہ شی مستنبط کیدلے۔^(۴)

خلورمہ وجہ دادہ ہے کہ زمونہ بحث پہ ہغہ اور کنبی دی کوم چہ د مونغ گذار مخی تہہ وی۔ حالانکہ ہغہ اور کوم چہ حضور پاک تہہ خود لپہ شوی وو ہغہ ضروری نہ دہ چہ مخی تہہ وی بلکہ ممکن دہ چہ ہغہ ئی یا گس طرف تہہ وو۔^(۵)

علامہ محمد ادریس کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ دی احتمالاتو تہہ کتو سرہ صفا محسوسیرے چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ جزئی مسائل بیانول غوازی او د ہغی د حکم بیانول د پارہ د احادیثونہ د حکم مستنبط کولو کوشش کنبی دی۔ خو چہ کلہ ہغہ د شرائطو مطابق واضح حدیث نہ مومی نو بیا پہ دیرو تاوولو او راہنکلو سرہ داسی د لری استدلالات کوی۔^(۶)

علامہ کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ یو توجیہ بلہ پیش کرے دہ چہ کہ چری دا پہ خیال کنبی اوساتلے شی نووئیلی کیدی شی چہ د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کلام د نورو فقہاؤ مقابل او مخالف نہ دی۔ ہغہ دا چہ کلہ د مونغ گذار مخی تہہ داسی اور وی چہ د نورو مونغ کونکو مخی تہہ نہ وی یعنی د ہغوی د نظر نہ غیب وی او ہغہ پہ داسی حیثیت سرہ وی چہ د ہغہ اور د مونغ گذار مخی

(۱) فتح الباری لابن رجب: ۲۲۹/۳ عمدة القاری: ۲۷۲/۴ تحفة القاری: ۴۹۰/۲.

(۲) عمدة القاری: ۲۷۲/۴ تحفة القاری: ۴۹۰/۲.

(۳) عمدة القاری: ۲۷۲/۴ تحفة القاری: ۴۹۰/۲.

(۴) فتح الباری لابن رجب: ۲۲۹/۳.

(۵) عمدة القاری: ۲۷۲/۴.

(۶) تحفة القاری: ۴۹۰/۲.

ته په کیدو سره د مجوسیانو سره مشابهت لازم نه راځي نو په داسې حالت کېنې په مونځ ادا کولو کېنې هیڅ کړاهت نشته دي. (۱)

د امام بخاری رحمته الله علیه په مسلک باندې یو اعتراض: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه د امام بخاری رحمته الله علیه په اختیار کړې شوي مسئله باندې د معترضینو د طرف نه کیدونکي یو اعتراض نقل کړې دې د هغې جواب ورکولو سره فرماني چې د امام بخاری رحمته الله علیه راښي داده چې کله د مونځ گذار مخې ته اور وی نو د هغې طرف ته مخ کولو سره مونځ کول مکروه نه دی. په دې باندې دا اشکال راځي چې امام بخاری رحمته الله علیه په وړاندې صفحه ۶۲ باندې باب: الصلاة فی ثوب مصلب أو تصاویر ترلو سره تصویر یا صلیب والا کپړا کېنې مونځ کول مکروه گرځولی دی او د هغې د مکروه کیدو علت ددې نه سوا هیڅ نه دی چې په دې کېنې تشبیه بعبادت الغیر لا زمیری کوم چې شرعاً منع دی او دا علت دلته موندلې شی په دې وجه دلته هم مونځ مکروه کیدل پکار دی؟

ددې په جواب کېنې علامه کرمانی رحمته الله علیه فرماني چې د تماثیل حکم د نورو ټولو معبودانو د حکم نه جدا دي. ځکه چې تصویر خو په خپله یو منکرشي دي که دهغې عبادت او کړې شی او که اونه کړې شی. په خلاف د اور وغیره چې هغه پخپله قبیح نه دي البته ددې عبادت حرام دي. بل مذهب دادې چې تصویرونه په مونځ کېنې په مکمل توګه مصروف کیدو نه غافل کونکي دی په دې وجه د تصویر والا کپړا کېنې مونځ مکروه دي. (۲)

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۲۱]

۳۱- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ كَسَا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ (۳) قَالَ انْخَسَفَتِ الشَّمْسُ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ثُمَّ قَالَ «أَرَيْتَ النَّارَ، فَلَمْ أَرْ مِنْظَرًا إِلَّا الْيَوْمَ قَطُّ أَقْطَمَ».

د حدیث ترجمه: حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه او فرمائیل چې نمر تندر او نیولو نو رسول الله صلی الله علیه و آله مونځ ادا کړو. بیاني او فرمائیل ماته جهنم او خودلې شو. ما د نن په شان ویرونکې منظر کله نه دي لیدلي.

توابعهم و رجال: د دې حدیث شریف په سند کېنې ټول پنځه راویان دي.

① عبد الله بن مسلمه رحمته الله علیه دا ابو عبد الرحمن عبد الله بن مسلمه بن قعنب حارثی بصری رحمته الله علیه

دي. ددوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الدین الغرار من الفتن لاندې تیر شوی دی. (۲)

(۱) تحفة القاری: ۴۹۰/۲.

(۲) الأبواب والراجیم: ۲۱۵/۲ الكنز المتواری: ۴/۱۳۶ سراج القاری: ۹۳/۳.

(۳) مریخیه فی کشف الباری تحت کتاب الإیمان، باب: کفران العشر و کفر بعد کفر، رقم الحدیث: ۲۹، ۲۰۶/۲.

(۴) کشف الباری: ۸۰/۲.

(۶) **مالك بن النخعي**: دا ابو عبد الله امام مالك بن انس بن مالك رحمته الله دې ددوی احوال كشف الباری،

كتاب الإيمان، باب: من الدين الغار من الفتن لاندې تیر شوی دی. (۱)

(۷) **زيد بن اسلم**: دا ابواسامه زيد بن اسلم قرشي عدوی مدني رحمته الله دې ددوی احوال

كشف الباری، كتاب الإيمان، باب: كفران العشر وكفر بعد كفر، رقم الحديث ۲۹، لاندې تیر شوی دی. (۲)

(۸) **عطاء بن يسار**: دا ابو محمد عطاء بن يسار هلالی مدني رحمته الله دې ددوی احوال كشف

الباری، كتاب الإيمان، باب: كفران العشر وكفر بعد كفر، رقم الحديث ۲۹، لاندې تیر شوی دی. (۳)

(۹) **عبد الله بن عباس**: دا مشهور صحابی رسول حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه دې

ددوی احوال كشف الباری، كتاب هذه الوسا د خلورم حديث لاندې تیر شوی دی. (۴)

د حديث شرح:

قوله: "الخفت": دا د "انكسفت" په معني دي. (۵)

د صلاة كسوف او خسوف مصداق: د نمر يا سپوږمۍ پوره رنړا يا څه رنړا ختميدو او د

سپوږمۍ او نمر توريږدو ته كسف وائي. كسفت الشمس او خسفت الشمس دواړه شان

استعماليري. اودغه شان كسف القمر او كسف القمر دواړه شان استعماليري.

يو قول دادې چه كسوف د نمر د پاره او خسوف د سپوږمۍ د پاره استعماليري. او هم دغه

لغت ډير مشهور دي. او يو قول داهم دي چه د تندر نيولو د شروع وختونو ته كسوف او آخري

وختونو ته خسوف وائي ليكن زيات واضحه تعبير او تعريف او قول هم هغه دي كوم چه

پورته ذكر شو.

خلاصه داده چه هغه مونځ كوم چه د نمر يا سپوږمۍ نه د يو په مكمله توگه يا بعضي حصي

توريږدو په وخت په مخصوص طريقه باندې ادا كړې شي هغې ته صلاة كسوف وائي. (۶)

فولسه: "فصلی: ددې فعل مفعول محذوف دي كوم چه الكسوف دي. يعنی حضور پاك

د كسوف مونځ ادا كړو. (۷)

(۱) كشف الباری: ۸۰/۲.

(۲) كشف الباری: ۲۰۳/۲.

(۳) كشف الباری: ۲۰۴/۲.

(۴) كشف الباری: ۴۳۵/۱.

(۵) شرح الكرماني: ۹۳/۴.

(۶) تاج العروس، ك س ف: ۳۰۹/۲۴. لسان العرب، فصل الكاف: ۲۹۹/۹.

(۷) تاج العروس، ك س ف: ۹۳/۴ عمدة القاري: ۲۷۳/۴. صلاة كسوف او صلاة خسوف د جمهور .....
(۸) شرح الكرماني: ۹۳/۴

قوله: "أريت": "بإدّ ماضی مجهول صیغه ده. مرادی معنی داده چه ما دَ مونخ ادا کولو وخت کنبی اور اولیدلو." (۱)

قوله: "وَالْيَوْمَ": "اللفظ به مصدر محذوف صفت جررشی. یعنی "رؤية مثل رؤية اليوم" ذن د لیدو په شان لیدل ما چرته نه دی لیدلی. "کالיום" کنبی کاف د تشبیه دپاره دې د مثل په معنی." (۲)

قوله: "أفظم": "اللفظ د یرزبات قباحت معنی بیانوی." (۳)

قوله: "قط": "دا د زمانه ماضی منفی د استغراق معنی پیدا کوی. مراد دادې چه د کله نه زه پیدا شوې یم نو د هغه وخت نه ما چرته داسې قبیح منظر نه دې لیدلې." (۴)

د ترجمه الباب سوه مطابقت: د ترجمه الباب مناسب د حدیث شریف "أريت النار" د جملې په وجه په داسې توگه چه که چېرې د مونخ گذار مخې ته اور موجودیدل ناخوښه او مقصد صلوة وې نو الله تعالی به دا د خپل حبیب ﷺ مخې ته نه پیش کولو." (۵)

د حدیث مبارک نه مستفاد امو: د مذکوره حدیث شریف نه چه کوم فوائد او احکام مستنبط کیږي په هغې کنبي څه دلته نقل کولې شی:

① د کسوف د مونخ د مستحب کیدو علم اوشو." (۶)

② د اهل سنت والجماعت په نیز جنت او جهنم پیدا کړي شوی دی په خلاف د معتزلو." (۷)

③ د نبی کریم ﷺ په معجزاتو کنبي یوه معجزه دلته ذکر شوه چه الله تعالی د حضور پاک د سترگو د وړاندې نه پردې اخوا کړې او د دوزخ اور شې د حضور پاک سترگو ته مخامخ کړو. حضور پاک دغه اور په خپلو سترگو باندې هم داسې اولیدلو لکه څنگه چه د معراج نه په واپسې باندې ئی مسجد اقصی لیدلې وو. د ابن الملکن رحمه الله بیان دې چه دلته یو احتمال داهم دې چه د حضور پاک دا رؤیت، رؤیت علمی وی د کوم خبر چه د وحی په ذریعه

..... آثمه کړاوه په نیز سنت مؤکده دي. ددې مونخونو وخت د تندر نیولو د وخت نه شروع کیږي او د تندر نیولو د ختمیدو پورې باقی وی. ځکه چه د نبی کریم ﷺ ارشاد دي: "إذا رأيوها فادعوا الله وصلوا حتى ينجلي" یعنی کله چه تاسو دا اووینئ نو د الله تعالی نه دعا غواړئ. او مونخ کونئ تر دې چه هغه تندر نیول ختم شی. حضور پاک د تندر ختمیدل د مونخ انتها، او خور له بل دا چه ددې مشروعیت د الله تعالی نه ددې خواش د څرگندونې د پاره دي چه هغه د رنرا نعمت دوباره رانصيب کړي او کله چه دا مقصود حاصل شو نو د مونخ مقصود حاصل شو. (الموسوعة الكويتية الفقهاء: ۲۷/۲۸۰)

① شرح الکرمانی: ۹۳/۴ عمدة القاری: ۲۷۴/۴.

② شرح الکرمانی: ۹۳/۴ عمدة القاری: ۲۷۴/۴.

③ شرح الکرمانی: ۹۳/۴ عمدة القاری: ۲۷۴/۴.

④ عمدة القاری: ۲۷۵-۲۷۴/۴.

⑤ عمدة القاری: ۲۷۲/۴ الأبواب والتراجم: ۲۱۵/۲ سراج القاری: ۱۹/۳.

⑥ شرح الکرمانی: ۹۳/۴ عمدة القاری: ۲۷۵/۴.

⑦ شرح الکرمانی: ۹۳/۴ التوضیح لابن الملکن: ۴۸۸/۵ عمدة القاری: ۲۷۵/۴.

حضور پاک تہ او کرے شو (۱)

⑤ امام بخاری رحمہ اللہ نے ترجمۃ الباب مطابق چہ کلمہ دَمُونُخْ گذار مخفی تہ اور وی لیکن دَغہ مُونُخْ گذار مقصود دَغہ اور عبادت کول نہ وی بلکہ د اللہ تعالیٰ رضامندی نی مخفی تہ وی نو یہ داسی مُونُخْ کنبی ہیخ کراہت نشتنہ دی (۲)

د جَمَاتُونُو د قَبْلِی والا دیوال کنبی ہیتر یا کِیس یا لِمِمْپ وغیرہ د لَکُولو حکم موجودہ وخت کنبی بعضی داسی علاقہ چرتہ چہ ډیرہ زیاتہ یخنی وی هلته بہ جَمَاتُونُو کنبی چہ کومی ہیتر ډ قَبْلِی طرف تہ لَکُولِ شے دی ډپارہ چہ مُونُخْ گذار حضرات ددی بہ تاؤ سرہ د یخنی نہ بیچ شے او د جَمَات ماحول بہ دی سرہ گرم وی یا د رنر یا ډ خاطر د کِیس لِمِمْپ، موم بتی یا ډیوہ وغیرہ د قَبْلِی دیوال کنبی لَکُولِ شے نو د ضرورت بہ وجہ ددی شرعاً گنجائش شته. خو بیامہ بہ ظاہری توگہ د مجوسیانو د مشابہت نہ د بیچ کیدو بہ خاطر انتظامیہ لہ پکاردی چہ داسی ہیتر یا نور د اور والا خیزونہ دی مخامخ د قَبْلِی والا دیوال کنبی نہ لگوی. بلکہ نبی طرف تہ او کس طرف تہ او د مُونُخْ گذارو شاه طرف تہ دی لگوی. یا کہ ہم د قَبْلِی طرف تہ لَکُول وی نو د مُونُخْ گذارو د سرونو نہ پور تہ دی بہ دیوال کنبی لگوی (۳)

۲۰- بَابُ: كَرَاهِيَةِ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَارِ

دا باب دی بہ قبرستان کنبی د مُونُخْ کولو د مکروه کیدو بہ بیان کنبی

فوله: كَرَاهِيَةٌ: بَعْضُيْ نَسْخُو كُنْبِيْ - كَرَاهِيَةُ الصَّلَاةِ - دِيْ نَهْ چَه - كَرَاهِيَةُ الصَّلَاةِ، بِهْ مَعْنُوْ اَعْتِبَارِ سِرِهْ

هيخْ حَرْجْ نَسْتَهْ، خُكْهْ چَهْ كَرَاهِيَةُ اَوْ كَرَاهِيَةُ دَوَارِهْ مَصَادِرْ دِيْ (۴)

قَبْرِسْتَانْ كُنْبِيْ د مُونُخْ حَكْمْ: قَبْرِسْتَانْ كُنْبِيْ د مُونُخْ د جَوَازِ يَ اَعْدَمْ جَوَازِ بِهْ بارِهْ كُنْبِيْ د اَنَمِهْ

(۱) التوضيح لابن الملحق: ۴/۸۸۸ عمدة القاري: ۴/۲۷۵.

(۲) عمدة القاري: ۴/۲۷۵.

(۳) (و) لا يكره [إلى (مصحف أو سيف مطلقاً أو شع أو سراج) أو نار توفد. لأن المجوس إنما تعبد الجمر. لا النار الموقدة، قتيبة. (الدر المختار، كتاب الصلاة، باب: ما يفسد الصلاة وما يكره فيها: ۸/۸۹۹ دار الكتب العلمية). ومن توجه في صلاته إلى تنور فيه نار توفد أو كائون فيه نار يكره، ولو توجه إلى قنديل أو إلى سراج لم يكره. كذا في محيط السرخسي وهو الأصح. كذا في خزانة الفتاوى. (الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب السابع: فيما يفسد الصلاة وما يكره فيها وما لا يكره، الفصل الثاني: فيما يكره في الصلاة وما لا يكره: ۱/۸۰۸). (نجم الفتاوى، كتاب الصلاة، سهرميس لايون كے سامنے لکے لا حکم: ۵۶۵/۲) (خير الفتاوى، احكام الساجد، سهرميس لايون كے لکے لا حکم: ۵۶۵/۲) (نجم الفتاوى، كتاب الصلاة، باب: ما يفسد الصلاة وما لا يكره فيها: ۸/۸۹۹ دار الكتب العلمية). ومن توجه في صلاته إلى تنور فيه نار توفد أو كائون فيه نار يكره، ولو توجه إلى قنديل أو إلى سراج لم يكره. كذا في محيط السرخسي وهو الأصح. كذا في خزانة الفتاوى. (الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب السابع: فيما يفسد الصلاة وما لا يكره فيها وما لا يكره، الفصل الثاني: فيما يكره في الصلاة وما لا يكره: ۱/۸۰۸). (نجم الفتاوى، كتاب الصلاة، سهرميس لايون كے سامنے لکے لا حکم: ۵۶۵/۲) (خير الفتاوى، احكام الساجد، سهرميس لايون كے لکے لا حکم: ۵۶۵/۲) (نجم الفتاوى، كتاب الصلاة، باب: ما يفسد الصلاة وما لا يكره فيها: ۸/۸۹۹ دار الكتب العلمية).

(۴) عمدة القاري: ۴/۲۷۵.

اربعه مذاهب تفصیل درې ابوابه وړاندې باب "هل تنبش قبور مشرکی الجاهلیة ویتخذ مکانها

مساجد- کنبې تیر شوې دي. د ترجمه الباب مقصد: ددې ترجمه الباب نه مقصود مطلقاً د قبرونو په مینځ کنبې د مونځ مکروه کیدو بیان دي. او ماقبل کنبې چه کوم باب: "هل تنبش قبور مشرکی الجاهلیة ویتخذ مکانها مساجد- تیر شو په هغې کنبې خاص د قبر مخې ته اودریدو سره د مونځ ادا کولو د کراهت بیان وو په داسې توگه چه د مونځ گذار مخې ته قبر وی. نو دا خبرې مخې ته کیځودو سره د تکرار قائلینو باندې رد کیږي. (۱)
حدیث باب [حدیث نمبر ۴۲۲]

----- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «اجْعَلُوا فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ صَلَاتِكُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا قُبُورًا».

د حدیث ترجمه: حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد افرمائیله په خپلو کورونو کنبې هم مونځ کوئ دا قبرستان مه جوړوئ. تراجم و حال: د مذکور حدیث شریف په سند کنبې ټول پنځه راویان دي:

① مسدد رضی اللہ عنہ: دا مسدد بن مسرهد الاسدی البصری رضی اللہ عنہ دي. د دوی مختصر حالات کشف

(۱) تحفة القاری للکانهملوی: ۴۹۰/۲. حضرت مولانا فخر الدین احمد صاحب نورالله مرقدہ فرمائی چه یوڅو صفحې وړاندې "هل تنبش قبور مشرکی الجاهلیة" اوډې سره "مایکره من الصلاة فی القبور- تیر شوې دي. او هلته تفصیل بیان شوی دي چه په قبرستان کنبې د مونځ کولو په مسئله کنبې د فقهاؤ کرامو څه اختلاف دي. دلته امام یخاری رحمته اللہ علیہ مستقلاً ددې مسئلې وضاحت کول غواړي چه په قبرستان کنبې مونځ کول مکروه دي. ددې وضاحت وجه داده چه د زمکې په هره حصه باندې مونځ کول جائز دي. د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد دي "جعلت لی الارض مسجداً وطهوراً" او مقابر هم د زمکې یوه حصه ده. امام یخاری رحمته اللہ علیہ بیانول غواړي چه د اصل په اعتبار سره د زمکې هره یوه حصه د مونځ قابله وه لیکن د عوارضو د وجې نه په خاص خاص حصو کنبې د مونځ کولو نه منع کړي شوي ده دا عوارض کله به زمکه کنبې وي او کله به ماحول کنبې وي هم ددې عوارضو په بنیاد قبرستان کنبې مونځ کول مکروه دي. ځکه چه په قبرستان کنبې د مونځ کولو عمل د بت پرستو یا قبر پرستو سره تشبیه پیدا کوی. په دې وجه فقهاء اربعه په دې باندې متفق دي چه قبرستان کنبې مونځ کول مکروه دي. (ایضاح البخاری: ۱۸۰/۳).

(۲) أخرجه البخاری ایضاً فی التطوع، باب: التطوع فی البيت، رقم الحديث: ۱۱۸۷. ومسلم فی صحيحه، فی صلاة المسافرين وقصرها، باب: استحباب صلاة النافلة، رقم الحديث: ۷۷۷. وأبو داود فی سننه، كتاب الصلاة، باب: فی فضل التطوع فی البيت، رقم الحديث: ۱۴۴۸. والترمذی فی جامعه، كتاب الصلاة، باب: ماجاء فی فضل صلاة التطوع فی البيت، رقم الحديث: ۵۵۱. والنسائی فی سننه، كتاب فی صلاة الليل، باب: الحث علی الصلاة فی البيوت والفضل فی ذلك، رقم الحديث: ۱۵۹۸. وابن ماجه فی سننه، كتاب الصلاة، باب: ماجاء فی التطوع فی البيت، رقم الحديث: ۱۳۷۷. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فی الصلاة القسم الأول: فی الفرائض وأحكامها، الباب الأول: فی الصلاة وأحكامها، الفضل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع الرابع: فی أمكنة الصلاة، النوع الرابع: فی أحاديث متفرقة، رقم الحديث: ۴۸۳/۵، ۳۶۸۳.

الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أبیح لأخیه ما یحب لنفسه، لاندې او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهیه أن لا یفهموا لاندې تیر شوی دی. (۱)

(۲) یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رحمہ اللہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: من الإیمان أبیح لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی دی. (۲)

(۳) عبید اللہ رحمہ اللہ د ا عبید اللہ بن عمر بن حفص بن عبد اللہ بن عمر بن خطاب رحمہ اللہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التبرؤ فی البیوت، ص: ۳۶۰ لاندې تیر شوی دی. (۳)

(۴) نافع رحمہ اللہ د ا مولی د عبد اللہ بن عمر القرشی رحمہ اللہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب العلم، باب: ذکر العلم والفتیاء فی المسجد لاندې تیر شوی دی. (۴)

(۵) ابن عمر رحمہما اللہ د ا حضرت عبد اللہ بن عمر رحمہما اللہ دې. د دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: الإیمان وقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: ہنی الإسلام حل خمس لاندې تیر شوی دی. (۵)
د حدیث شرح:

قوله: «اجعلوا فی بیوتکم من صلاتکم»: یعنی تاسو نوافل پہ خپلو کورونو کښې ادا کوئې.

په کورونو کښې د نوافل کولو باره کښې د علامه قرطبی رحمہ اللہ موقف: په دې عبارت کښې "من صلاتکم" کښې چه کوم "من" دې، د دې باره کښې علامه قرطبی رحمہ اللہ فرمائی (۱) چه دا د تبعیض د پاره دې او په دې صورت کښې به د "صلاتکم" نه مراد نوافل مونځونه وی او په دې باندې دلیل د صحیح مسلم هغه روایت دې په کوم کښې چه راغلی دی: «إذا قضی أحدکم الصلاة فی مسجد، فلیجعل لیبته نصیبا من صلاته» (۲) چه کله څوک په تاسو کښې په جمات کښې فرض مونځ ادا کړی نو د خپل مونځ څه حصه یعنی نوافل دې په کور کښې ادا کوی. د قاضی عیاض رحمہ اللہ موقف: او قاضی عیاض رحمہ اللہ فرمائی چه د دې مونځ نه مراد فرض مونځ دې نقل نه، مراد دادې چه تاسو کله کله فرض مونځ په کور کښې هم ادا کوئې دې د پاره چه

(۱) کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/۴.

(۲) کشف الباری: ۲/۲.

(۳) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: التبرؤ فی البیوت، ص: ۳۶۰.

(۴) کشف الباری: ۴/۵۵۱.

(۵) کشف الباری: ۱/۶۳۷.

(۶) المفهم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم، کتاب الصلاة، ومن باب: فضل النوافل، رقم الحدیث: ۴۱۱/۲، ۶۵۳.

(۷) وحدثننا أبو یزید عن أبی شیبہ، وأبو کریب، قالا: حدثننا أبو معاویہ، عن الأعمش، عن أبی سفیان، عن جابر، قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: إذا قضی أحدکم الصلاة فی مسجد، فلیجعل لیبته نصیبا من صلاته، فإن الله جاعل فی بیته من صلاته خیرا. (صحیح مسلم، کتاب الصلاة، ومن باب: فضل النوافل، رقم الحدیث: ۶۵۳).

هغه کسان کوم چه جومات ته نه شی راتلې لکه ښځې، غلام، مریض وغیره، هغوی ته په کور کېنې په جمع سره مونځ ورکونی. (١)

د جمهورو موقف: د جمهورو په نیز د احکم د نوافلو په باره کېنې دې نه چه د فرائضو باره کېنې، ځکه چه د نوافل خو پټ او خان له د ادا کولو حکم ورکړې شوې دې. د کوم چه بهترین طریقہ هم دغه ده چه فرائض په جومات کېنې د ادا کولو نه پس نوافل کورته په راتلو سره ادا کونی. او یو بل دلیل هم دې په کوم کېنې چه فرمائیلې شوی دی چه د فرض مونځ نه علاوه غوره مونځ هغه دې کوم چه په کور کېنې ادا کړې شی. (٢)

علامه نووی رحمه الله فرمائی چه زیاته صحیح خبره داده چه ددې مونځ ته دې مراد هم نقل مونځ وی نه چه فرائض ځکه چه ددې باب ټول احادیث هم ددې امر تقاضا کوی. لهدا په دې حدیث کېنې ذکر شوې د مونځ امر په فرائضو باندې محمول کول صحیح نه دی. (٣) لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله په خپله شرحه فتح الباری کېنې د قاضی صاحب رحمه الله کلام نقل کولونه پس فرمائی چه مذکور حدیث خوددې خبرې احتمال لری لیکن رومې احتمال راجع دې. (٤)

ددې پوره تفصیل نه پس واوړئ چه زمونږ په نیز د علامه نووی رحمه الله خبره راجع ده او کومه خبره چه حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه د حدیث نه هغه احتمال هم راوځی کوم چه قاضی صاحب رحمه الله بیان کړې دې دغه ډیره لرې خبره ده. د سوچ خبره ده چه کله د نبی اکرم ﷺ حدیث موجود دې چه د فرض مونځ نه علاوه د سړی افضل مونځ هغه دې کوم چه په کور کېنې ادا کړې شی، نو بیا دا احتمال څنگه ممکن دې؟ (٥)

په کورونو کېنې د نوافل کولو فائده: په احادیثو کېنې ترغیب ورکړې شوې دې چه د نوافلو ادا کول دې په کورونو کېنې او کړې شی ځکه چه دا پټ مونځ دې، کوم چه د ریاکارۍ نه لرې وی. ددې په وجه په کورونو کېنې برکت راځی، ددې عمل په وجه په کورونو کېنې رحمت رانازلیري. د رحمت فرښتې کورته راځی او شیطانان د کورونو نه تختی. (٦)

قوله: "ولا تغذوها قیورا": دا کورونه قبرستان مه جوړوئ، ددې جملې نه امام بخاری رحمه الله دا مسئله اخذ کړې ده چه قبرونه د عبادت ځایونه نه دی، لهدا په داسې ځایونو کېنې مونځ ادا کول مکروه دی.

٤. ونه قبرستان نه جوړولو سره متعلق د حضرت شیخ الحدیث رحمه الله رائي: حضرت شیخ

(١) إكمال المعلم بفوائد مسلم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة في بيته، رقم الحديث: ١٤٤/٣، ٧٧٧.

(٢) عمدة القاري: ٢٧٦/٤.

(٣) شرح النووي على مسلم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة في بيته، رقم الحديث: ٦٧/٦، ٧٧٧.

(٤) فتح الباري: ٦٨٥/١.

(٥) فتح الملم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة في بيته، رقم الحديث: ١٤٣/٥، ٧٧٧. وكذا في ذخيرة

المقبي، كتاب الصلاة، باب: الحث على الصلاة في البيوت، رقم الحديث: ٢٦٠/١٧، ١٥٩٨.

(٦) شرح النووي على مسلم، كتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة في بيته، رقم الحديث: ٦٧/٦، ٧٧٧.

ذخيرة المقبي، كتاب الصلاة، باب: الحث على الصلاة في البيوت، رقم الحديث: ٢٦٠/١٧، ١٥٩٨.

الحدیث بمطابق فرمائی ہے کہ حدیث پاک دے دی جملہ پہ معنی کنبی مختلف اقوال دی: یومطلب خود ادا ہے کہ پہ کورونو کنبی مونخونہ کوئی، پہ کورونو کنبی مونخ نہ کول دے کورنہ قبرستان جو پول دی خکہ کہ پہ مقبرہ کنبی مونخ نہ شی کولی، لہذا کورونہ دے قبرستان پہ شان مہ جو روئی، ددی مطلب نہ دے امام بخاری رحمہ اللہ تائید کیری اود امام بخاری رحمہ اللہ مقصد ہم دغہ دی او ہم ددی نہ ترجمہ ثابتیری.

دویم مطلب دادی ہے کہ پہ کورونو کنبی مونخونہ کوئی او پہ کورونو کنبی قبرونہ مہ جو روئی خکہ کہ پہ بیا بہ دغہ مقبرہ جو رہ شی او پہ مقبرہ کنبی مونخ جائز نہ دی. دریم مطلب دادی ہے کہ پہ قبرستان کنبی کور مہ جو روئی خکہ کہ کلمہ مقبروتہ تلو سرہ عبرت حاصلیری، کہ چری انسان ہم ہلتہ کور جو رکری نو بیا بہ دے عبرت حاصلولو موقع باتی نہ شی بلکہ عادت بہ شی.

خلورم مطلب دادی ہے کہ چرتہ خوک راشی نو خوراک چائی اوبو وغیرہ سرہ دے ہفہ میلستیا او کرنی خہ خوراک خبناک پری او کرنی کورونہ دے مقبرو پہ شان مہ جو روئی،^(۱) دی جملہ تہ پہ کتو سرہ دے یوجماعت رائی دادہ کہ پہ کورونو کنبی مونخ ادا کول مستحب دی خکہ کہ مری خو مونخ نہ کوی، لکہ کہ نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمائیلو کہ تاسو دے ہفہ مرو پہ شان مہ کیری ہے کہ پہ کورونو کنبی پہ مونخ ادا کولو باندی قادر نہ دی.

بعضی فقہاؤ ددی نہ دا مستنبط کری دی کہ قبرستان دے عبادت کولو خانی نہ دی، چنانچہ پہ قبرستان کنبی مونخ ادا کول مکروہ دی. ددی خبری دلیل دادی ہے کہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائی دی: پہ پورہ زمکہ کنبی مونخ ادا کیدی شی سوا دے قبرستان او حمام نہ دی دوو خایونو کنبی مونخ ادا کول جائز نہ دی.^(۲)

دے علامہ خطابی رحمہ اللہ رائی: علامہ خطابی رحمہ اللہ فرمائی ہے کہ یوہ معنی داہم دے کہ تاسو خپل کورونہ صرف دے اودہ کیدو دے پارہ مہ استعمالوئی کہ کلمہ خو پہ کور کنبی دے مونخ ادا کولو نوبت ہم رائہ شی. چونکہ خوب دے مرگ خور دے او مری خو مونخ نہ کوی.^(۳)

دے علامہ توو پشٹی رحمہ اللہ رائی: علامہ توو پشٹی رحمہ اللہ فرمائی ہے کہ یو احتمال داہم دی ہے کہ ہفہ سرے کوم کہ ذکر کوی او خوک کہ ذکر نہ کوی، دے دوی مثال دے ژوندی اود مری پہ شان دی. او ژوندی خلق پہ کورونو کنبی اوسیری او مرہ خلق پہ قبرونو کنبی اوسیری. نوہفہ سرے خوک کہ پہ کور کنبی مونخ نہ کوی ہفہ خپل کور خان لہ دے قبر قائمقام جو روی لکہ کہ ہفہ پخپلہ دے مری پہ شان وی.

(۱) الكنز المتواری: ۱۴۱/۴ سراج القاری: ۲۱/۳.

(۲) عن أبي سعيد قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الأرض كلها مسجد إلا الحمام والمقبرة. (سنن أبي داود، کتاب الصلاة، فی المواضع التي لا تجوز فيها الصلاة، رقم الحديث: ۴۹۲).

(۳) أعلام الحديث فی شرح صحيح البخاری: ۳۹۳/۱. فتح الملهم، کتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة النافلة فی بيته، رقم الحديث: ۷۷۷، ۱۴۳/۵.

دویم احتمال دادی چه قبرستان هغه خانی دې چرته چه مونځ نه شی ادا کیدی ځکه چه هغه د هغه خلقو یعنی د (مړو) د اوسیدو خانی دې چه په احکاماتو باندې د عمل کولو مکلف نه دی. د عمل دروازه د هغوی د طرف نه بنده شوی ده. لیکن په کورونو کښې تاسو مونځونه کوئ ځکه چه تاسو ژوندی یئ مکلف یئ د عمل کولو طاقت په تاسو کښې موجود دې. دریم احتمال دادی چه بیشکه تاسو په قبرستان کښې د مونځ کولو نه منع کړې شوې یئ. نو تاسو په خپلو کورونو کښې مونځونه کول مه پرېږدئ. که چرې تاسو داسې او کړل نو په داسې صورت کښې به تاسو په خپلو کورونو لره د قبرستان سره تشبیه ورکونکې جوړشئ. (۱)

د ملا علی قاری رحمته الله علیه وائي: ملا علی قاری رحمته الله علیه یوه معنی دا ذکر کړې ده چه تاسو په قبرستان کښې خپل د استوگنې خانی مه جوړوئ دې د پاره چه تاسو نه د زړه نرمی، د نصیحت حاصلول او د رحمت حاصلول زائل نه شی (دا په دې وجه چه کله بنده په یو خانی کښې اوسیدل شروع کړی نو هغه د هغه خانی عادت شی، نو چه کوم سړي په قبرستان کښې د اوسیدو عادت شی نو قبرستان ته تلو کښې کوم مقصود دې هغه به فوت شی، بلکه تاسو قبرستان ته د قبرونو د زیارت دپاره ځئ او بیا خپلو کورونو ته واپس راځئ.

او نور اقوال ذکر کولو نه پس ئی یو بل قول ذکر کړې دې چه د آریاب لطائف نه د بعضو قول دادې چه ددې معنی داده چه تاسو خپل کورونو ته را تلونکي میلمنو دپاره د کورنه د قبرستان په شان مه جوړوئ چه په هغوی نه خوراک کوئ او نه پرې اوبه ځکوئ او نه د هغوی نور څه اکرام او کړنئ. (چونکه په قبرستان کښې داسې څه کار نه کیږي په دې وجه کورونه ئی د میلمنو دپاره داسې جوړولو نه منع او کړه). (۲)

د علامه خطابی رحمته الله علیه یو اشکال او د هغې جواب: علامه خطابی رحمته الله علیه د یو قول تردید کړې دې چه چا دا تاویل بیان کړې دې چه د حدیث شریف په دې جمله کښې په کورونو کښې مری څښولو نه منع کړې شوې ده. نو د هغوی دا تاویل صحیح نه دې. ځکه چه حضور پاک هم په هغه کوټه کښې دفن کړې شو په کومه کښې چه حضور پاک اوسیدلو. (۳)

علامه کرمانی رحمته الله علیه ددې دا جواب ورکړې دې چه مذکوره تاویل صحیح دې ځکه چه دا خبره عین ممکن ده چه په کورونو کښې د څښولو جائز کیدل د نبی کریم صلی الله علیه و آله سره خاص وی لکه چه په احادیثو کښې ذکر دی چه د انبیاء کرامو وفات کوم خانی کښې اوشی هغوی هم په هغه خانی کښې څښولې شی. (۴)

(۱) المیسرفی شرح مصابیح السنة للتوربشتی، کتاب الصلاة: باب: المساجد ومواضع الصلاة، رقم الحديث: ۴۷۹، ۲۰۵/۱.

(۲) مرقا الفاتیح، کتاب الصلاة، باب: الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ۹۲۶، ۷۴۴/۲.

(۳) اعلام الحديث فی شرح صحيح البخاری: ۳۹۳/۱.

(۴) قال الکرماني: «قول: هوشين، ودفن الرسول صلى الله عليه وسلم فيه لعله من خصائصه سيما، وقد روى الانبياء يدفنون حيث يموتون» (شرح الکرماني: ۹۴/۴) وقال ابن حجر العسقلاني رحمته الله علیه: قلت: هذا الحديث .....

و حدیث شریف د ترجمه الباب سره مناسبت: د ترجمه الباب "کراهية الصلاة في المقابر" مطابقت د

حدیث شریف د دې جملې "ولا تتخذوها قبورا" سره دې په دې معنی کښې چه کورونو نه قبرستان مه جوړوئ په دې کښې تشبیه په عدم صلاة کښې ده. مطلب دا چه څنگه په قبرستان کښې مونځ نه ادا کیږي نو تاسو خپل کورونه هم داسې مه جوړوئ چه په کورونو کښې هډو مونځ نه کوئ، هم دا د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد دې او هم په دې سره ترجمه الباب ثابتیږي. (۱)

د علامه کووانی رحمته الله علیه وائې: علامه کورانی رحمته الله علیه د حدیث شریف جمله "ولا تتخذوها قبورا" ذکر کولو نه پس فرمائی چه دا هغه مقام دې چه ترجمه الباب ثابتوی. وړاندې فرمائی چه په دې باندې اشکال راځی چه دا جمله خو په ترجمه الباب باندې دلالت نه کوی ځکه چه د حدیث مبارک معنی داده چه تاسو نوافل په خپلو کورونو کښې ادا کوئ. نو د دې جواب دادې چه په دې جمله کښې د دوو معنو احتمال دې. یو خو هم دغه چه اعتراض کونکی ذکر کړې ده او دویمه معنی داده چه په قبرستان کښې مونځ ادا کول جائز نه دی. په دې معنی باندې ترجمه الباب او حدیث شریف کښې مناسبت او مطابقت ښکاره دې (۲)

..... رواد بن ماجه مع حدیث ابن عباس عن أبي بكر مرفوعا: "ما قبض نبي إلا دفن حيث قبض" وفي إسناده حسين بن عبد الله الهاشمي، وهو ضعيف. وله طريق أخرى مرسله ذكرها البيهقي في الدلائل. وروى الترمذي في الشامل، والنسائي في الكبرى، من طريق سالم بن عبيد الأشجعي الصحابي، عن أبي بكر الصديق، أنه قيل له: ف أين يدفنون رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: في المكان الذي قبض الله فيه روحه، فإنه لم يقبض روحه إلا في مكان طيب. إسناده صحيح، لكنه موقوف، والذي قبله أصرح في المقصود، وإذا حمل دفته في بيته على الاختصاص لم يبعد نهى غيره عن ذلك، بل هو متجه، لأن استمرار الدفن في البيوت ربما صبرها مقابر، فتصير الصلاة فيها مكروهة، ولفظ حدیث أبي هريرة عند مسلم أصرح من حدیث الباب، وهو قوله: "لا تجعلوا بيوتكم مقابر"، فإن ظاهره يقتضي النهي عن الدفن في البيوت مطلقا، والله أعلم. (فتح الباری: ۶۸۶/۱-۶۸۵).

(۱) مستفاد از تقرير بخاری شریف: ۱۶۲/۲. قال العلامة الدماميني في شرحه: "حمله البخاري على منع الصلاة في المقابر، وتعقب بأن القصد الحث على الصلاة في البيت، فإن الموتى لا يصلون في قبورهم، وكأنه قال: لا تكونوا كالمتوت، وليس فيه تعرض لجواز الصلاة في المقابر، ولا منعها." (مصابيح الجوامع للدماميني: ۱۳۸/۲).

(۲) الكونثر الجارى: ۱۲۲/۲-۱۲۱.

٢١- بَابُ: الصَّلَاةُ فِي مَوَاضِعِ الْخُسْفِ وَالْعَذَابِ

دا باب دې خسف په زمکه کښې څښیدلو، اود عذاب په ځایونو کښې د مونځ ادا کولو مکروه کیدو باره کښې

د ترجمه الباب تشریح:

قوله: "خسف": د یو مکان د هغې د دروازو سره په زمکه کښې څښیدلو ته خسف وائی. (١) هم دې سره متعلق د قرآن پاک آیت: ﴿فُتِنَتْ بِهِ وَيَدَارِيهِ﴾ سورت قصص کښې دی، بیا مونږ ورڅښ کړل هغوی اود هغوی کورونه. (٢)

قوله: "والعذاب": ددې ذکر د "الخسف" نه پس د ذکر العام بعد الغاص د قبیل نه دې ځکه چې خسف هم عذاب دې، لیکن د مخصوص نوعیت عذاب، چې په زمکه کښې ورځښول، اوددې نه پس عام قسم عذاب ذکر دې. مراد دادې چې کوم ځائی کښې عذاب نازل شوې وی که هغه خصوصی وی چې په زمکه کښې ورځښ کړې شوې وی، یا څه بل قسم عذاب نازل وی، هلته مونځ ادا کول ناخوښه، دی مکروه دی. (٣)

د خسف نه مراد کومه واقعه ده؟ حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چې خسف نه مراد هغه واقعه ده کومه چې الله تعالی آیت مبارک: ﴿قَالَى اللَّهُ بُنْيَانُهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ قَوْنِهِمْ﴾ کښې بیان کړې ده. (٤)

ددې په تشریح کښې علامه بغوی رحمته الله علیه معالم التنزیل کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړی دی چې نمرود بن کنعان په بابل ښار کښې یو محل جوړ کړې وو. د کوم اوچتوالي چې پنځه زره لاسه او پلنوالي یی درې زره لاسه وو. ددې مقصد دا وو چې آسمان ته اوڅیژی اود هغه ځائی حالات معلوم کړی او د آسمان والو سره جنگ او کړی. الله تعالی یوه هرا راوړلیرله کومې چې دغه محل راغوزار کړو اود هغې چت په نمرود باندې اود هغه په متبعینو باندې راپریوتلو په کوم سره چې هغوی هلاک شو. (٥)

(١) مختار الصحاح، خ س ف: ٩٠/١، الصباح النیر فی غریب الشرح الکبیر، خ س ف: ١٦٩/١، القاموس المحیط، فصل الخاء: ٨٠٤/١، لسان العرب، فصل الخاء المعجمة: ٦٧/٩.

(٢) القصص: ٨١.

(٣) عمدة القاری: ٢٧٩/٢، حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی چې په دې ترجمه کښې امام بخاری رحمته الله علیه د تعمیم بعد التخصیص په توگه عذاب ذکر کړې، ځکه چې خسف هم د عذاب نه دی. لکه چې امام بخاری رحمته الله علیه په دې ترجمه سره اشاره او کړه چې دا حکم صرف د خسف سره خاص نه دی، بلکه هر عذاب په دې کښې داخل دې ځنګه چې د حضور پاک قول: لا تدخلوا علی هؤلاء المعذبین په دې باندې دلالت کوی. لکه چې امام بخاری رحمته الله علیه په دې لفظ سره عموم ثابت کړې دي. (الکنزالتواری: ١٤١/٤، سراج القاری: ٣٠/٣).

(٤) فتح الباری: ٦٨٦/١.

(٥) معالم التنزیل للبغوی، سورة النحل، الآية: ٢٦، ١٦/٥.

صاحب روح المعانی یقول داهم لیکلی دې چه پخپله نمرود هغه وخت هلاک شوې نه وو بلکه د محل د بربادۍ نه پس ژوندې پاتې شو او الله تعالی هغه د یوماشی په ذریعه هلاک کړو، کوم چه د هغه دماغو ته رسیدلې وو.)^(۱)

د توجمة الباب مقصد: په دې ترجمه الباب سره امام بخاری رحمته الله علیه دا خودل غواړي چه د عذاب په ځایونو کښې مونځ ادا کول مکروه دي. د احادیثو نه دا خبره معلومه شوې ده چه د زحمت او د عذاب والا ځاني د رحمت والا ځاني مه جوړوئ. لهذا د خسف او عذاب په ځاني کښې مونځ مه کوئ. بل د عذاب والا د ځایونو نه د تختیدو حکم دي. لهذا په داسې ځایونو کښې مونځونه ادا کولو سره دا د قرار ځاني مه جوړوئ. ددې نه علاوه د حدیث مفهوم دې چه په داسې ځایونو کښې په ژړا سره تیریدل پکار دی. حالانکه په مونځ کښې هر چا ته ژړا نه ورځي. یو اشکال او د هغې جواب: حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرماني چه په دې باندې اشکال دادي چه مونځ د رحمت سبب دې نو د خسف په ځاني کښې خو نور هم زیات مونځونه کول پکار دی. دې د پاره چه د عذاب اثر کم شی. ددې جواب دادي چه مونځ اگر چه رحمت دې لیکن دعا هم ده او مواضع خسف کښې که چرته زیات اخلاص نه وی نو د دعا درد کیدو اندیښنه ده. دا یاد ساتئ چه امام بخاری رحمته الله علیه د جواز صلاهی مواضع الخسف قائل دی.^(۲)

تعلیق: وَاذْكُرْ أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَرِهَ الصَّلَاةَ بِخُسْفٍ بَابٍ.
د تعلیق توضیح: ددې تخریج اصل (۱) هغه اثر دې کوم چه المصنف لابن ابی شیبه کښې موجود دي. (۲) چه حجر بن عنبس الحضرمي فرماني چه مونځ د حضرت علی رضی الله عنه سره د نهروان طرف ته لاړو. تردې چه مونځ د بابل ښار ته اور سیدو نو د مازیگر وخت داخل شو. مونځ حضرت علی رضی الله عنه ته عرض او کړو چه مونځ ادا کړو؟ هغه چپ پاتې شو مونځ بیا (لو) ساعت پس، او وئیل چه مونځ ادا کړو؟ نو هغه بیا خاموش پاتې شو (خه جواب ئی ور نه کړو) بیا چه کله مونځ د بابل ښار نه اووتلو نو بیا هغوی رضی الله عنه د مازیگر مونځ ادا کړو. بیاني او فرمائیل چه زه داسې ځاني کښې مونځ نه ادا کوم چرته چه یو قوم ته په زمکه کښې خښولو سره عذاب ورکړې شوې وی. حضرت علی رضی الله عنه دا خبره درې ځل ارشاد او فرمائیله.

(۱) تفسیر روح المعانی، سورة النخل، الآية، ۲۶، ۳۶۷/۷-۳۶۶.

(۲) تقریر بخاری شریف: ۱۶۲/۲.

(۳) تعلیق التعلیق: ۲۳۱/۲.

(۴) عن حجر بن عنبس الحضرمي، قال: خرجنا مع علي إلى النهروان، حتى إذا كنا ببابل حضرت صلاة العصر، قلنا: الصلاة، فسكت، ثم قلنا: الصلاة، فسكت، فلما خرج منها صلى، ثم قال: «ما كنت أصلي بأرض خسف بها ثلاث مرات». (المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الصلاة، باب: في الموضع الذي خسف به، رقم الحديث: ۷۵۵۶، ۱۵۱/۲). حدثنا وكيع عن سفيان عن عبدالله بن أبي المحل عن علي أنه كره الصلاة في الخسوف. (المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الصلاة، باب: في الموضع الذي خسف به، رقم الحديث: ۷۵۵۷، ۱۵۱/۲) وحدثنا ابن عيينة عن عبدالله بن شريك عن أبي المحل أن علياً مر بجانب من بابل فلم يصل بها (المصنف لابن أبي شيبه، كتاب الصلاة، باب: في الموضع الذي خسف به، رقم الحديث: ۷۵۵۸، ۱۵۲/۲).

هم دغه شان هم د حضرت علی (علیه السلام) یو اثر سنن ابی داؤد کښې دې. (۱)
 د تعلیق ترجمه ذکر کړې شوی دی چه حضرت علی (علیه السلام) به په بابل ښار کښې د خسف عذاب
 د نازلیدو د وجې نه مونځ ادا کول ناخوښه کتل.
 د تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت: یوه خبره خوداده چه دا تعلیق د ترجمه الباب جز دې
 اوکه چرې جدا هم دې نو بیا هم ترجمه الباب او په دې تعلیق کښې مشترک امر هم دغه دې
 چه په داسې ځایونو کښې مونځ ادا کول مکروه دی. (۲)
 بابل ښار: بابل د یو عظیم الشان ښار نوم دی. چه پخوانی زمانه کښې د فرات دریا په
 دواړو طرفونو کښې واقع وو. او د فرات دریا په دغه ښارونو په مینځ کښې تیریدلو. نن
 هم د دغه ښار کنډرې د فرات دریا په دواړو طرفو ته موجود دی. د یوې اوږدې مودې پورې
 دا ښار د عراق د حکومت دار الخلافه وه. او د بخت نصر د زمانې پورې د لوی شان
 او شوکت والا ښار وو. ۵۲۸ قبل مسیح نه پس په دې ښار باندې داسې تباهی راغله چه د
 همیشه دپاره د دغه ښار خاتمه اوشوه. بابل ښار کښې چه په هغه دور کښې د جادو او سحر
 کومه غلبه وه د هغې مثال چرته نه وو. دا لفظ د مشهور نحوی د آخفش د بیان مطابق غیر
 منصرف دې. په عربی کښې د هر مؤنث شی نوم کله چه هغه علم وی او د درسو حروفو نه
 زیات وی غیر منصرف وی. (۳)

د بابل د تسمیه وجه: په اسرائیلیاتو کښې دی چه کله د نمرود بن کنعان جوړ کړې شوي محل
 د الله تعالی په حکم سره په زمکه کښې ورځین شونو د ویرې او دهشت د وجې نه د خلقو

(۱) حدثنا سليمان بن داؤد، أنا ابن وهيب، حدثني ابن لهيعة، وحبيبي بن أذهر، عن عمار بن سعد المرادي، عن أبي
 صالح الفغاري، أن علياً مر بابل وهو يسير، فجاءه المؤذن يؤذنه بصلاة العصر، فلما برز منها أمر المؤذن، فأقام
 الصلاة، فلما فرغ، قال: إن حبي عليه الصلاة والسلام نهاني أن أصلي في المقبرة، ونهاني أن أصلي في أرض بابل،
 فإنها ملعونة. (سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة، باب: في مواضع التي لا تجوز فيها الصلاة، رقم الحديث: ۴۹۰). د دې
 حديث آخری جمله کښې حضرت علی (علیه السلام) او فرماښل چه زما محبوب نبی (صلی الله علیه و آله) زه بابل ښار کښې د مونځ
 ادا کولو نه منع کړې يم ځکه چه دغه زمکه داسې ده چرته چه د الله تعالی لعنت نازل شوې دی علامه
 خطابی (رحمته الله علیه) د دې حديث په شرح کښې لیکي چه د دې حديث په سند کښې کلام دی زما په علم کښې یو
 عالم هم د بابل په زمکه باندې مونځ کولو ته حرام نه دی وئیلی. علاوه د دې نه چه "يُجِلَّتْ لِي الْأَرْضُ
 مَسْجِدًا وَطُهورًا" (زما دپاره ټوله زمکه د سجدي قابله او پاکه کړې شوې ده) کوم چه د دې نه زیات صحیح
 دی، د دې معارض دی. (زه فرض کړه چه) دا حديث ثبوت ته اورسی نو د دې معنی به داسې چه حضور پاک
 د بابل زمکه وطن جوړول او هلته د اقامت اختیارولو نه منع کړې ده ځکه چه کله هلته اقامت اختیار کړې
 شی نو لا محاله هلته به مونځ هم کولې کیږي. بیا چه په دې باره کښې کومه نهی راغلی ده هغه هم
 مخصوص ده. د تنهانی په الفاظو باندې غور او کړنې (د کوم معنی چه ده زه منع کړې شوم) غالباً د هغه
 محنت او مشقت نه ویرول مقصود وو کوم چه حضرت علی (علیه السلام) په کوفه کښې اوچتولو. د کوفې شمیر هم
 د بابل په زمکه کښې دی. د حضرت علی (علیه السلام) نه مخکښې خلفا راشدينو (علیهم السلام) نه څوک هم د مدینې نه نه
 دې منتقل شوي. (معالم السنن للخطابی، کتاب الصلاة، باب: المواضع التي لا تجوز فيها الصلاة: ۱/۴۸۸).

(۲) عمدة القاری: ۲۷۹/۴.

(۳) معجم البلدان: ۸/۲، ط: مصر. لغاب القرآن للنعمانی: ۱۱/۲.

ژبې ګونګې شوې. په یو بل کښې ګډوډ شو. هغوی قسم قسم خبرې کول شروع کړې نو په ۷۲ ژبو کښې تقسیم شو. دا په عربی ژبه کښې تَهَلُّکَتُ الْبَسْمُ النَّاسِ مِنَ الْقَوْمِ سره تعبیر کړې شو. هم ددې نه د بابل ښار نوم مشهور شو. دې نه مخکښې د اهل بابل ژبه سریانی وه. (۱)
حدیث باب [حدیث نمبر ۴۲۲]

«... حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَا تَدْخُلُوا عَلَى هَذِهِ الْمُعَذِّبِينَ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بِأَكِينٍ» فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا بِأَكِينٍ فَلَا تَدْخُلُوا عَلَيْهِمْ لَا يَصْبِرُكُمْ مَا أَصَابَهُمْ».

د حدیث ترجمه: حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما فرماني چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائيلى دې چې دهغه خلقو علاقه ته مه ځئ چاته چې عذاب ورکړې شوې دې، مګر په ژوا سره. که چرې تاسو اونه ژرلې شئ نو د هغوی علاقه ته مه ځئ، داسې نه وى چې په تاسو باندې هم هغه عذاب راشي کوم چې هغوی په گیره کښې اخستی وو. تواجم وچال: د مذکور حدیث شریف په سند کښې ټول څلور راویان دي:

① اسماعیل بن عبدالله رضی اللہ عنہ: دا ابو عبدالله اسماعیل بن ابی اویس عبدالله بن عبدالله بن اویس بن مالک اصبحی مدنی رضی اللہ عنہ دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: تفاضل اهل الإیمان فی الأعمال لاندې تیر شوی دی. (۲)

② مالک رضی اللہ عنہ: دا ابو عبدالله امام مالک بن انس بن مالک رضی اللہ عنہ دې. د دوی احوال کتاب الإیمان، باب: من الدین الفراء من الفتن لاندې تیر شوی دی. (۳)

③ عبدالله بن دینار رضی اللہ عنہ: دا ابو عبدالرحمن عبدالله بن دینار ورشی عدوی مدنی رضی اللہ عنہ دې. د دوی مختصر حالات کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: أمور الإیمان او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب: قول المحدث: حدثنا وحدثنا وحدثنا وحدثنا لاندې تیر شوی دی. (۴)

(۱) روح المعانی، النحل: ۲۶، ۳۶۷/۷-۳۶۶. معالم التنزیل للبغوی، النحل، الآية: ۲۶، ۱۶/۵.

(۲) أخرجه البخاری أيضا فی الأنبياء، باب: قول الله تعالى: ﴿وَلِيَّ مَحْمُودَةٍ غَافِرٍ طَلِحًا﴾ رقم الحديث: ۳۳۸۰. وفي المغازی، باب: نزول النبي صلى الله عليه وسلم الحجر، رقم الحديث: ۴۴۲۰-۴۴۱۹. وفي تفسير سورة الحجر، باب: ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْعِجْرِ﴾ رقم الحديث: ۴۷۰۲. ومسلم في صحيحه، في الزهد والرقائق، باب: لا تدخلوا مساكن الذين ظلموا أنفسهم إلا أن تكونوا باكين، رقم الحديث: ۲۹۸۰. وفي جامع الأصول، حرف الذال، الكتاب الثالث: في ذم الدنيا، وذم أماكن من الأرض، الفصل الثاني، في ذم أماكن من الأرض، رقم الحديث: ۱۱۳/۲، ۱۲۵/۴، ۲۶۱۱.

(۳) كشف الباری: ۱۱۳/۲.

(۴) كشف الباری: ۸۰/۲.

(۵) كشف الباری: ۱۲۵/۳، ۶۵۸/۱.

قوله: هؤلاء المعذبين: هغه خلق چاته چه عذاب ورکړې شوې دي د هغوی علاقتو ته مه ورځئ. صحیح بخاری په نورو روایاتو کښې دی چه کله حضور پاک مقام حجر سره تیریدو نواشاد ئی اوفرمانیلو: "لا تدخلوا مساکن الذين ظلموا انفسهم" چه کومو خلقو په خپلو خانو باندې د الله تعالی نافرمانه جوړیدو سره، ظلم او کړو د هغوی کورونو ته مه ورځئ. (۱)

قوله: إلا ان تكونوا باکين، فإن لم تكونوا باکين، فلا تدخلوا عليهم: مگر په ژبا سره، که چرې تاسو او نه ژرې شئ نو د هغوی علاقتي ته مه ورځئ.

..... او ځناورو ډیر زیات تراشلي شوي شکلونه او په ډیرو تختو سره ښانسته کړي شوي دي. جارس داؤتي، د یورپ د ټولو نه اولني اوسیدونکي وو چاچه په کال ۱۸۷۶ او ۱۸۷۷ کښې د الحجر سیل کړي وو. اود دغه کانرو او په هغې باندې تراشلي شوي عمارتونو ئی په غور سره ښاغله اوکړه هغه په اولگوله چه دا عمارتونه په استثنا، د دیوان مقبرې (یعنی خانداني د خښولو ځایونه) دي. په کوم کښې چه طاخونه اود جسماني اجسامو باقیات موجود دي. مکي ته تلونکي زائرین یو ورځ د باره د اثاث په غرونو باندې قیام کوي او مونځ ادا کوي. پخواني زمانه کښې څه بې دین او متکبر خلق چه په شمع باندې یادیدل آباد وو. د چا متعلق چه په قران پاک کښې وئيلي شوي دی چه هغوی به غرونه پرې کول او هلته به ئی کورونه جوړول. دغه خلق په نیغه لار باندې د راوړستلو دپاره هم د دوی د قوم نه الله تعالی صالح عليه السلام پیغمبر جوړولو سره دوی له راوړلېلو راو اوښه ئی د نشاني په توگه پیش کړه که چرې دي ته نقصان اوسولې شو نو عذاب به نازلېږي، لیکن کله چه هغه خلقو خپله بت پرستی جاري اوساتله اولهغه اوښه ئی مړه کړه. حالانکه حضرت صالح عليه السلام به هغوی ددې اوښې ته د ضرر نه رسولو وینا کوله نو الله تعالی به هغوی باندې یوه زلزله نازل کړه په کوم سره چه هغوی نیست او نابود شو. د الحجر د شکلونو کانونه سره د هغه یادگارونو چه په هغې کښې دننه تراشلو سره جوړکړې شوي دي د حضرت صالح عليه السلام په نوم باندې مدائن صالح یعنی د صالح ښار هم وئيلي شي.

د عربو د روایت مطابق حضرت ابراهیم د خپل پروردگار په حکم سره حضرت هاجره او د هغې خوشی حضرت اسماعیل په الحجر کښې پرېخودوسره تلې وو. دا هم وئيلي شي چه حضرت اسماعیل عليه السلام د خپلې مور په اړخ کښې دفن دي. په سیرت نبوی کښې هم د الحجر ذکر راځي. کله چه ۹ هجری ۶۴۱ کښې رسول الله صلی الله علیه و آله د تبوک طرف ته تشریف اوردلو نو په الحجر د حضور پاک تیریدل اوشو. صحابه کرامو غوښتل چه دلته آرام اوکړي او ددې ځای د کوهیانو نه اوبه اوڅکي او ځانونه تازه کړي لیکن رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته ددې اجازت ورنه کړو چه هغوی دې داسې ځای کښې مده اوکړي چرته چه د الله تعالی قهر نازل شوې وو.

د حال په زمانه کښې د سعودی امیر دلته یو ښار آبادول غوښتل لیکن په یو داسې مقام باندې چه د الله تعالی د طرف نه پرې لغت او عذاب راغلې وو د نوی سره نه یو ښار آبادولو باندې د دین د علماؤ د سختو اعتراضاتو د وجې دغه منصوبه پوره نه شوه.

د داؤتي نه پس ملک الساتیا (Alsatia) یو سیلانی C, Huber دوباره د الحجر سیل اوکړو. یو ځل ۱۸۷۹ کښې او په دویم ځل (Euting) سره ۱۸۸۴ کښې. (اردو دائرة معارف اسلامیه، الحجر، ۹۵۷/۷-۹۵۵) دانشگاه پنجاب لاهور.

(۱) حدثنا عبدالله بن محمد الجعفی، حدثنا عبدالرزاق، أخبرنا معمر، عن الزهري، عن سالم، عن ابن عمر رضی الله عنهما، قال: لما مر النبي صلى الله عليه وسلم بالحجر قال: لا تدخلوا مساكن الذين ظلموا انفسهم، أن يصيبكم ما أصابهم، إلا أن تكونوا باکين، ثم قنع رأسه وأسرع السير حتى أجاز الوادي. (صحيح البخاری، المغازی، باب: نزول النبي صلى الله عليه وسلم الحجر، رقم الحديث: ۴۴۲۰-۴۴۱۹).

قوله: إلا أن تكونوا باکین: ددی جملې په ذریعه په هغه ځایونو کښې به ژړا سره اوډ عبرت حاصلولو سره د داخلیدو اجازت ورکړې شو چه که چرې داسې داخل شئ نو مباح دی او دا جمله په دې خبره باندې هم دلالت کوی چه په دغه ځای کښې ادا شوې مونږ فاسدیرې نه. (۱)

قوله: باکین: دا ژړل په هغوی باندې د شفقت د وجې نه وی، یا د دې ویرې نه چه چرته د الله تعالی عذاب په مونږ باندې هم نازل نه شی. (۲)

حضرت مولانا شبیر احمد صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه: «بکام» نه مراد بکام قلب دي. خو که ورسره بکام مین هم وی نو نوره هم بهتر ده. (۳)

قوله: لا یصیبکم ما أصابهم: داسې نه وی چه په تاسو باندې هم هغه عذاب راشی، کوم چه هغوی راگیر کړی وو.

علامه خطابی رحمته الله علیه چه فرمائی ددې حدیث معنی داده چه هغه سړی چه د یو داسې قوم په علاقه کښې داخل شی به کوم چه د الله تعالی عذاب نازل شوي وی او په هغه باندې هلته د داخلیدو په وخت د عبرت، ویرې او د ژړا آثار ښکاره نه شی نو هغه ډیر سخت زړه والا دي. او د خشوع په اعتبار سره ډیر د کمۍ والا دي. د ویرې او دهشت اثر نه قبلوی، نو به داسې حالت کښې ویره ده چه داسې سړي هم هغه عذاب راگیر کړی کوم چه په هغه کلی والو باندې راغلي وو. (۴)

قوله: لا یصیبکم ما أصابهم، باندې یو شبهه اوډ هغې جواب: حضرت مولانا شبیر احمد رحمته الله علیه فرمائی چه که چرې شبه او کړې شی چه په امت محمدیه باندې د داسې قسم عذاب د نه راتلو وعده کړې شوې ده. نو اوس خود دغه طرف نه امن او تسلی ده نو بیا حضور پاک صلی الله علیه و آله دا څنگه فرمائیلی دی چه «لا یصیبکم ما أصابهم»؟

نو یاد لرئ چه اولاً خود دغه وعده وغیره هم هغه چا ته هر وخت مستحضر وی د چا په زړه باندې چه د الله تعالی د ویرې تسلط نه وی گټی د ویرې د غلبې په وخت دا ټولې وعدې یادې نه وی (او ښکاره خبره ده چه د نبی پاک صلی الله علیه و آله په زړه باندې هر وخت مکمل غلبه وه). دې نه علاوه وعده ددې خبرې ده چه عام عذاب داسې راشی چه ټول امت هلاک شی داسې به نه کیږي. باقی په یو خاص خطبه یا جماعت باندې راتلې شی. چنانچه هم پخپله په حدیث کښې دی چه په دې امت کښې به خسف هم وی او مسخ هم. (۵)

(۱) عمدة القاری: ۲۸۲/۴.

(۲) إرشاد الساری: ۴۳۴/۱.

(۳) فضل الباری: ۱۴۷/۳.

(۴) أعلام الحديث للخطابی: ۳۹۴/۱.

(۵) فضل الباری: ۱۴۷-۱۴۸/۳.

د حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت: د حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت داسې دي چه حضور پاك هغه عذاب نازلیدو والا خائي كنېي راكوز نه شو، د كوم چه لازمي خاصه ده چه كله ئي هلته حصاريدل مناسب اونه گنرل نو هلته مونځ كول خو ډيره لرې خبره ده. يعنې عدم نزول مستلزم دي عدم صلاة ته، او عدم صلاة په وجه د كراهت دي. او دا باب هم د كراهت د بيانولو دپاره قائم كړې شوې دي.^(۱)

د حديث شريف نه مستنبط شوي احكام او ادا: د دې حديث شريف نه چه كوم احكام مستنبط كيږي د هغې نه بعضي دلته نقل كولې شي:

① په كومو علاقه كنېي چه د الله تعالى عذاب نازل شوې وي هغه خايونه خپل وطن نه دي جوړول پكار.^(۲)

② داسې علاقه ډير په تيزني سره بغيره ايساريدو تيريدل پكار دي.^(۳)

③ كه چرته تلل وي نو د عبرت حاصلولو سره په ژړا سره، او د زړه په ويرې سره تلل پكار دي.^(۴)

④ په دې حديث شريف كنېي انسان له د مراقبې طرف ته رغبت وركړې شوې دي.^(۵)

۲۲- بَابُ: الصَّلَاةُ فِي الْبَيْعَةِ

دا باب دي په گرجا گهر كنېي د مونځ كولو باريه كنېي

د ترجمه الباب تشرېح: قوله: "الْبَيْعَةُ"، د عيسايانو د عبادت خايي ته گرجا گهر وائي. او دې ته په عربي كنېي "الْبَيْعَةُ" وائي. د بآء په كسرې سره.^(۱)

"بيعه" او "كنيسه" كنېي فرق: "الْبَيْعَةُ" د نصاري عبادت خاني ته وائي او د دې جمع "البيعة" راځي. او "كنيسه" د يهودو عبادت خاني ته وائي او د دې جمع "الكنائس" ده. بله دا چه اهل لغت د عيسايانو او يهوديانو دواړو عبادت خانو دپاره د "البيعه" لفظ هم استعمالوي.^(۲)

په دې تشرېح سره د دې اشكال هم جواب اوشو چه په ترجمه الباب كنېي خو "الْبَيْعَةُ" ذكر دي او په حديث كنېي د "كنيسه" ذكر دي ځكه چه د البيعه و الكنيسه استعمال د يهودو او

(۱) عمدة القاري: ۲۸۱/۴.

(۲) فتح الباري: ۶۸۷/۱ عمدة القاري: ۲۸۳/۴.

(۳) فتح الباري: ۶۸۷/۱ عمدة القاري: ۲۸۳/۴.

(۴) فتح الباري: ۶۸۷/۱ عمدة القاري: ۲۸۳/۴.

(۵) التوضيح لابن الملحق: ۵۰۲/۵ فتح الباري: ۶۸۷/۱.

(۶) مختار الصحاح، ب ي ع: ۴۳/۱. القاموس الفقهي، حرف الباء: ۴۶/۱.

(۷) طلبة الطلبة في الاصطلاحات الفقهية، كتاب اللقطة: ۹۳/۱. المخصص لابن سيدة، الأصنام: ۶۷/۴. تاج

العروس، ب ي ع: ۳۶۹/۲۰.

نصاری دوارو عبادت خانو باندی کیری
 د ترجمۃ الباب مقصد: امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مذکورہ باب قائل مولو سرہ دا خودل غواہی چہ کہ د
 نصاری پہ معبد کنبی تصویرونہ وغیرہ وی نوہلتہ مونخ ادا کول مکروہ دی او کہ چرتہ ہلتہ
 داسی خہ نہ وی نو خہ حرج نشستہ دی۔^(۱)

د حضرت کنکوہی رحمۃ اللہ علیہ واثی: حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ کیدی شی
 چہ د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مراد ددی باب نہ دا وی چہ کہ پہ دغہ «معبد نصاری» کنبی معصیت
 لکہ شرک باللہ، تصویرونہ او قبرونہ وغیرہ نہ وی نو بغیرد کراہتہ پہ دی کنبی مونخ کول
 جائز دی او کہ پہ دی کنبی د مذکورہ خیزونونہ خہ وی نو مونخ بہ مکروہ وی۔ اشار او
 روایات کوم چہ پہ دی باب کنبی راغلی دی د ہغی سرہ ددی معنی مطابقت واضح دی،
 خکہ چہ د دغہ تصویرونو وجود او د تصویرونو ساتل د ہغوی د پارہ د لعنت سبب جوہ شو۔
 بیا بہ دغہ خیز د ہغہ خلقو د پارہ ہم د لعنت سبب جوہیری چہ ہلتہ ہغوی سرہ پہ عبادت
 کنبی شریک وی۔ اگر چہ لعنت بہ ددی خیزونو پہ جوہونکو او ساتونکو باندی زیات سخت
 وی پہ مقابلہ د ہغہ مسلمانانو خوک چہ ہلتہ مونخ وغیرہ کوئی۔^(۲)

سابقہ یو باب سرہ تعارض او د ہغی حل: اشکال دادی چہ دی باب او وړاندی تیرشوی باب
 کنبی تعارض دی۔ داسی خان پوہہ کرنی چہ وړاندی تیرشوی یو باب «من مل و قد امہ نار او
 تنور» کنبی بیان شو چہ کہ د مونخ گزار مخی تہ اور وغیرہ وی لیکن د دغہ مونخ گزار د
 دغہ مونخ نہ مقصود صرف د اللہ تعالی رضا وی نو پہ داسی صورت کنبی مونخ ادا کولو
 کنبی خہ حرج نشستہ دی۔ خو پہ دی باب کنبی د غیر مسلمو عبادت خانہ کنبی صرف د
 تصویر د وجہ نہ مونخ ادا کول د مکروہ کیدو بیان دی؟

ددی تعارض دا جواب وړکړی شوې دی چہ دغہ وړاندی تیر شوی باب کنبی د مونخ مکروہ
 کیدو وجہ دا وہ چہ ہلتہ د مونخ گزار مخی تہ د اور وغیرہ کیدو تعلق د ہغہ پہ اختیار سرہ
 نہ وو یعنی د مونخ گزار د اختیار نہ بغیرد اور وغیرہ د مخی تہ کیدو پہ صورت کنبی د
 ہغہ مونخ گزار پہ مونخ کنبی خہ کراہت راغللو خکہ چہ د ہغہ نیت د اللہ تعالی د پارہ د
 مونخ کولو وو۔ او پہ دی باب کنبی د قصد او ارادی دخل دی لکہ چہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ
 او فرمائیل مونہ بہ ستاسو عبادت خانو تہ نہ داخلیرو، لہذا اوس ہیخ تعارض باقی پاتی نہ
 شو۔^(۳)

رومی تعلیق: وَقَالَ: عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِنْ لَأَنْتَ خُلْ كُنَّا لَكُمْ مِنْ أَجْلِ النَّارِ أَلْتُنِي
 فِيهَا الصَّوْرَ.

د تعلیق ترجمہ: او حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل چہ مونہ بہ ستاسو گرجا گہرو کنبی ہغہ د

^(۱) عمدة القاری: ۲۸۳/۴.

^(۲) لایع الدراری: ۱۷۱/۱-۱۷۰. الأبواب والتراجم: ۲۱۶/۲.

^(۳) فتح الباری: ۶۸۸/۱ عمدة القاری: ۲۸۳/۴.

تمائیلو یعنی تصویرونو د وجې نه نه داخلېرو کوم چه هلته وی.
 د تعلیق تخریج: دا تعلیق موصولاً المصنف لبعذرزاق کښې نقل کړې شوي دي چه کله
 حضرت عمر رضی الله عنه د ملک شام ته راغلو نو یو نصرانی سړی د هغه د پاره خوراک تیار کړو او
 هغوی ته ئې دعوت ورکولو سره او وئیل ای عمر! زه غواړم چه تاسو ماسره تشریف راوړئ
 او تاسو سره د خپلو ملگرو ماله راشئ او ماته عزت راکړئ. هغه سړی د نصاری لونی
 پادری وو. حضرت عمر رضی الله عنه جواب ورکړو چه مونږ ستاسو گرجو ته د دغه تصویرونو د وجې
 هم نه داخلېرو کوم چه هلته موجود دی. (۱) د عیسایانو د دغه لونی پادری نوم قسطنطین وو.
 کوم چه حضرت مسلم بن عبدالله الجهنی رضی الله عنه کیخوډي وو. (۲)
 د تعلیق تشریح:

قوله: کناشکم: په دې حدیث شریف کښې "کناشکم" په خطاب سره دې خود اصیلی په روایت
 کښې "کناشهم" د غائب په ضمیر سره دي. (۳)

حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل چه مونږ ستاسو په کښساو کښې نه داخلېرو. د کښه معنی
 پورته واضحه کړې شوي ده چه د یهودو د عبادت خانود پاره استعمالیږي. او د نصاری په
 عبادت خانو باندې هم ددې اطلاق کیږي.

قوله: التي فيها: دا جمله د التماثل صفت جوړیږي. او الصور به مکسور وئیلې شی کوم چه به
 د التماثل د پاره بدل شی. او یا به عطف بیان. پورته د تعلیق چه کومه ترجمه کړې شوي ده
 دغه ترکیب په خیال کښې ساتلو سره کړې شوي ده. (۴) خوددې جملې په ترکیب کښې نور
 احتمالات هم موجود دي. (۵)

د تعلیق د ترجمة الباب سره مطابقت: ددې اثر د ترجمة الباب سره مطابقت په دې اعتبار سره
 دي چه د حضرت عمر رضی الله عنه د نصاری په کښه کښې نه داخلیدل د هغه تصویرونو د وجې وو
 کوم چه په هغې کښې موجود وو. که چېرې هلته تصویرونه نه وې نو د هغه په دغه کښه د

(۱) عبدالرزاق عن معمر عن أيوب عن نافع عن أسلم أن عمر حين قدم الشام، صنع له رجل من النصارى طعاماً،
 وقال لعمر: إني أحب أن تجبني، وتكرمني أنت وأصحابك، وهو رجل من عظماء النصارى، فقال عمر: إنا لا
 ندخل كناشكم من أجل الصور التي فيها يعني: التماثل. (المصنف لبعذرزاق، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في
 البيعة، رقم الحديث: ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳-۱۶۱۴).

(۲) فتح الباری: ۶۸۸/۱.

(۳) فتح الباری: ۶۸۸/۱ عمدة القاری: ۲۸۴/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۸۸/۱ عمدة القاری: ۲۸۴/۴.

(۵) هغه دا دی چه "التي فيها الصور" جمله اسمیه ده. داسې چه "الصور" به مبتداء مؤخری او "فيها" خبر
 مقدم دي. د ها ضمیر مرجع به "الكناش" وي. دا پوره جمله به د موصول دپاره صله شی. او موصول به د
 خپلې صلې سره د "الكناش" دپاره صفت شی نه چه د التماثل دپاره، ځکه چه په دې سره په معنی کښې
 فساد راځي. (فتح الباری: ۶۸۸/۱ عمدة القاری: ۲۸۴/۴).

داخليدو نه هيڅ څيز مانع نه وو. چنانچه په دې صورت كښې به هغه هلته مونځ هم ادا كولې ځكه چه څه مانع نه وو. او په دې صورت كښې به هلته د هغه په مونځ ادا كولو كښې څه كراهت هم نه وو. (١)

ددې خبرې تائيد دهغه اثر نه كيږي كوم چه ابن ابى شيبه رضي الله عنه په المصنف كښې ذكر كړي دي چه كله اهل نجران مسلمانان شو نو هغوى حضرت عمر رضي الله عنه ته خط اوليكلو چه مونږ دلته د گر جاگهر نه زيات صفا او ښكلي زمكه نه بيا مو مو (نو آيا مونږ دلته مونځ ادا كړو؟) حضرت عمر رضي الله عنه هغوى ته اوليكل چه هلته (صفائي كولو سره) اوبه چنركاؤ كړئ او مونځ ادا كړئ. (٢)

دويم تعليق: وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يُصَلِّي فِي الْبَيْعَةِ، إِلَّا بَيْعَةَ قِبْلَتَانِئِلَ.

د تعليق ترجمه: حضرت ابن عباس رضي الله عنه به په گر جاگهر كښې مونځ ادا كولو سوا د هغه گر جي چرته چه به صورتونه يعنى تصويران وو.

د تعليق تخريج: حافظ ابن حجر رحمته الله عليه تغليق التعليق كښې ليكلى دى چه ابو القاسم البغوي رحمته الله عليه دا اثر موصولا نقل كړې دي. وئى گورئ: «عبيد الله العيشى ثنا العيشى ثنا عبد الواحد بن زياد ثنا عفيف عن مقسم مول ابن عباس قال كان ابن عباس إذا دخل الكنائس التي فيها الصور والتماثيل لم يصل فيها وخرج». دارنگ دا تعليق امام بغوي رحمته الله عليه په الجعديات كښې هم موصولا نقل كړې دي. او په هغې كښې دا اضافه هم ده: «فان كان فيها تماثيل خرج من فصل في البطر». وئى گورئ: «ثنا علي بن الجعد ثنا شريك عن عفيف عن مقسم عن ابن عباس أنه كان يصل في البيع مالم يكن فيها تماثيل، فان كان فيها تماثيل خرج من فصل في البطر». (٣)

د تعليق د ترجمه الباب سره مطابقت: د تعليق د ترجمه الباب سره مطابقت بالكل واضح دي چه په داسې ښايي نو كښې د مونځ د كراهت اثبات كيږي.

حديث باب رومبي حديث (حديث نمبر ٢٢٢)

٢٢٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَبْدَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ (د ذكرت رسول الله - صلى الله عليه وسلم - كَيْسَةً وَأَنَّهَا بَارِئُ الْحُجَّةِ يَقَالُ لَهَا مَا رَأَيْتُ قَدْ كَرِهْتُ لَهُ مَا رَأَيْتُ فِيهَا مِنْ الصُّورِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أُولَئِكَ قَوْمٌ إِذَا مَاتَ فِيهِمْ الْعَبْدُ الصَّالِحُ - أَوِ الرَّجُلُ الصَّالِحُ - بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّورَ، وَأُولَئِكَ يَزُولُ الْخَلْقُ عِنْدَ اللَّهِ.

(١) عمدة القاري: ٢٨٤/٤.

(٢) حدثنا أبو بكر قال: حدثنا سهل بن يوسف، عن حميد، عن أبي بكر، قال: «كتبْتُ إلى عمر بن نجران: لم يجدوا مكانًا أنظفَ ولا أجودَ من بيعة، فكتب: انضَحُّوها بماءٍ وسِدْرٍ وصلُّوا فيها». (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، الصلاة في الكنائس والبيعة، رقم الحديث: ٤٨٦١، ٤٢٣/١).

(٣) تغليق التعليق، كتاب الصلاة، باب: الصلاة في البيعة: ٢٣٣/٢ فتح الباري: ١/٦٨٨ عمدة القاري: ٢٨٤/٤.

(٤) مرغرجه تحت باب: هل تنبش قبور مشركي الجاهلية ويتخذ مكانها مساجد، رقم الحديث: ٤١٧.

و حدیث تو جمہ: حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نے روایت دی کہ حضرت ام سلمہ رضی اللہ عنہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ ذی یوگر جی ذکر او کرو کومہ چہ ہفتی پہ حبشہ کنبی لیدلی وہ. کومی تہ چہ بہ ماریہ و نیلی کیدل. بیا ہفتی (حضرت ام سلمہ رضی اللہ عنہا) رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ د ہفتہ تصویرانو ذکر او کرو چہ بہ ہفتہ گر جہ کنبی نی لیدلی وو. نور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمائیلو چہ بہ ہفتہ خلقو کنبی چہ بہ یو نیک بندہ (یانی داسی او فرمائیل چہ) یو بندہ بہ مہ شو نو دغہ خلقو بہ د ہفتہ پہ قبر باندی جمتا جوړولو او پہ ہفتی کنبی بہ نی دغہ تصویرو نہ جوړول. دا خلق ذ اللہ تعالیٰ پہ نیز بدترین خلق دی.

تو اجمہ رجال ددی حدیث شریف پہ سند کنبی ټول پنخہ راویان دی:

① محمد رضی اللہ عنہ: دا ابو عبد اللہ محمد بن سلام بن الفرج البیکندی رحمہ اللہ دی. پہ دی سند کنبی ددی خبری تصریح نشته دی چہ دا راوی چہ د ټولونہ وړاندی دی محمد رحمہ اللہ دا کوم یو دی؟ چنانچہ حافظ ابن حجر رحمہ اللہ د ابن سکین رحمہ اللہ پہ نسبت سرہ دا نقل کړی دی چہ دا محمد بن سلام دی. (د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: "أنا أعلمکم باللہ"،

وأن المعرفة فعل القلب لاندی تیر شوی دی.)^(۱)

② عبد رحمہ اللہ: دا عبد بن سلیمان بن حاجب بن زرارہ کلابی کوفی رحمہ اللہ دی. بعضی خلقو و نیلی دی چہ د دوی نوم عبد الرحمن دی او عبدہ د دوی لقب دی. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: "أنا أعلمکم باللہ"، وأن المعرفة فعل القلب لاندی تیر شوی دی.)^(۲)

③ هشام بن عروہ رحمہ اللہ: دا هشام بن عروہ بن زبیر بن العوام قرشی اسدی مدنی رحمہ اللہ دی. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب ہدم الوسی، دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب الإیمان، باب: أحب الدین إل اللہ آدمہ لاندی تیر شوی دی.)^(۳)

④ ابہ رحمہ اللہ: دا عروہ بن زبیر بن عوام قرشی اسدی مدنی رحمہ اللہ دی. د دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب ہدم الوسی، دویم حدیث لاندی او تفصیلی احوال کتاب الإیمان، باب: أحب الدین إل اللہ آدمہ لاندی تیر شوی دی.)^(۴)

⑤ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہا و رضی اللہ عنہا ده د دوی احوال کشف الباری، کتاب ہدم الوسی، دویم حدیث لاندی تیر شوی دی.)^(۵)

(۱) فتح الباری: ۶۸۸/۱

(۲) کشف الباری: ۹۳/۲

(۳) کشف الباری: ۹۴/۲

(۴) کشف الباری: ۴۳۲/۲، ۲۹۱/۱

(۵) کشف الباری: ۴۳۶/۲، ۱/۲۹۱

(۶) کشف الباری: ۱/۲۹۱

د حدیث شروح: مذکورہ حدیث مکمل تشریح ورا ندی پنخه ابوابه مخکنی باب: هل تنهش قہور مشرقی الجاہلیہ یتغذ مکانہا مساجد، رقم الحدیث: ۳۳ تیرہ شوی دہ.
د حدیث شریف د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: مذکورہ حدیث شریف د ترجمہ الباب سرہ مطابقت د حدیث ددی جملی: "ہو اعلیٰ قبرہ مسجد او ضرور افیہ تلک الصور" پہ وجہ دی خککہ چہ ترجمہ الباب دی "الصلاۃ البیعة" اودا خبرہ تیرہ شوی دہ چہ پہ گرجہ کنبی د مونخ کراہت پہ ہغہ صورت کنبی دی کلہ چہ پہ ہغی کنبی تصویر ونہ وی. (۱)
حدیث باب (دویم حدیث):

د نسخہ فوق: د کشف الباری د متن د پارہ چہ کومہ نسخہ بنیاد جو رہ کړی شوی دہ ہغہ د الدكتور المصطفیٰ دیب البغا نسخہ دہ. پہ دی نسخہ کنبی ددی حدیث شریف نہ مخکنی د باب عنوان نشته دی. خود صحیح بخاری پہ نورو نسخو کنبی او زمونږ پہ ہندی نسخو کنبی ہم پہ دی مقام باندي یعنی ددی حدیث نہ ورا ندی لفظ باب موجود دی. اگرچہ ددی باب ہیخ عنوان نہ دی قائم کړی شوی لیکن دا باب بغیر د ترجمي موجود دی.
ددی باب فی الجملہ د ماقبل باب سرہ تعلق د قائم مقام فصل دی. د دواړو ابوابو د اشتراک وجہ دا دہ چہ د انبیاء کرامو علیہم السلام قبرونہ جماتونہ جوړولو نہ منع کړی شوی دہ. لکه چہ امام بخاری رحمہ اللہ پہ دی باب سرہ دا بیانول غواړی چہ "صلاۃ البیعة" مطلقاً مذموم دی کہ پہ ہغی کنبی تصویر وی او کہ نہ وی. (۲)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمہ اللہ فرمائی چہ دویم غرض دادی چہ د باب سابق نہ فی صلاۃ معاہدہ النصری ثابت کړی وو او دی باب سرہ صلاۃ معاہدہ الیہود ثابتوی او ہم دغہ زما رانی دہ. پہ باب سابق کنبی د تصویرونو ذکر دی او پہ دی باب کنبی د تصویرونو ذکر نشته دی. بل دا چہ پہ مخکنی باب کنبی د نصری د عبادت خانې ذکر وو پہ کومہ کنبی چہ تصویرونہ وی او دلته د یهودیانو د عبادت خانې ذکر دی پہ کوم کنبی چہ تصویرونہ نہ وی. لکه چہ امام بخاری رحمہ اللہ پہ دی باب سرہ د عموم طرف تہ اشارہ کړی دہ. پہ دی معنی چہ د یهودو او نصری د عبادت پہ خایونو کنبی کہ تصویرونہ وی او کہ نہ وی پہ ہر صورت پہ دی کنبی مونخ مکروہ دی. د باب سابق نہ د امام مالک رحمہ اللہ د مذهب تائید کیری او ددی باب نہ د جمهورو د مسلک تائید کیری. (۳)

(۱) عمدة القاری: ۴/ ۲۸۴.

(۲) فتح الباری: ۶۸۹/۱ عمدة القاری: ۴/ ۲۸۵-۲۸۴.

(۳) الأبواب والتراجم: ۲/ ۲۱۷. سراج القاری: ۲/ ۲۵. علامہ فخر الدین احمد صاحب رحمہ اللہ فرمائی: زمونږ خیال دادی چہ امام بخاری رحمہ اللہ پہ سابقہ باب کنبی دا بیان کړی دی چہ د یهودیانو او نصری بہ عبادت خانو کنبی د مونخ کولو د کراہت وجہ داده چہ هلته مجسمي او تصویرونہ لگیدلي وی. ګڼی د اصل پہ اعتبار سرہ هر خانی کنبی مونخ جائز دی. "جعلت لی الارض سجدا" پہ دی وجہ د اصل پہ اعتبار سرہ .....

[حدیث باب: حدیث نمبر ۴۲۵]

۳۳۳۳۵- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي عُمَيْرُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ
عُتْبَةَ أَنَّ عَائِشَةَ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ (۱) قَالَا لَمَّا نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-
طُفُقَ يَطْرُحُ خِمِصَةً لَهُ عَلَى وَجْهِهِ، فَإِذَا اغْتَمَرَهَا كَشَفَهَا عَنْ وَجْهِهِ، فَقَالَ «هُوَ كَذَلِكَ» لَعْنَةُ اللَّهِ
عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا أَنْبِيَاءَهُمْ مَسَاجِدَ. «يُحَدِّثُ مَا صَنَعُوا.

د حدیث ترجمہ: حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا اور حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما اوفہ مانیہا، چہ کلہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم آخری وخت راغلو نو حضور پاک بہ بار بار خپل خادر مبارک پہ خپل مخ مبارک باندی اچولو. بیا چہ بہ نبی کلہ ددې د وجی گرمی محسوسولہ نو دا بہ نبی د خپل مخ مبارک نہ اخوا کولو. حضور پاک ہم ددې اضطراب پہ حالت کښی وو چہ ارشاد نبی اوفر مائیلو: پہ یهودو او نصاری دې د الله تعالی لعنت وی هغوی د خپلو انبیاء کرامو قبرونه جماتونه جوړ کړل (راوی وائی چہ) حضور پاک د هغوی ددې عمل نہ ویرول کول تواجم وجال: د مذکورہ حدیث شریف پہ سند کښی ټول شپږ راویان دی:

..... خو مونږ صحیح کیدل پکار دی. لیکن د تیوریو نو په بنیاد باندی به دغه عبادت خانو کښی د مونږ نه منع کړې شوی ده. اوس امام بخاری رحمہ اللہ ترقی کولو سره خودل غواړی چہ د منکراتو د موجود کښ د وجی د مونږ منع والی صرف د یهودیانو او د نصاری د عبادت خانو نو سره خاص نہ دې بلکه که د مسلمانانو په جمات کښی هم څه داسی صورت پیدا کړې شی مثلاً دا چہ په جماتونو کښی قبرونه په ښکاره توگه اوساتلی شی نو چونکه په جمات کښی د قبر ساتلو یو د لعنت قابل فعل دې په دې وجه که چرته داسی صورت پیدا شی نو په دغه جماتونو کښی به مونږ کول هم د کراهت نه خالی نه وی لکه چہ امام بخاری رحمہ اللہ په دې باب کښی دا بیان کړل چہ په جماتونو کښی قبرونه ساتل هم داسی دی لکه د یهودیانو او نصاری په عبادت خانو کښی چہ تیوریو نه وی ځکه چہ د جمات باره کښی صفا ارشاد فرمائیلی شوی دی: «وَأَنَّ الْمَسْجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا» (سورت الجن: ۱۸) او دا جماتونه د الله تعالی د ذکر د باره دی نو الله تعالی سره بل څوک مه رابلئ. په دې وجه په جماتونو کښی د جاخاص یا د عام قبر دباقي ساتلو جواز نشته دې. البته که د قبرونو څه راڅاؤ کړې شی او هغه د جمات نه جدا کړې شی نو گنجناش شته دې.

بهر حال امام بخاری رحمہ اللہ باب بغیر د ترجمې قانونو سره واضحه کړه چہ که په جماتونو کښی قبرونه باقی اوساتلی شو نو په دې کښی هم مونږ مکروه دې. دغه شان دلته ترجمه جدیدہ داسی منعقد کیدی شی، باب: کراهیة الصلاة فی المساجد التي فيها قبور. (ایضاح البیاری: ۱۸۶/۳-۱۸۵).

(۱) أخرجه البخاری أيضا فی الجنائز: باب: ما یکره من اتخاذ المساجد علی القبور. رقم الحدیث: ۱۳۳۰، وفی احادیث الانبیاء: باب: ما ذکر عن بنی اسرائیل. رقم الحدیث: ۳۴۵۴-۳۴۵۳ وفی المغازی: باب: مرض النبی صلی الله علیه وسلم وفاته. رقم الحدیث: ۴۴۴۱، ۴۴۴۲ وفی اللباس: باب: الأكسبة والخنافس. رقم الحدیث: ۵۸۱۵، ۵۸۱۶. وسلم فی صحیحہ، فی المساجد: باب: النهی عن بناء المساجد علی القبور واتخاذ الصور فیها. رقم الحدیث: ۵۲۱. والنسائی فی سننه، فی المساجد: باب: النهی عن اتخاذ القبور مساجد، رقم الحدیث: ۷۰۳. وفی جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: فی الصلاة: القسم الأول: فی الفرائض وأحكامها. الباب الأول: فی وجوبها أداء وقضاء. الفصل السادس: فی شرائط الصلاة، الفرع الرابع: فی أمکنة الصلاة، النوع الثاني: الأمکنة المكروهة. رقم الحدیث: ۳۶۷۰، ۴۷۳/۵.

① ابو الیمان رضی اللہ عنہ: دا ابو الیمان حکم بن نافع بهرائی حمصی رضی اللہ عنہ دی. د دوی احوال کشف

الباری: کتاب ہمد الوسی، الحدیث السادس لاندی تیر شوی دی. (۱)

② شعیب رضی اللہ عنہ: دا ابو بشر شعیب بن ابی حمزہ القرشی الاموی رضی اللہ عنہ دی. د دوی احوال کشف

الباری: کتاب ہمد الوسی، الحدیث السادس لاندی تیر شوی دی. (۲)

③ زہری رضی اللہ عنہ: دا محمد بن مسلم، بن شہاب الزہری رضی اللہ عنہ دی. د دوی احوال کشف الباری،

کتاب ہمد الوسی د دریم حدیث لاندی تیر شوی دی. (۳)

④ عبید اللہ بن عبد اللہ بن عتبہ رضی اللہ عنہ: دا عبید اللہ بن عبد اللہ بن عتبہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دی. د

دوی احوال کشف الباری: کتاب ہمد الوسی، الحدیث الخامس او تفصیلی احوال کتاب العلم،

باب: متى یصح سماع المغیر لاندی تیر شوی دی. (۴)

⑤ عائشہ رضی اللہ عنہا: دا ام المؤمنین زوجہ رسول، بنت ابی بکر صدیق حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا ده. د

دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب ہمد الوسی د دویم حدیث لاندی تیر شوی دی. (۵)

⑥ عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ: دا حضرت عبد اللہ بن عباس بن عبد المطلب رضی اللہ عنہ دی. د دوی

مختصر احوال کشف الباری، کتاب ہمد الوسی خلورم حدیث لاندی او تفصیلی حالات کتاب

الإیمان، باب: کفران العشر، وکفر دون کفر لاندی تیر شوی دی. (۶)

د حدیث شروح:

قوله: أن عائشة وعبد الله بن عباس قالاً: لما أنزل برسول الله صلى الله عليه وسلم، طفق يطرح

ثمينة له على وجهه:

یعنی حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا او ابن عباس رضی اللہ عنہ او فرمائیل کله چه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم آخری وخت

راغلو نو خضوویاک به بار بار خپل خادر په خپل مخ مبارک باندی اچولو.

قوله: لما أنزل: د ابی ذر د روایت مطابق دا د معروف صیغه ده او فاعل ئی محذوف دی کوم

چه "الموت" دی. او د ابی ذر د نسخې نه علاوه نسخو کښې دا د مجهول صیغه ده. نائب فاعل

به په دې صورت کښې هم الموت محذوف وی. (۷)

(۱) کشف الباری: ۱/۷۴.

(۲) کشف الباری: ۱/۴۸۰.

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۴) کشف الباری: ۳/۳۷۹، ۱/۴۶۶.

(۵) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

(۶) کشف الباری: ۱/۴۳۵، ۲/۲۰۵.

(۷) التوضیح لابن الملقن: ۵/۵۰۷، فتح الباری: ۱/۶۸۹، عمدة القاری: ۴/۲۸۵.

قوله: طَفِقَ: دا دَجَل په معنی دي. (۱)

قوله: التَّحِيصَةُ: داسې ځادر په کوم باندې چه نقش ونگار شوې وي. هغې ته «التَّحِيصَةُ» وائی. (۲)
قوله: غَمَرَهَا كَشْفًا عَنْ وَجْهِهِ: وهوكذلك: بیا چه به نې ددې د وجې گرمی محسوسوله
نودا به نې د خپل مخ مبارك نه اخوا كولو. حضورپاك هم ددې اضطراب په حالت كېنې وو
چه ارشاد نې اوفرمائيلو.

قوله: اغْتَمَر: مراد دادې چه كله به نې گرمی او ویره محسوسوله. (۳)

قوله: وهوكذلك: مراد دادې چه د ويري او اضطراب هم په هغه حالت كېنې وو لكه څنگه چه
د ويري په حالت كېنې يو سړي كله د خپل ځان نه كمبل او ځادر وغيره اخوا كوی او كله نې
اغوندي. هم دغه کیفیت د رسول الله ﷺ وو.

احتمال دادې چه د نبي پاك ﷺ دا کیفیت شروع كېدو په وخت حضرت ام سلمه ؓ او ام
حبيبه ؓ د حبشې په زمكه باندې د ليدونكې گرچې ذكر كړې وو او لكه چه نبي پاك ﷺ ته
معلومه شوې وه چه د هغوی دا مرض به مرض الموت ثابتېږي اودا هم ویره پيدا شوه لكه
څنگه چه په تيره زمانه كېنې د نورو انبياؤ قبرونو سره شوی دي داسې د هغوی قبر سره هم
اونه كړې شی. په دې وجه حضورپاك د يهودو او نصاری ددې قبيح فعل د وجې لعنت
كولو سره ددې فعل فعل قباحه او شاعت طرف ته اشاره او كړه. (۴)

قوله: عنة الله على اليهود والنصارى: اتخذوا قبور انبيائهم مساجد: يعنى يهوديانو او نصارى باندې
دي د الله تعالى لعنت وي، هغوی د خپلو انبياؤ قبرونو جماتونه جوړ كړل.

قوله: اتخذوا: دا جمله جمله مستانفه ده چه د ماقبل جملې سبب نه جوړېږي. يعنى د لعنت د
ناز ليدلو سبب. لكه چه دلته مكالمه اوشوه چه په يهودو او نصارى باندې دي د الله لعنت
ولې نازل شى؟ نو حضورپاك جواب وركړو چه هغوی د خپلو انبياؤ قبرونو جماتونه
جوړ كړل. (۵)

قوله: اتخذوا: نه مراد عام دي چه هغوی په شروع كېنې قبرونه د سجدو ځايونه جوړ كړل. يا د
يهودو اتباع كولو سره نې قبرونه د سجدو ځانې جوړ كړي وي، دواړه مراد دي. چنانچه ددې
بداكار شروع يهوديانو كړي وه اونصارى د هغوی تابعداري او كړه او په دې كېنې هيڅ شك
نشته چه نصارى به داسې د ډيرو انبياؤ تعظيم كولو د چا تعظيم چه به يهوديانو كولو. (۶)
قوله: يُحَذِّرُ مَا صَعُوا: (راوى وائی چه) حضورپاك د هغوی د هغه عمل نه ويړول كول.

(۱) التوضيح لابن الملقن: ۵۰۷/۵. فتح الباری: ۶۸۹/۱، عمدة القاری: ۲۸۵/۴.

(۲) التوضيح لابن الملقن: ۵۰۷/۵. فتح الباری: ۶۸۹/۱، عمدة القاری: ۲۸۵/۴.

(۳) عمدة القاری: ۲۸۶/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۸۹/۱، عمدة القاری: ۲۸۶/۴.

(۵) فتح الباری: ۶۸۹/۱، عمدة القاری: ۲۸۶/۴.

(۶) فتح الباری: ۶۸۹/۱.

قوله: يُخَيِّرُ مَا صَنَعُوا: دا هه دماقبل کلام نه جدايو مستقل کلام دې. کوم چه د حديث د راوی نه صادر شوې دې. او دا هم لکه د یو سوال جواب دې چه کله په هغه نازک وخت کښې چه مرض الموت وو حضور پاک د یهودو او د نصاری د کار مذمت او کړو او په هغوی نئی لعنت او کړو نو په دې کښې څه حکمت وو؟ یا ددې څه وجه وه؟ نو راوی د حديث جواب ورکړو چه د نبی کریم ﷺ ددې قول وجه دا ده چه حضور پاک خپل امت خبرداره کولو چه تاسو د هغوی په نقش قدم باندې تلو سره داسې مه کوئ. (۱)

یواشکال اودهغهې جواب: په دې مقام باندې یو اشکال پیدا کیږي چه حضور پاک ارشاد او فرمائیلو چه په یهودو او نصاری دې د الله تعالی لعنت وی چه هغوی د خپلو انبیاء قبرونه د سجدې ځائی جوړ کړو. حالانکه دا خبره خو د یهودو باره کښې صحیح کیدې شی چه د هغوی دیر زیات انبیاء دنیا ته راغله لیکن د نصاری خود عیسی ﷺ نه پس بل څوک نبی نه دې، اداې تردې چه رسول الله ﷺ مبارک مبعوث شو. نو بیا هغوی هم د یهودیانو سره د هغوی په قبیح فعل کښې شریک گرځول او د هغوی باره کښې داوینا څنگه صحیح کیږي چه هغوی هم د خپلو انبیاء قبرونه د سجدو ځایونه جوړ کړي وو؟ ددې څو جایونه ورکړې شوی دی مثلاً:

① انبیاء د جمع صیغه مجموعه د یهودو اونصاری په مقابل کښې ده د کوم نتیجه چه به دا راوځي چه ټول انبیاء به د یهودو مقابل راشی او د نصاری مقابل به صرف هم یو نبی لهذا اشکال به ختم شی. (۲)

② نبی پاک ﷺ چه کوم د انبیاء ذکر کړې دې ددې نه مراد صرف انبیاء نه دی بلکه انبیاء اودهغوی کبار متبعین کوم چه صالحین وو دواړه مراد دی. (۳) ددې قول تائید د صحیح مسلم دهغه حديث نه هم کیږي په کوم کښې چه نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی چه هغوی د خپلو انبیاء او خپلو صالحانو خلقو قبرونه د سجدو ځایونه جوړ کړي وو. البته نبی پاک ﷺ صرف د انبیاء ذکر او کړو. (۴)

③ أصالة دا کار خو به هم یهودیانو کولو اوهم هغوی د دغه مشرکانه بد عمل اصلی موجد دی. لیکن نصاری د هغوی دا کار بد اونه گنړلو او هغوی هم د یهودیانو سره ملاؤ شو او د هغوی اتباع نئ کوله په دې وجه په لعنت کښې د یهودو سره سره نصاری هم شریک کړي

(۱) فتح الباری: ۶۸۹/۱ عمدة القاری: ۲۸۶/۴.

(۲) فتح الباری: ۶۸۹/۱.

(۳) فتح الباری: ۶۸۹/۱.

(۴) عن عبدالله بن الحارث النجرائی، قال: حدثنی جندب، قال: سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول: ان یوم بنمسی، وهو یقول: انی ابرا الى الله ان یتکون لی منکم خلیل، فان الله تعالی قد اتخذنی خلیلاً، کما اتخذ ابراهیم خلیلاً، ولو کنت متخذاً من امتی خلیلاً لاتخذت اباکمر خلیلاً، الا وان من کان قبلكم کانوا یتخذون قبور انبیائهم وصالحیهم مساجد، الا فلا تتخذوا القبور مساجد، انی انھا کم عن ذلک، (صحیح مسلم، کتاب المساجد، باب: النہی عن بناء المساجد علی القبور واتخاذ الصور فیها والنہی عن اتخاذ القبور مساجد، رقم الحدیث: ۵۳۲).

شو (۱)

⑤ داخبره هم پوره نه ده منلې شوې چه د نبي کریم ﷺ او حضرت عیسیٰ علیه السلام په مینځ کېنې بل څوک نبي نه دي راغلي لکه چه سورت یاسین کېنې دي: ﴿وَأَضْرِبْ لَهُم مِّنْ قُلُوبِ الْقُرْآنِ إِذْ جَاءَهُمُ الْمُرْسَلُونَ﴾ (اِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ النَّبِيَّ فَكَذَّبُوهُمَا فَعُزِّزْنَا بِتَالِيَةِ فَقَالُوا إِنَّا إِلَهُكُمُ مُّرْسَلُونَ) (یس: ۱۴ - ۱۳) او د هغوی په وړاندې د اهل قریبه مثال بیان کړنی چه کله هلته رسولان ورسیدو، کله چه مونږ د هغوی طرف ته دوه اولیرل نو هغوی دوی دروغ او گټل بیا مونږ دریم لیرلو سره هغه ته تقویت ورکړو.

په دې آیت کېنې د رسولانونه مراد د اهل انطاکیه د هدایت او لارڅوونې دپاره د حضرت عیسیٰ علیه السلام د طرف نه لیرلې شوی قاصدان مراد اخستې شوی دی. د کومو د نومونه چه د حضرت کعب علیه السلام طرف ته د روایت منسوب کیدو سره بعضې مفسرینو صادق، مصدوق او شلوم یا ۴ عون نیکلی دی. په دې د وجه په دي اعتبار سره په نصاری کېنې هم د انبیاء وجود تسلیم کیدې شي. په دې صورت کېنې دلغنت مصداق د یهودو سره سره نیغ په نیغه نصاری هم جوړیږي. (۱) لیکن په دې تقریر باندې اشکال هم پیدا کېږي چه دا خود الله تعالی رسولان نه وو بلکه د حضرت عیسیٰ علیه السلام رسولان وو یعنی د هغوی د طرف نه دعوت پیغام ورکولو سره لیرلې شوی وو. (۲)

ایا ښه نښې کیدې شي؟ دي نه علاوه حافظ ابن حجر رحمه الله حضرت مریم علیها السلام هم په دې مقام باندې جواب ورکړل سره نبیه شمیر کړې ده: (۳) خود جمهورو مسلک په دې باره کېنې هم دا دي چه هغه نبیه نه وه. بلکه ونیې وه، ځکه چه نبوت د سړو سره مخصوص دي په ښځو کېنې د نبوت سلسله نشته دي. (۴)

د حدیث د شریف ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مطابقت هم واضح دي د هیڅ قسم اشتباه نشته دي. هغه داسې چه کله یهود او نصاری د خپلو انبیاء کرامو قبرونه جماتونه جوړ کړل نو هغوی به هلته عبادت کولو، مونږ به نښې کولو، او د دغه جماتونو نومونه هغوی گرجې کیځودلې کوم ته چه "الپیتم" او "الکناثس" وائی. او بل طرف ته

(۱) فتح الباری: ۶۸۹/۱.

(۲) ﴿اِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ النَّبِيَّ﴾، قال وهب: اسمها يوحنا ويولس. (لَكَذَّبُوهُمَا فَعُزِّزْنَا) یعنی فقوينا. (بِتَالِيَةِ) . برسول ثالث وهو شمعون، وقرأ أبو بكر عن عاصم: ﴿فُعُزِّزْنَا﴾ بالتخفيف وهو بمعنى الأول كقولك: وشددنا، وشددنا، بالتخفيف والثثيل، وقيل: أي: فقلبتنا، من قولهم: من عزَّز: وقال كعب الرسولان: صادق ومصدق، والثالث شلوم، وإنما أضاف الله الإرسال إليه لأن عيسى عليه السلام إنما بعثهم بأمره تعالى. (فَقَالُوا)، جميعا لأهل انطاكية. (إِنَّا إِلَهُكُمُ مُّرْسَلُونَ). (تفسير البغوي، سورة يس، الآية: ۱۴، ۷/۱۲). (الكشف والبيان المعروف بتفسير الثعلبي، سورة يس، الآية: ۱۴، ۸/۱۲۵). (البحر المحيط، سورة يس، الآية: ۱۴، ۹/۵۳).

(۳) عمدة القاري: ۲۸۷/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۸۹/۱.

(۵) عمدة القاري: ۲۸۷/۴.

باب هم "الصلاة البیم" قائم کړې شوې دي. (۱)

حديث باب (دریم حديث) [حديث نمبر ۳۲۲۶]

۳۲۲۶ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ».

د حديث ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله صلي الله عليه وسلم او فرمايل چه الله تعالى دي يهوديان هلاك كړي هغوی د انبياء كرامو قبرونه جماتونه جوړ كړل. تراجم رجال: د مذكوره حديث شريف سند كښې ټول پنځه راويان دي:

① عبدالله بن مسلمة: دا عبد الله بن مسلمة بن قنعب حارثي بصری رضي الله عنه دي. د دوی احوال كشف الباری، كتاب الإيمان، باب: من الدين الغرام من الفتن لاندې تیر شوی دی. (۳)

② مالك بن انس: دا امام مالك بن انس رضي الله عنه دي. د دوی تذكره كشف الباری، كتاب بده الوص د دویم حديث او تفصيلي احوال كتاب الإيمان، باب: من الدين الغرام من الفتن لاندې تیر شوی دي. (۴)

③ ابن شهاب: دا محمد بن مسلم، بن عبيد الله، بن عبد الله بن شهاب الزهري رضي الله عنه دي. د دوی احوال كشف الباری، كتاب بده الوص، دریم حديث لاندې تیر شوی دی. (۵)

④ سعيد بن المسيب: دا مشهور تابعی سعيد بن المسيب بن حزن بن ابي وهب قرشي مخزومي رضي الله عنه دي. د دوی احوال كشف الباری، كتاب الإيمان، باب: من قال ان الإيمان هو العمل لاندې تیر شوی دی. (۶)

⑤ ابوهريرة: دا مشهور صحابین رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. د دوی احوال كشف الباری، كتاب الإيمان، باب: امور الإيمان لاندې تیر شوی دی. (۷)

(۱) عمدة القاری: ۲۸۵/۴.

(۲) أخرجه أبو داود في سننه، في الجنائز، باب: في البناء على القبر، رقم الحديث: ۳۲۲۷. ومسلم في صحيحه، في المساجد، باب: النهي عن بناء المساجد على القبور، رقم الحديث: ۵۳۰. والنسائي في سننه، في الجنائز، باب: اتخاذ القبور مساجد، رقم الحديث: ۲۰۴۷. وفي جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: في الصلاة، القسم الأول: في الفرائض وأحكامها، الباب الأول: في وجوبها أداء وقضاء، الفصل السادس: في شرائط الصلاة، الفرع الرابع: في أمكنة الصلاة، النوع الثاني: الأمكنة المكروهة، رقم الحديث: ۳۶۷۰، ۴۷۲/۵.

(۳) كشف الباری: ۸۰/۲.

(۴) كشف الباری: ۲۹۰/۱۸۰/۲.

(۵) كشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۶) كشف الباری: ۸۰/۲.

(۷) كشف الباری: ۲/۱۵۹.

د حدیث شرح:

قوله: قاتل الله: په دې جمله کښې قاتل د باب مفاعله نه د فعل ماضی صیغه ده. لیکن په معنی د ثلاثی مجرد دې. یعنی د قَتَلَ په معنی دې او داسې کیږي. او معنی دا ده چه الله تعالی دې په هغوی باندې لعنت او کړي، هغوی دې هلاک کړي. د قتال نه مراد په دې مقام کښې لعنت دې یعنی د رحمت نه لرې کیدل. (۱) (باقی تشریح خو وړاندې تیره شوې ده)

۲۳- بَابُ: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ (جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا)

دا باب دې د نبی اکرم ﷺ د قول: زما د پاره ټوله زمکه

جسات او پاکونکې جوړه کړې شوې، باره کښې دې.

د ترجمه الباب مقصد: په مخکینو ابوابو کښې چه په کومو ځایونو کښې د مونځ د ادا کولو د کراهت بیان اوشو د هغې د جواز د پاره په توگه د دلیل دا باب قائم کړې شوې دې. چه کله حضور پاک "جعلت لی الأرض مسجدا و طهورا" فرمایلی دی نو ددې عموم لاندې ټول ځایونه راغلی دی چه په هر ځای کښې مونځ جائز دې البته د بعضې عوارضو د وجې کوم چه وړاندې بیان کړی شوی، کراهت راځي.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته فرمائی چه په تیر شوو ابوابو کښې چه کومه د کراهت خبره تیره شوې ده هغه د تحریم دپاره نه وه بلکه په خلاف اولی باندې معمول ده ځکه چه دې امت ته په مخ د زمکه په هره یوه حصه باندې د مونځ کولو اجازت ورکړې شوې دې او د دې باب مقصد دادې چه که چرې یو سړې په مذکوره ځایونو کښې مونځ کوی نو د هغه مونځ به مکروه وی لیکن مونځ به نسی کیږي. دلیل د "جعلت لی الأرض مسجدا و طهورا" عموم دې (۲)

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۲۷]

۳۳۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ حَدَّثَنَا هُثَيْمٌ قَالَ حَدَّثَنَا سَيَّارٌ هُوَ أَبُو الْحَكَمِ - قَالَ حَدَّثَنَا بَرْزُؤُ الْقَعْقَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَابِرٌ (۳) بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَعْطَيْتُ نَحْسًا لَمْ يُعْطَ لَهُ أَحَدٌ مِنِّي الْأَنْبِيَاءُ قَبْلِي، نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مِثْرَةَ شَهْرٍ، وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا، وَأَمَّا رَجُلٌ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكْتُهُ الصَّلَاةَ فَلْيَصِلْ، وَأَجِلْتُ لِيَ الْغَنَائِمُ، وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَيُبْعَثُ إِلَى النَّاسِ كَافَّةً، وَأَعْطَيْتُ الشَّقَاعَةَ».

د حدیث ترجمه: حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه بیان کړې دې چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمایلی دې چه ماته پنځه څیزونه داسې راکړې شوی دی چه ماته مخکښې یو نبی ته هم نه دی ورکړې شوی. ① د یوې میاشتې په مسافت باندې زما رعب اچولو سره زما امداد او کړې

(۱) عمدة القاری: ۲۸۶/۴.

(۲) الأیوب والتراجم: ۲۱۷/۲ سراج القاری: ۲۷/۳.

(۳) مرتزبه تحت کتاب التیمم، الباب الأول، رقم الحدیث: ۳۲۸ رقم الصفحة: ۸۳.

شو. ⑦ زما د پاره ټوله زمکه جومات او پاکونکې جوړه کړې شوه. زما د امت چه خوک د مونځ وخت رالاندې کړی نو هغه له پکار دی چه هم هلته مونځ اوکړی. ⑧ او زما د پاره د غنیمت مال حلال کړې شو. ⑨ (سابقه) انبیاء به په خاص توگه باندې د خپل قوم طرف ته رالېږلې شو او زه د ټولو خلقو طرف ته مبعوث کړې شوې يم. ⑩ او ماته د شفاعت حق را کړې شوې دي.

تو اجم وچال: د مذکوره حديث شريف په سند کښې ټول پنځه راويان دي:

① محمد بن سنان رضي الله عنه: دا محمد بن سنان عوقلي باحلي بصري رضي الله عنه دې ددوی احوال کشف الباری، کتاب العلم الحديث الأول لاندې تیر شوی دی. (۱)

② هشيم رضي الله عنه: دا ابو معاويه هشيم بن بشير بن قاسم واسطي رضي الله عنه دې ددوی احوال کشف الباری، کتاب التيمم، الباب الأول، رقم الحديث: ۳۲۸ لاندې تیر شوی دی. (۲)

③ سيار رضي الله عنه: دا ابو الحكم سيار بن ابي سيار واسطي رضي الله عنه دې ددوی احوال کشف الباری، کتاب التيمم، الباب الأول، رقم الحديث: ۳۲۸ لاندې تیر شوی دی. (۳)

④ يزيد الفقير رضي الله عنه: دا ابو عثمان يزيد بن صهيب کوفي الفقير رضي الله عنه دې ددوی احوال کشف الباری، کتاب التيمم، الباب الأول، رقم الحديث: ۳۲۸ لاندې تیر شوی دی. (۴)

⑤ جابر بن عبد الله رضي الله عنه: دا مشهور صحابى رسول حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه دې ددوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من لم ير الوضوء إلا من المخرجين، من القبل والدبر لاندې تیر شوی دی. (۵)

د حديث شروح: د مذکوره حديث شريف مکمل او تفصيلي شرح، د خصائص نبی ﷺ په تعداد کښې اختلاف او د هغې په مينځ کښې تطبيق کتاب التيمم کښې تیر شوې دي. هغه خاص د کتلو سره تعلق لری هغه دې او کتلې شی. (۶)

د حديث مبارک د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث شريف د ترجمه الباب سره مطابقت هم بالکل واضح دې چه په دواړو کښې "جعلت الارض مسجدا وطهورا" د اشتراك وجه ده.

(۱) کشف الباری: ۵۴/۳.

(۲) کشف الباری، کتاب التيمم، رقم الصفحة: ۸۳.

(۳) کشف الباری، کتاب التيمم، رقم الصفحة: ۸۸.

(۴) کشف الباری، کتاب التيمم، رقم الصفحة: ۸۹.

(۵) کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: من لم ير الوضوء إلا من المخرجين، من القبل والدبر.

(۶) کشف الباری، کتاب التيمم، الباب الأول، رقم الحديث: ۳۲۸، رقم الصفحة: ۸۸-۱۲۷.

۲۴- بَابُ: تَوَمُّمِ الْمَرْأَةِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب دې د ښځې په جمات کښې د اوده کیدو باره کښې
 د ترجمه الباب مقصد: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب کاندهلوی رحمته فرماني چه
 امام بخاري رحمته دوه ابوابه تړلې دي. يو توم المرأة في المسجد او دويم توم الرجال في المسجد.
 په ظاهره د امام بخاري رحمته غرض د دواړو بابونو نه جواز بيانول دی ځکه چه کوم روایات
 ذکر کړي شوي دي هغه په جواز باندې دلالت کوي. مگر توم المرأة نې په توم الرجال باندې
 د اهتمام د وجې مقدم کړو ځکه چه ښځه محل فتنه ده. په دې وجه ممکن دی چه د عدم جواز
 ويره وي نو امام بخاري رحمته دا مقدم کولو سره جواز واضح کړو او هم په دغه محل فتنه
 کښې د اخته کیدو د وجې د مالکیو مذهب دادې چه مطلقاً د ښځې په جمات کښې اوده
 کیدل جائز نه دی. وان كانت عجوزاً. او د ائمه ثلاثو په نیز جائز دی مگر خلاف اولی دی ځکه چه
 د فتنې محل دې او په نوم رجال کښې د امام مالک رحمته په نیز تفصیل دې فرماني: که چرته د
 اوده کیدو ځانی د نائم نه وي نو په جمات کښې اوده کیدي شی او که بل ځانی وي نو اوده
 کیدل جائز نه دی. او د ائمه ثلاثو په نیز جائز دی مگر اولی دادی چه که چرته بل ځانی وي نو
 بهر دې اوده شی. (۱)

په یوه خبره باندې په ښه شان سره پوهیدل پکار دی چه د امام بخاري رحمته چه کوم مقصد دي
 د هغې نه جواز خو ثابتیږي لیکن ددې دا مطلب هیڅ کله نه دې چه د امام صاحب رحمته د طرف
 نه دا ترغیب ورکولی شی چه دا کار کوئ، بلکه مطلب دادې چه دا امور د رخصت په درجه
 کښې دی که چرې داسې حالت جوړشی نو د فتنې نه د امن په صورت کښې د داسې کولو
 گنجائش شته.

حدیث باب [حدیث نمبر ۴۲۸]

۱- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ
 أَنَّ وَلَدَهَا كَانَتْ سَوْدَاءَ بِنْتِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، فَأَعْتَقَهَا، فَكَانَتْ مَعَهُمْ قَالَتْ فَحَرَّجْتُ صَبِيَّةً هَمَّ عَلَيْهَا
 وَشَاءَ أَخْزُرُ مِنْ سَوْدَاءَ قَالَتْ فَوَضَعْتُهُ أَوْ قَرَمْتُهَا، فَمَرَّتْ بِهِ خُدَّيْنَاهُ وَهُوَ مُلْقَى، فَحَبَسَتْهُ لِمَا فَطَفَتْهُ
 قَالَتْ قَالَتُمُوهَ فَلَمْ يَجِدُوهُ قَالَتْ فَأَتَهُنَّوْنِي بِهِ قَالَتْ فَطَفِقُوا يَفْتَنُونَنِي حَتَّى تَشْتَوُوا قَبْلَهَا قَالَتْ

(۱) تقریر بخاري شریف: ۱۶۳/۲. فرماني په اعتبار د قیاس د ښځې په جمات کښې اوده کیدل ناجائز
 کیدل پکار وو ځکه چه په دې سره یو خوبې پردگی کیږي بل دا هم ممکن دی چه حیض وغیره راجي به
 کوم سره چه د جمات د ناپاکه کیدلو اندېښنه ده. دریم دا چه د فتنې سبب دي نو د امام بخاري رحمته
 مقصد ددې فتنو نه د امن په صورت کښې جواز ثابتول دی چه نفس نوم مرأه فی المسجد کښې هیڅ حرج
 نشته دې. (الأبواب والتراجم: ۲۱۷/۲، سراج القاری: ۲۸/۲).

(۲) اخرجه البخاری ایضا فی صحیحہ. فی فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم. باب: ایام الجاهلیة. رقم
 الحدیث: ۳۳۵. وفی جامع الأصول. کتاب اللواحق. الفصل الرابع. فی احادیث متفرقة من کل نوع لا یضہا
 معنی. ولا یحصہا فن. وهی عشرة أنواع، نوع عاشر: متفرق. رقم الحدیث: ۹۴۷۶، ۷۷۶/۱۱.

وَاللَّهُ إِلَيَّ لِقَابُهُ مَعْرُومٌ، إِذْ مَرَّتِ الْحَدَّثَاءُ فَالْقَنَهُ قَالَتْ فَوْقَهُ بَيْنَهُمْ قَالَتْ فَقُلْتُ هَذَا الَّذِي أَقْبَلْتُ بِهِ
- زَعَمْتُمْ - وَأَنَا مِنْهُ بَرِيءَةٌ، وَهُوَ ذَا هُوَ قَالَتْ فَجَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَاسْأَلْتِ.
قَالَتْ عَائِشَةُ فَكَارَ هَا خِبَاءٌ فِي السَّجْدِ أَوْ جَفَشَ قَالَتْ فَكَانَتْ تَاتِينِي فَتَحَدَّثُ عِنْدِي قَالَتْ
فَلَا تَجْلِسُ عِنْدِي فَجَلَسَ الْأَقَاكِلُ وَتَوَمَّ الْوَشَاكِرُ مِنْ أَعْمَاجٍ بَيْنَ الْأَئِنَّةِ مِنْ بَلَدَةِ الْكُفْرِ أُنْجَانِي
قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ لَهَا مَا شَأْنُكَ لَا تَقْعُدِينَ مَعِيَ مَقْعِدًا إِلَّا قُلْتُ هَذَا قَالَتْ فَتَحَدَّثْتَنِي بِهَذَا
الْحَدِيثِ.

د حدیث ترجمہ: حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرماتی ہے د عربو د یو قبیلے سرہ یوہ حبشی وینخہ
وہ. هغوی دا آزادہ کرې وه مگر دا به هم د هغوی سره اوسیدله. هغه وائی چه یو خل د هغوی
جینئ بهر اووتله: د هغې په بدن باندي دتسمو سور هاروو. دغه جینئ هغه پخپله
اوويستلو یا هغه ددې نه پرېوتلو. هلته یو تپوس تیریدو او دغه غورزیدلي هار ئی د
غوبنې تکره اوگنرله په هغې راپرېوتلو او یوپره. هغه خلقو هغه اولتولو مگر بیانہ موندلي
شو. (دغه) وینخې اووئیل چه د قبیلې والو په ما باندي (د غلام) الزام اولگولو. بیانی زما
تلاشی واخستله تردې چه زما د شرمگاہ ئی هم تلاشی واخستله. زه هم هغه خلقو سره ووم
چه هم هغه تپوس هلته تیر شو نو هغه هغه هار هلته اوغوروزلو. (دغه) وینخې اووئیل هغه
هار زمونږ مخې ته راپرېوتلو. (هغه) وینخې اووئیل چه ما هغه خلقو ته اووئیل چه دا هغه
هار دي دکوم چه تاسو به ما باندي د غلام الزام لگولې وو حالانکه زه ددې نه بری ووم. هغه
هار دادې (ستاسو مخې ته) پروت دې.

حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرماتی چه (ددې واقعي نه پس) هغه وینخه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم له راغله او
اسلام ئی قبول کړو نو هم په جملات کښې د هغې د پاره یوہ خیمه یا جونگره جوړه کړې شوه.
حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرماتی چه هغه وینخه به ما له راتلله او ما سره به ئی خبرې کولې. خو چه
هغه به کله هم راتلله نو په خبرو کښې به ئی دا شعر ضرور وئیلو (د کوم ترجمه چه داده) هار
(د ورکیدو) ورځ زما د رب د عجائباتو نه ده، واورئى هم ددې (هار دي واقعي) ماله د
کفرستان نه خلاصې را کړې دې. حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرماتی چه ما هغې ته اووئیل چه آخر خه
خبره ده چه ته کله هم ماسره کښې نودا خبره خامخا کړې؟ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا اوفرمانیل چه
بیا هغې ماته دا واقعه واوروله.

تو اجم رجال: د مذکورہ حدیث شریف په سند کښې ټول پنځه راویان دي:

- ① عبد الله بن اسماعيل رضی اللہ عنہ: داعبيد بن اسماعيل قرشي عبادي كوفي رضی اللہ عنہ دې. ددوی
احوال كشف الباری، كتاب الحیض باب: نقص البراءة شعرا عند غسل المحيض لاندې تیر شوی دی. (۱)
- ② ابواسامه رضی اللہ عنہ: دا ابواسامه حماد بن اسامه رضی اللہ عنہ دې. ددوی احوال كشف الباری، كتاب العلم
، باب: فضل من علم وعلم، لاندې تیر شوی دی (۲)

(۱) كشف الباری، كتاب الحیض، ص: ۳۹۸.

(۲) كشف الباری: ۴۱۴/۳.

۴) هشام بن عروة رضی اللہ عنہ: دا هشام بن عروه بن زبیر بن عوام قرشی اسدی مدنی رضی اللہ عنہ دی۔

دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب ہدم الوسی، دویم حدیث او تفصیلی احوال کتاب ایمان، باب: احب الدین الی اللہ آدمہ لاندی تیر شوی دی۔^(۱)

۵) ابیہ رضی اللہ عنہ: دا عروه بن زبیر بن عوام قرشی اسدی مدنی رضی اللہ عنہ دی۔ دوی مختصر احوال کشف الباری، کتاب ہدم الوسی، دویم حدیث لاندی او تفصیلی احوال کتاب ایمان باب: احب الدین الی اللہ آدمہ لاندی تیر شوی دی۔^(۲)

۶) حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ ده۔ دوی احوال کشف الباری، کتاب ہدم الوسی، دویم حدیث لاندی تیر شوی دی۔^(۳) د حدیث شرح:

قوله: عن عائشة: ان ولیدة كانت سوداء لحی من العرب: حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چه د عربی یو قبیلہ سره حبشی وینخه وه.

قوله: ولیدة: معنی وینخه ده. د ولیده اصل استعمال د ماشومې دپاره کیدلو، بیا ددې استعمال د وینخې دپاره شروع شو. عام خبره ده چه که وینخه د کم عمر وی او که د ډیر عمر وی، ددې جمع الولائد ده.^(۴)

قوله: كانت سوداء: مراد دادې چه هغه غټه ښخه وه چه غنم رنگې وه. په کتابونو کښې د دغه وینخې د نوم، د هغې د قبیلې نوم او نه د هغه ماشومې نوم د چا هار چه وړک شوې وو هیڅ ذکر نشته.^(۵)

قوله: فكانت معهم، قالت: فخرجت صبية لهم، عليها وشاح احمر من سبور: هغوی هغه آزاده کړې وه مگر هغه هم د هغوی سره اوسیدله. هغه وائی چه یو خل دا ماشومه هغوی نه بهر اووتله د هغې په بدن باندې د تسمو سورهار وو.

قوله: قالت: فخرجت: په دې عبارت کښې د قالت فاعل حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا ده او د فخرجت فاعل هغه "الوليدة" ده.^(۶)

(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۲/۲.

(۲) کشف الباری: ۱/۲۹۱، ۴۳۶/۲.

(۳) کشف الباری: ۱/۲۹۱.

(۴) النهاية فی غریب الحديث والأثر: ۲۳۵/۵، المكتبة الإسلامية، ریاض. مختار الصحاح، و ل د: ۲۴۵/۱، تاج العروس، و ل د: ۳۳۳/۹.

(۵) فتح الباری: ۶۸۱/۱، عمدة القاری: ۲۸۸/۴.

(۶) فتح الباری: ۶۹۱/۱.

قوله: صبية لهم: په دې جمله کښې هم ضمير ذ الحى طرف ته راگرځي. مراد دادې چه هغه جينئى هم ددې قبيلې والو نه ديوکس وه. (۱)

قوله: وشاخ: په کسرې د واو او په ضمي د واو، د خرمني هغه پتن يا هغه بلب کوم چه ښځه د تشي نه تيرولو سره په اوگه باندې اچوي او په هغې باندې غمي او ملغلرې ټکوالې شوي وي. دا لفظ د واو په همزي سره بدلول [شاخ] لوستل هم جائز دي. (۲)

قوله: سيور: هغه تسمه يا تار په کوم باندې چه خرمن گندلې شي. هغې ته سيور واني ددې جمع سيور استعماليري. (۳)

علامه عيني رحمته الله يو اشکال او د هغې جواب ذکر کړې دې چه ددې لفظ "سيور" نه معلوميري چه هغه پتنې د خرمني وه په کوم چه ملغلرې ټکوالې شوې وې. نو بيا هغه ټپوس په دې باندې د غونښي گمان څنگه اوکړو چه هغه ئي اوچت کړو او ويويو؟ نو ددې جواب دادې چه صفا خبره ده چه کله ئي په سره خرمن باندې پريږدو نكي ملغلرې اوليدلې نو گمان ئي اوکړو چه چاقه تازه غوښه ده لهدا اوچت ئي کړو. (۴)

قوله: قالت: فوضعتها، أو وقم منها، قدرت به حَدَّثَانَا وهو ملق، فحَبَّتْهُ لِحْدِ افْطَقْتَهُ: دغې جينئى دا پخپله کوز کړو يا هغه ددې نه پريوتلو، هلته يو ټپوس تيريدو، اودغه پريوتلې هار ئي د غونښي ټکړه گنړلو سره په هغې حمله اوکړه او ويويو.

قوله: أو وقم، دا د راوي د شک بيان دې. په دواړو کارونو کښې يو واقع شوې دې. (۵)

قوله: حَدَّثَانَا: دا د حَدَّثَانَا تصغير دې کوم چه د عَمَّة په وزن باندې دې چه په اصل کښې حَدَّثَانَةٌ وو د ياء ساکنه نه پس همزه ده. په دې وجه ئي همزه په ياء سره بدله کړه د ياء په ياء کښې ادغام اوکړې شو. بيا د ياء د فتحي اشباع کولو سره الف جوړ کړې شو نو حَدَّثَانَا شو. دا معروف مرغئ ده کوم چه د ټپوس په نوم سره پيژندلې شي. (۶)

(۱) عمدة القاری: ۲۸۸/۴.

(۲) المحکم المحيط الأعظم لابن سید، و ش ح: ۶۹۳/۴. النهایة فی غریب الحدیث والأثر، و ش ح: ۱۸۷/۵. الصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، و ش ح: ۶۶۰/۲. شرح الکرمانی: ۹۸/۴. داسې هار کوم چه ښځې د گردن په شکل کښې د اوکي اوتشي په مینځ کښې تړي. (سراج القاری: ۳۰/۳).

(۳) مختار الصحاح، س ی ر: ۱۵۹/۱. الصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، س ی ر: ۲۹۹/۱. تاج العروس،

سیر: ۱۱۷/۱۲. شرح الکرمانی: ۹۸/۴.

(۴) عمدة القاری: ۲۸۹/۴.

(۵) فتح الباری: ۶۹۱/۱. عمدة القاری: ۲۸۹/۴.

(۶) المخصص لابن سید، الأدوات التي تعتمل فی القطع: ۱۶۳/۳. النهایة فی غریب الحدیث والأثر، حد: ۳۴۹/۱.

فتح الباری: ۶۹۱/۱. عمدة القاری: ۲۸۹/۴.

قوله: وهو ملق: دا جمله حالیه ده یعنی هغه هار پریوتلې پروت وو. (۱)

قوله: فطقتنه: دا صیغه د سیم یستم نه هم مستعمل ده او د غرې یضرب نه هم، لیکن مشهور د سیم یستم نه مستعمل ده. (۲)

قوله: قالت: فالتّموة فلم يجدوه، قالت: فاتّهموني به، قالت: فطققوا بقتشون، حتى قُتّشوا قُبَلْها: هغه خلقو دغه اولتولو خو بیانی نه موندلو (دې) وینځې او وئیل چه د قبیلې والو په ما باندې (دغلا) الزام اولگولو (دغه) وینځې او وئیل چه بیانی زما تلاشی واخستله تردې چه زما د سرمگاه ئی هم تلاشی واخستله.

قوله: فالتّموة: معنی داده چه د قبیلې والو دغه هار اولتولو او د هغې باره کښې ئی د یو بل نه تپوسونه او کرل. (۳)

قوله: یَقْتَشُون: بعضې روایاتو کښې دا صیغه د یانې متکلم سره ده. یعنی یُقْتَشُون، د کوم چه اصل هم یَقْتَشُون ئی دې. یو نون تخفیفاً حذف کړې شوې دې. (۴)

قوله: حتى قُتّشوا قُبَلْها: ظاهره دا ده چه دا جمله د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها ده ګڼی که دغه کلام هم د دې وینځې وې نو قُبَلْها به وې نه چه قُبَلْها، او که چرې داهم د وینځې کلام وی لکه چه بعضو لیکلې هم دی نویابه وئیلی شی چه دلته وینځې خبرې کولو کښې د خطاب نه د غیوب طرف ته التفات کړې دې. (۵)

قوله: قالت: والله إني لقائمة معهم، إذ مررت بالحدّاة فألقته، قالت: فوقع بينهم، قالت: قلت: هذا الذي اتّهموني به، زعمتموأنأمنة بريئة، وهوذا هو،

زه هم هغه خلقو سره ووم چه هغه تپوس هلته تیریدو نو هغه هغه هار هلته راغوزار کړو، (دې) وینځې او وئیل چه هغه هار زمونږ مخې ته راپریوتلو، (دې) وینځې او وئیل چه ما هغه خلقو ته او وئیل چه دا دې هغه هار د کوم دغلا چه تاسو په ما باندې الزام لگولو حالانکه زه د هغې نه بری ووم. هغه هار دا دې «ستاسو په وړاندې» پروت دې.

قوله: زعمتم: د دې فعل مفعول محذوف دې. یعنی «زعمتم أن أمنة بريئة». (۶)

قوله: وأأمنة بريئة: دا جمله هم حالیه ده. د «منه» د «ه» ضمیر مرجع «الزعم» جوړیږی په کوم چه «زعمتم» دلالت کوی یا د دې ضمیر مرجع «وشام» جوړیږی یعنی زه د دې هار د اخستلو نه یا د

(۱) عمدة القاری: ۲۸۹/۴.

(۲) التوضیح لابن الملقن: ۵۱۱/۵ عمدة القاری: ۲۸۹/۴.

(۳) عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۴) شرح الکرمانی: ۹۹/۴، عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۵) شرح الکرمانی: ۹۹/۴، فتح الباری: ۹۱/۱ عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۶) شرح الکرمانی: ۴/۹۹ عمدة القاری: ۴/۲۹۰.

پتولو نه بری یم (۱)

قوله: وهوذا هو: په دې جمله کښې چه کوم دویم "هو" دې هغه به د "ذا" خبر شی او "ذا" مبتداء به د خپل خبر سره د اول "هو" دپاره خبر شی. یا به "هو" خبر ثانی شی د رومبی هو دپاره. ددې دپاره نور هم احتمالات ممکن دی. د ابونعیم په روایت کښې دا جمله "هاهوذا" ده. اود ابن حزمه په روایت کښې دا جمله "وهوذا کياترون" ده. (۲)

قوله: قالت: فجاءت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فأسلمت، قالت عائشة: فكان لها خيلاء في المسجد أوجفش، حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل چه (ددې واقعی نه پس) هغه وینځه حضور پاک له راغله او اسلام ئی قبول کړو. نو هم په جمات کښې د هغې دپاره یوه خیمه یا وره شان جونگره جوړه کړې شوه.

قوله: الخيلاء: د ورثی یا وینستو یا دې نه علاوه نه جوړې شوې خیمې ته وائی. چه په دوو یا دریو ستنو باندې لگولې شی. (۳)

قوله: جفش: بکس مهمله وسکون الفاء وبعدها شین معجبة داسې وړوکې کور د کوم چت چه د زمکې سره نیزدې وی یا د بدوانو وړې خیمې ته وایي. (۴)

قوله: فكانت تأتيني فتحدث عندي، قالت: فلا تجلس عندي مجلساً، إلا قالت: حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل چه هغه وینځه به ماله راتله او ما سره به ئی خبرې کولې، خو چه هغه به کله هم راتله نو په خبرو کښې به هغې دا شعر خامخا وئیلو.

قوله: فكانت: ددې فاعل هغه وینځه ده اود کشمیهنی په روایت کښې ددې په ځای "فكان" دې. (۵)

قوله: فتحدث: دا د مضارع ضیغه ده د یو تاء په حذف سره، یعنی په اصل کښې "فتحدث" وو. (۶)

ويوم الوشاح من أهاجيب رثنا: ألا إنه من بلد الكفر أديان

(د کوم ترجمه چه دا ده چه) د هار د (ورکیدو) ورځ زما د رب د عجائباتو نه ده. واورئ د هغه هار واقعی ماته د کفرستان نه خلاصې راکړې دي.

(۱) عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۲) شرح الکرمانی: ۹۹/۴ فتح الباری: ۶۹۱/۱ عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۳) شرح الکرمانی: ۹۹/۴ فتح الباری: ۶۹۱/۱ عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۹۱/۱ عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۵) فتح الباری: ۹۹/۱

(۶) شرح الکرمانی: ۹۹/۴ فتح الباری: ۶۹۱/۱ عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

قوله: أعاجيب: دَدې واحد "أمجوبة" دې. بعضې نسخو کښې "تعاجيب" دې. دکوم چه ددې لفظ نه واحد نه راځي. (۱)

قوله: قالت عائشة: فقلت لها: ما شأنك، لا تقعدین معي مقعدًا إلا قلت هذا؟ قالت: لحدثن بهذا الحديث: حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چه ما هغې ته او وئیل چه آخر خبره څه ده چه کله هم ته ماسره کښې نودا خبره خامخا کوي؟ حضرت عائشه رضی اللہ عنہا او فرمائییل چه بیا هغې ماته دا واقعه واوړوله.

قوله: قلت هذا: یعنی دا شعر ته وائی. (۲)

قوله: بهذا الحديث: مراد دادې چه دا قصه. (۳)

د حديث شريف د ترجمة الباب سره مطابقت: د مذکوره حديث شريف د ترجمة الباب سره مطابقت په دې جملې "وكان لها خيام في المسجد" کښې دې ځکه چه خيمه د شپې تيروولو او د خوب کولو د پاره لگولې شې. (۴)

د حديث شريف نه مستفاد فوائد او احکام: د مذکوره حديث شريف نه ډير احکامات مستنبط کيږي. په هغې کښې بعضې دلته ذکر کولې شې:

① په مسلمانانو کښې چه د چا څه ځاني نه وي د هغه د پاره په جمات کښې شپه تيروول او خبرې اترې کول جائز دي. دا حکم د سړي د پاره هم دې او د ښځې د پاره هم دې، شرط په کښې دا دې چه د فتنې نه محفوظ وي. (۵)

② د پورته ذکر شوي مقصد د حاصلولو د پاره په جمات کښې د سوري انتظام کول مثلاً خيمه وغيره لگول جائز دي. (۶)

③ يو ښار وغيره د مصيبتونو او مشکلاتو د وجې پريخودل او د يو داسې ښار طرف ته سفر کول جائز دي چرته چه د هغه د پاره خیر او ښيگړه متوقع وي. (۷)

④ دارالکفر پريخودو سره دارالاسلام طرف ته هجرت کول هم معلوم شو. (۸)

⑤ د مظلوم سره امداد کول هم معلوم کيږي که هغه مظلوم کافر ولې نه وي. په حديث کښې

(۱) التوضيح لابن الملتن: ۵۱۱/۵ فتح الباری: ۶۹۱/۱ عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۲) شرح الکرمانی: ۹۹/۴ عمدة القاری: ۲۹۱/۴.

(۳) شرح الکرمانی: ۹۹/۴ عمدة القاری: ۲۹۱/۴.

(۴) عمدة القاری: ۲۸۸/۴.

(۵) شرح ابن بطال: ۹۰/۲، شرح الکرمانی: ۹۹/۴، التوضيح لابن الملتن: ۵۱۱/۵، فتح الباری: ۶۹۱/۱ عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۶) شرح الکرمانی: ۹۹/۴، فتح الباری: ۶۹۱/۱ عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۷) شرح ابن بطال: ۹۰/۲، شرح الکرمانی: ۹۹/۴، التوضيح لابن الملتن: ۵۱۱/۵، فتح الباری: ۶۹۱/۱ عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

(۸) فتح الباری: ۶۹۱/۱ عمدة القاری: ۲۹۰/۴.

د ذکر شوی قصی سیاق او سیاق نه معلومېږي چه هغه وينځه کافره وه. حضور پاک له د راتلو نه پس هغه مسلماننه شوې وه.^(۱)

۲۵- بَابُ: تَوَرُّجِ الرِّجَالِ فِي الْمَسْجِدِ

دا باب په جمات کښې د سرو د اوډه کيدو باره کښې دې ددې باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه د خپلې مدعا د ثابتولو دپاره دوه تعلیقاتونه او درې احادیث ذکر کړي دي.

د ترجمه الباب مقصد: ددې ترجمه الباب نه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصود هم هغه دې کوم چه د باب سابق نه وو، چه په جمات کښې اوډه کيدل جائز دی. البته د سړي او ښځې په جمات کښې د اوډه کيدو جواز بيانولو دپاره د جدا جدا باب قانمولو وجه داده چه د ښځې په جمات کښې په اوډه کيدو باندې اشکال زیات وو په نسبت د سړو. نو ددې جواز ئی مستقلاً په يو باب کښې بيان کړو. د سابقه باب لاندې ذکر کړې شوی حدیث کښې چونکه د يوې وينځې د اوډه کيدو ذکر وو په دې وجه په سابقه باب کښې د واحد صيغه "تورم الراۃ" ذکر کړې وو او دلته چونکه په څو روایتونو کښې د سرو د اوډه کيدو ذکر ملاويږي په دې وجه په دې ترجمه کښې د جمع صيغه "تورم الرجال" ذکر کړې شوه. دې نه علاوه د صحیح بخاری بعضي نسخو کښې د "تورم الرجل" ترجمه هم موجود ده.^(۲)

امام بخاری رحمته الله علیه ددې وجه نه هم دا باب قائم کړې دې چه بعضي روایتونو کښې په جمات کښې د اوډه کيدو ممانعت هم نقل دي.^(۳) په دې وجه امام صاحب رحمته الله علیه د دغه روایاتو په مقابل کښې خپل رجحان د جواز والا روایات پيش کولو په ذریعه ښکاره کوی چه په جمات کښې اوډه کيدل جائز دي.

(۱) فتح الباری: ۶۹۱/۱ عمدة القاری: ۴/۲۹۰.

(۲) عمدة القاری: ۴/۲۹۱.

(۳) عن عطاء قال قال رجل لابن عباس إني يمت في المسجد الحرام فاحتلمت، فقال: أما أن تتخذة ميثا أو مقبلا لا، وأما أن تنام تستريح أو تنتظر حاجة فلا بأس. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب في النوم في المسجد، رقم الحديث: ۴۹۱۵، ۴۲۷/۱). عن عطاء وطاؤس ومجاهد أنهم كرهوا النوم في المسجد. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب: في النوم في المسجد، رقم الحديث: ۴۹۱۶، ۴۲۷/۱). حدثنا وكيع عن أبي بن نابل قال: رأني سعيد بن جبيرة وأنا نائم في الحجر، فأيقظني وقال: مثلك ينام هاتما. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب في النوم في المسجد، رقم الحديث: ۴۹۱۹، ۴۲۷/۱). عن عمرو الشيباني قال: رأيته ابن مسعود نكس في المسجد ليلا، فلا يدع سواده في المسجد إلا أخرجه إلا رجلا يصلي. (المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة، باب في النوم في المسجد، رقم الحديث: ۴۹۲۰، ۴۲۷/۱). عبدالرزاق عن يحيى بن العلاء عن حرام بن عثمان عن ابني جابر عن جابر بن عبدالله قال: أئانا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن مضطجعون في مسجد، ففرضنا بقميص كان في يده، وقال: قوموا لا ترثوا في المسجد. (المصنف لعبدالرزاق، كتاب الطهارة، باب: الوضوء في المسجد، رقم الحديث: ۱۶۵۵، ۴۲۲/۱).

دویم تعلیق: وَقَالَ أَبُو قَلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ: فَجَعَلَ يَحْذَرُ مِنْ عُكْلٍ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَكَانُوا فِي الصُّفَةِ.
(ار: ۱۶۲۱۹)

د تعلیق ترجمه: حضرت ابو قلابه و حضرت انس رضی اللہ عنہما نقل کولوسره بیان او کرو چہ ذ قیلہ عکله خہ خلق د رسول اللہ ﷺ پہ خدمت کنبی حاضر شو او پہ صفہ کنبی ایسار شو.

د تعلیق تخریج: دا تعلیق د قصۃ العزیز ص ۷۰ جز دے. د کوم واقعہ چہ کتاب الطہارۃ کنبی نیرہ شوے ده. او ہم دا تعلیق موصولاً امام بخاری رضی اللہ عنہ کتاب الحدود، باب: لم یسق المرتدون المحاربون

حق ماتوا، رقم الحدیث: ۳۳۰۰ کنبی ذکر کرے دی. (۱)

د تعلیق رجال: ددے تعلیق پہ سند کنبی دوه راویان دی:

① ابو قلابہ رضی اللہ عنہ: دا مشہور تابعی حضرت عبداللہ بن زید جریمی رضی اللہ عنہ دی. د دوی احوال کشف

الباری، کتاب ایمان، باب: خلاۃ ایمان لاندے تیر شوی دی. (۲)

② انس رضی اللہ عنہ: دا مشہور او معروف صحابی رسول حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. د دوی

احوال کشف الباری، کتاب ایمان، باب: من ایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندے تیر شوی دی. (۳)

د تعلیق د ترجمۃ الباب سرہ مطابقت: د مذکورہ تعلیق د ترجمۃ الباب سرہ مطابقت داسی دی چہ دغہ راتلونکی قبیلہ پہ صفہ کنبی ایسارہ کرے شوه نوچہ کله د هغوی قیام هلته اوشو نو یشکارہ خبرہ ده چہ د هغوی او ده کیدل به ہم هلته وو. اودا خبرہ متفق علیہ ده چہ صفہ د جمات حصہ وه. چہ د تنبو (سائبان) لاندے جوړه کرے شوے وه. ہم دغہ خبرہ پہ ترجمۃ الباب کنبی ده چہ په جمات کنبی د سرو او ده کیدل جائز دی.

دویم تعلیق: وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ: كَانَ أَصْحَابُ الصُّفَةِ الْفُقَرَاءُ. (ار: ۵۷۷)

د تعلیق ترجمه: حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر رضی اللہ عنہ و انسی چہ صفہ کنبی اوسیدونکی صحابه فقیران وو.

د تعلیق تخریج: مذکورہ تعلیق امام بخاری رضی اللہ عنہ وړاندے کتاب مواظیت الصلاة کنبی او کتاب ا

(۱) حدثنا موسى بن إسماعيل، عن وهيب، عن أيوب، عن أبي قلابه، عن أنس رضي الله عنه. قال: قدم هبط من عُكْلٍ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانُوا فِي الصُّفَةِ، فَاجْتَرَأُوا الْمَدِينَةَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ آتِنَا رِسْلًا، فَقَالَ: مَا أَجِدُكُمْ إِلَّا أَنْ تَلْحَقُوا بِأَهْلِ رَسُولِ اللَّهِ، فَأَتَوْهَا، فَشَرِبُوا مِنْ أَلْبَانِهَا وَأَبْوَالِهَا، حَتَّى صَحَوْا وَسَيَّئُوا وَقَتَلُوا الرِّاعِي وَاسْتَأْثَرُوا الزَّوْدَ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّرِيخُ، فَبَقِيَ الطَّلَبُ فِي آثَارِهِمْ، فَمَا تَرَجَّلَ النَّهَارُ حَتَّى أَتَى بِهِمْ، فَأَمَرَ بِمَسَامِيرَ فَأَحْيِيَتْ، فَكُتِلَتْ، وَقُطِعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ وَمَا حَسَّتْهُمْ، ثُمَّ أَلْقَا فِي الْخَرَّةِ، يَسْتَقُونَ فَمَا سَفُّوا حَتَّى مَاتُوا. قَالَ أَبُو قَلَابَةَ: سَرَقُوا وَقَتَلُوا وَحَارَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ. (صحيح البخاري، كتاب الحدود، باب: لم يسق المرتدون المحاربون حتى ماتوا، رقم الحديث: ۶۸۰۴).

(۲) كشف الباری: ۲۶/۲.

(۳) كشف الباری: ۴/۲.

لبناقب، باب المعاملات کنبی موصلاً نقل کرې دې.^(۱)
د تعلیق وچال: د دې تعلیق په سند کنبی صرف یو راوی دې.

عبدالرحمن یو ابی بکر رضی الله عنه: دا د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه خونی حضرت عبدالرحمن رضی الله عنه دې. د دوی احوال کشف الباری، کتاب الحیض، باب: امتشاط المرأة عند غسلها من المحيض، لاندې تیر شوی دې.^(۲)

صفه او اصحاب صفه: حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمته الله علیه د صفه باره کنبی فرمائی چې د تحویل قبلي نه پس کله چې د مسجد نبوی مخ بیت الله شریف طرف ته شو نو د قبله اول طرف دیوال او دې سره متصل چې کوم خانی وو هغه د هغه فقیرانو او غریبانو د اوسیدو دپاره پریخودې شو د چاچه څه کور یا خانی نه وو. دغه خانی د صفه په نوم باندې مشهور وو.

صفه په اصل کنبی تنبو او دسوری والا خانی ته وائی. هغه کمزوري مسلمانان او شکر کونکی فقیران چې په خپل فقر باندې نه یوازې دا چې صبر کونکی وو بلکه د امیرانو او غنیانو نه زیات شاکر او خوشحال وو. کله چې به د احادیث قدسیه او کلمات نبویه د اوریدو په غرض د رسول الله صلی الله علیه و آله دربار ته حاضریدل نو هم دلته به پراته وو. خلکو به دغه حضرات د اصحاب صفه په نوم سره یادول. لکه چې دا د هغه بشیر او نذیر او فقیر نبی خانقاه وه چا چې په زرگونو رجاو او رغبت فقرته د دنیا په بادشاهي باندې ترجیح ورکړه.

او اصحاب صفه د ارباب توکل او اصحاب تبتل یوه ډله وه چې شپه ورځ به د نفس د صفایي او د کتاب او حکمت تعلیم حاصلولو دپاره د حضور پاک په خدمت کنبی حاضر وو. نه دهغوی تجارت سره څه مطلب وو او نه ئی زمینداري وغیره سره څه کار وو. دې حضراتو

(۱) عن عبدالرحمن بن ابی بکر ان اصحاب الصفة كانوا اناثا فقرا، وأن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من كان عنده طعام اثنین فليذهب بئالک، وإن اربع فغاسم أو سادس، وأن أبابکر جاء بثلاثة، فانطلق النبي صلى الله عليه وسلم بعشرة: قال: فهو أنا وأبی وأمی، فلا أدري قال: وامراتی، وخادم، بیننا وبين بیث أبی بکر. وإن أبابکر تمسئ عندالنبي صلى الله عليه وسلم، ثم لیث حیث صلیبت العشاء، ثم رجع فلیث حتی تمسئ النبي صلى الله عليه وسلم، فجاء بعدما مضی من اللیل ما شاء الله.

قالت له امراته: وما حبسک عن اضيافک؟ او قالت ضیفک، قال: او ما عشيبتهم؟ قالت: اُتوا حتی تجي، قد غرضوا فأبوا، قال: فذهبت أنا فاخبات، فقال: يا غنثرا فجدع وسب، وقال: كلوا لا هنيئاً، فقال: والله لا أطقه أبداً، وآيم الله، ما كنا نأخذ من لقمه إلا ربا من أسفلها أكثر منها، قال: یعنی حتی شعبوا، وصارت أكثر مما كانت قبل ذلك، فنظر إليها أبوبکر فإذا هي كما هي أو أكثر منها، فقال لامراته: يا أخت بني فراس ما هذا؟ قالت: لا وقرة عینی، لهي الآن أكثر منها قبل ذلك بثلاث مرات، فأكل منها أبوبکر وقال: إنما كان ذلك من الشيطان، یعنی بيمته، ثم أكل منها لقمه، ثم حملها إلى النبي صلى الله عليه وسلم فأصبحت عنده، وكان بیننا وبين قوم عقد، ففضی الأجل، ففرقنا اثنا عشر رجلاً مع كل رجل منهم أناس الله أعلم کم مع كل رجل، فأكلوا منها أجمعون. أو كما قال. (صحیح البخاری، کتاب: مواقيت الصلاة، باب السر مع الضیف والأهل، رقم الحدیث: ۶۰۲).

(۲) کشف الباری، کتاب الحیض، باب: امتشاط المرأة عند غسلها من المحيض.

خپلې سترگې د حضور پاک د دیدار چه د نور نه ډک وو د پاره او غوړونه د حضور پاک د کلمات قدسیه د اوریدو دپاره او بدنونه د حضور پاک د صحبت او ملګرتیا د پاره وقف کړې وو.

دکلی اذاحديثهم السن تتلو

د ان حدو انهما فکل مسامع

حضرت کاندهلوی رحمته الله نور هم ډیر ښه تفصیل بیان کړې دې کوم چه کتلو سره تعلق لری. (۱)

(۱) سیرت مصطفی الکاندهلوی: ۱/ ۴۵۲-۴۴۴. د جامعہ علوم اسلامیہ علامہ بنوری ټاؤن، کراچی نه جاری 'ماهانامه' ټیټات' کښې د دغه صفه او اصحاب صفه سره متعلق یو ښکلې تحریر د نظر نه تیر شوې وو دغې څه حصه د عام فاندې په غرض دلته نقل کولې شي: مدینه طیبه کښې د مسجد نبوی علی صاحبها الصلوٰة والسلام شمال مشرقی طرف ته یو د تنبو په شکل سوری کښې یو خوږزگانو تعلیم او تربیت حاصلولو. دغه بزرگانو خپل ژوند د علم د حاصلولو دپاره وقف کړي وو. په دوی کښې یو څو حضرات داسې وو چه کله کله به ئې د ورځې په څه حصه کښې د څنگل نه لرگي راوړل او خرڅول به ئې او په هغې باندې به ئې وخت تیرولو. د هغوی د احوالو او تعداد باره کښې قدما و محدثینو مستقل کتابونه لیکلي دي. په کوم کښې چه امام حدیث ابونعیم اصبهانی او امام حدیث ابو عبدالله حاکم او ابن الاعرابی او سلمی وغیره رحمهم الله نومونه د ذکر قابل دي. د دوی تعداد په مختلفو اوقاتو کښې ټول یوځای کولو سره څلور سوو ته رسیږي. هسې خود رسول الله صلی الله علیه و آله ټول ژوند مبارک هم تعلیمي وو او په امت محمديه کښې صحابه کرام رضی الله عنهم د ټولو نه رومي متعلمین او شاگردان وو. لیکن هم د دغه علم د حصول سره د اکثر حضراتو د تجارت او د زراعت وغیره مشاغل هم وو. د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه غونډې د اهم شخصیت یو زمانه داسې تیره شوې ده چه د مدینې نه بهر عوالی مدینه کښې د هغوی قیام وو اود مسافت د لږوالي نه علاوه د معاشی مشغولیت د وجې روزانه د حضور پاک د بار کښې د حاضرینو نه معذور وو. لیکن هغوی خپل یو انصاری گاوندې دغالباً د هغه نوم اوس بن خولی دي سره دا انتظام کړې وو او نمیر ئې مقرر کړې وو چه یوه ورځ دې هغه د نبی صلی الله علیه و آله په دربار کښې حاضرې کوي او کومه وحی د نبوت (د قران کریم ایت) چه نوي نازل شوې وي یا څه اهم حدیث حضور پاک بیان کړې هغه د شپې عمر فاروق رضی الله عنه ته اوروي. او یوه ورځ به حضرت عمر فاروق رضی الله عنه دا خدمت پوره کوي د کوم تفصیل چه صحیح بخاری کښې موجود دي.

الغرض هغه صحابه کرام رضی الله عنهم کومو چه روزانه حاضری نه شوه لگولي هغوی به هم د علم د حاصلولو د پاره پوره اهتمام او انتظام کولو لیکن څه حضرات داسې هم وو د چا چه شپه ورځ ژوند هم د دغه علم د حاصلولو دپاره وقف وو. د بال بچ نه آزاد، نه د تجارت سره غرض او نه د زراعت سره، مطلب چه نه ئې د خپل معاش څه فکر وو اونه د بال بچ دا هم هغه د اصحاب صفه بزرگان دي د چا شمیر چه به په یو یو وخت کښې اویا اویا پورې هم رسیدلو. هم د دغه بزرگانو نه اویا شهیدان د بیرمعه دې کوم چه د کافرانو یو څو قبیلو بنی لحيان، ورغل او د کوان وغیره د دین د تعلیم او د اسلام د تبلیغ په غرض سره د رسول الله صلی الله علیه و آله نه په توګه د معلم او مبلغ غوښتو د پاره راغلي وو او حضور پاک دغه قاریان ددې دیني خدمت د پاره لیرلي وو. دغه بدګمانه قبائلو هغوی بوتل او شهیدان کړي ئې وو د کوم د وجې چه رسول الله صلی الله علیه و آله ته ډیر زیات خفګان رسیدلي وو او د سجر به مونځ کښې حضور پاک دعاء قوت نازل و وتل شروع کړې وو. هم د دغه بزرگانو نه ددې شهادت د واقعی نه پس اویا داسې صحابه کرام رضی الله عنهم هم وو د چا متعلق چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دا بیان صحیح بخاری کښې د عبرت او بصیرت قابل دي: ((رایت سبعین من اصحاب الصفة، ما منهم رجل علیه رداء، إما ازار وإما کساء، قد ربطوا فی أعناقهم، فمنها ما یبلغ نصف الساقین، ومنها ما یبلغ الکعبین، فیجمعه بیده کراهیه أن تعری عوته)). (صحیح البخاری، کتاب الصلاة، باب: نوم الرجال فی المسجد).

ترجمه: ما اویا داسی اصحاب صفه لیدلی دی په کوم کښې چه چا سره (خان د پاسه د اغوستلو دپاره) خادر نه وو، یا هغوی سره صرف لنگ وو یا (د بدن پتړلو دپاره) یوه کمبله کومه چه په هغوی د سینه (لاندې) تړلې وه. خنې کمبله خو به د گیتو پورې رسیدله او خنې به د پنلو پورې رسیدله (د رکوع سجدي په وخت، به ئی دا په لاس سره نیوله چه د بدن) پټه حصه ښکاره نه شی. هم د دغه بزرگانو نه پخپله حضرت ابوهریره رضی الله عنه هم وو په چا به چه بعضی وخت د اولگې نه د بې هوشۍ دورې راتلې او په مسجد نوی کښې د منبر نوی او د رسول الله صلی الله علیه و آله د کور په مینځ کښې روضه کښې به بې هوشه پروت وو او د عامو حضراتو به دا گمان کیدو چه په ده باندې دمرگی دوره راغلې ده حالانکه د سختې اولرې او د فاقو د زیاتوالي نه به په هیغه دا قسم حالات راتلل. پخپله هم د هغوی د ځلې نه په صحیح بخاری کښې دا ټول تفصیل ذکر دې. آخر ددی دومره سختو او د طالب ددې انداز چه کوم حیرانونکې نتیجې کیدل پکار وو هغه د امت مخې ته راغلې او پخپله هم د هغوی په ژبه صحیح بخاری کښې روایت دې: «صحب رسول الله صلی الله علیه وسلم ثلاث سنین فلم أکن فی سنی أحرص علی أن اعی الحديث منی».

توجه: زه دري کاله (هروخت) رسول الله ﷺ سره پاتې شوم ما په خپل عمر کېږي د خپل خان نه زيات د احاديثو يادونکې حريص (د يوشوقې) بل څوک نه دي ليدلي.

په دومره مختصر زمانه کېږي چه کوم روايتونه د احاديثو د کتابونو مدنيتو ته د هغوی نه رسيدلي دي د هغې شمير په زرگونو دي، نه ده معلومه چه نور به څومره روايتونه وي چه مدنيتن کتب حديث پوري به د هغوی د معيار مطابق نه وي رسيدلي کوم چه يقينا د دغه باک صحبت او په دې علم کېږي د فناء کيدو د جذبي برکات دي. چنانچه پوره اته سوا صحابو او تابعينو ته د هغوی نه د شاگردۍ شرف حاصل شو او د دين ډيره لويه حصه ځانله هم ددوی د روايتونو نه امنت ته اورسيدله. هم دغه وجه ده چه د يورپ مستشرقين اود حديث منکرين مستغربين اود دوی نه علاوه د اسلام د دينمنانو ټول زور په حضرت ابوهريره رضي الله عنه باندې طعن تشيع او عيبنه لگولو باندې خرچ کړی. د وينا مطلب دادې چه آخر هغه کله اسباب وو د کوم د وجې چه دغه اصحاب صفه دا فقر او افلاس برداشت کړي شو؟ او هغوی ئي د معاش د فکر طرف ته ولې متوجه نه کړي شو؟ ولې هغوي د زراعت و صنعت او حرفت طرف ته رغبت ورنه کړي شو؟ او ولې دهغوی د خيټې دمړولو اود هغوی د وخت تيرولو دپاره د زکوٰه او صدقات انتظام کولې شو؟ او کله چه په د ډيري مجبورۍ حالت راتلو او د اولگي د پاسه به اولگه لگيدله رسول الله ﷺ به يو يو صحابی ته د صفه والو نه يو يو کس د خوراک ورکولو دپاره خپلو کورونو ته د بوتلو ارشاد فرمائيدلو او پخپله به ئي هم لس لس کسان خان سره بوتل. ځکه چه د أزواج مطهرات تعداد ۹ وو او لم حضور پاک وو. په دې لحاظ سره لکه چه طعام الواحد يکفی الاثنيته په اصول باندې چه کوم حديث مرفوع ذکر دي پخپله د پيغمبر ﷺ په کورونو کېږي په هغې عمل وو. نو دا خو احاديث نويه علی صاحبها الصلوة والسلام شواهد او بينات دي اوس لوشان د قرآن کریم ارشاد هم واوښي. (الَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِحَسَنَةٍ أَلْقَوْا حَتَّىٰ تَضَعُوا حَذْرَهُمُ الْمَوْتَ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ) (البقره).

توجهه هغه حاجت مند (ستاسو د امداد او تعاون مستحق دی) چه د الله په لار کښې خوارش او محنت نه، منع کړې شوی دی. هغه (د رزق حاصلولو دپاره) په مخ د زمکه کښې (چرته) تلې نه شي. ناخبره سړي خود هغوی (سوال کولو نه،) بېچ کیدو د وجې په هغوی باندې د مالدارو اګمان کوی (لیکن، ستاسو د هغوی فقر او تالاس د هغوی د مخ د چهرې نه پېژندلې شی هغوی د خلقو نه سوال نه کوی (چه ورپسې اولګی اصرار او کړی.

د مفسرينو اتفاق دې چې دا آيت مبارك هم د دغه بزرگانو متعلق نازل شوې دې د چا د ژوند مقصد په صرف تعليم او جهاد وو. په بخو دماغو او زړه سره د غور كولو مقام دې چې الله تعالى او د هغه رسول ﷺ نه يوازې دا صورت حال قائم او ساتلو بلكه د هغوى تعريف او صفت يې په وجه متلو.....

و تعلیق د ترجمه الباب سره مطابقت: د حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر رضی الله عنه د قول مطابق په صفه کښې اوسیدونکی صحابه فقیران وو یعنې هغوی سره خپل هیڅ د اوسیدو ځانی وغیره نه وو چه هلته هغوی شپه تیره کړی چنانچه هغوی به هم هلته (صفه) د شپې اوده کیدل اوهم دغه په ترجمه کښې ذکر دی.

حدیث باب (رومې حدیث) (حدیث نمبر ۴۲۹)

«... حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي نَافِعٌ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ (۱) أَنَّهُ كَانَ يَتَأَمَّرُ وَهُوَ شَابٌّ أَغْرَبَ لَأَهْلٍ لَهُ فِي مَسْجِدِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

د حدیث ترجمه: د حضرت نافع رضی الله عنه بیان دې چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه ماته او وئیل چه هغه به په مسجد نبوی کښې اوده کیدلو په داسې حال کښې چه هغه ځوان وو، ځلمې وو کور وغیره ئې نه وو.

توابعهم و حال: د مذکور ه حدیث مبارک په سند کښې ټول پنځه راویان دي:

① مسدد رضی الله عنه: دا مسدد بن مسرهد الاسدی البصری رضی الله عنه دې د دوی مختصر احوال کشف الباری کتاب الإیمان باب: من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه او تفصیلی احوال کتاب العلم، باب: من خص بالعلم قوما دون قوم کراهیه أن لا یفهموا کښې تیر شوی دی. (۲)

② یحیی رضی الله عنه: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رضی الله عنه دې د دوی احوال کشف الباری کتاب الإیمان باب: من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه لاندې تیر شوی دی. (۳)

..... کښې هم بیان کړو. آیا دا واضح او صفا دلیل ددې خبرې نه دې چه په امت کښې څه کسان داسې کیدل پکار دي د جا بک ژوند چه په مکمله توگه د دین د علم د پاره وقف شوي وي ددې مقدس شغل نه علاوه د هغوی بل څه شغل نه وي. اوس پاتې شو دا سوال چه هغوی به خوراک څښاک د کوم ځانی نه کوي او د معاش ضرورتونه به څنگه پوره کوي؟ نو د قرآن حکیم په تعلیماتو او د رسول الله صلی الله علیه و آله په تعامل کښې ددې واضح جواب صرف هم دغه ملاویرې چه د دوی د ضرورت پوره والي او تپوس پښتنه په امت محمدیه باندې فرض ده چه هغوی به یه خپل صدقات، خیرات او زکوٰه سره د هغوی خدمت کوي. په دې وجه په علم دین کښې مهارت او خصوصیت فرض کفایه دې فرض عین نه دې اودا د هر سړي د وس کار نه دې. (ماخو از ما هنامه بیانات، ذوالحجه ۱۴۲۸ هـ بمطابق جنوري ۲۰۰۸ ع.)

(۱) أخرجه البخاری ایضا فی التهجید، باب: فضل قیام اللیل، رقم الحدیث: ۱۱۲۱، وباب: من تعارض من اللیل فلی، رقم الحدیث: ۱۱۵۶، وفی فضائل أصحاب النبی صلی الله علیه وسلم، باب: مناقب عبدالله بن عمر، رقم الحدیث: ۳۷۳۸، ۳۷۴۰، وفی التبعیر، باب: الاستیرق ودخول الجنة فی المنام، رقم الحدیث: ۷۰۱۵، وباب: الأمن وذهاب الروح فی المنام، رقم الحدیث: ۷۰۲۸، وباب: الأخذ علی الیمین فی النوم، رقم الحدیث: ۷۰۳۰، ومسلم فی صحیحه فی فضائل الصحابة، باب: من فضائل عبدالله بن عمر رضی الله عنهما، رقم الحدیث: ۲۴۷۹، والترغی فی جامعہ، فی الصلاة، باب: ماجاء فی النوم فی المسجد، رقم الحدیث: ۳۲۱، والنسائی فی سننه، فی المساجد، باب: النوم فی المسجد، رقم الحدیث: ۷۷۳، وفی جامع الأصول، حرف المیم، الكتاب الأول: فی المواظف والرفاق، الكتاب السادس: فی المساجد وما یتعلق به أولا وآخرا، رقم الحدیث: ۸۷۵۵، ۲۰۶/۱۱.

(۲) کشف الباری: ۲/۲، ۵۸۸/۴.

(۳) کشف الباری: ۲/۲.

⑤ عید اللہ ﷺ: داعبید اللہ بن عمر بن حفص بن عبد اللہ بن عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ دے دوی

احوال کشف الباری کتاب الوضوء باب: التبذیل البیوت لاندی تیر شوی دی. (۱)

⑥ نافع رضی اللہ عنہ: دا مولیٰ د عبد اللہ بن عمر القرشی رضی اللہ عنہ دے دوی احوال کشف الباری، کتاب

العلم، باب: ذکر العلم والفتیالی المسجد لاندی تیر شوی دی. (۲)

⑦ ابو عمر رضی اللہ عنہ: دا حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما دے دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان،

باب: الإیمان وقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: بقی الإسلام علی خمس کنبی تیر شوی دی. (۳)

د حدیث شریف شرح:

قوله: وهو شاب: دا جملہ اسمیہ ده کومه چه د "ینام" فعل د ضمیر نه حال واقع کیڑی. شاب:

هغه سری ته وائی د چا عمر چه د یر شو نه خلویستو کالو پورې وی، د دې جمع "شبان"

استعمال کیڑی. مؤنث شابة او د دې جمع شواب استعمال کیڑی. (۴)

د انسانی عمر مختلف ارتقائی ادوار: زموږ د اردو ژبې سینہ ډیره تنگه ده لیکن د عربی ژبې

سینہ ډیره کولای ده. د انسانی ژوندون چه څومره مراحل دی د هغې ټولو د پاره په عربی ژبه

کنبی جدا جدا نومونه متعین دی. مثلاً ترکومي پورې چه بچي د مور په خیمه کنبی وی

هغې ته "جنین" وائی، کله چه پیدا شی هغې ته "ولید" وائی، کله چه د اووه ورځو شی هغې

ته "صدیغ" وائی، بیا چه ترکومي پورې پیښی څکی هغې ته "طیم" وائی، بیا چه کله کلک

خوراک کول شروع کړی نو هغې ته "جحوش" وائی. بیا دغه شان مخکنبی تلو سره هغه

"مقدم"، ناشی، یافم، مراهق، حوزو او غلام" سره یاد کیڑی. بیا دې "فتی" او "شارع" شی. بیا

"مجتب" شی. بیا "شاب" او دې نه پس په آخر کنبی ورته "کهل" وئیلي کیڑی.

ائمة اللغات د دې ټولو نومونو تفصیلات خپلو کتابونو کنبی جمع کړی دی. (۵)

(۱) کشف الباری کتاب الاصول باب: التبرز فی البیوت، ص: ۳۶۰.

(۲) کشف الباری: ۵۶۱/۴.

(۳) کشف الباری: ۱/۶۳۷.

(۴) المحکم والمجیط الأعظم، الشین والباه: ۲۳۶/۷. مختار الصحاح، شب: ۱۶۰/۱، المصباح المنیر فی غریب

الشرح الکبیر، ش ب ب: ۳۰۲/۱.

(۵) الفصل الأول: "فی ترتیب سن الغلام عن أبی عمرو عن أبی العباس عن ابن الأعرابی، یقال للصبی: إذا ولد

"رضیع وطفل. ثم: "طیم. ثم: "دارج. ثم: "حفر. ثم: "یانع. ثم: "شدخ. ثم: "مطبخ. ثم: "کوکب."

الفصل الثاني: "أنشی فنه فی ترتیب أحواله وتنقل السن به إلى أن یتناهی شبابه."

عن الأئمة المذكورین "ما دام فی الرحم فهو جنین. فإذا ولد فهو ولید. وما دام لم یتسم سبعة أيام فهو "صدیغ".

لأنه لا یتشد صدغه إلى تمام السبعة. ثم ما دام یرضع فهو "رضیع. ثم إذا قطع عنه اللبن فهو "طیم. ثم إذا غلظ

ودهبث عنه تراکد الرضاع فهو "جحوش".....

قوله: أعزب: دا صفت دې د شاب، د آبی ذر په روایت کښې د عرب لفظ دی، بغیر د الف د او رجل عزب داسې سړی ته وئیلی شی چه خلعي وی، د چا چه ښځه نه وی. نصه یصمه نه ددې استعمال کیږی عزاب اسم فاعل او ددې جمع عزاب استعمالیږی. کوم سړی چه د نکاح ترک کونکې وی د هغه دپاره په عربی ژبه کښې د تعوب الرجل جمله استعمالیږی. او د چا د ترک نکاح، زمانه چه ډیره اوږده شی تردې چه د هغه په نکاح کښې رغبت ختم شی هغه ته "العزابة" وائی. (۱)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته فرمائی چه ناواده کړی خوان سړی ته د احتلام اندیښنه زیاته وی. ددې باوجود به حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما په جمات کښې اوده کیدو او ظاهره خبره ده چه حضور پاک ته به ددې خبر هم وو. بیا هم حضور پاک هغه منع نه کړو نو په دې سره په جمات کښې د اوده کیدو جواز معلومیږی او هم دغه د ترجمه الباب مقتصد دې (۲)
 د "العلماء العزاب" تعارف: علماء او فقهاء داسې ډیر تیر شوی دی چاچه د خپل علمی او فقهی مصروفیاتو د وجې واده نه دې کړې. دداسې علماء تفصیلات شیخ عبدالفتاح ابوغده رحمته په خپل کتاب کښې جمع کړی دی. د کوم نوم چه "العلماء العزاب" دې هغه هم د

..... عن الأصمعي، وأُشْدَ لِيَهْدِي (من الوافر):

قُلْنَا مَخْلُودًا وَابْنُ حِرَاقٍ وَأَخْرَجُوْنَا قَوْلَ الْقَلْبِ

قال الأزهري: كأنه مأخوذ من "الجبش" الذي هو ولد الحمار، ثم هو إذا دب ونسا فهو "دارج". فإذا بلغ طوله خسة أشبار فهو "خماسي". فإذا سقطت روضه فهو "مغفور". عن أبي زيد، فإذا نبتت أسنانه بعد السقوط فهو "شفر" بالناء والتاء.

عن أبي عمرو، فإذا كاد يجاوز العشر السنين أو جاوزها فهو "مترعرع" وناشئ، فإذا كاد يبلغ العلم أو بلغه فهو "يافع" ومراهق، فإذا احتلم واجتمعت قوته فهو خَزَزَرٌ وَخَزَزَرٌ، واسمه نى جميع هذه الأحوال التي ذكرنا "غلام". فإذا خضر شاربه وأخذ عذاره يَسِيلُ قِيلَ: بَقْلٌ وَجَهٌ. فإذا سار ذاتًا فهو "نتى" وشارخ. فإذا اجتمعت لبعثه وبلغ غاية شبابه فهو "مُجْتَمِع". ثم مادام بين الثلاثين والأربعين فهو "شاب". ثم هو "كهل" إلى أن يستوفى السنين. (فقه اللغة للثعالی، الباب الرابع عشر في أَسْماءِ النَّاسِ والدواب وتُفَصِّلُ الأحوال بهما وذكر ما يتصل بهما وينضاف إليهما: ۶۷/۱). په اردو ژبه کښې د "صبی" ترجمه بچی سره کولې شی. په عربی ژبه کښې د عمر مختلف مرحلو دپاره جدا جدا الفاظ وئیلی کیږی. ماشوم چه ترکومي پورې د مور په خټه کښې وی غعي ته "جنین" وائی. د پیدا کیدو نه تر بلوغ پورې "صبی". د بلوغ نه پس ۱۹ کالو پورې "غلام"، دې نه پس ۲۴ کالو پورې "شباب" بیا د ۵۱ کالو پورې "کهل" او دې نه پس آخری عمر پورې "شيخ". فقهاء کرامو په دې تعبیر کښې څه قدری فرق کړی دی چه د پیدائش نه تر بلوغ پورې صبی او غلام، د بالغ کیدو نه پس ۲۰ کالو پورې فتی او شاب، ۵۰ کالو پورې کهل او د ۵۰ کالونه اخوا باندې د شیخ اطلاق کیږی. (قاموس الفقه، صبی: ۲۱۲/۴).

(۱) المحکم والمحیط الأعظم، ج ۳: ۵۳۰/۱. غریب الحدیث للجوزی، باب العین مع الزاء: ۹۱/۲. النهایة فی غریب الحدیث والأثر، عزب: ۲۲۸/۳. فتح الباری: ۶۹۳/۱.
 (۲) سراج القاری: ۳۲/۳.

کنلو خیز دی. (۱)

قوله: لا اهل له: په دې جمله کښې د له ضمير مرجع د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ذات دې دلته يو سوال پيدا کيږي چه عرب يا عارب هم هغه سړی ته وئيلي شی د کوم چه بچی نه وی، د چا چه ښځه نه وی، بيا چه کله د شاب صفت اعرب استعمال شوې و نو بيا د لا اهل له د ذکر کولو څه وجه ده؟ په ظاهره خوددې څه فائده نشته دي. نو ددې جواب دادې چه دا جمله د تاکيد په توگه ذکر کړې شوې ده. يا د تعميم په توگه ذکر کړې شوې ده. ځکه چه د اهل لفظ د زوج په نسبت عام دي. يعنی د لا اهل له مطلب دادې چه د چا ښځه نه وی او دغه شان د کومې ښځې چه خاوند نه وی د هغې د پاره هم لا اهل لها استعمالیږي. (۲)

قوله: فی مسجد: دا جار مجرور به ما قبل کښې د ینام سره متعلق وی. (۳)
د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مطابقت: د مذکوره حدیث شریف د ترجمه الباب سره مطابقت بالکل ښکاره دي.

د حدیث شریف نه مستفاد امور او اداب: د مذکوره حدیث شریف نه معلومیږي چه د مسافر نه علاوه د نور کسانو هم د ضرورت په وخت په جمات کښې اوده کيدل جائز دي. پاتې شوه د ا حرام اندیښنه نوددې د وجې هم د اوده کيدو ممانعت نشته دي. البته ددې نه احتیاطی تدابیر اختیارول هم لازم دي.

په جمات کښې د اوده کيدو باره کښې د ائمه کرامو مذهب: جمات کښې د یوکس د اوده کيدو باره کښې د فقهاؤ کرامو مختلف اقوال دي. کوم چه دلته نقل کولې شی،
د احنافو مسلک: جمات کښې اوده کيدل د احنافو په نیز مکروه دي. البته مسافر او معتکف د پاره څه حرج نشته دي. (۴)

د مالکیو مسلک: د صحراء په جمات کښې د یو میلمه قیام کول جائز دي. هم دغه حکم د وړوکی کلي د جمات حکم دي. د ښار په لونی جمات کښې میلمه ایسارول جائز نه دي. او داسې سړي د چا چه کور وغیره نه وی بال بیج ئی نه وی یا وی لیکن د شپې د څه د وجې هغې ته رسیدل ممکن نه وی نو د داسې کسانو د پاره شپه په جمات کښې تیږول جائز دي. دارنگ د قیلولې د پاره د ورځې په جمات کښې سلاستل د هر چا د پاره صحیح دي. دې نه علاوه

(۱) العلماء العزب الذين آثرو العلم على الزواج، د شیخ عبدالفتاح ابوغده رحمته الله دا کتاب د حلب مکتب المطبوعات الاسلامیه نه چاپ شوي دي. ۱۵۶ صفحاتو باندې مشتمل دي.

(۲) فتح الباری: ۶۹۳/۱، عمدة القاری: ۲۹۲/۴.

(۳) فتح الباری: ۶۹۳/۱، عمدة القاری: ۲۹۲/۴ - ۲۹۳.

(۴) البسوط للرخسی، ما یحدث فی المسجد: ۲۵/۲۷، البحر الرائق، کتاب الصوم، باب الاعتکاف، اعتکاف المرأة: ۳۲۷/۲، فتح القدر، کتاب الصیام، باب الاعتکاف: ۳۹۸/۲.

دمعتكف دپاره خو په جمات كښي خوراك څښاك كول په وجه د ضرورت مطلقا جائز دي. (١)
 دشوافعو او حنابلو مسلك: شوافعو (٢) او حنابلو (٣) په نيز جمات كښي اوډه كيدل مطلقا جائز دي.
 د تبليغي جماعت والو په جمات كښي اوډه كيدل: په موجوده دور كښي د دين د محنت او
 تبليغ د پاره د مسلمانانو جماعتونه اوځي. ددوي قيام په جماتونو كښي وي نو بغير د څه شك
 او شهبې نه ددوي قيام او طعام په جمات كښي كول دي كښي هيڅ شك نشته چه صحيح
 دي. يو خو په دي وجه چه هغوي اكثر مسافر وي دويم په دي وجه هم چه هغوي په
 جماتونو كښي د اعتكاف په نيت سره اوسيږي. دريمه خبره دا چه وتونكي جماعتونو ته په
 دير اهتمام سره په هداياتو كښي په جماتونو كښي د قيام آداب خودلې كيږي د كوم په وجه
 چه په جماتونو كښي ايساريډل او كار كول بالكل صحيح دي.

او نن صبا خو يوه بله ښه فضا قائميږي چه په جماتونو كښي د جماعت والو د انتظام او طعام
 وغيره د پاره جدا كمره جوړولې شي. دا نور هم ښه دستور دي دا عام كول پكاردی اود
 داسې ځاني په موجودگي كښي هم دغه استعمالول پكار دي. بغير د ضرورت نه په جمات
 كښي د خوراك څښاك نه احتياط كول پكاردی. او كه داسې څه كوته يا د جمات نه بهر ځاني
 نه وي نو بيا د جمات د آدابو خيال ساتلو سره د اعتكاف په نيت سره د خوراك څښاك اود
 اوډه كيدو اجازت دي. (٤)

د ديني مدارسو د طالبانو په جمات كښي اوډه كيدل: زمونږ په ديني مدارسو كښي هم په ډيرو
 ځايونو كښي كتلي شي چه بعضي وخت د طالبانو د اوسيدو بندوبست په جمات كښي كيږي
 شوې وي. نو ددي حكم هم دغه دي چه كه چرې د هغوي د پاره د جمات نه بهر د قيام بل څه

(١) التاج والإكليل لمختصر خليل، كتاب إحياء الموات، باب: المنافع المشتركة في البقاع كالشوارع والمساجد: ٦١٦/٧ شرح الكبير للشيخ الدردير وحاشية الدسوقي، باب: موات الأرض وإحياءها: ٧٠/٤.

(٢) الأم للشافعي، جماع التيمم للمقيم والمسافر، باب: ما يوصل بالرجل والمرأة: ٧١/١. المجموع شرح المذهب، باب: الإحداث التي تنقض الوضوء، فصل: في المساجد وأحكامها: ١٧٤/٢. إعلام الساجد بأحكام المساجد، الباب الرابع فيما يتعلق بسانن المساجد: ٣٠٦/١. حاشية الورقة السابقة.

(٣) المسائل الفقهية من كتاب الروايتين والوجهين، كتاب الصلاة، مسائل في السهو والسجود له، اتخاذ المسجد مبيتا ومقيلا: ١٤٨/١.

(٤) قال العلامة الحصكفي رحمه الله تعالى: وأكل ونوم المعتكف وغريب إلخ. وقال العلامة ابن عابدين رحمه الله تعالى: (قوله: وأكل ونوم) وإذا أراد ذلك ينبغي أن ينوي الاعتكاف، فيدخل ويذكر الله تعالى بقدر مانوى، ويصلي، ثم يفعل ما شاء. فتاوى هندية. (الدرا المختار مع رد المختار، كتاب الصلاة، مطلب: في الغرس في المسجد: ٦٦١/١ سعيد). ويكره النوم والأكل فيه. أي: المسجد لغير المعتكف، وإذا أراد أن يفعل ذلك، ينبغي أن ينوي الاعتكاف، فيدخل فيه ويذكر الله تعالى بقدر مانوى. ولا بأس للغريب ولصاحب الدار أن ينام في المسجد في الصحيح في المذهب، والأحسن أن يتورع، فلا ينام. ١هـ (الفتاوى الهندية، كتاب الصلاة، الباب الخامس في آداب المسجد: ٣٢١/٥ رشيدية). والنوم فيه لغير المعتكف مكروه، وقيل: لا بأس للغريب أن ينام فيه، والأولى أن ينوي الاعتكاف، ليخرج من الخلاف. (الحلى الكبير، كتاب الصلاة، فصل: في أحكام المسجد، ص: ١٢٠ سهيل اكيدي لاهور)

خانی نه وی نو د اعتکاف په نیت د جمت د آدابو خیال ساتلو سره اوسیدې شی. (۱)

۱. د احسن الفتاوی فتوی: سوال د علم د طالبانو په جمت کېښ اوده کیدل جائز دی که نه؟ ښووا توجروا. الجواب باسم ملهم العوالب: د جمت جوړیدل د ذکر او عبادت دپاره دی. ددې قسم کارونو دپاره نه دی. به دې وجه په عام حالاتو کېښي خوځ چا دپاره هم په جمت کېښي اوده کیدل جائز نه دی که هغه طالب وی اوکه نور څوک. اوکه د مجبورۍ د وجې نه د طالبانو په جمت کېښي اوده کیدل وی نو په دې شرطونو سره ددې گنجائش شته:

- ① د جمت نه علاوه بل څه عارضی یا مستقل د قیام خانی موجوده وی، اونه متولی او نه منتظم ددې انتظام کولی شی.
- ② د جمت د آدابو پوره خیال دی ساتی چه شور غوغا، خنداگانې او توقې مسخرې او فضول خبرو نه پرهیز اوکړي. د صفایي پوره اهتمام اوساتي اود اعتکاف نیت دې اوکړي.
- ③ مونځ گذاروتو چه د هغوی نه هېڅ قسم تکلیف اونه رسی، اذان کیدو سره دې پاسی اود مونځونو نه پس هم چه کله خلق سنت نوافل یا ذکر او تلاوت وغیره کېښي مشغول وی نود هغوی په عبادتونو کېښي دې خلل نه اچوي.
- ④ طالبان د ویرې والا یا کم نه کم د جمت د آداب نه واقف او شعور والا وي، کم عمر او بې شعوره ماشومان جمت کېښي اوده کول جائز نه دی. الغرض د ممکن حده پورې دې ددې نه د بچ کیدو کوشش اوکړي شی اود مجبورۍ خبره خو جدا ده. والله اعلم. ۲۴/ ربيع آخر سنه ۸۷هـ.

(احسن الفتاوی، باب السجد، سوال: ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱

فَقَالَ «أَبُو الْوَيْثَانِ عَمْرٍو». قَالَ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ شَيْءٌ، فَقَضَيْتَنِي فَقَرَحَ فَلَمْ يَقْبَلْ عِنْدِي. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- لِلْأَنْسَابِ «انْظُرُوا بَيْنَهُمْ». فَجَاءَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، هُوَ فِي الْمَسْجِدِ رَاقِدٌ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ مُضْطَجِعٌ، قَدْ سَقَطَ رَأْسُهُ عَنْ بَيْتِهِ، وَأَصَابَهُ تُرَابٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَمْسَحُهُ عَنْهُ وَيَقُولُ «قُمْ يَا تُرَابُ، قُمْ يَا تُرَابُ».

د حدیث توجمه: حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ بیان اوکروچہ یو خل رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا کور ته تشریف راوړو نو په کور کښې ئې حضرت علی رضی اللہ عنہ اونه لیدلو نو تپوس ئې اوکړو ستا د تره خوئی چرته دې؟ حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا جواب ورکړو چه زما اود هغه په مینځ کښې څه خبرې اترې ترڅې شوی دی نو هغه ماته غصه شو او د کور نه بهر لاړو او زما سره هغه قیلوله هم اونه کړه.

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یو سړی ته اووئیل اوگوره چه هغه چرته دې؟ (څه ساعت پس) هغه سړې راغلو خبر ئې ورکړو یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغه خو په جمات کښې اوده دې. نو حضور پاک (جمات ته) تشریف راوړو نو هغه (حضرت علی رضی اللہ عنہ) ملاست وو. خاډر د هغه د آرخ نه اخوا شوي وو او په بدن باندې ئې خاورې لگیدلې وې. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د هغه د بدن نه خاوره صفا کوله او فرمائیل به ئې یاسه ابوتراب یاسه ابوتراب.

تواجم به حال: دا مذکوره حدیث شریف په سند کښې ټول څلور راویان دی:

① قتیبه بن سعید رضی اللہ عنہ: دا ابورجاء قتیبه بن سعید بن جمیل ثقفی رضی اللہ عنہ دې. ددوی احوال کشف الباری، کتاب ایمان، باب: إفتاء السلام من الإسلام لاندې تیر شوی دی. (۱)

② عبدالعزیز بن ابی حازم رضی اللہ عنہ: دا ابوتعام عبدالعزیز بن ابی حازم سلمه بن دینار المدنی دې. د لښی اشجع آزاد کړې شوي غلام دې. دې چه د کومو استاذانو نه د حدیث روایت کوی په هغوی کښې د ده پلار، زید بن اسلم، علاء بن عبدالرحمن، سهیل بن ابی صالح، یزید بن عبدالله بن الهاد، هشام بن عروه، موسی بن عقبه وغیره رحمهم الله شامل دی. اود دوی نه روایت کونکو کښې حمیدی، ابومصعب، علي بن حجر، عمرو الناقد، یعقوب الدورقي، یحیی بن اکثم وغیره رحمهم الله شامل دی.

علامه ذهبی رحمته اللہ علیہ ددوی باره کښې لیکي: کان اماما کبرا الشان فلاس رضی اللہ عنہ وائی چه ما ابن مهدی د دوی نه به یو هم حدیث روایت کولو سره هم نه دې لیدلې ابن ابی خثیمه رضی اللہ عنہ وائی چه ما ابن معین رضی اللہ عنہ اوریدلی چه ابن ابی حازم رضی اللہ عنہ د خپل پلار نه روایت کولو کښې ثقه نه دې. علامه ذهبی رحمته اللہ علیہ په دې باندې رد کولو سره وائی چه نه دې خود خپل پلار اود هغه نه

..... علی بن ابی طالب رضی الله عنه، رقم الحديث: ۲۴۰۹. وفي جامع الأصول. حرف الهزه. الكتاب الثامن: في الأسماء والكنى، الفصل الثاني: فمن ساء النبي صلى الله عليه وسلم ابتداء. رقم الحديث: ۱، ۸۵۴. ۳۴۳/۱.

(۱) کشف الباری: ۱۸۹/۲.

علاوه د نورو نه په روایت کولو کښې حجت دي. ابن معین رحمته الله د دوی باره کښې وائی: صدوق. د ابو حاتم رحمته الله وینا ده چې د دراوردي نه زیات فقیه دي. امام ابن حنبل رحمته الله د دوی باره کښې فرمائی چې دي د حدیث په طلب کښې زیات مشهور او معروف نه وو. البته دا خبره ده چې د امام مالک رحمته الله نه پس مدينه منوره کښې د دوی نه څوک لوئی فقیه نه وو. د دوی پیدائش ۱۰۷ هجري کښې شوې وو. او وفات یې په ۱۱۴ هجري کښې د جمعې په ورځ په مسجد نبوی کښې د سجدي په حالت کښې شوې دي. (۱)

(۲) **ابو حازم رحمته الله:** دا ابو حازم سلمه بن دينار الباعرج الزاهد المدني رحمته الله دي. ددوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباهما الدم من وجهه لاندې تیر شوی دی. (۲)

(۳) **سهل بن سعد رحمته الله:** دا ابو العباس ابن سعد الساعدي الأنصاري الخزازي رحمته الله دي. ددوی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباهما الدم من وجهه لاندې تیر شوی دی. (۳) د حدیث شرح:

قوله: عن سهل بن سعد، قال: جاء رسول الله صلى الله عليه وسلم يريت فاطمة، فلم يجد عليها في البيت، فقال: «أين ابن عمك؟»

حضرت سهل بن سعد رحمته الله بیان او کړو چې يو ځل رسول الله صلی الله علیه و آله د حضرت فاطمه رضی الله عنها کور ته تشریف راوړو نو په کور کښې یې حضرت علی رضی الله عنه اونه موندلو. نو تپوس یې او کړو ستا د تره څوئی چرته دي؟

فوليه: «أين ابن عمك؟» ددې جملې نه د نبی کریم صلی الله علیه و آله مراد د حضرت علی رضی الله عنه باره کښې معلومات کول وو. حضرت علی رضی الله عنه په حقیقت کښې د نبی اکرم صلی الله علیه و آله د تره څوئی وو. لیکن چې کله حضور پاک د فاطمه رضی الله عنها کور ته تشریف راوړي وو نو حضور پاک محسوس کړې وه چې د لور او خوم په مینځ کښې څه خبره شوې ده. څه د برداشت نه بهر معامله شوې ده. نو حضور پاک د ماحول د نرمولو دا پته اونه لگوله چې ای فاطمه ستا خاوند، ستا سختن چرته دي؟ یا د هغه نرم اخستو سره یې پته اونه لگوله چې ای فاطمه علی چرته دي؟ بلکه حضور پاک دغه خپلوی او رسته داری وریادولو سره سوال او کړو کوم چې د هغه دواړو په مینځ کښې په نسلي اعتبار سره موجود وه چې ای فاطمه ستا هغه د تره څوئی چرته لارو؟ (۴)

(۱) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۴/۲۴۵. الأعلام للزركالي: ۴/۱۸، ميزان الاعتدال: ۲/۲۶۴. تاريخ اسلام للذهبي: ۴/۹۱۳. سير أعلام النبلاء: ۸/۳۶۳. تهذيب التهذيب: ۶/۳۳۴.

(۲) کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه
(۳) کشف الباری، کتاب الوضوء باب: غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه

(۴) فتح الباری: ۱/۶۹۳ عمدة القاری: ۴/۲۹۴-۲۹۳. حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله فرمائی چې مجازاً حضور پاک ابن عمک او وئیل یا دا چې ددې مضاف معذوف دي. په اصل کښې: «أين ابن عم أبيك» ځکه چې حضرت علی رضی الله عنه خو په اصل کښې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د تره ابو طالب څوئی دي. د حضرت فاطمه رضی الله عنها د تره څوئی نه دي. چونکه حضور پاک ته د هغوی په مینځ کښې د خفگان اندازه شوې وه په دې.....

قوله: کان بینی و بینہ شیء فغاضبنی فخرج: حضرت فاطمہ علیہا السلام جواب ورکړو چه زما او د هغه په مینځ کښې څه خبره اتره شوې ده. نو هغه ماته غصه شو او بهر تلې دې. د ناخوښۍ خبره د دواړو طرفونه شوې وه:

قوله: فغاضبنی: دا د باب مفاعله نه دي د کوم خاصه چه د اشتراك معنی بیانول دي. چنانچه مطلب به دا شی چه حضرت فاطمہ علیہا السلام او فرمائیل اې بابا جان! زما او د هغه په مینځ کښې په څه خبره باندې تکرار راځی هغه ماته غصه شو او زه هغه ته غصه شوم نو دخبرو تر څوالی د وجې هغه زمانه خفه شوې او د کوره تلې دي. (۱)

د حضرت فاطمہ علیہا السلام صفا خبره: سبحان الله د نبی اکرم صلی الله علیه و آله د زړه ټکره د حضرت فاطمہ علیہا السلام خومره رښتیا وئیل، صفا خبره او د انصاف بیان مخې ته راغلو حالانکه په عام توگه په داسې موقعو باندې د ښځو دا مزاج مخې ته راځی چه خپله خطا ورته مخې ته نه راځی او مقابل یعنی دخپل خاوند ټول قصور بیانوی چه هغه دا کړې، هغه دا کړې وغیره وغیره. لیکن حضرت فاطمہ علیہا السلام د دغه خفگان راتلو باوجود صرف دا اونه فرمائیل چه هغه ما ته غصه شوې دي، خفه شوې دي اوزه ئی او رټلم او لا بیا خفه هم لاړو بلکه صفائی عرض او کړو چه اې بابا جان! هغه هم غصه شو او زه هم غصه شوم. سبحان الله.

لویښ خو کم نگیږی: اودا څه داسې خبره هم نه ده چه په کورنۍ کښې د ښځې او خاوند په مینځ کښې څه نا څه ترخه خبره یا وړه جگړه وغیره نه وی، انسانان دی فطرت او مزاج مختلف وی او بیا د بهر د حالاتو هم په دغه معاملاتو کښې لونی عمل دخل وی. نو دا خبرې راتلل څه دومره لویه خبره نه وی. ځکه چه یو ځائی کښې کله لویښی پراته وی نو هغه په خپل مینځ کښې کم نگیږی هم او شور هم پیدا کیږی.

لیکن د کتلو او غور کولو خبره داده چه په داسې حالاتو کښې هم د انصاف معامله د لاس نه خطا نه شی اودغه خفگان په سر باندې سور نه کړی شی بلکه د غصې یخیدو نه پس صلح هم کول پکار دی. اود مشرانو هم ذمه واری جوړیږی چه په طرفینو کښې د محبت او شفقت، حکمت او بصیرت سره صلحه او کړی. لکه چه دلته د نبی اکرم نمونه زموږ مخې ته راغله.

قوله: فلم یقل عتدي: او زما کور کښې هغه قیلوله هم اونه کړه.

قوله: فلم یقل: دا د باب ضرب یضرب (قال یقول) نه د یني جحد پلم صیغه ده د کوم معنی چه قیلوله کول دی یعنی د غرمې وخت کښې اوده کیدل. (۲) خوداصیلی او ابن عساکر د روایت مطابق داصیغه دیا په ضمی اوقاف په کسري سره ده. (۳)

.....و چه حضور پاک د استعطاف په اراده د تعبیر اختیار کړو اود هغه دواړو نښی نیز دیوالی ئی ذکر کړو. سراج القاری: ۳/۳۴. حضرت علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی چه په دې تعبیر کښې اشاره ده چه ستاسو دواړو په مینځ کښې د ښځې او خاوند نه علاوه بله رشته هم ده لهدا په مینه اومحبت سره او سیدل پکار دی. (فضل الباری: ۲/۱۵۲).

(۱) عمدة القاری: ۲۹۴/۴.

(۲) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ فتح الباری: ۶۹۳/۱ عمدة القاری: ۲۹۴/۴ إرشاد الساری: ۴۳۷/۱.

(۳) إرشاد الساری: ۴۳۷/۱.

د قبوله حکم: د غرمې خوراک کولو نه پس لوشان آرام کولو ته قبوله وائی. ددې دپاره د خوب راتلل ضروری نه دی، صرف استراحت (آرام) باندې هم د قبولې اطلاق کیږي. (۱)
لیکن که د چا اراده د اوده کیدو هم وی نو د اوده کیدو په وخت دعا وغیره ونیسو سره په اودس کینې اوده کیدل پکار دی. یعنی د شپې د وخت چه کوم سنت دی هغه د شپې اوده کیدو سره خاص نه دی بلکه د دغه سنتو تعلق صرف د اوده کیدو سره دی که د ورځې اوده کیدل وی او که د شپې، چنانچه د ورځې د اوده کیدو په وخت هم ددې اهتمام کول پکار دی. قبوله کول سنت عمل دی په دی سره د شپې په عبادت کینې امداد ملاویږي. (۲) په یو حدیث شریف کینې دی چه قبوله کوئی ځکه چه شیطان قبوله نه کوی. (۳)
قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لإنسان: "انظر أين هو، فجاء فقال: يا رسول الله! هو في المسجد راقد: فی المسجد راقد:

رسول الله ﷺ یو سړي ته اؤ فرمائیل اوگوره چه هغه چرته دي؟ (لږ ساعت پس) هغه سړي راغلو خبرئی ورکړو یا رسول الله هغه په جمات کینې اوده دي.
قوله: لإنسان: د طبرانی په روایت کینې دی: "فأمر إنسانا معه: (۴)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دغه انسان نه مراد به هم سهل بن سعد رضی الله عنه وی ځکه چه په

(۱) قال الأزهري: القبوله والمقبول عند العرب الاستراحة نصف النهار، وإن لم يكن مع ذلك يوم، بدليل قوله: (وَأَمْسَى مَيْتَلَةً) [انقران: ۲۴] والجنه لا نوم فيها. (مرقاة المفاتيح، كتاب الجمعة، باب: الخطبة والصلاة، رقم الحديث: ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴).

(۲) عن ابن عباس رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: استعينوا بطعام السحر على صيام النهار والقبول على قيام الليل. (سنن ابن ماجه، كتاب الصيام، باب: ما جاء في السحور، رقم الحديث: ۱۶۹۳). عمل السلف والخلف على أن القبوله مطلوبة لإعانتها على قيام الليل، قال حجة الإسلام: وإنما تطلب القبوله لمن يقوم الليل ويسهر في الخير، فإن فيها معونة على التهجّد كما أن في السحور معونة على صيام النهار، فالقبول من غير قيام الليل كالسحور من غير صيام النهار. (فيض القدير، حرف القاف، رقم الحديث: ۵۳۱/۴، ۵۳۱/۵).

(۳) عن أنس بن مالك رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم: فيلوا، فإن الشيطان لا يقبل. (المعجم الأوسط، من اسمه أحمد، رقم الحديث: ۲۸، ۱۳/۱) عن مجاهد قال: بلغ عمر أن عملاً له لم يقبل، فكتب إليه عمر رضي الله عنه: قل، فإني حدثت أن الشيطان لا يقبل. قال مجاهد: إن الشياطين لا يقبلون. (المصنف لابن أبي شيبة كتاب الأدب، باب: ما يذكر في القائلة نصف النهار، رقم الحديث: ۲۶۶۷۶، ۳۳۹/۵).

(۴) حدثنا الحسين بن إسحاق التستري، ثنا يحيى الحماني، ثنا سليمان بن بلال، عن أبي حازم، عن سهل بن سعد قال: سمعته يقول: إن كانت لأحب أسماء على رضي الله عنه إليه: أبو تراب، وإن كان ليفرح أن يدعوه بها، وما ساء أبا تراب إلا رسول الله صلى الله عليه وسلم، غاضب يوماً فاطمة رضي الله عنها، فخرج فاضطجع إلى الجدار، فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم يطلبه، فلم يجده في البيت، فقال لفاطمة: أين ابن عمك؟ قالت: خرج أنفاً مغضباً، فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم إنساناً معه بطلبه، فقال: مضطجع في الجدار، وقد زال ودأؤه عن ظهره، واستأثر تراباً، فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يسمح التراب عن ظهره، ويقول: اجلس يا أبا تراب. (المعجم الكبير للطبراني، سليمان بن بلال عن أبي حازم، رقم الحديث: ۵۸۰۸، ۶/۱۴۹).

روایت کنبی تردغه وخته د بل سړی د موجود گئی ذکر نشته دې. (۱)

قوله: هوفي المسجد راقد: په دې روایت کنبی په جومات کنبی د اوده کیدو ذکر دې. خو اوس د المعجم الكبير للطبرانی په روایت کنبی تیر شو چه هغه د دیوال په سوړی کنبی ملاست وو. (۲) په دواړو کنبی تطبیق ممکن دې چه د جومات د دیوال په سوړی کنبی اوده وو.

قوله: رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو مضطجع، قد سقط رداؤه عن شقه، وأصابه تراب: نور رسول الله ﷺ جومات ته تشریف راوړو نو هغه (حضرت علی رضی الله عنه) پروت وو، خاږ د هغه د اړخ نه اخوا شوې وو او په بدن باندې ئې خاورې لگیدلې وې.

قوله: وهو مضطجع: دا جمله اسمیه ده چه حال به واقع کیږي. د جاء د فاعل رسول الله نه، یعنی کله چه رسول الله ﷺ جومات ته اور سیدو نو حضرت علی رضی الله عنه په خپله دوه باندې اوده اولیدلو. تقدیری عبارت به داسې شی: "فجام رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى المسجد، ورآه وهو مضطجع". (۳)

قوله: قد سقط رداؤه: دا جمله هم حالیه ده. (۴)

قوله: عن شقه: نه مراد من جانب دې. (۵)

قوله: فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم محه عنه ويقول: "قم أبا تراب، قم أبا تراب: رسول الله ﷺ د هغه د بدن نه خاوره صفا کوله او فرمائیل ئې پاسه ابوتراب، پاسه ابوتراب. قوله: أبا تراب: دې نه مخکښې حرف نداء، مخذوف دې اصل کنبی وو قم، یا أبا تراب. (۶)

د حضرت علی رضی الله عنه کثیت د ابوتراب د تسمیه وجه: دا ړومبې موقعه وه چه نبی کریم ﷺ حضرت علی رضی الله عنه ابوتراب وئیلوسره مخاطب کړو، دا د شفقت په وجه وو. دې نه مراد د خاورو پلار نه دې بلکه اې د خاورې والا مراد دې ځکه چه هغه وخت د حضرت علی رضی الله عنه اړخ باندې د کچه زمکې خاوره لگیدلې وه.

د حضرت علی رضی الله عنه دا کثیت ډیر خوښ وو ځکه چه دا د هغه محبوب نبی ﷺ د هغه د پاره خوښ کړې وو. حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه دا بیان کړې دې لکه چه څنگه د طبرانی په روایت کنبی دی: «(من سهل بن سعد قال: سمعته يقول: إن كانت لأحب أسام على رضى الله عنه إليه: أبا تراب، وإن كان ليحرم أن يدعو به)». (۷)

(۱) فتح الباری: ۶۹۳/۱

(۲) (المعجم الكبير للطبرانی، سليمان بن بلال عن أبي حازم، رقم الحديث: ۵۸۰۸، ۶/۱۴۹).

(۳) عمدة القاری: ۴/۲۹۴.

(۴) ایضا.

(۵) عمدة القاری: ۴/۲۹۴.

(۶) شرح الکرماني: ۱۰۱/۴ عمدة القاری: ۴/۲۹۴.

(۷) (المعجم الكبير للطبرانی، سليمان بن بلال عن أبي حازم، رقم الحديث: ۵۸۰۸، ۶/۱۴۹).

د حدیث مبارک د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مطابقت د

حدیث په دې جملې: «وهو راقدل المسجد کښې دې» (۱) حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چې ددې باب پرمېسې حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په جملات کښې اوده کیدو والا روایت دداسې سړي په جملات کښې په اوده کیدو باندې دلالت کوي د چا په بال بیچ نه وی، هغه ناواده کړې وی. او دا حدیث په کوم کښې چې د حضرت علی رضی الله عنه په جملات کښې د اوده کیدو ذکر دې په دې کښې تعمیم دې ځکه چې دې خو واده کړې وو او د بال بیچ والا وو. نو د دواړو قسم کسانو په جملات کښې اوده کیدل ثابت شو. هسې په دواړو احادیثو کښې لږ فرق کول هم ممکن دی. هغه داسې چې د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما سملاستل باقاعده اوده کیدل وو او د حضرت علی رضی الله عنه سملاستل خو اوده کیدل نه وو بلکه صرف قیلوله وه چې د پاره د هغې خوب لازم نه دې. که وی نو هم او که نه وی نو هم دواړو صورتونو ته به قیلوله وئیلې شی. (۲)

د حدیث مبارک نه مستفاد امور و اداب: د مذکور حدیث شریف نه چې کوم امور او آداب وغیره مستنبط کیږي د هغې نه څه دلته نقل کولې شی:

- ① په جملات کښې د قیلولي په غرض سره د سملاستلو جواز هم معلوم شو. (۳)
- ② کوم سړي چې په غصه کښې وی هغه سره داسې خبرې اترې کول په کوم سره چې هغه نور په غصه کښې نه راځي بلکه په هغه خبرو اترو سره انس حاصل کړي دا جائز دی. (۴)
- ③ د اولاد نه علاوه د څه بل نوم طرف ته نسبت کولو سره کنیت کیخودل هم جائز دی. (۵)
- ④ یو سړي په داسې کنیت سره رابلل په کوم سره چې هغه خفه کیږي نه، صحیح دی. (۶)
- ⑤ پلار د خپلې لور کور ته د هغې د خاوند د اجازت نه بغیر هم تلې شی. په دې شرط چې خوم به نې په دې تگ راتگ باندې راضی وی. (۷)
- ⑥ د سخر د خپل خوم خاطر مدارات کول او د هغه د زړه د ساتلو د پاره داسې خبره کول په کوم سره چې د هغه غصه یخه شی، بهتر دی. (۸)
- ⑦ غیر مسافر او غیر فقیر د پاره هم په جملات کښې د اوده کیدلو جواز معلومیږي. (۹)
- ⑧ د خپلولي الفاظ په خبرو اترو کښې ذکر کولو سره د چا مانوس کولو هم علم او شو. (۱۰)

(۱) عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

(۲) فتح الباری: ۲۹۴/۱-۲۹۳.

(۳) التوضیح لابن الملن: ۵۱۷/۵ فتح الباری: ۱/۶۹۴ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

(۴) فتح الباری: ۱/۶۹۴ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

(۵) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۱۷/۵ فتح الباری: ۱/۶۹۴ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

(۶) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۱۷/۵ فتح الباری: ۱/۶۹۴ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

(۷) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ فتح الباری: ۱/۶۹۴ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

(۸) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۱۷/۵ فتح الباری: ۱/۶۹۴ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

(۹) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۱۷/۵ عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

(۱۰) عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

④ ددی حدیث شریف نہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ فضیلت او منقبت ہم پہ بنہ شان سرہ بنکارہ کبریٰ (۱)

⑤ د کوم سری ستر چہ بہ لباس کنہی پت وی، ہفہ لباس اغوستونکے دی اگرچہ د ستر نہ علاوہ د بعضی اندام نہ کپری خوا شوی ہم وی (۲)

حدیث باب (دریم حدیث) (حدیث نمبر ۳۲۱)

۳۲۱ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عِيسَى قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ فَضِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ (۱) رَأَيْتُ سَعِيدَ بْنَ أَصْحَابِ الصُّفَّةِ، مَا يَنْهَمُ رَجُلًا عَلَيْهِ رِدَاءٌ، إِلَّا إِذَا رَأَى مَا كَسَا، قَدَّرَ يَطْوِيهِ أَعْنَاقِهِمْ، فَيَنْهَمَا مَا يَلْتَمُ نَصْفَ السَّاقَيْنِ، وَمِنْهُمَا مَا يَلْتَمُ الْكَعْبَيْنِ، فَيَجْمَعُهُ يَدَيْهِ، كَرَاهِيَةً أَنْ تَرَى عَوْرَتَهُ.

د حدیث ترجمہ: حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ او فرمائیل چہ ما د اصحاب صفہ نہ او یا کسان پہ داسی حال کنہی لیدلی دی چہ هغوی کنہی چا سرہ (د پاسہ اجولو دپارہ) خادر نہ وو۔ یا هغوی سرہ صرف لنگ ویا (د بدن پتولو دپارہ) یوہ کمبلہ، کومہ چہ بہ هغوی د ست نہ (لانڈی) تپلی وہ، اودا بہ پہ هغوی کنہی د چا د گیتو پورے رسیدلہ اود چا د پندیو پورے رسیدلہ (د رکوع او سجدے پہ وخت کنہی) بہ نئی هفہ پہ لاس نیولہ چہ چرتہ د هغوی شرمگاہ بنکارہ نہ شی۔

تو اجم و جال: ددی حدیث پہ سند کنہی تول پنخہ راویان دی:

① یوسف بن عیسیٰ رضی اللہ عنہ: دا یوسف بن عیسیٰ رضی اللہ عنہ دی۔ د دوی احوال کشف الباری، کتاب الغسل، باب: ترضائی الجنائے ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء مرة أخرى لانڈی تیر شوی دی (۱)

② ابن فضل بن یونس رضی اللہ عنہ: دا ابو عبد الرحمن محمد بن فضیل بن غزوان کوفی رضی اللہ عنہ دی۔ د دوی احوال کشف الباری، کتاب الإیمان، باب: صوم رمضان احتسابا من الإیمان لانڈی تیر شوی دی (۲)

③ ابیہ (فضیل بن غزوان) رضی اللہ عنہ: دا ابو محمد فضیل بن غزوان بن جریر الضبی الکوفی رضی اللہ عنہ دی۔ دا د ابو الفضل الکوفی پلار دی۔ دی چہ د کومو مشائخو او استاذانو نہ د حدیث روایت کوی پہ هغوی کنہی ابو حازم الاشجعی، ابو زرعه البجلی، عکرمہ، سالم بن عبد اللہ بن عمر، زبید الیامی، طلحہ بن عبید اللہ بن کریز، عاصم بن بہدلہ، عبد اللہ بن واقد بن

(۱) التوضیح لابن الملن: ۵۱۹/۵، عمدة القاری: ۲۹۳/۴.

(۲) شرح الکرمانی: ۱۰۱/۴ التوضیح لابن الملن: ۵۱۹/۵.

(۳) هذا الحديث من أفراد البخاری، وفي جامع الأصول، حرف الزاي، الكتاب الثاني: في الزهد والفقر، الفصل الثاني: فيما كان النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه عليه من الفقر، رقم الحديث: ۲۸۱۳، ۷۰۱/۴.

(۴) كشف الباری، كتاب الغسل، باب: ترضأ في الجنائے ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء مرة أخرى. كشف الباری: ۳۱۸/۲.

عبدالله بن عم، عبدالرحمن بن ابی نعم البجلي وغيرهم رحمهم الله شامل دي. اود دوی نه روایت کونکو کنبی د هغوی خوئی محمد بن فضیل، جریر بن عبد الحمید، عبدالله بن مبارک، اسحاق الازرق، ابن نمیر، یحیی بن سعید القطان، حفص بن غیاث، ابواسامه حماد بن اسامه، سعید بن محمد الوراق، سفیان ثوری، سیف بن عمر التمیمی، عبدالله بن داود الخریبی، عبدالرحمن بن محمد المحارب، عیسی بن یونس، مروان بن معاویه الفراری وغيرهم رحمهم الله شامل دي.

امام احمد بن حنبل رحمته الله وغيره ددوی توثیق کړې دي. یحیی بن معین رحمته الله د دوی باره کنبی وائی: ثقة. ابن حبان رحمته الله د دوی ذکر کتاب الثقات کنبی کړې دي. د دوی وفات ۱۶۰ هجری نه ۱۵۰ هجری په مینځ کنبی یو کال کنبی شوې دي. (۱)

② **ابو حازم رحمته الله**: دا ابو حازم سلمان الاشجعی الکوفی عزة الاشجعيه رحمته الله دي. واضحه دي وی چه په دي سند کنبی کوم حازم دي ددي نه مراد ابو حازم سلمان الاشجعی رحمته الله دي. نه چه ابو حازم سلمه بن دینار رحمته الله. ددي تصریح علامه ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله وغيره کړې ده. (۲)

فاته ده: ابو حازم کنیت والا یو بل راوی سلمه بن دینار الاعرج رحمته الله دي. په دي دواړو راویانو کنبی اشتباه راخی ځکه چه په کنیتونو کنبی اشتراك دي. دواړه تابعیان دي. دواړه صحابه کرامو نه روایت کوی اودواړه ثقه هم دي. البته په دواړو کنبی دا فرق دي چه د ابو حازم سلمان الاشجعی انتقال د اولي صدنی په اختتام باندې یعنی د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمته الله په دور خلافت کنبی شوې دي اود ابو حازم سلمه بن دینار انتقال ۱۳۵ هـ کنبی شوې دي. دویم فرق دادي چه د ابو حازم سلمان الاشجعی روایتونه په صحیحین کنبی صرف د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه دي او ابو حازم سلمه بن دینار سوا د حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه د بل یو صحابی نه روایت نه دي اخستی. والله اعلم. (۳)

ددغه دواړو حضراتو د پیژندگلو یو طریقہ داهم ده چه په کوم سند کنبی د ابو حازم رحمته الله شیخ، حضرت ابوهریره رضی الله عنه وی نو د هغه ابو حازم نه مراد سلمان الاشجعی رحمته الله دي. او که چرې د هغه شیخ، حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه وی نو د هغه ابو حازم نه مراد سلمه بن دینار اعرج کوفی رحمته الله دي. (۴) تفصیل کشف الباری، کتاب العلم، باب: هل يجعل للنساء يوم على حد على العلم د لاندې او گورنی. (۵)

(۱) تهذيب الكمال: ۳۰۱/۲۳. سير اعلام النبلاء: ۲۰۳/۶. التاريخ الكبير لإمام البخاري: ۱۲۲/۷. الجرح والتعديل: ۷۴/۷. تهذيب التهذيب: ۲۹۷/۷. تاريخ الإسلام: ۹۵۱/۳. الثقات لابن حبان: ۳۱۶/۷.

(۲) فتح الباری: ۶۹۴/۱. عمدة القاری: ۲۹۴/۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۳۵/۲.

(۴) إرشاد الساری: ۴۳۸/۱.

(۵) كشف الباری: ۱۰۱/۴.

(۵) ابی هريره رضی اللہ عنہ: دامتہر رسول حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دې. د دوی احوال کشف

الباری، کتاب الایمان، باب: أمور الایمان لاندې تیر شوی دی. (۱)

د حدیث شروح: عن ابی هريره قال: لقد رأيت سبعین من أصحاب الصفة:

حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ او فرمائیل چه ما د اصحاب صغه نه اویا کسان لیدلی دی.

فوله: لقد رأيت: د صحیح بخاری په نورو نسخو کښې د "لقد" نه بغير صرف د "رأيت" لفظ دې. (۲)

فوله: سبعین من أصحاب الصفة: دا اویا اصحاب رسول ﷺ د هغه اویا و صاحبه کرامونه

علاوه دی کوم چه په د هوکي سره د بیر معونه په مقام باندې شهیدان کړې شوې وو. ځکه

چه هغوی خود ابوهريره رضی اللہ عنہ د اسلام قبلولو نه مخکښې شهیدان کړې شوي وو. (۳)

د اصحاب صغه تعداد: د اصحاب صغه د تعداد باره کښې اختلاف دې. د دې وجه داده چه

دا خلق به د علم زده کولو د پاره راتلل او په صغه کښې به ئی قیام فرمائیلو بیا به تلل. د دې

په وجه به د هغوی تعداد زیاتیدو او کمیدو. کله کله خو به د هغوی تعداد دوو سوو پورې

رسیدلو او په عام توگه به اویا و پورې د هغوی تعداد وو.

د مدارسو او خانقا هونو اصل: هم دغه صغه د مدرسې والو او خانقاه والو اصل دې. د مدارسو

اصل خو په دې وجه دې چه خلق به د علم د زدکړې دپاره راتلل. او د خانقاه اصل په دې وجه

دې چه د دغه حضرات صاحبه کرامو رضی اللہ عنہم اصل مقصد د حضور پاک نه روحاني فیض

حاصلولو وو. او دا اشکال دلته نه راځی چه بعضې علما و مدارس بدعت حسنه شمیر کړی

دی. ځکه چه د مدارسو خاص هیئت، د مدرسینو کیدل یا د ملازمینو کیدل، د وختونو

پابندی وغیره دا هر څه هلته نه وو نولکه چه هیئت خاصه حادث دې. او اصل تعلیم او

متعلمین خود حضور پاک د زمانې نه دی. هم دغه شان د خانقاه حال دې چه دا هیئت خاصه

نه وو. (۴)

فوله: ما منهم رجل علیه رداء: چه په هغوی کښې چا سره هم (د پاسه د اچولو) خادر نه وو.

فوله: رداء: د را په کسري سره هغه خادر په کوم سره چه د بدن پورتنې حصه پتولې شی. (۵)

(۱) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۲) إرشاد الساری: ۴۳۸/۱.

(۳) عمدة القاری: ۲۹۴/۴. إرشاد الساری: ۴۳۸/۱.

(۴) الکنز التواری: ۱۵۶/۴. سراج القاری: ۳۵/۳.

(۵) فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۴/۴ إرشاد الساری: ۴۳۸/۱. علامه سید فخرالدین احمد صاحب

رحمته فرمائی چه یوه ترجمه خود داده چه د بدن د پورتنې حصې د ستر دپاره هیڅ څه مستقیل کیرا نه وه بلکه

یوه کمبله به وه. کومه چه به هغوی په ستر کښې غوښه ورکولو سره ترله او د ټول بدن د ستر دپاره به ئی

استعمالوله. او یوه ترجمه شیخ الاسلام دهلوی رحمته کړې ده: "نموده ایشان مرده که بر سره پنداره باشد بالائے" (شیخ الاسلام، ۴۱۱/۱)، په هغوی کښې یو سړي هم داسې نه وو چه هغه سره د لنگ سره د لباس اچولو د

پاره خادر وی. دا ترجمه زیاته صفا ده چه چا سره هم د بدن د دواړو حصو د پاره جدا جدا لباس نه وو.

(ابضاح البخاری: ۱۹۴/۳).

قوله: إما ازار وإما كساء، قدر بطوافي أعناقهم: يا ذ هغوى سره لنگ و و یا (ذ بدن ذ بتولو دپاره، یوه کمبله، کومه چه هغوى د سټ نه (لاندې پورې) تړلې وه.

قوله: إما ازار: مطلب دادې چه صرف ازار یعنی لنگ به وو د پورته حصې د پاره خادر وغيره نه وو. (۱)

قوله: إما كساء: مطلب دا چه صرف خادر یا کمبل وغيره به وه لنگ او ازار به نه وو. (۲)

قوله: قدر بطوا: ددې فعل مفعول ضمير محذوف دې کوم چه "الكساء" طرف ته راگرځي. دا فعل جمع ځکه راوړلې شو چه "الرجل" جنس دې چه د واحد او جمع دواړو دپاره استعمالیږي. لهذا د جمع په اعتبار سره ئی او وئیل: قدر بطوا الأكسية. (۳)

قوله: فمنها ما يبلغ نصف الساقين، ومنها ما يبلغ الكعبين، فبعضه بيده، كراهية أن تري عورته: اودا به په هغوى کښې د چا د گيتو پورې رسيدلو او د چا به د پڼو پورې رسيدلو (د ركوع سجدي په وخت به ئی، هغه په لاس باندې نيولو چه چرته د هغوى شرمگاه ښکاره نه شی.

قوله: فمنها: کښې د هاء ضمير مرجع "الأكسية" دې جمع په دې اعتبار سره چه "الكساء" پخپله اسم جنس دې د کوم اطلاق چه په واحد او جمع هرو دوو باندې کيږي. (۴)

قوله: فبعضه: أى: الواحد منهم، یعنی په دغه فقيرانو صحابه کرامو کښې د چا چه به دغه پورته ذکر شوي حالت وو، هغه به په خپلو لاسونو دغه خادر راغونډولو. (۵)

قوله: بيده: په دې مقام باندې د اصلي په نسخه کښې څه اضافه ده او هغه دا ده: "حال كونهم في الصلاة" یعنی د هغوى په داسې شان سره په خپلو لاسونو خپل خادر راغونډول به په دې وجه وو چه چرته د خادر کولاویدو سره عورت راښکاره نه شی. (۶)

د حديث مبارک د ترجمه الباب سوه مطابقت: د مذکوره حديث شريف د ترجمه الباب سره مطابقت د حديث ددې لفظ "اصحاب صفه" په وجه دې. هغه داسې چه کله د دغه صحابه کرامو ﷺ استوگنه او وخت تيږول هم په دغه صفه کښې وو چه د شرعي جسات حصه وه نو يقيناً د هغوى شپه تيږول به هم هلته وو او هم دغه خبره د ترجمه الباب ده.

خلاصه دا چه په دې باب کښې ذکر شوی دواړه تعليقاتو او دريواړو احاديثو نه دا ثابتيږي چه د سرو په جسات کښې او ده کيدل جائز دی. ليکن په دې باندې خان په ښه شان سره پوهه

(۱) فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۵/۴ إرشاد الساری: ۴۲۸/۱.

(۲) فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۴/۴ إرشاد الساری: ۴۲۸/۱.

(۳) فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۴/۴ إرشاد الساری: ۴۲۸/۱.

(۴) فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۴/۴ إرشاد الساری: ۴۲۸/۱.

(۵) فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۴/۴ إرشاد الساری: ۴۲۸/۱.

(۶) فتح الباری: ۶۹۴/۱ عمدة القاری: ۲۹۴/۴ إرشاد الساری: ۴۲۸/۱.

کول پیکاردی چه په دې باب سره د امام بخاری رحمته الله علیه مقصود ترغیب وړکول نه دی چه په جعات کښې اوده کيږنې بلکه مقصود ئی دادې چه د اوده کیدو دا اجازت صرف د ضرورت په وخت دې ځکه چه د جماتونو اصلی مقصد عبادت دې.

۲۶- بَابُ: الصَّلَاةُ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ

دا باب د سفر نه په واپسې باندې د مونځ کولو په بیان کښې دې.
د ترجمه الباب مقصد: ددې ترجمه الباب نه مقصود ددې امر بیان دې چه کله انسان د سفر نه واپس راشی نو مستحب دادی چه کورته د تلو نه مخکښې جعات ته لارښی او دوه رکعتنه نفل د شکرانې په توگه باندې ادا کړی او ددې نه پس کورته لارښی. هم ددې استجاب بیانونو په غرض باندې دا باب قائم کړې شوې دې. په دې موقع باندې ادا کیدونکی مونځ د تحية القدوم من السفر په نوم سره پیژندلې شی.

علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه دا ابواب کوم چه شروع دی دا اکثر هم د جعات سره متعلق دی لهذا د ابوابو په خپل مینځ کښې مناسبت هم یو دې یعنی جعات سره د تعلق لهذا ددې مناسباتو په لتون کښې دې پسې دلگیدلو ویر ضرورت نشته دې.^(۱)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه دې ته تحية القدوم من السفر وائی. دا د اتمو په نیز هغه وخت دی چه کله انسان د سفر نه واپس راشی نو اول دې جعات ته لارښی دوه رکعتنه تحية السفر دې او کړی دې د پاره چه شروع د مبارک مقام نه اوشی او برکت حاصل شی او په دې وجه هم چه خلق په عام توگه په جماتونو کښې راجمع کيږی نو هغوی سره ملاقات هم کيږی.^(۲)

تعليق: وَقَالَ كَتَبُ بْنُ مَالِكٍ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ، بَدَأَ بِالنَّجْدِ فَصَلَّى فِيهِ: (ر: ۲۱۵۶)

د تعليق ترجمه: حضرت کعب بن مالک رضي الله عنه او فرمائیل چه نبی کریم ﷺ به کله د سفر نه واپس تشریف راوړو نو د ټولو نه مخکښې به ئی جعات ته تشریف اوړلو او هلته به ئی دوه رکعتنه، مونځ ادا کولو.

(۱) ای: هذا باب في بيان الصلاة إذا قدم الرجل من سفر، وغالب الأبواب في هذا الموضع فيما يتعلق بالساجد فلا يحتاج إلى زيادة طلب وجوه المناسبات، فيها. (عمدة القاري: ۲/ ۱۶۵-۱۶۴، تقرير بخاری شریف به حاشیه کښې د تقرير مولوی احسان په حواله سره دا تفصیل موجود دې: د آداب سفر نه دادی چه کله واپس راشی نو اول دې جعات ته لارښی

تحية المسجد دې او کړی او څه وخت دې هلته کښې چه دوستانو وغیره سره ملاویدو کښې څه تکلیف نه وی صرف مونځ کول خود هر یو د پاره مندوب دی او د مانځه نه پس کیناستل صرف د هغه چا دپاره دی د چا چه دوستان وغیره زیات وی. ددې باب په حدیث کښې د قدوم من السفر ذکر نشته دې. لیکن د امام بخاری رحمته الله علیه په اصولو کښې استدلال بالعموم هم دې. او هم دا حدیث به وړاندې شی په کوم کښې چه د سفر ذکر دې. (حاشیه تقرير بخاری شریف: ۲/ ۱۶۵).

ذ تعلیق تخویر: دا تعلیق د سند سره پخپله امام بخاری رحمته الله په صحیح البخاری کښې هم د غزوه تبوک په بیان کښې ذکر کړې دي. په کوم کښې چه د حضرت کعب بن مالک رضی الله عنه او د هغه دوو نورو ملگرو رضی الله عنهم په غزوه تبوک کښې د نه شریکیدو قصه بیان کړې شوې ده. هم په دې کښې چه چرته حضرت کعب رضی الله عنه دخپلې توبې تفصیلی قصه نقل کړه هم هلته هغوی دا ذکر کړې دی چه د حضور پاک دا معمول وو چه کله به ئی د یو سفر نه واپس تشریف راوړلو نو د ټولو نه مخکښې به ئی جومات ته تشریف اوړلو او هلته به ئی دوه رکعته مونځ ادا کړو څه وخته پورې به ایسار شو. تلونکو راتلونکو سره به ئی ملاقات کولو او ددې نه پس به ئی خپل کور ته تشریف اوړلو. (۱)

ذ تعلیق وای: په دې تعلیق کښې هم یو راوی دی:

حضرت کعب بن مالک رضی الله عنه: دا صحابئ رسول دي. د دوی پوره نوم عمرو بن القین بن کعب بن سواد بن غنم بن کعب ابن سلمه الانصاری الخزرجی العبسی الاحدی دي.
د دوی نه روایت کونکو کښې د دوی خپل خامن، عبدالله، عبدالرحمن، عبيدالله، محمد، بنوکعب، جابر، ابن عباس، ابوامامه، عمر بن الحکم، عمر بن کثیر بن افلاح، او د دوی نمسی عبدالرحمن بن عبدالله، وغیرهم رحمهم الله شامل دي.
عبدالله بن احمد بن حنبل رحمته الله فرماني چه به زمانه: سیت کښې د دوی کنیت ابوالبشیر وو. د اسلام نه پس نسی کریم صلی الله علیه و آله د دوی کنیت ابو عبدالله کښو. دې نه علاوه د دوی د کنیت باره کښې یو قول د ابو عبدالرحمن هم دي.

د ابن ابی حاتم رحمته الله بیان دي چه دې د اهل صفة نه وو د ډیر مشهور شاعرو د ابن سیرین رحمته الله بیان دي چه د نسی کریم صلی الله علیه و آله دري لونی مشهور شاعران وو: حسان بن ثابت، عبدالله بن رواحه او کعب بن مالک رضی الله عنهم. د دوی د پلار د دوی نه علاوه نو اولاد نه وو. دې د هغه اویاؤ کسانونه وو چه په بیعت عقبه کښې شریک شو، په غزوه بدر کښې دوی نه وو شریک شوی. دهغې نه پس غزوه احد او نورو غزواتو کښې شریک شو. په غزه احد کښې چه کله د نسی کریم صلی الله علیه و آله د شهادت د دروغو خبره خوره شوه نو حضرت کعب رضی الله عنه فرماني چه هغه وخت د ټولو نه رومي سړي زه ووم چاچه رسول الله صلی الله علیه و آله ژوندي او پيژندلو نو ما په اوچت آواز سره مؤمنانو ته د نسی پاک صلی الله علیه و آله د ژوندی اوصحیح سلامت کیدو زیرې ورکړو. هم په دې غزوه کښې هغوی رضی الله عنهم ته د اویاؤ نه زیات زخمونه لگیدلی وو. بیا په غزوه تبوک کښې هم نه وو شریک شوي. بیا د اوږدې مودې (۵۰ ورځو) نه پس الله تعالی د هغوی توبه قبوله کړه. د کومې تفصیلی قصه چه پخپله بیانوی کومه چه امام بخاری رحمته الله په خپل صحیح کښې نقل

(۱) هذا التعليق ذكره البخاري في صحيحه في غزوة تبوك، وهو حديث طويل، يرويه عن يحيى بن بكير عن الليث عن عقيل عن ابن شهاب عن عبد الرحمن بن عبد ابن كعب بن مالك: أن عبدالله ابن كعب بن مالك، وكان قائد كعب من بني حنن عسى، قال: سمعت كعب بن مالك يحدثني تخلف عن غزوة تبوك..... الحديث بطوله، يأتي إن شاء الله تعالى، وفيه: "أصبح رسول الله قداما، وكان إذا قدم من سفر بدا بالسجدة فركع فيه ركعتين ثم جلس للناس". الحديث. (عمدة القاري: ۲/۴۹۵).

۱) صحیح بخاری ددغی اوږد ایمان تازه کونکی حدیث ترجمه په فوائد کثیره باندې د مشتمل کیدو د وځې نه دلته مکمل ذکر کولی شی.

عبدالرحمن بن عبدالله د خپل پلار عبدالله بن کعب نه چه خپل پلار به یې د نابینا کیدو د وځې مخ نیولو او ګرځولو په بې روایت کوی چه ما د کعب بن مالک رضی الله عنه نه واوړیدل چه هغوی اوونیل چه زه حضور پاک سره به ټولو جنگونو کښې حاضر ووم مګر په تبوک او بدر کښې شاته پاتې شوم. مګر په بدر کښې شاته پاتې کیدونکو باندې د الله تعالی عتاب اونه شو. په جنگ بدر کښې د حضور پاک غرض دا وو چه د قریشو د قافلي تعاقب اوکړي شی. د بنسنان الله تعالی ناخاپی راماخامخ کړل او جنگ اوشو. زه په لیلۍ العقبه کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شوم. حضور پاک د ټولو نه په اسلام باندې د قائمیدو وعده واخستله او ماته خولیلۍ العقبه د جنگ بدر په مقابله کښې عزیز ده. اگر چه جنگ بدر ته په خلق کښې زیات شهرت او فضیلت حاصل دی.

او په جنگ تبوک کښې د نه شریکیدو وجه داده چه ددې نه مخکښې چرته هم ماسره دوه سورتلې نه وې جمع شوې. مګر په دغه غزوه کښې زه د دوو سورتلو مالک جوړ شوم. دې نه علاوه د حضور پاک دا دستور وو چه کله به یې د جنگ خیال کولو نو صفا صفا پته او نښه او ځانې به یې نه خودلو بلکه څه به یې ګول مول الفاظو کښې به یې ښکاره کول دې دپاره چه نور خلق یې بل مقام او کترۍ غرض دا چه کله د جنگ وخت راغلو نو ګرمې ډیره سخته وه. لاره ډیره اوږده او بې اوبو او بې ګیا وه. د دښمن تعداد زیات وو. لهذا حضور پاک مسلمانان په پوره توګه باندې خبر کړل چه مونږ تبوک ته څو دې دپاره چه تیاری اوکړی. هغه وخت حضور پاک سره په ګټر شمیر کښې مسلمانان موجود وو مګر څه داسې کتاب وغیره نه وو چه په هغې کښې د ټولو نومونه لیکلي شوی وی. کعب رضی الله عنه وائی چه یو مسلمان داسې نه وو چه په دې جنگ کښې یې شریکیدل نه غوښتل مګر دې سره به یې دا خیال هم کولو چه د چا غیر حاضری حضور پاک ته تر هغه وخته پورې نه شی معلومیدې تر ګومې پورې چه وحی رانه شی.

غرض دا چه حضور پاک د جنگ تیاری شروع کړ او دا هغه وخت وو چه میوه پخیدله او به سوری کښې کیناستل ښه لګیدل ټولو تیاری کولو مګر ما به هر سحر دا سوچ کولو چه زه به تیاری اوکړم څه تادی ده؟ زه څو هروخت تیاری کولی شم. دغه شان ورځې تیریدلې. یوسحر حضور پاک روان شو. ما ویل چه دوی پریریده چه څی زه به یو ورځ. دوو کښې تیاری اوکړم او په لار کښې به دوی سره شامل شم. غرض دا چه بل سحر ما تیاری کول غوښتل مګر اومې نه کړې شو او زه هم داسې پاتې شوم. په دریمه ورځ هم دغه شان اوشو او بیا زما هم دغه حال شو. اوس ټول خلق ډیر لرې وتلی وو. ما څو ځل اراده اوکړه چه حضور پاک سره ملاؤ شم مګر په تقدیر کښې مې نه وه. افسوس چه دامې کړې وې.

چنانچه د حضور پاک د تلو نه پس چه به زه په مذبینه کښې ګرځیدم نوماته به یا متافقان ښکاریدل او یا به هغه خلق ښکاریدل څوک چه ګمزوړې اوضعیفان او بیماران وو. ماته به ډیر افسوس کیدلو. حضور پاک به لاره زه چرته هم یاد نه کړم. البته چه د تبوک ته اورسیدو او ټولو خلقو کښې کیناستو نو حضور پاک او فرما نیل کعب بن مالک چرته دی؟ د بڼې سلمه یو سړی عبدالله بن ادیس رضی الله عنه اوونیل چه د رسول الله صلی الله علیه و آله هغه څو په خپل حسن او جمال باندې ناز کولو د وځې پاتې شوي دي. نو معاذ رضی الله عنه اوونیل تا ښه خبره اونه کړه. په الله قسم ای د الله رسول! مونږ څو هغه ښه سړې ګټرو. حضور پاک چه دا واوړیده نو خاموش شو. د کعب بن مالک رضی الله عنه بیان دې چه کله ماته دا معلومه شوه چه حضور پاک راروان دي نو ما سوچ کولو چه څه داسې حیلې او بهانه به لاس راشی چه د حضور پاک د غصې نه ما بچ کړي شی. بیا ما د خپل کور هوښیارانو خلقو سره مشوره اوکړه چه تاسو هم په دې سلسله کښې څه سوچ اوکړئ. څو چه کله دا خبره معلومه شوه چه حضور پاک مدینې ته بالکل راوړیدې شوې دي نو زما د زړه نه ددې حیلې دا خیال لرې شو او ما یقین اوکړو چه دروغ مه د نښې پاک صلی الله علیه و آله د غصې نه بچ کولی نه شی.

سحر حضور پاک مدینې ته تشریف راوړو او د حضور پاک طریقه داوه چه د سفرته به کله .....

..... واپس شو ناول به جفات ته تلو او دوه رکعته مونځ به ئې کولو. اوس چه کوم خلق شاته پاتې شوی وو هغوی راتلل شروع شو او خپل خپل عذرونه ئې بیانول او قسمونه ئې خپول. دا خلق اتیا کسان وو یادې نه څه زیات. حضور پاک د هغوی نه د دوي عذرونه قبول کړل او د هغوی نه ئې دوباره بیعت واخیست او د هغوی دپاره ئې د مغفرت دعا او کړه او د هغوی د زړونو خیالات ئې الله تعالی ته حواله کړل. کعب رضی الله عنه وائی چه زه هم راغلم السلام علیکم می او وئیل. حضور پاک به داسې مسکا سره په کوم کبېي چه غصه هم شامله وه جواب راکړ و ئې فرمائیل راشه. زه مخې ته لاړم کیناستم حضور پاک زمانه تپوس او کړو کعب! ته ولې شاته پاتې شوې؟ حالانکه تاخو د سورلې هم انتظام کړې وو. ما عرض او کړو ستاسو فرمائیل صحیح دي زه که چرې د بل چا مخې ته ووم نوممکن وه چه زه په پوهییم که ما دروغ وئیلوسره تاسو دروغ وئیلې وې ځکه چه زه نه وئیلې هم شم مگر الله گواه دي چه زه په پوهییم که ما دروغ وئیلوسره تاسو راضی کړئې نو صبا به الله تعالی تاسو زمانه ناراضه کړی په دې وجه به زه هم رنښتیا وایم که تاسو به ما باندې غصه ولې اونه کړئې. راتلونکې وخت کبېي خو به د الله تعالی نه مغفرت او د بخشش امید پاتې وې. په الله قسم زه قصور وار یم حالانکه په مال او دولت کبېي څوک هم زما برابر نه دی مگر ماسره ددې هر څه موجودیدو باوجود زه شریک نه شوم.

حضور پاک دي اوړیدوسره او فرمائیل کعب صحیح خبره بیان کړه. ښه ده او د الله تعالی د حکم په خپل حق کبېي انتظار کوو. غرض زه پاسیدم او لاړم نو د بڼې سلمه خلق هم ماسره شو او وئې چې مونځ خو تراوسه پورې ستا هیڅ گناه نه ده لیدلې. تابه هم د نورو خلقو په شان د حضور پاک په مخکبېي څه بهانه پیش کړې وه. نو د حضور پاک دعا او مغفرت به ستا د پاره کافی شوې وې. هغوی یو شان ماته هم دغه وئیل تردې چه زما په خیال کبېي راغله چه واپس حضور پاک له لاړ شو او اولنې خبره غلطه ثابتولې دپاره څه بهانه پیش کړم. بیا ما د هغوی نه تپوس او کړو چه ایا نور هم څوک شته؟ چا چه زما په شان د خپلې گناه اعتراف کړې دي. هغوی وئیل چه او دوه کسان نور هم دي چاچه اقرار او کړو او حضور پاک هغوی ته هم دغه او فرمائیل څه ئې چه تاته فرمائیلې دي. ما د هغوی د نومونو تپوس او کړو نو وئې وئیل یو مراره بن ربیع عمروی رضی الله عنه او دویم هلال بن امیه واقفی رضی الله عنه دي. دا دواړه نیکان وو او په جنگ بدر کبېي شریک شوي وو. د هغوی سره ملاویدل په ما ښه لگیدل. غرض دا چه د دغه دوو کسانو نومونه اوړیدو سره زما تسلی اوشوه او زه لاړم.

رسول الله صلی الله علیه و آله ټول خلق منع کړی وو چه دغه دریو کسانو سره به څوک خبرې نه کوی. مگر نور شاته پاتې کیدونکو او د دروغو بهانې پیش کونکو دپاره دا حکم نه وو. آخر خلقو زمونږ نه جدا اوسیدل شروع کړه او مونږ داسې شو چه مونږ هډو څوک پیژنی نه. لکه چه زمکه او آسمان بدل شوې وې. غرض ۵۰ شپې په دې کبېي دغه شان تیرې شوې. زما دواړه ملگری څو په کور کبېي کیناستل مگر زه د همت والا ووم راوټلم په. د جمع به مونځ کبېي به شریکیدم، بازار وغیره ته به تلیم مگر چا به راسره خبره نه کوله. زه به ئې کریم رضی الله عنه له هم راغلم هغوی به په خپله مصله باندې تشریف فرمایو. ما به سلام کولو او ماته به داسې شبه کیدله چه د حضور پاک شونې مبارکې خوزیږې کیدې شی د سلام جواب راکوی. بیا به ما د حضور پاک سره نیزدې مونځ کول شروع کړم مگر د سترگې پټولوسره به می حضور پاک ته هم کتل چه حضور پاک څه کوی. کله به چه زه په مانځه ووم نو حضور پاک به ماته کتل او کله چه به زما نظر هغوی سره ملاویدو نو حضور پاک به مخ واړولو. په دې حال کبېي موده تیره شوه او زه د خلقو د خاموشۍ نه تنگ شوم. بیا د خپل تره ځونی حضرت ابو قتاده رضی الله عنه له باغ ته راغلم او سلام می او کړو. د هغه ماسره ډیره مینه وه مگر په الله قسم هغه زما د سلام جواب رانه کړو. ما هغه ته او وئیل ای ابوقتاده ته ما د الله اود هغه د رسول طرفدار گټې او که نه؟ مگر هغه جواب رانه کړو. بیا ما قسم خوړلوسره چه دغه خبره او کړه مگر جواب ملا زه شو ما په دریم ځل هم دغه او کړه نو ابوقتاده رضی الله عنه صرف دومره جواب راکړو الله اود هغه رسول ته ښه معلومه ده. بیا زه ټینگ نه شوم او اوښکې می روانې شوې او واپس لاړم. هغه رسول ته ښه معلومه ده چه یو نصرانی زهیند او چه د شام دملک اوسیدونکې وو. د غلې خرڅولو دپاره راغلې وو هغه زما پټه د چانه معلوموله نو خلقو زما طرف ته اشاره او کړه چه .....

..... دغه کعب بن مالک رضی الله عنه دی. هغه ماله راغلو او د غسان د نصرانی بادشاه یو خط نی ماته. اکر یو به کوم کښی چه لښکلی وو چه ماته معلومه شوې ده چه ستاسو رسول په تا باندی دیزبایتي کوی حالانکه الله تعالی ته ذلیل کړي نه بښ. ته ډیر د کار سرې نی، ته ماله راشه، مونږ به تا ډیر په آرام سره اوسانو. ما وئیل دا بل ازمنت دې او بیامې هغه خط د اور په تنور کښی واچولو.

اوس لا ۴۰ ورځې تیرې شوې وې او لس ورځې پاتې وې چه د رسول الله ﷺ قاصد حزیمه بن ثابت رضی الله عنه راغلو ماته نی او وئیل چه رسول الله ﷺ فرماني چه ته د خپلې بی بی نه لرې اوسیره. ما وئیل څه مطلب دې؟ طلاق ورکړم یا څه بل څه او کرم؟ حزیمه رضی الله عنه وئیل پس جدا اوسیره او کوروالی وغیره مه کو. هم دغه شان حکم زما نورو دوو ملگرو ته هم شوې وو. غرض دا چه ما خپلې بی بی ته او وئیل ته خپلو خپلوانو کړه لاره شه ترکومی چه الله تعالی زما فیصله اونه کړی.

کعب رضی الله عنه وائی چه بیا د هلال بن امیه رضی الله عنه بی بی د حضور پاک په خدمت کښی حاضره شوه وئی وئیل ای د الله رسول! هلال بن امیه رضی الله عنه زما خاوند ډیر بوډا دې که زه د هغه کار خدمت کوم نو څه گناه خو نشته دې؟ حضور پاک وئیل هیڅ هم نشته مگر هغه صحبت نه شی کولی. هغې عرض اوکړو حضور په هغه کښی خوڅه داسې خواش هم نشته دې او دکله نه چه داخبره شوې ده ژاری او دهغه وخت نه دهغه هم داحال دې.

کعب رضی الله عنه وائی چه ماته زما رسته دارو او وئیل چه ته هم حضور پاک له لاره د خپلې بی بی یاره کښی هم داسې اجازت حاصل کړه دې د پاره چه هغه ستا خدمت کوی لکه څنگه چه د هلال رضی الله عنه بی بی ته اجازت ملاؤ شو. ما وئیل په الله قسم زه چرې هم داسې نه شم کولی. معلومه نه ده چه حضور پاک به څه فرماني. زه خو ان سرې یم د هلال رضی الله عنه په شان ضعیف نه یم. غرض دا چه دې نه پس هغه له شپې هم تیرې شوې او زه د پنځوسمې شپې د سحر د مونځ نه پس خپل کور سره ناست ووم او داسې نیکاریدله چه ژوند می سخت شوې دې او زمکه زما دپاره باوجود د وسعت تنگه شوې ده چه په دې کښی د سلم غږ نه یو آواز کونکې په څغه سره او وئیل چه ای کعب بن مالک رضی الله عنه تاته زیری درکولی شی. ددې آواز په اوریدو سره زه د خوشحالی نه په سجده راپریوتلم او یقین می اوکړو چه اوس دا مشکل آسان شو ځکه چه حضور پاک د سحر د مونځ نه پس خلقو ته او فرمائیل چه الله تعالی ستاسو قصور معاف کړي دي. اوس خو خلق ما له او زما هغه ملگرو له د زیری او مبارکیدني دپاره راتلل. او یو سري زیر بن عوام رضی الله عنه خپل اس زغلولو سره ماله راغلو او یو بل سري د بنی سلمه په سلع غږ باندې اوخلو او د هغه آواز زر زما غوږونو ته اوریدلو. دغه وخت زه دومره خوشحال شوم چه خپلې دوه کپړې می اووئیلې او هغه ته می ورکړې. ما سره ددغې نه علاوه نورې څه کپړې وې. ما د ابوقتاده رضی الله عنه نه دوه کپړې واخستې او وامي غوئیلې. بیا د حضور پاک په خدمت کښی حاضر شوم. په لاره کښی د خلقو یوه گټره وه چه ما ته نی مبارکی راکوله او وئیلې نی چه د الله تعالی دغه انعام تاته مبارک شه. کعب رضی الله عنه وائی چه زه جات ته لازم حضور پاک هلته شریف فرما وو او نور خلق هم ناست وو. طلحه بن عبیدالله رضی الله عنه زما په لیدو رامنډې کړي ماسره نی لاس ملاؤ کړو، بیانی مبارکی راکړه به مهاجرینو کښی داکار صرف طلحه رضی الله عنه اوکړو. الله گوا دې چه زه به د هغه دا احسان کله هم هیر نه کړم. کعب رضی الله عنه وائی چه بیا ما حضور پاک ته سلام اوکړو او د حضور پاک مخ مبارک د خوشحالی نه پر قیدو نو حضور پاک او فرمائیل ای کعب دا نن ورځ دې تاته مبارک شی کومه چه د ټولو نه ښه ده ستا پیدا کیدو نه تر نن پورې. ما عرض اوکړو چه حضور دا معافی د الله تعالی د طرف نه شوې ده که ستاسو د طرف نه؟ وئی فرمائیل د الله تعالی د طرف نه معاف کړې شوې. او حضور پاک چه په کله خوشحاله وو نو مخ مبارک به نی د سپوږمۍ په شان پریقیدو. او مونږ به د حضور پاک خوشحالی پیژندله.

بیا ما د حضور پاک مخی ته کیناستو سره عرض اوکړو ای د الله تعالی رسوله! زه د خپل خلاصی او معافۍ په شکریه کښی خپل ټول مال د الله اود هغه د رسول ﷺ دپاره خیرات نه کړم؟ حضور پاک او فرمائیل لېشان اوکړه او څه دخپل خان د پاره هم اوسانه ځکه چه دا ستا دپاره فائده مند دی. ما عرض اوکړو ټیک ده زه خپله د خیر حصه پاتې کوم. ما بیا عرض اوکړو ای د الله رسوله! ما د ریتیا وئیلو په وجه خلاصی بیاموندو. اوس به زه ټول ژوند کښی هم ریتیا وایم په الله قسم زه نه شم وئیلې.....

د ابن اسحاق رحمته الله بیان دی چه کله د مدینې منورې طرف ته هجرت او شونو نسی کریم رحمته الله د حضرت طلحه بن عبید الله رحمته الله او د هغه په مینځ کښې مواخات قائم کړې وو. خود حضرت عروه رحمته الله بیان دی چه د حضرت زبیر رحمته الله او حضرت کعب رحمته الله په مینځ کښې مواخات قائم کړې شوی وو. د ابن سیرین رحمته الله بیان دی چه حضرت کعب رحمته الله دوه داسې شعرونه او وئیل چه د قبیلۀ دوس د اسلام راوړلو سبب جوړ شو، هغه شعرونه دادی

فصينا من تهامة كل وتر وخير ثم اهدنا السيوف

دغیرها، ولونقلت لقات دغیرها، دوشاؤ لقیفا

یعنی مونږ د تهامة او خیر نه هر طاق کار کولو سره توري په تیکو کښې کړې که چرې د هغوی ژبې وې نومونې ته به ئې ویللی وی، چه دوس او ثقیف والو لره به ددې تورو نه زیاتې پرې کونکې وې

کله چه قبیلۀ دوس ته دا خبره معلومه شوه نو هغوی او وئیل چه د خپل بچاؤ سامان تیار کړنی داسې نه وی چه کوم آفت په ثقیف باندې راغلی دی هسې نه چه په تاسو باندې راشی کله چه حضرت علی بن ابی طالب رحمته الله شهید کړي شو هغه وخت دوی وفات شو. د معاویه رحمته الله په خلافت کښې نایبنا شوې وو. بخاری رحمته الله ددوی د وفات مختصر ذکر کړې دی چه هغوی د حضرت عثمان رحمته الله مرثیه کړې ده. مونږ ته د حضرت علی او معاویه رحمته الله د جنگ باره کښې د هغوی هیڅ خبره معلومه نه شوه. د بغوی رحمته الله قول دی چه ماته دا خبره معلومه شوې ده چه هغه د حضرت معاویه رحمته الله په خلافت کښې په شام کښې وفات شوې دي (۱)

..... چه د ریشیا وئیلو په وجه الله تعالی په جا باندې داسې مهرباني فرمایلې وی لکه څنگه ئې چه په ما کړې ده د هغه وخت نه کله نه چه ما رسول الله رحمته الله ته ریشیا خبره کړې ده بیا د هغه وخت نه تردې وخته پوری ما دروغ نه دی وئیلی. او زه دا امید کوم چه الله تعالی به ما د دروغو نه بچ کوی او الله تعالی به خپل رسول رحمته الله باندې دا آیت نازل کړو. (لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ) (التوبة: ۱۱۷) یعنی الله تعالی نبی، مهاجرین او انصار معاف کړل په الله قسم د اسلام قبلولو نه پس ما ددې نه لونی څه انعام، احسان نه دی لیدلی چه الله تعالی د حضور پاک په مخکښې ماته د ریشیا وئیلو توفیق را کړو او زه ئې د هلاک نه بچ کړم کښې د نورو خلقو په شان په زه تیا او هلاک شوی ووم چا چه حضور پاک ته دروغ او وئیل. د دروغو قسم ئې او خوړلو نو بیا دا آیت نازل شو (سَيُفْقِنُونَ بِهِ لَكُمْ آتًا أَفْكَرًا) (التوبة: ۱۹۵) یعنی دا خلق دروغ زن دی.

کعب رحمته الله وائی مونږ درېواره د دغه منافقانونه جدا یو کومو چه نه ده معلومه چه څومره بهاني جوړې کړې او د دروغو قسمونه ئې او خوړل او حضور پاک د هغوی خبره بېوله کړه او د هغوی نه ئې بیعت واخستلو اود مغفرت دعا ئې ورته او کړه خو زمونږ معامله ئې پرېخوډه تردې چه الله تعالی دا آیت نازل کړو: (وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَوْا) (التوبة: ۱۱۸) یعنی دغه درې ئې معاف کړل کوم چه شاته پاتې شوی وو. ددې نه هغه خلق مراد نه دی چه په قصد سره پاتې شوي وو بلکه مطلب دادي چه مونږ د هغوی نه شاته پاتې شو چا چه قسمونه او خوړل، عذر ئې بیان کړو، او رسول الله رحمته الله د هغوی عذر قبول کړو. (صحيح البخاری، کتاب المغازی، غزوة تبوک، باب: حديث كعب بن مالك، وقول الله تعالى عز وجل: (وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ

خَلَوْا) (رقم الحديث: ۴۴۱۸)

(۱) الإصابة: ۵۶/۵ دار الکتب العلمیه. معرفة الصحابة لأبي نعیم: ۲۳۶۶/۵. أسد الغابة: .....

او وئیل چه د چاشت په وخت نو حضور پاك (حضرت جابر رضی الله عنه ته) او فرمائیل چه دوه ركعته مونځ او كړه. (حضرت جابر رضی الله عنه او فرمائیل چه) زما څه قرضه نښی كړیم رضی الله عنه پورې وه نو حضور پاك ماته هغه قرضه ادا كړه (او د هغه مقدار نه) ئی نور زیات هم راكړه. **تواجم رجال:** د مذكوره حدیث په سند كښې څلور راویان دی:

① **خلاد بن یحیی رضی الله عنه:** دا ابو محمد خلاد بن یحیی ابن صفوان الكوفی السلمي رضی الله عنه دې ددوی تفصیلی احوال كشف الباری، كتاب الغسل، باب: من بدأ بشق رأسه الأيمن فی الغسل كښې تیر شوی دی. (۱)

② **مسهر رضی الله عنه:** دا ابو مسعله مسعر بن كدام بن ظهير بن عبيده بن الحارث الهلالي العامري الكوفي رضی الله عنه دې ددوی تفصیلی احوال كشف الباری، كتاب الوضوء باب: الوضوء بالسد كښې تیر شوی دی. (۲)

③ **مُحارب بن دثار رضی الله عنه:** ددوی پوره نوم مُحارب بن دثار بن كُردوس بن قرواش السدوسي الكوفي رضی الله عنه دې دې د یو لونی جماعت نه د حدیث روایت كوی. په دغه جماعت كښې جابر بن عبد الله، ابن عمر، عبد الله بن يزيد الخطمي، اسود بن يزيد رضی الله عنه شامل دي. او ددوی نه روایت كونكو كښې مسعر، زبيد اليامي، شعبه، ثوري، قيس بن ربيع رحمهم الله اويو لونی جماعت شامل دي.

دې د كوفي يو لونی نوموړې قاضي وو. سفيان ثوري رضی الله عنه فرمائی چه ما د مُحارب بن دثار نه افضل څوك نه دي ليدلي. احمد بن حنبل رضی الله عنه او يحيى بن معين رضی الله عنه ددوی توثيق كړی دی. ابن عيينه رضی الله عنه وائی چه ما مُحارب بن دثار په جمات كښې كيناستو سره فيصله كونكي ليدلي دي.

عبد الله بن ادریس رضی الله عنه د خپل پلار نه روایت كوی چه هغه حكيم رضی الله عنه او حماد بن سليمان رضی الله عنه د مُحارب بن دثار رضی الله عنه د فيصلو والا مجلس كښې ناست ليدلي دي. يو د هغه نه نښی طرف ته او بل گس طرف ته ناست وو. د مُحارب بن دثار رضی الله عنه وفات ۱۱۶ هجري كښې شوې دي. (۳)

④ **جابر بن عبد الله رضی الله عنه:** دا مشهور صحابن رسول حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه دې ددوی احوال كشف الباری، كتاب الوضوء، باب: من لم ير الوضوء إلا من البغ، جوين، من القبل والدبر كښې تیر شوی دی. (۴)

(۱) كشف الباری، كتاب الغسل، باب: من بدأ بشق رأسه الأيمن فی الغسل

(۲) كشف الباری، كتاب الوضوء باب: الوضوء بالسد.

(۳) سير اعلام النبلاء: ۲۱۷/۵. التاريخ الكبير للبغاري: ۲۸/۷. الجرح والتعديل: ۴۱۶/۸. تاريخ الإسلام: ۲۹۷/۴. ميزان الاعتدال: ۴۴۱/۳. تهذيب التهذيب: ۴۹/۱۰. تاريخ دمشق لابن عساكر: ۵۴/۵۷. إكمال تهذيب الكمال:

۸۷/۱۱ الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳۰۷/۶.

(۴) كشف الباری كتاب الوضوء، باب: من لم ير الوضوء إلا من البغ، جوين، من القبل والدبر.

د حدیث شرح:

قوله: قال معمر اه قال: ضعی: دا کلام مدرج دې یعنی دا د راوی حدیث خپل کلام دې د حدیث حصه نه ده. "اراه" د همزې په ضمی سره د "اظن" په معنی دې او د "ه" ضمیر مرجع محارب بن دثار رضی الله عنه دې. (۱) مطلب به د اشی چه محارب رضی الله عنه د حضرت جابر رضی الله عنه نه روایت کولو سره دا خبره او کړه چه زه کله د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شوم نو هغه د چاشت وخت وو. (۲)

قوله: "وکان لی علیه دین": د اکثر و نساخو په روایت کښې هم دغه الفاظ دي. البته د حموی په روایت کښې "وکان له" لفظ دې. په دې صورت کښې د "ه" ضمیر مرجع جابر بن عبدالله رضی الله عنه دې. یعنی "وکان لجابر علی النبی صلی الله علیه وسلم دین". دا دین د حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه د اوښ قیمت وو کوم چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د هغه نه اخستی وو. اود ادم و نیلی شوی دی چه د حموی په دې روایت کښې د متکلم ضمیر نه د غائب ضمیر طرف ته التفات شوې دې. یعنی د اکثر و په روایت کښې "وکان لی" په ضمیر متکلم سره وو او د حموی په روایت کښې د ضمیر متکلم نه ضمیر غائب طرف ته التفات او شو یعنی "وکان له". (۳) علامه نووی رحمته الله علیه فرمائی چه دا دوه رکعت د سفر نه واپس راتلونکی دپاره دی کوم چه د تحية المسجد نه جدا دی. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت: په دې حدیث شریف کښې د سفر نه د واپس ذکر نشته دې حالانکه په ترجمه الباب کښې دا قید دې چه د سفر نه په واپس باندې دې دوه رکعت مونځ او کړې شی. لیکن هم په صحیح بخاری کښې تفصیلی روایت موجود دې په کوم کښې چه د دې خبرې تصریح هم شته چه نبی کریم صلی الله علیه و آله حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه ته دا حکم د هغه د سفر نه په واپس راتلو باندې ورکړې وو. (۵)

(۱) فتح الباری: ۶۹۵/۱ عمدة القاری: ۲۹۶/۴.

(۲) شرح الکرمانی: ۱۰۳/۴.

(۳) فتح الباری: ۶۹۵/۱ عمدة القاری: ۲۹۶/۴.

(۴) شرح النوری علی صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة الضحی وأن أقلها رکعتان، رقم الحدیث: ۲۲۷/۵، ۷۱۷.

(۵) حدثنا محمد بن بشار، حدثنا عبد الوهاب، حدثنا عبيد الله، عن وهب بن كيسان، عن جابر بن عبد الله رضى الله عنهما، قال: كنت مع النبي صلى الله عليه وسلم في غزاة، فقاطباني جملی وأعبأ، فأتني على النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: جابر؟ فقلت: نعم، قال: ما شأئك؟ قلت: أبطلأ على جملی وأعبأ، فتخلفت، فنزل يَحْبُجُهُ بِيَحْبُجِي، ثم ال: إركب، فركبت، فلقد رأيتُه أكله عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: تزوجت، قلت: نعم، قال: بكراً أم ثيباً؟ قلت: بل ثيباً، قال: أفلا جارية، ثلابها وتلاعبك، قلت: إن لي أخوات، فاحببت أن أنزواج امرأة تَجْمَعُنَّ، وتَمُشِقُنَّ، وتَقْرَمُ عليهن، قال: أما إنك قادم، فإذا قدمت، فالكيس الكيس، ثم قال: أتبيع جملك؟ .....

علامه کرمانی رحمته فرمائی ہے کہ چرتہ خوک دا سوال اوکری چہ پہ دے حدیث او ترجمہ الباب کنبی خہ مناسبت دے؟ پہ دے توگہ چہ پہ ترجمہ کنبی خود سفر نہ راتلو سرہ پہ جعات کنبی دے مونخ کولو بیان دے او پہ دے روایت کنبی خود سفر نہ راتلو ذکر نشتبہ دے. نو ددی جواب بہ دا ورکوم چہ دا حدیث دہغہ او رد حدیث یوہ تکرہ دہ کوم چہ دے صحیح بخاری پہ کتاب البیوع او نورو ڍیرو ابوابو کنبی موجود دے. او پہ ہغہ او رد روایت کنبی دا خبرہ موجود دہ چہ زہ پہ یوہ غزوہ کنبی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سرہ ووم. ہم پہ دغہ سفر کنبی حضور پاک مانہ دے یوے اوقیہ چاندنی بدلہ کنبی زما او بن واخستو. بیا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دے غزوے نہ واپس راغلو او زہ دے سحر پہ وخت دے چاشت پہ وخت کنبی واپس راؤرسیدلم نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مے دے جعات پہ دروازہ کنبی اولیدلو. نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تپوس اوکرو چہ ہم دے وخت راؤرسیدی؟ نو ما جواب ورکرو آوجی. بیا نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت بلال رضی اللہ عنہ تہ او فرمائیل چہ یوہ اوقیہ دے چاندنی وزن اوکریہ نوہغہ وزن اوکرو. نو دے (نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ وینا باندی) ئی پہ وزن کنبی یتہ یعنی درنہ او تللہ (یعنی زما دے قیمت نہ ئی زیات مالہ راکرو). (۱)

دے حدیث مبارک نہ مستفاد امور او اداب: ددی حدیث نہ ڍیر فوائد مستنبط کیڑی، چونکہ دا تکرہ دہ دے یو او رد حدیث، پہ دے وجہ دے ٲولو فوائدو بیان خو بہ ہم پہ متعلقہ خانی راخی. فوری بہ ہم دہغہ حصے دے فوائدو بیان وی کوم چہ دے ترجمہ الباب لاتدی ذکر دہ. مثلاً

① دے سفر نہ راتلونکی سړی ډپارہ مستحب دی چہ ہغہ واپس راشی ناول دے دوه رکعتہ مونخ اوکری بیا دے کور تہ خی.

② ہم دے سحر وخت کنبی دے سفر نہ دے واپس کیدو کوشش پکار دے.

③ کوم سړی چہ مشر وی او دے ہغہ پہ واپس راتلو باندی دے خلقو خواہش وی چہ ہغہ سرہ ملاقات اوکری، زیارت او مصافحہ وغیرہ اوکری نو داسی سړی لہ پکاردی چہ واپس راشی خلقو سرہ دی نیز دے پہ خہ خانی، بہتر دادہ چہ پہ جعات کنبی ایسا رشی دے ډپارہ چہ خلق دے ہغہ سرہ ملاقات اوکری بیا دے ہغہ خیل کور تہ خی لکہ چہ پہ مذکورہ معاملہ کنبی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوکول.

④ چہ دے قرض دے ادا کولو بندوبست وی نو پہ دے کنبی تاخیر نہ دی کول پکار فوری ادا کول پکاردی.

⑤ افضل دادی چہ کلہ دے چا دے قرض ادا کرے شے نو خہ دے زیاتی ورکری شے چہ دے ہغہ دے

..... قلت: نعم، فاشتره مني بأوقية، ثم قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم قبلي، وقد متُّ بالفداء، فجننا إلى المسجد، فوجدته على باب المسجد، قال: الآن قدمت؟ قلت: نعم، قال: فدع جملك، فادخل، فصل ركعتين، فدخلتُ فصليتُ، فأمر بلالاً أن يزن له أوقيةً، فوزن لي بلال، فأرجع لي في الميزان، فانطلقتُ حتى وكّيتُ، فقال: ادع لي جابراً، قلت: الآن يرد عليّ الجمل، ولم يكن شيئاً أبغض إليّ منه، قال: خذ جملك ولك ثمنه. (صحيح البخاري، كتاب البيوع، باب: شراء الدواب والحمر، رقم الحديث: ۲۰۹۷).
(۱) شرح الكرمانی: ۱۰۳/۴ فتح الباری: ۶۹۵/۱۲ عمدة القاری: ۲۹۵/۴.

احسان بدله شی. لیکن دا په هغه صورت کښې دی چه د مخکښې نه شرط نه وی ځکه چه که هغه زیاتوالې مشروط شو نو دا به سود شی.^(۱)

۲۷- بَابُ: إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رُكْعَتَيْنِ

د باب دې چه کله تاسو کښې یو سړې جمات ته داخل شی نو هغه له پکار دی چه د کیناستو نه وړاندې دوه رکعت (تحية المسجد) او کړی. ددې ترجمه الباب باره کښې مختلفې نسخې دي. بعضو کښې هم داسې دی ځنګه چه پورته ذکر شو او بعضو کښې دی: «إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رُكْعَتَيْنِ» او بعضو کښې دی: «إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ ثَلَاثًا» کښې فاء کلمه د «إِذَا» شرطیه په جواب کښې ده.^(۲)

د ترجمه الباب مقصد: په دې ترجمه الباب سره امام بخاری رحمته الله علیه د تحية المسجد استحباب بیانوی. چنانچه ددې دپاره هغوی هم د حدیث الفاظ ترجمه الباب جوړولوسره پیش کړې دی. ددې ترجمې د الفاظو یا د حدیث د الفاظو نه پنځه مسئلې ثابتېږي. دوه مسئلې د «إِذَا دَخَلَ» نه، یوه مسئله د «فَلْيَرْكَعْ» نه او دوه مسئلې د رکعتین نه. دا ټولې مسئلې نمبر وار لاندې ذکرې کولی شی:

پوښې مسئله: په مکروه وختونو کښې د تحية المسجد حکم: د ټولو نه اولنې مسئله کومه چه د «إِذَا دَخَلَ» نه ثابتېږي هغه داده چه «إِذَا» ظرفیه دې د کوم تقاضا چه مخې ته کولوسره ظاهري مطلب دا راوځي چه کوم وخت هم په جمات کښې داخل شی نو تحية المسجد دې ادا کړي. که هغه مکروه او ممنوع وخت وی او که مباح وخت وی. چنانچه په دې مسئله کښې د ائمه کرامو اختلاف شوي. جمهور فقهاء مثلاً: امام ابو حنیفه رحمته الله علیه،^(۳) امام مالک رحمته الله علیه،^(۴) او امام

^(۱) شرح النووي علی صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب: استحباب صلاة الضحی وأن أقلها رکعتان، رقم الخدیث: ۵۷۱۷، ۲۲۷/۵، ۱۰۳/۴، شرح الکرماني.

^(۲) مذکوره باب چونکه د کشف الباری د مذکوره جلد آخری باب دی. په دې وجه به دې مقام باندې ددې امر تجدید ضروري معلومېږي چه د کشف الباری د پاره منتخب کړې شوي د «الدکثور مصطفی ديب البغا» والا نسخې مطابق ددې باب نمبر ۲۷ دې خو په نورو نسخو کښې کوم چه فتح الباری یا عمدة القاری کښې استعمال کړې شوی دی د هغې مطابق ددې باب نمبر ۶۰ دی. عمدة القاری: ۴/۲۹۶، ارشاد الساری: ۲/۱۰۳.

^(۳) المبسوط للرخسي، کتاب الصلاة، باب: مواقيت الصلاة، ۱۵۳/۱، بدائع الصنائع، کتاب الصلاة، فصل: بیان ما یکره من التطوع، ۲۹۶/۱، شرح مختصر الطحاوی للجصاص، کتاب الصلاة، باب المواقيت، ۵۴۲/۱.

^(۴) الکافي فی فقه أهل المدينة، کتاب الصلاة، باب: الأوقات التي تکره فيها عندنا النوافل، ۱۹۶/۱، التاج والإکلیل لمختصر خليل، کتاب الصلاة، باب: فی صلاة التطوع، ۲۷۴/۲، الفواکه الدواني علی رسالة ابن أبي زيد، کتاب الصلاة، باب: أقل الشفع، ۲۰۲/۱. د دخول نه مراد کیناستو د پاره طهارت سره داخلیدل، چه مکروه وخت نه وی نو د کیناستو نه مخکښې مستحب دی واجب نه دی، که چرې کیناستو نو بیا هم .....

أحمد بن حنبل رحمته الله (١) ددې خبرې قائل دی چه که د جمات د داخلیدو په وخت د مکروه وختونونه یو وخت نه وی نو تحية المسجد ادا کول مستحب دی او که چرې مکروه وخت وی نو هغه وخت تحية المسجد ادا کول ممنوع دی.

امام شافعی رحمته الله کلمه د "إذا" عموم مخې ته کیځودو سره ددې خبرې قائل دې چه د جمات د داخلیدو کوم یو وخت هم وی تحية المسجد ادا کول جائز دی. (٢)

امام احمد بن حنبل رحمته الله په مکروه وختونو کې د تحية المسجد په عدم جواز کې د جمهورو سره دې لیکن د جمعي د خطبي په وخت جمات ته د داخلیدو په صورت کې د تحية المسجد په جواز کې د امام شافعی رحمته الله سره دې، او د جمهورو په نیز هغه وخت هم تحية المسجد جائز نه دی. (٣)

دویمه مسئله: تحية المسجد صرف په داخلیدونکي باندې دې، او که تیریدونکي باندې هم؟

إذا دخلت نه دویمه مسئله دا پیدا کیږي چه په کوم قسم داخلیدو سره د تحية المسجد حکم متوجه کیږي؟ ځکه چه داخلیدل خو په عام توگه د عبادت دپاره وی او ددې نه علاوه کله صرف د مروز دپاره وی او کله د کیناستو دپاره. نو په دې باره کې د جمهور فقهاؤ، امام ابو حنیفه رحمته الله (٤)

..... دا فوت نه دی. (تنبيه): علم من كلام المصنف أن المار أو الداخل على غير وضوء أو في وقت نهى لا تحب التحية في حق صلاة، وإنما يستحب له أن يقول أربع مرات: سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر. قال سيدي أحمد زروق: ينبغي أن يقولها في أوقات النهي، قال الخطاب: وهو حسن لسكان الخلاف، لأن التحية بمعنى الصلاة وإن سقطت لا يسقط بدلها. (الشرح الكبير للشيخ الدردير وحاشية الدسوقي، كتاب الصلاة، في بيان حكم صلاة النافلة: ٣١٣/١).

(١) المغني لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حين يأخذ الإمام في الخطبة: ٢٣٧/٢. المحرر في الفقه على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب: صلاة الجمعة: ١٥٢/١. الشرح الكبير على متن المغني، كتاب الصلاة، مسألة: ومتى سجد بعد السلام جلس فتشهد: ٧٣٩/١. الحاوي الكبير، كتاب الصلاة، فصل: ٤٢٩/٢.

(٢) التنبيه في الفقه الشافعي، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ٣٥/١. الوسيط في المذهب، كتاب الصلاة، الطرف الثالث في السنن والآداب: ٢٨٣/٢. البيان في مذهب الإمام الشافعي، كتاب الصلاة، مسألة: تحية المسجد: ٢٨٦/٢. المجموع شرح المذهب، كتاب الصلاة، باب: صفة الصلاة: ٢٥٥/٣. المجموع مسائل مهمة تتعلق بصلاة الليل: ٥١/٤. أسنى المطالب في شرح روض الطالب: ٤٨٦/١.

(٣) المغني لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حين يأخذ الإمام في الخطبة: ٢٣٧/٢. المحرر في الفقه على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، باب: صلاة الجمعة: ١٥٢/١. الشرح الكبير على متن المغني، كتاب الصلاة، مسألة: ومتى سجد بعد السلام جلس فتشهد: ٧٣٩/١. الإقناع في فقه الإمام أحمد بن حنبل، فصل: يسن أن يفتسل للجمعة: ١٩٨/١.

(٤) المبسوط للرخسي، كتاب الصلاة، باب: مواقيت الصلاة: ١٥٣/١. بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: بيان ما يكره من التطوع: ٢٩٦/١. شرح مختصر الطحاوي للجصاص، كتاب الصلاة، باب المواقيت: ٥٤٢/١.

امام شافعي رحمه الله (١) او د امام احمد بن حنبل رحمه الله (٢) په نيز جومات ته داخليدل چه كوم مقصد

دپاره هم وي نو تحية المسجد به مستحب به وي.

او د امام مالك رحمه الله په نيز كوم سرې چه جومات ته د عبادت وغيره د پاره داخل شى د هغه د پاره تحية المسجد مستحب دى او هغه سرې چه جومات كښې صرف تيريدل غواړي، جومات كښې د كيناستو يا په عبادت وغيره كښې د مشغوليدو اراده شى نه وي نو د هغه د پاره دا مستحب نه دى. (٣)

دریمه مسئله: تحية المسجد واجب دى كه مستحب؟ دریمه مسئله د "فليركم" نه پيدا كيږي چه دا دوه ركعتونه مونځ واجب دي او كه مستحب؟ په دې باره كښې ظاهره د وجوب قائل دى. (٤)

(١) الحارثي الكبير، كتاب الصلاة، فصل: ٤٢٩/٢. التنبيه في الفقه الشافعي، كتاب الصلاة، باب: صلاة لتطوع: ٣٥/١. الوسيط في المذهب، كتاب الصلاة، الطرف الثالث في السنن والآداب: ٢٨٣/٢.
(٢) الإقناع في فقه الإمام أحمد بن حنبل، فصل: يسن أن يفصل للجمعة: ١٩٨/١. الشرح الكبير على متن المقنع، كتاب الصلاة، مسألة: وكفى سجد بعد السلام جلس فتشهد: ٧٣٩/١. المغني لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإنصات من حين يأخذ الإمام في الخطبة: ٢٣٧/٢.

(٣) حاشية الصاوي على الشرح الصغير، كتاب الصلاة، الترافل السندوية والرقائب: ٤٠٥/١. الكافي في فقه أهل المدينة، كتاب الصلاة، باب: الأوقات التي تكره فيها عندنا التوافل: ١٩٦/١. التاج والإكليل لختصر خليل، كتاب الصلاة، باب: في صلاة التطوع: ٣٧٤/٢. الفواكه الدواني على رسالة ابن أبي زيد، كتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ٢٠٢/١.
(٤) اتفق جماعة أهل الفتوى على أن تأويل هذا الحديث مسمول على التدب، والإرشاد مع استحبابهم الركوع لكل من دخل المسجد، وهو ظاهر، في وقت تجوز فيه النافلة. قال مالك: ذلك حسن وليس بواجب. وأوجب ذلك أهل الظاهر فرضاً على كل داخل في وقت تجوز فيه الصلاة. وقال بعضهم: ذلك واجب في كل وقت، لأن فعل الخير لا يمنع منه إلا بدليل لا معارض له.

قال الطحاوي: وحجة الجماعة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر سُلَيْكًا حين جاء يوم الجمعة وهو يخطب أن يركع ركعتين، وأمر مرة أخرى رجلاً رآه يتخطى رقاب الناس بالجلوس ولم يأمره بالركوع، حدثنا بحر بن نصر، حدثنا عبد الله بن وهب، عن معاوية بن صالح، عن أبي الزاهرية، عن عبد الله بن بسر قال: جاء رجل يتخطى رقاب الناس في يوم الجمعة، فقال له رسول الله: "اجلس فقد أذيت وأنتيت"، فهذا يخالف حدث سليك، واستعمال الأحاديث هو على ما تأولها عليه جماعة الفقهاء.

قال الطحاوي: وأما قول من قال من أهل الظاهر أن عليه أن يركع في كل وقت دخل المسجد فهو خطأ، لنتيجه عليه السلام عن الصلاة عند طلوع الشمس وعند غروبها وغير ذلك من الأوقات المنهي عنها، فمن دخل المسجد في هذه الأوقات، فليس بداخل في أمره بالركوع عند دخوله في المسجد، وإنما يدخل في أمره بذلك كل من لو كان في المسجد قبل ذلك، فأراد الصلاة، كان له ذلك، فأما من لو كان في المسجد قبل ذلك لم يكن له أن يصلي، فليس بداخل في ذلك.

وقد روى عن جماعة من السلف أنهم كانوا يعمرون في المسجد ولا يركعون، فروى ابن أبي شيبة عن عبد العزيز الدراوردي، عن زيد بن أسلم قال: كان كبار أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يفرجون .....

أو جمهور فقهاء كرام د استحياب قائل دي

خلورمه مسئله: **ذَنْفَلِ مَوْنِغَ ذَكَمَ نَهْ كَمَ هُوَ رَكَعَاتُهُ؟** ذَرَكَمَتَيْنِ ذَلْفَنَ نَهْ دَا مَسْئَلَهْ بَشِيرِي چَهْ ذَنَوَانِلُو ذَكَمَ نَهْ كَمَ دَوَهْ رَكَعَتُونَهْ دِي ذَدُوو رَكَعَتُو نَهْ كَمَ نَفْلَ نَهْ وِي چَنَانْجَهْ ذَا مَنُونَهْ اَحَنَافَ (١) اَوْدَ مَالَكِيَهْ (٢) پَهْ نِيْزْ اَوْ ذَحَنَابِلُو پَهْ يُو رَوَايَتِ كَسْبِي ذَيُو رَكَعَتِ مَوْنِغَ نَهْ وِي خُودْ شَوَاعَفَ (٣) اَوْ حَنَابِلَهْ پَهْ نِيْزْ پَهْ يُو رَوَايَتِ كَسْبِي (كُومَ چَهْ عَلَامَهْ مَرْدَاوِي صَالِحِي حَيْثُ رَاجَحْ

..... ولا يصلون. قال زيد: وقد رأيت ابن عمر يفعله، وذكر ذلك مالك عن زيد بن ثابت، وسالم بن عبد الله، وكان القاسم بن محمد يدخل المسجد، فيجلس فيه ولا يصل، وفعلة الشعبي، وقال جابر بن زيد: إذا دخلت مسجداً فصل فيه، فإن لم تصل فيه، فاذا كراهه فكأنك قد صليت. (شرح ابن بطال: ١١٦/٢).

(١) البسوط للرخسي، كتاب الصلاة، باب: مراقيت الصلاة: ١٥٣/١، بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: بيان ما يكره من التطوع: ٢٩٦/١، شرح مختصر الطحاوي للجصاص، كتاب الصلاة، باب المواقيت: ٥٤٢/١، الحاوي الكبير، كتاب الصلاة، فصل: ٤٢٩/٢، التنبيه في الفقه الشافعي، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ٣٥/١، الوسيط في المذهب، كتاب الصلاة، اطراف الثالث في السنن والآداب: ٢٨٣/٢، الإقناع في فقه الإمام أحمد بن حنبل، فصل: يس أن يفصل للجمعة: ١٩٨/١، الشرح الكبير على متن المغن، كتاب الصلاة، مسألة: ومتى يجديع السلام جلس فتشهد: ٧٣٩/١، المغني لابن قدامة، كتاب الصلاة، فصل: الإحصاء من حين يأخذ الإمام في الخطبة: ٢٣٧/٢، الكافي في فقه أهل المدينة، كتاب الصلاة، باب: الأوقات التي تكره فيها عندنا النوافل: ١٩٦/١، التاج والإكليل لمختصر خليل، كتاب الصلاة، باب: في صلاة التطوع: ٣٧٤/٢، التراكم الدواني على رسالة ابن أبي زيد، كتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ٢٠٢/١.

(٢) ومحمل حديث ابن عمر عند عدم العصر في الأشفاق، يعني: لا يجوز القعود على الأكثر أو الأقل من ركعتين، وعليه حمله صاحب الهداية إذ قال: ومعنى ما رواه شمساً لا وتراً. (أوجز السالك، كتاب الصلاة، كتاب صلاة الليل، رقم الحديث: ٢٥٣، ٥٧٠/٢). قال صاحب البدائع: التنفل بالركعة الواحدة غير مشروع. (بدائع الصنائع، كتاب الصلاة، فصل: في التطوع، فصل: في بيان مقدار ما يلزم منه بالشروع في صلاة التطوع: ٢٩٣/١، الهداية، كتاب الصلاة، باب: في النوافل: ٦٧/١، ولو قال: عبده حر إن صلى اليوم صلاة، فصل ركعة قطعها، لا يتحنث في يمينه، لأن الضمني باليمين فعل الصلاة، وأن يكون المفعول صلاة، فطلق الاسم ينصرف إلى الكمال، والركعة الواحدة ليست بصلاة كاملة، لأنها لا تفيد حكم الصلاة لأنها بغيره، فإن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن البتيرة والبتيرة ركعة واحدة. (المحيط البرهاني، كتاب الصلاة، الفصل الثاني عشر: في الحلف على الأفعال: ٢٧٣/٤).

(٣) واستدل به أيضاً على عدم نقصان من ركعتين في النافلة ما عدا الوتر، وقد اختلف العلماء فيه (اتفق أبو حنيفة وأبو يوسف ومحمد على أفضلية الرباعية نهاراً كما في "شرح المذهب: ٧٥/٥"، والمغني: ٧٦٥/١، واتفق الشافعي وأحمد وأبو يوسف والثوري والليث على أفضلية الثانية ليلاً، والشافعي وأحمد منهم على أفضليتها نهاراً أيضاً، وشذ مالك في القول بعدم جواز الرباعية ليلاً استدلالاً بإفادة التركيب القصر، كما حكاه ابن دقيق العيد في العمدة: فذهبت طائفة إلى المنع وهو مذهب أبي حنيفة ومالك. (التعليق الممجّد على مؤطا محمد، كتاب الصلاة، باب: صلاة الليل: ٥٠٧/١). وقال ابن رشد في بداية المجتهد، والجمهور على أنه لا يتنفل بواحدة، وأحسب أن فيه خلافاً شاذاً. (بداية المجتهد ونهاية المقتصد، كتاب الصلاة، الباب الثالث: في النوافل: ٢١٧/١). نيل الأوطار، كتاب الصلاة، باب الوتر بركة وثلاث: ٤١/٣.

(٤) النجم الوهاج في شرح المنهاج، كتاب الصلاة، باب: ٣١٣/٢، الإقناع في حل ألفاظ أبي شجاع، .....

مخرجوه في دي، نفل مونخ يو ركعت هم كبرى (١) ليكن تحية المسجد مونخ ددي حضراتو به
نيز هم د دوو ركعتو نه كم نه دي. (٢)

بنعمه مسئلة: ذ تحية المسجد وخت: ذ ترجمة الباب أخرى لفظ "قبل أن يجلس" يعنى جمات ته
داخليدونكي دي ذ كيناستو نه وړاندي وړاندي دوه ركعته تحية المسجد او كبرى. اوس سوال

..... كتاب الصلاة، فصل: القول فيمن تجب عليه الصلاة: ١١٩/١. فتح المعين بشرح قرة العين بمهمات الدين.
كتاب الصلاة، فصل: في صلاة النفل: ١٦٩/١.

(١) قوله (وهل يصح التطوع بركة؟ على روايتين) وأطلقهما في المذهب، والبلغة، وابن تميم، والنظم، وسيبوك
الذهب، والمستوعب، والحاوي الصغير، والزرکشي، إحداهما: يصح، وهو المذهب صححها في التصحيح، وابن
منجا في شرحه، قال في الخلاصة: يصح أن يتطوع بركعة على الأصح، قال في التلخيص: يصح التطوع بركعة في
أصح الروايتين ونصره في مجمع البحرين، والمجد في شرحه وقدمه في الفروع، والمحرم، والهداية، والرايعتين.
والحاوي الكبير، الفائق وغيرهم، وجزم به في الإفادات، ونهاية ابن رزين، ونظمها وصححه أبو الخطاب في روضة
السائل، الرواية الثانية: لا يصح جزم به في الوجيز، وهي ظاهر كلام الخرفي، ونصرها المحسن في المنتر
والشرح، وقال فيه ابن تميم، والشارح: أقل الصلاة ركعتان، على ظاهر المذهب.

فائدة: قال المجد في شرحه، وابن تميم، والزرکشي، وابن حمدان في رعايته وصاحب الحاوي، ومجمع البحرين،
وغيرهم: حكم التنفل بالثلاث والخمس حكم التنفل بركعة فيه الروايتان، ولا نعلم مخالفاً قال في الفروع: يصح
التطوع بفرد ركعة. (الإيضاح في معرفة الراجح من الخلاف للرداوي، كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ١٩٢/٢).
فصل: قال بنسأ أصحابنا: ولا يزداد في الليل على اثنين، ولا في النهار على أربع، ولا يصح التطوع بركعة ولا بثلاث.
وهذا ظاهر كلام الخرفي، وقال القاضي: لو صلى ستاً في ليل أو نهار، كره وصح. وقال أبو الخطاب: في صحة التطوع
بركعة روايتان، إحداهما، يجوز، لما روى سعيد، قال: حدثنا جرير، عن قابوس، عن أبيه، قال: دخل عمر المسجد
فصلى ركعة، ثم خرج، فتبعه رجل، فقال: يا أمير المؤمنين! إنما صليت ركعة، قال: هو تطوع، فمن شاء زاد، ومن شاء
نقص، ولنا، أن هذا خلاف قول رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلاة الليل مثنى مثنى. ولأنه لم يرد الشرع بمثله،
والأحكام إنما تتلقى من الشارع، إما من نصه، أو معنى نصه، وليس هاهنا شيء من ذلك. (المغنى لابن قدامة، كتاب
الصلاة فصل: التطوعات فسمان: ١٩٢/٢).

(وهل يصح التطوع بركعة؟ أي: بفرد، على روايتين) كذا في (الهداية) إحداهما: تصح، قدمها في المحرم والفروع
ونصرها أبو الخطاب، وابن الجوزي، وهو قول عمر. رواه سعيد: حدثنا جرير عن قابوس عن أبيه عنه، ولأن الوتر
مشروع، وهو ركعة، والثانية: لا، جزم بها في الوجيز وهي ظاهر الخرفي، وقواها في المغني، لأنه خلاف قوله عليه
السلام: صلاة الليل مثنى مثنى، ولأنه لا يجزء في الفرض، فكذا في النفل كالسجدة، ولم يرد أنه فعل في غير الوتر.
(البدع في شرح المقنع، كتاب الصلاة، التطوع بركعة: ٣٠/٢). نيل المآرب بشرح دليل الطالب، كتاب الصلاة،
قيام الليل: ١٦٣/١. الروض المربع شرح زاد المستقنع، كتاب الصلاة، فصل: في صلاة الليل: ١١٨/١.

(٢) الإقناع في حل ألفاظ أبي شجاع، كتاب الصلاة، في من تجب عليه الصلاة: ١١٧/١. التنبيه في الفقه الشافعي،
كتاب الصلاة، باب: صلاة التطوع: ٣٥/١. الوسيط في المذهب، كتاب الصلاة، الطرف الثالث في السنن والآداب:
٢٨٣/٢. الإقناع في فقه الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، فصل: يسن أن تقتل للجمعة: ١٩٨/١. كشف القناع
عن متن الإقناع، كتاب الصلاة، فصل: يسن أن يقتل للجمعة: ٤٤/٢. نيل المآرب بشرح دليل الطالب، كتاب
الصلاة، سنة الوضوء وتطوعات أخرى: ١٤٤/١.

دادې چه که چرې يو سړی جمات ته داخلیدو سره تحية المسجد ادا نه کړل بلکه کيناستو، بيا پاسيدو او تحية المسجد ئی اوکړه. نو د ده تحية المسجد به فوت گنرلي شی که ادا به گنرلې شی؟ چنانچه په دې باره کينې هم د ائمر اختلاف دي، کوم چه دلته ذکر کولې شی: د احنافو (١) او مالکيه (٢) په نيز که چرې يو سړی جمات کينې داخلیدو سره کيناستو او څه وخت پس اودريدو او تحية المسجد ئی ادا کړل نو هيڅ حرج نشته، تحية المسجد به ئی صحيح شی. ليکن افضل هم دغه دی چه د کيناستو نه مخکينې تحية المسجد ادا کړي.

د شوافع په نيز که چرې په هيره سره لږ ساعت کيناستو بيا ياديدو سره ئی تحية المسجد ادا کړل نو هيڅ حرج نشته. او که چرې هير شو ترې او ډير وخته پورې کيناستو يا په قصد سره کيناستو لږ ساعت يا ډير ساعت، نو په هرو دواړو صورتونو کينې به تحية المسجد فوت

(١) وفي حاشيته المسمى بحاشية الطحطاوي، قوله: سن تحية المسجد، أي: تحية رب المسجد لأن التحية إنما تكون لصاحب المكان لا للمكان، ويستثنى المسجد الحرام، فإن تحيته الطواف، وصرح الملا علي: بأن من دخل المسجد الحرام لا يستعمل تحية، لأن تحية هذا المسجد الشريف هو الطواف، لمن عليه طواف، أو أراد، بخلاف من لم يرد أو أراد أن يجلس، فلا يجلس حتى يصلي ركعتين تحية المسجد ٨١ قوله: يركعتين، وإن شاء بأربع والثنتان أفضل، فيسألي، قوله: "نفي غير وقت مكروه، في الفهنتاني: إذا دخل المسجد بعد الفجر أو العصر لا يأتي بالتحية، بل يسبح، ويهلل، ويصلي على النبي، صلى الله عليه وسلم، فإنه حينئذ يؤدي حق المسجد، كما إذا دخل المكتوبة فإنه غير مأمور بها كما في الترمذاني ٨١. وفي الدرر عن الضياء عن القوت: من لم يتمكن منها لحدث أو غيره، يقول: كلمات التسبيح الأربع أربعاً ٨١. وهي: سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر. قوله: قيل الجلوس، هذا بيان للأولى، كما يأتي، وهذا قول العامة وهو الصحيح. وقيل: يجلس أولاً ثم يصلي، قوله: "وإن كان الأفضل فعلها قبله، هذا يدل على أنهم حملوا النهي في حديث: "فلا يجلس حتى يركع ركعتين على التزب." (حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح، كتاب الصلاة فصل في تحية المسجد: ٣٩٥/١-٣٩٤). (حاشية ابن عابدين، كتاب الصلاة، باب: الوتر والنوافل، ١٨/٢ دار الفكر، بيروت). (البحر الرائق، كتاب الصلاة، أعظم المساجد حرمة: ٣٨/٣، دار الكتاب الإسلامي). (مراقي الفلاح شرح نور الإيضاح، كتاب الصلاة، فصل: في تحية المسجد: ٤٨/١).

(٢) "ويكره جلوسه قبل التحية حيث طلبت ولا تسقط به، وذكر سيدي أحمد زروق عن الغزالي وغيره أن من قال: سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر، أربع مرات، قامت مقام التحية." (شرح مختصر خليل للغفرى، كتاب الصلاة، فصل: في بيان صلاة النافلة وحكمها: ٥/٢).

فالحاصل أن تحية المسجد لها ثلاثة شروط: أن يدخل على طهارة، وأن يكون مراده الجلوس في المسجد، وأن يكون الوقت وقت جواز، والشروط الثاني يفهم من قوله فلا يجلس، والأصل في ذلك قوله صلى الله عليه وسلم: إذا دخل أحدكم المسجد فلا يجلس حتى يصلي ركعتين. وراه سلم. وفي رواية: إذا دخل أحدكم المسجد فليركع ركعتين قبل أن يجلس، والنهي على الأولى للكرامة، والأمر في الثانية على جهة الندب، وورد: أعطوا المسجد حقها، قالوا: وما حقها يا رسول الله؟ قال: صلاة ركعتين قبل الجلوس، وكونها قبل الجلوس على جهة الندب، فلو جلس لا يفوتان ولو طال زمان الجلوس. (الفواكه الدواني على رسالة ابن أبي زيد، كتاب الصلاة، باب: أقل الشفع: ٢٠١/٢). (حاشية الصاوي على الشرح الصغير، كتاب الصلاة، النوافل المتدوية والרגائب: ٤٠٥/١).

شىء (١) ذُحِّلَ بِهَذَا فِي نِزَاجِهِ لِيُشَانَ سَاعَتِ كَيْفَ اسْتَوَى بِهِ هِيرُهُ سِرَّهُ بِأَيْهِ قَصْدِ سِرِّهِ نَوْتِجِيَّةِ
المسجد نه فوت كيرى. او كه زيات وخت كيناستو به هيره سره يا به قصد سره نو تحية المسجد
به فوت شىء (٢)

حديث باب [حديث نمبر ٢٣٣] (٣)

٣٣٣- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عُمَرَ
بْنِ سُلَيْمٍ الزُّزَنِيِّ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ السَّكْمِيِّ (٤) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِذَا
دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكَعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ».

(١) لوجلس في المسجد قبل التحية وطال الفصل، فانت ولا يشرع قضاؤها بالانفاق، كما سبق بيانه فإن لم يطل
الفصل، فالذي قاله الأصحاب: إنها تنوت بالجلوس، فلا يفعلها بعده، وذكر الأصحاب هذه المسألة في كتاب العج
في مسألة الإحرام لدخول الحرم وقاسوا عليها أن من دخله بغير إحرام لا يقضيه بل فاته بمجرد الدخول كما تنوت
التحية بالجلوس، وذكر الإمام أبو الفضل ابن عديان من أصحابنا في كتابه المصنف في العبادات: أنه لو نسي التحية
وجلس ثم ذكرها بعد ساعة صلاحا، وهذا غريب، وقد ثبت عن جابر رضي الله عنه قال: جاء سليلك الفطاني يوم
الجمعة ورسول الله صلى الله عليه وسلم قاعدا على السرير فقعد سليلك قبل أن يعلو، فقال له النبي صلى الله عليه
وسلم: أركعت ركعتين؟ قال: لا، قال: قم أركعهما، رواه مسلم بهذا اللفظ، ورواه البخاري أيضا بمعناه، فالذي يقضيه
هذا الحديث أنه إذا ترك التحية جهلا بها أو سهوا يشرع له نعلها ما لم يطل الفصل، وهذا هو المختار، وعليه
يحمل قول ابن عديان، ويحمل كلام الأصحاب على ما إذا طال الفصل لثلا يصادم الحديث الصحيح، وهذا الذي
اختاره متعين لما فيه من موافقة الحديث والجمع بين كلام الأصحاب وابن عديان والحديث، والله أعلم (الجموع
شرح المذهب، كتاب الصلاة، مسألة مهمة تتعلق بصلاة الليل: ٥١/٤)، (أستى المطالب في شرح روض الطالب،
كتاب الصلاة، الباب السابع: في صلاة التطوع: ٢٠٥/١)، (الفرق البهية في شرح البهجة الوردية، كتاب الصلاة،
فصل: في بيان صلاة الليل: ٣٩٥/١).

(٢) مذكورة القول الراجع مع الدليل، كتاب الصلاة، إذا تكرر خروج الإنسان من المسجد، هل تشرع كلما خروج
ورجع أم لا؟ ٩١/٣، (الفروع وتصحيح الفروع، كتاب الصلاة: من دخل المسجد في الخطبة لم ينفع من التحية:
١٨١/٣)، (الإتقان في فقه الإمام أحمد بن حنبل، كتاب الصلاة، فصل: يسر أن يقتل للجمعة: ١٩٨/١)،
(٣) مذكورة حديث چونكه د كشف الباري د مذكوره جلد آخری حدیث دی به دی وجه به دی مقام باندی
ددی امر تجدید ضروری معلومیری چه د كشف الباري د باره منتخب کرې شوی د الدكتور مصطفی
دیب البغاء والا د نسخی مطابق ددی حدیث نمبر ٢٣٣ دی خو به نورو نسخو کینسی کوم چه فتح
الباري یا عمدة القاري کینسی استعمال کرې شوی دی دهقی مطابق ددی حدیث نمبر ٢٣٣ دی،
(٤) أخرجه البخاري في صحيحه أيضا: في التهجد، باب: ما جاء في التطوع متى متى، رقم الحديث: ١١٦٣، ومسلم
في صحيحه: في صلاة المسافرين، باب: استحباب تحية المسجد بركعتين وكرامة الجلوس قبل صلاتهما، وأنها
مشروعة في جميع الأوقات، رقم الحديث: ٧١٤، وأبو داود في سننه، في الصلاة، باب: ما جاء في الصلاة عند دخول
المسجد، رقم الحديث: ٤٦٨-٤٦٧، والترمذي في جامعه: في الصلاة، باب: ما جاء إذا دخل أحدكم المسجد فليركع
ركعتين، رقم الحديث: ٣١٦، والنسائي في سننه: في الساجد، باب: الأمر بالصلاة قبل الجلوس في المسجد، رقم
الحديث: ٧٣١، وفي جامع الأصول، حرف الصاد، الكتاب الأول: في الصلاة، القسم الثاني: من كتاب الصلاة: في
التوافل، الفصل الرابع: في صلوات متفرقة، تحية المسجد، رقم الحديث: ٢٤٥٣، ٢٤٨/٦.

دَ حَدِیْثِ تَوْجَمِهِ: دَ حَضْرَتِ ابُو قَتَادَةَ بِسَلَمَى رضی اللہ عنہ نَہ رَوَا یَتِ دَی چَہ رَسُوْلُ اللّٰہِ صلی اللہ علیہ وسلم اَرشَادِ اَوْفَر مَاتِیْلُو چَہ کَلَدِ پَہ تَاسُو کَنْبِی یُو سِرِی جَمَاتِ تَہ دَاخِل شِی نَوَهَقَ لَہ پِکَارْدِی چَہ دَ کِیْنَا سَتُو نَہ مَخْکَنْبِی دَوَہ رَکْعَتَہ مَوْنُخَ (تَحِیَۃُ الْمَسْجِدِ) اَو کَرِی.

تَوَاجِمِ وَجَال: دَ مَذْکُورَہ رَوَا یَتِ پَہ سَنَدِ کَنْبِی پَنُخَ رَجَالِ دِی:

① عَبْدُ اللّٰہِ بِنِ یُوْسُفَ رضی اللہ عنہ: دَا عِبْدُ اللّٰہِ بِنِ یُوْسُفَ التَّنِیْسِی دَمَشْقِی رضی اللہ عنہ دِی. دَ دَوِی مَخْتَصَرِ اَحْوَالِ کَشْفِ الْبَارِی، کِتَابِ بَدْعِ الْوَسْی دَوِیْمِ حَدِیْثِ اَوْ تَفْصِیْلِ اَحْوَالِ کَشْفِ الْبَارِی، کِتَابِ الْعِلْمِ، بَاب: لَیْمَلِغُ الْعِلْمُ الشَّاهِدَ الْغَائِبَ لَانْدِی تِیْر شَوِی دِی. (۱)

② مَالِکُ رضی اللہ عنہ: دَا مَالِکُ بِنِ اَنْسِ بِنِ مَالِکِ بِنِ اَبِی عَامِرِ الْمَدَنِی رضی اللہ عنہ دِی. دَ دَوِی تَذْکَرِہ کَشْفِ الْبَارِی، کِتَابِ بَدْعِ الْوَسْی دَ دَوِیْمِ حَدِیْثِ اَوْ تَفْصِیْلِ اَحْوَالِ کِتَابِ الْاِیْمَانِ، بَاب: مَنِ الدِّیْنُ الْقَرَارُ مِنَ الْفَقَنِ لَانْدِی تِیْر شَوِی دِی. (۲)

③ عَامِرُ بِنِ عَبْدِ اللّٰہِ بِنِ الزَّیْبِ رضی اللہ عنہ: دَا اَبُو الْحَارِثِ عَامِرُ بِنِ عَبْدِ اللّٰہِ بِنِ زَیْبِ بِنِ الْعَوَامِ قُرَشِی اَسَدِی رضی اللہ عنہ دِی. دَ دَوِی تَفْصِیْلِ اَحْوَالِ کِتَابِ الْعِلْمِ، بَاب: اِثْمٌ مِنْ کَذِبِ عَلِیِّ التَّیْبِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّم دَ دَوِیْمِ حَدِیْثِ لَانْدِی تِیْر شَوِی دِی. (۳)

④ عَمْرُو بِنِ سَلِیْمِ الزَّرْقِی رضی اللہ عنہ: دَ دَوِی پُورَہ نَوْمِ عَمْرُو بِنِ سَلِیْمِ بِنِ خَلْدَہ بِنِ مَخْلَدِ بِنِ عَامِرِ اَبِنِ زُرَیْقِ الزَّرْقِی اَنْصَارِی مَدَنِی رضی اللہ عنہ دِی. دَوِی چَہ دَ کُومُو مَشَا یُخُو نَہ دَ حَدِیْثِ رَوَا یَتِ کَوِی پَہ هَقْوِی کَنْبِی ابُو قَتَادَہ، اَبُو سَعِیْدِ خَدْرِی، اَبُو رَهِیْرَہ، عِبْدُ اللّٰہِ بِنِ زَیْبِ، عِبْدُ اللّٰہِ بِنِ عَمْرِ بِنِ خَطَّابِ، سَعِیْدِ بِنِ مَسِیْبِ، عَاصِمُ بِنِ عَمْرُو الْمَدِیْنِی، عِبْدُ الرَّحْمَنِ بِنِ اَبِی سَعِیْدِ خَدْرِی، اَبُو حَمِیْدِ سَاعِدِی رضی اللہ عنہ وَغَیْرَہ شَامِلِ دِی.

اَو دَ دَوِی نَہ رَوَا یَتِ کُونْکُو کَنْبِی عَامِرُ بِنِ عَبْدِ اللّٰہِ بِنِ زَیْبِ، بَکِیْرُ بِنِ عَبْدِ اللّٰہِ بِنِ الْاَشْجِ، زَیْدُ بِنِ اَبِی عَتَابِ، سَعِیْدُ بِنِ اَبِی سَعِیْدِ الْمُقْبِرِی، عِبْدُ اللّٰہِ بِنِ اَبِی بَکْرِ بِنِ مُحَمَّدِ بِنِ عَمْرُو بِنِ حَزْمِ، عِبْدُ اللّٰہِ بِنِ اَبِی سَلَمَہُ الْمَاجْشُونِ، عِبْدُ اللّٰہِ بِنِ عَامِرِ الْاَسَلَمِی، عُبَیْدُ اللّٰہِ اَبِنِ عَالِ الْمَکِیْرَہ بِنِ مَعِیْقِبِ، عَثْمَانُ بِنِ اَبِی سَلِیْمَانَ، اَبُو بَکْرِ بِنِ مُحَمَّدِ بِنِ عَمْرُو بِنِ حَزْمِ، اَبُو بَکْرِ بِنِ الْمَنْکَدَرِ اَوْ بَخِیْلَہ دَ هَقْوِی خُوْثِی سَعِیْدُ بِنِ عَمْرُو بِنِ سَلِیْمِ الزَّرْقِی وَغَیْرَہ رَحْمَہُمُ اللّٰہُ شَامِلِ دِی.

مُحَمَّدُ بِنِ سَعْدِ رَحْمَہُ اللّٰہُ دَ هَقْوِی بَارَہ کَنْبِی فَرَمَاتِی: کَانَ لَقْبُہُ، قَلِیْلُ الْحَدِیْثِ. اِمَامُ نَسَائِی رضی اللہ عنہ دَ

(۱) کشف الباری: ۲۸۹/۱، ۱۱۳/۴.

(۲) کشف الباری: ۲۹۰/۱۸۰، ۲.

(۳) کشف الباری: ۱۶۲/۴.

هغوی باره کنبې فرمانی: ثقة. امام عجلې عليه السلام د هغوی باره کنبې فرمانی: مدق تابعی ثقة. ابن حبان رحمته الله د هغوی ذکر کتاب الثقات کنبې کړې دي. علامه ذهبی رحمته الله د دوی باره کنبې فرمانی: ما علمت فيه شيئا يشينه. ابن حجر رحمته الله فرمانی: ثقة من كبار التابعين. (١)

⑤ **ابن قتادة السلم** رحمته الله: دا صحابې رسول حضرت ابو قتاده انصاري سلمی رحمته الله دي. د دوی تفصیلی احوال کشف الباری، کتاب الوضوء، باب: النهی عن الاستنجاء باليمين لاندې تیر شوی دی. (٢)

د حديث شوح: د مذکوره حديث شريف ټول الفاظ چونکه هم د ترجمه الباب حصه وه، په دې وجه متعلقه مباحث د ترجمه الباب د تشريح لاندې بيان کړې شوی دی. علاوه د دې نه چې «اذا دخل أحدكم المسجد» په دې حکم کنبې دا خبره شامل ده چې هغه دې په اودس کنبې هم وی گنې اول دې اودس او کړې بيا دې تحية المسجد ادا کړي. (٣)

قوله: فليركم: معنی "فليصل" ده. جزء وئيلوسره کل مراد اخستې شوې دي. (٤)

قوله: ركعتين: دې نه مراد تحية المسجد دي او د دې تشنيې په لفظ سره دا لازم نه راځي چې د دوو ركعتونه زيات كول جائز نه دی. البته د دوو ركعتو نه كم كولوباره کنبې د فقهاؤ اختلاف دي او معتبر خبره داده چې تحية المسجد د دوو ركعتو نه كم ادا كول جائز نه دی. (٥)
د حديث مبارکه د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکوره حديث شريف د ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي د هيڅ قسم اخفاء نشته دي.

(١) تهذيب الكمال: ٥٥/٢٢. التاريخ الكبير للبخاري: ٦ / الترجمة: ٢٥٥٩، ثقات العجلي، ص: ٤٢، الثقات لابن حبان: ١٦٧/٥، الكاشف: ٢ / الورقة: ١٠٠، تاريخ الإسلام: ٤٠/٤، ميزان الاعتدال: ٣ / الترجمة: ٦٣٨٠ تهذيب التهذيب: ٤٥-٤٤ / ٨ / تقريب التهذيب: ٧١/٢.

(٢) كشف الباري، كتاب الوضوء، باب: النهي عن الاستنجاء باليمين، ص: ٤١.

(٣) إرشاد الساري: ١٠٣/٢.

(٤) تحفة الباري: ٤٨٩/٢.

(٥) التوضيح لابن الملتن: ٤٨٣/٥ عمدة القاري: ٢٧١/٤.